



ISSN 2308-054X



ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

3(53)/2024

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

3(53)

Душанбе, 2024

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН**
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тичорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Главный редактор

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Муовини сармуҳаррир

Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич

Заместитель главного редактора

Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАХРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Ҳ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов К.К.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе



*Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИЙ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ		
1.	Абдурахмон Ҳ. Рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ	9
2.	Асрорзода А.С. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ: моҳият, зарурат ва роҳҳои тақмили он дар шароити муосир	15
3.	Бобоев Ҷ.И. Ҷанбаҳои иқтисодии сиёсати экологӣ	25
4.	Болтуева Р.К. Рушди методикаи баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи бизнес-равандҳо дар асоси низоми ҳисобҳои ширкати фармасевтӣ	30
5.	Буризода Х.Б. Ташаккули низоми бучети давлатӣ ҳамчун асоси рушди иқтисоди миллӣ	41
6.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Амонов С.С. Роҳҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон	48
7.	Гафарзода М.Т., Мирзоалиев А.А. Самтҳои асосии танзими давлатии соҳаи иқтисодӣ дар иқтисодиёти муосир	56
8.	Гулмуродзода Р.Г., Фатҳиддинзода К.К. Комплекси маҳсулоти суғуртавӣ: баъзе масъалаҳои идоракунии хавфҳои суғуртавӣ	60
9.	Ғаниев У.Ф., Шоймардонов Ҳ.Қ. Баҳисобгирии идоракунии-воситаи менеҷменти молиявӣ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ	67
10.	Давлатов А.А. Ҷанбаҳои методологии рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ	72
11.	Давлатов Н.С. Самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	88
12.	Ҷамшедов М. Сайёҳӣ соҳаи афзалиятнок ва таҳкимбахшандаи иқтисоди миллӣ	93
13.	Ёров Ҷ.Н., Умаров Х.У. Баъзе масъалаҳои ташаккули комплексҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	103
14.	Зайнудинов С., Салимов Н.С., Алимов К.К. Баъзе масъалаҳои рақамикунонии соҳаи макроиқтисод	109
15.	Зокирхонзода М.З. Баъзе масъалаҳо оид ба баҳисобгирии амалиётҳои суғуртаи иқтисодӣ ва нафақа	114
16.	Имомназаров М.А, Султонбекова М.Р. Таҳлили инкишофи франчайзинг дар мамлакатҳои хориҷӣ дар шароити муосир	119
17.	Иномова Д.И. Таҳқиқи равишҳои асосӣ оид ба бозори молия ва сохтор таркибии он дар шароити муосир	131
18.	Исломова З.С. Юсупова З.И. Танзими андоз дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	139
19.	Исупов С.И. Таъсири хароҷоти бучети давлатӣ ба рушди иқтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	144
20.	Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили қори муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ	150
21.	Каримова М.И. Хусусиятҳои ҳоси ташаккули рақобати бонкӣ дар низоми иқтисодии минтақа	157
22.	Асрорзода У.С., Курбанова С.М. Шаклҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ	163
23.	Қурбанова М.С. Таҳлили вазъи муосир ва дурнамои фаъолияти МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	172
24.	Мариншоев М.М. Стратегияи маркетингии корхонаҳои савдои чакана дар шароити рақамикунонии	180

25.	Марипова Ф.А. Чанбаҳои назариявии идоракунии соҳибқорӣ саноатӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	189
26.	Машокиров Ҷ.Н. Тамоюлҳои асосии ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар шароити иқтисодиёти сабз	195
27.	Машокиров Ш.У., Султонов З.С., Алиҷанов Ҷ.А. Асосҳои назариявии мафҳуми “стратегия” ва “банақшагирии стратегӣ”	207
28.	Машокиров Ш.У. Банақшагирии стратегӣ рушди иқтисодиёти минтақавӣ: ҷиҳати назариявӣ	213
29.	Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Рушди бозори савдои маҷозӣ дар шароити муосир	218
30.	Мӯминова Н.Р., Коситова У.О. Назорат ва идоракунии самаранокии иҷроиши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мақомотҳои молияи давлатӣ ва самтҳои тақомули он	223
31.	Мухитдинова Ш.С. Масъалаҳои шуғли аҳоли дар бозори меҳнати минтақа (дар мисоли вилояти Суғд)	229
32.	Насриддинова Р.Х., Исмоилзода Ф.М. Хусусиятҳои асосии идоракунии донишҳо ва имконияти истифодаи онҳо дар модели назариявии рушди минтақавӣ	237
33.	Нидоев Н.Ф., Амонов С.С. Хусусиятҳо, ихтилофҳо ва нишондиҳандаҳои стратегӣ тағйиротҳои институтсионалии асимметрияи иттилоотӣ дар соҳаи хизматрасонӣ	246
34.	Норматова Ш.М., Шарипова М.Н. Арзёбии ҳолати муосири рушди савдои чакана дар вилояти Суғд	254
35.	Нуралиева М.Д. Таснифот ва равишҳои муҳочирати аҳоли	259
36.	Олимова Д.А. Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва нақши он дар рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар	267
37.	Пулатова Ш.Б., Ҳамроев Ф.М., Гадоева Ф.С. Рушди инноватсионии объектҳои хизматрасонии наздиқаро дар Тоҷикистон	279
38.	Пӯлодова Х. Ш. Таҷрибаи хориҷӣ дар таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ	284
39.	Раҷабов Р.К., Султонов З.С., Алимов К.К. Мукамалгардонии низомии баҳисобгирӣ ва назорати дохилӣ дар фаъолияти корхонаҳо	294
40.	Раҷабов Т.Б., Қурбонализода Ҳ.Қ. Ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ва модели баҳисобгирии идоракунии он	301
41.	Раҷабова З.С., Шарипова А.Б., Қаримова З.М. Рақамикунонии саноат дар Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо дар давраи тағйиротҳои глобалӣ	313
42.	Рустамзода Ф.М., Мукаддасзода Ф.М., Амонов С.С. Тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар низомии таҳсилоти олии касбӣ	319
43.	Рустамзода Ф.М. Стратегияи миллии рушди сармояи инсонӣ барои давраи 2030	324
44.	Сафарова О.О., Зарифзода Ф., Шарипов Б.М. Хусусиятҳои геологӣ илимӣ ва таъсири онҳо ба сохтмони манзил дар куҳҳо	330
45.	Сафоев А.К. Нақши соҳибқорӣ дар ҷалби лоиҳаҳои сармоягузорию дорозмӯҳлат дар соҳаи саноат	335
46.	Солиҳова М.Д. Пайдоиш ва марҳилаҳои рушди низомии молияи исломӣ дар ҷаҳон	340
47.	Соҳибов А.Н., Гуломов З.З. Равишҳои методологӣ барои таҳлили тамоюлҳои истеъмолкунандагон дар бозори хизматрасонии меҳмонхонаҳо	348
48.	Султонзода Н. Такмили стратегияи ташаккул ва рушди бозори молӣ дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	355

49.	Султонзода Қ.У. Нобаробарии тақсими даромад ва сарвати аҳоли: асосҳои объективӣ ва роҳҳои кам намудани он	365
50.	Тохтаров И.Х. Қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ	372
51.	Турсунов Х.М., Ғаниев С.А., Каримов С.Х. Нақши мақомоти гумрук дар мубориза бо коррупсия	378
52.	Турсунов Х.М., Ғаниев С.А. Моҳияти идораи таваккал дар мақомоти гумрук ва самаранокии татбиқи он ҳангоми назорати гумрукӣ	383
53.	Ҳабибова С.С. Рушди босуботи савдои дохилӣ дар асоси инкишоф бахшидани фаъолияти соҳибкорӣ	389
54.	Ҳабибуллозода М.Ҳ., Ғаниев С.А. Заминаҳои методӣ ва таснифи хизматрасонии электронии гумрукӣ	397
55.	Ҳочаев Д.Х., Қурбонов А.А. Рушди сармоягузориҳои ҷаҳонӣ барои амнияти энергетикӣ дар шароити муосир	402
56.	Ҳочаев Д.Х. Масоили беҳатарӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ-энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	409
57.	Ҳакимзода М.М. Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон - заминаи рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ	414
58.	Ҷалолов А.А. Низоми идоракунии харидҳои давлатӣ дар шароити муосир: механизмҳо ва воситаҳо	423
59.	Ҷалолов А.А., Ҳочахонов А.А. Хусусиятҳо ва мушкилотҳои танзими хариди давлатӣ	428
60.	Асрорзода У.С., Шарифзода Р.Ф., Нақши таҳсилоти касбӣ дар рушди саноати мамлакат	435
61.	Шарифов З.Р., Арабов Ф.П. Рақамикунонӣ омили баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ-экологии соҳаи кишоварзӣ	442
62.	Шодибеки С., Ғаниев Р.Т. Масъалаҳои асосҳои иқтисодӣ ва методикӣ худдиштиғол	456
63.	Шоназарзода Н.Ш. Низоми тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли: вазъ ва самтҳои рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	464
64.	Шоназарзода Н.Ш., Гафарзода М.Т. Молияи дастгирии иҷтимоии аҳоли ҳамчун асоси низоми муносибатҳои азнавтасимкунии пулӣ дар шароити навсозии низоми ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон	481
65.	Аслонов С.М. Муаммоҳои институтсионалии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	493
66.	Неъматуллозода Ф.Н. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафи стратегӣ - саноатикунӣ босуръат	499
67.	Ятимзода Х.М. Усулҳои методии баҳодихии рақобатпазирии бозори маҳсулоти кишоварзӣ	507
	Маълумот оид ба муаллифон	519
	Маълумот барои муаллифон	525

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Абдурахмон Х. Развитие инфраструктуры производственного предпринимательства в свободных экономических зонах	9
2.	Асрорзода А.С. Государственная поддержка предпринимательства: сущность, необходимость и пути ее совершенствования в современных условиях	15
3.	Бобоев Дж.И. Экономические аспекты экологической политики	25
4.	Болтуева Р.К. Развитие методики учета затрат по бизнес-процессам на основе системы счетов фармацевтической организации	30
5.	Буризода Х.Б. Создание государственной бюджетной системы как основа развития национальной экономики	41
6.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Амонов С.С. Методы стимулирования изобретательской деятельности в современных условиях Республики Таджикистан	48
7.	Гафарзода М.Т., Мирзоалиев А.А. Основные направления государственного регулирования социальной сферы в современной экономике	56
8.	Гулмуродзода Р.Г., Фатхиддинзода К.К. Комплекс страховых продуктов: некоторые вопросы управления страховыми рисками	60
9.	Ганиев У.Ф., Шоймардонов Х.К. Управленческий учет–инструмент финансового менеджмента на предприятиях промышленности строительных материалов	67
10.	Давлатов А.А. Методологические аспекты цифровизации бухгалтерского учета	72
11.	Давлатов Н.С. Приоритетные направления развития объектных пространств для деятельности предпринимательство в Республике Таджикистан	88
12.	Джамshedов М. Туризм – приоритетный отрасль национальной экономики	93
13.	Ёров Дж.Н., Умаров Х.У. Некоторые вопросы формирования туристско-рекреационного комплекса в Республике Таджикистан	103
14.	Зайнудинов С., Салимов Н.С., Алимов К.К. Некоторые возможные решения цифровизации макроэкономики	109
15.	Зокирхонзода М.З. Некоторые вопросы по учёту операций государственного социального страхования и пенсий	114
16.	Имомназаров М.А, Султонбекова М.Р. Анализ развития франчайзинга в зарубежных странах в современных условиях	119
17.	Иномова Д.И. Исследование основных подходов к финансовому рынку и его структуре в современных условиях	131
18.	Исломова З.С. Юсупова З.И. Налоговое регулирование в условиях цифровизации экономики	139
19.	Исупов С.И. Влияние расходов государственного бюджета на социально-экономическое развитие Республики Таджикистан	144
20.	Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах	150
21.	Каримова М.И. Специфические особенности организации конкурентоспособности банков в экономической системе региона	157
22.	Асрорзода У.С., Курбанова С.М. Организационно-экономические формы управления предприятиями рекреационно-оздоровительного туризма	163
23.	Курбанова М. С. Анализ современного состояния и перспективы развития СЭЗ в Республики Таджикистан	172

24.	Мариншоев М.М. Маркетинговые стратегии предприятий розничной торговли в условиях цифровизации	180
25.	Марипова Ф.А. Теоретические аспекты управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации экономики	189
26.	Машокиров Дж.Н. Основные тенденции формирования валового внутреннего продукта (ВВП) в условиях зелёной экономики	195
27.	Машокиров Ш.У., Султонов З.С., Алиджанов Дж.А. Теоретические основы понятий «стратегия» и «стратегическое планирование»	207
28.	Машокиров Ш.У. Стратегическое планирование развития экономики региона: теоретический аспект	213
29.	Мирзоалиев А.А., Джафархани Ш. Развитие рынка онлайн-торговли в современных условиях	218
30.	Муминова Н.Р., Коситова У.О. Контроль и управление эффективностью исполнения государственного бюджета Республики Таджикистан органами государственных финансов и направлениями его совершенствования	223
31.	Мухитдинова Ш.С. Вопросы занятости населения на рынке труда региона (на примере Согдийской области)	229
32.	Насриддинова Р.Х., Исмоилзода Ф.М. Базовые принципы управления знаниями и возможности их применения в теоретическом моделировании развития регионов	237
33.	Нидоев Н.Ш., Амонов С.С. Характеристика, конфликты и стратегические индикаторы институциональных изменений информационной асимметрии в сфере услуг	246
34.	Норматова Ш.М., Шарипова М.Н. Оценка современного состояния развития розничной торговли в Согдийской области	254
35.	Нуралиева М.Д. Классификация и подходы к миграции населения	259
36.	Олимова Д.А. Производство строительных материалов и его роль в социально-экономическом развитии страны	267
37.	Пулатова Ш.Б., Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С. Инновационные развитие объектов приавтомобильного сервиса в Таджикистане	279
38.	Пулодова Х. Ш. Зарубежный опыт разработки и реализации региональной политики	284
39.	Раджабов Р.К., Султонов З.С., Алимов К.К. Совершенствование учета и внутреннего контроля деятельности предприятий	294
40.	Раджабов Т.Б., Курбонализода Х.К. Сельскохозяйственные организации и их модель управленческого учета	301
41.	Раджабова З.С., Шарипова А.Б., Каримова З.М. Цифровизация промышленности в Таджикистане: вызовы и перспективы в эпоху глобальных изменений	313
42.	Рустамзода Ф.М., Мукаддасзода Ф.М., Амонов С.С. Тенденции развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования	319
43.	Рустамзода Ф.М. Национальная стратегия развития человеческого капитала на период до 2030 года	324
44.	Сафарова О.О., Зарифзода Ф., Шарипов Б.М. Геологические и климатические особенности и их влияние на жилищное строительство в горах	330
45.	Сафоев А.К. Роль предпринимательства в привлечения долгосрочных инвестиционных проектов в сферы промышленности	335
46.	Солихова М.Д. Возникновение и этапы развития исламской финансовой системы в мире	340

47.	Сохибов А.Н., Гуломов З.З. Методические подходы к анализу потребительских трендов на рынке гостиничных услуг	348
48.	Султонзода Н. Совершенствование стратегии формирования и развития финансового рынка в экономических условиях Республики Таджикистан	355
49.	Султонзода Дж.У. Неравенство распределения доходов и богатства населения: объективная необходимость и пути и уменьшения	365
50.	Тохтаров И.Х. Льготное кредитование сельскохозяйственных предприятий в условиях финансовой нестабильности	372
51.	Турсунов Х. М., Ганиев С.А., Каримов С.Х. Роль таможенных органов в борьбе с коррупцией	378
52.	Турсунов Х.М., Ганиев С.А. Сущность управления рисками в таможенных органах и эффективность его реализации при проведении таможенного контроля	383
53.	Хабибова С.С. Устойчивое развитие внутренней торговли через активизацию предпринимательской деятельности.	389
54.	Хабибуллозода М.Х., Ганиев С.А. Методические основы и классификация электронных таможенных услуг	397
55.	Ходжаев Д.Х., Курбонов А.А. Развитие глобальных инвестиций для энергетической безопасности в современных условиях	402
56.	Ходжаев Д.Х. Вопросы безопасности и рационального использования водных ресурсов энергетика в Республике Таджикистан	409
57.	Хакимзода М.М. Независимость Республики Таджикистан – основа стабильного экономического и социального развития	414
58.	Джалолов А.А. Система управления государственными закупками в современных условиях: механизмы и инструменты	423
59.	Джалолов А.А., Ходжахонов А.А. Характеристика и проблемы регулирования государственных закупок	428
60.	Асрорзода У.С., Шарифзода Р.Ф. Роль профессионального образования в развитии промышленности в стране	435
61.	Шарифов З.Р., Арабов Ф.П. Цифровизация как фактор повышения экономико-экологической эффективности сельское хозяйство	442
62.	Шодибеки С., Ганиев Р.Г. Вопросы экономических и методологических основ самозанятости	456
63.	Шоназарзода Н.Ш. Система здравоохранения и социальной защиты населения: состояние и направления развития в Республике Таджикистан	464
64.	Шоназарзода Н.Ш., Гафарзода М.Т. Финансы социальной поддержки населения как основа системы денежных перераспределительных отношений в условиях модернизации системы социальной защиты Республики Таджикистан	481
65.	Аслонов С.М. Институциональные проблемы предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан	493
66.	Неъматуллозода Ф.Н. Развитие производственного предпринимательства как инструмент достижение стратегической цели страны – ускоренная индустриализация	499
67.	Ятимзода Х.М. Современные методы оценки конкурентоспособности рынка сельскохозяйственной продукции	507
	Сведения об авторах	519
	Памятка для авторов	525

Абдурахмон Ҳ.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолиро дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки инфрасохтори соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятнок доништа шуда, дастгирии он ба корхонаҳои истеҳсоли имкон медиҳад, ки ба омилҳои муҳими истеҳсоли дастрасӣ пайдо намуд. Рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсоли дар МОИ ҳалли масъалаҳои муҳими соҳибкоро барои ҷалби сармои хориҷӣ, гирифтани қарз аз бонкҳо, дастрасии иттилооти маркетингӣ барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, вусъат бахшидани фаъолияти навоарӣ, таъмин намудани ашёи хом, инкишофи низоми логистикӣ ва фурӯш таъмин мекунад.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсоли, инфрасохтор, инфрасохтори соҳибкорӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, инфрасохтори МОИ.

Абдурахмон Ҳ.

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ

В статье автор изучил и исследовал развитие инфраструктуры производственного предпринимательства в свободных экономических зонах Республики Таджикистан. Автор отметил, что инфраструктура производственного предпринимательства в Республике Таджикистан считается приоритетным направлением, а ее поддержка позволяет производственным предприятиям получить доступ к важным факторам производства. Развитие инфраструктуры производственного предпринимательства в СЭЗ обеспечивает решение важных бизнес-вопросов по привлечению иностранного капитала, получению кредитов в банках, доступу к маркетинговой информации для продвижения бизнеса, расширению инновационной деятельности, снабжению сырьем, развитию логистики и систем сбыта.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, производственного предпринимательства, инфраструктура предпринимательства, свободные экономические зоны, инфраструктура СЭЗ.

Abdurahmon H.

DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE FOR PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN FREE ECONOMIC ZONES

In the article, the author studied and researched the development of infrastructure for industrial entrepreneurship in free economic zones of the Republic of Tajikistan. The author noted that the infrastructure of manufacturing entrepreneurship in the Republic of Tajikistan is considered a priority, and its support allows manufacturing enterprises to gain access to important factors of production.

The development of industrial entrepreneurship infrastructure in the SEZ provides solutions to important business issues such as attracting foreign capital, obtaining loans from banks, access to marketing information for business promotion, expanding innovation activities, supplying raw materials, developing logistics and distribution systems.

Key words: entrepreneurial activity, industrial entrepreneurship, business infrastructure, free economic zones, SEZ infrastructure.

Инфрасохтор ин маҷмӯи бахшҳо ва соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли мебошад, ки раванд ва шароити такрористеҳсолкуниро таъмин менамояд.

Инфрасохтор маҷмӯи сохторҳои асосиест, ки ҳаёти ҳаррӯза ва фаъолияти иқтисодиро дар ҷомеа дастгирӣ намуда, роҳҳо, шабакаҳои барқ ва об, низоми телекоммуникатсионӣ ва нақлиёти ҷамъиятиро дар бар мегирад.

Инфрасохтор ҷузъи муҳимми ҳар як низоми ягонаи иқтисодӣ мебошад. Инфрасохтор дар соҳибкорӣ маҷмӯи унсурҳои мебошад, ки мубодила ва гардиши озода намудҳои гуногуни захираҳоро ба монанди: молиявӣ, молӣ, меҳнатӣ, иттилоотӣ, пешбурд ва ғайраро таъмин мекунад.

Зери истилоҳи инфрасохтори соҳибкорӣ ин маҷмӯи корхона, ташкилот ва муассисаҳои мефаҳманд, ки якҷоя фаъолият карда, ба соҳаи соҳибкорӣ хизмат намуда, ба он хизматрасониҳои муайяни пулакиро пешниҳод мекунад. Онро бо воситаҳои муҳимми истеҳсолот, нақлиёт, алоқа, иттилоот, захираҳои қарзӣ, қувваи қарзӣ, таблиғот, маслиҳат ва ҳоказо таъмин менамояд. Вазифаи муҳимми инфрасохтор ин мусоидат намудан ба фаъолияти бозорӣ, ба амалӣ намудани манфиатҳои субъектҳои соҳибкорӣ, махсус гардонидани субъектҳои он ҳисобида мешавад.

Инфрасохтори соҳибкорӣ ин маҷмӯи шаклҳои ташкилӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки дар пешбурди муносибатҳои тичоратӣ миёнаравӣ мекунад ва ин муносибатҳоро ба як маҷмӯи ягона мепайвандад.

Яке аз шартҳои муҳимми рушди соҳибкорӣ дар кишвар ин мавҷудият ва рушди инфрасохторест, ки соҳибкориро дастгирӣ мекунад. Омӯзиши масоили ташаккул, таҳкими рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсоли (ИСИ) аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ кишвар доништа шуда, таъмини рушди устувори он дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ (МОИ) дар иқтисодӣ кишвар навоариҳоро тақозо мекунад. Дастирии ИСИ дар кишвар ба корхонаҳои истеҳсоли шароити имкониятҳои фароҳам оварда, ба омилҳои муҳимми истеҳсоли дастрасӣ пайдо мекунад ва барои ҳалли масъалаҳои мубрами равандҳои истеҳсоли нақши бориз бозад. Рушди инфрасохтори ИСИ дар МОИ ҳалли масъалаҳои муҳимми соҳибкориро барои ҷалб намудани сармояи хориҷӣ, дарёфти қарзҳои бонкӣ, дастрасӣ ба иттилооти маркетингӣ, вусъати фаъолияти навоарӣ, таъмин намудани корхонаҳо бо ашёи хоми хушсифат, инкишоф ва рушди низоми логистикӣ ва фурӯш таъмин мекунад [5].

Мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ кишвар зикр шудааст: "...инфрасохтори самарабахши нақлиёти логистикӣ бунёд карда шуда, сохтмони долонҳои байналмилалӣ транзитии нақлиётӣ ба анҷом расонида мешавад. Ҳоло Тоҷикистон танҳо як роҳи баромади нақлиёти роҳи оҳан ба кишварҳои хориҷӣ ва минтақаҳоро дорад, ки аз қаламрави Ўзбекистон мегузарад. Дар дохили кишвар на ҳама минтақаҳо байни ҳамдигар дорои алоқаи роҳи оҳан мебошанд" [1].



Расми 1. Элементҳои асосии инфраструктури соҳибкории истеҳсолӣ [1].

МОИ яке аз воситаҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсолӣ буда, “озодӣ” – ро ба шакли амал, речаҳои имтиёздори хоҷагидорӣ бо маҷмӯи имтиёзҳои муайян ва ҳавасмандихоёе, ки дар ҳудуди аниқи маҳдуди давлат фаъолият доранд, пешбинӣ мекунад[5].

Омӯзиш ва таҳлили фаъолияти МОИ дар кишвар нишон медиҳад, ки ҳоло қобилияти пурра иҷро кардани нақши асосии худ, яъне ҳамчун муҳаррики ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисоди кишварро пурра таъмин накардааст. Аммо, ин маънои онро надорад, ки МОИ барои кишвар аҳамияти стратегӣ надорад. МОИ дар маҷмӯъ яке аз шаклҳои ояндадори ҳамгирии минтақавӣ ва байналмилалии фаъолияти тичоратӣ мебошанд. Айни замон дар марҳилаи нахустини таъсис ва ташаккули МОИ равиши интихобӣ, фаъолияти онҳо, қарорҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ ҷиҳати рушд, роҳбарони минтақаҳо зарур аст, ки натиҷаҳои назарраси фаъолияти онҳо таъмин карда тавонанд.

Тақя ба ақидаҳои болозикр, МОИ метавонанд бо ҳадафи рушди суръати муносибатҳои бозорӣ, нисбатан зуд ворид шудани кишвар ба иқтисоди ҷаҳон ва тақсмоти байналхалқии меҳнат мусоидат намояд.

Ба ақидаи Гулаков У.М. “...омили муҳимми рушди тичорати байниминтақавӣ таъминоти инфраструктури нақлиётӣ баромад мекунад. Дар ин самт манфиати зиёди илмию амалиро таҳия ва амалисозии лоиҳаҳои байниҳукуматӣ, ки ба рушди робитаҳои нақлиётӣ коммуникатсионӣ ҷӣ байни мамлакатҳои ҷудогона ва ҷӣ байни минтақаҳои ҷудогона касб мекунад” [4].

Тоҷикистон кишвари кӯҳсор мебошад ва ҷойгиршавии ҷуғрофӣ он ба сифати низоми коммуникатсия таъсири манфӣ мерасонад.

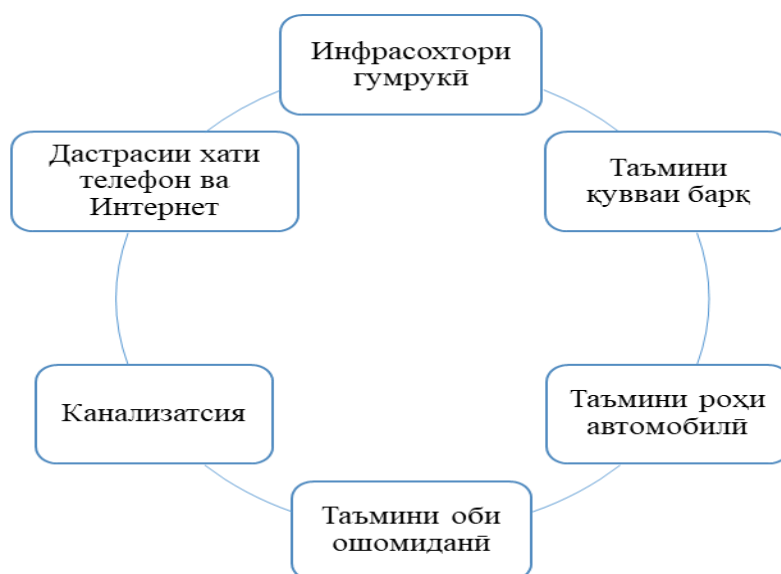
Низоми нақлиёти кишвари мо дар пайдоиш, фаъолият ва рушди худ чандин марҳилаҳо пасисар намудааст. Пайдарпайии он пеш аз ҳама аз шароити иқлимӣ-ҷуғрофӣ, дараҷаи азҳуд кардани бойғариҳои табиӣ ва дигарҳо вобастагии калон дорад. Ҳамаи ин дар давраи собиқ

Шӯравӣ аз лиҳози назари манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии хоҷагии ягонаи он таъсиси дода шуда буд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ баъди таъсиси МОИ ошкор шуд, ки коммуникатсияи нақлиёти амалкунандаи кишвар наметавонад анбӯхи боркашонии озоду устуворро натавонад бо кишварҳои хориҷӣ, балки дар дохили ҷумҳурӣ таъмин кунад. Аз ин рӯ, низоми нақлиёти кишвари мо ислоҳоти амиқро тақозо мекунад. Дар марҳилаи нави рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ инфрасохтори нақлиётӣ, коммуникатсионӣ воситаи муҳимми рушди иқтисоди миллӣ ва ҳалли мушкилоти ҳамгирӣ шуда метавонад.

Мо чунин меҳисобем, ки айни замон дар ҷумҳурӣ фароҳам овардани шароит баҳри рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ, воридоти технологияҳои навини истеҳсолӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолӣ мусоидат мекунад.

Бояд зикр намуд, ки дар марҳилаи аввали таъсиси МОИ таъмини рушди инфрасохтори иҷтимоӣ шартӣ асосӣ ва муҳим мебошад. Дар МОИ-и кишвари мо ҷиҳати таъмини рушди инфрасохтори гумрукӣ, дастрасии саривақтии нерӯи барқ, роҳҳои автомобилгард, таъмин намудан бо оби ошомиданӣ, канализатсия, телефон ва таъмини Интернет аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ бояд маблағгузорӣ карда шавад [5].



Расми 2. Инфрасохтори МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд зикр намуд, ки тайи солҳои ахир дар кишвар таъмин намудани фаъолияти босамари СИ ба як зумра мушкилот, ба мисли: нарасидани маблағҳо ва монеаҳо рӯ ба рӯ гардид.

Дар шароити муосир ин ҳамаро ба инобат гирифта, ҳалли масъалаи болозикр тақмили механизми ташкилӣ ва иқтисодии ташкили инфрасохтори дастгирии сармоягузорӣ, дарёфти сарчашмаҳои сармоягузорию нави ИСИ ва татбиқи саривақтии ҳадафҳои стратегӣ шартӣ муҳим гардид.

Дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ мутобиқи ҳадафҳои стратегӣ ва афзалиятҳои иқтисодӣ вазифаи муҳимми рушди низоми самараноки ИСИ шуда метавонад.

Ғайр аз ин, ҳангоми рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ (ИСИ) дар МОИ чун омилҳои асосӣ бояд ба натиҷаҳои зерин ноил мегардем:

Ташаккул ва рушди муносибатҳои ташкилию иқтисодии нав, ки омилҳои афзоиш ёфтани воридоти андозҳо ба буҷети ҷумҳурӣ мегардад;

Қоҳиши сатҳи бекорӣ аҳоли, таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ;

таъмини рушди рӯзафзуни иқтисоди кишвар.

Аз омӯзиш ва таҳлили адабиёти иқтисодӣ ба мо ошкор гардид, ки ба инфрасохтори дастгирии фаёолияти соҳибкорӣ созмонҳои зерин шомиланд: [5].

1	•Фондҳои мусондат ба рушди соҳибкорӣ
2	•Бизнес-инкубатор ва технопаркҳо
3	•Марказҳои давлатӣ ва хусусии иттилоотӣ
4	•Фондҳои қарзии хурд
5	•Шабакаи ташкилотҳои қарзӣ
6	•Ширкатҳои суғуртавӣ
7	•Ширкатҳои машваратӣ
8	•Машваратҳои ҳуқуқӣ
9	•Агентҳои кадрӣ
10	•МТОК ва дигар муассисаҳои таҳсилоти
11	•Палатаи савдо ва саноат

Расми 3. Созмонҳои инфрасохтори дастгирии фаёолияти соҳибкорӣ

Мавриди зикр аст, ки айни замон дар ҷумҳурии низоми институтсионалие, ки субъектҳои соҳибкорию ба танзим дароварда, онҳоро дастгирӣ карда, аз уҳдаи ҳалли пурраи мушкилоти онҳо баромада тавонад, то ҳол ба таври комил мавҷуд нест.

Мушкилот ва омилҳои боздорандаи фаёолияти соҳибкорӣ дар МОИ-и ҷумҳурии яқранг набуда, барои бештари минтақаҳои кишвар онҳоро ба таври зерин ҷудо намоем:

- нарасидани маблағ ва ҷалби сармоягузoron;
- дараҷаи заифии касбияти мутахассисон;
- рақобати ношаффоф дар соҳаи иқтисодиёт;
- фасод ва хӯрдашавии бешатри объектҳои инфрасохтори соҳибкорӣ;
- сатҳи заифи рушди иқтисодиёти кишвар.

Ба назари банда, ба чораҳои асосӣ ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти соҳа инҳо дохил шуда метавонанд:

таъсир расонидани давлат ба ташаккул ва рушди низоми таъмин намудани инфрасохтори муосири соҳибкорӣ;

- таъмини шароитҳои муосири рушди инфрасохтори муосир ва фаёолияти мунтазами он;
- таъмини баробарии объектҳои инфрасохтори муосири соҳибкорӣ;
- ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ ва вусъат додани он;
- мутобиқи талаботи субъектҳо ташаккул ва рушди муосири ИС;
- таъсис ва рушди объектҳои инфрасохторӣ, мониторинг ва ҳамоҳангсозии онҳо;
- истифодаи босамараи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва навоарӣ.

Ба назари мо, айни ҳол фаёолияти оқилонаи ин унсурҳо аз баҳисобгирии хусусиятҳои СИ ва дастгирии боҳадаф вобаста ба ташаккули таъминоти инфрасохтори он алоқамандӣ дорад.

Хулоса, рушди ИСИ дар МОИ дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурии нақши бориз гузошта, дар умум метавонем, натиҷаҳои зеринро интизор шавем:

таҳкими сатҳу дараҷаи донишҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии соҳибкорон;

тақмили истеҳсоли маҳсулоти хушсифати ватанӣ ва ҷорисозии навоариҳо дар истеҳсолот;

ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти баландсифати ватанӣ;

афзун намудани воридоти даромад ва сармоя ба бучети давлатӣ;

таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва бартарафсозии мушкилоти шуғли аҳоли дар минтақаҳои мухталифи кишвар;

таъмин намудани ҳимояи амнияти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ ва ғ.

Ба ақидаи мо, ҷиҳати ташаккул ва рушди инфрасохтори муосири СИ дар МОИ андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад: [5]

1. Такмил ва мукамалсозии ИСИ дар МОИ;
2. Андешидани чораҳои муайян ҷиҳати мутобиқсозии натиҷаҳои фаъолияти ниҳодҳои дастгирии СИ ба талаботҳои соҳибкорон;
3. Бартарафсозии омилҳои манфии ташаккул ва рушди СИ дар МОИ;
4. Мутобиқсозии фаъолияти СИ дар МОИ ба ҳадафи саноатикунонии босуръати ҷумҳурӣ;
5. Қарздиҳии дарозмуддати имтиёзноки бонкӣ ва рушди ҳадафноки инфрасохтори он;
6. Таъсиси марказҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ, МОИ, ташкили бизнес - инкубаторҳо ва паркҳои технологӣ;
7. Ҳавасмандгардонии сармоягузори ватанӣ, хориҷӣ ва таъмини шароити мусоид ба онҳо;
8. Таъмини унсурҳои муҳими инфрасохтори институтсионалӣ-ҳуқуқӣ ва молиявӣ-қарзӣ, сармоягузорӣ, иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, инноватсионӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, истеҳсолӣ, фурӯшӣ, илмӣ-техникӣ, нақлиётӣ-логистикӣ, кадрӣ, маркетингӣ ва экологӣ;
9. Таъмини инфрасохтори мукамали институтсионалӣ, вусъат бахшидани ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ ва ғ.

Ҳамин тариқ, мушкилоти фаъолияти самараноки МОИ дар марҳилаи рушди он ба шароитҳои ҷумҳурӣ серпахлу мебошад ва омилҳои асосии фаъолияти устувори иқтисодидетро фаро гирифта, аз ҷониби доираи соҳибкорон диққати ҷиддиро тақозо мекунад.

Аз ин лиҳоз, аз ҷониби мо қисме аз омилҳои, ки ба фаъолияти СИ дар МОИ бевосита таъсир мерасонанд, ошкор ва таҳқиқ намудем. Ҷиҳати фаъолияти самарабахши соҳибкории истеҳсолӣ дар МОИ дар ҳама зинаҳои рушди он кӯшишҳои зиёде ба харч додан лозим аст, ки таҳқиқи доимӣ ва ақсуламал ба тағйиротҳои муҳити берунӣ ва дохилаи соҳибкориро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016, С. 25 – 28.
2. Сомонаи электронӣ - <https://minjust.wv.tj>.
3. Сомонаи электронӣ - <https://www.wto.org>.
4. У.М. Гулаков. Развитие межрегиональной торговли в условиях углубления интеграционных процессов (на материалах регионов Республики Таджикистан). Диссер. кандидат наук. Душанбе – 2019. – С. 126.
5. Ҳакимзода. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дисс. номзадӣ. Душанбе, 2023, 184 саҳ.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 2018 сол.

Асрорзода А.С.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРӢ: МОҲИЯТ, ЗАРУРАТ ВА РОҲҶОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаи танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар шароити муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Муаллиф ба нақши муҳим ва зарурияти танзими самараноки давлатӣ дар ташаккули муҳити иқтисодии устувор таъкид намуда, равандҳои иқтисодии қорӣ ва мушкilotҳои мавҷударо барои соҳибкории хурду миёна таҳқиқ намудааст. Бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ, мақола механизмҳои дастгирии молиявӣ, институтсионалӣ ва қонунгузори соҳаи соҳибкориро баррасӣ намуда, роҳҳои такмили ин равандҳоро пешниҳод менамояд. Ба андешаи муаллиф, дастгирии муассири давлатӣ метавонад дар ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва афзоиши рақобатпазирии соҳибкорӣ дар сатҳи милли мусоидат кунад. Мақола инчунин ба нақши инноватсия, рақамикунонӣ ва рушди инфрасохтор дар соҳибкорӣ диққат медиҳад, ки метавонанд барои рақобатпазирии иқтисодиёт замина фароҳам созанд. Бо таҳлили қонунгузори Тоҷикистон ва муқаррароти байналмилалӣ, муаллиф ба таври мушаххас роҳҳои татбиқи чораҳои иловагии дастгирии давлатиро пешниҳод намудааст.

Вожаҳои калидӣ: дастгирии давлатии соҳибкорӣ, танзими давлатӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории хурд ва миёна, рушди иқтисодӣ, қонунгузорӣ, сармоягузорӣ, инноватсия, рақамикунонӣ, инфрасохтор, ҷойҳои нави қорӣ, муҳити сармоягузорӣ.

Асрорзода А.С.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: СУЩНОСТЬ, НЕОБХОДИМОСТЬ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются вопросы государственного регулирования и поддержки предпринимательства в современных экономических условиях Республики Таджикистан. Автор подчеркивает важность и необходимость эффективного государственного регулирования для формирования устойчивой экономической среды, анализируя текущие экономические тенденции и проблемы, с которыми сталкиваются малые и средние предприятия. На основе международного опыта, статья обсуждает финансовые, институциональные и законодательные механизмы поддержки предпринимательства и предлагает пути их совершенствования. По мнению автора, эффективная государственная поддержка может играть ключевую роль в создании благоприятного инвестиционного климата, создании новых рабочих мест и повышении конкурентоспособности предприятий на национальном уровне. Кроме того, в статье акцентируется внимание на роли инноваций, цифровизации и развития инфраструктуры в предпринимательстве, что может способствовать укреплению конкурентных преимуществ экономики. Через анализ законодательства Таджикистана и международных норм автор конкретно предлагает пути реализации дополнительных мер государственной поддержки.

Ключевые слова: государственная поддержка предпринимательства, государственное регулирование, предпринимательство, малый и средний бизнес, экономическое развитие, законодательство, инвестиции, инновации, цифровизация, инфраструктура, создание рабочих мест, инвестиционный климат.

Asrorzoda A.S.

**STATE SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP:
ESSENCE, NECESSITY AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT
IN MODERN CONDITIONS**

This article delves into the issue of state regulation and support for entrepreneurship in the modern economic environment of the Republic of Tajikistan. The author highlights the essential role and necessity of effective state regulation in fostering a sustainable economic environment, analyzing current economic trends and the challenges faced by small and medium-sized enterprises (SMEs). Drawing on international experiences, the article discusses financial, institutional, and legislative support mechanisms for entrepreneurship and suggests ways to enhance these processes. According to the author, efficient state support can play a crucial role in shaping a favorable investment climate, creating new jobs, and increasing the competitiveness of enterprises on a national level. Additionally, the article emphasizes the role of innovation, digitalization, and infrastructure development in entrepreneurship, factors that can strengthen the economy's competitive advantage. Through an analysis of Tajikistan's legal framework and international standards, the author outlines specific avenues for the implementation of additional state support measures.

Keywords: state support for entrepreneurship, state regulation, SMEs, economic development, legislation, investment, innovation, digitalization, infrastructure, job creation, investment climate.

Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар ташаккули муҳити иқтисодӣ, таъмини суботи бозор ва ҳимояи манфиатҳои ҳам соҳибкорон ва ҳам истеъмолкунандагон нақши калидӣ дорад. Танзими самаранок ба рушди соҳибкорӣ, таъсиси чойҳои нави корӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад. Ба андешаи мо, низоми мавҷудаи танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир омӯзиш ва таҳлили такмили доимиро талаб мекунад.

Дар иқтисодиёти босуръат рушдбандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ воситаи муҳими сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар солҳои охир кишвар мушкилотҳои гуногунро дар самти зарурати ҷалби сармоя, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва рушди ташаккули зерсохтор соҳибкориро ҳаллу фасл намуда истодааст, ки ин метавонад дар оянда ба рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ заминаи зарурӣ фароҳам созад.

Ҳамчун нуктаи мусбат метавон қайд кард, ки қонунгузорӣ дар соҳаи танзим ва дастгирии давлатии намудҳо ва самтҳои мушаххаси фаъолияти соҳибкорӣ, гарчанде ки номунтазам бошад ҳам, пайваста такмил ва инкишоф меёбад.

Дастгирии давлатии соҳибкории дар шароити муосир, хусусан дар кишварҳои рушдкунанда, боиси рушди иқтисоди миллӣ, афзоиши чойҳои корӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагии мардум мегардад. Ин раванд на танҳо дар асоси ташкили шартҳои мусоиди соҳибкорӣ, балки бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон сурат мегирад.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки дар адабиёти илмӣ таҳқиқшуда олимони-иқтисоддонон нисбат ба мафҳуми «дастгирии давлатии соҳибкорӣ» муносибати гуногунро доранд ва ҳар таҳқиқотчӣ вобаста ба самти таҳқиқоти хеш нуктаи назари гуногунро доир ба мафҳуми дастгирии давлатии соҳибкорӣ пешкаш намудаанд. Дар доираи таҳқиқотҳои анҷомдодашуда мафҳумҳои зерин, ба мисли низоми идоракунии давлатӣ», кумаки молиявӣ, идоракунии иқтисоди бучетӣ, сохтори таъминоти бучетӣ, кумаки давлатӣ ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва ғайра муайян карда шудаанд.

Вобаста ба омӯзиши адабиёти иқтисодӣ чанд ибораҳои маъруфи иқтисоддонҳоро дар бораи дастгирии давлатии соҳибкорӣ пешкаш менамоем.

Ба андешаи олими иқтисоддон Ҷ.М. Кейнс: «Ҳукумат бояд ба иқтисодиёт фаъолона дахлат кунад, то талаботро ҳавасманд кунад ва шуғлро нигоҳ дорад» [4. С. 256].

М. Фридман ба он ақида аст, ки: «Озодии иқтисодӣ барои ноил шудан ба истифодаи самараноки захираҳо зарур аст, аммо баъзан метавонад дастгирии ҳукумат барои ислоҳи ноқомии бозор зарур бошад» [10. С. 63].

Дар бобати рушди бомарому устувори иқтисодиёту фаъолияти соҳибкории самаранок олими барҷаста ва наовари иқтисоддон Йозеф Шумпетер (с. 1883 - 1950) дар асари машхураш «Назарияи рушди иқтисодӣ» (с. 1911) нақши бузург гузоштааст ва дастгирии давлатии соҳибкориро чунин маънидод кардааст: «Инноватсия ва соҳибкорӣ муҳаррики рушди иқтисодӣ мебошанд ва дастгирии ҳукумат метавонад барои рушди онҳо шароит фароҳам оварад» [11. С. 142].

Яке аз поягузори назарияи иқтисодӣ, иқтисоддони маъруф ва поягузори илми назарияи иқтисодӣ Адам Смит чунин нуктаи назар пешниҳод намудааст: «Бозори озод шароитро барои шукуфой фароҳам меорад, аммо дастгирии оқилонаи ҳукумат метавонад монеаҳои муваффақиятро аз байн барад» [9. С. 36].

Дар замони мусоир олими иқтисоддони олмонӣ Клаус Шваб чунин пешниҳод намудааст, ки: «Дар шароити инқилоби чоруми саноатӣ дастгирии давлатии соҳибкорӣ ба омили асосии рушди устувор ва мутобикшавӣ ба ҷолишҳои нав табдил меёбад» [5. С. 114].

Ҳамчунин, дар ин бобат иқтисоддони дигари хориҷӣ Лоуренс Саммерс чунин ақида пешкаш менамояд: «Дар шароити тағйироти ҷаҳонӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим, дастгирии давлатии тичорат метавонад кувваи пешбарандаи гузариш ба таҷрибаҳои устувор бошад» [7].

Воқеан бо гуфти иқтисоддони дигар, ки он низ ба ин масоили тавачҷӯҳи хоса зоҳир кардааст, ин донишманд Атул Джайв: «Рақамикунонӣ ва дастрасӣ ба маблағгузорӣ ду соҳаи калидӣ мебошанд, ки дар он дастгирии давлатӣ метавонад барои соҳибкории хурд ва миёна тағйироти назаррас ба миён орад» [8. С. 86].

Дар маҷмӯъ, муаллифон таърифи васеи дастгирии давлатиро медиҳанд, аммо мо боварӣ дорем, ки ҳамаи фишангҳои номбаршуда бояд дар якҷоягӣ бо назардошти иқтисодии захиравӣ амал кунанд, ки ба фаъолияти устувори соҳибкорӣ мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, аз ҷониби олимони-иқтисоддонони тоҷик низ доир ба ин масъала нуктаҳои назар пешниҳод гардидаанд.

Дастгирии давлатии соҳибкорӣ маънои кӯмак, ҳифз ва ривочи фаъолияти соҳибкориро дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амалӣ мегардад.

Дар қонуни мазкур зикр гардидааст, ки “дастгирии давлатии соҳибкорӣ - фаъолияти мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба татбиқи ҷорабиниҳои пешбининамудаи барномаҳои давлатӣ ва ҳудудии рушди соҳибкорӣ равона карда шудаанд” [6].

Бояд ҳаминро қайд намоям, ки нуктаи назари олимони оид ба дастгирии давлатии соҳибкорӣ хеле зиёд мебошад, ба андешаи Давлатзода С: “Дастгирии давлатии соҳибкорӣ калиди эҷоди иқтисоди рақобатпазир ва таъмини рушди устувор аст”, инчунин Маҳмадзод С. Чунин қайд мекунад, ки сармоягузорӣ ба соҳибкории хурду миёна тавассути барномаҳои дастгирии давлатӣ гавари суботи иҷтимоӣ ва рушди иқтисодии кишвар аст”. Аз ҷониби муҳақиқ Турсунзода М пешниҳод шудааст, ки дастгирии муассири ҳукумат аз соҳибкорон ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо иқтисоди худро мустаҳкам кунад, балки ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳад. Дар ин масъала Нуров Х нуктаи назари худро чунин иброз мекунад: «Дастгирии давлатӣ бояд ташаббусҳои маърифатӣ оид ба баланд бардоштани малакаи соҳибкорон ва коргаронро дар бар гирад».

Ба андешаи мо, дастгирии давлатии соҳибкорӣ қисми чудонашавандаи низоми танзими давлатӣ мебошад. Механизмҳои ин дастгирӣ дар сатҳҳои гуногун бояд ҳамдигарро пурра кунанд ва ба ташаккул ва фаъолияти мӯътадили бозор мусоидат намоянд.

Танзими давлатии иқтисодиёт дар шароити муосир аз ҷорабиниҳои дар зер пешниҳодгардида вобаста мебошад:

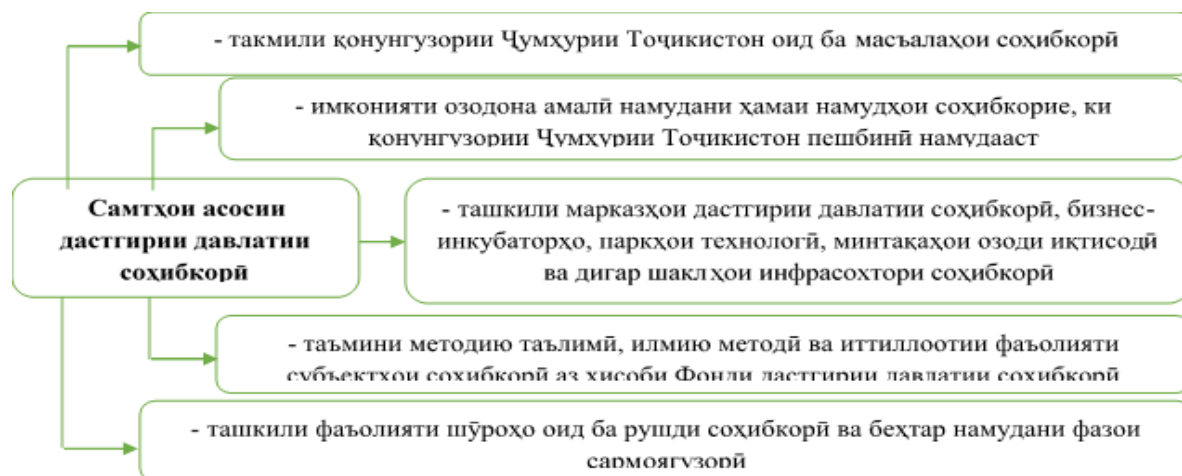
- пешкаши ахбороти пурра ба иштирокунандагони бозор доир ба вазъи иқтисодии давлат ва пешгуйии тараққиёти он;

- дар давраи кунунӣ асоснок намудани роҳҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат;
- пешниҳоди чорабиниҳо чихати дар иқтисодиёт тараққӣ додани баҳши давлатӣ.

Вобаста ба мақсадҳои гузашташуда, танзими давлатӣ вазифаҳои муҳимро дар амалкунии иқтисоди бозорӣ иҷро менамояд. Иқтисоди бозорӣ, ки асосан ба амалкунии моликияти хусусӣ асос ёфтааст, бе пояҳои зарурии қонунгузорӣ фаъолият карда наметавонад. Дар ин ҳолат вазифаи муҳими давлат ин ташкили асосҳои ҳуқуқии амалкунӣ ва тараққиёти иқтисодиёт мебошад. Ин ба воситаи қонунгузорӣ оид ба соҳибкорӣ, моликият, андоз, фаъолияти берунмарзӣ, қонунҳои зиддинҳисорӣ ва ғайраҳо татбиқ мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 1991-ум қонун «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида буд. Моддаи 16-уми ин қонун ба танзими давлатии соҳибкорӣ бахшида шудааст, ки мувофиқи он давлат рақобати озодро дар байни соҳибкорон қонунан таъмин менамояд, истеъмолагаронро аз рақобати носолим ва пайдошавии монополия ҳимоя менамояд.

Яке аз намудҳои дастгирии давлатӣ, ки метавонад дар рушди соҳибкорӣ саҳми арзанда дошта бошад додани кафолати бозгашти қарзҳои ба соҳибкорон додашуда мебошад. Ташкилу таъмини фаъолияти самараноки фондҳои замонатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодаи онҳо барои додани кафолати бозгашти қарзҳои бонкӣ, қисми хароҷот барои лизинги техникаю таҷҳизот, ҷалби маблағҳо барои истеҳсоли молу маҳсулот метавонад боиси боз ҳам рушд ёфтани соҳибкорӣ, зиёд шудани шумораи субъектҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ғанигардонии бучету некуахволии мардум гардад [2. С. 63].

Дар қонуни мазкур самтҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ пешниҳод карда шудааст, ки онҳо дар расми 1 пешкаш гардидаанд.

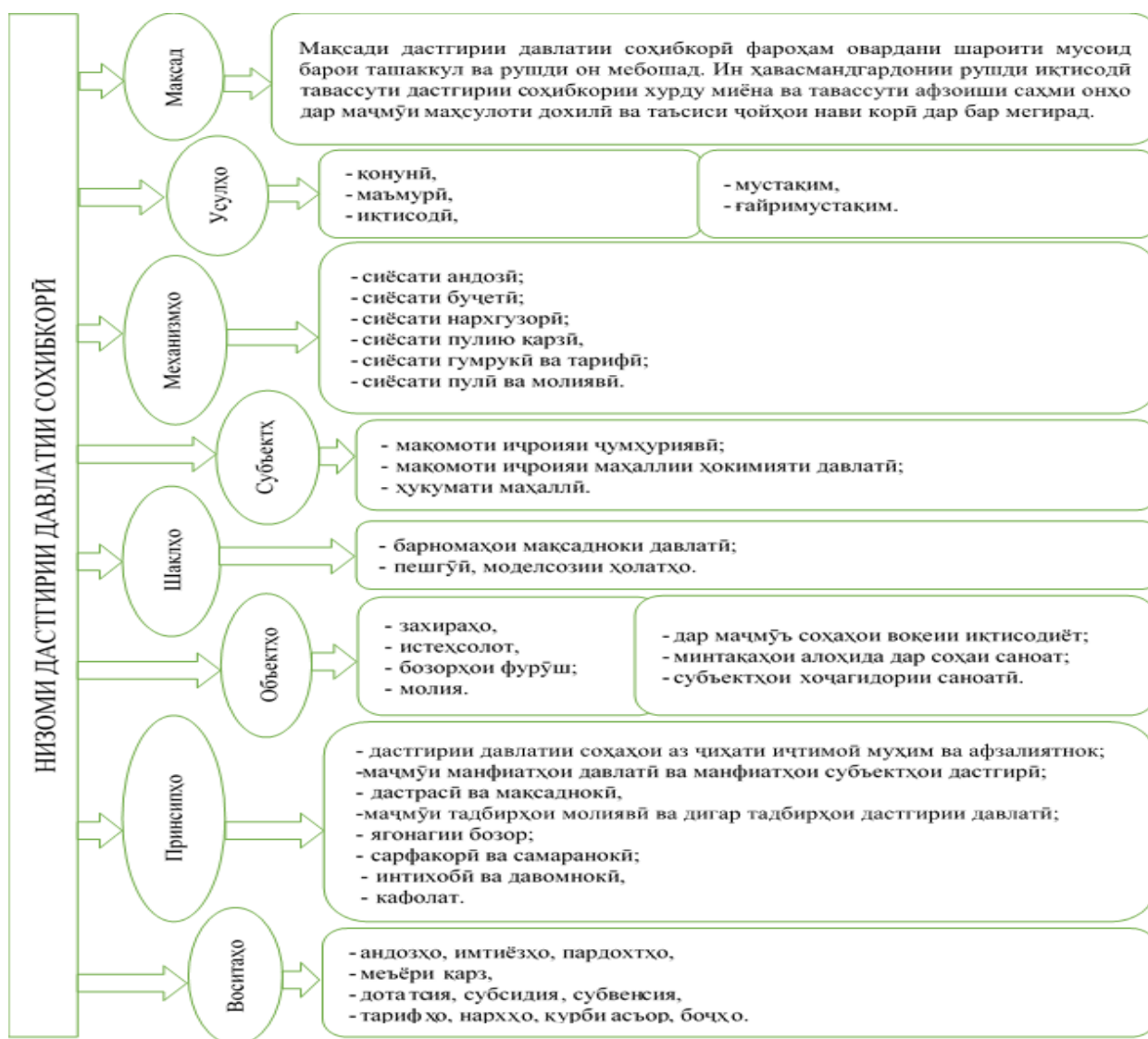


Расми 1. - Самтҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ

(Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” таҳия гардидааст)

Ба фикри мо, дастгирии давлатии соҳибкорӣ доираи васеи фаъолиятҳо, аз ҷумла дастгирии молиявӣ (додани субсидияҳо, грантҳо, имтиёзҳои андоз ва қарзҳои имтиёзнок), дастгирии институтсионалӣ (таъсиси муассасаҳои махсусгардонидашуда, фондҳо ва барномаҳои дастгирии соҳибкорон), дастгирии машваратӣ (мусоидат дар таҳияи бизнес нақшаҳо, дастрасӣ ба захираҳои таълимӣ ва семинарҳо) ва дастгирии зерсохтор (рушди зерсохтор, аз ҷумла паркҳои нақлиётӣ, логистикӣ ва технологӣ)-ро дар бар мегирад.

Мо хусусиятҳои асосии низоми дастгирии давлатии соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандӣ намуда, дар расми 2 пешниҳод намудем.



Расми 2. - Хусусиятҳои асосии низоми дастгирии давлатии соҳибкорӣ

Яке аз самтҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ ин такмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масъалаҳои соҳибкорӣ мебошад. Барои дастгирии давлатии соҳибкорӣ соли 2002-юм қонун «Дар бораи ҳимояи давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки он дар баробари муайянкунии муқаррароти умумии ҳимояи давлатӣ, дастгирӣ ва таъмини рушди озоди соҳибкорӣ, инчунин шаклҳо ва усулҳои ҳавасмандгардонӣ ва танзими фаъолияти субъектҳои соҳибкориро муқаррар менамояд. Баъд дар солҳои 2005-ум, 2007-ум ва 2022-ум қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 3 маротиба бо мақсади муайянкунии пурратари муқаррароти умумии ҳимояи давлатӣ, дастгирӣ ва таъмини рушди озоди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқарраркунии шаклҳо ва усулҳои ҳавасмандгардонии давлатӣ ва танзими фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ тахрир гардид [3. С. 27].

Бояд ҳаминаро зикр намуд, ки ба принсипҳои асосии ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ қонуниятҳои шаффоф будани фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ; соҳибкорӣ ва баробарҳуқуқии ҳамаи субъектҳои он; кафолати ҳимояи ҳуқуқ ва таъмини фаъолияти озоди субъекти соҳибкорӣ; иштироки озоди субъектҳои соҳибкорӣ дар таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба манфиатҳои соҳибкорӣ дахлдошта, инчунин соҳибкорӣ хурду миёна ва афзалияти рушди он шомил мебошанд.

Дастгирии молиявӣ барои соҳибкорӣ як ҷанбаи муҳимест, ки рушд ва устувории онро муайян мекунад. Захираҳои молиявии мавҷуда барои оғоз ва васеъ кардани корхона заруранд, ки ба соҳибкор имкон медиҳанд лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва пушонидани хароҷоти ҷориро сарӣ вақт анҷом диҳанд.

Бояд зикр намуд, ки якҷанд намудҳои асосии маблағгузорӣ, аз қабилӣ маблағҳои шахсии соҳибкор, қарзҳои бонкӣ, сармоягузориҳои сармояи венчурӣ, инчунин субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ мебошанд. Ҳар яке аз ин манбаъҳои маблағгузорӣ афзалиятҳои нуқсонҳои худро доранд ва интихоби варианти мувофиқ аз хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва ниёзҳои он вобаста аст.

Зикр кардан ба маврид мебошад, ки идоракунии самараноки гардиши пули нақд дар таъмини амнияти молиявӣ нақши муҳим мебозад. Пешгӯии дуруст ва назорат аз мушкилоти пардохтпазирӣ канорагирӣ мекунад ва устувориро дар фаъолияти амалиётӣ таъмин мекунад. Қарздиҳандагон одатан пеш аз додани қарз хавфро арзёбӣ мекунанд ва сабти хуби кредитӣ метавонанд ин равандро осонтар кунанд.

Вобаста ба ин, дастгирии давлатии соҳибкорӣ манбаи иловагӣ мебошад. Барномаҳои давлатӣ метавонанд қарзҳои имтиёзнок, грантҳо ва имтиёзҳои андоз пешниҳод кунанд, ки ба рушди соҳибкорӣ, махсусан дар оғози фаъолият мусоидат мекунад. Илова бар ин, саводнокии молиявӣ як ҷанбаи муҳим барои пешбурди соҳибкориҳои муваффақ мебошад. Фаҳмидани воситаҳои молиявӣ ва асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба соҳибкорон дар қабули қарорҳои оқилона ва идоракунии самараноки молияи онҳо кӯмак мекунад.

Хулоса дастгирии молиявии соҳибкорӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ ба инноватсия дар баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва рушди дарозмуддати соҳибкорӣ новобаста аз шакли фаъолият нақши калидӣ мебозад.

Бояд зикр намуд, ки дастгирии институтсионалии соҳибкорӣ дар рушди муҳити иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувор нақши калидӣ дорад. Яке аз василаҳои муассири ин дастгирӣ таъсиси ниҳодҳои махсусгардонидашуда, фондҳо ва барномаҳои кӯмак ба соҳибкорон мебошад.

Муассисаҳои махсусгардонидашуда метавонанд ҳамчун пайвандгари байни давлат, соҳибкорӣ ва муассисаҳои таълимӣ баромад кунанд. Онҳо ташаббусҳоеро таҳия ва амалӣ мекунанд, ки ба рушди соҳибкориҳои нав ва соҳибкориҳои хурду миёна мусоидат мекунанд. Вазифаҳои асосии ҷунин агентҳои пешниҳоди хизматҳои машваратӣ, ташкили тренингҳо ва семинарҳо, инчунин дастгирӣ дар ворид шудан ба бозорҳои навро дар бар мегиранд. Инчунин, маблағҳои, ки ба дастгирии соҳибкорон нигаронида шудаанд, метавонанд дар шакли грантҳо, субсидияҳо ё қарзҳои бефоиз маблағгузорӣ намоянд. Ҷунин воситаҳои молиявӣ ба соҳибкорони нав (стартапҳо) ва соҳибкориҳои хурд дар бартараф кардани марҳилаҳои ибтидоии рушд кӯмак мерасонанд, инчунин ба ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таҳияи маҳсулоти нав мусоидат мекунанд.

Илова бар ин, таҳияи барномаҳои махсуси дастгирии соҳибкорон, аз қабилӣ омӯзиш ва рушди малакаҳои идоракунии, як ҷанбаи муҳими дастгирии институтсионалӣ мебошад. Ин барномаҳо метавонанд курсҳои идоракунии молиявӣ, маркетинг, ҷанбаҳои ҳуқуқии пешбурди соҳибкорӣ ва дигар мавзӯҳои асосиро дар бар гиранд. Муҳим он аст, ки ҷунин барномаҳо ба талаботи мушаххаси соҳибкорон мутобиқ карда шуда, ба талаботи муносири бозор ҷавобгӯ бошанд.

Ба андешаи мо, дастгирии институтсионалӣ тавассути таъсиси ниҳодҳои махсусгардонидашуда, фондҳо ва барномаҳо як қадами муҳим дар роҳи фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ мебошад. Ин на танҳо ба афзоиши шумораи соҳибкорони нав мусоидат мекунад, балки рақобатпазирӣ умурии иқтисодиётро беҳтар мекунад.

Бояд зикр кард, ки дастгирии машваратӣ дар рушди соҳибкорӣ бо фароҳам овардани донишу малакаҳои зарурӣ ба соҳибкорон барои идоракунии самараноки лоиҳаҳои худ нақши муҳим мебозад. Ин шакли дастгирӣ доираи васеи ҳазамотро дар бар мегирад, ки ба ҳалли

мушкилоти гуногуни соҳибкорӣ ва бартараф кардани мушкилоте, ки соҳибони ширкат дучор мешаванд, равона карда шудаанд. Машваратчиён метавонанд дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла банақшагирии стратегӣ, идоракунии молиявӣ, маркетинг, масъалаҳои ҳуқуқӣ ва идоракунии захираҳои инсонӣ хизмат расонанд. Онҳо ба соҳибкорон дар арзёбии вазъи кунунии тичорат, муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф ва таҳияи стратегияҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ кӯмак мекунанд.

Дар замони муосир, яке аз вазифаҳои асосии дастгирии машваратӣ ба соҳибкорон омӯзонидани усулҳои муосири тичорат ва технологияҳои нав мебошад. Мушовирон метавонанд семинарҳо, тренингҳо ва дарсҳои мастер-классҳо ташкил кунанд, ки ба баланд бардоштани малакаи кормандон ва такмил додани равандҳои корӣ мусоидат мекунанд. Дастгирии машваратӣ инчунин машваратҳои инфиродиро дар бар мегирад, ки дар он мутахассисон метавонанд вазъияти мушаххасро амиқтар таҳлил кунанд, роҳҳои ҳалли онро пешниҳод кунанд ва дар таҳияи қадамҳои амалӣ барои иҷрои вазифаҳои гузашташуда кӯмак расонанд. Ин метавонад махсусан барои стартапҳо ва тичорати хурд муфид бошад, ки бояд ба шароити тағйирёбандаи бозор зуд мутобиқ шаванд.

Ҳамин тариқ, дастгирии машваратӣ як унсурӣ муҳими экосистемаи соҳибкорӣ буда, ба баланд бардоштани самаранокии равандҳои соҳибкорӣ ва таҳкими мавқеи ширкатҳо дар бозор мусоидат мекунад.

Қисми дигари дастгирии соҳибкорӣ ин ташаккули инфрасохтор маҳсуб мешавад, ки асоси рушди бомуваффақияти соҳибкорӣ ва умуман иқтисодиёт мебошад. Он бунёд ва таҷдиди инфрасохтори нақлиётӣ, логистикӣ ва технолоғиро дар бар мегирад, ки ба беҳтар шудани фазои соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя мусоидат мекунад.

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо дар таъмини дастрасӣ ба бозорҳо ва захираҳо нақши калидӣ дорад. Роҳҳои қулайи нақлиёт ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки таъминоти молу хизматрасонино самаранок ташкил намуда, харочоти вақт ва молиявиро кам кунанд. Ин махсусан барои соҳибкории хурд ва миёна муҳим аст, ки бояд ба тағйироти талабот ва рақобат зуд воқуниш нишон диҳанд.

Дар навбати худ, логистика як ҷанбаи муҳими оптимизатсияи занҷирҳои таъминот мебошад. Ташкили марказҳо ва анборҳои логистикӣ, инчунин инкишоф додани системаи анбор ва тақсимкунӣ ба баланд шудани самарани амалиёт ва беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ ба харидорон ёрӣ мерасонад. Қарорҳои муосири логистикӣ ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки харочотро кам кунанд ва суръати интиқоли молҳоро афзоиш диҳанд.

Дар навбати дигар, паркҳои технолоғӣ ва инкубаторҳои стартап платформа барои рушди инноватсионӣ ва дастгирии соҳибкории нав мебошанд. Онҳо инфрасохтори заруриро, аз ҷумла утоқи корӣ, лабораторияҳо ва таҷҳизот, инчунин дастрасӣ ба хизматҳои машваратӣ ва маблағгузорӣ пешниҳод мекунанд. Чунин платформаҳо ба табудули дониш ва ғояҳо мусоидат намуда, ба соҳибкорони ҷавон дар таҳияи лоиҳаҳои худ ва ҷорӣ намудани навоарӣ кӯмак мерасонанд.

Хулоса, дастгирии инфрасохтории фарогирии паркҳои нақлиётӣ, логистикӣ ва технолоғӣ омили муҳими пешбурди соҳибкорӣ мебошад. Инфрасохтори муассир на танҳо муҳити соҳибкориро беҳтар мекунад, балки барои афзоиш ва рушди устувори иқтисодиёт дар маҷмӯъ имконият фароҳам меорад.

Ба андешаи мо, дастгирии давлатии соҳибкорӣ доираи васеи фаъолиятҳоро дар бар мегирад, ки ба фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт нигаронида шудаанд. Ин тадбирҳо кӯмаки молиявӣ, имтиёзҳои андоз, хизматҳои машваратӣ, инчунин рушди инфрасохтор ва муҳити инноватсиониро дар бар мегиранд.

Бояд ҳаминро хотирнишон намуд, ки муносибати маҷмӯӣ ба дастгирии давлатии соҳибкорӣ на танҳо ба рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад, балки барои рушди устувори

иқтисодӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон ва мусоидат ба пешрафти иҷтимоӣ замина фароҳам меорад.



Расми 3. Сабабҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва аҳмияти онҳо

Бояд қайд намуд, ки зарурати дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз омилҳои зиёде вобаста аст, ки ба рушди соҳибкорӣ ва суботи иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Дар бозори зудтағйирёбанда, рақобати баланд ва ҷаҳонишавӣ, бисёре аз ширкатҳо, бахусус соҳибкории хурду миёна бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Дар рафти ин душвориҳо ёрии давлат нақши калон мебозад.

Аввалан тадбирҳои ҳукумат ба фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ин метавонад имтиёзҳои андоз, субсидияҳо ва грантҳои дар бар гирад, ки сарбории молиявии соҳибкоронро коҳиш медиҳад. Чунин тадбирҳо ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии рушди лоиҳаҳои нав мусоидат мекунад.

Дуюм, дастгирии давлат барои таъмини дастрасӣ ба маблағ зарур аст. Бисёре аз соҳибкороми нав дар дарёфти қарз аз бонкҳо ба мушкилот дучор мешаванд. Таъсиси фондҳои махсусгардонидашуда ва барномаҳои, ки захираҳои дастраси молиявиро пешниҳод мекунад, ба соҳибкороми нав ва соҳибкории хурд имкон медиҳад, ки ғояҳои худро амалӣ созанд ва фаъолияти худро васеъ кунанд.

Илова бар ин, дастгирии давлатӣ хизматҳои машваратӣ ва омӯзиши соҳибкоронро дар бар мегирад. Он ба соҳибкорон дар рушди малакаҳои идоракунии, мутобик шудан ба тамоюлҳои муосир ва навоарӣ кӯмак мекунад. Омӯзиш ва рушди сармояи инсонӣ омилҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошанд.

Ҷанбаи дигари муҳим ин рушди инфрасохтор мебошад, ки барои соҳибкорӣ шароити заруриро фароҳам меорад. Сохтмон ва навосии иншооти нақлиётӣ, логистикӣ ва технологӣ ба беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ ва суръат бахшидан ба равандҳои истеҳсолот ва таҳвил мусоидат мекунад.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки бо дарназардошти тағйироти динамикии иқтисоди ҷаҳонӣ зарур аст, ки ҳукумати кишвар равишҳоро ба дастгирии давлатии соҳибкорӣ пайваستا мутобик ва такмил диҳад. Вобаста ба ин, мо роҳҳои имконпазирӣ такмилдиҳии дастгирии давлатии соҳибкориро дар расми 4 пешниҳод менамоем.



Расми 4. Роҳҳои имконпазири тақмилдиҳии дастгирии давлатии соҳибкорӣ

Ба андешаи мо, дастгирии давлатии соҳибкорӣ воситаи зарурии ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, афзоиши шугли аҳоли ва беҳтар намудани сифати зиндагии мардум мебошад. Дар баробари ҷолишҳои глобалӣ ва ноустуворӣ ҷораҳои муассири дастгирӣ ба фароҳам овардани фазои устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки дар он соҳибкорои бомуваффақият рушд ва навоарӣ кунанд.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки маблағгузори мақсаднок ҷараёни тақсими захираҳои молиявӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххас ё татбиқи лоиҳаҳои мушаххас мебошад. Ин равиш дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла ҳифзи иҷтимоӣ, маориф, илм ва рушди инфрасохтор васеъ истифода мешавад.

Маблағгузори мақсаднок аз аниқ муайян кардани ҳадафҳо оғоз мешавад. Ҳар як ташаббус бояд натиҷаҳои равшану ҷеншаванда дошта бошад, ки ин на танҳо ба нақшагирии амалҳо, балки барои баҳо додан ба самарани онҳо дар оянда имкон медиҳад. Масалан, дар соҳаи иҷтимоӣ ин барномаи беҳтар намудани шароити манзилии гурӯҳи муайяни аҳоли шуда метавонад.

Манбаҳои маблағгузори мақсаднок метавонанд гуногун бошанд. Ба инҳо бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳо аз бунёдҳо ва созмонҳои хайрия дохил мешаванд. Ҳар яке аз ин манбаҳо хусусиятҳо ва талаботи худро доранд, ки ҳангоми банақшагири ба инобат гирифтани муҳим аст.

Ба андешаи мо, маблағгузори мақсаднок воситаи пурқувватест, ки барои идоракунии самараноки захираҳо ва ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас дар соҳаҳои гуногун кӯмак мекунад.

Қисми дигари тақмилдиҳии дастгирии давлатии соҳибкорӣ рақамикунонии равандро мебошад, ки ин қабули технологияҳои рақамӣ барои табдил додани усулҳои анъанавии қор мебошад, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки самаранокӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ва мутобиқ шудан ба тағйирот дар бозорро афзоиш диҳанд. Ин равандро ҷанбаҳои

зиёд, аз чумла автоматикунонии раванди истехсолот, чалби муштариён ва навоварию дар бар мегирад.

Яке аз чузъҳои асосии рақамикунонӣ автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ мебошад. Ин ба соҳибкор имкон медиҳад, ки вақти иҷрои равандро хеле кам ва эҳтимолияти хатогиҳоро кам кунад. Масалан, дар баҳши молия истифодаи нармафзори баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, ки муомилот зуд коркард ва ҳисоботҳо таҳия карда шаванд ва кори муҳосибон осонтар шавад.

Ба андешаи мо, идоракунии маълумот дар рақамикунонии соҳибкорӣ нақши муҳим мебозад. Чамбоварӣ ва таҳлили миқдори зиёди маълумот ба соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки қарорҳои оқилона қабул кунанд. Воситаҳои муосири таҳлилий ба соҳибкор имкон медиҳанд, ки тамоюлҳоро муайян намояд ва стратегияҳоро оптимизатсия кунад, ки рақобатпазирии фаъолияти онҳоро афзоиш диҳад.

Дар умум, рақамикунонии равандҳо барои соҳибкоре, ки мехоҳанд самаранокии худро баланд бардоранд ва бартарии рақобатро эҷод кунанд, як қадами зарурӣ мебошад. Инчунин, рақамикунонии равандҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ барои рушд ва навоварӣ уфукҳои нав мекушояд, ки дар ниҳоят сифати зиндагӣ ва хизматро беҳтар менамояд.

Бояд қайд намуд, ки алоқаи баракс бо соҳибкорон як воситаи муҳимест, ки ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки самаранокии равандҳо, маҳсулот ва хизматҳои худро арзёбӣ кунанд ва имкониятҳои беҳбудиро муайян кунанд. Гирифтани ва таҳлили фикру мулоҳизаҳо аз муштариён, кормандон ва шарикон ба ширкатҳо дар мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи бозор ва ниёзҳои сегменти бозор кӯмак мекунад.

Зикр намудан зарур аст, ки фикру мулоҳизаҳо аз соҳибкорӣ як чузъи калидии фаъолият ва рушди бомуваффақияти ширкат мебошад. Он ба соҳибкор кӯмак мекунад, ки истеъмолкнандагони маҳсулоти худро беҳтар дарк кунад, маҳсулоту пешниҳоди хизматҳоро беҳтар кунед ва барои коргарони худ муҳити бароҳати корӣ фароҳам созад.

Ба фикри мо, ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ чанбаи асосии ҳалли мушкилоти муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мегардад. Ин ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ имкон медиҳад, ки захираҳои самаранок истифода бурда, навоварӣ ва сифати хизматрасонӣ беҳтар шавад, ки дар ниҳояти кор боиси беҳтар шудани зиндагии шаҳрвандон мегардад.

Самтҳои асосии ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ аз чузъҳои гуногун иборат мебошад. Пеш аз ҳама шарикҳои давлат ва баҳши хусусӣ ба ҳисоб меравад. Ин модел имкон медиҳад, ки сармоягузориҳои хусусӣ барои лоиҳаҳои инфрасохторӣ, ба мисли роҳҳо, беморхонаҳо ва муассисаҳои таълимӣ чалб карда шавад. Қисми дигари ин самт фаъолияти инноватсия ва технологӣ ба шумор меравад. Баҳши хусусӣ манбаи ғояҳо ва технологияҳои нав мебошад. Ҳамкорӣ бо муассисаҳои илмӣ ва стартапҳо ба мо имкон медиҳад, ки ҳалли пешрафтaro дар соҳаи тандурустӣ, маориф ва экология татбиқ кунем. Ин ҳамкорӣ ба тезондани чараёнҳои навоварӣ ва беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ кумак мерасонад.

Бояд ҳаминро ёдовар шуд, ки шарикӣ бо баҳши хусусӣ ба таъсиси ҷойҳои корӣ, чалби сармоягузорӣ ва беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ин дар навбати худ ба рушди иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ таъсири мусбат мерасонад.

Хулоса, ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ василаи асосии ноил шудан ба рушди устувор ва ҳалли мушкилоти мураккаби ҷомеа мебошад. Ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ тавассути муттаҳид кардани қувваҳои метавонанд ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд, сифати зиндагии шаҳрвандонро беҳтар созанд ва барои оянда қарорҳои инноватсионӣ эҷод кунанд. Чунин робитаи мутақобила на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки робитаҳои иҷтимоиро мустаҳкам намуда, рушди устувори тамоми ҷомеаро таъмин мекунад.

Дар охир ҳаминро бояд қайд кард, ки дастгирии давлатии соҳибкорӣ воситаи муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ мебошад. Дар шароити иқтисоди зудтағйирёбанда бо назардошти ниёзҳои соҳибкорӣ ва воқеияти бозор муносибатҳоро ба ин дастгирӣ пайваста мутобиқ кардан ва такмил додан лозим аст. Ин барои рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои воқеии иқтисодӣ ва умуман таҳкими иқтисодиёт шароити мусоид фароҳам месозад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023. Душанбе: “Шарки озод”, 2023. – 64 с.
2. Валиев Н.Ш. Таҷрибаи хориҷии рушд ва низоми дастгирии давлатии соҳибкории хурд / Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). Душанбе, 2021, № 4/1 (38) – С. 60 – 71.
3. Джайлоев З.М. Танзими давлатии соҳибкории истехсолии хурд дар шароити иқтисодиёти бозорӣ (дар асоси маводи вилояти Хатлон), дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.05. Бохтар -2019. – С. 27.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М., Прогресс, 1978. – 496 с.
5. Клаус Шваб Технологии четвертой промышленной революции = Shaping The Fourth Industrial Revolution. - Эксмо, 2018. - 320 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 2.01.2020 № 1684
7. «Реформа в Восточной Европе» (Reform in Eastern Europe, 1991, в соавторстве с О. Бланшаром, П. Кругманом и Р. Лэйардом).
8. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века / Авт.-сост. Е.В. Диниц, Д.А. Ермаков, О.В. Иванникова. - М.: АСТ, 2004. - 286 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Перев. с англ: М.: Наука. - 1993. – С. 36.
10. Фридман М. Капитализм и свобода. М.: Новое издательство, 2005. – 256 с.
11. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; [предисл. В. С. Автономова; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко; пер. с англ. В. С. Автономова, Ю. В. Автономова, Л. А. Громовой, К. Б. Козловой, Е. И. Николаенко, И. М. Осадчей, И. С. Семенов, Э. Г. Соловьева]. — М.: Эксмо, 2008. – С. 142.

УДК.:338.12

Бобоев Ҷ.И.

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ СИЁСАТИ ЭКОЛОҒИ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иқтисодии захираҳои табиӣ ҳамчун манбаҳои захираҳои истехсолот, дараҷаи азхудкунии таъсири онҳо ба иқтисодиёт, ҳадафҳои таъмини бехатарии онҳо дар шароити имрӯза, инчунин манфиатҳо ва зиддиятҳои экологиро иқтисодӣ дида баромада мешаванд. Ин иқдом дар навбати худ заминаи воқеиро барои рушди соҳаи саноати мамлакат, ки он ҳамчун ҳадафи стратегии ҳукумат ба ҳисоб меравад, гузошта метавонад. Ақидаҳои олимону муҳақиқони шинохтаи илми иқтисод низ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: истехсолот, такрористехсолкунӣ, муҳити зист, захираҳои табиӣ, рушди устувор, амнияти экологӣ.

Бобоев Дж.И.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

В данной статье рассмотрены экономические аспекты природных ресурсов как источников производственных ресурсов, степень поглощения их воздействия на экономику, цели обеспечения их безопасности в современных условиях, а также эколого-экономические преимущества и противоречия. Этот шаг, в свою очередь, может заложить реальный фундамент для развития промышленности страны, что считается стратегической целью правительства. Также были изучены мнения известных ученых и исследователей экономической науки.

Ключевые слова: производства, воспроизводства, окружающая среда, природные ресурсы, устойчивое развития, экологическая безопасность.

Boboev G.I.

ECONOMIC ASPECTS OF ENVIRONMENTAL POLICY

This article examines the economic aspects of natural resources as sources of production resources, the degree of absorption of their impact on the economy, the goals of ensuring their safety in modern conditions, as well as environmental and economic advantages and contradictions. This step, in turn, can lay a real foundation for the development of the country's industry, which is considered a strategic goal of the government. The opinions of famous scientists and economic researchers were also studied.

Keywords: production, reproduction, environment, natural resources, sustainable development, environmental safety.

Тайи солҳои охир таваҷҷуҳи аввалиндарачаи Ҳукумати мамлакат ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, саноатикунонии кишвар ва таъсиси ҷойҳои корӣ равона карда шуд. Мо ҳамчунин, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем[4].

Дар ҳамин гуна шароит, истифодаи комёбиҳои илмӣ нисбати таъмин намудани алоқамандии шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба сатҳ ва хусусиятҳои рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, хеле муҳим ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, омӯхтани падидаҳои нави рушди иқтисодӣ, махсусан таҷрибаи тай намудаи он имконият фароҳам оварда метавонад, ки бисёр қарорҳои соҳавӣ, аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва рақобатпазирии худро, ки он ҳам аз ҷиҳати илмӣ асоснок муайян карда шудааст, собит намояд.

Дар солҳои 70-80-ум оид ба ҷанбаҳои сиёсии иқтисоди экологӣ шумораи зиёди асарҳои илмӣ (мақолаҳо ва монографияҳо) нашр карда шуданд. Охири асри ХХ нисбат ба мушкилиҳои муҳити зист, ислоҳоти экологӣ ва илми сиёсатшиносии Ғарб як таҳқиқоти бузурги таҷрибавӣ ба вуҷуд омада буд. Дар ин ҷо диққати асосӣ ба тадбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология, фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукумати фарогири масъалаҳои экологӣ, инчунин роҳҳои баланд бардоштани тафаккури одамон ба масъалаҳои таъмини тозагии муҳити зист дода мешуд.

Аз нигоҳи назариявӣ, концепсияи алтернативии таҷдиди экологие, ки олимони Олмонӣ Мартин Эникке ва Йозеф Хубер пешниҳод карда буданд, шӯҳрати калон пайдо намуд. Концепсияи пешниҳодшудаи онҳо минбаъд дар асарҳои муҳаққиқони Ҳолландия Герт Спаргарен ва Артур Мола таҳия карда шуданд[1].

Ҷадвали 1. Принсипҳои асосӣ ва хусусиятҳои таҳияи сиёсати экологиро иқтисодӣ

№	Принсипҳо:	Хусусият
1	Омезиши манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ	Одамон, аҳоли, субъектҳои соҳибкорӣ барои рушди устувор ва таъмини шароити мусоид ва амнияти экологӣ бо назардошти эҳтимолияти хатари экологӣ ҳама гуна ҷаъолияти истеҳсоли
2	Илман асоснок	Истифодаи ҳатмии навоариҳо, дастовардҳои илм дар қабули қарорҳо дар соҳаи муҳити зист ва амнияти экологӣ
3	Принсипи мувофиқат	Таъмини ҷаъолияти иқтисодии мувофиқ бо талаботҳои конунгузорӣ, меъёрӣ, инчунин стандартҳо, риояи қатъии меъёрҳо ва қоидаҳои соҳаи ҳифзи муҳити зист аз ҷониби ҳар як субъекти иқтисодиёт
4	Такмилдиҳии пайваста	Низоми амалҳои, ки ба ноил шудан, иғҳдорӣ ва такмил додани сатҳи баланди амнияти экологӣ ва коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист тавассути истифодаи технологияҳои нави соҳаи истеҳсолот ва ғ. равона шудаанд
5	Принсипи пайгирона	Ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои таъмини амнияти экологӣ, банақшагирии мақсаднок ва ҷорабиниҳои ҳифзи муҳити зист, бо назардошти ҷанбаҳои бисёрсоҳавии беҳатар, дар асоси концепсияҳои муосири таҳлили хавфҳо ва зарари экологӣ
6	Кушодани иттилоот	Шаффофият ва дастрасии иттилооти экологӣ барои ҷонибҳои манфиатдор, нашри ҳисоботи солона, иртибот бо ҷамъият ва ташкилотҳои ҷамъиятию аҳоли

Таҳияи муаллиф.

Таҳияи сиёсати экологӣ ба омӯзиши амиқи муносибатҳои экологиро иқтисодӣ ва модели муосири рушди иқтисодӣ – рушди устувор асос ёфтааст. Ҳадафи асосии сиёсати экологӣ коҳиш додани сатҳи таъсири инсон ва ҷаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ба муҳити зист дар ояндаи наздику дарозмуддат ва бо ин роҳ таъмин намудани ҳифзи системаҳои табиӣ, нигоҳ доштани якпорчагӣ ва вазифаҳои ҳаётбахши онҳо мебошад.

Ҷаъолияти ҳифзи табиат принципҳои зеринро дар худ таҷассум менамояд, ки онҳоро дар шакли ҷадвали №1 нишон медиҳем.

Барои дарки дурусти моҳияти назарияи таҷдиди экологӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва роҳҳои ҳалли ин мушкилот, асарҳои нав хеле зиёд ҷоп шуданд, ки то ҳол онҳо аҳамияти худро гум накардаанд. Масалан, яке аз асарҳои монографияи иқтисодчиёни амриқой Виллям Ҷ. Баумалл ва Уол-лес Э. Оате мебошад, ки бори аввал соли 1975 бо номи «Назарияи сиёсати экологӣ» ба таъ расидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои аввалин дар самти гузариш ба муносибатҳои экологӣ ва иқтисодӣ гузошта шуда, концепсияҳои ин раванд низ таҳия карда шудаанд. Якуми октябри соли 2007 таҳти № 500 Концепсияи рушди устувор таҳия ва қабул карда шуд. Дар ҷумҳурӣ байни Вазорати кишоварзӣ ва ҳифзи табиат ва Барномаи СММ оид ба муҳити зист

(ЮНЕП) ёддошти тафохум ба имзо расид. Ин тадбирҳо, ки дорои хусусияти байналмилалӣ мебошанд, барои тақвият додани иқтидор ва мусоидат ба таъсиси механизми ҳамоҳангсозии ҷонибҳои манфиатдор барои таъмини рушди устувор равона шудаанд.

Вобаста ба шароити ҷурафӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93 Ҷоизашро минтақаҳои кӯҳӣ ташкил медиҳанд, масъалаи рақобат бояд боиси ташкили “истеҳсолоти васеи кишоварзӣ” дар ноҳияҳои кӯҳӣ гардад. Ба ақидаи мо барои ҳар як фарди солимфикр ба таври назариявӣ омӯхтани муносибатҳои экологӣ ва иқтисодӣ бояд муҳим бошад, зеро ҷавҳари асосии ин илмҳои таъминоти ҳаррӯзаи рӯзгордорӣ, самаранок истифодабарии захираҳои имкониятҳои мавҷуда, таъмини саломатии ҳуди одамон ва роҳҳои ҳифзи табиат ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, як қатор консепсияҳои сиёсати экологӣ дар доираи назарияҳои гуногун ва дар сатҳи байнисоҳавӣ таҳия карда шуданд. Муҳити ин татқиқот дар ташаккули «сиёсати экологӣ» нақши калидӣ дошт, ки онро коршиноси масъалаҳои сиёсӣ Линтон К. Колдуэлл бозид[2].

Линтон К. Колдуэлл дар мақолаи худ бо номи «Муҳити зист: самти нави сиёсати давлатӣ» зарурати таҳияи сиёсати давлатиро дар робита бо муҳити зист ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам амалӣ асоснок намуд. Ба ақидаи ӯ, сиёсати экологӣ дорои заминаи бисёрсоҳавии илмӣ мебошад ва имкон медиҳад, ки мушкилотҳои муҳаххас дар ин самт ҳал карда шаванд. Вай дар ин робита қайд намуда буд, ки: «Баррасии ҳамҷонибаи масъалаҳои экологӣ боиси камтар ба ҳатогиҳо роҳ додан мегардад ва аз ин рӯ барои қабули қарорҳои мусоиди сиёсӣ замина мегузорад». Аммо дар ин ҷо боисрор, устуворона ва аз нигоҳи ахлоқию башардӯстона ибраз намудан зарур аст, ки ин равиш беҳуда ё воҳима нест, балки таваҷҷӯҳ ба муҳити зист - роҳи ягонаи ҳалли мушкилоти сиёсӣ иқтисодӣ ва дарёфти роҳи манфиатноку бехатарӣ ҳаёти минбаъдаи ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки як қисми субъектҳои истеҳсолии соҳаи саноати мамлакат, ҳамчун истифодабарандагони ашёи хом, қувваи корӣ ва таҷҳизотҳо баромад менамоянд. Воридоти таҷҳизотҳои технологӣ яке аз воситаҳои муҳими ташкили истеҳсолот, хизматрасонӣ ва омили ба ҷойҳои нави корӣ таъмин намудани аҳолии қобили корӣ ба ҳисоб меравад. Воридоти таҷҳизотҳои технологӣ бо дарназардошти ҳамин хусусиятҳо аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ озод карда шуданд. Дар навбати худ, имтиёзҳои андозӣ яке аз воситаҳои муҳими васеъ намудани доираи фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад.

Давра ба давра ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани тағйироту иловаҳо бо мақсади дастгирии соҳибкории хурду миёна, дастгирии корхонаҳои истеҳсолӣ ва васеъ намудани иқтидори истеҳсолии молҳои ниёзи мардум, инчунин молҳои воридотивазкунанда мебошад. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи моддаҳои 104, 110, 169 имтиёзҳои андозиро барои субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор дар мавриди истеҳсол, қору хизматрасонӣ ва таҳвили молҳои пешбинӣ намудааст. Масалан: Дар аксарият давлатҳои пешрафтаи Аврупо имтиёзҳои андозӣ нисбати он корхонаҳои амалӣ карда мешаванд, ки ба истеҳсол ё хизматрасонӣ нигаронида шудаанд ва дар таъмин намудани аҳоли ба ҷойҳои нави корӣ фаъол мебошанд. Ин иқдом дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ давра ба давра роҳандозӣ гардида истодааст[4].

Тибқи ин нишондиҳанда, дар ҳазорсолаи нав тамоми тамаддуни ҷаҳонӣ бояд ба модели нави рушд гузарад, ки дар асоси стратегияи рушди устувор ба нақша гирифта шудааст. Дар таҳияи назариявии мушкилоти рушди устувор ва омода намудани Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист ва рушд дар Рио-де-Жанейро саҳми бениҳоят бузургро академик В.А. Коптунгузоштааст.

Пас аз соли 1992, баъд аз қарори СММ, зиёда аз 100 кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияҳои миллии рушди устуворро таҳия карданд. Ин стратегия асоси сиёсати иқтисодиро муайян кард, ки ба омӯзиши муносибатҳои экологӣ ва иқтисодӣ асос ёфтааст. Сатҳи воқеияти сиёсати экологӣ аз таҳияи моделҳои муосири иқтисодӣ вобаста мебошад.

Низоми Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсолаи СММ барои таъмини устувори экологии кишварҳои ҷаҳон тарҳрезӣ шудааст. Барои таъмини устувори экологӣ, Ҳадафҳои Рушди

Ҳазорсолаи Созмони Милали Муттаҳид пеш аз ҳама ба ҳалли ду мушкилоти асосии таъмини устувори экологӣ равона шудаанд:

- коҳиш додани сатҳи таъсири инсон ба муҳити зист ва бо ин роҳ гирифтани пеши роҳи камшавии захираҳо;
- беҳтар намудани шароити экологӣ, паст намудани сатҳи таҳдидҳои экологӣ ба беҳатарӣ, саломатӣ ва ҳаёти одамон.

Ифлосшавии муҳити зист ва зарари он ба саломатии инсон дорои муаммоҳо мебошад. Барои Тоҷикистон дар солҳои охир афзоиши ифлосшавии об ва ҳаво дар муқоиса бо стандартҳои ҷаҳонӣ ба саломатии аҳоли таҳдид мекунад, яъне зарур аст, ки дар раванди рушди босуръати илмию техникӣ, масъалаи афзоиши аҳоли ва алоқамандии онҳо ба имкониятҳои истеҳсолии табиат мавриди омӯзиши амиқ қарор дода шаванд. Аз рӯи ақидаи аксар олимони соҳа, истифодаи самараноки захираҳои табиат ва муносибати оқилона ба истифодаи онҳо боиси таъмини зиндагии шоистаи аҳоли ва пешрафти дастовардҳои бештари илмию техникӣ ва инноватсионӣ мегардад.

Сиёсати инноватсионӣ низоми чорабиниҳо мебошад, ки мақсади асосии он нигоҳдорӣ ва тараққи омилҳои илмию техникӣ ва инноватсионӣ мебошад, ки ҷамъият интиҳоб намудааст. Ба сиёсати инноватсионӣ ва илмию техникӣ давлат чорабиниҳои дохил мешаванд, ки сохтори иқтисодию сиёсии ҳуди соҳаҳои илмӣ ва инноватсионии иқтисоди миллиро дар бар мегиранд. Фаъолияти илмию инноватсионӣ дар доираи моликияти давлатию хусусӣ, секторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ, дар шароити муносибатҳои бозорӣ ва ғайрибозорӣ метавонад амалӣ карда шавад. Интиҳоби фаъолияти иқтисодӣ ва инноватсионӣ асосҳои бунёдии илмию техникӣ ва сиёсати инноватсионии давлатро фаро мегирад[3].

Дар робита бо афзоиши бӯҳронҳои экологии ҷаҳонӣ, номуассирӣ ва номувофиқии воқуниши моделҳои муносири иқтисодӣ ба мушкилоти шадиди экологӣ, масъулияти давлат дар ҳалли мушкилоти экологӣ дар даҳсолаҳои охир бештар гардид. Аз ин ҷост, ки раванди истеҳсолот дар худ тақсмоти иқтисодию иҷтимоиро ифода менамояд ва барои истеҳсоли шаклҳои гуногуни молҳо ин нишондиҳандаҳои мавриди омӯзишу баҳодиҳӣ қарор медиҳанд. Раванди такрористеҳсолоти ҷамъиятӣ бошад, ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоиро дар худ таҷассум менамояд ва вобаста ба давраҳои таърихӣ шаклҳои гуногунро ба худ мегирад. Аммо дар ҳама давру замон пайваста гузаронидани таҳлили иқтисодӣ ва баҳодиҳӣ ба ин зиддиятҳо, инчунин гурӯҳбандӣ намудани омилҳои таъсиррасон ба истеҳсолот ва самаранок истифода гардидани дастовардҳо дар соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ муҳим арзёбӣ мегарданд.

Соли 2023 барои Тоҷикистон, бо вучуди мураккабшавии бесобиқаи вазъи ҷаҳони муосир, инчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои ногувори он – хушксоливу камобие, ки солҳои охир дар минтақаи идома дорад, ба шарофати заҳмати аҳлонаву содиқонаи мардуми сарбаланди кишвар боз як соли бобарор гардид[4].

Вобаста ба ин, дар давраи соли 2023 дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи пешравии назаррас ба амал омада, маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли 2022 ба андозаи 8,3 Ҷоиз зиёд гардид ва ба маблағи бештар аз 130 739 млн. сомонӣ баробар гардид. Қисми даромади бучети давлатӣ, ки он ҳам яке аз нишондиҳандаҳои муҳим ба ҳисоб меравад 102,5 Ҷоиз таъмин гардид, яъне ба маблағи 37 720 млн. сомонӣ ё ин ки бештар аз 29 Ҷоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ таъмин гардид.

Дар ин самт роҳбарияти Ҳукумати мамлакат чӣ қадар иҷрои уҳдадорӣ ва иҷтимоии худ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии кишвар тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намуда истодаанд. Айни замон зарур аст, ки бо истифодаи комёбиҳои илмӣ – инноватсионӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, қувваи корӣ ва иқтисодии истеҳсолии соҳаи саноати мамлакат ва бо истифодаи самараноки ашъи хоми ватанӣ, инчунин дар партави дастури супоришҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои минбаъда низ бо дарназардошти концепсияҳои сиёсати экологӣ ва истифодаи самараноки барномаву нақшаҳои қабулгардида, суръати рушди иқтисоди миллӣ дар сатҳи на кам аз 8 Ҷоиз таъмин карда шавад.

Ҳадафи асосии сиёсати экологӣ коҳиш додани сатҳи таъсири инсон ва фаъолияти субъектҳои хочагидорӣ ба муҳити зист дар ояндаи дуру наздик ба ҳисоб меравад, яъне нигоҳ доштани мувозинати иқтисодиёи экологӣ, ҳифзи низомҳои табиӣ ва вазифаҳои ҳаётбахши онҳо муҳим арзёбӣ мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Caldwell, Lynton K. Environment: A New Focus for Public Policy? // Public Administration Review, Vol. 23, No. 3, 1963, pp. 132–139.
2. Wertz., Wendy Read. Lynton Keith Caldwell (1913–2006): His Pathbreaking Work in Environmental Policy and Continuing Impact on Environmental Professionals // Environmental Practice, Vol. 8, No. 4, 2006, pp. 208–211.
3. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ.- Душанбе: “Ирфон”, 2018. - 648с.
4. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ 3(28)/2019 сах. 121-133. Муртазоев О.Қ., Бобоев Ҷ.И. Барномаҳои инноватсионӣ ва дастгирии давлатии дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» шаҳри Душанбе 28 декабри соли 2023.

УДК.:336.14(575.3)

Болтуева Р.К.

РУШДИ МЕТОДИКАИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТ АЗ РҶИИ БИЗНЕС-РАВАНДҶО ДАР АСОСИ НИЗОМИ ҲИСОБҶОИ ШИРКАТИ ФАРМАСЕВТӢ

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои ташкили баҳисобгирии идоракунии аз рӯи бизнес-равандҳо дар ширкати тичоратии фармасевтӣ бо истифода аз ҳисобҳои муҳосибӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Аз ҷониби муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи асарҳои олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷудокунии ҷунин бизнес-равандҳо барои ширкати тичоратии фармасевтӣ зарур шуморида шудааст: бизнес-раванди «Сармоягузорӣ»; бизнес-раванди «Таъминот»; бизнес-раванди «Истеҳсолот»; бизнес-раванди «Фурӯш»; бизнес-раванди «Фаъолияти илмӣ-таҷрибавӣ»; раванди «Маъмурӣ ва хоҷагӣ». Барои ташкили баҳисобгирии даромад ва хароҷоти ҳар як бизнес-раванд аз ҷониби муаллиф намунаи ҳисобҳои таркибӣ ва таҳлилии муайян ва пешниҳод карда шудааст, ки истифодабарии онҳо дар ширкати тичоратии фармасевтӣ барои банизомдарории иттилооти муҳосибӣ ва қабули қарорҳои идоракунии кӯмаки амалӣ мерасонанд. Ҳамзамон дар доираи ҳисобҳои муҳосибӣ маълумоти баҳисобгирӣ ба ҷузъиётҳо (ахбори таҳлилии) ҷудо карда мешавад, ки дар натиҷа раванди назорат аз рӯи истифодабарии захираҳо ва идоракунии масрафот осон мегардад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунии; бизнес-раванд; ҳисоби муҳосибӣ; қабули қарорҳо; иттилооти муҳосибӣ; назорат; идоракунии.

Болтуева Р.К.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ УЧЕТА ЗАТРАТ ПО БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМ НА ОСНОВЕ СИСТЕМЫ СЧЕТОВ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В научной статье анализируются вопросы организации управленческого учета по бизнес-процессам в коммерческой фармацевтической компании. В результате исследования

работ ученых в области бухгалтерского учета автор предлагает выделить следующие бизнес-процессы в коммерческой фармацевтической компании: бизнес-процесс «Инвестиция»; Бизнес-процесс «Снабжения»; Бизнес-процесс «Производство»; Бизнес-процесс «Продажи»; бизнес-процесс «Научно-исследовательская деятельность»; Процесс «Управления и хозяйства». Для организации учета доходов и расходов каждого бизнес-процесса автор предложил образец синтетических и аналитических счетов, которых могут быть использованы в фармацевтическом предприятии для систематизации учетной информации и принятия управленческих решений. Кроме того, в рамках бухгалтерских счетов детализируется учетная информация (аналитическая информация), что упрощает процесс контроля и управления ресурсами и затратами.

Ключевые слова: управленческий учет; бизнес-процесс; бухгалтерский счет; принятия решений; бухгалтерская информация; контроль; управление.

Boltueva R.K.

DEVELOPMENT OF A METHOD OF ACCOUNTING COSTS FOR BUSINESS PROCESSES BASED ON THE ACCOUNTING SYSTEM OF A PHARMACEUTICAL ENTERPRISE

The scientific article analyzes the issues of organizing management accounting for business processes in a commercial pharmaceutical company. As a result of a study of the work of scientists in the field of accounting, the author proposes to identify the following business processes in a commercial pharmaceutical company: business process "Investment"; Business process "Supply"; Business process "Production"; Business process "Sales"; business process "Research activities"; The process of "Management and management". To organize the accounting of income and expenses of each business process, the author proposed a sample of synthetic and analytical accounts that can be used in a pharmaceutical enterprise to systematize accounting information and make management decisions. In addition, accounting information (analytical information) is detailed within the accounting accounts, which simplifies the process of monitoring and managing resources and costs.

Key words: management accounting; business process; accounting account; decision making; accounting information; control; control.

Барои баҳисобгирии хароҷот аз рӯи бизнес-равандҳо ва бунёди иттилоот оид ба вазъи масрафоти корхона, арзиши асли ва ҳолати захираҳо дар субъектҳои хоҷагӣ истифодабарии низоми ҳисобҳои муҳосибӣ кӯмаки амалӣ мерасонад. Дар доираи ҳисобҳои муҳосибӣ, аввалан, маълумоти баҳисобгирӣ ба низом дароварда шуда, баъдан он ба ҷузъиёти (аҳбори таҳлилий) ҷудо карда мешавад, ки дар натиҷа раванди назорат аз рӯи истифодабарии захираҳо ва идоракунии масрафот осон мегардад.

Тадқиқотчиёни ватанӣ аз ҷумлаи М.У.Бобоев [1], Б.Ҷ.Каримов [4], С.Ф.Низомов [6], Қ.К.Хушвахтзода [7] ва дигарон корҳои илмӣ худро ба омӯзиши хусусиятҳои баҳисобгирии идоракунии дар субъектҳои соҳаҳои гуногун бахшида, равишҳои гуногуни истифодабарии низоми ҳисобҳои муҳосибиро пешниҳод намудаанд.

Равишҳои пешниҳодшудаи баҳисобгирии хароҷот ба ҷудо кардани хароҷоти ҷорӣ аз хароҷоти сармояшаванда (бо ибораи дигар онро хароҷоти стратегӣ меноманд), ҷудокунии объектҳои баҳисобгирии хароҷот вобаста ба марказҳои масъулият, намудҳои фаъолият, марҳилаҳо, намудҳои маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) ва дигар самтҳо асос меёбанд. Низоми ҳисобҳои муҳосибӣ, ки дар доираи баҳисобгирии идоракунии истифодабарии онҳо ба таври ҳатмӣ на талаб карда мешавад ва на маҳдуд гардидааст, барои ба низом даровардани аҳбороти баҳисобгирӣ дар доираи бизнес-равандҳо ёри мерасонад.

Барои ширкати фармасевтие, ки ҳам фаъолияти истеҳсолию тичоратӣ ва ҳам фаъолияти сармоягузорию пеш мебарад ва дар доираи он бизнес-равандҳои гуногунро амалӣ менамояд,

чудо кардани харочоти чорӣ аз харочоти сармояшаванда, таснифи харочот вобаста ба маконҳои ташаккулёбӣ ва дигар корҳо хеле муҳим аст.

Дар корхонаҳои фармасевтӣ баҳисобгирии идоракунии харочот бо мақсадҳо ва ҳадафҳои зерин иҷро карда мешавад:

нишон додани категорияи харочоти аз ҷиҳати стратегӣ муҳим дар сохтори умумии харочоти корхона ва муайян намудани самтҳои татбиқи чунин харочот (бо ибораи дигар таснифоти аз ҷиҳати илмӣ асоноккардашудаи харочот);

таъмини ҳаракати маълумоти баҳисобгирӣ аз рӯи ҳисобҳои муҳосибӣ мувофиқи дархостҳои роҳбарон;

таъмини имкони пешбурди баҳисобгирии таҳлилӣ дар асоси меъёрҳо ва аломатҳои гуногун;

муқарраркунии усули тақсимкунии харочот, ки ба баланд бардоштани саҳеҳии ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ва молҳои фармасевтӣ нигаронида шудааст.

Дар ширкати фармасевтӣ ҷудокунии бизнес-равандҳоро, ки барои баҳисобгирии фаъолият ва натиҷаҳои кори онҳо истифодабарии ҳисобҳои мувофиқ дар ин мақола муқаррар карда мешаванд, зарур мешуморем:

Бизнес-раванди «Сармоягузорӣ»

Бизнес-раванди «Таъминот»

Бизнес-раванди «Истеҳсолот»

Бизнес-раванди «Фурӯш»

Бизнес-раванди «Фаъолияти илмӣ-таҷрибавӣ»

Раванди «Маъмури ва хоҷагӣ»

Барои ҳар як бизнес-равандҳо гурӯҳи ҳисобҳои мувофиқро вобаста ба нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои муҳосибӣ [5] ва дар сурати мавҷуд набудани онҳо дар нақша ҳисоби мувофиқро дар асоси назария ва амалияи баҳисобгирӣ муқаррар намуда, барои ширкати фармасевтӣ тавсия менамоем.

Бизнес-раванди «Сармоягузорӣ»:

ҳисоби 10210 Ҳисобҳо бо асъори миллӣ

ҳисобҳои гурӯҳи 11500 Сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул

ҳисоби 11510 Бино ва иншоот

ҳисоби 11520 Таҷдиди объектҳои сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул

ҳисоби 11530 Мошин ва таҷҳизот

ҳисоби 11090 Сохтмони нотаом

ҳисобҳои гурӯҳи 11100 Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ

ҳисобҳои гурӯҳи 10700 Захираҳои молию моддӣ

Бизнес-раванди «Сармоягузорӣ» чунин раванде ҳисоб меёбад, ки дар он дороиҳои стратегӣ бунёд карда мешаванд ва харочоти корхона таъиноти дарозмуддат дошта, ба арзиши ин дороиҳо зам карда мешавад. Дар навбати худ ба ҳисобҳои зикршуда зерҳисобҳо ва ҳисобҳои таҳлили дорои якчанд дараҷаҳо метавон илова кард.

Бизнес-раванди «Таъминот» ба маънои васеъ баррасӣ шуда, на танҳо таъмини фаъолияти истеҳсолии корхонаро бо масолеҳ ва маводҳои фармасевтӣ, инчун таъмини фаъолияти тичоратии ширкатро бо доруворӣ, маҳсулот ва молҳои тиббӣ дар назар дорад. Бояд қайд кард, ки ширкатҳои фармасевтии бузург метавонанд дар баробари фаъолияти тичоратии худ инчунин коргоҳҳои истеҳсолии дорувориро ташкил намоянд. Дар ин ҳолат барои ҳам раванди таъмини истеҳсолот ва ҳам раванди таъминоти тичоратӣ интиҳоб намудани ҳисобҳои муҳосибии мувофиқ кори муҳим аст.

Дар бизнес-раванди таъминот истифодабарии ин ҳисобҳо ба мақсад мувофиқ аст:

10510 Пешпардохт ба таъминкунандагон

10700 «Захираҳои молию моддӣ», аз он ҷумла:

10719 Изофанархи савдоии молҳои фурӯхтанашуда

10720 Ашёи хом ва маводҳо

10800 Харочоти пешпардохтшуда
 55050 Харочоти хариди захираҳо
 55040 Харочоти азнавкоркардабарорӣ
 55030 Харочоти кашонидани захираҳо

Ногуфта намонад, ки ба ҳисобҳои таркибии зикршуда мумкин аст ҳисобҳои иловагии дорои якчанд сатҳи таҳлилии кушода шаванд, ки мо намунаи онро дар ҷадвали 1 пешниҳод менамоем.

Дар бизнес-раванди «Истеҳсолот» дар ширкати фармасевтӣ истеҳсоли маҳсулоти доруворӣ, молҳои таъиноти тиббӣ ва хизматрасониҳо ба роҳ монда мешавад. Дар ин раванд бо истифодабарии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва захираҳои стратегӣ (дориҳои дарозмуддат) ҳадафҳои истеҳсолии ширкат таъмин карда мешавад. Дар таъмини баҳисобирии бизнес-раванди истеҳсоли истифодабарии ҳисобҳои зерин тавсия карда мешавад:

ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом (маҳсулоти мушаххас)», ки аз рӯи он харочоти бевоситаи дар истеҳсоли намуди муайяни маҳсулот ва молҳои таъиноти тиббӣ иштироккунанда инъикос карда мешавад, аз он ҷумла харочоти масолех, маводҳои кимиёвӣ, биологӣ, маҳлулҳо, музди меҳнати коргарони истеҳсолӣ. Ҷамчунин, дар ин ҳисоб аз рӯи ҳар як намуди фаъолият, намуди маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо)-и мушаххас метавон зерҳисобҳои дараҷаҳои гуногунро кушод;

ҳисоби 10731 «Истеҳсолоти умумӣ», ки дар он харочоти истеҳсолии таъиноти умумӣ дошта, аз он ҷумла харочоти фарсудаҷавии биноҳо, мошину таҷҳизоти умумиистеҳсолӣ, харочоти сӯзишворӣ, барқ ва коммуналии бо мақсадҳои технологӣ, музди меҳнати коргарони истеҳсолии ғайриасосӣ (ёрирасон) ва ғ. ба ҳисоб гирифта мешаванд;

ҳисоби 10732 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон». Ба истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон дар ширкати фармасевтӣ коргоҳҳои таъмирӣ, коргоҳҳои таъминоти автономии барқ ва гармӣ, ошхона, ҳаммом ва дигар зерсохторҳо дохил карда мешавад, ки барои ташкили раванди истеҳсоли мусоидат менамоянд. Истфодабарии ашё ва масолеҳи зарурӣ дар ин коргоҳҳо, пардохти музди меҳнати коргарон, ҳисобкунии фарсудаҷавии объектҳои воситаҳои асосӣ, аз ҷумлаи харочоти ин марказҳои масъулият ҳисоб ёфта, дар ҳисоби 10732 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон» метавонанд ба қайд гирифта шаванд.

Бояд қайд кард, ки харочоти дар ҳисоби якум зикргардида (10730 «Истеҳсолоти нотаом – маҳсулоти мушаххас») харочоти мустақим барои намуди мушаххаси маҳсулоти доруворӣ ҳисоб меёбад ва харочоти дар ду ҳисобҳои баъдӣ ҷамъшаванда ҳамчун харочоти ғайримустақим ба ҳисоб гирифта шуда, дар охир моҳ ба ҳисоби 10730 соқит карда мешавад ва байни намудҳои маҳсулотҳои алоҳида дар асоси пояи интиҳобшуда бояд тақсим карда шаванд.

Ҳисоби таркибӣ	Зерҳисоби таркибӣ	Ҳисоби таҳлилии дараҷаи 1	Ҳисоби таҳлилии дараҷаи 2
10510 Пешпардохт ба таъминкунандагон	105101 Пешпардохт ба таъминкунандагони масолех 105101 Пешпардохт ба таъминкунандагони молҳо	10510101 Пешпардохт ба таъминкунандагони масолех (аз рӯи гурӯҳи масолех) 105101 Пешпардохт ба таъминкунандагони молҳо (аз рӯи гурӯҳи молҳо)	Аз рӯи намуди молҳо ва масолех
10720 «Ашёи хом ва мавод»	10720 «Ашёи хом ва мавод – маводҳои таъиноти тиббӣ (доруворӣ)» 10720 «Ашёи хом ва мавод – фитто-маводҳои доруворӣ»	10720 «Ашёи хом ва мавод – маводҳои таъиноти тиббӣ» (аз рӯи гурӯҳи маводҳо)	Аз рӯи намуди маводҳо

10710 «Молҳо»	107101 «Молҳо дар анбор» 107102 «Молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ»	10710101 «Молҳо дар анбор аз рӯи гурӯҳҳо» 10710201 «Молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ аз рӯи минтақаҳо»	1071010101 «Молҳо дар анбор аз рӯи намуд» 1071020101 «Молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ аз рӯи намуд»
10719 «Илованархи савдо»	10718 «Илованарх барои молҳои анбор» 10719 «Илованарх барои молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ»	1071801 «Илованарх барои молҳои анбор аз рӯи гурӯҳи молҳо» 1071901 «Илованарх барои молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ аз рӯи минтақаҳо»	107180101 «Илованарх барои молҳои анбор аз рӯи намуд» 107190101 «Илованарх барои молҳо дар нуктаҳои дорухонавӣ аз рӯи намуд»
10800 Харочоти пешпардохтшуда	10801 Харочоти пешпардохтшуда (барои масолеҳи фармасевтӣ) 10801 Харочоти пешпардохтшуда (барои доруворӣ) 10801 Харочоти пешпардохтшуда (барои молҳои тиббӣ) 10801 Харочоти пешпардохтшуда (ичора)	1080101 Харочоти пешпардохтшуда барои масолеҳи фармасевтӣ (аз рӯи гурӯҳи масолах)	108010101 Харочоти пешпардохтшуда барои масолеҳи фармасевтӣ (аз рӯи гурӯҳ ва намуди масолах)
55050 Харочоти хариди захираҳо	5505001 Харочоти хариди захираҳо (молҳо) 5505001 Харочоти хариди захираҳо (маводҳои тиббӣ)	5505001 Харочоти хариди захираҳо (гурӯҳи молҳо)	5505001 Харочоти хариди захираҳо (намуди молҳо молҳо)

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт ва нақшаи ҳисобҳои амалкунанда тартиб додааст.

Ба сифати пояи тақсимкунии харочоти ғарйимустаним дар ширкати истеҳсолии фармасевтӣ арзиши масолеҳи асосӣ, музди меҳнати коргарони асосӣ, арзиши аслии маҳсулоти доруворӣ, ё ин ки нархи банақшагирифташудаи маҳсулотро интиҳоб кардан мувофиқ мебошад. Ҳамчунин ба ҳисобҳои зикршуда низ зерҳисобҳо ва ҳисобҳои таҳлилий бо мақсади чузъгардонии маълумот оид ба харочот ва ҳисоби дақиқи арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) мумкин аст кушода шавад, ки намунаи онро дар ҷадвали 2 нишон медиҳем.

Фаъолияти илмӣ-таҷрибавӣ ва таҳқиқотӣ дар ширкати фармасевтӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ ҳисоб ёфта дар рафти он корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавӣ, озмоиши маҳсулоти нав ва дигар корҳо анҷом дода мешавад: Барои баҳисобгирии амалиётҳои ба бизнес раванди «Фаъолияти илмӣ-таҷрибавӣ ва таҳқиқотӣ» дар ширкати фармасевтӣ ҳисобҳои зеринро тавсия менамоем:

ҳисоби 10733 «Харочоти илмӣ-таҷрибавӣ ватаҳқиқотӣ»

зерҳисоби 107331 «Харочоти таҳқиқоти маркетингӣ»;

зерҳисоби 107332 «Харочоти таҳқиқоти илмӣ»;

зерҳисоби 107333 «Харочоти озмоишӣ»;

зерҳисоби 107334 «Харочоти дигар таҳқиқоти муҳити беруна».

Корҳои илмӣ-таҷрибавӣ ва таҳқиқотӣ дар худ харочоти коркарди маҳсулоти доруворӣ, молҳои табиоти тиббӣ, равандҳо ва технологияҳои нав, харочоти гузаронидани таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ, нигоҳубин ва истифодаи иншоот ва таҷҳизот, ки барои гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, озмоишӣ ва таҷрибаҳо истифода мешаванд, харочот барои гирифтани иҷозатномаҳо, патентҳо ва ғайраро таҷассум менамояд.

Харочоти таҳқиқоти маркетингӣ аз харочоти омӯзиши бозор ва талаботи истеъмолкунандагон, харочоти таҳияи стратегияҳо ва нақшаҳои маркетингӣ, харочоти чорабиниҳои таблиғотӣ тавассути лавҳаҳои талиғӣ, васоити ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ, гузаронидани пурсишҳо, кор бо беморхонаҳо ва марказҳои саломатӣ, таҳлили маълумот барои арзёбии натиҷаҳо ва ғ. иборат аст.

Корҳои озмоишӣ харочоти озмоиши маҳсулот ва технологияҳои нав, харочоти гузаронидани санҷишҳои экологӣ, хариди мавод, намунаҳои санҷишӣ ва чузъҳои зарурӣ барои гузаронидани таҷрибаҳо ва озмоишҳо, нигоҳубини озмоишгоҳ ва майдони истехсолӣ, сертификатсияи маҳсулот ва дигар харочотро дар бар мегирад.

Ин харочот вобаста ба намуди маҳсулот, андозаи лоиҳа, андозаи ширкат, технология ва дигар омилҳо метавонанд аз ҳамдигар фарқ кунанд. Барои ҳар як намуди харочоти зикршуда ҳисобҳои таҳлилии низ кушода мешавад.

Ҷадвали 2. Ҳайати ҳисобҳои таркибӣ ва таҳлилие, ки дар бизнес-раванди «Истехсолот» дар ширкати фармасевтӣ метавонад истифода бурда шаванд

Ҳисоби таркибӣ	Зерҳисоби таркибӣ	Ҳисоби таҳлилии дараҷаи 1	Ҳисоби таҳлилии дараҷаи 2
10730 «Истехсолоти нотамо»	107301 «Истехсолоти нотамо – маҳсулоти таъиноти тиббӣ (доруворӣ)» 107302 «Истехсолоти нотамо – фитто-доруворӣ» 107303 «Истехсолоти нотамо – таҷҳизот ва ашҳҳои тиббӣ» 107304 «Истехсолоти нотамо – молҳо барои модар ва кӯдак» 107305 «Харочот доир ба коркарди партовҳои саноатӣ»	1073010 «Истехсолоти нотамо – маҳсулоти доруворӣ (аз рӯи гурӯҳи молҳо)» 1073020 «Истехсолоти нотамо – фитто-доруворӣ (аз рӯи намуди молҳо)» 1073030 «Истехсолоти нотамо – таҷҳизот ва ашҳҳои тиббӣ (аз рӯи гурӯҳи молҳо)» 1073040 «Истехсолоти нотамо – молҳо барои модар ва кӯдак (аз рӯи гурӯҳи молҳо)»	1073010101 «Истехсолоти нотамо – маҳсулоти доруворӣ (аз рӯи намуди молҳо)» 1073030101 «Истехсолоти нотамо – таҷҳизот ва ашҳҳои тиббӣ (аз рӯи намуди молҳо)» 1073040101 «Истехсолоти нотамо – молҳо барои модар ва кӯдак (аз рӯи намуди молҳо)»
10731 «Истехсолоти умумӣ»	1073101 «Истехсолоти умумӣ – харочоти фарсудашавӣ» биноҳо, мошину таҷҳизоти умумиистехсолӣ, 1073102 «Истехсолоти умумӣ – харочоти сӯзишворӣ, барқ ва коммуналӣ» 1073103 «Истехсолоти умумӣ – музди меҳнати коргарони истеҳсолии ғайриасосӣ (ёрирасон)» ва ғ	107310101 «Истехсолоти умумӣ – харочоти фарсудашавии биноҳо» 107310102 «Истехсолоти умумӣ – харочоти фарсудашавии мошинҳо» 107310103 «Истехсолоти умумӣ – харочоти фарсудашавии таҷҳизот» ва ғ.	Аз рӯи намуди харочот

<p>10732 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон»</p>	<p>1073201 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон – коргоҳҳои таъмирӣ», 1073202 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон – коргоҳҳои таъминоти автономии барқ ва гармӣ», 1073203 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон – ошхона» ва ғ.</p>	<p>107320101 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон – коргоҳҳои таъмирӣ – таъмири мошин ва тачҳзот», 107320102 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон – коргоҳҳои таъмирӣ – таъмири мебелҳо»</p>	<p>Аз рӯйи намуди хароҷот</p>
--	---	--	-------------------------------

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт ва нақшаи ҳисобҳои амалкунанда тартиб додааст.

Бизнес-раванди «Фурӯш» марҳилаи кулминатсионии фаъолияти ширкати фармасевтӣ дар доираи як даври тичоратӣ ҳисоб меёбад. Доираи бизнес-раванди тичоратии "Фурӯш" дар ширкати фармасевтӣ амалиётҳои асосии тичоратии зеринро дар бар мегирад:

ба роҳ мондани амалиётҳои тарғиботӣ (рекламаи мол);
қабул ва бақайдгирии фармоишҳо аз мизочон (дорухонаҳо, беморхонаҳо, дистрибьюторҳо ва ғ.). Ин корхоро ҳам дар шакли хаттӣ ва ҳам бо истифода аз низомҳои махсуси электронии муосир анҷом додан мумкин аст;

ичро кардани дархостҳои фармоишӣ дар анбор, ҷамъоварӣ ва бастабандии молҳо тибқи фармоиши муштариён, тафтиши мутобиқати таркиби фармоишҳо ба қоидаҳо;

интиқоли мол ба мизочон тавассути шабакаи нақлиётӣ худӣ, тавассути молрасонҳо (куррьерҳо) ё ин ки бо тариқи почта. Дастгирии раванди интиқоли мол ба мизочон;

тартиб додани ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунада (ваколатномаҳо, ҳисоб-варақаҳо, борхатҳои молиқона нақлиётӣ ва ғ.) ва супоридан онҳо дар баробари мол ба мизочон;

гирифтани пардохт аз муштариён барои молҳои дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ фурӯхташуда, муқоиса кардани маблағҳои гирифташуда бо ҳисоб-варақаҳои додашуда;

идоракунии фурӯши молҳои фурӯхташуда ва таҳияи ҳисоботи фурӯш, таҳлили самаранокии фурӯш ва даромаднокии амалиётҳо бо муштариёни алоҳида;

кор бо даъвоҳо ва баргаштани молҳои фурӯхташуда.

Бақайдгирӣ ва баҳисобгирии бештари амалиётҳои зикршуда метавонад бо истифода аз низомҳои махсуси иттилоотӣ қисман ё пурра автоматӣ карда шаванд.

Дар амалияи ширкатҳои тичоратии фармасевтӣ, аз он ҷумла ширкатҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон фурӯши молу маҳсулот тавассути шабақаҳои фурӯш – намояндагиҳо ва филиалҳо хеле рушд кардааст ва дар ҷунин шароит доираи амалиётҳо марбут ба интиқол, таҳвил ва фурӯши маҳсулоти доруворӣ барои ширкати фармасевтӣ васеъ гашта барои афзоиши даромади ширкат шароит фароҳам меояд. Дар баробари ин роҳбарияти ширкатҳои бузургро, ки бо ҷунин тарз фаъолияти худро пеш мебаранд, лозим меояд ки доимо хароҷоти шабақаҳои фурӯши худ – намояндагиҳо ва филиалҳоро назорат намуда, самаранокии кори онҳоро ошкор карда, дар мавриди пайдоиши зарурат қарорҳои идоракунии қабул намоянд.

Аз рӯйи хусусият ва моҳияти иқтисодӣ хароҷоти бизнес-раванди «Фурӯш» хароҷоти ғайриистеҳсолӣ ҳисоб ёфта, ба арзиши молу маҳсулот зам карда намешавад, он ҳамчун хароҷоти чори (тичорати)-и ширкати фармасевтӣ эътироф гардида ба натиҷаҳои молиявӣ соқит карда мешавад. Зимни баҳисобгирии амалиётҳо дар бизнес-раванди «Фурӯш» мо истифодабарии ин ҳисобҳоро тавсия менамоем: [5]

44000 Даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ

44010 Даромад аз фурӯш

44020 Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ

44090 Бозпасгардонии молҳои фурӯхташуда ва тахфиф

- 55000 Арзиши аслии захираҳои фурӯхташуда, кор ва хизматҳо
- 55010 Арзиши аслии фурӯш
- 55020 Тасхеҳи арзиши молҳо
- 55200 Харочоти фурӯш
- 55201 Харочоти тарғиб ва мусоидат ба фурӯш
- 55202 Харочоти музди меҳнат
- 55203 Харочоти ҳиссачудокуниҳо ба фондҳои иҷтимоӣ
- 55204 Харочоти боркашонӣ ва таҳвили молҳо
- 55205 Харочоти қарзҳои безътимод
- 55206 Талафи молҳо ва партовҳои технологӣ
- 55207 Харочоти фарсудаҳои
- 55208 Харочоти мукофотонӣ
- 55209 Харочоти иҷора (иҷораи бино, иншоот, таҷҳизот, автомобилҳо ва ғ.)
- 55210 Харочот барои зарфҳо ва банду басти молҳо
- 55211 Харочоти нигоҳубини молҳо, гурӯҳбандӣ ва ба навҳо ҷудокуни
- 55212 Харочоти сӯзишворӣ, газ, гармӣ, об
- 55213 Соқиткунии арзиши молҳои муҳлатгузашта
- 55213 Дигар харочоти фурӯш

Барои ҳар як ҳисобҳои зикршуда низ зерҳисобҳо ва ҳисобҳои таҳлили иловагӣ кушодан мумкин аст. Ин амал барои ҷузъигардонии маълумоти баҳисобгирӣ оид ба даромадҳо ва харочот, ки дар бизнес-раванди «Фурӯш» офарида мешавад, муҳим аст.

Дар ду ҳисоби аввал номбаршуда, яъне 44010 «Даромад аз фурӯш» ва 44020 «Дигар даромадҳо аз ғайри амалиётӣ» даромадҳо аз амалиётҳои фурӯши корхона бо кредит навиштани ин ҳисобҳо қайд карда мешаванд. Ҳисоби 44090 «Бозпасгардонии молҳои фурӯхташуда ва таҳфиф» ба ҳисобҳои 44010 ва 44020 ҳисоби контрарӣ буда, маблағи молҳои пештар фурӯхташуда ва ё таҳфифи пешниҳодшуда ба харидорон дар он сабт карда мешавад. Бо дебет навиштани ҳисоби 44090 «Бозпасгардонии молҳои фурӯхташуда ва таҳфиф» ва кредит навиштани ҳисобҳои воситаҳои пулӣ ё қарзҳои дебетории мизочон маблағи даромадҳои корхона кам карда мешавад.

Дар ҳамаи ҳисобҳои боқимонда, ки бо рақами 55 оғоз мешаванд, харочоти ширкат оид ба тиҷорати молҳои доруворӣ ва таъиноти тиббӣ қайд карда мешаванд. Дар охири давраи ҳисоботӣ маълумоти дар ҳисобҳои зикршудаи даромад ва харочот ҷамъбаст карда шуда, натиҷаи молиявии бизнес-раванд ҳисоб карда мешавад. Дар баробари ин бо истифодабарии низоми ҳисобҳои таҳлилӣ на танҳо натиҷаҳои молиявии умумӣ, балки натиҷаи молиявии ҳар як намуди ғайри амалиётӣ, намуди маҳсулот, молҳо ва хизматрасониҳо муайян карда шуда, ҳисоботи дохилӣ тайёр ва ба менечерҳо пешниҳод карда мешавад. Чунин тарзи баҳисобгирӣ бо истифода аз низоми ҳисобҳои муҳосибӣ раванди таҳлил ва назоратро аз рӯи бизнес-равандҳо дар корхона осон мегардонад.

Раванди «Маъмурӣ ва хоҷагӣ». Идоракунии низоми тиҷоратӣ ва хоҷагидорӣ дар ширкати фармасевтӣ як қатор равандҳо ва амалиётҳо дар бар мегирад, ки ҳар кадоми онҳо дар навбати худ харочот ва сармоягузориҳои муайяно талаб мекунанд. Равандҳо ва амалиётҳои дар низоми маъмурӣ ва хоҷагӣ амалишаванда аз инҳо иборат аст:

Ташкилӣ. Ин амал банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорати равандҳо ва амалиётҳо дар дохили ташкилот, аз он ҷумла ҷалб, омӯзиш ва ҳавасмандкунии кормандон, таҳияи тартиб ва стандартҳои ғайри амалиётро дар бар мегирад. Харочоти ташкилӣ аз ҷалби кормандони маъмурӣ ва хоҷагӣ, таъмини ашё ва воситаҳои барои идоракунии зарур, бозомӯзии кадрҳо ва дигар корҳо иборат аст.

Банақшагирӣ. Ин раванд таҳияи стратегияҳо ва нақшаҳо барои идоракунии корҳо, системаҳои иттилоотӣ, молия ва захираҳо дар бар мегирад. Харочоти банақшагирӣ аз пардохти музди меҳнати мутахассисон, иқтисодчиён ва мушовирон иборат аст.

Назорат ва таҳлил. Ин раванд аз чунин амалиётҳо ба мисли мониторинг ва назорати

равандҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, сифати маҳсулот, молҳо ва хизматрасонӣ, инчунин идоракунии хавфҳо ва арзёбии самаранокӣ иборат аст.

Низоми идораи электронӣ аз банақшагирӣ, таҳия ва татбиқи низоми иттилоотӣ, технологияҳо ва барномаҳо барои идоракунии тижорат, таъмини робитаи иттилоотӣ байни идораҳои маъмурӣ, таъмини шаффофияти идоракунӣ ва ғ. иборат аст. Он дар худ хароҷоти барои таъмини технологияҳои иттилоотӣ, пардохти музди кори кормандони соҳа, харидани иҷозатномаҳо ва нигоҳдории инфрасохторро таҷассум менамояд.

Дастгирии молиявӣ идоракунии чараёнҳои молиявӣ, аз он ҷумла пардохтҳо барои захираҳо, андозҳо, суғурта, хариди мавод, барӯйхатгирии ашёҳо, сармоягузорӣ барои рушди тижорат ва ғайраҳо дар бар мегирад. Хароҷоти молиявӣ метавонад ҳаққи меҳнати муҳосибон, иқтисодчиён, таҳлилгарон ва мушовирони молиявиро дар бар гирад.

Идора ва таъмини захираҳо харидорӣ ва истифодаи захираҳои гуногун ба монанди мавод, молҳо ва таҷҳизоти доруворӣ, захираҳои сохтмонӣ ва нақлиёт барои рушди тижоратро дар назар дорад. Ҳамчунин ин раванд хароҷоти музди меҳнати кормандони баҳши таъминот, хароҷоти хариди маводҳои зарурӣ, иҷора, нигоҳубини мошину таҷҳизот, пардохтҳо ба таъминкунандагон ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Фурӯш ва маркетинг ташкили кор байни корхона, намояндагӣ ва филиалҳо, дӯконҳои фурӯши молҳо, таъмини иртибот бо мизочони доимӣ ва шарикон, таҳия ва татбиқи стратегияҳои маркетинг, гузаронидани маърақаҳои таблиғотӣ, идоракунии шабакаи тақсимот ва фурӯши молҳо дар бар мегирад. Хароҷоти фурӯш ва маркетинг метавонад пардохтҳо барои музди меҳнати мутахассисони маркетинг, агентҳои таблиғотӣ, намояндагӣҳо ва шариконро дар бар гирад.

Омӯзиш ва тақмили кадрҳо: ин баҳши идора ба ташаккули кадрҳои соҳибхисос, таълим ва тақмили ихтисоси кормандон, инчунин нигоҳ доштани фарҳанги корпоративӣ ва ҳавасмандии кормандон машғул мебошад. Хароҷот барои омӯзиш ва тақмили кормандон метавонад пардохти ҳаққи меҳнати мутахассисони дарсдиҳанда, харидани маводҳои таълимию дарсӣ, таҷҳизоти идора ва машварати коршиносонро дар бар гирад.

Барои таъмини ташаккули иттилооти батартибдароварадшуда ва таҳлилий оид ба хароҷоти низоми маъмурӣ-хоҷагӣ истифодабарии ҳисобҳои зеринро вобаста ба нақшаи ҳисобҳои амалкунанда дар ширкати тижоратии фармасевтӣ тавсия менамоем:

- 55300 Хароҷоти маъмурӣ ва хоҷагӣ
- 55301 Хароҷоти музди меҳнат
- 55302 Хароҷоти ҳиссачудокуниҳо ба фондҳои иҷтимоӣ
- 55303 Хароҷоти иҷора
- 55304 Хароҷоти пардохти хизматрасонии касбӣ
- 55305 Хароҷоти асбобҳои идоравӣ
- 55306 Таъмир ва хизмати техникаи воситаҳои асосӣ
- 55307 Хароҷоти таъминоти компютерӣ
- 55308 Хароҷоти сафари хизматӣ
- 55309 Хароҷоти фарсудаҳои воситаҳои асосӣ
- 55310 Хароҷоти фарсудаҳои дороиҳои ғайримоддӣ
- 55311 Хароҷоти гузаронидани аудит
- 55312 Хароҷоти коммуналӣ
- 55313 Хароҷоти алоқава интернет
- 55314 Хароҷоти қувваи барқ бо мақсади идора ва хоҷагидорӣ
- 55315 Хароҷоти сӯзишворӣ бо мақсади идора ва хоҷагидорӣ
- 55316 Хароҷоти намояндагӣ
- 55317 Дигар хароҷоти маъмурӣ ва хоҷагӣ

Мисли ҳисобҳои дигаре, ки мо барои баҳисобгирии равандҳои болотар зикршуда қайд намудем, барои ҳисобҳои раванди маъмурӣ ва хоҷагӣ низ ҳисобҳои таҳлилий аз рӯи намудҳои мушаххаси хароҷот ва марказҳои мушаххаси масъулият кушодан мумкин аст. Ҳар гуна

харочоти дар корхона амалишаванда марбут ба раванди маъмурӣ ва хоҷагӣ бо дебет навиштани ҳисобҳои зикршуда ба қайд гирифта мешаванд.

Қобили зикр аст, ки дар назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ ду усули соқиткунии харочоти маъмурӣ ва хоҷагӣ маъмул аст: якум, соқиткунии харочоти мазкур ба натиҷаҳои молиявии давраи ҳисоботӣ (аслан як моҳ); дуюм, соқиткунии харочот ба арзиши аслии маҳсулоти истехсолшаванда, яъне ба ҳисоби 10720 «Истехсолоти нотамом», ки дар он арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) ташаккул меёбад.

Интиҳоб кардани яке аз усулҳои зикршуда дар ширкати фармасевтии тичоратӣ, ки ҳам ба истехсол ва ҳам ба тичорати молҳои доруворӣ машғул аст, таҳқиқи васеъро талаб менамояд. Истифодабарии усули якум аслан ба ҳадафҳои баҳисобгирии молиявӣ ҷавобгӯ буда талаботи истифодабарандагони дохилии ахборро қонеъ гардонида наметавонад. Чунки дар натиҷаи истифодаи он танҳо натиҷаи умумии молиявӣ дар маҷмӯъ барои корхона муайян гардида, саҳми харочоти маъмурӣ ва хоҷагӣ дар таркиби харочоти бизнес-равандҳои болотар зикршуда (сармоягузорӣ, таъминот, истехсолот, фурӯш, фаъолияти илмӣ-таҷрибавӣ) номаълум боқӣ мемонад.

Истифодабарии усули дуюм ба ҳадафҳои баҳисобгирии идоракунии мувофиқ аст, лекин, агар ширкати фармасевтӣ танҳо ба истехсоли маҳсулот машғул бошад. Бо ин роҳ харочоти маъмурӣ ва хоҷагӣ байни арзиши намудҳои маҳсулоти истехсолшуда дар асоси пояи тақсимкунии тақсим карда шуда, арзиши аслии маҳсулотҳои истехсолшуда ба таври воқеӣ ва пурра ҳисоб карда мешавад.

Бинобар ин, мо дар доираи таҳқиқи мавзӯ усули сеюми алтернативиеро барои соқиткунии харочоти маъмурӣ ва хоҷагӣ дар ширкати фармасевтие, ки ҳам фаъолияти истехсоли ва ҳам тичоратиро пеш мебарад, пешниҳод менамоем: тақсимкунии харочоти маъмурӣ ва хоҷагӣ байни панҷ бизнес-равандҳои болотар зикргардида дар асоси пояи муайяни тақсимкунии. Ба сифати пояи тақсимкунии интиҳоб кардани маблағи музди меҳнати коргароне, ки дар фаъолияти бизнес-равандҳо ҷалб шудаанд, мувофиқ мебошад. Инро ба он чиз асоснок менамоем, ки раванди маъмурӣ ва хоҷагӣ ҳамаи бизнес-равандҳои зикршударо дар маҷмӯъ идора намуда дар пешрафти кори онҳо саҳм мегузорад. Раванди маъмурӣ ва хоҷагӣ маҳсулоти мушаххас, ё кори мушаххасеро иҷро намекунад, ки харочоти онро мустақиман ба арзиши онҳо зам кунем. Аз ин рӯ, барои ширкати тичоратии фармасевтӣ, ки ҳам дорои истехсолоти васеъ ва ҳам дорои шабакаҳои зиёди фурӯш мебошад, истифодабарии усули сеюмро мувофиқ ва муносиб мешуморем. Ин усул барои ташаккули иттилооти пурра оид ба харочоти бизнес-равандҳо ва арзиши маҳсулот (кору хизматрасониҳо)-и иҷромекардаи онҳо хеле мусоидат менамояд.

Мо дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда методикаи истифодабарии ҳисобҳои муҳосибиро барои баҳисобгирии харочот дар доираи бизнес равандҳо кор карда, амсилаи алоқамандии онҳо ва ташаккули иттилоот оид ба фаъолияти бизнес-равандҳоро дар расми 1 чунин пешниҳод менамоем.



Расми 1. Амсилаи алоқамандии ҳисобҳои муҳосибӣ аз рӯи бизнес-равандҳо дар ширкати фармасевтӣ. Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт тартиб додааст.

Аз рӯи расми 1 мушоҳида мекунем, ки маълумот оид ба харочоти захираҳо ба бизнес равандҳо аз ҳисобҳои дороиҳо, харочоти пешпардохтшуда, захираҳо ва уҳдадорӣҳо бо хатҳои найзагӣ муайян карда шудааст. Харочоти раванди маъмурӣ ва хоҷагӣ бошад ба ҳисобҳои панҷ бизнес-раванди мобайнӣ соқит карда шуда, дар навбати худ натиҷаи ин ҳисобҳо ба ҳисобҳои натиҷавӣ соқит карда мешаванд. Дар ҳар як бизнес-раванд маблағи ҳақиқии харочот ҳисоб карда шуда, арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) муайян карда мешавад. Ногуфта намонад, ки танҳо харочоти бизнес-раванди

«Сармоягузорӣ» ба ҳисобҳои натиҷаҳои молиявӣ хориҷ карда намешаванд, чунки онҳо хусусияти сармояшавиро дошта, ба арзиши объектҳои бунёдшаванда зам карда мешаванд.

Хуллас, ташкили баҳисобгирии харочот аз рӯи бизнес-равандҳо бо истифода аз ҳисобҳои муҳосибиро таҳлил намуда, имконият пайдо гардид, ки чунин хулоса ва тавсияҳоро пешниҳод намоем:

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, мо метавонем хулоса барорем, ки дар ширкати тичоратии фармасевтӣ низомҳои таҳияшудаи ҳисобҳои харочот бо ҷузъиётҳои алоҳида барои бизнес-равандҳои тичоратӣ таҳлили иттилоотро барои қабули қарорҳои идоракунӣ беҳтар мекунанд. Он пешбурди баҳисобгирии муфассали таҳлилии харочотро дар заминаи равандҳои тичоратӣ, намудҳои фаъолият, вазифаҳо, амалиётҳо, марказҳои масъулият, марказҳои харочот ва дигар хусусиятҳо таъмин менамояд. Илова бар ин, амсила пешниҳодшудаи баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилии харочот аз рӯи бизнес-равандҳо бо истифода аз ҳисобҳои муҳосибӣ барои ташаккули ҳисоботи дохилӣ имконият фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев М.У. Управленческие аспекты учета в легкой промышленности: научная монография. – Душанбе: «Ирфон», 2014. – 176 с.
2. Болтуева Р.К. Рушди баҳисобгирии харочот аз рӯи бизнес-равандҳо дар ширкатҳои тижорати фармасевтӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Р.К.Болтуева// Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №4.– С.34-42 (0,6 ҷ.ч.).
3. Болтуева Р.К. Таснифи объектҳои баҳисобгирӣ дар ширкатҳои тижорати фармасевтӣ. / Р.К.Болтуева // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –2021.– №8. – С.187-194 (0,5 ҷ.ч.).
4. Каримов Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Б.Х.Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34.
5. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05. 2011, №41.
6. Низомов С.Ф., Файзуллоев А.Х. Совершенствование методики учета затрат и калькулирования себестоимости продукции в растениеводстве / С.Ф.Низомов, А.Х. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета (Серия социально-экономических наук) Издательский центр ТНУ - 2020-№ 7. - С. 98-103.
7. Хушвахтзода К.Х., Розиев Д.А., Бобоҳонзода М.Дж. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракуни ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон / К.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев, М.Дж. Бобоҳонзода // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №5. – С.3-11.

УДК.:336.1

Буризода Х.Б.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақлола масъалаҳои назариявӣ, ташаккулёбии буҷети давлатӣ ва вазифаҳои он мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муаллиф, қайд намудааст, ки дар шароити дигаргунсозии иқтисоди миллӣ, буҷети давлатӣ нақши калидиро дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа иҷро менамояд. Ҳамзамон, муаллиф иброз доштааст, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳи он аст, ки иқтисоди бозорӣ дар қиёс бо дигар намудҳои он, аз ҷумла иқтисоди нақшавӣ ва анъанавӣ бо маром рушд ва тавсеъа ёфтаистодааст ва нақши он дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии беназир мебошад. Бинобар ин, ҳукумати кишвар зимни омӯзиш, таҳия ва татбиқи буҷети ҷумҳуриявӣ бояд аз таҷрибаи таърихӣ-тамаддунии кишвар ва таҷрибаи кишварҳои пешсаф васеъ истифода намояд. Инчунин дар раванди таҳлили мавзӯи баррасишаванда, муаллиф андешаҳои муҳаққиқони мухталифро доир ба масъалаи буҷети давлатӣ пешкаш гардондааст.

Калидвожаҳо: Буҷети давлатӣ, иқтисодиёт, таҷрибаи ҷаҳонӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳочагиҳо, муносибатҳои бозорӣ, рушд, афзоиш, касри буҷет, иқтисоди бозорӣ, иқтисоди миллӣ, иқтисоди нақшавӣ.

Буризода Х.Б.

СОЗДАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследованы теоретические вопросы формирования государственного бюджета, а также функции государственного бюджета. Автор отметил, что в условиях трансформации национальной экономики государственный бюджет играет ключевую роль в социально-экономическом развитии общества. При этом автор, опираясь на мировой опыт, констатировал, что рыночная экономика неуклонно развивается и расширяется по сравнению с другими ее видами, в том числе плановой и традиционной экономикой, и ее роль в социально-экономическом развитии государства уникальна. Поэтому правительству страны следует широко использовать историко-цивилизационный опыт страны и опыт ведущих стран при изучении, разработке и исполнении республиканского бюджета. Также в процессе анализа рассматриваемой темы автор представил мнения различных исследователей по вопросу государственного бюджета.

Ключевые слова: Государственный бюджет, экономика, мировой опыт, социально-экономические отношения, фермерские хозяйства, рыночные отношения, развитие, рост, дефицит бюджета, рыночная экономика, народное хозяйство, плановая экономика.

Burizoda Kh.B.

CREATION OF THE STATE BUDGET SYSTEM AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article examines theoretical issues of the formation of the state budget, as well as the functions of the state budget. The author noted that in the context of the transformation of the national economy, the state budget plays a key role in the socio-economic development of society. At the same time, the author, relying on world experience, stated that the market economy is steadily developing and expanding compared to its other types, including planned and traditional economies, and its role in the socio-economic development of the state is unique. Therefore, the government of the country should widely use the historical and civilizational experience of the country and the experience of leading countries when studying, developing and executing the republican budget. Also, in the process of analyzing the topic under consideration, the author presented the opinions of various researchers on the issue of the state budget.

Key words: State budget, economy, world experience, socio-economic relations, farms, market relations, development, growth, budget deficit, market economy, national economy, planned economy.

Дар шароити рушди муносибаҳои иқтисодӣ масъалаи беҳтар намудани вазъ ва ташаккулёбии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз масъалаҳои муҳитарини иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад, ки аз тарафи мақомотҳои дахлдорӣ мамлакат зари назорат ва танзими давлатӣ қарор гирифтаанд. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои самаранок истифода бурдани механизми ташаккули бучети давлатӣ мунтазам чораҳои зарурӣ андешида барои ҳалли вазифаҳои низоми бучетӣ як қатор татбиқҳои ба назар мегирад.

Чунон, ки ба ҳамагон маълум мебошад бучети давлатӣ аз ду қисми асосӣ, яъне қисми даромад ва қисми хароҷот иборат буда ҳамасола мавриди банақшагири қарор гирифтааст. Дар набати худ дар сохтори бучети давлатӣ ду қисмати асосие, ки аз онҳо низоми бучети давлатӣ воъбастигаӣ дорад мавҷуд мебошад. Ин қисматҳо юҷети ҷумҳуриявӣ ва бучети маҳаллӣ мебошанд.

Маълум аст, ки ҳама намудҳои пардохти андозҳо, бочҳо ва ҷаримаю дигар пардохтҳои давлатӣ дар рушди ташаккулёбии бучети давлатӣ аҳаммияти бузург дошта, нақши онҳо дар рушди иқтисодӣ хеле назррас мебошанд.

Рушди иқтисодӣ, ташаккули равандҳои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, ташкили ҷойҳои кори ҳолӣ, дастгирии соҳибкорони хурду миёна ва ташкили истеҳсоли молу маҳсулот ба рушди механизми ташаккулёбии низоми бучети давлатӣ заминагузор буда, ташаккули он рушди устувори инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, болоравии сатҳи зиндагии аҳоли дар мамлакат ва дастрасӣ ба суръати сифати баланди рушди иқтисодии кишварро таъмин менамояд.

Воъбаста ба ин барои устувор гардонидани низоми бучети давлатӣ ва махсусан идораи молияи давлатӣ ғайр аз даромадҳои андозӣ ва ғайри андозӣ маблағҳои иловагӣ низ зарур мебошанд, ки тавассути ҳамкориҳо бо шарикони рушд ва ташкилотҳои ҷаҳонии молиявӣ ҷалб карда мешаванд. Ин амал имконияти устувор гардонӣ ва рушди иқтисоди миллиро пайдо менамояд.

Бояд гуфт, ки идоракунии устувори молияи давлатӣ, ҷузъи нокандашавандаи сиёсати молиявӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда махсусан сиёсати иқтисодии Ҳукумати мамлакат ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ҳадафҳои гузошташуда нигаронида мешавад, ки дар ин асос, ташаккули низоми бучети давлатӣ ба миён меояд.

Ҷар давлат воъбаста ба ҳолати иқтисодии худ роҳҳои гуногуни ташаккули бучети давлатиашоро пешбини менамоянд, ки ба воситаи татбиқ намудани сиёсати молиявӣи иқтисодии кишвар чанд нишондиҳандаҳои рушди иқтисоди милли ба монанди сатҳи баланди зиндагии аҳоли, таррақияти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва имконияти ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт таъмин мегардад.

Дар асоси таъмини даромади бучети давлатӣ Ҳукумати мамлакат воъбаста ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ маблағҳоро роҳандозӣ намуда, доир ба масъалаҳои пешгирии хавфҳои молиявӣ иқтисодӣ, сиёсати молиявӣ, сатҳи иҷтимоӣ диққати махсус зоҳир менамояд.

Дар асоси Паёми Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки 28-уми декабри соли 2023 шунида шуд, қисми даромади бучети давлатӣ 102,5 фоиз таъмин гардид, ки ин нишондод назар ба солҳои қаблӣ зиёд мебошад. Яъне, барои рушди механизмҳои ташаккулёбии бучети давлатӣ ҷиҳати иҷрои уҳдадорӣ тадбирҳои мушаххас андешида шудаанд.

Ногуфта намонад, ки новобаста аз паҳншавии бемории сироятӣ COVID-19, низоҳои тичоратӣ ва муноқишаҳои минтақавӣ дигар омилҳои таъсиррасони манфии солҳои охир, низоми идоракунии ташаккулёбии бучетӣ хуб ба роҳ мондашуда, суръати рушди иқтисодӣ ба ҳисоби миёна 7,5 фоиз ва ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар зиёд гардидааст. Пас маълум мегардад, ки танзимнамоии муносибатҳои байнибучетӣ ва танзими ҳиссаҷудокунии бучетӣ хуб роҳандозб гардидааст.

Чуноне қайд мешавад: “Дар фаъолияти амалии мақомотҳои молиявӣи ҷумҳурӣ дар муддати якҷанд даҳсолаҳо таҷрибаи танзимнамоии хуби муносибатҳои байнибучетӣ дар намуди ҳиссаҷудокунии фоизӣ аз андозҳои давлатие, ки дар ҳудуди маҳалли мазкур дар даромади бучетҳои маҳаллӣ ташкил меёбад, ба миён омадааст” [9, 68].

Аз ин рӯ, фаҳмида мешавад, ки барои рушди босуботи низоми молиявӣи ташаккулёбии бучети давлатӣ, барои саривақт таъмин намудани иҷроиши қисмати даромади бучети давлатӣ ва алалхусус ҷиҳати таъмини саривақтии даромадҳои давлатӣ, иштироки институтҳои молиявӣ ҳатмӣ ва зарур мебошанд. Қобили зикр аст, ки яке аз институтҳои молиявӣи танзимкунандаи низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Бо дастгирии пайвасти Ҳукумати мамлакат ва амалишавии барномаҳои давлатӣ, ҳамасола ислоҳоти молиявӣ ва иқтисодӣ идома ёфта, ҷиҳати рушди устувори соҳаи иқтисодиёт ва ташаккули низоми бучети давлатӣ, ки ҳамчун асоси рушди иқтисоди милли

хисобида мешавад, чораҳои мушаххас андешида шуда, барои баланд бардоштани сатҳи сифати некуаҳволии аҳоли равона мегардад.

Ёдовар шуд, ки бо назардошти вазъи мураккаби молиявӣ иқтисодӣ дар кишвар оид ба идоракунии самаранокии молияи давлатӣ, пешгирии таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар, баҳусус сиёсати фискалӣ, ғайи гардонидани даромади бучети давлатӣ, чиҳати ташаккули низоми бучети давлатӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола бояд тадбирҳои мушаххас андешида шавад. Зеро вазъи ноустувори молиявӣ ҷаҳонӣ ва дигар омилҳои беруна ба рушди иқтисодиёти мамалкат бевосита таъсири манфӣ мегузорад.

Боиси зикр аст, ки ба ҳолати мусбӣ бучети давлатие, ки дар танзимнокӣ ва ғанигардонидани бучети давлатӣ ифода ёфтааст ҳаҷми даромадҳои андозӣ хеле аҳмияти калон дорад. Аз он ҷумла даромадҳои андозӣ дар инкишофи иқтисоди миллӣ ва алахусус дар рушди ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ нақши асосиро мебозанд.

Қайд карда мешавад, ки: "...бюджет воситаи асосии азнавтақсими даромадҳои дар он андӯхташуда ва танзими ҳолати соҳаю минтақа, қурби пул, ҳаҷм ва навъи содироти софӣ мамлакату ноҳияҳои он ва амалишавии афзалиятҳои дар инкишофи мамлакату ноҳияҳо пешбинишуда мебошад" [6, 62].

Дар айни замон, бо назардошти вазъи мураккаби молиявӣ ҷаҳонӣ танзим ва ғанигардонидани бучети давлатӣ мушкул буда, он аз сиёсати низоми миллӣ андоз, яъне аз татбиқи сиёсати андози кишвар вобастагӣ дорад. Тавре Сафаров Н.И. ишора мекунад, ки "Амалӣ намудани чорабиниҳо вобаста ба танзими тақсимкунандагони асосии маблағҳои бучетӣ имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ беҳтар гардида, назорати истифодаи шаффофи молияи давлатӣ ва татбиқи барномаҳои соҳавӣ таъмин карда шавад. Чунин тадбирҳо ба тақмили раванди маблағгузорӣ дар маҳал низ мусоидат менамоянд" [8,203].

Агар мо ба нишондиҳандаҳои омори назар намоем, ҳаҷми умумии бучети давлатӣ дар тули солҳои 2016-2022 он ба маротиб афзоиш ёфта истодааст.

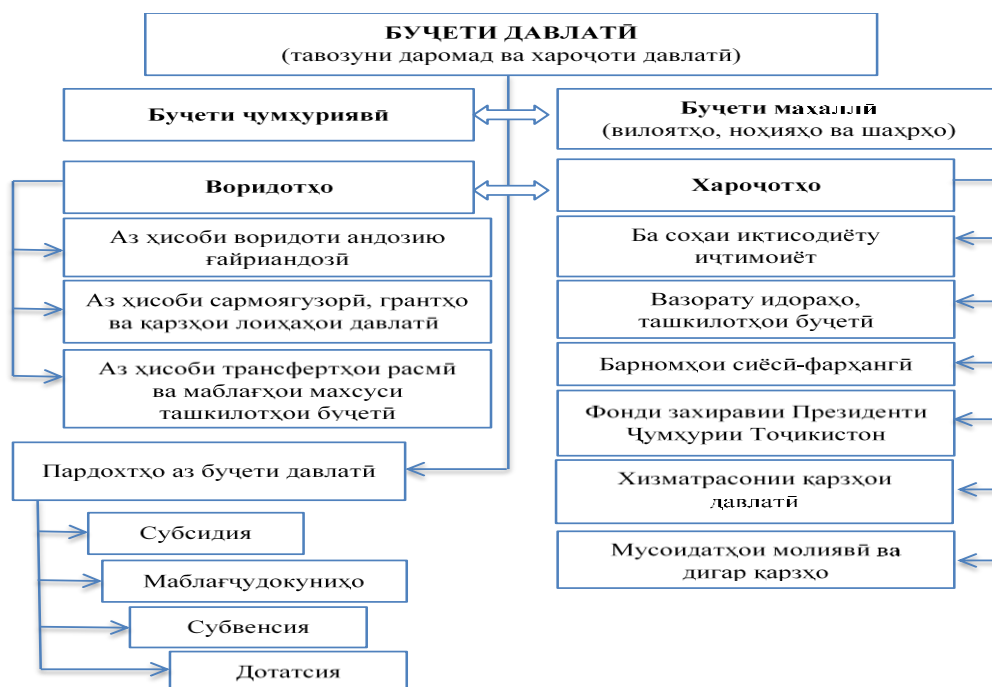
Солҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳаҷми умумии бучети давлатӣ	18405,0	19955,5	23 386,3	23 216,1	24 325,1	29 596,9	36388,6

Манбаъ: Маҷмуаи Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Омори солонаи 2023.-С.70-72

Фаҳмида мешавад, аз ҷониби сохторҳои дахлдор (Вазорати молияи ҚТ ва Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар сатҳи муътадил қарор додани бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди босуботи иқтисоди кишвар ва бо мақсад равона сохтани маблағҳо ба самтҳои асосии соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоию иқтисодӣ механизмҳои идоракунии ва тақсимкунии хуб ба роҳ монда шудааст.

Бучети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ, муносибатҳои пулиро дар бар гирифта, он барои таъмин намудани рушди босуботи иқтисодиёти мамлакат, амалигардонии нақшаву барномаҳои пешбинишуда, баланд гардонидани эътимоднокии аҳоли ва иҷрои дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равона мегардад. Ҳамчунин, он дар раванди тақсим ва аз нав тақсимкунии муносибатҳои молиявӣ, фондҳои мутамаркази маблағҳои пулии давлат ва идоракунии оқилонаи низоми молиявӣ бевосита иштирок менамояд.

Ҳамзамон қайд намуд, ки бюджет ба иқтисодиёт тавассути механизми бюджет таъсир мерасонад, ки мо онро дар расми зерин тавсир намудем.



Расми 1. Сохтори Бучети давлатӣ бо нишондодҳои асосии иқтисодӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми мазкур нишон медиҳад, ки сохтори бюджет бояд бо тартиб ба роҳмонда шавад ва даромадҳои харочотҳои он бо мақсадҳои асосии низомии бучетӣ мусоидаткунанда бошад. Бояд қайд намуд, ки бештари даромадҳои бучети давлатӣ аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва гайриандозӣ сурат мегирад.

Харочоти бучети давлатӣ бошад, аз рӯи гурӯҳбандии вазифавӣ, идоравию барномавӣ, иқтисодӣ амалӣ шуда, барои беҳтарнамоеи вазъи соҳаҳо ва таъмини беҳатарии молиявии онҳо, вазъи сиёсӣ сатҳи иҷтимоӣ равона мегардад.

Чуноне ишора мешавад: “Давлат бучетро вобаста ба функсияҳои баухдадоштааш, аввало барои бароҳмонии раванди такрористеҳсоли ҷамъиятӣ ва дар ҳамин замина таъмин кардани беҳатарии иқтисодию молиявӣ ва ҳӯроквории аҳоли ва соҳибкориҳо равона месозад” [4, 43]. Аз ин маълум мегардад, ки бучети давлатӣ на танҳо ба иқтисоди миллӣ балки ба низомии марказонидашудаи бучети давлати, ки дар азнавтасимкунии даромадҳо ва идоракунии маблағҳои бучетӣ ифода ёфтааст низ таъсири мусбӣ мерасонад ва қисми зиёди даромади миллиро ташкил менамояд.

Михаил Е.К. дар ин бора чунин қайд менамояд: “Муҳимтарин механизме, ки ба давлат имконияти рушди иқтисодию иҷтимоиро медиҳад, ин танзими молиявӣ мебошад. Муҳимтарин звенаи низомии молиявӣ бошад ин низомии бучетӣ аст” [3, 325].

Чи тавре дар боло қайд намудем, Бучети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ муносибатҳои пулиро ба танзим дароварда дар асоси ҳадафҳои гузошташуда маблағҳои бучетӣ истифода бурда мешаванд. Мақсади асосии бучети давлатӣ ин тавассути самаранок татбиқ намудани сиёсати молиявии мамлакат ва самаранок идракунии молияи давлатӣ таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ дар мебошад.

Дар асоси гуфташудаҳо дар низомии идоракунии молияи давлатӣ вазифаҳои асосии сиёсати бучетиро ҷудо кардан мумкин мебошад:

Дар давраи миёнамуҳлат нигоҳ доштани устувории бучети давлатӣ;

Оқилона истифода бурдани захираҳои молиявӣ;

Дар сатҳи баланд нигоҳ доштани низоми идоракунии молияи давлатӣ;
 Кам намукдани хароҷоти беҳуда дар моддаҳои хароҷоти бучети давлатӣ;
 Оқилгардонии хароҷот дар гуруҳбандии бучетӣ;
 Тағйир додани низоми ягонаи бучети давлатӣ ва маҳаллӣ;
 Оқилгардонидани уҳдадорихои давлатӣ;
 Ташаккули идоракунии самараноки молияи давлатӣ;
 Самаранок истифода бурдани дороиҳо ва уҳдадорихо дар низоми бучетӣ;
 Самаранок татбиқ намудани сиёсати бучетию молиявӣ;
 Қорӣ намудани низоми рақамикунонӣ дар низоми бучетӣ;
 Таъмин гардонидани беҳатарии молиявии давлатӣ;
 Таҳия намудани бучети шаҳрванди ҷиҳати Ҷаъмин намудани шаффофияти бучети давлатӣ;
 Ҷамасола таҳия намудани лоиҳаи бучети давлатӣ;
 Баланд бардоштани сатҳи идоракунии низоми молиявӣю иқтисодӣ;
 Аниқ намудани сатҳи касри бучети давлатӣ ва муайян намудани сарчашмаҳои рӯйпушнамоии он;
 Дар сатҳи баланд нигоҳ доштани сиёсати андозӣ ва ғайриандозӣ;
 Дастгирии молиявӣ дар низоми бучети давлатӣ;
 Воэбаста ба гуруҳбандии бучети давлатӣ тақсим намудани воситаҳо пулӣ.

Бояд гуфт, ки вазифаҳои номбурда дар рушди сиёсати бучетӣ давлатӣ ва механизми ташаккулёбии бучети давлатӣ мусоидат мекунанд. Бучети ҳар як кишвар инъикоси муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, бе сиёсати давлат он ташаккул намеёбад. Яъне бартараф намудани проблемаҳои асосии механизми ташаккулёбии бучети давлатӣ аз ҷониби давлат бояд сурат гирад.

Давлат барои танзими иқтисодиёт воситаҳои асосиро чораҷӯи менамояд, ки он ба рушди механизми ташаккулёбии бучети давлатӣ мусоидаткунанда бошад. Аз нигоҳи Ч.М. Кейнс самтҳои танзими давлатии иқтисодиёт бояд чунин бошад: а) хароҷоти мустақими бучет ба афзоиши пардохтҳои иҷтимоӣ, маблағгузорӣ (субсидякунонӣ) барои бунёди ҷойҳои нави корӣ, ташкили корҳои ҷамъиятӣ сафарбар карда шаванд; б) ба роҳ мондани тағйироти сиёсати фискалӣ, яъне аз тариқи паст намудани андозҳо таъмини афзоиши фаъолнокии сармоягузориҳои соҳибкорон, рушди истеҳсолот ва зиёд намудани шумораи ҷойҳои корӣ.

Оймаҳмадов Г.Н. қайд менамояд, ки “Бучет воситаи асосии азнавтақсими даромадҳои дар он андӯхташуда ва танзими ҳолати соҳаю минтақа, қурби пул, ҳаҷм ва нави содироти софи мамлақату ноҳияҳои он ва амалишавии афзалиятҳои дар инкишофи мамлақату ноҳияҳо пешбинишуда мебошад” [4;5]. Аз ин бар меояд, ки бучети давлатӣ тавозуни даромаду хароҷоти давлат дар намуди пулӣ, муносибатҳои пулӣ ва фонҳои марказонидашудаю таъиноти ҳоси мақсадноки истифодабарӣ дорад. Инчунин, қайд карда мешавад, ки “Бучети давлатӣ фонди марказонидашудаи воситаҳои пулии ҷамъият буда, барои иҷрои вазифаҳои (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра) мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ гардидааст” [10, 11].

Таъини солҳои охир даромади бучети давлатӣ ҷиҳати иҷрои он бомуваффақият иҷро шуда истода, чуноне дар боло қайд намудем қисми даромади бучети давлатӣ 102,5 фоиз таъмин гардидааст. Аз ин лиҳоз қайд намудан ба маврид аст, ки новобаста аз ин нишондиҳанда барои дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, алаҳусус баланд бардоштани сатҳи нишондиҳандаҳои молиявӣю иқтисодӣ чораҳои андешидашудаи давлатӣ то ҳол ба таври комил андешида нашуда истодаанд.

Барои таъмин намудани сийсати фискалии давлатӣ ва қисми даромади бучети давлатӣ ба масъалаҳои бештар ҷалб намудани манбаҳои бучети давлатӣ ба монанди даромадҳои андозӣ ва даромадҳои ғайриандозӣ, даромад аз ҳисоби грантҳои хориҷӣ, даромад аз ҳисоби сурахисоби махсуси муассисаҳои бучетӣ, даромад аз фаъолияти иқтисоди беруна ва фаъолияти мақомоти гумрукӣ ва дигар навиҳои даромадҳо диққати махсус додан зарур

мебошад. Боиси қайд мебошад, ки асоси шакли харочотнокии сиёсати бучетиро вобастагии даромади бучет ба харочоти он ташкил медиҳад.

Чунин даромадҳо буд, ки ҳаҷми умумии даромади Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳо 42956463 ҳазор сомониро ташкил дода, ҳаҷми умумии харочоти Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 ба маблағи 44108023 ҳазор муқаррар шуд, ки андозаи ниҳоии ҳаҷми умумии касри Бучети давлатӣ барои соли 2024 ба андозаи 0,8 дарсади ММД ё ба маблағи 1151560 ҳазор сомонӣ расид. [2, 1].

Воъбаста ба қонуни мазкур мақомоти молия Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пӯшонидани касри бучети давлатӣ ҳамасола мунтазам чораҳои зеринро амалӣ мегардонанд:

Хухсусигардонии моликияти давлатӣ;

Ба фурӯш гузоштани векселҳои давлатӣ;

Истифода бурдани маблағҳои озоди бучети давлатӣ;

Истифода бурдани маблағҳои, ки дар натиҷаи барзиёд иҷро гардидани нақшаи даромади бучети давлатӣ;

Маблағҳои қарзи ва грантии хориҷӣ;

Қобили закр аст, ки ҳаҷми даромадҳои андозӣ ба вазъи бучету имкониятҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, инчунин, ба самаранокии фаъолияти иқтисоди миллӣ ва танзими он бевосита мерасад. Бо мақсади суботи иқтисоди миллӣ ҳамаи давалтҳо сиёсати бучетиро андозиро зерин назорати худ гирифта, вазифаҳои риояшавандаро барои низоми босуботи бучети давлатӣ равона месозанд.

Сарфи назар аз мушкилоти сиёсиву иқтисодии ҷаҳонӣ ва дигар таъсири омилҳои беруна кишвари мо сатҳи таварумро муътадил нигоҳ дошта, соли 2023-юм ба 3,8 фоиз оварда расонид, ки ин далолати босуботи низоми сиёсати андозиро бучетии давлат ба ҳисоб меравад.

Коситова У.О. қайд мекунад, ки “Мақсади асосии давлат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ пеш аз ҳама тараққиёти босуботи иқтисодӣ, амал кардани ислоҳоти низоми бучети давлатӣ, таъмини оддии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, фароҳам овардани шароити мусоит барои рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва воридоти технологияҳои пешрафта ва дар ин замина ташкил кардани ҷойҳои ҳолӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли мебошад”[1, 239].

Дар ҳақиқат, мақсади асосии давлат ин пешрафти иқтисодиёт, рушди низоми иқтисоди миллӣ, рушди иҷтимоӣ, ташаккул намудани фазои зарурӣ барои рушди фаъолияти соҳибкориву сармояи хориҷӣ, инчунин, ташкил кардани ҷойҳои кори ҳолӣ мебошад.

Хулас, ташаккули низоми бучети давлатӣ ба рушди низоми иҷтимоиву иқтисодӣ, равандҳои фаъолияти истеҳсолӣ таъсири мусбат мегузорад. Аз ин рӯ, бояд ҷиҳати таъмини ҳаҷми умумии даромади Бучети давлатӣ, самаранокии харочот ва фарогириии пурраи сарчашмаҳои имконпазири даромади Бучети давлатӣ раванди рақамикунонии молияву андозро густариш бахшем. Тавре Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми наватӣ қайд намуданд: “...яке аз корҳои асосӣ ва ҷиддии мо рақамикунонӣ аст. Агар мо ин корро амалӣ кунем, метавонем қисми даромади бучети давлатиро то ду баробар зиёд намоем”[7, 6].

АДАБИЁТ

1. Коситова, У. О. Саҳми молияи давлатӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат / У. О. Коситова, Д. М. Исмоилова, Н. Р. Мӯминова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 2(36). – Р. 238-244.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024. <https://mmk.tj>.
3. Михаил, Е.К. Совершенствование механизма формирования федерального бюджета российской федерации в современных условиях // Вестник экономической безопасности №1, Москва, 2018. –С.324-330.

4. Оймаҳмадов Г.Н., Сафаро Ш. Сиёсати бучетию андозии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми молия ва иқтисод №4/1(29) (Маҷаллаи илмӣ-аммалӣ) Душанбе, 2021. – С.60-66.
5. Оймаҳмадов, Г. Н. Таъсири мутақобилаи самараноки истифодабарии захираҳои молиявии бучетӣ ба изофарушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ / Г. Н. Оймаҳмадов, Ғ. Р. Расулов, А. Ғ. Оймаҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 3(32). – P. 42-48.
6. Оймаҳмадов, Г.Н. Сиёсати бучетию андозии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Н. Оймаҳмадов, Ш. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод, №4/1 (29), Душанбе, 2021. –С.60-66.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023.-С. 6.
8. Сафаров, Н.И. Танзими байнибучетӣ: Моҳият, мақсад ва усулҳои амалигардонии он // Паёми молия ва иқтисод №4 (24) 2020. –С.201-207.
9. Солеҳзода, А. А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байни бучетӣ ва тақмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Солеҳзода, Д. А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 66-74.
10. Ҳикматов, С. Ҳ. Бучет ва низоми бучетӣ / С. Ҳ. Ҳикматов, Д. С. Саъдизода. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – С.291.

УДК.: 338.246.027.2-001.894 (575.3)

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Амонов С.С.

РОҲҶОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ИХТИРОЪКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗАИ ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН (тадбирҳои андешидашуда ва афзалиятҳои минбаъда)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди устувори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва фаъолнокии фаъолияти ихтироъкорӣ, ки яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, дида мешавад. Дар мақола, вазъи муносири ихтироъкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тадбирҳои андешидашуда дар самти рушди фаъолияти ихтироъкорӣ, механизми таъсири ихтироъкорӣ ба рушди иқтисодӣ, мушкilotи асосии самти ихтироъкорӣ арзёбӣ гардида, роҳҳои муҳиму афзалиятноки ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: ихтироот, инноватсия, стратегия, рушди фарогир, мушкilot, ҳавасмандгардонӣ, рушди иқтисодӣ, моликияти зеҳнӣ, моликияти саноатӣ, роҳҳои рушд.

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Амонов С.С.

МЕТОДЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИЗОБРЕТАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (принятые меры и дальнейшие приоритеты)

В Республике Таджикистан наблюдается стабильное социально – экономическое развитие и активность изобретательской деятельности, которая считается одним из факторов экономического развития. В статье дана оценка современному состоянию изобретательства в Республике Таджикистан, рассмотрены принятые меры по развитию изобретательской деятельности, механизмы влияния изобретательства на развитие

экономики, основные проблемы изобретательства, а также показаны важные и преимущественные методы стимулирования изобретательской деятельности в современных условиях Республики Таджикистана.

Ключевые слова: изобретение, инновации, стратегия, инклюзивное развитие, проблемы, стимулы, экономическое развитие, интеллектуальная собственность, промышленная собственность, методы развития.

Valizoda Sh.Sh., Valiev N.Sh., Amonov S.S.

**WAYS TO STIMULATE INVENTIONAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN
(measures taken and future priorities)**

In the Republic of Tajikistan there is stable socio-economic development and activity of inventive activity, which is considered one of the factors of economic development. The article assesses the current state of invention in the Republic of Tajikistan and the main problems of invention, and also shows important ways to stimulate inventive and innovative activities in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Key words: invention, innovation, strategy, inclusive development, challenges, incentives, economic development, intellectual property, industrial property, development paths.

Яке аз самтҳои стратегии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини рушди устувори иқтисодӣ бо роҳи татбиқи модели иқтисодии индустриалӣ-инноватсионӣ мебошад, ки дар ин замина масъалаи рушди низоми моликияти зеҳнӣ, баланд бардоштани тафаккури зеҳнии аҳоли, муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди илму инноватсия ва ихтироёкорӣ хело муҳим аст.

Таъсири омилҳои беруна ба рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои нигоҳ доштани суръати нисбатан баланду устувори рушди иқтисодии миллӣ ва таъмини динамикаи мусбати рушди индустриалӣ – инноватсиониро дар ин марҳила ба мадди аввал мебарорад [3].

Ихтироёкорӣ ҳамчун объекти моликияти зеҳнӣ яке аз унсурҳои асосии пешрафти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Барои боз ҳам ривочу равнақ додани соҳаи ихтироот зарур аст, ки ихтироёкорон ҳамаҷониба дастгирӣ ёфта, фаъолияти онҳо ҳамоҳанг карда шавад ва заҳмати қашидаи онҳо ҳавасмандгардонидани шавад.

Ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироёкорию инноватсионӣ яке аз роҳҳои рушди низоми моликияти зеҳнӣ ва баланд бардоштани тафаккури зеҳнии аҳоли мебошад.

Роҳҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироёкорию инноватсиониро ҳамчун механизми рушди низоми моликияти зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

Дар низоми моликияти зеҳнӣ ва умуман иқтисоди миллӣ масъалаи рушди ихтироёкорӣ, илм, инноватсия ва истифодаи амалии натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ҷойгоҳи махсус дошта, аз ҷониби Ҳукумати кишвар ба ин самт диққати бештар дода мешавад.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти инсон, ин фаъолияти зеҳнӣ мебошад, ки он аз рушду иқтидорӣ илмию техникаи давлат вобастагии калон дорад. Вазифаи асосии давлат дар ин самт таъмини шароити мусоид барои рушди илм, техника ва технология, ҷалби сармоягузориҳо, рушди истеҳсолот, таъмини рақобати солим, ҳифз ва дар истеҳсолот ҷорӣ намудани натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ патент ба ихтироъ, ки ба ихтироёкор ҳуқуқи истисноиро барои истифода ва тичоратикунонӣ медиҳад заминаи асосии рақобатро ба вучуд меорад. Зеро, ҳарчанд ихтироъ наву татбиқшаванда ва дорои самараи баланди иқтисодию тичоратӣ бошад, ҳамон қадар рақобат барои офаридани ҳалли нави техникӣ зиёд мегардад [6].

Аз ин ҷо бармеояд, ки омилҳои асосии рушди фаъолияти ихтироёкорӣ ва инноватсионӣ на танҳо ҳавасмандгардонӣ, балки рушди илм, техника, технология ва маблағгузорӣ ба ин

самтҳо, инчунин рушди истеҳсолот, тичоратикунонӣ ва рақобат низ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии мунтазами ихтироъкорон барои тавсеаю рушди минбаъдаи фаъолияти ихтироъкорӣ мусоидат менамояд.

Бо назардошти ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушд, яъне давраи саноатикунонии босуръати кишвар талабот ва тавачҷуҳи Ҳукумати кишвар ба соҳаҳои илм, ихтироъкорӣ, маориф ва инноватсия, махсусан ба робитаи илм бо истеҳсолот рӯз ба рӯз афзоиш ёфта истодааст.

Тавре Роҳбари давлат дар чаласаи Шӯрои илм, маориф ва инноватсия қайд намуданд, барои расидан ба ҳадафи саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот таъмин гардида, технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар ба таври васеъ истифода карда шаванд.

Зеро, фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии таъмин намудани рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад [2].

Бояд қайд намуд, ки чиҳати рушди соҳаи ихтироъкорӣ ва инноватсия, татбиқи илм дар истеҳсолот, аз ҷумла пешбурди фаъолияти таҳқиқотӣ ва ихтирооти инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногун аз ҷониби Ҳукумати кишвар зери тавачҷуҳи бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳои зиёде дар намудани қабули барномаву стратегияҳо ва баргузориҳои озмуни ҷораниҳо андешида шуда истодааст.

Дар баробари ин, ҳамасола аз бучети давлатӣ маблағҳои муайян барои гузаронидани корҳои илмию таҳқиқотӣ ҷудо мегардад, ки ин дар навбати худ ба рушди соҳаи илму технология, ихтироъкорӣ ва инноватсия мусоидат менамояд. Дар соли 2015 барои анҷом додани корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ 52,8 млн. сомонӣ, соли 2016-55,5 млн. сомонӣ, соли 2017-60,6 млн. сомонӣ, соли 2018-67,0 млн. сомонӣ, соли 2019-76,4 млн. сомонӣ, соли 2020 - 82 млн. сомонӣ, соли 2021- 100 млн. сомонӣ ҷудо карда шудааст.

Инчунин, бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ ва инноватсия Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Бо мақсади тақвият бахшидан ба нерӯи зеҳнии ҷомеа солҳои 2020 – 2040 бистсолаи омӯзиши илмҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон карда шуд.

Дар ин замина чиҳати рушди тафаккури техникӣ, васеъ намудани ҷаҳонбинии илмӣ, дастрасӣ пайдо кардан ба техникаву технология, тавсеаи ихтироъкорӣ ва навоарӣ, пайвасти илм бо истеҳсолот, ҷалби бештари хонандагону донишҷӯён ва дигар қишрҳои ҷомеа ба омӯзиши фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ доир ба гузаронидани озмуни ҳарсолаи «Илм – фурӯғи маърифат» қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ қабул карда шуд.

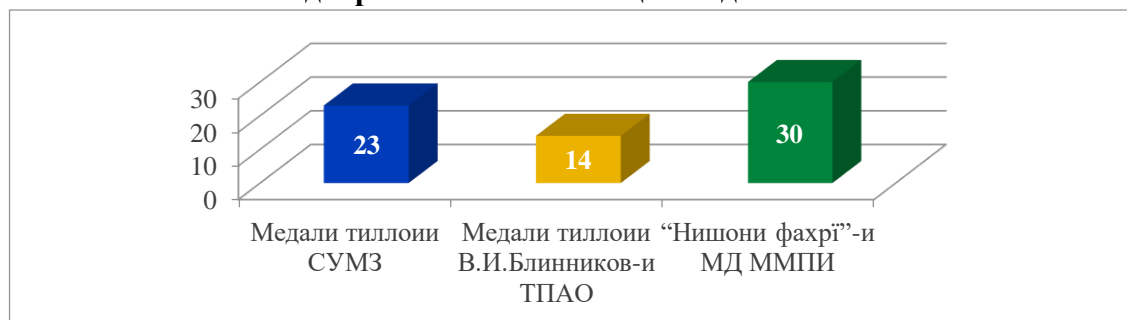
Илова ба ин Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки ҳадафи асосӣ аз таъсиси шӯрои мазкур баррасии мушкилоти дар соҳаҳои илм, маориф ва ихтироъкорӣ инноватсия ҷойдошта ва мусоидат кардан ба рушди ин бахшҳои ҳаётан муҳими ҷомеа мебошад.

Дар навбати худ Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и Вазорати рушди иқтисод ва савдо ҳамчун мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти ҳамоҳангсозии фаъолияти ихтироъкорӣ вобаста ба дастуру супоришҳои мунтазами Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии ихтироъкорон аз тамоми воситаҳои имконпазир истифода бурда истодааст.

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки чиҳати рушди минбаъдаи соҳаи моликияти зеҳнӣ ва мушаххас намудани механизми дастгирию ҳавасмандгардонии минбаъдаи фаъолияти ихтироъкорӣ ва навоарӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №210 «Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» қабул гардидааст [8].

Қабули «Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» гувоҳи он аст, ки ба соҳаи ихтироёкорӣ диққати бештар дода мешавад. Ин ҳуҷҷати муҳим роҳҳои пешрафти фаъолияти ихтироёкориро, ки калиди рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, барои давраи то соли 2030 муайян намуда, ҷиҳати татбиқи ихтироот дар саноат мусоидат менамояд.

Диаграммаи 1. Қадрдонии ихтироёкорон бо ҷоизаҳои миллий ва байналмилалӣ дар даври 30-соли Истиқлоли давлатӣ.



Сарчашма: Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и Вазорати рушди иқтисод ва савдо

Ҷиҳати иҷрои муқаррароти стратегияи мазкур бо мақсади дарёфт намудани истеъдодҳои ҷавон, тарғибу ташвиқи соҳа дар байни толибилмон, донишҷӯён, унвонҷӯён, ҳамчунин дастгирӣ ва ҳавасманд намудани ҷавонони лаёқатманди дорои қобилияти зеҳнии эҷодӣ ва ба фаъолияти навоарию ихтироёкорӣ шавқу рағбат дошта, дар ду сол як маротиба Озмун-Фестивали ҷумҳуриявӣ «Навоарон ва ихтироёкорони навраш ва ҷавон» ташкил ва баргузор карда мешавад.

Ҳамзамон, ҷиҳати ҳавасмандгардонии ихтироёкорони беҳтарин, ки ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд мунтазам озмуни ҷумҳуриявӣ «Ихтироёкори беҳтарин» барои давраҳои муайян гузаронида шуда, дар доираи он ҳамасола шумораи зиёди ихтироёкорон бо медали ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ, нишони муассиса ва мукофотҳои пулию молӣ қадрдонӣ карда мешаванд.

Инчунин, дар даври Истиқлоли давлатӣ бо мусоидати муассисаи ихтироҳои 40 нафар занҳои ихтироёкори тоҷик ба намоишгоҳҳои байналмилалӣ фиристода шуда, дар натиҷа 60 адад ҷоизаи байналмилалӣ, аз ҷумла 16 медали тилло, 19 нуқра, 15 биринҷӣ, 2 медали тиллоии СУМЗ, 3 медали тиллоии Ассотсиатсияи ихтироёкорони Ҷумҳурии мардумии Чин, 2 Гранприи Ассотсиатсияҳои ихтироёкорони Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ ва Тайланд ва 3 ҷоизаи махсуси кишварҳои Ўзбекистон, Индонезия ва Эрон ба даст оварда шудааст.

Дар натиҷаи амалигардонии тадбирҳои судманди болоқайдшуда ҳавасмандӣ ва фаъолнокии ихтироёкорон ва умуман ҷавонон барои фаъолияти ихтироёкорию навоарӣ зиёд шуда истодааст, ки ин тамоюлро ҷадвали 1 нишон медиҳад.

Ҷадвали 1. Тамоюли нишондиҳандаи пешниҳоди ариза барои гирифтани ҳуҷҷати ҳифозатӣ ба ихтироъ дар солҳои 2018-2022

Нишондиҳанда	Солҳо					Соли 2022 нисбат ба соли 2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	бо адад	бо фоиз
Шумораи аризаҳо барои гирифтани ҳуҷҷати ҳифозатӣ, аз аризадиҳандагони миллий, адад	100	110	106	120	156	56 адад	156 фоиз

Сарчашма: таҳияи муаллифон

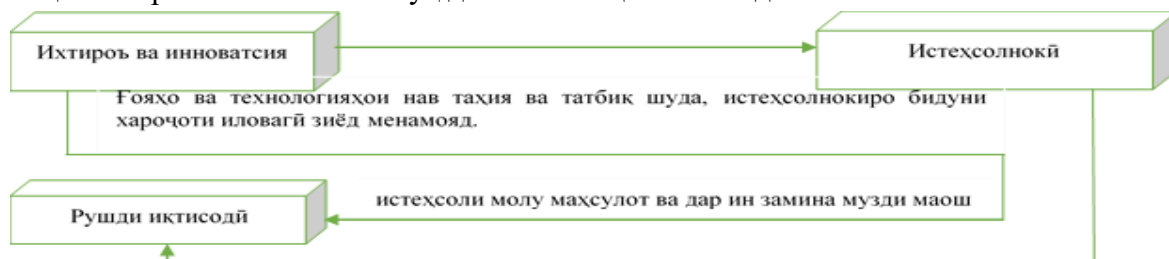
Чуноне, ки тамоюли чадвали 1 нишон медиҳад, шумораи пешниҳоди аризаҳо барои гирифтани ҳуччати ҳифозатӣ ба ихтироъ босуръат афзоиш ёфта истодааст, ки ин яке аз самараи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати кишвар дар самти рушди сармояи инсонӣ ва зиёд намудани шавқу завқи ҷавонон ба илмҳои дақиқу техникӣ, инчунин ихтироъкориро навоарӣ мебошад. Ба ҳолати соли 2023 шумораи умумии ихтироъкорони фаъол дар кишвар тақрибан 550 нафарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда ҳар сол рӯ ба афзоиш дорад.

Дар давраи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зарурӣ доир ба дастгирии неруи илмӣ, азнавсозии соҳаи илм ва таваҷҷуҳ ба ҳалли масъалаҳои мубрами иҷтимоию иқтисодӣ андешида шуда истодааст. Дар кишвар барои пойдории неруи илмӣ-техникӣ, ҳамчун яке аз шартҳои зарурӣ барои такмили иқтисодиёт ва давра ба давра гузаштани он ба роҳи инноватсионии рушд самтҳои стратегӣ муайян карда шудааст.

Бо вучуди ин ҳама дастовардҳои соҳаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи нахустини Шӯрои илм, маориф ва инноватсия камбудиву норасогиҳоро марбут ба ин соҳа муҳокима намуда, таъкид сохтанд, ки дар байни олимону муҳаққиқони кишвар ихтироъкорон ва навоарон кам нестанд, вале дастовардҳои онҳо дар истеҳсолот қариб, ки татбиқ намегарданд. Зеро, то ҳанӯз механизми татбиқи дастовардҳои илму техника дар истеҳсолот тарҳрезӣ ва дарёфт нагардидааст [2].

Дар ҳақиқат имрӯзо дар самти рушди фаъолияти ихтироъкорӣ дар баробари дигар мушкилотҳо, масъалаи кам татбиқ гардидани ихтироотҳо дар истеҳсолот, набудани институти нархгузорон дар ин самт ва ба таври пурра коркард нашудани механизми меъёрию ҳуқуқии нархгузории объектҳои моликияти зеҳнӣ бисёр ҳалталаб мебошанд.

Мушкилотҳои дигар дар самти рушди фаъолияти ихтироъкорӣ ин ба таври кофӣ бозоргир набудани ихтироотҳо, самараи пасти иқтисодию иҷтимоӣ доштани онҳо ва бештар барои Ҳимояи рисолаи илмӣ таълуқ доштани онҳо мебошад.



Расми 1. Механизми таъсири ихтироот ба рушди иқтисодӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Рушди низоми моликияти зеҳнӣ, баҳусус ихтироъкорӣ метавонад яке аз сарчашмаҳои бозғайимодии даромад ҳам барои ихтироъкор ва ҳам барои иқтисоди миллӣ гардад. Агар ихтироъкор аз тавлиди ғоя то ба маҳсулот табдил додани онро пурра омӯзад ва ба таври стратегӣ ба нақша гирад.

Тавре аз расми 1 аён мегардад, ихтироъ ё худ офаридаи нави техникӣ, ки имконият медиҳад масъалаҳои мушаххаси истеҳсолот ва соҳаҳои дигари фаъолияти инсон ҳал карда шаванд [4], ба афзун гардидани истеҳсолнокии раванди кори истеҳсолот бидуни хароҷи иловагӣ, яъне хариди техника ва таҷҳизоти нав таъсир мерасонад. Афзун гардидани истеҳсолнокии раванди кори истеҳсолот дар навбати худ ба зиёд шудани ҳаҷми фурӯш ва мутаносибат ба баланд шудани манбаъҳои андозбандишаванда, музди меҳнат ва имкониятҳои молиявии корхона боис мегардад. Бо чунин мезанизм ихтироот ба рушди иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Ихтирооти муваффақ ин – сайр кардан дар атрофи ғоя, санҷишҳои бешумор, хастанопазирӣ, эҳсосот, ҳаяҷон ва бовари доштан ба имконияти гирифтани подош мебошад. Дар амал татбиқ намудани ин ҳама кори осон нест, вале бояд дарк намуд, ки дар охир шуморо имкониятҳои бешумори молиявӣ иқтисодӣ интизор аст.

Ихтироъкорӣ ин раванди махсуси эҷодӣ мебошад, ки боиси ҳалли нави масъалаҳо дар тамоми соҳаҳои техника, равандҳои истеҳсоли, инчунин маҳсулоти нав гардида, ба истеъмолкунандагон таъсири мусбат мерасонад. Натиҷаи ингуна фаъолият маҳсули иқтисодии сохташуда дар намуди ихтироъ ба ҳисоб меравад, ки онро дар истеҳсолот истифода бурдан мумкин аст.

Агар солҳои қалб дар низоми муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дорои моддӣ мавқеи назаррас доштанд, имрӯзҳо дар бештари кишварҳои ҷаҳон ин раванд тағйир ёфта истода, дороиҳои ғайримоддӣ ё худ зехнӣ зиёд гардида истодаанд.

Ҷиҳати зиёд намудани дороиҳои ғайримоддӣ ё худ зехнӣ бояд ихтироот аз ғоя то ба маҳсулот расад. Барои то ба маҳсулот расонидани ихтироот аз нигоҳи муаллиф яқум ҳавасмандии ихтироъкор ва нигоҳи стратегии он зарур аст. Баъд аз ин ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ хело муҳим аст, чун, ки барои ба маҳсулот табдил додани ихтироот маблағгузорӣ ва шароити техникую технологӣ лозим ва дар ин маврид бахши хусусӣ кумак расонида метавонад.

Соختани инфрасохтори зарурӣ барои пайдоиши ихтироъкорӣ шароит фароҳам меорад. Дар навбати худ мавҷудияти низоми самараноки таълим, ки ба рушди қобилияти эҷодии толибилмон равона шудааст, боиси афзоиши шумораи ихтироъкорони неруманд мегардад.

Барои ихтироот муваффақ сохтан аз рӯи марҳилаҳо ё қадамҳои зерин бояд амал намуд, ки онҳо дар расми 2 нишон дода шудаанд.



Расми 2 – Қадамҳо барои соختани ихтирооти муваффақ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз рӯи расми 2 хулоса кардан мумкин аст, ки барои муваффақ ё манфиатовар шудани ихтироъ нигоҳи стратегӣ бо мавҷудияти қадамҳои дар расми 2 нишондодашуда лозим аст. Яъне пас аз он, ки ғоя барои тавлиди ихтироъ пайдо мешавад ихтироъкор сараввал бояд бозор, муҳит ва имкониятҳоро ҳаматарафа таҳлил намоям. Таҳлили ҳамаҷонибаи бозор, муҳит ва имкониятҳо гуфта, муаллиф таҳлили мавҷуд будани талабот ба ихтироъ, имкониятҳои истеҳсол ё худ ба сифати молу хизматрасонӣ пешниҳод шудани он ва арзиши аслию иловашуда, инчунин ба сатҳи даромади аҳолиро бахши хусусӣ мутобиқ будани ихтироъро дар назар дорад.

Пас аз таҳқиқоти бозор ва бовари пайдо кардан ба имкониятҳо, ихтироъкор бояд ҳатман ба ихтироъ ҳифзи давлатӣ гирад.

Ҳифзи давлатии ихтироъ тибқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи бақайдгирии он (пас аз гузаштани санҷиш) дар Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”-и Вазорати рушди иқтисод ва савдо таъмин карда мешавад.

Баъди таъмини ҳифзи ҳуқуқии ихтироъ, ихтироъкор метавонад бо боварии комил ба таҳияи лоихаи тиҷоратӣ ва намунасозӣ ҷиҳати пешниҳод ба бахши хусусӣ, яъне сармоягузoron, шурӯъ намояд. Вақте сармоягузор пайдо мешавад, марҳилаи минбаъдаи татбиқи ихтироъ дар истеҳсолот аз шартномаи тарафайн вобаста аст, яъне агар ихтироъкор

хукуки истисноиро ба сармоягузор ё ширкат диҳад аз хукуки иштирок дар марҳилаҳои минбаъда маҳрум мешавад.

Чун қоида Ҳукумати кишварҳо шахрвандонро барои сохтани моликияти зеҳнӣ ба мисли ихтироот ва инноватсия бо роҳи мукамалгардонии қонунгузорӣ оид ба ҳимояи хукуки муаллифону дорандагони ихтироъ ҳавасманд месозад.

Аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ бо роҳу усулҳои гуногун ба роҳ монда мешавад.

Яке аз роҳҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ дар кишварҳои ҷаҳон ин рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар самти моликияти зеҳнӣ мебошад. Яъне, давлат ширкатҳоро, ки ба сохтани моликияти зеҳнӣ ва технологияҳои муосир машғуланд, дастгирии ҳамаҷониба менамояд. Мисол ба чунин ширкатҳо сабуқиҳои андозию қарзӣ пешниҳод шуда, имконияти дар бонк ҳамчун гарав гузоштани объекти моликияти зеҳнӣ барои гирифтани қарз фароҳам оварда мешавад.

Дигар роҳи ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ ин якҷо бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар давлатҳо таҳия намудани модел ё худ методологияи осони баҳодихии моликияти зеҳнӣ мебошад. Ин раванд муҳимият ва арзишнокии моликияти зеҳнӣро ҳамчун дорои нишон медиҳад.

Фаёлноқсозии паркҳои технологияи дар назди донишгоҳҳо фаъолияткунанда низ метавонад яке аз роҳҳои рушди фаъолияти илмию ихтироъкорӣ бошад. Амалигардонии ин роҳ ба воситаи пешниҳоди имтиёзҳои мухталиф ба паркҳои технологӣ ҷиҳати ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо соҳибкорони хурду миёни ҷиҳати амалигардонии нақшаҳо ва ғояҳои ихтироъкорон, инчунин дар минбаъда кушодани фирмаҳои хурду миёна берун аз донишгоҳ имконпазир аст. Омодасозии кадрҳои баландхатисос дар самти идоракунии моликияти зеҳнӣ, бахусус нархгузориҳои объектҳои моликияти зеҳнӣ, мутахассисон оид ба бастании шарномаҳои литсензионӣ, мутахассисони дорои дараҷаи илмӣ ва таҳқиқотчиён яке аз роҳҳои ба рушди фаъолияти ихтироъкорӣ мусоидаткунанда мебошад.

Роҳи дигари ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ ин пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба ихтироъкорон мебошад. Дар Ирландия ҷиҳати бештар дар истеҳсолот татбиқ шудани ихтироот ва умуман объектҳои моликияти саноатӣ ба ширкатҳое, ки аз ҳисоби тичоратикунони объектҳои моликияти саноатӣ фоида ба даст меоранд, сабуқиҳои андозӣ пешниҳод мегардад. Чунин таҷриба дар кишвари Исроил низ татбиқ мегардад.

Амалисозии сиёсати ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ яке аз шартҳои асосии рушди индустриалӣ – инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза мебошад.

Дар маҷмӯъ ҳавасмандии ихтироъкоронро метавон бо роҳи соддагардонии расмиёти бақайдгирии ихтироъ ва ҳифзи хукукии он, кам кардани хароҷот барои барасмиятдарорӣ, таъмини маблағгузориҳои раванди таҳқиқотӣ илмию таҷрибавӣ, ташкили инфрасохтори мусоид дар самти маориф, илм, техника ва технология, зиёд намудани сармоягузориҳои венчурӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, мусоидат ба тичоратикунонӣ ва таъмини рақобати солим зиёд намуд [1].

Инчунин, зарур аст, ки ҷавонони лаёқатманд пайдо ва дастгирӣ карда шаванд. Дар ҳамаи мактабҳои олии кишвар бояд курсҳо оид ба моликияти зеҳнӣ, дар мактабҳои олии техникӣ фанни патентшиносӣ ҷорӣ карда шаванд. Инчунин зарур аст, ки ба корҳои курсӣ ва дипломиҳои донишҷӯёни ихтисосҳои техникӣ ва дақиқ доир ба навғониҳо дар масъалаҳои техникӣ ҳалшаванда талабот ҷорӣ карда шаванд.

Айни замон бо мақсади таъмини пешравии инноватсионӣ ва технологӣ дар кишвар талабот ба муттаҳидшавӣ ва ҳамоҳангсозии ташкилот ва шахсони воқеӣ, ки ба фаъолияти ихтироъкорӣ ва навоарӣ машғуланд ба вучуд омадааст.

Яке аз роҳҳои дигаре, ки метавонад дар оянда барои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ ва рушди ин самт мусоидат кунад, ин таъсис додани ташкилоти ҷамъиятии «Ихтироъкорон» мебошад. Мақсади асосии ташкилоти ҷамъиятии «Ихтироъкорон» бояд зиёд

намудани таваччуҳ ба нақш ва муҳиммияти ихтироькорӣ дар марҳилаи имрӯзаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва муаррифии шоистаи дастовардҳои ихтироькорон дар бозори дохилӣ ва берун аз кишвар бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои дорои сатҳи баланди ихтироькориву навоарӣ ба омӯзиши асосҳои моликияти зеҳнӣ диққати махсус медиҳанд, зеро дарки асосҳои моликияти зеҳнӣ ба бедор шудани завқи ихтироькорӣ ва истифодаи минбаъдаи маҳсулоти инноватсионӣ муосидат менамояд.

Тачриба нишон медиҳад, ки кишри зиёди ҷомеаи кишвар аз моҳият ва ҷанбаҳои асосии моликияти зеҳнӣ огоҳ нестанд, ки ин омил боиси суст рушд кардани ихтироькорӣ ва навоарӣ дар кишвар мегардад.

Аз ин лиҳоз, дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар таъсис додани сохтор ё ваколатдори махсус дар самти моликияти зеҳнӣ ва патентшиносӣ, дар муассисаҳои таҳсилоти олий ҷорӣ намудани таълими фанни асосҳои моликияти зеҳнӣ, таъсиси стипендия барои ихтироькорон дар муассисаҳои илмӣ ва таҳсилоти олий аз ҳисоби маблағҳои махсус, ҷорӣ намудани унвон ё ҷоизаи давлатии «Ихтироькори шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», пешниҳоди фармоишҳои давлатӣ ба ихтироькорон ва таъсиси институти нархгузoron дар самти моликияти зеҳнӣ метавонад барои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироькорӣ муосидат намояд.

Барои аз ҷиҳати техникую технологӣ рушд додани кишвар, истехсоли молҳои рақобатпазир ва кам кардани вобастагии кишвар аз воридоти технологияҳои наву замонавӣ зарурияти рушди фарогири фаъолияти ихтироькорӣ навоарӣ дар кишвар пеш омадааст.

Аз ин рӯ, дар марҳилаи муосири рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ки асоси онро технологияҳои инноватсионӣ ташкил медиҳанд бояд аз рӯи тачрибаи ҷаҳонӣ ва мутобиқ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои ҷадидӣ ҳавасмандкунада барои пешбурди фаъолияти ихтироькорӣ навоарӣ ва ҳамгирии ихтирооту истехсолот дар ҳамаи самту соҳаҳо таҳия ва татбиқ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. <https://www.iccwbo.org/news-publications/policies-reports/intellectual-property-source-innovation-creativity-growth-progress/> 25 октябрия 2005 г
2. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон/чаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон/15.04.2021.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020// аз 28 декабри 2016, №678
4. Дариус Йокубайтис — директор по маркетингу компании Attention Insight.// Воплощение идей в реальность: шаги по созданию вашего изобретения// 2023.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ихтироь”// Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”- ш. Душанбе. – 120с.
6. Серия «Интеллектуальная собственность для бизнеса»/ ИЗОБРЕТАЯ БУДУЩЕЕ/ Введение в тему «Патенты для малых и средних предприятий»/ Всемирная организация интеллектуальной собственности// ВОИС-Женева-2021г;
7. Сомонаи расмии Муассисаи давлатии «Маркази миллии патенту иттилоот»-и Вазорати рушди иқтисод ва савдо// www.ncpi.tj.
8. Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 июни соли 2021, №210.

Гафарзода М.Т., Мирзоалиев А.А.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ СОҲАИ ИҶТИМОӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Бояд зикр намуд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ивазшавиҳои босуръати низоми муносибаҳои меҳнатӣ масоили ҳифзи иҷтимоии аҳоли дучанд мушкил мегардад. Аз ин сабаб дар мақолаи мазкур, муаллифон нақш ва мавқеи давлатро дар рушди ҷомеа хеле муҳим арзёбӣ намудаанд. Мавриди зикр аст, ки ҳифзи иҷтимоии аҳоли бе дастгирӣ ва танзими давлатӣ имконинопазир аст. Дар мақола ан нигоҳи илмӣ самҳои асосии танзими давлатиро дар соҳаи иҷтимоӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: танзим, иқтисодиёт, дастгирии давлатӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, сатҳи зиндагӣ, сифати ҳаёт, равандҳои иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ.

Гафарзода М.Т., Мирзоалиев А.А.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Следует отметить, что в условиях глобализации и быстрых изменений в системе трудовых отношений вопросы социальной защиты населения становятся вдвойне труднее. По этой причине в данной статье авторы оценили роль и положение государства в развитии общества как очень важные. Стоит отметить, что социальная защита населения возможна без государственной поддержки и регулирования. В статье обоснованы с научной точки зрения основные положения государственного регулирования в социальной сфере.

Ключевые слова: регулирование, экономика, государственная поддержка, трудовые отношения, социальная защита населения, уровень жизни, качество жизни, социальные процессы, государственная политика.

Gafarzoda M.T., Mirzoaliev A.A.

MAIN DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF THE SOCIAL SECTOR IN THE MODERN ECONOMY

It should be noted that in the conditions of globalization and rapid changes in the system of labor relations, issues of social protection of the population become doubly difficult. For this reason, in this article, the authors have assessed the role and position of the state in the development of society as very important. It is worth noting that social protection of the population is possible without state support and regulation. In the article, the main points of state regulation in the social sphere are justified from a scientific point of view.

Keywords: regulation, economy, state support, labor relations, social protection of the population, standard of living, quality of life, social processes, state policy.

Соҳаи иҷтимоӣ воҷбааст аз самтҳои гуногуни худ дар арсаи ҷаҳонӣ ба соҳае баробар мешавад, ки арзёбии он хел душвор ва мураккаб мебошад.

Дар ҳар давлате, ки дар он ҷо сиёсати иҷтимоӣ татбиқ карда мешавад ин сиёсат барои қонеъ гардонидани талаботҳои аввалиндараҷаи аҳолии рағона карда мешавад.

Соҳаи иҷтимоие, ки фишанги асосии он сиёсати иҷтимоӣ мебошад дар ҳар давра соҳаи асосии иқтисоди миллӣ буда бо ҷорабиниҳои аз байн бурдани нобаробарии фардӣ ва иҷтимоӣ аҳолии алоқамандии зиҷ дорад. Ва танзими давлатии таррақии иқтисоди миллӣ аз рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷамъиятӣ ва шакли махсуси идоракунии он воъбаста буда ҳамчун қисми нокандашандаи сиёсати иқтисодии давлат ҳамеша баромад менамояд.

Татбиқи вазифаҳои иҷтимоӣ дар сатҳи давлатӣ ба воситаи низоме, ки мақомоти қонунгузори муайян намудааст амали мегардад[1].

Дар раванди ҷаҳонӣ дар ҳоле, ки давлатҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ шомил шуда истодаанд ҳамаи равандҳои иҷтимоӣ аз тарафи олимон ва таҳқиқотчиён мавриди омӯзиш қарор гирифта мешаванд ва барои таъмини талаботҳои инсон ба ниёзҳои иҷтимоӣ ба таври васеъ истифода шуда, истодаанд ва ин амал ба стратегияи асосии иқтисоди давлатӣ дохил мешаванд.

Стратегияи мазкур ҳамчун стратегияи идоракунии соҳаи иҷтимоӣ ва равандҳои иҷтимоӣ буда, яке аз таъминкуандаи ҳалли масъалаҳои таррақии иҷтимоиву иқтисодии ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ иқтисоди миллӣ мебошад. Дар ҳолати ба назар нагирифтани идоракунии ҷамъиятӣ дар равандҳои иқтисодӣ ба ҳолати ногувор оварда мерасонад ва рушди соҳаи иҷтимоӣ роҳи ҳалли аксарияти мумаммоҳои иқтисодӣ ба монанди ба вучуд омадани бӯхронҳо, ки дар натиҷаи дигаргунсозии иқтисодиёт пайдо мешаванд, муайян менамояд.

Қонуни асосии давлати мо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаҳои худ муқаррароти Эълонии умумии ҳуқуқи инсонро пурра инъикос кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқӣ, дунявӣ ва унитарӣ мебошад. Мақсади ислоҳоти дар кишвар гузаронидашуда бунёди иқтисодиёти бозори иҷтимоӣ мебошад.

Сиёсати иҷтимоӣ бо он тавсиф карда мешавад, ки он дар шароити ҳамгироии таърихӣ равандҳои навсозии пурраи давлат ва ҷомеа ташаккул меёбад ва сохтори иҷтимоӣ бидуни сохтор ҳамчун муҳити ғизоӣ барои қавраии сиёсати иҷтимоӣ ба амалҳои беназорат ва бечавоби мақомот хизмат мекунад[2].

Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки иқтисодиёти бозори иҷтимоӣ ҳамчун як намуди махсуси низомии хоҷагидорӣ на танҳо бо сатҳи баланди неқӯаҳолии аҳолии тавсиф карда мешавад. Фарқияти он дар маҷмӯи воситаҳои иҷтимоию иқтисодие ифода карда мешавад, ки ба фаъолияти ҳамаи унсурҳои ин низоме, ки ҳадафи асосии он ин расидан ба мақсадҳои адолати иҷтимоӣ, амният, меъёрҳои баланд ва сифати зиндагӣ мебошад, рағона карда мешаванд.

Сиёсати давлатӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ва самтҳо таҳия карда мешавад. Қисми муҳими он сиёсати иҷтимоӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосири рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар панҷ ҳадафҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат мавҷуд мебошад:

1. ба ҳар як шаҳрванди қобили амал шароит фароҳам овардан, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки бо меҳнат, ташаббускорӣ неқӯаҳолии худро нигоҳ дорад;
2. тақвияти дастгирии иҷтимоии суроғавӣ аз ҷониби давлат, пеш аз ҳама, гуруҳҳои қамбизоати аҳолии;
3. татбиқи тадбирҳои ҳамаҷониба ва барномаҳои махсус дар соҳаи музди меҳнат ва нафақа, сиёсати шуғл;
4. ислоҳоти соҳаи иҷтимоӣ дар асоси омезиши оқилонаи принципҳои пардохт ва роӣғони хизматрасониҳои тандурустӣ, маориф, фарҳанг;
5. ташаккули сиёсати нави манзил, бозори умумидавлатии манзил, ҳавасмандгардонии ҳама намудҳои сохтмони манзили аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок, тағйир додани тартиби

Аз ин лиҳоз маҳз қайд намудан ба марид аст, ки барои ҳалли масъалаҳои соҳаи иҷтимоӣ хусусиятҳои минтақавии давлат, дар ҳолаи мо Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар гирифтани лозим мебошад.

Хусусиятҳои минтақавӣ дар он ифода меёбанд, ки новобаста аз минтақаи зисти аҳолии кишвар сиёсати иҷтимоӣ барои таъмини шароити муътадили зндагии ҳар як фарди алоҳидаи ҷомеа равона карда мешавад.

Барои ин чунон, ки дар боло қайд шуда, барои аз байн бурдани нобаробариҳо дар даромади аҳоли, дар сатҳи шуғлнокии он, самтҳои алоҳидаи соҳаҳои иҷтимоӣ, дастрасии нақлиёт дар ҳамаи минтақаҳои давлат татбиқи сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мадди аввал қарор мегирад.

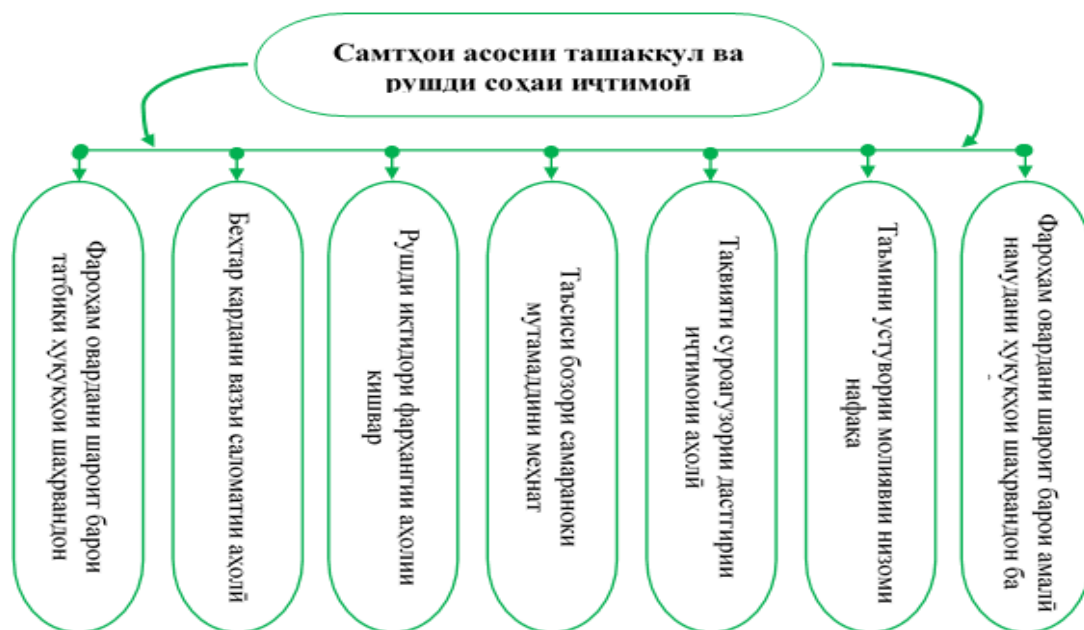
Вобаста ба ин аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусияти миллии самтҳои асосии иҷтимоии давлатӣ муайян карда шудаанд. (расми 1.).

Давлат ҳамчун пешбарандаи сиёсати иҷтимоии худ ҳангоми амалӣ намудани чораҳои

иҷтимоӣ - кафолати иҷтимоӣ. Таҳти мафҳуми кафолати иҷтимоӣ чанд объект ба монанди таъмин ва сарватҳои зерзаминии он фаҳмида мешавад. Чунин объектҳо дар навбати худ ба корхонаҳои шакли гуногун (давлатӣ, хусусӣ, омехта) барои истифодаи ҷудо мегарданд, ки назорати ин гуна сарватҳо маҳс дар зери танзими давлатӣ қарор дорад.

Корхонаҳо ё ташкилотҳо дар асоси истифодаи сарватҳои номбаршуда маблағгузориҳои фондҳои, ки барои тараққиёти соҳаи иҷтимоӣ равона карда мешаванд таъмин менамоянд.

о
л
о
т
х
о
и
з
е
р
и
н
р
о
и
с
т
и
ф
о
д
а



Расми 1. - Самтҳои асосии рушд ташаккули соҳаи иҷтимоӣ
Таҳияи муаллифон

Илова бар ин кафолати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ шуда таъмин мегарданд. Барои ин дар буҷети давлатӣ модаҳои хароҷоти соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ барои маблағгузориҳои онҳо пешбини карда шудаанд. Маблағҳои буҷетӣ барои таъмини

н
а
м
о
я
д

оилаҳои камбизоат, алалхусус маюбон, пиронсолорн ва кӯдакон ҳамасола пешбинӣ мегарданд.

Аз он ҷумла фондҳои махсуси ғайрибуҷетиро низ қайд намудан ба маврид мебошад, ки дар асоси буҷети давлатӣ тавассути азхудкунии маблағҳои хусусӣ ташаккул меёбанд. Ва маҳз бояд зикр намуд, ки тақрибан беш аз 40% буҷети давлатӣ ба соҳаи нафақа, шуғлнокии аҳолии кишвар, пардохти чубронпулиҳо, маориф ва тандурустӣ равона карда мешавад.

- меъёрҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ.

Яке аз рукнҳои асосии таъмин намудани ҳуқуқи шаҳвандии аҳолии кишвар дар кафолатҳои иҷтимоӣ ин стандартҳои умумидавлатии иҷтимоӣ мебошанд.

Зери мафҳуми меъёрҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ он меъёрҳо фаҳмида мешаванд, ки самтҳои асосии соҳаи иҷтимоиро ба монанди музди меҳнати басанда, дастраси аҳоли ба манзили истиқоматӣ, дастраси аҳоли ба хизматрасониҳои тиббӣ, имконияти таҳсил дар макотибҳои кишвар, балан шудани маърифати фарҳангӣ ва имконияти истироҳат дар вақти холӣ, беҳтар гардидани шароити меҳнатиро дар бар мегиранд.

Стандартҳои умумидавлатии иҷтимоӣ бо дарназардошти ягонагии ҳуқуқӣ мавриди таҳияи қарор мегарданд.

Дар раванди банақшагирии буҷети давлатӣ бошад ин гуна стандартҳо низ ҳамасола ба назар гирифта мешаванд.

- буҷетҳои истеъмоли. Ин гуна буҷетҳо барои муътадилсозии шароити камбизоатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешаванд.

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки ҳадди ақали музди меҳнат аз ҳадди ақали буҷети истеъмоли асос ёфтааст ва дар асоси он мавриди таҳия қарор мегирад. Ҳадди ақали истеъмоли бояд барои таъмини ниёзҳои аҳолии давлат, ки дар дастрасӣ ба маҳсулоти хӯрокворӣ, дастрасӣ ба ҷои зист ва дастрасӣ ба маҳсулоти тиббӣ инъикос меёбад равона карда шавад.

Барои ҳамин дар ҳаёти ҷомеа буҷетҳои истеъмоли хусусияти расмиро гирифтаанд, ки дар самтҳои гуногуни соҳаи иҷтимоӣ ҳамчун асосҳои меъёрии таъмини кафолати иҷтимоӣ мебошанд. Вобаста ба ин дар асоси хулосабарорӣ чанд чорабиниҳои рушди соҳаи иҷтимоиро ҷудо кардан мумкин аст:

Таъмин намудани ҳуқуқҳои шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва таъмини шароити аҳоли ба таҳсилоте, ки ба сатҳи стандартҳои ҷаҳонӣ баробар бошад. Вазъи саломатии аҳоли ва дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани он дар мадди аввал қарор гирифта бошад. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолии кишвар ва ташаккули муҳити хуби фарҳангии, ки дар хусусияти милли асос ёфтааст.

Ташаккул, такмилдиҳӣ ва эҷоди бозори қувваҳои корӣ барои омодагии дар рақобаттавонӣ, ҳамзамон таҳаввули сармояи инсонӣ. Ташаккули низоми суғуртаи иҷтимоӣ ва тиббӣ, дастгирии доимии иҷтимоии табақаи ниёзманди кишвар.

Аз нав ҳисоббкунии низоми нафақа, ба инобат гирифтани саҳми воқеӣ ва собиқаи корӣ ҳангоми таъин ва пардохти нафақа. Дастгирии ҳамаҷонибаи ҳифз ва таъминкунии хизмати манзил ва истифодаи имтиёзҳо барои собиқадорони меҳнат.

Вобаста ба ин, тадбирҳои афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф ба таъмини афзоиши хароҷот ба соҳаи маориф ва баланд бардоштани самаранокии он ва ҷалби маблағҳо аз манбаъҳои ғайрибуҷетӣ нигаронида шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳодихӣ ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун омил рушди демографӣ / А.А. Мирзоалиев, З.А. Абдуллоев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2022 №4/2(44) –С.110-114

2. Гафарова М.Т. Масоили рушди бахшҳои соҳаи иҷтимоӣ дар шароити муосир //М.Т.Гаффарова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2024 №2(52) – С. 134-141
3. Закон РТ «О государственных социальных стандартах» г. Душанбе, 19 мая 2009 года №528. Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан. <https://ncz.tj>.
4. Мирзоалиев А.А., Гафарова М.Т. Чанбаҳои назариявии ташаккули соҳаи иҷтимоӣ дар дурнамои таърихӣ. / А.А.Мирзоалиев, М.Т.Гаффарова/ Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №4/2(50) – С. 243-249
5. Пост. Правительства РТ «Об утверждении Концепции социальной защиты населения РТ» от 29 декабря 2006 года №783 г. Душанбе. <http://portali.huquqi.tj>
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2023, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. С. 191-192.

УДК.: 368.916

Гулмуродзода Р.Г., Фатхиддинзода К.К.

КОМПЛЕКС СТРАХОВЫХ ПРОДУКТОВ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРАХОВЫМИ РИСКАМИ

В данной статье рассмотрены проблемы развития рынка страхования Республики Таджикистан. Определяется содержание страховых услуг, они представляют собой процесс предоставления финансовой защиты от риска возможных непредвиденных событий в будущем в виде возмещения убытков, физическим или юридическим лицам из средств страхового фонда, который находится в распоряжении страховой компании. Рассмотрено создание комплекса страховых продуктов, которые соответствуют потребностям малого и среднего бизнеса в Таджикистане. Отмечено, оценка рисков и управление ими в страховании действительно являются сложными и неотъемлемыми процессами. Это важные инструменты, которые позволяют страховым компаниям эффективно справляться со своими обязательствами и минимизировать возможные убытки. Подчеркивается, что в условиях рыночной экономики, оценка рисков включает в себя анализ и оценку потенциальных угроз, и вероятность их наступления.

Ключевые слова: страховые услуги, страховой риск, оценка рисков, оформлении договора, страховые отношения, вероятность, страховые продукты, разработка, инструменты, анализ, убытки.

Гулмуродзода Р.Г., Фатхиддинзода К.К.

КОМПЛЕКСИ МАҲСУЛОТИ СУГУРТАВӢ: БАӢЗЕ МАСЪАЛАӢОИ ИДОРАКУНИИ ХАВФӢОИ СУГУРТАВӢ

Мақолаи мазкур масъалаҳои рушди бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Мазмуни хизматрасонии суғуртави муайян карда мешавад, ки онҳо раванди таъмини хифзи молиявиро аз хавфи рух додани ходисаҳои гайричашмдошт дар оянда дар шакли чуброни зарар ба шахсони воқеӣ ё ҳуқуқи аз ҳисоби фонди суғуртавӣ, ки дар ихтиёри он мебошад, ифода менамояд; ширкати суғурта. Эҷоди маҷмӯаи маҳсулоти бимавӣ, ки ба ниёзҳои соҳибкорӣ хурду миёна дар Тоҷикистон ҷавобгӯ аст, баррасӣ мешавад. Қайд карда мешавад, ки арзёбӣ ва идоракунии хавфҳо дар суғурта воқеан равандҳои мураккаб ва интегралӣ

мебошанд. Инҳо воситаҳои муҳиме мебошанд, ки ба ширкатҳои суғурта имкон медиҳанд, ки ӯҳдадорихои худро самаранок идора кунанд ва талафоти эҳтимолиро ба ҳадди ақал расонанд. Таъкид мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ арзёбии хатарҳо таҳлил ва арзёбии таҳдидҳои эҳтимолий ва эҳтимолияти пайдоиши онҳоро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои суғуртавӣ, хавфи суғурта, арзёбии таваккал, бақайдгирии шартнома, муносибатҳои суғурта, эҳтимолият, маҳсулоти суғурта, таҳия, асбобҳо, таҳлил, талафот.

Gulmurodzoda R.G., Fathiddinzoda K.K.

INSURANCE PRODUCT COMPLEX: SOME ISSUES OF INSURANCE MARKET MANAGEMENT

This article discusses the problems of insurance development in the insurance market of the Republic of Tajikistan. The content of insurance services is determined; they represent the process of providing financial protection against the risk of possible unforeseen events in the future in the form of compensation for losses to individuals or legal entities from the funds of the insurance fund, which is at the disposal of the insurance company. The creation of a complex of insurance products that meet the needs of small and medium-sized businesses in Tajikistan is considered. It is noted that risk assessment and management in insurance are indeed complex and integral processes. These are important tools that allow insurance companies to effectively manage their obligations and minimize possible losses. It is emphasized that in a market economy, risk assessment includes the analysis and assessment of potential threats and the likelihood of their occurrence.

Key words: insurance services, insurance risk, risk assessment, contract execution, insurance relations, probability, insurance products, development, tools, analysis, losses.

В настоящее время страхование в Республике Таджикистан активно развивается и играет важную роль в обеспечении финансовой стабильности предприятий и организаций. Наличие комплексных страховых продуктов, которые могут защитить от различных рисков, становится все более важным и интересным в условиях растущей экономики и управление страховыми рисками является ключевым аспектом продуктового портфеля страховых компаний что подчеркивает актуальность данной статьи.

Страховые услуги представляют собой процесс предоставления финансовой защиты от риска возможных непредвиденных событий в будущем. Эти услуги могут охватывать различные области, такие как здоровье, автомобили, жизнь, имущества, бизнес и другие области. Страхование, как наиболее используемый метод перераспределения рисков, позволяет не только защитить хозяйствующий субъект от потерь активов, но и создать новую стоимость компании [7]. Глобализация мировых товарных рынков повлекла за собой глобализацию рисков, угрожающих корпорациям [8].

Страхование значительно влияет в экономику каждой страны и составляет из основных инструментов для защиты от финансовых потерь, связанных с непредсказуемыми событиями, такими как пожар, кража, затопление, стихийные бедствия и др.

Рассмотрим особенности страховых услуг в Республике Таджикистан, в которой рынок страхования не развит, поскольку у населения неразвита культура страховых услуг. Население страны оказывает предпочтение собирать денежные средства и разрешать задачи в результате их появления, взамен того, обратится за помощью чтобы обратиться страховщикам. По этой причине, рынок страхования в стране значительно недоразвит, и качество предоставляемых страховых услуг ниже, чем в странах центральной Азии.

По данным Института страхования Swiss Re, на 2017 год мировой объём страховых премий составил 48,92 трлн долларов, крупнейшими рынками были США (1,38 трлн), КНР (541 млрд), Япония (422 млрд), Великобритания (283 млрд), Франция (242 млрд), Германия

(223 млрд), Республика Корея (181 млрд), Италия (156 млрд), Канада (120 млрд) и Тайвань (117 млрд) [14].

В списке крупнейших компаний мира Forbes Global 2000 крупнейшей страховой компанией является китайская «Пин Ань» (по сумме показателей выручки, чистой прибыли, активов и рыночной капитализации), также она лидирует по размеру активов, но из них почти половина приходится на дочерний банк [15]. По размеру небанковских активов лидирует немецкая компания «Альянц». По размеру страховых премий первое место занимает медицинский страховщик США «Юнайтед Хелс»; ему компанию в первой десятке составляют ещё четыре медицинских страховщика США (Anthem, Centene Corporation, Kaiser Permanente и Humana), своим ростом они обязаны начатой в 2010 году реформе здравоохранения США [16].

Наиболее значительно, на всё воздействует численность страховщиков, который создают рынок страхования в стране. Год от года число представляющих страховых услуг по разным причинам уменьшается, но это не влияет на качество и предоставленных видов страхового продукта. В стране за 2023г. в страховом рынке функционирует 16 страховых компаний, из них 1 государственная и 15 негосударственной формы (перестраховочные) компаний. Число страховых филиалов (перестраховочных) компаний за завершённый время сформировала 66 единиц, что по сравнению с 2022г. изменение не намечается (таблица 1.). В 2022 год их контингент сократилось на 3 единицы по сравнению с 2021г. и результат всему прекращению работы ГУСП «Таджиксармоягузор», приостановлении лицензии ЗАО «СО Кафил», в том числе отмене лицензии ООО «СО Мехрубон» по решению экономического Суда города Душанбе в связи с грубым нарушением требований законодательства страхового сектора данным обществом [20].

Таблица 1. Участники страхового рынка на 2023 г. (в единицах)

Виды страховых организаций	Годы		Изменения (+/-)
	2022	2023	
Страховые организации	16	16	0
Государственные страховые организации	1	1	0
Негосударственные страховые организации	15	15	0
Перестраховочная организации	1	1	0
Филиалы страховых организаций	66	66	0

Источник: Составлено автором по <https://www.nbt.tj/>.

В отчетном периоде деятельность ГУПС «Точиксармоягузор», ООО «Центр поддержки взаимного страхования», АО «ТС Кафил», ООО «ТС Бовари» и ООО «ТС Мехрубон» прекращена в связи с несоблюдением требований законодательства в сфере страхования путем аннулирования лицензии. Также с учетом отрицательного заключения органа страховой контроль за деятельностью ГУПС «Точиксармоягузор», что привело к серьезным недостаткам и одновременно не выполнении требованиям решения Постановлением Правительства Республики Таджикистан за 31.03.2020 г. № 211 «О минимальном размере уставного капитала (фонда) страховые организации (перестрахование)».

Страховщики в Республике Таджикистан к тому же столкнутся с другими трудностями, подобный как нехватки квалифицированных кадров, препятствие в законах и высокий степень коррупции. В то же время в настоящее время Правительство Таджикистана принимает решающие действия для способствования роста страхового рынка среди физических лиц и предпринимателей.

Таблица 2. Основные показатели страхового рынка за 2021-2023 г. (млн сомони)

Показатели	2020	2021	2022	2023	Отклонение 2023 - 2020гг. -,+
Страховых премий (страховых взносов), млн. сомони, в том числе	235,8	287,0	305,9	430,5	+ 194,7
Страховых премий (страховых взносов) по обязательному государственному страхованию, тыс.сомони	983,8	1 035,5	1076,6	1200,0	+ 216,2
Страховых премий (страховых взносов) по обязательному страхованию	66,6	61,0	71,4	85,4	+ 18,8
Страховых премий (страховых взносов) по добровольному страхованию, млн. сомони	168,3	225,0	233,4	344,0	+ 175,7
Число заключенных страховых договоров. тыс. единиц	1662,0	1970,6	2114,5	2 322 025	+ 2 320 363
Страховые выплаты (страховые компенсации)	19,0	91,8	26,3	22,7	+ 3,7
Страховых выплаты по обязательному страхованию, тыс. сомони	180,0	261,3	749,4	810,0	+ 630,0
Страховых выплаты по обязательному страхованию, млн. сомони	17,2	89,3	25,4	21,7	+ 4,5
Активы страховых (перестраховочных) организаций	412,4	527,3	612,2	815,7	+ 403,3
Балансовые обязательства страховых (перестраховочных) организаций	160,1	171,4	225,9	352,2	+ 192,1
Собственные средства (капитал)	217,4	320,5	386,3	463,4	+ 246,0
Обязательства страховых (перестраховочными) компаний млрд. сомони	50,4	104,9	105,6	151,7	+ 101,3
Страховые премии (страховые взносы) переданные на перестрахование	55,6	83,2	71,5	158,2	+ 102,6
Чистая прибыль, млн. сомони	76,0	62,0	77,8	97,0	+ 21,0

Источник: Составлено автором по <https://www.nbt.tj/>.

Данные таблицы отражает, что величина страховых взносов на 31.31.2023 г. достиг 430,5 млн.сомони. Поскольку результат анализа указывает, что страховые взносы в сравнении с 2022 г. увеличились на 109,1 млн.сомони (305,9 млн.сомони) или на - 33,9%.

За период 2023 г. объем страховых поступлений по обязательному государственному страхованию сформировалось 1,2 млн.сомони, увеличилась на 107,9 тыс.сомони (10,0%) по сопоставлению с 2022г. Доход по обязательному страхованию образовали 85,4 млн.сомони, что на 14,0 млн.сомони (19,6%) прибавились в сопоставлении с предыдущим периодом.

В страховом рынке страны величина доходов страховых взносов по обязательному государственному страхованию в процентной доле составил 0,3%, а по обязательному страхованию – 19,8% и в виде добровольного страхования 79,9%.

Доходы страховых взносов в 2023г по 2020г имеет рост на + 194,7 млн.сомони, что показывает функционирование новых страховых организаций в республике.

В связи с этим поступлений по добровольному страхованию за 2023 г. достигло 344,0 млн. сомони, и их доля составляет 79,9% от показателя страховых взносов рынка страхования. Страховые премии (страховые взносы) по добровольному страхованию по сопоставлению с 2022г. имеет рост на 95,0 млн.сомони (38,1%). Следовательно, такая развития показывает, что вид добровольного страхования имеет значительный рост и страховые компании выделяют всё меры для усиления его развития посредством оказания новых страховых услуг гражданам страны. Как показывают анализы, на данный момент страховыми организациями предоставляются услуги страхователям по 130 видам добровольного страхования и данный процесс имеет тенденцию роста.

Собственные средства (капитал) страховых компании страны на 2023г. достигли 463,4 млн.сомони, что на 72,9 млн.сомони или на 18,7% увеличились по сопоставлению с 2022г. динамичное развитие происходит за счет размера уставного фонда, нераспределенной прибыли отчетного года и резервного капитала. Сумма уставного фонда страховых компании в 2023г. достиг 334,4 млн.сомони, увеличилось на 54,9 млн.сомони (19,6%) сопоставлении с 2022г.

Поступления страхового взноса, распределении на перестрахование, за 2023г. – 158,2 млн сомони, что на 64,9 млн.сомони (1,7 раза) увеличилось по сопоставлению с 2022г. Данный момент, с одной стороны выражает неотрицательную влиянию финансовую устойчивость и ликвидность страховых (перестраховочных) организаций и уменьшение рисков, а с другой стороны, станет причиной оттока внутреннего капитала и не развития национальной перестраховочной системы.

За 2023г. страховые компенсации за отчетный период который достигли 22,7 млн.сомони, и уменьшились на 3,6 млн.сомони (-13,6%). В 2022г. страховыми выплаты имеют тенденцию уменьшения по сравнению 2021г на 65,5 млн. сомони, и причина состоит в том, что за счет иностранной перестраховочной организации было выплачено страховое возмещение «Рогунской» ГЭС.

Отсюда соотношение страховых компенсации к страховым премиям (страховым взносам) в 2023 году составило 5,3%, что на 3,3% меньше чем в 2022г.

Малые и средний предпринимательство в стране имеет ограниченные ресурсы и, в большинстве случаев, не имеет финансовых возможностей для восстановления в результате серьезных финансовых потерь, вызванных страховыми событиями. Таким образом, страхование может помочь защищать их финансовое будущее и обеспечить уверенность в дальнейшем деятельности.

Итак, для оказания комплекса страховых продуктов, которые соответствуют потребности малого и среднего предпринимательство в стране, необходимо проведения стратегии развития по следующим направлениям:

Изучение наиболее вероятных рисков, которым подвергается малый и средний бизнес в стране. Это или могут быть пожар, кража, затопление, стихийные бедствия и др. С этой информацией будят возможными создать комплекс страховых продуктов, который поможет обеспечить защиту от этих рисков.

Проведение опроса среди малого и среднего бизнеса, чтобы определить какие виды страховых продуктов наиболее важны для них и какие они готовы оплатить. Это позволит создать комплекс страховых продуктов, который соответствует потребностям и возможностям этого сектора экономики.

Для упрощения процесса создания комплекса страховых продуктов и обеспечения доступа к наилучшим условиям страхования для малого и среднего бизнеса нужно установить

партнерство с лучшими страховыми компаниями, которые занимаются страховой деятельностью в республике.

Проведение обучения и консультирование для малого и среднего бизнеса, чтобы помочь ему лучше понимать значимость страхования и как защитить свой бизнес от разных рисков.

Таким образом, создание комплекса страховых продуктов для малого и среднего бизнеса в Таджикистане может быть достигнуто путем анализа рисков, опроса среди бизнес-сообщества, партнерства с лучшими страховыми компаниями и проведения обучения и консультирования.

Оценка рисков и управление ими в страховании действительно являются сложными и неотъемлемыми процессами. Это важные инструменты, которые позволяют страховым компаниям в Таджикистане эффективно справляться со своими обязательствами и минимизировать возможные убытки.

Оценка рисков включает в себя анализ и оценку потенциальных угроз, и вероятность их наступления. Страховым компаниям необходимо проводить детальное исследование рисков, чтобы оценить потенциальные потери и разработать соответствующие страховые продукты, которые будут адекватно покрывать возможные убытки.

Управление рисками включает в себя принятие мер для снижения рисков и их контроля в течение всего процесса страхования. Важно разработать и реализовать стратегии управления рисками, которые помогут страховым компаниям принимать обоснованные решения и применять соответствующие меры для минимизации рисков.

Рассмотрим поведения и степени влияния страховых рисков на объекты в отечественной практике.

К ключевым рискам в страховании в Таджикистане относятся:

- конкуренция на рынке страхования и появление новых конкурентов;
- низкая осведомленность населения о необходимости страхования;
- нестабильная политическая и экономическая ситуация в стране;
- мошенничество со стороны клиентов и сотрудников страховых компаний;
- риск неблагоприятных климатических условий, которые могут привести к убыткам страховых компаний.

На наш взгляд, для управления страховыми рисками в Таджикистане, можно использовать следующие стратегии:

- разработать стратегию по снижению риска, такие как улучшение процессов управления данными, рассмотрение подходов к уменьшению мошенничества, и т.д.
- разработать методы оценки рисков и управления ими;
- развивать и применять новые технологии и инновации в индустрии, такие как страхование на основе Blockchain и Интернет вещей;
- развивать партнерские отношения с правительственными и другими агентствами, такими как метеослужба для получения дополнительной информации об основных рисках;
- проводить функции мониторинга и оценки рисков и прогнозирования, чтобы быстро реагировать на изменение внешней среды.

Благодаря оценке рисков и управлению ими, страховые компании в Таджикистане смогут лучше понять свои потенциальные убытки и принимать информированные решения в отношении страховых продуктов, ценообразования и обязательств перед страховщиками. Это поможет лучше защитить их финансовую стабильность, избежать неожиданных потерь и улучшить обслуживание страхователей.

Таким образом, ожидается, что страховой рынок в будущем достигнет значительную развитие, также, определит последующий роста сферы. К тому же, динамика инфраструктуры и активизаций значение ассоциации страховщиков в рынке, стимулирует оптимальному самостоятельному регулированию и росту рынка страховых услуг в республике.

В общем и целом, оценка рисков и управление рисками в страховании - это сложный процесс, но они позволят страховым компаниям в Таджикистане быть более успешными в

предоставлении страховых услуг, защите интересов клиентов и снижении возможных убытков.

Предложим полезные сервисы для потенциальных страхователей:

1. Точное определение степени риска, и, соответственно, выбор оптимальных услуг для всей группы клиентов.

2. Предоставление дополнительных бонусов и услуг, исходя из выбранного клиентом плана страхования.

3. Активное использование новейших технологий для упрощения процесса делового взаимодействия с клиентом.

Нужно отметить, что использование новейших технологий может улучшить процесс делового взаимодействия между страховыми компаниями и страховщиком, сделав эти отношения более удобным и эффективным.

На основе вышесказанных можем предложить стратегию использования новейших технологий, который может улучшить процесс делового взаимодействия между страховыми компаниями и страхователем:

- Изучение рынка страховых технологий и выбора решения, которое лучше всего подходит для развития страховой компании. Например, использование онлайн-сервисов, мобильных приложений и программного обеспечения для автоматизации процессов.

- Инвестирование в новейшие технологии и обучение сотрудников компании работе с этими технологиями. Регулярное проведение тренингов для сотрудников компании, чтобы они могли эффективно использовать новые технологии и решения.

- Создание уникальной системы доступа к информации о страховых услугах для страховщиков. Например, удобный интерфейс для оформления страховки онлайн, возможность связаться с клиентской поддержкой через мессенджеры или социальные сети.

- Проведение регулярного мониторинга степени удовлетворенности клиентов и дорабатывайте свое предложение в соответствии с их потребностями и требованиями. Проведение онлайн-опросы и т.д.

- Активное использование социальные сети и инструменты digital-маркетинга для привлечения новых клиентов и продвижения страховых услуг.

4. Круглосуточная поддержка клиентов и услуги с доставкой на дом.

В заключение, страховые услуги являются важной составляющей финансового здоровья как физических, так и юридических лиц. Важно, чтобы каждый человек понимал, насколько важно иметь финансовый буфер чтобы защитить себя, свою семью или свое имущество в будущем. С тренировкой дисциплины и правильным выбором плана страхования, страховые услуги могут стать важной составляющей жизни человека и способом защиты от непредвиденных ситуаций в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РТ «О страховой деятельности» от 23.07.2016г., №1349.
2. Ахвледиани Ю.Т. Страхование / Ю.Т.Ахвледиани.– М.: ЮНИТИ–ДАНА,2013.– 543 с.
3. Васюкова, Л. К. Страхование: учебное пособие / Л. К. Васюкова, Ж. И. Лялина,Н. А. Мосолова, В. А. Останин.– Владивосток : Изд-во Дальневост.федерал. ун-та,2017.–185 с.
4. Васюкова Л.К., Останин В.А. Страхование: методологические подходы к раскрытию сущности / Л.К.Васюкова, В.А.Останин // Вестник ХГАЭП. – 2011. - № 6(57). –С.35-37.
5. Департамента страхового надзора при НБТ за 2022год. Режим доступа 30.08.2023_Sharh_solonai_2022.tj.pdf.pdf
6. Гафуров П.Д. Актуарные расчеты в страховании жизни: монография / П.Д. Гафуров. - Душанбе: тип. ТГФЭУ, 2021. - 157 с.
7. Корнилов И.А., Трофимова В.Ш. Актуарные расчеты в страховании жизни с использованием “EXCEL”: Методические указания./ Моск. Гос.Ун-т экономики статистики и

нформатики. М., 2003. – 31с., С 8-10.

8. Маъдиев С., Шералиев Э.Н., Халифазода Ч. Суғурта. - Душанбе: «Ирфон», 2020.-350 с.
9. Страхование: учебник / ред. Ю. Т. Ахвледиани, В. В. Шахов. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Юнити-Дана, 2017. 511 с.
10. Тагоева Р.Г. “Ҳисобҳои актуарӣ”. - Душанбе: «Ирфон», 2018. -110 саҳ.
11. Шаропов Н. О страховом рынке Республики Таджикистан и о термине «сугурта». Мачаллаи “Иктисодиёти Тоҷикистон”. - Душанбе, 2018. - 154 с.
12. Шихов А.К. Страхование. Учеб. Пособие для вузов. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.- 431 с.
13. Цибульский В.А. Актуарные расчеты: Учебное пособие. «Финансы и кредит»/ Цибульский В.А. – 2-е изд. – Казань: Изд-во «Юниверсум», 2010. – 101с.
14. Integrated Annual Report 2021 (англ.). Tokio Marine Holdings, Inc. Дата обращения: 10 ноября 2021. Архивировано 19 октября 2021 года.
15. Forbes Global 2000: The World’s Largest Insurance Companies In 2021 (англ.). Forbes. Дата обращения: 10 ноября 2021. Архивировано 19 ноября 2021 года.
16. World's Largest Insurance Companies - Reinsurance News (англ.). Steve Evans Ltd. Дата обращения: 18 ноября 2021. Архивировано 19 ноября 2021 года.
17. These are the top 25 largest insurance companies in the world - Insurance Business Asia (англ.). Key Media. Дата обращения: 18 ноября 2021. Архивировано 28 октября 2021 года.
18. HTTPS - ru.wikipedia/wiki/ Страхование, [https:// www.info.org/en/ Pyuschih n/ekonomicheskoe-soderzhanie- -strahovoy-gynok-i-ego-struktururu](https://www.info.org/en/Pyuschih/n/ekonomicheskoe-soderzhanie-strahovoy-gynok-i-ego-struktururu).
19. [https:// ru. wikipedia/wiki/ Страхование](https://ru.wikipedia/wiki/Страхование), [https:// www.info.org/en/ Pyuschih n/ekonomicheskoe-soderzhanie-/2014/October/](https://www.info.org/en/Pyuschih n/ekonomicheskoe-soderzhanie-/2014/October/)
20. HTTPS - [www.nbt.tj/ sugurta/ru/market_of_the_city.php](http://www.nbt.tj/sugurta/ru/market_of_the_city.php). Дата обращения 07.09.2024
21. Swiss Re Institute (2023): “World Insurance: stirred and not shaken”.

УДК.:657.471.6

Ғаниев У.Ф., Шоймардонов Х. Қ.

БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ - ВОСИТАИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНӢ

Дар мақола баҳисобгирии идоракунӣ ва зарурияти ташкилӣ он дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ ҳамчун воситаи менеҷменти молиявӣ аз диди олимони соҳа таҳқиқ ва барраси гардидаи фикри муаллифӣ пешниҳод гардидааст. Иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ чун омили асосии таъсиррасон барои қабули қарорҳои идоракунӣ дида баромада шудааст. Инчунин моҳият, зарурият ва иттилоотрасонии марказҳои масъулияти молиявӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ шарҳ дода шудааст. Дар охир таъсиси сохторӣ молиявӣ бо унсурҳои зарурият мавриди омӯзиш қарор гирифта, зурурияти ташкили чунин марказ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Баҳисобгирии идоракунӣ, маркази масъулияти молиявӣ, иттилоот, саноат, масолеҳи сохтмонӣ, корхона. Қарорҳои идоракунӣ.

Ганиев У.Ф., Шоймардонов Х.К.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ – ИНСТРУМЕНТ ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ

В статье управленческий учет и его организационная необходимость на предприятиях промышленности строительных материалов как средство финансового менеджмента изучены и рассмотрены с точки зрения ученых отрасли, а также представлено авторское мнение. Информация управленческого учета рассматривается как основной фактор, влияющий на принятие управленческих решений. Также объяснены сущность, необходимость и информационная доставка центров финансовой ответственности для принятия управленческих решений. Наконец, изучено создание финансовой структуры с ее необходимыми элементами, а также изучена необходимость создания такого центра на предприятиях промышленности строительных материалов.

Ключевые слова: управленческий учет, центр финансовой ответственности, информационные технологии, промышленность, строительные материалы, предприятие, управленческие решения.

Ganiev U.F., Shoimardonov H.Q.

MANAGEMENT ACCOUNTING – A TOOL OF FINANCIAL MANAGEMENT IN ENTERPRISES IN THE BUILDING MATERIALS INDUSTRY

In the article, management accounting and its organizational necessity in enterprises of the building materials industry as a means of financial management are studied and considered from the point of view of industry scientists, and the author's opinion is also presented. Management accounting information is considered as the main factor influencing management decision making. The essence, necessity and information delivery of financial responsibility centers for making management decisions are also explained. Finally, the creation of a financial structure with its necessary elements has been studied, and the need to create such a center in enterprises of the building materials industry has also been studied.

Key words: management accounting, financial responsibility center, information technology, industry, building materials, enterprise, management decisions.

Гузариш ба Стандартҳои байналмиллалии ҳисоботи молиявӣ ва дар ин замина гузаронидани ислоҳоти куллии баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми ҳисобдорӣ чорӣ дар ҳудудӣ корхонаҳои соҳаҳо то ба ҳол ба таври лозима тағйир наёфтааст. Принципҳои бунёдии ташкили баҳисобгирии идоракуниро бояд ҳуди корхонаҳо амли намоянд. Рушди муносибатҳои бозорӣ дар корхонаҳои соҳаҳо, ҳоса саноати масолеҳи сохтмонӣ барои баландбардории самаранокии идоракунии истеҳсолот талаботҳои нави иттилоотиро пешкаш менамояд, ки дар ин ҳолат пурзур кардани нақши баҳисобгирии идоракуни назаррас арзёбӣ мегардад. Баҳисобгирии идоракуни низоми мунтазам рушдбанди банақшагирӣ, таҳлил, баҳисобгирӣ, назорат ва ояндабинии хароҷоти тағйирёбанда ва доимии истеҳсолот буда, ба таъминоти иттилоотии равандҳои қабули қарорҳои идоракуни нигаронида шудааст. К. Друри баҳисобгирии идоракуниро чун «тарзи ба шахсони ҳуди корхона пешниҳод кардани иттилоот, ки онҳо дар асоси он қарорҳои нисбатан асоснок қабул намуда, бо ҳамин самаранокӣ ва маҳсулнокии амалиёти чориро баланд мебардоранд» шарҳ додааст [3, с. 39 - 40]. Менечерҳои зинаҳои идоракуни корхона, ки дар раванди қабули қарорҳо чой доранд ба низоми баҳисобгирии идоракуни таваччуҳи зиёд доранд, чунки аз ин низом иттилооти воқеӣ ба даст оварда метавонанд, то ин, ки қарори дурусти идоракуни қабул карда тавонанд.

Муаллифон Низомов С. Ф., Мирзоелиев А.А., Раҳимов С. Х - дар китоби худ “Баҳисобгирии идоракуни қайд менамоянд, ки ба андешаи мо “Баҳисобгирии идоракуни низоми ҳамгиروي бо ҳам алоқаманде мебошад, ки унсурҳои (зернизомҳои) муташаккили ба худ хосро доро буда, чараёни табдилёбии иттилооти баҳисобгирӣ-таҳлилиро бо мақсади қабули қарорҳои фаврӣ, тактикӣ, стратегӣ ва проблемавии идоракуни таъмин менамоянд, ки ба менечерон ҷиҳати иҷроишии функцияҳои зарур аст” [1, с.15]. Баҳисобгирии идоракуни низоми мунтазам рушдбанди банақшагирӣ, таҳлил, баҳисобгирӣ, назорат ва ояндабинии хароҷоти тағйирёбанда ва доимии истехсолот буда, ба таъминоти иттилоотии равандҳои қабули қарорҳои идоракуни нигаронида шудааст” [2, с.3]. Ин гуна иттилоот дар низоми идоракуни корхонаҳо тавассути корбурди воситаҳои муосири менечмент, баҳисобгирӣ, банақшагирӣ, таҳлил ва назорат ба даст оварда мешавад. Пойгоҳи иттилоотии чараёни қабули қарорҳои идоракуни низоми баҳисобгирии идоракуни ба ҳисоб меравад [5, с.3]. Иттилоот ба менечерҳои зинаҳои идоракуни дар шакли ҳисоботи идоракуни пешниҳод карда мешавад. Ҳисоботи идоракуни дар корхонаҳо, хоса саноати масолеҳи сохтмонӣ қомилан ихтиёрӣ аст, яъне омодагии он танҳо дар сурате маъно дорад, ки агар тахмин карда шавад, ки ғолида аз он аз хароҷоти таҳияи он зиёдтар хоҳад буд.

Баҳисобгирии идоракуни чун намуди ҷудоғонаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар заминаи функцияҳои таҳлил, назорат, ояндабинӣ ва амсиласозии вазъият вобаста ба қабули қарорҳои идоракуни ба вучуд омадааст. Амалияи корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ нишон медиҳад, ки базаи иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) барои ба даст овардани маълумоти таҳлилий ва фаврӣ қифоя нест, барои ин зарурият ба иттилооти иловагии ба миён меояд, ки ин талаботро баҳисобгирии идоракуни таъмин менамоянд.

Баҳисобгирии идоракуни ҳамчун низоми ҷудонашавандаи корхона вазифадор аст, ки тамоми зинаҳои идоракуни корхонаро бо иттилооти пурра, воқеӣ, боэътимод ва пешгӯишаванда, ки барои қабули қабули қарорҳои идоракуни лозиманд, таъмин намояд. Истифодаи маркази масъулияти молиявӣ дар сохтори корхона имконият медиҳад, ки вазифаҳо, ваколатҳо, ҳуқуқҳо ва ўҳдадорҳои асосӣ оид ба амлӣ намудани фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона муайян карда шавад [17].

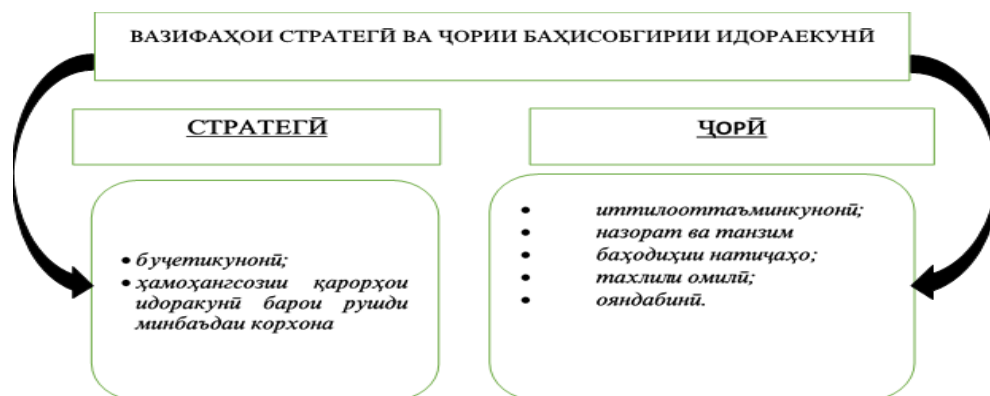
Ҳангоми ҳалли масъалаҳои идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ зарурият ба иттилооти фаврӣ ва таҳлилии ба миён меояд, ки равандҳои иқтисодӣ, истехсоли ва молиявиро тавсиф намояд, қарорҳои идоракуни дахлдор ва саривақти қабул намуда, фаъолияти хоҷагидорӣ объективона баҳо дода шавад. Низоми баҳисобгирии идоракуни иттилооти заруриро дар шакли қулай ва фаҳмо барои мутахассисон ва роҳбарияти корхона пешниҳод менамоянд, ки минбаъд дар асоси маълумоти бадастомада имконият пайдо менамоянд, ки фаъолияти амалиёти корхонаро таҳлил, назорат ва объективона баҳогузори намоянд. Дар асоси иттилооти номбар гардида баҳисобгирии вазифаҳои стратегӣ ва ҷориро амали менамоянд (Расми 1).

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии идоракуни имкон медиҳад, ки сатҳу сифати қарорҳои идоракуни беҳтар карда шуда, назорат аз болои хавфҳои фаъоли ҷорӣ ва стратегии корхона зиёд карда шавад.

Сохтори молиявӣ як низоми иерархивии марказҳои масъулияти молиявӣ мебошад, ки тартиби тавлиди натиҷаҳои молиявӣ ва тақсими масъулиятро барои ноил шудан ба натиҷаи умумии корхона муайян мекунад. Дар доираи ин сохтор маҷмӯи чараёнҳои идоракуни гузариш менамоянд, ки дар он менечерҳои ҳаммаи сатҳҳо иштирок мекунанд.

Дар марҳилаи ибтидоӣ вазифаи мушаххасро муайян кард, ки бо ташкили баҳисобгирии идоракуни ҳал карда мешавад. Дар марҳилаи ибтидоӣ рушди фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ мушкилоти аксар корхонаҳо инфиродӣ мебошад. Корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ аз ҷумлаи чунин корхонаҳо мебошад. Ҳудудҳои низоми баҳисобгирии идоракуни катъиян вобаста ба мақсаду вазифаҳои ба миён гузошташуда нишон дода мешаванд.

Корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ бояд низоми баҳисобгирии муҳосибiero таҳия кунанд, ки дар дохили воҳидҳои таъиншуда инъикос, ҷамъоварӣ, назорат ва таҳлили маълумотро дар бораи хароҷот ва натиҷаҳои фаъолият таъмин намояд. Ин низоми баҳисобгирӣ, назорат ва таҳлили натиҷаҳои фаъолити ҷориро аз ҷониби марказҳои масъулият дар доираи системаи умумии баҳисобгирии идоракунӣ ифода мекунад. Дар корхонаҳои саноатӣ ташаккули сохторӣ молиявӣ аз ташкили маркази масъулияти молиявӣ (МММ) оғоз меёбад. Ин марказ воҳиди сохтории корхона мебошад, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои муайяни молиявӣ фаъолияти менамояд. Минтақаҳо, коргоҳ ё коргар метавонад ба сифати шубҳаи марказии молия баромад кунад. Сохтори молиявии корхона якҷанд марказҳои молиявии алоҳидаро дар бар мегирад. Дар ин сохтор марказҳои молиявӣ фаъолият намуда аз рӯи уҳдадорҳои гузашташудаашон корбарӣ менамоянд.



Расми 1. Вазифаҳои стратегӣ ва ҷорӣ баҳисобгирии идоракунӣ

Сачашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

Дар маркази масъулияти молиявӣ воҳидҳо ва самтҳои алоҳидаи тиҷорат дохил карда мешаванд, ки шартҳои зарурии фаъолияти онҳо таҳлил ва назорати нишондиҳандаҳои натиҷаи молиявӣ мебошад. Расми 2.

ГУРУҲБАНДИИ МАРКАЗИ МАСЪУЛИЯТИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРХОНА



Расми 2. Таснифоти маркази масъулияти молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

Дар ин ҷо фавран равшан кардан лозим аст, ки ҳар як воҳидҳои сохтории ташкилшуда як ҷузъи низоми идоракунии корхона мебошад. Муайянкунии маркази масъулият дар корхонаҳо асосан мустақилона мебошад, чун, ки корхонаҳо вобаста ба хусусиятҳои саҳавӣ ва самти фаъолият гуногун мебошад. Ҳар яки онҳо барои натиҷаи мушаххас дар системаи бучетикунонӣ - фоида, даромад, хароҷот ва ғайра масъулан. Онҳо дар асоси ҳадафҳои муайян ва хусусиятҳои қорӣ корхона таъсис дода мешаванд.

Категорияи марказҳои масъулиятро дар илмӣ баҳисобгирии ватанӣ Уроқов Д.У. чунин шарҳ додааст: “Маркази масъулият – қисме аз сохтори корхона мебошад, ки бо роҳбар сарвари гардида аз рӯи натиҷаи он масъулият мебарад, мебошад” [6, с85]. Дар баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ зери мафҳуми марказҳои масъулият зерсохторҳои дохилии корхона фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби менечер (роҳбари зерсохтор) нишондиҳандаҳои асосии он – даромад, хароҷот ва воситаҳои сармоягузоришуда ба ин зерсохтор назорат карда мешавад” [4, с17].

Дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ маркази масъулияти молиявӣ метавонад, ки чунин вазифаҳоро иҷро намояд:

назорати ҳаракати захираҳо дар дохили корхона;

таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолияти корхона;

васеъ намудани салоҳият ва масъулияти кормандон, ҳавасмандкунии онҳо барои такмилдиҳии малакаи касбӣ;

таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои стратегӣ;

таҳияи стратегияи фаъолияти маркетингӣ;

муайян кардани нуктаҳои заифии корхона;

содагардонии хароҷот;

таҳияи низоми ҳавасмандкунӣ;

ҳамоҳангсозӣ ва назорати фаъолияти шӯъбаҳо.

Марказҳои масъулияти молиявӣ ба ташаққули интизоми возеҳи молиявӣ кӯмак мекунад. Тавасути он менечер дарк менамояд, ки чӣ гуна масъулият барои натиҷаҳои мушаххас байни кормандон ё шӯъбаҳои гуногун тақсим карда мешавад. Тақсими ӯҳдадорихо байни сохторҳои алоҳидаро метавон ҳамчун принцип баррасӣ намуд. Чун, ки корҳои амалӣ вобаста ба марказҳо ба ӯҳдадориҳои хидмати ҳар як менечер, ки аз рӯи марказҳои масъулият сарвари менамояд вогузор карда мешавад.

Ҷорикунони баҳисобгирии идоракунӣ таҳияи сиёсати баҳисобгирии идоракуниро талаб менамояд. Сиёсати баҳисобгирӣ маҷмӯи усулҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ - мушоҳидаи аввалия, андозагирӣ ва гурӯҳбандии хароҷот ва ҷамъбасти ниҳои омилҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ мебошад. Сиёсати баҳисобгирӣ муҳосибии идоракунӣ ҳуҷҷати дохилӣ буда, усулҳо ва қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ дар як корхонаи мушаххас муқаррар мекунад. Ба ғайр аз сиёсати баҳисобгирии идоракунӣ, тасдиқи нақшаи кории ҳисобҳо, шаклҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ, тартиби инвентаризатсия, усулҳои баҳодихии дороихо ва ӯҳдадорихо, қоидаҳои ҳаракати ҳуҷҷатҳоро дар бар мегирад. Дар якҷоягӣ ин ҳуҷҷат имкон медиҳад, ки сиёсати баҳисобгирии идоракунӣ ба раванди фаъолияти низоми баҳисобгирии идоракунӣ ҷорӣ карда шавад. Ин ҳуҷҷатҳоро метавон ба чанд гурӯҳ тақсим кард: дастурӣ – методӣ, меъёрӣ, низомномаҳо ва расмиётҳои муайянкунандаи тичорат.

Кор карда баромадани нуктаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда оид ба мутобиқ намудани низоми баҳисобгирии идоракунӣ ба хусусиятҳои соҳаҳои саноат имкон медиҳад, ки натиҷаҳои молиявӣ пешгӯӣ карда шуда, барои ба вучуд овардани сиёсати самарабахши баҳисобгирии идоракунӣ мусоидат намояд. Бо ин мақсад маълумот оид ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолият ҷамъоварӣ ва коркард карда мешавад: аз нишондиҳандаҳои истеҳсолии табиӣ то пешгӯӣ ва амсиласозии вазъи ояндаи корхона.

Ҳамин тавр, баҳисобгирии идоракунӣ ва ташкили маркази масъулияти молиявӣ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ имкон медиҳад, ки механизми реалии иҷрои қарорҳои босифати идоракунӣ таъмин кунем, зеро набудани он боиси ташаққули низоми суғур ва бесамари идоракунӣ дар корхона мегардад.

АДАБИЁТ

1. Баҳисобгирии идоракунӣ: китоби дарсӣ. С. Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, С.Х. Раҳимов. Душанбе: Ирфон, 2017 – 324 саҳ. стр -15

2. Ганиев У. Ф. - Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳлили идорпакунӣ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.08 – баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, Душанбе – 2023.
3. Друри, К. Управленческий и производственный учет [Текст] / К. Друри / Пер. с англ. - М: юнити, 2005. - 1071 с. Стр 39-40
4. Орзуев П.Ч., Шоймардонов С.Қ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ. Китоби дарсӣ / Душанбе: «Балоғат», 2019. – 540 с.
5. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии харочот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ [Матн] / Д.А. Розиев / Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – 196 с. Саҳ -3.
6. Ураков Д.У. Проблемы учета и контроля затрат в условиях интенсификации производства. Душанбе, 1988. - 160с.
7. Шеремет, А.Д. Управленческий учет: учебник [Текст] / А.Д. Шеремет, О.Е. Николаева, С.И. Полякова / Под ред. А. Д. Шеремета. - 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2009, - 429 с.
8. Центры ответственности: сущность и необходимость создания. М.А. Столярова, - Управленческий учет. - 16 (97) – 2007. Стр - 17

УДК.:657+657.92 (575.3)

Давлатов А.А.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Переход на цифровизацию бухгалтерского учета является ключевым аспектом модернизации и повышения эффективности финансового управления в компании. Цифровизация позволяет автоматизировать стратегических задачи, улучшить точность данных и повысить прозрачность финансовых операций. Цифровизацию бухгалтерского учета включает в себя использование технологий для автоматизации и оптимизации бухгалтерских процессов.

Ключевые слова: автоматизация, информационные системы, цифровая трансформация, блокчейн, искусственный интеллект, большие данные, кибербезопасность, облачные технологии, электронные документы, стандарты и регламенты.

Давлатов А.А.

ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ

Гузариш ба рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ чанбаи асосии навсозӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявӣ дар ширкат мебошад. Рақамикунонӣ ба шумо имкон медиҳад, ки вазифаҳои муқаррариро автоматӣ менамояд, дақиқии маълумотро беҳтар менамояд ва шаффофияти муомилоти молиявиро афзоиш медиҳад. Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ истифодаи технологияро барои автоматикунӣ ва оптимизатсияи равандҳои баҳисобгириро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: автоматикунӣ, системаҳои иттилоотӣ, трансформатсияи рақамӣ, блокчейн, инкишофи сунӣ, маълумотҳо, киберамният, технологияҳои абрӣ, ҳуччатҳои электронӣ, стандартҳо ва қодаҳо.

Davlatov A.A.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIGITALIZATION OF ACCOUNTING

The transition to the digitalization of accounting is a key aspect of modernizing and improving the efficiency of financial management in a company. Digitalization allows for the automation of strategic tasks, improves data accuracy, and increases the transparency of financial operations. The digitalization of accounting includes the use of technologies to automate and optimize accounting processes.

Keywords: automation, information systems, digital transformation, blockchain, artificial intelligence, big data, cybersecurity, cloud technologies, electronic documents, standards and regulations.

В условиях стремительного развития цифровых технологий, бухгалтерский учет переживает трансформацию, которая меняет традиционные подходы и методы ведения учета. Цифровизация бухгалтерии становится важным фактором повышения эффективности бизнеса, улучшения качества финансовой информации и оперативности отчетности. В современном мире, где скорость принятия решений и точность данных играют ключевую роль, внедрение цифровых технологий в бухгалтерский учет является не просто необходимостью, а конкурентным преимуществом для компаний. [1]

Следует констатировать, что переход на современные цифровые технологии в ведении бухгалтерской отчетности и учетных операций позволяет существенно повысить эффективность, минимизировать ошибки и обеспечить соответствие нормативным требованиям и открывает новые возможности для автоматизации процессов, улучшения аналитики данных и повышения прозрачности финансовой информации, что, в свою очередь, способствует более быстрому и точному принятию управленческих решений и обусловлена усилением требований к прозрачности и подотчетности бизнеса со стороны регуляторов и заинтересованных сторон.

По данным Международной федерации бухгалтеров (IFAC), более 70% компаний внедрили цифровые технологии в учетные процессы, что позволило сократить затраты на ведение бухгалтерии на 20-30%. [8]

По прогнозам Gartner, к 2026 году более 90% компаний в мире будут использовать цифровые бухгалтерские системы, основанные на искусственном интеллекте и машинном обучении, что кардинально изменит традиционные методы учета. [9]

В настоящее время в Республике Таджикистан происходит активное внедрение современных цифровых технологий в бухгалтерский учет и отчетность. Это включает в себя автоматизацию процессов учета, интеграцию с государственными электронными системами и развитие инфраструктуры для поддержки цифровых решений. Эти меры направлены на улучшение прозрачности финансовых операций, повышение эффективности управления и соблюдение международных стандартов бухгалтерского учета.

Методологическая цифровизация бухгалтерского учета в современном мире играет ключевую роль в трансформации финансового управления и повышении конкурентоспособности компаний. Она обеспечивает интеграцию инновационных технологий в традиционные бухгалтерские процессы, что позволяет значительно повысить их эффективность, точность и прозрачность. [3]

Методологическая цифровизация бухгалтерского учета включает в себя несколько ключевых аспектов, которые можно структурировать в виде таблицы для более наглядного представления. Эти аспекты представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Аспекты методологической цифровизации бухгалтерского учета

Аспект	Описание
Автоматизация рутинных операций	Это внедрение программных решений для выполнения повседневных задач, которые обычно требуют значительных временных и трудовых ресурсов. Это помогает сократить количество ошибок, повысить точность и обеспечить более эффективное использование времени сотрудников.
Электронный документооборот	Представляет собой систему управления документами, в которой все документы создаются, передаются, обрабатываются и хранятся в электронном виде. Это способствует повышению эффективности работы и снижению затрат, связанных с бумажным документооборотом.
Интеграция с другими системами	Это является важным аспектом цифровизации, который позволяет улучшить эффективность и точность финансового управления.
Использование облачных технологий	Представляет собой важный шаг к повышению эффективности, безопасности и гибкости управления финансовыми данными. Рассмотрим ключевые преимущества и аспекты использования облачных технологий в этой области.
Аналитика и отчетность в реальном времени	Это являются важными аспектами современной методологической цифровизации бухгалтерского учета. Они позволяют компаниям оперативно принимать решения на основе актуальных данных и обеспечивают прозрачность финансовых операций. Рассмотрим ключевые аспекты и преимущества аналитики и отчетности в реальном времени.
Мобильные приложения и удаленный доступ	Использование мобильных приложений и удаленного доступа в бухгалтерском учете представляет собой важный шаг к повышению гибкости и эффективности работы. Эти технологии позволяют сотрудникам и руководителям получать доступ к финансовой информации и выполнять задачи независимо от их физического местоположения. Рассмотрим основные аспекты и преимущества использования мобильных приложений и удаленного доступа в бухгалтерском учете.
Использование искусственного интеллекта и машинного обучения	Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО) значительно преобразуют бухгалтерский учет, повышая его эффективность, точность и позволяя автоматизировать многие рутинные задачи.
Соблюдение нормативных требований	Соблюдение нормативных требований в бухгалтерском учете является критически важным аспектом, обеспечивающим соответствие деятельности компании законодательным и регулятивным стандартам. Внедрение цифровых технологий и автоматизации может значительно облегчить этот процесс, повышая точность и уменьшая риски нарушений. Рассмотрим ключевые аспекты и методы соблюдения нормативных требований с помощью современных технологий.
Кибербезопасность	Кибербезопасность играет критическую роль в современном бухгалтерском учете, особенно в условиях увеличивающегося числа киберугроз и цифровых атак. Эффективная защита данных и информационных систем компании необходима для

	предотвращения утечек информации, финансовых мошенничеств и нарушений конфиденциальности.
--	---

Источник: Разработано автором

Как показано в Таблице 1, методологическая цифровизация бухгалтерского учета включает ключевые аспекты, такие как автоматизация учетных процессов, применение облачных решений, интеграция с другими корпоративными системами, аналитика и использование искусственного интеллекта. Эти элементы играют важную роль в оптимизации бухгалтерского учета, повышении его точности, улучшении оперативности отчетности и обеспечении безопасности данных. В результате внедрения этих технологий предприятия могут достичь значительных улучшений в управлении финансами, сократить затраты на выполнение рутинных задач и повысить общую эффективность бухгалтерских операций.

Необходимо отметить, что цифровизация бухгалтерского учета способствует снижению операционных рисков за счет повышения прозрачности и контроля за процессами. Согласно исследованию, проведенному консалтинговой компанией Deloitte в 2023 году, 85% финансовых директоров считают цифровизацию ключевым фактором конкурентоспособности в сфере учета. В отчете KPMG отмечается, что компании, которые не внедрили цифровые технологии в бухгалтерский учет, теряют конкурентные преимущества, так как их операционные затраты на 30% выше, чем у цифровизированных конкурентов. [9]

1. Автоматизация рутинных операций:

Автоматизация рутинных операций позволяет значительно сократить время на выполнение повторяющихся задач, снизить количество ошибок и повысить точность данных. [2] Это, в свою очередь, освобождает ресурсы для более сложного анализа и стратегического планирования, что повышает общую эффективность управления финансами в организации.

Основные аспекты автоматизации рутинных операций представлены в таблице 2.

Таблица 2 - Основные аспекты автоматизации рутинных операций

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Расчёт заработной платы	Программы автоматически рассчитывают заработную плату, налоги и отчисления, учитывая все изменения в законодательстве. Формирование и отправка платежных ведомостей.
2	Учет первичных документов	Автоматический ввод данных из счетов-фактур, накладных и актов выполненных работ. Сканирование и распознавание документов с использованием OCR (оптическое распознавание символов).
3	Расчет налогов и отчетность	Автоматическое формирование налоговых деклараций и расчет налоговых обязательств. Своевременное уведомление о сроках уплаты налогов и подачи отчетности.
4	Банковские операции	Интеграция с банковскими системами для автоматической загрузки выписок и сверки расчетов. Автоматизация платежных поручений и их отправка в банк.
5	Учет основных средств	Автоматизация учета поступлений, выбытия, амортизации и переоценки основных средств. Генерация отчетов по состоянию основных средств.
6	Формирование финансовой отчетности	Автоматическое составление бухгалтерского баланса, отчета о прибылях и убытках, отчета о движении денежных средств. Возможность настройки шаблонов отчетов под специфические требования компании.

7	Управление запасами	Автоматический учет поступлений и отгрузок товаров, инвентаризация и контроль остатков на складах. Интеграция с системами закупок и продаж.
8	Сверка счетов и контроль задолженностей	Автоматическая сверка расчетов с контрагентами и контроль за дебиторской и кредиторской задолженностью. Отправка напоминаний о платежах и инвойсах.
9	Обработка данных и аналитика	Автоматическое формирование аналитических отчетов и диаграмм. Мониторинг ключевых показателей эффективности (KPI) в режиме реального времени.
10	Планирование и бюджетирование	Автоматизация процесса составления бюджета и финансового планирования. Анализ отклонений фактических показателей от плановых.

Источник: Разработано автором

Следует отметить, что автоматизация рутинных операций в бухгалтерском учете является ключевым элементом цифровизации, позволяющим значительно повысить эффективность и точность процессов. Это дает возможность сократить временные затраты на выполнение повседневных задач, минимизировать ошибки, улучшить качество данных и сосредоточить усилия на стратегическом управлении и анализе финансовой информации.

2.Электронный документооборот:

Электронный документооборот представляет собой систему создания, передачи, хранения и обработки документов в цифровом формате, которая позволяет оптимизировать и автоматизировать множество рутинных операций в бухгалтерском учете. [4]

Основные аспекты электронного документооборота представлены в таблице 3.

Таблица 3 - Основные аспекты электронного документооборота

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Сокращение времени на обработку документов	Автоматизация процессов создания и отправки документов значительно ускоряет рабочий процесс. Быстрый поиск и доступ к необходимым документам благодаря цифровым архивам.
2	Уменьшение ошибок и повышение точности	Исключение человеческого фактора при вводе данных снижает вероятность допущения ошибок. Автоматизированные проверки и валидация данных обеспечивают корректность информации.
3	Снижение затрат	Экономия на расходах, связанных с печатью, хранением и транспортировкой бумажных документов. Оптимизация трудовых ресурсов за счет уменьшения ручной работы.
4	Создание и хранение документов	Документы создаются в электронных форматах (например, PDF, DOCX, XLSX). Все документы хранятся в электронных архивах, обеспечивая легкий доступ и поиск.
5	Электронные подписи	Использование цифровых подписей для подтверждения подлинности и юридической силы документов. Электронная подпись гарантирует, что документ не был изменен после подписания.
6	Повышение прозрачности и контроля	Возможность отслеживания статуса и истории изменений каждого документа в реальном времени.

		Упрощение процедур аудита и внутреннего контроля благодаря централизованному хранению данных.
7	Улучшение безопасности данных	Использование современных методов шифрования и аутентификации для защиты конфиденциальной информации. Резервное копирование и восстановление данных обеспечивают сохранность документов при сбоях системы.
8	Передача документов	Электронные документы могут быть легко переданы через интернет, внутренние сети или специализированные платформы ЭДО. Использование защищенных каналов связи для обеспечения безопасности передачи данных.
9	Интеграция с бухгалтерскими системами	Системы ЭДО могут быть интегрированы с бухгалтерскими программами для автоматического учета поступающих и исходящих документов. Автоматическая передача данных из документов в бухгалтерские регистры и отчетность.
10	Автоматизация обработки	Системы ЭДО могут автоматически обрабатывать входящие документы, классифицируя их и распределяя по соответствующим рабочим потокам. Возможность автоматического согласования и утверждения документов.
11	Поиск и доступ	Быстрый и удобный поиск документов по различным критериям (дата, тип, автор, содержание). Управление правами доступа, обеспечивая конфиденциальность и безопасность информации.
12	Мониторинг и контроль	Возможность отслеживания состояния документов (создание, отправка, получение, обработка, архивирование). Системы журналирования и аудита для контроля за действиями пользователей и изменениями в документах.
13	Соответствие законодательству	Обеспечение соответствия требованиям национального и международного законодательства по ведению и хранению документов. Обновление системы в соответствии с изменениями нормативно-правовой базы.
14	Управление версиями	Контроль за изменениями и версиями документов, возможность отслеживания истории изменений. Хранение всех версий документов для обеспечения прозрачности и контроля.
15	Экологические и экономические преимущества	Снижение использования бумаги и расходных материалов, что способствует экологической устойчивости. Уменьшение затрат на печать, хранение и транспортировку документов.

Источник: Разработано автором

Следует констатировать, что внедрение электронного документооборота является ключевым элементом цифровизации бухгалтерского учета, способствующим значительному повышению эффективности работы. Это позволяет не только сократить время на обработку документов и снизить вероятность ошибок, но и улучшить прозрачность процессов, обеспечить безопасность данных, а также сократить операционные затраты.

3. Интеграция с другими системами:

Интеграция бухгалтерского учета с другими корпоративными системами является важным аспектом цифровизации, который обеспечивает слаженную работу всех бизнес-процессов и улучшает управление данными. [5]

Основные направления и методы интеграции представлены в таблице 4.

Таблица 4. - Основные направления и методы интеграции.

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Интеграция с ERP (Enterprise Resource Planning) - системами.	<p>Централизованное управление данными: Все данные по продажам, закупкам, управлению запасами и производству могут быть автоматически перенесены в бухгалтерские системы.</p> <p>Сокращение ошибок: Автоматическое обновление бухгалтерских записей уменьшает вероятность ошибок из-за ручного ввода данных.</p> <p>Единое информационное пространство: обеспечивается единый источник данных для всех подразделений компании, что способствует более точной отчетности и анализу.</p>
2	Интеграция с банками и платежными системами.	<p>Автоматизация банковских операций: Синхронизация данных о транзакциях напрямую с банковскими счетами позволяет автоматически обновлять данные о платежах, поступлениях и балансе.</p> <p>Быстрая обработка платежей: Системы автоматизированной обработки платежей могут автоматически обрабатывать счета и платежные поручения.</p>
3	Интеграция с системами управления кадрами (HRM)	<p>Автоматизация расчета заработной платы: Данные о сотрудниках, рабочем времени и начислениях автоматически передаются в бухгалтерскую систему для расчета заработной платы и налогов.</p> <p>Отчетность и соответствие требованиям: Автоматическое обновление данных облегчает подготовку отчетности и соблюдение нормативных требований.</p>
4	Интеграция с налоговыми органами и регуляторами.	<p>Автоматическая подача отчетности: Интеграция с системами налоговых органов позволяет автоматизировать процесс подачи налоговых деклараций и отчетов.</p> <p>Соблюдение нормативных требований: Автоматическое обновление законодательства и налоговых ставок в бухгалтерских системах помогает соблюдать текущие требования законодательства.</p>
5	Интеграция с системами управления клиентами (CRM)	<p>Управление дебиторской задолженностью: Синхронизация данных о продажах и клиентах с CRM позволяет отслеживать дебиторскую задолженность и автоматизировать процессы взыскания долгов.</p> <p>Анализ продаж и затрат: Данные из CRM могут быть использованы для анализа прибыльности клиентов и эффективности маркетинговых кампаний.</p>
6	Интеграция с аналитическими и BI-системами	<p>Улучшение аналитики: Интеграция с системами бизнес-аналитики позволяет получать более глубокие и точные инсайты на основе данных бухгалтерского учета.</p>

		Прогнозирование и планирование: Автоматический анализ финансовых данных и построение прогнозов помогают в планировании бюджета и управлении денежными потоками.
7	Способы интеграции	<p>API (Application Programming Interface): Использование API для интеграции различных систем обеспечивает обмен данными в реальном времени и позволяет настраивать автоматические процессы.</p> <p>ETL-процессы (Extract, Transform, Load): ETL-инструменты позволяют извлекать данные из различных источников, преобразовывать их в нужный формат и загружать в целевую систему.</p> <p>Модули и плагины: Многие системы предлагают готовые модули и плагины для интеграции с другими популярными системами, что упрощает процесс настройки и внедрения.</p>

Источник: Разработано автором

Следует отметить, что интеграция бухгалтерского учета с другими корпоративными системами является критически важным элементом успешной цифровизации бизнеса. Она обеспечивает целостность данных, повышает эффективность процессов, улучшает качество аналитики и отчетности, а также снижает операционные риски.

4.Использование облачных технологий:

Облачные технологии играют важную роль в цифровизации бухгалтерского учета, предоставляя компаниям доступ к современным инструментам для управления данными и процессами. [6] За последние 10 лет доля компаний, использующих облачные технологии в бухгалтерском учете, выросла с 15% до 65%, что свидетельствует о постепенной трансформации учетных процессов. [8]

В Таблице 4 рассмотрены ключевые преимущества и аспекты использования облачных технологий.

Таблица 4 – Основные аспекты использования облачных технологий.

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Выбор облачного провайдера	<p>Надежность и репутация: Выбор провайдера с хорошей репутацией и подтвержденным опытом работы в области облачных технологий.</p> <p>Условия обслуживания и поддержка: Оценка уровня поддержки и условий обслуживания, предлагаемых провайдером, включая время отклика и наличие круглосуточной поддержки.</p>
2	Миграция данных в облако	<p>Планирование и подготовка: Разработка плана миграции, включающего оценку текущих данных, их формат и объем.</p> <p>Тестирование и проверка: Проведение тестовой миграции для проверки корректности переноса данных и настройки системы перед полной миграцией.</p>
3	Управление доступом и безопасностью	<p>Контроль доступа: Настройка ролей и прав доступа для различных пользователей, чтобы ограничить доступ к конфиденциальной информации.</p> <p>Мониторинг и аудит: Регулярный мониторинг активности пользователей и проведение аудитов безопасности для выявления и предотвращения потенциальных угроз.</p>
4	Резервное копирование и восстановление	<p>Политика резервного копирования: Определение стратегии резервного копирования, включая частоту и объем резервируемых данных.</p>

	Планы восстановления: Разработка и тестирование планов восстановления данных в случае аварийных ситуаций.
--	---

Источник: Разработано автором

Также отметим, что использование облачных технологий в бухгалтерском учете является важным шагом на пути к полной цифровизации бизнеса. Эти технологии обеспечивают доступность и мобильность данных, экономию ресурсов, масштабируемость, высокий уровень безопасности и автоматические обновления, что делает их незаменимыми для современных компаний. Кроме того, облачные решения упрощают интеграцию с другими системами и повышают устойчивость бизнеса, что способствует более эффективному управлению и быстрому реагированию на изменения в рыночной среде.

Примеры облачных бухгалтерских систем включают:

QuickBooks Online:

- Широко используемая облачная бухгалтерская платформа, предлагающая функционал для малого и среднего бизнеса.
- Широко используемая облачная бухгалтерская платформа, предлагающая функционал для малого и среднего бизнеса.

Xero:

- Популярная система для управления финансовыми операциями, известная своей простотой использования и мощными интеграциями.

SAP Business One:

- Облачное решение для крупных предприятий, обеспечивающее интеграцию с ERP-системами и широкий спектр аналитических инструментов.

Использование облачных технологий в бухгалтерском учете предоставляет компаниям мощные инструменты для повышения эффективности работы, улучшения управления данными и обеспечения безопасности. Эти технологии способствуют снижению затрат, повышению гибкости и поддерживают устойчивое развитие бизнеса в условиях динамичной рыночной среды. [7]

5. Аналитика и отчетность в реальном времени:

Аналитика и отчетность в реальном времени становятся все более важными компонентами цифровизации бухгалтерского учета. Они предоставляют компаниям возможность получать актуальную информацию и принимать обоснованные решения на основе данных, которые обновляются мгновенно.

В Таблице 5 рассмотрены основные аспекты аналитики и отчетности в реальном времени.

Таблица 5 - Основные аспекты аналитики и отчетности в реальном времени

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Использование современных технологий	Большие данные и аналитика: Применение технологий больших данных (Big Data) и инструментов аналитики для обработки и анализа огромных объемов данных. Облачные решения: Облачные платформы позволяют централизовать данные и предоставлять доступ к ним в реальном времени.
2	Инструменты бизнес-аналитики (BI)	BI-платформы: Использование платформ бизнес-аналитики, таких как Power BI, Tableau, QlikView, для создания интерактивных отчетов и дашбордов. Визуализация данных: Инструменты BI помогают визуализировать данные в удобных графиках и диаграммах, что облегчает их анализ.

3	Интеграция данных	Единая база данных: Интеграция данных из различных систем (ERP, CRM, банковские системы) в единую базу данных для централизованного анализа. API и ETL: Использование API и ETL-инструментов для автоматической передачи данных между системами.
4	Настраиваемые дашборды и отчеты	Персонализация отчетов: Возможность настройки дашбордов и отчетов в зависимости от потребностей различных пользователей. Реализация ключевых показателей (KPI): Отслеживание ключевых показателей эффективности в реальном времени для оценки работы компании.
5	Машинное обучение и предиктивная аналитика	Прогнозирование: Использование алгоритмов машинного обучения для прогнозирования денежных потоков, выявления трендов и аномалий. Автоматизация анализа: Применение искусственного интеллекта для автоматического анализа данных и предоставления рекомендаций.

Источник: Разработано автором

Следует констатировать, что аналитика и отчетность в реальном времени являются важнейшими инструментами для повышения эффективности управления в современных компаниях. Они обеспечивают доступ к актуальным данным, позволяют оперативно выявлять и устранять проблемы, улучшать управление ресурсами и поддерживать прозрачность бизнес-процессов.

Примеры систем и инструментов включают:

Power BI:

- Облачная платформа Microsoft для бизнес-аналитики, которая позволяет создавать интерактивные отчеты и дашборды с данными в реальном времени.

Tableau:

- Мощный инструмент визуализации данных, который поддерживает интеграцию с различными источниками данных и позволяет анализировать данные в реальном времени.

QlikView:

- Платформа бизнес-аналитики, предлагающая мощные возможности для анализа и визуализации данных с поддержкой работы в реальном времени.

SAP Analytics Cloud:

- Облачное решение для бизнес-аналитики от SAP, обеспечивающее интеграцию с ERP-системами и поддержку предиктивной аналитики.

6. Мобильные приложения и удаленный доступ:

Мобильные приложения и удаленный доступ играют важную роль в современной цифровизации бухгалтерского учета, предоставляя возможность сотрудникам и руководителям управлять финансовыми данными в любое время и из любого места. [4]

В Таблице 6 рассмотрены основные аспекты использования мобильных приложений и удаленного доступа.

Таблица 6 - Основные аспекты использования мобильных приложений и удаленного доступа.

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Выбор и внедрение мобильных приложений	Бухгалтерские приложения: Выбор специализированных мобильных приложений для бухгалтерии, таких как QuickBooks, Xero, FreshBooks и другие. Интеграция с существующими системами: убедитесь, что выбранные мобильные приложения интегрируются с

		существующими бухгалтерскими системами и обеспечивают синхронизацию данных.
2	Безопасность данных	<p>Шифрование: Использование современных методов шифрования данных для защиты информации при передаче и хранении.</p> <p>Аутентификация: Внедрение многофакторной аутентификации (MFA) для повышения уровня безопасности доступа к данным.</p> <p>Удаленное управление устройствами (MDM): Использование систем MDM для контроля и защиты мобильных устройств, используемых для работы с бухгалтерскими данными.</p>
3	Обучение и поддержка сотрудников	<p>Обучение: Проведение обучения для сотрудников по использованию мобильных приложений и соблюдению мер безопасности при удаленной работе.</p> <p>Техническая поддержка: Обеспечение доступности технической поддержки для решения возникающих проблем и вопросов.</p>

Источник: Разработано автором

По нашему мнению, мобильные приложения и удалённый доступ являются важными инструментами в современном бухгалтерском учете, обеспечивающими гибкость, оперативность и безопасность работы с финансовыми данными. Они позволяют сотрудникам и руководителям принимать решения на основе актуальной информации, независимо от их местоположения, улучшая тем самым эффективность и продуктивность бизнес-процессов.

Примеры мобильных приложений для бухгалтерского учета включают:

QuickBooks Online:

•Популярное облачное бухгалтерское приложение, предлагающее мобильную версию для управления финансами, выставления счетов и контроля расходов.

Xero:

•Облачное бухгалтерское решение с мобильным приложением, которое позволяет управлять банковскими транзакциями, отслеживать расходы и генерировать отчеты.

FreshBooks:

•Мобильное приложение для малого бизнеса и фрилансеров, которое предлагает функции для выставления счетов, учета расходов и отслеживания времени.

Zoho Books:

•Комплексное бухгалтерское приложение с мобильной версией, поддерживающее функции учета, выставления счетов и управления запасами.

На наш взгляд, к внедрению удалённого доступа относятся такие ключевые аспекты, как обеспечение гибкости работы, оперативность принятия решений, улучшение взаимодействия между сотрудниками, повышение безопасности данных, а также поддержка непрерывности бизнеса.

7.Использование искусственного интеллекта и машинного обучения:

Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО) играют все более значимую роль в цифровизации бухгалтерского учета. Эти технологии открывают новые возможности для автоматизации сложных процессов, повышения точности анализа данных и улучшения принятия решений.

Основные направления использования искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО) представлены в таблице 7.

Таблица 7 - Основные направления использования искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение (МО).

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Автоматизация рутинных задач	Автоматическое распознавание и обработка документов: ИИ-системы могут автоматически распознавать и обрабатывать финансовые документы, такие как счета-фактуры, платежные поручения и накладные. Это снижает необходимость ручного ввода данных и уменьшает вероятность ошибок. Обработка транзакций: МО может автоматически классифицировать транзакции по соответствующим категориям и учитывать их в бухгалтерских книгах.
2	Анализ данных и прогнозирование	Аналитика и отчеты: ИИ может анализировать большие объемы данных и генерировать отчеты в реальном времени. Это помогает в принятии обоснованных управленческих решений. Прогнозирование денежных потоков: С помощью МО можно прогнозировать будущие денежные потоки, что помогает лучше планировать бюджет и управлять ликвидностью.
3	Выявление аномалий и предотвращение мошенничества	Обнаружение мошенничества: ИИ-системы могут анализировать транзакции и выявлять подозрительные активности или аномалии, которые могут указывать на мошенничество. Контроль за соблюдением регламентов: МО может автоматически проверять соответствие операций внутренним политикам и внешним регулятивным требованиям, помогая избегать нарушений.
4	Управление затратами и оптимизация процессов	Анализ затрат: ИИ может анализировать затраты по различным статьям бюджета и помогать выявлять области для сокращения расходов. Оптимизация процессов: Системы ИИ могут анализировать процессы и предлагать способы их оптимизации, что повышает общую эффективность бухгалтерской работы.
5	Автоматизация аудита	Постоянный аудит: ИИ может проводить непрерывный аудит финансовых операций в реальном времени, снижая потребность в традиционных периодических аудиторских проверках. Анализ рисков: МО может оценивать финансовые риски и предлагать меры по их снижению.

Источник: Разработано автором

Таким образом, использование искусственного интеллекта и машинного обучения в бухгалтерском учете представляет собой значительный шаг вперед в автоматизации и оптимизации бухгалтерских процессов. Эти технологии позволяют автоматизировать рутинные задачи, улучшать прогнозирование, обнаруживать аномалии и мошенничество, оптимизировать налоговое планирование, улучшать клиентское обслуживание, предоставлять аналитику в реальном времени и адаптировать системы под специфические потребности бизнеса.

Примеры инструментов и технологий включают:

IBM Watson:

- Облачная платформа, использующая ИИ для анализа данных и автоматизации бизнес-процессов, включая бухгалтерский учет.

Xero и QuickBooks:

▪Эти облачные бухгалтерские системы интегрируют ИИ для автоматизации задач, таких как классификация транзакций и создание отчетов.

BlackLine:

▪Платформа для автоматизации бухгалтерского учета, использующая МО для выполнения задач по управлению закрытием и сверкой счетов.

К примерам применения относятся:

Распознавание документов и OCR:

▪Expensify: Приложение для управления расходами, которое использует искусственный интеллект (ИИ) для автоматического распознавания и классификации чеков и счетов.

▪Hubdoc: Инструмент для автоматического извлечения данных из финансовых документов и их интеграции с бухгалтерскими системами.

Анализ и прогнозирование:

▪Kabbage: Финтех-компания, использующая машинное обучение (МО) для оценки кредитоспособности и прогнозирования денежных потоков малого бизнеса.

▪Adaptive Insights: Платформа для бизнес-планирования и аналитики, использующая искусственный интеллект (ИИ) для моделирования финансовых сценариев и прогнозов.

Выявление аномалий и предотвращение мошенничества:

▪SAS Fraud Framework: Система для предотвращения мошенничества, использующая искусственный интеллект (ИИ) для анализа транзакций и выявления подозрительной активности.

▪Darktrace: Кибербезопасная платформа, использующая машинное обучение (МО) для обнаружения и реагирования на киберугрозы в реальном времени.

Использование искусственного интеллекта и машинного обучения в бухгалтерском учете предоставляет компаниям мощные инструменты для автоматизации процессов, улучшения точности анализа данных и повышения безопасности. Эти технологии способствуют более эффективному управлению ресурсами, улучшению прогнозирования и снижению рисков, что делает их важной частью современной цифровой трансформации в бухгалтерии.

8.Соблюдение нормативных требований:

Соблюдение нормативных требований в бухгалтерском учете включает в себя несколько ключевых аспектов, которые обеспечивают соответствие законодательству и нормативам, регулирующим финансовую отчетность и бухгалтерский учет.

Основные аспекты соблюдения нормативных требований представлены в таблице 8.

Таблица 8 - Основные аспекты соблюдения нормативных требований

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Соответствие стандартам и регуляциям	Международные стандарты: Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) и Общепринятые принципы бухгалтерского учета (GAAP). Местные законодательные требования: Соблюдение национальных стандартов бухгалтерского учета и налогового законодательства.
2	Автоматизация отчетности и подачи данных.	Единая база данных: Централизованное хранение данных позволяет упростить процесс подготовки отчетности и снизить риск ошибок. Интеграция с налоговыми органами: Автоматическая передача данных и отчетов в налоговые органы снижает вероятность ошибок и задержек.
3	Контроль и мониторинг	Аудит: Регулярный внутренний и внешний аудит для проверки соответствия нормативным требованиям.

	Контроль за соблюдением процедур: Внедрение систем внутреннего контроля для обеспечения соблюдения регламентов и процедур.
--	--

Источник: Разработано автором

Следует отметить, что соблюдение нормативных требований в бухгалтерском учете является ключевым аспектом, который обеспечивает соответствие финансовой отчетности установленным стандартам и законодательным нормам. Это включает в себя соблюдение бухгалтерских стандартов, соответствие налоговым требованиям, адаптацию к новым нормативным актам, внедрение эффективных внутренних контрольных процедур, обеспечение конфиденциальности и безопасности данных, а также надлежащее документирование и архивирование.

В Таблице 9 рассмотрены технологии и инструменты для соблюдения нормативных требований.

Таблица 9 - Технологии и инструменты для соблюдения нормативных требований.

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	ERP-системы:	ERP (Enterprise Resource Planning) системы, такие как SAP, Oracle Net Suite и Microsoft Dynamics, интегрируют все аспекты бизнеса, включая бухгалтерский учет, и помогают обеспечить соответствие нормативным требованиям за счет автоматизации процессов и централизованного управления данными.
2	Бухгалтерские программы	Специализированные бухгалтерские системы, такие как QuickBooks, Xero и Zoho Books, предлагают инструменты для автоматизации учета и подготовки отчетности в соответствии с нормативными требованиями.
3	Облачные сервисы	Облачные решения обеспечивают доступ к данным в реальном времени, упрощая процесс подготовки отчетности и соблюдения регламентов.
4	Инструменты для автоматизации отчетности и аудита	Black Line: Платформа для автоматизации бухгалтерского учета и управления закрытием периода, которая помогает обеспечить соответствие нормативным требованиям. Audit Board: Инструмент для управления рисками и соблюдением нормативных требований, предлагающий функции для автоматизации аудита и отчетности.

Источник: Разработано автором

Примеры применения технологий включают:

Автоматизация налоговой отчетности:

▪Интеграция с налоговыми органами: Многие бухгалтерские системы могут автоматически генерировать и отправлять налоговые декларации в соответствующие органы, обеспечивая своевременность и точность данных.

Мониторинг соответствия требованиям:

▪Контрольные панели и дашборды: Инструменты для мониторинга ключевых показателей и выявления отклонений от нормативных требований в реальном времени.

▪Уведомления и оповещения: Системы, которые автоматически уведомляют ответственных сотрудников о нарушениях или необходимости действий для соблюдения требований.

Управление документами и проверка соответствия:

▪Электронный документооборот: Использование систем управления документами для хранения, обработки и архивации финансовых документов, обеспечивая их доступность для аудита и проверки.

▪Комплаенс-инструменты: Специализированные решения для управления нормативными требованиями и контроля за их соблюдением.

9.Кибербезопасность:

Кибербезопасность играет важную роль в защите данных и информации в бухгалтерском учете, особенно в условиях цифровизации и широкого использования информационных технологий.

Основные аспекты кибербезопасности в бухгалтерском учете представлены в таблице 10.

Таблица 10 - Основные аспекты кибербезопасности в бухгалтерском учете.

№	Название	Рассмотренные вопросы
1	Защита данных и конфиденциальности	Шифрование данных: Обеспечение шифрования данных в покое и в движении для предотвращения их несанкционированного доступа. Управление доступом: Внедрение строгих правил доступа и авторизации к системам и данным, особенно к чувствительным финансовым данным.
2	Мониторинг и обнаружение инцидентов	Системы мониторинга: Внедрение систем, которые непрерывно мониторят активности в сети и на системах для своевременного обнаружения потенциальных атак. Системы обнаружения вторжений (IDS) и системы обнаружения аномалий (ADS): Использование таких систем для быстрого обнаружения аномальных или подозрительных активностей.
3	Обучение и осведомленность сотрудников	Обучение по безопасности: Проведение регулярного обучения сотрудников по основам кибербезопасности, фишинговым атакам и правилам безопасного поведения в интернете. Повышение осведомленности: Сознательное включение сотрудников в процессы безопасности и поощрение их активного участия в защите информации.
4	Резервное копирование и восстановление данных	Регулярное резервное копирование: Создание и хранение регулярных резервных копий данных для быстрого восстановления в случае утраты или атаки. Планы восстановления после инцидента: Разработка и тестирование планов восстановления после инцидента для минимизации времени простоя в случае кибератаки.
5	Обновления и патчи.	Регулярные обновления программного обеспечения: Внедрение обновлений и патчей для закрытия уязвимостей в операционных системах, приложениях и другом программном обеспечении. Управление уязвимостями: Систематическое сканирование и устранение уязвимостей в информационной инфраструктуре компании.
6	Соответствие нормативным требованиям	Соблюдение регуляторных требований: Осуществление деятельности в соответствии с применимыми законодательными и регуляторными требованиями в области кибербезопасности (например, GDPR, HIPAA,

	PCI DSS). Аудиты и проверки соответствия: Проведение регулярных аудитов и проверок соответствия для уверенности в соблюдении требований безопасности.
--	---

Источник: Разработано автором

Важно отметить, что кибербезопасность является критически важным аспектом в бухгалтерском учете, особенно в условиях цифровизации и использования информационных технологий. Защита данных, управление доступом, обнаружение и предотвращение угроз, обучение сотрудников, а также разработка и реализация плана реагирования на инциденты - все это необходимо для обеспечения безопасности финансовой информации.

Примеры технологий и инструментов включают:

Firewalls и VPN:

- Использование межсетевых экранов (firewalls) для защиты сетевого периметра и виртуальных частных сетей (VPN) для безопасного удаленного доступа к корпоративной сети.

Антивирусное программное обеспечение и анти-спам:

- Установка и поддержка актуального антивирусного программного обеспечения для защиты от вредоносных программ и анти-спам фильтров для защиты от нежелательной электронной почты.

Системы управления угрозами:

- Использование специализированных систем управления угрозами (Threat Intelligence Platforms) для анализа и прогнозирования киберугроз.

В результате исследования можно сделать вывод, что цифровизация бухгалтерского учета является необходимым шагом для повышения эффективности, конкурентоспособности и устойчивости компаний в современном мире. Однако для успешной интеграции цифровых технологий требуется тщательное планирование, адаптация методологий и управление возникающими рисками.

ЛИТЕРАТУРА

- Иванов, А.А. Цифровизация бухгалтерского учета: проблемы и перспективы // Вестник экономики и права. - 2021. -№ 3. - 234с.
- Баканов, А. И. Цифровизация бухгалтерского учета: новые технологии и подходы. М.: Экономика, 2021. – 330с.
- Сергеева, Т. Г. Цифровой бухгалтерский учет: интеграция и автоматизация процессов. СПб.: Бухгалтерский учет, 2020. - 290 с.
- Васильев, И. О. Информационные технологии в бухгалтерском учете. М.: Финансовый университет, 2019. - 310 с.
- Мельников, В. П. Электронный бухгалтерский учет и отчетность. Екатеринбург: Уральский университет, 2022. - 270 с.
- Лебедева, А. Н. Международные стандарты финансовой отчетности. М.: Финансовый университет, 2020. - 360с.
- Алексеева, Н. В. Современные цифровые решения для бухгалтерии. М.: Наука, 2023. -340 с.
- Johnson, K. AI and Machine Learning in Accounting: Future Perspectives. New York: Financial Times Press, 2022.- 320 Pp.
- Smith, J. Cybersecurity in Accounting: A Comprehensive Guide. London: Oxford University Press, 2023- 350 Pp.

Давлатов Н.С.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ФАЗОИ МУСОИДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳо ва самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда ва монеаҳое, ки беҳтар намудани фазои мусоиди соҳибкорӣ, мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф масъалаҳои зикршударо ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёти миллӣ ва беҳтар намудани фазои мусоиди соҳибкориро муаррифӣ намуда, дастоварду муваффақият ва комёбиҳои бадастовардашударо дар робита бо тадқиқоти байналмилалии “пешбурди соҳибкорӣ” муқоиса ва арзёбӣ намудааст.

Калимаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, фазои мусоид, сармоягузори, тадқиқот, таҳлил, нокифоягии андӯхт, коғазҳои қиматнок, андозбанди, пул ё сармоя, бозори дохилӣ, арзиши гаран, махсусиятҳо, стратегияи миллии.

Давлатов Н.С.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОБЪЕКТНЫХ ПРОСТРАНСТВ ДЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье проанализированы приоритетные вопросы и направления развития благоприятной среды для предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан, а также изучены и проанализированы препятствия на пути улучшения благоприятной среды для предпринимательской деятельности. Автор представил упомянутые проблемы как главный фактор развития национальной экономики и улучшения благоприятной среды для предпринимательства, а также сравнил и оценил достижения и достижения в связи с международным исследованием «Продвижение предпринимательства».

Ключевые слова: предпринимательство, благоприятная среда, инвестиции, исследования, анализ, отсутствие сбережений, ценные бумаги, налогообложение, деньги или капитал, внутренний рынок, высокая стоимость, специальности, национальная стратегия.

Davlatov N.S.

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF OBJECT SPACES FOR ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Brief overview. This article analyzes the priority issues and directions of development of favorable environment for entrepreneurship in the Republic of Tajikistan, and also studies and analyzes the obstacles to improving favorable environment for entrepreneurship. The author presented the mentioned problems as the main factor in the development of the national economy and improvement of favorable environment for entrepreneurship, and also compared and assessed the achievements and achievements in connection with the international study "Promotion of Entrepreneurship".

Keywords: entrepreneurship, favorable environment, investment, research, analysis, lack of savings, securities, taxation, money or capital, domestic market, high cost, specialties, national strategy.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки дар марҳалаи кунунии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити тавозуни манфии савдои беруна, нокифоягии андӯхт нисбат ба талаботи сармоягузори иқтисоди миллӣ норасоии буҷети давлатӣ маъмулан тавассути амалиётҳо бо коғазҳои қиматнок ва ҷалби қарзи беруна таъмин карда мешаванд.

Ҳамзамон бо ин, дар маҳалҳо бо роҳи фуруши амволи давлатӣ ва иншооти гуногун, инчунин андозбандии ғайрирасмии соҳибкорон барои таъмини нақшау чорабиниҳои маҳаллӣ танқисии молиявӣ то андозае ҳал гардида истодааст. Вале бояд зикр намуд, ки ин сарчашмаҳо бебаҳо буда, аввалан иншооту амволи давлатӣ ба итмом мерасанд, сониян гаронии фишору муносибатҳои ғайрирасмӣ бо соҳибкорон метавонад, омили манфии дигар иқтисоди пинҳониро тақвият бахшад.

Чунин шеваи муносибат дар умум ба зарари буҷети давлатӣ мусоидат карда, ба ҷойи пайдо кардани сарчашмаҳои нави даромад тавассути роҳандозии ҳамкориву дастгирӣ соҳибкорон ноилшавӣ ба рушди бемайлони соҳибкорӣ ба барҳамдиҳии сарчашмаҳои мавҷудаи андозбандӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо, дар ин ҷода захираҳои барқароршаванда, яъне истехсолот бояд ҳамаҷониба дастгирӣ карда шавад.

Тавре ки иқтисоддони шведӣ Викселл К. Дар робита ба масъалаи рушд ҳулоса дорад, “андӯхти сармоя ва ё сармоягузорӣ ин функсияи таносуби меъёри воқеӣ ва табиӣи Ҷоизӣ мебошад” [2].

Барҳақ аст, ки меъёри воқеии Ҷоизӣ ин одатан арзиши пуле, ки қарз гирифта шудааст ё меъёри Ҷоиз барои қарз буда, меъёри табиӣи Ҷоизӣ ин нишондиҳандаи муҳими рушди соҳибкорӣ буда, Ҷоизаи барзидест, ки дар натиҷаи истифодаи қарз ба даст оварда мешавад.

Дар радиои андешаҳои Викселл К. зикр кардан зарур аст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон андӯхти сармоя дар ҳолате ба даст меояд, ки меъёри табиӣи Ҷоизӣ, ё худ маҳсулнокии интизории сармояи воқеӣ нисбат ба пардохти маблағи қарзӣ зиёд бошад. Рушди иқтисодӣ ба андӯхти сармояи воқеӣ алоқаманд буда, дар шароити Ҷоизҳои баланди бонкӣ, ки ба ноилшавӣ ба барзиёдии меъёри воқеии табиӣи Ҷоизӣ муҳолифат мекунад, фазои номукаммали рушди соҳибкориву сармоягузорӣ арзи ҳастӣ менамояд.

Пул ё сармоя дар бозори дохилӣ арзиши гарон дорад ва ин омил барои бунёди заминаи сармоявии ширкатҳо монеа эҷод карда, омили боздорандаи рушд мегардад.

Ба андешаи мо бонкҳо бояд доираи васеи хизматрасониҳои босифатро бо нархҳои дастрас пешниҳод намоянд. Қисмати бештари воситаҳои пулии банку корхонаҳо ва аҳоли тавассути механизмҳои дурусти маблағгузорӣ бояд ба қарздиҳии истехсолот равона карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон норасоии сармояи молиявӣ арзи ҳастӣ дошта, бинобар омилҳои зерин имкониятҳои бонкҳои саҳҳомӣ тижоратӣ то андозае маҳдуд гардидааст:

1. Менечменти нодурусти истифодаи пасандозҳои аҳоливу корхонаҳо ва дигар маблағу доройҳои ҷалбшуда;

2. Дар шароити бӯҳрони молиявӣ асбӯрӣ бе арзёбии воқеии таваккалу хавфҳо иштироки бонкҳои низомсози кишвар дар лоиҳаҳои сохтмони манзилҳои истиқоматӣ ва дар натиҷаи пастравии арзиши масоҳати манзилҳои истиқоматӣ ба бӯҳрони пардохтпазирӣ гирифтӣ шудани бонкҳои зикршуда;

3. Бохти бовариву эътимоди мизочон ва талаби баргардонидани маблағҳои гузошташуда;

4. Риояи накардани маҳсусиятҳои муносибатҳои молиявӣ бонкдорӣ.

Дар ин ҳолат зарур аст, ки аввалан эътимоду боварии мизочон барқарор карда шавад. Сониян, барои ҷалби маблағҳои андӯхтаи шаҳрвандон ба муассисаҳои бонкии институтҳои ғайрибонкии молиявӣ фазои ҳавасмандӣ фароҳам оварда шавад.

Сеюм, сармояи мустақим ва портфелии хориҷӣ ва қарзи беруна ҳарчи бештар ба низомии бонкӣ роҳандозӣ карда шавад.

Аз ҷониби дигар, дар фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ такмили низоми андозбанди нақши хоса бозида метавонад.

Дар шароити имрӯза аз имтиёзҳои андозии пешниҳодшаванда бештар бизнеси калон бархӯрдор гардида, соҳибкории хурду миёна бо таври максималӣ ҳамаи андозҳои мавҷударо пардохт менамоянд ё худ натиҷаҳои ғайриқонунӣ ва шумораи кормандонро пурра нишон намедиханд. Чунин фазои муносибатҳо ба авҷи коррупсия дар мақомоти фискалӣ мусоидат карда, манфиатҳои иқтисодии миллӣ мадди назар мегарданд.

Бо андешаи бисёре аз мутахассисони дохиливу хориҷӣ паст кардани меъёрҳо ва фишору гаронии андоз омили рушди соҳибкорӣ ва ноилшавӣ ба рушди босуботу дарозмуддат мебошад.

Таҷрибаи ислоҳоти андозии маъмурияти Рейган дар ИМА дар соли 1981 собит менамояд, ки паст кардани ҳиссаи андозҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба андозаи 3,3 фоиз ба имконияти рушди устувори амрико барои ду даҳсола замина гардидааст. Яъне дар давоми солҳои 1981-2000 суръати миёнаи рушди иқтисодии амрико ба 3,2 фоиз баробар гардидааст[2].

Аз ҷониби дигар, сохтору мақомоти дахлдор, пеш аз ҳама маъмурони мақомоти андоз муҳолифи дигаргунии меъёрӣ буда, хавфи иҷро нагардидани қисмати даромади бучети давлатӣ дар паҳлуи дигар тарозу бештар бартарият пайдо карда истодааст. Аз ин ҷост, ки ислоҳоти иқтисодии кишвар ва нақшаву чорабиниҳо оид ба бехтар кардани фазои сармоягузорӣ бо таври дилхоҳ самара надода истодааст.

Аз нуқтаи назарияи молия дар ҳолате, ки дар ҳолате, ки сармоягузорию ғайриқонунӣ таваҷҷути воситаҳои худӣ амалӣ гардиданаш имконнопазир аст, пешниҳод мегардад, ки маблағҳои қарзӣ васеъ роҳандозӣ карда шавад.

Яъне давлат имкониятҳои бештари чалби маблағҳои қарзиро доро буда, фоиз ва арзиши ин маблағҳо нисбат ба қарзҳои корпоративӣ имконияту афзалиятҳо бештарро доро мебошад.

Ба ғайр аз ин, рушди рушди бозори қарздиҳӣ ба рушди асосҳои бозори молиявӣ мусоидат карда, ҳамчун омили табодули андӯхтҳои иқтисодии миллӣ ба сармоягузорӣ хизмат мекунад.

Маблағгузориҳои қарзии истеъмолати ҷорӣ таваҷҷути такмили низоми андозбандӣ ба он асос меёбад, ки паст кардани андозҳо ба пайдошавии арзиши иловашуда дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат замина мегузорад.

Дар шароити иқтисодии озоду кушод масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисодии миллӣ ҳамчун омили асосӣ зарурати фароҳамсозии шароити мусоиди ғайриқонунӣ субъектҳои он, хусусан субъектҳои ғайриқонунӣ соҳибкориро ба миён овардааст.

Аз ин нуқтаи назар, дар шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ислохотҳои амалигардидаи иқтисодӣ то андозе фазои мусоиди соҳибкориро сармоягузорӣ фароҳам гардида, бахши хусусӣ дар ташаккули нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии мамлакат саҳми асосӣ гузошта истодааст.

Зеро дар натиҷаи ислоҳоти амалишуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна аз 206,5 ҳазор адади соли 2015 ба 328 ҳазор адад дар соли 2020 мусоидат намуда, дар натиҷаи он имрӯз ҳиссаи бахши хусусӣ дар ММД 70 фоиз, дар таъмини шуғли аҳоли 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба бучети давлатӣ 80 фоизро ташкил медиҳад[5]. Тавре ки зикр мегардад, ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олии ҳадафҳои зерини стратегияи рушд барои 15 соли оянда муайян шудаанд:

1. таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ;
2. раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ;
3. таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
4. вусъатдиҳии шуғли пурмахсул[5].

Ба андешаи мо, дар баробари натиҷаҳои ноилшуда, барои ноилшавӣ ба ҳалафҳои рушди миёнамуҳлат ва дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам беҳтар кардани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва истифодаи васеи нерӯӣ ва иқтидорҳои бахши хусусӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим мебошад.

Таҳлилҳои мо собит менамоянд, ки ҳалли як қатор мушкилоти фазои сармоягузорӣ то ҳол мубрам мебошад[3]:

- рушди нокифояи инфрасохтори дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва тичорат;
- расмиёти ҳоло ҳам мураккаби маъмурикунонии андоз ва хароҷоти баланди пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ;
- аз ҳад зиёд будани расмиёти маъмурӣ, ки барои ҷалби бештари сармоияи ватанӣ ва хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт монеа эҷод мекунад;
- сатҳи пасти роҳандозии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ барои хизматрасонӣ ба соҳибкорон ва сармоягузoron;
- рушд наёфтани мониторинги маҷмӯии сифати хизматрасониҳои давлатӣ ба соҳибкорон ва сармоягузoron;
- сатҳи нокифояи иҷрои уҳдадорихо тибқи қарордодҳои тичоратӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои сармоягузoron ва соҳибкорон;
- маҳдудбудани механизмҳои самаранок оид ба рушди соҳибкории занон;
- механизми номукаммали ҳалли масъалаҳои пардохтнопазирӣ ва мавҷуд набудани механизмҳои барқарорнамоии фаъолияти корхонаҳои муфлисшуда.

Инчунин, бо дарназардошти пешрафти имкониятҳои техникавӣ технологӣ сатҳ ва суръати таъминот бо интернет ва эътимоднокии хизматрасониҳои устувору босифат дар ин самт аз ҷумлаи омилҳои муайянкунандаи фазои фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, ҳамасола иқтисоди миллӣ рушд ёфта, таъсири таҳаввулот ва таҳдиду хавфҳои беруна ба фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин шадидияти рақобатпазирӣ дастгириро мутобиқсозии шароити соҳибкориро боз ҳам беҳтар талаб менамояд.

Дар ин самт, фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ бештар аз мукамалсозии асосҳои институтсионалӣ, заминаҳои меъёриро ҳуқуқӣ ва таъминоти инфрасохтори мусоидаткунанда вобастагии калон дорад.

Аз ин нуқтаи назар, бо дарназардошти саҳми бахши хусусӣ дар иқтисоди миллӣ, ноилшавӣ ба ҳадафҳои зикршудаи стратегияи миллӣ аз таҳия ва амалисозии самтҳои мушаххаси ташаққули фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила рушди устувори бахши хусусӣ зарур мебошад.

Ҳамзамон бо ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи миёнамуҳлат ҳадафи саноатикунони босуръати мамлакат ва дар ин замина гузариш аз модели аграриву саноатӣ ба модели саноативу аграрӣ роҳандозӣ намуда истодааст, ки дар ин чода фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ шартӣ асосӣ ва ҳамчун масъалаи муҳими стратегӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин чода аз ҷониби Ҳукумати мамлакат бо мақсади саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ як қатор стратегияву барномаҳои миллӣ, аз ҷумла «Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2025», «Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022» ва дигар барномаҳои соҳавӣ таҳия ва қабул гардида, мавриди амал қарор доранд.

Аз ин лиҳоз, масъалаи фазои соҳибкорӣ дар баробари стратегияву барномаҳои миллӣ бояд дар стратегия ва барномаҳои рушди шаҳру ноҳияҳои мамлакат ҳамчун авлавияти самти стратегӣ бояд пешбинӣ карда шавад. Зеро беҳтарсозии шароит ва фазои мусоиди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар маҳалли фаъолияти субъектҳо ташаббусҳои эҷодкоронаи соҳибкоронро вусъат бахшида, навғониҳо ба иқтисоди миллӣ ҷорӣ мегардад.

Вобастагии иқтисоди миллӣ аз воридоти барзиёди молу маҳсулот ва зарурати роҳандозии сиёсати воридотивазкунандаро тавассути коркарди пурраи ашёи хом дар дохили

мамлакат ба миён оварда, дар ҳолати фароҳамсозии шароти мусоид тавассути истифодаи имкониятҳои рақобатпазирии мамлакат заминаҳои иқтисодии он пурқувват ва гуногунсамтии муносибатҳои иқтисодӣ таъмин хоҳад шуд.

Дар баробари ин, мушкилоту масъалаҳои садди роҳи рушди соҳибкорӣ дар маҳалҳо ҳамчун мушкилоти умумиқтисодӣ тавачуҳи хоссаро тақозо дошта, муносибатҳои дӯстона ва роҳандозии механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидати калон мерасонад.

Инчунин, самаранокии хароҷоти молиявӣ дар шаҳру ноҳияҳо доир ба амалисозии уҳдадорӣҳои давлат ва хизматрасониҳои давлатӣ дар маҳалҳо дар ҳолати роҳандозии шарикӣ бо бахши хусусӣ ва тақсими ваколату уҳдадорӣҳо, инчунин хавфҳо афзалан таъмин гардида, боиси афзуншавии ҳавасмандӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармоягузори дохилӣ ва беруна ба амалисозии лоиҳаҳои хурду бузурги иҷтимоию иқтисодӣ хоҳад шуд.

Бинобар ин, зимни таҳияи барномаҳои рушди вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои мамлакат бояд механизмҳои воқеии ҷалби сармоя, Ҳимоя ва дастгириҳои сармоягузори дохилию беруна мушаххас таҳия карда шавад.

Бо дарназардошти ташаккули фаъолнокии сармоягузорӣ дар шаҳру ноҳияҳо ҳамчун омили мусоидаткунандаи рушди нишондиҳандаҳои микро- ва мезо- ва макроиқтисодӣ фазои боварию эътимод бояд фароҳам сохта шавад. Яъне сифати фаъолияти институтҳои давлатии дахлдор бояд баланд бардошта шавад.

Аз ҷумла, омилҳои таъсиррасони иҷтимоӣ, ҷамъиятию сиёсӣ ва қонунгузорӣ ҳамчун ташаккулдиҳандаҳои фазои сармоягузорӣ аз ҷониби соҳтору мақомоти дахлдори давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо бояд мунтазам арзёбӣ гардида, дар муқоиса бо кишварҳои ҳамсоя фазои рақобатпазирӣ сармоягузорӣ муҳаё карда шавад, ки амалисозии самти стратегии мазкур ба манфиати иқтисоди миллӣ хизмат менамояд.

Дар робита ба ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми дурнамои воситаҳо барои солҳои 2016-2030 аз рӯи ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ беш аз 118,1 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки ба бахши хусусӣ 54,7 млрд. доллари ИМА (46,3 Ҷоиз), маблағҳои бучетӣ 56,1 млрд. доллари ИМА (47,5 Ҷоиз) ва саҳми шарикони рушд 7,3 млрд. доллари ИМА (6,2 Ҷоиз) рост меояд.

Самти дигари стратегияи рушди соҳибкорию сармоягузорӣ дар иқтисоди миллӣ ин таъмини дастрасии васеи соҳибкоруни сармоягузори ба иттилооти дахлдор, алалхусус ба заминаҳои меъёрию ҳуқуқии марбута ва пурқувват намудани муборизаю пешгирии омилҳои коррупсионӣ ба ҳисоб меравад.

Зеро дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр шудааст, ки масъалаҳои тақвияти рушди институтсионалӣ дар самти таъмини самаранок, шаффоф ва назорати идоракунии ва молиявии зиддикоррупсионӣ дар асоси ҷорӣ намудани технологияи муосири иттилоотӣ дар ҳамаи сатҳи идоракунии давлатӣ, дар маҷмӯъ бунёди модели идоракунии технократӣ ва меритократӣ (шоистасолорӣ) дар кишвар дар мадди аввал гузошта шудаанд[5].

Ҳамзамон бо ин, ба андешаи мо, таъмини талаботи рӯзафзуни бахши хусусӣ ба маблағгузориҳои қарзии арзону дастрас аз ҷумлаи самтҳои муҳимми стратегияи рушди соҳибкорию сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, арзиши нисбатан баланди маблағҳои қарзӣ талабот ба қарзро кам карда, боиси пастшавии нишондиҳандаҳои маблағгузориҳои қарзӣ ба бахши хусусӣ мегардад. Зеро таҳлили маводи Бонки Умумичаҳонӣ нишон медиҳанд, ки қарздиҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бахши хусусӣ ҳамагӣ 12,3 Ҷоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро дар соли 2017 ташкил додааст. Ҳол он, ки 47 Ҷоизи аҳоли дар муассисаҳои молиявӣ ҳисобҳои молиявӣ доранд[1].

Дар баробари ин, рушди бозори қоғазҳои қиматнок имконият медиҳад, ки субъектҳои соҳибкорию истеҳсолӣ онро ҳамчун сарчашмаи ҷалби маблағҳои сармоягузорӣ васеъ истифода намоянд.

Дар заминаи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушд-2030, ба андешаи мо, бояд самаранокии иқтисоду имкониятҳои дохилии кишвар дар самти сафарбарсозии андӯхтҳои дохилӣ ва табодули онҳо ба маблаҳои қарзӣю сармоягузорӣ таъмин карда шавад.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки рушди иқтисоди рақамӣ, рақамикунони пардохтҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ ба сарфаи вақти соҳибкорон, инчунин ба рушди муносибатҳои молиявӣю маблағгузорӣ ва амалисозии саривақти пардохтҳо мусоидат мекунад.

Тавре ки дар маводи Бонки Умумичаҳонӣ зикр гардидааст, амалисозии пардохтҳои рақамӣ, ба монанди пардохти музди меҳнат, интиқоли давлатӣ ва интиқоли маблағҳо дар дохили мамлакат ба истифодаи хизматрасониҳои дигари молиявӣ, ба мисли нигоҳдорӣ, андӯхт ва қарздиҳии маблағҳои пулӣ мусоидат менамояд[1].

АДАБИЁТ

1. https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex?qterm_test=Tajikistan
2. Антикризисное управление. Учебник/ под ред. Короткова Э.М. –М.: Инфра-М., 2009. – С.397. (620с.)
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 / қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» апрели соли 2021, № 168. –Душанбе, 2021. – 137с.
4. Всемирный Банк. The Global Findex Database 2017. –Вашингтон, 2017. - <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex?>
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. –Душанбе, 2016. –С.9.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. –Душанбе, 2016. –С.12.

УДК.:330

Ҷамшедов М.

САЙЁҲӢ СОҲАИ АФЗАЛИЯТНОК ВА ТАҲКИМБАХШАНДАИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур вазъ ва ҳолати рушди сайёҳӣ ҳамчун як бахши муҳимми соҳаи хизматрасонии кишвар ва минтақаҳои дилхоҳи он дар шароити муосир мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст. Зарурату таҳкими сайёҳӣ чун бахши афзалиятноки иқтисоди миллӣ, таҳлили муқоисавӣ ва натиҷаҳои рушду нумӯи минбаъдаи он дар паёми имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки нақш ва мавқеи ҳалқунанда дорад, ҳулосаву тавсияҳо оид ба дурномаи рушди бахши сайёҳӣ дар ҷумҳуриӣ ва минтақаҳои он иброз андеша гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, сайёҳии дохилӣ, сайёҳии байналмилалӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, нақш ва мавқеи сайёҳӣ дар иқтисоди миллӣ, бозомӯзӣ, тақмили ихтисоси кадрҳои сайёҳӣ, минтақаҳои рушдқардаи сайёҳии кишварҳои ҷаҳон.

Джамшедов М.

ТУРИЗМ – ПРИОРИТЕТНЫЙ ОТРАСЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуется и изучается состояние и развития туризма как важной подотрасли сферы услуг страны и ее регионов в современных условиях. Необходимость и укрепление туризма как приоритетной отрасли национальной экономики, сравнительный

анализ и результаты дальнейшего его развития в очередной Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, которому принадлежит решающая роль и положение, сделал вывод и рекомендации о перспективе развития туристической подорасли сферы услуг в республике и ее регионов.

Ключевые слова: туризм, внутренний туризм, международный туризм, туристические фирмы, роль и место туризма в национальной экономике, подготовка, повышение квалификации туристических кадров, развитые туристические регионы мира.

Jamshedov M.

TOURISM IS A PREFERRED AND DEVELOPING SECTOR OF THE NATIONAL ECONOMY

This article explores and examines the status and development of tourism as an important part of the service sector of the country and its desired regions in modern conditions. The need and strengthening of tourism as a priority sector of the national economy, comparative analysis and the results of its development and further development in the Message of the current year of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, who has a decisive role and position, concluded and recommended prospects for the development of the tourism sector in the republic and its regions.

Key words: tourism, domestic tourism, international tourism, travel companies, the role and place of tourism in the national economy, retraining, advanced training of tourism personnel, developed tourism regions of the world.

Дар номи мавзуи интихоб намудаи муаллифи мақола ҳеч як шакку шубҳае наарафтааст, зеро дар ҳақиқат дар шароити кунунӣ ин соҳаи ҳаётан муҳим барои мамлакат, бахши ниҳоят зарурӣ ва пешбарандаи иқтисоди миллии махсуб мешавад.

Тоҷикистон кишварест, дорои табиати нотақрор, кӯҳҳои сарбаафлоккашида, дарёву рудхонаҳои шуқоби кӯҳӣ, набототу растани ва гиёҳҳои табобатӣ, дорои канданиҳои фойданоки бебаҳо, аз ҳама муҳим дар ин мулки аҷдодӣ инсонҳои меҳнатқарину фарҳангсолору инсонпарвар, меҳмоннавозу шоиртабӣ, покдилу самимӣ умр ба сар мебаранд ва аз чунин неъматҳои моддӣ ато намудаи табиати фузункор сарбаланду миннатор мебошанд.

Ин сарватҳои бебаҳои табиат, мавзехҳои дилрабою обҳои мусаффо, таърихи бойи рангин, қалъаву осорхонаҳои пурганҷ, бечуну чаро дар ташаккул ва рушди сайёҳӣ ҳамчун як зерсоҳаи муҳими соҳаи хизматрасонии кишвар нақши назаррас мегузорад, таваччуи сайёҳони хоричиро ба худ бештар ҷалб менамояд.

Сайёҳӣ гарчанде барои иқтисоди мамлакати соҳибистиклоламон зерсоҳаи нав набошад ҳам, он дар даврони шӯравӣ баъзе аз мавзехҳои зебоманзари минтақаҳои ҷумҳурӣ ба мисли “Искандаркул”, “Чилдухтарон”, “Чилучорчашма”, “Ҳафт кул”, кулҳои “Аъло” осоишгоҳҳои “Ҳочаобигарм”, “Шоҳамбарӣ”, “Гармчашма”, “Оби Гарм”, “Ҳавотоғ”, минтақаҳои истироҳатии “Варзоб”, “Ромит”, осорхонаҳои шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳои кишвар ва ғ. дар бахши соҳаи хизматрасонии собиқ шӯравӣ дар чорҷӯбаи нақшаву барномаҳои тархрезिशудаи ҳамон давра фаъолият доштанд.

Дар замони шӯравӣ бархе аз инфрасохторҳои сайёҳӣ, ки хоси ҳамон муҳити таърихӣ буданд, амал мекарданд ва ба муштариёнашон хизмат мерасониданд. Ҳиссаи сайёҳӣ дар бахши хизматрасонии хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон чӣ хеле имрӯз ҳамчун бахши сайёҳӣ нақши муҳим ва афзалиятнок эътироф гардида, ба назар қонькунанда набуд.

Маҳз ба ифтихори истиклолияти давлатӣ ва эътибори махсус зоҳир намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин бахши муҳими иқтисоди миллии, хусусан эҳтироми хос ва ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба воқеият ва дурнамои ояндасози ин соҳа нақш ва мавқеи ҳалкунанда бозид.

Соли шашум аст, ки Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 амалан татбиқ гардида истодааст.

Мувофиқи маълумотҳои расмии Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи мазкур ба се давраҳои миёнамуҳлат табақабандӣ карда шудааст:

- **давраи якум**, марҳалаи рушди суръатнок он солҳои 2019-2022-умро дар бар гирифтааст;

- **давраи дувум**, марҳалаи расидан ба сатҳи босуръати саноатикунонӣ солҳои 2023-2026-ум номгузори шудааст;

- **ва давраи сеюм** бошад, марҳалаи ташаккули иқтидорҳои истеҳсоли тавассути дониш ва навовариҳо барои солҳои 2027-2030-ум амалӣ карда мешавад.

Дар охири соли 2022 марҳалаи дуҷуми татбиқи амалии Стратегия барои солҳои 2023-2026 аз ҷониби Ҳукумат қабул гардид ва аз ибтидои соли 2023 ин марҳала шурӯъ шуд. Бисёр рамзист, ки номи марҳала бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки солҳои 2022-2026-умро “Солҳои рушди саноат” эълон доштанд, мувофиқат карда, дар як раванд қарор доранд.

Дар ин марҳала тавачҷуҳи асосӣ ба рушди бемайлони саноатикунонии баҳши сайёҳӣ, таҳкими захираҳои кадрӣ соҳа, муаррифии сарватҳои сайёҳӣ ҳамчун бренди милли, дастгирии иттилоотонии баҳши сайёҳӣ, маркетинг, менечмент, логистика ва пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ бо роҳи иштирок дар ярмарка-намоишгоҳҳои байналмилалӣ мамӯлики хоричӣ ва ИДМ, аз ҷумла ИТБ-Берлин 2023, МИТТ-2023, бозори сайёҳии Арабистон, шаҳри Дубай-2023, Федератсияи Россия, ш. Москва бо номи “Отдых-2023”, Ҷумҳурии Беллорусия шаҳри Минск “Отдых-2024 ва ғайра зарфиятҳои сайёҳиро муаррифӣ намуданд, ташаккули маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ дар соҳаҳои афзалиятнок равона шуда, ҷиҳати иҷрои онҳо аз ҷониби ниҳоди дахлдор тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Ин ҷорабиниҳо дар таблиғу муаррифии маҳсули корхонаву ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон, ки теъдодашон беш аз 240 адад, аз он ҷумла дар вилояти Суғд - 41, вилояти Хатлон - 18, ш. Душанбе - 116, ВМКБ – 49, НТЧ - 18 адад расиданд. Ҳамзамон, 183 меҳмонхона (бо назардошти шахсони воқеӣ), 6 меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 меҳмонхонаи 4 ситорадор, 16 меҳмонхонаи 3 ситорадор, 3 меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 136 меҳмонхонаи бедарачаи хизматрасонӣ фаъолият доранд, таққони бузург бозиданд.

Дар Стратегии миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нақш ва ҷойгоҳи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи ояндадору афзалиятнок мавқеи хосс дорад.

Дар паёми ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақш ва мавқеи сайёҳӣ, инфрасохторҳои он, ҷалби сармоягузӣ ва маблағгузориҳои имтиёзноки бонкӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Андешаву хулосаҳои беназири Сарвари давлат, бахусус дар паёми соли 2023 ҷунин омадааст: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ҷор лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низомии бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст” [1, С.16].

Дастгирии давлатӣ ва тавачҷуҳи беандозаи ҳукумати кишвар ба ин соҳаи сердаромадтарини иқтисоди ҷаҳон ба он оварда расонид, ки тӯли солҳои истиқлолият маблағҳои зиёде ба инкишоф ва тавсеаи сайёҳӣ сарф шуданд ва суръати рушди зерсоҳаи хизматрасонӣ нисбат ба солҳои пешин якҷанд баробар афзоиш ёфтааст.

Тибқи Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 дар мамлакат ва минтақаҳои муҳталифи он корхона, ширкат, нуктаҳои истеъмоли ғизо (тарабхона, қаҳвахонаҳо ва дигар сохторҳои ташкилию ҳуқуқии соҳаи сайёҳӣ), муассисаҳои нақлиётно логистикӣ рӯи кор омаданд. Аз ҷумла, дар паёми навбатии Пешвои миллат ба парлумони мамлакат ҷунин қайд шудааст: “Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст.

Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани корҳо дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазири кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи кории босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад” [1,С.17], таъкид шудааст дар паёми навбатӣ.

Ба фикри банда ташкили чунин мудирияти илман асосноки бахши сайёҳӣ дар сатҳи вилоят, шаҳру ноҳияҳои он ба фаъолияти самарабахши сайёҳии минтақа ва дар маҷмуъ ҷумҳурӣ ба сатҳу сифати менеҷменти хизматрасонӣ, аз ҷумла дар бахши сайёҳӣ мубрам, саривақтӣ ва зурур меҳисобам.

Роҳбари давлат, дар паёмашон изҳор намуданд, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданашуда ҳанӯз ҳам хеле зиёданд. Дар ҳамин ҳол, тавре аз маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, иқтидорҳои воқеии соҳа дар мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он пурра мавриди истифодаи самарабахш қарор нагирифтаанд, барои исботи ин далелҳо рӯ меоварем ба нишондиҳандаҳои расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023: вазни хоси зерсоҳаи сайёҳӣ дар ММД-и ҷумҳурӣ 2,8 дарсад буда, нишондиҳандаи мазкур ба ҳисоби миёна дар кишварҳои пешрафтаи сайёҳии ҷаҳон 10 дарсад ва аз ин ҳам зиёдро ташкил менамояд.

Бори аввал соли 2023 шумораи сайёҳони ба мамлакат ташриф оварда ба давраи то пандемия “Ковид-19” расидааст. Ин гувоҳӣ он аст, ки такмили рушди бемайлони инфрасохтори сайёҳӣ дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе, ноҳияву шаҳрҳо ва вилоятҳои Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки соҳаи сайёҳӣ аз сари нав эҳё, ташаккул ва рушд кунад.

Ҳукумати мамлакат солҳои охир бештар ба рушди ҳунарҳои мардумӣ ва косибӣ, самаранок истифода намудани заминҳои президентӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар аҳаммияти хосса зоҳир менамояд. Истифодаи саривақтии механизмҳои дастгирӣ ва ташкили имтиёзҳои андозӣ ва ҷорӣ намудани маратория дар фаъолияти соҳибкорӣ натиҷаи дилхоҳ дод.

Дар паёми имсола Президенти мамлакат сохторҳои воқеӣ ва аз нав бунёдшавандаи бахши сайёҳиро вазифадор намуданд, ки бояд соҳибкорони инфиродӣ дар ривочу раванқебии касбу ҳунарҳои мардумӣ бештар диққати ҷиддӣ дода ба онҳо дар истифодаи имтиёзҳои муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавқеи ҷойи зисташон ёриву мадади худро дарёф надоранд, дар ин раванд таъкид шуд, ки “Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, косибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самаранокӣ заминҳои президентӣ ва наздиҳавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи корӣ вогузор карда шавад.

Ҷамҷунин, ташкили фаъолияти маҳаллу растаҳо ва гӯшаҳои ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави мамлакат, аз ҷумла дар ҳамаи мағозаву бозорҳо ба роҳ мондани фурӯши маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, хусусан, маҳсулоту маснуоти ҳунарҳои мардумӣ масъалаҳои мебошанд, ки бояд зери назорати гурӯҳи корӣ қарор дода шаванд.

Гурӯҳи корӣ ҳар семоҳа ба Ҳукумати мамлакат оид ба корҳои иҷрошуда ҳисобот пешниҳод намояд [1,С.16].

Тадбирҳои зикргардида ба андешаи инҷониб дар ташаккул ва рушди минбаъдаи бахши сайёҳии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он, алалхусус шаҳрҳои Душанбе,

Истаравшан, Хучанд, Ҳисор, Кӯлоб, Ваҳдат, Турсунзода, Панҷакент, Бохтар, Хоруғ ва ноҳияҳои Данғара, Рӯдакӣ, Восеъ, Муъминобод ва ғайраҳо таъсири мусбат расонид ва симову тарҳҳои ин шаҳру ноҳияҳо ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ ба сайёҳони дохиливу хориҷӣ хеле хуб мутобиқ гардонида шуданд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки тибқи сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ва маводҳои дар марази тамошо гузоштаи осорхонаи миллии ҷумҳурӣ ва осорхонаҳои минтақаҳои гуногуни мамлакат, собит менамоянд, ки мардуми тоҷик дар тӯли солҳои гузашта (беш аз 5500 сол инҷониб) ба ҳунарҳои мардумӣ ва касбҳои гуногун, ҳаёти ҳешро пеш мебарданд. Мисол: дар

шаҳрҳои бостонии тоҷик, аз қабилҳои Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Ҳисор, Кӯлоб, Бохтар, инчунин дар даврони давлати Сомониён (шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, Балху Ҳирот ва ғ.) маҳалҳои махсус бо номи “Чармгарон”, “Оҳангарон”, “Тупидӯзон”, “Ҷомадӯзон”, “Заргарон”, “Кулолгарон”, “Табақсозон”, “Ғахворасозон” ва ғайраро номбар кардан мумкин аст, ки дар байни халқ бо хунаҳои дасти хеш номбароварда буданд. Зани тоҷикро дар ақсои олам, имрӯз ба ҳайси бунёдгузор, эҷодгари моҳири гулдӯзиву чакану сӯзанӣ, атласу адрасу қолинбофи чирадаст, наққоши моникаламу кулогари соҳибном, меъморони ҳирфай, оҳангару заргари беҳамто ва ғ. шинохта шудаанд.

Феълан, таъсиси ваколотдори рушди сайёҳӣ ба ҳайси мақомоти давлатӣ (Кумитаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) шинохта шуд, инчунин Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030, Барномаҳои дигари рушди зерсоҳаҳои сайёҳӣ, Партали сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Студияи “Сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ” дар телевизиони тоҷик ва дигар инфрасохторҳои соҳаи давра ба давра амалан татбиқ шуда, барои рушду такомул ва тарғибу ташвиқи соҳаи муҳимми иқтисоди миллӣ қору ғаболияташонро дар қорҷубаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ” ва дигар санадҳои қонунгузори милли ба роҳ монда ба дастовардҳои хуб ноил гардиданд.

Бо ташаббус ва дастгириҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳии мамлакат, мувофиқи иттилои созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, мавқеи устувор қасб намудааст. Исрооти ин андеша дастовардҳои рӯйи қор овардаи баҳши сайёҳӣ дар соли сипаригашта ба ҳисоб меравад. Қунончи, соли 2023 Тоҷикистон узви яке аз қумитаҳои ёрирасони Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии СММ интиҳоб шуд, ки ин аз боло рафтани мавқеъ ва нуфузи кишвар дар бозори сайёҳии байналмилалӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон, боиси ифтиҳор аст, ки соли гузашта дар шаҳри Куала Лумпур (Малайзия) қумҳури қоизаи «Қолибтарин кишвари Осиё барои қўхнавардӣ»-ро ба даст овард, муҳимтар аз ҳама, аз нигоҳи амният, субот ва эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тибқи рейтингҳои солони ҳуқуқ ва тартиботи Пажӯҳишгоҳи амриқои Gallup, дар байни 142 кишвари қаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистон қои аввалро ишғол қард. Дар радабандии соли 2022 бошад қумҳури дар зинаи дуҷор қарор дошт.

Дар қаробари ин дар паёми навбатӣ: “Соли 2023-ҷор 15 ёдгории таърихи қу фарҳангии тоҷикон ба Феҳристи фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ ЮНЕСКО ворид қарда шуд, ки боиси эътибори бештар пайдо қардани фарҳанги бостонии миллати тоҷик дар байни қомеаи башарӣ гардид.

Бо мақсади густариш баҳшидани тармиму қарқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихи қу фарҳангӣ, инчунин, рушди сайёҳӣ дар ин самт пешниҳод менамоём, ки дар назди Ҳукумати мамлакат сохтори алоҳида – Агентии ҳифзи мероси таърихи қу фарҳангӣ таъсис дода шавад” [1, С.17].

Ба андешаи банда таъсис додани Агентии ҳифзи мероси таърихи қу фарҳангӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қоли неқ ва илман асоснок меҳисобам, қунки баъди ба қор оғоз намудани ин мақомоти ваколатдори давлатӣ ғаболияти баҳши хунаҳои мардумӣ ва дастовардҳои он боз қам ташаққул ёфта, ба як соҳаи махсусгардондашудаи иқтисоди милли табдил хоҳад ёфт. Замина барои тасдиқи ин фикр, тадбирҳои қаровонҳосили муқаррар намудаи Ҳукумат ва Президенти мамлакат оид ба озод намудани ғаболияти хунақармонди қирадасти тоҷик аз андозҳо ва таъминоти онҳо бо қарзҳои имтиёзноқи бонкӣ ва дигар дастгириҳои мухталиф барои ташқил ва рушди хунаҳои мардумӣ дар ҳудуди кишвар ва минтақаҳои қудоғонаи он бечуну қаро як дилгармии самимӣ дар бунёд ва рушди устувори ин соҳа таққони қиддӣ мебахшад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2007 ба узвияти қомилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (СУС) шомил гардид. Тибқи маълумотҳои расмии оқори сайёҳии СММ беш аз 170 кишвари қаҳон аъзои ин созмони қаҳонӣ маҳсуб мешаванд.

Ғаболияти баҳши сайёҳии кишвар баъди аъзогӣ ба ин созмони бонуфузи қаҳонӣ таққиди назар гардида, дар татбиқи мақсад, вазифа, принцип ва стандартҳои байналмилалии сайёҳӣ

тамоми сохтори ташкилию ҳукукии соҳаро дар чорҷӯбаи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд, ташаккул ва рушду такомул бахшидан имкони мусоид фароҳам меояд.

Дурнамои рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030, мониторинги индикаторҳои мақсадноки он, нишондиҳандаҳои Шӯрои байналмилалӣ сафар ва сайёҳат, инчунин таҳлилу натиҷаҳои дурнамои соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаи 2017-2030 гузаронида шуда, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои мақсадноки стратегияи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2017-2030 [2,С.52-53]

Р/т	Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо				Соли 2030 нисбат ба соли 2017, мар-ба
		2017	2020	2025	2030	
1.	Шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда (ҳазор нафар)	430,9	1000,0	1600,0	2500,0	5,8
2.	Саҳми сайёҳӣ дар ММД (дарсад)	1,2	5,0	6,5	8,0	6,7
3.	Саҳми сайёҳӣ дар содирот (дарсад)	6,2	8,0	12,0	15,0	2,4
4.	Саҳми сармоя ба соҳаи сайёҳӣ дар маҷмуи сармоягузориҳо (дарсад)	0,07	2,0	5,0	10,0	142,9
5.	Саҳми сайёҳӣ дар қисми даромади буҷети давлатӣ (дарсад)	0,046	1,0	1,6	3,0	65,2
6.	Миқёси хизматрасониҳо дар соҳаи сайёҳӣ (млн сомонӣ)	1906,8	4425,0	7080,0	11862,6	6,2
7.	Шумораи субъектҳои бақайдгирифташудае, ки дар соҳаи истироҳат ва табобат хизматрасонӣ мекунанд	230	300	410	500	2,2
8.	Шӯғли аҳоли дар соҳаи сайёҳӣ (дарсад)	0,6	2,0	5,0	10,0	16,7
9.	Мавқеи Тоҷикистон дар раддабандии кишварҳои меҳмоннавоз, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ гузаронида мешавад	107/136	90/136	75/136	50/136	57 зина боло рафт

Эзоҳ: Нишондиҳандаҳои бандҳои 2,3,4,5 ва 8 дар соли 2017 аз рӯи маълумоти арзёбишуда пешниҳод гардидаанд.

Аз рақамҳои ҷадвали 1 чунин хулоса бармеояд, ки тибқи нишондодҳои дурнамои Стратегияи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (ба ҳисоби маротиба): шумораи сайёҳони ба ҷумҳурӣ ташрифоваранда нисбат ба соли 2017 – 5,8; саҳми сайёҳӣ дар ММД – 6,7; саҳми сайёҳӣ дар содирот – 2,4; саҳми сармоя ба соҳаи сайёҳӣ дар маҷмуи сармоягузориҳо – 142,9; саҳми сайёҳӣ дар даромади буҷети давлатӣ – 65,2; миқёси хизматрасониҳо дар соҳаи сайёҳӣ – 6,2 (ба ҳисоби маблағ бошад ин нишондиҳанда – 9955,8 млн сомонӣ зиёд ҷудо карда мешавад); шумораи субъектҳои бақайдгирифташудае, ки дар

соҳаи истироҳат ва табобат хизматрасонӣ мекунад – 2,2 ҷида аз 270 ададро ташкил менамояд; шуғли аҳоли дар соҳаи сайёҳӣ – 16,7; мавқеи Тоҷикистон дар раддабандии кишварҳои меҳмоннавоз, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ гузаронида мешавад – дар ин давра 57 зина боло рафтааст, афзоиш дода мешавад.

Бо мақсади татбиқ намудани дастуру супоришҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати таъмини шароити созгори баҳши сайёҳӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони дохиливу хориҷӣ дар минтақаҳои гуногуни мамлакат корҳои созандагиву ободони ба маром идома доранд, аз ҷумла дар ноҳияи Варзоби НТҶ аз ҷониби ҶДММ «Сафеддара» якҷанд иншооти муҳимми соҳаи сайёҳӣ бунёд гардида, сохтмони инфрасохтори дигар дар ин корхона идома дорад. Акнун, дар умум, роҳи лижаронӣ дар Маҷмаа аз боло то поён 30 километрро ташкил медиҳад.

Алҳол Сафеддара ягона маҷмааи лижаронию варзишии Тоҷикистон буда, дар деҳаи Тақоби ноҳияи Варзоб, тақрибан дар масофаи 70-километраи шаҳри Душанбе воқеъ аст. Ҷамъият дар баландии 2300 метр аз сатҳи баҳр қарор дошта, иқлиму мавқеи ҷуғрофии ин мавзё имкон медиҳад, ки барф то моҳи май об нашавад. Яъне, дастрасии ин корхонаи сайёҳӣ беҳтар ва сафар ба сӯи он бароҳату амнияттар гашт. Ғайр аз ин, чанд соли охир шароити истироҳату фароғат дар ҶДММ «Сафеддара» бамаротиб хуб шудааст. Қаблан, ҷунин шароитҳо набуданд. Ҳоло бошад, дар ин ҷо сохтори томи сайёҳӣ бунёд гардидааст. Инфрасохторҳои замонавии он меҳмонхонаи замонавӣ, тарабхона, таллу тепшаҳои лижаронӣ, роҳи нави танобӣ ва ғайра дар ихтиёри сайёҳони дохиливу хориҷӣ қарор дода шудаанд. Ҷунин ба назар мерасад, ки Ҷамъияти мазкур ба рушди бемайлоии худ расидааст. Вале, бо вучуди ҳамаи ин дастовардҳо, гуфтан ба ҷоиз аст, ки фаъолияти корхонаи ягонаи лижаронии мамлакат, ки ҳазорон ҳаводорону муштариёни худро дорад, ба беҳбудӣ ниёз дорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз истиқоматкунандаи пойтахти мамлакат Наргис Розикова, оид ба сатҳу сифати хизматрасонии ин маркази сайёҳии кишвар ибрози андеша менамояд, ки Маҷмааи «Сафеддара» барои истироҳату фароғат бо аҳли оила дар рӯзҳои фасли зимистон, махсусан барои сокинони ҷумҳурӣ, макони бениҳоят мувофиқ мебошад. Худи мавзё бо манзараҳои зебои табиати зимистон ва шароитҳои хуби фароҳамшуда бисёр ҷолибу хотирмон аст. Вале, ба гуфтаи ӯ, баъзе хизматрасониҳо дар Маҷмаа беҳбудӣ мецоҳанд. Аз таҳлилҳо дар интернет ҳам бармеояд, ки ба Маҷмаа аз ҷиҳати ҷойгиркунӣ аз панҷ холи муқарраршуда панҷ хол, ба тозагӣ се хол, сатҳу сифати хизматрасонӣ дуҷоним ва нарх/сифат як хол баҳогузорӣ шудааст [6].

Коршиносони ватанӣ дар хусуси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва мувофиқ гардондани нарх ба сатҳу сифати хизматрасонӣ мегӯянд, ки дар баробари манфиати моддии объекти сайёҳӣ, ҳамзамон, бояд манфиату ҳузури ҳар муштарӣ ба инобат гирифта шавад. Инро мутахассиси соҳа хуб дарк мекунад, бинобар ин, хуб мешуд агар фаъолияти ин ё он объекти сайёҳӣ ба мутахассисони соҳа, дастпарварон ва хатмкунандагони мактабҳои олиии мамлакат, пеш аз ҳама Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон (ДБССТ), ки имрӯз ба яке аз маркази таҳқиқотҳои илмӣ ва таълиму тадриси мутахассисони касбии соҳаи сайёҳии ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ мубаддал гаштааст, бовар карда шавад.

Дар Донишгоҳи зикршуда, альфон ихтисосҳои зерин: иқтисод ва идоракунӣ дар сайёҳӣ, иқтисод ва идоракунӣ дар хоҷагиҳои меҳмонхона ва тарабхона, маркетинг, менечмент дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ, саёҳат ва меҳмондорӣ, технологияи маҳсулоти хӯроки умумӣ, фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ (полиси сайёҳӣ), сайёҳии осоишгоҳии табобатӣ, тибби сайёҳӣ, сайёҳӣ, фаъолияти меҳмоннавозӣ, географияи сайёҳӣ ва менечменти саёҳат, кишваршиносӣ ва сайёҳӣ, инчунин сервис таълим дода мешаванд, ки ба онҳо олимони варзидаи соҳа докторону номзадҳои илми иқтисод, дотсентону профессорони соҳибмактаб, коршиносон ва собиқадорони соҳа ба мутахассисони даврони иқтисоди бозаргонӣ (бакалавр, магистр, доктори (PhD) ва докторантон) сабақ меомӯзонанд.

Тибқи барномаву стандартҳои таълимӣ дар давраҳои муқаррар намудаи барномаву дастурамалҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармони ректори муассиса

донишчӯёни ихтисосҳои зикрашон дар боло рафта тавассути табодули академӣ мувофиқи шартномаҳои ба имзо расондаи тарафайн бо мактабҳои олии сайёҳии кишварҳои хоричии дур ва наздик барои таҷрибаомӯзӣ ва мукамал намудани донишҳои соҳавии хеш ҳам муҳассилин ва ҳам омӯзгорон ба мудати 6 моҳ интиқол дода мешаванд. Донишгоҳ ҳоло бо зиёда аз 130 донишгоҳу донишкадаҳои мамлакатҳои пешрафтаи санаотӣ, рӯ ба инкишоф ва иқтисоди давраи гузариш, аз ҷумла кишварҳои ИДМ робитаҳои мутақобилан судманд дар ташаккул ва тавсеаи раванди таълиму тадрис, омӯзиши мактаби таҷрибаи пешқадам дар таҳия ва барномарезии стандартҳои таълимӣ, ҳамкориҳои тарафайн дар татбиқи амалии лоиҳаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва фарҳангии мустаҳкам дорад. Айни ҳол Донишгоҳи мазкур узви Созмони ҷаҳонии сайёҳии Академияи байналмилалӣ илмҳои муассисаҳои таҳсилотӣ оӣ, Маркази шабакаи иттилоотии Осиёи Марказӣ “EDNET”, Донишгоҳи СХШ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва ғайраҳо мебошад.

Имрӯз, ки ДБССТ дорои заминаи моддӣ-техникӣ қавӣ ва ҳайати бонуфузи профессорону омӯзгорони касбӣ мебошад, вақти он расидааст, ки дар назди донишгоҳ Маркази тақмили ихтисоси кормандони бахши сайёҳии ҷумҳурӣ таъсис дода, барои соҳа фаъолияти бозомӯзӣ, тақмили ихтисосро дар тамоми сол ба роҳ монд. Он комилан имконият медиҳад, ки ҳар се-панҷ сол дараҷаи донишу малакаи кормандони соҳаро ташаккул дода дар ин радиф ба рушди устувори соҳаи сайёҳии мамлакат ноил хоҳем шуд.

Воқеан, барои ҷалби шумораи зиёди сайёҳон, таҳлили камбуду пешравӣ ва баровардани қарори зарурӣ ҷиҳати пешрафт, мутахассиси ҳирфай лозим меояд. Танҳо мутахассисони соҳа метавонанд барои ба сатҳи байналмилалӣ расондани хизматрасонӣ дар меҳмонхона, тарабхона, шабакаҳои савдои чакана, таъмини воситаҳои гардон, бахусус ҷиҳозолотҳои варзишӣ ва ғ. аз тадбирҳои муассир кор гиранд.

Ҳоло дар ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон тибқи омили расмӣ: 2 ширкати сайёҳӣ, 6 меҳмонхона, 4 мавзеи сайёҳӣ, 2 тарабхона, 4 осорхона, 9 ҷойхона, 10 меҳмонхонаи муваққатӣ, 2 мағозаи фуруши армуғон, маркази иттилоотии сайёҳӣ, 2 харитаи сайёҳӣ, 60 ёдгории таърихиву фарҳангӣ ва 3 хатсайри сайёҳӣ мавҷуд буда, ба сайёҳону меҳмонон хизмат мерасонанд.

– Соли 2023 теъдоди сайёҳони дохилию хоричии ба ноҳия ташрифоварда 90 ҳазорро ташкил дод, ки 4374 нафараш сайёҳони хоричӣ буда, ин шумора нисбат ба соли гузашта як баробар зиёд мебошад, – иброз намуд Бобочон Зоиров [7].

Дар ҷаласаи нухуми Шӯрои ҷамоаҳои соҳавӣ миллӣ оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Кумитаи рушди сайёҳӣ Камолиддин Муминзод иброз дошт, ки дар натиҷаи дастгирии Ҳукумати мамлакат соҳаи сайёҳӣ рушд карда, соли 2023 шумораи сайёҳони ба кишвар воридшуда ба 1 201 000 расид, ки нисбат ба ҳамина давраи соли гузашта 201 ҳазор нафар зиёд мебошад. Нишондиҳандаҳои ду моҳи соли ҷорӣ нисбат ба ҳамина давраи соли гузашта хуб ҳастанд, шумораи сайёҳон дар ҷумҳурӣ 11 дарсад афзудааст [7].

Бояд гуфт, ки дар ин самт, яъне ҷиҳати муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии ҷумҳурӣ, дар сомонаи расмӣ АМИТ “Ховар” таҳти унвони “Тоҷикистон – сарзамини сайёҳӣ” лоиҳаи муштараки ҳамкорӣ ба роҳ монда шуда, тамоми хабару гузоришҳо оид ба вазъи имрӯзаи соҳаи сайёҳии Тоҷикистон нашр мешаванд. Ҳамчунин, дастовардҳои соҳаи сайёҳии мамлакат дар шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ба таври васеъ тарғиб мегарданд. Гузашта аз ин, бо мақсади муаррифии имкониятҳои сайёҳии мамлакат сабти барномаи телевизионии “Магия вкуса” аз тариқи шабакаи “Моя планета”, сабти барномаи телевизионии “Подем, подем!” тавассути шабакаи НТВ ва сабти видеоролиқҳои рекламавӣ бо хронометражи 15,30 ва 120 сония тариқи шабакаи ҷаҳонии “BBC World News” амалӣ карда шуд [8].

Мо муаллифони китоби дарсии “Тичорати байналмилалӣ” [3, С. 131-137] банда ва марҳум д.и.и., профессор Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон Сафиувло Ҳабибов соли 2007 бо тавсияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нашриёти “Ирфон” дар ҳаҷми 447 саҳ. (27,9 ҷ.ч.) чоп намудем. Дар мавзӯи 6. Савдои байналмилалӣи ҳадамот ном дорад,

саволҳои 6.6, 6.7, 6.8, 6.9 маълумотҳои мушаххас дар бораи моҳият ва аҳамияти рушди сайёҳии байналмилалӣ, афзоиш ва таркиби он, ташкили соҳибкории сайёҳии байналмилалӣ ва хусусиятҳои хосси он, ташкили фаъолияти сайёҳӣ дар низоми индустрия сайёҳӣ ва Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (с.1974) фикру ақидаҳои хешро ибрози андеша намудем ва то имрӯз дар бештари донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳурӣ таълиму тадрис аз рӯи ин китоби дарсӣ ба роҳ монда шудааст.

Вақти он расидааст, ки китоби дарсии мазкур эҳтиёҷ ба ворид намудани тағйиру иловаҳои ҷузъӣ оид ба рушди тичорати байналмилӣ ва хусусан масъалаҳои эҳё, ташаккул ва рушди сайёҳӣ ҳамчун як баҳши соҳаи хизматрасонии иқтисоди миллӣ ва сайёҳии байналмилалӣ дар алоҳидагӣ хеле зарур ва саривақтӣ меҳисобем. Аз наشري ин маводи таълимӣ 17 сол сипарӣ шудааст ва дар ин муддат дар савдои ҷаҳонӣ ва сайёҳӣ хеле дигаргуниҳои ҷолибу назаррас ба вуқӯ пайваस्ताаст.

Ҳукумати мамлакат дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, баҳши сайёҳиро як соҳаи афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ муқаррар намудааст. Аз ин рӯ, бо тағйиру иловаҳо ҷопи онро донишҷӯёни мактабҳои олии ҷумҳурӣ муҳим арзёбӣ менамоем.

Мо тасмим гирифтаем, ки дар лоиҳаи мундариҷаи нави китоби дарсии тичорати байналмилалӣ, бо тағйиру иловаҳо якҷанд мавзӯҳои муҳимми савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тичорати байналмилалӣ ва сайёҳиро илова намуда дар раванди таълиму тадриси мутахассисони хирфаии мамлакат ба ҳайси яке аз аъзои фаъоли Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (аз 5 март соли 2013) ва Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (27 ноябри соли 2008) саҳми босазои хешро гузорем.

Таҷрибаи бойю рангини кишварҳои пешрафта дар соҳаи сайёҳӣ, ки имрӯз дар бозори байналмилалӣ хизматрасониҳои сайёҳӣ нақшу ҷойгоҳи махсусро ишғол карда меоянд мавриди ҷамаҷониба омӯзиш ва дар амалияи рушди сайёҳии мамлакат истифода намудани дастовардҳои онҳо ба нафъи соҳа хоҳад буд. Дастовардҳои бархе аз кишварҳои ҷаҳон, ки дар соҳаи сайёҳӣ имрӯз пешсафанд дар зер натиҷаи фаъолияти онҳо мавриди тавачҷуҳ қарор дода шудааст.

Тибқи омили сайёҳии СММ кишварҳое, ки даромади миллиашон бештар аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ ба даст оварда шудааст, ба онҳо: кишварҳои Хитой (67,5 млн доллари ИМА), Италия (64,6 млн. дол.) Туркия (52,5 млн. дол.), Мексика (44,9 млн. дол. ИМА) ва ғ.-ро номбар кардан мумкин аст.

Кишварҳоро номбар намудан мумкин аст, ки ҳаёт ва фаъолияти хоҷагидориашон (ММД сад дарсад аз ҳисоби ин соҳа) маҳз ба ифтихори даромади соҳаи сайёҳӣ ташаккул ёфта бошад. Ба ин гурӯҳи кишварҳо, пеш аз ҳама Аруба, Ҷазираҳои Виргинаи (Британияи Кабир), Малдив, Сейшел ва Багам шомил мебошанд.

Мувофиқи маълумотҳои расмӣ ва назарсанҷии коршиносони Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ (СУС) соли 2023 кишварҳое, ки аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ зиёда аз 25 дарсади ММД ба даст овардаанд ва инчунин шумораи зиёди сайёҳонро ба қайд гирифтаанд, ба ин гурӯҳи мамлакатҳо: Шветсия, Австралия, ИМА, Япония, Германия, Зеландияи Нав, Британияи Кабир ва Нидерландия дохил мешаванд.

Аз рӯи баҳогузори коршиносони сайёҳии СММ соли 2022 ҳиссаи аз ҳама зиёдро дар иқтисоди миллии бархе аз мамлакатҳои ҷаҳон, ҷойи аввал насиби шаҳри Париж (Франсия) бо 35,65 млрд. доллари ИМА гардид. Ҷойи дувум насиби шаҳри Пекин (Хитой) бо 32,62 млрд. доллари ИМА ва ҷойи сеюмро шаҳри Орландо бо андозаи 31,1 млрд. доллари ИМА ишғол карданд. Ба қатори даҳгона инчунин шаҳрҳои зерин Шанхай (\$29,69 млрд), Лос-Вегас (22,99 млрд. долл. ИМА), Нью-Йорк (21,09 млрд. долл. ИМА), Токио (17,97 млрд. долл. ИМА), Мехико (16,76 млрд. долл. ИМА), Лондон (14,92 млрд. долл. ИМА) ва Гуанҷоу (13,15 млрд. долл. ИМА) ба ин рӯйхат низ ворид шуданд. Таҳлилгарони СУС/СММ дурнамои рейтингҳои пешсафиро барои соли 2032 пешгӯӣ намуда аз рӯи натиҷаи он ҷойҳои 1-ум ва 2-

юмро ба шаҳрҳои Пекин ва Шанхайи (Хитой) ва чойи 3-юмро насиби шаҳри Париж (Франсия) муайян намуданд.

Сайёҳӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ҳоло беш аз 1,5 миллиард аҳолии сайёра ҳар сол ба мақсадҳои сайру сайёҳат ба кишварҳои хориҷӣ сафар менамоянд, ки мувофиқи маълумотҳои СУС СММ (UNWTO - ЮНВТО) ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 - 4 дарсад афзоиш ёфтааст. Сайёҳии байналмилалӣ на танҳо як шакли маъмули истироҳат, балки он ба як соҳаи махсуси пешрафтаи фаъолияти иқтисодии ҷаҳон мубаддал гардидааст [5, С. 44].

Пешвои миллат бо таҷрибаи бузурги худ, дар марҳилаи аввали рушди соҳа бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонда, барои обод намудани мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро фароҳам оварданд. Дар ин радиф, бо ибтиқори Сарвари давлат ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолият аз андоз аз Ҷоида озод шуданд. Имтиёзҳои мазкур натиҷаҳои самарбахш ба бор оварда, аз аввали ҷорӣ гардидан то ин дам шумораи умумии ширкатҳои сайёҳӣ дар кишвар ба 226 - то расид. Инчунин, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти инфрасохтори сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод шуда, бочи гумрукӣ барои воридоти автомашинаҳои нав бо мақсади сайёҳӣ 50 дарсад коҳиш ёфт. Фароҳамоварии имтиёзҳои мазкур ҳавасмандии сохибкоронро боз ҳам зиёд намуд ва танҳо дар заминаи ин имтиёзҳо феълан зиёда аз 20 лоиҳаи инфрасохтори сайёҳӣ дар самтҳои бунёди маҷмааҳои сайёҳӣ, боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ, роҳи танобӣ, меҳмонхонаву осоишгоҳ ва дигар иншооти сайёҳӣ идома доранд [4, С. 36].

Ҳоло захираҳои сайёҳии мамлакат ба таври зарурӣ ва мувофиқ ба меъёрҳои муқаррар намудаи СУС истифода нагардидаанд. Гарчанде пешравиҳо дида мешаванд, таъминот бо кадрҳои лаёқатманди касбӣ, пешниҳоди сатҳу сифати хизматрасонӣ (менечменти сифат) ва норасоии унсурҳои муосири инфрасохторҳои пешқадам дар минтақаҳои ҷудогонаи мамлакат аз масъалаҳои ҳалношуда ҳоло ҳам боқӣ мондаанд. Аз ин рӯ, тибқи Стратегияи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ислоҳот идома дорад, саҳми ин соҳаи муҳими иқтисодии миллӣ дар рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар дурнамои солҳои минбаъда ба таври назаррас афзун мегардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 23 декабри соли 2023.
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 тасдиқ шудааст.
3. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тиҷорати байналмилалӣ: Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии иқтисодӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2007. - 447 саҳ.
4. Ҷамшедов М. Низоми андозбандӣ ва таъмини рушди устувори сайёҳӣ [матн] М. Ҷамшедов//Пайёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ-амалӣ).- Душанбе: ДДТТ, 2022, №1(40).-С.32-37.-0,4 п.л, ISSN 2308-054X
5. Ҷамшедов М.Ҷ. Рушди босуботи сайёҳӣ: ҳолати муосир ва ташаккули инфрасохторҳои он// Иқтисод ва сайёҳӣ: тамоюл ва дурнамо (Маҷалаи байналмилалӣ илмӣ) ДБССТ. 2024. № 1(1). - С.44-56.
6. Шабакаи электронӣ - <https://jumhuriyat.tj/bahsho/turizm/>, Бахши “Туризм”, 30 январӣ соли 2024.
7. Шабакаи электронӣ - <https://jumhuriyat.tj/bahsho/turizm/>, Бахши “Туризм”, 20 мартӣ соли 2024.
8. Шабакаи электронӣ - <https://jumhuriyat.tj/bahsho/turizm/>, Бахши “Туризм”, 02 апрели соли 2024.

Ёров Дж.Н., Умаров Х.У.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТКО-РЕКРЕАЦИОННОГО КОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы формирования и развития туристско-рекреационного комплекса в Республике Таджикистан, с учетом геоэкологической и геоэкономической характеристики страны. Автор старается путем использования разных научных и научно-исследовательских методов определить туристско-рекреационный потенциал страны с целью дальнейшей организации туристско-рекреационных комплексов в разных регионах. В процессе исследования выявлено что необходимость ускоренного развития туризма, тем не менее тенденции развития отрасли является неудовлетворительным, хотя известно, что туризм в основной своей части нацелен на использование ресурсов сберегающих факторов. Соответствующие институты власти осознают, что развитие туризма в Таджикистане, особенно его подъём до уровней развитых стран, с учётом новейших требований развития мировой экономики, связанных с потеплением климата, зелёной экономикой и других новейших проявлений в развитии современного мира приводят к долговременности процесса развития этой отрасли. Исходя из этого организация туристических комплексов является одним из ключевых факторов, влияющих на обеспечения развития туризма в стране на перспективу.

Ключевые слова: туристическо-рекреационный комплекс, туризм, экономические ресурсы, туристические ресурсы, потепление климата, зелёная экономика, сбережении ресурсов, предметы искусства, придорожная инфраструктура, художественные промыслы, маркетинговые исследования, рекреационные объекты.

Ёров Ч.Н., Умаров Х.У.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ КОМПЛЕКСҲОИ САЙЁҲӢ-РЕКРЕАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди комплекси сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои геоэкологӣ ва геоиктисодии кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф кушиш менамояд, ки бо истифода аз усулҳои гуногуни илмӣ-тадқиқотӣ иқтидори сайёҳӣ ва рекреатсионии мамлакатро бо мақсади минбаъд ташкил намудани комплекси сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар минтақаҳои гуногун муайян намояд. Дар рафти тадқиқот маълум гардид, ки таъмини рушди босуръати сайёҳӣ зарур буда, вале тамоюли рушди соҳа ғайриқаноатбахш аст, гарчанде маълум аст, ки сайёҳӣ асосан ба истифодаи омилҳои сарфақунандаи захираҳои нигаронида шудааст. Муассисаҳои дахлдори давлатӣ дарк намудаанд, ки рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон, бахусус рушди босуботи ва баробар намудани он ба сатҳи кишварҳои пешрафта яке аз ҳадафҳои муҳими кишвар мебошад, зеро бо дарназардошти талаботи охири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки ба гармшавии иқлим, иқтисодиёти сабз ва дигар зухуроти нав вобаста аст, инкишоф додани соҳаи мазкур тамоюли дурудароз мебошад. Дар ин замина, ташкили комплекси сайёҳӣ-рекреатсионӣ яке аз омилҳои асосии таъсиргузор ба рушди сайёҳии кишвар дар оянда ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: маҷмааи сайёҳӣ ва фароғатӣ, сайёҳӣ, захираҳои иқтисодӣ, захираҳои сайёҳӣ, гармшавии иқлим, иқтисодиёти сабз, ҳифзи захираҳо, объектҳои санъат, инфрасохтори канори роҳ, хунарҳои мардумӣ, тадқиқоти маркетингӣ, иншооти фароғатӣ.

Yorov J.N., Umarov H.U.

SOME ISSUES OF THE FORMATION OF A TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the issues of formation and development of the tourist and recreational complex in the Republic of Tajikistan, taking into account the geo-ecological and geo-economic characteristics of the country. The author tries, through the use of various scientific and research methods, to determine the tourism and recreational potential of the country with the aim of further organizing tourist and recreational complexes in different regions. During the study, it was revealed that the need for accelerated development of tourism, however, the development trends of the industry are unsatisfactory, although it is known that tourism is mainly aimed at using resources-saving factors. The relevant government institutions are aware that the development of tourism in Tajikistan, especially its rise to the levels of developed countries, taking into account the latest requirements for the development of the world economy associated with climate warming, the green economy and other new manifestations in the development of the modern world, lead to a long-term process of development of this industry. Based on this, the organization of tourist complexes is one of the key factors influencing the development of tourism in the country in the future.

Key words: tourist and recreational complex, tourism, economic resources, tourism resources, climate warming, green economy, resource conservation, objects of art, roadside infrastructure, arts and crafts, marketing research, recreational facilities.

В последние годы в Республике Таджикистан ощущается процесс быстрого осознания социально-экономической значимости туризма для страны. Руководящие органы республики и население страны в этом плане проявляют полное единодушие. Такое единодушие имеет под собой определённую научную основу. Последняя связана с мощными природно-экономическими ресурсами, которые одновременно отражает величину туристического ресурса, которые ещё не получили должную количественную и качественную оценку. Вся страна осознаёт, что среди всех отраслей экономики туризм является одним из тех отраслей, которая имеет наибольшее будущее. Со временем эта отрасль среди всех отраслей может занять первое место по производству валового внутреннего продукта. Поэтому эта отрасль нуждается в современных научно обоснованных инвестиционных проектах. Последние требуют оценку ресурсов особенно в малоизученных территориях Таджикистана. Такие территории располагаются в горных районах Восточного, Центрального, Западного Памира, в востоке Зеравшанской долины, а также в межгорьях Зеравшанского и Гиссарского хребтов, которые близко расположены к освоенным туристическим маршрутам.

Хотя с высоких трибун государственного уровня часто отмечается необходимость ускоренного развития туризма, тем не менее тенденции развития отрасли является неудовлетворительным, хотя известно, что туризм в основной своей части нацелен на использование ресурсов сберегающих факторов. Соответствующие институты власти осознают, что развитие туризма в Таджикистане, особенно его подъём до уровней развитых стран, с учётом новейших требований развития мировой экономики, связанных с потеплением климата, зелёной экономикой и других новейших проявлений в развитии современного мира приводят к долговременности процесса развития этой отрасли. По сравнению с прошлыми периодами развитие туризма в Таджикистане требует более глубокого применения научных подходов. Речь идёт не только о сбережении ресурсов, повышении уровня занятости населения, широкого применения инновационных технологий, включая искусственного интеллекта, беспилотных летательных аппаратов, гибкое установление связи со спутниками земли. В качестве главной задачи выступает достижение высокого уровня доходности отрасли, постепенное повышение вклада туризма в общем объёме валового-внутреннего и

регионального продуктов, повышение роли этой отрасли в сбалансировании экспорта и импорта продуктов и услуг.

Как известно уровень доходности любого производства и любой отрасли зависит от характера изменений между доходами и расходами на производство определённых видов продуктов и услуг. Необходимо дать себе отчёт в том, что туризм — это не только услуги, это и продукты вещественно осязаемые. Туристы как внутренние, так и иностранные в процессе посещения той или иной страны, того или иного региона не только наслаждаются историческими природными и культурными достопримечательностями, но и удовлетворяют свои определённые потребности в необходимых им товарах, в сувенирах [3].

Они покупают нужные товары для членов своей семьи, друзей и коллег в подарок. Эта часть затрат туриста из года в год растёт. Рост производства товаров и сувениров зависит от степени подготовленности отраслей материального производства стран, принимающих туристов и в особенности развитие народных художественных промыслов. В Таджикистане производство товаров для туристов ещё не получило должного развития. Весьма ценным в этом плане представляется богатый опыт, накопленные в основных центрах туристической деятельности Узбекистана, т.е. Самарканда, Бухары и Хивы, а также Европейские и Азиатские страны, где туристическая отрасль играет ведущую роль в отраслевой структуре экономики. Речь идёт об Индии, Малайзии, Сингапуре, Индонезии, Италии, Франции, Австрии, Испании и т.д. Кстати, можно в Таджикистан пригласить мастеров товаров сувенирного назначения, которые производятся вручную в Узбекистане и Индии. Для того чтобы они учили своему мастерству местную талантливую молодёжь.

Как известно товары ручной работы во всём мире оцениваются как предметы искусства. Это особенно важно для тех регионов Таджикистана, которые отличаются огромными туристическими ресурсами. В данном случае речь идёт о Западном, Центральном и Восточном Памире, где туристические ресурсы только начинают осваиваться. Возможен наплыв туристов из КНР в количественном плане до 1-2 миллиона человек, которая полностью зависит от создания современной придорожной инфраструктуры, а также уровня развития народных художественных промыслов, способных производить весьма широкий перечень продукции и удовлетворить высокие требования китайских туристических групп.

Кстати уже сейчас существует острая необходимость приведения научно обоснованных маркетинговых исследований в западных районах Китая, для того, чтобы дать оценку не только численности потенциальных туристов, желающих провести свой отдых в горных районах Бадахшана, но и их потребностей в разного рода товаров личного пользования, а также в сувенирах- продукции народных художественных промыслов. И теоретически и в практическом аспекте восточный район обеспечения прилива туристов выступает как фактор быстрого наращиванию экономики ГБАО, южной части Раштской долины, а также Шамсиддин Шохинского района. Все разновидности туризма для этих регионов должны быть разработаны в проектах с преобладающим количеством туристских посещений из КНР. Туристы из КНР имеют желание посещать высокогорное плато ГБАО и в особенности те равнины, которые протягиваются до границы Кыргызстана, отдыхать у высокогорных озёр — Зоркул, Рангкул и т.д. Для них можно соорудить стадионы, площадки, которые позволят им оценить свои физические способности в условиях высокогорья, организовать автомобильные, мото и велогонки в обширных высокогорных территориях. Центральный и западный Памир состоят из глубоких горных ущелий, содержащих многочисленные памятники природы, изумительных горных пейзажей, водопадов, ледников и высокогорных лесных массивов.

Однако, систематическое их изучение имело место в период первых Советско-Памирских научных экспедиций, которые оказались прерванными в 30-е годы прошлого века. Выявление современных туристических маршрутов в суровых горных условиях, отличающихся разными категориями сложности создают условия для развития туризма. Этому также может содействовать продолжение прерванной в те времена работ. В настоящее

время имеются продвинутые средства быстрой оценки ресурсов высокогорных ущелий с позиции развития туризма.

Отсюда можно прийти к выводу, что в Таджикистане бюджетное финансирование в отличии от других стран должно быть ориентировано на решение двух задач в отношении туризма:

во – первых, на организацию научно-исследовательских работ, связанных с выявлением ресурсов для всех разновидностей туризма, а также для проектов работ по освоению выявленных ресурсов;

во – вторых, на строительство туристических маршрутов, объектов проживания и питания туристов, включая объектов придорожный инфраструктуры.

Нехватка средств в государственном бюджете на развитие туризма предполагает использование других финансовых источников, включая ресурсов частного сектора, а также прямых иностранных инвестиций. В условиях недостаточности внутренних ресурсов решающее значение может иметь привлечение финансовых средств из-за рубежа. Последние не только зависят от инвестиционного климата, но и от целого ряда других факторов. Разные регионы Таджикистана в страновом плане по-разному ориентированы. Северные регионы Таджикистана при налаживании межрегиональных экономических связей могут привлечь ресурсы из Узбекистана.

В Варзобском ущелье в летнем сезоне отдыхали выходцы из Самаркандской области (кстати тогда в этом ущелье отсутствовала должная инфраструктура для полноценного отдыха людей). В настоящее время здесь созданы такие рекреационные объекты, которые в полной мере соответствуют международным стандартам. Поэтому уже сейчас имеются возможности для налаживания взаимных конструктивных связей между Согдийской, Ташкентской, Сырдарьинской и Джиззахской областей по вопросу совместной организации отдыха населения соседней республики в северных территориях Таджикистана. Одновременно с этим можно создать совместные строительные организации по ремонту действующих и по строительству новых рекреационных объектов на севере Таджикистана. Что касается мест отдыха Варзобского района, то необходимым представляется активизация сайта по местам рекреаций в Варзобском, Алмасинском, Ширкентском и других ущельях Гиссарского хребта, а также по Фанским горам для активизации отдыха населения из Самаркандской, Бухарской, Навоийской, Хорезмской областей и Каракалпакской автономной республики. В этом плане также необходимо договориться о создании совместных строительных организаций по возведению рекреационных объектов вдоль отрогов и внутри Гиссарского хребта, а также Фанские горы. На наш взгляд, на первом этапе развития туризма в Таджикистане недостаточность бюджетного финансирования может быть компенсировано за счёт ресурсов, привлекаемых из Узбекистана, а также за счёт ресурсов таких международных и региональных финансовых организаций, как Всемирный Банк, Европейский банк реконструкции и развития, Азиатский банк развития и Исламский банк развития.

Что касается восточного Таджикистана то здесь определяющую роль в финансировании развития туризма и рекреаций могут сыграть средства, привлекаемые из КНР, а также из Республики Корея. В летнее время имеются реальные возможности привлечения миллионов туристов из КНР для отдыха в горах.

В Таджикистан прилетают, кроме элитных туристов в основном, туристы со средним и малыми уровнями доходов. Поэтому по статистическим показателям наблюдается тенденция увеличения численности туристов, продолжается и на основе этого строительство четыре и пятизвёздочных гостиниц, а также дорогих ресторанов идет в полном объеме. А также, в городе необходимо расширить строительство дешёвых гостиниц и ресторанов для туристов и гостей с невысокими доходами. По примеру Индийского города Дели палаточный городок с очень низкими тарифами для проживания и питания. В самом же городе требуется возведение 2 и 3 звёздочных гостиниц, кемпингов, мотелей, гест-хаусов, хостелей, палаточных городков. То же самое относится и к таким городам, как Худжанд, Куляб, Бохтар, Турсунзаде,

Истаравшан, Хорог, Канибадам, Исфара. Исследователям необходимо рассчитать количество и структуру необходимой придорожной инфраструктуры на протяжении основных туристических центров страны (между Душанбе и Худжандом, Душанбе и Хорогом, Душанбе и Кулябом, Душанбе и Пенджикентом и т.д.). Крупные инвестиции требуются для возведения объектов рекреаций у горных озёр, водохранилищ, источников термальных и целебных вод, а также мест знаменитых своей красивой природой и неповторимыми пейзажами.

За пределами города Душанбе туристско-рекреационные объекты в соответствии с современными международными стандартами встречаются всё реже и реже. Данная диспропорция выступает в качестве причины того, что основная часть туристов посещают город Душанбе и в меньшей степени Худжанд и Куляб. В городе Куляб до сих пор нет 4 или 5 звёздочных гостиниц. А существующие гостиницы не отвечают требованиям, предъявляемым к двум и трём звёздочным гостиницам. Между городами Душанбе, Куляб и Хорог нет мест для отдыха туристов и водителей соответствующим международным стандартам. Иногда туристические транспортные средства отправляются из города Душанбе очень рано чтобы поздним вечером оказаться в городе Хороге. Между этими городами функционирует лишь одна трёхзвёздочная гостиница в районном центре Калъаи Хумб.

В течении летнего времени пассажиры и гости могут отдыхать в местах, которые выбираются водителями. Такие места очень далеки от требований международных стандартов. Такая же ситуация имеет место между городами Душанбе - Худжанд, Душанбе - Пенджикент и Душанбе - Лахш. Нет сомнения в том, что строительство разного рода кемпингов, мотелей, гест-хаусов ресторанов, столовых вдоль ведущих транспортных магистралей приносят высокие доходы своим хозяевам на протяжении всего туристического сезона. Однако их необходимость ещё неосознанно ни в центре, ни в регионах и ни в административных районах. Инвестиции, идущие на строительство гостиниц, ресторанов и других объектов туристической инфраструктуры нуждаются в территориальном перераспределении.

Однако, государственная и частная секторы не проявляют готовность к такому перераспределению, поскольку у них нет уверенности в рентабельном режиме функционирования таких объектов. Такая ситуация характеризуется также низкими темпами строительства международных и региональных транспортных коридоров. Например, участок автомобильной дороги между посёлками Дарваза и посёлками Рушана вызывает страх не только у иностранных и внутренних туристов, но и у самих водителей практикующих перевозки туристов и пассажиров между городами Душанбе, и Хорог.

В Таджикистане необходимо заново реконструировать все построенные в недавние времена международные транспортные коридоры, относительно обеспечения их высокой надёжности и падения из крутых склонов, а также лавин и селевых потоков, и относительно схождения отдельных дорожных участков, вызываемых подземными течениями.

Кроме того, перераспределение инвестиций на создание туристских рекреационных объектов требует создания объектов на высоко привлекательных, природных участках. Так, в Пенджикентском районе находятся так называемые “Семь красавиц”. Это семь горных озёр, которые расположены среди красивейших горных пейзажей. До сих пор у этих озёр не только не построены места для проживания туристов, но даже современные сооружения для их питания. Между тем, каждый день эти места посещают туристы из Узбекистана и из европейских стран, которые посещают исторические достопримечательности Самарканда и Бухары. Недалеко от “Семи красавиц” расположена гробница основателя таджикской классической литературы “Величайшего поэта Востока Абуабдуллох Рудаки” в селении Панджруд. В этом кишлаке также нет никакой гостиницы или гест-Хаусов, даже нет палаточного городка. Такое отношение к развитию туризма отпугивает туристов, поскольку они по информации, исходящей из интернета и печатных изданий, знают, что в этих местах не предоставляется возможность остаться на ночь.

В горных местностях особое значение приобретают создание таких комплексов, которые со временем перерастают в кластеры. Кластеры в горах могут из себя представить компактные территории, в которых размещаются многочисленные службы, способные оказать разнонаправленные услуги туристам, которые находятся в движении по разным горным маршрутам. Иногда они включают в себя в одном и том же месте заправочные станции, медицинские пункты, аптеки, мотели, кемпинги, магазины, рестораны и другие объекты, обслуживающие туристов. В одно и тоже время такого рода объекты могут быть рассредоточены, то есть могут размещаться вдоль международных транспортных коридоров. Это вызвано весьма протяжёнными расстояниями между отдельными населёнными пунктами.

Что касается рекреационного комплекса и туристических маршрутов местным властям необходимо вести большую работу среди местного населения, для того чтобы они стали пионерами в освоении таких маршрутов и точек обслуживания. Если местным властям удастся ориентировать развитие рекреационного комплекса на удовлетворение местных потребностей, то воздействие сезонности на его функционирование снизится существенным образом. В любом случае освоение туристско-рекреационного комплекса начинается с обслуживания вначале местного населения, а потом населения соседних районов, областей и других стран. Исследование показывает, что по мере увеличения радиуса обслуживания туристов повышается уровень культуры оказываемых услуг. Это объясняется тем, что люди издавна обладают большим финансовым потенциалом, чем те, которые живут в соседстве с разнообразными предприятиями туристско-рекреационного комплекса.

Региональные туристические комплексы представляют собой уникальные среды, объединяющие в себе разнообразные природные, культурные и экономические элементы. Данные комплексы оказывают существенное влияние на экономику республики, его социокультурную сферу и экологическую устойчивость. Поэтому теоретическое понимание процессов и факторов, лежащих в основе их формирования и развития, является необходимым шагом для эффективного управления туристической индустрией на региональном уровне [1].

Таджикистан нуждается в освоении новых туристических маршрутов в горных местностях. Такие маршруты могут носить познавательный и рекреационный характер. В горных местностях республики очень много мест с весьма красивым пейзажем с такими видами, которые вызывают изумление у туристов и даже формируют потребность многодневного отдыха у высоких водопадов, небольших горных озёр, с которыми сливаются лесные массивы, а также в многочисленных равнинах на вершине и на седловинах горных хребтов, откуда можно обозреть многочисленные пики, которые могут находиться ниже таких точек.

Такие места представляются весьма удобными для создания многопрофильных туристических кластеров. Речь идёт о многочисленных седловинах – равнинах в Фанских горах, в Туркестанском, Зеравшанском, Вахшском, Петре 1 и других горах Таджикистана. Многие из них отличаются наличием обильных водных источников. Такие площадки уже освоены в Шри-Ланке, Иране, Армении, Грузии, Словакии, Украине, Чехии и т.д. В связи с созданием Комитета по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан возникает необходимость в создании групп по освоению новых туристических маршрутов в горных местностях, особенно в Центральном, Западном и Восточном Памире. Очень большое значение имеет освоение туристических ресурсов Гиссарского хребта, поскольку этот хребет географически находится в центре Таджикистана и представляется доступным по отношению к столице республики и ко всем большим городам страны.

В современных условиях формирования туристского кластера в Республике Таджикистан, которая может работать на основе организации конкурентоспособной отрасли или организация туристских комплексов, а также формирование инновационных высокотехнологических кластеров, пока далеки от реальности [2].

В условиях Таджикистана, где намечается формирование зелёной экономики, дети могут сыграть основную роль в природно-восстановительных работах. Для этого необходимо, чтобы

в этих лагерях работали люди с глубоким экологическим мышлением, имеющим достаточные знания о масштабах разрушения природы, а также о способах её восстановления. Кстати, в западных странах, а также в странах Восточной Европы пионерские лагеря уже выступают в качестве основного фактора восстановления природы. Нужно, чтобы в этих лагерях работали учителя биологии, агрономии и гидромелиораторы. Они способны дать детям-подросткам необходимые знания об угрозах, которые влекут за собой уничтожение лесов, сенокосов, травяного слоя и тех участков горных склонов, которые подвергались водной эрозии. Было бы правильно, если бы местная власть брала бы на себя инициативу полного обеспечения пионерских лагерей семенами трав, кустарников, некоторых зерновых, что важно для обеспечения диких животных кормами. Дети могли бы внести свой вклад в восстановлении лесного покрова гор, что весьма важно не только для предотвращения разрушительной силы селевых потоков и снежных лавин, но и для замедления скорости разрушения глетчеров. В условиях, когда в Таджикистане наблюдается широкомасштабная туровая миграция такое использование детей и подростков, безусловно будет способствовать постепенному становления зелёной экономики в стране.

Исходя из вышесказанного, следует отметить, что в данный момент многие территории Таджикистана, которые имеют туристическую ценность, нуждаются в проведении целесообразного научного исследования на основе которого можно определить туристический потенциал отдельных регионов и разработать разные программы по реализации целей, относящиеся к туристской деятельности. Только таким образом можно создать условия для приёма туристов в стране и постепенно развивать инфраструктурные отрасли, обслуживающие туристов. Эти основополагающие условия для приёма, размещения и отдыха туристов могут стимулировать развития, как внутреннего, так и международного туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ёров Дж.Н. Кластеризация как элемент инновационного подхода к обеспечению развития туристской индустрии в Республике Таджикистан / Дж.Н. Ёров //Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук -2023. - №7. -Стр.- 36-41. ISSN 2413-5151.
2. Ёров Дж.Н. Цифровизация туристских услуг как новая модель развития туризма в Республике Таджикистан. Вестник Академии государственных служащих. Научно – политический журнал “Управление государством”, серия экономических, политических и юридических наук. Душанбе 2024. ISSN-2664-0651\ISSN-2709-8567.7.
3. Зайниддинов У.М., Факторы, влияющие на развитие туризма в Республике Таджикистан /У.М.Зайниддинов //Материалы республиканской научно-теоретической конференции на тему: «Развитие рекреационного туризма в современных условиях» (31 октября 2015). - Душанбе -2015. -Стр.- 79-81.
3. Курбонов Ш.Я. Совершенствование управления развитием туризма в современных условиях (на примере Республики Таджикистан) / Ш.Я. Курбонов //Дисс. на соискание ученой степени кандидата экономических наук. -Душанбе-2021. -120 стр.

УДК.:338

Зайнудинов С., Салимов Н.С., Алимов К.К.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ МАКРОИҚТИСОД

Мақола ба диди ҳали имконпазири пешрафти иқтисоди Ҷумҳури дар асоси рақамикунонии соҳаи макроиқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст ва қисмҳои гуногунро дарбар мегирад. Нишон дода шудааст, ки баъзе омилҳо, аз қабилҳои истифодаи

моделҳои эконометрӣ дар низоми дурбинии иқтисодии мамлакат дараҷаи зарурии Ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодиро бо соҳаҳои ҳақиқии иқтисод таъмин карда натавонистанд, бинобар ин коркарди нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисодро мушкил гардонданд, ва аз ин сабаб, зарурати рақамикунонии макроиқтисоди Ҷумҳуриро пеш оварданд. Таҳлили Ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодӣ дар пайвастагӣ бо соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодии ҷаҳони муосир нишон додааст, ки ворид кардани техникаи рақамикунонӣ боиси ҳалли як қатор масъалаҳои ҷиддӣ, монанди кам шудани ҳиссаи “иқтисоди ниҳонӣ”, рушд ёфтани иқтисод, баланд гардидани сатҳи зиндагии мардум ва ғайраҳо мегардад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки рақамикунонии макроиқтисод як қатор масъалаҳои миёнҷиеро пеш меоварад, ки ҳалли онҳо боиси ташкил ёфтани макроиқтисоди фаъоли Ҷумҳурӣ, ва аз ин сабаб, боиси пешрафти босуръати иқтисоди Тоҷикистон хоҳад гашт.

Вожаҳои калидӣ. Рақамикунонӣ, технологияҳои иттилоотӣ, иқтисоди ниҳонӣ, нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисод, иқтисоди рақамӣ, консепсия, макроиқтисод, омор, низоми иттилоотӣ, низоми оморӣ, Ҳамоҳангсозӣ, таваккал.

Зайнудинов С., Салимов Н.С., Алимов К.К.

НЕКОТОРЫЕ ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ МАКРОЭКОНОМИКИ

Статья посвящена общему видению возможных развитий экономики Таджикистана на основе цифровизации макроэкономической области Республики Таджикистан и состоит из различных составляющих частей. Показано, что некоторые факторы, в том числе, применение эконометрических моделей в системе прогнозирования экономики страны не смогли обеспечивать необходимый уровень гармонизации макроэкономической политики с реальными областями экономики, поэтому осложнили обработку ключевых показателей макроэкономии, что привело к необходимости цифровизации макроэкономии Таджикистана. Анализ гармонизации макроэкономической политики с политикой других социально-экономических областей в других странах показал, что внедрение цифровой техники становится причиной решения некоторых серьёзных проблем, например, снижение доли теневой экономики, развития экономики, увеличение жизненного уровня населения и др. В статье утверждается, что цифровизация макроэкономии приведёт к возникновению некоторых промежуточных проблем, решение которых станет поводом для организации активной макроэкономии Республики, и по этой причине, поводом для ускоренного развития экономики Таджикистана.

Ключевые слова. Цифровизация, информационные технологии, теневая экономика, ключевые показатели макроэкономии, цифровая экономика, концепция, макроэкономика, статистика, информационные системы, статистическая система, гармонизация, риски.

Zainudinov S., Salimov N.S., Alimov K.K.

SOME POSSIBLE SOLUTIONS TO THE DIGITALIZATION OF MACROECONOMICS

The article is devoted to the general vision of possible economic developments in Tajikistan based on the digitalization of the macroeconomic area of the Republic of Tajikistan and consists of various components. It is shown that some factors, including the use of econometric models in the country's economic forecasting system, could not ensure the necessary level of harmonization of macroeconomic policy with real areas of the economy, therefore complicated the processing of key macroeconomic indicators, which led to the need for digitalization of Tajikistan's macroeconomics. An analysis of the harmonization of macroeconomic policy with the policies of other socio-economic areas in other countries has shown that the introduction of digital technology is causing the solution of some serious problems, for example, a decrease in the share of the shadow

economy, economic development, an increase in the standard of living of the population, etc. The article argues that the digitalization of macroeconomics will lead to the emergence of some intermediate problems, the solution of which will be the reason for the organization of active macroeconomics of the Republic, and for this reason, the reason for the accelerated development of the economy of Tajikistan.

Keywords. Digitalization, information technology, shadow economy, key indicators of macroeconomics, digital economy, conception, macroeconomics, statistics, information systems, statistical system, harmonization, risks.

Гузориши масъала. Макроиктисод яке аз соҳаҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон мебошад, ки бехатарии соҳаҳои дигари Ҷумҳуриро бемайлон таъмин мекунад. Аз ин сабаб, ба рушди он дар ҷабҳаҳои гуногун ва равияҳои муфид аҳамияти аввалиндараҷаро муносиб медонанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Рақамикунонӣ - раванди умумичаҳонӣ аст, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла иқтисодиётро амиқ дигаргун месозад. Дар миқёси макроиктисодӣ рақамикунонӣ имкониятҳои навро барои рушд фароҳам меорад, самаранокӣ ва маҳсулнокиро афзоиш медиҳад, аммо мушкилоти навро низ ба вучуд оварданиш мумкин аст.

Дар солҳои охири даврони истиқлолият дар асоси супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ҳуҷҷатҳои қабулкардаи Ҳукумати Тоҷикистон, аз ҷумла қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2018, №557 “Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба мутобиқати амалигардонии сиёсати макроиктисодӣ ва пешгирии таъсири таваккалҳои имконпазир ба иқтисоди миллӣ” [1], қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 “Концепсияи рақамикунонии иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [2], мамлакат ба устувории бебаргашти макроиктисодӣ ноил гашт, ки он ба раванди интеграция ва ҳамоҳангсозии умумии сиёсати макроиктисодӣ бо соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодӣ асос ёфтааст.

Мақсади мақола. Мақола ба диди ҳали имконпазири пешрафти иқтисоди Ҷумҳури дар асоси рақамикунонии соҳаи макроиктисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст ва қисмҳои гуногунро дарбар мегирад.

Муҳтавои асосии мавод. Концепсияи рақамикунонии иқтисоди Тоҷикистон ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [4] асос ёфтааст ва диди умумӣ нисбати истифодабарии технологияҳои рақамии муосир барои расидан ба мақсади олии рушди дарозмуддати мамлакат, яъне баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми Тоҷикистон, ҳарчӣ тезтар баромадан ба сатҳи зиндагии мардуми мамлакатҳои миёнаҳол ва хеле паст кардани камбағалӣ ва ғ-ҳо мебошад. Инчунин таъкид бар он гардидааст, ки истифодабарии технологияҳои рақамии муосир боиси дастрасии мақсадҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ, монанди таъмини истиқлолияти энергетикӣ, бехатарии озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва дигарҳо мегардад.

Яке аз заруриятҳои рӯ овардан ба иқтисоди рақамӣ аз он иборат буд, ки аз соли 2015 сар карда, дар соҳаи истифодаи моделҳои эконометрӣ дар низоми дурбинии иқтисодии мамлакат [6] моделҳои дурбинии иқтисод [5] татбиқ карда шуданд, ки онҳо моделҳои умумии мувозинати ҷузъӣ буда, дараҷаи зарурии ҳамоҳангсозии сиёсати макроиктисодӣ [9], бахусус, сиёсати молиявӣ-қарзӣ, андоз ва ғ-ҳо бо соҳаҳои ҳақиқии иқтисод таъмин карда наметавонистанд, ва аз ин сабаб, коркарди нишондиҳандаҳои калидии макроиктисодро мушкил мегардонданд. Ин ба он оварда расонд, ки нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ қиматҳои ғайриҳақиқиро доро гаштанд ва дар омили расмӣ дарҷ гардиданд. Масалан, мувофиқи омили расмӣ ҳиссаи “иқтисоди ниҳонӣ” дар ММД дар соли 2020 қимати 14 фоизро ташкил медод, ки он нисбат ба соли 2016 ба як фоиз кам аст. Аммо мувофиқи баҳои Фонди асъори байналмилалӣ дар соли 2015 ҳиссаи “иқтисоди ниҳонӣ” дар мамлақати мо 37,7 фоизи ММД-ро ташкил

додааст, ки он аз қимати миёнаи ҷаҳонӣ (27,8 %) ва қимати миёнаи минтақавии Осиёи (31,7 %) хеле зиёд аст[3].

Таҷрибаи умумиҷаҳонӣ нишон медиҳад[8], ки бо воридсозии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба соҳаҳои хизматрасонӣ ва бухгалтерӣ дараҷаи “иқтисоди ниҳонӣ” хеле паст мешавад[7], чунки ҳисобу китоби аниқи оморӣ дар низоми макроиқтисод нақши муҳим мебозад. Дар ин соҳа дар Тоҷикистон аз тарафи органҳои давлатӣ корҳои зиёде ба анҷом расидааст, вале, ҷуноне ки дар Барномаи миёнамӯҳлат [3] қайд гардидааст, дар соҳаи ҳисобҳои оморӣ ҳоло ҳам масъалаҳои ҳалношуда бисёранд, ки ҳалли онҳо аз такмил додани низоми электронии ҳисоботҳо ва ҳисобҳои оморӣ дар асоси таҷрибаҳои ҷаҳонӣ вобаста аст.

Барои ҳалли масъалаҳои баёншуда гузаронидани чораҳои зарур мебошанд, ки дар онҳо рақамикунонии макроиқтисод ҷои аввалро ишғол мекунад ва номгуӣ онҳо дар Барномаи миёнамӯҳлати рушди рақамикунонии иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 оварда шудаанд.

Яке аз онҳо амалигардонии ҷамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодии ҳақиқӣ дар якҷоягӣ бо сиёсати берунӣ дар чорҷубаи платформаи ягона мебошад, ки ба қобилияти ҷалбкунии платформаҳои дигар доро мегардад, ва аз ҷумла, ҷалби ҳамватанонро аз мамлакатҳои хориҷӣ дарбар гирифта метавонад. Барои ин дар мавриди аввали амалишавӣ ҷамоҳангсозии ҷузъиро пеш гирифтани лозим аст, ки оянда бо платформаи умумӣ пайвасти карда хоҳад шуд ва аз ҷиҳати сарфи захираҳои мавҷуда хеле арзон аст.

Чораи дигар - истифодаи моделҳои динамикии бисёрсоҳавии мувозинати умумӣ [10] бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи сифат ва таҳлил, аниқ муайян кардани иқтидори кишвар ва коркарди дурбинии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мебошад. Барои ба ин мақсад расидан дониши мукамали кормандон чи дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва чи дар соҳаи фанҳои дақиқ, техникӣ ва химиявӣ нақши аввалиндарачаро мебозад. Роҷеъ ба ин масъала тазаккур бояд дод, ки дар ин раванд мақомҷунбони асосӣ мавҷудияти истеҳсолот мегардад, чунки моделҳои динамикии бисёрсоҳаи мувозинати умумӣ технологияҳои иттилоотии навро дар назар дорад, ки технологияҳои кӯҳнашударо дар истеҳсолот иваз менамоянд.

Механизми электронии ҷамъоварии додаҳои оморӣ яке аз масъалаҳои асосии рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад, чунки бе иттилооти мувофиқ ба соҳа дар бораи рақамикунонӣ масъалагузорӣ карда намешавад. Ҷамъоварии додаҳо дар ҳамаи соҳаҳо ба мушкилии соҳавӣ соҳиб аст, аз ҳамин сабаб, қолаббандии додаҳо ва ба як сурат овардан барои ворид кардани онҳо ба хотираи техникаи ҳисоббарор заҳмати зиёдеро талаб мекунад, ки асосан ба дониши динамикии технологияи иҷроқунанда вобастагии зич дорад.

Бо ёрии низоми электронӣ таъмини ҷамъоварии додаҳо оид ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз органҳои маҳаллӣ мушкилии дигари рақамикунонии макроиқтисод мебошад. Аз нуқтаи назари технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таъмини ҷамъоварии додаҳо асосан ба муҳайё кардани захираҳои лозимӣ, яъне компютеризатсияи соҳаҳо алоқаманд аст, вале васли онҳоро ба назар нагирифтани номумкин аст. Инчунин, компютеризатсия талаб мекунад, ки маблағи зиёде барои тайёр кардани кадрҳои ҳамин соҳа сарф карда шавад, ки нархи таъмини ҷамъоварии додаҳо хеле баланд мебардорад.

Воридсозии иттилоот ба хотираи техникаи рақамӣ такмили низоми ҳисобҳои миллиро талаб мекунад, чунки ҳисобҳои милли бо назардошти набудани низомҳои иттилоотӣ тарҳрезӣ шуда буданд. Воридсозии технологияҳои иттилоотӣ нисбати ҳисобҳо талаботи худро пеш меорад, ки ба ногуастани ҷузъҳои ҳисобҳо таъя мекунад. Ногуастани ҳисобҳо боиси баланд бардоштани ҳосилнокии раванди ҳисобу китоб, тезамалии ба даст овардани натиҷаҳо, коркарди ҳаҷми калони додаҳо мегардад.

Бешубҳа, барои рақамикунонӣ устувор гардонидани потенциали кадрӣ ва техникаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазоратҳои дигар лозим мешавад. Маълум аст, ки кормандони вазоратҳо, бахусус, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази масъули коркарди додаҳо мебошад, аз ин сабаб, онҳо бояд бо

ду чизи мукаммали зерин соҳиб бошанд: 1) вазоратҳо бояд техникаи ҳозиразамони аълотаринро доро бошанд, монанди низомҳои электронии гардиши хуччатҳо, то ин ки хангоми васли низоми иттилоотии корхонаҳои дигар бо низоми вазоратҳо мушкилие ба миён наояд; 2) вазоратҳо бояд бемайлони донишу савияи кормандони худро баланд бардоранд, то ин ки барои қабули низомҳои дигар ҳамеша тайёр бошанд ва бе хавфи нест шудани иттилоот корро ба анҷом расонида тавонанд. Барои ин кор онҳо аз муассисаҳои зердасти худ бояд истифода баранд, аз ҷумла, ВРИС ҚТ аз захираи молиявӣ ва маънавии муассисаи давлатии Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии вазорат метавонад истифода барад. Барои ин мақсад Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии ВРИС ҚТ курси давомноки омӯзиши асосҳои техникаи ҳисоббарорро барои кормандони худ муассиса ташкил карда буд.

Рақамикунонии базаи додаҳои лоиҳаҳои инвеститсионии давлатӣ, рақамикунонии таъмини молиявии марказонидашуда, ёрии гуманитарӣ ва ташкили реестри ягонаи электронии давлатӣ масъалаи мубрами рӯз ба ҳисоб меравад. Ин марҳила он вақт амалӣ мешавад, ки агар ногусастагии хуччатҳои иттилоотӣ васл карда шаванд; ногусастагии низомҳои иттилоотӣ таъмин карда шаванд; кормандони соҳиби донишҳои дақиқу техникӣ ва технологӣ мавҷуд бошанд.

Бе воридсозии низоми автоматизиронидаи мониторинги амалигардонии лоиҳаҳои инвеститсионии давлатӣ, объектҳои нотамоми сохтмонӣ, таъмини молиявии марказонидашуда ва ёрии гуманитарӣ масъалаи рақамикунонии макроиқтисоди Ҷумҳури ҳали худро намеёбад. Барои воридсозии низомҳои гуногуни автоматизиронидашаванда иҷрои як қатор шарту шароитҳо лозиманд, ки муҳимтаринашонро номбар мекунем: 1) муайян кардани нуқтаҳои пайдоиши иттилоот барои тарҳрезӣ кардани самтҳои ҳаракати онҳо дар намуди селҳои иттилоотӣ [11, с.123-134; 12, с.137-145]; 2) тарҳрезӣ кардани самтҳои афзалиятноки аввалиндараҷа, дуюмдараҷа, сеюмдараҷа ва ғ-ҳо барои воридсозии онҳо дар хотираи барномаи низоми иттилоотӣ; 3) тарҳрезӣ кардани самти ҳаракатҳои селҳои иттилоотӣ бо афзалиятшон аз ҷузъи муайяни низоми иттилоотӣ ба ҷузъи дигари он; 4) муайян кардани баландтарин афзалият барои қабули қарор аз тарафи низоми иттилоотӣ. Ба ғайр аз ин, шартҳои дигаре низ вучуд доранд, ки онҳо ба қабули қарор аз тарафи низоми иттилоотӣ саҳми худро гузошта метавонанд. Чунин шартҳо низ барои воридсозии низоми автоматизиронидашудаи мониторинги амалигардонии стратегияи миллии рушд, барномаи рушди миёнамӯҳлат ва Мақсадҳои рушди устувор ҷой доранд. Фарқашон дар он аст, ки додаҳо бо маънии худ, ҳаҷми худ ва соҳаи худ ба ҳамдигар монанд нестанд.

Ҳамин тавр, пеш гузоштани масъалаи рақамикунонии макроиқтисод як қатор масъалаҳои миёнавиеро пеш меоварад, ки ҳалли онҳо боиси тезонидани рақамикунонии макроиқтисод ва зухур ёфтани макроиқтисоди фаъоли Ҷумҳури, ва аз ин сабаб, боиси пешрафти босуръати иқтисоди Тоҷикистон мегардад.

АДАБИЁТ

1. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 ноября 2018 года, №557 «О Плана мероприятий по координации реализации макроэкономической политики и предотвращению воздействия возможных рисков на национальную экономику». Электронный ресурс: [https://adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132789] (на.02.09.2024)
2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Электронный ресурс [https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Concept%20of%20the%20Digital%20Economy%20in%20the%20Republic%20of%20Tajikistan%20%28RU%29.pdf] (на 03.09.2024)
3. Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы. Электронный ресурс: [file:///C:/Users/Safarali/Downloads/] (на 03.09.2024)
4. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/Қарори Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016, №636. Душанбе, - 88 с.

5. Яковлева А.В. Эконометрика. 2010. Электронный ресурс: [https://be5.biz/ekonomika/e008/index.html] (на 10.09.2024 г.).
6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2023 года №308 "О прогнозе основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан на 2024-2026 годы". Электронный ресурс: [https://adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=145685] (на 10.09.2024 г.).
7. Балог М.М., Демидова С.Е., Троян В.В. Влияние цифровой трансформации на теневую экономику. Электронный ресурс: [https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovoy-transformatsii-na-tenevuyu-ekonomiku] (на 09.06.2024 г.)
8. Набиев, Ф. Н. Цифровые технологии как средство снижения доли теневой экономики / Молодой ученый. — 2023. — № 9 (456). — С. 108-111.
9. С.И.Шаталов. Координация макроэкономической политики в экономических союзах (на материалах ЕС, АСЕАН и МЕРКОСУР). Электронный ресурс: [https://eabr.org/upload/iblock/acc/shatalov_1.pdf] (на 13.04.2024 г.)
10. Серебряков Г.Р. Макроэкономические исследования. Электронный ресурс: [https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-postroeniya-dinamicheskoy-mezhotraslevoy-ravnovesnoy-modeli-rossiyskoy-ekonomiki] (на 12.04.2024)
11. Землянский А.А., Зайнудинов С.З. Предметно-ориентированные технологии в агробизнесе. Монография. М.: Издательство РГАУ-МСХА, 2016., 133 с., 10,1 п.л.
12. Землянский А.А., Зайнудинов С.З. Предметно-ориентированные технологии в сфере агробизнеса: наука и практика. Под ред. доктора экономических наук, профессора, Академика международной академии Высшей школы А.А. Землянского. Монография. ООО «Мегапринт», Иркутск, 2017, усл.п.л.9,4, 152 с.

УДК.:36

Зокирхонзода М.З.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА БАҲИСОБГИРИИ АМАЛИЁТҲОИ СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ ВА НАҒАҚА

Мақолаи мазкур омӯзиши баъзе амалиётҳои баҳисобгирии суғуртаи давлатии иҷтимоиро дар асоси ордерҳои мемориалӣ дар бар мегирад. Дар асоси амалиётҳои баҳисобгирии сохторҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ ва нафақа муаллиф гузораҳои баҳисобгириро дар ҷанбаи инъикоси амалиёт дар ҳисобҳо ва ҳуҷҷатҳо ба низом даровардааст. Инчунин баъзе вариантҳои инъикоси амалиёт дар ҳисобҳои баҳисобгирии суғуртаи иҷтимоии давлатӣ ва нафақа пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: баҳисобгирии амалиётҳои суғуртаи иҷтимоӣ, ордери мемориалӣ, ҳуҷҷати муҳосибӣ, гузориши муҳосибӣ, ба низомдарории амалиётҳои муҳосибӣ, кӯмакпулӣ оид ба корношоямии муваққатӣ, андозии иҷтимоӣ.

Зокирхонзода М.З.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО УЧЁТУ ОПЕРАЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ И ПЕНСИЙ

Данная статья охватывает изучение некоторых бухгалтерских операций по государственному социальному страхованию на основании мемориальных ордеров. На основании бухгалтерских операций структур государственного социального страхования и пенсий автором произведена систематизация бухгалтерских проводок в аспекте отражения операций на счетах и документах. Также предложены некоторые варианты отражения

операций на счетах бухгалтерского учёта по государственному социальному страхованию и пенсиям.

Ключевые слова: учёт операций социального страхования, мемориальный ордер, бухгалтерский документ, бухгалтерская проводка, систематизация бухгалтерских операций, пособие по временной нетрудоспособности, социальный налог.

Zokirkhonzoda M.Z.

ORGANIZATION AND EVALUATION OF THE INTERNAL AUDIT SYSTEM IN INSTITUTIONS OF STATE SOCIAL INSURANCE AND PENSIONS OF TAJIKISTAN

This article covers the study of some accounting transactions for state social insurance on the basis of memorial orders. Based on the accounting operations of the structures of state social insurance and pensions, the author systematized accounting entries in terms of reflecting transactions on accounts and documents. Some options for reflecting transactions on accounting accounts for state social insurance and pensions are also proposed.

Keywords: accounting for social insurance transactions, memorial order, accounting document, accounting record, systematization of accounting transactions, temporary disability allowance, social tax.

Исследования по направлению бухгалтерского учёта расходов по социальному страхованию показывают, что вся учётно-аналитическая деятельность АССП полностью ведётся по МСФО, о котором свидетельствуют учётно-отчётные показатели Агентства. В этой связи рассмотрим некоторые расходные статьи фонда социального страхования и пенсий, которые отражены в следующих мемориальных ордерах:

Таблица 1. Мемориальный ордер № 1 (касса)

№ п/п	Дебет	Кредит	Содержание операции
1.	1 11 110	1 11 280	Получено из банка по чеку
2.	1 14 610	1 11 110	Выданы средства подотчётным лицам (командировочные расходы, хозяйственные расходы)
3.	2 11 510	1 11 110	Выдана зарплата работникам
4.	5 12 610	1 11 110	Выдана зарплата работникам по найму
5.	5 22 420	1 11 110	Выплата суммы единовременной социальной помощи

Источник: Типовые бухгалтерские операции структур АССП при Правительстве Республики Таджикистан

Данный мемориальный ордер № 1 - отражает поступление и расход денежных средств кассы и охватывает бухгалтерские проводки по мелким расходам внутри учреждений государственного социального страхования и пенсий, и пенсий, в частности, выдача денежных средств подотчётным лицам, выдача зарплаты работникам, оплата единовременных пособий и т.д.

Таблица 2. Мемориальный ордер № 2 (банковские операции)

№ п/п	Дебет	Кредит	Содержание операции
1.	1 11 280	2 11 973	Финансирование из областного АССП
2.	1 11 110	1 11 280	Получено из банка по чеку
3.	1 14 610	1 11 280	Выплата сумм хозяйственных расходов, командировочных расходов
4.	1 15 100	1 11 280	Выплата сумм коммунальных расходов
5.	2 11 110	2 11 280	Оплата долга по коммунальным услугам

6.	2 11 510	1 11 280	Выплата заработной платы
7.	2 11 541	1 11 280	Оплата профсоюзного взноса 35%
8.	2 11 542	1 11 280	Оплата профсоюзного взноса 65%
9.	2 11 591	1 11 280	Оплата 1% взнос в НДСПТ
10.	2 11 660	1 11 280	Оплата суммы 1%
11.	2 11 670	1 11 280	Оплата суммы подоходного налога
12.	2 11 680	1 11 280	Оплата суммы социального налога
13.	211 680/1	2 11 280	Оплата пособий (больничный лист, по уходу за ребенком)
14.	2 11 681	1 11 280	Оплата суммы санаторно-курортного лечения 1,4%
15.	5 12 820	1 11 280	Оплата банковских услуг 0,5%

Источник: Типовые бухгалтерские операции АССП при Правительстве Республики Таджикистан.

По данным мемориального ордера № 2 наблюдается, что средства, финансируемые из областного АССП в основном использованы не только для покрытия хозяйственных расходов, в частности, выплаты по коммунальным услугам, командировочным расходам, также для расходов связанных с заработной платой работников, к которым относятся, выдача зарплаты, оплата профсоюзного взноса, оплата взноса в НДСПТ, социального налога, подоходного налога, пособий по временной нетрудоспособности и по уходу за ребенком, оплата суммы на санаторно-курортное лечение 1,4% а также для оплаты банковских услуг 0,5%. Касательно проводок 13 и 14 нам бы хотелось внести некоторые коррективы, которые способствуют совершенствованию учётного процесса учреждений государственного социального страхования и пенсий и соответствию международным стандартам учёта, в частности:

13. Дт 211681 (взамен 211680/1)

Кт 211280

14. Дт 211682 (взамен 211681)

Кт 111280

Таблица 3. Мемориальный ордер № 5 (расчёт заработной платы)

№ п/п	Дебет	Кредит	Содержание операции
1.	5 10 100	2 11 510	Начисление заработной платы работникам
2.	5 10 100	2 11 680/1	Начисление пособий по временной нетрудоспособности и пособий по уходу за ребенком
3.	5 11 100	2 11 680	Начисление суммы социального налога
4.	5 11 100	2 11 681	Начисление суммы санаторно-курортного лечения 1,4%
5.	2 11 510	2 11 660	Начисление суммы социального налога работников 1%
6.	2 11 510	2 11 541	Начисление профсоюзного взноса 35%
7.	2 11 510	2 11 542	Начисление профсоюзного взноса 65%
8.	2 11 510	2 11 670	Начисление суммы подоходного налога
9.	2 11 510	2 11 591	Начисление суммы взноса в НДСПТ

Источник: Типовые бухгалтерские операции АССП при Правительстве Республики Таджикистан.

Касательно бухгалтерских проводок в аспекте расчёта заработной платы, в частности второй проводки мемориального ордера № 5 хотелось бы отметить, что 510100 «Зарплата в денежной форме» здесь нарушается принцип «точности» информации, поскольку бухгалтерские данные, тем более проводки должны отражать аналитическую информацию о совершенной операции. В этой связи нами предлагается использовать при аналогичной операции следующую бухгалтерскую проводку:

Дт 510101 «Дополнительная зарплата по временной нетрудоспособности»

Кт 211681 «Оплата пособий по временной нетрудоспособности»

**Таблица 4. Мемориальный ордер № 6
(Поступление основных средств, бензина, канцелярских товаров и т.д.)**

№ п/п	Дебет	Кредит	Содержание операции
1.	1 31 210	1 15 100	Поступление канцелярских товаров
2.	1 31 218	1 15 100	Поступление хозяйственных товаров
3.	1 31 216	1 15 100	Поступление бензина
4.	1 31 217	1 31 216	Расход бензина подотчетному лицу
5.	1 31 219	1 15 100	Поступление ремонтных материалов
6.	1 41 320	1 15 100	Поступление технических материалов
7.	1 41 400	1 15 100	Поступление мебели
8.	5 12 620	1 15 100	Расход по публикации рекламы
9.	5 12 710	1 15 100	Расход денежных средств на электроэнергию
10.	5 12 750	1 15 100	Расход денежных средств на воду
11.	5 12 771	1 15 100	Расход денежных средств по услугам связи
12.	5 12 773	1 15 100	Расход денежных средств на почтовые услуги
13.	5 11 900	1 15 100	Расходы на страхование работников
14.	5 22 530	1 15 100	Расходы по транспортному налогу
15.	5 22 900	1 15 100	Расходы по страховке и автодиагностике машины

Источник: Типовые бухгалтерские операции АССП при Правительстве Республики Таджикистан.

По нашим наблюдениям данный мемориальный ордер № 6 содержит бухгалтерские счета, которые приняты АССП на основании утвержденного плана счетов Министерством финансов Республики Таджикистан, в частности, 141320, 141400, 512620, 512710, 512750, 512771, 512773, 511900 и 522900, созданные с целью ведения аналитического учёта с учётом особенностей бухгалтерских операций учреждений государственного социального страхования и пенсий Таджикистана.

Таблица 5. Систематизация бухгалтерских проводок по документальному оформлению и типам изменений в бухгалтерском балансе учреждения государственного социального страхования и пенсий Таджикистана

№	Дебет	Кредит	Первичные бухгалтерские документы	Типы изменений в балансе	Примечания автора
1	310110 «Вложенный ассигнованный капитал - здание склада № 1а»	141120 «Нежилые здания - здание склада № 1а»	Акт о ликвидации основных средств	IV	-
2	310110 «Вложенный ассигнованный капитал - Газель 2134»	141310 «Транспортное оборудование - Газель 2134»	Акт о ликвидации основных средств	IV	взамен Дт310110 использовать Дт310111
3	310110 «Вложенный ассигнованный капитал - принтер – OneNote 2330»	141320 «Прочие машины и оборудование - принтер – OneNote 2330»	Акт о ликвидации основных средств	IV	взамен Дт310110 использовать Дт310112
4	310110 «Вложенный	141400 «Мебель, офисные	Акт о ликвидации основных средств	IV	взамен Дт310110

	ассигнованный капитал – шкаф двухтумбовый»	принадлежности – шкаф двухтумбовый»			использовать Дт310113 вместо Кт141400 использовать Кт141401
5	513100 «Расходы на амортизацию основных средств-здание склада №1а»	141120 «Нежилые здания - здание склада № 1а»	Запись в инвентарных карточках	Изменения в пробном балансе I	-
6	513100 «Расходы на амортизацию основных средств - Газель 2134»	142310 «Машины и оборудование - Газель 2134»	Запись в инвентарных карточках	Изменения в пробном балансе I	взамен Дт513100 использовать Дт513101
7	513100 «Расходы на амортизацию основных средств-принтер OneNote 2330»	142320 «Машины и оборудование-принтер OneNote 2330»	Запись в инвентарных карточках	Изменения в пробном балансе I	взамен Дт513100 использовать Дт513102
8	513100 «Расходы на амортизацию основных средств-шкаф двухтумбовый»	142400 «Накопленный износ-мебель, офисные принадлежности - шкаф двухтумбовый»	Запись в инвентарных карточках	Изменения в пробном балансе I	взамен Дт513100 использовать Дт513103

Источник: Разработано автором на основании бухгалтерских проводок АССП ПРТ

Данные мемориального ордера указывают на то, что согласно утвержденному плану счетов внутри АССП открыты вышеприведенные аналитические счета, что способствуют сбору аналитических данных по совершенствованию учётно-аналитической работы учреждений государственного социального страхования и пенсий Республики Таджикистана. По данным вышеприведенных мемориальных ордеров, хотелось бы отметить, что здесь широко использован активно-балансовый счёт 131 210 «Сырьё и материалы», но в Инструкции по применению единого плана счетов для организаций сектора государственного управления Республики Таджикистан в субсчете 131210 «Сырьё и материалы» отмечен перечень, который может быть включен в данный субсчет. По приведенным бухгалтерским проводкам в АССП аналитические счета открыты только по бензину и ремонтным материалам, но канцелярские товары отнесены на общий субсчёт 131210 «Сырьё и материалы», хотя в конце отчётного периода на этом счете сводятся данные всех открытых аналитических счетов. В этой связи целесообразно открыть отдельный аналитический счёт для канцелярских товаров, поскольку список наименований данной статьи расходов является широким и объёмным. Также мы полагаем, что использование счета «Сырьё и материалы» для учреждений государственного социального страхования и пенсий является несколько неуместным и было бы более логично и точно переименовать счёт на «Материалы», поскольку учёт сырья не предусматривается в данной сфере. Изучив вышеприведенные бухгалтерские проводки деятельности АССП ПРТ с целью совершенствования учётного процесса нами определены первичные документы и типы изменений в бухгалтерском балансе учреждения государственного социального страхования и пенсий Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмонова М.З. Improvement of social security system by the social taxes in the national economy of Tajikistan [Текст] / М.З. Абдурахмонова // Материалы VII международной научно – практической конференции ТГУК «Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики». – Душанбе: «Точир». 2019. – С. 231-234.
2. Абдурахмонова М.З. Assessment of social risk in the aspect of maintaining social security on the conditions of transboundary cooperation [Текст] / М.З. Абдурахмонова // Материалы VII международной научно-практической конференции на тему: «Повышение конкурентоспособности социально-экономических систем в условиях трансграничного сотрудничества регионов». – Крым-Ялта, 2-4- апреля 2020. – С. 81-83.
3. Абдурахмонова М.З., Абдурахмонов М. Особенности учёта в органах социального страхования согласно МСФО в условиях интенсивного развития [Текст] / М.З. Абдурахмонова, М. Абдурахмонов // Материалы IX – научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции на тему «Национальное единство – основа развития экономики Республики Таджикистан» посвященное Году молодёжи, Дню таджикской науки и 20-летию Национального единства. – Худжанд, 2020. – С. 471-474.
4. Муслимов Салим Январ оглы. Реформирование бухгалтерского учета, анализа и аудита в пенсионно-страховых системах тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.12, доктор экономических наук 2005 <https://www.dissercat.com/content/reformirovanie-bukhgalterskogo-ucheta-analiza-i-audita-v-pensionno-strakhovykh-sistemakh>
5. Скачко Галина Александровна. Методология и методика бухгалтерского учета в структурах социального страхования и пенсий Российской Федерации: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.12 Москва, 2006 334 с. РГБ ОД, 71:07-8/263.
6. Хасанов А. Е. Вопросы отражения в бухгалтерской отчетности социального обеспечения / А. Е. Хасанов, Н. В. Палешева // Экономические аспекты развития России: микро- и макроуровни: Сборник материалов XIII всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Киров, 20 мая 2020 года. - Киров: Вятский государственный университет, 2020. - С. 662-673. - EDN YNXCON.

УДК.:338.012

Имомназаров М.А, Султонбекова М.Р.

ТАҲЛИЛИ ИНКИШОФИ ФРАНЧАЙЗИНГ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Нишондиҳандаҳои бизнеси франчайзингӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки муносибатҳои низоми франчайзингӣ дар шароити муосир яке аз шаклҳои инкишофёфта ва бомуваффақияти ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур равандҳои методологӣ ва мавқеи мамлакатҳои хоҷагии ҷаҳон, ки таҳлили ҳаматарафаро дар инкишофи франчайзинг нишон медиҳад баррасӣ карда шудааст. Аз руи таҳлили мақола маълум гардид, ки барои ворид шудан ба низоми франчайзингӣ сармояи ибтидоӣ зарур мебошад. Миқдори зиёди одамон мавҷуданд, ки кушиши ташкил намудани бизнеси худро доранд, лекин надоштани сармояи ибтидоӣ боз мебарояд. Маҳз бо ҳамин сабаб ба соҳибкории start-up-ёрҳо зарурияти гирифтани қарз ба вучуд омадааст ва муттасифона пеши роҳи инкишофи бизнеси франчайзингӣ мегардад.

Вожаҳои калидӣ: франчайзинг, франчайзи, франшиз, низом, бизнес-формат, сохтор, бизнеси франчайзингӣ, франчайзинги дистрибуторӣ.

Имомназаров М.А, Султонбекова М.Р.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ФРАНЧИЗИНГА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Показатели развития франчайзингового бизнеса в мировой экономике показывают, что рассмотрены отношения системы франчайзинга в современных условиях как одной из наиболее развитых и успешных форм организации и развития предпринимательской деятельности. На основе анализа статьи стало понятно, что для входа в систему франчайзинга необходим первоначальный капитал. Есть много людей, которые пытаются начать свой собственный бизнес, но их сдерживает отсутствие первоначального капитала. Именно по этой причине начинающим предпринимателям необходимо брать кредит, что, к сожалению, препятствует развитию франчайзингового бизнеса.

Ключевые слова: франчайзинг, франшиз, франчайзи, система, бизнес-формат, структура, франчайзинговая бизнес, дистрибьюторская франчайзинг

Imomnazarov M.A., Sultonbekova M.R.

ANALYSIS OF FRANCHISING DEVELOPMENT IN FOREIGN COUNTRIES IN MODERN CONDITIONS

The indicators of the development of the franchise business in the global economy show that the relations of the franchise system in modern conditions as one of the most developed and successful forms of organization and development of entrepreneurial activity are considered. Based on the analysis of the article, it became clear that initial capital is needed to enter the franchise system. There are many people who are trying to start their own business, but they are held back by the lack of initial capital. It is for this reason that beginning entrepreneurs need to take out a loan, which, unfortunately, hinders the development of the franchise business.

Keywords: franchise, franchisee, franchise, system, business format, structure, franchise business, distribution franchise.

Бизнеси муосири байналмилалӣ бо мавҷудияти як қатор омилҳое тавсиф карда мешавад, ки ба рушди он ҳалал мерасонанд. Ба монанди васеъ гардидани майдони фуруши маҳсулоти истеҳсолшуда, ҷалб намудани муттахасисон ба шабакаҳои (сети) дилерии фирмаҳои бузург, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳо, муҳлати дуру дароз фаъолият накардани корхонаҳои хурд ва ғайра ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз ин дар робитаи ба ҳам мутақобилаи бизнеси хурд ва бузург мушкилот ба вучуд омадааст.

Барои ҳал намудани мушкилиҳои дар боло қайд карда шуда механизмҳои нави фаъолияти иқтисодӣ зарур мебошад. Ба ақидаи мо яке аз чунин механизмҳо ин қорӣ намудани системаи франчайзингӣ дар иқтисодиёти муосир шуда метавонад, ки ба мо имконият медиҳад, фоиданокии соҳибқорӣ хурдро бо воситаи якҷоя намудани бартарҳои бизнеси хурд ва бузург афзоиш диҳем.

Франчайзинг- ин як усули паҳн намудани мол ва хизматҳо мебошад. Бо ибораи дигар гуем, ин як усули зиёд гардонидани корхонаҳои бомуваффақият фаъолият кардаистода ба шумор меравад. Яке аз сабабҳои муваффақияти фаъолияти франчайзинг- ин раванди махсуси ҳамқорӣ мутақобилаи франчайзи ва франчайзер мебошад, ки дар зери таъсири як бренд фаъолияти онҳо якҷоя карда мешавад. Дар якҷоягӣ онҳо метавонанд қору амалҳоро ба анҷом расонанд, ки берун аз ҳудуди имкониятҳои фаъолияти соҳибқорӣ инфиродӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши франчайзинг, хусусиятҳои хоси он, инчунин дурнамои рушд дар мамлакатҳои хориҷа ва иқтисодиёти имрӯза дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ ба ақидаи мо хеле

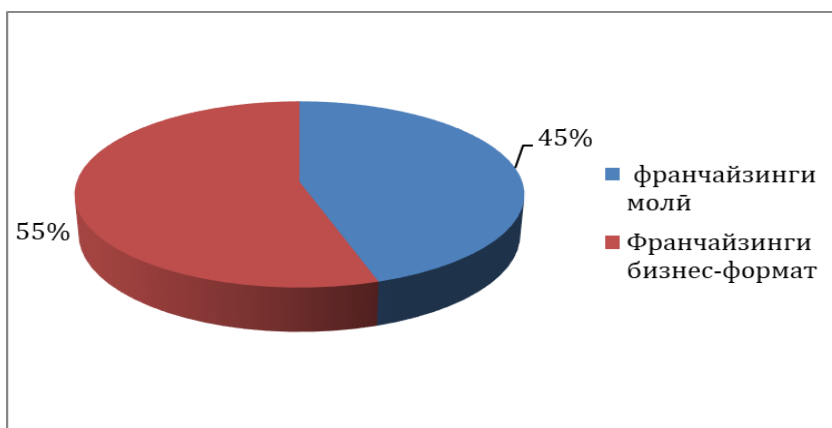
масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Бӯҳрони молиявӣ чаҳонӣ на танҳо барои бизнеси хурд, балки ба ширкатҳое, ки пешоҳанги бозор дар баҳши худ ба ҳисоб мераванд, марговар гардидааст.

Корпоратсияҳое, ки аз ҷиҳати миқёси фаъолиятшон бузург мебошанд, корпоратсияҳои на он қадар калонро харидорӣ намуда дар натиҷа дар сохторҳои гуногун ихтисори зиёдро ба вучуд меоранд. Аз нуқтаи назари як қатор коршиносони соҳа фаъолияти системаи франчайзинг як роҳи зуд ғоидаовар ва ҳарчи зудтар барои баромадан аз вазъияти бӯҳрони иқтисодӣ мусоидат менамояд, ки самаранокии бизнеси хурдро афзоиш дода ба рушди он умеди зиёд доранд.

Ҳамин тавр франчайзинг як стратегияи бештар маъмул барои ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ буда ба васеъ гардидани имкониятҳо барои ғурушандагони савдои чакана, ки дар бозорҳои сусти инкишофёбанда фаъолият мекунанд, ба ҳисоб меравад.

Таҳлил ва омӯзиши масъалаи тараққиёти бизнеси франчайзингӣ дар ҳоҷагии чаҳонӣ маҳз аз ШМА оғоз намудан зарур мебошад, зеро ШМА яке аз пешоҳанг ва доштани таҷрибаи ғайр ҳамчун ватани ин шакли бизнес-формат ҳисобида мешавад. Исаак Зингер дар Амрико аввалин бор дар солҳои 1851 дар якҷоягӣ бо ширкати «Singer Sewing machine company»-и худ намунаи франчайзинги муосирро ташкил карда буд. Дар замони муосир низоми франчайзингии ШМА яке аз маъмултарин дар ҳоҷагии чаҳонӣ ба шумор меравад. Аз руи баҳодиҳии Ассоциатсияи Байналмилалии Франчайзинг (The International Franchise Association), соли 2022 зиёда аз 792 000 ширкатҳои франчайзингӣ дар ШМА фаъолият кардааст (франчайзӣ), ки нисбат ба соли 2021, 2,2% афзоиш ёфтааст. Дар натиҷа зиёда аз 8,4 млн. ҷойҳои қувваи корӣ ташкил шудааст, ки нисбат ба соли гузашта 3,1% зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсолот аз ҳисоби ширкатҳои франчайзингӣ бошад дар соли таҳлилий ба 826,6 млрд доллар расидааст, ки нисбат ба соли гузашта 4,9% зиёдро ташкил додааст. Дар сохтори ММД-и мамлакат ҳиссаи ширкатҳои франчайзингии амрикоӣ бошад дар ин давра ба 501 млрд. доллар расида нисбати соли 2021, 5,7% ва нисбат ба соли 2018 бошад қариб 11% афзуда аст[1].

Аксарияти ширкатҳои франчайзингии амрикоӣ мувофиқи талаботи модели франчайзинги бизнес формат (Business format franchises) ташкил карда шудаанд. Хусусияти франчайзинги модели бизнес формат дар он ифода меёбад, ки ғайр аз истифода кардани маҳсулот ва тамғаи молии франчайзер, идоракунии бизнесро низ бо усули муқаррар намудани франчайзер ба амл мебарорад. Модели франчайзинги бизнес формат нақшаҳои маркетингӣ, омӯзиш, таблиғ ва дастгирии хизматрасонии оперативиро фаро мегирад. Ҳамин тавр, дар соли 2022, зиёда аз 773600 ширкатҳо бо истифода аз ин модели франчайзинг сохта шудаанд. Ин маълумот дар расми 1 оварда шудааст.



Расми 1 –Сохтори модели франчайзинг дар ШМА.

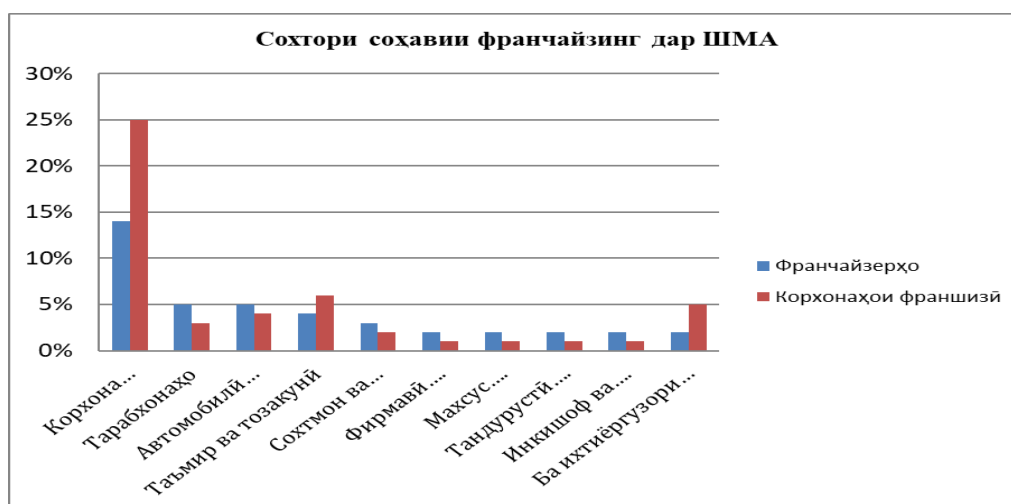
Франчайзинги дистрибюторӣ бошад (product distribution franchises) на он қадар машхур ҳамкориҳои байни франчайзеру франчайзиро дар бар гирифта мақсади асосиашон фуруши маҳсулот мебошад. Дар таҷриба аксари маврид муносибатҳои байни таҳвилгар ва диллерро маҳз франчайзинги дистрибюторӣ нишон медиҳад. Дар ин ҳолат франчайзер ҳуқуқи истифодаи тамғаи молии худро ба франчайзи дода, низоми идоракунии бизнесро таъмин наменамаяд. Фаъолияти франчайзинги дистрибюторӣ асосан дар соҳаҳои фуруши автомобилҳо ва истгоҳҳои хизматрасонии техникӣ ба назар мерасад. Масалан зиёда аз 500 ширкатҳои бузург ҳамчун фаъолияти франчайзингӣ дистрибюторӣ соли 2018 дар ШМА дар ҷадвали 1 дар чунин шакл оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Франчайзинги бизнес-формат ва франчайзинги дистрибюторӣ

	Франчайзинги бизнес-формат	Франчайзинги дистрибюторӣ
Ширкатҳои франчайзингӣ, воҳ.	732 842	500
Шуғли аҳоли, одам	7 636 267	3 021 938
Воситаҳои ба музди меҳнат сарф шуда (млн.долл.)	206,9	78,7
Истеҳсоли маҳсулот, млн. долл.	674	266

Дар соҳаи хизматрасонӣ ва хуроки омма франчайзерҳои маъмул ва фаъоли амрикоӣ ба монанди "America Center" (хизматрасонӣ), "A-15" (иҷораи автомобил), "Baskin Robbins" (яхмос), "Burger King" (хуроки зуд тайёр), "Century" (амволи ғайриманқул), "Chem Dry" (хизматрасонӣ оиди тозакунии химиявӣ), City Looks (сартарошхонаҳо), Comfort Inn (меҳмонхонаҳо), Pizza Domino's (расонидани пیتса), ERA (амволи ғайриманқул), Future Kids (таълими кӯдакон), Haagen Dazs (яхмос), "Holiday Inn" (меҳмонхонаҳо), «Levi's Store» (либос), «Mail Boxes» (хизматрасонии почта), «McDonald's» (фастфуд), «Midas» (хизматрасонии автомобилӣ), «New Horizons» (омӯзиши компютерӣ), «Petland» (воситаҳои барои ҳайвоноти хонагӣ), "Pizza Hut" (Фастфуд), "Rainbow Intl." (хизматрасонӣ) ба ҳисоб мераванд. Аз ин ҷо чунин хулоса намудан мумкин аст, ки сохтори саноатии франчайзинг дар Амрико бисёрҷанба буда, дар расми 2 чунин инъикос ёфтааст.



Расми 2 – Сохтори соҳавии истифодакунии франчайзинг дар ШМА

Дар аксарияти мамлакатҳои дигари хоҷагии ҷаҳони низ франчайзинги хизматрасонӣ ва таъмини хуроки омма (общ.пит.) ташаккул ёфта истодааст. Дар натиҷа франчайзерҳои амрикоӣ шабакаҳои франшизиро усули ғайрибеҳтарин ҳангоми ворид шудан ба бозори

хориҷӣ номидаанд. Ва ин пеш аз ҳама хавфҳои инвеститсиониро коҳиш дода, сармояи хусусиро ҷалб менамояд, ки доираи васеъ гардидани истехсолот ва пешравӣ дар бозор ба амал меояд. Системаҳои амрикоии франчайзинг бо усулҳои гуногун ба иқтисодии кишварҳои хориҷӣ пайвасти мегарданд, аз ҷумла бо 100% иштироки франчайзер бо роҳи ташкил намудани корхонаи муштарак, ташкили ширкатҳои духтарӣ, бастании созишнома бо намоёндогони мамлакатҳои аъзои шартнома ва ғайра.

Ҳамагуна интихоби схемаи вобаста ба имкониятҳои мамлакат мавҷудбуда, инчунин аз рӯи стратегияи қабулшудаи инкишофи ҳуди франчайзер муайян карда мешавад.

Мувофиқи қоида дар аксар маврид манфиатҳои миллии нисбат ба манфиатҳои мамлақати иштирокчи ҳама вақт бартарӣ дорад. Дар таҷриба дар баробари истифода кардани тамғаҳои молӣ ва стандартҳои бизнес-системаҳо дар шартнома шартҳои воридшавии иштирокчиёни системаҳо пешакӣ қайд карда мешавад (мувофиқан дар мамлақати шартнома басташуда), ки барои мавҷудияти молҳо ба монанди таҷҳизот, материалҳои хароҷотӣ, маҳсулоти ғизо зарур мебошад, ифода менамояд.

Бизнеси франчайзинг дар ШМА ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор рафта аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ худро муваффақ ва рушдёр нишон дода истодааст.

Франчайзингҳои (франшизаҳои) ширкатҳои амрикоӣ бештар дар Британияи Кабир ва Канада татбиқ шуда истодааст, ки зоҳиран аз сабаби мавҷуд набудани монеаҳои забонӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, тавре ки омор нишон медиҳад, Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки дар ин замина самарабахштарин маҳсуб меёбад, барои васеъ гардонидани бозори франчайзингии ШМА бештар маъмул мешавад. Дар ҳуди ШМА, беш аз нисфи тамоми низомҳои франшизӣ дар бахши хизматрасонӣ ҷалб карда шудааст, ки дар он ҷо истифодаи ин шакли бизнеси манфиатноктар мебошад.

Аввалин франчайзинг дар ШМА дар сектори бизнеси хусусӣ ба монанди хизматрасонии дар соҳаи роҳи оҳан ва бонкдорӣ дода шудааст. Ба мақсади рушди хизматрасонии соҳаҳои мазкур ҳуқуқҳои маҳсус дода шуд, то ин ки сармоягузори бузург маблағгузори карда шаванд, ки хизматрасониҳои зарурӣ ва имтиёзҳо пешниҳод гардад. Лекин то ҳол то сатҳи муайян назорати ҳукумат аз болои фаъолияти роҳи оҳан ва бонкдорӣ боқӣ мондааст.

Ҳамин тариқ, дар ин замина имконият пайдо шудааст, ки бизнеси хусусӣ дар ШМА ба ҷалби маблағҳои давлатӣ дар секторҳои гуногуни хизматрасонӣ нисбатан зуд ва босифат ташаккул ёбад. Дар баробари ин пайдоиши низомии муносибатҳои франчайзингӣ солҳои 50-уми асри XIX дар сектори хусусӣ, ки ҳуқуқҳои истисноӣ ба истехсолкунандагони ШМА дода шуда буд ба инкишофи ин бахшҳо боз ҳам мусоидат намуд.

Дар баробари риоя намудани санадҳои меъёрию-ҳуқуқӣ ва маҷмуи як қатор қонунгузориҳои иқтисодӣ оид ба фаъолияти франчайзинг истифода кардани и тамғаи молӣ аз тарафи ширкатҳои хориҷӣ ба соҳибмулк (франчайзер) имконият шуд, ки ба ҷалб намудани сармояи бисёр ё ин ки калон доираи фаъолияти бизнеси худро васеъ намояд. Дар натиҷа аз тарафи субъектони хоҷагидорӣ истифода кардани тамғаи молӣ ва риоя намудани тартибу қоидаҳои анҷом додани бизнес ба инкишофи муносибатҳои франчайзингӣ мусоидат менамояд.

Бисёр мамлакатҳоро ҳамчун майдони оғоз барои баромадан ба бозори мамлақати хориҷӣ франчайзерҳои амрикоӣ истифода мебаранд. Масалан системаи франшизӣ, ки дар ҳудуди Белгия ҷой гирифтааст то ҳади имкон усули осони содирот ба Франция, Голландия, Олмон ва Швейтсария шуморида мешавад.

Муваффақияти беназири франчайзинги амрикоӣ дар бештари мавридҳо ҳангоми дастгирӣ аз тарафи давлат, муносибати ҷиддӣ ба пешравии тамғаи молӣ, стратегияи устувор, қувваи бузурги маркетингӣ, тартиби қабулшуда, такмил ва риоя намудани стандарти сифат, дар маҷмуъ, ҳам барои мол ва ҳам системаи бизнеси муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, аз рӯи таҳлил ва омузиши тамоюли инкишофи франчайзинг дар ШМА чунин хусолабарорӣ бояд кард, ки франчайзинг дар ин мамлакат яке аз шаклҳои бо муваффақият инкишофёртаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳисобидан мусмкин мебошад.

Муносибатҳои франчайзингӣ имконият медиҳад, ки дар раванди пешбурди бизнес хавф минимали гардонида шавад, инчунин таҷрибаи чандинасраи мавҷудияти франчайзинг дар ШМА устуворӣ ва шуҳратмандиро исбот намудааст.

Дар асоси инкишофи ширкатҳои шабакавӣ, ки мувофиқи низоми франчайзинг фаъолият менамоянд мушкилоти худро низ доранд. Бештари мушкилиҳо ин франчайзерҳо кушиш менамоянд, ки ба франчайзиҳо зиёдтар иҷозатнома фурушанд то ин ки микдори фуруши молу хизматрасониро ба аҳолии афзоиш диҳанд.

Камбудиҳо ва низоҳое ки байни франчайзер ва франчайзи пайдо мешуданд, охира охира то мувофиқи судӣ мерасид ва дар натиҷа таваҷҷуҳи маъмурияти мақомоти маҳаллӣ низ пайдо мешуд. Камбудиҳо ва низоҳо асосан дар самти фаъолияти автомобилсозӣ ва хизматрасонии автомобилӣ ба назар мерасид, ки солҳои 60-70-ум меъёрҳои қонунгузорӣ оиди ба низоми фаъолияти франчайзингӣ қабул гардида буд.

Танҳо баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ низоми фаъолияти франчайзингӣ дар минтақаҳои Аврупо босуръат инкишоф ёфтааст, дар ҳоле аллақай вай дар ШМА майдони хеле васеъи бизнесро ишғол намуда буд. Инкишофи франчайзинг дар соҳаҳои гуногуни Аврупо бо баробари ба инобат гирифтани хусусиятҳо, анъанаву фарҳанг, дараҷаи рушди иқтисодӣ ва дигар омилҳо ба вучуд омадааст. Бинобар ин муносибатҳои франчайзингӣ дар мамлакатҳои алоҳидаи Аврупо аз ҳамдигар фарқ менамояд. Масалан франчайзинги соҳаи хизматрасонӣ бештар дар мамлакатҳои Олмон ва Британияи Кабир инкишоф ёфтааст, дар Франция бошад, соҳаи тақсимот (дистрибуторӣ) ва дар Испания савдои чакана (рейтел) ташаккул ёфтааст.

Агар дар истифодаи франчайзинг умуман соҳаҳои пешқадами саноати Аврупоро ба назар гирем, пас таносуби онҳоро метавон тарабхонаҳои тез-тайёр (fast-food) муайян кард -53%; бизнеси меҳмонхона - 14%; тарабхонаҳои хизматрасонии пурра -11%; бахши хизматрасонӣ-8%; савдои чакана -6%. Бо вучуди ин, қайд кардан мумкин нест, ки инкишофи франчайзинг дар ҳамаи мамлакатҳои Аврупо баробар инкишоф ёфта истодаанд. Ҳамин тавр, тибқи маълумоти Федератсияи франчайзинги Аврупо, франчайзинг бештар дар Британияи Кабир, Олмон, Фаронса, Испания ва Италия инкишоф ёфтааст. Ин давлатҳо инчунин бузургтарин (зиёда аз 70%) содиркунандагони франшизаҳои аврупоӣ мебошанд.

Муносибати франчайзингӣ байни франчайзер ва франчайзи дар мамлакатҳои аврупоӣ дар доираи ҳар як мамлакати алоҳида мувофиқи қонунгузории алоҳида танзими он татбиқ мегардад.

Ҳамин тавр, бештари мамлакатҳои аврупо франчайзингро ҳамчун бизнес модели ояндадор ва дурнамои инкишофи муносибатҳои франчайзингӣ меҳисобанд. Аз оғози асри XXI дар аксарияти ҳудуди Аврупо ташаккулёбӣ ва инкишофи тичорати шабакавӣ (сетовая торговля, бизнес формат) мушоҳида карда мешавад. Мавҷуд будани бозори муттаҳид ва якҷояшудаи Аврупо ва таҷрибаи бомувафқияти фаъолияти франчайзингӣ барои боз ҳам васеъ паҳн гардидани он таъкид менамояд ва ояндаи хуб дорад.

Фарқияти бузург ва таносуби истифодабарии системаи франчайзингӣ дар соҳаи савдои чакана (рейтел) ва хизматрасонӣ байни мамлакатҳои аврупоӣ вучуд дорад. Масалан дар Британияи Кабир, ки бозор ва ҷамъият бо мафҳуми франчайзинг шинос буда, тақрибан аз 1/3 ширкатҳои савдои чаканана (рейтел) ва хизматрасонӣ ҳамчун франчайзи фаъолият менамояд. Дар Белгия бошад, ки ташкили фирмаи оилавӣ-анъана мебошад, ширкатҳои франчайзингӣ ҳамагӣ 10%-и соҳаи хизматрасонӣ ва савдои чаканаро ташкил медиҳаду халос [2].

Қайд намудан муҳим аст, ки қариб 60% иқтисодиёти минтақаи “Иттифоқи Аврупоиро” франчайзинг ташкил медиҳад. Дар ин маврид тақрибан 90% ҷунин шакли бизнес дар ИА аз ҳисоби кредитҳои махсуси мақсаднок афзоиш ёфта истодааст [3].



Расми 8-Соҳтори соҳавии истифодаи франчайзинг дар Аврупо дар соли 2018

Низоми франчайзинг дар Аврупо, инчунин аз тарафи Федератсияи франчайзинги аврупой (ФФА) муаррифӣ ва пешбарӣ гардидааст. Федератсияи франчайзинги аврупой (ФФА) ҳамчун иттиҳодияи байналмилалии ғайриҳукуматӣ соли 1972 ташкил карда шудааст.

Соҳтори шартномаи франчайзингӣ дар Иттиҳоди Аврупо (ЕС) хеле мураккаб мебошад, вале қонунгузорӣ нуктаҳои ҳаади аққали заруриро муайян кардааст, ки аллакай ба созишномаҳои франчайзингӣ ворид карда шудааст. Аз ҷумла ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо, тавсифи молҳо ва хизматҳое, ки франчайзи қабул менамоянд, шартҳо, миқдорҳо ва шартҳои пардохти франчайзинг, мӯҳлати эътибор ва шартҳои тамдид ва қатъи шартнома, шартҳои баргардонидани моликияти зеҳнӣ ва ҳуқуқӣ ба франчайзер бо баробари ба итмом расидани мӯҳлати амалӣ шартнома ва ғайра ба моддаҳои умумии созишномаи франчайзингӣ ворид карда шудаанд.

Ҳамин тавр, бинобар фаъолияти низоми франчайзингӣ, ҳамасола афзоиши ҷойҳои нави корӣ, зиёдшавии ҳаҷми фуруши шабакаи франчайзингӣ ба қайд гирифта шудааст, ки таъсири мусбӣ ба вазъи иқтисодии мамлакат гардида аст. Пешоҳанг аз руи шумораи франчайзерҳо соҳаи хизматрасонӣ, бизнеси тарабхона ва савдои чакана (рейтел) ба ҳисоб меравад. Лекин дар мамлакатҳои гуногун вобаста аз хусусиятҳои инкишофи он ин сегонаҳо гуногун раддабандӣ карда шудааст.

Имрӯз, системаи муносибатҳои франчайзингӣ дар Россия низ аллакай ташаккул ёфта истодааст. Аммо, мутғасифона, то ҳол ҳолатҳое зиёданд, ки муносибатҳои шартномавии байни франчайзер ва франчайзи бо ноқомӣ анҷом меёбанд. Стандартӣ-ин талабот барои баргардонидани пул (пардохти роялти) мебошад. Бояд дарк намуд, ки ин на ҳамеша чунин аст - сабаб дар бевичдонӣ аз франчайзер ё франчайзи низ ба ҳисоб меравад (ин дар ҳарду ҷониб рух медиҳад). Одатан сабаби ҷудошавии муносибат интизориҳои ибтидоӣ мегардад.

Ҳамин тавр, масалан, барои харидори ояндаи франшиза муҳим он аст, ки дарк намояд, ҳатто агар ӯ барои бренд пул пардохт намояд ҳам, ҳеҷ кас дар ҳеҷ вазҳ барои ӯ бизнес ташкил намекунад. Соҳибкорӣ-ин ҳама вақт меҳнати саҳт ба ҳисоб меравад, новобаста аз он ки мо кадом франшизоро мекушоём ё меҳарем.

Аз тарафи франчайзер фаҳмидани баҳодихии соҳибкор, ки меҳодад франшиза (франчайзинг) харид намояд, талаб карда мешавад муҳим мебошад. Ҳатто агар барои франчайзи ҳама чиз имконпазир карда шавад ҳам мо метавонем аз сабаби танбалии ғайриоддӣ ё нотавонӣ дар тақсмоти воситаҳои пулӣ ба мушкилӣ дучор шавем. Лекин ин қисман ба ҳисоб меравад. Агар ҳар ду тараф ба ҳамкории зичи ҳамдигар омода бошанд, пас кор самарабахш мегардад.

Ҳамин тавр дар тамоми хоҷагии ҷаҳонӣ, франчайзинг айна замон нисбатан васеътар дар соҳаи хуроки омма истифода шуда истодааст. Ниҳоят, маҳз бо туфайли низоми франчайзингӣ Burger King, KFC, Subway ва даҳҳо дигар занҷирҳои (шабакаҳои) тез-гайёр (фаст-фуд, fast-food) тарабхонаҳои бузургҷуссаи воқеии ҷаҳонӣ соҳт ва ба индустрияи гардиши бисёр

миллиард доллар табдил ёфт. Аммо аз ҳама мисоли равшантарин McDonald's ба ҳисоб меравад [4].

Соҳибкорони рус хеле зуд меомӯзанд. Бисёр нозуқиҳои бизнес, ки дар тӯли даҳсолаҳо дар Ғарб омӯхта мешуданд, дар Россия бошад хеле зуд омӯхта шуданд. Ҳарчанд бе хато нест. Хӯроки оммаи русӣ кайҳо боз бартарии франчайзингро дарк кардааст. Лоихаҳои аввал чандон муваффақ набуданд, гарчанде ки онҳо дар тамоми Россия ва ҳатто дар баъзе мамлакатҳои ИДМ машҳур гаштанд – ба монанди "Дока Пицца" (Толятти).

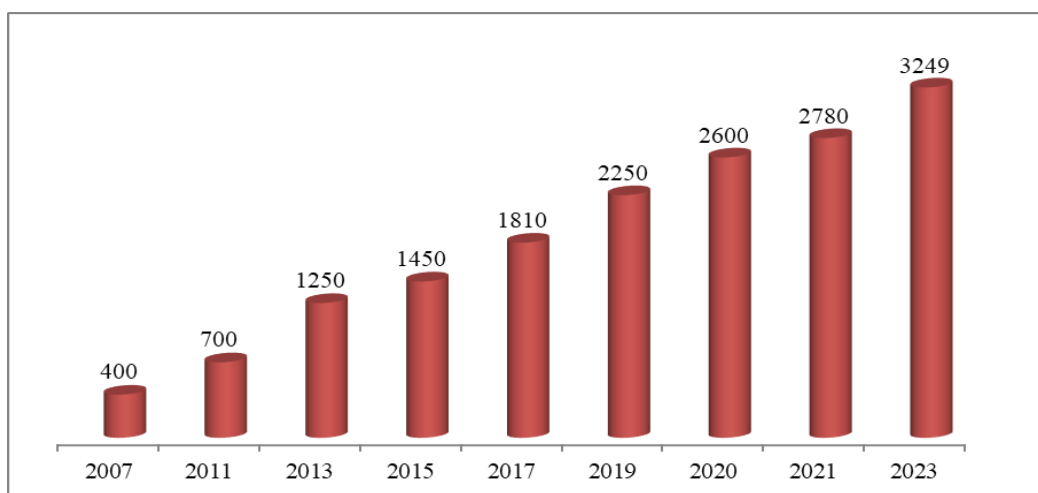
Ҳамин тавр дар ду даҳсолаи охири асри XXI франчайзинг дар Федератсияи Россия фаёлона инкишоф ёфта истодааст.

Бинобар ин, аз руи баҳодихии Ассотсиатсияи Франчайзинги Россиягӣ (АФР) зиёд будани талабот ба бизнеси тайёр аз руи франшиза соҳибкорони имкониятдор ва фаёолиятуқунандаи россиягӣ устуворона инкишоф ёфта истодаанд: баъди се-панҷ сол пас аз кушодашавӣ, зиёда аз 90%-и ширкатҳои франчайзингӣ қору фаёолият намуданро давом медиҳанд, вале муттасифона, бизнеси мустақил дар ин ҳолат бошад, тамоюли баръакс ба худ гирифтааст. Бо туфайли ин бозори франчайзинг дар Россия динамикаи мусбии устуворона пайдо гардида, ҳамасола афзоиши 10-15% ташкил намудааст[5].

Дар айни замон дар бозори Россия зиёда аз 2500 консепсияҳои франчайзингӣ пешниҳод шудааст (80% ватанӣ)[6]. Инчунин зиёда аз 75 ҳазор корхонаҳои франчайзингӣ қору фаёолият менамояд, ки саҳми онҳо дар иқтисодиёти ватани 2,1 трлн рубл ё ин ки 2% ММД-ро ташкил медиҳад[7]. Аз ҳисоби ин гуна корхонаҳои франчайзингӣ бештар аз 550 ҳазор ҷойҳои қорӣ иловаги ташкил гардидааст[8]. Аз руи суръати инкишофи франчайзинг Россия имруз яке аз лидери ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Ба ғайр аз ин муфассалтар барои муаррифии бештари вазъ дар бозори франчайзинг, мо омори бозори франчайзингро аз маълумоти franshiza.ru барои соли 2023 пешниҳод мекунем.

Мувофиқи маълумоти franshiza.ru дар ибтидои соли 2023 дар Федератсияи Россия қариб 3249 франшиза ба қайд гирифта шудааст. Дар давоми сол бошад зиёд аз 320 лоихаи нав дар асоси шартномаи франчайзингӣ вориди бозор гардидаанд. Лекин муттасифона зиёда аз 130 ширкат бошад барномаи франчайзингии худро маҳдуд намудааст. Бештари субъектони таркнамудаи бозори Федератсияи Россия дар сегменти анъанавии савдои чакана (либос, пойафзол, косметика) ва бизнеси тарабхона фаёолият доштанд.



Расми 3 Шумораи франчайзинг дар Россия

Ҳамин тариқ, бозори франчайзинг дар Россия дар соли 2023 аз рӯи шумораи пешниҳодҳо қариб 4,7% афзоиш ёфтааст.

Аз руи таҳлил якҷанд хусусиятҳои умумиро номбар намудан мумкин аст, ки ба франчайзинг хос мебошад ва ба ин ё он сатҳ танзим намуда эътироф карда мешавад:

- дар франчайзер ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ ва воситаҳои муайянкунӣ ба монанди патент, ҳуқуқи муаллиф, ноу-хау, тамғаи тичоратӣ, номи фирмавӣ, рамзи тичоратӣ вучуд дорад.

- дар франчайзер системаи худии идоракунии бизнес яъне стандартҳои дохилӣ вучуд дорад.

- омузиш ва дастгирии техникӣ франчайзи аз тарафи франчайзер ва ғайра.

- ба франчайзи баён намудани маълумотҳои мушаххас ҳангмои бастанӣ шартнома аз ҷониби франчайзер.

- аз тарафи франчайзер назорати ҳатмии фаъолияти франчайзи.

- мутобиқи талаботи қатъии франчайзер ӯҳдадории франчайзи оид ба пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ.

- маблағгузориҳои ҳатмӣ ба тичорат бо истифода аз ҳиссаи бештари маблағҳои шахсии франчайзи.

- пардохти мукофоти мустақим ё ғайримустақим аз тарафи франчайзи ба франчайзер.

- хусусияти дарозмуддати муносибатҳо.

- ӯҳдадории франчайзер оид ба таҳвили мол ба франчайзи ва/ё ин ки ҳуқуқи он оид ба муайян кардани таҳвилкунандагон барои франчайзи.

- Истиқлолияти ҳуқуқии тарафҳо (дар аксарӣ системаҳо).

Аввали соли 2017 танҳо дар чор мамлакат, аз ҷумла ШМА, Чопон, Руминия, ва Ҷумҳурии Молодова қонуни махсус дар бораи франчайзинг ба қайд гирифта шуда буда халос. Дар боқимонда аксарияти мамлакатҳо ба монанди Фаронса, Олмон ва Россия танзими ташкилию-ҳуқуқии франчайзинг дар асоси санадҳои кодификатсияшуда (ба монанди Кодекси граждани) қонунгузориҳои марбут ба фаъолияти соҳибкорӣ, санадҳои меъёрии гуногуни зерқонун, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти иҷроия қабул гардидааст, ё ин ки дар анъанаҳои муносибатҳои тичоратӣ ва дар ҳуҷҷатҳои махсуси мақомотҳои ғайриҳуқуматӣ дарҷ шудаанд, амалӣ шуда истодааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ то ҳол ягон қонуни махсус дар бораи франчайзинг қабул нашудааст. Танҳо як қатор мафҳумҳои оиди франчайзинг аз ҷумла дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Ба ғайр аз ин дар асоси “Бақайдгирии тамғаи молӣ”, “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”, “Дар бораи ҳимояи рақобат”, Қонун дар бораи ихтироъ” фаъолияти низоми франчайзинг ба танзим дароварда шуда истодааст.

Ба ғайр аз ин як қатор созмонҳои ғайриҳуқуматӣ фаъолият менамоянд, ки мақсади асосиашон тақвину ва инкишоф додани низоми франчайзинг дар ҳоҷагии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Инчунин чи хеле ки дар боло қайд намудем ба мақсади инкишофи франчайзинг ва мубодилаи иттилоот ва ҳуҷҷатҳо байни ассотсиатсияи миллии франчайзингии Аврупои соли 1972 Федератсияи франчайзинги Аврупои таъсис дода шудааст. Федератсияи мазкур инчунин манфиатҳои аъзоёни худро дар арсаи байналмилалӣ ҳимоя менамояд. Ба Федератсияи франчайзинги Аврупои иттиҳодияҳои миллии 19 мамлақати Аврупои аъзо мебошад. Федератсияи дигар мамлакатҳои ғайриаврупоиро низ ҳамчун аъзо қабул карда метавонад.

Дар низоми ҳоҷагии ҷаҳонӣ бошад пешбурди бизнеси франчайзингӣ аз тарафи Ассотсиатсияи Байналмилалӣ Франчайзинг (International Franchise Association- «IFA») татбиқ гардида шуда истодааст. Ассотсиатсияи Байналмилалӣ Франчайзинг соли 1960 таъсис дода шудааст. Аъзоёни ассотсиатсияи мазкур франчайзерҳо, франчайзиҳо, ва таҳвилгарон шуда метавонанд, ки ба онҳо дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва қонунгузорӣ кумак мерасонанд. Ба қайдгирии аъзогӣ барои франчайзерҳо аз 1675 доллар оғоз меёбад. Франчайзиҳо бошад, метавонанд ба маблағи 110 доллар аъзои «IFA» шаванд. Дар ибтидои соли 2021 ассотсиатсия тақрибан 1500 низоми франчайзингӣ ба тамоми ҷаҳон пешниҳод намудааст. Инчунин Ассотсиатсияи Байналмилалӣ франчайзингӣ ҳамчун ҷой барои вохурӣ бо дигар соҳибкорон ва корхонаҳо хизмат менамояд. Конгресси ҳар сола мутахассисони касбиро дар соҳаи франшиза, таҳвилгар ва дигар соҳибкорони гуногуни тамоми ҷаҳонро муттаҳид менамоянд. «IFA» барномаҳои кушоди сертификатсиякунонӣ барои роҳбарони франшиз пешниҳод

менамояд. Дар баробари тамом намудани барнома хатмкунандагон сохиби сертификат мегарданд, ки яке аз созмонҳои пешоҳанги франчайзингии ҷаҳонӣ тасдиқ намудааст. Сомонаҳои расмӣ ассотсиатсия воситаҳо ва қарорҳо барои таъмини муваффақият зарурро пешниҳод менамояд.

Кодекси этикаи байналмилалии франчайзингӣ ба ҳамаи аъзоёни Ассотсиатсияи Байналмилалии франчайзингӣ ҳуҷҷати асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳуҷҷати мазкур системаи муносибатҳои байни аъзоёни «IFA»-ро дар соҳаи франчайзинг танзим менамояд. Кодекси этикаи байналмилалӣ маҷмуи принципҳои ифода менамояд, ки ҳамаи аъзоёни «IFA» дар фаъолияти низоми франчайзингии худ бояд риоя намояд. Вай асосан барои таъмини маҷмуи арзишҳои муҳим дар назар дошта шудааст, ки дар системаи франчайзингӣ пайдо мешавад, хизмат мекунад.

Аъзоёни IFA дар назар доранд, ки риояи арзишҳои дар Кодекси IFA дарҷёфта ба муносибатҳои бузурги франшизӣ, самаранок ва ба ҳарду тараф фоидаовар мебошад. Кодекси этикаи байналмилалии франчайзинг босуръат инкишоф ёфта, зуд-зуд ба мақсади инъикос намудани воқеаҳои мубрамаи, ки дар сохтори муносибатҳои франчайзингӣ ба вучуд меояд мавриди назарсанҷӣ ва боздид қарор дода мешавад.

Дар содироти низоми эътирофшудаи франчайзингӣ дар хоҷагии ҷаҳонӣ имруз ШМА пешсаф ба ҳисоб меравад. Мувофиқи таҳқиқоти гузаронидаи дар Донишгоҳи Луисвил дар солҳои 1991-1993 чорӣ намудани бизнеси франчайзингӣ дар дилхоҳ иқтисодиёти миллии пеш аз ҳама ба пешгирӣ аз ҳар гуна бӯҳрони иқтисодӣ ба шумор меравад ва дар асл барои иқтисодиёти ШМА низ пешгирӣ аз бӯҳрони иқтисодӣ ба ҳисоб рафтааст. Аз ин лиҳоз, дар ШМА ба идоракунии бизнеси хурд дар шакли бизнеси франчайзингӣ диққати махсус дода дастгирии давлатӣ дар шаклҳои гуногун молиявӣ андозӣ мавҷуд мебошад.

Бизнеси франчайзингӣ барои бозори Тоҷикистон новобаста аз мафҳуми нисбатан нав будан, давлат ба франчайзерҳо ҳавасамандии зиёд пешниҳод намудааст, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодӣ мусоидат намуда истодааст. Дар навбати худ ҳар сол шумораи соҳибкорони маҳаллие, ки ба низоми франчайзингӣ ҳавасамандидошта тадриҷан зиёд гардида истодааст. Кушиши чорӣ намудани бизнеси франчайзингӣ ба бозори маҳаллӣ ба чунин натиҷаҳои мусбӣ оварда метавонад:

- инкишофи бизнеси хурд ва миёна;
- баланд бардоштани шуғли аҳоли;
- баланд бардоштани рақобатпазирии молҳо ва хизматрасонӣ;
- баланд бардоштани фарҳанги умумии муносибатҳои соҳибкорӣ;
- ҷалби инвеститсияи хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат.

Лекин дар баробари бартариҳои дар боло зикршуда бозори дохилии франчайзингӣ як қатор мушкилоти худро низ дорад, ки ба инкишофи он монеа шуда метавонад. Ба инкишофи франчайзинг дар Тоҷикистон чунин монеаҳои мураккабро дохил кардан мумкин аст:

- Ташаққулаёфта ва нопурраи қонунгузориҳои миллии дар соҳаи франчайзинг;
- рекламаи нокифоя ва суст ва паҳн гардидани иттилоот оид ба низоми фаъолияти франчайзингӣ ҳамчун шакли анҷом додани бизнес;

- Ҳавасаманд намудани ҳамкориҳои бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ бо низоми франчайзингӣ.

Муттасифона дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то имруз “Қонун дар бораи франчайзинг” инчунин санадҳои меъёриро ҳуқуқӣ барои танзими фаъолияти франчайзингӣ вучуд надорад.

- Қонунҳо ва санадҳои асосӣ барои танзими муносибатҳои франчайзингӣ чунин мебошад:

- Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонун “Дар бораи тамғаҳои молӣ”;
- Қонун “Дар бораи патент”;
- “Қонун дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ”;
- “Қонун дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳаммуаллиф”

Ҳамин тавр, мавҷуд набудани базаи ягонаи меъёрию-ҳуқуқӣ инкишофи франчайзингро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкил ва суғат мегардонад.

Ба мақсади ҳалли масъалаи мазкур зарурияти беҳтар намудан ва такмил намудани базаи меъёрию-ҳуқуқӣ танзимкунандаи муносибатҳои франчайзингӣ ба вучуд омадааст. Барои минбаъд инкишоф додани фаъолияти франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустақкам намудани мавқеи он дар иқтисодиёти мамлакат ба монанди аз руи таҳлили фаъолияти системаи франчайзингии мамлакатҳои хориҷӣ намуда зарурияти қабул намудани Қонун “Дар бораи франчайзинг” вучуд дорад, ки бевосита ба инкишофи системаи франчайзингӣ замина гузошта ба рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат карда метавонад. Ҳамчунин дар қонуни мазкур ҳалли масъалаи тартиби бақайдгирии ширкатҳои франчайзингӣ ва танзими фаъолияти минбаъдаи он, роҳҳои ҳалли низоъ байни франчайзер ва франчайзи инчунин масъалаи барҳамдиҳии (ликвидатсияи) ширкат ифода карда бояд шавад, ки ҳамаи ин танзими давлатӣ ва бизнеси франчайзингиро ифода менамояд.

Масъалаи дигари монетаҷавӣ дар инкишофи франчайзинг дар иқтисодиёти миллӣ ба ақидаи муаллифон дар соҳибкорони маҳаллӣ ва бизнесменҳо мавҷуд набудани иттилооти зиёд доир ба фаъолияти франчайзинг ба ҳисоб меравад. Муттасифона чунин шакли фаъолияти тижоратӣ истифодаи бояду шояди худро наёфтааст, миқдори зиёди аҳоли мафҳуми франчайзингро то ҳол пай набурдааст. Дар айни замон масъалаи кам оғоҳ будани соҳибкорон оиди ҳамаи бартариҳо ва камбудҳои франчайзинг, инчунин чи гуна як қисми системаи франчайзинг гардидан вучуд дорад. Маҳз надоштани иттилоот ба соҳибкор харид намудани франшиз ва соҳиби франчайзи шудан таъсир расонида истодааст.

Ҳамчунин таҳлилҳо нишон дод, ки чунин сарчашмаҳо барои зиёд кардани хабардоркунии (воқифкунии) соҳибкорон оиди франчайзинг чунин намудан мумкин аст:

- ташкили созмонҳои ғайриҳуқуматии франчайзингӣ;
- иштирок дар намоишгоҳҳо ва формҳои байналхалқӣ, инчунин ташкили чунин чораҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- пахн намудани чопи матбуотҳо ва адабиётҳои махсусгардонидашуда ки бо франчайзинг алоқаманд мебошад;

Ҳамин тавр, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ фаъолияти созмонҳои франчайзингии ғайриҳуқуматӣ дар худ ифода менамояд:

- ҷорӣ намудани барномаҳои таҳсилотӣ;
- гузаронидани семинарҳо ва тренингҳо;
- пахн намудани воситаҳои иттилоотии оммавии махсусгардонидашуда;
- муқаррар кардани алоқаи зич бо созмонҳои хориҷии франчайзингӣ.

Маълум, ки барои ворид шудан ба низоми франчайзингӣ сармояи ибтидоӣ зарур мебошад, чун қоида ҳақми он хеле бузург мебошад. Миқдори зиёди одамон мавҷуданд, ки кушиши ташкил намудани бизнеси худро доранд, лекин надоштани сармояи ибтидоӣ боз меборад. Маҳз бо ҳамин сабаб ба соҳибкорони start-up-ёрҳо зарурияти гирифтани қарз ба вучуд меояд. Муттасифона гирифтани кредити бонкӣ монетаҷавӣ минбаъда ба роҳи франчайзи маҳаллии потенциалнок мегардад.

Ҳамин тавр, таҳлили таҷрибаи истифодаи франчайзингии кишварҳои хориҷӣ ба мо имконият медиҳад, ки як қатор хусусиятҳои хоси инкишофи онро муайян намуда дар низоми инкишофи франчайзингии худ мавриди истифода қарор диҳем:

-аввалан нисбатан зуд инкишофёбии соҳаҳои истифодабарии франчайзинг соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасонӣ ба мизочони корпоративӣ инчунин соҳаи қошонаи хусн ва саломатӣ (тоолори қошонаи хусн, марказҳои фитнес) ба ҳисоб меравад.

- Дуюм, тасдиқи усули анъанавии низоми амрикоии франчайзингӣ дар Аврупо ҳамзамон паҳншударин якҷанд нуқтаҳои франчайзингӣ аз руи худуд дар як қатор мамлакатҳо ба ҳисоб меравад.

-Сеюм, хусусиятҳои гуногуни фарҳангӣ, урфу одатҳо, таърихи иҷтимоӣю иқтисодии савдо ва дигар хусусиятҳо, ки хусусияти пахншавии франчайзингро дар хориҷи мамлакат муайян менамояд.

Ҳамин тарик, амрикоӣҳо, ки дорои усулҳои хашмиги маркетингӣ мебошанд, ба васеъ намудани бизнеси франчайзингӣ бо дараҷаи хеле баланди хушбинӣ шурӯъ намуданд ва баръакс, бритониҳо бошад, ба таҳлили муфассали равандҳои бизнес майл доранд, ки аз руи ақидаи онҳо пахнкунии франшизаҳо хеле консервативӣ ба ҳисоб мераванд.

Аврупои Ғарбӣ- бозори ягона барои васеъкунии умумибашарӣ намебошад. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба монанди Хорватия, Булғористон ва Венгрия, инчунин мамлакатҳои ИДМ: Украина, Молдова, Белоруссия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Озарбойҷон барои франшизи амрикоӣ кушода мебошад. Гарчанде дар муносибати молиявӣ онҳо хеле устувор мегарданд ва табақаи миёнаи аҳолиро инкишоф медиҳад, Дар натиҷа, соҳибқорони навқор дар он ҷо бо омӯхтани консепсияҳои франчайзинги хориҷӣ кушиш менамоянд, омӯзанд ва таҷриба гиранд.

Дар маҷмӯъ, омузиши таҷрибаи фаъолияткунии ширкатҳои хориҷӣ, ки франчайзингро қабул намудаанд, имконият додааст, ки нисбатан бозори инкишофёфта, ки фаёлона системаи франчайзингро истифода намудааст ва бозоре ки дорои имконияти бузург дорад, лекин мавҷудияти омилҳои, ки инкишофи франчайзингро боз медорад ва нопурра механизми онро аз худ кардааст, муайян намоем. Дар низои инчунин бозори франчайзинги, ки Тоҷикистонро низ фаро гирифтааст, ҳангоми омузиши он муайян кардани соҳаҳои истифодаи франчайзинг дар Тоҷикистон, муайян кардани мушкилоти ҳоси он ва муқоисаи таҷрибаи ширкатҳои франчайзинги хориҷӣ диққатҷалбкунанда мебошад.

АДАБИЁТ

1. Chopra K., Perspectives for the Franchising Sector in Europe 2006 [electronic resource] // International Franchise Association. – URL: <http://www.franchise.org/perspectives-for-the-franchising-sector-in-europe-2006> (дата обращения: 15.03.2019)
2. European Franchise Report // European Franchise Federation. – URL: <http://www.efffranchise.com/Data/PUBLICATION%202012%20EFF%20FRANCHISE%20REPORT.pdf>. (дата обращения: 26.01.2019)
3. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/63737f8d6f1
4. Коммерсанты под чужим флагом. Ведомости. (Дата обращения 14.12.2021)
5. Копытина О.А (2021) Франчайзинг адаптировался к работе в условиях пандемии // РБК+, #15 Рынок франчайзинга [Электронный ресурс] URL: <https://plus.rbc.ru/news/616d95ea7a8aa955a13be0e8> // Просмотрено 10.03.2022 (дата обращения: 10.03.2022)
6. Рейтинг РБК. Портал Franshiza.ru (Дата обращения 14.12.2021)
7. Российская ассоциация франчайзинга. URL : <http://rusfranch.ru/> (Дата обращения 14.12.2021)
8. Франчайзеры идут в регионы. Российская ассоциация франчайзинга. URL: <http://rusfranch.ru/presscenter/publications/4116/> (Дата обращения 14.12.2021)

Иномова Д.И.

ТАҲҚИҚИ РАВИШҶОИ АСОСИ ОИД БА БОЗОРИ МОЛИЯ ВА СОҲТОР ТАРКИБИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола яке аз масъалаҳои барои иқтисодиёт мубрам мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқоти ташаккул ва рушди бозори молиявӣ паҳлӯҳои назариявии онро ба таври амиқ омӯхта, заминаҳои пайдоиши он, соҳтори он ва зарурияти иқтисодии онро мавриди баҳс қарор додаст. Асоснок гардидааст, ки бозори молия ҳамчун падидаи нав дар асоси тараққиёти муносибтаҳои пулию қарзӣ ва ташаккули сармоя ба вучуд омада, дар таҳкими иқтисодиёти кишварҳо нақши асосиро иҷро намудааст. Муаллиф давраҳои ташаккули бозори молияро ба ба якҷанд гурӯҳҳо ҷудо намуда, заминаҳои асосии пайдоиши онро исбот намудааст. Ба андешаи ӯ бозори молия метавонад, ки пешрафти иқтисодиёти кишварҳоро таъмин намуда, муносибатҳои молиявиро пулиро густариш диҳад. Дар мақола оид ба рушди минбаъдаи бозори молия аз ҷониби муаллиф пешниҳодҳои муфид тавсия гардидаанд, ки метавонанд дар такмилёбии фаъолияти бозори молия нақшгузор бошанд.

Калидвожаҳо: бозори молия, низоми бонкӣ, бозори суғурта, бозори асёр, бозори коғазҳои қиматнок, сармоя, сармоягузорӣ, даромад, коғазҳои қиматнок, фоида.

Иномова Д.И.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСНОВНЫХ ПОДХОДОВ К ФИНАНСОВОМУ РЫНКУ И ЕГО СТРУКТУРЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматривается один из важнейших вопросов для современной экономики. В ходе исследования становления и развития финансового рынка автор подробно изучил его теоретические аспекты, рассмотрел основания его возникновения и экономическую необходимость. Обосновано, что финансовый рынок как новое явление был создан на основе развития денежно-кредитных отношений и формирования капитала и сыграл главную роль в укреплении экономики каждой отдельной страны. Автор разделил периоды становления финансового рынка на несколько групп и обосновал основные причины его возникновения. По его мнению, финансовый рынок может обеспечить прогресс экономики стран и расширить финансово-денежные отношения. В статье о дальнейшем развитии финансового рынка автор рекомендует полезные предложения, которые могут сыграть важную роль в улучшении функционирования финансового рынка.

Ключевые слова: финансовый рынок, банковская система, страховой рынок, валютный рынок, рынок ценных бумаг, капитал, инвестиции, доход, ценные бумаги, прибыль.

Inomova D.I.

RESEARCH OF THE BASIC APPROACHES TO THE FINANCIAL MARKET AND ITS STRUCTURE IN MODERN CONDITIONS

The article examines one of the most important issues for modern economics. In the course of studying the formation and development of the financial market, the author studied its theoretical aspects in detail, examined the reasons for its emergence and economic necessity. It is substantiated that the financial market as a new phenomenon was created on the basis of the development of monetary relations and capital formation and played a major role in strengthening the economy of each individual country. The author divided the periods of formation of the financial market into

several groups and substantiated the main reasons for its occurrence. In his opinion, the financial market can ensure the progress of countries' economies and expand financial-monetary relations. In an article on the further development of the financial market, the author recommends useful suggestions that can play an important role in improving the functioning of the financial market.

Key words: financial market, banking system, insurance market, foreign exchange market, securities market, capital, investments, income, securities, profit.

Баъзе аз коршиносон пайдоиши бозори молиявиرو бо пайдоиши пул алоқаманд медонанд, баъзеи дигар бошанд раванди пайдоиши бозори молияро бо ташаккулёбии муносибатҳои қарзӣ-молиявӣ алоқаманд менамоянд. Новобаста аз ин, чараёни ташаккули бозори молия то ҳол идома дошта, таҳкимбахшандаи иқтисоди воқеӣ ба шумор меравад. Дар асоси рушди доимӣ ва пайвастаи бозори молиявӣ муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ таҳким ёфта, раванди таъсири он ба тақрористеҳсолоти васеъ ва иқтисоди воқеӣ афзоиш дода мешавад. Илова ба ин, асоси раванди ташаккули бозори молияро равишҳои мушаххас ташкил дода, пешрафти илмӣ-амалии онро таъмин менамоянд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло қайд намудан мумкин аст, ки фаъолияти пурсамари иқтисодӣ миқдори аз рушди устуворона ва босуботи бозори молия вобастагии амиқ дошта, пешрафти густурдаи бозорҳои таркибии онро тақозо менамояд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки иқтисодӣ метавонад бидуни бозори молия низ рушд ёбад, албатта агар субъектони хоҷагидорӣ метавонистанд, ки маблағҳои худро сарфа намуда, баҳри пешрафти фаъолияти оянда сармоягузори менамуданд. Вале, дар шароити мӯсири иқтисодӣ субъектони хоҷагидор маблағҳои худро бештар ба сармоягузориҳои дороиҳои воқеӣ сафарбар менамоянд, ки ин хароҷотҳои онҳоро нисбат ба захираҳои онҳо меафзояд.

Аз ҷониби дигар, субъектони иқтисодӣ метавонанд, ки назар ба сарфи истеъмол бештар маблағ чамъ намоянд. Дар натиҷа, фосилаи байни ҳаҷми сармоягузори ва пасандозҳои пешниҳодшуда ҳар қадар зиёд бошад, ҳамон қадар зарурати бозори самараноки молиявӣ барои тақсими маблағҳо зарур аст. Вобаста ба гуфтаҳои боло, бозори молия “ҳамчун соҳае ба шумор меравад, ки дар он захираҳои молиявӣ хариду фурӯш мегарданд” [3, с.18].

Бо таҳлили адабиётҳои соҳавӣ метавон бозори молияро ҳамчун соҳае арзёбӣ намуд, ки ба воситаи он дороиҳои молиявӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ, ки миёни харидорон ва фурушандагони дороиҳои молиявӣ ба вуҷуд меояд, фаҳмид.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ бозори молиявӣ низоми махсуси муносибатҳои иқтисодиро инъикос менамояд, ки бо эмиссияи қоғазҳои қиматнок, хариду фуруши дороиҳо, доду гирифтҳои асбобҳои молиявӣ алоқаманд аст. Аз нигоҳи ташкилӣ бошад, бозори молиявиرو ҳамчун маҷмӯи институтҳои молиявӣ, субъектони иқтисодӣ, ки эмиссияи қоғазҳои қиматнок ва хариду фуруши асбобҳои молиявиرو анҷом медиҳанд, арзёбӣ намудан мумкин мебошад. Ғайр аз он, ҳар як институти молиявӣ дорои ваколатҳои муайян барои анҷом додани амалиёти мушаххас бо маҷмӯи муайяни воситаҳои молиявӣ мебошад.

Илова ба ин, бояд вобаста ба мафҳумҳои “бозори молия” ва “бозорҳои молиявӣ” ҳаминро қайд намуд, ки онҳо мафҳумҳои ягона нестанд. Зеро таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар аксари адабиётҳои иқтисодӣ муаллифон ин мафҳумҳоро ҳамчун истилоҳҳои дорои моҳияти ягона истифода менамоянд, ки ин ба назари мо чуқун нест. Масалан Рубсов Б.Б. қайд мекунад, “ки “бозори молия ва “бозорҳои молиявӣ” ба ҳам алоқамандии наздик доранд ва онҳоро метавонем ҳамчун як мафҳуми ягона маънидод намоем” [10,с.85].

Гузашта аз ин, Русинов В.Н. дар қорҳои таҳқиқоти худ мафҳуми “бозори молия”- ро бо “бозорҳои молия” яқсон арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки “дар бозори молиявӣ кулли амалиёт бо асбобҳои молиявӣ ва муносибатҳои молиявӣ гузаронида мешаванд ва онҳоро мо наметавонем аз ҳамдигар ҷудо намоем” [10,с.56].

Дар алоқамандии бо гуфтаҳои олимони мавриди назар бояд дарҷ намуд, ки воқеан истилоҳҳои “бозори молия” ва “бозорҳои молиявӣ” ба ҳам алоқамандии ногуфтагони доранд,

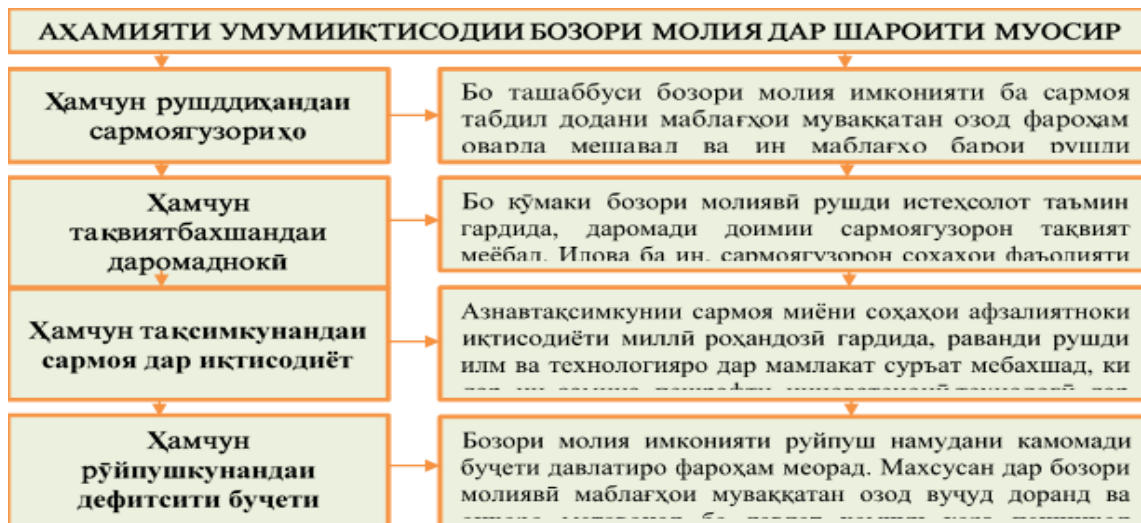
вале агар сохтори онҳоро амиқ таҳқиқ намоем, пас маълум мегардад, ки ҳар як ҷузъи бозори молия дар маҷмӯъ аз ҳамдигар фарқияти зиёд дорад.

Агар ба ҷанбаи назариявии истилоҳоти мазкур назар афканем, дидан мумкин аст, ки моҳияти онҳо аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Вобаста ба самти истифодаи истилоҳҳо онҳоро аз ҳамдигар фарқ намудан мумкин аст. Яъне, дар соҳаҳои мухталиф истилоҳи “бозори молия” ва “бозорҳои молиявӣ” метавонад ҳангоми истифода шаклу усулби дигар гирифта, моҳиятан аз ҳамдигар фарқ намоянд.

Ба ақидаи мо мафҳуми “бозори молиявӣ” ба маънои васеи ин калима хусусияти умумӣ дошта, баррасии ҳама унсурҳои сохторӣ ва пайвандҳои «бозорҳои молиявӣ»-ро ба маънои ҷузъӣ ва дар ягонагӣ инъикос менамояд.

Бояд қайд намуд, ки бозори молиявӣ ҳамчун низоми муайяне мебошад, ки қулли сохторҳои бунёдии онро дарбар мегирад. Ташаккули бозори молия аз сохторҳои таркибии он вобаста буда, дар якҷоягӣ низоми муйянеро ташкил менамояд, ки барои иҷрои вазифаҳои он нигаронида шудааст. Дар алоҳидагӣ ҳар як қисми бозори молия вазифаҳои ба худ хосро иҷро намуда, пешрафти истеҳсолот ва гирдгардишии сармояро метавонад таъмин намояд.

Дар сарчашмаҳои илмӣ дигар, аз ҷумла аз нигоҳи иқтисодшиносони кишварҳои ғарбӣ истилоҳи “бозори молия” ин фарогири қулли бозорҳои дар он амалкунанда арзёбӣ мешавад [12, с.97]. Красавина Л.Н. чунин қайд менамояд, ки дар иқтисодиёти кишварҳои Аврупоӣ танҳо истилоҳи “бозори молия” мавриди амал қарор дода шудааст ва он дар худ раванди фаъолияти қулли сохтори онро инъикос менамояд [3, с.18]. Яъне зери “бозори молия” тибқи нишондоди адабиёти хориҷӣ ҳамаи он бозорҳои арзёбӣ қарда мешаванд, ки ба воситаи онҳо ташкилотҳои бахши хусусӣ ва корхонаҳои давлатӣ метавонанд фаъолияти худро сармоягузорӣ намоянд. Бозори молия ҳамчун субъекти муҳими иқтисодиёт дар худ сохтори мураккабро доро буда, метавонад, ки ба раванди ташаккули соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ аҳамияти иқтисодии бузург дошта бошад (расми 1).



Расми 1. Нақши бозори молия дар фаъолияти хоҷагидорӣ-иқтисодӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар баробари ин, дарҷ намудан ба маврид аст, ки дороиҳои молиявӣ низ метавонанд ҳамчун воситаҳои асосӣ, фондҳои асосӣ, масолаҳо, ашёи хом ба ҳайси омили истеҳсолот баромад намуда, раванди рушди иқтисоди воқеиро таъмин созанд. Барои қонун намудани ҳадафҳои асосии ташкилоту корхонаҳо, яъне афзудани даромаднокӣ барои онҳо сарчашмаҳои нави сармоягузорӣ лозим меояд, ки дороиҳои мавҷударо доимо тақвият диҳанд. Ба чунин ҳолат доимо лоиҳаҳои инвестиционӣ гирифта мегарданд, ки барои амалисозии пурра сарчашмаҳои иловагии молиявӣ зарур мебошад. Ҳангоми норасоигии захираҳои молиявӣ дохилӣ ташкилотҳои метавонанд, ки сармояи иловагиро аз бозори молиявӣ дастрас намоянд.

Бозори молиявӣ ҳамчун сарчашмаи таъминкунандаи субъектони иқтисодӣ бо захираҳои молиявӣ ба шумор рафта, чараёни табодули захираҳои молиявиро ба роҳ мемонад. Гузашта аз ин, субъектони иқтисодӣ метавонанд, ки дар бозори молия на ҳамчун харидор, балки метавонанд, ки ба ҳайси фурушанда баромад намоянд.

Дар робита ба расми 1. метавон қайд намуд, ки аҳамияти иқтисодӣ-иҷтимоии бозори молия дар низоми хоҷагидорӣ ва рушди иқтисодиёти воқеӣ баланд буда, таъмини иқтисодиёт бо захираҳои молиявӣ яке аз вазифаҳои он ба шумор меравад. Аҳамияти муҳими бозори молия пеш аз ҳама тақвияти сармоягузориҳои дохилӣ ба шумор меравад. Татбиқи сармоягузориҳои дохилӣ ба воситаи механизми бозори молия метавона ривоч ёбад. Яъне бозори молиявӣ дар ташаккули сармоягузориҳои дохилӣ бо истифодаи ҷалби пасандозҳо ва ҷалби сармояи хориҷӣ аҳамияти иқтисодии қалидӣ дорад. Бозори молия ҳамчун заминаи асосӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ баромад намуда, усулҳои воридсозии бештари сармояи хориҷиро қоркард менамояд, ки дар натиҷа рушди устувори иқтисоди воқеӣ амалӣ карда мешавад. Дар ин замина аҳамияти дигари иқтисодии бозори молия ба вучуд меояд. Дар асоси ҷалби сармояи хориҷӣ ва табдилсозии пасандозҳои аҳоли ба сармоя, бозори молия метавонад, ки даромаднокии ташкилоту корхонаҳо ва дигар субъектони иқтисодиро тақвият бахшад. Фаъолияти густурда ва самараноки бозори молия метавонад, ки даромаднокии доимии ташкилоту идораҳо ва корхонаву дигар субъектони иқтисодиро таъмин намуда, пешрафти соҳаҳои мухталифи иқтисодиётро роҳандозӣ намояд. Аҳамияти дигари бозори молия ки метавонад саҳми дар тақвияти иқтисоди воқеӣ нақши беандоза дошта бошад, ин азнавтасимкунии сармоя ба шумор меравад. Сармоя ҳамчун омили муҳими истеҳсолот метавонад дар бозори молия ташаккул ёбад ва ба соҳаҳои мухталиф равона шавад. Яъне аҳамияти бозори молия дар он зоҳир меёбад, ки сармояро миёни субъектони иқтисодӣ одилона тақсим намуда, ба ин васила эҳтиёҷоти онҳоро бароварда намояд. Субъектони иқтисодие, ки сармояи изофагӣ доранд, онро барои пасандозгузорӣ ба бонкҳо ва ё барои харидории қоғазҳои қиматнок равона менамоянд, ки дар ин миён бозори молия ҳамчун миёнарави молиявӣ баромад намуда, азнавтасимкунии онро ба роҳ мемонад. Бо ин роҳ субъектони ба сармоя эҳтиёҷдошта соҳиби сармояи муайян мегарданд ва фаъолияти минбаъдаи худро ба таври самаранок метавонанд, ки идома диҳанд. Дар ин раванд аҳамияти иқтисодии бозори молия ҳамчун миёнарави молиявӣ инъикос меёбад. Вобаста ба маълумотҳои дар расми 1 овардашуда қайд намудан мумкин аст, ки яке аз вазифаҳои муҳими дигаре, ки бозори молия иҷро менамояд ин дар ҳолатҳои зарурӣ қисман рӯйпуш намудани камомати (дефитсит) бучети давлатӣ доништа мешавад. Дар ин раванд бозори молия ҳамчун заминаи асосии кӯмакрасон ба бучети давлат ба ҳисоб меравад. Ҳамкориҳои густурдаи давлат бо бозори молия инконият фароҳам меоварад, ки камомати бучети давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ ва ё хариди қоғазҳои қиматноки давлатӣ аз ҷониби бозори молия рӯйпуш карда шавад.

Дар робита ба таҳқиқотҳои мавҷуда, бояд дарҷ намуд, ки бозори молия ҳамчун институти дорои фаъолияти фарох метавонад, ки пешрафти соҳаҳои дигари иқтисоди миллиро таъмин намуда, аҳамияти бештари иқтисодиро барои хоҷагии халқ таҳия намояд. Дар баробари ин, бозори молия дорои сохтори мураккаб буда, ҳар як шохайи он метавонад, ки фаъолияти густурдаеро ба роҳ монад ва дар аолақамандӣ онҳо вазифаҳои мушаххаси иқтисодиро ба сомон мерасонанд. Аз ҳаминҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки оид ба ташаккули бозори молия ва рушди минбаъдаи он равишҳои зиёде мавҷуданд, ки тақвияти минбаъдаи унсурҳои бозори молияро таъмин менамоянд. Равишҳои зиёде вучуд дорад, ки сохтори бозори молияро инъикос менамоянд ва таҳқиқотҳо дар ин самт инконият медиҳанд, ки аҳамияти иқтисодӣ-иҷтимоии фаъолияти институтҳои бозори молия баланд бардошта шавад. Азбаски бозори молиявӣ мафҳуми мураккаб ва бисёрҷанба аст, сохтори онро дақиқ таҳқиқ намуда, ба таври мушаххас муайян намудан лозим меояд. Дар ин масъала якҷанд нуқтаи назари қоршиносон ва иқтисоддонҳои ватаниву хориҷӣ мавҷуд аст, ки таҳлили онҳо аз нигоҳи назариявӣ зарур шуморида мешавад.

Дар яке аз таҳқиқотҳои олимони рус, алаҳусус Алехина Б.И. сохтори бозори молия ҳамчун элементҳои ба ҳам алоқаманд ва дорои хусусиятҳои хос ба қалам дода шудааст. Алехина Б.И. бозори молияро ба се қисмати асосӣ чудо намуда, қайд мекунад, ки сохтори бозори молия асосан аз се бозори таркиби иборат мебошад [1,с.189]. Агар сохтори бозори молияро вобаста ба равиши пешниҳоднамудаи Алехина Б.И. тасвир намоем, пас чунин ҳолат ба амал меояд:

$$B_{қб} + B_{ққ} = B_m \quad (1)$$

Равиши пешниҳодкардаи Алехина Б.И. унсурҳои бозори молияро қисман ба инобат гирифтааст. Дар инҷо $B_{қб}$ - бозори қарзҳои бонкӣ, $B_{ққ}$ - бозори қоғазҳои қиматнок ва B_m – бозори молия мебошад. Воқеан, метавон бо равиши пешниҳоднамудаи Алехин Б.И. то андозае розӣ шуд, зеро бозори қарзҳои бонкӣ ва бозори қоғазҳои қиматнок дар ҷараёни фаъолияти умумиқисодии бозори молия аҳамияти муҳимро касб намуда, пешрафти ҳамаҷонибаи муносибатҳои иқтисодӣ-молиявиро замина мегузоранд. Баъдан Маренков Н.Л. низ ба нуқтаи назари пешниҳоднамудаи Алехин Б.И. ҳамроҳ гардида, онро тасдиқ намуд, ки яъне бозори молия аз ду бозори иловагии асосӣ иборат мебошад [5,с.114]. Ба ақидаи Маренков Н.Л. бозори молия бозоре мебошад, ки маблағҳоро миёни субъектҳои иқтисод тақсим намуда, муносибатҳои қарзиву пулиро инъикос менамояд. Яъне, ба андешаи ӯ бозори молия ин танҳо баамалбарорандаи муносибатҳои қарзи буда, хариду фуруши воситаҳои молиявиро ба роҳ мемонад. Аммо ба назари мо сохтори бозори молия нисбатан васеъ буда, таркиби он аз элементҳои мураккабтар ва дорои хусусиятҳои хос иборат мебошад [5,с.69].

Жуков Е.Ф. бошад бозори молияро ҳамчун бозори сармоя таҳқиқ намуда, асосан ба хариду фуруши воситаҳои молиявӣ ва қоғазҳои қиматнок аҳамият додааст. Тибқи таърифҳои Жуков Е.Ф. бозори молия институти молиявӣ ба ҳисоб рафта, ба хариду фуруши қоғазҳои қиматнок ва дигар воситаҳои молиявӣ машғул мебошад [11,с.98]. Равиши пешниҳоднамудаи Жуков Е.Ф. – ро метавонем ҳамчун заминаи муҳим дар таҳқиқоти бозори қоғазҳои қиматнок арзёбӣ намоем. Зеро ӯ фаъолияти бозори молияро танҳо дар асоси фаъолияти бозори қоғазҳои қиматнок баррасӣ менамояд ва чунин ақида дорад, ки мавҷудияти бозори молия аз фаъолияти самраноки бозори қоғазҳои қиматнок вобаста мебошад. Дар воқеъ, бозори қоғазҳои қиматнок яке аз элементҳои калидии бозори молия ба ҳисоб рафта, инъикоскунандаи яке аз вазифаҳои бозори молия, яъне азнавтасимкунандаи сармоя ба шумор меравад. Жуков Е.Ф. низ аҳамияти иқтисодии бозори молияро ба таври мувофиқ ва комил баррасӣ накардааст ва танҳо бозори қоғазҳои қиматнокро ҳамчун омили асосии фаъолияти бозори молия медонад, ки ин амал ба номувоқии фаъолити бозори молия оварда мерасонад ва кулли унсурҳои таркибии бозори молияро инъикос намекунад.

Вобаста ба масъалаи мазкур коршиноси дигар, Матросов С.В. дар таҳқиқотҳои худ равишҳои мушаххасро оид ба сохтори бозори молия ва фаъолияти он дар иқтисодиёт роҳандозӣ намуда, чунин ақида дорад, ки бозори молия аз ду бозори асосӣ иборат мебошад [6,с.126]. Агар равиши пешниҳоднамудаи ӯро дар шакли формули инъикос намоем, пас чунин баробарӣ ҳосил гардиданаш мумкин аст:

$$B_m = B_n + B_c \quad (2)$$

Дар ин равиш B_m -бозори молия, B_n -бозори пул ва B_c -бозори сармоя арзёбӣ карда мешавад. Матросов С.В. танҳо ду бозорро дар инҷо ба назар гирифтааст, ки ба фикри мо қонеъкунанда нест [6, с.96]. Бозори пул ва бозори сармоя на танҳо элементҳои асосии бозори молия, балки заминагузори калидии раванди фаъолияти бозори молия ба ҳисоб мераванд. Вале, бояд қайд намуд, ки танҳо дар асоси ду бозор, яъне бозори пул ва бозори сармоя наметавонем бозори молияро ба кулли инъикос намоем. Чунки фаъолияти бозори молия нисбат ба равиши болоқайд фарохтар арзёбӣ карда мешавад ва унсурҳои дар он фаъолияткунанда зиёд мебошанд.

Дар ин самт назари Рубсов Б.Б. низ аз аҳамият ҳолӣ нест ва метавонад барои пешрафти фаъолияти минбаъдаи бозори молиявӣ таъсири мусбӣ расонад [9,с.281]. Ба фикри Рубсов Б.Б. бозори молия аз ду бозори муҳим таркиб ёфтааст. Рубсов Б.Б. бозори молияро ба ду қисмати

асосӣ тақсим менамояд, ки дар қисми якум бозори қоғазҳои қиматнокро чой медиҳад ва дар қисмати дуюм бозори сармоия қарзиро арзёбӣ менамояд. Ӯ чунин ақида дорад, ки институтҳои бунёдии бозори молия аз ду ин бозор сарчашма мегиранд. Равиши пешниҳоднамудаи Рубсов Б.Б.-ро дар шакли формула арзёбӣ менамоем, ки чунин баробарӣ ҳосил мегардад:

$$B_m = B_{qz} + B_{sq} \quad (3)$$

Дар ин баробарии ҳосилшуда B_m -ин бозори молия, B_{qz} -ин бозори қоғазҳои қиматнок ва B_{sq} – ин бозори сармоия қарзӣ доништа мешавад. Албатта чи тавре, ки дида мешавад Рубсов Б.Б. низ ба монанди дигар коршиносон бозори молияро ба ду қисмати асос тақсим намуда, бозорҳои сармоия ва қоғазҳои қиматнокро асоси бозори молия доништааст, ки ин амал ба назари мо дуруст мебошад. Аммо, андешаи мо нисбатан фарқкунанда мебошад ва наметавонем, ки бо ақидаи олимони болозикр оид ба сохтори бозори молия ва унсурҳои таркибии он розӣ шавем. Зеро бозори молия дорои сохтоии мураккаб буда, дар он институтҳои ва элементҳои зиёде амал менамоёнд, ки дар якҷоягӣ бозори молияро ташкил медиҳанд.

Аз ҷониби олимони ватанӣ низ дар ин самт корҳои таҳқиқотии зиёде ба сомон расонида шудааст, ки дар ташаккули бозори молия ва сохтори таркибии он аҳамияти беандоза дорад. Махсусан метавон корҳои таҳқиқотии Шарипов Б.М.-ро мавриди баррасӣ қарор дод. Шарипов Б.М. сохтори бозори молияро мураккаб арзёбӣ намуда, чунин қайд менамояд, ки сохтори бозори молия асоси фаъолияти онро ташкил дода, вазифаҳои асосии ташаккули муносибатҳои молиявиро ба роҳ мемонад [10, с.321]. Яъне ба андешаи Шарипов Б.М. сохтори бозори молия заминаи асосиро барои фаъолияти минбаъдаи он таҳия менамояд ва аз самранокии қисми элементҳои бозори молия натиҷанокии он вобастагии амиқ дорад. Аз тарифи дигар коршиноси навбатии ватанӣ Ризоқулов Т.Р. роҷеъ ба бозори молия андешароӣ намуда, қайд мекунад, ки сохтори бозори молия аз элементҳои махсус ба монанди бозори қарз, бозори сармоия ва бозори қоғазҳои қиматнок ташаккул ёфтааст ва дар алоқамандӣ ба ҳам ин бозорҳо муносибатҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва қарзиро татбиқ менамоёнд [8, с.282]. Метавон бо андешаи Ризоқулов Т.Р. розӣ шуд, аммо сохтори бозори молиявӣ аз нигоҳи ӯ пурра инъикос карда нашудааст ва бозори молиявӣ на танҳо муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ ва қарзиро ба роҳ мемонад, балки дар бозори молиявӣ метавонад муносибатҳои иҷтимоӣ, миёнаравӣ, ҳанногӣ, тичоратӣ ва ғайраҳо низ мавриди истифода қарор гиранд.

Ҳамин тариқ, тавре сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, оид ба сохтор, унсурҳои таркибии бозори молиявӣ, инчунин равишҳо барои муайян кардани мафҳумҳои бозори пул, бозори сармоия, бозори қоғазҳои қиматнок, бозори сармоия, бозори асъор ва бозори суғурта андешаҳои ягона ва ба таври умум пазируфташуда вучуд надоранд. Аксари муҳаққиқон танҳо ба се бозоре, ки дар таркиби бозори молия аҳамияти хос доранд, тавачҷуҳ намудаанд, инҳо: бозори сармоия, бозори пул ва бозори қоғазҳои қиматнок ба ҳисоб мераванд, ки ба назари мо ин қаноткунанда нест.

Вобаста ба таҳқиқотҳои дар боло овардашуда, қайд намудан мумкин аст, ки бозори молия дорои сохтори мураккаби элементҳои ба ҳам алоқаманд буда, фаъолияти кулли онҳо ба як самти мушаххас нигаронида шудааст ва вазифаҳои ягонро иҷро менамоёнд. Элементҳои бозори молия метавонанд, ки дар якҷоягӣ вазифаи умумӣ, яъне ташаккул ва рушди иқтисоди миллиро таъмин намуда, пешрафти муносибатҳои иқтисодӣ-молиявиро заминагузор бошанд. Ба андешаи мо сохтори бозори молия аз бозорҳои алоҳидае таркиб ёфтааст, (*бозори пул, бозори сармоия, бозори қоғазҳои қиматнок, бозори асъор ва бозори суғурта*) ки дар якҷоягӣ фаъолияти густурдаи онро ташкил менамоёнд (расми 2.).



Расми 2. Гуруҳбандии унсурҳои таркибии бозори молия

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [3;4;6]

Оид ба расми 2. қайд намудан мумкин аст, ки унсурҳои таркибии бозори молия ҳамчун маҷмӯи нишондиҳандаҳои баромад менамоянд, ки ҳар кадом вазифаи мушаххасро ба анҷом расонида, аҳамияти иқтисодии бозори молияро тақвият мебахшанд. Дар ин замина, қайд намудан ба маврид аст, ки фаъолияти густурда ва аҳамития иқтисодии бозори молия ҳамон вақт таъмин мегардад, ки агар алоқамандии бозорҳои таркибии он ба таври самаранок амал намояд.

Умуман, фаъолияти сарманоки унсурҳои таркибии бозори молия ба раванди ташаккули иқтисоди воқеӣ заминаи устувор гузошта, сармоягузори соҳаҳои афзалиятнокро таъмин менамоянд. Яъне, яке аз вазифаҳои умдатарини бозори молия ин сармоягузори иқтисоди миллӣ ба шумор рафта, ба ин васила суботи соҳаҳои мухталиф роҳандозӣ мегардад. Таҳлили ададиётҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки бозори молия зимни фаъолият якқатор вазифаҳо ба иҷро мерасонад, ки боиси баландравии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ мегарданд (расми 3.).

Расми 3. Вазифаҳои бозори молия ҳамчун субъекти иқтисодӣ



Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [5;9]

Аз расми 3. маълум мегардад, ки бозори молия ҳамчун субъекти муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ вазифаҳои калидиеро иҷро намуда, ба раванди тараққиёбии соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи мамлакат аҳамияти иқтисодии бузург дорад. Иҷрои саривақтӣ ва самараноки вазифаҳои бозори молия асоси рушди босуботро таъмин намуда, татбиқи ҳадафҳои стратегии давлатро замина мегузорад. Пеш аз ҳама таусимоти оқилонаи маблағҳо ба низоми хоҷагидории кишвар имкон медиҳад, ки маблағҳои муваққатан озод мавриди истифода қарор гиранд ва ба дорандагони худ даромад оранд, инчунин ҳаҷми “пулҳои болишти” дар иқтисодиёт коҳиш ёфта, такрористеҳсолоти васеъ татбиқ карда мешавад. Илова ба ин, бозори молия имконият фароҳам меорад, ки захираҳои молиявӣ ба таври зарурӣ тақсим карда шаванд. Яъне, маблағҳо ба соҳаҳои равона гарданд, ки дар воқеъ эҳтиётҷой дорад ва рушди ин соҳа метавонад инкишофи пайвастаи иқтисоди миллиро таъмин намуда, иқтисоди молиявӣ мамлакатро тақвият бахшад.

Ҳамина тавр, метвон хулоса намуд, ки оид ба рушди бозори молия, давраҳои ташақули он ва тақвияти минбаъдаи он андешаи олимони коршиносони соҳаи гуногун буда, равиши ягона вучуд надорад. Новобаста аз ин, қайд намудан имконпазир аст, ки бозори молия дар раванди ташақкул ва рушди иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт аҳамияти бузурги иқтисодӣ дошта, метавонад, ки ҳамчун заминаи устувори таъминкунандаи иқтисодиёт бо сармоя баромад намояд ва пешрафти устуворонаи мамлакатро таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. Алехин, Б. И. Рынок ценных бумаг: учебник и практикум для вузов / Б. И. Алехин. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 497 с.
2. Гаюров, Ф. Ҳ. Таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ / Ф. Ҳ. Гаюров, Ф. О. Худоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. — 2023. — № 8. — Р. 170-178.
3. Красавина, Л. Н. Финансовый рынок как фактор инновационного развития экономики: системный подход [Текст] / Л.Н Красавина //Банковское дело. - 2008. - № 8. с. 15-25.
4. Лахно Ю.В. Государственные ценные бумаги как инструмент развития российской экономики / Ю.В. Лахно // Журнал «Финансы и кредит». — 2010. — № 42. — С. 14–19.
5. Маренков, Н.Л. Российский рынок ценных бумаг и биржевое дело [Текст] / Н.Л.Маренков. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 464с.
6. Матросов, С.В. Особенности формирования и функционирования единого европейского и фондового рынка [Текст]: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / С.В.Матросов. — М., 2001. — 180с.
7. Низомов, С. Ф. Механизм формирования доходов населения в современных условиях / С. Ф. Низомов, А. А. Мирзоалиев, Г. М. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. — 2016. — № 2/9(218). — С. 223-231.
8. Низомов, С. Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С. Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. — 2015. — № 2-1(9). — С. 216-221. — EDN YTHVVR.
9. Ризокулов Т.Р. К вопросу оценки роли финансового рынка в развитии экономики Таджикистана. [Текст] / Т.Р. Ризокулов, Исмоилова М.М.// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/3 (111). С. 280-283.
10. Рубцов, Б.Б. Эволюция институтов финансового рынка и развитие экономики [Текст] / Б.Б.Рубцов // Финансовые институты и экономическое развитие / Отв. ред. Д.В.Смыслов. — М.: ИМЭМО РАН, 2006. — 195с.
11. Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике: Дис. докт. экон. наук: 08.00.01-Экономическая теория, Душанбе, 2019, 475 с.
12. Ярощук А.Б. О перспективах расширения использования национальных валют стран Евразийского экономического сообщества в рамках развития межстранового предпринимательства / А.Б. Ярощук // Журнал «Вестник УРАО». — 2015. — № 3. — С. 96–100.

Исломова З.С. Юсупова З.И.

ТАНЗИМИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар шароити муосир ягон иқтисодиёт наметавонад аз тағйирёбии рақамӣ дур шавад, зеро тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро бе технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар навбати худ, танзими андоз низ истисно нест, ки бо ёри он ҳар сол бучети давлатӣ пур карда мешавад. Дар ин мақола моҳияти танзими андоз ҳамчун раванди шомилшавии давлат ба соҳаи иқтисодии ҷомеа тавассути рақамикунонии иқтисодиёт баён гардидааст. Равишҳои даҳолати давлатӣ ба иқтисодиёт дар дурнамои таърихӣ баррасӣ карда шуданд. Хулоса карда мешавад, ки танзими давлатии иқтисодиёт танҳо бо назардошти як қатор шартҳо, аз ҷумла хусусияти рақамикунонии низоми андоз, дар якҷоягӣ бо сиёсати пулию қарзӣ бомуваффақият амалӣ карда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: андозбандӣ, рақамикунонӣ, танзими андоз, танзими давлатии иқтисодиёт, сиёсати андоз, рушди иқтисодӣ.

Исломова З.С. Юсупова З.И.

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В современных условиях любая экономика не может отстраниться от цифровой трансформации, поскольку все сферы жизнедеятельности человека невозможно представить без информационно-коммуникационных технологий. В свою очередь, не является исключением и налоговое регулирование, с помощью которого ежегодно пополняется государственный бюджет. В данной статье раскрывается сущность налоговой регуляции как процесса включения государства в экономическую сферу общества посредством цифровизации экономики. Рассмотрены подходы государственного вмешательства в экономику в исторической перспективе. Делается вывод, что государственное регулирование экономики может быть успешно осуществлено только с учетом ряда условий, включая специфику цифровизации налоговой системы, в сочетании с денежно-кредитной политикой.

Ключевые слова: налогообложение, цифровизация, налоговое регулирование, государственное регулирование экономики, налоговая политика, экономический рост.

Islomova Z.S. Yusupova Z.I.

TAX REGULATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

In modern conditions, any economy cannot move away from digital transformation, since it is impossible to imagine all spheres of human activity without information and communication technologies. In turn, tax regulation is no exception, with the help of which the state budget is replenished annually. This article reveals the essence of tax regulation as a process of integrating the state into the economic sphere of society through the digitalization of the economy. The approaches of state intervention in the economy from a historical perspective are considered. It is concluded that state regulation of the economy can be successfully implemented only taking into account a number of conditions, including the specifics of digitalization of the tax system, in combination with monetary policy.

Keywords: taxation, digitalization, tax regulation, state regulation of the economy, tax policy, economic growth.

Дар шароити рушди босуботи иқтисодиёт фаъолияти самараноки мақомоти давлатӣ, ҳифзи соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ, таъмини маоши кормандони давлатӣ ва таъмини даромадҳои бучети давлатӣ аз ҷамъоварии андозҳо вобастагии зиёд дорад. Барои беҳтар намудани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷамъоварии андозҳо ба қисми даромади бучети давлатӣ, масъалаи муҳим ва аввалиндараҷа ин танзим ва идоракунии андоз ва марҳила бар марҳила паст намудани сатҳи бори баҳисоб меравад. Дар робита ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати иқтисодии худ масъалаи танзими андорзро яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат зарур мешуморад.

Татбиқи имтиёзҳои андоз коҳиши даромади андози давлатро ба вучуд меорад, аммо давлат ҳавасмандгардонии андорзро бо назардошти афзоиши ояндаи заминаи андоз тавассути рушди иқтисодӣ танзим менамояд. Дар ин ҳолат хавфҳои бесамар будани имтиёзҳои андозӣ, ки аз ба даст наовардан ё нагирифтани ҳаҷми иловагии даромади андози бучет иборат аст, метавонад дар натиҷаи ҳавасмандкунии андоз зоҳир мешаванд. Ин хатарҳо натиҷаи иҷро накардани вазифаҳои худ бо имтиёзҳои андоз мебошанд.

Иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар ҷараёни таҳаввулоти иқтисодӣ шакли усулҳои гуногуни танзими давлатии иқтисодиёт ба вучуд омад. Сарчашмаҳои таърихӣ ва мактабҳои гуногуни иқтисодӣ борҳо исбот намудаанд, ки механизми дар амалия фаъолияткунандаи сиёсати иқтисодӣ ё маҳсули коркарди олимони алоҳидаи соҳаи иқтисодӣ таҷрибаи зиёда аз садсолаи мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон буданд. Вале дар миёни шакли усулҳои гуногуни фишанги давлатӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар давлатҳои рушдфтои ҷаҳон, махсусан баъд аз бӯҳрони ҷаҳонии «таназзули бузург», ба механизми танзими андозию бучетӣ диққати махсус дода шуд. Мавриди қайд аст, ки ин механизм вобаста аз хусусиятҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳуриҳои алоҳида алҳол низ дар ин ё он шакл бомуваффақият истифода мешавад.

Муаллифони гуногуни соҳаи иқтисодиёт дар асарҳои илмии худ танзими андози давлатиро ҳамчун воситаи муҳими танзими фаъолияти иқтисодӣ маънидод намудаанд, ки аз замони Ч.М. Кейнс сарчашма мегирад. Дар давраи таназзул ва рушди иқтисодиёт, давлат бояд бо роҳи ҳавасмандгардонӣ гаронии андози корхона ва шахсони воқеиро содда гардонидани ба онҳо имконияти фаъолияти самаранокро кафолат диҳад [5, С.65]. Дар амалияи сиёсати андози мукамал метавонад барои танзими андози субъектҳои хоҷагидорӣ самараро бештар диҳад. Пинто О. мушкilotи андозбандро, ки ҳамчун ҷузъи танзими зиддисикликӣ мебошад, таҳқиқот гузаронида асоснок намудааст, ки бисёр мамлакатҳо манбаҳои захиравии сармояро барои мақсадҳои сиёсати иқтисодӣ, масалан, ҳавасмандгардонии баъзе бахшҳои иқтисодиёт дар давраи таназзул истифода мебаранд [14, С.8].

Ба ақидаи Оутсу В. «натиҷаи рақобати андоз метавонад тамоюл ба сатҳи камсамари истеҳсолоти хизматрасонии маҳаллӣ бошад. Бо кӯшиши паст нигоҳ доштани андозҳо барои ҷалби сармоягузори тичорат, ҳукуматҳои маҳаллӣ метавонанд хароҷотро аз сатҳи нигоҳ доранд, ки фоидаҳои ниҳой ба хароҷоти ниҳой баробар мешаванд, махсусан барои он барномаҳое, ки мустақиман ба тичорати маҳаллӣ фоида намеоранд» [5, С.65]. Якита А. дар тадқиқоти худ оид ба натиҷаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати рақобати андоз ба хулосае меояд, ки «...паст кардани андозҳо метавонад таносуби сармоя ва меҳнатро дар кишвар аз ҳисоби кам кардани харчи сармоя зиёд кунад, вале дар дарозмуддат дар шароити муайян таносуби сармоя ва меҳнатро низ паст карда метавонад» [13, С.265].

Олими дигар Паун Д. оид ба омилҳои танзим ва рақобати андози кишварҳо, таҳқиқоти худро гузаронида, алоқамандии пайвастаи пардохтҳои андоз ва маҳсулот умумии дохилиро муайян намудааст. Инчунин ӯ модели аҳамияти меъёрҳои андоз ва мавқеи ҷалби сармоягузорию, ки иқтисодиёт таъсир мерасонад, таҳия кардааст [14].

Погорлецкий А.И. ва Кешнер М.В. дар таҳқиқоти худ танзими андорзро ҳамчун асосҳои назариявӣ-методологӣ байён намудаанд, ки он ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии андозбандии амалиёти тичорати электронӣ, аз ҷумла муомилоти мол бо хизматрасониҳои рақамиро дар назар дорад [5, С. 72].

Олими дигар Батаев И. Т. чунин мешуморад: «...вазифаи функционалии мақомоти андоз вобаста ба татбиқи тадбирҳои сиёсати андоз ин истифода намудани хизматрасониҳои электронӣ ва технологияҳои автоматикунонидашудаи иттилоотӣ, аз ҷумла танзими андозро дар маҷмӯъ назорат намояд». [1, С.79].

Дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ муаллифон қайд менамоянд, ки назорати андоз аз ҷониби мақомоти андоз метавонад якҷанд намуди хизматрасониҳоро ба соҳибкорон ва шахсони алоҳида пешниҳод намоянд.

Ба ақидаи олими дигар Т.Д. Садовская «...нақши маъмурикунонӣ ва танзими андоз дар шароити муосири ба кулӣ тағйир меёбад, мақомоти андоз ба платформаҳои рақамӣ табдил меёбанд, ки на танҳо фаъолияти назоратӣ бомуваффақият анҷом медиҳанд, инчунин ба шахрвандон ва ҳам ба соҳибкорон маълумотҳои заруриро тарақи электронӣ пешниҳод менамоянд ва дар назорати фаврии вазъи иқтисодӣ кӯмак мерасонанд»[5, С. 75].

Аз нуқтаи назари олими ватанӣ Солехзода А.М. «...дар раванди рақамикунонӣ дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тағйири механизми маъмурияти андозро муайян мекунад, табдили рақамии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва ташаккули муҳити мусоиди андоз барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба технологияҳои рақамӣ мебошад» [6,С.154].

Яблокова Д. Ю., чунин мешуморад, ки «бехатарии амнияти иттилоотии андоз ин системаи тадбирҳоест, ки саривақт ва пурра ворид шудани пардохтҳои андозро ба бучет дар шароити таъсири хавфҳои дохилӣ ва беруна дар муносибати андозсупоранда бо мақомоти андоз дар шакли рақамӣ таъмин менамояд» [12, С.19].

Фикру ақидаҳои олимони дар боло зикр гардида муҳимияти масъаларо муайян намуда мафҳуми танзими андоз ва нақши он дар рақамикунонии иқтисодиётро ба таври васеъ шарҳу тавзеҳ намудаанд.

Татбиқи технологияҳои имрӯза ва коркарди маълумот ҳам барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт ва тавсеаи қобилият бо мақсади ҳамгирии он ба системаи глобалии хоҷагидорӣ ва ҳам барои баланд бардоштани самаранокии пойгоҳи идоракунии давлатӣ дар ҳама сатҳҳои ҳокимият, ба бахшҳои муниципалӣ ва ғайридавлатии иқтисодиёт аҳамияти асосӣ дорад.

Мушкилоти танзими андоз дар шароити рақамикунонӣ ҳамчун омилҳои афзоиши самаранокии иқтисодиёт барои бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосири рушди ҷомеа хеле муҳим боқӣ мемонанд.

Танзими андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ислоҳоти соҳаи андоз ва такмили системаи андозбандӣ амалӣ карда мешавад. Ташаккули навоариҳо дар иқтисодиёти мамлакат ба мақомоти андоз имкон дод, ки ба марҳилаи нави рушд, ки бештар ба хизматрасониҳои электронӣ таъян мекунад ва вазифаҳое, ки имконияти бештар намудани муносибат байни мақомоти андоз ва андозсупорандагонро ба танзим мебарорад мусоидат намояд [2,С.98]. Дар робита ба ин Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба андозсупорандагон хизматрасониҳои электронии худро дар вебсайти расмӣ пешниҳод менамояд.

Бешубҳа, воридоти пурра ва саривақтии андозҳо ва пардохтҳо ба бучет яке аз шартҳои асосии самаранокии фаъолияти мақомоти андоз буда, зарурати бештар намудани он дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти хоссаро ба худ касб менамояд. Зеро, ба тариқи электронӣ пешниҳод намудани ҳисоботҳои андоз ва ғайринақди супоридани маблағи андоз пеш аз ҳама, ба афзоиши сатҳи ҷамъовариҳои андозҳо ва пардохтҳо, муайян кардани манбаҳои нави андозбандӣ, аз иқтисодиёти пинҳонӣ баровардани соҳибкорӣ, сарфаи вақти андозсупорандагон ҳангоми иҷрои ӯҳдадорӣ андоз ва ба баландшавии сифати назорати давлатӣ оварда мерасонад.

Бо назардошти ин, ба самаранокии фаъолияти мақомоти андоз аз як тараф сатҳи ҷамъовариҳои андозҳо ва қабули ҳисоботҳои андоз тариқи электронӣ бошад, аз тарафи дигар ба назар гирифтани таъмини саривақтии онҳо ба бучети давлат ҳамчун нишондиҳандаи асосии сифати низоми маъмурикунонии андоз арзёбӣ мегардад.

Ин аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020- 2025 ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо мақсади татбиқи ислоҳот дар мақомоти андоз, аз ҷумла дар қисмати хизматрасониҳои электронӣ, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, қабул намуд. Қонунгузориҳои андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҷрибаи низоми андози мамлакатҳои тараққиқарда бо назардошти хусусиятҳои хоси кишвари мо таҳия шудааст.

Дар асоси дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар мулоқот бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузори ва бонкҳо 10 майи соли 2019 ва дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (аз 26 январи 2021) баён доштанд, вазорату идораҳои дахлдор муваззаф гардиданд, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани маъмурикунонии андоз, фароҳам овардани фазои муносиби андозбандӣ барои ҷалби сармоягузориҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин таҳкими иқтидори саноативу содиротии кишвар ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ Кодекси андоз дар таҳрири навро таҳия намоянд.

Дар Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои муосири ҳамкориҳои шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ бо сохторҳои мақомоти андоз, ки имконияти пешниҳоди маълумотро барои интиҳоби зиёди хизматрасониҳо ба андозсупорандагонро фароҳам меоварад, пешбинӣ гардидааст. Инчунин дар Кодекси андози нав усулҳои гуногуни таъмини иҷрои уҳдадориҳои андоз аз ҷониби андозсупорандагон ҷорӣ гардида, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ имконияти бо усулҳои замонатдиҳӣ ва кафолати бонкӣ таъмин намудани уҳдадориҳои андозро пайдо менамоянд[7].

Гузариш ба иқтисоди рақамӣ, аз ҷумла дар шакли электронӣ ба роҳ мондани хизматрасониҳои мақомоти андоз ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, ки ба тақвияти рақамикунонии иқтисодӣ ва бештар намудани хизматрасониҳои электронӣ равона гардидааст, яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодӣ бахисоб меравад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки заминаи барномавии хизматрасониҳои электронӣ, дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд буда, мақомот дорони барномаи махсуси компютери «Системаи муттаҳиди иттилоотии идоракунӣ андоз», ки иборат аз 40 адад модули мебошад, хизматрасониҳои мухталифи электрониро амалӣ намуда истодааст[7].

Дар шароити муосир мақомоти андоз якҷанд хизматрасониҳои электрониро аз ҷумла бақайдгирии давлатии субъектҳои хоҷагидор, додани рақами мушаххаси андозсупоранда, бақайдгирии супорандагони андоз аз арзиши иловашуда, бақайдгирии мошинҳои назоратӣ - ҳазинавӣ, бахисобгирии иҷрои уҳдадориҳои андозсупорандагон (пешбурди ҳисобварақа, тартиб додани санади муқоисавӣ, таҳияи ҳисобот), пешниҳоди ҳисобот ва эълонҳои андоз, таҳияи ҳисобнома – фактураҳо оид ба андоз аз арзиши иловашуда ба таври электронӣ анҷом медиҳад.

Мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати вусъат бахшидан ба ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ, сарфаи вақти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хизматрасонии электронӣ (эквайринг) оид ба пардохти андозҳо ва бочи давлатиро ҷорӣ намуда дар амалия тадбиқ намудааст. Бо истифода аз хизматрасонии электронӣ (эквайринг) ҳамаи шахрвандон ва субъектҳои хоҷагидор имконият доранд ба нуқтаҳои хизматрасонии бонкӣ ҳозир нашуда, маблағи андоз аз объектҳои ғайриманқул, андоз аз воситаҳои нақлиёт ва бочи давлатиро бо истифодаи кортҳои пардохтии бонкӣ ба бучет пардохт намоянд[7].

Имрӯзҳо дар мақомоти андоз системаҳои иттилоотӣ амал мекунанд ва инкишоф меебанд, ки барои автоматикунони тамоми расмиёти андоз ва хидматҳо барои таъмини ҷамъовариҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, инчунин барои самаранок коркард ва нигоҳ доштани маълумоти андоз пешбинӣ шудаанд.

Таъсири мусоиди табдили рақамикунонӣ ба иқтисодӣ дар назар дорад маъмурияти андоз усулҳо ва воситаҳои навро барои ҳамкориҳои самаранок бо андозсупорандагон пайдо

мекунад. Ташаккули механизми муассири тавлиди даромад ва харочоти бучети давлатӣ бо назардошти истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ҳаҷм ва сохтори мутавозини харочоти давлатӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ, суботи истеҳсолот ва беҳбуди неқӯаҳволий аҳоли зарур аст. Ин усулҳо парадигмаи назорати анъанавии андозро тағйир медиҳанд ва таҷрибаи бисёр кишварҳо ин далелро тасдиқ мекунанд. Яке аз вазифаҳои асосии фаъолияти андоз имрӯз вазифаи хизматрасонист, ки хусусияти назорат ва маъмурияти андозро тағйир додааст. Чунин усулу воситаҳо ҳамкориҳои онлайнӣ андозсупорандагон ва мақомоти андозро дар бар мегиранд, ки вектори рушди таъмини натиҷаҳои кори назорат мебошанд. Дар саросари ҳаҷон мақомоти андоз ба андозсупорандагон бо мақсади ҳамкориҳои ихтиёрӣ бо субъектҳои андоз бо истифода аз хизматрасониҳои таъиншуда хизматрасониҳои электрониро пешниҳод мекунанд, амалиёти андозӣ ба таври қулай анҷом дода мешавад ва барои ҳарду тараф сарфа карда мешавад.

Дар соҳаи андози мамлакат бақайдгири давлатии соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, пешниҳод намудани ҳисоботҳои андоз ва ҳисобнома-фактураҳои андоз аз арзиши иловашуда дар шакли электронӣ, азназаргузарониҳои ҳисобот, тартиб додани санади муқоисавӣ, барномаи мобилии «Андози ман», пардохти андозҳо тавассути кортҳои бонкӣ, санҷиш ва назорати ҳуҷҷатҳо тариқи электронӣ, аз низоми соддакардашуда ба низоми умумӣ гузаштани соҳибкорон, ба ҳисоб гирифтани воҳидҳои алоҳидаи шахсони ҳуқуқӣ ва дигар хизматрасониҳои ҷорӣ гардидаанд. Бо истифода аз чунин хизматрасонӣ кормандони мақомоти андоз ва андозсупорандагон метавонанд вазифаю уҳдадорихояшонро шаффоф, ба таври фаврӣ, дақиқ ва бе сарфи зиёди вақт анҷом диҳанд[7].

Рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сиёсати молиявии аз ҷиҳати илмӣ асоснок, аз ҷумла сиёсати давлатии андоз вобаста аст. Бучети давлатӣ дар системаи молиявии ҷумҳурӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, ба нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии мамлакат таъсири калон мерасонад. Инчунин ба рушди устувори иқтисодии мамлакат фаъолияти самараноки мақомоти андоз, такмили дониши иқтисодӣ ва ҳуқуқии, ки аз фаъолияти самараноки онҳо таъмини қисми даромади бучети давлатӣ вобастааст, тақозо менамояд, ки кормандони мақомоти андоз дониши касбияшонро пайваста дар самти рақамикунониҳои иқтисодӣ такмил диҳанд.

Инчунин бояд усулҳои замонавии корбариро дар асоси технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ истифода намуд, фаъолиятро дар асоси қонунгузорӣ бояд ба роҳ монд, дар доираи рушди рақамикунониҳои соҳа, истифодаи дуруст ва самараноки Низоми муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андозҳо ва модулҳои компютериро ҳам аз ҷониби кормандони соҳаи андоз ва ҳам андозсупорандагон таъмин ва дар иҷрои уҳдадорихои хизматию мансабӣ масъулияти бештарро бояд эҳсос намуд. Ин технологияҳои мошинҳои назоратӣ назоратӣ ба интернет пайваст шуда, маълумотро бе ташрифи нозири андоз ба мақомоти андоз интиқол медиҳанд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батаев, И.Т. Сервисная и контрольная функция налогового администрирования в системе цифрового взаимодействия государства и экономических субъектов. дис... канд. экон. наук.08.00.10, Грозный 2020. –184с. – С .79.
2. Джумабоев, Х. К., Маъмуров А. М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. -№4 (28). -2021. -С. 91-101.
3. Давлеткиреева, Л.З. Теория и практика применения информационных систем в налоговой сфере: Учеб. пос. ч. 1. 2-е изд. Москва, 2012. Изд-во ФЛИНТА, - 77с. – С.11.
4. Касирова Ф. Д. Основы автоматизации системы налогообложения // Таджикистан и современный мир №2(74) 2021, – С.214-223.

5. Касирова Ф.Д. Развитие процессов цифровизации налогового администрирование в Республике Таджикистан//дисс... канд. экон. наук по специальности: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе 2022–178с.
6. Солеҳзода, А.М. Особенности построения системы налогового администрирования в Республике Таджикистан // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 7 – С. 153–159.
7. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон URL: https://andoz.tj/docs/ozmun/AssistentProekt_RUS.pdf
8. Трофимова Т.И. Фискальная политика: Учеб.-метод. пособие. – Иркутск: ИГЭА, 2001. – 53 с.
9. Цифровизация — передовой способ налогового администрирования. Народная газета. Печатный орган Правительства Республики Таджикистан. URL: <http://www.narodnaya.tj/index>. дата обращения 15.03.2024.
10. Хушаев, Ю.И. Налоговая система в условиях перехода к рыночным отношениям: На материалах Республики Таджикистан: автор. дис. ...канд. экон. наук. 08.00.01 – Душанбе, 2002. – 150 с. – С .3.
11. Янченко Е.В. Налоговое регулирование как фактор конкурентоспособности в условиях цифровизации экономики // Вопросы инновационной экономики. – 2021. – Том 11. – № 2. – С. 537-552.
12. Яблоков Д.Ю. Обеспечение безопасности процедур в системе электронного налогового администрирования // Финансы и управления. – 2018. - № 3. - С.19 – 27.
13. Yakita A. Effects of capital taxation on economies with different demographic changes: short term versus long term // Journal of Population Economics. – 2014. – № 1. – p. 257 273. – doi: 10.1007/s00148-013-0480-x.
14. Pinto O.M. Tax Factors affecting International Competitiveness: Canada vs. United States Perspective // International Journal of Business. – 2016. – № 12. – p. 1-10.

УДК:336.14

Исупов С.И.

ТАЪСИРИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ БА РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рушди ҳадафноки иҷтимоию иқтисодии мамлакат пеш аз ҳама тавассути ташаккули маблағҳои бучети давлатӣ ва сафарбар намудани онҳо ба самтҳои афзалиятноки соҳаҳои иқтисодӣ ва равандҳои иҷтимоӣ таъмин карда мешавад. Маблағҳои муайяне, ки аз ҷониби бучети давлатӣ барои амалисозии ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷрои вазифаҳои давлат пешниҳод карда мешаванд, хароҷоти бучети давлатиро ифода мекунанд ва ҳамчун омилҳои асосии рушди давлат ба равандҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ дар мамлакат таъсир мерасонанд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки паёмадҳои бухрони молиявӣ дар тамоми соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баръало дида мешаванд, аҳамияти омӯзиши таъсири хароҷоти давлатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат зиёд шудааст. Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои хароҷоти бучети давлатӣ таъсири бучет ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ва равандҳои иҷтимоӣ муайян карда мешавад. Тасдиқ карда мешавад, ки дар баргараф намудани паёмадҳои бухрони молиявӣ пеш аз ҳама дуруст сафарбар намудани хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад.

Вожаҳои калидӣ: бучети давлатӣ, сиёсати бучетӣ, хароҷоти бучет, гурӯҳбандии вазифавии хароҷот, гурӯҳбандии иқтисодии хароҷот, кӯмаки молиявӣ, мусоидати молиявӣ.

Исупов С.И.

ВЛИЯНИЕ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Целенаправленное социально-экономическое развитие страны обеспечивается, прежде всего, за счет формирования средств государственного бюджета и их мобилизации на приоритетных направлениях экономики и социальных процессов. Определенные средства, предусмотренные государственным бюджетом для реализации социально-экономических целей и выполнения государственных задач, представляют собой расходы государственного бюджета и как основной фактор государственного развития влияют на различные социально-экономические и общественные процессы в стране. В условиях Республики Таджикистан, где последствия финансового кризиса отчетливо видны во всех социально-экономических сферах, возросла важность изучения влияния государственных расходов на социально-экономическое развитие страны. В данной статье на основе анализа показателей государственного бюджета определяется влияние бюджета на развитие приоритетных направлений экономики и социальных процессов. Подтверждено, что в преодолении последствий финансового кризиса, прежде всего, важно правильно мобилизовать расходы государственного бюджета на приоритетные социально-экономические направления.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетная политика, бюджетные расходы, функциональная классификация расходов, экономическая классификация расходов, субсидии, субвенции.

Isupov S.I.

INFLUENCE OF STATE BUDGET EXPENDITURES ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Targeted socio-economic development of the country is ensured, first of all, by forming state budget funds and mobilizing them in priority areas of the economy and social processes. Certain funds provided by the state budget for the implementation of socio-economic goals and the fulfillment of state tasks represent state budget expenditures and, as the main factor in state development, affect various socio-economic and social processes in the country. In the context of the Republic of Tajikistan, where the consequences of the financial crisis are clearly visible in all socio-economic spheres, the importance of studying the impact of government spending on the socio-economic development of the country has increased. In this article, based on the analysis of state budget indicators, the impact of the budget on the development of priority areas of the economy and social processes is determined. It is confirmed that in overcoming the consequences of the financial crisis, first of all, it is important to correctly mobilize state budget expenditures for priority socio-economic areas.

Key words: state budget, budget policy, budget expenses, functional classification of expenses, economic classification of expenses, subsidies, subventions

Яке аз воситаҳои муҳими давлат барои роҳандозӣ намудани сиёсати иҷтимоию иқтисодии мамлакат бучети давлатӣ мебошад. Давлат маҳз тавассути сафарбар кардани маблағҳои бучет барои таъмини иҷрои вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии худ имкон пайдо мекунад. Рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат истифодаи маблағҳои бучети давлатиро ҳамчун воситаи муассири танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тақозо мекунад. Бинобар ин, омӯзиши таъсири хароҷоти давлатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат яке аз масъалаҳои мубрам дар шароити ислоҳоти низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Имрӯз, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ислоҳоти низоми молия

идома дорад ва яке аз самтҳои нисбатан муҳими ин ислоҳот беҳинасозии хароҷоти буҷет вобаста аз афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад, таҳқиқи мушкилот дар раванди ташаккули хароҷоти буҷет ва самтҳои сафарбаркунии оқилонаи онҳо барои ҳам кормандони соҳаи молия ва буҷет ва ҳам муҳаққиқони соҳа боз ҳам муҳим мебошад.

Мусаллам аст, ки давлат дар доираи муносибатҳои молиявии худ сиёсати буҷетиро таҳия ва роҳандозӣ намуда, ҳангоми амалисозии он кӯшиш мекунад, ки иҷрои бандҳои асосии муҳтавои он ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат кунанд. Ба ин хотир сиёсати буҷетии таҳияшуда бояд анҷом додани тадбирҳои заруриро барои рушди муносибатҳо дар соҳаи буҷет пешбинӣ намояд. Чунин сиёсати буҷетии таҳия ва роҳандозишуда бояд ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоию иқтисодии мамлакат таъсири мусбат расонида, барои амалисозии ҳадафҳои ислоҳоти низоми молия ва буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоид муҳайё созад. Дар ин маврид муайян кардани афзалиятҳои сиёсати буҷетӣ, аз ҷумла барои давраи оянда, ки ба ноилгардии ҳадафҳои стратегии рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст, дар асоси принсипҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, такмили сиёсати буҷетӣ ҳамчун воситаи танзими давлатӣ дар соҳаи ташаккули даромадҳои буҷет, банақшагирӣ ва истифодаи хароҷоти буҷет, инчунин рушди муносибатҳои байнибуҷетӣ муҳим буда, ба баланд бардоштани самаранокии низоми молияи мамлакат ҳамаҷониба мусоидат мекунад.

Давлат бо ёрии буҷет даромади миллиро аз нав тақсим карда, бо ҳамин сохтори истехсолоти ҷамъиятиро тағир медиҳад, ба раванди дигаргунсозии иҷтимоии ҷамъият таъсир мерасонад. Давлат дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ тавассути буҷет мавқеи худро дар рушди иқтисодиёт бо роҳи тағир додани усулҳои таъсири буҷет ба истехсолоти ҷамъиятӣ мустаҳкам мекунад. Бо корбурди шаклҳои мустақим ва ғайримустақими таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт давлат ба субъектҳои иқтисодӣ кӯмаки молиявӣ ва мусоидати молиявӣ, сармоягузориҳо ва қарзҳои имтиёзнок пешкаш намуда, маблағгузорию буҷетии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиро амалӣ месозад ва ба ин васила рушди иқтисодиёти миллиро таъмин менамояд.

Дар адабиёти ватании солҳои охир интишороти сершумори иқтисоддонҳо оид ба таҳқиқи паҳлуҳои муҳталифи буҷети давлатӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ ва идоракунии онҳо ба назар мерасад, аз ҷумла асарҳои муҳаққиқон Д.А. Амонова [1], Ф.Ш. Беков [2], Б.Х. Каримов [3; 4], А.А. Солеҳзода [5] ва дигарон. Аммо дар интишороти мазкур ба масъалаҳои таъсири хароҷоти буҷети давлатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат диққати муҳим ҷудо карда нашудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2022 ба роҳбарони сохторҳои молиявии ҳукумат ва кормандони соҳаи молия ва буҷет муроҷиат намуда, онҳоро муваззаф карданд, ки бояд ба рушди босуботи соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоию иқтисодии мамлакат тавачҷуҳи бештар намуда, диққати асосиро ба рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба рушди босуботи соҳаҳои афзалиятноки он ҷудо кунанд. Вобаста ба ин Сарвари давлат ҳамзамон таъкид намуданд, ки диққати муҳим бояд бештар ба «истифодаи самаранокии иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истехсолӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти содирот, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёт, инкишофи нерӯи инсонӣ ва бештар намудани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона карда шавад» [6]. Сарвари давлат ҳамчунин қайд намуданд, ки дар натиҷаи тадбирҳои дар солҳои охир амалишуда ҳаҷми буҷети давлатӣ ҳамасола афзоиш меёбад.

Дар воқеъ, буҷети давлатӣ унсури муҳимтарини низоми молияи давлатӣ буда, ба амалисозии вазифаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии давлат, рушди соҳибкорӣ ва таъмини иҷтимоии аҳолии мамлакат таъсири назаррас мерасонад. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ва зухуроти воқеии бӯҳрони молиявӣ, фарогир шудани тамоми соҳаҳои истехсол ва истеъмол ба

бухрони мазкур, номутаносибии байни талабот ва пешниҳодот баррасии масъалаи ба эътидол овардани иқтисодиёти миллӣ бидуни ба инобат гирифтани дигаргуниҳои дар низоми бучети давлатӣ ба амал омада ғайриимкон аст. Имрӯз сиёсати бучетӣ ба хоҳири бартараф намудани паёмадҳои бухрони молиявӣ бояд ба ғояҳо ва принципҳои иқтисоди бозории ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ нигаронидашуда, ки амнияти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як фардро воқеан таъмин менамояд, асос ёбад.

Дар бартараф намудани паёмадҳои бухрони молиявӣ пеш аз ҳама дуруст сафарбар намудани хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад. Хароҷоти бучети давлатӣ ҳамчун унсури низоми умумии молияи давлатӣ масрафҳоеро ифода мекунанд, ки вобаста ба иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодии давлат ба вучуд меоянд. Ба қавли дигар, онҳо хароҷоти инъикоскунандаи муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки раванди истифодабарии маблағҳои давлатиро дар самтҳои гуногун таъмин мекунанд.

Таъиноти асосии хароҷоти бучети давлатӣ пеш аз ҳама дар истифодаи маблағҳои бучетӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар раванди фаъолияти худ оид ба идоракунии иқтисодиёт, танзими равандҳои иҷтимоӣ, ҳавасмандкунии пешрафти илм ва техника, таъмини иқтисодии мудофиавӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар мамлакат зоҳир мегардад. Вобаста ба ин маблағҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷрои вазифаҳои асосии давлат, аз ҷумла хароҷоти таъмин ва рушди бахшҳои соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сафарбар карда мешавад.

Ҳамин тавр, дар соли 2021 нақшаи қисми вазифавии хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи 30454,6 млн. сомониро ташкил дода, иҷрои он ба андозаи 2934,3 млн. сомонӣ ё 96,7% таъмин гардидааст (ҷадвали 1). Иҷрои нақшаи қисми вазифавии хароҷоти бучет нисбат ба соли 2020 ба маблағи 4521,2 млн. сомонӣ ё 18,2% зиёд буда, нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 29,7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1. Иҷрои нақшаи қисми вазифавии хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021, млн. сомонӣ

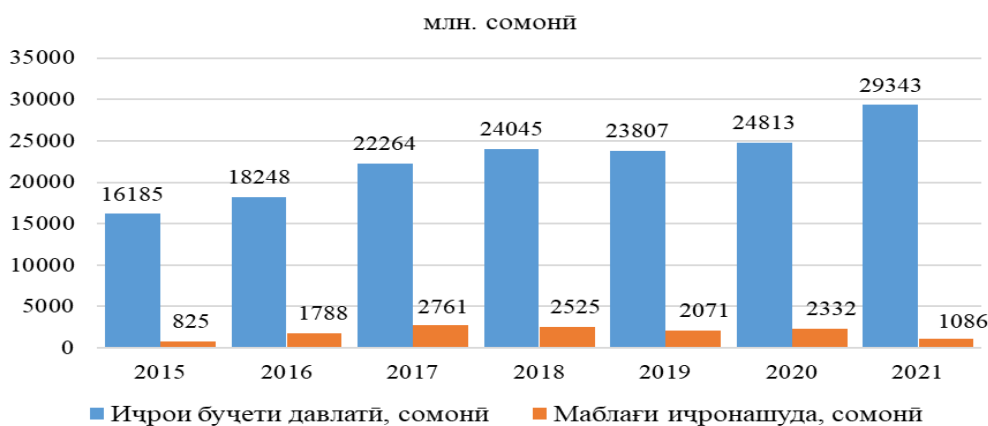
Нишондиҳанда	Иҷрои нақша дар соли 2020	Нақшаи тасдиқшуда барои соли 2021	Иҷрои воқеӣ	Иҷрои воқеӣ, % нисбат ба:		
				нақша	ММД	соли 2020
Хароҷоти бучет, ҳамагӣ	24925,1	30454,9	29446,3	96,7	29,7	118,2
Ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии	1335,1	2115,9	1890,5	89,3	2,0	141,6
Маориф	4429,7	5763,0	5385,3	93,4	5,3	121,6
Тандурустӣ	2592,4	2816,1	2863,0	101,7	2,9	110,4
Суғурта ва ҳифзи иҷтимоӣ	3859,1	4253,4	4169,5	98,0	4,2	108,1
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ	1426,1	1734,6	1683,9	97,1	1,7	118,1
Фарҳанг ва варзиш	988,4	1197,9	1164,1	97,2	1,2	117,8
Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	4977,4	4413,1	4649,5	105,4	4,7	93,4
Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	617,7	768,5	668,1	86,9	0,7	108,2
Саноат ва сохтмон	171,7	246,9	239,9	97,2	0,2	139,7

Нақлиёт ва коммуникатсия	1045,5	1777,3	1796,3	101,1	1,7	171,8
Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматрасонӣ	224,2	59,1	47,9	81,0	-	21,4
Дигар харочот	1421,2	2999,9	2636,6	87,9	-	185,5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [7, с. 368-389; 8]

Аз чадвали 1 ба назар мерасад, ки сатҳи баландтарини иҷрои нақшаи қисми вазифавии харочоти буҷет (бе назардошти бахшҳои мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо) дар бахшҳои комплекси сӯзишвории энергетикӣ (105,4%), тандурустӣ (101,7%), нақлиёт ва коммуникатсия (101,1%) ба амал омадааст.

Маълумот дар бораи иҷрои қисми харочоти буҷети давлатӣ дар солҳои 2015-2021 дар расми 1 оварда шудааст.



Расми 1. Иҷрои қисми харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2021

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [8]

Тавре аз диаграммаи дар расми 1 овардашуда бо назардошти ҳисобкунҳои дахлдор мушоҳида мешавад, дар соли 2021 азхудкунии маблағҳои буҷети давлатӣ 96,3%-ро ташкил додааст (фоизи иҷро нашудан дар соли 2021 – 3,7%), ки ин нисбат ба соли 2020 ба андозаи 5,7 банди фоизӣ зиёд аст (фоизи иҷро нашудан дар соли 2020 – 9,4%). Бояд қайд кард, ки бузургии ҳамин нишондиҳанда нисбат ба ҳисоби миёнаи шаш соли пешин (90,7%) ба андозаи 5,6 банди фоизӣ зиёд аст.

Таҳлили иҷрои қисми иқтисодии харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 (ҷадвали 2) нишон медиҳад, ки сатҳи баландтарини иҷрои нақшаи харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахшҳои харочоти таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ (100%), пардохти фоизҳо (99,9%) ва харочоти грантҳо (99,1%) ба амал омадааст. Қайд кардан лозим аст, ки нақшаи харочоти пардохти музди меҳнати кормандон ва андози иҷтимоӣ ба андозаи 6352,5 млн. сомонӣ ё 96,9% иҷро шудааст.

Чадвали 2. Ҳисобот оид ба иҷрои қисми иқтисодии харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	Нақша	Вазни қиёсӣ, %	Иҷро	
			маблағ	%
Ҳамагӣ харочот	30454,9	100	29446,3	96,7
Пардохти музди меҳнати кормандон ва андозии иҷтимоӣ	6558,5	21,5	6352,5	96,9
Харочоти мол ва хизматрасониҳо	10426,8	34,2	9967,2	95,6
Харочоти пардохти фоизҳо	1913,6	6,3	1911,7	99,9
Харочоти пардохти кӯмаки молиявӣ	212,0	0,7	203,4	95,9
Харочоти грантҳо	140,0	0,5	138,8	99,1
Харочоти таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ	442,9	1,5	442,9	100
Дигар харочот	3992,5	13,1	3852,5	96,5
Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо	6768,7	22,2	6577,4	97,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [8]

Аз чадвали 2 дида мешавад, ки дар ҳаҷми умумии харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 вазни қиёсии бештарро харочоти мол ва хизматрасониҳо (34,2%), амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадориҳо (22,2%) ва харочоти пардохти музди меҳнат бо андозии иҷтимоӣ (21,5%) ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, харочоти буҷет самти муҳими сиёсати буҷетии мамлакат барои таъмини рушди равандҳои иҷтимоӣ ва соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Тавассути сафарбар кардани маблағҳои буҷет давлат ба ташаккули фондҳои истеъмол ва андуخت, таҷдиди сохтори соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаҳои афзалиятноки истеҳсол ва хизматрасонӣ, сатҳи дастгирӣ ва рушди барномаҳо ва ҳадафҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Амонова Д.А. Таҳлили харочотҳои буҷети давлатӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат / Д.А. Амонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 5. – С. 24-30
2. Беков Ф.Ш. Способы повышения эффективности бюджетных расходов / Ф.Ш. Беков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. - № 5. – С. 121-125
3. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34
4. Каримов Б.Ҳ. Таъмини устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯҳрони молиявӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 4. – С. 97-105
5. Солеҳзода А.А., Амонова Д.А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байни буҷетӣ ва тақмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А. Солеҳзода, Д.А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. - № 4-2 (54). – С. 66-74
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2022 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/29823>
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – 414 с.
8. Ҳисоботҳои солона оид ба иҷроии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2015-2021) [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://moliya.tj/wp-content/uploads/>

Каримов Б.Х., Каримиён М.Б.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОЙ РАБОТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТАХ

В данной статье исследуются предпосылки формирования системы бухгалтерского учета в экономических субъектах, рассматриваются вопросы организации бухгалтерской службы на предприятиях Республики Таджикистан. Особое внимание уделено вопросам передачи бухгалтерской работы внешним специалистам на основе аутсорсинга.

Ключевые слова: управление предприятием, бухгалтерский учет, финансовый учет, финансовая отчетность, управленческий учет, бухгалтерская служба, аутсорсинг бухгалтерских услуг, профессиональные бухгалтеры.

Каримов Б.Х., Каримиён М.Б.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ ВА ТАШКИЛИ КОРИ МУҲОСИБӢ ДАР СУБЪЕКТҲОИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, масъалаҳои ташкили хадамоти муҳосибӣ дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд. Ба масъалаҳои дар асоси аутсорсинг ба мутахассисони беруна додани кори муҳосибӣ диққати махсус дода мешавад.

Вожаҳои калидӣ: идоракунии корхона, баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, хадамоти муҳосибӣ, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ, муҳосибони касбӣ.

Karimov B.H., Karimiyon M.B.

FORMATION OF THE ACCOUNTING SYSTEM AND ORGANIZATION OF ACCOUNTING WORK IN ECONOMIC ENTITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the prerequisites for the formation of an accounting system in economic entities, and examines issues of organizing an accounting service at enterprises in the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to issues of transferring accounting work to external specialists on the basis of outsourcing.

Key words: business management, accounting, financial accounting, financial reporting, management accounting, accounting service, outsourcing of accounting services, professional accountants.

Очевидно, что каждый экономический субъект (предприятие) создается и осуществляет свою деятельность ради определенной конечной цели – получения прибыли. Для достижения этой цели предприятием необходимо управлять. При этом основной целью управления предприятием является направление его деятельности на достижение желаемых финансовых результатов, получение большего дохода при меньших затратах, и реализуется это посредством соответствующих действий руководства и всех работников системы менеджмента. Действия, осуществляемые руководством и системой менеджмента предприятия в рамках управленческой деятельности, дают определенное течение бизнес-процессам и способствуют достижению главной цели функционирования предприятия - получению приемлемых финансовых результатов.

В управлении предприятием участвуют многие административные сотрудники, менеджеры и службы, в совокупности составляющие его систему управления. Каждый

администратор или менеджер отвечает за определенный участок работы, выполнение задачи или решение определенного управленческого вопроса. Администраторы (менеджеры) отдельных направлений работы на предприятии являются руководителями этих направлений и соответствующих служб. Им нужна информация для выполнения своих обязанностей. Следовательно, процесс управления начинается с получения информации и ее понимания, включает принятие управленческих решений на основе этой информации и заканчивается контролем за выполнением этих решений. Контроль исполнения решений также осуществляется на основании соответствующей информации.

В системе управления современного предприятия одним из ключевых участков является бухгалтерский учет, который осуществляет сбор, регистрацию, обработку и обобщение данных о фактах хозяйственной деятельности, трансформирует их в информацию, необходимой для принятия управленческих решений. Он строго документирован - основой для любых бухгалтерских записей является документ; ведется непрерывно, с момента создания экономического субъекта вплоть до его ликвидации или закрытия, фиксирует все без исключения явления и факты хозяйственной деятельности; представляет все учетные объекты, операции и экономические явления как в натуральных или трудовых, так и в денежных измерителях; организуется во всех экономических субъектах; для его ведения в экономическом субъекте создается специальная бухгалтерская служба (бухгалтерия); в Республике Таджикистан регулируется законодательством и нормативными актами.

События, происходящие сегодня высокими темпами под влиянием процессов экономической глобализации, развития международной экономической интеграции и цифровизации в экономике Республики Таджикистан, предъявляют все более серьезные требования к информации, используемой в системе управления предприятиями для принятия управленческих решений. Очевидно, эти события приводят к расширению экономических связей между отечественными предприятиями и их зарубежными партнерами, прежде всего с инвесторами, усиливают взаимные требования между ними, в итоге содействуют росту поступления иностранных инвестиций в национальную экономику. В связи с этим, чтобы соответствовать новым требованиям, экономические субъекты вынуждены изменить свой подход к источнику информации, используемой для подготовки управленческих решений - системе бухгалтерского учета с целью повышения уровня достоверности и своевременности, формируемой в ней учетной информации. Поэтому особую актуальность сегодня приобретают вопросы формирования систем бухгалтерского учета и организация работы бухгалтерской службы в экономических субъектах. Эти вопросы в последние годы стали объектом серьезного внимания таджикских ученых-бухгалтеров [1; 2; 3].

В основе ведения современного бухгалтерского учета лежит его традиционное правило – документальное оформление всех без исключения финансово-хозяйственных операций на предприятии. Результаты хозяйственных операций путем регистрации в первичных документах поступают в бухгалтерскую службу предприятия, где выполняются соответствующие действия по их обработке, систематизации и обобщению, затем сводная информация в виде бухгалтерской отчетности представляется собственникам, инвесторам и другим заинтересованным лицам. Таким образом бухгалтерский учет обеспечивает выполнение своей основной задачи, которая заключается в предоставлении заинтересованным лицам полной и достоверной информации о финансовом состоянии, финансовых результатах и изменениях финансового состояния экономического субъекта. Это особенно важно в условиях экономической нестабильности, когда своевременная информация о финансовом состоянии экономического субъекта может помочь собственникам спасти его от банкротства, защитить активы или привлечь необходимые инвестиции для его будущего развития.

Сегодня в Республике Таджикистан все экономические субъекты - предприятия частного и государственного сектора, а также бюджетные организации и учреждения согласно законодательству, обязаны вести бухгалтерский учет и готовить на его основе годовую и промежуточную (месячную и квартальную) отчетность. Статья 19 Закона Республики

Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [4] обязывает их представлять годовую бухгалтерскую отчетность учредителям (собственникам). При этом бюджетные организации и учреждения представляют в вышестоящий государственный орган ежемесячную, ежеквартальную и годовую бухгалтерскую отчетность в установленные ими сроки. Индивидуальные предприниматели могут не организовывать регулярный бухгалтерский учет, а лишь вести учет своих доходов и расходов в порядке, установленном налоговым законодательством.

Все данные о хозяйственной деятельности проходят через систему бухгалтерского учета, создавая совокупность экономической информации для управления, контроля, анализа и планирования хозяйственной деятельности предприятия. Таким образом, бухгалтерский учет является звеном управления, соединяющим экономическую деятельность и лиц, принимающих управленческие решения. В целях использования сведений о хозяйственных событиях экономических субъектов в будущем он фиксирует соответствующие сведения путем записи в первичных документах; обрабатывает записанные данные и сохраняет их до необходимого момента, затем преобразует их в форму, пригодную и полезную для принятия управленческих решений; посредством отчетности предоставляет пользователям информацию в денежном выражении для использования в процессе разработки и принятия управленческих решений.

Сегодня, с развитием процессов глобализации и международной экономической интеграции в Республике Таджикистан, система бухгалтерского учета экономических субъектов разделена на три отдельных вида учета - финансовый, управленческий и налоговый учет, каждый из которых реализуется для достижения своих специфических целей. Так, в рамках финансового учета осуществляется подготовка и представление информации о результатах финансовой деятельности для внешних пользователей. То есть финансовый учет считается «финансовым зеркалом» предприятия и является наиболее важной частью бухгалтерского учета.

Финансовый учет в Республике Таджикистан является обязательным. Он ведется на основании принятых правил бухгалтерского учета. Для надлежащей организации финансового учета экономические субъекты используют официально утвержденный план счетов бухгалтерского учета и методические указания по его использованию.

Управленческий учет связан с потребностями руководителей самого предприятия. Его цель - помочь менеджерам оценивать эффективность работы и принимать решения на основе реальной информации. Основой системы управленческого учета является учет затрат - накопление и классификация затрат, распределение затрат по объектам учета (единицам продукции, местам затрат). Информация управленческого учета предназначена для использования внутри предприятия (руководством и другим управленческим персоналом) и является коммерческой тайной. В отличие от финансового учета, управленческий учет не является обязательным и не имеет обязательных правил ведения. Для ведения управленческого учета экономические субъекты могут открывать бухгалтерские счета для учета затрат на производство и реализацию продукции (работ, услуг). Согласно положениям статьи 89 Налогового кодекса Республики Таджикистан, налоговый учет – это процесс ведения налогоплательщиком учетной документации в соответствии с требованиями налогового законодательства в целях систематизации информации об объектах налогообложения, а также исчисления налогов и составления налоговой отчетности [5].

Понятно, что национальная система бухгалтерского учета и систем бухгалтерского учета экономических субъектов Республики Таджикистан остались в наследство от системы бухгалтерского учета Советского Союза, особенностью которой было повсеместное использование государственного регулирования во всех без исключения аспектах бухгалтерского учета. Несмотря на то, что с начала 2000-х годов и по сегодняшний день идет непрерывный процесс реформирования национальной системы бухгалтерского учета в направлении ее адаптации к условиям рыночной экономики и международной экономической интеграции, свойства прежних систем бухгалтерского учета полностью не изменились.

Некоторые признаки, характерные для повсеместной системы государственного регулирования экономических процессов, в системах бухгалтерского учета еще сохранены.

Однако с полной трансформацией экономических отношений в стране и под воздействием рыночных преобразований сформировалась национальная система бухгалтерского учета и финансовой отчетности, основой которой является финансовый учет. Бухгалтерский учет, который сегодня официально регламентирован и его ведение обязательно для всех экономических субъектов, по сути, представляет собой финансовый учет, развивающийся в направлении интеграции с мировой экономикой и внедрения международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). Процессы ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности регулируются Законом Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», МСФО, действующих нормативных правовых актов. При этом основной целью регулирования является обеспечение единой политики бухгалтерского учета в стране и организация надлежащей системы бухгалтерского учета в экономических субъектах.

Таким образом, бухгалтерский (финансовый) учет как система существует не только на уровне управления экономическими субъектами, где бухгалтерская служба осуществляет сбор и обработку данных об их хозяйственной деятельности и формирует сводную информацию, но и на уровне управления национальной экономики, где создается нормативно-правовая база, осуществляется общее методическое руководство, сбор и изучение финансовой отчетности, контроль внедрения систем бухгалтерского учета экономических субъектов.

Организация финансового учета в экономическом субъекте позволяет: определить стратегию налогообложения; осуществить контроль денежных потоков, что снизит риск ошибок в хозяйственной деятельности и возникновения случаев злоупотреблений и мошенничеств; организовать контроль рационального использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов; совершенствовать процесс документирования хозяйственных операций.

Согласно положениям статьи 9 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», экономический субъект может выбрать несколько организационных способов ведения финансового учета (рисунок 1). При этом выбор конкретного метода зависит от размера предприятия, вида и особенностей его деятельности.

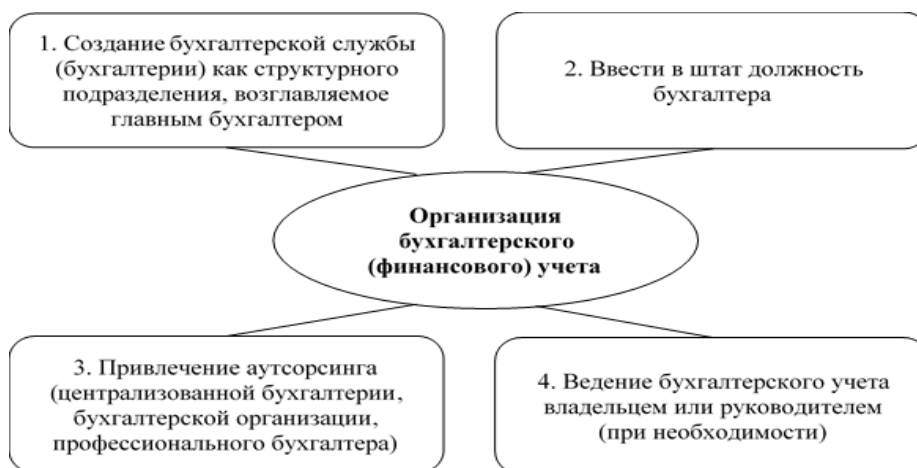


Рисунок 1. Организация бухгалтерского учета в экономическом субъекте
Источник: разработка автора

С учетом положений национального законодательства в области бухгалтерского учета рекомендуем в субъектах крупного и среднего предпринимательства страны создать бухгалтерскую службу как отдельное структурное подразделение, действующее под руководством главного бухгалтера (способ 1). Субъекты малого предпринимательства могут использовать три остальных

способа организации бухгалтерской службы в зависимости от объема своих учетных работ (2-4 способа). Однако в последние годы замечено, что иногда крупные и средние предприятия также интересуются аутсорсингом - поручая специализированным бухгалтерским организациям или профессиональным бухгалтерам задачи ведения бухгалтерского учета и подготовки финансовой отчетности. Такой способ организации работы бухгалтерской службы экономического субъекта в рамках специальной предпринимательской деятельности - аутсорсинга осуществляется субъектами рынка бухгалтерских аутсорсинговых услуг (аутсорсинговыми организациями).

Таким образом, национальное законодательство указывает на возможность передачи ведения бухгалтерского учета экономических субъектов аутсорсинговыми организациям. Наши наблюдения показывают, что в большинстве случаев ведение бухгалтерского учета поручается аудиторским организациям. В этом случае экономический субъект заключает с аудиторской организацией договор возмездного оказания услуг, процедуры которого регулируются положениями главы 26 Гражданского кодекса Республики Таджикистан [6].

Согласно пункту 3 статьи 6 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности», аудиторские организации и индивидуальные аудиторы наряду с проведением аудиторской проверки могут также оказывать услуги, связанные с аудитом (сопутствующие аудиту услуги), в том числе: организация, восстановление и ведение бухгалтерского и налогового учета, составление финансовой и налоговой отчетности, бухгалтерское и налоговое консультирование [7]. При этом, решение о передаче бухгалтерского учета аудиторской организации (аутсорсингу) должно быть отражено в учетной политике предприятия на соответствующий отчетный год.

Сейчас спрос на услуги, предлагаемые на рынке аутсорсинга бухгалтерских услуг, постоянно увеличивается. Основной причиной высоких темпов роста таких услуг является сложность и постоянно меняющееся правовое поле бухгалтерского учета и налогообложения в стране. Вместе с этим экономические субъекты, использующие в своей деятельности услуги аутсорсинга бухгалтерского учета желают и стремятся обеспечить строгий контроль за налогообложением своих предприятий, не допустить необоснованного повышения налогов, а также иметь возможность с помощью соответствующих специалистов опротестовать необоснованные действия налоговых органов в связи с возникновением неблагоприятных налоговых ситуаций. Также причиной увеличения спроса на услуги аутсорсинга стала реформа национальной системы бухгалтерского учета и перехода экономических субъектов на составление финансовой отчетности по МСФО. Поэтому сегодня в структуре услуг аутсорсинга бухгалтерского учета видное место занимают услуги по ведению налогового учета и подготовки финансовой отчетности по МСФО. Предоставление своевременной отчетности пользователям, работа с документами в рамках составления договора на банковский кредит, организация отношений с налоговыми и другими контролирующими органами, а также сопровождение при налоговых проверках являются распространенными видами аутсорсинга бухгалтерских услуг.

На практике распространены несколько моделей аутсорсинга бухгалтерских услуг и организации сотрудничества экономических субъектов с аутсорсерами (таблица 1).

Таблица 1. Модели применения аутсорсинга бухгалтерских услуг

Модель	Тип предприятия	Вид обслуживания
Польный учет	Индивидуальные предприниматели, малые предприятия	Ведение регистров финансового и налогового учета
	Крупные предприятия	Ведение бухгалтерского учета в отдельных структурных подразделениях

Аутсорсер – внешний бухгалтер	Средние, крупные предприятия	Передача аутсорсеру обязанности по учету отдельных объектов или участков (учет заработной платы, работа с дебиторской задолженностью, проведение внеплановых ревизий и инвентаризаций)
Аутсорсер – внешний главный бухгалтер	Малые предприятия	Составление финансовой отчетности и налоговых деклараций (отчетов)
Аутсорсер – внешний консультант	Малые, средние и крупные предприятия	Оказание консультационных услуг и предоставление информации клиенту об изменениях в финансовом законодательстве, консультирование по отдельным вопросам налогообложения, оказание услуг в области бухгалтерских информационных технологий

Источник: разработка авторов на основе литературы [8; 9]

Аутсорсингом бухгалтерских услуг больше всего интересуются представители среднего и малого бизнеса, а также начинающие предприниматели. Поскольку не очень большое предприятие ежеквартально подсчитывает итоги своей деятельности и представляет в налоговые органы соответствующий отчет (налоговую декларацию), прием на постоянную работу отдельного учетного работника и выплата ему фиксированной заработной платы не представляется приемлемым. В таком случае аутсорсинг является наиболее разумным способом организации бухгалтерского учета для предприятия, преимущества которого подтверждены на практике. Однако прежде, чем будет принято решение о привлечении аутсорсера для конкретного экономического субъекта, его руководство должно оценить все преимущества и недостатки аутсорсинга бухгалтерских услуг и риски, возникающие при этом.

Одной из основных предпосылок передачи бухгалтерского учета на аутсорсинг является желание руководителя улучшить бизнес-процессы экономического субъекта. Таким образом, «в условиях аутсорсинга бухгалтерских услуг организация получает возможность максимально сконцентрировать усилия на основных бизнес процессах, снизить финансовые риски и, что особенно важно в условиях конкуренции, сократить финансовые затраты» [10, с. 24].

Сегодня найти хорошего и компетентного в своем деле бухгалтера для экономического субъекта – не только дорогая, но и сложная задача. Проводимые нами в рамках исследования опросы и тесты среди студентов и выпускников учебных заведений бухгалтерского профиля, а также практикующих бухгалтеров, ищущих работу на рынке труда и претендующих на вакантные места бухгалтерской профессии у работодателей, показали, что профессиональная подготовка большинства из них находится на низком уровне. Наши беседы с претендентами на бухгалтерские вакантные места подтвердили, что выпускники высших и средних профессиональных учебных заведений не готовы к профессиональной деятельности. Профессиональные бухгалтеры, которых в стране мало, в основном работают на нескольких предприятиях, и малым предприятиям сложно и дорого привлечь их на постоянную работу. Затраты на содержание своего профессионального бухгалтера для предприятий включают выплату фиксированной заработной платы, материально-техническое обеспечение рабочего места, переподготовку, повышение квалификации и другие расходы. Благодаря этому аутсорсинг бухгалтерских услуг приобретает все большую популярность среди экономических субъектов. При этом следует сказать, что в основном использование аутсорсинга сводит к минимуму бухгалтерские и налоговые риски, присущие предприятиям малого и среднего предпринимательства.

Экспертные оценки подтверждают, что большую часть сотрудников аутсорсинговых организаций составляют бухгалтеры, занимающиеся частным профессиональным бизнесом. Среди них есть надомные бухгалтеры, официально зарегистрированные в налоговых органах

как индивидуальные предприниматели, а также те, кто работает на нелегальном рынке, количество которых невозможно оценить. Также наши целенаправленные наблюдения в сфере учетной деятельности и беседы с практикующими бухгалтерами подтверждают, что большинство бухгалтеров, хорошо знающих свою профессию, сегодня стремятся заниматься аутсорсинговой деятельностью, причем большинство из них стараются делать это, избегая требований налогового законодательства. Аутсорсинговой деятельностью также занимаются научные работники и преподаватели учетных и налоговых дисциплин образовательных учреждений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов Б.Х. Исследование национальных систем бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // Экономика в теории и на практике: актуальные вопросы и современные аспекты. Сборник статей XIX Международной научно-практической конференции. - Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.). – 2024. - С. 35-38
2. Каримов Б.Х., Нуров Б.А. Чанбаҳои амалии рушди аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ / Б.Х. Каримов, Б.А. Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - № 11. – С. 136-143
3. Кодирова Г.Т. Вопросы развития практики бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2023. - № 3 (52). – С. 27-33
4. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://ncz.tj/content/закон-республики-таджикистан-о-бухгалтерском-учете-и-финансовой-отчетности>
5. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 года № 1844 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__13_11_2023-RT_ru.pdf
6. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Часть 1 [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <http://ncz.tj/content/гражданский-кодекс-республики-таджикистан>
7. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <http://ncz.tj/content/закон-республики-таджикистан-об-аудиторской-деятельности>
8. Адаменко А.А., Ткаченко А.С., Чич Н.Ш. К вопросу об аутсорсинге бухгалтерских услуг в России / А.А. Адаменко, А.С. Ткаченко, Н.Ш. Чич // Экономика. Право. Печать. Вестник КСЭИ. – 2014. – № 1 (61). - С. 181-186
9. Панков В.В. Аутсорсинг в бухгалтерском учете / В.В. Панков, С.А. Наумова // Аудит и финансовый анализ. - 2009. - № 1. - С. 5-22
10. Поликарпова Е.Р. Аутсорсинг бухгалтерских услуг как вид профессиональной деятельности аудитора / Е.Р. Поликарпова // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XXX Международной научно-практической конференции (Пенза, 15 января 2020 года): в 2-х частях. Ч. 2. – Пенза: Издательство: Наука и просвещения, 2020. – С. 23-25

Каримова М. И.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ТАШАККУЛИ РАҚОБАТИ БОНКӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Дар мақола чанбаҳои назариявии рақобат дар низоми бонкии минтақавӣ бо истифода аз методологияи назарияи бозорҳои саноатӣ баррасӣ шудааст. Дар асоси омӯзиши усулҳои мавҷудаи таҳлили рақобат модели тадқиқоти эмпирикӣ пешниҳод карда мешавад, ки чунин хусусиятҳои фаъолияти бахши бонкии Русияро ба мисли сегментатсияи бозори истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ ва нақши махсуси пасандозҳо дар баъзе бозорҳо. Таҳлили таҷрибавии рақобат дар асоси модели пешниҳодшуда бо истифода аз маълумоти тавозунии бонкҳои Русия гузаронида мешавад. Инчунин, муаллифи асар: - таърифи муаллифии рақобатпазирии бонки тичоратиро додааст; - омилҳои, ки ба рақобатпазирии бонк таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд; - аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва кӯшиш карда шуд, ки аз ҷиҳати назариявӣ ҳамкориҳои бонкҳои минтақавии ватанӣ дар бозор дар доираи моделҳои рафтори миёнаравҳои молиявӣ таҳлил карда шавад.

Калидвожаҳо: бонкҳо, рақобат, бозор, хизматрасонӣ, захира, амонат, минтақа.

Каримова М. И.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ КОНКУРЕНТОСПОСЬНОСТИ БАНКОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РЕГИОНА

В статье исследуются теоретические аспекты конкуренции региональной банковской системы с использованием методологии теории отраслевых рынков. На основе изучения существующих методов анализа конкуренции предлагается модель для эмпирического исследования, учитывающая такие особенности функционирования российского банковского сектора, как сегментированность рынка потребителей банковских услуг и особая роль депозитов на некоторых рынках. Эмпирический анализ конкуренции проводится на основе предложенной модели с использованием данных балансовой отчетности российских банков. Так же, автором работы: - дано авторское определение конкурентоспособности коммерческого банка; - выявлены факторы, оказывающие влияние на конкурентоспособность банка; - теоретически определены и предприняты попытки теоретического анализа взаимодействия региональных отечественных банков на рынке в рамках моделей поведения финансовых посредников.

Ключевые слова: банки, конкуренция, рынок, услуга, ресурс, депозит, регион.

Karimova M. I.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE COMPETITIVE ORGANIZATION OF BANKS AND THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEM

In the article, the theoretical aspects of the competition of the regional banking system are studied using the methodology of the theory of branch markets. Based on the study of existing methods of analysis of competition, a model for empirical research is proposed, which takes into account such features of the functioning of the Russian banking sector as the segmentation of the market of consumers of banking services and the special role of deposits in some markets. Empirical analysis of competition is carried out on the basis of the proposed model using data from the balance

sheets of Russian banks. Also, the author of the work: - gave the author's definition of the competitiveness of a commercial bank; - factors influencing the competitiveness of the bank have been identified; - theoretically identified and attempts were made to theoretically analyze the interaction of regional domestic banks in the market within the framework of behavioral models of financial intermediaries.

Key words: banks, competition, market, service, resource, deposit, region.

Равандҳои нави парадигма, ки дар иқтисодиёти миллилӣ ба амал омада истодаанд, тамоили заминавии рушди бозори бонкӣ ва самти дигаргуншавиҳои макроиқтисодиро дар маҷмааи хоҷагии минтақавӣ муайян намуда, ба зарурати ҳалли ниҳодии муаммоҳои нави таҳаввулотии рушди иқтисодӣ боис гардиданд.

Рақобатпазирии сектори бонкӣ яке аз шартҳои муҳимми рушди муваффақонаи иқтисодии давлат мебошад.

Муаммои рақобати бонкӣ яке аз объектҳои тадқиқоти босуръат дар адабиёти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Лекин, новобаста аз арзишмандии тадқиқоти гузаронидашуда, то ҳол муаммо ба он дараҷаи коркард, ки ба арзишмандии назариявӣ амалӣ мувофиқ аст, ноил нагардидааст. Коркарди нокифоя инчунин аҳамиятнокии илмию амалии муаммои рақобати бонкӣ муҳиммияти онро муайян менамояд. Таҳлили моҳият ва хусусияти рақобати бонкӣ, қабл аз ҳама аниқ намудани мафҳуми бештар умумии «рақобат» - ро дар назар дорад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ақидаҳои мухталиф оид ба моҳияти рақобат ташаккул ёфтаанд. Аз рӯйи ақидаи баъзе муаллифон, рақобат раванди қонуниро, ки ба манфиатҳои қисми бештари ҷомеа, ҳам истеҳсолкунандагони бевосита ва ҳам истеъмолкунандагони хизматҳо даҳлат мекунад. Он бевосита ба устувории низоми иқтисодӣ таъсир мерасонад, ки айни замон, вақте ки иқтисодиёт оқибатҳои бӯҳронро паси сар карда истодааст, муҳим мебошад. Рақобатро ҳамчун раванди мусобиқа байни институтҳо дар бозор дида мебароянд. [2, с. 218] Равиши зерин дар фаҳмиши рақобат ҳамчун муҳориба бо мақсадҳои ноилгардӣ ба натиҷаҳои беҳтарин асос ёфта, хоси адабиёти иқтисодии ватанӣ аст.

Аз рӯйи ақидаи Г.Л. Азоев, рақобатро ҳамчун мусобиқа дар ягон ҷабҳа байни шахсони алоҳидаи воқеӣ ва ҳуқуқӣ дида баромадан лозим аст. Моҳияти рақобатро ҳамчун унсури механизми бозорӣ, ки барои мутавозинии талабот ва тақлифот дар бозор имкон медиҳад, баррасӣ мекунад. Ин равиш ба равиши иқтисодии классикӣ хос аст. [1]

Рақобат ба сифати меъёр, ки ба шакли бозор ва намуди фаъолияти иқтисодӣ мувофиқат менамояд, муайян мегардад. Равиши мазкур ба назарияи муосири макроиқтисодии ширкат асос ёфтааст, ки мувофиқи он, рақобат дараҷаи вобастагии шароитҳои умумии бозориро аз амсилаи рафтори иштирокчиёни алоҳидаи бозор муайян мекунад. Рақобат хусусияти имманентии бозор буда, асоси арзи ҳастӣ намудани он ба ҳисоб меравад. Таҳлили муайянотҳои овардашуда барои ҷудо соختани аломатҳои зерини хоси рақобат имкон медиҳанд:

1). арзи ҳастӣ намудани бозорҳо бо имконоти алтернативии интиҳоб барои харидорон (фурӯшандагон);

2). мавҷудияти теъдоди муайяни харидорон (фурӯшандагон) , ки байни ҳамдигар мусобиқа намуда, фишангҳои мухталифи сиёсати бозориро истифода мебаранд;

3) паиҳамии истифодаи ин фишангҳо аз ҷониби яке аз рақибон ва ҷораҳои ҷавобӣ аз ҷониби дигар рақибон. Ҳамин тариқ, дар намуди умумӣ рақобатро ҳамчун мусобиқаи субъектҳои бозорӣ ки барои ноилгардӣ ба ҳамон як ҳадаф ҳавасманданд, муайян намудан мумкин аст. Тавре маълум аст, ҳадафи ҳар як бонк дар он ифода меёбад, ки мизоҷ маҳз ҳадамоти мушаххаси ӯро интиҳоб намуда ба даст оварад.

Рақобаткунандагон шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки маҳсулоти шабех, маҳсулоти ивазкунанда истеҳсол мекунад ва ё ин ки фаъолияти хешро дар ҳамон як бозор баробари дигар истеҳсолкунандагон ба амал меоранд. Ба сифати иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ ё фурӯшандагон ё харидорон баромад мекунад. Бо дигар суҳанҳо, бонкҳо дар ҳоле ки маҷмуи

якхелаи маҳсулоти (хизматҳои) бонкиро дар ҳамон як бозор аз рӯи ҳамон як шартҳо пешниҳод менамоянд, рақобаткунанда ба ҳисоб мераванд. Дар вобастагӣ аз дараҷаи рушди муносибатҳои бозорӣ, хусусиятҳои муҳити ҳуқуқӣ ва маҷмӯи дигар омилҳои механизмҳои махсуси рақобат на танҳо дар кишварҳои гуногун, балки ҳамчунин дар қисматҳои гуногуни бозори ҳадамоти бонкӣ дар дохили ҳар як кишвар ташаккул меёбанд.

Нақши калидиро дар ташаккули муҳити самараноки рақобатӣ давлат дорад, зеро барои ин чорҷӯбаи зарурии ниҳодӣ ва қабл аз ҳама ҳуқуқиро таъсис медиҳад. Чунин гуфтор аз назари аввал, на он қадар асоснок буданаш мумкин аст, зеро танзими давлатӣ ва рақобат аксаран ҳамчун муқобилмаъно дида баромада мешавад. Лекин, ҳангоми таҳлили чуқур муҳолифат байни вазифаҳои давлат дар иқтисоди бозорӣ ва ҳадафҳои рақобат дар андозаи назаррас аз байн бурда мешавад дар ҳолате ки агар давлат маҳдуднамоӣ ё ихтисори рақобатро, балки муқовимат ба шаклҳои беинсофонаи зоҳирёбии онро афзалиятнок ҳисобад. Рақобат дар низоми бонкӣ нисбат ба ҳама гуна дигар бахши иқтисодӣ мураккабтар аст. [3, с. 53] Рақобати бонкӣ ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи тағйиротҳои сифатӣ дар соҳаи бонкӣ баромад мекунад, ки ба баландбардории устувории ташкилотҳои қарзӣ, диверсификасияи амалиёти гузаронидашаванда ва васеъ намудани дастрасии ҳадамоти молиявӣ равона карда шудааст. Хусусиятҳои он бо ҳайати иштирокчиён, сохтори соҳаи рақобат, хусусияти маҳсулот, шаклҳои рақобат, таъсиррасонӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ ва ҳаёти ҷомеа муайян мегардад. Хусусияти фаъолияти бонкӣ ба раванди рақобати бонкӣ бевосита хусусиятҳои худро ворид менамояд, ки онро аз рақобати классикӣ байни молистеҳсолкунандагон фарқ кунонида, иловатан зарурият ва муҳимияти ошкорсозии онро ҳамчун самти мустақил дар илми иқтисод тасдиқ менамояд. Дар адабиёти иқтисодӣ масъала роҷеъ ба рақобати бонкӣ баҳсталаб аст, ки аз ҷумла бо вучуд надоштани муайяноти умумиқабулшудаи «рақобат» вобастагӣ дорад.

Муҳаққиқ М.Б. Михайлова пешниҳод менамояд, ки зери рақобати бонкӣ «раванди мусобиқаи бонкҳои тичоратӣ, ки ҳар яке аз онҳо барои ишғол намудани ҷои хеш ва нигоҳдории доимии ҳарчи бештар тӯлонӣ ва ҳангоми тағйирёбии бозорӣ – бо тарзу усулҳои гуногун такмил додан кӯшиш мекунад» фаҳмида шавад. [6, с. 66]

Муҳаққиқони дигар, зери рақобати бонкӣ раванди босуръати мусобиқаи субъектҳои бозорӣ дар бобати таъмини мавқеи устувор дар бозори мазкурро мефаҳманд.

Муаллифон бо ақидаи Самсонова Е.К. розианд, ки рақобати бонкиро ба сифати механизми амалнамоӣ ва рушди тамоми бозори ҳадамоти бонкӣ муайян менамояд. Рақобати бонкӣ раванди таърихии ногузир ба ҳисоб меравад, ки тавассути амалнамоии субъектҳои ҷомеа ба амал оварда шуда, ба дарки қонуниятҳои иқтисодӣ асос меёбад ва ба татбиқи манфиатҳои мухталифи иқтисодӣ дар доираи амсилаҳои интихобшудаи рафтори молиявӣ ниҳодҳои қарзӣ муайян равана гардидааст. [8, с. 73]

Аз рӯи ақидаи баъзе муаллифон, субъектҳои рақобати бонкӣ на танҳо бонкҳо, балки ҳамчунин дигар ниҳодҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ мебошанд, ки ҳамчун иштирокчиёни бозорӣ бонкӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба фаҳмиши мазкур, рақобати бонкиро ҳамчун раванди дар динамика баамалномадаи мусобиқаи субъектҳои бозори бонкӣ, ки дар рафти он онҳо кӯшиши мекунанд то мавқеи устувори худро дар ин бозор таъмин намоянд, баррасӣ менамоянд. [3, с. 55]

Бояд қайд кард, ки равиши Тавасиев А.М дар қушодадихии мафҳуми рақобат шавқманд аст. Ӯ ба асоси шарҳдиҳии рақобат меёрҳои самаранокии фаъолияти иқтисодиро меғузоштааст, ки бо муҳорибаи рақобатии ҳар як ташкилоти молиявӣ ба таври зич алоқаманд аст. [9, с. 52] Рақобат дар соҳаи бонкиро, аз ҷумла, ҳамчун раванди босуръати мусобиқаи ташкилотҳои қарзӣ муайян мекунанд, ки дар рафти он онҳо барои таъмини мавқеи усувори хеш дар бозори қарзҳо, амонатҳо ва дигар ҳадамоти бонкӣ, ҳамчунин дар бозорҳои алтернативии молиявӣ мекӯшанд. [10, с. 7]

Спектри муносибатҳои рақобатӣ хело васеъ буда метавонад-аз рақобати маҳдуд то манаполияти мутлақ. Лекин қутбҳои зикргардида танҳо қонструксияҳои назариявӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар амалия татбиқ намегарданд. Дар робита бо гуфтаҳои болоӣ, ба ҳулоса омадан

мумкин аст, ки рақобати бонкӣ раванди босуръати мусобиқаи бонкҳои тичоратӣ ва дигар намуди қарзиро ифода мекунад, ки дар доираи он онҳо кӯшиш доранд худро бо мавқеи устувор да бозори ҳадамоти бонкӣ таъмин намоянд. Маҳз мавҷудияти рақобат васеъ гардидани доираи ҳадамоти пешниҳодшаванда танзми нархи он то ба сатҳи муносибро ба миён меорад.

Қубҳаҳои муносибатҳои рақобатӣ хело васеъ буда, метавонад аз рақобати номаҳдуд (мукамал) то ба монополияи мутлақ тағйир ёбад. Лекин, кутбҳои зикргардида танҳо ибрати назариявӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар амалия татбиқ намегарданд. Дар робита бо гуфтаҳои болоӣ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки рақобати бонкӣ раванди босуръати мусобиқаи бонкҳои тичоратӣ ва дигар ниҳодҳои қарзиро ифода мекунад, ки дар доираи он, онҳо кӯшиш доранд худро бо мавқеи устувор дар бозори ҳадамоти бонкӣ таъмин намоянд. Маҳз мавҷудияти рақобат васеъ гардидани доираи ҳадамоти пешниҳодшаванда, танзими нархи он то ба сатҳи қобили қабулро ба миён меорад.

Илова бар ин, рақобати бонкҳоро барои гузаштан ба тарзҳои бештар самараноки пешниҳоди ҳадамот ҳавасманд мегардонад, яъне вазъиятеро таъмин месозад, ки барои рушд ва ташаккули онҳо мусоид аст.

Маҳсулияти рақобати бонкӣ дар иқтисоди ватанӣ дар он ифода меёбад, ки он на танҳо бо иқтисодиёт, балки ҳамчунин бо сиёсат низ алоқаманд аст (пӯшида нест, ки аксаран рақобат на барои бозорҳои ҳадамоти бонкӣ, балки барои «робитаҳо ва имкони воридшавӣ ба доираи маҳдуд» ба амал оварда мешавад). Иштирокчиёни асосии рақобати бонкӣ бонкҳои тичоратӣ маҳсуб меёбанд. Иштирокчиёни дигари ба бештар фаъол ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ (ломбардҳо, ширкатҳои лизингӣ, факторингӣ ва форфейтингӣ, фондҳои нафақа, ширкатҳои суғурта, инвеститсионӣ, венчурӣ ва дилингӣ, палатаҳои клирингӣ, низомҳои кортҳои пластикӣ, ширкатҳои трастӣ трансферагентҳо, депозитарияҳо ва диг.) ва ташкилотҳои ғайримолиявӣ ба ҳисоб мераванд. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», ҳамчун бонкҳо ташкилотҳои қарзие ҳисобида мешаванд, ки дар маҷмӯъ се намуди амалиётро анҷом дода метавонанд:

- ҷалби маблағҳои пулӣ аз номи худ ва аз ҳисоби худ;
- ҷойгиркунии маблағҳои пулӣ аз номи худ ва аз ҳисоби худ; кушодан ва пеш бурдани суратҳисобҳои бонкӣ.

Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар тафовут аз бонкӣ на ҳамаи амалиёти бонкӣ, балки намудҳои алоҳидаи онҳоро иҷро карда метавонанд. Корхонаҳои ғайримолиявӣ – инҳо ташкилотҳое, ки фаъолияти асосии онҳо бо соҳаи молия алоқаманд набуда, ҳадамоти алоҳидаи бонкиро (почта, корхонаҳои саноатӣ, ташкилотҳои савдо ва хизматрасонӣ ва диг.) мерасонанд. [4, с. 13]

Соҳаҳои рақобати бонкӣ, бозорӣ бонкӣ – падидаи мураккабе, ки сарҳадҳои хело васеъ дошта, аз унсурҳои зиёд иборат аст (ниг. ба расми 1).

Айни замон бонкҳои тичоратӣ дар нақши фурушандагон ё харидорон амалан дар ҳамаи бахшҳои бозор фаъолият мебаранд. Ҳоло низомии бозориро аз нуктаи назари объектҳои хариду фуруш дида мебароем. Ба он бахшҳои зерин дохиланд:

1. Бозори воситаҳои истеҳсолот ва ҳадамоти истеҳсолӣ. Ба ин бозор бонкҳои тичоратӣ ҳамчун фурушандагони ҳадамоти бонкӣ барои корхонаю ташкилотҳо (хизматрасонӣ, ҳисоббаробаркунӣ, пешбурди суратҳисобҳо, идоракунии молияи ширкатҳо), миёнравҳои молиявӣ (қарзгузориҳои объектҳои истеҳсолӣ), ҳамчунин харидорони захираҳои истеҳсолӣ (бадастории таҷҳизоти идоравӣ) ворид мегарданд.

2. Бозори молҳои истеъмолӣ ва хизматҳои истеъмолӣ. Дар ин ҷой бонкҳо ҳамчун миёнравҳои молиявӣ баромад мекунанд (пешниҳоди қарз барои мақсадҳои истеъмолӣ), лекин дар як қатор ҳолатҳо ҳамчун харидорон низ баромад мекунанд (ташкили қабул дар доираи кор бо ҷомеа).

3. Бозори меҳнат. Ин бозор дар доираи сиёсати қадрии бонкҳо аҳамияти махсусро дорад, зеро ба онҳо лозим аст, то ходимони худро ба таври доимӣ ташаккул диҳанд ё пура гардонид, дар ин бозор ба сифати харидорон баромад намоянд.

4. Бозори маҳсулоти зеҳнӣ иттилоотӣ. Дар ин бозор бонкҳо ҳам ба ҳайси фурӯшандагон ҳадамоти бонкӣ (машваратдиҳии молиявӣ) ва ҳам харидорони захираҳои истеҳсоли (таъминоти барномавӣ барои МЭХ) амал мекунанд.



Расми 1. Ташкили сохтори бозори бонкӣ

5). Бозори амволи ғайриманқул. Дар ин бозор бонкҳо ҳамчун миёнравҳои молиявӣ (қарздиҳии ипотекаӣ), ҳамчун харидорон (бадастории қитъаҳои замин ва биноҳо барои идора) ё фурӯшандагон (фурӯши амволи ба гарав гузошта аз рӯи қарзи барнагардандаи ипотекаӣ) баромад мекунанд.

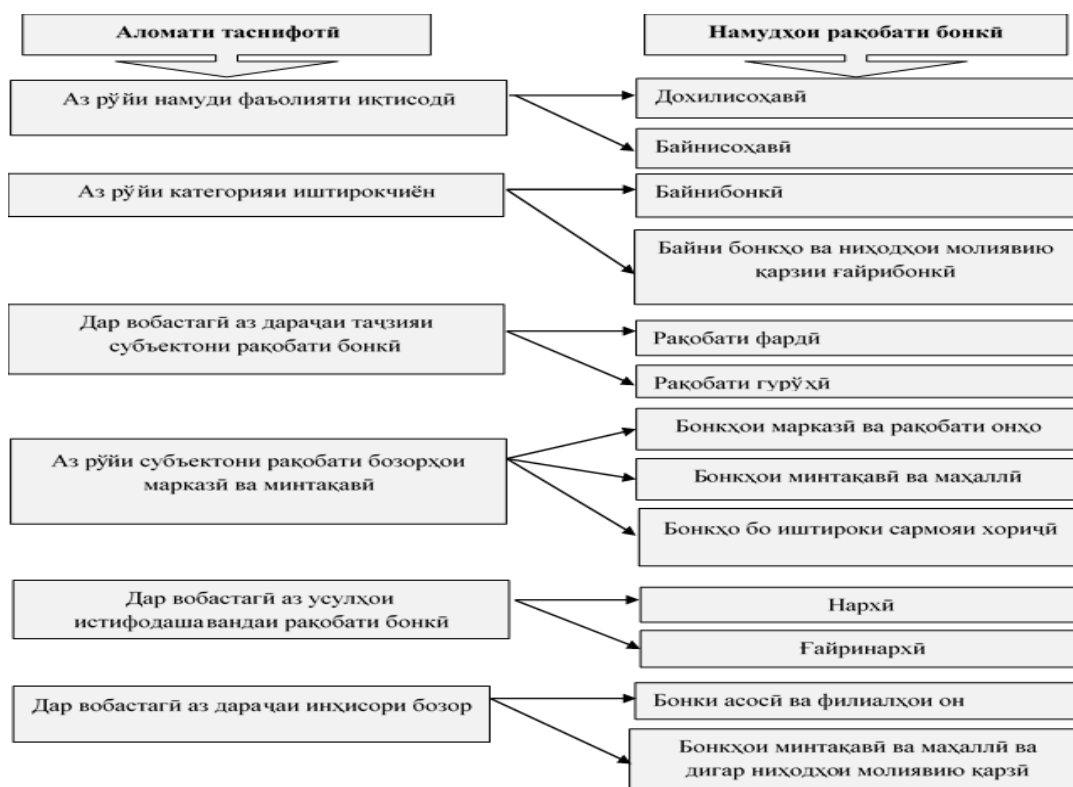
б) Бозорҳои молиявӣ. Дар ин соҳа бонҳо ниҳоди асосӣ ба ҳисоб мераванд. Нақши махсус дар ин ҷой ба бозорҳои зерин марбут аст:

- бозори сармояи қарзӣ – бонкҳо ҳуқуқҳои муваққатиро ба захираҳои пулӣ аз амонатгузори худ меҳаранд ва дар баробари ин, ба сифати фурӯшандагон зимни додани қарз баромад мекунанд;

- бозори қоғазҳои қимматнок - бо супориши мизочон ва бо ташаббуси худ бонкҳо хариду фурӯши қоғазҳои қимматнокро анҷом дода, нақши онҳо аз фурӯшандагон то ба харидорон тағйир меёбад;

- бозори асбӯр ва металлҳои қимматбаҳо - амали бонкҳо дар ин бозор шабеҳи фаъолияти онҳо дар бозори қоғазҳои қимматнок аст.

Мувофиқан, соҳаи рақобати бонкӣ васеъ буда, муҳити рақобатӣ гуногунранг аст. Ба бозор ин ё он маҳсулоти бонкиро пешкаш намуда, бонки тичоратӣ қариб ҳамеша бо рақобат на танҳо аз ҷониби дигар бонкҳои тичоратӣ, балки ҳамчунин аз ҷониби ташкилотҳои ғайрибонкӣ ва ғайримолиявӣ дучор мегардад. Рақобати бонкиро бо байнибонкӣ айният додан мумкин нест. [7, с. 75]



Расми 2. Аломатҳои таснифотии намудҳои рақобат

Муайян намудани он ҳамчун мусобиқа ҳамаи иштирокчиёни бозори бонки бештар зарур аст. Чунин ҳайати бисёрадада ва гуногуни иштирокчиёни рақобаткунандаро ягон дигар соҳаи иқтисодӣ надорад. Зоҳиршавии рақобати бонкӣ дар намудҳои мухталиф дар расми 2 оварда шудааст.

Рақобатпазирии бонки тиҷоратӣ ҳамчун қобилияти фаъолияти бомуваффақият дар бозори мушаххас (минтақаи фурӯш) дар давраи зерини вақт тавассути таҳия ва фурӯши ҳадамоти рақобатпазир тавсиф меёбад.

Фӯруши маҳсулот ва ҳадамоти бонкӣ намуди муҳимтарини ҳама гуна бонки тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳадафи стратегии бонк ва кулли ҳадамоти он афзунгардонии ғайри тавассути ҷалби шумораи максималии мизочон; васеъ намудани бозори фурӯши маҳсулот ва ҳадамоти худ; зиёд гардонидани ҳиссаи бозорӣ ба ҳисоб меравад. [5, с. 52]

Айни замон рақобат дар бозори бонкӣ хело афзудааст. Барои арзи ҳастӣ намудан, бонкҳо бояд фурӯши маҷмӯи пурраи маҳсулот ва ҳадамотро аз худ намоёнд, яъне ба ном универмагҳои бонкиро бо хизматгузори мизоч «аз як раста» - ро таъсис диҳанд.

Тавре амалия нишон медиҳад, ба ин ҳадафҳо аксаран бонкҳои тиҷоратӣ бо иқтисодии бештар баланди рақобатӣ ноил мегарданд, ки зерини он ҳам қобилияти воқеӣ ва ҳам эҳтимолии бонк дар коркард, пешниҳод, дар ҷабҳаҳои мушаххаси бозор расонидани ҳадамоти рақобатпазир, яъне афзалиятдошта дар назар дошта мешавад.

Соҳаи бонкӣ дар ҳолати ислоҳоти бетанаффус қарор дорад. Зарур аст, то ҳадафҳои мушаххас ва марҳилаҳои табиқи ин ислоҳот (ба мисли ҳама гуна лоиҳаи сармоягузорӣ), ки ба мутобиқсозии низомии ватани бонкӣ ба стандартҳо ва меъёрҳои байналхалқӣ равона гардидааст, мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Ба андешаи мо, бидуни он таъмини рақобатпазирии устувори стратегӣ дар шароити ислоҳоти қонунгузори ҷаҳонии бонкӣ имконнопазир аст. Ҳамчун омилҳои калидии

муваффақияти бонк, афзалияти рақобатии он, фаъолияти мутақобила бо мизочон, мувофиқ будан ба талаботи онҳо аз рӯи микёс ва сифати хизматҳо ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга. 1996. – 355с.
2. Алифанов Е.Н., Кочмола К.В. и др. Финансовая глобализация и развитие банковской системы России: монография / под ред. К.В. Кочмолы. – Ростов-на-Дону: РГЭУ. 2013. – С. 218.
3. Банковское дело / под ред. Г.Г. Коробовой. – М.: Экономистъ. 2016. – С. 53–104, 601–605.
4. Коробов Ю.И. Банковская конкуренция на современном этапе // Банковское дело. 2010. № 11. – С. 13.
5. Лутошкина Н.К. Банковская конкуренция и конкурентоспособность: сущность, понятие, специфика // Финансы и кредит. 2011. № 46. – С. 52.
6. Михайлова М.В. Роль конкурентной стратегии современного коммерческого банка // Финансы и кредит. 2018. №5. – С. 66.
7. Петров М.А. Банковская конкуренция в России. – Саратов: СГСЭУ. 2014. – С. 75.
8. Самсонова Е.К. Формирование и развитие конкурентной среды на рынке банковских услуг России: проблемы и перспективы // Финансы и кредит. 2017. № 2. – С. 73-76.
9. Тавсиев А. М., Ребельский Н.М. Конкуренция в банковском секторе России: учеб. пособ. для вузов / под. ред. А.М. Тавсиева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2001. – С. 52.
10. Хандруев А.А., Чумаченко А.А. Конкуренция в банковской отрасли: проблемы, тенденции, прогнозы // Банковское дело. 2010. № 11. – С. 7.

УДК.:338.48

Асрорзода У.С., Курбанова С.М.

ШАКЛҲОИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САӢӢҲИИ ФАРОҒАТИӢ СОЛИМГАРДОНӢ

Имрӯз аксари муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ дар ҳолати душвори иқтисодӣ фаъолият мекунанд. Бинобар ин, такмили шаклҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии барои рушди фаъолияти онҳо масъалаи муҳим мебошад. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии рушди идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Тасдиқ карда мешавад, ки барои роҳандозӣ намудани низоми идоракунии муносиби корхонаҳои мазкур ба истифода ва такмили шаклҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии тавачҷуҳи махсус бояд зоҳир кард.

Калидвожаҳо: сайёҳии фароғатию солимгардонӣ, муассисаи фароғатию солимгардонӣ, хизматрасониҳои фароғатию солимгардонӣ, осоишгоҳҳо, инфрасохтори осоишгоҳ, иқтидори захиравии сайёҳӣ, рушди устувори осоишгоҳ.

Асрорзода У.С., Курбанова С.М.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФОРМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ РЕКРЕАЦИОННО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

Сегодня большинство рекреационно-оздоровительных учреждений работают в сложной экономической ситуации. Поэтому совершенствование организационно-

экономических форм управления является важным вопросом развития их деятельности. В данной статье исследуются организационно-экономические аспекты развития управления предприятиями рекреационно-оздоровительного туризма. Подтверждено, что для реализации соответствующей системы управления этими предприятиями особое внимание следует уделять использованию и совершенствованию организационно-экономических форм управления.

Ключевые слова: рекреационно-оздоровительный туризм, рекреационно-оздоровительное учреждение, рекреационно-оздоровительные услуги, курорты, курортная инфраструктура, туристические резервы, устойчивое развитие курорта.

Asrorzoda U.S., Kurbanova S.M.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FORMS OF MANAGEMENT OF RECREATIONAL AND HEALTH TOURISM ENTERPRISES

Today, most recreational and health institutions operate in a difficult economic situation. Therefore, improving organizational and economic forms of management is an important issue in the development of their activities. This article examines the organizational and economic aspects of the development of management of recreational and health tourism enterprises. It has been confirmed that in order to implement an appropriate management system for these enterprises, special attention should be paid to the use and improvement of organizational and economic forms of management.

Key words: recreational and health tourism, recreational and health institution, recreational and health services, resorts, resort infrastructure, tourist reserves, sustainable development of the resort.

Сайёҳӣ падидаи беназири иҷтимоию иқтисодие мебошад, ки имрӯз ба яке аз соҳаҳои пешбари иқтисодиёти ҷаҳонӣ мубаддал гардидааст. Аксари давлатҳо соҳаи сайёҳиро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт, ки ба афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, воридшавии асъори хоричӣ, рушди саноат ва савдо, инфрасохтор, сармоягузорӣ ва дигар соҳаҳо мусоидат менамояд, эътироф кардаанд. Соҳаи сайёҳии муосир барои кишвар - ин бунёд намудани ҷойҳои кори иловагӣ, вусъат бахшидан ба рушди инфрасохтори нақлиёт, сохтмони роҳҳо, ангеаи афзоиши истеҳсоли молҳои истеъмолӣ ва хунарҳои мардумӣ мебошад. Ҳамаи инро ба инбат гирифта, дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр гардидааст, ки соҳаи сайёҳӣ дар замони муосир яке аз самтҳои сардароматтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, таъмини шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ ва такмили сиёсати давлатии идоракунии соҳа, ки ҳадафи он таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад, аз ҷумлаи афзалиятҳои муҳими сиёсати иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад [9].

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз намудҳои нисбатан рушдкардаи сайёҳӣ - сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ мебошад, ки ҳадафи фаъолияти корхонаҳои он баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва саломатии аҳоли, кам кардани бемориҳо ва зиёд намудани давомнокии миёнаи умри аҳоли мебошад. Гузашта аз ин, сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ яке аз намудҳои фаъолияти хизматрасонии серхарочот мебошад, яъне дар маҳали ҷойгиршавии муассисаи фароғатӣ солимгардонӣ мавҷуд будани инфрасохтори истеҳсолии дорои пойгоҳи техникаи сатҳи баланд (биноҳои истиқоматӣ табобатӣ, иншооти техникаи коммуналӣ, шуъбаи таъминот, ошхона, дармонгоҳ, ҳуҷраҳои муолиҷавӣ, иншооти варзишӣ ва ғ.)-ро талаб мекунад.

Омӯзиши мо нишон дод, ки имрӯз аксари корхонаҳои соҳаи сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар ҳолати душвори иқтисодӣ фаъолият мекунанд, зеро онҳо хануз пурра ба низомии идоракунии мувофиқ ба шароити бозор мутобик нашудаанд. Вобаста ба ин, барои онҳо

масъалаи муҳими самаранокии механизми идоракуни, арзёбии сифати он ва ошкоркунии омилҳои асосии ба натиҷаҳои фаъолиятҳои таъсиррасон ба миён омадааст.

Дар адабиёти ватанӣ масъалаҳои умумии рушди сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ баррасӣ шудаанд [1; 5; 6; 7]. Вале таҳқиқоти дар доираи интишороти мазкур анҷомдодашуда масъалаҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии корхонаҳои соҳаро инъикос намекунад. Бинобар ин, мавзӯи таҳқиқоти мо мубрам аст ва бояд тавачҷуҳи олимони мутахассисонро ба худ ҷалб кунад. Азбаски корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар доираи фаъолияти худ ба муштариён маҷмуи хизматрасониҳоро оид ба солимгардонӣ табобатӣ (муолиҷавӣ), фароғатӣ ва хӯроки умумӣ пешниҳод мекунанд, масъалаи баррасишаванда ба дигар соҳаҳои ҳамҷавори сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ низ дахл мекунад.

Таҳқиқи фаъолияти корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ муайян кард, ки онҳо низомҳои мураккаби иқтисодӣ буда, ба татбиқи раванди муолиҷавию пешгирикунӣ бемориҳо, барқарорсозии саломатӣ бо назардошти таъсири омилҳои табиӣ ва иқлимӣ якҷоя бо амалиёти гуногуни солимгардонӣ ва шифобахшӣ нигаронида шудаанд. Эътироф карда шудааст, ки «дар низоми марҳилавии барқарорсозии саломатӣ (беморхона – дармонгоҳ – осоишгоҳ), муолиҷаи осоишгоҳӣ қисми ҷудонопазири низоми ягонаи ниғаҳдорӣ тандурустӣ ва муҳимтарин қисмат дар маҷмуи тадбирҳои табобатӣ пешгирикунӣ бемориҳо, дар барқарорсозии қобилияти қорӣ ва таҳкими саломатии аҳоли мебошад» [6, с. 18].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, ки бо рушди муносибатҳои бозорӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ марбут аст, корхонаи сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ (муассисаи фароғатӣ солимгардонӣ) – ин иштирокчиҳои бозори хизматрасониҳо, ки дар он қонунҳои рақобат амал мекунанд, мебошад. Дар ин маврид ҳар як корхонаи соҳа дар шароити муборизаи доимӣ барои пайдо кардани ҳуқуқи хизматрасонӣ ба муштарӣ амал мекунад. Ҳамин тариқ, корхонаи сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ маҷмуи муносибатҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки дар доираи фаъолияти худ иҷрои вазифаҳои муолиҷавӣ, солимгардонӣ ва фароғатиро роҳандозӣ менамояд.

Низоми идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ба пешниҳоди хизматрасониҳои осоишгоҳӣ фароғатӣ алоқаманд буда, муваффақияти он аз шароити фаъолияти менечерҳо бо чунин пайдарпай вобаста мебошад [2, с. 239]:

1) пешниҳоди хизматрасонӣ танҳо ҳангоми дар як вақт ба ҷо овардани истеъмор, дар тафовут аз соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, ки он ҷо истеҳсол ва нигоҳдорӣ маҳсулот дар интизории тарзи фурӯш имкон дорад, анҷом дода мешавад;

2) дар сурати набудани талаботи фаврӣ ба хизматрасонӣ иқтисодии корхонаҳо ба бекор истодан шуруъ мекунад;

3) менечерони корхона бояд раванди фурӯши хизматрасониҳоро тавре ташкил кунанд, ки иқтисодии корхона пурра истифода шавад, вагарна истеҳсолоти маъноӣ худро гум мекунад.

Ҳосияти хоси соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ, чун зарурати талаботи фаврӣ аллакай дар оғози истеҳсолоти (хизматрасонӣ) дар назди низоми идоракунии корхона вазифаи мубрами ҷустуҷӯ ва дарёфти тавозуни байни талабот ва пешниҳодотро пеш мегузорад. Муқаррар кардани чунин тавозун кафили фаъолияти муътадили даромадовар ва рушди иқтисодӣ молиявии корхонаҳои соҳаи сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин, рисолати низоми идоракунии муносиби корхонаҳои субъектҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ин аст, ки фаъолияти корхонаҳо ба қонеъ гардонидани талаботи бозор, пайваста баланд бардоштани самаранокии фаъолият, мустақилӣ дар қабули қарорҳо, таҳияи ҳадафҳо ва барномаҳои истеҳсолӣ равона созад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ, ки намуди асосии онҳо осоишгоҳҳо мебошанд, мақоми ташкилоти муолиҷавию пешгирикунандаро дошта, хизматрасониҳои муолиҷавию солимгардонии худро ба муштариён дар асоси иҷозатнома (литсензия) барои хизматрасониҳои тиббии тибқи қонунгузорӣ гирифташуда пешниҳод менамоянд.

Фаёлияти корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ (муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ) ба муштариён - истироҳаткунандагон пешниҳод намудани чунин хизматрасониҳоро дар бар мегирад:

- хизматрасониҳои чойгиркунонӣ (истиқомати муваққатӣ, будубош);
- хизматрасониҳои фароғатӣ дар низоми муайян;
- хизматрасониҳои солимгардонӣ;
- хизматрасониҳои пешниҳоди хӯрок;
- инфрасохтори осоишгоҳ (наклиёт, алоқа, агентҳои сайёҳӣ, танзимгарони сайёҳӣ);
- хизматрасониҳои фарҳангию фароғатӣ, варзишӣ;
- хизматрасониҳо оид ба қонёгардонии ниёзҳои гуногуни истироҳаткунандагон (намудҳои экстремалии истироҳат, саёҳат ва ғ.).

Дар асоси маълумоти омори расмӣ метавон нақш ва мақоми муассисаҳои фароғатию солимгардониро дар таркиби умумии соҳаи хизматрасонӣ муайян кард. Ҳамин тариқ, ҳиссаи хизматрасониҳои фароғатию солимгардонӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 (15165,3 млн. сомонӣ) ҳамагӣ 42 млн. сомонӣ (0,28%)-ро ташкил додааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Ҳиссаи хизматрасониҳои фароғатию солимгардонӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли, млн. сомонӣ (бо нархҳои солҳои дахлдор)

Хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ	10884	12130,8	12983,6	13205,2	15165,3
аз ҷумла:					
маишӣ	3908,3	4030,6	4387,2	4253,8	4379,6
наклиёти мусофирбар	2208,2	2264,4	2000,9	1394,2	1376,9
алоқа	1645,3	1948,5	2018,7	1973,2	2303,6
манзилӣ-коммуналь	99,5	203,3	144,4	140,3	137,6
соҳаи маориф	1354,8	1576,5	1761,1	1841,1	2125,2
маданият	74,5	72,4	76,1	56,0	66,1
саёҳат ва экскурсия	4,0	6,0	10,0	2,4	3,8
варзиш ва тарбияи бадан	1,1	2,7	3,4	2,5	2,3
тиббӣ	490,7	628,9	703,1	687,9	826,6
санаторӣ ва табобатӣ (фароғатию солимгардонӣ)	48,1	63,7	53,7	29,7	42,0
бонкӣ ва ҳуқуқӣ	384,2	534,6	689,6	1324	1228,8
дигар хизматрасониҳо	665,3	799,2	1135,4	1575,7	2557,5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [8, с. 357-358]

Маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки саҳми соҳаи сайёҳӣ умуман ва аз ҷумла, сайёҳии фароғатию солимгардонӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли хеле кам аст. Барои муқоиса, мебинем, ки агар дар соли 2021, ки ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли 15165,3 млн. сомонӣ аст, ба хизматрасониҳои саёҳат ва экскурсия – 3,8 млн. сомонӣ, хизматрасониҳои тиббӣ – 826,6 млн. сомонӣ ва ба хизматрасониҳои фароғатию солимгардонӣ – 42 млн. сомонӣ рост меояд. Ҳиссаи баландтарин ба хизматрасониҳои маишӣ (4379,6 млн. сомонӣ), алоқа (2303,6 млн. сомонӣ), маориф (2125,2 млн. сомонӣ) ва наклиёти мусофирбар (1376,9 млн. сомонӣ) рост меояд.

Вазъи дар доираи корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ баамаломата аз мавҷуд будани тамоюлҳои номатлуби фаёлияти онҳо гувоҳӣ медиҳад. Ҳамчунин, таҳқиқоти мо нишон дод, ки сифат ва нархи хизматрасониҳои дар муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ ба муштариён пешниҳодшаванда бо ҳам мувофиқат намекунад. Барои раҳой ёфтани аз вазъи

баамаломада таҳияи механизми муносиби идоракуни ва такмили шаклҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди устувори корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ зарур аст.

Ҳангоми таҳқиқот ва омӯзиши шаклҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ пеш аз ҳама ба чунин ҷиҳатҳо бояд таваҷҷуҳ кард: арзёбии сохтори ташкилии осоишгоҳҳо, вазъи пойгоҳи моддию техникӣ, методикаи интиҳобшудаи нархгузорӣ ба амалиёти муолиҷавӣ ва дигар хизматрасониҳои ба муштариён пешниҳодшаванда, нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷот, арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ, маълумоти аз муштариён гирифташуда оид ба сифати хизматрасониҳо ва муносибати кормандон бо муштариён, мақбул будани муҳлатҳои будубоши истироҳаткунандагон дар муассисаи фароғатӣ солимгардонӣ ҳам барои муштариён ва ҳам барои муассиса, маълумоти аз кормандон гирифташуда оид ба муносибати байниҳамдигарии кормандон, роҳбарияти муассиса ва муштариён.

Таҳқиқот инчунин хусусиятҳои асосии вазъи имрӯзаи корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонии мамлакатро муайян кард, ки чунин мебошанд: паст шудани нақши давлат дар идоракуни ва беҳгардонии вазъи молиявӣ иқтисодии корхонаҳои соҳа; сохтори номуайяни манбаъҳои маблағгузори фаъолияти онҳо; пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ бо истифодаи низомии механизмҳои маъмурӣ, бозорӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ; тобеияти корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ба вазоратҳо, идораҳои гуногуни бахши давлатӣ ва сохторҳои соҳибкорӣ хусусӣ; ноустувории раванди табдилёбии шаклҳо, усулҳо ва технологияҳои идоракунии муассисаҳои фароғатӣ солимгардонӣ ҳамчун унсурҳои бозори хизматрасониҳо. Бинобар ин, метавон самтҳо ва афзалиятҳои такмили низомии идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардониро новобаста аз шаклҳои моликият, тобеияти идоравӣ ва соҳаи фаъолияти фароғатӣ, муолиҷавӣ ва солимгардонии онҳо ҷудо кард. Дар ин маврид, ҳамчун афзалиятҳои такмили механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди устувори корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ҳамчун маҷмуи иқтисодӣ инҳо муқаррар карда мешаванд:

1) ташаккули пойгоҳи ягонаи иттилоотӣ-таҳлилӣ, ки дорои маълумот дар бораи шумора ва ҳолати муассисаҳои фароғатӣ солимгардонии тамоми мамлакат мебошад;

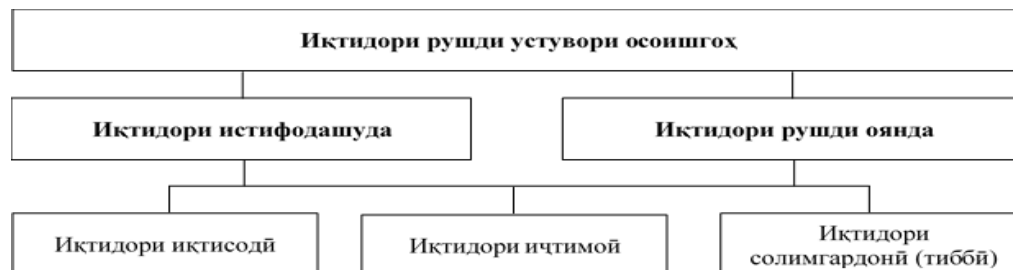
2) таҳияи таснифоти ягонаи захираҳои фароғатӣ солимгардонии мамлакат ва равиши методӣ ба арзёбии самаранокии корбурди он дар раванди фаъолияти фароғатӣ солимгардонӣ, аз ҷумла дар тичоратикунонии захираҳои табиӣ фароғатӣ солимгардонӣ;

3) ҳавасмандсозии ҷалби захираҳои табиӣ ба гардиши тичоратии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ дар асоси механизмҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва сармоязузорӣ, дастгирии молиявӣ барқарорсозӣ ва навкунии пойгоҳи моддӣ-техникии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ;

4) таҳкими равандҳои иштироки бахши давлатӣ дар фаъолияти сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ба хотири нигоҳдорӣ ва рушди унсури иҷтимоӣ дар фаъолияти муассисаҳои фароғатӣ солимгардонӣ.

Механизми идоракунии рушди устувори корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ бояд ҳамчун маҷмуи ботартиб ва бо ҳам алоқаманди иқтидори захиравӣ сайёҳӣ ва воситаҳои таъсиррасонӣ ба он, ки ноилгардии натиҷаҳои ояндабинҳои стратегиро таъмин мекунанд, баррасӣ карда шавад. Дар ин маврид, иқтидори захиравӣ чун низомии захираҳо ва сарватҳои бо ҳам алоқаманди корхона, ки барои ноил шудан ба самарайи якҷоя аз истифодаи маҷмуии онҳо имкон медиҳанд, фаҳмида мешавад. Яъне захираҳо ва сарватҳои ифодакунандаи иқтидори захиравӣ «имконияти корхонаро барои муайян кардан, ташаккул ва таъмини стратегияи рушди устувор дар раванди ҳамкорӣ бо муҳити берунӣ таъмин менамоянд» [3, с. 24].

Механизми идоракунии рушди корхонаи сайёҳии фароғатию солимгардонӣ рушди устувори онро тавассути татбиқи принципҳои такрористеҳсоли хизматрасониҳои фароғатию солимгардонӣ ва истифодаи самараноки иқтидорҳои ҷузъии ҳар як корхонаи алоҳида таъмин мекунад. Дар ин маврид, мо ба таҳқиқот дар соҳаи арзёбии ҳамаҷонибаи фаъолияти фароғатию солимгардонӣ дар доираи сайёҳӣ таъя намуда, ҳамчун иқтидорҳои ҷузъии рушди устувори корхонаи сайёҳии фароғатию солимгардонӣ - осоишгоҳ, унсурҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва солимгардонии онро ҷудо мекунем (расми 1).



Расми 1. Унсурҳои сохтории иқтидори рушди устувори осоишгоҳ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо дарназардошти унсурҳои сохтории иқтидори рушди устувори осоишгоҳ ва алоқамандии байниҳамдигарии онҳо механизми идоракунии рушди устувори онро ҳамчун маҷмуи воситаҳои ташкилӣ-иқтисодии таъсиррасонии субъекти идоракунии ба объекти идорашаванда барои ноил гардидан ба вазъи ояндабинишудаи рушд тавассути арзёбии нишондиҳандаҳои дахлдор таҳия намуда, самтҳои рушди корхонаи сайёҳии фароғатию солимгардониро дар самти муайяни стратегӣ муқаррар мекунем. Ба ин хотир, пеш аз ҳама амсилаи таъмини идоракунии рушди устувори корхонаи сайёҳии фароғатию солимгардонӣ - осоишгоҳро бо дарназардошти ҳадафҳои умумӣ ва ҷузъии он таҳия мекунем (расми 2).

Бояд қайд кард, ки барои корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ, аз ҷумла осоишгоҳҳо фаъолият дар шароити рақобати шадид ба даст овардани самара аз истифодаи механизми идоракунии рушди устувор масъалаи хеле душвор аст. Вобаста ба ин, мавҷудияти омилҳои ҳавасмандкунанда ва ҳам боздорандаи рушди фаъолияти осоишгоҳҳо бояд қайд кард: афзоиши ҷараёнҳои сайёҳӣ ва сармоягузориҳо ба рушди корхонаҳо ва иншооти инфрасохтори сайёҳӣ барои амалисозии лоиҳаҳо таъсири ҳавасмандкунанда мерасонад, вале ин таъсир дар шароити омода набудани сохторҳои давлатӣ ва роҳбарияти муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ барои амалисозии лоиҳаҳои калон самараро хуб дода наметавонад.

Идоракунии шартӣ асоси ноил гардидани корхона ба ҳадафҳои стратегӣ буда, аз омилҳои зиёди дохилӣ ва берунӣ, ки ба натиҷаҳои фаъолияти он таъсир мерасонанд, вобаста мебошад. Зеро идоракунии рушди корхона ба мисли дигар намудҳои фаъолият метавонад дар асоси равишҳои гуногун ба ҷо оварда шавад. Дар баробари ин, байни равишҳои идоракунии рушди муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ тафовут гузоштан лозим аст, зеро истифодаи онҳо аз ҷунин аломатҳо вобаста хоҳад буд: субъекти идоракунии рушд, самтнокии идоракунии ва ҳамгирии идоракунии.

Хадафҳои идоракунии рушди устувори осоишгоҳ	
Хадафҳои умумӣ	Хадафҳои ҷузъӣ
Барои соҳибмулк – гирифтани фоида	Ба даст овардани самараи иқтисодӣ аз пешниҳоди хизматрасониҳои фароғатно солимгардонӣ ба сайёҳон
Барои кормандон – таъмини шугл	Масъулияти иҷтимоӣ, бехатарии иҷтимоӣ, беҳдошти зиндагии аҳолии маҳал ва кормандони осоишгоҳ
Барои давлат – пур кардани буҷет, таъсиси ҷойҳои кофӣ	Баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои фароғатно солимгардонӣ, таъмини мувофиқати нарх ва сифати онҳо
Барои сайёҳон – қабули хизматрасониҳои фароғатӣ ва солимгардонӣ	
Барои шарикони бозорӣ – фуруши маҳсулот ва хизматрасониҳо ба сайёҳон	

Расми 2. Амсилаи таъмини стратегияи рушди устувори осоишгоҳ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба тӯфайли субъекти идоракунии рушд дар корхонаҳои сайёҳии фароғатно солимгардонӣ метавон муқаррар кард, ки маҳз кадоме аз кормандон ин ё он корро дар доираи амалҳои идоракунии (таҳияи нақшаҳо ва барномаҳо, муҳокимаи рафти иҷрои корҳо, таҳияи қарорҳо ва ғ.) барои рушди устувор анҷом дода, барои ба даст овардани натиҷаҳои бо он марбут масъулият мебарад: танҳо кормандони маъмурият ё дар равандҳои мазкур кормандони дигар низ ҷалб карда мешаванд.

Самтнокии идоракунии барои муқаррар кардани ба раванд ё ба натиҷа нигаронида шудани он имконият фароҳам меорад. Ин муҳим аст, зеро дар мавриди идоракунии ба раванд нигаронидашуда, субъекти идоракунии навоариҳои муайянро азхуд карда, натиҷаи ниҳойии аниқи раванди мазкурро ифода карда наметавонад. Он ба таври умумӣ дарк мекунад, ки навоариҳо натиҷаи ниҳойиро беҳтар мекунад, вале дар ҷӣ мушаххасан ифода ёфтани беҳбудӣ ва ҷӣ гуна арзёбӣ шудани онҳоро дарк карда наметавонад. Ҳангоми қорбурди чунин равиш барои субъекти идоракунии худ раванди азхудкунии навоари муҳим аст, ки дар натиҷа навоари на аз нигоҳи ноил гардидан ба самараи ниҳойии муфид, балки дар асоси дигар нишондиҳандаҳо интихоб карда мешавад.

Вазъи корҳо ҳангоми идоракунии мақсаднок дигар аст - бо ин равиш аввал натиҷаи дилхоҳ муайян карда мешавад ва баъд навоари, ки метавонад ба он оварда расонад. Бо ин равиш, ҳар як навоари пеш аз ҳама аз нуктаи назари ба даст овардани самараи муфид арзёбӣ мешавад.

Ҳамгироии идоракунии ҳолате мебошад, ки дар мавриди он идоракунии ба азхудкунии мустақилонаи навоари нигаронида шудааст, вақте ки ҳар як навоари дар корхона аз ҷониби як шахс ё гурӯҳи шахсон азхуд карда мешавад ва лоиҳаи якҷоя иҷрошаванда вучуд надорад; идоракунии ба амалисозии тамоми маҷмуи навоариҳо ҳамчун маҷмуи бутун нигаронидашуда, яъне идоркунии бонизом, таҳияи лоиҳаи корхонаи оянда ва барномаи амалисозии онро пешбинӣ менамояд, ки дар мавриди он ҳар як навоари ба амалисозии ғояи умумӣ нигаронида шудааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, қайд менамоем, ки чунин идоракунии босамар ҳисобида мешавад, ки дар мавриди он на танҳо ҳисоб кардани ҳадафҳои воқеан бадастоянда, балки инчунин саривақт пешбинӣ намудани пайдошавии омилҳои боздорандаи ноилгардии онҳо ва воқуниш ба онҳо то таъсири номатлубашон ба ташаккули натиҷаҳои раванд имкон дорад. Дар ин маврид мутлақо мусаллам аст, ки ҳарчи қадаре ки зарурати таҳияи қарорҳо барвақтар ошкор шавад, ҳамон қадар имконияти бештар барои роҳ надодан ба талафоти назаррас пайдо мешавад. Ин метавонад танҳо дар сурате имконпазир бошад, ки агар нақшаҳои ба таври кофӣ муфассал ва мушаххаси амалҳо таҳия карда шаванд, инчунин тағйиротҳои имконии шароити фаъолияти корхона пешбинӣ шаванд.

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки интихоби ин ё он тарзи идоракунии рушди корхона бояд на танҳо дар асоси ба назар гирифтани шароити воқеӣ, балки, аз ҳама муҳим, ба омилҳои берунии таъсиррасон асос ёбад. Аммо, тавре муҳаққиқ Р.Р. Тимиргалеева қайд

мекунад, «идоракуние, ки ба идоракунии бонизоми ҳадафнок наздиктар аст, барои таъмини самаранокии рушди корхона имкониятҳои бештарро доро аст» [10, с. 100].

Корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардониро ҳамчун низоми дар таҳти таъсири омилҳои берунӣ қарордошта баррасӣ карда, наметавон ба вазъи таҳқиқот дар соҳаи мазкур қаноатманд шуд. Бақайдгирӣ, чамбастанкунӣ ва таҳлили иттилооти марбут бо пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ амалӣ хеле меҳнатталаб аст. Идоракунии рушди корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ феврияти баланди қабули қарорхоро вобаста ба тағйирёбии доимии муҳити дохилӣ ва берунии корхона талаб мекунад. Усулҳои муосири иқтисодӣ-риёзӣ имкон медиҳанд, ки самаранокии идоракунии корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ таъмин карда шавад.

Омӯзиши сохтори ташкилӣ-иқтисодии муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ имкон медиҳад, ки доираи мушкilotи идоракунии ва роҳҳои имконии ҳалли онҳо муайян карда шавад. Ҳангоми таҳқиқи таъсири муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ ба иқтисодиёт ҳалли чунин мушкilot зарур аст:

- муайян кардани тамоюлот ва манбаъҳои рушди фаъолият;
- асосноккунии устувории дарозмуҳлати рушди муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ;
- ояндабинии паёмадҳои сиёсати техникӣ интихобгардида;
- таъмини суръатҳои босуботи навунии сохтори пойгоҳи моддию техникӣ муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ;
- ченкунии омилҳои таъсиррасон ва натиҷаҳо.

Ҳолати муосири муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ имкон намедиҳад, ки равишҳои методии ягона ба бунёдсозии амсилаҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии онҳо таҳия карда шавад. Ғайр аз мушкilot ва камбудии номбаршуда, ин ҷо метавон ба се омилҳои асосӣ низ таваҷҷуҳ кард:

- тағйирёбии зуд ва пешгӯинашавандаи муҳити берунӣ дар таҳти таъсири омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва дигарҳо;
- махсусияти робитаҳои байниҳамдигарии муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ маҳал;
- дуҷумдараҷа будани вазифаи солимгардонӣ дар муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ: дар навбати аввал он хизматрасониҳои фароғатӣ, намудҳои истироҳат амалӣ карда мешаванд, ки дорои талаботи баланд ва хароҷоти камтарин мебошанд;
- набудани шаклҳои ҳамаҷонибаи оморӣ, ки барои ба даст овардани маводи таҳлилии барои анҷом додани таҳлили бисёрнома ва қабули қарорҳои дахлдор оид ба рушди муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ зарурӣ имкон медиҳанд.

Натиҷаи хусусигардонии муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ нишон дод, ки ба баҳши хусусӣ гузаштани осоишгоҳҳо ва фароғатгоҳҳо танҳо дар ҳолате ба рушди соҳаи сайёҳии фароғатию солимгардонӣ таъсири мусбат мерасонад, ки агар он ба танзими доимӣ ва босамар аз ҷониби давлат фароғир бошад. Вале, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оғози ислоҳоти иқтисодӣ ва авҷ гирифтани равандҳои хусусигардонии иншооти сайёҳии фароғатию солимгардонӣ ва инфрасохтори он сохторҳои идоракунии давлатӣ ва мақомоти маҳалӣ вазифаҳои танзимкунӣ ва ҳавасмандкунии рушди соҳаро иҷро намеkunанд. Инчунин мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ низ аз иҷрои чунин вазифаҳо худ ба худ даст кашиданд. Бисёре аз олимони ва иқтисоддонҳо низ боварӣ доштанд, ки механизмҳои бозорӣ ҳалли мушкilotи муҳталиферо, ки ба фаъолияти муассисаҳои фароғатию солимгардонӣ хосанд, таъмин менамоянд, вале ин тавр нашуд. Баръакс, дар фаъолияти корхонаҳои сайёҳии фароғатию солимгардонӣ мушкilot, аз ҷумла вобаста ба таъминоти молиявӣ ва пойгоҳи моддию техникӣ осоишгоҳҳо боз ҳам зиёдтар шуданд.

Бояд гуфт, ки соҳаи хизматрасонии фароғатию солимгардонӣ ва ҳам сайёҳии бо он алоқаманд, пеш аз ҳама, соҳаҳои бештар хосияти иҷтимоӣ дошта мебошанд, ки дар онҳо асоси рушд бояд маблағҳои давлатӣ бошанд, зеро масъалаҳои ба намояндагони хеле ниёзманди аҳоли, ки барои пардохт манбаи даромади худиро надоранд, пешниҳод кардани

хизматрасониҳои мазкур бе дастгирии давлат ва фондҳои иҷтимоии он, танҳо тавассути механизмҳои бозорӣ ҳалли муносиби худро ёфта наметавонанд.

Таҳқиқоти дар ин самт гузаронида гувоҳи он аст, ки минбаъд ҳам вазни қиёсии хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ, ки аз ҷониби муассисаҳои фароғатӣ солимгардонии давлатӣ анҷом дода мешаванд, тамоюл ба пастшавӣ хоҳад дошт. Мувофиқан, зарурати ташаккули низоми муассири таъсири давлат ба тамоми соҳаи хизматрасонии фароғатӣ солимгардонӣ ва дастгирии давлатии фаъолияти осоишгоҳҳои алоҳида, хусусан онҳое, ки хизматрасониҳои муолиҷавӣ, офиятбахшӣ ва барқарорсозии саломати ро ба табақаҳои бештар ниёзманд ва камбизоати аҳоли, аз ҷумла кӯдакон ва нафақахӯрон мерасонанд, мусаллам аст. Ба андешаи мо, бартараф намудани мушкилоти дар боло мураттабшуда тавассути таъсиси як низоми тағйирпазир ва рушдбанда, ки ба сохтори бисёрфункционалӣ асос ёфтааст, имконпазир аст.

Ҳамин тариқ, унсурҳои асосии механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди устувори корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ ин усулҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, фишангҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ва воситаҳои ташкилӣ-иқтисодӣ мебошанд, ки дар якҷоягӣ ба ноилгардии ҳадафҳои идоракунии рушди устувори корхонаҳои мазкур меоранд. Маҷмуи фишангҳои ташкилӣ-иқтисодӣ (ҳар яки онҳо шаклҳои ба худ хоси таъсиррасонӣ доранд), ки ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва ташкилии корхонаҳои сайёҳии фароғатӣ солимгардонӣ таъсир мерасонанд ва ба ташаккул ва таҳкими хизматрасониҳои фароғатӣ солимгардонӣ мусоидат мекунанд, маҷмуи ҳамгироии идоракунии муассисаҳои фароғатӣ солимгардониро ташкил медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 22-32
2. Богадуrow, Р.Н. Совершенство управления предприятиями регионального санаторно-курортного комплекса Кавказских минеральных вод / Р.Н. Богадуrow // Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». – 2011. - № 1. – С. 238-246
3. Бурда, А.И. Методические аспекты формирования потенциала устойчивого развития предприятия / А.И. Бурда // Научно-практические проблемы социально-экономического развития Украины. – 2009. – № 4 (1). – С. 23-26
4. Голод, А. Безопасность региональных туристических систем: теория, методология и проблемы гарантирования: монография / А. Голод. – Львов: ЛДУФК, 2017. – 340 с.
5. Каримов, Б.Ҳ., Курбанова, С.М. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4/2 (64). – С. 101-112
6. Каримов, Б.Ҳ., Раҳимов, М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 3 (42). – С.180-188
7. Одилова Р.К. Формирование системы управления туристско-рекреационным комплексом / Р.К. Одилова // Таджикистан и современный мир. – 2020. – № 2 (70). – С. 82-86
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
9. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дапстрасӣ: URL: <https://ctd.tj/sanadho/qonunho>
10. Тимиргалеева, Р.Р., Гришин, И.Ю., Шостак, М.А. Управление развитием предприятий туристско-рекреационной сферы на основе внутреннего маркетинга: монография / Р.Р. Тимиргалеева, И.Ю. Гришин, М.А. Шостак. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2015. – 307 с.

Қурбонова М. С.

ТАҲЛИЛИ ВАЪБИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ ҲАЪОЛИЯТИ МОИ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҳлили ваъби муосир ва дурнамои рушди МОИ дар Қумхурии Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷониби муаллиф таъсири мусбии минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба рушди иқтисоди миллӣ таҳқиқ гардида, заминаҳои меъёриву қонунгузори ташаккули ин минтақаҳо асоснок қарда шудааст. Муаллиф минтақаҳои озоди иқтисодиро яке аз омилҳои муҳим дар раванди ҷалби сармоягузориҳои дохилву хориҷӣ дониста, ташкили онро дар тавсеаи тичорати хориҷии ҳар як кишвар зарур донистааст. Ба ақидаи муаллиф минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ташкили ҷойҳои нави қорӣ дар кишвар мусоидат намуда, боиси таъсиси қорхонаҳои нави истеҳсоливу хизматрасонӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатии ба содиротнигаронидашуда гардидаанд. Ҳангоми таҳлил муаллиф исбот намудааст, ки таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар боиси ҷалби сармоягузориҳои зиёди хориҷӣ гардида, дар рушди минтақаҳои алоҳидаи кишвар таъсири назаррас гузоштаанд. Инчунин, дар мақола муаллиф таъсири назарраси фаъолияти пурмаҳсули минтақаҳои озоди иқтисодиро дар ташаккулёбии қисмати даромади бучети давлатӣ асоснок намуда, зарурияти ташкили чунин минтақаҳо барои қависозии бучети давлатии мамлакатҳо манфиатнок арзёбӣ гардидааст. Дар маҷмӯъ, муаллиф дар ҳошияи таҳлили ваъби муосири минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар тавсияҳои худро пешниҳод намудааст, ки метавонанд ва раванди инкишофи минтақаҳои мазкур таъсири мусбӣ расонанд.

Қалидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, тичорати хориҷӣ, субъекти хоҷагидорӣ, ҷойи қорӣ, маҳсулоти саноатӣ, инфрасохтори иқтисодӣ, андоз аз даромад, андозии иҷтимоӣ.

Қурбонова М. С.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЭЗ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье проведено анализ современного состояния и перспективы развития свободных экономических зон в Республики Таджикистан. Автор исследовал положительное влияние свободных экономических зон в развитии национальной экономики и обосновал нормативно-правовые предпосылки формирования этих зон. Автор рассматривает свободные экономические зоны как один из важных факторов в процессе привлечения иностранных инвестиции и считает необходимым их формирования в расширении зарубежной торговли каждой страны. По мнению автора, свободные экономические зоны способствуют в формирование новых рабочих мест, появлению новых производственно услугных предприятия а также производство промышленной продукции который ориентировано на экспорт. При анализе автором обоснованно, что формирования свободных экономических зон способствует привлечению огромных иностранных инвестиции, которые положительно влияют на развитие отдельных регионов страны. Также, в статье автор обосновал положительное влияние деятельность свободных экономических зон в формировании доходной части государственного бюджета, а необходимость создания таких зон рассматривает как действенный механизм для укрепления государственного бюджета страны. В целом автор в контексте анализа современного состояния свободных экономических зон

представил свои рекомендации по дальнейшему развитию свободных экономических зон, что может положительно повлиять на процессе развития вышеуказанных зон.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, иностранные инвестиции, внешняя торговля, хозяйственный субъект, новые рабочие места, промышленная продукция, экономическая инфраструктура, налог на прибыль, социальный налог.

Qurbonova M.S.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF SEZ IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the current state and prospects for the development of free economic zones in the Republic of Tajikistan. The author investigated the positive impact of free economic zones in the development of national economy and substantiated the normative and legal prerequisites for the formation of these zones. The author considers free economic zones as one of the important factors in the process of attracting foreign investment and considers it necessary to form them in the expansion of foreign trade of each country. According to the author, free economic zones contribute to the formation of new jobs, the emergence of new production and service enterprises, as well as the production of industrial products that are export-oriented. In the analysis the author substantiates that the formation of free economic zones contributes to the attraction of huge foreign investment, which positively affects the development of certain regions of the country. Also, in the article the author substantiated the positive impact of free economic zones in the formation of revenue part of the state budget, and the need to create such zones considers as an effective mechanism to strengthen the state budget of the country. In general, the author in the context of analyzing the current state of free economic zones has presented his recommendations for the further development of free economic zones, which may have a positive impact on the development of the above-mentioned zones.

Key words: free economic zones, foreign investments, foreign trade, economic entity, new jobs, industrial production, economic infrastructure, profit tax, social tax.

Дар ҳошияи ҳамгирии иқтисодӣ яке аз масоили муҳим дар рушди ҷаҳонӣ иқтисодии мамлакат, ки ба рушди муносибатҳои бозорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва воридоти технологияҳои пешқадам муносибат мекунанд, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Инчунин, вазъи номуътадил ва бо шиддат тағйирёбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, рафъи оқибатҳои ногувори бӯҳрони ҷаҳонӣ молиявӣ, маҳдудияти имкониятҳо ва захираҳои молиявӣ, ҳар як мамлакатро водор месозанд, то ба имкониятҳои дохилии худ така намуда, онҳоро тавсеа ва тақвият бубахшанд. Ҳамин тариқ, дар шароити баамаломата таъсис ва ташаккул додани минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ – усули воқеии ҷалби сармоягузориҳои барои рушди минтақаҳо ба ҳисоб рафта, метавонад ҳамчун воситаи танзими давлатии иқтисодиёти мамлакат баромад намояд. Гузашта аз ин, чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: «Минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳимми ҷалби инвестицияҳо ба ҳудудҳои алоҳидаи кишвар ва рушди иқтисодии онҳо мебошанд». [11]

Ҳадаф аз созон додани минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ин, пеш аз ҳама, аз худ намудан ва ба раванди истеҳсолот ворид сохтани захираҳои минтақаи мазкур ва дар ниҳоят таъмини намудани рушди устувори он ба ҳисоб меравад. Фаъолияти корхонаҳо (субъектҳо) - и дар МОИ таъсисёфта, ва натиҷаҳои пурсамари онҳо, ки дар натиҷаи таъмин гардидан бо техникаю технологияи наватарин, тарзу услубҳои муосири идоракунӣ ба даст омодаанд, метавонанд барои корхонаҳои дигар намуна бошанд. Нақши муҳимро дар ин замина, вазъ ва имкониятҳои иқтисодии минтақа мебозанд, ки метавонанд шароитҳои мавҷударо барои рақобатпазир гардидани корхонаҳои истеҳсолию тичоратӣ фароҳам оварда,

бахри муваффақ гардидани онҳо дар бозорҳои дохилию хориҷӣ замина гузашта, корхонаҳо имконотият пайдо менамоянд, то қоғазҳои қимматноки худро дар бозорҳои дохилию хориҷии молиявӣ интишор намуда, инчунин дар минтақаҳои фазои мусоиди сармоягузорӣ низ ташаккул меёбад. Маҳз он корхонаҳое, ки бо техникаю технологияи муосир мучаҳҳаз буда ва, фаъолияти истеҳсолиашон асосан ба содирот нигаронида шудааст, соҳиби имкониятҳои фароҳ барои дохил шудан ба МОИ ва дар ин замина истифода намудан аз имтиёзҳои назаррасро мегарданд.

Ташаккул ва фаъолияти МОИ дар Тоҷикистон, дар асоси концепсияи махсус, дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии фаъолияти минтақаҳои озод ва хусусиятҳои хоси рушди кишварҳои ИДМ таҳия карда шудааст, ки дар санадҳои меъёриву ҳуқуқии зерин ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ”, [8] Низомнома дар бораи минтақаҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [10] ва дигар ҳуҷҷатҳои марбута оид ба пешбурди фаъолияти МОИ дар кишвар дарҷ гардидаанд. Дар ҳошияи концепсияи таҳиягардида оид ба фаъолияти МОИ дар кишвар, корхонаҳое, ки фаъолиятшон ба содирот нигаронида шуда, инчунин маҳсулотҳои воридотивазкунандаро барои қонеъ гардонидани бозори дохилӣ истеҳсол намуда, бо техникаю технологияҳои пешқадам мучаҳҳаз, ва аз тарзу услуби идоракунии муосир ҳангоми тавлиди молҳои хушсифат истифода менамоянд, аз имтиёзҳои мавҷуда истифода намуда, инчунин барои онҳо ҳавасмандӣро пешбинӣ карда шудааст. Инчунин, фаъолияти пурсамари минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар бояд дар таҳкими фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаи мазкур таъсири назаррас расонида, дар таъсиси марказҳои рушд ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ, созмон додани майдонҳои санҷиши шаклҳои нави идоракунии сахми назарраси худро гузорад.

Таъкид намудан ба маврид аст, ки иқтидори МОИ бояд мавриди тавачҷӯҳи сармоягузори ватанию хориҷӣ қарор бигирад, чунки яке аз ҳадафҳои асосии таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар, ин пеш аз ҳама, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ мебошад. Андешае ҳам вучуд дорад, ки дар сурати ҳавасманду фаъол набудани сармоягузори ватанӣ, сармоягузори хориҷӣ низ барои сармоягузорӣ намудан ба чунин тиҷорат тавачҷӯҳ зоҳир наменамояд, чунки маҳаки асосии ҷалби сармоя, ҷӣ ватанию ҷӣ хориҷӣ, ин соҳибкории муваффақ аст. Аз ин рӯ, соҳибкории хориҷӣ метавонанд дар сурати истифода гардидани минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун василаи тараққӣ ёфтани бозори дохилӣ, рушд ёфтани бозори молиявӣ, бозори меҳнат, бозорҳои ватанию хориҷии молӣ, бозорҳои наздисарҳадӣ ва ғайра ҳавасманд гардида, маблағҳои пулии худро сармоягузорӣ намоянд.

Фаъолияти пурсамари минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисоди миллӣ таъсири назаррас расонида, ба тавсеаи тиҷорати хориҷӣ, воридоти сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт, таъсис ва таъмини ҷойҳои нави корӣ ва дар ниҳоят ба ҳавасмандсозии рушди иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд. Тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ, масъалаҳои танзими иқтисодӣ-молиявӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ ҳал гардида ба беҳтаршавии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мусоидат менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади рушди иқтидори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт, созмон додани ҷойҳои нави корӣ дар кишвар панҷ минтақаи озоди иқтисодӣ (МОИ), аз ҷумла дар ноҳияи Панҷ МОИ «Панҷ», дар вилояти Суғд МОИ «Суғд», дар ноҳияи Данғара МОИ «Данғара», дар ВМКБ МОИ «Ишкошим» ва дар шаҳри Кӯлоб МОИ «Кӯлоб» таъсис дода шудааст, ки фаъолияти онҳо дар ҳошияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 25 март соли 2011, №700 ба тасвиб расидааст ба роҳ монда мешавад.

МОИ «Панҷ» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Панҷ»» аз санаи 02.05.08, таҳти рақами №227 дар масоҳати умумии 400 гектар таъсис дода шуда шакли фаъолиятҳои комплексӣ мебошад.

МОИ «Суғд» дар масоҳати умумии 320 гектар таъсис дода шуда, шакли фаёлиятташ истехсолино инноватсионӣ мебошанд. Минтақаи мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Суғд»» аз санаи 02.05.08, таҳти №227 созмон дода шудааст.

МОИ «Данғара», шакли фаёлиятташ истехсолино инноватсионӣ мебошад. Он дар масоҳати умумии 541,32 гектар бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Данғара»» аз санаи 02.02.09, таҳти рақами №74 таъсис дода шудааст.

МОИ «Ишкошим» - бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 02.02.09, таҳти рақами №74 таъсис дода шудааст. Шакли фаёлиятташ истехсолино тичоратӣ буда, дар масоҳати умумии 200 гектар чойгир гардидааст.

МОИ «Кӯлоб» - аз санаи 01.03.19, таҳти рақами №97 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб»» таъсис дода шудааст. Шакли фаёлиятташ саноатӣ инноватсионӣ буда, дар масоҳати умумии 309,32 гектар чойгир гардидааст.

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар давраи солҳои 2015-2022, дар минтақаҳои озоди иқтисодии дар ҷумҳурӣ амалкунанда 89 ширкати ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шудааст, аз ҷумла 30 субъект дар МОИ «Суғд», 35 субъект дар МОИ «Данғара», 12 субъект дар МОИ «Панҷ», 5 субъект дар МОИ «Ишкошим» ва 7 субъект дар МОИ «Кӯлоб».

Субъектҳои ба қайд гирифта шуда ба фаёлияти истехсоли, хизматрасонӣ ва фаёлияти содиротию воридотӣ машғул буда, ширкатҳои боқимонда бошанд, нафтаъсис ба ҳисоб рафта, ба ворид намудани таҷхизотҳои технологияи наватарин машғуланд. Шумораи субъектҳои дар соли 2022 ба қайд гирифта 9 ададро ташкил дод. (ниг.ба ҷадвали 1.).

Маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ба ҳолати 1 апрели соли 2023 дар минтақаҳои озоди иқтисодии дар ҷумҳурӣ фаёлияткунанда, ҳамагӣ 83 ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамчун субъектҳои МОИ ба қайд гирифта шудаанд.

Дар асоси таҳлилҳои анҷомдодашуда, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки самаранокии фаёлияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи муқаррарӣ қарор дошта, вале онҳо як қатор вазифахоро дар иқтисодиёт иҷро мекунанд, пеш аз ҳама, ба баланд гардидани шуғл дар иқтисоди миллӣ мусоидат менамоянд (ниг.ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 1.- Шумораи субъектҳои бақайдгирифташуда дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015-2022, адад

Номи минтақа	Солҳо								2022/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ «Суғд»	27	30	23	24	29	30	30	30	111,1
МОИ «Данғара»	32	37	31	27	25	25	32	35	109,4
МОИ «Панҷ»	9	15	14	17	16	11	11	12	133,3
МОИ «Ишкошим»	2	-	-	3	5	5	5	5	700
МОИ «Кӯлоб»	-	-	-	-	-	1	1	7	-
Ҳамагӣ	70	82	68	71	75	72	79	89	128,9

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чи тавре, ки аз таҳлили маълумотҳои овардашуда мушоҳида карда мешавад, дар ҳамаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ 1420 нафар (аз рӯи маълумотҳои соли 2022) ба фаёлият фаро гирифта шудаанд. Дар соли 2022 дар минтақаҳои озоди иқтисодии дар минтақаҳои алоҳидаи

ҷумҳурӣ таъсисгардида барои 381 нафар (162 нафар зиёд нисбат ба соли 2021) ҷойҳои кори нава ва дар 3 моҳи соли 2023 барои 152 нафар (83 нафар зиёд нисбати 3 моҳи соли 2022) ҷойҳои кори нава таъсис дода шудааст.

Ҷадвали 2. - Таъсиси ҷойҳои кори аз ҷониби минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015-2022, нафар

Номи минтақа	Солҳо								2022/ 2015, бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ “Суғд”	309	374	429	519	599	668	774	799	258,6
МОИ “Данғара”	482	1150	500	456	407	350	365	323	67,0
МОИ “Панҷ”	25	38	40	49	52	34	31	33	132
МОИ “Ишкошим”	15	15	13	22	14	20	20	25	166,7
МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	-	-	19	31	240	-
Ҳамагӣ	831	1577	982	1046	1072	1091	1221	1420	170,9

Сарчашма; Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2, оид ба таъсиси ҷойҳои нави кори дар минтақаҳои озодаи иқтисодии кишвар аз он шаҳодат медиҳанд, ки МОИ «Суғд» нисбат ба дигарон бартарӣ дорад. Ин минтақаи шакли фаъолиятҳои саноатӣ-инноватсионӣ мебошад. Фаъолнокии истеҳсоли дар МОИ “Суғд” инчунин нисбатан баланд мебошад, чунки бо назардошти мавҷудияти шумораи зиёди субъектҳои хоҷагидорӣ ва қувваи кори он воқеӣ мебошад.

Дар шароити кунунӣ, аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озодаи иқтисодии ҷумҳурӣ чунин молҳо ва маҳсулотҳои мавриди зерин истеҳсол карда мешаванд, аз ҷумла лӯлаҳо ва зарфҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, профилҳои алюминӣ ва пластикӣ барои дару тирезаҳо, рангубори сохтмонӣ, маҳсулоти металлопластикӣ, дару тирезаҳои чубин, маҳсулоти ороишии сохтмонӣ, мебел, маводҳои шустушӯӣ, металлоконструксия ва ғайра. Маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар 3 моҳи аввали соли 2023 - 86 млн. сомони (1 млн. сомони зиёд нисбат ба ҳамин давраи соли 2022) ташкил намудааст, ки дар соли 2022 он ба 487 млн. сомони баробар буд, ки дар муқоиса бо соли 2021 - 30 фоиз зиёд мебошад. (ниг.ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.- Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015 – 2022, ҳаз.сомонӣ

Номи минтақа	Солҳо								2022/ 2015 бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ “Суғд”	57900	73400	80100	113300	163200	165260	295000	409000	706,4
МОИ “Данғара”	2000	16000	19000	25300	36800	34500	79000	73000	3650
МОИ “Панҷ”	117,5	136	200	239	800	50	-	5000	4255,3
МОИ “Ишкошим”	-	-	-	40	30	-	-	-	-
МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	-	-	-	-	30	-
Ҳамагӣ	60017,5	89536	99300	138879	200830	199810	374000	487030	811,5

Сарчашма; Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили маълумотҳои оморӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз оғози фаъолият 2325 млн. сомони ташкил намудааст. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки таъсиси МОИ дар тавсеаи иқтисодии содиротии ҷумҳурӣ тақони ҷиддӣ мебахшад. Инчунин, таъсиси МОИ барои

роҳ ёфта ба бозорҳои ҷаҳонӣ, боз намудани роҳҳои нави савдои хориҷӣ, таъминоти густариши иқтисодии содироти иқтисоди миллӣ дар маҷмӯи мусоидат хоҳад намуд. Маҳсулоти дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ истеҳсолшуда ба ғайр аз бозорҳои дохилӣ ба бозорҳои ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Олмон, Ироқ, Туркия ва Федератсияи Россия ба фурӯш бароварда мешаванд.

Ҳамчунин, агар ҷолибияти сармоягузорию дар МОИ-ии кишвар мавриди таҳлил қарор диҳем, он гоҳ метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки ҳаҷми бештари сармоягузорию ба МОИ «Данғара» рост меоянд. (ниг.ба ҷадвали 4.).

Ҷадвали 4.- Ҳаҷми сармоягузорию мустақим дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2015 – 2022 (ҳаз. сомонӣ)

Номи минтақа	Солҳо							2022/ 2010 бо %	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
МОИ “Суғд”	7511,7	3736,5	2214,6	19700	9500	16900	18100	24000	319,5
МОИ “Данғара”	559630	891700	91270	36800	129200	24300	98000	67000	12,1
МОИ “Панҷ”	1693,2	1461	3882,4	3280	3900	2100	70	10000	590,6
МОИ “Ишқошим”	-	-	-	205	3700	-	-	1000	-
МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	-	-	-	500	114000	-
Ҳамагӣ	568834,9	896897,5	97367	59985	146300	43300	121000	216000	38,1

Сарчашма; аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили нишондиҳандаҳои сармоягузорию ба МОИ-ии кишвар нишон дод, ки дар соли 2022 ба маблағи 216 млн сомонӣ сармоягузорию (72 фоиз зиёд нисбат ба соли 2021) ворид гардидааст. Ҳамчунин дар соли 2022 - 9 корхонаи нав ва 381 ҷои корӣ (74 фоиз зиёд) таъсис ёфта, ба маблағи 486 млн сомонӣ (30 фоиз зиёд) маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шудааст.

Маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми сармоягузорию ба МОИ дар соли 2022 - 216 млн. сомонию ташкил додааст, ки дар муқоиса бо соли 2021, ба 76 фоиз зиёд мебошад. Дар 3 моҳи соли 2023 ҳаҷми сармоягузорию аз ҷониби субъектҳои МОИ - 32 млн. сомонӣ (70 млн. сомонӣ дар 3 моҳи соли 2022) ташкил намуд. Ҳаҷми умумии сармоягузорию дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз оғози фаъолият ба 2291 млн. сомонӣ баробар мебошад.

Ёдоварӣ шудан ба маврид аст, ки аз оғози фаъолият дар МОИ-ии ҷумҳурӣ 2,3 млрд. сомонӣ сармоягузорию ҷалб гардида, 83 корхонаи нав ва 1403 ҷойи нави корӣ таъсис ёфта, ба маблағи 1,9 млрд. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шуд.

Тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ субъектҳои МОИ ба ҷуз аз андоз аз даромад ва андозии иҷтимоӣ ва дигар намуди пардохтии андоз озод мебошанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар соли 2022 аз ҳисоби андоз ва пардохтҳои гумрукӣ аз ҷониби субъектҳои МОИ ба бучети давлатӣ ба маблағи 50,6 млн. сомонӣ маблағ ворид гардидааст. (ниг.ба ҷадвали 5.).

Чи тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали 5 бармеояд, дар соли 2022 вазни қиёсии андоз аз даромад ва андозии иҷтимоӣ дар МОИ Суғд - 53,2%, дар МОИ Данғара – 31,9% дар МОИ Панҷ ва МОИ Кӯлоб – 2,1% ташкил намудааст. Нисбат ба пардохтҳои гумрукӣ низ метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки дар соли 2022 вазни қиёсии бештар ба МОИ Суғд – 82,5 % рост меояд.

Чадвали 5. – Пардохтҳои (андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ ва бочҳои гумрукӣ) аз ҷониби субъектҳои МОИ ба бучети давлатӣ воридгашта дар солҳои 2015-2022 (млн. сомонӣ)

Минтақа	Андозҳо	Солҳо								2022/ 2015, бо %
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Суғд	I	1,6	2,1	2,3	2,6	3,2	4,4	5,3	5	312,5
	II	8,3	10,7	10,3	16,1	20,4	21	31,8	34	409,6
Данғара	I	1,8	3,5	2,4	3,6	9,9	3,8	5,5	3	166,7
	II	0,4	0,3	0,6	0,07	0,04	1,04	1,9	6	1500
Панҷ	I	0,07	0,09	0,14	0,16	0,2	0,1	0,2	0,2	285,7
	II	-	-	-	0,003	0,04	0,2	-	0,2	-
Ишкошим	I	-	-	-	0,002	0,002	-	0,04	1	-
	II	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кӯлоб	I	-	-	-	-	-	-	0,1	0,2	-
	II	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ҳамагӣ	I	3,47	5,69	4,84	6,362	13,30	8,3	11,1	9,4	270,9
	II	8,7	11	10,9	16,2	20,48	22,24	33,7	41,2	473,6
Дар маҷмӯъ пардохтҳои андозӣ ва бочҳои гумрукии МОИ ба бучети давлатӣ		12,2	16,7	15,7	22,6	33,8	30,5	44,8	50,6	414,7

Эзоҳ: I - Андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ; II – Пардохтҳои гумрукӣ.

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таъсис ва фаъолияти пурсамари МОИ дар кишвар метавонад ҳиссаи назарраси худро дар татбиқи ҳадафҳои стратегияи кишвар аз ҷумла ҳадафи чоруми стратегӣ саноатикунони босуръат гузорад. Чунки бештари маҳсулотҳое, ки дар МОИ истеҳсол мешаванд, маҳсулотҳои саноатии ба содиротнигаронидашуда мебошанд.

Ҳамчун яке аз самтҳои калидии рушди иқтисодии кишвар, Ҳукумати мамлакат мунтазам барои таъсис ва рушди МОИ-и ҷумҳурӣ тавачҷӯхи хоса зоҳир намуда, ҳамасола аз бучаи давлатӣ маблағҳои заруриро барои ташкили фаъолият ва нигоҳдории маъмурияти МОИ ҷудо менамояд. (ниг.ба чадвали 6.). Мавриди зикр аст, ки ҳамасола аз бучети давлатӣ барои таъмини инфрасохтор ва нигоҳдории минтақаҳои озоди иқтисодӣ маблағҳои муайян ҷудо мегардад ва дар ин раванд, дар 12 моҳи соли 2023 ба бучети давлатӣ аз тарафи субъектҳои МОИ андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба маблағи 12 млн. сомонӣ ва бочу андозҳои гумрукӣ ба маблағи 37 млн. сомонӣ пардохт карда шудааст.

Чадвали 6. Маълумот оид ба пардохтҳои бучети давлатӣ барои инфрасохтор ва нигоҳдории минтақаҳои озоди иқтисодӣ (ҳазор сомонӣ)

№	Номи минтақа	Аз оғози фаъолият		Соли 2022		Нақша барои соли 2023	
		Барои нигоҳдорӣ	Барои инфра-сохтор	Барои нигоҳдорӣ	Барои инфра-сохтор	Барои нигоҳдорӣ	Барои Инфра-сохтор
1	МОИ "Суғд"	1 139	6 189		800		800
2	МОИ "Данғара"	2 000	10 550		1 400		1 500
3	МОИ "Панҷ"	2 205	11 104	400	1 500	600	1 500
4	МОИ "Ишкошим"	3 217	10 831	368	1 400	451	1 400
5	МОИ "Кӯлоб"	1 988	18 510	969	12 000	1 162	14 000

Ҳамагӣ:	10 549	57 184	1 737	17 100	2 213	19 200
Чамъи умумӣ	67 733		18 837		21 413	

Сарчашма; Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия ва ҳисоб карда шудааст; Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз оғози ташкилбӣ то 12 моҳи соли чорӣ барои нигоҳдорӣ ва таъмини инфрасохтори минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ 89 млн. сомонӣ равона гардидааст. Таъкид намудан ба маврид аст, ки фаъолияти пурсамари МОИ бояд ба ғайи гардидани қисмати даромади бучети давлатӣ аз ҳисоби пардохтҳо мусоидат намояд. Ҳамин тавр, маълумотҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин давра аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ (мушаххасан аз ҳисоби андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ) ва гумрукии субъектҳои МОИ ба бучети давлатӣ 291 млн. сомонӣ маблағ ворид гардидааст.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки маблағҳои аз бучети давлатӣ ҷудо шаванда, ҳамчун дастгирии молиявии давлатӣ аслан барои азнавсозии биноҳои маъмурӣ, сохтмони деворҳои ихотаӣ, хати об, гузаргоҳ ва дидбонгоҳи гумрукӣ, сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои автомобилгарди минтақаҳо, бунёди иншооти аввалиндараҷа ва ғайраҳо равона мегарданд.

Бучети МОИ барои фаъолияти минбаъдаи онҳо аз ҳисоби даромадҳои худӣ ва дигар пардохтҳои шахсонаи воқеию ҳуқуқии дар қаламрави он ба қайд гирифташуда, инчунин аз ҳисоби иҷораи замин, бино ва ҳар гуна хизматрасониҳо ташаккул меёбад.

Ҳамин тариқ, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ чун фазои иқтисодии миллӣ барои соҳибқорӣ ватанӣ ва хориҷӣ маҷмӯи имтиёзҳо ва ҳавасмандгардонӣ, имтиёзҳои речаи гумрукӣ, андозгузорӣ, иҷора, раводиди речаи меҳнатӣ ва ғайраро пешниҳод намуда, имконият фароҳам меоранд, ки истеҳсоли моли баландсифати рақобатпазир барои бозори ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуда, рушди самаранокии иқтисодию иҷтимоии худӣ минтақа дар асоси муносибатҳои бозорӣ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Абакарова Р.Ш. Формирование и развитие региональных особых экономических зон. Автореферат к.э.н. 08.00.05. Санкт-Петербург-2017. С.3.
2. Абдельхалим М.А Свободные экономические зоны в странах Восточной, Юго-Восточной Азии арабского мира: возможности использования их опыта в Судане..Ю. диссер.к.э.н. 08.00.14.Москва-2003. С.5.
3. Данько Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. - с.168.
4. Данько Т.П., Окрут Э.М. Свободные экономические зоны. – М.: Инфра-М, 1998.
5. Закон Республики Таджикистан от 25 марта 2011 года № 700 «О свободных экономических зонах». Глава 1. Статья 1.
6. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005г.
7. Кейнс Дж. М. Избранные произведения; пер. с англ., предисл., коммент., сост. А.Г. Худокормов. - М.: экономика, 1993. - 544 с. - (серия "экономическое наследие").
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 02.01.2019 с., № 1581.
9. Костюнина. Г. М. Свободные экономические и офшорные зоны (экономико-правовые вопросы зарубежной и российской практики): учеб. пособие / В. И. Баронов, — М.: Магистр: С.16 ИНФРА_М, 2019. — 560 с.
10. Низомномаи дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 декабри соли 2005, № 191 тасдиқ карда шудааст.

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
12. Рыбалкина В.Е. Международные экономические отношения: Учебник для вузов. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С.35.
13. Семенов, Г.В. Развитие свободных экономических и оффшорных зон // Российский экономический журнал. 2010, №11. - С. 23-35.
14. Смородинская Н.В. Капустин А. Свободные экономические зоны: мировой опыт и российские перспективы. Вопросы экономики. 1994. № 12. -С. 126-140).
15. Тоштемиров Д.А. Состояние и перспективы развития свободных экономических зон В Республике Узбекистане. Аналитический доклад. Институт прогнозирования и макроэкономических исследований. Ташкент-2015. С.4.

УДК.:339.3

Мариншоев М.М.

МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассматривается маркетинговая стратегия предприятий розничной торговли в условиях цифровизации. Цель статьи - проанализировать современные маркетинговые стратегии предприятий розничной торговли в условиях цифровизации и определить основные факторы, влияющие на их успех, такие как базовая трактовка цифрового маркетинга и его аспектов, современные маркетинговые решения, виды рекламы в условиях цифровизации. Также изучаются цифровой маркетинг, инновационные маркетинговые стратегии и тенденции, тенденции его развития, виды интернет-маркетинга и перспективы его развития.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, цифровизация, розничная торговля, цифровой маркетинг, виды рекламы, интернет-маркетинг.

Мариншоев М.М.

СТРАТЕГИЯИ МАРКЕТИНГИИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақола стратегияи маркетингии корхонаҳои савдои чакана дар шароити рақамикуноӣ баррасӣ карда шудааст. Мақсади мақола аз таҳлили стратегияҳои муосири маркетинги корхонаҳои савдои чакана дар заминаи рақамикуноӣ ва муайян кардани омилҳои асосии ба муваффақияти онҳо таъсиркунанда ба монанди тафсири асосии маркетинги рақамӣ ва ҷанбаҳои он, қарорҳои муосири маркетингӣ, намудҳои реклама дар маркетинги рақамӣ, стратегияҳо ва тамоюлҳои маркетинги инноватсионӣ, тамоюлҳои рушди он, намудҳои интернет-маркетинг ва дурнамои рушди он мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: стратегияи маркетингӣ, рақамикуноӣ, савдои чакана, маркетинги рақамӣ, намудҳои реклама интернет-маркетинг.

Marinshoev M.M.

MARKETING STRATEGIES OF RETAIL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION

The article examines the marketing strategy of retail enterprises in the context of digitalization. The purpose of the article is to analyze modern marketing strategies of retail enterprises in the context of digitalization and identify the main factors influencing their success, such as the basic interpretation of digital marketing and its aspects, modern marketing solutions, types of advertising in the context of digitalization. Digital marketing, innovative marketing strategies and trends, trends in its development, types of Internet marketing and prospects for its development are also studied.

Key words: marketing strategy, digitalization, retail, digital marketing, types of advertising, Internet marketing.

В условиях стремительного развития цифровых технологий предприятия розничной торговли сталкиваются с необходимостью адаптации своих маркетинговых стратегий к новым реалиям рынка. Цифровизация проникает во все аспекты экономической деятельности, меняя поведение потребителей, способы взаимодействия с ними и создавая новые каналы сбыта. Розничные компании, которые своевременно реагируют на эти изменения и внедряют цифровые инструменты в свою стратегию, могут не только повысить свою конкурентоспособность, но и увеличить эффективность операций, улучшить качество обслуживания клиентов и создать более персонализированные предложения [6, с. 67].

Цифровые технологии открывают перед предприятиями розничной торговли широкий спектр возможностей: от онлайн-продаж и использования социальных сетей до внедрения больших данных и искусственного интеллекта для анализа потребительских предпочтений и автоматизации процессов. Введение в обиход таких концепций, как омниканальные продажи, персонализация клиентских предложений и управление отношениями с клиентами на основе данных, стало необходимостью для розничных компаний, стремящихся оставаться конкурентоспособными в условиях цифровой экономики [1, с. 141].

Актуальность исследования маркетинговых стратегий предприятий розничной торговли в условиях цифровизации обусловлена тем, что успех на рынке всё чаще зависит от способности компании эффективно применять цифровые технологии в своих бизнес-процессах. Определение успешных подходов к реализации цифровых стратегий в маркетинге, а также изучение их влияния на потребительское поведение, становятся важными аспектами для научного анализа. Целью данной статьи является анализ современных маркетинговых стратегий предприятий розничной торговли в условиях цифровизации и выявление ключевых факторов, влияющих на их успешность.

Цифровизация - это процесс внедрения и интеграции цифровых технологий во все сферы деятельности общества, экономики и бизнеса. Она охватывает переход от традиционных методов работы и взаимодействия к использованию современных информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) для повышения эффективности, производительности и улучшения качества услуг и продуктов [5, с. 203].

Понятие цифрового маркетинга действительно имеет несколько интерпретаций, так как охватывает широкий спектр технологий, методов и каналов, которые используются для продвижения товаров и услуг в цифровой среде [9, с. 80].

Основные интерпретации цифрового маркетинга включают следующие аспекты: интернет-маркетинг, маркетинг через цифровые каналы, автоматизация и персонализация, контент-маркетинг и работа с данными, омниканальный маркетинг (Рис. 1).



Рисунок 1. Основные интерпретации цифрового маркетинга и ее аспекты

Таким образом, цифровой маркетинг - это многоаспектная концепция, которая охватывает широкий спектр цифровых технологий и каналов, направленных на достижение маркетинговых целей, будь то привлечение новых клиентов, повышение осведомленности о бренде или увеличение продаж.

Цифровой маркетинг - это совокупность методов продвижения товаров и услуг с использованием цифровых каналов, таких как интернет, мобильные приложения, социальные сети, электронная почта и другие цифровые платформы. Основной целью цифрового маркетинга является взаимодействие с потребителями через цифровые технологии для повышения узнаваемости бренда, привлечения новых клиентов, увеличения продаж и поддержания отношений с текущей аудиторией [7, 4].

Термин «цифровой маркетинг» (digital marketing) начал использоваться в конце 1990-х годов. Это время совпало с ростом популярности интернета и началом широкого использования электронной почты и поисковых систем. Однако сам процесс цифрового маркетинга возник ещё раньше, с появлением первых компьютеров и сети интернет. Ключевые этапы развития цифрового маркетинга:

- в 1990-х годах с началом использования интернета для бизнеса и появления первых сайтов начали развиваться инструменты интернет-маркетинга, такие как SEO и баннерная реклама;

- в 2000-х годах с развитием Google и социальных сетей (например, Facebook) термин "цифровой маркетинг" стал более распространенным и охватил новые каналы, такие как реклама в поисковых системах и маркетинг в социальных сетях;

- в 2010-х годах с развитием мобильных технологий, повсеместным использованием смартфонов и расширением аналитических инструментов термин «цифровой маркетинг» стал использоваться для описания целого комплекса стратегий и методов продвижения через все возможные цифровые каналы.

Таким образом, цифровой маркетинг помогает компаниям достигать сразу нескольких целей: от привлечения новых клиентов до создания долгосрочных отношений с уже существующими, повышая их вовлеченность и лояльность.

Создание креативных и эффективных маркетинговых решений возможно лишь после проведения тщательного анализа потребностей в рекламном формате, а также характеристик товара или услуги. На основе собранных данных разрабатывается стратегия рекламного продвижения с применением современных маркетинговых инструментов, как показано на рисунке 2.



Рисунок 2. Современные маркетинговые решения

Эти подходы позволяют интегрировать современные инструменты для достижения целей рекламной кампании, обеспечивая высокий уровень эффективности и гибкость в условиях изменений.

Таким образом, лояльность клиентов и положительные отзывы о компании, а также их демонстрация целевой аудитории, становятся мощным инструментом стратегического инновационного маркетинга. В современном мире открытый доступ к положительным отзывам в интернете выступает одним из ключевых факторов формирования заинтересованности клиентов.

Реклама в цифровом маркетинге включает различные виды и форматы, которые используются для продвижения товаров и услуг через цифровые каналы. В таблица приведены основные виды рекламы в цифровом маркетинге и их характеристики (табл. 1).

Таблица 1. Виды рекламы в цифровом маркетинге

Вид рекламы	Характеристика
Контекстная реклама	- отображается на страницах результатов поиска (например, Google Ads) или на сайтах, связанных с интересами пользователя. Характеристики: - Таргетированная реклама, по ключевым словам, и интересам. - Высокая точность охвата целевой аудитории. - Платежи за фактические действия (клики). - Эффективна для получения немедленного трафика и продаж.
Поисковая оптимизация (SEO)	- это органический способ продвижения сайтов, который направлен на улучшение позиций веб-ресурса в поисковых системах за счет оптимизации контента и технических характеристик сайта. Характеристики: - Долгосрочная стратегия, требующая времени на достижение результатов. - Бесплатный органический трафик. - Улучшение видимости сайта по релевантным поисковым запросам.

	-Требует постоянного мониторинга и оптимизации.
Реклама в социальных сетях (SMM)	Реклама через социальные сети включает продвижение брендов и продуктов на таких платформах, как Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, LinkedIn и др. Это может быть, как платная реклама, так и органический маркетинг. Характеристики: -Мощный инструмент для повышения узнаваемости бренда. -Возможность точного таргетинга по интересам, демографии и поведению. -Вовлеченность пользователей через интерактивные форматы (опросы, лайки, комментарии). -Быстрый отклик и двусторонняя связь с аудиторией.
Баннерная реклама (Display Ads)	-это графические или мультимедийные объявления, которые размещаются на сторонних сайтах. Баннерная реклама может быть статичной или динамичной и содержать текст, изображения или видео. Характеристики: -Высокая визуальная привлекательность. -Широкий охват аудитории. -Важна для повышения узнаваемости бренда, но требует точного таргетинга. -Эффективна для ретаргетинга (показ рекламы пользователям, которые уже посещали сайт).
Видеореклама	-это реклама, представленная в виде видеороликов, которые размещаются на платформах, таких как YouTube, TikTok, Instagram Reels и других видеохостингах. Характеристики: -Высокая вовлеченность пользователей. -Эффективна для эмоционального воздействия и презентации сложных продуктов. -Может быть показана перед, во время или после основного видео. -Интерактивные форматы (встроенные ссылки и призывы к действию).
Е-mail маркетинг	-это рассылка рекламных сообщений или новостных писем по электронной почте клиентам или потенциальным клиентам. Характеристики: -Персонализированные предложения и прямое общение с клиентами. -Высокая рентабельность вложений (ROI). -Возможность автоматизации и сегментации базы подписчиков. -Эффективна для повышения лояльности и повторных продаж.
Мобильная реклама	-этот тип рекламы ориентирован на мобильные устройства (смартфоны и планшеты) и включает мобильные баннеры, push-уведомления и рекламу в приложениях. Характеристики: -Доступность на любых устройствах. -Высокая степень персонализации. -Эффективна для интерактивных кампаний и приложений. -С помощью геолокации можно таргетировать пользователей по местоположению.

Каждый из этих видов рекламы имеет свои преимущества и недостатки, и их выбор зависит от целей кампании, целевой аудитории и особенностей продукта. В таблице

представлены различные виды рекламы, которые являются инструментами цифрового маркетинга и позволяют хранить, обрабатывать и систематизировать большие объемы информации.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что компании стремятся не только учитывать рекомендации своих клиентов, но и предвосхищать их ожидания. Это относится к дизайну упаковки, баннеров, афиш, приложений и других элементов.

Отдельного внимания заслуживает User-Generated Content (UGC) - это контент, который создается пользователями, а не самой компанией или брендом. Это может быть любой тип материала, например, фотографии, видео, отзывы, посты в социальных сетях, блоги, которые пользователи создают и публикуют онлайн.

UGC используется брендами для повышения доверия и вовлеченности аудитории, так как считается более аутентичным и правдоподобным, поскольку исходит от реальных людей. Это может быть отзыв о продукте, пост в соцсетях с использованием определенного товара, участие в конкурсах, создание контента, связанного с брендом, и т.д.

В современных условиях развития общества нельзя останавливаться на достигнутом. Это подтверждает цитата Ф. Котлера: «Если компания будет сосредоточена на тех же потребителях, товарах и рынках, она неизбежно столкнется с крахом» [8].

В ходе контент-анализа материалов, посвящённых цифровизации компаний и роли маркетинга в этом процессе, были выявлены ключевые тенденции. Большинство из них были опубликованы компанией Deloitte в отчёте «Мировые маркетинговые тренды 2023 года». Результаты отчёта «Мировые маркетинговые тренды 2023 года» от Deloitte показывают несколько ключевых тенденций, формирующих будущее маркетинга в условиях цифровизации:

1. Персонализация на основе данных. Компании всё больше используют данные для создания персонализированного опыта для клиентов, что помогает улучшить вовлечённость и удержание аудитории.

2. Инклюзивность и социальная ответственность. Потребители всё чаще отдают предпочтение брендам, которые активно поддерживают социальные и экологические инициативы.

3. Интеграция цифровых и физических каналов. Для достижения максимального эффекта компании совмещают онлайн и офлайн взаимодействие с клиентами, создавая гибридные модели продаж и обслуживания.

4. Использование технологий искусственного интеллекта и автоматизации. Искусственный интеллект играет всё более важную роль в анализе данных, автоматизации маркетинговых процессов и улучшении клиентского опыта.

5. Переход к устойчивому маркетингу. Всё больше компаний фокусируются на устойчивом развитии и экологически чистых решениях, делая это частью своих маркетинговых стратегий.

Отчёт подчеркивает важность адаптации к новым технологическим и социальным изменениям, чтобы оставаться конкурентоспособными на рынке.

Рассмотрим некоторые инновационные маркетинговые стратегии и тренды, которые вносят значительные изменения в современный мир:

1. Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение. Эти технологии трансформируют маркетинг, предоставляя возможности для персонализации в реальном времени, улучшения прогноза поведения потребителей и автоматизации множества маркетинговых процессов. ИИ помогает создавать таргетированные рекламные кампании, улучшать клиентскую поддержку с помощью чат-ботов и анализировать большие объемы данных.

2. Маркетинг влияния (Influencer Marketing). Всё больше брендов ориентируются на партнерство с микро - и нано-инфлюенсерами, поскольку они обладают высокой вовлеченностью и доверительной связью с аудиторией. Эта форма маркетинга продолжает

расти, особенно в социальных сетях, где влияние инфлюенсеров на потребителей становится решающим фактором.

3. Дополненная и виртуальная реальность (AR и VR). AR и VR-технологии дают возможность пользователям «погружаться» в мир бренда или продукта, создавая уникальный опыт взаимодействия с продуктом. Компании используют AR для демонстрации товаров, виртуальных примерок и интерактивных акций.

4. Блокчейн и прозрачность данных. В условиях растущего внимания к безопасности данных и конфиденциальности, блокчейн становится важной технологией для маркетинга. Он обеспечивает прозрачность и контроль над пользовательскими данными, что повышает доверие к брендам.

5. Этика и устойчивое развитие. Потребители все больше предпочитают бренды, которые придерживаются этических норм, заботятся о социально-экологических вопросах и принимают участие в устойчивом развитии. Это вынуждает компании переосмыслить свои маркетинговые стратегии и включать элементы устойчивого маркетинга.

6. Голосовой поиск и голосовые ассистенты. С ростом популярности умных колонок и голосовых помощников (например, Alexa и Google Assistant), голосовой поиск становится важным инструментом в маркетинге. Бренды адаптируют свой контент под запросы, сделанные с помощью голоса, что открывает новые возможности для SEO и контентной стратегии.

7. Интерактивный контент. Видео с элементами игры, интерактивные инфографики, квизы и опросы становятся всё более популярными среди пользователей. Они способствуют повышению вовлечённости аудитории и созданию уникального пользовательского опыта.

Эти тренды не только изменяют подходы к маркетингу, но и формируют новое будущее для брендов, стремящихся адаптироваться к современным вызовам и возможностям.

Развитие цифровой экономики привело к становлению digital-маркетинга, который стал важнейшим направлением маркетинговых стратегий для современных компаний. Функции digital-маркетинговых коммуникаций включают следующие ключевые аспекты: персонализация взаимодействия с клиентами, расширение охвата аудитории, мгновенная обратная связь и взаимодействие, оптимизация маркетинговых затрат, использование многоканальных коммуникаций, повышение лояльности и вовлеченности через контент, аналитика и отслеживание результатов. Digital маркетинговые коммуникации играют ключевую роль в современном бизнесе, помогая компаниям адаптироваться к изменениям на рынке и удовлетворять потребности цифровой аудитории. Можно сделать вывод о высокой эффективности применения цифровых инструментов в маркетинге и о том, что важно учитывать их привлекательность для современного поколения Z и цифрового общества в целом.

Этапы инновационного маркетинга можно выделить следующим образом (рисунок 3).



Рисунок 3. Этапы инновационного маркетинга

Эти этапы помогают компаниям эффективно внедрять инновации и адаптироваться к меняющимся условиям рынка.

Выделим наиболее важные плюсы Интернет-маркетинга: широкий охват аудитории, низкие затраты, таргетинг и сегментация, измеримость результатов, взаимодействие с клиентами, персонализация, гибкость и оперативность, контент-маркетинг, автоматизация процессов, доступность.

Эти виды интернет-маркетинга могут комбинироваться и адаптироваться в зависимости от целей бизнеса и особенностей целевой аудитории (Рисунок 4).

Эти плюсы делают интернет-маркетинг важным инструментом для достижения бизнес-целей и эффективного взаимодействия с клиентами в современном мире. В настоящее время мобильный трафик значительно превосходит компьютерный, что дает организациям возможность по-новому выстраивать продвижение своих брендов в интернете.



Рисунок 4. Основные виды Интернет-маркетинга

Таким образом, можно заметить, что многие отрасли услуг и экономики активно переходят в онлайн-формат, развивая цифровые каналы и уделяя особое внимание интернет-маркетингу. Согласно исследованиям, Mail.ru Group и компании ResearchMe, 70 % людей стали чаще читать новости в интернете, 58 % занимаются онлайн-обучением, 20 % пользуются образовательными онлайн-платформами, 23 % посещают онлайн-лекции и виртуальные экскурсии в музеях, 21 % совершают покупки продуктов через интернет, а 35 % заказывают еду из ресторанов и кафе онлайн.

Заключение

Исходя из вышеизложенного, можно предположить, что перспективы развития интернет-маркетинга будут основываться на следующих ключевых аспектах:

1) Усиление роли данных и аналитики - использование больших данных и аналитических инструментов для более точного понимания потребностей и предпочтений клиентов;

2) Развитие персонализированных подходов - акцент на индивидуализацию маркетинговых стратегий, адаптацию контента и предложений под конкретные целевые группы;

3) Интеграция новых технологий - внедрение искусственного интеллекта, машинного обучения и автоматизации для оптимизации маркетинговых процессов, и повышения эффективности;

4) Мобильность и гибкость - увеличение значимости мобильных платформ и создание гибких решений для взаимодействия с клиентами в реальном времени;

5) Развитие omni-channel подходов - интеграция различных каналов взаимодействия для создания единого и целостного пользовательского опыта;

б) Социальная ответственность и этичность - уделение большего внимания устойчивому развитию, экологическим и социальным аспектам, что влияет на восприятие бренда клиентами;

7) Кризисное и адаптивное планирование - способность быстро реагировать на изменения рынка и эффективно адаптировать свои стратегии под новые условия.

В заключение можно отметить, что цифровизация оказывает существенное влияние на маркетинговые стратегии предприятий розничной торговли. Традиционные подходы трансформируются, уступая место новым методам, основанным на использовании современных технологий, аналитических данных и автоматизации процессов. Компании вынуждены адаптироваться к изменяющимся условиям, интегрируя цифровые каналы взаимодействия с клиентами, улучшая персонализацию предложений и внедряя инновационные инструменты для управления бизнесом.

Успех розничных предприятий в условиях цифровизации напрямую зависит от их способности быстро адаптироваться к изменениям рынка и потребительских предпочтений. Те компании, которые активно используют возможности интернет-маркетинга, мобильных технологий и многоканальных стратегий, получают конкурентные преимущества, что позволяет им не только удерживать текущих клиентов, но и привлекать новых. Важно понимать, что цифровая трансформация - это непрерывный процесс, требующий гибкости и готовности к постоянным изменениям, что является основой долгосрочного успеха в розничной торговле.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дубровина, М. А. Значение комплекса маркетинговых и рекламных стратегий организаций розничной торговли / М. А. Дубровина, Е. В. Трусевич, Д. В. Огнев // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2014. – № 7(90). – С. 139-143.
2. Камалова, Т. А. Использование маркетинга в розничной торговле / Т. А. Камалова, Э. Б. Атуева // Индустриальная экономика. – 2022. – Т. 3, № 5. – С. 294-299. – DOI 10.47576/2712-7559_2022_5_3_294.
3. Мариншоев, М. М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли / М. М. Мариншоев. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 2019. – 150 с. – ISBN 978-99975-0-930-8.
4. Мариншоев, М. М. Развитие розничной торговли в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 1(51).
5. Мариншоев, М. М. Розничная торговля: тенденции и основные направления ее развития в условиях зеленой экономики / М. М. Мариншоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 2(52).
6. Мариншоев, М. М. Формирование социально-экономического механизма развития розничной торговли (на материалах Г. Душанбе): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Мариншоев М. М. – Душанбе, 2017. – 161 с. – EDN NQNGAW.
7. Мирзоалиев, А. А. Маркетинги рақамӣ ҳамчун механизми рушди иқтисодии муосир / А. А. Мирзоалиев, Ш. Чафархони // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52).
8. Основы маркетинга / Ф. Котлер [и др.]; пер. с англ. - 4-е изд. междунар. - М.: Вильямс, 2002. – 944 с. - ISBN 5-8459-0088-3
9. Рыжих, А. И. Маркетинговые стратегии предприятий розничной торговли в условиях цифровизации / А. И. Рыжих, В. В. Герасименко // Инновации и инвестиции. – 2022. – № 4. – С. 67-73.

Марипова Ф.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрены теоретические подходы к управлению промышленным предпринимательством в условиях активной цифровизации экономики. Основные выводы статьи подчёркивают значимость цифровых инструментов для повышения эффективности управления, оптимизации ресурсов и формирования новых моделей взаимодействия с потребителями и партнёрами в условиях быстро меняющейся рыночной среды.

Ключевые слова: промышленное предпринимательство, цифровизация, управление, цифровая трансформация, автоматизация, большие данные, конкурентоспособность, инновации, государственная поддержка, стратегическое планирование, оптимизация ресурсов, промышленный сектор.

Марипова Ф.А.

ҶАНБАҶОИ НАЗРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ СОҶИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола равишҳои назариявӣ ба идоракунии соҳибқорӣ саноатӣ дар шароити рақамикунонии ҷаъоли иқтисодӣ баррасӣ карда мешаванд. Хулосаҳои асосии мақола аҳамияти воситаҳои рақамиро барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии, оптимизатсияи захираҳо ва ташаққули моделҳои нави ҳамкорӣ бо истеъмолкунандагон ва шарикон дар шароити зудтағйирбанди муҳити бозор таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ саноатӣ, рақамисозӣ, идоракунии, табдилдиҳии рақамӣ, автоматизатсия, маълумоти калон, рақобатпазирӣ, инноватсия, дастгирии давлатӣ, банақшагирии стратегӣ, оптимизатсияи захираҳо, баҳши саноатӣ.

Maripova F.A.

THEORETICAL ASPECTS OF INDUSTRIAL ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY

Theoretical approaches to the management of industrial entrepreneurship in the conditions of active digitization of the economy are considered in the article. The main conclusions of the article emphasize the importance of digital tools for increasing the efficiency of management, optimizing resources and forming new models of interaction with consumers and partners in the conditions of a rapidly changing market environment.

Key words: industrial entrepreneurship, digitization, management, digital transformation, automation, big data, competitiveness, innovations, state support, strategic planning, resource optimization, industrial sector.

В условиях цифровизации экономики управление промышленным предпринимательством претерпевает значительные изменения, затрагивающие не только технологии и процессы, но и концептуальные аспекты руководства и стратегического планирования.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент республики Таджикистан Эмомали Рахман отмечал, что «в нынешних условиях экономического развития

отрасль промышленности является одной из важнейших отраслей национальной экономики, обеспечение ее развития является одной из приоритетных задач. Для развития сферы промышленности, основы для которого созданы на базе трех общенациональных целей, мы объявили ускоренную индустриализацию страны четвертой целью. Реализация этой важной задачи позволит в среднесрочный период превратить Таджикистан из аграрно-промышленной страны в индустриально-аграрную. В частности, важную роль в развитии промышленности страны играют организация правовой и экономической системы государственно-частного партнерства, упрощение процедур регистрации предпринимательства, регулирования проверок деятельности хозяйствующих субъектов, режима лицензирования, налогообложения, упрощение внешней торговли, объявление моратория на проверки деятельности производственных предпринимателей» [11].

Выраженная Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном позиция относительно значимости развития промышленности полностью поддерживается с научной точки зрения. Современная экономика находится в постоянном процессе цифровой трансформации, что требует активного развития промышленного предпринимательства для обеспечения устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности. В свете этого, стратегический курс на ускоренную индустриализацию Таджикистана, как обозначил Президент, представляет собой не только цель, но и важный фактор для повышения экономической независимости страны. С научной точки зрения, такая трансформация поддерживается концепциями индустриального роста, которые подразумевают использование передовых технологий и инновационных подходов. Промышленное предпринимательство, как движущая сила экономического развития, активно содействует созданию новых рабочих мест и диверсификации экономики. Создание правовой и экономической системы государственно-частного партнерства, на которое указывает Президент, способствует привлечению инвестиций и развитию инфраструктуры, что в свою очередь создает прочную основу для устойчивого роста. Эти аспекты экономической политики являются необходимыми для достижения стратегической цели — превращения Таджикистана из аграрно-промышленной страны в индустриально-аграрную. Поддержка промышленного предпринимательства также важна с точки зрения внедрения передовых технологий и усиления производственного потенциала страны. Доступ к современным цифровым технологиям и упрощение бизнес-процедур создают необходимые условия для адаптации промышленного предпринимательства к требованиям глобальной цифровой экономики. Это, как отмечают исследования, позволяет странам, находящимся в стадии экономического роста, существенно повысить свою производительность и усилить свои позиции на международных рынках.

Таким образом, выраженная Президентом позиция по укреплению промышленного предпринимательства в Таджикистане научно обоснована. Она направлена на создание более динамичной и устойчивой экономики, что важно для долгосрочного социально-экономического развития. Важные аспекты, такие как упрощение регистрации бизнеса, либерализация лицензирования и мораторий на проверки, играют ключевую роль в создании благоприятной деловой среды, необходимой для привлечения инвестиций и успешного развития промышленных предприятий, которые будут двигателем инноваций и экономического роста в стране.

Промышленное предпринимательство, будучи опорой экономики, сталкивается с вызовами, связанными с внедрением цифровых технологий, которые требуют новых подходов к управлению, быстрой адаптации и эффективного реагирования на изменения в бизнес-среде.

Понятие промышленного предприятия в науке имеет неоднозначное толкование. Проблемы предпринимательства рассматриваются с разных сторон и исследуются в рамках различных наук. В разное время сущность и проблемы развития предпринимательства, его места и роли в эволюции промышленного производства рассматривались в теоретических и эмпирических исследованиях таких отечественных и иностранных ученых-экономистов и

практиков как: Х. Абдурахмон [1], Д.Н. Дадоматов [4.5], Ш.Т. Каюмова [6], Д.М. Аюбов [2], С.С. Мизробов [7], Б.А. Мулоджонов [8] и др.

Идея промышленного предпринимательства занимает важное место в экономической теории, так как оно выступает одним из ключевых факторов, способствующих экономическому росту и структурным изменениям в экономике. Промышленное предпринимательство связано с созданием и развитием предприятий в различных отраслях промышленности, таких как производство, строительство и энергетика, и его можно рассмотреть через призму разных экономических теорий:

1. Классическая экономическая теория (Адам Смит, Дэвид Рикардо). Классики полагали, что предпринимательство способствует разделению труда и росту производительности, что, в свою очередь, улучшает материальное благосостояние. По мнению А. Смита, промышленное предпринимательство позволяет эффективнее использовать ресурсы, снижать издержки и увеличивать объемы производства, что особенно важно для наращивания промышленного потенциала страны [9];

2. Теория предпринимательства Йозефа Шумпетера - согласно этой теории, промышленное предпринимательство — это сила, способствующая «созидательному разрушению», то есть замене устаревших технологий и производственных процессов на новые и более эффективные. Промышленные предприниматели играют роль новаторов, внедряя технологические инновации и создавая новые продукты и услуги, что приводит к постоянным изменениям в структуре экономики и формирует основу для долгосрочного экономического роста [10];

3. Неоклассическая теория. - в рамках данной теории промышленное предпринимательство рассматривается через призму оптимизации ресурсов и максимизации прибыли. Неоклассическая модель фокусируется на том, как предприниматели реагируют на рыночные стимулы, минимизируют издержки и адаптируются к изменениям спроса. В промышленном предпринимательстве эти процессы включают использование технологий, улучшение производственных процессов и сокращение затрат на производство;

4. Теория человеческого капитала. Промышленное предпринимательство также зависит от уровня человеческого капитала — знаний, навыков и профессиональных компетенций, которые предприниматели и их работники приносят в промышленность. Теория человеческого капитала подчеркивает, что развитие промышленного предпринимательства требует инвестиций в образование и профессиональную подготовку, что в дальнейшем способствует увеличению производительности и росту инноваций;

5. Теория экзогенного и эндогенного роста - эти теории объясняют, как промышленное предпринимательство влияет на экономический рост. Экзогенные модели (например, Солоу) предполагают, что экономический рост поддерживается благодаря технологическим новшествам, которые поступают извне. Эндогенные модели, напротив, утверждают, что такие новшества зарождаются внутри экономики, и ключевую роль в этом играют предприниматели, способствующие распространению знаний, инвестирующие в исследования и разработки, и развивающие производственные процессы;

6. Институциональная теория. Промышленное предпринимательство неразрывно связано с институтами и правовой средой. В институциональной теории подчеркивается, что предпринимательство процветает там, где существуют стабильные и эффективные институты, которые поддерживают права собственности, обеспечивают справедливую конкурентную среду и облегчают доступ к финансам. Институциональные реформы, такие как упрощение регистрации бизнеса или поддержка государственно-частного партнерства, создают условия для развития промышленного предпринимательства;

7. Эволюционная теория - данная теория рассматривает промышленное предпринимательство как процесс, происходящий в условиях изменчивой среды. Промышленные предприниматели адаптируются к новым условиям, внедряя новые технологии, которые позволяют быстрее производить и адаптировать продукцию.

Эволюционная экономика подчеркивает роль проб и ошибок, поскольку предприниматели, работающие в промышленной сфере, разрабатывают, тестируют и улучшают свои производственные процессы для достижения конкурентного преимущества;

8. В последние десятилетия в рамках промышленного предпринимательства всё больше акцент делается на устойчивое развитие. Согласно этой теории, промышленные предприниматели должны учитывать экологические и социальные аспекты своей деятельности. Современные предприниматели в сфере промышленности инвестируют в «зеленые» технологии, инновационные производственные методы и инициативы, способствующие снижению углеродного следа, что отражает растущий акцент на экологической устойчивости.

Таким образом, промышленное предпринимательство является многогранной и важной областью, которая изучается с разных сторон экономической науки. Оно влияет на структуру экономики, создает рабочие места, способствует внедрению инноваций и адаптации к вызовам цифровой экономики, что в конечном итоге обеспечивает устойчивое развитие и конкурентоспособность национальных и глобальных экономик.

Д.В. Буньковский пишет, что «с точки зрения авторского мнения, в качестве идентифицирующих критериев современной промышленности при определении промышленного предпринимательства должны рассматриваться искусственность, машинность, автоматизация и цифровизация. Машинность, автоматизация и цифровизация указывают на использование при производстве какого-либо продукта машинного труда, автоматизированных процессов и информационных технологий как противопоставления труду ручному. При этом используемый в промышленности овеществленный труд в объеме преобладает над живым трудом. Искусственность же указывает на отсутствие у создаваемого продукта полноценных аналогов в живой природе, то есть продукт создается человеком на основе его имеющихся знаний и труда» [3. С. 31]. Далее он отмечает, что промышленное предпринимательство – это предпринимательство, сферой приложения которого является промышленное производство, характеризующееся машинностью, искусственностью, автоматизацией и цифровизацией. Важно отметить, что промышленное предпринимательство является разновидностью производственного предпринимательства. Его специфической чертой является сфера приложения, ориентированная на промышленное производство, в то время как производственное предпринимательство охватывает и реализацию предпринимательских инициатив в мелком, кустарном, индивидуальном производстве [3. С. 31].

На наш взгляд, промышленное предпринимательство - это вид предпринимательской деятельности, связанный с производством и реализацией товаров, оборудования, материалов и продукции, направленных на удовлетворение потребностей рынка и общества в целом. Оно охватывает весь процесс — от добычи сырья и обработки материалов до создания конечной продукции, и её доставки потребителям. В этом виде предпринимательства ключевую роль играют технологические процессы, автоматизация, инновации и эффективное управление ресурсами. Промышленное предпринимательство отличается от других видов бизнеса тем, что оно требует крупных капиталовложений, квалифицированного персонала, серьёзных технических ресурсов и стратегического подхода к производству и распределению продукции. Цель промышленного предпринимательства заключается не только в получении прибыли, но и в стимулировании экономического роста, обеспечении занятости и внедрении инноваций, которые способствуют развитию общества и повышению качества жизни.

Цифровизация, которая включает в себя использование технологий больших данных, интернета вещей, искусственного интеллекта и других инноваций, оказывает огромное влияние на весь процесс управления. Эти технологии позволяют собирать и анализировать данные в реальном времени, что способствует оптимизации производственных процессов и улучшению принятия управленческих решений. В условиях цифровизации компании могут эффективно управлять производственными мощностями, минимизировать издержки и

повышать производительность труда. Благодаря автоматизации процессов и внедрению роботов, многие компании могут снизить затраты на производство и повысить качество продукции.

Тем не менее, цифровизация несет в себе и определенные вызовы. Одним из ключевых аспектов является необходимость трансформации стратегического подхода к управлению. Управление промышленным предпринимательством в цифровую эпоху требует от руководителей глубокой интеграции цифровых технологий в бизнес-стратегии и организационную культуру. Это означает, что компании должны пересматривать традиционные методы управления, развивать новые компетенции у сотрудников и внедрять инновационные подходы к процессам, чтобы оставаться конкурентоспособными.

Цифровизация также влияет на управление человеческими ресурсами. С одной стороны, растет потребность в новых навыках и компетенциях, таких как навыки работы с большими данными и аналитикой, умение программировать и разрабатывать алгоритмы для автоматизации. С другой стороны, возникает потребность в переподготовке сотрудников, чтобы адаптировать их к новым условиям работы. Управление кадрами в условиях цифровизации подразумевает не только найма специалистов в области информационных технологий, но и развитие цифровой грамотности среди всего персонала.

Инновации в области информационных технологий позволяют внедрять новые формы управления, такие как гибридные и удаленные формы работы, которые становятся неотъемлемой частью управления производственным процессом. Например, системы мониторинга производственных линий, основанные на интернет-технологиях, позволяют удаленно контролировать рабочие процессы, что, в свою очередь, повышает гибкость управления.

Одним из концептуальных аспектов управления промышленным предпринимательством в цифровую эпоху является управление инновациями. Компании должны ориентироваться на постоянное обновление и внедрение инноваций, как продуктовых, так и процессных. Это требует от компаний активного поиска новых идей, стратегий и моделей, которые могут улучшить их конкурентное положение на рынке. Одним из таких инструментов является открытые инновации, когда компании сотрудничают с внешними партнерами, университетами и исследовательскими институтами для разработки и внедрения новых технологий и продуктов.

Эффективное управление промышленным предпринимательством в условиях цифровизации также связано с разработкой устойчивых и гибких стратегий, которые могут оперативно адаптироваться к изменениям в цифровой среде. В этой связи важную роль играет управление рисками, связанными с внедрением новых технологий и изменениями в процессе цифровой трансформации. Это включает в себя оценку потенциальных угроз, таких как киберриски, непредвиденные технические сбои и изменение законодательства, а также разработку мер по их снижению.

Не менее важен аспект цифровой безопасности. Промышленные предприятия становятся всё более зависимыми от информационных систем и технологий, что делает их уязвимыми для кибератак. В связи с этим, компании обязаны внедрять эффективные системы защиты данных, создавать резервные копии и разрабатывать планы реагирования на случай инцидентов.

Концептуальные аспекты управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации экономики охватывают широкий спектр вопросов — от стратегического планирования и внедрения новых технологий до управления кадрами и обеспечения цифровой безопасности. В условиях цифровизации предприятия должны не только внедрять новые технологии, но и пересматривать свои подходы к управлению, стремясь к созданию гибких и адаптивных бизнес-моделей, способных эффективно функционировать в постоянно меняющейся цифровой среде.

В заключение следует отметить, что цифровизация экономики глубоко влияет на промышленное предпринимательство, требуя переосмысления теорий и практик управления для соответствия развивающемуся цифровому ландшафту. Интеграция цифровых технологий в промышленное предпринимательство привела к повышению эффективности, оптимизации процессов и появлению новых бизнес-возможностей. Однако эти достижения требуют от предпринимателей принятия инновационных стратегий управления, ориентированных на гибкость, адаптивность и непрерывное обучение. Кроме того, поскольку промышленное предпринимательство переходит на цифровые платформы, растет спрос на поддерживающие нормативные рамки и политику для обеспечения устойчивого развития и безопасной деловой среды. Будущие исследования должны изучить конкретные проблемы и возможности, с которыми сталкиваются промышленные предприниматели в различных цифровых контекстах, особенно по мере того, как технологические достижения продолжают развиваться.

Таким образом, успешное управление промышленным предпринимательством в цифровой экономике будет зависеть от способности предпринимателей принимать цифровые инновации, развивать цифровые навыки в своей рабочей силе и поддерживать дальновидный подход к навигации в сложностях цифровой эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахмон Х. Нақши соҳибқорӣи истеҳсоли дар соҳтори иқтисоди миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 1(45). – С. 75-82.
2. Аюбов, Д.М. Асосҳои назариявӣ ва методологии рушди босуръати соҳибқорӣи инноватсионӣ дар истеҳсолоти саноатӣ // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 2(61). – С. 57-64.
3. Буньковский Д.В. Промышленное предпринимательство в нефтепереработке и нефтегазохимии: проблемы и перспективы. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва – 2021, 353 с.
4. Дадоматов Д.Н. Муҳити инноватсионӣ дар низоми рушди соҳибқорӣи саноатӣ / Д.Н. Дадоматов, М.С. Ҷӯраева // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №. 3(84). – С. 31-40.
5. Дадоматов Д.Н. Услубҳои баҳодихии стратегияи рушди соҳибқорӣи саноатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – С. 5. – С. 80-87.
6. Қаюмова, Ш.Т. Рушди соҳибқорӣи саноатӣ омили асосии пешрафти иқтисодиёти кишвар ва таъмини сатҳи некӯаҳволии мардум // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 2. – С. 136-144.
7. Мизробов, С. С. Хусусиятҳои инноватсионии рушди соҳибқорӣи саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-1(43). – С. 131-137.
8. Мулоҷонов, Б. А. Самтҳои стратегияи инкишофи соҳибқорӣи саноатӣ дар шароити саноатикунӣи босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 3(32). – С. 102-107.
9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М., 1962. – 332 с.
10. Шумпетер И. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 862 с.
11. Выступление на встрече с работниками промышленной отрасли страны <https://president.tj/event/speeches/19550>

Машокиров Ч.Н.

ТАМОЮЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ МАЧМЌИ МАҲСУЛОТИ ДОХИЛӢ (ММД) ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ

Дар мақола тартиб ва хусусиятҳои истифодаи системаи ҳисобҳои миллӣ (СҲМ) барои ҳисоббаробаркунӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои маҳсулот ва даромадҳо дар шароити иқтисодиёти сабз баррасӣ мегардад. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳамчун натиҷаи ниҳии фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳо, ки ба субъектҳои воқеии ҳар як давлат мансубанд дар шароити иқтисодиёти сабз, ташаккул меёбад. Ин мақола шарҳ медиҳад, ки чӣ гуна як қисми арзиши тавлидшуда ба манфиати ғайррезидентҳо дар шароити иқтисодиёти сабз гузаронида мешавад ва ҳамзамон чӣ тавр резидентҳои ватанӣ метавонанд қисми даромади худро аз ҳисоби даромади резидентҳои хориҷӣ пур кунанд.

Дар мақола инчунин мавзӯҳои тақсими даромад аз моликият, ки метавонад дар шароити иқтисодиёти сабз дар шакли фоиз, дивидент ё рента ба амал ояд, баррасӣ мешаванд. Бо мақсади ҳисоббаробаркунӣ ва истифодаи нишондиҳандаҳои маҷмӯи даромади миллӣ (МДМ) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар мақола нишон дода мешавад, ки чӣ гуна даромадҳои аввалиндараҷа аз ҷониби резидентҳои мамлакатҳои хориҷӣ ба даст оварда мешаванд.

Мафҳумҳои калидӣ: маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), маҳсулоти ҳолиси миллӣ (МХМ), иқтисодиёти сабз, рушди устувор, рушди иқтисодиёти сабз, харидкунии давлатӣ, воридоти ҳолис, стратегияи рушд, сатҳи бекорӣ, сармояи инсонӣ, сифати меҳнат, индекси арзиши, индекси Пааше, индекси Лайсперес, индекси Фишер.

Машокиров Дж.Н.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА (ВВП) В УСЛОВИЯХ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются порядок и особенности использования системы национальных счетов (СНС) для расчетов с использованием показателей продукции и доходов в условиях зеленой экономики. Валовой внутренний продукт (ВВП) формируется как конечный результат деятельности предприятий и организаций, которые относятся к реальным субъектам каждой страны в условиях зеленой экономики. В статье объясняется, как часть созданной стоимости передается в пользу нерезидентов в условиях зеленой экономики, а также как внутренние резиденты могут пополнить свои доходы за счет доходов иностранных резидентов.

Также в статье рассматриваются вопросы распределения доходов от собственности, которые могут возникать в условиях зеленой экономики в форме процентов, дивидендов или ренты. Для целей расчетов и использования показателей валового национального дохода (ВНД) и валового внутреннего продукта (ВВП) в статье показывается, как первичные доходы получают резидентами иностранных стран.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт (ВВП), чистый национальный продукт (ЧНП), зеленая экономика, устойчивое развитие, развитие зеленой экономики, государственные закупки, чистый импорт, стратегия развития, уровень безработицы, человеческий капитал, качество труда, индекс стоимости, индекс Пааше, индекс Ласпейреса, индекс Фишера.

Mashokirov J.N.

**MAIN TRENDS IN THE FORMATION OF GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP)
UNDER THE GREEN ECONOMY**

The article discusses the procedure and characteristics of using the System of National Accounts (SNA) for calculations using product and income indicators in the context of a green economy. Gross Domestic Product (GDP) is formed as the final result of the activities of enterprises and organizations that belong to the real entities of each country in the context of a green economy. The article explains how part of the generated value is transferred for the benefit of non-residents in the context of a green economy, and how domestic residents can supplement their income through the income of foreign residents.

Additionally, the article addresses the topics of income distribution from property, which can occur in the context of a green economy in the form of interest, dividends, or rent. For the purpose of calculations and the use of Gross National Income (GNI) and Gross Domestic Product (GDP) indicators, the article shows how primary incomes are obtained by residents of foreign countries.

Key concepts: Gross Domestic Product (GDP), Net National Product (NNP), green economy, sustainable development, green economic growth, government purchases, net imports, development strategy, unemployment rate, human capital, labor quality, cost index, Paasche index, Laspeyres index, Fisher index.

Система (низом) – ҳисобҳои миллӣ (СХМ) ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳо на танҳо аз нишондиҳандаи ММД, инчунин нишондиҳандаҳои дигари маҳсулот ва даромадҳо ба таври васеъ истифода мекунад.

ММД ҳамчун натиҷаи ниҳии фаъолияти корхона, муассиса ва ташкилотҳо, яъне субъект (резидент) – ҳои воқеии ҳар як давлат ташаккул меёбад. Воқеан на ҳамаи кормандони корхонаю муассисаҳои ватанӣ, махсусан соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ ва ҳавзаи иҷтимо дар истеҳсоли маҳсулот бевосита иштирок доранд. Аз ин нигоҳ як қисми арзиши тавлидгардида ба манфиати ғайрирезидентон, ки дар истеҳсоли ММД саҳми муайян надоранд гузашт карда мешавад. Ва баръакс, резидентҳои ватанӣ имкон доранд қисми даромади худро аз ҳисоби даромади резидентҳои хориҷӣ, яъне қисми арзиши изофии аз ҷониби резидентҳои хориҷи тавлидгардида, бидуни иштирок дар тавлиди ММД – ии он мамлакатҳо пур кунанд. Масалан, аз ҳисоби ҳаққи меҳнати интиқолшаванда.

Муганосибан ҳамингуна раванд дар тақсими даромад аз моликият (дар шакли фоиз, дивидент, рента...) низ вучуд дошта мегардад. Як ҳиссаи ин даромадро резидентон дар шакли арзиши изофии дар мамолики хориҷ истеҳсолкардашуда азони худ мекунанд, гарчанде арзиши бавучудовардашудаи он давлатҳо ҳамчун адои даромадҳо аз моликият ба ғайрирезидентҳо низ вогузор карда мешавад.

Бо мақсади ҳисоббаробаркуниҳои ҳамаи ҳамаи даромадҳои аввалиндараҷа аз ҷониби резидентҳои мамлақати мазкур (ватанӣ), тавассути иштирок (саҳм) доштан дар истеҳсоли ММД мамлақати мазкур инчунин ММД дигар давлатҳо, нишондиҳандаи маҷмӯи даромади миллӣ (МДМ) истифода карда мешавад. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ ба системаи ҳисобҳои миллӣ даромадҳои аввалиндараҷаи аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор дар шакли тақсими иштироки арзиши изофӣ ҷудокардашуда: фоида, даромади омехта, даромад аз моликият, ҳаққи меҳнат, андозаи холис (бе ёрии пулӣ) аз маҳсулот, ҳамроҳ карда мешавад.

Аз нигоҳи сифат ММД ҳамчун анбӯҳи молҳои ниҳӣ ва хизматрасониҳои тавлидгардидаи мамлақати мазкур сурат мегирад. МДМ бошад ҳамчун маҷмӯи даромадҳои миллӣ, яъне анбӯҳи даромадҳои аввалиндараҷаи аз ҷониби резидентҳо ба даст оварда шударо ифода мекунад. Аз нигоҳи миқдорӣ ММД ва МДМ ба андозаи салдои даромадҳои аввалиндараҷа аз ҷониби резидентҳои мамлакатҳои хориҷӣ ба даст овардашуда, яъне фарқи даромади ба даст овардашудаи субъектҳои давлати мазкур дар давлати хориҷ ва даромади

интиқолдодашудаи ғайррезидентон ба хоричи мамлакат сурат мегирад. Ҳардуи ин нишондиҳанда, ҳам ММД ва ҳам МДМ мазмуни якхела дошта, раванди ягонаи иқтисодро тавсифу тафсир намуда, яке (ММД) - истехсолот ва дигаре (МДМ) – даромадро нишон медиҳанд. [1, 2, 3, 13,17].

Дар илми иқтисод ва омор нишондиҳандаҳои “Маҷмуъ” ва “Ҳолис” истифода мешаванд. Тавассути маҷмуи “Маҷмуъ” нишондиҳандаи ММД (маҷмуи маҳсулоти дохилӣ) ва маҷмуи даромади миллӣ (МДМ) ва дар ҳолати аз онҳо тарҳ карда партофтани арзиши сармояи асосии истеъмолгардида (Амортизатсия) маҷмуи маҳсулоти ҳолиси миллӣ (МХМ) ва даромади ҳолиси миллӣ (ДХМ) истифода карда мешавад.



Ҳамин тавр, робитаи мутақобилаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро чунин тасвир кардан мумкин аст:

ММД – А (Амортизатсия) – МУМ;

МХМ – АМ (Андозҳои ғайримустақим) – ДМ.

ДМ- андозҳо аз ғоидаи корхона (ширкат)-ҳиссачудокуниҳо ба мақсади суғурта иҷтимоӣ-андозҳои сирати инфиродӣ дошта-ғоидаи тақсимгардидаи ширкатҳо, пардохтҳои трансферӣ=ДФ.

Бо ибораи дигар ММД ҳамчун маҷмуи:

$ММД = ДФ + ДМ + МХМ$ ташкил меёбад.

Дар ин ҷо:

ДФ-даромади фардӣ ё худ даромади дар ихтиёр доштаи аҳоли;

ДМ-даромади миллӣ;

МХМ-маҳсулоти ҳолис (дохили)-и миллӣ;

ММД- маҷмуи маҳсулоти дохилӣ.

Азбаски маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ нишондиҳандаҳои арзишӣ (пулӣ) мебошанд, бинобар ин динамикаи онҳо аз динамикаи нарх ва қобилияти харидории воҳиди пулӣ вобаста мебошад. Аз ин нигоҳ, боло ё поён рафтани сатҳ ва дараҷаи нарх, ба ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ таъсири мутақобила хоҳад расонд. Аз ин ҷо саволе ба миён меояд. Чӣ тавр ва бо кадом намуди нарх ҳаҷми ММД-ро чен намуд? Агар андозагирӣ тибқи нархҳои ҷорӣ анҷом дода шавад, пас ҳаҷми ҷисмии истехсолот метавонад нодуруст сурат гирад. Чунки афзоиши маҳсулоти солона яку якбора ҳам аз ҳисоби нарх ва ҳам аз ҳисоби тавлидоти молу хизматҳо ба роҳ монда мешавад.

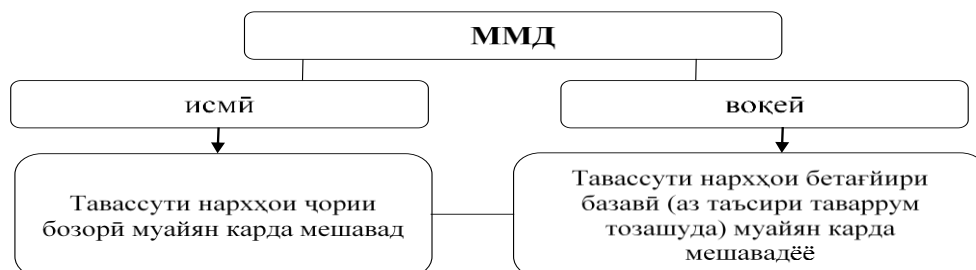
Таснифи асосии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ

Нишондиҳандаҳо	Нишондиҳандаҳои асосӣ	Барои муайян намудани ҳадафҳои мазкур
1. Неқӯаҳволии ҷамъиятӣ	СМ- Сарвати миллӣ МММ- Маҷмуи Маҳсулоти Миллӣ МУД –Маҳсулоти умумии дохилӣ МХМ –Маҳсулоти ҳолиси миллӣ ДМ-Даромади миллӣ ДШ- Даромади шахсӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Роҳҳои афзун намудани сарвати миллӣ; ➤ Муайян кардани ҳаҷми воқеии даромади аҳоли; ➤ Зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ҳадамот, даромади умумӣ; ➤ Рушди иқтисодии миллӣ.
2. Моҳияти истеҳсоли ҷамъиятӣ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Сарчашмаҳои ташаккули фондҳо; ➤ Сармоягузорӣ; ➤ Воситаҳои асосӣ; ➤ Таркиби сармояи фондҳо; ➤ Муомилот; ➤ Боздиҳии фондҳо; ➤ Ғунҷоиши фонд. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Иқтидори саноатии мамлакат; ➤ Суръати рушди иқтисоди истеҳсолот; ➤ Имконияти техникаи истеҳсолот; ➤ Стратегияи рушд; ➤ Сатҳи илми шиддатнокии истеҳсолот.
3. Хусусият ва умумияти бозори меҳнат	<ul style="list-style-type: none"> • Таносуби тақозо ва арза ба меҳнат; • Шугли пурра; • Сармояи инсонӣ; • Сифати меҳнат; • Шаклҳои бекорӣ; • Сатҳи бекорӣ. 	<ul style="list-style-type: none"> • Қобилияти меҳнати мамлакат; • Шумораи аҳолии қобилияти меҳнати дошта; • Паст кардани дараҷаи бекорӣ; • Тағйироти технологӣ дар истеҳсолот; • Шугли пурра.
4. Ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Сатҳи нарх; • Бозори пул ва эътидолии он; • Таваррум; • Сатҳи воқеии меъёрҳои фоизи қарзӣ. 	<ul style="list-style-type: none"> • Сатҳи миёнаи нархҳо; • Сатҳи таваррум. • Моҳияти хароҷот ва истифодаи маблағҳои озод.

Барои гиреҳи ин муаммо роқшодан нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ исми ва воқеи истифода бурда мешавад. **Маҷмӯи маҳсулоти дохилии исми** (номиналӣ)-ҳамчун сарҷамъи молу маҳсулот ва ҳадамоте, ки нархҳои ҷорӣ дар давоми соли ҷорӣ тавлид шудааст сурат мегирад.

Асосан, барои муайян кардани ҳаҷми маҳсулот яке аз солҳои пештара ба сифати соли базисӣ интиҳоб карда мешавад. Дар мамлакатҳои инкишофёфтаи саноатӣ, пас аз 10-15 сол базисӣ нав ҷорӣ ва истифода карда мешавад. Интиҳоби базис набояд солҳои тулонии пештароро (масалан сс.2000-2030...) дар бар гирад, чунки дар ин давра номгӯй ва сифати молҳо тағйир ёфта, қисме аз онҳо аз байн рафта, ба ҷои онҳо намудҳои навтарини молу ҳадамот ба миён меоянд (масалан, мошин, телевизор, компютер, доруворӣ, хизмати интернетӣ, алоқаҳои кайҳонӣ...). [14, 15, 16].

Аз ин сабаб нишондиҳандаи **маҷмӯи маҳсулоти дохилии воқеӣ** истифода карда мешавад. Охирон, ҳамчун ММД исмие, ки дар давоми сол дар асоси нархҳои базисӣ аз нав дидаю ҳисобу китоб карда мешавад баромад мекунад. Нишондиҳандаи ММД бо истифодаи нархҳои базисӣ метавонад дар давоми сол нисбати ба ММД-и бо нархҳои ҷорӣ истифода шуда, камтар ё зиёдтар афзояд. [4, 5, 8].



Барои андозагирии МХ воқеӣ индекси нарх (индекс – дифлятор) истифода карда мешавад. Индекси нарх ҳамчун таносуби байни нархи умумии молҳои интихобкардашуда дар давраи ҳозира (сабати молҳо) ва қулли нархҳои ба ҳам монанди гурӯҳи молҳои ҳадамот дар давраи соли базисӣ ташкил меёбад. Инро чунин тасвир кардан мумкин аст.

$$\text{Индекси нархи соли ҳозира} = \frac{\text{Нархи сабати бозорӣ дар соли ҳозира}}{\text{Нархи сабати бозорӣ дар соли базисӣ}} * 100$$

Дефлятори ММД тибқи маълумотҳои оморӣ ҳамчун тағйироти миёнаи нархҳо дар иқтисодиёт дар давраи муайян мебошад, ки бо роҳи тақсими индекси арзиши ММД (бо нархҳои ҷорӣ) ба индекси ҳаҷми ҷисмии ММД дар давраи ҷорӣ ба арзиши он давраи ҷорӣ бо арзёбии он бо нархҳои давраи базавӣ (бо нархҳои муқоисавӣ) муайян карда мешавад:

$$i_p^{\text{ММД}} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} + \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}$$

Дар инҷо:

$$i_p^{\text{ММД}} \text{ дефлятори ММД;}$$

$$\sum q_1 p_1 \text{ - арзиши ММД дар давраи ҷорӣ;}$$

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} \text{ - индекси арзиши ММД;}$$

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} \text{ - индекси ҳаҷми ҷисмии ММД;}$$

Бо ёрии индекси нархҳои ММД имконияти ба ҳам муқоиса намудани ҳаҷми истеҳсолоти солҳои оянда бо нархҳои яхелаи ҳаҷми истеҳсолоти солҳои базисӣ бо нархҳои базисӣ ба вучуд меояд. Интихоби индексҳои нархӣ барои солҳои гуногун имконият медиҳад, ки болоравӣ ё худ пастравии нархҳо муайян карда шавад.

Дар ҳаёти воқеӣ шакл ва намудҳои гуногуни индексҳо истифода карда мешаванд.

Индекси Пааше тағйирёбии нархҳои давраи ҳисоботиро нисбат ба нархҳои базавӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши онҳо дар давраи ҳисобӣ нишон медиҳад:

$$i_p = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}$$

Индекси Лайсперес нишон медиҳад, ки ба кадом андоза дар давраи ҳисобот нарҳо нисбат ба соли базавӣ оид ба молҳо ва фурӯш тағйир ёфтаанд:

$$i_p = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum q_0 p_0}$$

Индекси Фишер ҳамчун ҳисоби миёнаи геометрии ҳосилшудаи агрегатҳои нархҳои индекси Пааше ва Лайсперес тавсия мегардад:

$$i_p = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum q_0 p_0}$$

Индекси мазкур ба қатори дигар индексҳои макроиқтисодӣ ҳангоми таҳияи низомҳои ҳисобҳои миллий, ки аз ҷониби СММ тавсия шудаанд, истифода карда мешаванд.



Даромади миллӣ. Иқтисоди ниҳонӣ

Даромади миллӣ (ДМ) ҳамчун нишондиҳандаи ММД сарчашмаи тавлид, тақсим ва истифода шудани даромадҳои омилӣ (музди кор, фоида, рента, фоиз, дивидент...) – ро ифода мекунад.

Даромади миллӣ ҳамчун кулли даромади молиқони дар раванди истеҳсолот иштирок дошта, яъне тавлидгари арзиши омилӣ бо истисноӣ андози ғайримустақим сурат мегирад.

ММД, асосан чунин унсурҳои даромади миллиро дар бар мегирад:

- подоши меҳнати коргарони кироя (музди кор, ҳаққи меҳнат, мукофотпулиҳо...);
- даромад аз шаклҳои молиқият (даромади молиқон, даромади фирмаҳо, ширкатҳои рафиқона корхонаҳои ғайрикorporативӣ, мағозаҳои хурд ва ғайра...);
- даромади рентавӣ (даромад аз ҳамагуна шаклҳои рента: тафриқавӣ, иқтисодӣ, инҳисорӣ, мутлақ, соҳаҳои истихроҷ, коркардабарой ва ғайра). Иҷорапулӣ ҳам инчунин;
- фоидаи ширкатҳо (фоидаи баъди адои музди кор ва фоизҳои қарзӣ боқимонда): Аз ҳисоби фоида даромадҳо дар шакли дивиденд қисми фоидаи тақсимашидаи корона, ки барои инкишоф додани сармояи фирма истифода бурда мешавад ва андоз аз фоидаи ширкатҳо, ки ба буҷа гирифта мешавад ҳудо мекунад;
- фоизи холис (соф)-ҳамчун фарқи байни пардохти фоизе, ки корхона аз бахшҳои дигари иқтисод мегирад ва пардохти фоизе, ки ба дигар корхонаҳо медиҳад, яъне бахшҳои хоҷагии хонавода ва давлат ташкил меёбад.

Даромади миллӣ тибқи усули истеҳсолот ва истеъмолот ҳамчун сарчамӣ анбӯхи хароҷот ҳисобу китоб карда мешавад.

Даромади миллии истеҳсолкардашуда, ҳамчун сарчамӣ арзишҳои аз нав бавучудовардашудаи молу маҳсулот ва хизматрасониҳо ва даромади миллии истеъмолишуда бо истисноӣ масрифотҳои ғайриҷашмдошт, яъне аз дастдода (подоши захираҳо аз офати табиат, масрафи нигоҳу бин кардани захираҳо, аз воридот...) муайян карда мешавад.

Даромади миллӣ ба ду фонд- фонд (сандук)-фонди истеъмол ва андӯхт тақсим шуда ба сифати фишанги таъминкунандаи мутаносибӣ, истиқрор ва рушди ММД хизмат мекунад.

Фонди истеъмол мувофиқи низомҳои ҳисоби миллӣ (НХМ) аз ҷонибаи кумитаи омор ҳамчун ҳаҷми умумии молҳо ва ҳадамоте, ки дар давраи муайян тавлид ва истеъмол шудаанд муайян карда мешавад.

Барои ҳисоб кардани ҳаҷми истеъмол нишондиҳандаи истеъмоли мобайнӣ (мутаваассит) ва истеъмоли ниҳой чорӣ карда мешавад.

Ба истеъмоли мобайнӣ арзиши ҳамаи молу маҳсулот ва ҳадамотҳое, ки дар раванди истеҳсолот, дар давоми соли ҳисоботӣ пурра истифода ё худ дигаргун карда шудаанд дохил карда мешавад.

Ба истеъмоли ниҳой – масрафи хочагиҳои хонавода, муассисаҳои давлатӣ бо мақсади масрафи молҳо ва хадамоти фардӣ (шахсӣ), хизматрасониҳои гурӯҳӣ (коллективӣ), масрафи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, подоши хочагиҳои хонавода ва ғайра дохил карда мешавад.

Дар шакли умум фонди истеъмоли даромади миллӣ бо мақсади подоши соҳаҳои ғайримоддӣ (маориф, илм, маданият, фарҳанг, варзиш, идора, мудофия...) баҳри қонё гардонидани тақозои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, маданӣ, таъмини беҳдошти зиндагӣ истифода мешавад.

Фонди андӯхт – дар шакли пасандозҳои субъект, агент ва институтҳои иқтисодӣ дар шакли сармоягузориҳои ҷорӣ ва дурнамо, бо мақсади таъмин намудани рушди устувори иқтисод истифода карда мешавад. Таносуби оқилонаи байни фонди истеъмол ва андӯхт тавассути ҳалли масоили асосии иқтисод (чӣ?, чӣ қадар?, барои кӣ?, дар қадом ҳаҷм истеҳсол ва истеъмол кард?) ва тазоди асосии иқтисод (тазоди байни маҳдудияти захираҳо ва тақозои беинтиҳои субъектҳои иқтисодӣ) барои ҳар як давраи рушд мушаххасан муайян карда мешавад.

Андозаи истеъмол ва пасандоз ҳаҷми умумии андозаи даромади дар ихтиёрдоштаи ҷамъиятро муайян мекунад.

Даромади фардӣ (шахсӣ) (ДФ) қисми муҳимтарини даромади миллӣ буда, ҳамчун натиҷаи фаъолияти меҳнатии агент ва субъектҳои иқтисодӣ ташкил меёбад. Даромаде, ки аз ҷониби хочагиҳои хонавода ба даст оварда мешавад пурра ба ҳуди онҳо таалук надорад. Қисми он дар шакли ҳиссаҷудокуниҳои суғуртавӣ, андоз аз молу мулк ба бӯчаи ноҳиявӣ, вилоятӣ ва давлатӣ; қисми дигар он дар шакли ғоидаи тақсимнашуда ва андоз аз ғоидаи ширкат ба мақсади сармоягузориҳои истеҳсоли сарф карда мешавад. Дар навбати худ хочагиҳои хонавода аз ҳукумат дар шакли пардохтҳои трансфертӣ (нафақа, стипендия, ёрдampuлиҳо, имтиёзҳо...) ёрии пулию моддӣ мегиранд. Онҳо, гарчанде сарчашмаи меҳнатӣ надошта бошанд ҳам ҳамчун даромад хизмат мекунанд. Аз ин нигоҳ, барои ҳисобу китоб кардани ҳаҷм ва андозаи даромади фардӣ, ба ғайр аз қисматҳои асосӣ, ҳаҷми хароҷотҳои трансфертӣ низ ба назар гирифта мешаванд. [6, 19, 21].

Барои муайян кардани ҳаҷми воқеии даромади аҳоли аз ҳаҷми умумии даромад, ҳаҷми андозҳо тарҳ карда партофта мешавад. Даромади боқимонда даромади ҳолис ё худ даромади дар ихтиёр доштаи аҳолиро ташкил медиҳад, ки барои истеъмоли шахсӣ ва пасандозу андӯхт истифода карда мешавад. Дар интиҳо ягонагӣ ва бо ҳам алоқамандии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ (ММД)-ро чунин тасвир кардан мумкин аст:

- Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)- истеҳлок = Маҳсулоти ҳолиси дохилӣ (МХД);
- Маҳсулоти ҳолиси дохилӣ (МХД) – андозҳои мустақим = ДМ;
- Даромади миллӣ (ДМ) – андоз аз ғоидаи корхонаҳо – ҳиссаҷудокиниҳо барои суғуртаи иҷтимоӣ – андозҳои инфродӣ аз даромад – ғоидаи тақсимнашудаи корхонаҳо – пардохтҳои трансфертӣ = даромади дар ихтиёрдошта.

Иқтисоди ниҳон хусусияти иқтисоди бозорӣ буда, фаъолияти субъектҳои иқтисодиро, ки миқдори зиёди неъматҳои иқтисодиро истеҳсол, дараҷаи баланди даромадро таъмин ва имконияти қисми онро пинҳон кардану аз худ кардан дошта бошанд фаро мегирад.

Тадқиқотчиён андеша доранд, ки иқтисоди ниҳон хусусияти аксари давлатҳои фавқулкишоффтаи иқтисоди бозорӣ буда, ҳамчун натиҷаи сабаб ва шароитҳои гуногун қарор дорад. Тибқи андешаи баъзеҳо иқтисоди ниҳон:

- Фаъолиятест, ки бидуни ҳисобу китоб ва назорати давлат сурат гирифта, аз ҷониб омор ба қайд гирифта нашудааст;
- Натиҷаи бенизомӣ ва номусоидии режими ҳуқуқи давлат;
- Бартариҳои нақши танзими давлатӣ, таъсири амиқӣ монополизм, сатҳи баланди андоз, бочу хирочҳо;
- Сӯистеъмол аз усулҳои танзими бозор (худидоракунӣ, худтаъминкунӣ, худмаблағгузорӣ, мустақилият, ҳавасмандӣ, ҷавобгарӣ...);

- Номувозинии тамсили ва таносубҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла тақозо ва арзаҳои кулл, даромаду хароҷот ва ғайра сурат мегирад.

Дараҷаи ташкил ва ташаккули иқтисодӣ ниҳон аз сатҳи инкишофи иқтисодӣ миллӣ, таркиби ММД, ДМ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, пулию қарзӣ, бурунмарзӣ, пасандозу андӯхт, рушди иқтисод, шуғлу аҳоли ва ғайра вобаста мебошад.

Иқтисоддоноӣ муайян кардаанд, ки сабаби асосии амиқ гаштан ва густариш ёфтани иқтисоди ниҳон-ғайримуозинӣ будани тақозо ва арза мебошад. Муайян шудааст, ки дар ҷаҳон ҳар рӯзе ҳазорҳо тадқиқотҳою кашфӣҳо анҷом дода мешаванд. Талаботи истеҳсолот ба сармояю меҳнат, талаботи ҷомеа ба воситаҳои дуру дароз хизматкунанда (мошинҳои сабукрав, телевизор, мебел, видео, фотоопарат...) ва ҷизҳои хурданию пӯшидани бемайлони баланд мегардад. Даромади аҳоли афзунтар гардида, ҷои сарфи худро намеёбад.

Иқтисодиёт сари вақт ин тағйиротро ба назар гирифта, талаботи ҷомеаро бо неъматҳои ҳадамот қонеъ гардонда наметавонад. Махсусан, ғайриҷандирии иқтисодиёти давлатигардонидашуда бештар садди ин роҳ мегардад.

Бо ибораи дигар, воситаҳои барзиёди пулли дар ҷомеа андӯхташуда, нафузи худро ба бозори молҳо бештар расонида, маҷбур месозад, ки ҳалли ин муаммо ба зиммаи иқтисоди ниҳон гузашта шавад. Вазифаи муҳимтарини он бартараф кардани камбудии (дефисити) молҳо ва сершор кардани бозор бо ин неъматҳо мебошад.

Ташаккули сарчашма ва омилҳои муайянкунандаи иқтисоди ниҳон пурпечитоб ва беинтиҳост. Яке аз омилҳои ба он таъсиррасонанда таваррум мебошад. Дар ҷараёни он пул беқурб шуда, нархи молҳо баланд шудан мегаранд. Музди қор ва дигар шаклҳои даромади қудрати қонеъ гардонидани талаботро гум мекунад. Аз ин нигоҳ, зарурат барои ба даст овардани даромади илова, ки онро фақат иқтисоди ниҳон таъмин карда метавонад, пайдо мешавад.

Мувофиқи маълумоти агентии омор чунин шаклҳои нисбатан маъмули иқтисоди ниҳон бештар истифода карда мешаванд:

1. **Иқтисоди ниҳон (расмӣ)** – фаъолияти доништа мешавад, ки аз ҷониби давлат, қонунан барои озодонаамал кардани субъектҳои иқтисодӣ иҷозат дода шудаанд. Онҳо фаъолияти истеҳсоли ва тичоратӣ анҷом дода, ғоида ба даст оварда, байни худ ва давлат тибқи қонунгузориҳо тақсим менамоянд. Вале онҳо қисми даромади тавлидкардаи худро, бо роҳҳои гуногун аз ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ (андоз) пинҳон намуда азони худ менамоянд.
2. **Иқтисоди ғайриниҳон (ғайрирасмӣ)** – фаъолияти мебошад, ки тибқи қонун ва қонунгузориҳои давлатӣ манъ карда шудаанд (истеҳсол ва фурӯши маводҳои муҳадир, спиртӣ, тамоқу, раған, шарбат, пойафзол, хурока, мебел...).
3. **Иқтисоди қалбакӣ** – фаъолияти мебошад, ки иштирокчиёни он дар доираи иқтисоди расмӣ шуғл варзида, даст ба дуздии моликияти фардӣ, давлатӣ, муассисаю ташкилотҳо мезананд. Дар доираи он муфтхӯрӣ, порагирӣ, вазилафурӯшӣ авҷ мегирад.
4. **Иқтисоди пинҳонӣ (соягӣ)** - иқтисоде мебошад, ки иштирокчиёни он дидаю доништа, бидуни тақозои қонунҳои қонунгузориҳои ҳуқуқӣ ба фаъолияти иқтисодӣ машғул шуда, соҳиби даромади муфт мегардад ва онро аз ташкилотҳои давлатӣ пинҳон медоранд. Инро дар мисоли ташкил кардани қорхонаҳои хурд, сеҳҳо оид ба истеҳсоли молҳои хурӯза ва дуру дароз хизматкунанда – яхдон, телевизор, телефон, маводҳои хурока, мошин, дучарха ва то ҳатто яроқу аслиҳа, дорӯворӣ ва ғайра додан мункин аст.

Дар асоси маълумоти Сандуқи байналмилалӣ пул (СБП) мизони (меъёр, норма) иқтисоди ниҳони соягӣ дар Тоҷикистон 30,7% - и ММД-ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба меъёри миёнаи минтақавӣ (31,7) ва меъёри ҷаҳонӣ (27,8%) баробар аст. [18].

Муайян карда шудааст, ки ҳақду ҳудуди мушаххаси фарқи байни шаклҳои иқтисоди ниҳон вучуд надорад. Қунун қӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки фаъолиятҳои иқтисоди ниҳон ва ҳамагуна шаклҳои он ба ҳақди истеҳсолот наздик ва ворид карда шуда, аз ҷониби низомии ҳисобҳои миллӣ ба ҳисоб гирифта шавад.

Аз нигоҳи ба даст овардани натиҷа фаъолияти иқтисоди ниҳонро ба истехсолӣ ва тақсимотӣ тасниф мекунанд. Фаъолияти истехсолӣ асосан доираи истехсолоти моддиро дар бар гирифта, имкон медиҳад, ки дар доираи он миқдори молу маҳсулот ва ҳадамот бештар тавлид шавад ва бо ҳамин ҳаҷми ММД афзун гардад. Фаъолияти тақсимотӣ бошад афзалиятан ба раванди тақсиму аз нав тақсимшавии даромад ғоида ва молу мулк алоқаманд мебошад. Фаъолият ҳамчун шаклҳои иқтисоди ниҳон (расмӣ, ғайрирасмӣ, соягӣ, қалбакӣ, истехсолӣ, тақсимотӣ, дохилӣ, берунмарзӣ...) низоми ягонаи коррупсиониро ташкил намуда, тамоми бахшҳои ҷамъият, иқтисод, иҷтимо, ҳуқуқ, идора, ва ғайраро фаро гирифта, тарзи ҳаётпазирии ва одамонро муайян мекунад.

Барои амалӣ гаштани вазифа ва мақсади макроиқтисодӣ, дар таҷрибаи ҳаёти хоҷагидорӣ доираи васеи шакл ва усулҳои тамсилабандӣ истифода карда мешавад. Дар байни онҳо мавқеи асосиро тамсилабандии макроиқтисодӣ ташкил медиҳад.

Асоси тамсилабандии макроиқтисодиро маълумотҳои боварибахши дар натиҷаи тадқиқотҳои омӯхташудаи раванди макроиқтисодӣ ба даст овардашуда, таҷриба ва донишу малакаи ташаққулёфтаи инсон дар ин ҷараён ташкил медиҳад.

Тамсилаҳои макроиқтисодӣ ҳамчун схемаҳои оддӣ ё худ мураккаби ба тартибдаровардашудаи раванлҳои иқтисодӣ, гурӯҳбандии омилҳо, таъсири онҳо ба ҷараёнҳои дохилию берунӣ ва ғайри ташкил карда мешаванд.

Дар асоси тамсилабандӣ, моҳияти равандҳои умумии иқтисодӣ, равобити мутақобилаи онҳо тағйироту дигаргунсозӣ дар доираи иқтисоди миллии доништа шуда, самт ва равиши инкишоф ва дурбинии он барои давраи наздик ё худ дуртарин муайян карда мешавад.

Дар ҷаҳони муосир тамсилаҳои умумииқтисодӣ ва тамсилаҳои хусусӣ бо таври васеъ истифода карда мешаванд.

Тамсилаҳои умумииқтисодӣ ҳамчун тамсилай рӯ ба иҷтимоиёт овардашудаи (иҷтимоикунандашудаи) иқтисоди бозорӣ буда, барои фароҳам овардани шароитҳои шароитҳои қулайтарини бозор, ки қодир бошад тарзи сараноктарини иқтисоди миллий ва дараҷаи беҳбудии ҷомеаро таъмин намояд сурат мегирад. Он барои низомҳои иқтисоди ҳатмӣ нест ва ҳислати ҳамарофарогиранда низ надорад. Ҳар як мамлакат онро тибқи имконият ва хусусиятҳои миллии худ истифода мебарад.

Тамсилаҳои хусусӣ макроиқтисодӣ ҳамчун схемаҳои алоҳидаи байнисоҳавӣ, байни территориявӣ барои муайян кардани алоқамандии равандҳои алоҳидаи иқтисодӣ, қонуни қонуниятҳои онҳо бештар истифода карда мешаванд. Масалан, дар аксарияти давлатҳои фавқулинқиш ёфтаи муносибатҳои бозорӣ, тамсилаи барои макроиқтисод маълуми IS-LM, яъне тамсилаи муозинати мунофиқона (дубора), ки барои муайян кардани алоқамандии байни ҳамдигари (муозинати) байни бозори пулӣ ва бозори молӣ; ва тамсилаи дигар-тақозии кулл ва арзаии кулл-ки вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истехсолот ва дараҷаи нарх муайян карда мешавад, бо таври васеъ истифода карда мешавад.

Тамсилаҳои макроиқтисодӣ ҳамчун тасвирии зоҳирии раванд ва ҷараёнҳои иқтисодӣ дар шакли тасвифи мантиқӣ, назариявӣ, тасвири хаттӣ, графикӣ, ҷадвали қатъатҳо, мубодила ва ҳисобу китобҳои расмӣ риёзию омӯрӣ сурат мегирад. Ҳар як тасвири ифодаи нисбии яке аз раванд ё ҳодиса буда, хусусиятҳои ҳаматарафаи онро бо пуррагӣ ифода карда наметавонад, ва аз нигоҳи онҳо характери мутлақ надоранд ва имконияти ҳамачониба равандҳоро ҳодисаҳои макроиқтисодиро тасвир кардан низ надоранд.

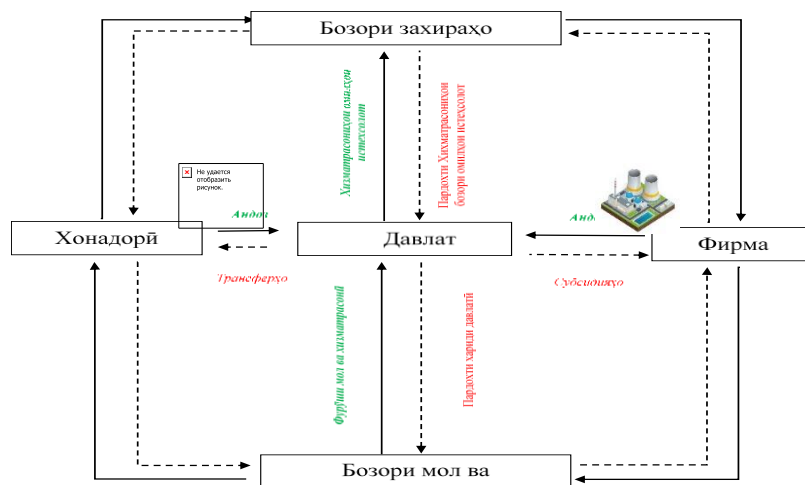
Ягон тамсила дар шакли пурра тағйироту дигаргунсозӣ ва ва камбуду музаффариятҳои ин ё он ҳодисаро бо буду шудаш бо қудрати пурра тасвир кардан надорад. Вале ин маънои онро надорад, ки давлатҳо аз истифодаи ин тамсилаҳо даст мекашанд. Баръакс, бо воситаи онҳо тарзи комплекси алтернативии идораи динамикии дараҷаи шуғл, ҳаҷми истехсоли маҳсулот ва фурӯши он, таваррум, сармоягузорӣ, истеъмол, фоиз, қурби асъор ва дигар тағйирёбандаҳои дохилии иқтисодиро муайян кардан имконпазир мегардад. Эҳтимолиятнокии онҳо дар раванди тамсилабандии макроиқтисодӣ ҳаллу фасл карда мешаванд.

Равандхое, ки бидуни тамсилабандӣ қарор доранд ҳамчун омилҳои беруна аз ҷониби сиёсати хазинадорӣ ҳукумат ва сиёсати монетарии банкҳои марказӣ (миллӣ)- танзими андоз, буҷа, муомилоти пулӣ ва ғайра ба роҳ монда мешаванд.

Ҳал намудани масъалаҳои макроиқтисодӣ бо воситаи тамсилабандии иқтисодӣ тақозо менамояд, ки вариантҳои гуногуни сиёсати макроиқтисодӣ (чандирӣ, алтернативӣ...) барои як давраи муайян пешрафти иқтисоди миллӣ қабул карда шавад. Ин дар навбати худ имкон медиҳад, ки фишангҳои буҷавӣ, андоз, қарзӣ пулӣ, асъорӣ, сиёсати бурунмарзӣ бо тадбирҳои аз ҷониби ҳукумат ва банкҳои марказӣ андешидашуда оиди идораи калобишҳои силсилавии иқтисод сари вақт анҷом ва дар мӯҳлатҳои муайян иҷро карда шаванд. Аз ин нуқтаи назар, истифодаи тамсилаи интизории динамикаи таваррум намояндаҳо (агентҳо)-и иқтисодӣ бештар аҳамиятпазиранд. Истифодаи он дар ояндабинии макроиқтисодӣ имкон медиҳад, ки хатароти таваккалии ба вучуд омадани тавваруми ғайри чашмдошт ва таъсири нохуши он ба иқтисодиёт пешгирӣ карда шуда, нобоварӣ ба сиёсати ҳукумат ва Банкҳои Марказӣ (миллӣ) аз миён бардошта шавад.

Дар шароити иқтисоди баста, давлат бо ёрии фишангҳои андоз, қарзҷудокуниҳо, пардохти маблағҳои бебозгашт имконияти танзими дараҷаи истеҳсолот, шуғл ва таваррумро бештар дорад.

Агар хоҷагиҳои хонагӣ қарор дар бораи кам сарф кардани маблағ қабул намоянд, онҳо фирмаҳо маҷбур мешаванд, ки миқдори маҳсулоти тавлидшавандаи худро кам намоянд. Ин албатта боиси кам шудани даромади онҳо мегардад. Дараҷаи тақозо ба молҳо дараҷаи тавлидот ва шқлро муайян мекунад. Дараҷаи истеҳсол дар навбати худ дараҷаи даромади моликони омилҳои истеҳсолотро муайян менамояд. Дараҷаи даромад бошад, дараҷа ва сатҳи тақозои куллро муайян мекунад. [11, 12, 20].



Нақшаи тамсилаи анбӯхи даромад ва хароҷот дар шароити иқтисоди баста

Аз нигоҳи оддӣ ба ин нақша хулоса бар меояд, ки фаъолияти хоҷагидорӣ дар доираи иқтисоди миллӣ хеле ҳам мураккабу бисёрҷабҳа мебошад. Байни субъектҳои иқтисодӣ муносибатҳои зиёде арзи вучуд доранд. Корхонаҳо неъмат тавлид намуда, онҳоро мубодила мекунанд, хоҷагиҳои хонавода онҳоро бештар истеъмол ё худ захира менамоянд, муассисаҳои молиявӣ буҷавӣ андоз ситонида, талаботи ҷомеаро таъмин менамоянд. Ин раванд, яъне тавлид ва истеъмол бо таври доимӣ ва устувор такрор гардида, гардиши анбӯхи даромад ва хароҷоти маҳсулоти ҷамъиятро дар як давраи муайян таъмин мекунанд. [7, 9, 10].

Звенои асосии гирдгардиширо фирма, ҳамчун тавлидгари неъмат ва хадамот ташкил медиҳад. Ҳар як корхона дар шароити бозор на фақат бо харидорон, ки талаб ба маҳсулоти онҳо доранд, балки ба ҳаракати захираҳо (анбӯхи молу хадамот, муомилоти пул) алоқамандии зиҷ доранд.

Ин алоқамандӣ бо воситаи хариду фурӯш дар бозори воситаҳои истехсолот ба роҳ монда мешавад.

Дар иқтисоди бозорӣ ҳамагуна алоқа ҳамчун муносибати бозорӣ сурат мегирад. Ин маънои онро дорад, ки ҳамагуна неъматҳое, ки дар ҳалқаи гирдгардиш ҷойгиранд ду шакли зоҳирӣ: натуралию моддӣ ва пулӣ доранд. Нуктаи ибтидоии гардиши иқтисодии неъматҳоро хоҷагиҳои хонавода ташкил медиҳанд ва ба ивази қонё гардонидани талаботи худ бо хӯрокворӣ, сарулибос, пойафзол ва ғайра захираҳои истехсоли (сармоя, меҳнат, замин, қобилияти соҳибқорӣ)-ро пешниҳод менамоянд. Аз дигар тараф хоҷагиҳои хонавода ҳамчун нуктаи ниҳии гардиши анбӯҳи иқтисодӣ ва мақсади охири он қарор дорад. Тавлидот, билохир барои истеъмол хизмат мекунад. Аз ҳамин сабаб, ҳадафи истеъмол бо воситаи фурӯши захираҳо, истеъмоли маҳсулоти онҳо, тавлид ва фурӯши неъматҳои моддӣ ба амал бароварда мешавад.

Хоҷагиҳои хонавода ба давлат дар шаклҳои гуногун андоз месупоранд ва ба ивази он аз давлат музди кор мегиранд. Ба он пардохтҳои трансфертӣ (андои бемузд) дар шакли нафақа, стипендия, имтиёзҳо, ёрдампулиҳо ва ғайра низ ҳамроҳ карда мешавад.

Дар навбати худ корхона ба давлат андозҳои ғайримустақим (андоз аз гардиши мол, аксиз, касбу хунароҳои гуногун) ва андозҳои мустақим (андоз аз фоида, ҳиссаҷудокуниҳо барои суғуртаи иҷтимоӣ) супурда, ба ивази он пардохтҳои трансфертӣ ва пулҷудокуниҳо, имтиёзҳо аз андоз, заёмҳои имтиёзнок ва ғайраро мегирад. Ҳамин тавр давраи гардиш ва гирдгардиши анбӯҳи даромад ва хароҷот дар доираи иқтисоди миллӣ ба анҷом мерасад.

Гузориши масъала ва ҳалли тамсилабандии анбӯҳи даврагӣ аз ҷониби намояндагони мактабҳои мухталифи иқтисодӣ ҳархела тавсиф ва тасвир карда мешаванд. Ҷонибдорони **кейнсгарониён** ақида доранд, ки истиқрори масрифоти кулл бо воситаи тағйир додани хароҷотҳои давлатӣ, андозу арзаи пулӣ имконпазир аст. **Монетаристон** тағйироти ҳаҷми пулиро ба сифати воситаи универсалии истиқрори иқтисод медонанд. Кейнсгарониёни ҷадид (**неокейнсчиён**) умед ба идораи макроиқтисодии интизории намояндагони (агентҳои) иқтисодӣ дар шароити нисбатан сусти тағйир ёфтани музди кор ва нарх доранд. Дар **тамсилаи неоклассикии интизории мусоид (оқилона)** нарх ва музди кор ба зудӣ ба дагаргуншавии конъюнктураи бозор мутобиқ гардонда мешавад. Аз ин сабабиқтисодиёт тезтар ба **боварии** агентҳои иқтисодӣ даромада ба сиёсати ҳукумат ва бонкҳои марказӣ мувофиқат пайдо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алиджанова, С. А. Нақши иқтисодиёти сабз дар концепсияи рушди устувор / С. А. Алиджанова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 3. – Р. 153-162. – EDN UCSNPU.
2. Бобоев, Ф. Ҷ. Таҷрибаи байналмиллалӣ татбиқи маблағгузори сабз / Ф. Ҷ. Бобоев // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2022. – № 4(60). – Р. 80-84. – EDN RGKBEN.
3. Борисов Иван Валерьевич Роль цифровизации в обеспечении устойчивых параметров социально-экономического развития // Журнал прикладных исследований. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tsifrovizatsii-v-obespechenii-ustoychivyh-parametrov-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya> (дата обращения: 14.06.2024).
4. Зеленая экономика: управление развитием. Стратегия и тактика / С. А. Липина, Е. В. Кудряшова, Е. В. Агапова [и др.]. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2022. – 264 с.
5. Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.
6. Макроиқтисод. Воситаи таълимӣ. Машокиров Ҷ.Н. -Душанбе: «Ирфон», 2023. – 336 с.
7. Машокиров Д. Н. Место стандартизации в развитии национальной экономики и фактор конкурентоспособности оказания услуг население Машокиров Д. Н.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Гочир», 2018. № 1(22). - С. 63-71.

8. Машокиров Д. Н. Роль микроэкономики в обеспечение и усиление национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030/ Машокиров Д. Н., Мухадбердиев Х., Абдурахмонов У.М.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 1(26). - С. 50-57.
9. Машокиров Қ.Н. Нақши микроиқтисод дар таъмин ва таҳкими Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал). №1 (26) 2019. - Душанбе: ТГУК 2019. - С. 50-57. (0,875 ҷ.ч)
10. Машокиров Қ.Н. Сифати рушди иқтисод ҳамчун заминаи бунёди барои иқтисоди сабз» // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал). №4/1 (49) 2023. - Душанбе: ТГУК 2023. - С. 224-236. (0,875 ҷ.ч).
11. Машокиров Қ.Н., Эшов М.А., Абдувалиев М.Х. Таҳлилҳои микродорӣ. Васоити таълимию методӣ. -Душанбе: ҶДММ «АРШАМ», 2022. – 150 с.
12. Машокиров, Қ. Н. Ташаккулёбии даромади миллий ва таъсири он ба неқӯаҳволӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Н. Машокиров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 100-108. – EDN LFOHKZ.
13. Машокиров, Қ.Н. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ: натиҷа ва андозагии онҳо дар шароити иқтисодиёти сабз / Қ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52). – EDN DOTEUO.
14. Машокиров, Қ. Н. Сифати рушди иқтисод ҳамчун заминаи бунёди барои «иқтисоди сабз» / Қ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 4-1(49). – EDN PJCLIG.
15. Муртазоев, О. Қ. Амалисозии принципҳои - иқтисоди сабз дар коҳиш додани тағйирёбии иқлим / О.Қ. Муртазоев, Қ.Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4 (84). – С. 151-164.
16. Мухадбердиев, Ҳ. Нақши микроиқтисод дар таъмин ва таҳкими Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН то давраи соли 2030 / Ҳ. Мухадбердиев, У. М. Абдурахмонов, Қ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2019. – No. 1(26). – P. 50-56. – EDN RJRWQS.
17. Оймаҳмадов, Г. Н. Таъсири мутақобилаи самаранокии истифодабарии захираҳои молиявии бучетӣ ба изофарушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ / Г. Н. Оймаҳмадов, Ғ. Р. Расулов, А. Г. Оймаҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 3(32). – P. 42-48. – EDN XKNNSK.
18. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Маҷмӯи оморӣ// Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Саҳ -210.
19. С.Р. Топилдиев, Е.Б. Малей, Л.В. Масько, Р.В. Гаврилов Проблемы перехода к «зеленой» экономике в современных условиях (на примере Республики Беларусь и Республики Узбекистан) // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. 2024. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-perehoda-k-zelenoy-ekonomike-v-sovremennyh-usloviyah-na-primere-respubliki-belarus-i-respubliki-uzbekistan> (дата обращения: 14.06.2024).
20. Саидмуродзода Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.
21. OECD (2014), “The OECD green growth measurement framework and indicators”, in Green Growth Indicators 2014, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264202030-4-en>

Машокиров Ш.У., Султонов З.С., Аличанов Ц.А.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМИ “СТРАТЕГИЯ” ВА “БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ”

Дар мақолаи мазкур равандҳои асосии назариявӣ оид ба моҳияти мафҳумҳои стратегия, равобит ва аҳамияти онҳо дар идоракунии баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф таърифҳои гуногуни мафҳуми стратегияро таҳлил намуда, ҳадафҳо ва унсурҳои асосии онро нишон дода, мақоми банақшагирии стратегиро ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадафҳо баррасӣ мекунад. Дар заминаи менеҷменти муосир тавачҷӯҳ ба таҳаввулоти ин мафҳумҳо ва татбиқи онҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла идораи давлатӣ ва тичорат дарҷ карда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқ тамоюлҳо ва мушкилоти асосии татбиқи банақшагирии стратегӣ муайян карда шуда, оид ба оптимизатсияи он ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилотҳо тавсияҳо пешниҳод карда шуданд. Мақола барои дарки амиқтари раванди идоракунии стратегӣ ва таъсири он ба фаъолияти самарабахши ташкилоту идораҳо пешбинӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: стратегия, банақшагирии стратегӣ, ҳадаф, мақсад, идоракунии стратегӣ, тичорат, самаранокӣ.

Машокиров Ш.У., Султонов З.С., Алиджанов Дж.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЙ «СТРАТЕГИЯ» И «СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ»

В статье рассматриваются основные теоретические аспекты сущности понятий стратегии, отношений и их значения в менеджменте. Автор проводит анализ различные определения понятия стратегии, показывает ее основные цели и элементы, а также обсуждает стратегического планирования как механизм достижения целей. Уделяется внимание эволюции этих концепций в контексте современного менеджмента и их применении в различных сферах, включая введение бизнеса и государственного управления. В результате исследования были выявлены основные проблемы и тенденции стратегического планирования, а также предложены рекомендации по его оптимизации с целью повышения эффективности деятельности. Статья предназначена для влияния стратегии на эффективное функционирование организаций и подразделений, а также глубокого понимания процесса стратегического управления.

Ключевые слова: стратегия, стратегическое планирование, миссия, цель, стратегическое управление, бизнес, эффективность.

Mashokirov Sh.U., Sultonov Z.S., Alidzhanov J.A.

THEORETICAL BASIS OF THE CONCEPTS OF "STRATEGY" AND "STRATEGIC PLANNING"

The article examines the main theoretical aspects of the essence of the concepts of strategy, relationships and their importance in management. The author analyzes various definitions of the concept of strategy, shows its main goals and elements, and discusses strategic planning as a mechanism for achieving goals. Attention is paid to the evolution of these concepts in the context of modern management and their application in various areas, including the introduction of business and public administration. As a result of the study, the main problems and trends of strategic planning were identified, and recommendations for its optimization in order to improve the efficiency of

activities were proposed. The article is intended to influence the strategy on the effective functioning of organizations and departments, as well as a deep understanding of the strategic management process.

Key words: strategy, strategic planning, mission, goal, strategic management, business, efficiency.

Мафҳуми стратегия ин нақшаи амале, ки роҳҳои расидан ба ҳадаф дар он дарҷ гардида, иҷрои марҳилавии бандҳои нақшавиро тақозо менамояд. Стратегия чиҳати такомули нақшаҳои дарозмуҳлат ва иҷрои амалҳои барои расидан ба онро ифода менамояд. Стратегия одатан баҳри муайян кардани ҳадафҳо ва афзалиятҳо, инчунин дақиқ муайян намудани амалҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва сафарбар кардани захираҳоро барои иҷрои амалҳо дар бар мегирад. Стратегия чӣ гуна ба ҳадафҳо тавассути воситаҳо (захираҳо) ноил шуданро инъикос менамояд.

Банақшагирии стратегӣ раванди муайян кардани самти фаъолият мебошад, ки одатан аз ҷониби роҳбарони ташкилоту муассисаҳо амалӣ карда мешавад. Банақшагирии стратегӣ чиҳати муайян кардани афзалиятҳо ва қабули қарорҳо, тақсимои дурусти захираҳоро дар бар мегирад.

Идоракунии стратегӣ функцияҳои банақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандкунӣ (мотиватсия) ва назоратро дарбар мегирад. Нақшаи стратегӣ биниш, рисолати изҳоршуда (инчунин ҳадафҳои кӯтоҳмуҳлат, солана) ва нақшаи амалҳои самти дуруст ҳаракатро дар бар мегирад.

Муносибати идоракунӣ ба банақшагирии стратегӣ, ки М.Мескон, М.Альберт ва Ф.Хедури пешниҳод кардаанд, ба банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи идоракунии рушди объект (масалан, корхона, вилоят, шаҳр ва ғ.) вобаста карда шудааст. [11] Тавсири ин олимони ҷанбаҳои асосии ин равандро ба инобат мегиранд, ба монанди:

- Маҷмӯи амалҳо ва қарорҳо. Банақшагирии стратегӣ на танҳо таҳияи стратегияҳо, балки як қатор амалҳо ва қарорҳоеро дар бар мегирад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии ташкилот нигаронида шудаанд.

- Роҳбарият. Ин равандест, ки роҳбарияти ташкилот оғоз ва ҳамоҳанг мекунад. Ин аҳамияти иштироки фаъолони роҳбарияти олиро дар банақшагирии стратегӣ ҳамчун раванди пешбари идоракунии рушд нишон медиҳад.

- Таҳияи стратегияҳои мушаххас. Ҳадафи банақшагирии стратегӣ на танҳо муайян кардани самтҳои умумии рушд, балки инчунин муайян кардани стратегияҳои мебошад, ки ба ташкилот барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ мусоидат мекунад.

- Ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ. Ҳадафи асосии банақшагирии стратегӣ аз он иборат аст, ки ташкилот ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегии худ барои давраи дарозмуҳлат ноил шавад.

Чунин маънидодкунии табиати банақшагирии стратегӣ равиши амалӣ ва муассири онро инъикос мекунад, ки ба идоракунии фаъоли равандҳои рушди ташкилот нигаронида шудааст. Баръакси равишҳои назариявӣ ё концептуалӣ, дурнамои идоракунӣ на танҳо тафаккур ва таҳлили стратегӣ, балки қадамҳо ва қарорҳои мушаххасро, ки барои бомуваффақият татбиқ кардани стратегияҳо дар фаъолияти амалии ташкилот заруранд, дар назар дошта шудааст.

Равандҳои дар боло овардашуда дар расми 1 ба низом оварда шудаанд.

Расми 1 - Равишҳои тадқиқоти банақшагирии стратегӣ

Мохият	Таъриф
Мафҳум дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шудааст	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатӣ”, аз 19 июли соли 2022, № 1894: асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатиро муайян намуда, ба мукамалсозии раванди таҳия, тасдиқ ва амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ равона карда шудааст.

Шаш марҳилаи ташаккули парадигмаи банақшагирии стратегӣ аз асри XVII то солҳои 90-ум муайян карда шудааст	Банақшагирии стратегӣ натиҷаи таҳаввулоти назария ва амалияи идоракунии ширкатҳо ва корпоратсияҳо дар муҳити тағйирёбандаи иқтисодӣ мебошад
Ҳар як объект системаи кушодаест, ки аз маҷмӯи зерсистемаҳо иборат аст	Банақшагирии стратегӣ маҷмӯи равандҳои ба ҳам алоқаманди идоракунӣ мебошад: гузоштани ҳадафҳо, таҳлили муҳити зист, интихоби стратегия
Банақшагирии стратегӣ - пайдарпайии марҳилаҳои ба ҳам алоқаманд	Банақшагирии стратегӣ - раванди таҳия ва нигоҳ доштани тавозуни стратегӣ байни ҳадафҳо ва имкониятҳои ташкилот дар шароити тағйирёбандаи бозор
Банақшагирии стратегӣ воситаи идоракунии рушди объект мебошад	Банақшагирии стратегӣ маҷмӯи амалҳо ва қарорҳои аз ҷониби роҳбарият қабулшуда мебошад, ки боиси таҳияи стратегияҳои мушаххасе мебошанд, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот кӯмак мекунад

Эзоҳ: Аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст

Мувофиқи ақидаи профессорон Е.Г.Анимитса ва Н.Ю.Власова доир ба банақшагирии стратегияи рушди минтақа ё шаҳр ҷанбаҳои муҳими ин равандро махсусан дар заминаи истифодаи захираҳои дохилӣ ва ҷалби сармоягузориҳо қайд карда мешавад.[2] Ҷанбаҳои асосии ақидаи онҳо ин тамоюли захираҳои дохилӣ, баланд бардоштани ҷолибияти минтақа ва ё шаҳр барои сармоягузориҳо ва аҳоли, инчунин афзалиятҳои рақобатро инъикос менамояд.

Раванди пешниҳодкардаи Е.Г.Анимитса ва Н.Ю.Власова аҳамияти захираҳои дохилӣ ва афзалиятҳои рақобатиро дар банақшагирии стратегияи рушди минтақаҳо ва шаҳрҳо дар назар дорад, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи дарозмуддат мусоидат мекунад.

Ақидаи С.В.Дорошенко ва пайравони ӯ аҳамияти банақшагирии стратегиро дар шароити низоми муосири идоракунии минтақавӣ мушоҳида мекунад. [5] Банақшагирии стратегӣ барои рушди минтақа ё шаҳр воқеан як раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки ба муайян ва ноил шудан ба ҳадафҳои дилхоҳи рушд нигаронида шудааст.

Банақшагирии стратегӣ барои рушди минтақа ё шаҳр равандест, ки на танҳо ниёзҳо ва мушкилоти мавҷударо ҳал мекунад, балки ба фароҳам овардани муҳити устувор ва пешрафт барои сокинон ва тичорат дар давраи дарозмуддат таъмин менамояд. Чунин муносибати комплекси ба таҳлил, банақшагири ва татбиқи стратегияҳои рушд бо назардошти шароит ва мушкилоти тағйирёбандаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ тақозо мекунад.

Олими рус П.В.Магданов банақшагирии стратегӣ дар якҷоягӣ бо ташаббусҳо ва ғояҳои стратегӣ мушоҳида мекунад, ки метавонанд ба раванди таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушд таъсири назаррас расонанд. [10]

Ба ақидаи П.В.Магданов, банақшагирии стратегӣ танҳо бо таҳияи нақшаҳо ва ҳадафҳо маҳдуд намешавад, балки пешбурди фаъолонаи ғояҳои навоҷоронаро дар бар мегирад, ки метавонад ояндаи ташкилот ё минтақаро ба таври назаррас тағйир диҳад. Чунин муносибат аз дастаи менеҷмент талаб мекунад, ки дастаро дар атрофи ташаббусҳо ва ҳадафҳои умумии стратегӣ рӯҳбаланд ва сафарбар карда тавонанд. [10]

Бо таҳлили равишҳои муосири банақшагирии стратегӣ ва идоракунии минтақавӣ, мо метавонем якҷанд ҷанбаҳои асосиро қайд кунем, ки тадқиқотчиён ба монанди Б.С.Жихаревич, В.В.Климанов ва В.Г.Марача ба онҳо диққат додаанд: [6]

- Механизми самараноки идоракунӣ. Банақшагирии стратегӣ ҳамчун механизми самараноки идоракунии рушди минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Ин имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушд муайян карда шуда, кӯшишҳои тамоми ҷонибҳои манфиатдор ҷиҳати

ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ ҳамоҳанг карда шавад.

- Пайваст кардани захираҳо ва имкониятҳои дохилии минтақа. Асоси банақшагирии стратегӣ сафарбар ва истифодаи самараноки захираву имкониятҳои дохилии минтақа мебошад. Ин на танҳо захираҳои иқтисодӣ, балки захираҳои иҷтимоӣ ва табииро низ дар бар мегирад, ки метавонанд калиди рушди устувор бошанд.

- Омилҳои экологӣ. Банақшагирии бомуваффақияти стратегӣ таъсири омилҳои муҳити беруна ба минтақаро ба назар мегирад. Ба ин тағйироти иқтисодӣ ва сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ, тағйирёбии иқлим, тамоюлҳои демографӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ дохил мешаванд, ки метавонанд ба рушди минтақа таъсири ҷиддӣ расонанд.

- Ҳадафҳои афзалиятноки стратегӣ. Ба ҳадафҳои афзалиятноки стратегӣ, ки ба баланд бардоштани устувории рушди минтақа нигаронида шудаанд, диққати махсус дода мешавад. Ин диверсификатсияи иқтисод бо мақсади коҳиш додани вобастагӣ аз соҳаҳои мушаххас, рушди экосистемаи тичорат барои дастгирии соҳибкорӣ ва инноватсия, таъмини инфрасохтори беҳатар ва бозьтимод, ҳифзи муҳити зист ва рушди сармояи иҷтимоиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, банақшагирии муосири стратегӣ дар заминаи минтақавӣ на танҳо як воситаи идоракунии, балки механизми асосии ноил шудан ба рушди устувор ва ҳамаҷониба бо назардошти таъсири мутақобилаи мураккаби омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар раванди қабули қарорҳои стратегӣ мегардад. [8] Ҳамчунин имрӯз дар адабиёти иқтисодӣ оид ба мафҳуми стратегия муносибати ягона вучуд надорад. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1-Хусусиятҳои мафҳуми «стратегия»

Сарчашма	Маъниоджунӣ
Е.Г. Анимитса, В.С.Бочко ва дигарон [2]	“Стратегия нақша-пешгӯиест, ки мақсад ва вазифаҳои асосии рушди шаҳр, захираҳои дохилӣ, сиёсатеро, ки соҳаи фаъолият ва амалҳои асосии ташкилиро (ё ба ибораи дигар, барномаву лоиҳаҳо) муайян мекунад, ки ба ноил шудан ба мақсадҳои муқарраршуда нигаронида шудааст”.
И.Д.Тюрел [17]	“Стратегия - дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки аз ҷониби тасдиқ карда шудааст ва роҳи аз ҷиҳати институтсионалӣ ба расмият даровардашудаи муттаҳидсозии имконияту захираҳои мавҷуда ва эҳтимолӣ таҳия шудааст, ки татбиқи он ноил шудан ба ҳадафҳои асосии рушди шаҳрро таъмин менамояд”.
Е.А.Уткин, А. Ф. Денисов [18]	“Стратегия як нақшаи муфассали ҳамаҷониба мебошад, ки барои таъмини мавҷудияти рисолати объект ва ноил шудан ба ҳадафҳои он пешбинӣ шудааст”.
Р.А.Фатхутдинов [19]	“Стратегия - барнома, нақша, курси умумии идоракунии барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ дар ҳама гуна соҳаи фаъолият”.
Н.М.Сурнина [15]	“Стратегия самти интиҳобшуда, вектор, роҳи рушди минбаъда мебошад, ки фаъолиятҳо дар доираи он бояд ба ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда оварда расонад.
А.Г.Аганбегян [1]	Стратегия барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни рушди кишвар ё минтақа таҳия шудааст”.
В.Л.Квинт [7]	“Стратегия ҳикматест, ки бо вектори хуб интиҳобшудаи ҳамла бо таҳмини маҳдудиятҳои захираҳо афзоиш ёфтааст”.

П.А. Минакир, А.Н. Демяненко [12]	“Стратегия на нақшаи муфассал ё маҷмӯи дастурҳо ва дастурҳои тайёр нест, балки танҳо роҳи оптималии ба ҳадаф бо назардошти пиндоштҳо ва маҳдудиятҳои қабулшуда мебошад”.
А.С.Пузанов, Р.А.Попов, Д.М.Ланев [13]	“Стратегия ҳуҷҷатест, ки дастурҳои умумии рушдро барои муддати тӯлонӣ дар бар мегирад, дар ҳоле ки фаъолиятҳо амалҳои мушаххасе мебошанд, ки тасаввуроти дақиқи вақт, иҷрокунандагон ва захираҳои барои татбиқи онҳоро талаб мекунад”.
М.И.Солосина, И.Н.Шепина [14]	“Стратегия аслан менечментест, ки ба дарёфти манбаи нави рушд нигаронида шудааст”.

Эзоҳ - Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Бо баробари ин Е.Г.Анимитса ва Н.Ю.Власова стратегияро ҳамчун маҷмӯи мураккаби унсурҳои зарурӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян муқаррар мекунад. [2]

Тавсифи стратегияи рушди шаҳр ё минтақа ба аҳамияти консепсияи ҳуҷҷатшуда, ки ба оянда ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии стратегӣ ва ҳадафҳои рушд нигаронида шудааст, муайян карда мешавад. Стратегияи рушди шаҳр ё минтақа дар ташаккули самти ояндаи рушд ва таъмини муносибати муттаҳид барои идоракунии захираҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳои умумии рушд нақши калидӣ дорад.

Асосҳои концептуалии Барномаи рушди минтақа “фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа, самтҳои асосии рушд аз қабилҳои рушди иқтисодӣ, некӯахлоқии иҷтимоӣ, беҳбуди инфрасохтор, устувори экологӣ ва ғайра, таҳкими ҳамкориҳои байни тамоми бахшҳои ҷомеа, аз ҷумла ҷалби шахрвандон, соҳибкорон, мақомот, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар шахсони манфиатдор, сафарбар кардани тамоми захираҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушдро дарбар мегирад.

Стратегияи рушди минтақа муносибати маҷмӯавӣ ва идоракунӣ мебошад, ки ба фароҳам овардани шароити устувори рушд ва истифодаи пурраи захираҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва манфиатҳои умумии ҷамъият нигаронида шудааст.

Назари А.Ф. Трифанова ба стратегияи рушди иқтисодии минтақа хусусияти бисёрҷанба ва мураккаби онро, ки ба ҳадафҳои дарозмуддати иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст, муқаррар мекунад. Стратегияи рушди иқтисодии минтақа, ба ақидаи А. Трифанова, роҳбарии мақсаднок ва ҳамоҳангсозии амалҳоро бо мақсади таъмини рушди устувор ва ҳамаҷонибаи минтақа дар доираи стратегияи миллии рушд намоёндагӣ мекунад. [16]

Бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами давлатҳои хориҷӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти банақшагирии стратегӣ якҷанд ҷанбаҳои асосиро муайян кардан мумкин аст, ки аҳамияти стратегияро ҳамчун ҳуҷҷати ризоияти ҷамъиятӣ таъкид менамоянд. Стратегияи рушд бояд асоси ташаккули дидгоҳи ягона оид ба рушди ҳудудҳо гардад, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёнро инъикос намуда, ба рушди устувори минтақаҳо ва шаҳрҳо мусоидат намояд.

Омӯзиши равандҳои банақшагирии стратегӣ ва идоракунии минтақавии сатҳҳои зинанизومي гуногун ҷанбаи асосии таҳияи стратегияҳои самарабахши рушди минтақаҳо ва шаҳрҳо мебошад.

Ба ақидаи мо мафҳуми «стратегиясозии минтақавӣ» раванди таҳия ва татбиқи нақшаҳои стратегиро дар бар мегирад, ки ба рушди воҳиди мушаххаси ҳудудӣ, ба мисли минтақа нигаронида шудаанд. Дар доираи ин раванд, ҳадафҳо, афзалиятҳо ва қадамҳои мушаххас барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ дар сатҳи шаҳрҳо ё дигар минтақаҳои маҳаллӣ таҳия карда мешаванд. Стратегияи минтақавӣ дар рушд ва идоракунии субъектҳои ҳудудӣ, мусоидат намудан ба ҳамгирии онҳо ба системаи умумии рушди минтақаҳо ва кишвар нақши муҳим дорад.

Стратегия дар минтақа раванди таҳия ва татбиқи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи минтақаи мушаххас мебошад. Стратегияи минтақавӣ воситаи асосии идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи маҳаллӣ буда, ба баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва таъмини устувории минтақа дар давраи дарозмуддат нигаронида шудааст.

Омӯзиши равандҳои стратегияи рушди субъектҳои таркибии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари назариявӣ ва амалӣ вазифаи муҳим мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо дар таҳия ва татбиқи стратегияҳои муассири рушд дар сатҳи минтақавӣ ба мушкилот дучор мешавад. Ин вазифаи мураккаб ва гуногунчанба мебошад, ки метавонад ба рушди идоракунии минтақавӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ мусоидат намояд.

Стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун раванди нав таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои асосиро дар бар мегирад, ки ба рушди устувори иҷтимоию иқтисодии вилоятҳо, ноҳияҳо ва минтақаҳои ҷумҳурӣ нигаронида шудаанд. Ба ин ҳуҷҷатҳо барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоятҳо ва ноҳияҳо мисол шуда метавонанд. Ҳар яке аз ин ҳуҷҷатҳо ва барномаҳо василаи расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди минтақаҳо ва дар маҷмӯъ кишвар мебошанд. Онҳо ба ба назар гирифтани хусусиятҳои ҳар як ҳудуд ва вазифаҳои дар назди он истода асос ёфтаанд, ки ин имкон медиҳад захираҳои самаранок истифода бурда шуда, чидду чаҳди ҷонибҳои гуногуни манфиатдор барои ноил шудан ба мақсадҳои умумии стратегӣ сафарбар карда шаванд.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муайян намудани самтҳои афзалиятнок ва самтҳои рушди умумӣ нақши муҳим дорад. Ин стратегияҳо ҳадафҳо ва вазифаҳои умумиро муқаррар мекунанд, ки баъдан дар сатҳҳои зинанизومي поёнӣ, ба мисли стратегияҳои рушди минтақавӣ, ноҳиявӣ ё маҳаллӣ амалӣ карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Аганбегян А. Г. О разработке стратегии территориального социально-экономического развития (на примере небольших стран и отдельных регионов России) // Современные производительные силы. 2013. № 1. С. 42.
2. Анимица Е. Г., Власова Н. Ю. Градоведение. 4-е изд. Екатеринбург: УрГЭУ, 2010. С. 257.
3. Анимица Е. Г., Власова Н. Ю. Градоведение. 4-е изд., перераб. и доп. Екатеринбург: УрГЭУ, 2010. С. 404.
4. Анимица Е. Г., Пешина Э. В., Бочко В. С., Анимица П. Е. Концептуальные подходы к разработке стратегии монопрофильного города. Екатеринбург: УрГЭУ, 2010. 80 с.
5. Дорошенко С.В., Третьяк А.Н., Исинбаева Е.А. Концепция стратегии социально-экономического развития субрегионального образования // Региональная экономика и управление. 2014. № 2 (38). <https://eee-region.ru/article>.
6. Жихаревич Б. С., Климанов В. В., Марача В. Г. Шокоустойчивость территории: концепция, измерение, управление // Региональные исследования. 2020. № 3(69). С. 11.
7. Квинт В. Л. Поиск и исследование философских корней теории стратегии. Взаимосвязь философского и стратегического мышления // Управленческое консультирование. 2016. № 1(85). С. 18.
8. Клейнер Г. Б. Системная структура и системное регулирование экономики М.: ЦЭМИ РАН, 2010. С. 90–97.
9. Магданов П. В. Стратегический контроль как метод стратегического планирования // Экономика. Налоги. Право. 2015. № 3. С. 54.
10. Магданов П. В. Стратегический контроль как метод стратегического планирования // Экономика. Налоги. Право. 2015. № 3. С. 54.
11. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. М.: Дело, 1999. С. 32.

12. Минакир П. А., Демьяненко А. Н. Региональное сценарное прогнозирование // Федерализм. 2012. № 1(65). С. 31.
13. Пузанов А. С., Попов Р. А., Ланцев Д. М. Методические рекомендации по оптимизации стратегического планирования на муниципальном уровне: метод. указания. М.: Институт эконо-мики города, 2015. С. 12.
14. Солосина М. И., Щепина И. Н. Стратегический подход к управлению развитием на муниципальном уровне: методика анализа поселений, подходы к разработке стратегий // Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2016. № 48(330). С. 27.
15. Сурнина Н. М. Методы стратегического анализа и планирования на национальном, региональном и корпоративном уровнях (исследование конкретных ситуаций). Екатеринбург: УрГЭУ, 2004. 200 с.
16. Трифанова А. О. Методы и инструменты стратегического планирования регионального развития // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. 2014. № 17. С. 252–253.
17. Тюргель И. Д. Моноспециализированный город: теория и практика стратегического управления социально-экономическим развитием. Екатеринбург: УГГГА, 2001. 259 с.
18. Уткин Э. А., Денисов А. Ф. Государственное и региональное управление. М.: Экмос, 2002. 318 с.
19. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент. М.: Интел-Синтез, 1999. 415 с.

УДК:338

Машокиров Ш.У.

БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВЌ: ЧИҲАТИ НАЗАРИЯВЌ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии банақшагирии стратегӣ дар шароити рушди иқтисоди минтақавӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллиф равандҳои вучуддоштаи банақшагирии стратегиро таҳлил намуда, аҳамияти онҳоро барои таъмини рушди устувор, рақобатпазирии минтақаҳо махсус қайд мекунад. Ба нақши таҳлили муҳити беруна ва дохилӣ диққати асосӣ зоҳир намуда, механизмҳои ҷалби ҷонибҳои манфиатдор дар раванди банақшагирии баррасӣ карда шудааст. Дар мақола омилҳои асосӣ, аз ҷумла сиёсати давлатӣ, захираҳои иқтисодӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ки ба самаранокии банақшагирии стратегӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шуданд. Дар сатҳи минтақавӣ оид ба беҳтар кардани равандҳои банақшагирии тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд, ки ҷиҳати истифодаи самараноки захираҳо ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии зиндагӣ нигаронида шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: банақшагирии стратегӣ, иқтисоди минтақавӣ, рушди устувор, рақобатпазирӣ, захираҳои иқтисодӣ, самаранокӣ.

Машокиров Ш.У.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В данной статье рассматриваются теоретические основы стратегического планирования в контексте регионального экономического развития. Автор анализирует существующие процессы стратегического планирования и подчеркивает их значение для обеспечения устойчивого развития и конкурентоспособности регионов. Особое внимание было уделено роли анализа внешней и внутренней среды, а также обсуждены механизмы вовлечения

заинтересованных сторон в процесс планирования. В статье определены ключевые факторы, в том числе государственная политика, экономические ресурсы и социальные аспекты, влияющие на эффективность стратегического планирования. На региональном уровне даются рекомендации по совершенствованию процессов планирования, направленных на эффективное использование ресурсов и повышение качества жизни.

Ключевые слова: стратегическое планирование, региональная экономика, устойчивое развитие, конкурентоспособность, экономические ресурсы, эффективность.

Mashokirov Sh.U.

STRATEGIC PLANNING OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT: THEORETICAL ASPECT

Abstract: This article examines the theoretical foundations of strategic planning in the context of regional economic development. The author analyzes existing strategic planning processes and emphasizes their importance for ensuring sustainable development and competitiveness of regions. Particular attention was paid to the role of external and internal environment analysis, and mechanisms for involving stakeholders in the planning process were discussed. The article identifies key factors, including public policy, economic resources and social aspects that affect the effectiveness of strategic planning. At the regional level, recommendations are given for improving planning processes aimed at the efficient use of resources and improving the quality of life.

Key words: strategic planning, regional economy, sustainable development, competitiveness, economic resources, efficiency.

Банақшагирии стратегӣ ба раванди нисбатан нави идоракунии рушди объектҳо дар сатҳҳои гуногуни хоҷагидорӣ, аз қабилӣ кишварҳо, минтақаҳо, шаҳру ноҳияҳо ва дигар воҳидҳои ҳудудӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд аз доираи банақшагирии анъанавӣ берун баромада, ба ҳадафҳои дарозмуддати рушд мутобиқат мекунад.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки дар Аврупои Ғарбӣ дар миёнаҳои солҳои 80-уми асри ХХ таваҷҷӯҳ ба нақшагирии стратегӣ зиёд гардид. Густариши банақшагирии стратегӣ дар ин кишварҳо ҳамчун воситаи идоракунии рушд, мутобиқ кардани таҷриба ва методологияҳо ба назар мерасад.

Банақшагирии стратегӣ аз ибтидои солҳои 1970 дар ИМА фаъолона истифода шуда, дар ин давра дигаргуниҳои назарраси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар кишвар ба назар мерасид, ки зарурати идоракунии мунтазами раванди рушд ва захираҳои дар сатҳҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба миён оварда буд.

Хусусиятҳои асосии банақшагирии стратегӣ мутобиқат ба ҳадафҳои дарозмуддат, таҳлил ва баҳодиҳии муҳити беруна, чалби ҷонибҳои манфиатдор, таҳияи нақшаҳо ва тадбирҳои идоракунии, системаи мониторинг ва арзёбии натиҷаҳо мебошад. Ин раванд ба мақомоти роҳбарикунанда имкон медиҳад, ки ба мушкилиҳо ва имкониятҳои минтақаҳои худ дар шароити иқтисодии тағйирёбанда ва ҷаҳонишавӣ ба таври муассир чораандешӣ намояд. [4]

Новобаста аз шумораи зиёди корҳои илмӣ, ки дар нашри мақолаҳо инъикос ёфтаанд, оид ба банақшагирии стратегӣ ва идоракунии минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои асри ХХI то ҳол мактаби илмӣ ё чорҷӯби назариявӣ ба таври оммавӣ шинохташуда ташаккул наёфтааст.

Мушкилоти ташаккули мактаби илмӣ бо якчанд омилҳо алоқаманд аст:

1. Тақсмоти таҳқиқот. Дар адабиёти иқтисодӣ банақшагирии стратегӣ ва менеҷмент алоқаи наонқадар зич дошта, методология ва чорҷӯбаи назариявӣ ягона вучуд надорад.

2. Мавҷуд набудани ҳамоҳангӣ ва ҳамгирой. Мавҷуд набудани ҳамоҳангӣ байни муҳаққиқон ва хоҷагидорони гуногун ба он оварда мерасонад, ки раванд ва усулҳои гуногун

хамгирой карда нашаванд.

3. Мавҷуд набудани дастгирии институтсионалӣ ва маблағгузорӣ. Рушди мактаби илмӣ аз муассисаҳои таълимӣ, марказҳои тадқиқотӣ, ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ дастгирии модиро талаб мекунад.

4. Зарурати ба низом даровардани дониш ва таҷриба. Барои ташаккул додани мактаби илмӣ дониш ва таҷрибаи мавҷударо ба низом даровардан ва ҷамъбаст кардан лозим аст, ки аз ҷониби ҷомеаи илмӣ вақт ва кӯшишро талаб мекунад.

Барои инкишофи мактаби илмӣ банақшагирии стратегӣ дар мамлакат татбиқи ҷорабиниҳои ҳамоҳангсозӣ, ташкили минбарҳо барои табодули таҷриба ва ақидаҳои таҳқиқотӣ, инчунин дастгирии ташкилотҳои давлатӣ ва илмӣ дар ҷамъовари маълумот ва таҳияи самтҳои ягонаи идоракунии стратегӣ ва банақшагирий дар сатҳи минтақавӣ муфид мебошад.

Доир ба масъалаи банақшагирии стратегӣ М. Матлофф ва Э.Снел чунин таъкид мекунанд, ки мутобиқи он “банақшагирии стратегӣ воситаи асосии роҳбарияти сиёсӣ мамлакат баҳри омеши соҳаи ҳарбӣ ва воқеияти сиёсӣ мебошад”. [5]

Консепсияи «банақшагирии стратегӣ», ки аз ҷониби А.Чандлер пешниҳод шудааст, дар адабиёти идоракунӣ инъикос ёфта, раванди мунтазами муайян намудани мақсадҳои дарозмуддат ва таҳияи нақшаҳои амалӣро ҷиҳати ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда ифода менамояд. Дар доираи чунин муносибат якҷанд самт ё равандҳои асосиро дар таркиби банақшагирии стратегӣ ҷудо кардан мумкин аст: [1]

Тавачҷӯх ба ҳадафҳо ва вазифаҳои дарозмуддат. Банақшагирии стратегӣ ба муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои дарозмуддати тижорат ё ташкилот равона карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки стратегияҳо бо назардошти уфуқи дарозмуддат ва устувории дарозмуддат таҳия карда мешаванд.

Таҳлили муҳити беруна ва дохилӣ. Асоси банақшагирии стратегӣ таҳлили амиқи шароити берунӣ (иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғ.) ва дохилӣ (захираҳо, қобилиятҳо, бартариҳои рақобатӣ) ба ташкилот таъсир мерасонад.

Ташаккули стратегия. Дар асоси таҳлили муҳити зист, стратегияҳо ҷиҳати муайян кардани чараҳои умумии амал таҳия карда мешаванд. Стратегияҳо метавонанд ҷанбаҳои рушди бозор, диверсификатсияи маҳсулот, васеъшавӣ ба бозорҳои нав ва ғайраҳоро дар бар гиранд.

Идоракунӣ захираҳо. Қисми муҳими банақшагирии стратегӣ ин тақсимои захираҳо (молиявӣ, инсонӣ, моддӣ ва иттилоотӣ) баҳри татбиқи стратегияҳо мебошад.

Интегратсияи сохторҳои дохилӣ ва омилҳои беруна. Банақшагирии самараноки стратегӣ ҳамгироии сохторҳо ва равандҳои дохилӣро бо омилҳои таъмоюлҳои беруна талаб мекунад, ба ташкилот имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шавад.

Мониторинг ва тасхех. Раванди банақшагирии стратегӣ на танҳо таҳияи стратегияҳо, балки системаи мониторинги татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, таҳлили натиҷаҳо ва дар ҳолати зарурӣ ислоҳ кардани нақшаҳоро дар бар мегирад.

Ин равишҳои асосӣ барои таҳияи консепсияи банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи идоракунӣ метавонад рушди дарозмуддат ва ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилотро дар муҳити тағйирёбанда ва рақобатпазир таъмин намояд.

Раванди танзимкунанда ба банақшагирии стратегӣ, ба тафсири ин он тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ асос ёфтааст. Дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва пешгуии давлатӣ» мафҳуми банақшагирии стратегӣ ва ҷанбаҳои асосии он чунин муайян шудааст: [2]

- Таҳияи стратегия ва барномаҳои фаъолият. Мутобиқи Қонун аз ҷониби вазорату идораҳои стратегияҳо, барномаҳои соҳавӣ ва нақшаи ҷорабиниҳо таҳия карда мешаванд. Ҳар як бахш ва соҳаи фаъолият бояд стратегия ва нақшаҳои худро дошта бошад, ки ба вазифаҳо ва ҳадафҳои он мувофиқанд.

- Ҳамоҳангӣ бо мақоми ваколатдори давлатӣ. Ҳамаи стратегияҳо ва барномаҳои

таҳияшуда бояд бо мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба банақшагирии стратегӣ мувофиқа карда шаванд. Ин ниҳод дар Ҳамоҳангсозии асноди стратегӣ дар сатҳи давлатӣ нақши калидӣ дорад.

- Пешниҳод ба Ҳукумат. Стратегия ва барномаҳои таҳияшуда пас аз мувофиқа бо мақоми ваколатдор барои баррасӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд. Ин марҳала сатҳи баланди тасвиб ва қабули қарорҳои стратегиро дар сатҳи мақомоти олии ҳокимияти иҷроияи кишвар таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, раванди танзимкунанда ба банақшагирии стратегӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби возеҳи таҳия, Ҳамоҳангсозӣ ва тасдиқи стратегияву барномаҳоро муқаррар намуда, муносибати мунтазами идоракунии захираҳои давлатӣ ва рушди кишварро таъмин менамояд. Ин равиш ба Ҳамоҳангсозии сохторҳои гуногуни давлатӣ мусоидат намуда, яқғонагии банақшагирии стратегиро дар сатҳи умумидавлатӣ таъмин менамояд.

Пешгӯии давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ин фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад, ки ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар барои давраи дарозмуддат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуддат нигаронида шудааст.

Таърифи зикргардида ҷанбаҳои зеринро таъкид мекунад:

- Фаъолияти мақомоти давлатӣ. Дурнамои давлатӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ таҳия карда мешавад, ки иштироки фаёлонаи мақомоти давлатиро дар раванди банақшагириӣ ва пешгӯии рушд дар назар дорад.

- Ҳолати дурнамои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Фаъолияти пешгӯӣ ба муайян ва пешгӯии вазъи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар барои давраи дарозмуддат (одатан зиёда аз 10 сол), миёнамуҳлат (3-5 сол) ва кӯтоҳмуддат (1-2 сол) нигаронида шудааст. Ин равиш имкон медиҳад, ки уфқҳои гуногуни вақт ба назар гирифта шуда, стратегияҳои рушд ба он мутобиқ карда шаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониву баромадҳои хеш вобаста ба пешгӯии давлатӣ ва такмили стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо барҳақ таъкид намудаанд. Аз ҷумла, суханронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар таъкид доштанд: “олимони кишвар дар таҳияи хуччати муҳимми давлатӣ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳми арзишманд гузоштанд. Олимони мо минбаъд низ бояд барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи давлат, таъмини рушди босуботи мамлакат, пешрафти соҳаҳои мухталифи он, хусусан, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва паст кардани шиддати муҳочирати меҳнатӣ саҳмгузор бошанд”. [6]

Ҳамин тариқ, пешгӯии давлатӣ асоси таҳияи стратегияҳои рушди кишвар барои давраҳои гуногун мебошад, ки муносибати мунтазами идоракунии иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоиро таъмин мекунад.

Равиши динамикӣ ба банақшагирии стратегӣ, ки дар асарҳои П.В.Магданов оварда шудааст, рушди ин таҷрибаи идоракуниро аз солҳои 17 то 90-уми асри ХХ фаро мегирад. Муаллиф шаш марҳилаи асосии ташаккули парадигмаи банақшагирии стратегиро муайян кардааст, ки он банақшагирии стратегиро ҳамчун натиҷаи таҳаввулоти назария ва амалияи идоракунӣ, мутобиқшавӣ ба муҳити тағйирёбандаи иқтисодӣ муқаррар менамояд. [3]

Раванди таҳлили системавӣ ба банақшагирии стратегияи ташкилот (корхона, минтақа, кишвар ва ғ.) ҳамчун системаи кушодаи иборат аз унсурҳо ва зеринзомҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Дар доираи ин раванд банақшагирии стратегӣ ҳамчун маҷмӯи самтҳои бо ҳам алоқаманди идоракунӣ ва зерсистемаҳои мувофиқ баррасӣ мешавад, ки идоракунии самаранок ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегиро таъмин мекунанд.

Е.П. Голубков, И. Штапова ва В.В. Мелников, ҷанбаҳои муҳими банақшагирии стратегиро ҳамчун раванди идоракунӣ дар ташкилот муқаррар менамоянд. Ба ақидаи Р. Голубков “банақшагирии стратегиро ҳамчун раванди таҳия ва нигоҳ доштани тавозуни стратегӣ байни ҳадафҳо ва имкониятҳои ташкилот дар шароити тағйирёбандаи бозор муайян менамояд. Ба фикри ӯ “банақшагирии стратегӣ на танҳо муайян кардани ҳадафҳо ва

вазифаҳои стратегӣ, балки мутобиқшавӣ ба шароити муҳити зистро дар назар дорад, ки барои рушди бомуваффақияти ташкилот дар оянда муҳим мебошад”.

Мувофиқи тавсири И. Штапова ва В.В. Мельникова “банақшагирии стратегӣ ҳамчун раванде муайян карда мешавад, ки ба ташаккули тасвири ҳолати дилхоҳи система дар оянда ва муайян кардани роҳ ва воситаҳои ноил шудан ба он, вобаста ба шароити муносири ҷаҳолияти низом нигаронида шудааст. Чунин зарурати банақшагирии стратегиро барои мутобиқ шудан ва тағйирпазирӣ ба ҳадафҳои худ дар муҳити тағйирёбандаи беруна ва дохилӣ муқаррар менамоянд”. [7]

Ҳар ду муносибат доир ба муайян намудани табиати банақшагирии стратегии чунин ҷанбаҳо дар бар мегиранд:

- Дурнамои дарозмуддат. Банақшагирии стратегӣ давраҳоеро дар бар мегирад, ки ба рушди ояндаи ташкилот, аксар вақт дар доираи стратегияи дарозмуддат нигаронида шудаанд.

- Мутобиқшавӣ ба тағйирот. Банақшагирии бомуваффақияти стратегӣ қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи муҳити зистро барои истифодаи самараноки имкониятҳо ва идоракунии хатарҳо талаб мекунад.

- Таваҷҷӯҳ ва тағйирёбӣ. Раванди банақшагирии стратегӣ ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххаси стратегӣ нигаронида шудааст, дар ҳоле ки имкон медиҳад, ки дар интиҳоби стратегия ва тактика вобаста ба шароити муносири мутобиқ карда шавад.

Ҳамин тариқ, муносибатҳои дар боло овардашуда оид ба моҳияти банақшагирии стратегӣ барои дарки он ҳамчун раванди ба эҷодкорӣ ва нигоҳ доштани бартарҳои рақобатии ташкилот дар давраи дарозмуддат нигаронида шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Chandler A.D. Strategy and structure: chapters in the history of the industrial enterprise. – Cambridge: MIT Press, 1962. P.4.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва пешгуи давлатӣ». Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 25май соли 2022, № 724.
3. Магданов П. В. Генезис концепции стратегического планирования в контексте смены технологических укладов // Стратегии бизнеса. 2014. № 6(8). С. 19–27; Магданов П. В. Современный подход к стратегическому планированию // Ars administrandi. 2011. № 1. С. 11–26.
4. Местные власти и рыночная экономика. Уроки западноевропейского опыта / под общ. ред. Б. М. Гринчеля. СПб.: Европейская комиссия, 1996. 295 с.
5. Сурнина Н.М. Методы стратегического анализа и планирования на национальном, региональном и корпоративном уровнях (исследование конкретных ситуаций). Екатеринбург: УрГЭУ, 2004. 200 с.
6. Суханрони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар, 30.05.2024, ш.Душанбе, дастрасӣ ба сомонаи <https://president.tj>.
7. Штапова И. С., Мельников В. В. Генезис понятия «стратегическое планирование» // Современные проблемы науки и образования. 2014. №6. <https://science-education.ru/ru/article>.

Мирзоалиев А.А., Чафархони Шер

РУШДИ БОЗОРИ САВДОИ МАҶОЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур нақш, мавқеъ ва аҳамияти савдои маҷозӣ дар шароити рушди бозори рақамикунонӣ зикр гардидааст. Интернет тасвири "муҳити имкониятҳои беохир" дорад. Яке аз онҳо мағозаҳои маҷозӣ аст. Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки шумораи муштариёро бидуни хароҷоти зиёд афзоиш диҳед ва ба онҳо имкони фармоиши фосилавӣ ва дар ҳолати зарурӣ расонидани молро пешниҳод кунед. Фарқи асосии байни мағозаи онлайн ва анъанавӣ намуди платформаи савдо мебошад. Агар ба мағозаи муқаррарӣ майдони фурӯш, витринаҳои намоишӣ, барчаспҳои нархҳо, инчунин ба фурӯшандагон, ҳазинадорон ва мушовирони ботаҷриба ниёз дошта бошад, пас "номгӯи" маҷозии он дорои тамоми инфрасохтори дар нармафзор татбиқшуда мебошад. Ба ибораи дигар, мағозаи маҷозӣ маҷмӯи барномаҳост, ки дар вебсайт кор мекунад, ки ба харидор имкон медиҳанд, ки маҳсулотро аз каталог интихоб карда, фармоиш диҳад. Вазифаҳои витрина ва майдони фурӯшро "саҳифаҳо" бо каталоги тасвирии мол иҷро мекунад ва ба мушовирон маслиҳатҳо, дастурҳо ва тавсифҳо дода мешаванд. Ҳама чизи дигар ҳамон тавре ки дар мағозаи муқаррарӣ аст. Ҳатто дар интерфейси мағозаи онлайн, унсурҳои шинос нигоҳ дошта мешаванд, масалан, "ароба" маҷозӣ ("сабад"), ки дар он мо моли интихобшударо дар роҳи касса мегузорем.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, мағозаи маҷозӣ, интернет, муштариён, маҳсулот, бозор, рақобат, рақамикунонӣ, технология, маркетинги рақамӣ, инноватсия, соҳибкорӣ.

Мирзоалиев А.А., Джафархани Шер

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОНЛАЙН-ТОРГОВЛИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье отмечена роль, положение и значение виртуальной торговли в условиях развития рынка цифровизации. Интернет имеет имидж «среды бесконечных возможностей». Один из них — виртуальные магазины. Они позволяют увеличить количество клиентов, не тратя больших денег, и предлагают им возможность удаленного заказа и при необходимости доставки товара. Основное отличие интернет-магазина от традиционного магазина — это тип торговой площадки. Если обычному магазину нужен торговый зал, витрины, ценники, а также продавцы, кассиры и опытные консультанты, то в его виртуальном «списке» вся инфраструктура реализована в программном обеспечении. Другими словами, виртуальный магазин — это набор программ, работающих на сайте, которые позволяют покупателю выбирать товары из каталога и делать заказ. Функции витрины и торгового зала выполняют «страницы» с иллюстрированным каталогом товаров, а консультантам даются советы, инструкции и описания. Все остальное как в обычном магазине. Даже в интерфейсе интернет-магазина сохранены привычные элементы, например, виртуальная «корзина» («корзина»), куда мы кладем выбранные товары по пути к кассе.

Ключевые слова: маркетинг, онлайн-магазин, интернет, покупатели, продукты, рынок, конкуренция, цифровизация, технология, цифровой маркетинг, инновация, предпринимательство.

Mirzoaliev A.A., Jafarkhani Sher

DEVELOPMENT OF VIRTUAL TRADE MARKET IN MODERN CONDITIONS

In this article, the role, position and importance of virtual trade in the conditions of digitalization market development is mentioned. The Internet has the image of "an environment of infinite possibilities". One of them is virtual stores. They allow you to increase the number of customers without spending a lot of money and offer them the possibility of remote ordering and, if necessary, delivery of goods. The main difference between an online store and a traditional store is the type of trading platform. If a regular store needs a sales floor, display windows, price tags, as well as salespeople, cashiers and experienced consultants, then its virtual "list" has all the infrastructure implemented in the software. In other words, a virtual store is a set of programs running on the website that allow the buyer to choose products from the catalog and order. The functions of the showcase and the sales area are performed by "pages" with an illustrated catalog of goods, and advisors are given advice, instructions and descriptions. Everything else is the same as in a regular store. Even in the interface of the online store, familiar elements are preserved, for example, a virtual "cart" ("basket"), where we put the selected goods on the way to the checkout.

Keywords: marketing, virtual store, internet, customers, products, market, competition, digitization, technology, digital marketing, innovation, entrepreneurship.

Рушди муосири технологияҳои иттилоотӣ ва Интернетии ҷаҳонӣ пайдоиш ва рушди фаъоли тичорати электрониро ҳамчун шакли мушаххаси ташкили фаъолияти соҳибкорӣ таъмин намуд, ки дар он равандҳои асосии бизнес имкониятҳои Интернетии ҷаҳониро барои оптимизатсияи ҳосилнокӣ ва самарабахшии амалиёти тичоратӣ истифода мебаранд[2].

Тавре мушоҳида менамоем, солҳои охир дар тамоми соҳаҳо шакли нави савдо, тичорати электронӣ мавқеи назаррасро касб кардааст. Аз ҷумла, афзоиши босуръати тичорати электронӣ дар савдои чакана бештар ба ҷашм мерасад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ин шакли тичорат камхарҷ буда, дар сарфаи вақт ба даст овардани дилхоҳ маҳсулот манфиатбахш аст. Ҳангоми истифода аз тичорати электронӣ дастрасии босуръат ба молу маҳсулоти хушсифат эҳтимолияти дучанд дорад. Албатта истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ фазои васеи гурӯҳбандии молу хизматрасониро муҳаё месозанд ва муштарӣ ҳангоми интиҳоб, хоста гирифтани, истифода намудани ва тичорати он қанатмандӣ ва ризоиятро аз он эҳсос мекунад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳоло технологияҳои дар тичорати электронӣ истифодашаванда гуногунанд ва онҳо асосан ба технологияҳои иттилоотӣ тақия мекунанд:

- почтаи электронӣ;
- интернет, интранет (мубодилаи иттилоот дар дохили ширкат);
- EDI (Electronic Data Interchange - мубодилаи электронии додаҳо);
- экстранет (мубодилаи иттилоот бо олами беруна) [1].

Бояд зикр намуд, ки дар дилхоҳ соҳаҳо системаҳои тичорати электронӣ истифода мешаванд ва онҳо мушаххасу муайян буда, ҳар яке аз онҳо роҳи равиши татбиқи худро доранд. Ихтилофи байни онҳо дар чист, ин пеш аз ҳама дар таъсис, ташкил, фаъолият, амалиёт, муштарӣ ва муомилоти онҳо дида мешавад. Инҳо амалиётҳои дар бар мегиранд:

- ташкили воҳурии мизочон ва таъминкунандагони эҳтимолӣ дар бозор ва минбаъд барқарор намудани робитаҳо;

- таъмини маҳзанҳои маҳсули базаи маълумот ё мубодилаи электронии иттилооти зарурӣ;

- дастгирии мизочон на танҳо дар раванди пеш аз фурӯш, балки инчунин хизматрасонии босифати пас аз фурӯш дар мағозаи электронӣ;

- тартиби барасмиятдорории санади фурӯши мол ё хизматрасонӣ;

- ҳангоми харид таъмини пардохти муфиди электронӣ;

- тахвили чобачогузорӣ ва хадамоти расонидани ба муштарӣ;
 - таъсис ва ташкили корхонаи маҷозӣ ва ҳамкориҳои тарафайн байни истеҳсолот, фурӯшанда ва харидор;

- татбиқи равандҳои мустақилияти тиҷоратӣ, яъне аз дасти аввал ба муштарӣ.

Илова ба он, ҳангоми таҳқиқот мо ба ҳулосае омадем, ки тиҷорати электрониро метавон самарабахш дид, агар шаклҳои муайяни фаъолиятҳо роҳандозӣ карда шаванд:

- дар ибтидо тақия ба маркетинги рақамӣ;
 - истифодаи сарчашмаи асосӣ ба маблағгузорӣ барои ташкили мағозаҳои электронӣ ва сугуртаи онҳо;

- ташаккули амалиёти тиҷоратӣ;

- ҳамкориҳои тарафайни якҷанд ширкатҳо барои истеҳсоли маҳсулот ё хидматҳои инноватсионӣ;

- расонаӣ сохтани маҳсулоти инноватсионӣ;

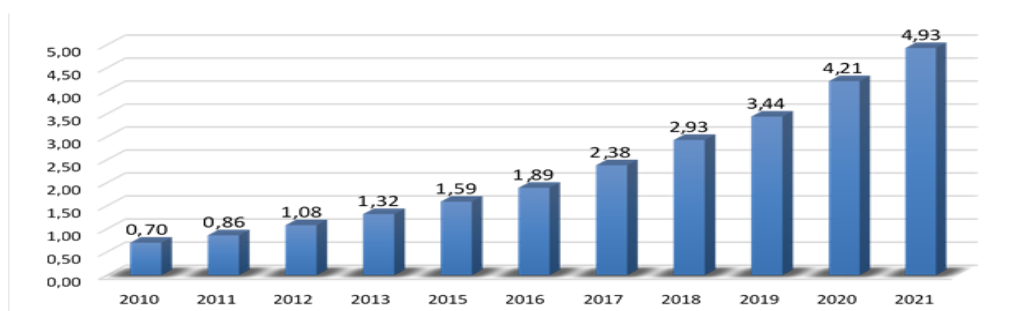
- рушди фаъолияти соҳибкорӣ;

- таҳвил, интиқоли мол ва усулҳои таҳвил;

- ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи стандартҳо;

- менечменти ҳолатҳои низой байни ширкатҳо, истеъмолкунандагон ва ҳали манфиатбори масоили баҳсталаб.

Аз ин рӯ, дар амалияи ҷаҳонӣ харидорон ба имкониятҳои тиҷорати маҷозӣ аҳамияти бештар медиҳанд, ки ин аз шумораи зиёди транзаксияҳо – хариди одамон дар саросари ҷаҳон шаҳодат медиҳад. Муайян карда шудааст, ки аз соли 2010 инҷониб афзоиши мунтазами ҳаҷми фурӯш дар бозори ҷаҳонии маҷозӣ мушоҳида мешавад (расми 1).



Расми 1. Ҳаҷми бозори ҷаҳонии савдои интернет.

Дар асоси маълумоти агентҳои иттилоотӣ ва таҳлилий, ҳаҷми бозори ҷаҳонии савдои интернет дар соли 2020 4,21 триллион долларро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2019 0,77 триллион доллар фарқият дорад. Дар соли 2021 бошад арзиши он ба 4,93 триллион долларро ташкил медиҳад. Дар баробари ин суръати афзоиши тиҷорати интернетӣ тадричан коҳиш меёбад. Ҳамин тариқ, агар дар соли 2019 суръати афзоиш 20,7% бошад, пас дар соли 2020 арзиши он 19% буд ва дар солҳои минбаъда рушди тиҷорати онлайн тақрибан 1-1,5% коҳиш меёбад[3].

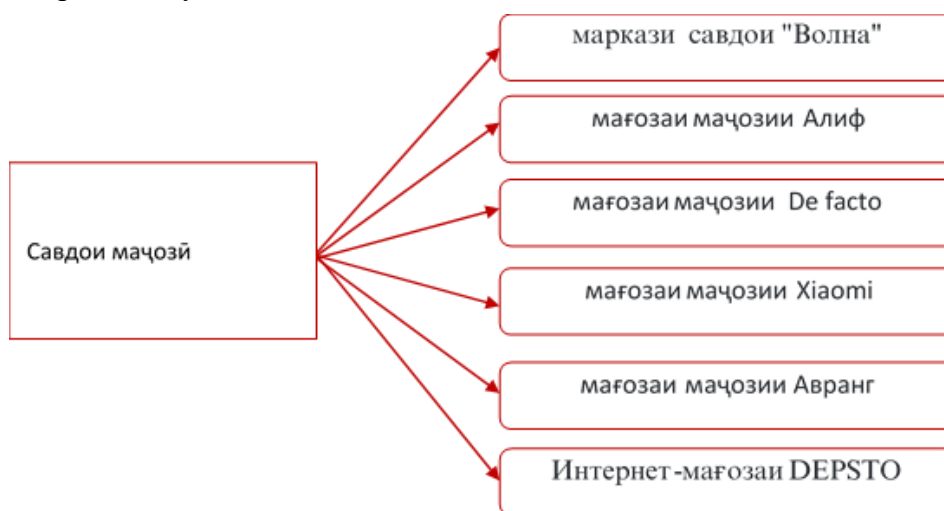
Дар баробари ин, бо назардошти ҳиссаи тиҷорати онлайн дар ҳаҷми умумии бозори ҷаҳонии савдои чакана, бояд қайд кард, ки ҳиссаи фурӯши маҷозӣ тадричан меафзояд: аз 7,4% дар соли 2015 то 14,1% дар соли 2020 ва дар солҳои наздик баъд аз якҷанд сол ба 22 фоиз мерасад.

Ба рушди фаъоли савдои маҷозӣ афзалиятҳои назарраси ин шакл мусоидат мекунанд: харочоти пасти транзаксия; амалан доираи номаҳдуди муштарӣҳои эҳтимолий; сармоягузори нисбатан ками ибтидоӣ аз сабаби мавҷуд набудани зарурати харидорӣ/ичораи фазои чакана ва таҷҳизоти чакана; пешгирии фурӯшандагони бевичдон ё бетаҷриба; осонии сабти ҳаракати мол; мувофиқ будани гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ; иқтисодии назаррас барои рушди

системаи хизматрасонӣ ба мизочон; фардикунонии ҳамкорӣ бо истеъмолкунандагони ниҳой[5].

Қайд намудан ба маврид аст, ки ҳоло нақш ва мавқеи тижорати электронӣ ва макетинги рақамӣ дар муҳити савдо хеле назаррас гардидааст. Интернет мағоза ва мағозаи маҷозӣ дар бозор кайҳост, ки рақобаттавон шудаанд. Мо тасмим, гирифтём аз нигоҳи муштариён ва шуҳратёбии мағозаҳои маҷозӣ дар шаҳри Душанбе шашгонаи муваффақро мавриди таҳлил қарор диҳем(расми 2.)

Вебсайти маркази техникаи савдои "Волна" соли 2018 сохта шудааст, ба ҳадди аксар ба дастгоҳҳои мобилӣ нигаронида шудааст. Ҳаракати уфуқӣ дар версияи мобилӣ бо нишонаҳои тасвирӣ ба ҷои менюи собит, блоки махсус бо маҳсулоти ҳафта, тавсияҳо ва бестселлерҳо. Ин бо риояи рангҳои корпоративӣ ва тарҳе, ки дар он ҳеҷ чизи зиёдатӣ вучуд надорад, ҳамроҳӣ мекунад.



Расми2. Фаъолтарин мағозаҳои маҷозии шаҳри Душанбе

Мағозаи маҷозии Алиф ба шумо имкон медиҳад, ки молҳоро қисм-қисм харидорӣ намоед. Слайдери калон ва 3 блок дар саҳифаи асосӣ. Қисми боқимондаи феҳристи маълумот дар бораи маҳсулот дар саҳифаҳои кушода бо ҷустуҷӯ ва филтри қулай ҷойгир аст.

Мағозаи онлайни либос, пойафзоли **De facto** ва лавозимот - ҳамин категорияҳо бо иловаи маҳсулоти нав дар саҳифаи асосӣ ҷойгиранд. Дар тарафи чапи слайдер менюи паҳлӯ ҷойгир аст, дар болои он сатри ҷустуҷӯ, харид ва дар поён маълумот дар бораи интиқол, тақсимот ва барномаи мобилӣ мавҷуд аст.

Саҳифаи асосии мағозаи онлайни Xiaomi дорои слайдер, категорияҳо дар шакли блокҳои росткунҷа, видеоҳо аз Youtube ва хабарҳо мебошад. Ҳама маҳсулот дар саҳифаҳои дохилӣ ҷойгиранд. Суратҳо бодикқат интиҳоб карда шудаанд ва сифати баланд доранд.

Авранг. Боз як сайт аз портфели мо. Менюи собит уфуқӣ бо рӯйхати афтанда дар версияи компютерӣ, паймоиши қулай дар саҳифаҳои дохилӣ ва васеъкунии автоматики акс ҳангоми гузаронидани курсор - ҳамаи ин барои қулайтар кардани харид дар сайт пешбинӣ шудааст.

DEPSTO - мағозаи маҷозӣ дар Тоҷикистон.

Интернет-мағозаи DEPSTO як имконияти хубест барои харидани маҳсулоти замонавӣ ва босифат бо нархҳои беҳтарин ройгон дар Тоҷикистон. Ин мағоза ҳоло беназир буда, аз дигар мағозаҳои маҷозӣ фарқият дорад.

- Бароҳат. Ҳама чизеро, ки ба шумо лозим аст, дар як ҷо бо хидмати қулайтарин. Мо доираи васеи соатҳо, атриёт, телефонҳои мобилӣ, электроника ва лавозимотро пешниҳод менамоем. Шумо инчунин метавонед аз мо либос ва пойафзол харед. Бо истифода аз функцияи "Фармоишҳои зуд" шумо метавонед фармоиши худро танҳо бо 2 клик ҷойгир кунед.

- Эътимоднок. Пас аз харид аз мо, шумо метавонед ба сифати маҳсулот комилан боварӣ дошта бошед. Мо ба ҳама чиз кафолат дорем. Мо ҳар як маҳсулотро аз манбаъҳои расмӣ пешниҳод менамоем, ки фармоишҳо аз ҷониби намояндагони мо барои сифат, қобили истифода ва аслият пеш аз фиристодан тафтиш карда мешаванд.

- Фоидаовар. Мо доимо нархҳоро дар бозор таҳлил мекунем ва ҳудумонро назорат мекунем, то муштариёни мо аз мо бо қаноатмандӣ харидорӣ кунанд. Аксияҳо ва таҳфифҳои иловагӣ ба шумо имкон медиҳанд, ки боз ҳам арзонтар харед ва мукофотпулӣ ба даст оред, ки шумо метавонед барои пардохти фармоишҳо дар оянда истифода баред.

- Интиқоли зуд. DEPSTO дорой ҳадамоти зуд ва хуб ба роҳ мондашудаи хаткашон мебошад. Тамоми раванд аз коркард то таҳвил аз ҷониби шӯъбаи логистикӣ мо назорат карда мешавад. Тамоми маҳсулоти мо ба Тоҷикистон оварда мешавад.

- Ҳамеша дар тамоюл: Шумо имконияти беназир доред, ки аввалин шуда дар бораи маҳсулоти нав дар вебсайти мо огоҳ бошед.

Яке аз мушкилоти калидӣ дар рушди тижорати электронӣ дар Тоҷикистон пайвасти нокифоя ва гаронарзиши амалиётҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад. Пайвастшавӣ ва истифода аз он шартӣ асосии муомилоти маҷозӣ аст. Барои он, ки тижорати электронӣ воқеан рушд кунад ва миқёсро фаро гирад ва ба бештари истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, ба монанди деҳқонони манотиқи дурдасти деҳот, манфиатҳои воқеӣ пешкаш кунад, пайвасти рақамӣ бояд дастрас ва эътимоднок бошад.

Тибқи маълумоти GSMA, «шумораи муштариёни ягонаи мобилии фарохмачро ба ҳар 100 нафар аҳоли дар Тоҷикистон дар соли 2021 44%, дар Қирғизистон 53%, Қазоқистон 65% ва дар Русия 77% буд. Бино ба маълумоти Ҳадамоти давлатии алоқа, дар соли 2021 дар Тоҷикистон сеяки аҳоли (худуди 3,3 миллион нафар) аз интернетӣ мобилӣ истифода кардаанд. Илова бар ин, фарохмачрои мобилӣ хеле гарон ва суст аст. Мувофиқи маълумоти Иттиҳоди Байналмилалӣ Телекоммуникатсия (ITU), арзиши обунаи фарохмачрои мобилӣ (ҳадди ақал 1,5 ГБ маълумот) ба ҳисоби миёна 7,5% даромади ноҳолиси миллии (ММД) ба ҳар сари аҳоли ва то 15,3% ММД моҳонаро ба ҳар сари аҳоли барои хонаводаҳои камбизоат дар минтақа қиматтарин аст ташкил медиҳад. Суръати зеркашии фарохмачро барои корбарони мобилӣ хеле суст аст ва ба ҳисоби миёна дар моҳи январӣ соли 2022 6,4 мегабит дар як сонияро (Мбит/с) ташкил медиҳад ва Тоҷикистонро дар охири санҷиши суръати ҷаҳонии Ookla дар байни 140 кишвари ҷаҳон дар ҷои 135-ум қарор додааст»

Имрӯз, бозори савдои маҷозӣ ба шумо имкон медиҳад, ки хариди фоидаовар кунед. Соқинони Тоҷикистон ин вариантро зуд, қулай ва сарфакор медонанд. Шумо метавонед маҳсулот ё хидматро аз ҳама ҷо харид кунед. Барои бомуваффақият харид кардан ба шумо танҳо интернет ва дастгоҳи шахсӣ зарур аст[6]. Ин формати харид ба шумо имкон медиҳад, ки вақти худро, ки қаблан барои сафар ба мағоза ё интизорӣ дар навбат сарф мешуд, сарфа кунед. Аксари мағозаҳои интернетӣ интиқоли қулайро ба дари шумо пешниҳод мекунад, ки ба шумо имкон медиҳад захираҳои истеъмолкунандаи муосирро сарфа кунед. Аз ин рӯ муҳим аст, ки бидонед, ки чӣ тавр дар Тоҷикистон молро онлайн фармоиш диҳед?

Бароҳатии захираҳо ва рушди савдои маҷозӣ ба шумо имкон медиҳад, ки фармоишро дар тӯли чанд дақиқа ҷойгир кунед. Дар хона нишаста, шумо метавонед ҳама чизро пайдо кунед ва дар муддати кӯтоҳтарин ба даст оред. Соқинони Тоҷикистон ин усули харидро мувофиқ медонанд. Ҳама харидорон яқдилона боварӣ доранд, ки ассортименти калон ба онҳо имкон медиҳад, ки маҳсулоти дилхоҳро интихоб кунанд, нархҳоро муқоиса кунанд ва интихоби дуруст кунанд. Ин имконият на танҳо вақт, балки маблағро ҳам сарфа мекунад[4].

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).

2. Кувичко А.А. Интернет-маркетинга в России: актуальность, виды и проблемы // Евразийский Научный Журнал. – 2017. – №6. – С. 126–127.
3. Мирзоалиев А.А., Чафархони Ш. Маркетинги рақамӣ ва стратегияи рушди корхонаҳои тичоратӣ/ А.А. Мирзоалиев, Ш.Чафархони//// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №4/2, С.213-219
4. Мирзоалиев А.А., Тулиев М.С. Цифровизация экономики: проблемы и перспективы. Монография. /А.А.Мирзоалиев, М.С.Тулиев// - Душанбе: Издательство «Ирфон», 2023-152с.
5. Надтока Т.Б., Матвеев Н.В. Трансформация маркетинговой деятельности предприятий в условиях цифровой экономики – Вестник Института экономических исследований. – 2017. – №4(8). – С. 70–77.
6. Тулиев М.С. Становление и развитие рынка электронных услуг в Республике Таджикистан: дисс. к.э.н 08.00.05: М.С. Тулиев Душанбе – 2021. - С. 45.

УДК 338

Мӯминова Н. Р., Коситова У.О.

НАЗОРАТ ВА ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИИ ИЧРОИШИ БУЌЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН АЗ ҚОНИБИ МАҚОМОТҲОИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА САМТҲОИ ТАКОМУЛИ ОН

Дар мақола оид ба самтҳои фаъолияти мақомотҳои назоратӣ ва идоракунандаи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Фаъолияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисобии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Низоми хазинадорӣ дида баромада шуда нақши онҳо дар самаранокии иҷориши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунии молияи давлатӣ, мақомотҳои назорати молиявӣ, молияи давлатӣ, буҷети давлатӣ, сиёсати буҷету андоз.

Муминова Н. Р., Коситова У.О.

КОНТРОЛЬ И УПРАВЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ ИСПОЛНЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ И НАПРАВЛЕНИЯМИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Статья содержит информацию об направлениях деятельности органов контроля и управления государственными финансами в Республике Таджикистан. Рассматривается деятельность Министерства финансов Республики Таджикистан, Агентство по борьбе с коррупцией и государственный финансовый контроль, Счетная палата Республики Таджикистан и Система казначейства и определена их роль в исполнении государственного бюджета Республики Таджикистан.

Ключевые слова: управление государственными финансами, органы по финансовому контролю, государственные финансы, государственный бюджет, бюджетно налоговая политика.

Muminova N. R., Kositova U. O.

CONTROL AND MANAGEMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE EXECUTION OF THE STATE BUDGET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BY PUBLIC FINANCE BODIES AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

The Article describes the activities of the office of the financial system of the Republic of Tajikistan. Discusses the activities of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan Agency to combat corruption and state financial control, audit chamber of the Republic of Tajikistan and the Treasury System.

Keywords: public financial management, financial control authorities, public finance, state budget, tax budget policy.

Идоракуни бо баробари ба вучуд омадани чома пайдо шудааст ва унсурҳои он дар тӯли таърихи ҳазорсолаҳои тамаддун ба миён омадаанд.

Идоракуни раванди амалиётҳои низоми сохтори махсуси муайянкунанда дошта, ташақкул меёбад ва дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои нақшаҳои барномаҳо, амалӣ мешавад.

Идораи давлатӣ ба сифати яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат арзёбӣ мегардад ва дар ин замина категорияи “идораи молияи давлатӣ” – мафҳуми меҳвари идораи давлатӣ мебошад.

Фаҳмиши “назорат” бо фаҳмиши “идоракуни” алоқаманд аст. Онҳо аз феъли англисии “to control” гирифта шуда, маъноҳои гуногун доранд. Дар фаҳмиши иқтисодӣ назорат *идоракуни* ва *мушоҳида* мефаҳмонад. Назорат танҳо дар алоқамандӣ бо идоракуни вучуд дошта метавонад. Барои ин ҳам мазмун ва моҳияти назорат танҳо дар алоқамандӣ бо идоракуни кушода мешавад, чунки идоракуни бе назорат мазмун надорад.

Назорат аз калимаи франсузии «control» гирифта шуда, маънояш «руйхати пешбаранда дар ду нусха», «дидабарой», «тафтиш» буда, қисми таркибии идоракунии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, ҷараёни таъминкунандаи идоракунии объектҳо, қарорҳои қабулшаванда ва самти бомуваффақият иҷрошавии мақсадҳо мебошад.

Мафҳуми дигари калимаи назорат ин тафтиши иҷроиши Қарорҳои соҳаи идоравӣ, бо мақсади барқароркунии дастрасӣ, ҷиҳати қонунӣ ва мақсаднокии иқтисодӣ мебошад.

Назорат - ин омӯзиши маҷмӯи ҷаҳолияти корхонаҳо, қисмҳои таркибии онҳо, самаранокии иқтисодӣ, ба таври қонунӣ амаликунии амалиётҳои хоҷагӣ, пуррагии ахбороти муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, инчунин ҳамаи объектҳои назоратиро дар бар мегирад [9].

Назорат фарогирии ҳама паҳлуҳои ҷаҳолияти молиявӣ - хоҷагидорӣ корхонаҳо буда, бо истифодаи принсипи назорати ҳуҷҷатӣ ва ҳақиқӣ ба роҳ монда мешавад. Давлат ва мақомотҳои назоратии назоратро оид ба ҷаҳолияти хоҷагидорӣ субъектҳои амалӣ мекунад, ки бо ин роҳ ҳимояи ҷаҳолияти шахрвандони худро аз амалҳои ғайриқонунӣ ҷаҳолияти соҳибкорӣ менечерӣ ва дигар самтҳои ҷаҳолият ба роҳ меонад.

Давлат барои нигоҳдории моликияти шахрвандон ва иҷроиши уҳдадорӣ нисбати моликияти онҳо қафолат медиҳад. Назорат, мумкин аст аз ҷиҳати ҳуқуқӣ хусусияти маъмурӣ дошта бошад. Моҳияти назорат ниҳоят васеъ буда, дар худ назорати техникӣ, иқтисодӣ ва дигар шаклҳои муттаҳид қардааст. Субъектҳои иқтисодӣ асосан назорати иқтисодӣ ва умумихоҷагиро ташкил мекунад. Дар низоми вазифаҳои назоратӣ ҷойи асосиро назорати молиявӣ ишғол мекунад.

Дар идоракунии самаранок ва масъулони молияи давлатӣ аз нуқтаи назари таъмини устувории низоми миллии буҷетӣ, беҳатарии умумии молиявӣ ва рушди босуботи иқтисодӣ аҳамияти хоса пайдо менамояд, ки ин дар навбати худ тақмили бештари сифати идоракунии молияи давлатиро талаб мекунад.

Дар идоракунии давлатӣ маҳз вазоратҳо ба сифати маркази таҳиякунӣ ва татбиқсозии муҳимтарин барномаву қарорҳои қабулкардаи роҳбарияти кишвар баромад мекунад. Дар ин самт нақши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз мақомоти асосии идоракунии давлатии соҳаи молия маҳсуб мегардад, хеле калон аст.

Мақомотҳои идоракунии молия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи мақомоти ваколатдорест, ки дар ҷараёни идоракунии молия иштирок менамояд. Ба сифати субъектҳои идоракунии молия дар молияи давлат мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва муассисаҳои молиявии онҳо (идораҳои молия, кумитаҳо оид ба бучет, шубҳаҳои назорати бучет ва ғайра), дар молияи субъектҳои хочагидор - шубҳаҳои молия ва ё менечери молия, муовини директор оид ба қорҳои молия, дар молияи хочагии хонаводагӣ бошад, худ хочагиҳои хонаводагӣ баромад менамоянд [8].

Мавқеи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохторҳои марказии идоракунии давлатӣ ва татбиқи сиёсати молиявии давлат, инчунин рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон басо муҳим арзёбӣ мегардад. Он самтҳои асосии сиёсати бучету андоз ва идоракунии молияи давлатиро барои татбиқи ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.

Бо ин мақсад Асосгузори сулҳу ваҳдат - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҷумҳуриро мавриди таҳлилу баррасии амиқ қарор дода, аз ҷумла изҳор дошт, ки: «Дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст омада, Маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 фоиз зиёд гардид ва ба беш аз 130 млрд. сомонӣ расонида шуд.

Қисми даромади бучети давлатӣ 102,5 фоиз таъмин гардида, давлат ва Ҳукумати мамлакат ҷиҳати иҷрои уҳдадорихои иҷтимоии худ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии кишвар тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намуд.

Ба ин мақсад танҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ беш аз 40 млрд. сомонӣ равона карда шуд, ки нисбат ба соли 2022-юм 5,3 млрд. сомонӣ зиёд мебошад.

Вазорати молия вазифадор карда мешавад, ки якҷо бо сохтору мақомоти дахлдор ҷиҳати таъмин намудани нишондиҳандаҳои қисми даромади бучети давлатӣ, самаранокии хароҷоти он ва фарогирии пурраи сарчашмаҳои имконпазири даромади бучет раванди рақамикунонии молияву андозро густариш бахшида, дар муҳлатҳои наздиктарин низоми мукаммали муносибатҳои молияи рақамиро роҳандозӣ намояд.

Вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Бонки миллӣ ва дигар вазорату идораҳо дар ду соли минбаъда низоми пардохтҳои ғайринақдиро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла нуктаҳои савдону хизматрасонӣ пурра ҷорӣ карда, ҳамгирии фаъолиятро дар ин самт таъмин намоянд [1].

Бо мақсади тақмили банақшаگیرӣ ва таъмини самаранокии истифодабарии захираҳои молиявӣ, таҳкими назорат аз рӯи даромад ва хароҷоти бучети давлатӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 1996, №327 «Дар бораи ташкили системаи ҳазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таркиби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Идораи марказии ҳазинадорӣ ва воҳидҳои он дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ташкил карда шуданд [6].

Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ваколатдори назорати давлатии молиявӣ ва ҳифзи ҳуқуқ буда, назорати давлатии молиявиро оид ба истифодаи самарабахши маблағҳои давлатӣ ва молу мулки давлатӣ барои таъмини амнияти иқтисодии давлат, бо роҳи огоҳсозӣ, пешگیرӣ, ошкорсозӣ, рафъи ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фошнамояӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакии ҷиноятҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд иҷро менамояд.

Ин мақомот бо мақсади вусъат бахшидани низоми мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, бартараф намудани такроркунии вазифа ва ваколатҳои мақомоти идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият ва тақмили фаъолияти назоратӣю ревизионӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз

10 январи 2007, №143, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст [7].

Палатаи ҳисобии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аудити мустақили берунаро оид ба баҳодихӣ ба иҷрои бучети давлатӣ анҷом дода, чиҳати тақмили он пешниҳод омода месозад. Он фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2011, №1173 Палатаи ҳисобии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст [8].

Фаъолияти Палатаи ҳисоб тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим карда мешавад [5].

Ҳамасола Хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба «Ҳисоботи солона оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявӣ» мутобиқи муқаррароти моддаҳои 1, 6, 7 ва 41 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва моддаи 65 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [3] омода гардида, аз ҷониби Ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоб баррасӣ ва тасдиқ карда мешавад.

Хулосаи Палатаи ҳисоб аз рӯйи таҳлили иҷрои нақшаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар дар соли 2022, натиҷаи чорабиниҳои аудиторӣ дар Кумитаи андоз ва Ҳадамоти гумрук «Оид ба баҳодихӣ ба иҷрои қисми даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022», Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа «Оид ба баҳодихӣ ба иҷрои бучети суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» ва дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба баҳодихӣ ба «Ҳисоботи солона оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022», инчунин аз рӯйи маълумоти чорабиниҳои аудитори Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти назорати давлатии молиявӣ оид ба натиҷаҳои тафтишу санҷишҳои молиявӣ дар соли 2022, таҳия мешавад.

Мувофиқи он дар соли 2022 нишондиҳандаҳои макроиқтисодии иҷрои бучети давлатӣ бо дарназардоштани вазъи иқтисодиёти ҷаҳон ва кишварҳои аъзои ИДМ, баҳусус иқтисодиёти шарикони асосии тичоратии ҷумҳурӣ, аз ҷумла Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва дигар кишварҳо, тағйирёбии нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонии молию ашё ва тамоюлоти рушди соҳаҳои иқтисодиёти милли дар солҳои охир ба инобат гирифта шудааст.

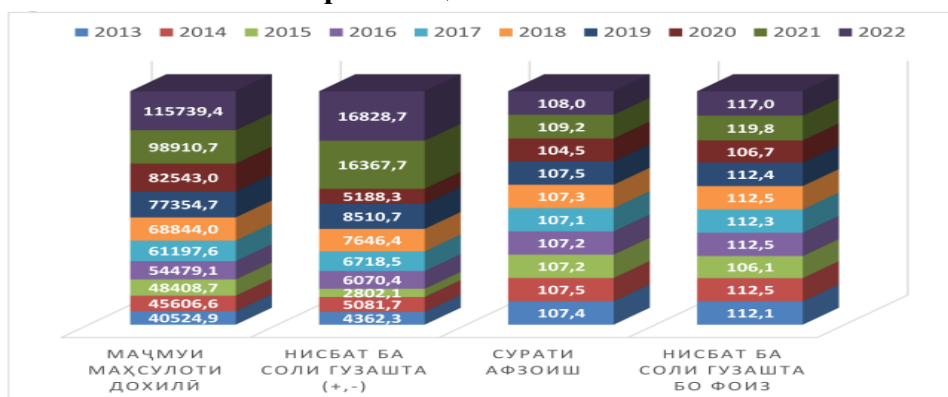
Дар ин давра ҳаҷми Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба маблағи 115739,4 млн. сомонӣ баробар шуда, рушди воқеии он ба андозаи 108,02 фоиз баробар гаштааст, ки нисбати дурнамои пешбинишуда ба маблағи 11775,4 млн. сомонӣ ё ба андозаи 0,1 фоиз афзоиш ёфтааст [11].

Ҳаҷми ММД бо ҳисоби номиналӣ дар соли 2021 ба маблағи 98910,7 млн. сомонӣ ва дар соли 2022 ба маблағи 115739,4 млн. сомонӣ баробар шуда, нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли 2021 ба маблағи 16828,7 млн. сомонӣ ё ба андозаи 17,0 фоиз ва нисбат ба соли 2013 (40524,9 млн. сомонӣ) бошад ба андозаи 2,8 маротиба зиёд гардидааст, ки натиҷаи таҳлили гузаронидашуда дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Рушди иқтисодиёти кишвар дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 асосан аз ҳисоби соҳаи кишоварзӣ ба андозаи 1,4 фоиз, аз ҳисоби саноати коркард ба андозаи 0,1 фоиз, аз ҳисоби таъмини неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво ба андозаи 2,3 фоиз, аз ҳисоби гардиши бор ба андозаи 11,3 фоиз, аз ҳисоби мусофирон ба андозаи 4,8 фоиз ва аз ҳисоби хизматрасонии пулакӣ ба шахсони воқеӣ ба андозаи 8,1 фоиз ташкил шудааст.

Диаграммаи 1

Тамоюли нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2022*



*Сарчашма: Хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳисоботи солона оид ба иҷрои Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022. Сомонаи расмӣ Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://www.sai.tj/index.php/tj/>

Мувофиқи ҳисоботи солона оид ба иҷрои бучети давлатӣ, нақшаи аниқшудаи ҳаҷми умумии даромади бучети давлатӣ ба маблағи 34775091,3 ҳазор сомонӣ ва иҷрои он ба маблағи 36056818,1 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 104,0 фоизро ташкил додааст. Иҷроии қисми даромади бучети давлатӣ нисбат ба нақшаи аниқшуда ба маблағи 1281726,8 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 4,0 фоиз зиёд мебошад [13].

Дар соли 2022 нақшаи аниқшудаи ҳаҷми даромади бучети давлатӣ нисбат ба нақшаи соли 2021 ба ҳаҷми 6179932,6 ҳазор сомонӣ ва иҷрои он ба ҳаҷми 6003015,0 ҳазор сомонӣ ва ё мутаносибан ба 21,6 фоиз ва 20,0 фоиз зиёд мебошад (нигаред ба чадвали 1).

Чадвали 1

Иҷрои қисми даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018 – 2022*

Нишондиҳандаҳои асосӣ	2018	2019	2020	2021	2022
Воридоти андозҳо	14564,9	15775,4	15366,5	19669,6	21824,2
Дигар даромадҳои берунӣ барои савдо ва амалиётҳо	746,7	804,6	701,5	907,5	1092,9
Воридоти ғайриандозӣ	2019,2	2025,4	1895,4	1601,2	2418,5
Грантҳо	100,7	0	1150,7	237,3	1020,9
Маблағҳои махсуси ташкилотҳои бучетӣ	279,9	217,0	2385,9	2839,7	3013,0
Қарзҳо барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ	112,4	125,9	1835,7	2270,2	3062,5
Ҳисоббаробаркуниҳо	0	0	410,9	448,7	903,4
Фоизи иҷро	104,9	98,1	101,6	105,1	104

*Сарчашма: Хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳисоботи солона оид ба иҷрои Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022.

Иҷрои қисми даромади бучети давлатӣ дар соли 2022 аз ҳисоби воридотҳои андозӣ ба маблағи 21824239,5 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 60,5 фоиз, воридотҳои ғайриандозӣ ба маблағи

2418541,5 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 6,7 фоиз, маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ ба маблағи 3013048,0 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 8,3 фоиз, грантҳо барои дастгирии буҷет аз ҳисоби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ба маблағи 1020950,0 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 2,8 фоиз, инчунин аз ҳисоби грантҳо барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба маблағи 3814216,7 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 10,6 фоиз, қарзҳо барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба маблағи 3062461,7 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 8,5 фоиз ва маблағҳои равонкардашуда барои пӯшонидани хароҷоти иловагии буҷети давлатӣ ба маблағи 903360,7 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 1,7 фоизро ташкил додааст [13].

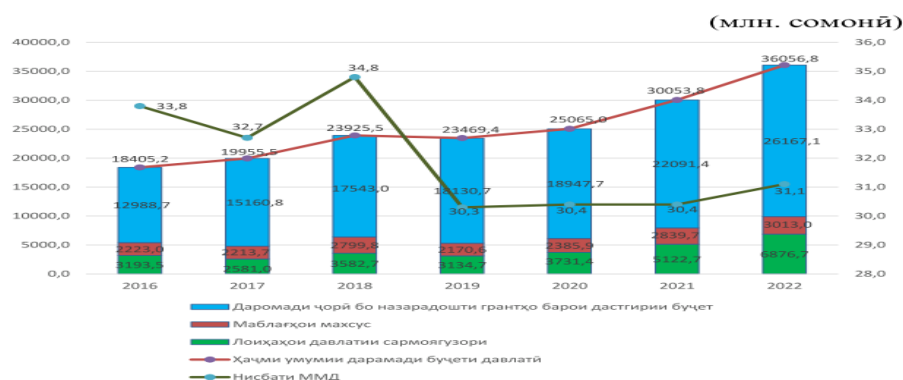
Даромади буҷети давлатӣ нисбат ба ММД дар давраи ҳисоботӣ дар диаграммаи 2 оварда шудааст.

Иҷроиш қисми даромади буҷети давлатӣ аз рӯи масъулони асосӣ нишон дод, ки дар соли 2022 аз ҳисоби Кумитаи андоз пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозӣ бо дарназардошти тағйироту иловаҳо ба маблағи 14850993,8 ҳазор сомонӣ ба нақша гирифта шуда, иҷрои он бошад ба маблағи 15384879,6 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 103,6 фоиз таъмин карда шудааст.

Ба буҷети давлатӣ тавассути Хадамоти гумрук бошад, аз ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ 7371035,0 ҳазор сомонӣ маблағ ворид гаштааст, ки нишондиҳандаи мазкур нисбат ба нақша ба маблағи 907035,0 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 14,0 фоиз зиёд мебошад.

Диаграммаи 2

Даромади буҷети давлатӣ нисбат ба ММД*



*Сарчашма: Хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳисоботи солона оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022. Сомонаи расмӣ Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://www.sai.tj/index.php/tj/>

Нақшаи пардохтҳои ғайриандозии Вазорати молия ба маблағи 903514,1 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 98,6 фоиз таъмин гардида, ба буҷети давлатӣ ба маблағи 12997,8 ҳазор сомонӣ кам ворид гардидааст.

Пардохтҳои ғайриандозӣ ба буҷет тавассути Вазорати корҳои дохилӣ ба маблағи 485326,8 ҳазор сомонӣ ворид гардидааст, ки нисбати ба нақша ба маблағи 183326,8 ҳазор сомонӣ ё ба андозаи 60,7 фоиз зиёд мебошад[10].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои охир барномаи комплексии ислоҳоти низоми назорати давлатии молиявиро амалӣ менамояд. Дар доираи ин барномаи ислоҳот ба масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ ва назорати молияи давлатӣ диққати махсус дода мешавад.

Дар асоси гуфтаҳои боло оид ба мавзӯи тадқиқшаванда чунин пешниҳодҳоро ҷоиш мекунем:

- назорати ва идораи доимӣ аз тарафи мақомотҳои ваколатдор оид ба саривақт ва пурра маблағгузорӣ намудани барномаҳои давлатии сармоягузорӣ ва иҷтимоӣ, истифодаи мақсадноки воситаҳои буҷетӣ;

- санчиши саривактии гардиши воситаҳои бучети давлатӣ ва фондҳои давлатӣ дар бонкҳои давлатӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ;
- назорат ва идораи фаъолияти молиявӣ хочагии субъектҳои давлатии хочагидор, инчунин аз ҷониби онҳо таъмин гардидани ниғаҳдорӣ воситаҳои давлатӣ ва амволи давлатӣ;
- амалӣ намудани назорат ва идораи давлатии молиявӣ дар тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, бонкҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳо сарфи назар аз тобеият ва шакли моликият тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. www.president.tj.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2022». Душанбе.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 28 июни соли 2011, №723; 19 март соли 2013, №946, 12 ноябри соли 2013, №1027, 14 майи соли 2016, №1316, 17 майи соли 2018, №1535 тағйирот ворид шудаанд).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013, №993.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12.12.2011.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 1996 №327 «Дар бораи ташкили системаи ҳазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи 2007 таҳти рақами №143, «Дар бораи таъсис додани Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон».
8. Бӯриева М. Ч. Бюджет ва низоми бучетӣ «Эр-граф» Душанбе 2014.
9. Мӯминова Н. Р. Молия, муомилоти пул ва қарз. Нашриёти «Даврон» Хучанд, 2017.
10. Сомонаи расмии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://www.sai.tj/index.php/tj/>
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст.
12. Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2023, №587 тасдиқ шудааст.
13. Хулосаи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳисоботи солона оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022.
14. Ҳисоботи ҷамъбасти оид ба фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023.

УДК.:331,5

Мухитдинова Ш.С.

МАСЪАЛАҲОИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ МИНТАҚА (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД)

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои бозори меҳнати вилояти Суғд таҳқиқ гардидааст. Муаллиф тамоюли аҳолии аз ҷиҳати иқтисоди фаъол, сохтори шуғл ва бекориро дар вилояти Суғд таҳлил намуда, масъалаҳои асосӣ ва муаммоҳои шуғли аҳолиро дар мақола дида

баромадааст. Инчунин дар мақола афзалиятҳои мутахассисон ва коргарони баландихтисос дар ҷодаи ишғоли вазифа, фаъолияти ҳадамоти шуғли аҳолии вилояти Суғд дар таъмини захираҳои меҳнатӣ бо ҷойи корӣ ва нақши курсҳои тақмили ихтисос дар омода намудани мутахассисон баррасӣ гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: шуғл, бозори меҳнат, сармоияи инсонӣ, кормандон, қувваи корӣ, тақмили ихтисос, ҳадамоти шуғл.

Мухитдинова Ш.С.

ВОПРОСЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ)

В данной статье рассматриваются вопросы рынка труда Согдийской области. В статье автором проанализированы тенденции экономически активного населения, структура занятости и безработицы в Согдийской области и рассмотрены основные вопросы и проблемы занятости населения. Также в статье рассматриваются приоритеты высококвалифицированных специалистов и рабочих по трудоустройству, деятельность службы занятости населения Согдийской области по обеспечению трудовых ресурсов рабочими местами и роль курсов повышения квалификации в подготовке специалистов.

Ключевые слова: занятость, рынок труда, человеческий капитал, персонал, рабочая сила, повышение квалификации, служба занятости.

Mukhitdinova Sh.S.

EMPLOYMENT ISSUES IN THE LABOR MARKET OF THE REGION (ON THE EXAMPLE OF THE SUGHD REGION)

This article considers the issues of the Sughd region labor market. In the article, the author analyzes the trends of the economically active population, the structure of employment and unemployment in Sughd region and examines the main issues and problems of employment. The article also concedes the priorities of highly qualified specialists and workers in employment, the activities of the employment service of the Sughd region to provide jobs for the workforce and the role of advanced training courses in the training of specialists.

Keywords: employment, labor market, human capital, personnel, labor force, professional development, employment service.

Дар асоси ҳадафҳои рушди иқтисодиёти миллий, ки дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030 гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон дар фаъолияти минбаъда ба сценарияҳои нави рушд, ки бо номи дар марҳилаи аввал «индустриалӣ» дар марҳилаи дуввум «индустриалӣ-инноватсионӣ» дар назар дошта шудааст ва марҳила ба марҳила дар амал аст. Дар таъмини ҳар ду модели рушд нақши калидиро сармоияи инсонӣ дорад. Аз ин лиҳоз дар ҳалли минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва механизмҳои танзими бозори меҳнати минтақаҳо нигоҳи нав, услуби мусоид ба шароитҳои нави рушд зарур аст.

Дар рушди сармоияи инсонӣ аҳамияти калидиро таъмин намудани аҳоли бо шуғли пурсаҳсул мебошад, ки мутассифона ҳоло дар бештари соҳаҳои иқтисодиёт мушоҳида карда намешавад. Бозори меҳнати муосир дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, алалхусус дар вилояти Суғд, ҳоло аз нуқтаи назари касбӣ, ихтисосӣ, тахассусмандӣ, пешниҳоди ҷойҳои корӣ бо музди меҳнати арзанда ва бо дигар сабабҳо номутавозин мебошад. Аз ин нуқтаи назар, ки дар бозори меҳнат захираи асосии истеҳсолот, яъне иқтидори инсонӣ ташаккул меёбад, таҳқиқ ва танзими он дар шароити муосир дар сиёсати миллии аҳамияти хоса дорад.

Таҳқиқи бозори меҳнати минтақа дар асоси омӯзиши хусусиятҳои хоси минтақа имконпазир аст. Зеро, бо воситаи он принципҳои умумӣ ва хоса, тамоюлотҳои мавҷуда дар фаъолияти бозори меҳнати минтақаро муайян кардан мумкин аст. Новобаста аз он, ки қонуниятҳои ташаккул ва фаъолияти бозори меҳнат дар қулли минтақаҳо умумӣ аст, аз рӯи нуқтаҳои зерин, яъне ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ, иқтисодии истеҳсоли, вазъи демографӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ ва ғайра бозори меҳнати минтақаҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Боиси қайд аст, ки дар низоми танзими бозори меҳнат имрӯз ташаккул ва танзими конъюнктураи бозори меҳнати минтақа муаммои мубрам мебошад. Зеро, таъмини рушди иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва муътадили вазии иқтисодии минтақаҳо дар умум ба натиҷаҳои назарраси иҷтимоӣ - иқтисодии давлат мусоидат менамояд.

Вақте, ки сухан оид ба конъюнктураи бозор меравад, мутаносибияти талабот ва тақлифоти қувваи корӣ дар бозори меҳнат дар назар дошта мешавад. Аз нуқтаи назари консепсияҳои илмӣ конъюнктураи бозор аз бисёр шарту шароитҳо вобастагӣ дорад, масъалан,
- дар навбати аввал аз вазъи иқтисодии минтақа, яъне дар ҳолати прогресс ё ин ки дар ҳолат регресс будани иқтисодиёт;

- сатҳи инкишофии бозори мол ва хизматрасониҳо вазъи инфрасохтори истеҳсоли ва иҷтимоӣ, сохтори соҳавии иқтисодии минтақа, некуаҳолии аҳоли (сатҳи зиндагии аҳоли), вазъи муносибатҳои берунаи иқтисодии минтақа (алоқаҳои интегратсионӣ), сатҳи рушди базаи моддию техникаӣ (саноатикунонӣ), илова бар он сарбории демографӣ дар минтақа, мавҷудияти захираҳои табиӣ ва ғайраҳо низ таъсир мерасонад.

Умуман критерияи асосии конъюнктураи бозори меҳнат ин вазъи талабот ва тақлифоти захираҳои меҳнатӣ мебошад. Аз рӯи вазъи он, яъне талабот ва тақлифот дар бозор чӣ гуна аст, дар илми иқтисодӣ намудҳои гуногуни конъюнктураи бозорро аз ҳамдигар фарқ менамояд. Масъалан, агар пешниҳоди захираҳои меҳнатӣ нисбат ба талабот (вакансияҳои ҷойҳои корӣ) зиёд бошад, дар ин ҳолат бозори меҳнат ҳамчун бозори «барзиёдии меҳнат» номида мешавад. Агар вакансияҳои ҷойҳои корӣ, яъне талабот нисбат ба қувваи корӣ зиёд бошад, дар ин ҳолат бозор ҳамчун бозори “дефисити (қасоди) меҳнатӣ” ҳисобида мешавад. Агар вакансияҳои ҷойҳои корӣ ба миқдори қувваи корӣ мутобиқат намояд, дар ин ҳолат бозори меҳнат ҳамчун бозори мутавозин тавсиф карда мешавад. [3]

Бозори меҳнат қулли соҳаҳои ва субъектҳои иқтисодии минтақаро бо захираи инсонӣ, яъне кадрҳо таъмин менамояд. Аз он, ки чӣ гуна кадрҳо дар бозори меҳнат мавҷуд аст, рушди иқтисодии минтақа бевосита вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз конъюнктураи бозори меҳнати вилояти Суғдро дар асоси нишондодҳои талабот ва тақлифот ба меҳнат, мутаносибият ва сохтори захираҳои меҳнатӣ, ҳаҷми мутлақи бозори меҳнат, сатҳи шуғлнокии аҳоли, вазъи муаммои бекорӣ дида мебароем.

Бо мақсади арзеби намудани конъюнктураи бозори меҳнат дар вилояти Суғд нишондиҳандаҳои фаъолнокии меҳнатиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем, ки дар шароити муосир ташаккул ёфтааст. Сараввал мехостем шумораи аҳолие, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, ки дар ҷадвали 1 гирд оварда шудааст, баррасӣ намоем.

Ҷадвали 1. Тамоюли аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2018	2019	2020	2021	2022
Шумораи умумии аҳоли, ҳаз. нафар	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9	2870,0
Аз он ҷумла: захираҳои меҳнатӣ, ҳаз.нафар	1615,5	1669,2	1630,8	1652,2	1675,2
аҳолии машғул, ҳаз.нафар	807,7	820,1	845,0	882,8	885,1

- бекорони расман этирофшуда, ҳаз.нафар	8,1	8,9	7,9	7,8	7,0
Аз он ҷумла бо %					
Захираҳои меҳнатӣ, (бо %)	60,8	61,7	58,6	58,5	58,4
Аз он ҷумла:					
- аҳолии машғул нисбат дар захираҳои меҳнатӣ (%)	50,0	49,1	51,8	53,4	52,8
- бекорӣ дар захираҳои меҳнатӣ (%)	0,50	0,53	0,48	0,47	0,42

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд, 2023. – Хучанд; Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2023. – С. 9 -С.79.

Чӣ тавре, ки аз чадвал бар меояд бо тарзи мутлақ ҳам шумораи умумии аҳоли ва ҳам теъдоди захираҳои меҳнатӣ ва нишододи аз ин бар оянда, теъдоди аҳолии шуғл дошта афзоиш дошта бошад ҳам, нишондиҳандаҳои нисбӣ тақрибан тағйир наёфтааст. Масъалан, шумораи аҳолии вилояти Суғд дар соли 2022 дар умум 2870,0 ҳазор нафар ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 107,9 % ва нисбат ба соли 2021 бошад 101,7 % - ро ташкил кардааст. Мутаносибан захираҳои меҳнатие, ки теъдоди он соли 2022 ба 1675,2 ҳазор нафар баробар буд, нисбат ба соли 2018 103,7% ва нисбати соли 2021 бошад 101,5 % зиёд гаштааст. Вале нишондодҳои муқоисавӣ, яъне нисбӣ тамоили бараъксро нишон медиҳад. Алалхусус, агар соли 2018 захираҳои меҳнатӣ нисбат ба шумораи умумии аҳоли 60,8 % бошад, соли 2022 ин нишондиҳанда ба 58,4 % баробар мебошад. Аз ин бар меояд, ки дар солҳои охир теъдоди захираҳои меҳнатӣ тамоюли коҳишёбиро дорад. Вале хурсандовар аст, ки ҳиссаи аҳолии машғул дар сохтори захираҳои меҳнатӣ гарчанде, ки ноустувор бошад ҳам, тамоюли рушдро дорад. Алалхусус, соли 2018 ҳиссаи аҳолии шуғлдошта 50 %, дар сохтори захираҳои меҳнатӣ бошад соли 2022 дар атрофи 52,8 % расидааст. Новобаста аз он тамоюли мазкур ғайриқаноатбахш аст, зеро танҳо зиёда аз 52 % захираҳои меҳнатӣ бо кор машғул ҳастанду ҳалос, боқимонда сарборихоро дар бозори меҳнат боз ҳам шадид менамояд. Аз ин бар меояд, ки дар сиёсати иқтисодии иҷтимоии минтақа барои баланд бардоштани ҳиссаи аҳолии шуғлдошта кӯшиш бояд кард.

Нишондиҳандаи дигари конъюнктураи бозор ин таҳлили сохтори шуғл ва бекорон тибқи савияи маълумотнокӣ мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар Тоҷикистон аз соли 2018 то инҷониб ҳадаф оид ба гузаштан аз иқтисодиёти аграрии индустриалӣ ба иқтисодиёти индустриалӣ аграрӣ қарорҳо, барномаҳо ва стратегияҳо қоркард шуда, амалӣ шуда истодааст. Илова бар он, тибқи стратегияи миллии рушд то соли 2030, аз соли 2025 бояд сенарияи 3-юми рушди иқтисодӣ, яъне сенарияи инноватсионии индустриалӣ амалӣ бояд гардад. Ҳолатҳои мазкур шаҳодат медиҳад, ки минбаъд дар бозори меҳнат талабот нисбат ба маълумотнокӣ, дониш, қобилият ва иқтидорҳои коргарони киро афзоиш меёбад.

Дар ин радиф аз ҷониби Пешвои муаззами миллат дар паёмҳои солҳои охир дастури супоришҳои маҳсус оид ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёти сабз гузошта истодаанд, ки боз ҳам талабот ба кадрҳои баландихтисос афзоиш меёбад. Алалхусус дар паёми соли чорӣ Пешвои муаззами миллат оид ба масъалаи рақамикунонӣ чунин омадааст: «Мо ҳамчунин, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем». [1]

Гузариш ба иқтисодиёте, ки дар асоси технологияи миёнаи саноат, ё ин ки саноати баланди технологӣ фаъолияткунанда, ҳамзамон ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ талаб менамояд, ки мутахассисон сатҳи миёнаи дониш, маълумот ва қобилияти кор кардан бо технологияҳои навро дошта бошад. Мантиқан барои иҷрои он дар бозори меҳнат мавҷудияти мутахассисон, коргарони баландихтисос зарур аст.

Дар ҷадвали 2 тақсимои шумораи бекорон аз шуғли аҳоли дар бозори меҳнати вилояти Суғд, тибқи сатҳи маълумот гирд оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Сохтори бекорӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд, тибқи маълумотнокии аҳоли дар солҳои 2018-2023 (бо %)

Солҳо	Ҳамагӣ %	Олӣ	Миёнаи касбӣ	Ибтидои касбӣ	Миёнаи умумӣ
Шумораи бекорон, нафар то 1 январ					
2018	9652	923	1894	1525	5310
2019	8118	1232	1078	998	4810
2020	8940	1346	1522	1254	4818
2021	7906	831	1404	805	4866
2022	7823	1178	1223	853	4569
2023	7050	832	1060	652	4506
Шумораи бекорон, бо фоиз нисбат ба умум					
2018	100	9,6	19,6	15,8	55,0
2019	100	15,2	13,3	12,3	59,3
2020	100	15,1	17,0	14,0	53,9
2021	100	10,5	17,8	10,2	61,5
2022	100	15,1	15,6	10,9	58,4
2023	100	11,8	15,0	9,2	63,9

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд, 2023. – Ҳуҷанд; Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2023. – С. 100.

Аз ҷадвал бар меояд, ки дар теъдоди умумии бекорон ҳиссаи шахсони маълумоти олӣ дошта назаррас кам аст. Масъалан, бекорони маълумоти олӣ дошта ҳамагӣ соли 2022, дар умум 11,8 % - ро ташкил карда бошад, шахсоне ки бо маълумоти миёнаи умумӣ доранд 63,9 %, миёнаи касбӣ 15 %, ибтидои касбӣ 9,2 % -ро ташкил кардааст. Дар дигар солҳои муқоисавӣ низ чунин тамоюлот мушоҳида карда мешавад. Дар умум гуфтаи ҷои аст, ки асосан шахсоне, ки маълумоти олӣ надоранд дар теъдоди умумии бекорон ҳиссаи бузург доранд, яъне қариб 90 % - ро ташкил медиҳанд. Бинобар ин дастрасӣ ба маълумоти олӣ ва афзоиш додани қишри аҳолии маълумоти олӣ дошта метавон дар оянда яке аз равияи коҳиш додани бекорӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд бошад.

Вазъи бозори меҳнат дар вилояти Суғд нишон медиҳад, ки дар сохтори аҳолии шуғл кормандоне, ки бо маълумоти миёнаи умумии пурра доранд нисбат ба кормандони маълумоти олии касбӣ дошта зиёд аст. Боиси қайд аст, ки пас аз ба амал ҷорӣ намудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, пас аз гирифтани маълумоти умумӣ, яъне пас аз хатми синфи 9-и мактабҳои миёна, ба бозори меҳнат равона сохтани ин гуна хатмкунандагон тибқи қонуни мазкур манъ карда шудааст. Вале онҳо метавонанд барои идомаи таҳсил ва ҳамзамон соҳиби касб шудан, ба муассисаҳои таҳсилоте, ки маълумоти ибтидоии касбӣ медиҳад, дохил гарданд. Пас аз хатми он бошад, метавонанд дар бозори меҳнат ширкат варзанд.

Дар сохтори бекорӣ бошад, ҷӣ тавре, ки аз ҷадвал бармеояд, дар иқтисодиёти вилояти Суғд шахсоне, ки маълумоти пурраи умумӣ доранд ҳиссаи калонро ташкил медиҳанд. Бештари хатмкунандагони мактабҳои миёна бо мақсади бо зуддӣ дарёфти манбаъҳои

даромадҳои калон, барои дарёфти ҷойҳои корӣ машғул мегарданд ва дар мадди аввал роҳи муҳочирати меҳнати пеш мегиранд.

Дар шароити муосир дар шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо, алалхусус дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар самти шуғли аҳолии ҷораҳои гуногун, аз он ҷумла барномаҳои махсус оид ба таъмини шуғли аҳолии, ташкили ҷойҳои корӣ амалӣ шуда истодааст. Алалхусус, дар ҳадамоти шуғли аҳолии вилояти Суғд бо дастгирии Ҳукумати иҷроия ҳокимияти давлатӣ дар вилояти Суғд кордихандагон ҳар сол ду маротиба ярмаркаҳои ҷойҳои ҳолӣ ташкил ва баргузор менамоянд. Дар ин ярмаркаҳои ҷойҳои ҳоли як қисми аҳолии мавқеи худро муайян намуда, бо корҳои доимӣ таъмин мегарданд. Барои шахсоне, ки хоҳиши кор карданро доранд ва ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз доранд дар ҳадамоти шуғли аҳолии вилояти Суғд курсҳои махсус оид ба омӯзиши касбҳои корӣ ташкил карда мешавад.

Тибқи маълумоти ҳадамоти шуғли аҳолии дар соли охир курсҳои махсуси омӯзиши касбиро 4649 - нафар хатм намуданд, ки ин нисбат ба соли қаблӣ 109,8 % қадар зиёд аст. Шакли асосии омӯзиш ин аз нав тайер кардани мутахассиси соҳаи дигар мебошад, ки қисми муайяни онро, яъне 1527 нафар бекорон ташкил кард, ки 32,8 % мебошад. [5] Яъне ин чунин намуди омӯзиш аст, ки шахсони бекор касбияти худро доранд, вале талабот ба онҳо дар бозор мавҷуд нест, бинобар ин онҳо барои дарёфти ихтисоси нав аз хизматрасонии ин марказҳо истифода мекунанд. Дар навбати худ шахсоне ҳастанд, ки ягон касби корӣ надоранд, ин гуна шахсон 68,1 % шахсони мурочиаткардари ташкил кардааст. Дар ҷорҷӯбаи ҳадамоти шуғли аҳолии ва дар вазоратҳои гуногун барои кормандони худ низоми тақмили ихтисосӣ ҷорӣ карда шудааст. Тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ дар вазоратҳо фоизи муайяни кормандон дар 5 сол як маротиба бояд курсҳои тақмили ихтисосро гузаранд. Масъалан, дар вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол бояд то 30% кормандон аз курсҳои тақмили ихтисосе, ки давомнокиаш то 3 моҳ аст, бояд гузаранд. Оид ба масъалаи мазкур ҳар сол ба вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот пешниҳод карда мешавад.

Ба ақидаи мо омода намудани мутахассис ва аз нав тайёр кардани кадрҳо бояд дар муассисаҳои таълимии касбии миёна ва олии вилоят низ ташкил карда шавад, ки мувофиқи мақсад аст. Барои ин дар муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ, марказҳои таҳсилот ташкил карда шавад. Чунин марказҳои таҳсилот аз ҷониби Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи талаботи бозори меҳнат танзим карда шавад. Таҳсилот дар ин марказҳо аз рӯи касбҳои кории махсус ва мутахассисонро тибқи ихтисосҳое, ки дар бозори меҳнат талабот ба онҳо хеле баланд аст, гузаронида шавад. Бо ин иқдом яке аз муаммои асосӣ ҳамгироии илм ва истеҳсолот низ таъмин хоҳад гардид.

Ҳоло дар вилояти Суғд чун дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ яке аз муаммои асосӣ дар он аст, ки хатмкунандагони коллеҷҳо, техникумҳо, ва мактабҳои олии дар ҷараёни ба кор ҷалб намудан ба душвориҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ҳама муҳим донишҳои азхудкардаи онҳо ҳам дар мактабҳои олии, ҳам дар муассисаҳои касбии миёна ба талаботи бозор ҷавобгӯ намебошад, ҳарчанд чунин ихтисосро хатм карда бошад ҳам. Дар натиҷа ҳар сол ба бозори меҳнати минтақавии вилояти Суғд миқдори зиёди мутахассисон бо маълумоти олии ва бо маълумоти миёнаи касбӣ пас аз хатми донишгоҳҳо ва коллеҷҳо ба бозори меҳнат ворид мегарданд ва бо сабаби ба талабот ҷавобгӯ набудан, сафи бекоронро афзоиш медиҳанд. Дар ин радиф нишондихандаҳои хатми мутахассисони муассисаҳои олии ва махсуси миёнаи вилояти Суғд дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. - Шумораи хатмкунандагони мактабҳои олии ва муассисаҳои миёнаи касбӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд (нафар)

Нишондихандаҳо		2016	2018	2020	2021	2022
Хатмкардагон	Ҳамагӣ	10934	14675	15241	16471	15367
Хатмкардагонимуассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	Ҳамагӣ	6814	9312	9345	10501	9454
	ба 10000 аҳолии	27	35	34	37	33

Хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	Ҳаммагӣ	4120	5363	5896	5970	5913
	ба 10000 аҳоли	16	20	21	21	21
Ҳиссаи хатмкардагони мактаби олий, дар умум	бо %	62,3	63,5	61,3	63,8	61,5

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд, 2023. – Хуҷанд; Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2023. – С. 68.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвал бармеояд хатмкунандагони мактабҳои олий нисбат ба хатмкунандагони муассисаҳои таълимии миёнаи касбӣ дар солҳои баррасишаванда ҳиссаи зиёдро дорад. Масъалан, дар соли 2022 дар шумораи умумии хатмкунандагон – 15367 нафаро ташкил карда бошанд, аз онҳо хатмкунандагони мактабҳои олий - 9454 нафар, ки бо ҳисоби фоиз 61,5 % мебошад. Ин нишондиҳанда соли 2018 бошад 6814 нафар буд, ки 62,3 % ташкил мекунад. Миқдори хатмкунандагони муассисаҳои таълимии миёнаи касбӣ низ зиёд гаштааст. Агар соли 2018 4120 нафарро бошанд, он дар соли 2022 - 5916 нафар расидааст. Гутфан мумкин аст, ки ҳар сол фарқияти назаррас байни хатмкунандагони мактабҳои олий ва миёнаи касбӣ дида намешавад. Масъалан, дар соли 2018 ҳиссаи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар теъдоди умум 37,7 % бошанд, дар соли 2022 38,5 % - ро ташкил кардааст, ки фарқияти хеле хурд мебошад. Аз ин бармеояд, ки ба бозори меҳнати вилояти Суғд ҳар сол ворида захираҳои меҳнати маълумоти олий дошта ва маълумоти миёнаи касбӣ дошта қариб тағйир намеёбад. Вале мутассифона бозори меҳнати вилояти Суғд имконияти бо кор таъмин намудани ҳамаи хатмкунандагони бо маълумоти олиро надорад. Илова бар он, муаммои дигар дар он аст, ки ҷойҳои корие, ки пешниҳод карда мешавад, шуғли пурмаҳсулро, яъне музди меҳнати арзандае, ки барои зисту зиндагони кифоя аст, пурра қонеъ карда наметавонад. Аз ин лиҳоз, бештари хатмкунандагони мактабҳои олий дар назар дошта мешавад ихтисосҳои омӯзгорӣ, тиббӣ, иқтисодӣ, инженерӣ барои дарёфти сарчашмаҳои даромад ба бозори меҳнати дигар минтақаҳои кишварҳои хориҷа равона мегарданд. Новобаста аз он, ки барои ин гуна мутахассисон дар бозори меҳнати вилояти Суғд талаботи муайян мавҷуд аст. Масъалан ҳоло дар бозори меҳнати вилояти Суғд ба мутахассисони зерин аз ҷониби кордиҳандагон талабот мавҷуд аст: ба мутахассисони тиббӣ (духтурон), ҳамширагони тиббӣ, омӯзгорони дар соҳаи илмҳои дақиқ ва забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, немисӣ), сохтмончиҳо, мутахассисони соҳаи ИТ, менечерҳо, маркетингҳо, муҳосибон, инженерҳои соҳаи саноат.

Дар шароити муосир дар бозори меҳнати вилояти Суғд мутахассисони маълумоти олий доштаи равияи гуманитарӣ асосан таърих, филология ва ғайра бисёр зиёд мавҷуд аст. Дар навбати худ ба иқтисодиёт мутахассисоне, ки прогреси илми техникаро муайян мекунад, яъне илмҳои дақиқ, технологияҳои нави инноватсионӣ, инженерон, саноатчиён ба ин гуна мутахассисон ниёз дорад. Ғайр аз ин бо касбҳои корӣ: челонгар, сантехник, ронандагон, сангрезон, монтажникҳо, трактористҳо, молярҳо, устоҳо низ талабот зиёд аст. Аз ҳама душвор бо ҷои кор таъмин шудан дар байни касбҳои зерин: ҳуқуқшиносон, аграрон ва зоотехникҳо мушоҳида карда мешавад. Боиси қайд аст, ки ба касбҳои охирон, яъне ба аграрон ва зоотехник дар бозори меҳнати вилояти Суғд талабот зиёд аст, вале бо сабаби нокифоя арзёбӣ ёфтани ҳақи меҳнати онҳо, мутахассисони ин самт бо дигар корҳо машғуланд.

Дар ин замина бояд рушди иқтисодии илмӣ муассисаҳои зикршуда, дар доираи лоиҳаҳои давлатӣ ва байналмилалӣ анҷом додани таҳқиқоти арзишманди илмӣ ва дар радбадандии ҷаҳониву минтақавӣ мавқеи шоиста ишғол намудани муассисаҳои таҳсилоти олиии касбии кишвар таъмин карда шавад. Вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, Академияи миллии илмҳо, дигар вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ фаъолият мекунанд, уҳдадоранд, ки тавассути роҳандозии барномаҳои таълимии муосир омода кардани кадрҳои лаёқатманд ва баландихтисосро таъмин намоянд».

[1]

Бо ақидаи мо тайёр кардани кадрҳои касбияти баланд дошта, мутахассисони бо донишҳои замонавӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд зарур аст, ки масъалаҳои зерин ҳаллу фасли худро ёбанд:

- тайёр кардани кадрҳои баландихтисос, мутахассисон дар асоси фармоишоти кордихандагон, яъне муассисаҳои гуногуни фаъолият дошта дар иқтисодиёт, дархостҳои соҳибкорони корхонаҳои истеҳсоли ва иҷтимоӣ ба роҳ монда шавад;

- мақомотҳои маҳаллӣ иҷроияи ҳокимияти давлатӣ нақшаи ҳар солаи қабули хонандагон ба мактабҳои олии касбӣ ва миёнаи касбӣ дар асоси пешгуи бозори меҳнат таҳия ва амалӣ намояд;

- дар бозори меҳнати минтақаҳои ҷумҳурӣ аз он ҷумла дар вилояти Суғд зарур аст, ки сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодӣ, ки тамоюлотҳои замони муосирро дар бар мегирад ва имкониятҳои мавҷударо объективона арзёбӣ намояд, таҳия ва амалӣ созад;

- танзими мунтазами шуғли аҳоли ва самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатие, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд, ба амал чори карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир барои афзоиши шуғли аҳолии пурмаҳсул, ки яке аз шартҳои асосии тақвияти рушди иқтисодӣ дар минтақаҳо мебошад, бояд таваччуҳи хоса зоҳир карда шавад. Дар ин радиф, ҳалли масъалаи музди меҳнати нокифоя дар соҳаҳои хочагии халқ, модернизатсияи истеҳсолот, дар асоси ҷалби техника ва технологияҳои нав, имкон медиҳад, ки сохтори талаботи касбии мутахассисӣ дар бозори меҳнат тағир ёбад ва минбаъд барои рушди устувори минтақа мусоидат намояд. Инчунин барои баланд бардоштани шуғли аҳоли ҳамаи намудҳои восита ва имкониятҳоро бояд самаранок истифода намуд. Алалхусус механизмҳои бозории ҳавасмандкунии шуғл ин ба вучуд овардани шароити фароҳам барои рушди соҳибкорӣ, эҳёи муҳити мусоид барои ҳудишголи аҳоли ва амсоли инҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе; нашриёти «Шарқи Озод», 2023. – 24 с.
2. Аминов И.А., Аминов Ф. И. Влияние развития бизнеса на обеспечение занятости населения в Согдийской области Республики Таджикистан // Вестник Таджикского Государственного университета коммерции. 2024. № 2 (52). С. 34-40.
3. Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023-2027 годы, от 28 марта 2023 года, №135.
4. Доценко А.Н. Рынок труда как индикатор развития национальной и региональной экономики. [Электронный ресурс] // <https://core.ac.uk/download/pdf/151221919.pdf>
5. Комилов С.Ҷ. Хусусиятҳои ташаккули шуғли пурмаҳсул дар ҳароити рақамикунории бозори меҳнат// Материалы Республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2023.-380 с
6. Омори солонаи вилояти Суғд, 2023. – Хучанд; Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2023. – С. 105.

Насриддинова Р.Х., Исмоилзода Ф.М.

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ИДОРАКУНИИ ДОНИШҲО ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР МОДЕЛИ НАЗАРЯВИИ РУШДИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола баррасии равандҳои глобалӣ, ки дар ҷаҳон ба амал меоянд, аз нигоҳи вижагиҳои интиҳоби моделҳои пешбари рушди минтақаӣ ва ҳар як ҷузъи сохтори иқтисодии кишвар муфассал тавсиф ва асоснок карда шудааст. Бо дарназардошти чунин мураттабсозии масъала, механизм ва системаҳои дахлдори иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, ҳам дар доираи як минтақа, як гурӯҳи минтақаҳо ва ҳам ҷузъҳои дигари сохторие, ки рушди инноватсионии соҳаҳо дар робита бо сармояи инсонӣ тавсиф мекунад, пешниҳод карда мешаванд. Бо дарназардошти мураккабии интиҳоби меъёрҳо ва коркарди додашудаҳо барои расидан ба мақсадҳои додашуда, яъне идораи донишҳо, дар ин раванд бо таъки ба усулҳои таҳияи моделҳои математикиро барои тавсифи объектҳо ва ҳам усулҳои пешгӯии натиҷаҳои интизорӣ, ба истифодаи аз маълумотҳои дахлдор, як силсила сарчашмаҳои илмӣ ва дигар адабиётҳои истифода намудаем, ки оид ба масъалаҳои баррасишаванда дар мавзӯи сарлавҳаи мақола оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: вектор, таъсири бисёрвекторӣ, таъсири системаӣ, афзалият, модел, моделсозӣ, идоракунии дониш, равиши системаӣ, минтақа, кишвар, рушд, рушди пешрафта, ҷаҳонишавӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ.

Насриддинова Р.Х., Исмоилзода Ф.М.

БАЗОВЫЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗНАНИЯМИ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

В статье подробно излагается и обосновывается учет глобальных процессов, происходящих в мире в аспекте особенности выбора опережающих моделей развития регионов и каждой структурной составляющей экономического потенциала страны. С учётом такой постановки задачи предложены соответствующие экономические механизмы и системы достижения поставленных целей, как в пределах одного региона, группы регионов и других структурных слагаемых, характеризующих инновационного развития отраслей во взаимосвязи с человеческим капиталом. Учитывая сложности выбора критериев и обработки данных по заданным целям, то есть знаниями и управления знаниями, нами использованы как математические модели описание объектов, так и методы прогнозирования ожидаемых результатов, опираясь при этом использование материалов, серии научных и других источников по рассматриваемым проблемам, приведенные в название статьи.

Ключевые слова: вектор, многовекторное влияние, системное влияние, приоритет, модель, моделирование, управление знаниями, системный подход, регион, страна, развитие, опережающее развитие, глобализация, глобализационные процессы.

Nasriddinova R.Kh., Ismoilzoda F.M.

BASIC PRINCIPLES OF KNOWLEDGE MANAGEMENT AND THE POSSIBILITIES OF THEIR APPLICATION IN THEORETICAL MODELING OF REGIONAL DEVELOPMENT

The article describes in detail and justifies the consideration of global processes occurring in the world in terms of the peculiarities of the choice of leading models of regional development and

each structural component of the country's economic potential. Taking into account this formulation of the problem, appropriate economic mechanisms and systems for achieving set goals are proposed, both within one region, a group of regions and other structural components that characterize the innovative development of industries in connection with human capital. Considering the complexity of selecting criteria and processing data for given purposes, that is, knowledge of knowledge management, we used both mathematical models for describing objects and methods for predicting expected results, relying on the use of materials, a series of scientific and other sources on the issues under consideration, given in the title articles.

Keywords: vector, multi-vector influence, systemic influence, priority, model, modeling, knowledge management, system approach, region, country, development, advanced development, globalization, globalization processes.

Достаточно высокие показатели динамики роста ВВП страны, например, достигнутые в 2023 году в пределе 8,3% [1] и признание этих результатов в русле международной рейтинговой оценки стран с самым высоким уровнем экономического роста диктует необходимости по-новому осмыслить выбора новых моделей каждой отрасли экономики, включая и системного инновационного развития регионов. Следует в этом аспекте отметить, что и многие другие достижения, и преобразования в годы независимости, особенно принятые ООН-ом 5 важнейших инициатив Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по проблемам пресной воды и климата, создают благоприятные условия принять разные модели и системы экономического развития регионов, учитывающие национальные интересы и повышения международного рейтинга страны. В этом аспекте с учётом происходящих перемен следует также учитывать и те, негативные тенденции и катаклизмы, которые происходят в современном мире, к числу которых можно отнести: межконфессиональные, региональные конфликты, конкурентная борьба между сверхдержавами и странами, нарастание тенденции создание искусственных барьеров и санкционного давления по различным направлениям деятельности государств. Существует и многие другие факторы, указывающих на сложности момента, как при выборе модели развития стран, так и для достижения стабильности. Эти и другие обстоятельства свое влияние оказывают как на соответствующие особенности, происходящих реформ как в пределе одной страны, так и стран, находившихся в разных континентах. Следовательно, в этих условиях требуются проведения системного анализа влияние выше указанных факторов на развитии стран, в частности и для нашей с учётом влияния глобализационных процессов. Эти и другие вопросы подробно изложены в трудах ученых различных отраслей знаний, в том числе, в материалах, изложенных в работах Э.А. Азроянца - по вопросам новой мировоззренческой парадигме, Х.А. Барлыбаева по вопросам общей теории глобализации и устойчивого развития, М. Вальцером и Э.Г. Кочетовым по проблемам глобалистики. Что касается понятие «глобализации», можно встретить разные формы разъяснения и представления данного процесса, в частности, с учётом представленных моделей достижения целей, нами принято за основу предложенное Зигмунтом Бауманом термин, что глобализация представляет собой как «неизбежная фатальность нашего мира, необратимый процесс, кроме того процесс в равной степени и равным образом затрагивающий каждого человека... и в этом смысле, способствующие возникновения новой асимметрии в мире и выбора векторов развития в этом аспекте... и непрерывное совершенствование, включая... и вопросы опережения» [2. стр. 3-27]. Детальный анализ понятийной сущности термина «вектор» показывает, что как правило данное понятие используется при описании физических явлений, географических расположений объектов и субъектов включающие в себе «перемещение, скорость, ускорение силы, момент силы» и другие величины, «задаваемые не только числом, но и направлением» [8, стр. 73].

Применительно к процессам, связанных с экономических процессов и методов, форм преобразования и выбор ориентиров действий, нами понятия «скорость» как «темп», а

«направление» принято в смысле выбора адекватных подходов из множества существующих вариантов в векторном поле, где следует ожидать «отражение» эффективности принятых решений. Как в этом контексте отмечает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон «...в этом процессе необходимо уделять первоочередное внимание созданию новых рабочих мест, укреплению сотрудничества с отечественными и зарубежными компаниями, инвесторами, партнерами по развитию и международными финансовыми организациями для создания новых производственных предприятий с ввозом современных энергосберегающих технологий и на этой основе достижения основных целей социально-экономического развития страны» [1].

Как показывают анализ высказанных идей, предложения, изложенных в выше указанных работах авторов, следует по-новому переосмыслить методов и моделей выбора экономических (деловых) циклов, активно развиваемой современной экономической наукой с учетом разъяснений сущности понятие «опережения» и учета при этом «последствия», «влияния», происходящих перемен на всех направлениях человеческой деятельности.

Как правило, ученые занимающиеся вопросами экономики, основанной на знаниях, понятие экономических (деловых) циклов рассматривают в условиях, когда экономика страны представляется «с позиции учета периода времени, в течение которого экономика страны проходит две основные фазы: подъем и спад» [5, стр. 458]. Следует при этом обратить внимание на работу известного американского политика Збигнева Бжезинского, который отмечает, что «Евразия, является «шахматной доской», на которой продолжается борьба за мировые господства, и такая борьба затрагивает геостратегию – стратегическое управление геополитическими интересами» [3, стр. 6]. Такое образное «предупреждение», изложенное и приведенное в этих замыслах этих высказываний, обязывает, что каждая страна находившегося в зоне такого влияния должна предпринимать соответствующие меры учета этих «угроз» и должна уметь работать на опережение. Следовательно, становится актуальным обосновать и осуществить разные по замыслу модели опережающего развития, то есть экономического подъема (роста) каждой i –той составляющих элементов и компонентов, входящих в понятие «экономического потенциала страны».

Как показывает вышеприведенный анализ, в условиях глобализации становится необходимым, если учитывать такие негативные факторы как экономические, социальные, геополитические, нравственные и эколого-биологические кризисы, характерные для каждой из стран мира. В этом аспекте известный российский ученый Максаковский В.П. группирует их в виде 16 глобальных проблем к числу которых можно отнести такие факторы как: «сохранение мира (1), энергетические (2), сырьевые (3), кризис культуры и нравственности (4), охрана здоровья (5) терроризм (6), продовольственная (13) отсталость (14), экологическое (16)» [7, стр. 390].

На наш взгляд, если эти факторы рассмотреть во взаимосвязи и во взаимодополнении с учётом выбора моделей, опережающего развития регионов, в этом аспекте представляет интерес произвести системно-сопоставительный анализ указанных выше компонентов, входящих в ниже следующей формуле, где в комплексе рассматриваются базовые показатели развития страны, включая вопросы экологии, накопления природных ресурсов и других факторов. [10, стр. 152]:

$$\Theta_2 = \frac{ВВП}{BR} SV = \frac{A+B f(r)}{BR} K_c K_B K_4 \rightarrow 1, \text{ где}$$

«ВВП - валовой внутренний продукт глобальной цивилизации в сопоставимой размерности, состоящий из прямого потребления А (примерно 2/3 доли) и отложенного потребления В (примерно 1/3 доли- накопления во времени) Вт., у.е. BR - природный ресурс, используемый для получения ВВП, ВТ у.е. SV - доля природного ресурса, полученная за счет внутреннего резерва самоорганизации человека и общества; Kс - коэффициент готовности человека и общества как степень полного обмена ресурсами между искусственным порядком деятельности человека и общим порядком всеобщей деятельности природы; Kв - то же обмена

ресурсами (распределения их) внутри общества; К4 – тоже, как степень полного познания, отражения и совершенствования механизмом естественного порядка всеобщей деятельности» [10, стр. 152]. Эти слагаемые указывают на важность выбора соответствующих моделей экономического роста и рационального использования имеющихся ресурсов в аспекте, включающую в себе сущности «устойчивого развития» во взаимосвязи с другими составляющими и слагаемыми в приведенной выше формуле.

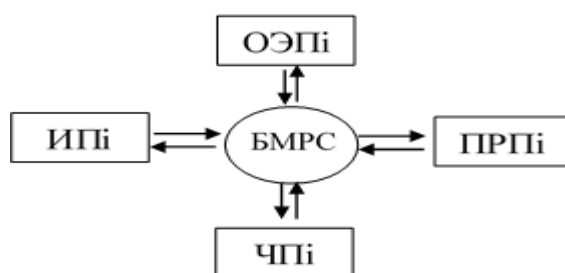
Итак, в замысле использования предложенной формулы могут быть изучены и выявлены выбор базовых принципов системного подхода, то есть при переходе решения задач от общего к частному выявлять существо процессов, происходящих в общей мировой системе, и на их основе прогнозировать выбор моделей развития стран, включая и для отдельных регионов.

Если в этом аспекте принять за основу, что ВВП является важнейшим показателем «характеризующий общие результаты экономической деятельности страны в определенный период... он измеряет производства товаров и услуг всеми факторами производства, расположенными на территории страны, независимо от их принадлежности своим или чужим гражданам» [9, стр. 31]. Тогда с этой позиции, становится актуальным в процессе реализации задач Национальной стратегии развития Таджикистана (НСРТ) в период до 2030 года, а также с учёта серии установок Лидера нации актуальные являются решения комплекса задач в области развития «зеленой экономики», «цифровой экономики», «инновационной экономики» перехода от «аграрно-промышленной» к «индустриально-аграрной» моделей и по-новому осмыслить развития других форм и моделей опережающего развития для различных отраслей экономики, основанным на знаниях [2, стр. 27-60]. Следует при этом принимать во внимание, присущие современным тенденциям и проблемам такие тенденции как «более высокий темп роста численности лиц, занятых в области производства знаний, рост доли доходов субъектов, занимающихся производством знаний, в общем объеме доходов, особенно рост удельного веса доходов профессионально технических специалистов..., с этой точки зрения... прежде всего такая экономика определяется от аграрного и затем из индустриального общества к новой эре общественного развития, как следующая (фаза) развития индустриального общества и как особый тип экономики, в котором благосостояние зависит от наукоемких активов знаний, опыта, ноу-хау – в отличие от экономики индустриального общества, где накопление определяется материальными факторами» [12, стр. 17-18], становится актуальным осуществить выбор опережающих моделей развития как отдельных отраслей, регионов, так и страны в целом. Что касается термина «системного подхода», в этом аспекте включён выбор адаптивных моделей опережающего развития, что в современном словаре означает: «оказаться впереди кого-нибудь, чего-нибудь, обогнать» [11, стр. 405]. Данное разъяснение позволяет принять за основу, что «опережающие модели учета устойчивого развития» задачи означает умение моделировать и прогнозировать «существование» влияние негативных факторов на развитие экономических процессов, финансовой стабильности, устойчивости банковской системы, фискальной политики, экономического роста каждого составляющего экономического, материально-технического ресурсного, инновационного потенциала на макроуровне страны, а на микроуровне- в пределах существующих возможностей применяемых этих терминов на уровне других субъектов, районов, городов, областей и других хозяйственных структур.

Вводя понятие учета «устойчивого развития» в контексте выбора моделей опережающего инновационного развития регионов в этом аспекте предложенный метод разъясняется как процесс изменений, которым эксплуатация ресурсов, направление капиталовложений, ориентация технологического развития и управленческие изменения находятся в гармонии повышают ценность текущего и будущего потенциала с целью удовлетворения человеческих потребностей и стремлений. В подтверждение этой мысли, Прыкин Б.В. отмечает, что понятие «устойчивое развитие» поясняется по-разному: как «сбалансированное развитие», как «постоянно поддерживающее развитие», как «развитие без разрушений», и в этом аспекте автор отмечает, что наиболее приемлемым вариантом является следующее определение, то

есть это «такое развитие, которое удовлетворяет потребности нашего времени, но не ставит под угрозу способных будущих поколений удовлетворят свои собственные потребности» [10, стр. 117, 290]. Если эти определения принять при выборе моделей опережающее экономического роста с учетом соблюдение базовых требований “устойчивое развитие” и на этой основе представить логический ряд достижений этих целей, то в этом аспекте нами на макроуровне рассматривается страна, с учетом ее соответствующего комплекса потенциала, а на микроуровне - на уровне трех областей, 31 городов и более 51 районов, входящих в различных административных делениях с учетом их территориальных характеристик и наличие соответствующих материально – технических и людских ресурсов.

Алгоритм решения поставленной задачи. В контексте поставленной задачи, вводим следующее обозначение, предположим, что, каждая из составляющая из административного деления - условных территорий на уровне областей, городов и районов имеет отличительные по масштабам и возможностям экономической потенциал, обозначаемое $ОЭП_i$, где $i = 1. - 69$, общее количество находящихся в территориальной разделении районов и городов по республике, а цифра 69 обозначает их общее количество, $ИП_i$ – инновационный потенциал регионов во взаимосвязи $ОЭП_i$ – природные и других видов ресурсных потенциалов регионов; $(ПРП_i)$ – материально-технические и другие виды возможностей в виде потенциала по отдельным признакам ($МТП_i$); человеческий потенциал - $ЧП_i$.



На основе представленного анализа и введенных условных обозначений, приводим следующую модель взаимосвязанных факторов, изображая в центре базовой модели развития системы, означающее экономики основанная на знаниях с учетом происходящих перемен в условиях глобализации (Рисунок 1).

Рисунок 1. Базовые характеристики и слагаемые выбора, опережающего модели развития страны с учётом соблюдения базовых принципов понятийной сущности «устойчивое развитие».

На основе предложенной информационной модели (Рис.1) нами предусматривается выборки приоритетов по разработки моделей на уровне каждого отдельно взятого района - $МРР_i$, города - $МГР_i$, области - $МОР_i$, и других хозяйственных структур - $МДХС_i$, входящих в общей системе экономического потенциала. Далее, при построение предложенного динамического ряда, введено понятие “приоритет выбора” (условно характеризуемый вектор), означающее первенство в смысле использования времени для решения данной задачи и выбора соответствующего приоритета, то есть условно обозначенного - 1-ое и 2-ое место и т.д. Например, применительно к Файзабадскому району, район Джайхун, города Куляба, района Айни прежде всего должна с формулироваться «Какие приоритеты и на основе выбора каких базовых принципов следует осуществить выбор опережающей модели развития и в этом аспекте и какие факторы должны занимать 1-ое место, 2-ое место и т.д. Констатируя внимание на понятие «выбора приоритета» или же «приоритетов» при нашей постановки задачи, означает выбор тех временных и долговременных доминантов – векторов, которые по прогнозам и обоснованиям предложенных бизнес-проектов будет “находиться” в ближайшей или отдалённой зоне и в данном периоде “приносить” наибольшую экономическую выгоду на данном регионе, области произвольно взятого i -го района, предприятия, организаций,

корпораций и т.д. К числу приоритетов, с учетом целевых задач «Национальной стратегии развития Таджикистана (НСРТ) в период до 2030»[2], а также объявленное 2022-2026 периодом ускоренного развития промышленности в стране, перехода от «аграрно-промышленной» к «индустриально-аграрной» модели развития рационального использования и управления человеческими ресурсами и ряда других факторов, нами с учетом анализа более 30 вариации рассмотрении Программ развития районов и областей, выбраны и сгруппированы определенные критерии «приоритетов». При определении и распределения этих приоритетов по иерархии с условным обозначением 1...7 нами не поставлена цель, что именно такая последовательность и такое взаимовлияние является бесспорно верным приоритетом и единственным вариантом. В этом смысле выбранный подход рассматривается в качестве одним из вероятностных вариантов решения задачи в аспекте выбора и реализации опережающей модели каждого i-района, области, предприятия с учетом расширяющихся возможностей внешне экономических связей и многовекторной системы направления сотрудничества.

Если в разрезе экономического потенциала произвольно взятого района, города, области привести факторный анализ с учетом выделенных и приведенных выше слагаемых - MPP_i , города - MGP_i , области - MOP_i , и других хозяйственных структур – $MDXC_i$, и на этой основе проектировать выбор семи приоритетов развития и учитывать, что количества районов и городов составляют 69, то только при первой выборке постановки имеется место 3381 возможных случаев вариации ($7*69*4$), на основе которых можно осуществить как выбор приоритетов, так и обоснование опережающих моделей экономического развития регионов.

К числу возможных приоритетов нами выделены следующие группы (векторы) в предположении того, что порядковый номер не означает, именно данный фактор для всех случаев выборки является приоритетной. В этом аспекте принимается во внимание каждый район, регион имеет свои особенности выбора алгоритма решения поставленной задачи (Таблица 1)

Таблица 1. Условные ориентиры и критерии при выборе и построение моделей опережающего многовекторного развития регионов и отраслей экономики, основанная на знаниях.

УПР	Целевые задачи и ожидаемые экономические от выбора модели	Базовый ориентир сравнения
ПР1	Разработки бизнес-проектов с привлечение зарубежных инвестиции на основе эффективной презентации ОЭП _i , ИП _i , ПРП _i , ЧП _i с учетом перехода на новые формы и модели повсеместности реализации электронного правительства и развитие инновационной цифровой экономики.	Опыт ряда ведущих стран мира по созданию инновационных предприятий и получение эффекты при этом, например опыт Германии, с учетом использования теории и методологии инновационных процессов
ПР2	ПР2 Тоже самое привлечение отечественных инвесторов в процессе реализации моделей инновационного предпринимательства с участием как граждан внутри, так и живущих в зарубежных странах и в этом аспекте учитывать решения тех задач, которые приведены в ПР1	Опыт ряда стран СНГ и других стран мира, в контексте управление инновационными и инвестиционными проектами, на основе использования экономико-математических моделей.
ПР3	Создание ресурсных центров и бизнес-инкубаторов по поддержке инициатив граждан в процессе реализации совместных проектов, идей, совместных предприятий, которые приоритетно направлены на создание новых рабочих мест и в этом аспекте учитывать решения тех задач, которые приведены в ПР1-ПР2	Опыт областей Таджикистана и других регионов на основе разработке и реализации инновационных и инвестиционных проектов с учетом информационно-кадрового обеспечения инновационной деятельности

ПР4	Разработка целевых программ по приглашению зарубежных консультантов, например по опыту Японии, когда осуществлялась программа повышение качества TQM с привлечением Эдварда Дёминга, в последствии которой данный опыт принес общенациональный эффект. Рассмотреть возможность реализовать подобные замысли и идеи во всех регионах, предприятиях, организациях с учетом выбора моделей опережающего развития и в этом аспекте учитывать решения тех задач, которые приведены в ПР1-ПР3.	Изучение международного опыта особенно стран, относившихся к азиатским тиграм, с учетом оптимизации и систематизации факторов неопределенности и риска при выборе направлении инновационной деятельности
ПР 5	Обоснования и выбор базисных основ развитии «зеленой экономики» и цифровой экономики, инновационной экономики и на этой основе осуществить программу управление знаниями и изменениями и в этом аспекте учитывать решения тех задач, которые приведены в ПР1-ПР4.	Опыт ведущих стран Европы и Азии, особенно в плане привлечения инвестиции, с учетом разработки и реализации адекватных моделей подготовки и переподготовки повышение квалификации кадров инновационного производства
ПР6	Реализация многовекторных программ развития туризма, особенно развитие экологического туризма и достижения целей продовольственной безопасности и инвестиционной привлекательности в условиях управления интеллектами и в этом аспекте учитывать решения тех задач, которые приведены в ПР1-ПР5.	Данный опыт имеется почти во всех стран мира особенно в Турции и ряда других стран, например Арабские Эмираты, Египет и др., с учетом создание инновационно-информационной системе Республики Таджикистан
ПР7	Разработать и реализовать модели опережающего развития отраслей экономики с учетом достижения целей экономической безопасности, устойчивого развития, повышения международного рейтинга страны с учетом существующих рисков в условиях глобализации и тех задач, которые приведены в ПР1-ПР6.	На основе опыта ведущих стран мира, на основе разработки сайта экономического и инновационного потенциала страны в том числе каждого района, города, областей и других хозяйственных структур.

Источник, авторский анализ

Естественно, выбор и обоснование предложенных приоритетов представляет собой весьма сложную задачу, требующую привлечения специалистов и ученых различных отраслей науки, владеющих опытом ведения системного анализа и выбора приоритета развития, применительно не только для нашей страны, но и учета опыта других зарубежных стран, которые имеют высокие показатели ВВП, уровня развития человеческого потенциала, динамики роста и других показателей. Как свидетельствуют выводы, вытекающие из детального ознакомления и анализа серии публикаций, изданных монографии, учебников, проведенных международных конференций, выполненных международных проектов со многими зарубежными партнерами, многими учёными Таджикистана рассмотрены разные аспекты модели и теории развития экономики Таджикистана, включая отдельных отраслей к числу которых можно отнести работы: Т.Н. Назарова, Р.К. Рахимов, Рахимзода Шарифа, А.Х. Хакимова, О. Бобоева, Х.Н Факерова, Н.К Каюмова, С. Дж Комилов, Л. Х, Саидмуродов, М.К. Файзуллоева, У. Ходжимуродов, А. Рауфи, З. Шариф, Т. Дж. Усмоновой, Т.Д. Низомовой, Х.А. Одинаева, Дж Пиризода, К.Р. Раджабова, М.М. Шарифзода, Т.Б. Ганиева и ряда других учёных страны.

С учетом установок Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона по достижению целей инновационного развития и достижения конкурентоспособности отраслей экономики с учетом существующей конкурентной борьбе на мировой арене, было бы целесообразным рассмотреть вопросы, связанные с созданием научных школ учёных с учетом моделирование процессов и существующих потенциальных

влияние вероятностных рисков на динамическое экономическое развития страны, районов, областей и регионов в условиях глобализации. В этом аспекте, как показывает мировой опыт в предположении выбора многовекторного развития существует много подходов к достижению этих целей. Одним из возможных вариантов достижения этой цели, на наш взгляд, при выборе приоритетов и разработки соответствующих моделей опережающего многовекторного развития экономики, основанная на знаниях могут быть рассмотрены вопросы, связанные с привлечением творческого и интеллектуального потенциала студенческой молодежи, обучающихся на уровне бакалавров, магистров и докторов РНД в соответствии с базовыми принципами Болонского процесса, в том числе и студентов, обучающихся за рубежом по программе «Дурахшандагон». В этом аспекте, считается актуальным также использовать потенциал формируемых знаний студентов, обучающихся на основе президентской квоты. При такой постановке задачи, согласно данным Национального тестового центра при Президенте Республике Таджикистан, в настоящее время студенты получают соответствующие квалификации и образование по более 670 направлениям и специальностям в 46 вузов и филиалов нашей республики. Эти задачи могут быть рассмотрены в процессе выполнения студентами курсовых работ, инновационных проектов, выпускных квалификационных работ, так как каждый год вузы республики предоставляют программные цели подготовки кадров для Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан. В дальнейшем, считается целесообразным при утверждении планов приема подготовки кадров, в предположении того, что они в будущем становятся реальными участниками проводимых реформ и преобразования, в этом аспекте должны владеть современными знаниями в области решения глобальных проблем, существующих в мире, одним из подходов и вариантов достижения указанной цели изложено в работе [15, стр. 78].

Следует при этом отметить, что одним из главных условий формирования современных знаний является «развитие способности специалиста работать в условиях необозримо больших потоков научной и технической информации и оперативно извлекать из них для своей деятельности... развитие у будущих специалистов культуры и практики моделирования», что от уровня управленческого интеллекта зависит эффективность тех специалистов, которые занимаются управленческим трудом, т.е. обладающие следующими качествами» [12, стр. 37]. С этой точки зрения, если моделировать процессы, связанные с формированием соответствующих знаний будущих выпускников в контексте их способности решать поставленные задачи, и при этом уметь сравнивать эффективность вложенных средств для достижения этих целей Як Фитценц предлагает, что рентабельность инвестиции в персонале означает, что «...стоимость можно проследить от начала (сбор данных), далее – в процессах и вплоть до экономических результатов» [14, стр. 31]. Эти критерии и качества нужны в процессе достижения конкурентоспособностей отраслей экономики, основанные на знаниях и выбора опережающей моделей развития, оцениваемые Всемирным экономическим форумом на основе 180 критериев. Среди предложенных критериев такие показатели считаются приоритетными, то есть: «ВВП на душу населения (K1), уровень безработицы (K2), уровень развития финансового рынка (K3), банковская маржа (K4), технологическое совершенство страны (K5), инновационная активность компании (K6), расходы компании на НИОКР (K7), уровень интеграции образования науки и производства (K8), утечка умов (K9), уровень обеспечения ПК (K10), качество инфраструктуры в стране (K11), охрана интеллектуальной собственности (K12), эффективность законодательной деятельности (K13), оргпреступность (K14), расходы бизнеса на коррупцию (K15), барьеры для старта нового бизнеса (K16), уровень интеграции рыночных субъектов (K17) конкурентные преимущества компании (K18), степень ориентации деятельности на потребителя (K19), уровень развития маркетинга (K20), инвестиции в подготовку и переподготовку кадров (K21)» [13, стр. 9].

Как вытекает из анализа указанных выше критериев, всем хозяйственным субъектам и структурам, включая предприятиям и организациям каждого региона, как соответствующих слагаемых экономического потенциала страны, особое внимание следует уделять вопросам

инвестиции в подготовку и переподготовку кадров, т.е. постоянно заниматься совершенствованием человеческих ресурсов организации, главным выводом которой, является направление средств на постоянное обучение в условиях многовекторного развития инновационной экономики, включая опережающего модели развития регионов.

В условиях глобализации, выбор стратегии инновационного развития стран требуется проведение системного анализа и учета факторов на основе использования базовых принципов прогнозирования процессов и построения экономико-математических моделирования, адекватно отражающих эти особенности. Одним из возможных подходов к достижению этих целей в данной статье нами рассмотрены научно – теоретические обоснования учета влияние процессов глобализации на выбор моделей опережающего и многовекторного развития регионов и отраслей экономики, основанные на знаниях. В этом аспекте нами выделены базовые критерии и их взаимосвязь при выборе 7 условных приоритетов на основе достижения вышеуказанного системного экономического эффекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2023.
2. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Д.: ҶДДМ “Контраст”, 2016. – 87 с.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Издательство: «Геополитика, Geopolitics, Geopolitic», 2022 г. – 240 стр.
4. Зигмунт Бауман: Глобализация. Последствия для человека и общества/пер. с англ. – М.: Издательство: «Весь мир», 2004 г. – 188 стр.
5. Липсиц И.В. Экономика: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению подгот. «Экономика» / И.В. Липсиц. – 3-е издание. стер.-Москва: Омега-Л, 2007. – 656 с.
6. Лозовский В.Н., Лозовский С.В., Шукшунов В.Е. Фундаментализация высшего технического образования: цели, идеи, практика: СПб.: Издательство “Лань”, 2006. – 128 с
7. Максаковский В.П. Географическая картина мира: В 2 кн. КН. I: Общая характеристика мира. – М.: Дрофа, 2003. – 496 с.
8. Политехнический словарь. – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1980 г. – 655 стр.
9. Популярная экономическая энциклопедия / Под ред. А.Д. Некипелов, Ред. кол. П58 В.С. Автономов, О.Т. Богомолов, С.П. Глинкина и др. -М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. -367 с.
10. Прыкин Б.В. Глобалистика: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления, «Политология» и «Международные отношения» / Б.В. Прыкин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 463 с.
11. Словарь русского языка// сост. Ожегов С.И. – М.: Изд-во иностранных и национальных словарей. 1952 – 848 с.
12. Степанова Т.Е., Манохина Н.В. Экономика, основанная на знаниях (теория и практика): учебное пособие / Т.Е. Степанова, Н.В. Манохина. – М.: Гардарики, 2008. -238 с.
13. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. Учебное пособие / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 544 с.
14. Фитц-енц, Як. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала / Як Фитц-енц; пер. с англ.: [Меньшикова М.С., Леонова Ю.П.]; под общей ред. В.И. Ярных. – М.: Вершина, 2006 – 320 с.
15. Шоев Н.Н., Хушвактов А.А., Шоев А.Н. Конкурентология и саморазвитие личности: Душанбе: “Ирфон”. 2016 - 508 с.

Нидоев Н.Ш., Амонов С.С.

ХУСУСИЯТҲО, ИХТИЛОФҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ СТРАТЕГИИ ТАҒЙИРОТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ АСИММЕТРИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақола: хусусиятҳо, ихтилофҳо ва нишондиҳандаҳои стратегии тағйиротҳои институтсионалӣ дар соҳаи хизматрасонӣ вобаста ба назарияи муносибатҳои агентӣ дар иқтисодиёт ва робитаи онҳо дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бо назардошти масъалаҳои асосии пайдоиш, гуруҳбандӣ ва фаъолияти институтҳои иқтисодӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Инчунин назарияҳои асосии институтсионалие, ки илми иқтисодиро ташаккул ва такмил додааст, муфассалтар шинос шуда, ҳар кадоми онҳоро дар қори муассисаҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра намудан ба манфиати шахс, корхона ва давлат мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: хусусиятҳо, ихтилофҳо, нишондиҳандаҳо, асимметрияи иттилоотӣ, соҳаи хизматрасонӣ.

Нидоев Н.Ш., Амонов С.С.

ХАРАКТЕРИСТИКА, КОНФЛИКТЫ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ИНДИКАТОРЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ АСИММЕТРИИ В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье: характеристики, противоречия и стратегические показатели институциональных изменений в сфере услуг, связанные с теорией агентских отношений в экономике и их связью в различных отраслях экономики, с учетом основных вопросов происхождения, группировки и функционирования экономических институтов. Также подробно изучены основные институциональные теории, сформировавшие и усовершенствовавшие экономическую науку, и каждая из них изучена в работе экономических институтов с точки зрения социальных отношений на благо личности, компании и общества государство.

Ключевые слова: характеристики, различия, показатели, информационная асимметрия, сфера услуг.

Nidoev N.Sh., Amonov S.S.

CHARACTERISTICS, CONFLICTS AND STRATEGIC INDICATORS OF INSTITUTIONAL CHANGES IN INFORMATION ASYMMETRY IN THE SERVICE SECTOR

In the article: characteristics, contradictions and strategic indicators of institutional changes in the service sector related to the theory of agency relations in the economy and their connection in various sectors of the economy, taking into account the basic issues of the origin, grouping and functioning of economic institutions. Also studied in detail are the main institutional theories that shaped and improved economics, and each of them is studied in the work of economic institutions from the point of view of social relations for the benefit of the individual, enterprise and state.

Key words: characteristics, differences, indicators, information asymmetry, service sector.

Мафхуми иқтисодиёти нави институтсионалӣ ё назарияи нави иқтисодии институтсионалӣ тақрибан дар асри гузашта пайдо шуда, асосгузори он барандаи ҷоизаи Нобел Роналд Коуз аст [11], вале кашфиёт маҳсули кори як шахс набуда, балки як самти бузургест, ки олимони ва мутахассисони зиёде баъди ӯ татқиқоти паҳлуҳои зиёди онҳо низ сазовори ин ҷоиза гаштаанд. Ду нафари охири онҳо - намояндагони иқтисодиёти институтсионалии нав - Оливер Вилиямсон [3] ва [16] соли 2009, дар миёни бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ ба ин ҷоиза шарафманд шуданд.

Элино́р Остро́м аввалин зане шуд, ки барандаи ҷоизаи бонуфузи Нобел дар бахши иқтисод шуд. Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод дар соли 2009 Остро́м Академияи илмҳои Шветсия Остро́мро "барои таҳлили идоракунии иқтисодӣ" мукофотонида гуфт, ки кори ӯ нишон медиҳад, ки чӣ гуна моликияти умумиро бомуваффақият идора кардани гурӯҳҳои одамон имконпазир аст. Э. Остро́м ва Оливер Уилиямсон барои тадқиқоте, ки диққати илмиро ба он овардааст, ки чӣ гуна захираҳои умумӣ (чангалҳо, моҳипарварӣ, конҳои нафт ё ҷароғоҳ) аз ҷониби одамон бомуваффақият идора ва истифода мешаванд, на аз ҷониби ҳукуматҳо ё ширкатҳои хусусӣ қадр карда мешаванд. Кори Остро́м дар ин самт ҳикмати анъанавиро бо нишон додани он, ки идоракунии захираҳои умумиро бидуни танзими давлатӣ ва хусусигардонӣ бомуваффақият амалӣ кардан мумкин аст [11].

Ин як навъ нишонаи ҷаҳони имрӯза аст, ки дар марҳилаи гардиш қарор дошта, ҳамеша чунин соҳаҳои ғайриҷашмдошти рушдро, аз ҷумла, таҳияи самтҳои татқиқотҳои нодирро, ба монанди иқтисодиёти нави институтсионалӣ роҳандозӣ менамоянд.

Умуман, иқтисоди институтсионалӣ ҳамчун самти тадқиқоти иқтисодӣ дар охири асри XIX ба вучуд омадааст. Инро, одатан бештар ба китоби Торштейн Веблен "Назарияи синфи фароғат" алоқаманд карда, дар он ин иқтисодшинос ва ҷомеашиноси ҷолиб нақши одатҳо ва урфу одатҳоро дар раванди интиҳоби иқтисодӣ таҳлил кардааст [12]. Дар асри XX намояндагони ҷолиби ин тамоюл, аксаран амрикоӣҳо, аз қабилҳои Ҷон Коммонс [4] ва Ҷон Кеннет Гелбрейт [15] дар даврони Иттифоқи Советӣ маъруф буданд.

Ҷон Роҷерс Коммонс, яке аз се асосгузори институтсионализми амрикоӣ буд. Дуи дигар, яке Торштейн Веблен ва дуюмӣ Весли Клэр Митчелл буданд [12]. Осори илмии Ҷон Роҷерс Коммонс дар Иёлоти Муттаҳида дар ҷаҳор чилд дар тӯли 17 сол нашр шуда, бузургтарин асари таърихи муносибатҳои меҳнатӣ дар Амрико мебошад [4].

Аммо иқтисоди институтсионалии кӯҳна назар ба институтсионалии нав, бештар санъат буд, на илм. Онҳо нафароне буданд, ки маҳсулоти хеле ҷолиби зеҳниро эҷод карда, бо назардошти фарсуда ва имконияти дубора ғайриимкон будани эҳёи методологияи онҳо, мактабҳо аз пайравии онҳо даст кашида буданд. Консепсияи илмии Ҷон Кеннет Гелбрейт дар асарҳои сегонаи вай: «Ҷамъияти фаровон», 1958; «Ҷамъияти нави индустриалӣ», 1967 ва «Назарияҳои иқтисодӣ ва ҳадафҳои ҷамъият», 1973 инъикос ёфтаанд [15].

Вобаста ба таҳаввулоту дар иқтисоди ҷаҳони муосир бавучудодама, иқтисоди нави институтсионалӣ, ки таҳия ва ташаккули он пеш аз ҳама бо номҳои Рональд Коуз, Оливер Вилиямсон ва Дуглас Норт алоқаманд аст, қобили қор ва такроршаванда гардид. Аз ин рӯ, мактабҳо ва пешрафтҳои илмӣ дар соҳаҳои гуногун аз нав арзи вучуд карда, навгониҳо дар иқтисодиёти институтсионалӣ пайдо шуданд.

Аммо, ҳулосаҳои мусбӣ дар бораи ин ҷаҳон низ аз теоремаи Рональд Коуз бармеоянд, зеро гарчанде ки муносибатҳои оптималӣ вучуд надоранд, роҳҳои гуногуни ноил шудан ба ҳолати субоптималӣ мавҷуд буда, интиҳоб намудани онҳо имконпазир аст. Чунин имкониятҳо бо роҳҳои гуногуни ташкили истехсолот, ҳифзи шартномаҳо, тақсмоти ҳуқуқи моликият, интиҳоби муҳимияти муассисаҳо ва ғайраҳо роҳандозӣ карда мешаванд. Агар пештар ҳангоми интиҳоб чунин ба назар мерасид, ки шахс бо назардошти вазъи идеалӣ ҳатман чизеро қабул менамуд ва ҳама чизии дигарро низ, яъне интиҳоби хуб ва бад, ки мушкилоте ба вучуд намеорад, қабул мешуд, ҳоло бошад, маълум мешавад, ки шахс одатан, байни якчанд вариантҳоро интиҳоб мекунад, ки ҳар кадоми онҳо ба таври худ бадӣ ва ё некӣ доранд.

Масалан, ба фикри Л.М. Алексеева мазмуни теоремаи Рональд Коуз «дер ё зуд хама чиз, каму беш бад мешавад», мебошад [1, сах. 45].

Дар ҳақиқат, теоремаи Рональд Коуз хишти аввалини сохтмони иқтисодии нави институтсионалӣ гардида, баъди он имконияти шарҳи бисёр падида, муаммо, идея ва самтҳоро оид ба назарияи иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, инчунин, чӣ гунагии қарорҳоро дар ҳоле, ки онҳо на ҳамеша оптималианд ва на ҳамеша ба ҳаёту талаботҳои шахс, коллектив ва ҷомеа мувофиқат мекунанд, амалӣ мешаванд. Мо ҳамфикри Л.А. Михайловна - ходими ҷамъиятии рус, нисбати он, ки идеяҳои Рональд Коуз дар бораи мубодилаи ҳуқуқи моликият дар назария ва амалияи музоада амалӣ гардида, роҳҳои нави таҳлили даҳлати давлат ба иқтисодиёт пайдо шуданд. Аз ин рӯ, дар ҳақиқат арзиши теоремаи мазкур дар он аст, ки вай дар бораи ҷаҳони иқтисодӣ ва аз ин ҳам васеътар, дар олами иҷтимоӣ назари нав кушод. Пас аз ин, падида, муаммо, идея ва самтҳои гуногун дар бораи ҷаҳони иқтисодӣ ва олами иҷтимоӣ пайдо шуданд, ки дар алоҳидагӣ бояд омӯхта ва муҳокима карда шаванд [1, сах. 49-51].

Байни ҳамаи ин навгониҳо метавонем танҳо ду шарт ва теоремаи зикркардари ба хотир биёварем, ки онҳо тамоми ҷаҳони илми иқтисодиро чаппа кардаанд. Шарти аввал ин таҳияи мафҳуми маҳдудияти оқилона буда, онро дорои ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод дар соли 1978 ва ҷоизаи Тюринг дар соҳаи илмҳои компютерӣ дар соли 1975 гирифт, иқтисоддон ва равшинос Герберт Александр Саймон барои таҳияи назарияи қабули қарорҳо дар сомонҳои муаррифӣ кардааст. Тадқиқоти ӯ бо хусусияти байнисоҳавӣ, ки соҳаҳои илми маърифатӣ, информатика, идоракунии давлатӣ, менечмент ва сиёсатшиносиро фарогир қайд карда шудаанд [17].

Пештар эҳтимолияти он, ки бисёре аз одамон бениҳоят интеллектуалӣ, дорои қобилиятҳои маърифатӣ ва ҳисоббарориҳои номаҳдуд буда, онҳо маълумотро ба таври худкор дар дилҳои миқдору ҳаҷм қабул ва коркард мекунанд. Аммо одамон қодир нестанд, ки қабули қарорҳои онҳо бе хароҷот бошанд ва талабашон барои ноил шудан ба натиҷаҳои беҳтарин ба маҳдудиятҳои объективӣ вобаста набошанд. Аз ин рӯ, раванди қабули қарорҳо аксар вақт аз ҳалли масъалаҳои пешбинишуда бо истифодабарии эвристикӣ (маҷмӯи усулҳое, ки ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, конструктивӣ ва амалии равониро осон ва содда мекунанд) алоқаманд буда, бо сарфаи захираҳои маҳдуди зеҳнӣ фарқ мекунанд.

Вобаста ба ин, ба равшиноси барҷаста Дэниэл Канеман имконият дод, ки барои таҳияи назарияи қабули қарор бо назардошти маҳдудиятҳои равонӣ дар соли 2002 сазовори Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод шавад.

Бартари асосии истифодаи эвристика дар он аст, ки онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки бидуни доштани ҳама маълумот ва бидуни муроҷиат ба ҳисобҳои мураккаб қарорҳои одилона қабул кунем.

Эвристика бошад, аз калимаи юнони қадим «εῦρισκο» гирифта шуда, маъноаш «меёбам», «пайдо мекунам» буда, он соҳаи илмест, ки хусусияти ҷаҳолияти эҷодиро омӯхта, ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, конструктивӣ ва амалиро осон ва содда мекунанд [14].

Эвристика бо психология, физиологияи ҷаҳолияти олии асаб ва кибернетика алоқаманд буда, дар илм дар чорроҳаи фалсафа, психология, назарияи зеҳнии сунъӣ, забоншиносии сохторӣ, назарияи иттилоот, математика ва физика инкишоф меёбад. Дар илми маърифатӣ ва рафтори иқтисодӣ бошад, эвристика аксар вақт ҳамчун як техникаи махсуси равонӣ ҳисобида шуда, метавонад аксар вақт ба хатогиҳо оварда расонад, масалан, “эвристикаи дастрас” [15].

Муқаддимаи дуюм ба он вобаста аст, ки одамон на танҳо ҳамеша оқил ҳастанд, балки на ҳамеша ростқавл мебошанд. Яъне, онҳо баъзан майл доранд, ки уҳдадорихоро вайрон кунанд ва қоидаҳоро иҷро накунанд, яъне бо истифода аз макр ва фиреб фоида ба даст оранд, чунон ки О.И. Вильямсон асосгузори консепсияи рафтори оппортунистӣ гуфтааст. Идеяҳо дар бораи он ки одамон чандон оқил нестанд ва инчунин на он қадар поквичдонанд, дар нимаи дуюми асри XX манзараи иқтисодиётро хеле тағйир доданд - соҳаҳои нави дониш ба вучуд омаданд, ки бо онҳо як синфи пурраи моделҳои нави микроиқтисодии иттилооти нопурра ва асимметрии ба вучуд омад. Бояд гуфт, ки асосгузори иқтисодии нави институтсионалӣ аз

моделсозии риёзӣ суиистифода накарда, балки идеяҳои онҳоро барои гардиши назаррас дар назарияи иқтисодӣ ба сӯи реализми бузург асос гардиданд [3].

Акнун вақти он расидааст, ки бо назарияҳои асосии институтсионалие, ки илми иқтисодиро ташаккул ва такмил додааст, муфассалтар шинос шуда, ҳар кадоми онҳоро дар қори муассисаҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра намудан ба манфиати шахс, корхона ва давлат аст.

Дар бахшҳои минбаъда мо хусусиятҳои асосии ҷаҳор соҳаи маъмултани иқтисоди институтсионалӣ:

- назарияи муносибатҳои агентӣ;
- назарияи рафторӣ;
- назарияи эволюсионӣ;
- назарияи ҳуқуқи моликиятро баррасӣ хоҳем кард.

Муқаррароти асосии назарияи транзаксионии Р.Коуз ва назарияи институтсионалии хароҷоти транзаксионии О.Уильямсон [11] имкон медиҳанд, ки самаранокии ҳамкориҳои агентҳоро дар доираи ҳар як муассисаи иқтисодӣ ба назар гирифта, онҳоро, ки ба дараҷаи муайяни универсалӣ дороанд, дар омӯзиши илми институтсионалӣ саҳми назаррас дошта, ҳар яке онҳо соҳаҳои муайянеро арзёбӣ мекунад. Татбиқи ин назарияҳо бошад, барои шарҳ додани фаъолияти институтҳои алоҳидаи иқтисодӣ дар фаслҳои дахлдори омӯзиши муносибатҳои институтсионалӣ мавқеи махсусро дороанд.

Назарияи муносибатҳои агентӣ дар солҳои 70-ум асри ХХ ба вучуд омада, намоёндагони намоёни он С.Росс, Ҷ.Мирлис ва Ҷ.Стиглиц буда, асоси ин назария проблемаи ба истилоҳ «агенти асосӣ» мебошад, ки ба мавҷудияти асимметрияи иттилоотӣ байни муштарӣ (принсипал) ва иҷрокунандаи онҳо (агент) дар ҳама гуна амалҳо фаъол аст. Ба ин маъно, ин назарияро метавон як варианти рушди назарияи иттилоотии аз ҷониби Кеннет Арроу таҳия карда, арзёбӣ кард.

Дунёи агентҳои иқтисодии ҳамаҷониба ва поквичдон - ба истилоҳ, аз ҷиҳати институтсионалӣ бетараф буд. Дар он на усулҳои ташкили мубодила, на сохтори идоракунии фирмаҳо ва на хусусиятҳои режими сиёсӣ аҳамият надоштанд - яъне як қабати бузурги воқеияти иқтисодӣ ё аз доираи назари иқтисодчиён берун баромад ва ё аз тарафи онҳо ба назар гирифта шуд. Онҳоро дар шакли "қуттиҳои сиёҳ". Гузариш ба модели воқеии инсон боиси дарки аҳамияти хароҷоти муомилотӣ дар баробари онҳо - институтҳо, яъне қоидаҳои бозӣ, ки ҷомеа мебозад ва инчунин ба таҳияи теорема, ки асоси тамоми иқтисодиёти нави институтсионалӣ - ба ном теоремаи Коуз [12].

Моҳияти проблемаи ба истилоҳ «агенти асосӣ» дар он аст, ки дар фаъолиятаташон онҳо амалҳои иҷрошавандаи муштариро нисбат ба иҷрокунанда дар асоси асимметрияи иттилоотӣ байни амалҳои (принсипал) ва иҷрокунандаи онҳо (агент) роҳандозӣ карда, заминаи робитаҳои қаввӣ дучонибаи байни муштарӣ ва иҷрокунандаро асос ёфта, оид ба муомилот ва шартҳои муҳими иҷроиши саривақтии он маълумоти дақиқ ба даст меоваранд.

Яке аз масъалаи асимметрияи иттилоот аз он иборат аст, ки моҳияти проблемаи «принсипал-агент» дар он зоҳир меёбад, ки дар аксари мавридҳо муштарӣ нисбат ба иҷрокунандаи бевосита дар бораи моҳияти муомилот ва шартҳои муҳими иҷроиши он маълумоти пурра надорад. Ин чунин маъно дорад, ки гарчанде, ки фармоишгар дорои мушкилоти возеҳ баёншуда ва идеяи умумии ҳалли ин ё он масъала аст, аммо тамоми ҷузъиёт ва нозуқиҳои қор танҳо ба пудратҷӣ маълум аст, зеро танҳо вай дониши махсус ва зарурии роҳандозӣ кардани онҳоро дорад.

Масалан, ба духтури дандон мурочиат карда, мо наметавонем амалҳои ӯро бо ҳама тафсилот арзёбӣ кунем ва маҷбурем, ки ба салоҳияти ӯ эътимод ва бовар намоем. Ҳамин тавр, мо, ҳангоми ҳалли масъалаҳои хусусияти меъёрии ҳуқуқӣ дошта, ба андешаи ҳуқуқшинос низ бовар мекунем.

Ҳамин тариқ, асимметрияи иттилоотӣ, яъне тақсимои нобаробари маълумот дар байни принсипал ва агент боиси суст шудани имкониятҳои назорат аз болои иҷрокунандагон

мегардад. Дар натиҷаи ин, агент имконияти дарёфти идора кардани амалҳои директор мегардад.

Аз тарафи дигар бошад, ба расмият даровардани гуфтаҳои боло метавонад натиҷаи амалҳои ниҳой ва тасодуфии агент, ки принципал ба ӯ супурида аст дар асоси саъю кӯшиши вазилавии ӯ мебошад. Ин ҳатто, дар ҳоле рӯй медиҳад, ки иҷроиши функсияи сифатӣ, самаранокии назорат ва ҳавасмандкунӣ, танҳо аз ҷониби шахсияти агент роҳандозӣ карда мешавад. Вақте ки хароҷоти назорат ё эҳтиёҷ ба ҳавасмандкунӣ нисбат ба натиҷаи ниҳой бештар назаррас мегардад, ин боиси мубаддал гаштани сифатҳои шахсии агент ба ҳолатҳои тасодуфӣ мегардад.

Аз ин рӯ, чи тавре, ки олимони соҳа ибороз медоранд «институтсионизм ҳамчун як самти илми иқтисод дар ибтидои асрҳои XIX ва XX, вақте ки муносибатҳои бозорӣ дар кишварҳои пешрафта ҳамчун асоси устувор устувор буданд, ба вучуд омадааст. Материалҳои бои таҷрибавӣ, ки агентон ва ё иқтисодчиён ҳангоми мушоҳидаҳои фаъолияти иқтисодии субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ба даст оварда, чамъ кардаанд, ба баъзе олимони имкон дод, ки ба дахлнопазирии асосҳои назарияи иқтисодии неоклассикӣ шубҳа пайдо кунанд. Аввалинҳо дар байни онҳо Т.Веблен (1857-1929) ва Д.Коммонс (1862-1945) буданд.

Муосири Веблен ва Коммонс Макс Вебер (1864-1920) чунин мушкилотро таҳқиқ кардааст. Максимилиан Карл Эмил Вебер, маъруф ба Макс Вебер, ҷомеашинос, файласуф, муаррих, иқтисоддони сиёсии олмонӣ дар баробари Эмил Дюркгейм ва Карл Маркс, яке аз асосгузори илми ҷомеашиносӣ махсуб мешаванд. Макс Вебер мафҳуми «амали иҷтимоӣ»-ро ба муомилоти илмӣ ворид кардааст. Ӯ ҷонибдори принципи асосии позитивизм, яъне равиши эмпирикиест, ки ба мушоҳида ва таҷриба асос ёфта, исбот мекард, ки барои омӯзиши амалҳои иҷтимоӣ на усули таҷрибавӣ, балки усули «фаҳмондадихӣ», «тафсиркунанда» беҳтар аст [5].

Позитивистҳо боварӣ доранд, ки донишро танҳо тавассути мушоҳида ва озмоиш ба даст овардан мумкин аст. Онҳо ба манфиати факту маълумотҳои конкретӣ шарҳу эзоҳоти тахминӣ ва метафизикиро рад мекунанд. Усули илмӣ. Позитивизм дар омӯзиши ҳодисаҳои иҷтимоӣ ба усули илмӣ риоя мекунад.

Назорати саҳми агент, аз як тараф имконнопазирии раванди иҷроиши супоришҳоро бо сабаби мураккабии онҳо ё имконияти мушоҳида нашудани мустақилии эҷодкориро нишон диҳад, аз тарафи дигар, ин бештар аз натиҷаи таъсири пурзӯри ҳолатҳои тасодуфӣ ва табиӣ зоҳир мешавад.

Барои мисол, бо ҳамин маъно ба фаъолияти агроном дар соҳаи кишоварзӣ баҳо додан хеле душвор аст, зеро кори ӯ хеле мушаххас аст ва аз ин рӯ, ба назорати раванд асимметрияи иттилоот ҳалал мерасонад. Гузашта аз ин, назорат кардани натиҷаи ниҳоии фаъолият низ мушкил аст, зеро ин, на танҳо ба саҳми агроном дар истехсолот, балки ба тағйирёбандаҳои тасодуфӣ, махсусан шароити обу ҳаво ва географияи маҳал низ, вобаста аст.

Ҳамин тариқ, асимметрияи иттилоотӣ ва ё тақсмоти нобаробари иттилоот дар байни принципалу агент, метавонад боиси суст шудани имкониятҳои назорат аз болои иҷрокунанда гардад.

Оқибатҳои асимметрияи иттилоотӣ бошад, дар мавриди директори хоҷагӣ ба яке аз вазъиятҳо, аз ҷумла интиҳоби манфӣ, ҳавфи маънавӣ ё тамаъҷуӣ дучор шуданаш ба вучуд меояд. Масалан, интиҳоби манфӣ дар марҳилаи қабули қарор ба амал омада, дар мисоли агроном интиҳоби манфӣ метавонад ба проблемаи қабул ба кор вобаста бошад.

Корфармо усулҳои баҳодихии дониш ва маҳорати мутахассисро на ҳамеша равшан тасаввур мекунад. Аз ин рӯ, муайян кардани сатҳи маҳорати воқеии корманд метавонад ниҳоят душвор бошад. Агар ин тавр бошад, пас бо ҳамин хароҷот дараҷаи музди кори ояндаро ҳам барои мутахассис ва ҳам барои ҳаваскори кори агрономӣ метавонад ба кор қабул кунад. Табиист, ки корфармо дар бораи андозаи музди кор бо ҳаваскор назар ба мутахассиси касбӣ ба мувофиқа мерасад, зеро мутахассис музди меҳнати бештари шоёнтареро талаб мекунад.

Дар натиҷа, дар шароити иттилоотии асимметрии интихоби манфи метавонад ба амал ояд, ки боиси қабули қарорҳои асосан номусоид гардад.

«Хатари маънавий» дар ҳама ҳолатҳое ба миён меояд, ки директор маҷбур мешавад, ки ба агент тақия кунад, дар ҳолате ки дар бораи рафтори ӯ ва омилҳое, ки аз он вобастаанд, маълумоти кофӣ надошта бошанд. Дар ин ҳолат, агент ҳадди аққал ду намуди имконият дорад, ки аз вазъият истифода барад.

Аввалан, ин «тартибот» аст, ки дар он директор наметавонад саъю кӯшиши агентро ҳангоми иҷрои супориш назорат кунад, агент бошад, барои паст кардани шиддати меҳнат ангежа дорад. Хусусан масъалаҳои «даст кашидан аз кор ва ё дар канор рафтан» ҳангоми баррасии кори дастаҷамъона, ки саҳми ҳар як иштироккунандаро аниқ муайян кардан мумкин нест, хеле муҳим буда, ба манфиати кор нест. Аз тарафи дигар, иҷрои вазифаи ҳар як агент на танҳо аз саҳми шахсии ӯ, балки ба саҳми дигар агентҳо вобаста буда, имконияти ба дӯши шахсони дигар гузоштани масъулиятро ба вучуд меорад. Ғайр аз ин, кори ҳар як субъекти гуруҳ бо вазъиятҳои муайян (техникӣ, таъхирпазирӣ, табиӣ), ки ба натиҷаҳои меҳнат таъсири мӯсбат ё манфӣ мерасонад, барои кашолкорӣ имкониятҳои иловагӣ медиҳад.

Дуюм, ин «бемасъулиятӣ»-и агент аст, ки бо истифода аз асимметрияи иттилоот метавонад ғайриқонунӣ ба даст орад ё дар раванди иҷрои супориш хароҷоти асосиро зиёд кунад. Ин чунин маъно дорад, ки, агар фаъолияти салонҳои хизматрасонии мошинҳоро мисол биёварем, таҳлилҳо ва мушоҳидаҳои гузаронидашуда, нишон медиҳанд, ки бархе аз устоҳо (агентҳо) аз фаъолияти худ ғайриқонунӣ ба даст орад. Гузашта аз ин, онҳо аз ҳисоби соҳибони автомобилҳои хизмат расонидаашон имконияти ҳам ғайриқонунӣ ва инчунин ихтисоси худро такмил додан доранд.

Илова бар ин, онҳо имкон доранд, ки муштарӣро бо муштарӣро тамос гиранд. Ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки коргарон дар устохонаҳо мошинҳои муштарӣро станцияро таъмир карда, даромади иловагӣ мегиранд, ки ин низом назоратнашаванда буда, асосан, бо иҷозати роҳбар роҳандозӣ карда мешавад. Равандҳои беинсофонаи агентҳо на танҳо дар доираи фирма, балки дар муносибатҳои бозорӣ ва ҳамкорӣҳои байни субъектҳои давлат ва хоҷагиҳо низ зоҳир мегарданд.

Масалан, дар даҳсолаи аввал ва нимаи дуоми даҳсолаи дуоми асри XXI мақомоти гумрук бо мушкилоти муайян кардани намудҳои гушти парранда тавассути гумрук рӯбарӯ шуд. Муаммо сари он буд, кормандони гумрук дар фарқ кардани гушти мурғовӣ, индюк ва мурғ мушкилӣ мекашиданд. Ин ҳолат ба ширкатҳое ғайриқонунӣ ба даст орад, ки гушти мурғро бо маблағи боҷи гумрукии таъиншуда ворид мекарданд.

Мушкилоти сеюми эҳтимолии асимметрияи иттилоот ба ҳолати тамаъҷӯии муштарӣро дучор шудани агентон мебошад, ки он аз ҳама гуна имтиёзҳои ба принципиал вобастабуда, бархурдор аст. Чунин ҳолат дар сурате ба амал меояд, ки агар, агент вазифаи муҳимро иҷро кунад ва ноқомии он боиси якбора паст шудани самаранокии ӯ ғайриқонунӣ фаъолияти муштарӣ гардад. Дар чунин шароит, бо истифодабарӣ аз вақолат ва истифодабарии қувваи худ агент нисбат ба принципиал, аз «ивазнашаванда будан-ногузурии» худ истифода бурда, метавонад чунин дархостҳоро, аз қабилӣ: зиёд кардани музди меҳнат, имтиёзҳо, фароҳам овардани шароити озоди фаъолият, кафолат дар сурати аз кор озод карданро талаб намояд.

Роҳҳои коҳиш додани таъсири манфии асимметрияи иттилоотиро назарияи агентӣ бо назардошти проблемаи «принципал агент» пешниҳод карда, водор месозад, ки фаъолияти агент ба манфиати принципиал бо чораҳои зарурӣ ҳал карда шавад. Ҳамаи ин чораҳоро метавон ба се гуруҳи шартӣ тақсим карда, вазифа ва саҳми асосии агентро аз рӯи натиҷаи фаъолият ба се усул муайян намуд:

- а) тариқи пурзӯр намудани назорат аз болои агент;
- б) бо роҳи зиёд намудани ҳавасмандгардонии кори пурсамари агент;
- в) бо истифодабарии якҷояи самаранокии ҳарду усул.

Бояд қайд кард, ки ҳар як роҳи номбар кардаи таъсири асосӣ ба шахс ва пурзӯр намудани назорат аз болои агент боиси афзоиши хароҷотҳо мегарданд. Аз ин рӯ, дар мавриди

назорат, фаъолияти оптималии агентро танҳо тавассути назорати доимии шахсе, ки аз чониби директор ҳамчунин мутасаддӣ таъин кардааст, таъмин карда мешавад. Мутасаддии мазкур бояд мисли худи ин агент дониши амиқи корӣ дошта, илова бар он, ӯ бояд қобилияти назарраси равшанӣ барои ошкор кардани самимияти ниятҳои агентро ҳангоми фаъолият дошта бошад.

Дар натиҷа ин, арзиши назорат якбора баланд шуда, метавонад ҳатто бо афзоиши самаранокии фаъолияти агент чуброннопазир бошад. Чунки ба ҳар як коргари конвейери автомобилӣ назоратчи алоҳида таъин кардани директор ниҳоят исрофкори бехуда буда, ба назар гирифтани чунин ҳолат, низ зарур аст, ки худи назоратчиён ҳам тавре бояд таҳти назорат қарор дошта бошанд.

Агар ин равандро мушоҳида кардан ғайриимкон бошад, пас метавон хулоса кард, ки назорати мустақим аз болои раванди мазкур умуман мавҷуд набошад. Яъне дар ин бобат фаъолияти равшанӣ хос буда, ҳама гуна корҳое, ки бо фаъолияти эҷодӣ алоқаманданд, барои мушоҳидаи мустақим маҳдудият эҷод мекунад. Харочотҳои калон бошад, барои назоратчиён, талаботҳои бештарро нисбат ба салоҳият ва дастнорас будани назорати мустақими раванди меҳнатӣ, агентро бесамар ва ғайриимкон гардонида, ҳолат ва хусусиятҳои хосу мушаххаси ӯро ба назар намегирад.

Барои баланд бардоштани самаранокии назорат аз назорати интихобӣ истифода бурдан мумкин аст. Дар ин ҳолат шумораи шахсони назораткунанда кам мешаванд, зеро ҳар кадоми онҳо метавонанд кори якчанд агентҳоро мушоҳида ва назорат кунанд. Вале, агар кори агент ғайри мушаххас ва ба осонӣ мушоҳидашаванда бошад, чунин тарзи назорат самаранок аст. Ин шакли назорат имкон медиҳад, ки мушкilotи пайдошуда бе интизории натиҷаҳои ниҳонӣ кор ҳал шуда, боиси назорати чандирии бештар ва имконияти муайян намудани тағйиротҳои вазъияти минбаъда гардад.

Илова бар ин, ҳузури назоратчи барои агент ҳавасмандии берунаро эҷод карда, фаъолияти ӯро дар сурати мавҷуд набудани ҳавасмандии бештари дохилӣ ба кор самараноктар мегардонад. Барои мисол, фаъолияти нозирон дар қонҳои Мисри қадим ё заминҳои шилиқорӣ Чин намунаи хоси ин навъи назорат ба ҳисоб мераванд. Дар шароити ҳозира бошад, кори муаллим, маҳсусан дар синфҳои ибтидоӣ ё фаъолият ва кӯшишҳои мураббии мутахассисони ҷавонон дар заводу фабрикаҳо дар ҷалласаҳои ҳаррӯзаи корхонаҳо мисоли равшани он шуда метавонанд.

Назорати фаъолияти эҷодӣ ё корҳое, ки бо истифодаи дороиҳои мушаххас ва гузоштани талаботи афзоианда ба салоҳият бо ёрии самаранокии натиҷаҳои назорати иҷроиши фаъолияти меҳнатии агент анҷом дода мешаванд, метавонанд характери пурра ё интихобӣ дошта бошанд. Дар вақти назорати пурра миқдор ва сифати ҳамаи натиҷаҳои фаъолияти агент санҷида шаванд, дар вақти назорати интихобӣ танҳо баъзе ҳолатҳои онҳо санҷида мешаванд.

То имрӯз, ин намуди назорат ҳам дар муносибатҳо дар бозор ва ҳам дар доираи падидаҳои ҳамоҳангсозии иерархӣ бештар маъмул аст, зеро ҳамаи онҳо: супоришҳои нақшавӣ, фаъолияти шуъбаи назорати сифат, амали шуъбаи назорати техникӣ, шартҳои шартнома ва ҷалласаҳои чамбастӣ - мисоли равшани шаклҳои назорат аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти корӣ мебошанд.

Гузашта аз ин, шартҳои зарурии мониторинги натиҷаҳои меҳнат, ин муқоисаи натиҷаҳои бадастомада бо ҳар гуна нишондиҳандаҳои ба нақша гирифташуда ё натиҷаҳои фаъолияти ҳаммонанд буда, ҳамеша шартҳоро пурра ба ҷо оварда наметавонад. Чунки дар ин маврид, мушкilotи асосӣ вобаста ба хусусияти ин ё он фаъолияти роҳбар буда, барои ва ба ҳолатҳои гуногуни тасодуфӣ, ки ба натиҷаҳои кор таъсир мерасонанд, вобаста аст.

Масалан, дар корхонаи калоне, ки бозича мебарорад, назорат кардан ба истехсоли маҳсулоти асосӣ назар ба баҳо додан ба натиҷаҳои кори программасози системавӣ, ки кори сети ҳисоббарории корхонаро таъмин мекунад, хеле осонтар аст. Барои директори корхона бошад, барномасоз нисбат ба коргарони истехсолоти асосӣ дорои мушаххастар ва муҳимтар аст, вале дар таҳияи системаи баҳогузори фаъолиятҳо, агар дар завод ӯ ягона мутахассис

бошад, барои мукоиса кардани кори ӯ душворихо ба миён меоянд. Чихати амалисозии ин иқдом корхона метавонад мушовири оид ба арзёбии барномасозиро аз берун, аз дигар муассисаҳо ҷалб кунад, вале ин ҳам масрафи зиёдатӣ талаб мекунад.

Аммо набудани салоҳият имконияти интихоби ниҳоиро байни далелҳои мутахассиси онҳо ва мушовири беруна оиди барномасозӣ ва ё ҳалли ба ин монанди масъалаҳо душвор мегардад. Охир, мушовири беруна дар бораи хусусиятҳои корхонаи мазкур маълумоти кофие надорад ва ин асоснокӣ баҳодихии кори барномасозӣ штатино кам мекунад. Яъне, ин чунин маъно дорад, ки масъалаи ҳолатҳои тасодуфӣ иборат аз онанд, ки дар шароити ҳаҷми калон будани ин корҳо, директор наметавонад бо боварӣ бигӯяд, ки ин агент ё баномасоз, воқеан боинсофона фаъолият кардааст ё не. Чунин ҳолат ҳамчун маҷмӯи таҷҳизот ва усулҳои мебошад, ки ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, конструктивӣ ва амалиро осон ва содда мегардонад.

Эвристика бошад, аз калимаи юнони қадим «ὄρισκω» гирифта шуда, маънояш «меёбам», «пайдо мекунам» буда, он соҳаи илмест, ки хусусияти фаъолияти эҷодиро омӯхта, ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, конструктивӣ ва амалиро осон ва содда мекунад [14].

Эвристика бо психология, физиологияи фаъолияти олии асаб ва кибернетика алоқаманд буда, дар илм дар чорроҳаи фалсафа, психология, назарияи зехнии сунъӣ, забоншиносии сохторӣ, назарияи иттилоот, математика ва физика инкишоф меёбад. Дар илми маърифатӣ ва рафтори иқтисодӣ бошад, эвристика аксар вақт ҳамчун як техникаи махсуси равонӣ ҳисобида шуда, метавонад аксар вақт ба ҳатогиҳо оварда расонад, масалан, “эвристикаи дастрас” [13].

АДАБИЁТ

1. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР: новейший период. -Вильнюс. - ISBN 5-89942-250-3. - М.: Весть, 1992. - 352 с.
2. Блауг М. Познер, Ричард А. // 100 великих экономистов после Кейнса = Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. - СПб.: Экономикс, 2009.- С. 236-237. - 384 с.
3. Вильямсон О.И. Муассисаҳои иқтисодии капитализм. Фирмаҳо, бозорҳо, пудрати «реляционӣ». Санкт-Петербург: Лениздат, 1996.
4. Джон Роджерс Коммонс. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под редакции А.М. Прохоров - 3-е изд. - М.: Советская энциклопедия; 1969; Блауг М. 100 великих экономистов до Кейнса. - СПб.: Экономикс, 2008. - С. 145-147. - ISBN 978-5-903816-01-9. - Архивировано 18 апреля 2016 года.
Максимилиан Карл Эмиль Вебер /<https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
6. Назарзода Х.Х., Нидоев Н.Ф. Качественные изменения институциональной среды в контексте цифровой экономики. Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы межд. науч. практ. конф., посв. «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 27-28 декабря 2022 г. /Под редакции д.т.н. Х.Х. Назарзода и др. - Душанбе: «ДДТТ», 2022. - 482 с. (11-15).
. Нидоев Н.Ф. Таъмини истиклолияти иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: “Ирфон”2007.- 262 с. (саҳ. 36-67, 92-105)
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2022 (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе: ҚДММ “ЭР-граф”, 2022. - 414 саҳ.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23 декабри соли 2022 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <http://president.tj/node/29823>.
10. Познер Ричард. Таҳлили иқтисодии қонун, 2004. -Дар 2 ҷилд. - ISBN 978-0-7355-6354-4./Тарҷума аз англисӣ, зери таҳрири В.Л. Тамбовцева. – Санкт-Петербург: Мактаби иқтисодӣ, 2004, - Ҷ.1. - 544 саҳ. - Ҷ.2. - 464 саҳ.
11. Рональд Гарри Коуз Природа фирмы, 1937; Фирма, рынок и право, 1993;

12. Торстейн Веблен Теория праздного класса /<https://yandex.ru /search/? clid =1882628&text =торстейн + веблен+ институционализм &lr=10318>.
13. Уолтон Хэмилтон. Муносибати институтсионалӣ ба назарияи иқтисодӣ. Шарҳи иқтисодии Амрико. - 1919. - №9(1), Замима.- Саҳ. 309-318.
14. Философия: Энциклопедический словарь. Под ред. А.А. Ивина. ISBN 5-8297-0050-6. - М.: "Гардарики", 2004. – 1072 с.
15. Эвристика. Википедия свободной энциклопедии, научная область / [https:// ru. wikipedia. org/](https://ru.wikipedia.org/).
16. Элино́р Остро́м. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности. - М.: Мысль, ИРИСЭН, 2011; Капелюшников Р.И. Множественность институциональных миров: Нобелевская премия по экономике-2009 // Экономический журнал ВШЭ. - 2010. - № 1. - С. 24,25,37. Архивировано 24 августа 2017 года.
17. Ҳерберт А. Саймон. Назарияи қарорҳои қабулшуда дар иқтисод ва илми рафтор. // Марҳилаҳои афкори иқтисодӣ. Ҷилди 2. Назарияи фирма. Зери таҳрири умумии В.М. Гальперин. - Санкт-Петербург: Мактаби иқтисодӣ. 2000; Асосҳои методологии иқтисодӣ, дар китоби: Таҷқиқоти системавӣ. 1989-90. М.: Наука, 1991. - 378 саҳ.
18. Чон Кеннет Гелбрейт Чамъияти фаровон /The Afsment Soctery, 1958/; Чамъияти нави индустриалӣ /The new industrial State, 1967/; Назарияҳои иқтисодӣ ва ҳадафҳои чамъият /Economics and the Public Puzpose, 1973/.

УДК.: 338.242.42

Норматова Ш.М., Шарипова М.Н.

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

Мақола доир ба чиҳатҳои амалии таҳлили ҳолати рушди савдои чаканаи вилояти Суғд бахшида шудааст. Дар он, асосҳои амалии ташаккули гардиши молии савдои чаканаи вилояти Суғд ва ҳиссаи динамикаи инкишофи он дар низоми савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил кардашуда, дар муқоиса ба нишондиҳандаҳои минтақаҳои дигар ва дар маҷмӯи ҷумҳурӣ ҳолати ҷойдошта арзёбӣ карда шудааст. Дар асоси чамъбасти натиҷаҳои таҳлили нишондиҳандаҳои соҳаи савдои чакана ҳулсабарорӣ кардашуда, ҳолати воқеӣ ва хусусиятҳои рушди савдои чаканаи вилояти Суғд арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: савдои чакана, гардиши моли чакана, соҳаи савдои чакана, минтақаҳо, динамикаи савдои чакана

Норматова Ш.М., Шарипова М.Н.

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена практическим аспектам анализа развития розничной торговли в Согдийской области. В нем проанализированы основы формирования финансового потока розничной торговли Согдийской области, его доля и динамика развития в системе розничной торговли Республики Таджикистан в сравнении с показателями других регионов и текущей ситуацией по республике. На основе обобщения результатов анализа показателей розничной торговли оценена реальная ситуация и особенности развития розничной торговли в Согдийской области.

Ключевые слова: розничная торговля, розничный товароборот, отрасль розничной торговли, регионы, динамика розничной торговли.

Normatova Sh.M., Sharipova M.N.

**ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF RETAIL DEVELOPMENT
TRADE IN SOGD REGION**

The article is devoted to the practical aspects of analyzing the development of retail trade in the Sughd region. It analyzes the basis for the formation of the financial flow of retail trade in the Sughd region, its share and dynamics of development in the retail trade system of the Republic of Tajikistan in comparison with indicators of other regions and the current situation in the republic. Based on a generalization of the results of the analysis of retail trade indicators, the real situation and features of the development of retail trade in the Sughd region are assessed.

Key words: retail trade, retail trade turnover, retail trade industry, regions, retail trade dynamics.

Савдои намуни фаъолият ё соҳаи хочагидорӣи халқи мамлакат мебошад, ки барои таъмини раванди ташкили муносибатҳои иқтисодӣ, махсусан ташкили муносибатҳои истеъмоли дар низоми иқтисодиёти миллии нақш мегузорад.

Иҷунин соҳаи савдо соҳаи фаъолиятест, ки бевосита барои ташкили муносибатҳои мубодила ва тақсимот саҳми асосӣ мегузорад. Тавассути соҳаи савдо, махсусан савдои чакана муносибатҳои истеҳсоли ва истеъмоли хочагии халқи мамлакат бо ҳам пайванд ва ба амал бароварда мешавад.

Савдои чакана яке аз намудҳои асосии соҳаи савдо дар сохтори иқтисодиёти вилояти Суғд ва бозори истеъмолии он ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин соҳаи савдои чакана дар вилояти Суғд барои ноил гардидан ба мақсади асосии он, ки аз таъмини қонеъгардонии талаботи аҳоли бо молу хизматҳо иборат аст, нақши беандоза мегузорад.

Соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд дар гардиши молии савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши хеле назаррас ва усутуворонаи рушдро дорад, ки тибқи маълумоти ҷадвали 1 метавон ҳисса ва инкишофи онро мушоҳида намуд.

Ҷадвали 1. Динамикаи савдои чакана дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

(млн.сомонӣ)

Номгӯи минтақаҳо	Соҳа					Динамика				
	2018	2019	2020	2021	2022	2019 нисба т ба 2018	2020 нисба т ба 2019	2021 нисба т ба 2020	2022 нисба т ба 2021	2022 нисба т ба 2018
Дар Ҷумҳурӣ	28616,4	32050,4	31377,3	35456,4	39498,4	112,00	97,90	113,00	111,40	138,03
ВМКБ	139,3	156	152,7	172,6	192,2	111,99	97,88	113,03	111,36	137,98
Вилояти Суғд	9568,3	10716,5	10491,5	11855,3	13206,9	112,00	97,90	113,00	111,40	138,03
Вилояти Хатлон	7631,8	8547,6	8368,1	9456	10534	112,00	97,90	113,00	111,40	138,03
ш. Душанбе	7082,7	7932,7	7766,1	8775,7	9776,1	112,00	97,90	113,00	111,40	138,03
НТЧ	4194,2	4697,6	4598,9	5196,9	5789,3	112,00	97,90	113,00	111,40	138,03

*Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҚТ, 2023. Саҳ. 341

Тибқи маълумоти ҷадвали болоӣ дида мешавад, ки савдои чаканаи вилояти Суғд дар давраҳои таҳлилшаванда бо нишондиҳандаҳои 112,00%, 97,90%, 113,00%, 111,40% ва 138,03% тамоюли инкишофро дорад, ки дар сатҳи дигар минтақаҳои кишвар динамикаи инкишофи он (138%) қарор мегирад.

Албатта, ҳаҷми савдои чаканаи вилояти Суғд дар ин давраҳои таҳлили нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар хеле боло рафтааст, ки дар соли 2022 ҳаҷми он нисбат ба соли 2018 ба 1351,6 млн.сомонӣ ё 38% зиёд гардида, бузургии он ба 13206,9 млн. сомонӣ баробар шудааст.

Барои баҳодихии нақши савдои чаканаи вилояти Суғд дар нишондиҳандаҳои савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти расми 1-ро дида мебароем.

Дар асоси расми 1 дида мешавад, ки дар соли 2022 ҳиссаи савдои чаканаи вилояти Суғд аз ҳама минтақаҳои ҷумҳури бештар буда, дар ҳаҷми умумии савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 33,44% нақшии асосиро дар ташаккули гардиши моли чаканаи он мебозад.



Расми 1. Ҳиссаи савдои чаканаи вилояти Суғд дар ташаккули савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [7 с. 342]

Албатта, нишондиҳандаи мазкур нақши савдои чаканаи вилояти Суғдро танҳо дар ташаккули гардиши молии савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад. Вале, барои ифодаи нақши пурраи он дар ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкили истеъмолот дар ҳуди минтақаи вилояти Суғд ин нишондиҳандаҳо кофӣ намебошанд. Аз ин лиҳоз, барои тавсифи ҳолати савдои чаканаи вилояти Суғд бузургии нишондиҳандаи ба ҳар сари аҳоли мувофиқати гардиши моли чакана дар вилоят дида мебароем.



Расми 2. Гардиши савдои чаканаи ба ҳар нафар аҳоли дар ҷумҳури ва минтақаҳои он дар соли 2022 (ҳисоби муаллифон)

Тибқи маълумоти расми 2 дида мешавад, ки ҳаҷми гардиши савдои чакана дар вилояти Суғд ба ҳар нафар аҳоли барои соли 2022 ба нишондоди 4,6 ҳаз.сомонӣ баробар шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса бо дигар манотиқи кишвар, ба ғайр аз шаҳри Душанбе (8,01 ҳаз.сомонӣ), нишондоди баландтарин маҳсуб меёбад.

Барои таҳлили миқдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳои рушди корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд асосноксозии зарурияти объекти таҳқиқотро дар таркиби иқтисодиёти вилоят муҳим мешуморем. Аз ин сабаб, гузаронидани таҳлили динамикии рушди корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғдро зарур мешуморем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Тамоюли афзоиши шумораи корхонаҳои савдои чакана дар вилояти Суғд барои солҳои 2018-2022*

Нишондиҳанда	2018	2019	2020	2021	2022	2022 ба 2018, %
Шумораи корхонаҳои савдои чакана	1028	1271	1469	1734	1783	173,4
аз ҷумла:						
дар шаҳрҳо	659	761	949	1214	1094	166
вазни қиёсӣ, %	64,1	59,9	64,6	70	61,3	
дар деҳот	369	510	520	520	689	186,7
вазни қиёсӣ, %	35,9	40,1	35,4	30	38,7	

* Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҶТ, 2023. Саҳ. 342

Тибқи нишондоди ҷадвали 2 дар давраи таҳлил, шумораи умумии корхонаҳои савдои чакана барои манотиқи вилояти Суғд дар давраи соли 2022 дар муқоиса бо давраи соли 2018 ба 173,4% афзоиш ёфтааст, ки теъдоди онҳо 1783 ададро ташкил медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар сохтори савдои чаканаи вилояти Суғд тамоюли мусбии рушд, ҳам дар корхона ва ҳам соҳибкорони инфиродӣ дар гули ин давра ба назар мерасад.

Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи савдои чакана дар вилояти Суғд ҷузъи муҳими сохтори иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта, миқдори корхонаҳои соҳаи савдои чакана бошад, дар давраи рушд қарор дорад ва байни дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ баъди пойтахт мавқеи роҳбарикунандаро ишғол менамояд.

Инчунин барои арзёбии ҳолати соҳаи савдои чакана дида баромадани сохтори манбаи ташаккулёбии молгардиши корхонаҳои соҳаи савдои чакана муҳим аст. Барои таҳлили нишондиҳандаҳои ташаккулёбии сохтори молгардиши корхонаҳои соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд ҷадвали 3 пешниҳод мегардад.

Ҷадвали 3. Сохтори ташаккулёбии манбаҳои гардиши моли соҳаи савдои чакана дар вилояти Суғд*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2022 ба 2018, %
Ҳаҷми умумии гардиши молӣ	11695,4	12041,2	11488,2	13175,6	13381,4	114,4
аз он ҷумла:						
сектори давлатӣ, млн. сомонӣ	2,5	2,6	2,9	1,4	0,07	-1,33
вазни қиёсӣ, %	0,02	0,02	0,02	0,01	0,0005	-
савдои кооперативӣ, млн. сомонӣ	0,9	0,05	-	-	-	-
вазни қиёсӣ, %	0,007	0,0004	-	-	-	-
савдои тижоратӣ, млн. сомонӣ	4099,6	4511,6	3922,5	5007,4	4902,7	119,6
вазни қиёсӣ, %	35	37,5	34,1	38	36,6	-1,4 б.ф
бозори номуташаккил	7592,4	7526,9	7562,8	8166,8	8478,6	111,7
вазни қиёсӣ	64,9	62,5	65,8	62	63,3	+1,3 б.ф

*Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҶТ, 2023. Саҳ. 343

Тибқи натиҷаҳои таҳлили маълумоти омории дар чадвалҳои болоӣ додашуда, метавон хулосабарорӣ намуд, ки дар сохтори гардиши молии савдои чаканаи вилояти Суғд дар мувофиқа бо намуд ва шаклҳои савдо барои солҳои 2018-2022 танҳо бахши савдои ғайридавлатиро дида метавон, зеро ҳиссаи он 99,9 %-ро ташкил додааст.

Ҳамчунин қайд намудан ба мавридаст, ки имрӯз, тамоюли рушди нишондиҳандаҳои соҳаи савдои чакана дар вилояти Суғд ва манотиқи он, дар маҷмуъ, аз рӯи суръати тағйирёбии сохтор ва гардиши молӣ, нишондиҳандаи миёнаи гардиши молии савдои чакана ба ҳар нафар аҳоли, сатҳи қонёгардонии талаботи аҳоли ба молҳои ниёзи мардум дар бозорҳои истеъмоли асоснок сохта мешавад.

Маврид ба ёдоварист, ки новобаста аз беҳтар гаштани сатҳи некӯаҳволии мардуми вилояти Суғд ва умуман мамлакат, ҳанӯз ҳиссаи хароҷот барои хариди маҳсулоти ниёзи мардум ва инчунин хизматҳо бо маром инкишоф ёфта истодаанд.

Чадвали 4. Сохтори гардиши моли савдои чакана тибқи гурӯҳи молҳо*

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2022 ба 2018, %
Ҳамаги молҳо, млн.сомонӣ	8089,4	9041,8	9448,9	12082,1	13204,2	163,2
аз ҷумла:						
молҳои озуқаворӣ, млн. Сомонӣ	3915,3	4475,7	5215,8	6741,8	7183,1	183,4
вазни қиёсӣ, %	48,4	49,5	55,2	55,8	54,4	-1,4 б.ф
молҳои ғайриозуқаворӣ, млн. Сомонӣ	4174,1	4566,1	4233,1	5340,3	6021,1	144,2
вазни қиёсӣ, %	51,6	50,5	44,8	44,2	45,6	+1,4 б.ф

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҚТ, 2023. Саҳ. 342

Масалан, ҳиссаи хароҷоти аҳоли агар барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар соли 2018 мувофиқан ба 48,4 ва 51,6 % баробар бошад, пас ҳиссаи гардиши молҳои озуқаворӣ дар сохтори умумии гардиши савдои вилояти Суғд ба 54,4 % ва молҳои ғайриозуқаворӣ ба 45,6 % баробар гардидаанд (ҷадвали 4).

Аз натиҷаи таҳлили маълумотҳои ҷадвали 4 мушоҳида мегардад, ки дар марҳилаи таҳлил ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар сохтори гардиши молии вилояти Суғд, то 54,4 % афзоиш ёфтааст. Сабаби асоси тамоюли афзоишро мо, дар тадриҷан инкишоф ёфтани нархи молҳои озуқаворӣ ва инчунин паст гардидани сатҳи даромади аҳоли аз ҳисоби пастшавии сатҳи қуръби асъори миллӣ мебинем.

Дар натиҷа, аз таҳлили нишондиҳандаҳои арзёбии ҳолати савдои чаканаи вилояти Суғд дида мешавад, ки он дорои чунин хусусиятҳо:

➤ Натиҷаи таҳлили динамика ва сохтори гардиши молии савдои нишон дод, ки он дар 5 соли охир динамикаи инкишофро (138,03%) дошта, ҳиссаи он 33,4% дар сохтори гардиши молии савдои чаканаи ҷумҳуриро ташиил додааст, ки минтақаи бузургтарини ҷумҳурӣ аз лиҳози гардиши молӣ маҳсуб меёбад;

➤ Натиҷаи таҳлили гардиши моли чакана ба сари ҳар нафар аҳоли нишондод, ки вилояти Суғд бо нишондоди 4,6 ҳаз.сомонӣ дар ҷои дуюм аз байни минтақаҳои кишвар пас аз шаҳри Душанбе (8,01 ҳаз.сомонӣ) қарор дорад, ки мавҷудияти талаботи аҳолиро ба он нишон медиҳад;

➤ Таҳлили сохтори ташаккулёбии манбаҳои гардиши моли соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд нишон дод, ки ҳиссаи зиёди онро (63,3%) бозори номутташаққил ташкил медиҳад, ки хусусияти номутташаққилии пурраи соҳаро ифода менамояд;

➤ Таҳлили сохтори гардиши моли чакана аз рӯи гурӯҳҳои мол нишон дод, ки соҳаи савдои чаканаи вилоят бештар хусусияти тичорати молҳои озуқавориро ба худ касб намудааст, ки аз

кохиши молҳои ғайриозуқаворӣ ё худ саноатӣ гувоҳӣ медиҳад.

Ба андешаи мо, ҳолати ҷойдошта дар соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд аз истифода нагардидани иқтисодии бузурги тичоратии он, гувоҳӣ медиҳад. Сабабгори ин ҳолат омилҳои сатҳи пасти сармоягузорӣ, норасоии кадрҳои дорои ихтисоси касбӣ, сатҳи пасти инфрасохторҳои зарурӣ доништа мешавад. Ҳалли ин мушкилотҳо, барои таъмини рушди самаранокии савдои чакана, рушди дастрасии нархҳо, афзоиши намуд ва анвои молӣ, инкишофи сифати хизматрасонӣ, зиёдшавии даромади субъектон, афзоиши воридотҳои андозӣ ва дигарон замина мегузорад.

Дар натиҷа, аз таҳлили сохтор ва нишондиҳандаҳои савдои чакана дар вилояти Суғд дида мешавад, ки дар баробари тағйиротҳои мусбӣ, ханӯз муаммоҳои ҳалталаб дар самти таъминоти молҳои истеҳсолоти ватанӣ, инчунин расидан ба дараҷаи баланди хизматрасонӣ дар соҳаи савдои чакана барои аҳолии вилояти Суғд мавҷуд мебошад. Бинобар он, натиҷаҳои таҳқиқи таҳлили мушкилотҳои ҷойдошта метавонанд ҳамчун асос барои рушди савдои чакана мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Алиев А.Р. Инновационное развитие сферы общественного питания в условиях рыночной экономики: монография / Под. ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Худжанд: Ношир, 2023. - 160 стр.
 2. Амонов С.С. Таъмини рақобаттавонии субъектҳои савдои чакана дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ (дар мисоли ш. Душанбе) автореф. дис номз.илми иқтисод.:08.00.05. / Амонов Саҳбон Сарватҷонович – Душанбе, 2022, -24 с.
 3. Закон Республики Таджикистан «О торговле и бытовом обслуживании» г. Душанбе, 28 февраля 2013 г. №467. – 38 с.
 4. Кравченко Л.И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле / Л.И. Кравченко. – М.: Новое знание, 2012. – 509 с.
 5. Лутфулоев М.Д. Хусусиятҳои рушди савдои чакана дар шароити иқтисоди рақамӣ (дар мисоли шаҳри Хучанд): автореф.дис номз.илми иқтисод.:08.00.05. / Лутфуллоев Мазбурҷон Дадоҷонович – Душанбе, 2022, - 24с.
 6. Мариншоев М.М. Формирование социально-экономического механизма развития розничной торговли (на материалах г. Душанбе): автореф. дис.канд. экон. наук: 08.00.05 / Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич –Душанбе, 2017. - 24с.
 7. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҚТ, 2023. 419 с.
- Раджабов Р.К. Инфраструктура розничной торговли и пути ее совершенствования. Монография / Р.К. Раджабов, А.А. Исоков, М.М. Шарипов. – Худжанд: «Ношир», 2006. – 160 с.

УДК.: 314.7, 314.74, 314.748

Нуралиева М.Д.

ТАСНИФОТ ВА РАВИШҲОИ МУҲОЧИРАТИ АҲОЛӢ

Дар мақола яке аз равандҳои мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ барои ҳама кишварҳои ҷаҳонӣ, раванди муҳочират мавриди тадқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаст. Муҳочирати дохила яке аз шаклҳои муҳочирате мебошад, ки назар ба муҳочирати беруна камтар тадқиқ гардидааст. Мақсади тадқиқоти мазкур ошкор кардани сабабҳо ва омилҳои таъсиррасон ба муҳочирати дохила, ҳамчун ҷузъи муҳими илми нуфус иборат мебошад. Ҳамзамон таърифи мафҳуми муҳочират метавонад дар заминаҳои гуногун ва дар сатҳҳои гуногуни танзими ҳуқуқӣ ва илмӣ таҳқиқ гардида, яқинд таснифот ва равишҳои гуногуни муҳочирати аҳоли пешниҳод гардидааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки таърифи васеътари муҳочират дар

конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳоҷират" дарҷ гардидааст. Раванди муҳоҷирати аҳоли аз рӯи омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ тибқи ақидаҳои таҳқиқотчиён гуруҳбандӣ карда шудаанд. Аз ҷониби муаллиф шаклҳои муқоисавии муҳоҷирати аҳоли таҳия гардида, қайд карда шудааст, ки ҳар як ҳолати муҳоҷират беназир буда, аз шароит ва ниёзҳои инфиродии одамон вобаста аст. Муҳоҷирати аҳоли метавонад ба тағйироти назарраси демографӣ дар ҳарду минтақаи ихроҷ ва вориди муҳоҷирон оварда расонад.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати доҳила, шаклҳои муҳоҷират, эндогенӣ, экзогенӣ, захираҳои меҳнатӣ, омилҳои муҳоҷират, муҳоҷирати маҷбурӣ ва ихтиёрӣ, сабабҳо ва оқибатҳои муҳоҷират.

Нуралиева М.Д.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ПОДХОДЫ К МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ

В статье рассматривается один из самых сложных социально-экономических процессов для всех стран мира-миграционный процесс. Внутренняя миграция является одной из форм миграции, которая менее изучена, чем внешняя миграция. Целью данного исследования является выявление причин и факторов, влияющих на внутреннюю миграцию, как важный компонент науки о влиянии. При этом определение понятия миграция может быть исследовано в различных контекстах и на разных уровнях правового и научного регулирования, предложено несколько различных классификаций и подходов миграции населения. В статье отмечается, что более широкое определение миграции закреплено в Законе Республики Таджикистан "об иммиграции". Процесс миграции населения классифицируется по эндогенным и экзогенным факторам в соответствии с представлениями исследователей. Автор разработал сравнительные формы миграции населения и отметил, что каждая ситуация миграции уникальна и зависит от индивидуальных условий и потребностей людей. Миграция населения может привести к значительным демографическим изменениям как в зонах оттока, так и притока мигрантов.

Ключевые слова: внутренняя миграция, формы миграции, эндогенность, экзогенность, трудовые ресурсы, факторы миграции, вынужденная и добровольная миграция, причины и последствия миграции.

Nuralieva M.D.

CLASSIFICATION AND APPROACHES TO POPULATION MIGRATION

The article examines one of the most difficult socio-economic processes for all countries of the world - the migration process. Internal migration is one of the forms of migration that is less studied than external migration. The purpose of this study is to identify the causes and factors influencing internal migration as an important component of impact science. At the same time, the definition of migration can be studied in different contexts and at different levels of legal and scientific regulation, several different classifications and approaches of population migration are proposed. The article notes that a broader definition of migration is enshrined in the Law of the Republic of Tajikistan "on Immigration". The migration process is classified according to endogenous and exogenous factors in accordance with the ideas of researchers. The author has developed comparative forms of population migration and noted that each migration situation is unique and depends on individual conditions and needs of people. Migration of the population can lead to significant demographic changes in both outflow and influx zones.

Keywords: internal migration, forms of migration, endogeneity, exogeneity, labor resources, migration factors, forced and voluntary migration, causes and consequences of migration.

Муҳочират як раванди мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки бевосита ё бавосита бо ҳамаи ҷонибҳои ҳаёти ҷомеа алоқаманд аст. Муҳочират тақсимои худудӣ, хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии аҳоли, захираҳои меҳнатиро тағйир медиҳад, ба иқтисодиёти кишвар ба таври муайян таъсир мерасонад ва бо ин омили рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаи мушаххас мебошад.

Муҳочират метавонад бо сабабҳои гуногун — иқтисодӣ-меҳнатӣ (тағйири ҷои кор, касб, зини мансабӣ), иҷтимоӣ-иқтисодӣ (талаш барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, гузаронидани синну соли нафақа дар иқлими гармтар ва мусоид), иҷтимоӣ-солимигардонӣ (зарурати тағйирёбии иқлим аз сабаби бемории худи муҳочир ё аъзои оила, рафтани ба минтақаи аз ҷиҳати экологӣ тозатар), демографӣ (издивоҷ, муттаҳид кардани аъзои оила) ба вучуд ояд.

Муҳочирати аҳоли маъноӣ кӯчонидани аҳолиро аз марзҳои маъмурӣ нисбат ба ҷойҳои истиқомат ва пешниҳоди қувваи кориро дорад. Дар таҳлили демографӣ одатан муҳочиратро бо иваз кардани ҷои истиқомати доимӣ баррасӣ мекунад. Дар ин маъно, муҳочират ба рушди демографии қаламравҳо ҳам аз ҳисоби афзоиш ё коҳиши шумораи аҳоли ва тағйирёбии сохторҳои он ва ҳам аз ҳисоби таъсир ба нишондиҳандаҳои тақрористеҳсоли аҳолии сокинони доимии нави кишвар саҳм мегузорад.

Таҳлили демографӣ муҳочиратро аксар вақт ҳамчун " монеа " барои таҳлили тақрористеҳсоли аҳоли баррасӣ мекунад, зеро вуруд ё хуруҷи муҳочироне, ки нисбат ба аҳолии қаламрави мавриди назар низоми тақрористеҳсолкунӣ доранд, метавонанд нишондиҳандаҳои тақрористеҳсоли аҳолии ин қаламравро таҳриф кунанд. Масалан, вуруди аҳолии дорой сатҳи баланди таваллуд метавонад сатҳи таваллуди аҳолии минтақаро баланд бардорад, гарчанде ки таваллуди аҳоли бетағйир боқӣ мемонад. Ба маъноӣ васеътар, сухан дар бораи ҳаракати аҳоли меравад, ки ба он маҷмӯи ҳамаи ҳаракатҳои худудӣ, ҳам дар дохили аҳоли (масалан, иваз кардани ҷои истиқомат дар марзҳои як шаҳр) ва ҳам дар байни аҳоли дохил карда мешаванд.

Ба шиддати муҳочирати аҳоли ва самти ҷараёни он тамоми гуногунии омилҳои мавҷудаи ҷомеа таъсир мерасонад: сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, низоми сиёсӣ, фазои ҳуқуқӣ, сохтори иҷтимоӣ, вазъи демографӣ ва экологӣ, вазъи бозори меҳнат, сиёсати муҳочирати давлат, офатҳои иҷтимоӣ ва табиӣ.

Муҳочирати аҳоли падидаи кӯчидани одамон аз як кишвар, минтақа ё маҳал ба кишвари дигар, ки бо сабабҳои гуногун ба вучуд омадааст ва оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ дорад.

Дар ҳақиқат, омӯзиши муҳочирати аҳоли ҷузъи муҳими илми нуфус мебошад. Ин фазои тадқиқотӣ ҳаракати одамонро байни минтақаҳои гуногуни зист ва кишварҳо меомӯзад. Омӯзиши муҳочират ба мо имкон медиҳад, ки сабабҳо ва оқибатҳои ин раванд ва таъсири онро ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа дарк намоем.

Ба муҳочирати аҳоли ба омилҳои гуногун таъсир мерасонад, аз ҷумла омилҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ фарқияти музди меҳнат, имкониятҳои шуғл ва дурнамои иқтисодӣ метавонанд муҳочиратро ҳавасманд кунанд. Омилҳои сиёсӣ, аз ҷумла низоъҳо, ноустувории сиёсӣ ва тағйирот дар қонунгузории муҳочират низ метавонанд дар қабули қарор бораи эмиграция ё иммиграция нақш дошта бошанд. Омилҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ робитаҳои оила ва дӯстон, шабакаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ низ метавонанд ба қарори муҳочират намудан, таъсир расонанд. Омилҳои экологӣ, аз ҷумла офатҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим ва мушкilotи экологӣ низ метавонанд сабаби муҳочират бошанд. Ниҳоят, омилҳои этникии марбут ба муноқишаҳои этникӣ ё дарёфти шароити бехтарин барои гурӯҳҳои муайяни этникӣ низ метавонанд дар равандҳои муҳочират нақш дошта бошанд.

Омӯзиши илмии муҳочират бо тасвияи "қонунҳои кӯчидан" аз ҷониби Э.Г. Равенштейн дар соли 1885 оғоз ёфт [6, с.167]. Аз он вақт инҷониб, маълумот оиди ҳаракати аҳоли дар фазо барои бисёр таҳқиқоти илмӣ дар ин соҳа асос гардид.

Олимон дар бораи моҳияти мафҳумҳои "муҳочирати аҳоли" ва "ҳаракати аҳоли" ақидаҳои гуногун доранд. Дар ҷанбаи демографӣ, кӯчиши аҳоли маъноӣ ҳаракати ҷисмонии

аҳолиро дар фазо дорад, дар ҳоле ки чанбаи иҷтимоии кӯчиш бо тағйирёбии мақоми шахс, ба монанди тағйирёбии шуғл алоқаманд аст.

Дар демографияи иқтисодӣ муҳочират маънои кӯчиши аҳолиро тавассути сарҳадҳои давлатӣ ё маъмури бо тағйир додани ҷои истиқомати доимӣ дорад. Ин истилоҳ ҳам чанбаи фазоии муҳочиратро, ки бо ҳаракат ба масофаи муайян алоқаманд аст ва ҳам намудҳои гуногуни муҳочиратро ба назар мегирад.

Ҳамин тариқ, кӯчиш доираи васеи ҳаракатҳоро дар бар мегирад, дар ҳоле ки муҳочират ба ҳаракат бо убури марзҳо ва иваз кардани ҷои истиқомати доимӣ тамаркуз мекунад.

Дар кори худ Уейнберг А.А. изҳор намудааст, ки "Муҳочирати аҳоли ин тағйирёбии ҷои зист доимӣ ё муваққатӣ (ба муддати тӯлонӣ, масалан, дар мавриди кори мавсимӣ), ин гузариши рамзӣ аз як маҳалла ба дигар дар давраи ҳаёти инсон аст"[7, с.265].

Таърифи дигари мафҳум аз ҷониби Ҷ. Мангалам пешниҳод карда шудааст: "Муҳочиратин нисбатан доимӣ ҳузур надоштани шахс ё гурӯҳи одамон аст, яъне муҳочир аз як макони ҷуғрофӣ ба ҷои дигар ҳаракат мекунад ва ин гузариш пеш аз қабули қарор аз ҷониби муҳочир дар асоси тартиби иерархии системаи арзишҳо ва дар натиҷаи тағйироте, ки дар системаи муҳочирати байналмилалӣ ба амал меоянд, сурат мегирад"[5, с.8].

Муҳочират метавонад аз ҷиҳати табиат ва хусусият гуногун бошад. Баъзе одамон метавонанд тасмим гиранд, ки ба кишвар ё минтақаи нав барои истиқомати доимӣ кӯчида, ҷой ва маркази асосии фаъолияти худро иваз кунанд. Ин метавонад ба дарёфти имкониятҳои бехтарини иқтисодӣ, иҷтимоӣ ё таълимӣ, канорагирӣ аз муноқишаҳо ё ноустувории сиёсӣ, пайвастан ба оила ё дигар сабабҳои шахсӣ бошад.

Аз тарафи дигар, муҳочират метавонад муваққатӣ бошад, вақте ки одамон барои муддати муайян ҷой иваз мекунанд ва бо ҷои зисти худ робита доранд. Ин метавонад коргарони мавсимӣ, коргарони муваққатӣ, донишҷӯёне, ки барои таҳсил ба хорича мераванд ва онҳое, ки барои иҷрои кор ё лоиҳаҳои шартномавӣ ҳаракат мекунанд, дар бар гирад.

Таърифи муҳочират ва ҳаракат аксар вақт байни онҳо сарҳади возеҳ муқаррар мекунад. Масалан, ҳаракатҳои гардиши ҳаррӯза, ки бо убури марзҳо алоқаманданд, аммо боиси тағйири ҷои истиқомати доимӣ намешаванд, ба таърифҳои муҳочират, тавре ки дар боло зикр шуд, мувофиқат намекунанд.

Ҳамин тариқ, таърифи муҳочират одатан ба тағйир додани ҷои истиқомат ва убури сарҳад диққати махсус медиҳад, ки муҳочиратро аз дигар шаклҳои ҳаракат дар фазо, ба монанди гардиши ҳаррӯза фарқ мекунад.

Мувофиқи таърифи луғати демографии IUSSP (Иттиҳоди байналмилалӣ омӯзиши аҳоли), муҳочират ҳамчун шакли ҳаракати фазоӣ, ки бо тағйирёбии ҷои зист ва убури марзҳои маъмури ва давлатӣ алоқаманд аст, баррасӣ карда мешавад. Ин метавонад ҳам тағйироти доимӣ ва ҳам муваққатии ҷои зистро дар бар гирад.

Бояд қайд кард, ки муҳочирати дохилӣ муҳочирати ихтиёрии аҳоли ва кӯчонидани аҳолиро аз ҷойҳое, ки ба равандҳои экзогенӣ дучор мешаванд, дар бар мегирад. Муҳочирати беруна бошад, муҳочирати бебозгашт ва муҳочирати меҳнатии берунаи аҳолиро фаро мегирад. Ҳамзамон ин таъриф на ҳама намудҳои муҳочиратро, ҳам дохилӣ ва ҳам беруниро дар бар мегирад. Таърифи васеътари муҳочират дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочират" дарҷ гардидааст: "муҳочират ҳамчун ҳаракати бебозгашт, муваққатӣ ва мавсимии шахсони воқеӣ ҳам дар дохил ва ҳам берун аз кишвар муайян карда мешавад"[8].

Мафҳуми муҳочират метавонад дар заминаҳои гуногун ва дар сатҳҳои гуногуни танзими ҳуқуқӣ ва илмӣ таърифҳои гуногун дошта бошад. Таърифи муҳочират, ки дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочират" оварда шудааст, равиши васеътареро ифода мекунад, ки шаклҳои гуногуни ҳаракати шахсони воқеиро ҳам дар дохил ва ҳам берун аз он дар бар мегирад. Ин ҳаракати бебозгашт, муваққатӣ ва мавсимиро дар бар мегирад.

Муҳочирати дохилӣ ба кӯчонидани аҳоли дар дохили як кишвар ишора мекунад. Ин метавонад ихтиёран кӯчонидани одамон аз як минтақа ба минтақаи дигар дар ҷустуҷӯи

имкониятҳои беҳтар ё аз сабаби тағйирёбии вазъи оилавӣ ё корӣ бошад. Муҳоҷирати дохилӣ инчунин метавонад аз омилҳои экзогенӣ, аз қабилӣ офатҳои табиӣ, низоъҳои мусаллаҳона ё дигар ҳолатҳои фавқулодда, ки одамонро маҷбур мекунад, ки макони зисташонро тарк кунанд, ба вучуд ояд.

Муҳоҷирати беруна ҳаракати аҳолиро аз сарҳади як кишвар барои истиқомати доимӣ ё муваққатӣ дар кишвари дигар дар бар мегирад. Муҳоҷирати бебозгашт маънои кӯчанидани ниҳой ба кишвари дигарро бо мақсади истиқомати доимӣ ва тағйир додани шаҳрвандӣ дорад.

Ҳамин тариқ, дар қонунгузориҳои Тоҷикистон фаҳмиши умумии муҳоҷират пешниҳод карда мешавад, ки шаклҳои гуногуни ҳаракати аҳолиро ҳам дар дохил ва ҳам берун аз он дар бар мегирад.

Тадқиқотҳо оид ба муҳоҷирати аҳоли якҷанд таснифот ва равишҳои гуногунро пешниҳод карданд. Чомеашиноси амрикоӣ Файрчайлд Г.П. [9]. муҳоҷиратро бо назардошти фарқиятҳои фарҳангӣ ва мавҷуд будан ё набудани зӯрварӣ тасниф кардааст. Вай намудҳои муҳоҷиратро ба монанди муҳоҷирати фарҳангӣ (кӯчанидани одамон дар ҷустуҷӯи таҷрибаҳои нави фарҳангӣ), муҳоҷирати гурезаҳо (кӯчанидан аз сабаби таъқиб ё зӯрварӣ), муҳоҷирати иқтисодӣ (кӯчанидан дар ҷустуҷӯи имкониятҳои беҳтарини иқтисодӣ) ва ғайра ҷудо намудааст.

Иммануил Кант низ намудҳои гуногуни муҳоҷиратро баррасӣ кардааст. Вай муҳоҷирати давршаклро дар робита бо ҷӯпонони бодиянишин, ки вобаста ба мавсим ва мавҷудияти чарогоҳҳо бо рамаҳои худ ҳаракат мекарданд, зикр кард. Кант инчунин истилоҳи "трансмигрансия" - ро зикр кард, ки ба муҳоҷирати тӯлонӣ ба масофаи дур ишора мекунад, ки аксар вақт бо тағйири ҷои зист ва кӯчидан ба кишвари дигар алоқаманд аст.

Таснифоти дигари муҳоҷират таснифоти пешниҳодкардаи Белтрамон мебошад, ки буриши сарҳадҳои беруна ва дохилиро ҷудо кардааст. Вай истилоҳҳои "extra-muros" (берун аз сарҳад) ва "intra-muros" (ба дохили сарҳад) - ро барои тавсифи муҳоҷирати беруна ва дохилӣ истифода бурд. Ин равиш ба сарҳадҳои берунии давлатҳо ва таъсири онҳоро ба равандҳои муҳоҷират тваҷҷуҳ мекунад.

Ҷорҷ П. муҳоҷиратро ба ду гурӯҳ тақсим кард - иқтисодӣ ва ба зарурати кӯчидан алоқаманд. Петерсен У. байни муҳоҷирати инноватсионӣ (тағйири тарзи зиндагӣ, масалан, деҳа-шаҳр) ва муҳоҷирати консервативӣ (ҳифзи мақом, масалан, муҳоҷират байни деҳаҳо) фарқ гузоштааст.

Бо ҷамъбасти ақидаҳо ва консепсияҳои дар фазои илмӣ мавҷудбуда дар бораи намудҳо ва шаклҳои муҳоҷират, Козинский Р. ва Прозеро М. намудҳои муҳоҷиратро васеътар таснифот медиҳанд: «Муҳоҷират бояд аз рӯи меъёрҳо ва натиҷаҳои гуногун баррасӣ карда шавад. Муҳоҷиратро ба намудҳои зерин тақсим кардан мумкин аст: аз рӯи давомнокӣ; аз рӯи масофа; аз рӯи далели убури марзҳо; аз рӯи ҷалб; аз рӯи қабули қарорҳо; аз рӯи шумораи ҷалбшудагон; аз рӯи сохтори иҷтимоии муҳоҷирон; аз рӯи ташкilotи сиёсии муҳоҷират; аз рӯи сабабҳо; аз рӯи ҳадафҳо» [4, с.9]. Ин равиш имкон дод, ки қариб ҳамаи намудҳои муҳоҷират фаро гирифта шаванд.

Ҳамин тариқ, олимони таснифоти гуногуни муҳоҷиратро дар асоси омилҳои гуногун, аз қабилӣ самт, фарқиятҳои фарҳангӣ, зӯрварӣ, убури марзҳо, омилҳои иқтисодӣ ва зарурати ҳаракат пешниҳод карданд. Ҳар як равиш ба фаҳмиш ва омӯзиши равандҳои муҳоҷират мусоидат мекунад.

Тадқиқотҳои гуногун дар бораи муҳоҷирати аҳоли омилҳои мухталиферо муайян карданд, ки ба қабули қарор дар бораи кӯчидан таъсир мерасонанд. Ли Е. С. омилҳои асосиро ба омилҳои "ҷойи баромадан" ва "ҷойи воридшавӣ" - и муҳоҷирон тақсим кард ва инчунин дарк ва рафтори инфиродии онҳоро ба назар гирифтааст.

А. Я. Уолперт муҳоҷиратро ҳамчун "ҷойи фоиданокӣ" ҳамчун салдои фоиданокӣ дар натиҷаи муҳоҷират ба даст овардашуда муайян намуда ва ҳамгироиро дар фазо ҳамчун омилҳои иловагии муфид дида барномадааст.

П. Чорч дар кори худ " (дар бораи ҳаракати чуғрофии аҳоли баҳс карда, муҳочиратро ба зарурат ё баромади маҷбурии оммавӣ ҳамчун натиҷаи бешубҳа таъсири омили иқтисодӣ тақсим кардааст)" [3, с.39].

Д.Қ. Боғе дар тадқиқотҳои худ «(се гурӯҳи тағйирёбандаҳои ҳақиқӣ кардааст), ки сабабҳои муҳочиратро муайян мекунад: шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба муҳочират таъсир мерасонанд (сармоғузории асосӣ дар ҷойҳои баромад), тағйир додани технологияҳои истеҳсоли, танзими муҳочират ва таъмини неқӯаҳволии иҷтимоии муҳочирон; гузашта аз ин, дар муҳочират - ӯ анғезаи вазъи кунунро дарк мекард, яъне маросими арӯсӣ, гирифтани қор, офатҳои табиӣ ва омилҳои муайянкунандаи интиҳоби ҷойи сокиншавӣ (мисол, хароҷотҳои кӯчидан, мавҷуд будани ҳешовандон дар ин ҷойҳо, шароити махсуси мусоиди қорӣ, маълумоти шунидашуда дар бораи ҷойҳои истиқомат)» [1].

Мувофиқи ақидаҳои сотсиологҳои амриқӣ, омилҳои, ки ба муҳочирати аҳоли таъсир мерасонанд, метавонанд ба ду гурӯҳи калон - омилҳои эндогенӣ ё аутогенӣ ва экзогенӣ ё аллогенӣ ҷудо карда шаванд.

Ба омилҳои эндогенӣ ё аутогенӣ инҳо дохил мешаванд: «омилҳои иқтисодӣ, институтсионалӣ ва сиёсӣ, аз ҷумла механизмҳои хоҳиш додани фишор ба ҷойҳои омадан тавассути пешниҳоди ҷойҳои алтернативии истиқомат, инчунин ҳавасмандгардонии демографӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва дигар омилҳои марбут ба рафтор ва афзалиятҳои инфиродии муҳочирон».

Ба омилҳои экзогенӣ ё аллогенӣ инҳо дохил мешаванд: «омилҳои институтсионалӣ ё сиёсӣ (вобаста ба ирода ва амали мақомот, вақте ки идоракунии равандҳои муҳочират аз ҷониби мақомот амалӣ карда мешавад ва қарорҳои онҳо одамонро маҷбур мекунад, ки муҳочират кунанд) ва омилҳои экологӣ (обҳезӣ, хушксолӣ, сӯхтор ва ғ. заминчунбӣ ва ғайра, ки метавонад боиси кӯчиши муваққатӣ ё дар ҳолатҳои фавқуллода аз ҷойҳои истиқомати кӯчиши доимӣ гардад). Ҳамзамон метавон муҳочирати марбут ба таназзули (деградатсия) муҳити зист аз сабаби амалҳои нодурусти инсон, ки ба табиат зарар мерасонанд ва дар натиҷа онҳо маҷбур мешаванд, ки хонаҳои худро тарк кунанд, алоқаманд намуд».

Бо вучуди ин, ҳар як шахси ғаёл дар шароити муҳочирати фазои таҳти таъсири омилҳои эндогенӣ (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, динӣ, психологӣ, тиббӣ ва муҳочирати пиронсолон ва кӯдакон) ё омилҳои экзогенӣ ҳаракат мекунад (омилҳои сиёсии институтсионалӣ, омилҳои муҳити зист).

Муҳочирати зерӣ таъсири омилҳои экзогенӣ, бешубҳа, хусусияти маҷбурии дорад, ки дар қорҳои ҳамаи муҳаққиқон мушоҳида мешавад.

Мо бо ақидае розӣ ҳастем, ки муҳочирате, ки дар натиҷаи омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ ба вучуд меояд, метавонад ҳамчун муҳочирати маҷбурии, ки аз таъсири омилҳои муайян ё омезиши онҳо ба вучуд омадааст, баррасӣ карда шавад. Агар мо муҳочиратро аз нуқтаи назари раванди қабули қарорҳо баррасӣ кунем, пас ду категорияи асосиро ҷудо кардан мумкин аст - муҳочирати ихтиёрӣ ва маҷбурий.

Муҳочирати ихтиёрӣ одатан ба хоҳиши муҳочир барои беҳтар кардани шароити иқтисодии худ, ҷустуҷӯи имкониятҳои нав, таҳсил ё шароити беҳтари зиндагӣ асос ёфтааст. Дар ҷунин ҳолатҳо муҳочирон барои кӯчидан қарори ғаёл қабул мекунад ва аксар вақт мекони муҳочиратро худашон интиҳоб мекунад.

Муҳочирати маҷбурий бошад бо шароити номусоид алоқаманд аст, ки одамонро маҷбур мекунад, ки аз ҷои зисташон берун раванд. Ин метавонад муноқишаҳо, ҷангҳо, офатҳои табиӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ ё тақбири сиёсиро дар бар гирад. Дар ҷунин ҳолатҳо, муҳочирон маҷбур мешаванд, ки хонаҳои худро тарк кунанд ва дар ҷойҳои дигар амният ва муҳофизатро ҷустуҷӯ кунанд.

Ҳақиқати муҳочират ҳамчун ихтиёрӣ ва маҷбурий ба баррасии омилҳои муҳталифе, ки ба тасмири одамон дар бораи кӯчидан таъсир мерасонанд, кӯмак мекунад ва имкон медиҳад, ки бисёр ҳолатҳои муҳочират ва сабабҳои онҳо пурра фаро гирифта шаванд.

Ҷадвали 1. Шаклҳои муқоисавии муҳоҷирати аҳоли

Шаклҳои муҳоҷират	Шарҳ	Мисолҳо
Муҳоҷирати дохилӣ	Кӯчидани аҳоли дар дохили марзҳои як кишвар.	Кӯчидан аз деҳот ба шаҳр.
Муҳоҷирати байналмилалӣ	Муҳоҷирати аҳоли аз марзи як кишвар ба кишварҳои гуногун.	Муҳоҷирати меҳнатӣ из Тоҷикистон ба Федератсияи Россия, Олмон, Туркия ва ғ.
Эмигрантсия	Муҳоҷирати аҳоли аз кишвари худ барои истиқомати доимӣ дар кишвари дигар.	Кӯчидани шаҳрвандони кишварҳои ИДМ ба Федератсияи Россия.
Иммигрантсия	Омадани аҳоли аз кишвари ҷои зисти худ барои истиқомати доимӣ ба кишвари дигар.	Омадани чинӣ ба Тоҷикистон барои кор.
Муҳоҷирати транзитӣ	Ҳаракати аҳоли тавассути қаламрави як кишвар барои расидан ба кишвари дигар.	Транзит тавассути Туркия барои рафтани ба ИМА.
Муҳоҷирати мавсимӣ	Ҳаракати аҳоли ба муддати муайян вобаста ба корҳои мавсимӣ.	Муҳоҷирати коргарони кишоварзӣ барои ҳосилгундорӣ.

Таҳияи муаллиф.

Муҳоҷирати дохилии аҳолиро ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст: омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ.

Муҳоҷирати экзогенӣ аҳоли таҳти таъсири омилҳои беруна ҳолатҳои зеринро дар бар мегирад:

- кӯчонидани одамон аз минтақаҳои аз ҷиҳати экологӣ хатарнок, ки саломатӣ ва амнияти онҳо зери хатар аст;
- муҳоҷирате, ки аз офатҳои табиӣ, аз қабилҳои обхезиҳо, хушксолӣ, сӯхтор, селҳо ва заминларзаҳо ба вучуд омадааст;
- муҳоҷирати вобаста ба вайроншавии муҳити зист, ки аз ғайриҷамъияти инсон, масалан, ифлосшавии ҳаво ё об ба вучуд меояд;
- кӯчонидани гурезаҳо ва шахсони дар дохили кишвар кӯчонидашуда, бо сабаҳои низоъҳои сиёсӣ ё муқовиматҳо.

Муҳоҷирати эндогенӣ аҳоли таҳти таъсири омилҳои дохилӣ, ҳолатҳои зеринро дар бар мегирад:

- муҳоҷирати муваққатӣ ва мавсимии меҳнатӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз қабилҳои сохтмон, савдо, хизматрасонӣ ва нақлиёт.
- кӯчонидани ихтиёрии сарпарастонаи аҳоли аз ҷониби давлат барои татбиқи барномаҳо ё лоиҳаҳои муайян.
- муҳоҷирати дохилии бебозгашт, ки вобаста ба тақсими муҳити метавонад миқёси гуногун дошта бошад, масалан, муҳоҷирати дохилиҷумҳуриявӣ, дохиливилоятӣ, байнивилоятӣ ё байниноҳиявӣ.

– муҳоҷирати моқувори аҳоли дар атрофи шаҳрҳои бузурги кишвар, ки бо ҳаракати одамон дар ҷустуҷӯи имкониятҳои бехтари зиндагӣ ва кор алоқаманд аст.

Муҳоҷирати аҳоли яке аз падидаҳои табиест, ки новобаста аз шакли сохти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҳамаи руҳ дода, дар ҳамаҷумла ва ҳамаҷангии илмҳои гуногун баррасӣ карда

мешавад. Дар раванди муҳочирати аҳоли байни минтақаҳои дохили кишвар ва берун аз он рақобат байни харидорони қувваи корӣ, яъне корфармоён баланд мешавад. Муҳочирати аҳоли имкон медиҳад ки дар бозори меҳнат мувозинати зарурӣ ба вучуд ояд, даромади аҳоли афзояд ва бо ин васила бозори молҳо ва хидматҳо бо зиёд шудани талабот ба онҳо ҳавасманд гардад.

Муҳочирати дохили яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли мебошад, ба шарте ки сиёсати давлатӣ дар ин самт дуруст ба роҳ монда шавад. Он махсусан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дорои иқтисоди гузариш, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳим мебошад.

Муҳочирати аҳоли ин кӯчонидани одамон аз як ҷои истиқомат ба ҷои дигар мебошад. Сабабҳои зиёде вучуд доранд, ки одамон ба муҳочират мераванд. Дар зер баъзе аз онҳо оварда шудаанд:

Сабабҳои иқтисодӣ - яке аз сабабҳои асосии муҳочират омилҳои иқтисодӣ мебошанд. Одамон метавонанд имкониятҳои бехтарини кор ва пул кор карданро ҷустуҷӯ кунанд. Масалан, бекорӣ баланд ё сатҳи пасти музди меҳнат дар минтақаи онҳо метавонад онҳоро водор кунад, ки дар ҷои дигаре кор ҷустуҷӯ кунанд, ки шароити кор ва музди меҳнат бехтар аст.

Сабабҳои сиёсӣ - низоъҳои сиёсӣ, ҷангҳо, нооромии шаҳрвандӣ ва ноустуворӣ дар кишвар метавонанд ба муҳочирати оммавии аҳоли оварда расонанд. Одамон метавонанд аз сабаби хатар ба ҳаёт ва озодии худ зодгоҳи худро тарк кунанд. Онҳо дар дигар кишварҳо ё минтақаҳо амният ва муҳофизатро меҷӯянд.

Сабабҳои иҷтимоӣ - омилҳои иҷтимоӣ низ метавонанд боиси муҳочирати аҳоли гарданд. Масалан, одамон метавонанд ба ҷойҳои дигар кӯчида, ба оила ё дӯстони худ наздиктар шаванд. Онҳо инчунин метавонанд шароити бехтаринро барои тарбияи фарзанд, дастрасӣ ба таҳсил ё хизматрасониҳои бехтари тиббӣ ҷустуҷӯ кунанд.

Сабабҳои экологӣ - тағйирёбии иқлим, офатҳои табиӣ, хушксолӣ ё обхезӣ метавонад боиси муҳочирати аҳоли гардад. Одамон метавонанд аз сабаби набудани имконияти таъмини ғизо, об ва манзил аз зодгоҳашон берун раванд. Онҳо барои зинда мондан ва зиндагӣ кардан шароити мусоидро ҷустуҷӯ мекунанд.

Сабабҳои фарҳангӣ - омилҳои фарҳангӣ низ метавонанд дар муҳочирати аҳоли нақш дошта бошанд. Одамон метавонанд ба ҷойҳои дигар кӯчида, ба гурӯҳи этникӣ ё динии худ наздиктар шаванд. Онҳо инчунин метавонанд имкониятҳои навро барои рушди фарҳанг, забон ва анъанаҳои худ ҷустуҷӯ кунанд. Бояд қайд кард, ки сабабҳои муҳочирати аҳоли метавонанд омезиши якчанд омилҳо бошанд.

Ҳар як ҳолати муҳочират беназир аст ва аз шароит ва ниёзҳои инфиродии одамон вобаста аст. Муҳочирати аҳоли метавонад ба тағйироти назарраси демографӣ дар ҳарду минтақаи рафтани ва омадани оварда расонад.

Ҳар як ҳолати муҳочират беназир аст ва аз шароит ва ниёзҳои инфиродии одамон вобаста аст. Муҳочирати аҳоли метавонад ба тағйироти назарраси демографӣ дар ҳарду минтақаи ихроҷ ва воридоварда расонад. Дар минтақаи рафтани шумораи аҳоли метавонад коҳиш ёбад, хусусан агар муҳочират оммавӣ ва тӯлонӣ бошад. Ин метавонад ба коҳиши рушди иқтисодӣ ва бад шудани шароити зиндагӣ дар минтақа оварда расонад. Аз тарафи дигар, дар минтақаи воридшудаашон муҳочирон метавонанд қисмати таркибии аҳолиро ташкил диҳанд. Ин метавонад боиси афзоиши шумораи аҳоли, афзоиши гуногунии фарҳангҳо ва забонҳо ва тағйирёбии сохтори иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа гардад.

Дар маҷмӯъ, муҳочирати аҳоли оқибатҳои зиёде дорад, ки метавонанд ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошанд. Фаҳмидани ин оқибатҳо ба мо кӯмак мекунад, ки равандҳои муҳочиратро дар ҷаҳони муосир бехтар фаҳмем ва идора кунем.

АДАБИЁТ

1. Bogue D.J. (1969)- Principles of demography. Publisher New York (Especially chapter)
2. Simon S. 1980.
3. George, P. (1970). Types of migration of population according to the professional and social composition of migrants, in Jansen, C. J. (ed.) Readings in the sociology of migration, pp. 39-47. Oxford.
4. Kosinski & R. Mansel Prothero, 1975 "People on the move". 'Studies on internal migration', edited by I J. eszek A- By Methuen & Co Ltd. London, p-9.
5. Mangalam, J. J. Human migration: a suide to migration literature in linalish 1955-1962. Kg Lexington., p. 8.
6. Ravenstein E.G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167–235.
7. Weinberg, A. A. (1961). Migration and belonging: a study of mental health and personal Adjustment in Israel. The Hague., pp. 265-266.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди муҳоҷират». - Душанбе,1999. № 882.
9. Сомонаи электронӣ - https://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Pratt_Fairchild (санаи мурочиат 25.01.2024).

УДК.: 332.02

Олимова Д.А.

**ИСТЕҲСОЛИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ
ИҶТИМОИВУ ИҚТИСОДИИ КИШВАР**

Дар мақола масъалаи асосҳои назариявии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, инчунин нақш ва аҳамияти он дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола ба ҷанбаҳои гуногунии рушди иқтисодию иҷтимоии саноати истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ диққати махсус равона намуда, дар шароити ҷаҳони муосир, ки мушкилоти экологӣ торафт муҳимтар мешаванд, аҳамияти истеҳсоли устуворро дар сохҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, инчунин самтҳои асосии омӯзиши масъалаҳои рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ пешкаш гардидааст. Дар раванди омӯзиш таҷрибаи байналмилалӣ зерсоҳаҳои саноати маводи сохтмонӣ омӯхта шуда, хусусиятҳои ҳар як зерсоҳаҳо дар алоҳидагӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Ба андешаи муаллиф истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат вобаста мебошад. Дар мақола, инчунин ба нақши инноватсия дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, рақамикунонӣ ва рушди инфрасохтор дар ташаккули истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ диққати махсус равона шудааст, ки метавонанд бо усулҳои каммасраф ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолот замина фароҳам созад ва барои фароҳам овардани муҳити бехатар ва бароҳати зиндагӣ мусоидат намояд. Муаллиф дар мақола омилҳое, ки ба пайдоиш ва рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ вобаста ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди давлат мусоидат мекунанд, инчунин он омилҳое, ки ба рушди саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ таъсир мерасонанд, мавриди омӯзиш қарор додааст.

Вожаҳои калидӣ: масолеҳи сохтмонӣ, истеҳсолот, рушд, зерсохтор, инноватсия, рақамикунонӣ, каммасраф, экологӣ, сатҳи зиндагӣ, рушди устувор, саноат, захираҳои табиӣ, конҳо, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ҷойҳои нави корӣ, муҳити сармоягузорӣ, дастгирии давлатии соҳа, субсидия, дотатсия, нарх

Олимова Д.А.

ПРОИЗВОДСТВО СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ И ЕГО РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

В статье рассматриваются теоретические основы промышленного производства, а также его роль и значение в социально-экономическом развитии страны. В статье автор уделил особое внимание различным аспектам экономического и социального развития строительной отрасли, а в условиях современного мира, где экологические проблемы становятся все более актуальными, важность устойчивого производства в сфере производства строительных материалов, а также представлены основные направления исследования развития отрасли строительных материалов отечественными и зарубежными учеными. В процессе исследования был изучен международный опыт подотраслей промышленности строительных материалов, а также раскрыты особенности каждой подотрасли отдельно. По мнению автора, производство строительной продукции зависит от социально-экономического развития государства. В статье также акцентируется роль инноваций в производстве строительных материалов, цифровизации и развития инфраструктуры в становлении производства строительных материалов, которые могут стать основой эффективных и экологически чистых методов производства и способствовать созданию безопасного производства строительных материалов. В статье автором изучены факторы, способствующие возникновению и развитию производства строительных материалов, связанные с экономическими и социальными аспектами развития государства, а также те факторы, которые влияют на развитие отрасли производства строительных материалов.

Ключевые слова: строительные материалы, производство, развитие, инфраструктура, инновации, цифровизация, энергоэффективность, экология, уровень жизни, устойчивое развитие, промышленность, природные ресурсы, шахты, социально-экономическое развитие, новые рабочие места, инвестиционная среда, государственная поддержка отрасли, субсидия, дотация, цена

Olimova D.A.

PRODUCTION OF BUILDING MATERIALS AND ITS ROLE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The article deals with the theoretical basis of industrial production, as well as its role and importance in the socio-economic development of the country. In the article, the author paid special attention to various aspects of the economic and social development of the construction industry, and in the conditions of the modern world, where environmental problems are becoming more and more important, the importance of sustainable production in the field of construction materials production was studied, as well as the main areas of study of the development of the industry. construction materials were presented by domestic and foreign scientists. In the process of study, the international experience of sub-sectors of the building materials industry was studied, and the characteristics of each sub-sector were explained separately. According to the author, the production of construction products depends on the socio-economic development of the state. The article also focuses on the role of innovation in the production of construction materials, digitization and infrastructure development in the formation of the production of construction materials, which can provide a basis for efficient and environmentally friendly production methods and contribute to the creation of a safe and comfortable living environment. In the article, the author studied the factors that contribute to the emergence and development of the production of construction materials related to the economic

and social aspects of the state's development, as well as those factors that affect the development of the industry of the production of construction materials.

Keywords: building materials, production, development, infrastructure, innovation, digitalization, energy efficiency, ecology, standard of living, sustainable development, industry, natural resources, mines, socio-economic development, new jobs, investment environment, government support for the industry, subsidy, grant, price

Дар навбати аввал сатҳи рушди иқтисоди ҳар як мамлакат, бо дараҷаи рушди соҳаи саноат муайян мегардад. Рушд ва ташаккули зерсоҳаҳои саноат дар дилхоҳ давлат то дараҷае мустақилияти он, инчунин худмухтории онро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ аниқ мекунад. Бояд ҳаминро зикр намуд, ки пояҳои бартариятдоша ва тамоюлҳои тағйирёбӣ, ки асосан дар соҳаҳои саноати кишвар пайдо мешаванд, ин мустақилиятро муайян месозанд. Аз ин рӯ, саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ як соҳаи калидии соҳаи саноати иқтисоди кишвар мебошад, ки бо ҷалби ресурсҳои таъсиррасонтарини табиӣ дар таъмин намудани иқтисоди милли кишвар бо тамоми шаклҳои захираҳои табиӣ алоқамандии зич дорад.

Вобаста ба таҳқиқотҳои анҷомдодашуда ва вучуд доштани осорҳои ҳақиқии илмӣ-таҳқиқотии эҷодӣ аз тарафи олимони-иқтисоддонон, инчунин олимони соҳаҳои гуногун рушд ва ташаккули маҳсулоти сохтмонӣ ва истеҳсоли онҳо бо дарназардошти ҷанбаҳои гуногуни таърихӣ аз давраи қадим сарчашма гирифтааст.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки аз қадим мардуми тоҷик ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва сохтани қасру корвонсаройҳо машғул буданд. Ҷӣ тавре, ки аз академик Б.Ғ. Ғафуров дар китоби худ “Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна” доир ба сохтмон ва меъмории дар Осиёи Миёна ва Хуросон дар асрҳои 9-10 муфассал дарҷ намудааст. Академик Ғафуров Б.Ғ. қайд мекунад, ки «дар маъхазҳои хаттӣ дар бораи биноҳои асрҳои 9-10 маълумоти зиёд мавҷуд мебошад, вале то имрӯз як қисми ками онҳо боқи мондааст» [4. С. 165].

Дар ин китоб чунин қайд шудааст: «Қасру қалъаҳо, корвонсаройҳо ва биноҳои тичоратӣ, масҷидҳо, мадрасаҳо ва макбараҳо қомат рост карданд. Онҳо асосан аз гилу блокҳои паҳса ва хиштҳои гилин сохта шудаанд. Дар сохтмон ҷуб нақши аввлиндараҷаро ишғол мекард, аз ҷумла сутунҳои ҷубин ва шифтҳои ҳамвор барои асрҳои 9-10 хеле хос буданд. Дар ин биноҳои аз ҷӯбу тахта сохташуда гил ва маҳсулотҳои аз гил сохташуда, аз қабили хишти пухта ҷои дуҷумро ишғол мекард. Аммо маҳз дар ҳамин вақт биноҳои муҷассамаҳое пайдо шуданд, ки қомилан аз хишти пухта сохта шудаанд, ки ин қомеби нав, муҳим ва прогрессивии замон буд» [4. С. 256].

Пайдоиши масолеҳи сохтмонӣ ва истеҳсоли он, инчунин ҳар як марҳилаи рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ҳамеша бо талаботҳои истеҳсолот иртибот дорад. Аз ҷониби дигар, рушд ва ташаккули истеҳсолоти маҳсулоти сохтмонӣ бо эҷод ва истифодаи навгониҳои сохтмонӣ вобаста аст.

Таърихи пайдоиши масолеҳи сохтмонӣ ва рушди онҳо бо таърихи рушди қомеа алоқамандии зич дорад. Вале давраҳои рушди ин маҳсулот дар раванди рушди қомеа ва давлат, ниёзҳои иҷтимоӣ ва ҳолати зиндагии мардумро ба таври равшан нишон медиҳанд.

Ҷанбаҳои таърихии ташаккул ва рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар асарҳои чунин муаллифон муайян карда шудаанд: О.С. Алешко, В.В. Аверьянов, В.Ю. Венедиктов, А.В. Козлов, Б.А. Ручкин, В.А. Сулемов, Г.И. Горчаков, Дж. Флетчер ва дигар олимони иқтисоддон.

Масъалаҳои таъмини ташкилии рушди саноати истеҳсоли маводи сохтмонӣ Л.И. Абрамов, Л.Ю. Астанский, А.Н. Юзефович, инчунин омилҳои иқтисодӣ, ки ба ҳолат ва рушди саноати истеҳсоли маводҳои сохтмонӣ таъсир мерасонанд, дар асарҳо О.С. Алешко, М.А. Захаров, Е.М. Чернишов, И.И. Акулова, В.В. Аверьянов, Б.А. Ручкин, В.А. Сулимов, Г.И. Горчаков ва дигар муҳаққиқон мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Инчунин, аз ҷониби олимони тоҷик низ оид ба масъалаи саноати истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ қорҳои таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст.

Махсусгардонии истеҳсолии минтақаҳо на танҳо ба миқдори захираҳои табиӣ, балки ба самаранокии истифодаи иқтисодии онҳо низ вобаста мебошад.

Захираҳои табиӣ, ки конҳои масолеҳи сохтмонӣ низ шомиланд, боигарии миллиро ифода мекунад. Карл Маркс бар ин назар буд, ки «захираҳои табиӣ, мисли меҳнат, манбаи боигарии моддӣ мебошанд». Вале дар ин раванд, захираҳои табиӣ ва меҳнат нақши гуногун доранд. Сарватҳои табиӣ танҳо дар шароити истифодаи меҳнат метавонанд ба боигарии моддӣ чамбъят табдил ёбанд [7. С. 60].

Яке аз қоршиносони маъруфи рус Алешко О.С доир ба масъалаҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ вобаста ба ҷанбаҳои гуногун нуқтаи назар пешниҳод намудааст. Алешко О.С. аҳамияти инноватсионии саноати масолеҳи сохтмониро нишон медиҳад. Ӯ ба зарурати рушди устувор, истифодаи технологияҳо ва маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, инчунин ҷорӣ намудани рақамикунонӣ ва автоматикунонии равандҳои истеҳсоли маҳсулеи сохтмонӣ диққат медиҳад. Ғайр аз ин, масъалаҳои самаравӣ иқтисодии истеҳсоли масолеҳи сохтмониро қорқард намудааст. Вай чунин мешуморад, ки оптимизатсияи хароҷот ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ омилҳои асосии рушди бомуваффақияти истеҳсоли маҳсулеи сохтмонӣ мебошанд [11. С. 113].

Аверьянов В.В. дар тадқиқоти худ ба ҷанбаҳои гуногуни рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ диққати асосӣ дода, аҳамияти онро барои рушди иқтисод ва зерсохтор таъкид карда, ба ҷанбаҳои экологии маҳсулеи сохтмонӣ ва рушди устувор, инчунин таъсири шароити макроиқтисодиро ба бозори масолеҳи сохтмонӣ, аз ҷумла тағйирёбии нархи ашёи хом, талабот ва пешниҳод диққати худро раван намудааст. Дар маҷмӯъ, ақидаҳои олими болозикр ба ташкили бахши инноватсионӣ, устувор ва рақобатпазири маводи сохтмонӣ, ки қодир аст ба талабот ва мушкилоти муосир ҷавобгӯ бошад, равона карда шудаанд [1. С. 268].

Дар асарҳои худ Ручкин Б.А. нуқтаи назари асосӣ ба самтҳои стратегии рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ равона карда, зарурати ҳамгирии технологияҳои нав, аз қабилӣ наноматериалҳо ва композитҳои баландқувватро барои баланд бардоштани сифат ва устувории масолеҳи сохтмонӣ таъкид мекунад. Инчунин ӯ ба экология тавачҷӯх зоҳир намуда, аҳамияти истифодаи маводи такрорӣ ва татбиқи технологияҳои “сабз” - ро барои қоҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист таъкид мекунад [9. С. 156].

Ба назар мерасад, ки таҳқиқотчиӣ болозикр дар қори таҳқиқотии худ таъсири омилҳои иқтисодиро ба бозори масолеҳи сохтмонӣ, шомилӣ даврандӣ талабот, пешниҳод ва тағйирёбии нархи ашёи хом таҳлил кардааст. Натиҷаҳои ин таҳлилҳо барои ташкили системаи самаранок ва устувори истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, ки ба мушкилоти замони муосир ва талаботи бозор ҷавобгӯ бошад, равона гардидаанд.

Дар тақя ба таҳқиқотҳои назарии анҷомдодашуда дар ин соҳа, нуқтаи назари Л.И. Абрамов аҳамияти қалон ва зарурӣ дорад. Вай бештар ба ҷанбаҳои асосии инноватсионии рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ диққат намуда аст. Он зарурати ҷорӣ намудани технологияҳо ва маводҳои навро таъкид мекунад, ки ба баланд бардоштани сифат ва самаранокии истеҳсолот мусоидат карда, ба аҳамияти истифодаи технология ва маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза диққат додааст, ки ба қоҳиш додани таъсири манфӣи муҳити зист мусоидат мекунад, инчунин он нақши давлатро дар дастгирӣ ва рушди истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ тавассути сармоягузорӣ ва ташаббусҳои ба навоарӣ нигаронидашуда баррасӣ намудааст [1. С. 218].

Олими дигари иқтисоддон Юзефович А.Н. дар қорҳои худ оид ба ҷанбаҳои гуногуни саноати маводи сохтмонӣ диққат додааст, махсусан қайд мекунад, ки нақши давлат дар рушди саноати маводҳои сохтмонӣ тавассути сармоягузорӣ ва дастгириҳои бучавӣ, аз ҷумла субсидия таъмин карда мешавад [14. С. 85]. Дар умум, бояд ҳаминро натиҷагирӣ намуд, ки ғояҳои ин олим ба ташкили соҳаи инноватсионӣ ва устувори масолеҳи сохтмонӣ равона карда шудаанд.

Ба андешаи мо, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ба равандҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ба баланд бардоштани сифат ва қам қардани хароҷот мусоидат менамояд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки масъалаи дастгирии давлатӣ дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ бо истифода аз тадбирҳои ҳавасмандгардонии инноватсия ва сармоягузорӣ намқеи назаррас дорад. Ба андешаи мо, ташкили низоми самаранок ва устувори истеҳсоли маводи сохтмонӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар нақши муҳим мебозад.

Истеҳсоли масолеҳ дар соҳаи сохтмон мавқеи марказиро ишғол намуда, барои бунёди иншооти бозғимод ва пойдор замина фароҳам меорад. Алешко О.С. дар асарҳои худ ба ҷанбаҳои калидии муайянкунандаи рушди ин соҳа диққат додааст ва муносибати комплексиро ба ҳалли масъалаҳои пайдошуда пешниҳод мекунад, ки у дар қорӣ қардани технологияҳои инноватсионӣ ба равандҳои истеҳсоли мебинад. Вай таъкид мекунад, ки истифодаи технологияҳои муосир, аз қабилӣ автоматизатсия ва наноматериалҳо на танҳо сифат ва самаранокиро баланд мебардорад, балки мӯҳлати истеҳсолотро коҳиш медиҳад. Инноватсия воситаи муҳим барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозори масолеҳи сохтмонӣ мегардад [3. С. 438].

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки инноватсия, рушди устувор, сифат, ҷанбаҳои иқтисодӣ ва дастгирии давлатӣ бояд барои эҷоди як соҳаи муассир ва беҳатар муттаҳид қарда шаванд. Фаҳмидани он муҳим аст, ки муваффақият дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ на танҳо аз технология ва равандҳо, балки аз қобилияти мутобиқ шудан ба мушкилоти вақт вобаста аст, ки ин соҳаро махсусан динамикӣ ва ояндадор месозад.

Масолеҳи сохтмонӣ ва истеҳсоли он дар соҳаи сохтмон ва ба маънои васеъ дар рушди иқтисодии ҳар як кишвар ва минтақаҳои он нақши калидӣ дорад. Дар қорҳои таҳқиқоти Чернишов Е.М. ба якҷанд ҷанбаҳои муҳим, ки ба рушди самаранок ва устувори ин соҳа мусоидат мекунанд, диққат дода шудааст. Яке аз он қисматҳое, ки олим ба он диққати махсус равона намудааст, ин устувори экологӣ мебошад. Он зарурати гузариш ба мавод ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро таъкид мекунад, ки таъсири манфии муҳити зистро коҳиш медиҳад. Дар шароити мушкилоти ҷаҳонӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим, муҳим аст, ки истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайриҷамъагар, балки аз ҷиҳати экологӣ низ беҳатар бошад. Истифодаи маводи таққорӣ ва қам қардани партовҳои қарбон бояд барои ҳамаи иштирокчиёни соҳаи саноати масолеҳи сохтмонӣ афзалият дошта бошад [13. С. 26].

Ба андешаи мо, нақши сиёсати давлатӣ дар дастгирии соҳа муҳим аст. Ҳаминро бояд таъкид намоем, ки давлат бояд инноватсия ва рушди истеҳсолотро тавассути маблағгузорӣ, субсидияҳо ва барномаҳои, ки ба таҳқиқ ва таҳияи технологияҳои нав ниғаронида шудаанд, ғайриҷамъагар дастгирӣ кунад. Ин барои рушди қорхонаҳо дар баҳши истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ баҳши муҳимтаринест, ки сифат, беҳатарӣ ва устувори ҳамаи иншооти сохтмонӣ аз он вобаста аст. Ақулова И.И. дар таҳқиқоти худ ба ҷанбаҳои гуногуни муайянкунандаи рушди ин соҳа диққат медиҳад ва таҳлили амиқи мушкилот ва имқониятҳои дар назди соҳаро пешниҳод мекунад. Он ҷанбаҳои иқтисодии истеҳсоли масолеҳи сохтмониро баррасӣ қарда аст. Ақулова И.И. таъкид мекунад, ки фаҳмидани шароити бозор, аз қабилӣ тағйирёбии нархи ашёи хом ва тағйирёбии талабот барои банақшагирӣ ва идорақунии муваффақ муҳим аст. Ширқатҳо бояд омода бошанд, ки ба тағйирот мутобиқ шаванд ва воситаҳои таҳлилиро барои пешгӯии тамоюлҳо истифода баранд. Ба анешаи ӯ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ як саноати муассир ва беҳатарро фароҳам меорад, ки қодир аст ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бошад ва ба мушкилоти қамон бомуваффақият посух диҳад. Рушди устувор дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ на танҳо вазиғаи тиқорат, балки як қадами муҳим барои эҷоди ояндаи беҳатар барои ҳама мебошад [2. С. 298].

Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ асоси сохтмони муосир ва яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодӣ мебошад. Он сохтани маводҳои гуногун, аз қабилӣ семент, бетон, хишт, шифер, металл ва маҳсулоти шишаро дар бар мегирад, ки дар сохтмони иншооти истиқоматӣ ва тиқоратӣ истифода мешаванд. Бояд қайд қард, ки масолеҳи сохтмони босифат ва аз ҷиҳати

экологӣ тоза метавонад самаранокӣ ва устувории сохтмонро ба таври назаррас афзоиш диҳад. Солҳои охир дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ тамоюли ҷорӣ намудани технологияҳо ва маводҳои инноватсионӣ ба назар мерасад, ки таъсири манфии муҳити зистро кам мекунанд. Масалан, истифодаи маводи тақрорӣ ва манбаъҳои алтернативии ашёи хом имкон медиҳад, ки истеъмоли захираҳои табиӣ ва партовҳо кам карда шаванд.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки навоарӣ ва рушди устувори истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ маҳаки асосии соҳаи сохтмон мебошад, ки сифат ва устувории биноҳо ва иншоот аз он вобаста аст. Дар шароити мушкилоти муосир, ба монанди тағйирёбии иқлим ва кам шудани захираҳои табиӣ, вазифаи оптимизатсияи равандҳои истеҳсоли махсусан муҳим мегардад. Дар ин раванд, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ба истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои онҳо ба таври назаррас баланд бардошта шаванд.

Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ як соҳаи калидӣ буда, барои бунёди иншооти истиқоматӣ, тичоратӣ ва ҳамагуна сохтмонҳои дигар замина фароҳам меорад. Дар шароити ҷаҳони муосир, ки мушкилоти экологӣ торафт муҳимтар мешаванд, аҳамияти истеҳсоли устуворро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан мумкин нест. Таҳқиқоти Горчаков Г.И. дар ин соҳа зарурати равишҳои инноватсионӣ ва гузариш ба усулҳои устуворро таъкид мекунанд. Вай таваччуҳи худро ба он ҷалб мекунад, ки истеҳсоли муосири масолеҳи сохтмонӣ бояд ба коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист мӯтаваҷҷеҳ бошад. Вай аҳамияти истифодаи технологияҳое, ки имкон медиҳанд маводи дуҷумдараҷа ва партовҳоро дар равандҳои истеҳсоли ба кор баранд, таъкид мекунад. Ин на танҳо ба кам кардани истеъмоли захираҳои табиӣ мусоидат мекунад, балки партовҳои ба партовгоҳҳо воридшавандаро низ коҳиш медиҳад. Масалан, коркарди партовҳои сохтмонӣ барои эҷоди маводи нав ба давраҳои пӯшида мусоидат мекунад, ки ҷузъи муҳими рушди устувор мебошад [5. С. 265].

Дар асосӣ гуфтаҳои боло ҳаминро бояд қайд кард, ки истеҳсоли маводи сохтмонӣ аҳамияти ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ ва муносибати устуворро талаб мекунад. Гузариш ба усулҳои каммасраф ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолот на танҳо ба талаботи бозори муосир ҷавобгӯ аст, балки ба фароҳам овардани муҳити бехатар ва бароҳати зиндагӣ мусоидат мекунад. Дар натиҷа, пешрафтҳо дар ин соҳа барои сохтмони оянда ва таъсири он ба муҳити зист аҳамияти калидӣ доранд.

Бо вучуди ин, бояд зикр кард, ки новобаста аз зиёд будани нашрияҳои илмӣ, масъалаи таъсир ва вобастагии саноати масолеҳи сохтмонӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат ба таври кофӣ таҳқиқ нашудааст. Омилҳое, ки ба рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ таъсир мерасонанд, нақши муҳими худро дар таҳкими ин соҳа мебозанд. Ин омилҳо, бо дар назар гирифтани таъсири синергетикӣ, муқаррар кардани таъсири саноати масолеҳи сохтмонӣ ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии давлатро талаб мекунанд. Барои беҳтар фаҳмидан ва таҳлил кардани ин таъсирҳо, моделсозии вариантҳои гуногуни равандҳои зикршуда зарур аст, ки барои он асосҳои назариявӣ ва амалии муфассал ва замонавӣ зарур мебошад. Инчунин, чунин моделсозӣ имкон медиҳад, ки муносибатҳои байни омилҳо ва натиҷаҳои рушди соҳаи сохтмон ва иқтисодиёт ба таври амиқ таҳқиқ шаванд.

Дар адабиёти иқтисодӣ, таҳқиқ ва асосноккунии муаммоҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ ва сохтори он, ки ин соҳа ҳамчун истеҳсоли афзалиятнок шинохта мешавад, ба таври кофӣ таваччуҳ нагардидааст. Ҳарчанд, баъзе ҷанбаҳои алоҳидаи ин масъалаҳо дар қорҳои илмӣ олимон ва мутахассисони соҳа таҳлил ва омӯзиш гардида, ин раванд ба таври доимӣ идома дорад. (Расми 1).



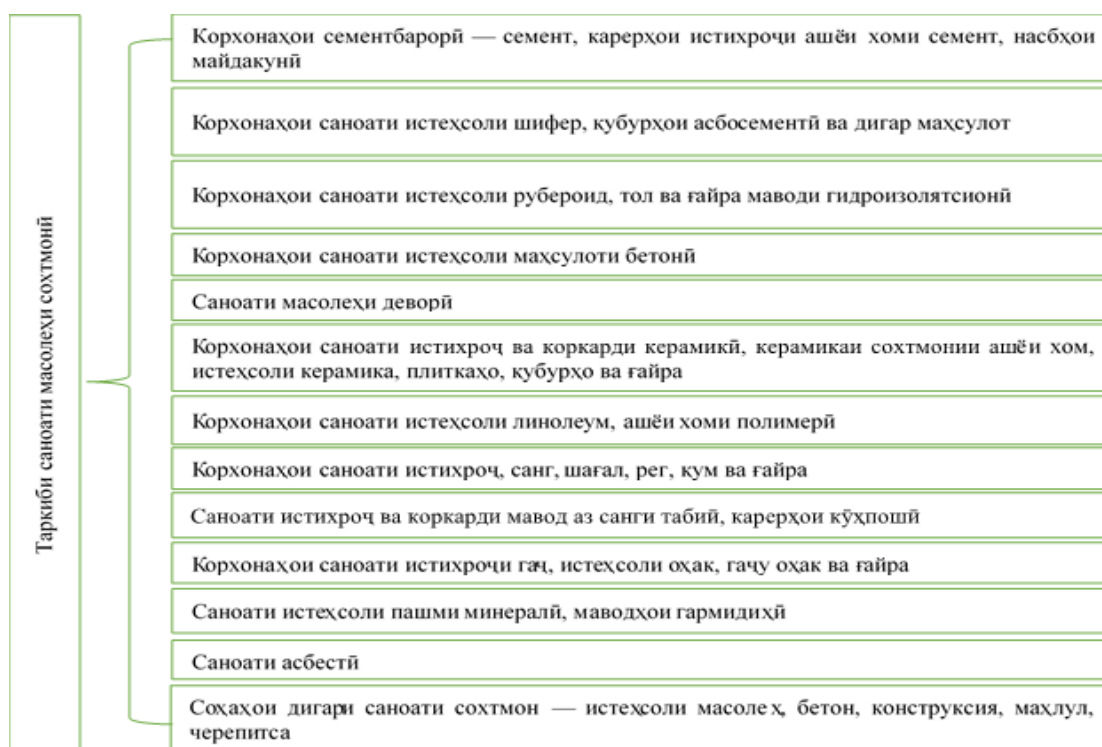
Расми 1. - Самтҳои асосии омӯзиши масъалаҳои рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Самиев М.Б. таъкид мекунад, ки “дар замони муосир, истихроҷи қонҳои маъданӣ ва ғайримаъданиҳои қанданиҳои фойданок ба омилҳои калидии рушди иқтисодӣ кишварҳои ҷаҳон табдил ёфтааст, ки иқтисодии онҳоро муайян мекунад”. Вай бар он аст, ки чунин захираҳо на танҳо барои таъмин кардани эҳтиёҷоти дохилӣ, балки барои рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии глобалӣ низ аҳамияти ҳалқунанда доранд. Истихроҷи ин қанданиҳо метавонад манбаи муҳими даромад, қор ва сармоягузорӣ бошад, ки ба ин васила кишварҳо дар манзари ҷаҳонӣ мустаҳкам мекунад [10. С. 3].

Вобаста ба ин, академик Раҳимов Р.К. ба ин ишора мекунад, ки «саноати масолеҳи сохтмони ҷумҳурӣ, ки дар солҳои охир таъсис ёфтааст, дар равандҳои рушд ва ташаккулёбии комплекси истеҳсолоти масолеҳи сохтмонӣ дигаргуниҳои назаррасро таҷриба кардааст» [8. С. 23].

Олими ватанӣ Хоналиев Н. бар он назар аст, ки «Тоҷикистон захираҳои беохирӣ ашёи хом барои рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ дорад. Захираҳои гуногуни гачсанг, хок, оҳаксангҳо, сангҳои сохтмонӣ, омехтаҳои регу шағал ва дигар ашёи хом, ки барои истеҳсоли гач, хишти сохтмонӣ, семент, рангҳои минералӣ ва намудҳои дигари масолеҳи сохтмонӣ истифода мешаванд, миллионҳо ва миллиардҳо метри мукаббро ташкил медиҳанд» [12. С. 15].

Ба андешаи мо, саноати масолеҳи сохтмонӣ ҳамчун як бахши муҳим ва зарурии иқтисодии миллии доништа мешавад, ки барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар заминаи мустаҳкам фароҳам меорад. Ин соҳа ҳамчун соҳаи стратегӣ барои ҳар давлат арзёбӣ мешавад, зеро рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ асоси рушди соҳаи сохтмонро ташкил медиҳад. Ин раванд ба диққати махсус ва вақти зиёд ниёз дорад, инчунин барои таъмин намудани шуғли аҳоли муҳим аст ва ба ҳолати иқтисодии минтақаҳо ва давлат ба ҳадди имкон таъсир мерасонад. Гуфтаҳои боло аз он далелат медиҳанд, ки саноати маводи сохтмонӣ бо зерсоҳаҳои зиёде таъмин шудааст, ки онҳо дар расми 2 пешкаш шудаанд.



Расми 2. – саноати маҳсулоти сохтмонӣ ва таркиби он

Саноати масолеҳи сохтмонӣ ҳамчун асоси моддии сохтмон, ба суръати рушди дигар соҳаҳои иқтисод ва вазъияти иҷтимоии ҷомеа таъсири назаррас мерасонад. Тараққиёти ин соҳа ба самараҳои иҷтимоӣ, ба монанди фароҳам овардани ҷойҳои нави кор бо музди баланд ва афзудани самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, мусоидат мекунад.

Истеҳсоли маводҳои сохтмонӣ дар иқтисоди ҷумҳурии мо яке аз соҳаҳои меҳнатталаби саноат ба ҳисоб меравад.

Талаботи муносири бозори сохтмон хеле васеъ ва гуногун мебошад. Мутобиқ ба ин талабот, саноати масолеҳи сохтмонӣ сement, асбосемент, масолеҳи деворӣ, плахтаҳои сохтмонӣ, керамика, масолеҳи сакфпӯшӣ ва гидроизолятсия, конструксияҳои охани бетонӣ, маснуоти охани бетонӣ, оҳаксанг, гипс, дигар масолеҳи пайваस्तкунанда ва маҳсулоти сохташуда, масолеҳи изолятсияи гармӣ, масолеҳи ғайриманқул, масолеҳи полимерӣ ва пуркунандаҳои пӯсидаро дар бар мегирад.

Дар ин ҷо, саноати масолеҳи сохтмонӣ ҳамчун соҳаи афзалиятнок шинохта мешавад, ки вазъи кунунии иқтисоди миллӣ ва потенциали рушди онро муқаррар мекунад. Ин соҳа, аз ҷумла, ба навсозии фондҳои асосӣ, сохтмон ва таъмири иншооти саноатӣ, зерсохтори нақлиётӣ ва муҳандисӣ, бунёди манзили ободу хушсифат, таъмин намудани шугли аҳоли дар минтақаҳои аҳолинишин ва андозаи хароҷоти давлатӣ дар доираи татбиқи барномаҳои рушди кишвар алоқаманд аст.

Омӯзиши паҳлуҳои гуногуни назариявӣ, ки таъсири саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ба рушди иҷтимоиву иқтисодии давлатро таҳлил мекунанд, имкон фароҳам овард, ки шартҳои ҳамкорӣ ва вобастагии мутақобилаи рушди саноат ва давлат дар умум муайян карда шаванд (Расми 3).



Расми 3. – Алоқамандӣ ва вобастагии мутақобилаи рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ва рушди саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ

Технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки равандҳои истеҳсоли оптимизатсия карда шаванд ва маводи устувортар ва муассиртар эҷод карда шаванд. Масалан, пайдоиши намудҳои нави бетон, аз қабилҳои бетони қавӣ ё бетони дорои наноматериалҳо, имкон медиҳад, ки сохторҳои мустаҳкамтар ва устувортар сохта шаванд.

Саноати масолеҳи сохтмонӣ маҷмуи соҳаҳои иқтисод мебошад, ки барои ҳама намудҳои сохтмон мавод, қисмҳо ва иншоот истеҳсол мекунанд, сохтори мураккабе доранд, ки аз шумораи зиёди зерсоҳаҳо иборат буда, ҳамзамон яке аз соҳаҳои асосии иқтисоди миллӣ бо аҳамияти назарраси иҷтимоӣ ва молиявӣ барои фаъолияти давлат мебошад [3. С. 456].

Ба назари мо, саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва аҳамияти он бо истифода ва коркарди партовҳои саноатӣ (хокистар, шлак, партовҳои ҷӯб ва металл) дар истеҳсол ва коркарди маҳсулоти гуногун алоқаманд аст. Вобаста ба ин, саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ метавонад ҳамчун соҳаи «қабулкунанда» бо воситаи «ҳавасмандгардонӣ»-и рушди устувори экологӣ дар минтақаҳо вобаста ба вақти муайян шинохта шавад.

Махсусан, бояд гуфт, ки истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ иқтисодии умумии соҳаи сохтмонро муайян мекунад. Он ба фаъолияти сармоягузориҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагидор вобастагии зич дорад ва инчунин ба ҳаҷми сохтмони манзил ва иншооти соҳаи иҷтимоӣ, инчунин ворид намудани иқтидорҳои истеҳсоли алоқаманд аст. Вобаста ба ин, маблағгузориҳои нокифояи ин соҳа метавонад сабаби маҳдуд кардани воридоти сармоягузори ба рушди истеҳсолот ва сармоягузориҳои воқеӣ ба воситаҳои меҳнат гардад.

Имрӯз, масъалаҳои барқарорсозии қувваҳои истеҳсоли дар сатҳи минтақаҳо ҳаллу фасл мешаванд, лоиҳаҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амалӣ мегарданд ва ниёзҳои иҷтимоии аҳолии қонеъ мешаванд. Зеро, нишондиҳандаҳои иқтисоди минтақавӣ ҳамчун меъёр барои муайян кардани сатҳи рушди иқтисодии давлат хизмат мекунанд.

Ҳамин тавр, бояд зикр намуд, ки истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ яке аз соҳаҳои калидии хоҷагии халқ мебошад, ки рушди он метавонад ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат таъсири

мусбат ё манфӣ расонад. Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, дар асл, рушди он ҳамчун соҳаи иқтисодӣ, истеҳсолот ва омор, ба омилҳои зерин алоқаи зич дорад. (Расми 4).

Бо муайян кардани омилҳои, ки ба пайдоиш ва рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва иншоот дар ҷанбаи таърихӣ дар робита бо ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди давлат мусоидат мекунад, бояд қайд кард, ки давлат ва ҷомеа пеш аз ҳама дар сатҳи минтақавӣ бо ин омилҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Корхонае, ки масолеҳи сохтмониро дар ноҳияҳои кишвар истеҳсол мекунад, мисол шуда метавонад. Бинобар ин, дар ин ҷо омилҳои иҷтимоию иқтисодие пайдо мешаванд, ки метавонанд ба рушди ин истеҳсолот таъсири мусбат ё манфӣ расонанд. Ин аст, ки дар ибтидо стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро таҳия кардан лозим аст ва танҳо дар он сурат ин ба беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодии давлат мусоидат мекунад.

Махсусан, бояд таъкид кард, ки бисёриҳо истилоҳи “минтақавӣ”-ро ҳамчун мавзӯи чандон муҳим намешуморанд, ки ба сиёсати давлатӣ алоқаманд нест. Вале, ба андешаи мо, барои расидан ба натиҷаҳои мусбати сиёсати иҷтимоиву иқтисодӣ дар ҳама соҳаҳо, аз ҷумла дар истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва иншоот, муҳим аст, ки минтақаҳо ба инобат гирифта шаванд. Аз ин рӯ, дар вақти тавсифи сиёсати минтақавӣ, бояд манфиатҳои рушди минтақаро дар сиёсатҳои давлатӣ дар назар гирӣфт.

Сохтори соҳавии саноати ҳар як кишвар сатҳи рушди саноатӣ ва мустақилияти иқтисодии онро, дараҷаи таҷҳизоти техникаю технологӣ ва нақши ин соҳаро дар иқтисодиёт инъикос мекунад.

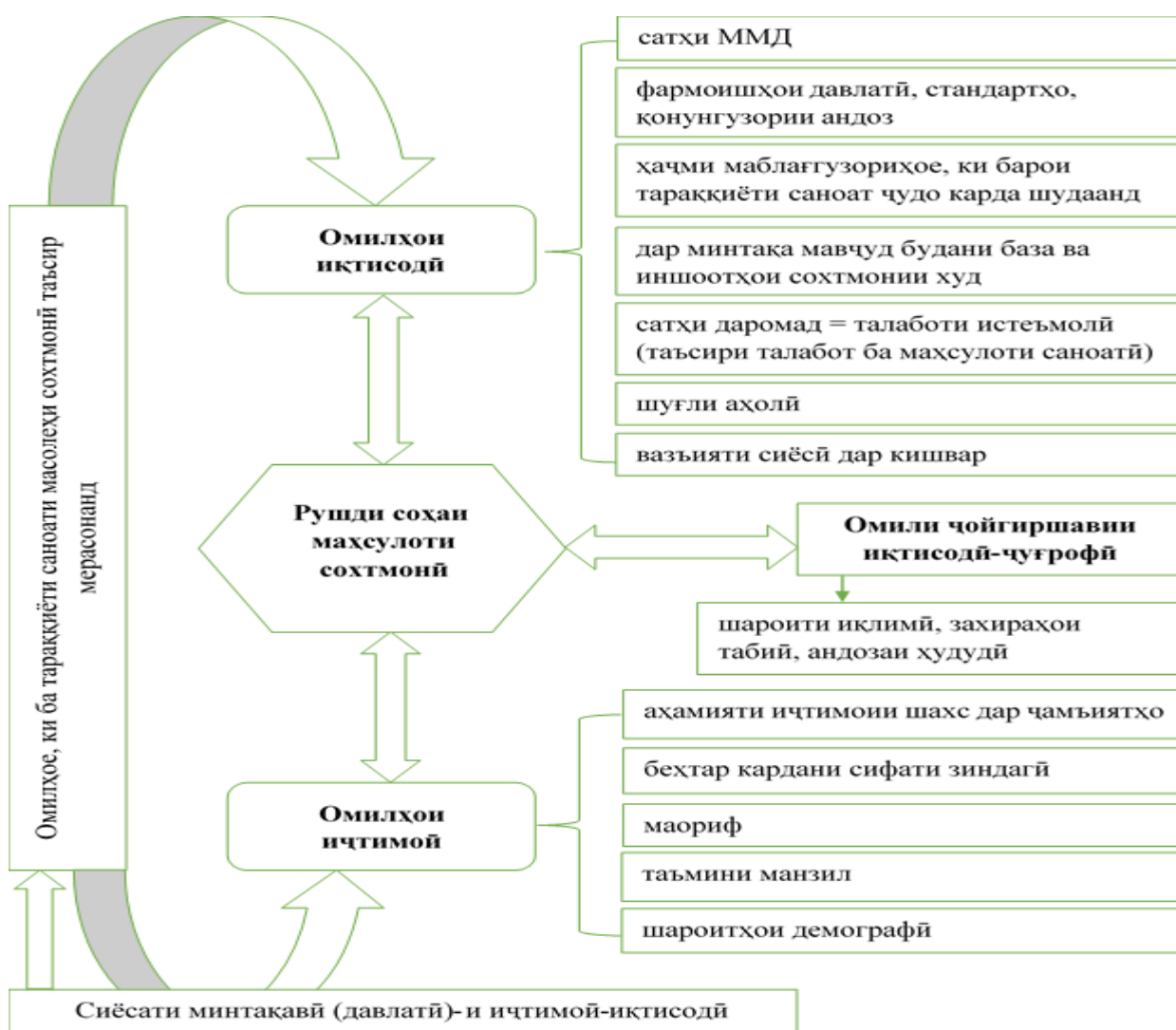


Расми 4. - Омилҳои, ки ба пайдоиш ва рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ вобаста ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди давлат мусоидат мекунад
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои ташкил кардани истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамаи шароити табиӣ ва иқтисодӣ мавҷуд аст. Рушди пешқадами давлат бе таъсиси ин соҳа, ки барои дигар соҳаҳои хоҷагии халқ заминаи муҳими бунёди иншооти нави сохтмонӣ ва таъмини сохторҳои амалкунанда мебошад, тасаввур кардан ғайриимкон аст. Истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ на танҳо ба рушди иқтисодӣ кӯмак мекунад, балки барои беҳтар кардани зерсохтор ва муҳити иҷтимоӣ низ аҳамияти хос дорад.

Дар шароити муосири хочагидорӣ, ташкили истеҳсолот як шартҳои муҳим барои фаъолияти самараноки ҳар як корхона мебошад. Ин раванд барои кори муассири кормандон, истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва истифодаи самараноки захираҳо шароити мусоид фароҳам меорад. Истеҳсолот тамоми марҳилаҳои фаъолияти корхона, аз коркарди ашёи хом то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ва расонидани он ба истеъмолкунандагон, дар бар мегирад. Ба ин васила, давраи пурраи истеҳсолот бамаротиб самараноки ва сифати маҳсулотро баланд мебардорад.

Имрӯз, масъалаҳои барқарорсозии қувваҳои истеҳсоли асосан дар сатҳи минтақаҳо ҳаллу фасл мешаванд. Лоихаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ дар ин сатҳ амалӣ гардида, ниёзҳои иҷтимоии аҳоли қонеъ карда мешаванд. Низомҳои иқтисодии минтақаҳо на танҳо омили муҳими рушди маҳал мебошанд, балки дар муайян кардани сатҳи тараққиёти иқтисодии давлат низ нақши калидӣ доранд. Нишондиҳандаҳои иқтисодии минтақа, аз ҷумла нишондиҳандаҳои истеҳсолот, меҳнат ва сармоягузорӣ, барои арзёбӣ ва таҳлили вазъи иқтисодӣ дар миқёси васеъ, инчунин барои таҳия ва амалӣ намудани стратегияи рушди кишвар муҳим мебошанд (Расми 5).



Расми 5. - Омилҳои, ки ба рушди саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ таъсир мерасонанд (аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст)

Тадқиқоти дар кор гузаронидашуда имкон дод, ки ба рушди соҳаи саноати масолеҳи сохтмонӣ ва сохторҳои омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таъсир мерасонанд ва баръакс, робитаи истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва сохторҳои омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ як навъ ядрои

ичтимоию иқтисодии ҳамкориҳо дар тамоми соҳаҳои рушди минтақаҳо ё давлат дар маҷмӯъ ба вуҷуд меорад.

Дар натиҷаи таҳқиқот, ки дар робита бо муносибат ва вобастагии рушди иҷтимоиву иқтисодии давлат, инчунин рушди саноати масолеҳи сохтмонӣ анҷом дода шуда, омилҳои, ки ба рушди истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва сохторҳои он дар ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии рушди давлат кӯмак мерасонанд, муайян ва танзим гардиданд. Ин таҳқиқот бо таҳлили сохтори иқтисод имконият дод, ки омилҳои таъсирунанда ба рушди саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ аниқ ва мушаххас шаванд. Рушди пойгоҳи саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ бояд бо усулҳои пешрафта ва самаранок анҷом дода шавад. Муҳимияти ин раванд дар он аст, ки хусусиятҳои махсуси минтақа, ба монанди шароити иқлимӣ, мавҷудияти захираҳои маҳаллӣ ва дигар омилҳои муҳити табиӣ бояд дар назар гирифта шаванд. Инчунин, эҳтиёҷоти ояндаи соҳаи сохтмон ва ниёзҳои иҷтимоии аҳоли бояд ҷиҳати таъмин намудани рушди устувор ва самараноки ин соҳа ба назар гирифта шаванд. Ин на танҳо барои беҳтар кардани истеҳсолот, балки барои таъмини рушди мутавозини иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа низ аҳамияти калон дорад.

Дар маҷмӯъ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар соҳаи сохтмон нақши муҳим мебозад ва барои сохтмони иншооти гуногун маводи баландсифат мегирад. Рушди пайвастаи технология ва инноватсия дар ин соҳа ба эҷоди маводи мустаҳкамтар, устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ тоза барои иншооти оянда мусоидат мекунад.

Ба андешаи мо, яке аз муҳимтарин шартҳои барои рушди самаранок ва ҷойгиркунии саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, мавҷудияти конҳои калон ва захираҳои ашёӣ мебошад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок истифода бурда шаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ барои таъмини рушди босуръат имконияти васеи захираҳои табииро дорад, ки ин барои пешбурди соҳа аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Аверьянов В.В. Современное состояние и тенденции развития отрасли строительных материалов в России [Электронный ресурс] / В.В. Аверьянов // Электронный научно-практический журнал / «Современные научные исследования и инновации». 2016. № 4. – С. 264 - 274.
2. Акулова И.И. Основные положения, и этапы разработки эффективных направлений развития производства материалов для жилищного строительства // Управление процессами технологии, структурой и свойствами бетонов / Под ред. Е. М. Чернышева, Е. И. Шмитко, Воронеж гос. арх-строит. ун-т - Воронеж, 2002. – С. 294 - 305
3. Алешко О.С. Промышленность строительных материалов в ресурсном обеспечении экономического развития России [Электронный ресурс] / О. С. Алешко // Научные труды: ИНИ РАН. 2008. № 6. – С. 439 - 461.
4. Горчаков Г.И. Строительные материалы [Текст] / Г. И. Горчаков, Ю. М. Баженов. М.: Книга по требованию, 2012. – 688 с.
5. Захаров М.А. Региональная социальная политика в условиях административной реформы [Электронный ресурс] / М.А. Захаров. // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Общественные науки. 2007. № 3. – С. 24 - 29.
6. К.Маркс и Ф.Энгельс. соч, т. 26, част 2. – С. 60.
7. Рахимов Р.К. Промышленность строительных материалов Таджикистана и перспективы ее развития / Р.К. Рахимов, Г. Холдояниди, Т. Юденко. -Душанбе, 1962. – С. 23.
8. Ручкин Б.А. Молодежь как стратегический ресурс развития российского общества / Б.А. Ручкин, В.А. Родионов, А.В. Пыжиков // Социально-гуманитарные знания. - 2000. - № 1. – С. 156.
9. Самиев М.С. Асосҳои санъати истихроҷи конҳои канданиҳои фойданок / М.С. Самиев. - Душанбе, 2012. – С. 3.

10. Формирование специализированного производства строительных материалов в России [Электронный ресурс] / О.С. Алешко // “Научные труды”. ИНИ РАН. 2013. № 6. – С. 112–122.
11. Хоналиев Н. История развития и размещение промышленности Таджикистана в 1924 – 2005 гг: авто...док. эконо. наук 08.00.01 / Н.Хоналиев. - Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 28.
12. Чернышов Е.М. Научнометодические вопросы системной оценки потенциала региональной сырьевой базы промышленности строительных материалов [Текст] / Е.М. Чернышов, И.И. Акулова. М.: Строительство. 2006. – 26 с.
13. Юзефович А.Н. Организация и планирование строительного производства [Текст]: учебное пособие для студентов строительных специальностей / А. Н. Юзефович. М.: Издво Ассоциации строительных вузов, 2004. – 263 с.

УДК:338.47.656 (575.3)

Пулатова Ш.Б., Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С.

РУШДИ ИННОВАЦИОННИИ ОБЪЕКТҲОИ ХИЗМАТРАСОНИИ НАЗДИРОҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили таҷрибаи рушди хизматрасонӣ ва ҷустуҷӯи ҳалли инновационии рушди хизматрасонии назди роҳ бо мақсади беҳтар намудани фаъолияти онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Инчунин масъалаи баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори соҳаи роҳу нақлиёт ҳамчун шарт зарурии навсозии комплекси инфрасохтори роҳ, инчунин самтҳои асосии ҷалби маблағҳои ғайрибюджетӣ ба хоҷагии роҳ ҳангоми фаъолият дар доираи маҳдуд кардани захираҳои молиявӣ баррасӣ мешавад. Нишондиҳандаҳои асосии он шабакаи хуб ба роҳ мондашудаи объектҳои назди роҳӣ, дурии ҷойгиршавии объектҳои хизматрасонӣ аз якдигар, хизматҳои босифат мебошанд. Ин ҳолатҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки яке аз афзалиятҳои муҳимтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин шароит таъмини устуворӣ ва пешгӯишавандагии фаъолияти иншооти хизматрасонии назди роҳӣ мебошад. Барои ин, пешниҳоди дурнамои истифодаи ғояҳои инноватсиониро барои баланд бардоштани самаранокии хизматрасонии объектҳои назди роҳӣ зарур шуморида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: объектҳои хизматрасонӣ, муносибати логистикӣ, хизматрасонӣ, ҳалли инновационӣ, рушди объектҳои назди роҳӣ

Пулатова Ш.Б., Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С.

ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗВИТИЕ ОБЪЕКТОВ ПРИАВТОДОРОЖНОГО СЕРВИСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируется опыт развития сервиса и поиск инновационных решений развития приавтомобильных служб с целью улучшения их деятельности в Республике Таджикистан. Также рассмотрен вопрос повышения инвестиционной привлекательности дорожно-транспортной отрасли как необходимого условия комплексного обновления дорожной инфраструктуры, а также основные направления привлечения внебюджетных средств в дорожную отрасль при работе в пределах лимитов финансовых ресурсов. Его основные показатели – налаженная сеть придорожных объектов, удаленность объектов обслуживания друг от друга, качество предоставляемых услуг. Данные случаи свидетельствуют о том, что одним из важнейших приоритетов Республики Таджикистан в данных условиях является обеспечение стабильности и предсказуемости работы объектов приавтомобильного сервиса. Для этого считается необходимым предложить перспективу

использования инновационных идей для повышения эффективности обслуживания приавтомобильных объектов.

Ключевые слова: объекты сервиса, логистический подход, услуги, инновационные решения, развитие приавтомобильного хозяйства.

Pulatova Sh.B., Namroev F.M., Gadoeva F.S.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ROAD SERVICE FACILITIES IN TAJIKISTAN

The article analyzes the experience of service development and the search for innovative solutions for the development of roadside services in order to improve their activity in the Republic of Tajikistan. Also, the issue of increasing the attractiveness of investment in the road and transport industry as a necessary condition for the complex renewal of the road infrastructure, as well as the main directions of attracting non-budgetary funds to the road industry while operating within the limits of financial resources, is discussed. Its main indicators are a well-established network of roadside facilities, the distance of service facilities from each other, quality services. These cases indicate that one of the most important priorities of the Republic of Tajikistan in these conditions is to ensure the stability and predictability of the operation of roadside service facilities. For this, it is considered necessary to propose the perspective of using innovative ideas to increase the efficiency of service of roadside facilities.

Key words: service facilities, logistic approach, services, innovative solutions, development of roadside facilities

Дар айни замон, яке аз шаклҳои ояндадор ва босуръат ҷишшофёбандаи фаъолияти иқтисодӣ ин соҳаи хизмат расонӣ ба шумор меравад. Аз таҷрибаи давлатҳои инкишофёфта маълум мегардад, ки бо мураккаб шудани раванди истеҳсолот ва ғайи гардидани бозор бо молҳо талабот ба хизматрасониҳо меафзояд. Дар шароити ҳозиразамони хоҷагидорӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии инкишофи ин соҳа рақобатпазирии хизматрасонӣ башумор рафта, бевосита бо сатҳи фаъолияти инноватсионӣ дар ҳар як ташкилоти хизматрасонӣ вобаста аст.

Раванди инноватсионӣ бо эҷод, азхудкунӣ ва паҳнкунии (диффузияи) инноватсияҳо алоқаманд аст. Тағйиротҳои, ки дар раванди истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот ба амал меоянд, мазмуни мушаххаси инноватсияро ташкил медиҳад. Дар ин радиф панҷ тағйироти маъмулиро муҳаққиқон муайян намудаанд:

1. Истифодаи техникаи нав, равандҳои нави технологӣ ё азнавсозии бозори истеҳсолот;

2. Ворид намудани маҳсулот бо хосиятҳои нав;

3. Истифодаи ашёи хоми нав;

4. Дигаргун намудани ташкили истеҳсолот ва таъмини моддӣ-техникии он;

5. Пайдоиши бозорҳои нави фурӯш”.

Ҳамагуна натиҷаи интиҳои пешбурди кори инноватсионӣ мебошад, нагонӣ мебошад, ки дар намуди маҳсулоти нав ё такмилёфта, ки дар бозор ворид карда шудааст, раванди нав ё такмилёфтаи технологӣ, ки дар фаъолияти амалӣ ё дар муносибати нав ба хизматҳои иҷтимоӣ истифода мешавад, таҷассум ёфтааст. Инноватсия натиҷаи ниҳии даври илмӣ-истеҳсолӣ мебошад. Дар навбати худ ба он хосиятҳои зерин хос аст: дигаргуниҳои илмӣ-техникӣ; амалкунонии истеҳсолӣ; фурӯши тичоратӣ, яъне: қонеъ кардани талаботи бозор; ғоида ба истеҳсолкунанда. [8].

Характеристии инноватсия этапҳои зерини технологӣ, истеҳсолӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, иҷтимоӣ ва идоракуниро дар бар мегирад. [6].

Инноватсия ба маънои васеъаш- ин истифодаи ғоидавар (камсарф)-и нағониҳо дар намудии технологияҳои нав, шаклҳои маҳсулот ва хизматрасониҳо, қарорҳои ташкилию

техникӣ ва иҷтимоию иқтисодии истеҳсолӣ, молиявӣ, тичоратӣ, маъмурӣ ё тавсифоти дигар мебошанд. [3].

Ташкилоту корхона фаъолияти навғониҳои худро пеш аз ҳама ба рушд намудани рақобатпазирии маҳсулот (хизматрасониҳо) равона хоҳад кард [1]. Инноватсияи соҳаи хизматрасонӣ ин навгонӣ дар чараёни ҳуди хизматрасонӣ, истеҳсол, таъмин, истеъмол ва рафтори кормандон мебошад. Навғониҳо на ҳамавақт ба ихтироот ва кашфиётҳо асос ёфтаанд, балки дар асоси идеяҳо низ навғониҳо мавҷуданд. Тавсифотҳои ҳатмии инноватсия навоварихоии онҳо, амали намудан дар истеҳсолот (асоснокии иқтисодӣ) ва ҳамоҳансозӣ ба талаботи истеъмолкунандагон мебошанд [4].

Фаъолияти соҳаи хизматрасонии инноватсионӣ на танҳо ҷодаи истеҳсоли молҳо ва умуман истеъмоли онҳоро фаро гирад, инчунин таснифотҳои истеъмолкунандагони мушаххасро низ пайгирӣ кунад. Инноватсияи соҳаи хизматрасонӣ ин чори намудани системаи нави компютерӣ буда, тартиб додани сайрхатҳои ҳаракати нақлиёт, ҷорӣ кардани харитаҳои пластикии таъиноти гуногун ва ғайра ҳисобида мешавад. [9].

Мамлақати мо дар давраи баъди ба даст овардани истиқлолият соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ босуръат рушд мекунад ва амалишавии инноватсия дар он барои афзун шудани сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад [5], зеро аксарияти ташкилотҳои нақлиёти автомобилӣ худ ё иҷораро истифода мебаранд.

Дар соҳаи нақлиёт самтҳои афзалиятноки фаъолияти инноватсионӣ бо истифодаи технологияҳои муосир барои ташкили раванди кори он, автоматизатсия ва иттилоотонии ҳамаи пайвандҳои занҷири нақлиёти логистикӣ, пеш аз ҳама равандҳои хизматрасонӣ ба мизочон алоқаманданд, татбиқи худро ёфтааст [2].

Баррасии самаранокии истифодаи навғониҳо дар соҳаи хизматрасониҳои нақлиётӣ ба меъёрҳои муҳими он, ба монанди динамикаи истифодаи технологияҳои сарфакунандаи энергия, системаҳои автоматикунонидашуда, сарфаи вақт ва кам кардани арзиши интиқоли борҳо бо эътимоднокии баланди интиқоли онҳо мебошанд [12].

Дар даврони ҳозира хизматрасонии нақлиётӣ ва объектҳои наздиқоҳӣ ба тичорате табдил ёфтааст, ки метавонад ниҳоят ғайратовар ва ҷолиб бошад. Дар шароити рақобатпазирии бозор, танҳо тичорате, ки ба навоварӣ диққати зарурӣ медиҳад ва метавонад хизматрасониҳои гуногун дошта бошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ташкилотҳои, ки хизматрасониҳои нав, истифодаи нақлиёти нав ё шароити махсуси интиқолро пешниҳод мекунад, муваффақ ба даст меоранд. Дараҷаи сифати баланди фаъолият, ҷустуҷӯ ва ҳалли навғонии нав имкон медиҳад, ки симои мусбати ташкилотҳои эҷод намуда, обрӯи онҳоро баланд бардоштан зарур шуморида мешавад [12].

Аз ин лиҳоз, дар ин раванд пешниҳоди самтҳои фаъолияти инноватсионӣ ҳаматарафа дида баромадани фаъолияти объектҳои наздиқоҳиро дар назар дорад, ки бо истифода аз технологияи рақамӣ, баррасии масоили экологӣ ва сарфи захираҳо амалӣ гардонида мешавад.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми ҳалли ин масъала мо аз амсиласозии ҷойгиркунии объектҳои наздиқоҳӣ истифода намудан зарур аст. Ҳалли ин масъала дар монографияи [7] пешниҳод карда шудааст.

Аз тарафи дигар арзёбии самтҳои афзалиятноки фаъолияти инноватсионӣ расидан ба ҳадафҳои дар назди соҳаи роҳ қарордоштаро инъикос мекунад, ки онҳо дар расми 2 пешниҳод карда шудааст.



Расми 2. - Самтҳои фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонии назди роҳӣ (аз тарафи муаллиф сохта шудааст)

Доҳил шудан ба маҷмааи нақлиётӣ ба тарзи инноватсионии рушд татбиқи васеи технологияҳои нав дар даври нав айнаи замон аст. Аз ин лиҳоз бо назардошти ин ҳоло дар соҳаи хизматрасониҳои нақлиётӣ, технологияҳои инноватсионӣ, ба монанди санҷиши ҷо ба ҷо гузори нақлиёт, пардохти электронии роҳкиро, баҳисобгирии сӯзишворӣ, сабти видеои мобилӣ ва ғайра истифода мешаванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1- Намудҳои истифодаи технологияи инноватсионӣ дар объектҳои назди роҳӣ

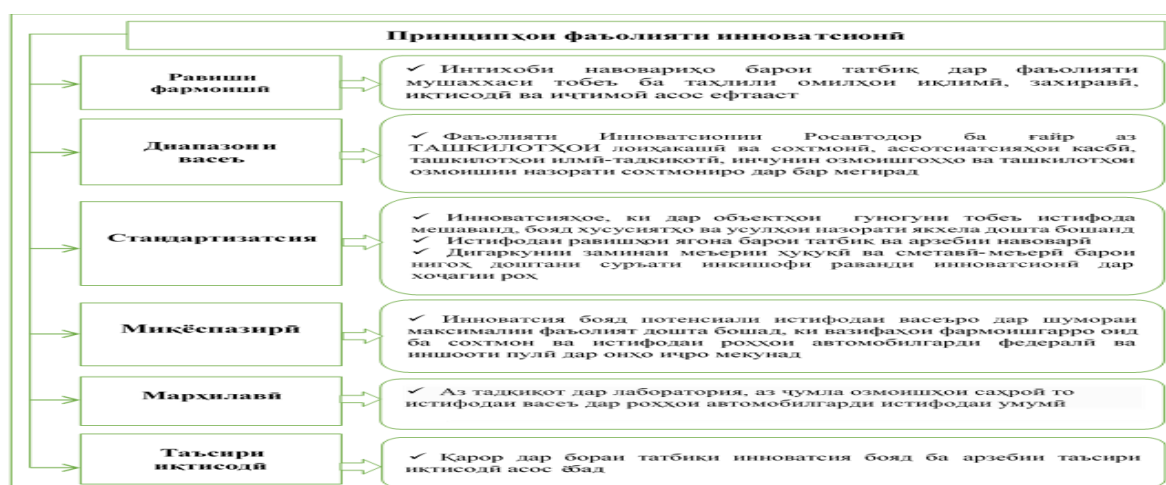
Намудҳо	Таснифоти технологияи инноватсионӣ
Ҷойгиршавии нақлиёти автомобилро назорат карда мешавад	Барои интиқоли маълумот дар бораи ҷойгиршавӣ ва дигар параметрҳои воситаҳои нақлиёт режими интиқоли маълумоти GPRS, ки хароҷотро ба ҳадди аққал мерасонад, истифода мешавад. Ҳангоми истифодаи системаи мониторинги GPS, мавҷуд будани компютер бо пайваستшавӣ ба шабакаи Интернет ва таҷҳизоти дар автомобил насбшуда кифоя аст. Ин система ба мо имконият медиҳад, ки дар ҳар лаҳзаи вақт дар бораи ҷой ва мавқеи воситаи нақлиёт, суръат, самти ҳаракат ва нишондиҳандаҳои сенсорҳои гуногуни дар он насбшуда маълумот гирад.
Пардохти роҳкиро ба таври электронӣ	Системаи автоматикунонидашуда барои доираи васеи хизматҳо (пеш аз ҳама барои мусофирони нақлиёти ҷамъиятӣ) пардохти электронии роҳкиро, амалӣ карда шаванд ва санҷиши шаффофи молиявиро таъмин кунад. Истифода аз чипҳои коғазӣ ва кортҳои интеллектуалии бетафовут пардохти роҳкиро метавонад анҷом дода шавад. Системаи пардохти электронии роҳкиро бо системаи иттилоотӣ дар воситаҳои

	нақлиёт, дар паркҳои автомобилӣ ё дар марказҳои диспетчерӣ пайваस्त мебошад. Ин имконият медиҳад, ки мусофирон дар бораи чадвали нақлиёт огоҳ карда мешаванд ва диспетчер метавонад ҳолати нақлиётро аз фосилаи дур назорат кунад.
Бақайд гирифтани сӯзишворӣ	Яке аз бузургтарин хароҷоти ширкати нақлиётӣ ин истифодаи сӯзишворӣ барои нақлиёт ба шумор меравад. Бақайдгирии истифодаи сӯзишворӣ метавонад реалӣ бошад, чунончи маълум аст, ки чӣ гуна ва барои чӣ сарф мешавад ва субъективӣ, ки бо истифодаи нодурусти нақлиёт ё фиреби кормандон алоқаманд аст. Барои назорати доимии истеъмоли сӯзишворӣ дар системаҳои автоматики бақайдгирии истеъмоли сӯзишворӣ ва речаи кори воситаҳои нақлиёт, ки дар зарф дар вақти воқеӣ бо нигоҳ доштани маълумот дар хотираи асбоб пешбинӣ шудаанд, васеъ паҳн шудаанд. Бақайдгирии дақиқи истеъмоли сӯзишворӣ, таҳлили кори комплекси мошин дар ҳар давраи вақт имкон медиҳад, ки хароҷоти истифодаи онро ба таври назаррас танзим кунад.
Сабти видеои мобилӣ	Видеокамераҳо имкон медиҳанд, ки тамоми ҷузъиети вазъи роҳро сабт карда мешавад. Назорати кормандони идоракунӣ ба ҳаракати воситаи нақлиёт, ки вазифаи асосии DVR аст, барои пешгирӣ кардани дуздии мол, видеорегистраторҳо инчунин дар дохили қисми бор (ҳам назорати видеои кушода ва ҳам пинҳонӣ) насб карда мешаванд; навори такрори садамаҳои нақлиётӣ барои муайян кардани сабабҳо ва гунаҳкорони садамаҳои нақлиётӣ; таъмини назорати боэътимод дар лаҳзаи таваккуфи борҳо.

Бо назардошти ин, технологияҳои иттилоотӣ шароит фароҳам меорад, ки хароҷот ва таҳлили иттилоот дуруст ба роҳ монда шавад. Аз ин лиҳоз хароҷотҳои ташкилот бояд кам карда шаванд, чунки бо кӯмаки онҳо барои менечерон назорат кардани миқдори зиёди кормандон осонтар аст.

Унсурҳои асосии стратегияи рушди фаъолияти инноватсионии хизматрасонии роҳи автомобилгард аз биниши стратегӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди инноватсионӣ иборат мебошанд.

Принсипҳои фаъолияти инноватсионӣ қоидаҳое мебошанд, ки ба ҳамаи иштирокчиени фаъолияти инноватсионии хадамоти роҳи автомобилгард равона карда шудаанд ва биниши стратегияи онро дастгирӣ мекунанд (расми 3).



Расми 3. - Принсипҳои фаъолияти инноватсионӣ
(аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст)

Аз расми 3 бар меояд, ки истифодаи принципҳои фаъолияти инноватсионӣ ба объектҳои назди роҳи имконият медиҳад хизматрасониҳоро дар сатҳи зарурӣ қарор дода, барои беҳдошти натиҷагирӣ аз ҳамаи манбаъҳо истифода намоянд.

Аз ин лиҳоз истифодаи принципҳои пешниҳодшуда барои беҳтар намудани беҳатарии ҳаракат дар роҳ, сифати кор дар ҳама этапҳои давраи ҳаёти роҳи автомобилгард, гузаронидани назрати сифати мониторинги ҳолати шабакаи роҳҳо ва вазъи нақлиёту фароҳам овардани бароҳатӣ ва ҳаракати нақлиётии аҳоли имконият медиҳаду истифодаи маблағҳои калонро тақозо менамояд.

Дар хотима бояд қайд намуд, ки амали намудани роҳҳои рушди инноватсионии объектҳои хизматрасонии наздироҳи имконият медиҳад шароити мусоид барои истифодаи нақлиёти автомобилӣ муҳай ё карда шуда, долонҳои нақлиётӣ самароанок истифода бурда шуда, пардоти сари вақтӣ бо истифодаи системаи муосир ба роҳ монда шавад. Инчунин технологияҳои муосирӣ иқтисодиёти рақамӣ дар қаламравӣ Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шаванд.

АДАБИЁТ

1. Асаул, А. Н. Оценка конкурентных позиций субъектов предпринимательской деятельности / А. Н. Асаул, Х. С. Абаев, Д. А. Гордеев // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 2. – С. 140–141.
2. Асаул, Н. А. Инновационный сценарий развития транспортно-логистического комплекса Санкт Петербурга / Н. А. Асаул // Экономическое возрождение России. – 2009. – №4(18). – С. 12–79.
3. Грузинов, В. П. Экономика предприятия: учеб. пособие / В. П. Грузинов, В. Д. Грибов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С.85-88
4. Иванов, С. В. Многокомпонентная модель повышения качества транспортных услуг / С. В. Иванов, С. И. Никитин // Экономическое возрождение России. – 2010. – №3(25). – С. 78–92.
5. Котлер, Ф. Основы маркетинга: пер. с англ. / Ф. Котлер; общ. ред. и вступ. ст. Е. М. Пеньковой. – М.: Прогресс, 1990. – 160 с.
6. Модернизация экономики на основе технологических инноваций / А. Н. Асаул, Б. М. Капаров, В. Б. Перевязкин, М. К. Старовойтов. – СПб.: АНО «ИПЭВ», 2008. – 606 с.
7. Формирование и развитие рынка услуг объектов приавтомобильного сервиса в Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019 - С. 8;
8. Рыбкин, Е. В. Модель оценки качества услуг объектов дорожного сервиса / Е. В. Рыбкин // Экономическое возрождение России. – 2011. – №2(28). – С. 85–90.
9. Троцкая, Н. А. Транспорт в коммерческой деятельности / Н. А. Троцкая. – М.: Асмап, 2004.
10. Шепелев, А. Ф. Транспортное обеспечение коммерческой деятельности / А. Ф. Шепелев. – М.: Транспорт, 2003.
11. Ярковой, В. А. Основные направления развития информационных услуг в Российской Федерации / В. А. Ярковой // Экономическое возрождение России. – 2010. – №3(25). – С. 56–61.
12. Электронный ресурс gov.spb.ru/gov (рӯзи муроҷиат 15.03.2024).

УДК.:33Т.П.88

Љӯлодова Х. Ш.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ МИНТАҚАВӢ

Тадқиқот ба таҳлили хусусиятҳои сиёсати минтақавӣ бо назардошти сатҳи рушди давлатҳои алоҳида бахшида шудааст, ки таҷрибаи онҳоро ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон

мутобиқ кардан мумкин аст. Шарти зарурии иқтисоди миллӣ ва системаҳои минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудан ба фазои рушди бомуваффақияти иқтисодӣ дар шароити муосир мавҷудияти стратегияи оптималии худро оид ба рушди дарозмуддати минтақавӣ пешбинӣ мекунад, ки амалӣ намудани нақшаҳои мунтазами илмӣ –техникӣ, сиёсати молиявии интихобӣ, мутахҳидкунии кувваҳо ва воситаҳо ба самтҳои афзалиятнокро минтақавиро дар бар мегирад. Дар ин замина зарурияти тадқиқи муносибатҳои ташкилӣ- иқтисодӣ, ки дар раванди амалигардонӣ ва рушди сиёсати минтақавӣ ба миён меорад. Татбиқи саривақт ва самаранокии тадбирҳои рушди минтақаҳо дар дохили ҷумҳурӣ тағирёбии мусбии инкишофи иҷтимоию иқтисодии тамоми минтақаҳои Тоҷикистонро таъмин месозад.

Калидвожаҳо: сиёсати минтақавӣ, минтақа, идоракунии минтақавӣ, муаммоҳои минтақавӣ, барномаҳои минтақавӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, баробарнамоии минтақавӣ.

Пулодова Х. Ш.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Исследование посвящено анализу особенностей региональной политики, с учётом уровня развития тех или иных государств, опыт которых может быть адаптирован к условиям Республики Таджикистан. Необходимым условием выхода национальной экономики и региональных систем в Республики Таджикистан на траекторию успешного экономического роста в современных условиях предполагает наличие собственной оптимальной стратегии долгосрочного регионального развития, предполагающей проведение системной научно-технической и финансовой политики избирательности и концентрация сил и средств на приоритетных направлениях. В данном контексте вызывает интерес исследование организационно-экономических отношений, складывающиеся в процессе реализации и развитии региональной политики. Своевременная и эффективная реализации мер по региональному развитию внутри республики обеспечит положительную динамику социально-экономического прогресса всех регионов Таджикистана.

Ключевые слова: региональная политика, регион, региональное управление, региональные проблемы, региональные программы, социально-экономическое развитие, региональное выравнивание.

Pulodova K.Sh.

FOREIGN EXPERIENCE IN DEVELOPING AND IMPLEMENTING REGIONAL POLICIES

The study is devoted to the analysis of the features of regional policy, taking into account the level of development of certain states, whose experience can be adapted to the conditions of the Republic of Tajikistan. A necessary condition for the exit of the national economy and regional systems in the Republic of Tajikistan to the trajectory of successful economic growth in modern conditions involves the presence of its own optimal strategy for long-term regional development, which involves the implementation of a systemic scientific, technical and financial policy of selectivity and concentration of forces and resources in priority areas. In this context, the study of organizational and economic relations that develop in the process of implementation and development of regional policy is of interest. Timely and effective implementation of measures for regional development within the republic will ensure positive dynamics of socio-economic progress in all regions of Tajikistan.

Key words: regional policy, region, regional management, regional problems, regional programs, socio-economic development, regional alignment.

Таҳқиқи коркард ва амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо мунтазам дар маркази тавачҷуҳи ҳукумат, ҳокимияти маҳаллӣ ва аҳли ҷомеаи ҳамаи давлатҳои мутараққӣ ва дар ҳоли тараққиӣ ҷаҳон, новобаста аз сохти давлатӣ ва сатҳи рушди иқтисодӣ қарор дорад. Муҳимияти баррасии таҷрибаи давлатҳои хориҷиро оид ба масъалаи мавриди таҳқиқ маҳз ҳамин нукта муайян мекунад.

Олим Исляев Т.Р. тавсифи нисбатан васеи сиёсати минтақавиро пешниҳод кардааст. Вай таъкид мекунад, ки вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати минтақавии давлатӣ ин ҳал намудан ва беҳтар гардонидани мавқеи рақобатнокии минтақа дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ мебошад [6, с. 268-270].

Ташаккули сиёсати минтақавӣ ҳамчун унсур мустақил ва муҳими сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии бештари кишварҳои ғарбӣ дар солҳои 20-30 асри гузашта оғоз ёфтааст [2, с. 46-51].

Сиёсати минтақавӣ барои тавсифи як қатор тадбирҳои қонунгузорӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода шудааст, ки онҳо дар мавридҳои муайян ба баланд бардоштани сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли дар мамлакатҳои мухталиф нигаронида шуда буданд. Объекти нави идоракунии давлатӣ дар соли 1972 ҳамзамон ба таъсиси Фонди аврупоии рушди минтақавӣ мавриди баррасии фаёлона қарор гирифт.

Мафҳуми сиёсати минтақавӣ дар кишварҳои пешрафта дар асоси ҷанбаи маҳдудӣ қарор ёфтааст. Дар ин ҷанба он раванҳои асосии давлатӣ дохил карда мешавад, ки барои ноил гардидани мақсадҳои аввалиндараҷаи давлатӣ мебошад.

Аз тарафи олимони хориҷиву ватанӣ дар бораи идоракунии минтақавӣ асарҳои бисёр ба таъъ расидааст, ки оиди таърифи мафҳуми “сиёсати минтақавӣ” ва баҳодиҳии умумии онҳо дар якҷоягӣ ба назар намерасад.

Академики шинохтаи рус А.Г. Гранберг чунин қайд менамояд, ки мақсади асосии сиёсати минтақавии иқтисодӣ сарфи назар аз гуногунии таърифҳо дар давлатҳои мухталиф созиши муносибати байни самараи иқтисодӣ ва адолати иҷтимоиро инъикос менамояд. Ба андешаи муаллифи мазкур, мақсадҳои иқтисодӣ эҳёи истеҳсолот дар минтақаҳои депрессивӣ, таъсиси кутбҳои рушд ва минтақаҳои соҳибқорӣ босамар, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, тақвияти ҳамгироии байниминтақавӣ ва ғайраро дарбар мегирад. Афзоиши афзалиятнокии иштиғол, даромади аҳоли ва беҳтари шудани инфрасохтори иҷтимоӣ дар минтақаҳои аз ҳама қафомонда, васеъ намудани дастрасӣ ба неъматҳои ҷамъиятӣ аз ҷумлаи мақсадҳои асосии иҷтимоӣ ба шумор мераванд [4, с. 134].

Дар таҳқиқоти Ю.Н. Гладкий ва А.И. Чистобаев зикр мешавад, ки ба сифати мақсадҳои асосие, ки ба сиёсати минтақавии амалан ҳамаи мамлакатҳо хосанд, ҷузъҳои таркибии зерин баррасӣ мешаванд: таъсис ва таҳкими фазои ягонаи иқтисодӣ ва таъмини асосҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии давлатдорӣ (федерализм дар давлатҳои сермиллат ва федеративӣ); баробарсозии нисбии шароитҳои тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо; рушди афзалиятнокии минтақавӣ, ки барои давлат аҳамияти махсуси стратегӣ доранд; истифодаи ҳадди аксари вижагиҳои табиӣ, аз ҷумла вижагиҳои захиравӣ; пешгирии ифлосшавии муҳити зист, экологонии истифодаи табиат дар минтақа ҳифзи маҷмуии экологии минтақаҳо [3, с. 247].

Профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои иқтисодии Русия Лаженцев В.Н. қайд мекунад, ки таҳия ва амалӣ гардондани сиёсати минтақавӣ аз бисёр омилҳо вобаста аст. Дар давлатҳои тараққиёфтаи ҷаҳон муаммои минтақавӣ аз нуктаи назари усулҳои даҳолати ҳукумат ба раванҳои минтақавӣ, аз ҷиҳати дараҷаи нобаробарии минтақавӣ ва маданияти сиёсӣ нисбат ба он низ хеле фарқ мекунад. Хусусияти манфиатҳои геоиқтисодӣ ба интиҳоби сохтори институтсионалӣ таъсир мерасонад, зеро он муносибатҳои ҳамкорӣ ва шарикӣ стратегиро байни минтақаҳо ва давлатҳои гуногун ба вуҷуд меорад [7, с. 98].

Олими маъруфи тоҷик, д.и.и., профессор Бойматов А.А. чунин мешуморад, ки гузаронидани сиёсати фаёли минтақавии давлатӣ ба ҳалли вазифаҳо дар самти баробарсозии сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳудудҳои алоҳидаи мамлакат мусоидат мекунад. Он кас қайд мекунад, ки барномаҳои тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии минтақавӣ ҳарчи бештар ба

воситаи асосии татбиқи сиёсати минтақавӣ оид ба таъмини рушди устувор табдил меёбанд [1, с. 162].

Олими шинохтаи рус, д.и.и., профессор М.Н.Дудин дуруст қайд мекунад, ки “сиёсати минтақавӣ дар баробари сиёсатҳои хориҷӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар намудҳои сиёсат, як соҳаи “мустақил”-и фаъолияти ҳукумати давлатӣ мебошад. Дар айни ҳол ин даҳолати бошууронои давлат ба қарор ёфта, муаммои фазоиест, ки барои кишвар “ғайриқобили қабул” гардида, ҳадафҳои стратегияи минтақавӣ дастнорас мегарданд” [5, с. 6].

Ҳамин тариқ, сиёсати минтақавӣ зухуроти мураккаби бисёрсатҳаи стратегияи миллии давлат мебошад, ки барои кишвар аҳаммияти махсус дорад, зеро натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии давлат умуман аз он вобаста аст, ки дар сатҳи минтақавӣ равандҳои ислоҳот ва рушди иқтисодиёт то чи дараҷа натиҷабахш амалӣ мегарданд.

Ҳадафи асосии сиёсати муосири минтақавӣ имрӯз муайян кардани ҳудудҳои депрессивӣ, муаммордор, инчунин ояндадор, рушдёфта ва таҳияи барномаи давлатии рушд ба шумор меравад, ки барои ба рафъи фарқи байни сатҳҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии тамоми минтақаҳои кишвар, ба сатҳи миёнаи ҳаёт баровардани аксарияти аҳоли ва истифодаи босамараи иқтисодии захиравӣ-истеҳсолии мамлакат мусоидат мекунад.

Барои ҷустуҷӯи модели оптималии ҳамкориҳои марказ ва минтақаҳо дар давлатҳои хориҷӣ зиёда аз даҳҳо солҳо сарф гардидааст. Чунончи, ки таҳлили аҳли ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, барои татбиқи самаранокии сиёсати минтақавӣ модели муносибатҳои сатҳи ҳокимияти давлатӣ, соҳибкорӣ ва аҳоли ҳатман бояд хусусияти динамикӣ дошта бошад, то ин, ки муносибатҳо ҳам ба таври амудӣ ва ҳам ба таври уфуқӣ танзим карда мешаванд.

Қорӣ намудани системаи нави муносибатҳои иқтисодӣ бо гузаштани иқтисодиёт ба модели нави рушди инноватсионӣ алоқаманд мебошад, ки он назар ба ҷалб намудани сармояи калон ба раванди пешбурдани фаъолияти иқтисодию технологӣ, истифодаи захираҳои бузурги зеҳнӣ ва маънавии инсониро дар назар дорад, ки дар натиҷа бо мураккабии фаъолияти технологӣ ва ташкилӣ алоқаманд аст.

Дараҷаи баланди маълумотнокӣ ва маҳорати касбии аҳоли омили асосии гузариши минтақаҳо ба роҳи рушди муваффақ мебошад, зеро ин имкон медиҳад, ки дар тамоми соҳаҳо ва инчунин дар соҳаҳои истеҳсолоти неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ аз технологияҳои ҳозиразамон истифода бурда шавад ва ин нуктаро ҳангоми ташаккули сиёсати минтақавӣ бояд ба назар гирифт.

Дар заминаи таҳлили тадқиқотҳои таҷрибаи хориҷӣ нуқтаи назари олим Юилл Д. чунин аст: сарҳади сиёсати минтақавӣ ва соҳавӣ дар давлатҳои гуногун ба таври гуногун муайян карда мешаванд. Дар баъзе давлатҳо, ба монанди Финландия, Шветсия, Белгия, Люксембург, Британияи Кабир чунин унсурҳои сиёсатҳои анъанавии иқтисодии минтақавӣ, аз қабилӣ ташкили инфрасохторҳо, рушди нақлиёт, коммуникатсия, маориф ва тандурустӣ расман сиёсати минтақавӣ ҳисобида намешаванд, балки ба сиёсати милли тааллуқ доранд. Дар воқеъ, ба баъзе тадқиқотчиён чунин мешуморанд, ки дар бораи мавҷудияти сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар ин ё он мамлакат танҳо дар сурате сухан рондан мумкин аст, ки ин сиёсат ба таври қонунӣ ба расмият дароварда шавад [21, с. 166].

Идоракунии самарабахши минтақавӣ бояд ба сиёсатҳои мушаххаси минтақавӣ асос ёбад, ки ҳадафҳои зеринро амалӣ мекунад: табдил додани нерӯи рақобатнокии минтақа ба омили рушди устувори он бо мақсади таъмини гузариши системаи иқтисодӣ ба зинаи нав, сатҳи нисбатан баланди фаъолият мебошад.

Низоми идоракунии минтақавӣ дар асоси бозсозӣ чунин имкониятҳоро медиҳад:

- тақмили сиёсати танзимкунанда оид ба тараққиёти устувори минтақаҳо;
- тақмили механизми тақсмоти маблағҳо байни барномаҳои давлатӣ;
- арзёбии самаранокии идоракунии минтақавӣ;
- ҳавасмандгардонии қабули барномаҳои давлатии тараққиёти минтақаҳои алоҳида.

Ба назар нагирифтани ин гуна тафовутҳои байни мамлакатҳо дар бораи мавҷудият ва доираи сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар ин ё он мамлакат ҳулосаҳои нодуруст бароварданд.

Хусусиятҳои идоракунии пешрафти минтақавӣ дар ҳудудҳо то андозае аз намуди сохтори ҳукумати давлатӣ вобаста мебошад. Дар мамлакатҳои федералӣ минтақаҳо дар иҷрои вазифаҳои минтақавӣ бо роҳи худмаблағгузори муайяни хароҷотҳо, гузаронидани чорабиниҳо, инчунин қабули қарорҳои муштарак (бо мақомоти давлатии федералӣ) дар бораи интиҳоби ҳудудҳои дастгиришаванда ва маблағҳои барои иҷрои онҳо истифодашаванда ғайриҷор шуданд.

Дар солҳои 80-90-уми қарни 20 байни кишварҳои федеративӣ ва унитарӣ дар бобати баланд бардоштани нақш ва мақоми вилоят дар татбиқи сиёсати иқтисодии минтақа ба амал омад. Дар мамлакатҳое, ки дар мадди аввал нақши ҳокимияти марказӣ нисбатан баланд буд, барои баланд бардоштани нуфузи минтақаҳо (масалан, дар Италия, Юнон) ва, баръакс, дар мамлакатҳое, ки нақши мақомоти маҳаллӣ нисбатан баланд буд, чораҳо дида мешуданд, ва, баръакс, дар давлатҳое, ки нақши мақомоти минтақавӣ баланд буд дар самти пурзӯр намудани марказонидашуда (масалан, дар Олмон) чораҳо андешида шуданд [21, с. 168].

Агар сатҳи ғайримарказонӣ саҳт баланд бошад, аксаран ҳамоҳанг сохтани кӯшишҳои ҳукуматдорони марказӣ ва минтақавӣ дар ҳалли масъалаҳои калидӣ имконнопазир аст. Агар дараҷаи ғайримарказӣ паст бошад, бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои алоҳида душвортар мегардад.

Илова бар ин, усули барномавии мақсаднок мавҷуд аст, ки дар бисёр кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ғайриҷор истифода мешавад. Мақсади асосии барномаҳои тараққиёти минтақавӣ ин таъмини сатҳи шоистаи зиндагии аҳоли ва баробар кардани шароити пешрафти минтақаҳои алоҳида буд ва боқӣ мемонад. Мақомоти давлатие, ки ин барномаҳо идора мекунад, ба равандҳои мушаххаси истеҳсоли таъсир нарасонда, танҳо дар ҳамоҳангсозии умумӣ иштирок менамоянд.

Дар Британияи Кабир қариб нисфи қаламрави мамлакатро, дар Норвегия то 90% қаламрави мамлакатро барномаҳои минтақавии мақсаднок ташкил медиҳад. Қариб дар ҳамаи кишварҳои Аврупо шубҳаҳои махсус ё мақомоти маъмурӣ, инчунин фондҳои бучетӣ, ки бо масъалаҳои рушди барномаҳо минтақаҳо машғуланд, ташкил карда шудаанд.

Дар давраҳои таназзули иқтисодӣ истифодаи барномаҳои мақсаднок зарур аст. Масалан, онҳо дар давлати тараққикардаи Чопон ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии соҳаҳои нави илмталаб истифода мешаванд. Барномарезии иқтисодӣ ба хоҷагидорӣ тамоми иқтисодиёти кишвари Чопон таъсири мусбат мерасонад.

Дар Ҷумҳурии Мардумии Чин (ҶМЧ) сиёсати давра ба давраи минтақавӣ ба амал бароварда мешавад, ки мувофиқи он минтақаҳои мамлакат ба низоми муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ бо суръат ва миқёси гуногун дохил мешаванд. Дар марҳилаи аввал ба низоми мазкур музофотҳои Чини Шарқӣ, ки аз дастгириҳои мухталифи давлат, аз ҷумла, низоми махсуси андоз, гумрук, низоми молиявӣ, режими ҷалби сармояи хориҷӣ ва сармоягузориҳои калони давлатӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ бархурдор шудаанд, ворид гардиданд. Ба тӯлаи ин сиёсат қисми шарқии ҶМЧ муваффақиятҳои назарраси иқтисодӣ ба даст овард. Ин имкон медиҳад барои тараққиёти босуръати тамоми иқтисодиёт вуруди сармоягузорӣ ба минтақаҳои ҷудошудаи мамлакат таъмин карда шавад. Минтақаҳои мазкур ба сифати “локоматив” истифода мегарданд. Рушди умумии иқтисодиёт боиси тадриҷан баланд шудани иқтисодиёти минтақаҳои ақибмонда мегардад. Айни замон таъсири он ба тараққиёти иқтисодиёти қисми боқимондаи Хитой маҳдуд мемонад. Дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ тафрикаи иқтисодӣ ҳатто тақвият ёфт.

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Мардумии Чин марҳилаи дуҷуми сиёсати минтақавӣ амалӣ мегардад: дастгирӣ ба суғурӯи шудани тафрикаи байниминтақавӣ дар манотиқи қисмҳои марказӣ, шимолу шарқӣ ва ғарбии ҶМЧ мусоидат мекунад. Дар ин музофотҳо ба сармоягузориҳои давлатӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, ҷорӣ намудани низоми ҳатталимкон мусоид ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ва сиёсати махсуси андоз таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Натиҷаҳои аввалин аз самарабахшии татбиқи марҳалаи нави сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Мардумии Чин шаҳодат медиҳанд: фарқи байни сатҳи тараққиёти иқтисодиёти

минтақаҳо сушт мешавад. Самти минбаъда аз суръати таҷдиди иқтисоди Чин ва тағйирот дар модели содиротмехвари рушди иқтисодӣ вобаста хоҳад буд, ки дар он ба талаботи истеъмолчи дохилӣ афзалият дода мешавад.

Таҷрибаи равиши чинӣ ба сиёсати минтақавӣ ба кишварҳои дорои иқтисоди гузариш хос аст. Чи тавре ки таҷрибаи мамлакатҳои дорои иқтисоди гузариш нишон медиҳад, сиёсати минтақавӣ мақсадҳои бавоситаи худро дорад, ки тавассути онҳо бо ёрии низоми танзимкунандаҳо ба ташкили ҳудудии қувваҳои истеҳсолкунанда таъсир мерасонад.

Концепсияи рушди минтақавӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон соли 1996 оғоз ёфта, самти собиқ Иттиҳоди Шуравиро идома дод. Тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва баробарсозии минтақаҳо ба механизми бозтақсими захираҳои молиявии минтақаҳои бойи кишвар асос ёфтааст. Тафовути сатҳи зиндагӣ дар минтақаҳо ба сабаби инкишофи таърихӣ ва шароитҳои табию экологӣ хеле калон буда, таҷдиди сиёсати минтақавии кишварро тақозо мекард. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон «Самти стратегияи кишвар»-ро таҳия карданд, ки се барномаи муҳими рушдро дар бар мегирифт: «Стратегияи Қазоқистон 2050», «Концепсияи дохилшавии Қазоқистон ба қатори 30 кишвари пешрафтаи ҷаҳон» (Фармони Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон аз 14/13/2014), «Нақшаи дурнамои рушди ҳудудию фазоии кишвар то соли 2020» (Фармони Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон аз 21 июни соли 2011).

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон сиёсати минтақавӣ аз равандро ба таҷдиди нақшаи ҳудуд, ки ба таъмини рушди мутаносиби минтақаҳо нигаронида шудаанд, шоёни тавачҷӯх аст. Тибқи «Барномаи давлатии рушди минтақавӣ барои солҳои 2020-2025», ки дар Ҷумҳурии Қазоқистон амалӣ карда мешавад, нақшаи зерини сохтори ҳудудӣ пешниҳод шудааст, ки бояд ба рушди бомуваффақияти иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат кунад: [14].

1) агломератсия; 2) марказҳои вилоятӣ; 3) моношаҳрҳо ва шаҳрҳои хурд, инчунин маҳалҳои аҳолинишини муттақои деҳот. Зимнан дар шаҳрҳои хурди Қазоқистон гузаронидани ташхиси низомманд ва тадқиқоти маркетингӣ оид ба дурнамои рушди онҳо пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, муайян кардани иқтидори иқтисодии онҳо, инчунин таҳияи нақшаҳои маҷмуии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа пешбинӣ карда шудааст. Тараққиёти минбаъдаи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар самти тавсеаи ваколатҳои молиявии онҳо, инчунин баланд бардоштани нақшаи аҳоли дар ҳалли масъалаҳои маҳаллӣ ба назар гирифта шудааст. Дар ҷаҳорҷӯбаи барномаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон амалишаванда ба ҳисоб гирифтани омили инсонӣ мавқеи муҳим мебошад. Аз ҷумла, мақомоти ҷумҳурӣ маблағгузориҳои лоиҳаҳои бузурги саноатӣ ва инфрасохториро ба нақша гирифтаанд, ки бояд ба бозори меҳнат ва рушди иқтисодӣ самараи мултипликатавӣ расонад.

Сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Ўзбекистон ба сиёсати аз лиҳози ҳудудӣ тафриқавии давлат нигаронида шудааст, ки ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодиро пешбинӣ мекунад. Дар стратегияи дарозмуддати Ҷумҳурии Ўзбекистон ва манотиқи он амалӣ шудани Қарори Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 7.02.2017 №УП-4947 «Дар бораи стратегияи амалиёт оид ба рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Ўзбекистон» аҳамияти махсус дорад. Ин ҳуҷҷати стратегияи дорои хусусияти барномавӣ дар минтақаҳои мамлакат фаъолона амалӣ карда мешавад. Амали стратегияи мазкур ба панҷ самти рушди афзалиятноки Ҷумҳурии Ўзбекистон дар солҳои 2017-2021 нигаронида шудааст. Он тамоюлҳои пурқуввати рушди бозорҳои глобалӣ ва ояндабинии вазъи омилҳои байналмилалӣ, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Ўзбекистон таъсири бештар мерасонанд, имкониятҳои нави технологӣ, иштироки мамлакат дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат ва дигар омилҳоро ба назар мегирад. Мақсади асосии ин стратегияи мазкур ин ба кулӣ баланд бардоштани самаранокии ислоҳоти татбиқшаванда, муҳайё намудани шароит барои тараққиёти ҳамаҷониба ва босуръати минтақаҳои мамлакат ва ҷамъият, таҷдиди минтақаҳо ва либерализатсияи тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат мебошанд.

Аввалин кӯшиши дар асоси низомманд ташкил кардани сиёсати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон тарҳҳои асосии рушди ҳудудии кишварро муайян намуд. «Барномаи ташаққули стратегияи ягонаи комплексии рушди ҳудудии Ўзбекистон барои солҳои 2007-2011» амалӣ карда шуд [20].

Фароҳам овардани шароит барои бо суръати баланди тараққӣ додани иқтисодиёти мамлакат ва инчунин баланд бардоштани сатҳу зиндагии мардуми мамлакат дар заминаи рушди маҷмуии иҷтимоию иқтисодии тамоми минтақаҳои кишвар дар назар дорад, ки ин мақсади ягонаи стратегияи мазкури рушди ҳудудӣ мебошад.

Чунин стратегияи рушди минтақавӣ дар якҷанд вилоятҳои калони Ҷумҳурии Ўзбекистон истифода шудааст. Масалан, дар вилояти Андӣшон пеш аз ҳама барои тараққӣ соҳаҳои меҳнатталаб ба монанди коркарди маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ таваҷҷуҳи зиёд дода шуд. Дар вилояти Сурхондарё ва Ҷумҳурии Қарақолпокистон оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ ашёи хом ва зиёд кардани иқтисодии саноатӣ вазифаи аввалиндараҷа гузошта шудаанд. Стратегияи минтақавӣ дар вилоятҳои Хоразм ва Тошканд таваҷҷуҳи хоса ба татбиқи иқтисодии инноватсионӣ ва саноатии соҳаи сайёҳӣ зоҳир карда шуда буданд, аммо ин ҳадафҳо мақсади амалигардонии худро наёфтанд. Идоракунии самарабахши рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Ўзбекистон ва минтақаҳои онро танҳо дар сурати дар заминаи равишҳои ягонаи методологӣ асоснок кардан ва таҳия намудани стратегияҳои миллӣ ва ҳудудии рушди миёнамуддат ва дарозмуддат таъмин кардан мумкин аст. Онҳо бояд аз рӯи афзалияту мақсадҳо байни ҳам мувофиқа карда шаванд, бо захираҳои зарурии меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ таъмин карда шаванд ва мақсади асосишон баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии аҳолии мамлакат бошад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон аз соли 1991 инҷониб чор маротиба кӯшиши ислоҳоти низомии маъмурию ҳудудии кишвар сурат гирифтааст. Самтҳои муҳимми рушди сиёсати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон «Концепсияи сиёсати давлатии минтақавии Қирғизистон» [15], «Концепсияи ислоҳоти маъмурий-ҳудудӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2012-2017» [16] мебошанд.

«Концепсияи сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2018-2022» [17], ба суръатафзоии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва неқӯаҳволии аҳоли тавассути дастгирии фокалии рушди минтақаҳои калидӣ, ки марказҳои рушдро дар бар мегиранд, равона карда шудааст.

Рушди ҳар як минтақа дар Ҷумҳурии Қирғизистон тавассути лоиҳаҳои миллӣ, таъсиси минтақаҳои иқтисодӣ, маҳсусан дар кишоварзӣ, ки чун соҳаи стратегӣ муайян шудааст, таъмин карда мешавад. Дар минтақаҳо он самтҳои рушд хоҳанд кард, ки ба “локомативҳо” табдил меёбанд ва дар атрофи худ корхонаҳои дигар соҳаҳои иқтисодиёти минтақаро ҳам карда, пас аз якҷанд сол натиҷаҳои воқеиро ба бар меоранд. Инчунин беҳтар намудани фазои умумии соҳибкорӣ, инфрасохтори тижоратӣ, шабакаи роҳҳо, васеъ намудани ваколатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимият дар соҳаи буҷет ва андоз, дастгирии самтҳои афзалиятноки иқтисодии минтақа пешбинӣ шудааст.

Сиёсат ва барномаҳои мавҷудаи минтақавӣ дар Қирғизистон дар самти рафъи номутаносибӣ дар рушди минтақавӣ самаранок нестанд ва маҳз ҳамин нукта зарурати андешидани чораҳои оид ба коҳиш додани тафрикаи байниминтақавӣ собит месозад.

Дар асоси таҳлили таҷрибаи як қатор давлатҳои хориҷии аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ва мамолики фазои пасошуравӣ дар татбиқи сиёсати минтақавӣ, инчунин имкониятҳои амалигардонии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудан лозим аст, ки сиёсати минтақавӣ бояд сиёсати муттаҳидсозанда бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати комплекси агросаноатии собиқ иттиҳоди давлати Шуравӣ, ки асосан тақсими меҳнат ба истеҳсоли ашёи хом ба монанди нахи пахта, меваю сабзавот инчунин як қатор дигар маҳсулотҳои саноати сабук, истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва маъданӣ маҳсусгардонида шуда буд. Ҳукумати иттифоқӣ дар ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна сиёсати ягонаи минтақавиро ба амал мебаровард.

Баъди ба даст овардани истиқлоли миллӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи асосии рушди сиёсати минтақавӣ таҳкими ҳамгироии раванди иҷтимоию иқтисодӣ, ҳалли зиддиятҳои дар натиҷаи номутаносибии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар солҳои гузашта дар минтақаҳои гуногун ба вучуд омада бо роҳи рафъи қафомондагии онҳо муқаррар гардид. Вазифаи

минтақаҳо ва ҳудудҳои маҳаллӣ бо вазифаи умумии рушди иқтисоди миллии мамлакат зич алоқаманд буданд.

Барои амалӣ намудани сиёсати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст, ки аз махсусияти шароити табию иқтисодӣ ва вижагии фаъолияти иқтисоди минтақа бармеоянд:

1. Дар асоси тибқи принципҳои бозорӣ дигаргунсозии фаъолияти хоҷагидорӣ мусоидат кардан ба раванди инкишоф ва баробарсозии сохтори ноҳияҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомонда дар дохили минтақаҳо, махсусан ноҳияҳои, ки дар ҳудудҳои кӯҳӣ, доманакӯҳӣ ва сарҳаддӣ мамлакат ҷойгиранд;

2. Дар зинаҳои мухталифи ҳокимияти давлатӣ андешидани тадбирҳо оид ба коҳиши сатҳи муҳочират дар байни аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаёл, сари вақт расонидани ёри давлатӣ ба бекорон, махсусан ба ҷавонон дар раванди вуруди онҳо ба ҳаёти меҳнатӣ ва ба ашхосе, ки таҳти хавфи танг карда баровардан аз бозори меҳнатқарор доранд, мутобиқ кардани онҳо ба тағйироти бозорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат рухдиҳанда;

3. Дар доираи барномаи ислоҳоти иқтисодиёти минтақавӣ мусоидат кардан ба рушди соҳаи кишоварзии иқтисоди милли тавассути рушди босуръати сохторҳои бозорӣ кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ, кооперативӣ ва дигар объектҳои инфраструктура.

4. Ҳавасмандгардонии рушд ва баробарсозии сохтори сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бахусус ноҳияҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳӣ, ки зичии аҳолиашон хеле баланд аст.

Ҷанги шаҳрвандӣ боиси бад шудани иқтисодиёт гардид ва қисми зиёди инфрасохтори мавҷудаи иҷтимоию иқтисодиро хароб намуд. Пас аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи аввалиндараҷа ва муҳим қабули стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар гардид.

Аз соли 2003 сар карда таҳияи барномаҳои солонаи иқтисодӣ оғоз ёфт ва тибқи афзалиятҳои таҷаммуи миллии, соҳавӣ ва минтақавии захираҳо, ки роҳбарияти мамлакат эълон карда буд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамо, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.

Ҳамзамон метавон гуфт, ки дар давраи муосир қадами аввалин дар самти гузариш ба амалияи ҳамоҳангсозии фаъолиятҳои гуногунҷанбаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ бо наشري «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015» [10] ва «Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор барои солҳои 2007-2030» гузошта шуд [13].

Моделҳои рушд, ки ба мутавозинии ҷузъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии рушди устувори тамоми минтақаҳо таъя мекунад дар асоси қабули «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020» [12] қадами навбатӣ гардид.

Дар ин давра сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 53 фоизи соли 2007 то 21 фоизи соли 2023 коҳиш ёфта, қариб се баробар паст гардид, рушди муътадили иқтисодӣ дар сатҳи 7 фоиз таъмин карда шуд, беқурбшавии пул то ба адади якрақамар поён омад, бучети давлатӣ бо нигоҳ доштани каср дар сатҳи 0,5 фоизи ММД қариб 9 баробар афзуд, дар соҳаҳои асосии иқтисодиёт пешравии назарраси иқтисодӣ ба даст омаданд.

Рушди нави минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030» [13] мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар боби 3. банди 3.1. «Рушди минтақаҳо» тараққиҳои минтақаҳои мамлакат, ки ислоҳоти муҳимтарини иқтисодӣ ва нуқтаи ниҳонии ҷидду ҷаҳди ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад, пешбинӣ шудааст: тараққиёти мутавозини минтақаҳо бо тавачҷуҳи махсус дар самти баробарсозии ҳудудии нишондиҳандаҳои пойгоҳии сатҳи зиндагӣ ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ дар минтақаҳо, тараққиёти маҷмуии ноҳияҳои кишоварзӣ; шаҳришавӣ ва мусоидат ба равандҳои инкишофи шарҳҳо, аз ҷумла шаҳрҳои хурд; ташаккули кластерҳои ҳудудию истеҳсоли ва рушди долонҳои иқтисодӣ; васеъшавии фазои бозори меҳнат.

Равандҳои ба амалояндаи дигаргунсозӣ дар соҳаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи худидоракунии маҳаллиро муайян мекунад. Дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бештар аз чор се ҳиссаи аҳоли дар он ҷо зиндагӣ мекунад, мақомоти худидоракунии маҳаллии деҳот институти худидоракунии мебошанд ва дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа нақши муҳим мебозанд [18, с.4].

Онҳо низоми ягонаи худидоракунии маҳаллиро ташкил мекунад, ки бояд ҳамоҳангсозии манфиатҳои аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор, ҳамчунин ташкилотҳои байналхалқиро, ки дар ҳудуди онҳо фаълиятшонро амалӣ мегардонанд, бо манфиатҳои мақомоти боло ба мақсади таъмини захиравии рушди иҷтимою иқтисодии ҷомеа таъмин кунад.

Дар баробари тавсеаи мустақилияти минтақаҳо дар ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ масъулияти онҳо барои тараққиёти маҷмуии ҳудуд хеле афзуд. Дар баробари ин қонеъ гардондани талаботи рӯзафзуни ҷамъият зимни маҳдуд будани захираҳо зарурати истифодаи самарабахши иқтисодии худро барои таъмин намудани суръати баланди тараққиёти минтақаҳо ба миён меорад.

Дар асоси таҳлилу баррасии болозикр мо метавонем ҳулосаҳои зеринро ироа намоем:

Аввалан, дар татбиқи сиёсати минтақавӣ давлатӣ пеш аз ҳама, дуруст истифода бурдани воситаю усулҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ҳалли муаммоҳои фазоию ҳудудӣ ва ноил шудан ба рушди мутавозини миллӣ мебошад.

Давлатҳои аврупоӣ дар раванди таҳия ва татбиқи сиёсати минтақавӣ таҷрибаи хеле бой доранд, ки онро ба шартҳои истифодаи усулҳои барномавӣ мақсаднокӣ дар амал татбиқ кардан мумкин аст. Масалан, дар давлати Норвегия тақрибан 90% минтақа бо истифодаи усулҳои барномавӣ мақсаднокии тараққиёти минтақавӣ амалӣ карда шудааст.

Сониян, ҳангоми таҳияи сиёсати минтақавӣ имкониятҳои захиравии минтақа, аз ҷумла мақомоти ҳукуматиرو, ки дар раванди ташаккул ва татбиқи он нақши пешбаранда мебозанд, дақиқу аниқ ба инбат гирифташ лозим аст.

Стратегияҳои дарозмуддати рушди миллӣ ва минтақавӣ асосан барои таъмини рушди бештари устувор ва мақсаднок намудани бахшҳои гуногуни иқтисодиёт зарур аст. Раванди идоракунии самараноки стратегияҳои тараққиёти кишвар ва минтақаҳо бештар аз он вобаста аст, ки онҳо мақсаду вазифаҳоро дар рушди дарозмуддат, миёнамуддат ва кӯтоҳмуддат то чӣ андоза ҳамоҳанг месозанд.

Сеюм, барои дар амал татбиқ намудани раванди ташаккули стратегияҳои рушди минтақавӣ методологияи ягона ва асоснокӣ стратегӣ зарур аст, ки он имкон медиҳад равандҳои ҷорӣ ва таҳлил намудани тамоюлҳои асосии рушди минтақавиро муайян намояд.

Дар раванди амалишавии сиёсати минтақавӣ набояд танҳо бо имкониятҳо ва захираҳои худ маҳдуд шавад, ҳамкориҳои фаромарзии кӯшишҳо ва захираҳоро бо ҳудудҳои ҳамсояи марзӣ ба назар гирифташ зарур аст. Амалишавии стратегияҳои минтақавӣ танҳо ба имкониятҳо ва роҳҳои ҳалли муаммоҳои он дар дохили минтақа нигаронида шавад.

Барои аз даст надодани имкониятҳои воқеии ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ масъалаи барқарор намудани робитаҳои фаромарзии ҳамгирӣ бо қаламравҳои ҳамсоя, кооператсияи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорро дар дурнамои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат баррасӣ кардан зарур аст. Ба ин мақсад самти илмию амалӣ тақозо карда мешавад, ки онро метавон тавассути усулҳои танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодии минтақа, бо истифода аз технологияҳои муосир барои таҳияи стратегияи рушди минтақа такмил дод.

Чаҳорум, барои рушди минбаъдаи минтақа ба вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақа баҳои ҳолисона дода, таъсири омилҳои дохилию берунии муҳити зист, мавҷудияти ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф, имконияту таҳдидҳои воқеӣ, захираҳои иқтисодӣ ва иқтисодии онро муайян кардан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Бойматов А.А. Региональная политика устойчивого социально-экономического развития // Вестник Волгоградского института бизнеса. Бизнес. Образование. Право.- 2017.- № 1 (38).- С.160-164.
2. Ветлугин С.Ю. Региональная политика зарубежных государств: альтернативные подходы // Проблемы современной экономики.- 2004. № 4 (12).-С. 46-51.
3. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики. -Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В.А. - 1998.- 659 с.
4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – Москва: ГУ ВШЭ. - 2000. -495 с.
5. Дудин М.Н. Зарубежный опыт осуществления региональной политики в условиях транзитивной экономики и возможность применения его в России // Региональная экономика: теория и практика. - 2015. - № 10(385). - С. 2-15.
6. Исляев Т.Р. Региональная пространственная политика социально-экономического развития: взгляд на теорию и историю // Проблемы современной экономики.- 2012. № 4. -С. 268-270.
7. Лаженцев В.Н. Территориальное развитие: методология и опыт регулирования. -Санкт-Петербург: Наука.- 1996.- 107 с.
8. Ларина, Н.И. Региональные проблемы и опыт региональной политики Греции // Регион: экономика и социология. – 1999, № 2. -С.76-82.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, № 7-8, мод. 503; с. 2012, № 4, мод. 277, № 8, мод. 833; с. 2015, №11, мод. 964; Қонунҳои ҚТ аз 30.05.2017 с., №1431; аз 04.04.2019 с., № 1598) аз 05. 08. 2009 с. №549. Манбаи электронӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
10. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015» аз 28 июни соли 2007 № 704. Манбаи электронӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор» аз 1 октябри соли 2007 № 500. Манбаи электронӣ: <https://filial-nic-mkur.tj/> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
12. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» аз 28 декабри соли 2016, № 678. Манбаи электронӣ: <https://mmk.tj/system> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
13. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030» аз 1 декабри 2016, № 636. Манбаи электронӣ: <https://mmk.tj/system/> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон «Барномаи давлатии рушди минтақавӣ барои солҳои 2020-2025» аз 27 декабри соли 2019 № 990. Манбаи электронӣ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон «Консепсияҳои сиёсати давлатии минтақавии Қирғизистон» аз 11 марти соли 2009 № 171. Манбаи электронӣ: <https://cbd.minjust.gov.kg/30-120/edition/348195/ru> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон «Консепсияи ислоҳоти маъмурӣ-худудӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2012-2017» аз 23 марти соли 2012 № 198. Манбаи электронӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31463847 (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)
17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон «Консепсияи сиёсати минтақавии Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2018-2022» аз 29 марти соли 2018. № 107-р. Манбаи электронӣ: <https://cbd.minjust.gov.kg/99907/edition/851210/ru> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)

18. Пулодова Х.Ш. Основы формирования механизма реализации экономических ресурсов региона и пути повышения их эффективности (на уровне органов местного самоуправления). Монография. - Худжанд: Нури маърифат, -2014. -180с.

19. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи идоракунии рушди маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 11 .07. 2015. № 522. Манбаи электронӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)

20. Фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон «Барномаи ташаккули стратегияи ягонаи комплекси рушди ҳудудии Ўзбекистон барои солҳои 2007-2011» аз 20 апрели соли 2006 № Р-2482. Манбаи электронӣ: <https://kadrovik.uz/doc> (санаи мурочиат ба сомона: 25.02.2024)

21. Юилл, Д. Основные характеристики региональной политики: опыт европейских стран // Регион: экономика и социология. – 1999. специальный выпуск. - С.165-171.

УДК.: 657

Рачабов Р.К., Султонов З.С., Алимов К.К.

МУКАММАЛГАРДОНИИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРӢ ВА НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲО

Дар мақола вазъи низоми баҳисобгирӣ ва назорат дар корхонаҳои ватанӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Самтҳои асосии таъсири ин низоми корхонаҳои ватанӣ бо истифода аз таҷрибаи хориҷӣ муайян карда шудаанд. Муҳимияти кор дар он аст, ки ташкили низоми самаранокӣ баҳисобгирӣ ва назорат барои фаъолияти минбаъда ва қабули қарорҳои самаранокӣ идоракунӣ мусоидат менамояд. Мавқеи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат дар идоракунии корхонаҳо муайян карда шудааст. Моҳияти низоми идоракунии ҳар як корхона аз муайян кардани сиёсати дарозмуддати корхона, ҳамроҳангсозии соҳаҳои фаъолияти корхона, сиёсати стратегияи кадрҳо ва ҳалли вазифаҳои асосии тичорат иборат аст. Тасдиқ карда шудааст, ки самаранокӣ қабули қарорҳои идоракунӣ аз сифати маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар намудҳои иттилоот вобастааст. Инчунин мавқеи контроллинг ҳамчун як ҷузъи идоракунӣ барои таъмини иттилооти идоракунӣ барои ҳамроҳангсозӣ, ташкил ва танзими объектҳо муайян карда шудааст. Дар асоси мақсадҳои стратегӣ ва нақшаҳои перспективии рушди корхона таҳияи нақшаҳои фаврӣ ва бучетикунонӣ зарур шуморида шудааст. Ҷорӣ намудани усулҳои назорат дар корхонаҳои ватанӣ имкон медиҳад, ки захираҳои мавҷуда самаранок истифода бурда шаванд ва ташаккули натиҷаҳои молиявиро аз ҳар як намуди фаъолият муносиб намоянд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирӣ, назорати дохилӣ, контроллинг, идоракунӣ, самаранокӣ, иттилоот, соҳибкорӣ, тичорат, муҳити дохилӣ ва берунӣ, корхона, бучетикунонӣ, банақшагирӣ, натиҷаи молиявӣ.

Раджабов Р.К., Султонов З.С., Алимов К.К.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматривается состояние системы учета и внутреннего контроля на отечественных предприятиях. Определены основные направления влияния этих систем на отечественных предприятиях с использованием зарубежного опыта. Актуальность работы заключается в том, что создание эффективной системы учета и контроля облегчает дальнейшую деятельность и принятие эффективных управленческих решений. Определено место системы учета и контроля в управлении предприятием. Суть системы управления

любым предприятием состоит в определении долгосрочной политики предприятия, координации сфер деятельности предприятия, стратегической кадровой политике и решении основных задач бизнеса. Подтверждено, что принятия эффективных управленческих решений зависит от качества данных бухгалтерского учета и других видов информации. Также определена позиция контроллинга как компонент управления, обеспечивающий управленческую информацию для координации, организации и регулирования объектов. На основе стратегических целей и перспективных планов развития предприятия считается необходимым разработать оперативные планы и бюджетирование. Внедрение методов контроля на отечественных предприятиях позволяет эффективно использовать имеющиеся ресурсы и оптимизировать финансовые результаты от каждого вида деятельности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, внутренний контроль, контроллинг, управление, эффективность, информация, предпринимательство, бизнес, внутренняя и внешняя среда, предприятие, бюджетирование, планирование, финансовый результат.

Rajabov R.K., Sultonov Z.S., Alimov K.K.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL OF ENTERPRISES

The article examines the state of the accounting and internal control system at domestic enterprises. The main directions of influence of these systems at domestic enterprises are defined using foreign experience. The relevance of the work lies in the fact that the creation of an effective accounting and control system facilitates further activities and the adoption of effective management decisions. The place of the accounting and control system in enterprise management is determined. The essence of the management system of any enterprise is to determine the long-term policy of the enterprise, coordination of the enterprise's areas of activity, strategic personnel policy and solving the main business problems. It is confirmed that the adoption of effective management decisions depends on the quality of accounting data and other types of information. The position of controlling as a management component providing management information for the coordination, organization and regulation of objects is also determined. Based on the strategic goals and long-term development plans of the enterprise, it is considered necessary to develop operational plans and budgeting. The introduction of control methods at domestic enterprises allows you to effectively use available resources and optimize the financial results from each type of activity.

Key words: accounting, internal control, controlling, management, efficiency, information, entrepreneurship, business, internal and external environment, enterprise, budgeting, planning, financial result.

Фаъолияти корхонаҳои ватанӣ бо дараҷаи баланди ноустуворӣ, ҷой доштани тамоюли нобаробари даромаднокӣ ё зарароварӣ ва дараҷаи баланди вобастагӣ аз муҳити беруна ҳос мебошад. Аксар вақт дар корхона сатҳи пасти идоракунии ва назорати дохилӣ ба паст шудани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ оварда мерасонад. Аз тарафи дигар, консепсияи идоракунии корхона аз вазъи низоми назорати дохилии самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ вобаста буда, таърихи тӯлонӣ ва дарозмуддатро дар бар гирифта, имрӯз яке аз муҳимтарин унсурҳои идоракунии молиявӣ он - контроллинг ба ҳисоб меравад.

Ба омӯхтани ин масъала иқтисодчиён, монанди Эльмар Майер, Рудольф Манн Р. Антони, Ч. Тейлор, Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Р. Вандер Вил, К. Друри, Ж. Ришар М.А. Вахрушина, Н.Д. Врублевский, В.Б. Ивашкевич, Т.П. Карпова, В.Э. Керимов, П.П. Новиченко, В.Ф. Палий, В.В. Палий, Я.В.Соколов, С.А.Стуков ва дигарон машғул шудаанд. Аммо масъалаи нақши назоратчи ҳамчун мутахассиси универсалӣ дар идоракунии захираҳои молиявӣ ба таҳқиқоти минбаъда ниёз дорад.

Аз омӯхтани маҳзанҳои илмӣ бар меояд, ки мавқеи назорат дар низоми идоракунии корхона, бояд ташаккул ва ташкили тамоми раванди истехсолӣ-иқтисодӣ ва молиявӣ

иктисодӣ, инчунин ҳамоҳангсозӣ ва танзими унсурҳои баробарҳукукии низомро дар бар гирифта, муайян кардани сиёсати дарозмуддати корхона, ҳамоҳангсозии соҳаҳои фаъолияти он, сиёсати стратегии кадрҳо ва ҳалли вазифаҳои асосии тичоратро дар назар дорад.

Дар ин раванд вазифаҳои ҷудогонаи идоракунии корхона банақшагирӣ ва назорат, сохтори ташкилӣ ва идораи кормандон мебошанд. Инчунин, дастгирии иттилоотиро ҷудо намудан зарур аст. Дар маҷмӯ, қисми мушаххаси идоракунии корхона вазифаи назораткунанда баҳисоб меравад. Вобаста ба иҷрои вазифаҳои функционалӣ, назорат аз ҷониби ҳар як менечер амалӣ карда шуда, аз нуқтаи назари институтсионалӣ, онҳо маъноӣ доираи маҳдуди ташкилиро дар бар мегиранд ва контроллинг як ҷузъи идоракунии баҳисоб рафта, бо иттилоот барои ҳамоҳангсозӣ, ташкил ва танзими объектҳо таъмин мекунад. Инчунин, функсияҳои ташкил, ҳамоҳангсозӣ ва танзим аз ҷиҳати маъноӣ семантикӣ наздик буда, самти амали субъекти идоракуниро ба мақсади муайяни истифодаи объектҳоро доранд. Амали нмудани ин вазифа вобаста ба микёси корхона, бозори фурӯш, номгӯии маҳсулот, суръати тағйирёбии муҳити дохилӣ ва берунӣ бо истифода аз иттилоот мукамал гардонида мешавад.

Иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми идоракунии барои қабули қарорҳои истифода бурда мешавад. Самаранокии қабули қарорҳои идоракунии аз сифати маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар намудҳои иттилоот вобастааст. Маълумоти безътимод, нокифоя боиси қабули қарорҳои пастсифат ва хато мегардад. Дастгоҳи маъмурӣ дар таҳияи нақшаҳо, ташкил ва танзими фаъолият, андозагирии натиҷаҳо ва арзёбии майлқунӣ аз маълумоти нақшавӣ дар шакли мушаххас – қабули қарорҳо оид ба фурӯш, истеҳсол, таъминот ва баҳодиҳии нишондохое, ки бехтаршавии маҳсулотро тавсиф мекунад, иштирок мекунад.

Назорат ба корхона имкон медиҳад, ки ба муҳити доимо тағйирёбанда мутобиқ шавад ва дар шароити рақобат бомуваффақият бошад. Мутобиқшавӣ қобилияти инкишоф додан, тағйир додани унсурҳои фаъолияти иқтисодӣ ва низоми идоракуниро барои рақобатпазирии корхона таъмин намояд.

Мураккаб будани муҳити фаъолияти корхона, ва мураккабии низоми назорат мутобиқшудан ба шароити навро талаб мекунад. Меъёри қобилияти мутобиқшавии корхона барои ба даст овардани натиҷаи мусбати фаъолияти молиявӣ баҳисоб меравад, бинобар ин, барои ба даст овардани ғоида корхонаро зарур аст, ки иродаи рақобатпазирии худро барои тоб овардан, бартараф кардани тағйирот дар муҳити ноустувор диди назар намояд. \

Аз тарафи дигар корхонаҳое, ки барои тоб овардан ба рақобати дарозмуддат ва устувор бояд аз бақайдгирии ғайрифавоҳонаи фаъолияти иқтисодӣ ба низоми баҳисобгирии идоракунии гузашта, маълумотҳоро барои таҳлили боъътимод ва арзёбии мавқеи худ дар муҳити тағйирёбанда фароҳам оваранд. Аз ин рӯ контроллинг ҳамчун зернизомии низоми иттилоотии идоракунии ҳамчун механизми қабули қарорҳои идоракунии хизмат намуда, он ҳамчун механизми идоракунии корхона барои фаъолияти дарозмуддат ва самаранок дар шароити доимо тағйирёбандаи иқтисодӣ баромад менамояд.

Барои азхуд кардани контроллинг асарҳои илмӣ олимони немис Эльмар Майер ва Рудольф Бебах мебошанд. Ба андешаи онҳо дар бораи иқтисодиёти корхона тасаввуроти умумӣ зарур шуморида мешавад. Омӯзиши контроллинг танҳо вақте зарур аст, ки хоҳиши тағйир додан ва такмил додани низоми идоракунии дар корхона, мутобиқ кардани он ба шароити талаботи иқтисодӣ бозорӣ вучуд дорад [4, с. 85]. Ин суханон мавқеи назоратро дар фаъолияти иқтисодии корхона дар шароити муносири иқтисодӣ бозорӣ хуб нишон медиҳанд.

Мафҳуми «назорат» аз калимаи англисии «to control» гирифта шуда, ба маъноӣ иқтисодӣ идоракунии, назорат, танзимро дорад. Контроллинг як низомии махсуси худтанзимкунии усулҳо ва воситаҳое, ки ба дастгирии функционалии идоракунии корхона нигаронида шуда, таъмини онро бо иттилоот, банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ, назорат ва машварати дохилиро дар бар мегирад [3, с. 10].

Назоратро инчунин метавон ҳамчун низомии муайян кардани ҳадафҳо, механизмҳо ва воситаҳои ноил шудан ба ин ҳадафҳо, инчунин санҷиши бомуваффақият иҷро шудани ҳадафҳои гузошташуда тавсиф кард. Дар сурати аз нақша дур шудани нишондиҳандаҳои

ҳақиқӣ органҳои назоратӣ бояд барои татбиқи чораҳои пешгирӣ тавсияҳо тартиб диҳанд. Аз ин нуктаи назар, контроллинг низоми мушоҳида ва омӯзиши механизми иқтисодии корхонаи муайян ва кор карда баромадани роҳҳои расидан ба мақсади дар назди худ гузошташуда мебошад ва ин низом ба рушди ояндаи корхона нигаронида шудааст.

Дар давоми фаъолияти корхона контроллинг равандҳои иттилоотиро ташкил намуда, дастгирии иттилоотии корхонаро таъмин менамояд. Бинобар ин корхона бояд ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии иттилоот диққати ҷиддӣ диҳад. Барои ин феристи маълумоти техникӣ-иқтисодиро ташкил кардан лозим аст, ки дар он базаи нишондиҳандаҳои баҳисобгирии истехсолӣ ва молиявӣ ва маълумотҳои берунаро дар бар гиранд.

Яке аз ҷузъҳои контроллинг мониторинги иҷрои нақшаҳои пешбинишудаи фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона мебошад. Барои корхонаҳои ватанӣ мониторинг воситаи нави рушди фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Талабот ба он аз сабаби зиёд шудани номуайянии идоракунии меафзояд, вале имрӯз методологияи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи миллии назорати фаъолияти иқтисодӣ дар шакли назорати молиявӣ иқтисодӣ вучуд надорад ва амалия фақат унсурҳои онро нишон медиҳад.

Дар назария ва амалияи иқтисодӣ мониторинг ҳамчун таҳлил ва баҳодиҳии вазъи молиявӣ корхона дар асоси маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ фаҳмида мешавад. Аз нуктаи назари идоракунии молиявӣ мониторинги ҳолати корхона ҳамчун зернизомии функционалии дорои вазифаҳои зерини идоракунии баррасӣ мешавад: ояндабинӣ, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, назорат, таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои вазъи молиявӣ корхона [2, с.46]. Ҳамин тариқ, ин як низоми усулҳо ва воситаҳоест, ки ба дастгирии функционалии идоракунии корхона дар соҳаи дастгирии иттилоотии он нигаронида шудаанд. Мақсади мониторинг ташҳиси вазъи воқеии иқтисодӣ ва молиявӣ, муқоисаи он бо маълумотҳои ояндабинӣ, муайян кардани тамоюл ва қонуниятҳои рушди иқтисодии корхонаҳо мувофиқи ҳадафи асосӣ, пешгирии таъсири манфии омилҳои дохилӣ ва беруна ба натиҷаи молиявӣ ва муайян намудани мавқеъ дар бозор мебошад.

Низоми мониторинг механизмest, ки дар корхона барои назорати доимии нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ, муайян кардани майлқуниҳои натиҷаҳои воқеӣ аз натиҷаҳои пешбинишуда ва муайян кардани сабабҳои ин қавраи таҳия шудааст.

Мониторинги ҷараёнҳои молиявӣ ба санҷидани мутобиқати ҷараёнҳои воқеии молиявӣ корхона бо маблағҳои дар бучети он пешбинишуда, инчунин таҳияи натиҷаҳои мувофиқи санҷиши қарорҳои идоракунии бо иртиботҳои мустақим ва бозгашт нигаронида шудааст [1, с.13]. Ба сифати вазифаҳои ёрирасони идоракунии гардиши молиявӣ корхона баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлили молиявиро қабул мекунад, ки ин ташҳиси вазъи молиявӣ он мебошад, ки барои ошкор намудани камбудӣҳо ва ҳисобҳои нодуруст, ошкор ва ба кор андохтани захираҳои дохилии иқтисодӣ, афзоиши даромад ва ғайра имкон медиҳад. Натиҷаҳои таҳлил дар раванди банақшагирӣ ва ояндабинии фаъолияти молиявӣ истифода бурда мешаванд. Дар ин раванд гузаронидани мониторинг нисбати вазъи молиявӣ корхона зарур дониста мешавад.

Низоми мониторинг таҳлили вазъи молиявиро ба ду самт ҷудо мекунад: таҳлили таносуби молиявӣ ва таҳлили ҷараёни молиявӣ. Таҳлили коэффитсиентҳои молиявӣ имкон медиҳад, ки вазъияти молиявӣ корхона дар рӯзҳои муайян, асосан дар мавриди тартиб додани ҳисоботи молиявӣ баҳогузори карда шавад. Таҳлили ҷараёнҳои молиявӣ имкон медиҳад, ки динамикаи молиявӣ корхона, яъне тағйирот дар ҳолати молиявӣ он, ки бо ҳаракати ҷараёнҳои молиявӣ он ифода ёфтааст, арзёбӣ карда шавад. Таъмини мувозинати ҷараёнҳои молиявӣ асоси муносибқунии майлқуниҳо мебошад. Оқибатҳои манфии гардиши молиявӣ ба кам шудани пардохтпазирии доройҳо ва қобилияти пардохтпазирии корхона ва дар маҷмӯъ ба афзоиши қарзҳо, пардохти қарзҳо ва дар ниҳоят ба паст шудани даромаднокии корхона мерасонад [6, с.120].

Бо истифода аз натиҷаи мониторинг корхона метавонад ба муҳити тағйирёбанда мутобиқ шуда, дар раванди рақобат самарани хуб ба даст орад. Инчунин тағйиротҳо дар асоси истифодаи

мониторинг дар дохил ва берунӣ корхона баррасӣ карда шуда, фаъолияти хочагидорӣ ва идоракунии мавриди назорати пурсамар қарор дода шавад.

Назорат дар корхона инчунин нақшаву фаъолияти корхонаро ба мақсад ва ҳадафҳои гузошта мутобиқ менамояд. Он ба бунёди тасвири графии тобеият ва робитаи мутақобилаи ҳадафҳо мусоидат мекунад, ки тақсими ҳадафи умумиро ба зермақсадҳо ва вазифаҳои алоҳида нишон медиҳад. Дар ин раванд ҳамоҳангсозӣ ҳангоми банақшагирии фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхона ҷойи асосиро пайдо намуда, амали намудани чорабиниҳои зерин зарур аст:

- расидан ба ҳадафҳои корхона дар асоси истифодаи захираҳои мавҷуда;
- ҳамоҳангсозии нақшаҳои дарозмуддат бо ҳадафҳои муайян ва стратегияи рушди корхона;

- мутобиқати банақшагирии амалиётӣ бо нақшаҳои дарозмуддат;
- муттаҳиднамоии нақшаҳои алоҳидаи корхона ба нақшаи ягона;
- ҳамоҳангсозии вазифаҳои назорат ва банақшагирий;
- мутобиқ намудани низоми таъминоти иттилоотӣ бо эҳтиёҷоти иттилоотии корхона, ки ҳангоми таҳлил ва банақшагирий ба миён меоянд;

- мувофиқ намудани сохтори ташкилии корхона бо эҳтиёҷоти истеҳсолӣ.

Ҳамоҳангсозии ташкили самаранок истифода бурдани ҳама намудҳои захираҳои истифоданашудаи корхонаро таъмин менамояд.

Аз тарафи дигар баҳодихии салоҳияти функционалии контроллинг ва таҳияи стратегияи фаъолияти корхона зарур доништа мешавад. Тайёр намудани самтҳои стратегияи корхона дар асоси банақшагирии стратегӣ амалӣ карда шуда, ҷудо намудани вазифаҳои зерин саривақтӣ доништа мешавад:

- баррасӣ, аниқ намудан ва омода кардани самтҳои стратегияи рушди фаъолият дар давраи муайян;

- муайян кардани омилҳои стратегияи муваффақият;

- муайян намудани уфуқҳои банақшагирии стратегӣ.

Самаранокии стратегия аз он муайян карда мешавад, ки фарқи байни нақшаи стратегӣ ва имкониятҳои воқеии корхона то чӣ андоза тавофут дошта бошад.

Дар асоси мақсадҳои стратегӣ ва нақшаҳои перспективии рушди корхона нақшаҳои фаврӣ тартиб дода мешаванд. Шакли асосии ин нақшаҳо бучетикунонӣ буда он ба сатҳи баланди мушаххасот, тамоюли дохилӣ, ҳамбастагии зич бо назорат ва таҳлили майлқуниҳо хос аст. Тартиби бучетикунонӣ аз нуқтаи назари такмил додани раванди ташаккули фоидаи корхона бояд аз нуқтаи назари бучети амалиётӣ ва нақшаи молиявӣ амалиётӣ баррасӣ карда шавад. Дар ҷараёни бучетикунонӣ, мо тавсия медиҳем, ки усули бучети сифрӣ истифода бурда шавад. Тафовути он аз банақшагирии анъанавӣ дар он аст, ки вай бештар ба нишондиҳандаҳои фаъолият, аз ҷумла ба нишондиҳандаҳои сатҳи хароҷоти давраҳои гузашта, ки беасос баҳои баланд додан мумкин аст, нигаронида шудааст. Асоси бучети сифрӣ ба истилоҳ «нуқтаи сифр» мебошад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки нишондиҳандаҳои нақшавӣ мутобиқи ин усул дар асоси азнавҳисобкунии меёрҳои хароҷот, таркиб ва сохтори онҳо ҳисоб карда шаванд.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини идоракунии назорати самаранокии иҷроиши супоришҳои нақшавӣ мебошад. Назорат ҷузъи ҷудонашаванда ва шартӣ зарурии банақшагирий мебошад. Бе таҳлили банақшагирий ва назорат хатари нодуруст баҳодихии хавфҳои эҳтимолии молиявӣ ва қабули қарорҳои нодуруст, инчунин ҳамоҳангии идоракунии номумкин аст. Муносибати байни банақшагирий ва назорат мундариҷаи асосии контроллинг – муқоисаи мунтазами нишондиҳандаҳои воқеии фаъолияти корхона ба воситаи таҳлили нақшавӣ ва минбаъдаи майлқуниҳо мебошад. Қобили зикр аст, ки контроллинг низомест, ки ба рушди ҷорӣ ва ояндаи корхона нигаронида шудааст, дар ҳоле ки назорати воқеӣ ҳамчун ҷузъи асосии назорат ва тафтиши амалиётӣ, ки аллақай анҷом дода шудаанд, равона карда шудааст.

Консалтинг ва аудити дохилӣ низ ба доираи вазифаҳои функционалии контроллинг тааллуқ доранд. Функсияҳои машваратии ҳадамоти назоратӣ ҳангоми таҳияи таъминоти методии воҳидҳои алоҳидаи корхона, таҳия ва тартиб додани ҳулосаҳои роҳбарикунанда ва

тавсияхо оид ба ҳалли мушкилоти муайяне, ки дар маҷмӯъ корхона ё воҳидҳои сохтории он дучор меоянд, заруранд. Илова бар ин, ҳадамоти машваратӣ метавонанд ҳангоми аудити дохилӣ, инчунин ҳангоми ошкор шудани баъзе камбудҳои пешниҳод карда шаванд.

Функсияҳо дар асоси усулҳои муайян амалӣ карда мешаванд. Дар раванди иҷрои вазифаҳои худ ҳадамоти назоратӣ метавонад ҳам усулҳои умумии методологӣ ва ҳам усулҳои умумиқисодӣ (мушоҳида, муқоиса, гурӯҳбандӣ, таҳлил, таҳлили тамоюлҳо, синтез, низомсозӣ, ояндабинӣ) ва дигар мушаххасотро истифода барад. Ба усулҳои мушаххаси назорат дохил мешаванд:

- бенчмаркинг – раванди муттасили муқоисаи мол, равандҳои истеҳсолот, усулҳо ва дигар бузургҳои корхонаи таҳқиқшаванда бо объектҳои яхелаи дигар корхонаҳо ё воҳидҳои сохторӣ;

- таҳлили хароҷот – таҳқиқи хусусиятҳои функционалии маҳсулоти истеҳсолшаванда аз нуқтаи назари баробар будани арзиш ва ғоиданокии онҳо;

- таҳлили нуқтаи безарарӣ – муайян намудани ҳаҷми минималии фурӯши маҳсулот, ки корхона метавонад дар муҳлати кӯтоҳ ғаъолияти амалиётҳои зарароварро рӯйпӯш намояд;

- таҳлили сандуқ (порфел)- дар асоси назорати стратегӣ, бо назардошти баррасии даромадноқӣ ва ҳавфи истеҳсолот гузаронида мешавад;

- гузаронидани пурсиши кормандон ва роҳбарияти корхона бо мақсади муайян намудани самтҳои дурнамо ва захираҳои эҳтимолии зарурӣ ва ғайра.

Дар ин раванд баррасии таҷрибаи кишварҳои ИМА, Олмон, ки низоми назоратии таърихӣ доранд имконпазирии ба як воҳиди сохтории алоҳида ҷудо кардани онро нишон медиҳанд зарур доништа мешавад ва дар асоси контроллинг амалӣ карда мешавад.

Аз тарафи дигар ба назорат дар Олмон метавонад бо назардошти баҳисобгирии хусусиятҳо ва субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ диққати махсус дода мешавад. Инчунин ин самт имконият медиҳад, ки рақобат нисбати нархҳо, нав кардани технологияҳои истеҳсолот, зиёд шудани хароҷоти ғайримустақим ба инобат гирифта шавад.

Ҳамаи ин омилҳо моро водор мекунад, ки барои дарёфт намудани захираҳои дохилӣ ва афзун гардондани самарани ғаъолияти корхона пайваста ҷидду ҷаҳд намоем. Бояд қайд намуд, ки дар Олмон назорат дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ хело самаранок истифода мешавад.

Аз тарафи дигар дар Олмон ҳиссаи калони хароҷоти ғайримустақим, дар асоси афзоиши музди меҳнат, такмили ихтисос, иваз кардани меҳнати дастӣ бо технологияи автоматӣ ва зиёд кардани хароҷоти маркетинг ва фуруш (таҳқиқоти бозор, реклама), фардикунонии талабот дида шуда, пешгӯии нархи маҳсулотҳо ва хизматрасонӣ ва тарифҳо, ҳисоб кардани ғоидани пешбинишуда, пардохтҳои андоз ва захираҳои эҷодшуда васеъ мавриди истифода қарор дода мешавад.

Бо истифода аз контроллинг, самаранокии вариантҳои алтернативии сармоягузорӣ баҳо дода шуда, шартҳои татбиқи лоиҳа дар асоси маълумоте, ки ҳадамоти назоратӣ ба роҳбарияти корхона пешниҳод мекунад, барои идоракунии ғаврӣ ва стратегӣ ҳатмӣ аст, моделсозӣ карда мешавад.

Аз таҳлили таҷрибаи ҷой дошта бар меояд, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии ғаъоли тичорати да кишварҳои Аврупо мавзӯи мубрами муҳокима ин самти низоми назорат дар асоси амали намудани Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) зарур доништа мешавад.

Дар Амрико ба истифодаи консепсияи контроллинг диққати махсус дода шуда, шумораи зиёди вазифаҳои анъанавии назоратчиён бевосита ба масъулияти ноиби президент оид ба молия дохил мешаванд. Назоратчиён масъулияти низомҳои молиявӣ, ҷанбаҳои идоракунии молиявӣ, инчунин унсурҳои ҳисоботи молиявиро ба сомон расонида ба бучетикунонӣ ва банақшагирии молиявӣ, назорати марказҳои масъулият ва таҳияи ҳисоботҳо оид ба нишондиҳандаҳои даромадноқиро анҷом дода, дар ташаккули стратегияи корхона, расонидани машварат ба роҳбарият иштироки бевосита доранд.

Бояд қайд намуд, ки самаранокии татбиқи усулҳои назорат дар давлатҳои пешрафта, аз ҷумла Амрико, Британияи Кабир ё Олмон, ва давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ собит шудааст. Умуман назорат дар асоси маблағгузори асосӣ аз ҳисоби сармоягузори мустақим ва назорати лоиҳаҳо сурат гирифта ба ҳавасмандии назорат диққати асосӣ дода мешавад [5, с.452].

Ба ақидаи мо зарур аст, ки омилҳои асосии муайянкунандаи ҳавасмандии назоратро баррасӣ намоем. Ин омилҳо бевосита аз мавқеи корхона ва рушди ниҳии он бо назардошти ҷустуҷӯи захираҳои дохилӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолиятро тақозо намуда, беҳтар гардондани сатҳи идоракунии корпоративиро дар назар дорад.

Аз таҳлили афзалиятҳои механизми идоракунии корхонаҳои истеҳсолии Тоҷикистон бармеояд, ки маъмултарин низоми мутавозини нишондиҳандаҳо, тақмили низоми идоракунӣ ва ташкили он дар асоси принципҳои низоми муносибатҳои ба муштариён нигаронидашуда ба ҳисоб меравад. Ин раванд гузаштани корхонаҳоро аз модели рушди экстенсивӣ ба амсилаи оқилонаи дороиҳои мавҷуда ва амали шудани концепсияи назоратиро дар назар дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир раванди назорат дар корхонаҳои кишвари мо ба ба тариқи ғаврий сурат гирифта, аз ҷиҳати методологӣ ва функционалӣ саривақтӣ ба ҳисоб меравад ва дар асоси назорати маҷмӯи хароҷот ва натиҷаҳо ба роҳ монда шудааст. Новобаста ба ин дар шароити рақобати шадиди бозорӣ зарурияти баррасии омилҳои зерин зарур дониста мешавад:

- ташкили раванди идоракунии босалоҳияти стратегӣ дар корхона;
- баланд бардоштани самаранокии равандҳои тичоратӣ ва истифодаи технологияи рақамӣ;
- дуруст истифода намудани сармояи инсонӣ ва ташкили бозомӯзии кормандон;
- беҳдошти қобилияти корхона барои нигоҳ доштан ва ҷалби муштариёни нав;
- истифодаи фарҳанги корпоративӣ, ки навоарӣ ва мукамалгардонии раванди ташкилӣ, сармоягузори ба технологияҳои муосири иттилоотӣ ҳавасманд менамояд ва ғайра.

Дар шароити иқтисодидиёти босуръат рушдбанда, технологияҳои иттилоотӣ ва сармояи зеҳнӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Он омилҳое, ки солҳои пеш барои аксари корхонаҳо бартарихи воқеии рақобатпазир буданд, дигар ҷузъҳои асосии муваффақияти оянда ҳисобида намешаванд. Асри саноатӣ ба асри иттилоотӣ иваз карда шуд, ки дар он ба ҷуз аз омилҳои дигари истеҳсолот, иттилоот аҳамияти бартарӣ пайдо мекунанд. Он тадриҷан ба муҳимтарин захирае табдил меёбад, ки бартарихи ҷиддии рақобатро ба вучуд меорад.

Дар асри саноат афзалиятҳои асосии рақобат барои ташкилотҳо технологияҳое буданд, ки самаранокии истифодаи сарватҳои моддӣ ва таъсири миқёси истеҳсолотро ба ҳам пайвастанд. Меъёрҳои асосии муайян кардани фаъолияти ширкат нишондиҳандаҳои молиявӣ буданд, аз қабили даромади сармояи истифодашуда (ROCE - Return on Capital Employed), даромади дороиҳо (ROTA - Return on Total Assets) ва даромади маҳсулот (CRR - Cost to Revenue Rate). Бо ёрии ин коэффитсиентҳо мутахассисон самтҳои самарабахши фаъолиятро муайян намуда, захираҳои дохилро бо мақсади афзун гардондани натиҷаҳои молиявӣ ва баланд бардоштани арзиши корхона аз нав тақсим карданд.

Таҳлили таҷрибаи истифодаи усулҳои назорат дар низоми идоракунии молиявӣ корхонаҳо ба мо имкон медиҳад, қайд намоем, ки вазъияти кунунӣ он қадар қаноаткунанда нест. Истифодаи васеи ин концепсия аллакай ташаккул ёфта истодааст, аммо омилҳои боздоранда вучуд доранд. Аввалан, ноустувории вазъи молиявӣ ба тичорат таъсири назарраси стратегӣ мерасонад, дуюм, равандҳои тақсими моликият идома доранд. Дар баробари ин, торафт бештар корхонаҳои ватанӣ бо истифода аз таҷрибаи мутахассисони хориҷӣ ва сарфи назар аз омилҳои боздоранда, барои омӯختан ва ҷорӣ намудани ҳам унсурҳои алоҳида ва ҳам низоми назорати муосирро дар фаъолияти худ истифода мекунанд. Баъзе ширкатҳои ватанӣ низоми назоратро бомуваффақият татбиқ намуда, нисбат ба аксари ҳамтоёни худ стратегияи ҷолибтар ва динамикии рушдро татбиқ менамоянд.

Мутаассифона, дар мамлакат маводи таҳлилӣ оид ба таъсири низоми назоратӣ ба натиҷаҳои умумии фаъолияти корхона вучуд надорад.

Ҳамин тавр, контроллинг як низоми мураккаби махсуси худтанзимкунии усулҳо ва воситаҳои молиявӣ баҳисоб рафта, ба дастгирии функционалии идоракунии корхона нигаронида шуда, таъмини иттилооти зарурӣ, банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ, батанзимдарорӣ, назорат ва машварат асос ёфтааст. Ҷорӣ намудани усулҳои назорат дар корхонаҳо имкон медиҳад, ки захираҳои мавҷударо самараноктар истифода баранд ва ташаккули натиҷаҳои молиявиро аз ҳар як намуди фаъолият муносиб гардонанд, ки аз таҷрибаи хориҷии истифодаи контроллинг шаҳодат медиҳад. Аз тарафи дигар, истифодаи усулҳои анъанавӣ ва мушаххаси назоратро ба кор бурда, банақшагирӣ ва назорат вобаста барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар корхонаҳои Тоҷикистон равона карда шуда, мукамалгардонии низоми баҳисобгирӣ ва назорати дохилӣ дар фаъолияти корхонаҳо зарур шуморида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Вахрушина М.А. Управленческий учет / М.А. Вахрушина, С.А. Рассказова-Николаева, М.И. Сидорова. М.: Издательский дом БИНФА, 2008. – С. 13.
2. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений / К. Друри: Учебник / Пер. с англ. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 646 с.
3. Ивашкевич В.Б. Проблемы теории управленческого учета и контроллинга // Международный бухгалтерский учет. 2015. № 7. – С. 10.
4. Манн Рудольф, Майер Эльмар. Контроллинг для начинающих, [Текст], пер. с нем. Ю. Г. Жукова; под ред. и с предисл. д-ра экон. наук В. Б. Ивашкевича. Москва: Финансы и статистика, 1995. – 300 с.
5. Хорнгрен, Ч.Т. Управленческий учет / Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар; пер. с англ. – 10-е изд. – СПб: Питер, 2008.: ил. – 1008 с.
6. Чая В.Т. Управленческий учет / В.Т. Чая: Учебное пособие. – М.: Эксмо, 2009. – С. 466.

УДК 338

Рачабов Т. Б., Қурбонализода Ҳ.Қ.

ТАШКИЛОТҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА МОДЕЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ОН

Дар мақолаи илмӣ оид ба модели баҳисобгирии идоракунӣ дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ маълумотҳо оварда таҳлил ва натиҷагирӣ карда шудааст. Ҳангоми навиштани мақолаи илмӣ доир ба шакли ташкилӣ, модели сохторӣ дар сатҳи соҳаҳои кишоварзӣ, зерсистемаҳои баҳисобгирии идоракунӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи баҳисобгирии молиявӣ, талабот ба маълумоти баҳисобгирии идоравӣ маълумотҳои назаррасеро гирд оварда таҳлилҳо гузаронида шуд. Тағйирёбии босуръати шароити иқтисодӣ имрӯз боиси якбора дигаршавии самтҳо ва арзишҳо дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ мегардад. Вусъати фаъолият ва гуногунии равандҳои тичоратӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ истифодаи усулҳо ва технологияҳои доимо навро дар идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ тақозо менамояд, ки доир ба ин гуфтаҳо дар мақола маълумотҳо оварда шудаанд. Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун бахши асосии хоҷагии халқи мамлакат дар ҳамаи давру замон майдони озмоишҳои муҳимми соҳаҳои рушди босуботи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, он аз имконият, восита ва омилҳои зиёд бархӯрдор мебошад. Чунки соҳаи саноатро бо ашёи хоми кишоварзӣ ва аҳолиро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин менамояд. Такмил додани баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ аз он сабаб зарур аст, ки аз

кадрҳои роҳбарикунанда аз имкониятҳои дар қорхона истифода бурдани ахбороти баланди бухгалтерӣ ва истифода бурдани он барои қабули қарорҳои асосноки идорақунӣ ҳануз дур мондааст, оид ба ин мафҳумҳо дар мақола маълумотҳои хуб оварда шудааст. Дар шароити муносири рушди муносибатҳои бозорӣ ва пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ аз ҷониби қорхонаҳои кишоварзӣ дар баробари сатҳи баланди номуайяни ва хавф, ки бо онҳо ҳамради аст, инчунин муҳити ноустувори берунии фаъолияти онҳо, афзоиши рақобат дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, рушд ва дигаршавии босуръати технологияҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, тавсеаи шаклҳо ва мураккаб гардидани равандҳои тичоратӣ, ҳамзамон идорақунии фаъолияти қорхонаҳои кишоварзӣ низ мураккаб мешавад, ки ин дар навбати худ боиси мураккаб шудани низомҳои идорақунии онҳо мегардад, дар мақола маълумотҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: модели баҳисобгирии идорақунӣ, ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ, хусусиятҳои фарқкунандаи баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идорақунӣ, қорхонаҳои кишоварзӣ, самаранокӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасонӣ, идорақунӣ, баҳисобгирии аналитикӣ, пардохтҳои суғуртавӣ, баҳисобгирии молиявӣ.

Раджабов Т. Б., Курбонализода Х.К.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

В научной статье по учетной модели управления в сельскохозяйственных организациях проанализированы данные и сделаны выводы. При написании научной статьи об организационной форме, структурной модели на уровне отраслей сельского хозяйства, подсистемах управленческого учета, особенностях финансового учета, требованиях к данным управленческого учета были собраны и проанализированы значимые данные. Быстрые изменения экономических условий сегодня приводят к резким изменениям направлений и ценностей в деятельности сельскохозяйственных предприятий. Расширение деятельности и разнообразие бизнес-процессов в сфере сельского хозяйства для повышения эффективности сельскохозяйственного производства требует использования постоянно новых методов и технологий в управлении сельскохозяйственными предприятиями. Аграрный сектор, как основной сектор экономики страны, всегда был важным полигоном для развития экономической стабильности Республики Таджикистан и имеет множество возможностей, средств и факторов. Потому что он снабжает промышленность сельскохозяйственным сырьем, а население отечественной продукцией. Совершенствование управленческого учета на сельскохозяйственных предприятиях необходимо, поскольку управленческий персонал еще далек от возможностей использования качественной учетной информации на предприятии и использования ее для принятия обоснованных управленческих решений, в статье приведены хорошие сведения об этих понятиях. В современных условиях развития рыночных отношений и стимулирования сельскохозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий, наряду с высоким уровнем неопределенности и риска, связанным с ними, а также нестабильной внешней средой их деятельности, возрастает конкуренция на внутреннем рынке. и внешних рынках, развитие и быстрое изменение технологий производства в сельском хозяйстве, расширение форм и усложнение бизнес-процессов, в то же время управление деятельностью сельскохозяйственных предприятий также усложняется, что в свою очередь обуславливает сложность управления ими. системы, информация представлена в статье.

Ключевые слова: модель управленческого учета, сельскохозяйственные организации, особенности финансового учета, управленческий учет, сельскохозяйственные предприятия, эффективность, сельскохозяйственная продукция, услуги, менеджмент, аналитический учет, страховые выплаты, финансовый учет.

Radjabov T.B., Kurbonalizoda H.K.

**AGRICULTURAL ORGANIZATIONS AND THEIR MANAGEMENT
ACCOUNTING MODEL**

In a scientific article on the accounting management model in agricultural organizations, data is analyzed and conclusions are drawn. When writing a scientific article about the organizational form, structural model at the level of agricultural sectors, management accounting subsystems, features of financial accounting, requirements for management accounting data, significant data were collected and analyzed. Rapid changes in economic conditions today lead to sharp changes in directions and values in the activities of agricultural enterprises. The expansion of activities and diversity of business processes in the field of agriculture to improve the efficiency of agricultural production requires the use of constantly new methods and technologies in the management of agricultural enterprises. The agricultural sector, as the main sector of the country's economy, has always been an important testing ground for the development of economic stability of the Republic of Tajikistan and has many opportunities, means and factors. Because it supplies industry with agricultural raw materials and the population with domestic products. Improving management accounting at agricultural enterprises is necessary, since management personnel are still far from being able to use high-quality accounting information in the enterprise and use it to make informed management decisions; the article provides good information about these concepts. In modern conditions of development of market relations and stimulation of agricultural activities of agricultural enterprises, along with the high level of uncertainty and risk associated with them, as well as the unstable external environment of their activities, competition in the domestic market is increasing. and foreign markets, the development and rapid change of production technologies in agriculture, the expansion of forms and complication of business processes, at the same time, the management of the activities of agricultural enterprises is also becoming more complicated, which in turn makes it difficult to manage them. systems, information is presented in the article.

Key words: management accounting model, agricultural organizations, features of financial accounting, management accounting, agricultural enterprises, efficiency, agricultural products, services, management, analytical accounting, insurance payments, financial accounting.

Ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ барои ривож додани самтҳои баҳисобгирии идоракунӣ хело мувофиқ мебошад. Мақсади асосии хоҷагии қишлоқ ин интиҳоби роҳҳои дуруст ва ба роҳ мондани истеҳсолоти молу маҳсулот мебошад. Истеҳсолот ин яке аз самтҳои муҳим дар рушди корхонаҳои истеҳсолии хоҷагии қишлоқ ба шумор меравад. Дар самти ташкилотҳои хоҷагиҳои қишлоқ истеҳсоли маҳсулот хеле муҳим буда барои рушду равнақ додани соҳаи истеҳсолоти мамлакат самара меорад. Соҳаи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ин вобаста ба мазмун ва характерҳои мувофиқ вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки муассисаҳои хизматрасонӣ барои истифодабарии навҳои дахлдори захираҳо дар истеҳсолотро иҷро мекунанд, ташкил карда шаванд. Дар иқтисодиёти мамлакат барои равнақ бахшидани самти истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ баҳисобгирии идоракунӣ самарабахш ҳисобида мешавад. Имрӯзҳо дар иқтисодиёти мамлакат системаи муташаккили муайянкунӣ баҳисобгирии идоракунӣ ба шумор меравад, ки он мафҳумҳои зеринро дар бар мегирад: андозагирӣ, ҷамъоварӣ, сабт, тафсир, ҷамъбаст, омода ва пешниҳоди маълумот. Қайд намудан бо маврид аст, ки баҳисобгирии идоракунӣ барои қабули қарорҳо оид ба фаъолияти ташкилот барои сатҳи идоракунӣ ташкилот истифодабарандагони дохилӣ, менечерҳо муҳиманд.

Вазифаи асосии баҳисобгирии идоракунӣ аз он иборат аст, ки ташкилот дар кадом ҳолат қарор дорад ва барои баланд бардоштани самаранокии амалиёт чӣ гуна тақсим кардани захираҳои мавҷудбуда равона карда мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки марказҳои арзёбишаванда барои истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ташкили истеҳсолот, идоракунӣ, ҳаҷми истеҳсолот, ки бо истеъмоли маҳсулот алоқаманданд ҷавобгар ҳисобида мешаванд. Дар

корхонаҳои хоҷагии қишлоқ масъулияти муҳимро ба зимаи муҳосибон месупоранд. Корхона ва ё ташкилотро зарур аст, ки барои риояи меъёрҳои сарфи масолах, сари вақт аз нав дида баромадан ва кам кардани онҳо, беҳатарӣ ва истифодаи оқилонаи тухмӣ ва масолаҳи кишт, нуриҳои минералӣ, воситаҳои муҳофизати растаниҳо чораҳои муҳим андешанд.

Барои рушду равнақ бахшидан дар соҳаи хоҷагии қишлоқ моро зарур аст аз хизматрасониҳои лагистикӣ истифода намоём. Қайд менамоем, ки хизматрасониҳои логистикӣ бояд барои нигоҳ доштани сатҳи хароҷоти нақлиёт ва харид масъулияти муҳимро доранд ва барои кам кардани чунин хароҷотҳо амал менамоёнд. [1.С.103-107]

Қайд менамоем, ки мафҳуми марказҳои хароҷот ва марказҳои масъулиятшиносӣ оид ба баҳисобгирии идоракуниро, дар се самти инкишофёбандаи онҳо дида баромадан лозим аст:

- истеҳсолот, аз нуқтаи назари истеъмоли захираҳо;
- ташкилӣ, бо назардошти имконият ва мавҷуд будани шароити объективии назорат ва танзими сарфи захираҳо;
- дар асоси имкониятҳои баҳисобгирӣ ва баҳисобгирии аналитикӣ, муайян кардани андозаи хароҷот, таҳлил ва назорати онҳо.

Ташкил намудани маркази хароҷот инчунин марказҳои масъулиятшиносӣ, сохторҳои нав ташкилшудаи истеҳсолот инчунин самти идоракуниро марказҳои масъулиятшиносӣ ташкил намуда метавонанд. Қайд менамоем, ки марказҳои ба самти идоракунии масъулиятнокбуда ба захираҳои моддӣ ва пардохт намудани музди меҳнат маъюланд ва ин самтро ҳамеша назорат менамоёнд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки баҳисобгирии сарфи захираҳои моддӣ барои ҳар як ҷои кор ташкил карда мешавад, барои харчи онҳо масъулияти ҳар кадоми онҳо муфассал нишон дода шуда ҳамеша амали гардонида мешаванд. Дар самти хоҷагии қишлоқ ҷои кор ин макони асосӣ ба ҳисоб рафта ҳамеша хароҷот ба инобат гирифта мешавад, ки масъулияти баландро талаб менамоёнд. Қайд намудан бо маврид аст, ки ҳангоми ташкил намудани корхонаҳо хароҷоти онҳо ҳамеша мавриди назорат қорор дода мешаванд. Моро зарур аст, ки барои беҳтар гардидани самтҳои мувофиқи хоҷагии қишлоқ, амал намуда ин самтро дар раванди баҳисобгирии идоракунии татбиқ намуда дар сатҳи муҳими фаъолият равона созем. [2. С. 37–51]

Оид ба ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ як чанд самтҳои муҳими хоҷагии қишлоқро таҳлил намуда аз маълумотҳои омори истифода менамоем. Доир ба заминҳои кишт ва зироатҳои хоҷагии қишлоқ маълумотҳои омори дастрас намуда онҳоро нисбат ба дигар солҳои муқоиса менамоем.

Чадвали 1. Зироатҳои хоҷагии қишлоқ ва заминҳои кишт

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Соли 2022 нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ замини кишт	837,2	826,7	847,0	856,7	861,7	859,8	1,0
Гандум	285,9	255,5	263,9	269,6	274,8	271,1	0,9
Пахта	174,0	185,8	185,7	185,4	173,8	181,5	1,0
Картошка	40,6	49,6	51,8	52,7	57,2	56,1	1,4
Сабзавот	59,7	68,3	67,0	70,4	71,2	70,0	1,2
Полизии озуқавӣ	20,3	19,9	21,9	22,8	22,6	20,7	1,0

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Аз чадвали 1 дида мешавад, ки зироатҳои хоҷагии қишлоқ дар муқоиса нисбат ба соли 2017 хело рушд намудаанд. Масъалан ҳамагӣ заминҳои кишт 1 гандум 0,9 пахта 1 картошка 1,4 сабзавот 1,2 полизии озуқаворӣ 1 маротиба нисбат ба соли 2017 дида дар соли 2022 афзоиш ёфтааст, ки он барои беҳтар гардонидани самти корхонаҳои хоҷагии қишлоқ басо муҳим

арзёби карда мешавад. Нишондиҳандаҳое, ки муқоиса карда шудаанд барои беҳтар гардонидани сатҳу сифати зисти аҳолии кишвар самараи муҳим меоран, зеро ки аҳолии кишвар ба ин нишондиҳандаҳо аҳамияти зиёд доранд. Қайд менамоем, ки агар истехсоли намуди маҳсулотҳои овардашуда ҳамеша дуруст ба роҳ монда шаванд сатҳу сифати зисти аҳолии кишвар дар самти хоҷагии қишлоқ рӯ ба инкишофёбӣ меорад.

Таҳлилии марказҳои харочот ва масъулиятнокро ягонагии методологии онҳо муайян менамоем.

Қайд менамоем, ки оид ба баҳисобгирии идоракунӣ харочотҳои мавҷуд ҳастанд, ки онҳо ба истехсоли захираҳо алоқаманданд. Дар заминаи марказҳои харочот ва марказҳои масъулиятнок он вақте, ки харочот дар асоси маълумоти баҳисобгирии таҳлилии ба вучуд меоянд, ба назар гирифта мешаванд. Ба мо маълум аст, ки баҳисобгирии идоракунӣ аз рӯи моддаҳои харочот сеҳҳои истехсоли, қитъа, пайваанд, чойҳои қор ва хоҷагии деҳқониро фаро гирифта метавонад.

Баҳисобгирии таҳлилии ва ё истеъмоли захираҳои моддӣ имкон медиҳад, ки барои истеъмоли тухмӣ, маводи ниҳолшинонӣ, нуриҳои минералӣ, воситаҳои муҳофизати растани ва ҳайвонот, хуроки қорво, қор ва хизматрасонӣ, харочоти нигоҳдории сармоияи асосӣ, пардохтҳои суғуртавӣ, харочоти дигар, талафот аз марғи ҳайвонот ва ғайраҳо ба мо имкон медиҳад, ки онҳоро дар ҷои қор инъикос намоем. Ҳоло барои ин гуна мафҳумҳо маълумотҳои муҳимро ба даст оварда таҳлилҳо мегузаронем.

Ҷадвали 2. Таҳлили нишондиҳандаҳо оид ба нуриҳои маъданӣ ва дигар нишондиҳандаҳои хоҷагии қишлоқ то соли 2022.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Соли 2022 нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Нуриҳои маъданӣ	59,6	61,2	67,9	69,0	69,5	73,4	1,2
Заминҳои кишти зироати	28,5	28,7	34,6	34,2	31,0	31,5	1,1
Заминҳои кишти сабзавот	4,1	4,8	5,3	6,2	5,7	5,6	1,4
Заминҳои кишти полизии хӯрокворӣ	1,8	2,1	2,2	2,5	2,4	2,4	1,3
Заминҳои кишти зироати хӯроки қорво	1,9	2,0	2,5	2,9	3,0	3,7	1,9
Заминҳои кишти дигар зирот	1,1	1,6	1,8	1,8	1,5	1,5	1,4

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Ҳангоми таҳлил намудани нишондиҳандаҳо ҷадвали электронии MS Excel истифода карда шуд. Муайян карда шуд, нишондиҳандаҳое, ки бештар ба самти хоҷагии қишлоқ вобастагӣ доранд натиҷаҳои назаррасро нишон доданд. Масъалан дар натиҷаи муқоисаи нишондиҳандаҳо нисбат ба соли 2017 то соли 2022 таҳлило гузаронидем, натиҷаҳо нишон доданд, ки нуриҳои маъданӣ 1,2 заминҳои кишти зироати 1,1 заминҳои кишти сабзавот 1,4 заминҳои кишти полизии хӯрокворӣ 1,3 заминҳои кишти зироати хӯроки қорво 1,9 заминҳои кишти дигар зирот 1,4 маротиба нисбат ба соли 2017 рушд намудаанд. Ин маънои онро дорад, ки нисбат ба солҳои пешин дида дар соли 2022 техникаву технологияҳои навин дар самти хоҷагии қишлоқ зиёд гардидаанд, аз ҳамин сабаб сатҳи истехсоли зироатҳои таҳлилкардашуда афзоиш намудаанд. Қайд менамоем, ки агар дар самти баҳисобгирии идоракунӣ ва ё хоҷагии қишлоқ ин гуна зироатҳо рушд намоянд, он гоҳ сатҳу сифати зисти аҳолии кишвар рӯ ба беҳбудӣ меорад.

Барои солҳои минбаъда ин намуди зироатхоро дурнамо менамоем, ки натиҷаи он дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

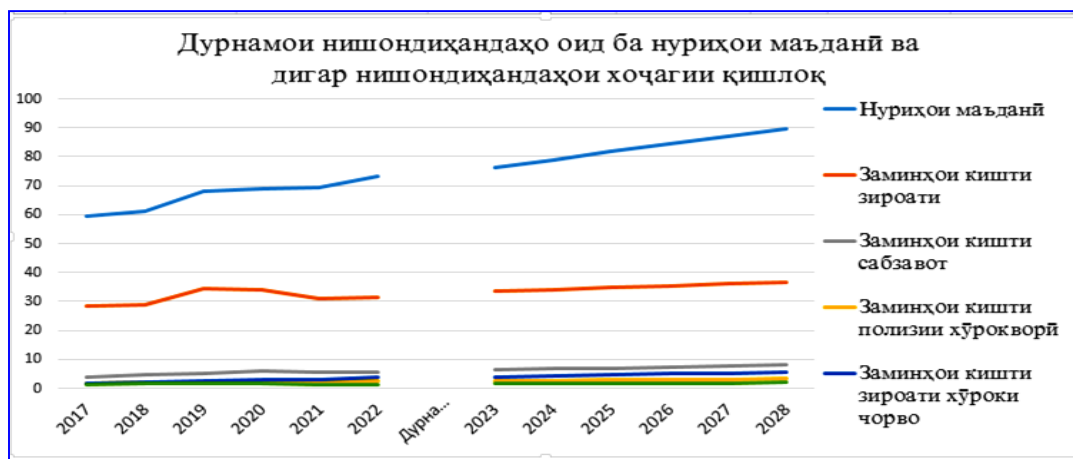
Ҷадвали 3. Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба нуриҳои маъданӣ ва дигар нишондиҳандаҳои хоҷагии қишлоқ то соли 2028.

Солҳо	Нуриҳои маъданӣ	Заминҳои кишти зироати	Заминҳои кишти сабзавот	Заминҳои кишти полизии хӯрокворӣ	Заминҳои кишти зироати хӯроки чорво	Заминҳои кишти дигар зироат
2017	59,6	28,5	4,1	1,8	1,9	1,1
2018	61,2	28,7	4,8	2,1	2	1,6
2019	67,9	34,6	5,3	2,2	2,5	1,8
2020	69	34,2	6,2	2,5	2,9	1,8
2021	69,5	31	5,7	2,4	3	1,5
2022	73,4	31,5	5,6	2,4	3,7	1,5
Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба нуриҳои маъданӣ ва дигар нишондиҳандаҳои хоҷагии қишлоқ						
2023	76,3	33,6	6,4	2,7	3,9	1,7
2024	79,0	34,2	6,7	2,8	4,3	1,8
2025	81,7	34,8	7,0	2,9	4,6	1,8
2026	84,4	35,4	7,3	3,0	5,0	1,9
2027	87,1	36,0	7,7	3,1	5,3	1,9
2028	89,8	36,6	8,0	3,3	5,7	2,0

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Таҳлилҳо нишон доданд, ки нишондиҳандаҳои дурнамокардашуда дар солҳои минбаъда рушд менамояд. Агар мо натиҷахоро нисбат ба маълумотҳои омили муқоиса намоем ҳеле тағйиротҳои муҳимро соҳиб мегардем. Қайд намудан бо маврид аст, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои таҳлилшуда барои солҳои оянда яъне то соли 2028 натиҷаи зиёдшавандагиро дорад. Натиҷаҳои ба даст овардашуда дар ҷадвал вобаста ба ҳар як сутун пайдарҳам оварда шудаанд.

Барои боз ҳам аниқтар гардидани натиҷаҳои ба дастовардашуда аз маълумотҳои ба даст овардашуда инстифода намуда онро дар намуди графикӣ тасвир менамоем, ки он дар расми 1 оварда шудааст.



Расми 1. Таҳлили нишондиҳандаҳои дурнамокардашуда

Аз таҳлили графикаи ҳам дида мешавад, ки ин нишондихандаҳо дар солҳои минбаъда яъне то солҳои дурнамокардашуда рушд менамоянд. Албата барои боз ҳам беҳтар гардидани самтҳои муҳими хоҷагии қишлоқ мо бочд чораҷӯӣ намоем то ки ин самт дар оянда рушд ёбад ва сатҳи некуаҳолии мардум беҳтар гардад.

Гуфтан бо маврид аст, ки ташкили ҳисоби идоракунӣ аз ҷониби марказҳои масъулиятнок оид ба хароҷотҳои истеҳсолот шароит фароҳам меорад. Зарурияти ба ҳисоб гирифтани хароҷоти захираҳои моддиро на танҳо дар шароити марказҳои масъулиятнок, балки дар ҷойҳои кори алоҳида ҳам ҳангоми ҷаъбулӣ хоҷагии қишлоқ, хизматрасони ба мошину таҷҳизот ва ғайраҳо пешбинӣ мекунад.

Оид ба сохтани модели марказҳои масъулиятноки соҳаи баҳисобгирии идоракунӣ ҳангоми истеҳсоли захираҳои истеҳсолӣ дар ташкилотҳои кишоварзиро дар расми зерин омода ва тасвир менамоем. Ташкили баҳисобгирии идоракунӣ дар самтҳои муайяни истеҳсолот ва ё захираҳои истеҳсолот шароит муҳайё мекунад, ки он аз тарафи марказҳои вазирадоркардашуда аз ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ сар карда то ҷои кор муфассалтар карда шавад.

Дар самти истеҳсолоти ҳозира ва ё баҳисобгирии идоракунӣ ду самти марказҳои нави масъулиятнокро фарқ намудан мумкин аст, ки он самтҳо чунинанд: истеҳсолӣ ва сохторӣ. [3. С.1-331]

Соҳаи истеҳсолот ва марказҳои масъулиятноккардашуда имрӯзҳо се самти ташкилиро пешниҳод менамоянд:

1. Ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ бештар ба ҷойҳои кори мувофиқ ва марказҳои масъулиятнок мувофиқа менамоянд. Қайд намудан бо маврид аст, ки марказҳои вазирадоркардашуда ду намуди захираҳо масалан, объектҳои меҳнат ва предмети меҳнати фаро мегирад.

2. Ташкилотҳо дар самти баҳисобгирии идоракунӣ имрӯзҳо якҷанд марказҳои хароҷоти як намуди муайяни захираҳо фаро гирифтаанд. Чунин ташкилотҳои баҳисобгирии идоракунӣ аввалиндараҷа буда, хароҷоти як намуди захираҳо дар якҷанд ҷойҳои кори бартараф месозад.

3. Маркази корхонаҳои истеҳсолӣ ба маҷмӯи хароҷоте, ки истеҳсолии намуди дахлдори захираҳо, ки дар асоси маълумоти таҳлилии баҳисобгирии муҳосибӣ муайян карда мешавад, таъмин менамояд, нигаронида шудааст. Хароҷоти объектҳои меҳнат, воситаҳои меҳнат ва предмети меҳнат ба шумор мераванд.

Ташкилотҳо ва ё самтҳои баҳисобгирии идоракунӣ инчунин марказҳои муҳими вазирадоршаванда як намуди сохторӣ тамоми маҷмӯи хароҷотие мебошад, ки воҳиди функционалиро фаро гирифтаанд. Бештар ба инҳо анборҳо, ташхисгоҳҳо ва муассисаҳои иҷтимоии аҳоли дохил мегарданд, ки дар ҳамаи самтҳои муайян карда мешаванд. Дар бештари ин гуна ташкилотҳо ва ё корхонаҳо хароҷоти ин гуна марказҳои масъулиятнок дар асоси маълумотҳои баҳисобгирии таҳлилӣ ва ё идоракунӣ ҳамчун маҷмӯи хароҷоти асосӣ ва иловагӣ муайян карда мешаванд.

Дар соҳаи хоҷагии иқтишоқ имрӯзҳо натиҷаҳои назаррасро ба даст меоранд, зеро ки ҳамаи самтҳо аз техникаву технологияҳои навин бархурдор гардидаанд.

Қайд менамоем, ки ба марказҳои масъулиятноккардашудаи сохторӣ дар сатҳи соҳаҳои кишоварзӣ оид ба харид ва бозоршиносӣ, инчунин воҳидҳои функционалии дастгоҳи идоракунӣ дохил мешаванд, ки масъулияти хароҷоти ташкили истеҳсолот ва идоракуниро муайян мекунанд.

Қайд намудан бо маврид аст сохтореро, ки дар намуди моделҳо овардем он барои беҳтар гардонидани ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ натиҷаҳои муҳимро ба бор меорад. Агар дар раванди иҷроиши амалҳо мо аз ин гуна моделҳо истифода намоем самараи муҳимро дар сатҳи ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ мерасонад.



Расми 2. Омоданамоии модели сохторӣ дар сатҳи соҳаҳои кишоварзӣ ва бо истифода аз талаботҳои муосир.[6. С. 1-160]

Омодасозии ва ташкил намудани марказҳои масъулиятшиносӣ дар асоси шубаҳои қитъаҳои хоҷагии қишлоқ, бригадаҳо, звеноҳо, пудратчии иҷоравӣ, оилаҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайра бе нишон додани самтҳои масъулиятнок ҳеҷ манфиате ба даст оварда намешавад. Самтҳои масъулиятнокӣ бояд аз руи мутахассисон ва шахсони мансабдор барои самаранок истифода бурдани захираҳои моддӣ, барои кори бефосилаи машинҳои хоҷагии қишлоқ, машинаҳо ва тачҳизот, барои риояи хароҷоти нигоҳдории онҳо ва ғайра муайян карда шавад.

Баҳисобгирии идоракунии як қисми баҳисобгирии корхона мебошад. Дар маҷмӯъ, баҳисобгирии муҳосибӣ се зерсистемаи ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад (расми 3). [8. С.1-329]



Расми 3. Зерсистемаҳои баҳисобгирии идоракунии

Баҳисобгирии идоракунии раванди муайянкунӣ, андозагирӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил, коркард ва интиқоли иттилоот дар бораи фаъолияти иқтисодии корхона мебошад, ки барои банақшагирӣ, идоракунии ва назорат истифода мешавад.

Баҳисобгирии идоракунии вазифадор аст, ки ба роҳбарони сатҳҳои гуногуни идоракунии дохили ширкат, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххаси истеҳсоли масъуланд, маълумот диҳад. Маълумоте, ки барои қабули қарорҳои идоракунии ҷустуҷӯӣ ва стратегӣ зарур

мебошанд, пеш аз ҳама, ба харочоти истехсоли дахл дорад ва бинобар ин бояд ҳарчи зудтар гирифта шавад. Он мутобиқи талаботи идоракуни умумӣ ё муфассал карда шуда, бо назардошти вазифаҳои рушди дарозмуддати ташкилот ташаккул меёбад.

Баҳисобгирии андозҳое, ки барои мақсадҳои андозбандӣ зарур аст, дар баробари баҳисобгирии молиявӣ, ки барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳаракати захираҳои молиявӣ ташкилот заруранд, амалӣ карда мешавад. Баҳисобгирии идоракуни ва ё системаи иттилоотӣ барои ҷамъоварӣ, андозагирӣ, ба низом даровардан ва назорати маълумоти зарурӣ барои идоракунии воҳидҳои сохтории ташкилот ва қабули қарорҳои беҳтарини идоракуни мебошад.[11. С.1-136]

Қайд намудан бо маврид аст, ки баҳисобгирии молиявӣ ва идоракуни барои ба даст овардани маълумот дар бораи вазъи молиявӣ корхона, инчунин қабули қарорҳои идоракуни нигаронида мешавад.

Барои он мо метавонем самти осонтар гардидани кори худ ва ё дигарон як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи баҳисобгирии молиявӣ ва идоракуниро қайд намоем:

1.Ташкилкунандагони баҳисобгирии молиявӣ инҳо истифодабарандагони дохилӣ ва ё хориҷӣ мебошанд, бар хилофи баҳисобгирии идоракуни, ки истифодабарандагони он иттилоот танҳо истифодабарандагони дохилӣ ба шумор мераванд.

2. Ҳангоми баҳисобгирии молиявӣ ва ё принсипи баҳисобгирии бухгалтерӣ дар асоси сабти дукарата талаб карда мешавад, ки ин ҳам ба ҳисобгирии идоракуни характернок аст, вале ҳисоби идоракуни бо он маҳдуд карда намешавад.

3. Баҳисобгирии молиявӣ объекти умумии корхона буда, баҳисобгирии идоракуни, чун қоида, барои воҳидҳои алоҳида амалӣ карда мешавад.

4. Нигоҳ доштани баҳисобгирии молиявӣ ҳатмӣ ва қатъӣ аст бо қонун танзим карда мешавад.

5. Баҳисобгирии идоракуни ба ғайр аз инъикоси иттилооти анҷомдодашуда банақшагириро дар бар мегирад ва метавонад ба саволи «чӣ гуна хоҳад буд» ҷавоб диҳад.

6. Маълумоти баҳисобгирии молиявӣ бояд дақиқ ва объективӣ, комилан дуруст ва тасдиқшаванда бошад.

7. Барои баҳисобгирии молиявӣ ҷамъовари маълумот ва ба низом даровардани он мунтазамро талаб мекунад.

Ба унсурҳои системаи танзими меъёри баҳисобгирии идоракуни ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Дар самти хоҷагии қишлоқ як чанд корхонаҳое мавҷуд ҳастанд, ки онҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ фаъолият менамояд ва ба истехсоли молу маҳсулот машғул ҳастанд. Оид ба ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон маълумотҳо оварда таҳлил менамоем.

Ҷавдали 4. Маълумот дар бораи корхонаҳои кишоварзӣ ва истехсоли маҳсулоти он дар ҷумҳурӣ то соли 2022.

Нишондиҳандаҳо	Солиҳо						Соли 2022 нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ							
Гӯшт (бо вазни чор вои кушта), ҳаз. т.	1,9	2,0	4,8	13,7	21,9	25,8	13,6
Шир, ҳаз. тонна	16,8	16,3	16,9	17,3	16,8	14,9	0,9
ХОҶАГИҲОИ ЁРИРАСОНИ ШАХСИИ АҲОЛӢ							
Гӯшт (бо вазни чор вои кушта), ҳаз. т.	118,0	123,5	124,7	131,8	151,1	157,9	1,3
Шир, ҳаз. тонна	897,3	929,2	944,9	964,4	984,2	1002,3	1,1
ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ							
Гӯшт (бо вазни чор вои кушта), ҳаз. т.	4,5	5,5	6,8	4,5	6,1	7,1	1,6

Шир, ҳаз. тонна	35,8	37,5	38,8	39,2	41,6	47,0	1,3
-----------------	------	------	------	------	------	------	-----

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Аз маълумотҳои овардашуда истифода намуда натиҷаҳои соли 2022 – ро нисбат ба соли 2017 муқоиса намудем. Дар натиҷаи муқоисанамой натиҷаҳои хубе ба даст оварда шуд. Қайд намудан бо маврид аст, ки дар корхонаҳои кишоварзӣ маҳсулотҳои гӯштӣ 13,6 маҳсулоти ширӣ 0,9 маротиба нисбат ба соли 2017 рушд намудаанд, ки он барои беҳтар намудани сатҳу сифати зисти аҳолии кишвар хело хуб мебошад. Ин ду нишондиҳанда дар хоҷагиҳои ҷирасони шахсии аҳоли 1,3 ва 1,1 маротиба низ рушд намудаанд, ин ҳам натиҷаҳои хуб барои аҳоли ва корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бошад 1,6 ва 1,3 маротиба нисбат ба соли 2017 дида маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ рушд кардаанд. Ҷамаи маълумотҳои ба даст овардашуда оид ба нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда натиҷаи кори функсияҳои стандартии MS Excel мебошад.

Барои ба даст овардани натиҷаҳо дар солҳои минбада дурнамои ин нишондиҳандаҳоро дар ҷадвали 5 пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 5. Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба маҳсулотҳои корхонаҳои кишоварзӣ то соли 2028

Солҳо	КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ		ХОҶАГИҲОИ ӢРИАСОНИ ШАХСИИ АҲОЛӢ		ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ	
	Маҳсулоти гӯштӣ	Маҳсулоти ширӣ	Маҳсулоти гӯштӣ	Маҳсулоти ширӣ	Маҳсулоти гӯштӣ	Маҳсулоти ширӣ
2017	1,9	16,8	118	897,3	4,5	35,8
2018	2	16,3	123,5	929,2	5,5	37,5
2019	4,8	16,9	124,7	944,9	6,8	38,8
2020	13,7	17,3	131,8	964,4	4,5	39,2
2021	21,9	16,8	151,1	984,2	6,1	41,6
2022	25,8	14,9	157,9	1002,3	7,1	47
Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои ҷирасони шахсии аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ						
2023	30,5	15,7	163,4	1024,7	7,0	46,9
2024	35,9	15,5	171,7	1044,9	7,4	48,8
2025	41,2	15,3	180,0	1065,2	7,7	50,8
2026	46,6	15,1	188,2	1085,5	8,1	52,7
2027	52,0	14,9	196,5	1105,8	8,4	54,7
2028	57,4	14,7	204,8	1126,0	8,8	56,7

Сарчашма: ҳисоби муаллифон

Дурнамои нишондиҳандаҳо оид ба маҳсулоти корхонаҳои кишоварзӣ натиҷаҳои хубро нишон доданд. Ҳангоми ба даст овардани натиҷаҳо аз имкониятҳои ҷадвали электронии MS Excel ва функсияи ЛИНЕЙН истифода намуда натиҷаҳоро то соли 2028 дурнамо намуда ба даст овардем. Қайд менамоем, ки натиҷаҳои ба даст овардашуда барои солҳои минбада ба мо кумакрасон мебошад.

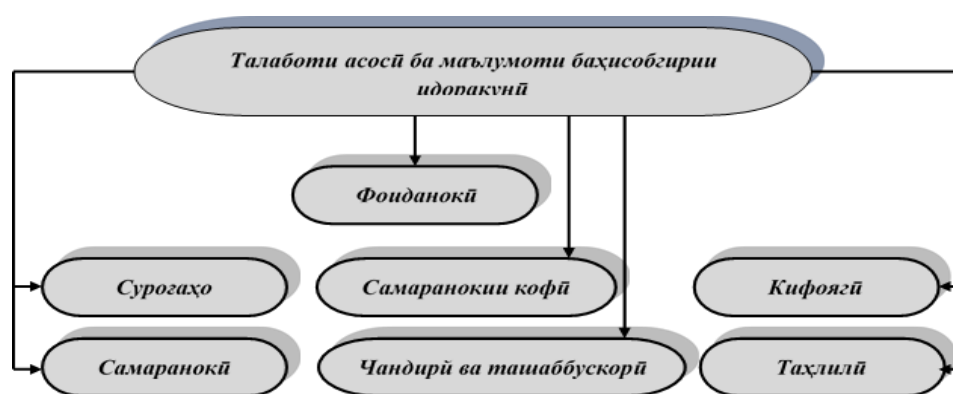
Бояд қайд кард, ки баҳисобгирии идоракунӣ маълумотҳои баҳисобгирии истехсолиро истифода мебарад, ки дар доираи онҳо маълумоти баҳисобгирии хароҷот барои муайян кардани арзиши маҳсулот ва ғайраи пешбинишуда аз ғуруҳи он гирифта мешавад. [12. С.1-273]

Бо вучуди ин, муносибат ба объектҳои ба назар гирифташуда байни ҳисоби молиявӣ ва идоракунӣ фарқ мекунад. Дар рафти иҷрои баҳисобгирии маблағҳо, баҳисобгирии молиявӣ намудҳо ва андозаи онҳо, мазмуни иқтисодии маблағҳои пулии бонкӣ ва дигар амалиётҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Баҳисобгирии молиявӣ барои ўҳдадорихоӣ ҷорӣ маълумот дар бораи

таркиб ва сохтори онҳо буда, барои баҳисобгирии идоракунӣ таҳисияи стратегияи сармоягузори самараноки маблағҳо ба ҳисоб меравад. Баҳисобгирии молиявӣ ҳангоми баҳисобгирии воситаҳои асосӣ якҷанд ҷанбаҳои миқдории онҳоро меомӯзад, ки онҳо арзёбӣ ва сохтор, баҳисобгирии муҳосибӣ, хароҷоти амортизатсия, таъмир ва нигоҳдорӣ мебошанд.

Доир ба моҳияти дигаргуниҳои ба амаломата дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ, муайян кардани моҳияти идоракунӣ баҳисобгирии бухгалтерӣ ва зарурияти дар ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ҷорӣ намудани баҳисобгирии идоракунӣ мебошад. Барои ошкор кардани талабот ва ахбороти он принципҳои баҳисобгирӣ идоракунӣ, барои қабули қарор ба инобат гирифта мешавад, ки он ҳадафи асосӣ ба ҳисоб меравад.[13. С.1-222]

Дар шароити ҳозираи иқтисоди бозаргонӣ зарурати объективии азнавсозии системаи идоракунии ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ ва бахшҳои гуногуни фаъолияти он ба миён меояд. Бо роҳи васеъ истифода бурдани усулҳои иқтисодии равандҳои истеҳсолот ва дар як вақт ошкор намудани захираҳои дохилихоҷагӣ баланд бардоштани сифати идоракунӣ талаботи таъхирнопазир мегардад.



Расми 3. Маълумоти баҳисобгирии идоракунӣ ва талаботи он

Идоракунии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ базаи асосии ахбороти системаи самарабахш барои баҳисобгирии хоҷагӣ ва назоратӣ он мебошад. Ҳангоми ташкили баҳисобгирии идоракунӣ аз ҷониби марказҳои масъулиятнок ва сегментҳои фаъолият бояд талаботи асосии баҳисобгирии идоракунӣ, хосиятҳо ва сифати иттилооти он ба назар гирифта шавад, ки ин мафҳумҳо барои иҷроиши кор самарабахш ҳисобида мешавад (расми 3).

Барои ҳар як маркази масъулият бояд маҷмӯи нишондиҳандаҳоеро муайян намуд, ки самаранокии фаъолияти он, инчунин тартиби ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти бадастомадаро таснифот менамоянд. [14. С.55-64]

Қайд менамоем, ки баҳисобгирии идоракунӣ таркиб, ҳолат, ҳаракати онҳоро бо мақсади осон кардани идоракунии воситаҳои асосӣ меомӯзад. Бинобар ин, баҳисобгирии идоракунӣ ба ғайр аз таркиб ва сохтори воситаҳои асосӣ, самаранокии истифодаи онҳо, амортизатсияи воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддиро ба инобат мегирад. Захираҳои моддӣ ҳисоби молиявӣ онро муайян карда миқдори онҳоро бо ифодаи пулӣ баррасӣ намуда, дар бораи таркиб ва сохтори онҳо маълумот медиҳад. Қайд менамоем, ки баҳисобгирии идоракунӣ бештар ба самаранокии татбиқи онҳо манфиатдор буда амалҳои мувофиқро ба иҷроиш меорад.

Гуфтан бо маврид аст, ки барои баҳисобгирии молиявӣ миқдори ҳамаи объектҳои баҳисобгирӣ ва барои ҳисобгирии идоракунӣ тарафи сифатӣ сатҳи муҳими мавзӯи баррасишаванда аҳамияти калон дорад.[15. С.113-119]

Дар баробари чунин мафҳумҳо мо метавонем се вазифаи асосии баҳисобгирии идоракуниро ҷудо намоем:

- ташаккул, ҷамъоварӣ ва пешниҳоди иттилооти лозима;
- таҳлил, назорат ва арзёбии натиҷаҳои фаъолияти идоракунӣ;

– ғаъолияти ҳамоҳангсозии корхона ва қобилияти банақшагирӣ корхона дар оянда.

Қайд менамоем, ки баҳисобгирии идоракунӣ барои банақшагирӣ, назорат, таҳлил ва қабули қарорҳои асоснок роҳбарияти корхонаро бо иттилоот таъмин менамояд. Барои тавлид шудани системаи баҳисобгирии идоракунӣ бояд талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

1. **Муҳимиятноки** – маълумот бояд ба талаботи истифодабарандаи мушаххас ҷавобгӯ бошад.

2. **Маҳсулнокии иттилоот** - корхонае, ки маълумоти муҳимро ба ўҳда гирифтааст, вобаста ба доираи имкониятҳои истифодааш он маҳсулнокии иттилоотро муайян мекунад.

3. **Дастрас будани иттилоот** - маънои онро дорад, ки он дорой ҳадди ақал, таркиби барои қабули қарор мебошад.

4. **Иттилооти саривақтӣ ва самаранокии он** - ҷамъоварӣ ва суръати интиқоли иттилооти заруриро тавсиф мекунад, инъикос кардани тағйироти ҷорӣ дар ҳолати системаи идорашаванда, қобилияти иттилоот ва динамикаи рӯйдодҳоро муайян мекунад.

5. **Ташаббускорӣ ва мутобиқат** - маънои онро дорад, ки иттилоотиро дар шароити тағйирёбии ҳолатҳои идоракунӣ ё вобаста ба тағйирёбии омилҳои истеҳсоли таъмин намояд. Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун баҳши асосии хоҷагии мамлакат дар ҳамаи давру замон майдони озмоишҳои муҳими соҳаҳои рушди босуботи иқтисодӣ ба шумор меравад. Барои ба амал татбиқ намудани самтҳои муҳими соҳаи кишоварзӣ ва ташкилотҳои хоҷагии кишлоқ мо бояд ҳамеша кӯмакрасон бошем ва барои беҳтар гардидани сатҳи сифати аҳолии кишвар сахми беандозаи худро гузорем. Қайд намудан лозим аст, ки соҳаи кишоварзӣ аз имконият, восита ва омилҳои зиёд бархӯрдор мебошад. Чунки соҳаи саноатро бо ашёи хоми кишоварзӣ ва аҳолиро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, А.А. Сельское хозяйство территориального типа-основа сельскохозяйственного предпринимательства [Текст] / А.А. Абдуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-2 (152). – С. 103-107.
2. Алборов Р.А., Концевая С.М., Козменкова С.В. Предпосылки и моделирование развития управленческого учета в сельском хозяйстве // Международный бухгалтерский учет. 2015. № 15. С. 37–51.
3. Ашуров, И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан [Текст] / И.С. Ашуров. – М.: НИПКИ Восход-А, 2008. – 331 с.
4. Ибрагимова А.Х. Преобразование результатов управленческого учета в нефинансовую и финансовую информацию в геологоразведке // Вестник Казанского государственного аграрного университета. 2019. № 4(56). С. 100-106.
5. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.354.
6. Курбонов, А.К. Развитие отношения собственности в сельском хозяйстве: монография [Текст]/ А.К. Курбонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 160 с.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012 №383.
8. Одинаев, Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе: ТГУ, 1997. – 329 с.
9. Пириев, Дж.С. Региональные проблемы сельскохозяйственного развития Таджикистана [Текст] / Дж.С. Пириев. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 231 с.
10. Самандаров, И.Х. Влияние социальной инфраструктуры на устойчивое развитие сельских территорий [Текст] / И.Х. Самандаров, К.З. Шоинбекова. – Душанбе, 2011. – 136 с
11. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.

12. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Иқтисодиёти кишоварзӣ [Матн] / Ҷ.Ҳ. Тағоев. – Душанбе, 2005. – 273с.
13. Шарифов, З.Р. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар соҳаи кишоварзӣ: дастури таълимӣ [Матн]/ З.Р. Шарифов, М.С. Саидов, Н. Ш. Кабиров. –Душанбе: Ирфон, 2013. – Қ.1. – 222 с.
14. Раҷабов Т. Б. Ташкили системаи баҳисобгирии идоракунии дар корхона: коркард, амалисозӣ ва автоматикунонии он [Матн] / Т. Б. Раҷабов// Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ – 2019. – №1. – С. 55-64.
15. Фасеҳзода, И.С. Роҳҳои тақмили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ [Матн] / И.С. Фасеҳзода, Х.А. Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №10. – С. 113-119.

УДК 338.2

Раҷабова З.С., Шарипова А.Б., Каримова З.М.

РАҚАМИКУНОНИИ САНОАТ ДАР ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО ДАР ДАВРАИ ТАҒЙИРОТҲОИ ГЛОБАЛӢ

Дар мақола робитаи байни равандҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва фаъолияти корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллифон ҷанбаҳои асосии ин робита, аз ҷумла навоариҳои технологӣ, афзоиши маҳсулноки, чандирӣ ва мутобиқшавии он, идоракунии захираҳо, таҳияи моделҳои нави тичорат ва масъалаҳои амнияти додаҳо ро таҳлил мекунанд. Муҳимияти технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ, инчунин нақши муҳими онро дар ташаккули модели муосири иқтисодӣ маълум менамояд. Муаллифон дар бораи дурнамои рушди минбаъдаи рақамикунонии ва таъсири он ба фаъолияти ояндаи корхонаҳои саноатӣ баҳс мекунанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонии иқтисодиёт, корхонаҳои саноатӣ, навоариҳои технологӣ, роботизатсия ва автоматикунонии истеҳсолот, зеҳни сунъӣ, дугоникҳои рақамӣ, технологияҳои блокчейн.

Раджабова З.С., Шарипова А.Б., Каримова З.М.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

В статье исследуется взаимосвязь между процессами цифровизации экономики и деятельностью промышленных предприятий. Авторы анализируют основные аспекты этой взаимосвязи, включая технологические инновации, их гибкость и адаптивность, увеличение производительности, управление ресурсами, развитие новых бизнес-моделей, а также вопросы безопасности данных. Подчеркивается значимость цифровых технологий в повышении эффективности и конкурентоспособности промышленных предприятий, а также их важную роль в формировании современной экономической парадигмы и перспективы дальнейшего развития цифровизации и ее влияние на деятельность промышленных предприятий.

Ключевые слова: цифровизация экономики, промышленные предприятия, технологические инновации, роботизация и автоматизация производства, искусственный интеллект, цифровые двойники, блокчейн-технологии.

Radzhabova Z.S., Sharipova A.B., Karimova Z.M.

DIGITALIZATION OF INDUSTRY IN TAJIKISTAN: CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE ERA OF GLOBAL CHANGE

The article examines the relationship between the processes of digitalization of the economy and the activities of industrial enterprises. The authors analyze the main aspects of this relationship, including technological innovation, increased productivity, flexibility and adaptability, resource management, the development of new business models, and data security issues. The importance of digital technologies in increasing the efficiency and competitiveness of industrial enterprises, as well as their important role in the formation of a modern economic paradigm, is emphasized. The authors discuss the prospects for the further development of digitalization and its impact on the future of industrial enterprises.

Keywords: digitalization of the economy, industrial enterprises, technological innovation, robotization and production automation, artificial intelligence, digital twins, blockchain technologies.

Дар иқтисодиёти ҷаҳонии имрӯза, ки афзоиши рақобат ва рушди босуръати технологияҳо ба назар мерасад, табадулоти рақамӣ чӯзӣ ҷудонашавандаи ғабӯлияти муваффақонаи корхонаҳои саноатӣ мегардад. Аҳамияти ин масъалаи иқтисодӣ махсусан дар партави мушкилотҳои глобалӣ, аз қабилӣ пандемияи COVID-19, ки зарурати зуд мутобиқ шудан ва татбиқи қарорҳои рақамиро барои таъмини устуворӣ ва идомаи ғабӯлияти тичорат нишон дод, зоҳир мегардад. Дар ин мақола баъзе ҷанбаҳои робитаи байни рақамикунони иқтисодиёт ва ғабӯлияти корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда мешавад.

1. Навовариҳои технологӣ. Рақамикунони иқтисодиёт корхонаҳои саноатиро ба ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар ғабӯлияти худ ҳавасманд намуда, автоматикунони истеҳсолот, интернетӣ ашё (IoT), зеҳни сунӣ, таҳлили додаҳо ва дигар қарорҳои инноватсиониро дар бар мегирад. Корхонаҳои саноатӣ, ки технологияҳои навро бомуваффақият ҷорӣ менамоянд, самаранокии ғабӯлияти худро баланд бардошта, сифати маҳсулотро беҳтар ва арзиши аслии онро арзон мегардонанд. Масалан, системаҳои IoT имкон медиҳанд, ки маълумот аз дастгоҳҳо ва таҷҳизоти гуногун дар вақти воқеӣ ҷамъ карда шаванд, яъне сенсорҳо метавонанд ҳолати таҷҳизотро дар хати истеҳсолот назорат кунанд ва ин маълумотро барои таҳлил ба абр интиқол диҳанд. Ин вазъият ба корхонаҳои саноатӣ имконият медиҳад, ки равандҳои истеҳсолӣ ва нигоҳубини таҷҳизотро беҳтар гардонанд ва ҳамин тарик нокомиҳои истеҳсолиро бартараф намоянд.

Тибқи гузориши Пажӯҳишгоҳи Глобалии МакКинси, ҷорӣ намудани IoT дар соҳаи саноат метавонад боиси афзоиши арзиши умумии иловашуда то соли 2025 то 3,7 триллион доллар гардад [5].

Тадқиқоте, ки аз ҷониби PwC гузаронида шуд, нишон дод, ки 47% ширкатҳои саноатии ҷаҳон аллакай технологияҳои IoT-ро ҷорӣ кардаанд ва ё дар нақша доранд, ки дар ду соли оянда ин корро анҷом диҳанд.

2. Роботизатсия ва автоматикунони истеҳсолот. Маълум аст, ки роботизатсияи равандҳои истеҳсолӣ имкони истифодаи роботҳоро барои иҷрои корҳои якрағ ва хатарнок, аз қабилӣ васл ва бастабандии молҳо ба роҳ монда метавонад. Автоматикунони истеҳсолот низ ҳосилнокии меҳнотро баланд мебардорад, сарфи меҳнотро кам ва сифати маҳсулотро беҳтар мекунад.

Тибқи гузориши Федератсияи байналмилалӣи робототехникӣ (International Federation of Robotics), шумораи роботҳои саноатӣ дар ҷаҳон дар соли 2020 аз 2,7 миллион адад гузаштааст, ки ин рақамӣ рекордист. Тадқиқоти аз тарафи Бостон Консалтинг Групп гузарондашуда, муайян кард, ки автоматикунони корхонаи истеҳсолӣ метавонад боиси 18 ғоиз кам шудани сарфи меҳнот ва 30 ғоиз баланд шудани маҳсулнокии меҳнот гардад [6].

3. **Зехни сунъӣ.** Барномаҳои зехни сунъӣ (ИИ) технологияҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки он аз қабилҳои омӯзиши мошинӣ, шабакаҳои нейронӣ ва алгоритмҳои омӯзиши амиқ. Зехни сунъӣ метавонад барои таҳлили ҳаҷми зиёди маълумот, пешгӯии ноқомии таҷҳизот, оптимизатсияи равандҳои истеҳсоли ва эҷоди системаҳои идоракунии оқилона истифода шавад.

Тибқи маълумоти IDC, бозори ҷаҳонии системаҳои зехни сунъӣ дар соли 2020 ба ҳаҷми 156,5 миллиард доллар расидааст ва интизорӣ меравад, ки он то соли 2025 то 300 миллиард доллар афзоиш ёбад ва то соли 2022 40% корхонаҳо барои автоматикунии равандҳои қабули қарорҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо аз зехни сунъӣ истифода мекунанд.

4. **Дугоникҳои рақамӣ (Digital Twins).** Дугоникҳои рақамӣ моделҳои виртуалии объектҳо ё системаҳои воқеӣ, ба монанди таҷҳизот ё равандҳои истеҳсоли мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки қори объектҳои воқеиро дар муҳити виртуалӣ таҳлил ва тақдир кунанд, қори объектҳо оптимизатсия ва мушқилоти эҳтимолиро пешгирӣ намоянд.

Ширкатҳо, ки дугоникҳои рақамиро истифода мекунанд, аксар вақт баланд бардоштани самаранокии амалиёт ё кам шудани бекористии таҷҳизотро аз ҳисоби пешгирии саривақтии мушқилоти ғайриҷашмдошт ва оптимизатсияи равандҳо қайд мекунанд. Ин беҳбудихоро аз рӯи кам шудани фоизи хароҷот ё афзоиши маҳсулнокии меҳнат чен кардан мумкин аст.

Дугоникҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои истеҳсоли маҳсулот дақиқтар моделсозӣ ва таҳлил шуда, метавонад боиси кам шудани шумораи нуқсонҳои маҳсулот ва беҳтар шудани сифати хизматҳо гардад. Маълумоти омӯри метавонад иттилоотро дар бораи афзоиши фоида, ҳиссаи бозор, сармоягузори ба инноватсияҳо, кам шудани шикоятҳои муштариён ё афзудани қаноатмандии онҳо нисбати мол ва хизматҳо дар бар гирад.

Мувофиқи таҳлилҳои MarketsandMarkets, бозори дугоникҳои рақамӣ аз 3,1 миллиард доллар дар соли 2020 ва то 48,2 миллиард доллар то соли 2026 бо суръати афзоиши солонаи беш аз 58% ба назар гирифта шудааст [3].

Тадқиқоте, ки аз ҷониби Gartner гузаронида шуд, нишон дод, ки то соли 2023 30% корхонаҳои саноатӣ дугоникҳои рақамиро барои оптимизатсияи равандҳои истеҳсоли ва пешгирии ноқомии таҷҳизот истифода хоҳанд кард.

Мисолҳои овардашуда аҳамияти навигарии технологияро дар саноат ва таъсири онҳо ба раванди истеҳсолот ва нишондиҳандаҳои ниҳонии иқтисодӣ нишон медиҳанд.

5. Блокчейн-технологияҳо.

Технологияҳои блокчейн бехатарӣ ва шаффофияти занҷирҳои таъминот ва равандҳои истеҳсолиро таъмин мекунанд. Онҳо метавонанд барои пайгирии тағйирот дар истеҳсолот, тасдиқи асли будани маҳсулот ва таъмини махфияти маълумот истифода шаванд.

Тибқи гузориши IDC, ҳаҷми сармоягузори ба технологияҳои блокчейн то соли 2022 беш аз 11 миллиард доллар хоҳад буд ва он аз афзоиши назарраси тавачҷӯхи соҳибкоруни сармоягузорон ба ин технология шаҳодат медиҳад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки технологияҳои blockchain дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла ҳадамоти молиявӣ, тандурустӣ, харид, логистика ва ҳадамоти давлатӣ ба таври васеъ қабул карда мешаванд. Масалан, ширкати таҳлилии Deloitte тадқиқоте анҷом дод, ки дар он 53% ташкилотҳои пурсишшуда аллақай блокчейнро татбиқ кардаанд ва 25% нақша доранд, ки дар ояндаи наздик ин корро анҷом диҳанд [4].

Дар солҳои охир, афзоиши назарраси шумораи стартапҳои блокчейн ба назар мерасад, ки ин дар маълумот дар бораи сармоягузориҳои венчурӣ инъикос шудааст. Омӯри ширкати CB Insights нишон медиҳад, ки дар соли 2021 блокчейн-стартапҳо беш аз 4 миллиард доллар сармоягузори ҷалб кардаанд [7].

Ин далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки технологияҳои блокчейн дар соҳаҳои мухталиф дар сатҳи иқтисодии ҷаҳонӣ ғаёлона рушд меёбанд ва ба тичорат ва ҷомеаи ғайри меоранд.

Дар соли 2019 Консепсияи иқтисодии рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки ҷузъи муҳими Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 мебошад.

Ҳадафи асосии концепсия баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва ноил шудан ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна наздик шудан, инчунин амалигардонии ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисодии ҷумҳурӣ, аз қабилӣ таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъдил ба кишвари транзитӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва технологияҳои пешрафта, ки бояд асоси рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ Тоҷикистон гардад, тавачҷӯхи махсус дода мешавад [2].

Тибқи “Маъруза оид ба рушди ҷаҳонӣ 2016: дивидендҳои рақамӣ”, Тоҷикистон яке аз кишварҳои мебошад, ки нав ба рушди иқтисодӣ рақамӣ шурӯъ мекунад. Инро як қатор индексҳо ва рейтингҳои байналмилалӣ тасдиқ мекунад [1].

Ба андешаи муаллифон, ақибмонӣ дар рушди иқтисодӣ рақамӣ ба заминаи нокифояи қонунгузорӣ, инфрасохтори рақамӣ заиф ва маҳдуд будани дастрасӣ ба интернет, малакаҳои нокифояи рақамӣ, набудани талабот ба технологияҳои нав ва сармоягузориҳои нокифоя барои раванди рақамисозӣ вобаста аст. Дар байни аҳоли фарҳанги навоарӣ ва дарки технологияҳои рақамӣ низ мавҷуд нест. Ногуфта намонад, ки барои баргараф кардани ин норасоҳо имкониятҳо мавҷуданд.

Истифодаи самараноки технологияҳои нав ва таҷрибаи ҷаҳонӣ, инчунин шарикӣ бо пешсафони ҷаҳонӣ дар трансформатсияи рақамӣ ва иштирок дар лоиҳаҳои байналмилалӣ, аз қабилӣ Digital CASA, метавонад ба Тоҷикистон дар баробари дигар кишварҳо дар ин самт мусоидат кунад.

Тибқи Концепсияи иқтисодӣ рақамӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳаҳои асосии иқтисодӣ воқеӣ, ки рақамисозӣ зарур аст, саноат ва электроэнергетика мебошанд. Тараққиёти саноати маъдани кӯҳӣ ташаккули саноати сермаҳсулро бо истифодаи васеи таҷҳизоти автономӣ ва системаҳои қабули қарорҳо дар назар дорад. Ҳамзамон, дар тамоми самти ба вучудории арзиш сенсорҳо, датчикҳо ва абзорҳои пешрафтаи таҳлилий ҷойгир карда мешаванд, ки визуализатсияи маълумот, моделсозии сценарийҳо ва қабули қарорҳои огоҳонаро фароҳам оваранд. Ҷорӣ намудани технологияҳои автономӣ ва ба таври автоматӣ ба тартиб андохтани равандҳои асосии истеҳсолот иштироки одамонро кам карда, дараҷаи бехатарии истеҳсолотро баланд мебардорад.

Рақамикунонии саноати истихроҷ ва коркард яке аз самтҳои афзалиятноки рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад [2]. Ба нақша гирифта шудааст, ки лоиҳаҳои озмоишӣ барои таъсиси корхонаҳои рақамӣ намунавӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва саноати маъдан амалӣ мегарданд ва дар онҳо технологияҳои Industry 4.0 ҷорӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Тоҷикистон як аввалияти стратегӣ буда, ҳамкорӣ бо пешравони ҷаҳон ва Ҷаҳонӣ ҷорӣ намудани инноватсияи ин самтро дар соҳаҳои асосии иқтисод дар бар мегирад.

Қобили зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи миллии зехни сунъиро бо мақсади таъдил додани кишвар ба як бозингари пешбари ин соҳа қабул намуда, саъй дорад, ки ба «миллати зехни сунъӣ» таъдил ёбад, ва технологияҳои номбурда сифати ҳаётро ба таври назаррас беҳтар кунанд. Стратегияи нав рушди соҳаи мукаммали зехни сунъиро ҳамчун як бахши асосии инноватсионии иқтисодӣ кишвар то соли 2026 дар назар дорад [10].

Дар роҳи расидан ба ин мақсади азим дар Тоҷикистон аллакай як қатор тадбирҳо ба амал бароварда мешаванд. Ба ҳамин тариқ, дар мамлакат лабораторияи зехни сунъӣ ташкил карда шуд, ки вай бо омода намудани мутахассисони ин соҳа Ҷаҳонӣ машғул аст. Ин вазъият ба кишвар имкон медиҳад кадрҳо ва таҷрибаи шахсии худро ташаккул диҳад, ки барои таъмини устуворӣ ва рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ муҳим аст [9].

Илова бар ин, донишгоҳҳои Тоҷикистон ба ҷорӣ кардани омӯзиш дар соҳаи зехни сунъӣ, таҳияи нақшаҳои таъсиси кафедраҳо ва факултаҳои марбут дар ин самт шурӯъ кардаанд, ки дар навбати худ рушди ояндаи захираҳои инсониро дар самти зехни сунъӣ дар

кишвар имкон медиҳад ва муттаҳидшавии донишҳои илмӣ ва амалии ин соҳаро таъмин хоҳад намуд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ аллакай дар баҳши молиявии кишвар ба натиҷаҳои амалӣ оварда расонида истодааст. Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки ба шарофати истифодаи технологияҳои нав дар кишвар иштироки молиявии аҳоли тавассути дастрасии шахрвандон ба қарзҳои бидуни таърихи қарз имкон фароҳам оварда шудааст. Стратегияи миллии зехни сунӣ як катализатори муҳим барои ноил шудан ба ҳадафҳои кишвар оид ба ташкили иқтисоди инноватсионӣ ва рақобатпазирӣ дар асоси технологияҳои пешрафта мегардад.

Бешубҳа, дар ҷаҳони муосир рақамикунонӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи пешрафти иқтисодӣ гардида, ба тамоми ҷанбаҳои истеҳсолот, истеъмолот ва муносибатҳои мутақобила дар бозор тағйирот ворид мекунад. Вале дар баробари имкониятҳои нав душворӣҳо ба миён меоянд, ки диққати ҷиддӣ ва таҳияи стратегияҳои самарабахши тараққиётро талаб мекунад. Масалан, ҳангоми рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ метавонад як қатор мушкilot ба миён ояд, аз ҷумла:

1. Харочоти зиёд барои рақамикунонии истеҳсолот. Қорӣ намудани технологияҳои нави рақамӣ, ба монанди автоматикунонии истеҳсолот ё системаҳои зехни сунӣ, сармоягузориҳои назарраси молиявиро талаб мекунад.

2. Норасоии кадрҳои соҳибхтисос ва зиёд шудани сатҳи бекорӣ. Рақамсозии бомуваффақияти корхонаҳо мутахассисонро дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ талаб мекунад. Нарасидани ҷунин кадрҳо метавонад ба раванди ворид намудани технологияҳои нав ҳалал расонад.

Таҳқиқоти Созмони байналмилалӣ меҳнат нишон медиҳад, ки тақрибан 45% ҷойҳои кории мавҷударо автоматӣ кардан мумкин аст. Ин метавонад боиси афзоиши сатҳи бекорон дар баъзе соҳаҳои иқтисодиёт ва сар задани шиддати иҷтимоӣ аз сабаби аз даст додани ҷойҳои корӣ гардад.

3. Муқовимат ба тағйирот аз ҷониби кормандон. Қорӣ кардани технологияҳои нав метавонад ба муқовимати кормандоне рӯбарӯ шавад, ки аз даст додани ҷойҳои кориро метарсанд ё аз тағйир додани усулҳои анъанавӣ кор худдорӣ мекунад.

4. Муаммоҳо дар киберамният. Рақамикунонии корхонаҳо метавонад осебпазирро ба ҳамлаҳои киберӣ афзоиш диҳад, зеро хатари ифшои маълумоти ҳассос бо зиёд шудани шумораи дастгоҳҳо ва системаҳои пайвастшуда меафзояд. Омори Cybersecurity Ventuz нишон медиҳад, ки шумораи ҳамлаҳои киберӣ дар як соли охир то 70% афзоиш ёфтааст. Ин вазъият барои ширкатҳо ва давлатҳо, инчунин ба маълумоти шахсии шахрвандон хатари ҷиддӣ дорад. Таҳдидҳои киберӣ метавонанд ба талафоти иқтисодӣ ва паст шудани эътимод ба технологияҳои рақамӣ оварда расонанд.

5. Интегратсия бо системаҳои мавҷуда. Аксар вақт рақамикунонии корхона интегратсияи технологияҳои навро бо равандҳо ва системаҳои мавҷуда дар бар мегирад, ки метавонанд мураккаб бошанд ва кӯшишу захираҳои иловагӣ талаб кунанд.

Барои бартараф кардани мушкilotи дар боло зикршуда, қадамҳои зеринро андешидан мумкин аст:

1. Таҳияи стратегияи рақамикунонӣ. Муайян кардани стратегия ва нақшаи дақиқи татбиқи технология, арзёбии харочот ва манфиатҳои марбут ба ин раванд.

2. Омӯзиши кадрҳо. Омӯзиши кормандон дар самти технологияҳои нав ва равандҳои корӣ, то муқовимат ба тағйирот коҳиш ёбад.

3. Такмили ихтисос. Дастгирии барномаҳои омӯзишӣ ва бозомӯзӣ барои онҳое, ки дар натиҷаи автоматизатсия ва рақамикунонӣ ҷои кории худро аз даст додаанд. Пешниҳоди курсҳои дастраси малакаҳои рақамӣ ва омӯзиши ҷойҳои корӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи мазкур аст.

4. Истифодаи хизматрасониҳои машваратӣ. Мурочиат намудан ба мушовирони рақамӣ, ки метавонанд дар қабули қарорҳои оптималӣ ва стратегияҳо кӯмак расонанд.

5. Таъмини киберамният. Ворид намудани чорабиниҳо ва технологияҳои мувофиқ барои ҳифзи инфрасохтори иттилоотӣ ва шабакавӣ аз таҳдидҳои киберӣ.

6. Тадричан ҷорӣ намудани технологияҳои нав. Банақшагирии марҳилаи татбиқи технологияҳои нав бо таҳлили натиҷаҳо ва тасҳеҳи стратегия вобаста ба таҷрибаи ҳосилшударо метавонад дар бар гирад.

Тайи солҳои охир ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти трансформатсияи рақамӣ фаъолона кор бурда истодааст. Тавре ки дар боло зикр гардид, дар ин муддат як қатор ҳуҷҷатҳои стратегӣ қабул карда шуданд, ки аз ҷумлаи онҳо «Консепсияи ҳукумати электронӣ (2012-2020)», «Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ оид ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи иқтисоди рақамӣ», «Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040»-ро қайд намудан бамаврид аст. Ин ҳуҷҷатҳо ба татбиқи фаъолонаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ёт ва умуман ҷомеа мусоидат мекунанд.

Бояд гуфт, ки ҳуҷҷатҳои қабулшуда метавонанд ба фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ таъсири калон расонанд, аз ҷумла:

1. Баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот. Ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ва технологияҳои рақамӣ барои ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ метавонад равандҳои гирифтани руҳсатномаҳо, иҷозатномаҳо, инчунин табодули ҳуҷҷат ва маълумот байни корхонаҳо ва сохторҳои давлатиро содда ва суръат бахшад. Ин иқдом ба кам шудани кашолқори бюрократӣ ва баланд бардоштани самаранокии пешбурди тижорат мусоидат карда, дар навбати худ метавонад самаранокии истеҳсолотро дар корхонаҳо беҳтар созад.

2. Рушди инфрасохтори рақамӣ. Татбиқи стратегияи давлатӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодӣ рақамӣ метавонад ба рушди инфрасохтори рақамӣ дар кишвар, аз ҷумла шабакаҳои коммуникатсионӣ ва дастрасии интернет мусоидат намояд. Аз ин рӯ, барои корхонаҳои саноатӣ дар истифодаи технологияҳои ҳозиразамони идоракунии истеҳсолот, назорати равандҳои технологӣ ва ҳамкорӣ бо шарикон имкониятҳои нав кушода мешавад.

3. Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва маҳсулот. Рушди иқтисодӣ рақамӣ метавонад корхонаҳои саноатиро барои ҷорӣ намудани технологияҳои муносири истеҳсолӣ ва назорати сифат ҳавасманд карда, ба онҳо имкон диҳад, ки маҳсулоти босифати ҷавобгӯ ба стандартҳои замонавӣ эҷод кунанд ва инчунин ба таҳкими мавқеи корхонаҳо дар бозор мусоидат кунанд.

4. Ҳавасмандгардонии инноватсияҳо. Пешбурди консепсияҳои иқтисоди рақамӣ метавонад барои рушди инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ шароити мусоид фароҳам оварад. Соҳибкорон метавонанд ба технологияҳои нав, дастгирии молиявӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ дастрасӣ пайдо кунанд, ки ба таҳия ва истеҳсоли маҳсулот, истифодаи технологияҳои нав мусоидат мекунанд.

Умуман, технологияҳои рақамӣ ба корхонаҳои саноатӣ истифодаи самараноки захираҳо, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва кам кардани вақти истеҳсолро таъмин мекунанд, ки дар ниҳоят ба баланд шудани маҳсулнокии меҳнат оварда мерасонад.

Ҳамин тарик, навоариҳои технологии дар боло зикршуда танҳо як қисми ками он навигариҳоро ташкил медиҳанд, ки имруз дар корхонаҳои саноатӣ мавҷуданд. Ҷорӣ намудани ин гуна навигариҳо барои рушди корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ шароити мусоид фароҳам меоварад, чараёни истеҳсолотро беҳтар намуда, ба афзоиши сифати маҳсулот ва ғайра оварда мерасонад, ҳиссаи бозор ва самаранокии умумии истеҳсолотро афзун менамояд.

АДАБИЁТ

1. Доклад о мировом развитии 2016: Цифровые дивиденды. <https://old.egov.md>

10. Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года. <http://www.portali-huquqi.tj>

2. Концепсияи рақамикунонии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 тасдиқ шудааст, №642.
3. MarketsandMarkets: Рынок блокчейн-решений для цифровой идентификации превысит \$83 млрд. <https://cryptorank.io/ru>
4. Непрерывность бизнеса: сохранение устойчивости в непростые времена. <https://www.deloitte.com>
5. Обзор McKinsey Global Institute: «Сегодня и завтра аналитики, искусственного интеллекта и автоматизации». URL: <https://www.mckinsey.com>
6. Отчет World Robotics 2023: Азия опережает Европу и Америку. <https://ifr.org>
7. Отчет о состоянии венчурного бизнеса за 2023 год. 4 января 2024 г.
8. Стратегияи миллии зеҳни сунъӣ: Тоҷикистон дар роҳи «миллати зеҳни сунъӣ». Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, №483.
9. Отчет по результатам исследования осуществимости (оценка потребностей). Нур-Султан, Казахстан апрель, 2022. <https://www.astanacivilservicehub.org>

УДК 331.108

Рустамзода Ф.М., Мукаддасзода Ф.М., Амонов С.С.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В современных условиях анализируются и обсуждаются тенденции развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Одним из важных показателей, характеризующих состояние и формирование системы высшего профессионального образования в Республике Таджикистан, является количество высших профессиональных учебных заведений, их материально-техническая база, виды и качество подготовки специалистов, а также численность студентов, учась в них. Также развитие системы высшего профессионального образования зависит от множества различных факторов, и, по нашему мнению, необходимо проанализировать количество и качество программ высшего профессионального образования, чтобы оценить ее эффективность. Большую роль в качестве подготовки специалистов играет форма очного или заочного обучения. В данной статье также перечислены основные тенденции и особенности системы учреждений высшего профессионального образования и их факторы.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, тенденции развития человеческого капитала, основные характеристики человеческого капитала, учреждения высшего профессионального образования, основные особенности системы учреждений высшего профессионального образования и экономика знаний.

Рустамзода Ф.М., Мукаддасзода Ф.М., Амонов С.С.

ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар шароити муосир тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиме, ки ҳолат ва ташаккули низоми таҳсилоти олии касбиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф мекунад, ин шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, заминаи моддию техникаи онҳо, намудҳо ва сифати тайёркунии мутахассисон ва микдори

донишҷӯёни дар онҳо таҳсилкунанда ба шумор меравад. Инчунин рушди низоми таҳсилоти олии касбӣ аз бисёр омилҳои гуногун вобаста буда, ба андешаи мо барои арзёбии самарабахшии он шумора ва сифати барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд мавриди таҳлил қарор дода шавад. Ба сифати омодамоии мутахассисон, шакли таълими рӯзона ё фосилавӣ нақши калон мебозад. Дар мақолаи мазкур тамоюл ва хусусиятҳои асосии низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва омилҳои он низ номбар гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ, хусусиятҳои асосии сармояи инсонӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хусусиятҳои асосии низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва иқтисодиёти дониш.

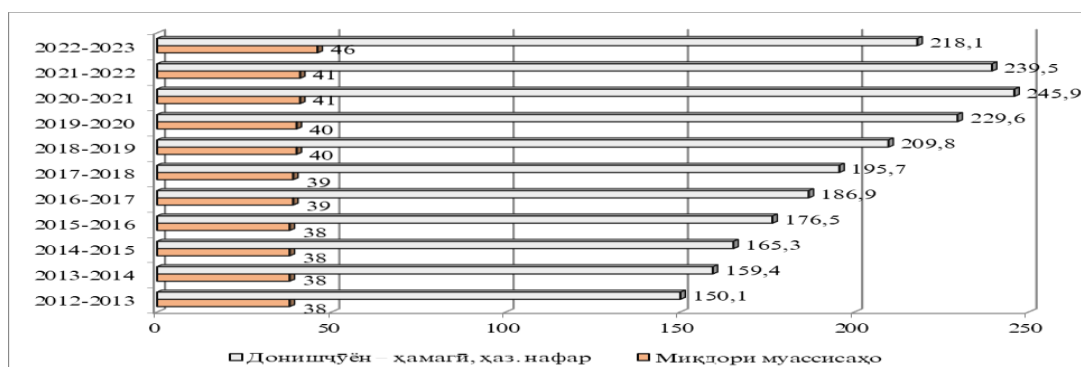
Rustamzoda F.M., Mukaddaszoda F.M., Amonov S.S.

DEVELOPMENT TRENDS OF HUMAN CAPITAL IN THE SYSTEM OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

In modern conditions, trends in the development of human capital in the system of higher professional education in the Republic of Tajikistan have been analyzed and reviewed. One of the important indicators that describe the state and formation of the system of higher professional education in the Republic of Tajikistan is the number of higher professional education institutions, their material and technical basis, the types and quality of training of specialists and the number of students studying in them. Also, the development of the system of higher professional education depends on many different factors, and in our opinion, the number and quality of programs of higher professional education should be analyzed to evaluate its effectiveness. The form of full-time or distance education plays a big role in the quality of training of specialists. In this article, the main trends and features of the system of institutions of higher professional education and its factors are listed.

Key words: human capital, investment, development trends of human capital, main features of human capital, institutions of higher professional education, main features of the system of institutions of higher professional education and knowledge economy.

Вазъ ва рушди низоми таҳсилоти олии касбиро дар шароити имрӯза нишондиҳандаҳои муҳиме тавсиф менамоянд, шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, заминаи моддию техникии онҳо, намудҳо ва сифати тайёркунии мутахассисон ва миқдори донишҷӯёни дар онҳо таҳсилкунандаро ташкил медиҳанд, ки онро мо дар расми 1 нишон додаем.



Расми 1. Нишондиҳандаҳои муассисаҳои таҳсилотии олии касбӣ ва шумораи донишҷӯёни дар онҳо таҳсилкунанда (дар оғози соли таҳсил) [1].

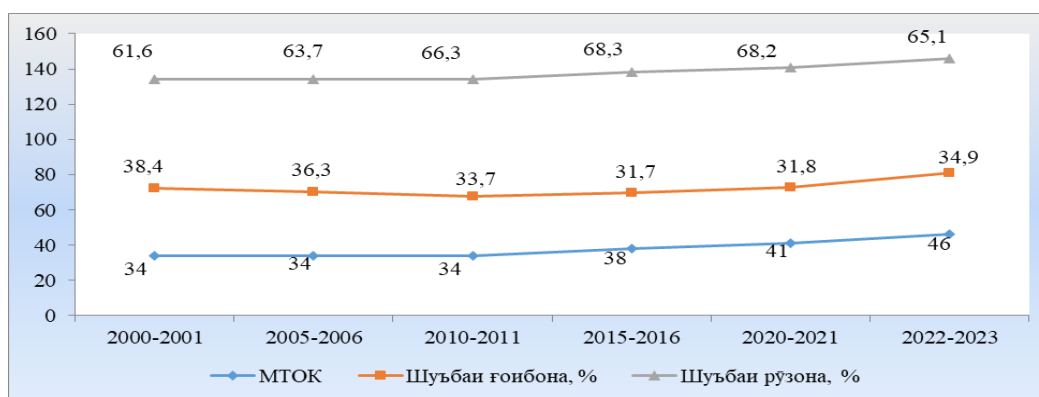
¹ – аз ҷумла филиалҳо

Тағйирёбии шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ ва шумораи донишҷӯён, ки аз рӯи шаклҳои гуногуни таълим таҳсил мекунанд, дар расми 1 пешниҳод гардидааст.

Дар натиҷаи таҳлили намудан муайян гардид, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар солҳои таҳсили 2012-2013 ва 2022 - 2023, 6 адад афзоиш ёфта аст, яъне агар дар соли 2013 дар ҷумҳурӣ 38 муассисаҳои таҳсилоти олии фаъолият менамуд, пас дар солҳои таҳсили 2022-2023 шумораи онҳо 46 ададро ташкил медиҳад, ки ин гувоҳи аз он медиҳад, ки сол аз сол талабот нисбат ба таҳсил аз ҷониби донишҷӯён зиёд гардида истодааст.

Бисёр омилҳои гуногун барои пешрафти низоми таҳсилоти олии касбӣ таъсиррасон буда, дар натиҷаи таҳлил ба хулосае омадем, ки барои арзёбии самарабахшии он шумора ва сифати барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд мавриди таҳлил қарор дода шавад. Ҳамзамон бо ин, шакли таълими рӯзона ё фосилавӣ ба сифати омодагии мутахассисон таъсири калон дорад.

Дар расми 2 тағйирёбии шумораи умумии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар давраи аз соли таҳсили 2000/2001 то соли таҳсили 2022/2023 оварда шудааст.



Расми 2. Тағйирёбии шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (бо % нисбат ба соли таҳсили гузашта) [2].

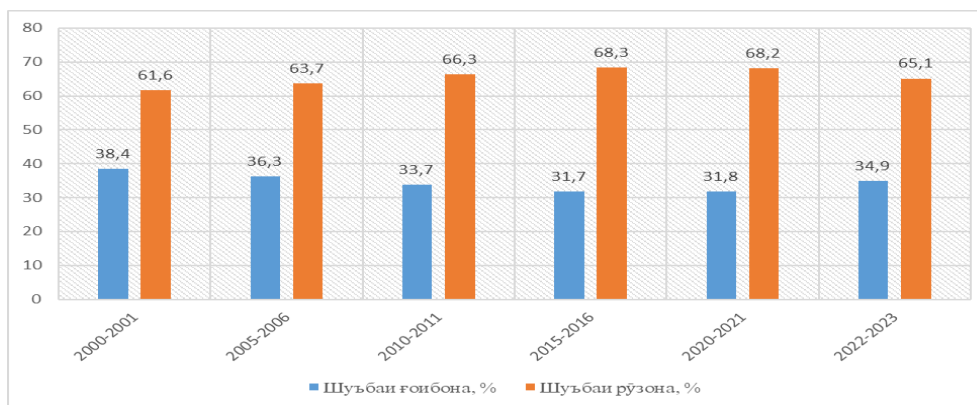
Маълумоти расми 2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки шумораи донишҷӯён дар солҳои таҳсили 2000/01 - 2022/2023 тамоюли афзоиш дошта, дар маҷмӯъ, дар ин давра, ба 131,2 % (40,4 ҳазор нафар) афзудааст.

Ба андешаи мо, чунин тағйирот зерин таъсири омилҳои зерин ба вуқӯъ омадааст:

- устуворшавии вазъи иҷтимоию - сиёсӣ ва иқтисодӣ дар кишвар пас аз рӯйдодҳои охири солҳои 90-уми асри гузашта;
- зиёд гардидани тавачҷӯҳи давлат ва ҳукумат нисбат ба соҳаи илму маориф;
- омили демографӣ - афзоиши таваллуд дар кишвар;
- зиёд гардидани шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- ба воситаи Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намудан ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Дар робита бо бесамара будани шакли ғоибонаи таълим ва рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ аз соли таҳсили 2017-2018 шурӯъ намуда, дар ҷумҳурӣ қарор дар бораи қабули донишҷӯён ба ҷои омӯзиши ғоибонаи таҳсил ба шакли таҳсилоти фосилавӣ чун намуди пешрафтаи таҳсил қабул карда шуд.

Дар расми 3 сохтори тақсими донишҷӯён ба шаклҳои гуногуни таҳсил оварда шудааст.



Расми 3. Нишондиҳандаҳои тақсимоти донишҷӯён ба шаклҳои таҳсил (бо %)[3].

Қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ, инчунин банақшагирии шумораи умумии ҳайати профессорону омӯзгорон ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бояд дар омӯзиши тамоюлҳои асосии шумораи донишҷӯён бо назардошти дурнамо асос ёбанд. Дар навбати худ, пешбиниҳои қабули донишҷӯён дар донишкадаҳо бояд бо дарназардошти омилҳои демографӣ ва талаботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва умуман бозори меҳнат гузаронида шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки то андозае таносуби таваллуд ва дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ба мушоҳида мерасад.

Муқоисаи тағйирёбии шумораи таваллудшудагон дар солҳои 1992-1998 ва шумораи қабулшудагон барои таҳсил аз рӯи барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар солҳои 2013-2014-2022-2023 дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Ҷадвали шумораи қабулшудагон, шумораи омӯзгорон аз рӯи барномаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳазор нафар [4].

Солҳои таҳсил	Шумораи қабулшудагон ба донишгоҳҳо	Шумораи омӯзгорон
2013-2014	40,7	67458
2014-2015	31,4	70350
2015-2016	38,5	75518
2016-2017	42,7	81172
2017-2018	46,6	85310
2018-2019	51,4	88973
2019-2020	60,4	91974
2020-2021	61,9	98096
2021-2022	51,9	98465
2022-2023	47,5	95990

Дар асоси ҳисоб намудани хусусиятҳои ҳайати синнусолиии докталабони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, синни миёнаи онҳо 18 соларо ташкил менамуд. Муқоисаи динамикаи шумораи таваллудшудагон ва шумораи қабулшудагон барои таҳсил аз рӯи барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ, имкон медиҳад, ки мавҷудияти робитаи байни ин нишондиҳандаҳо муқаррар карда шавад.

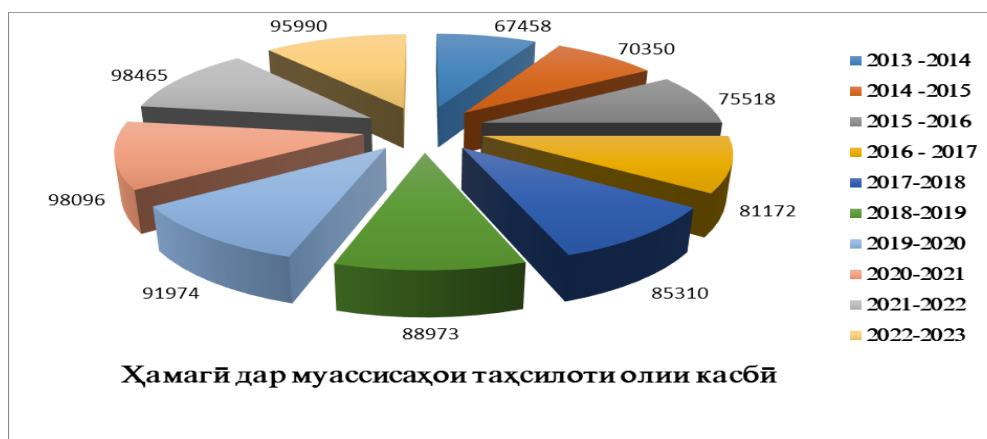
Пастшавии назарраси шумораи таваллудшудагон аз соли 1996 боиси камшавии шумораи қабулшудагон барои таҳсил аз рӯи барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар соли таҳсили 2014-2015 гардидааст.

Аз ҷониби дигар таҳлили мушаххаси таносуби таваллуд ва дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ нишон медиҳад, ки солҳои охир омилҳои дигар нисбатан афзоиш ёфтани шумораи донишҷӯён ва омӯзгорон мусоидат карда истодааст.

Инчунин ба андешаи мо, ба тағйир ёфтани шумораи қабулшудагон ба таҳсил аз рӯи барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ, на танҳо омили демографӣ, балки динамикаи арзиши таҳсил, озмун ба чойҳои бучетӣ ва як қатор омилҳои дигар низ таъсир мерасонанд.

Дар асоси маълумотҳо ҳулоса баровардан мумкин аст, ки зери таъсири омили демографӣ ва болоравии сатҳи зиндагии аҳоли шумораи қабулшудагон барои таҳсил аз рӯи барномаҳои таҳсилоти олии касбӣ тамоюли афзоиш дар давраи аз соли 2021 то соли 2025 дорад, ки ин амал боиси на танҳо тағйир ёфтани талабот ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, балки боиси зиёдшавии шумораи ҳайати профессорону омӯзгорон мегардад.

Дар давраи солҳои таҳсили 2014/2015 то 2022/2023 тамоюли назаррас ба зиёдшавии шумораи ҳайати профессорон - омӯзгорон - ба 95990 нафар мушоҳида карда мешавад. Ин тамоюл таъсири шумораи донишҷӯёни таълимгирандагонро ба шумораи ҳайати омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар давраҳои номбаршударо тасдиқ менамояд.



Расми 4. – Тамоюли афзоиши шумораи ҳайати профессорон-омӯзгорони донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [5].

Тамоюл ва хусусиятҳои асосии низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз омилҳои зерин иборат мебошад:

➤ гузаштан ба низоми кредитии таҳсилот ва ворид шудан ба низоми ҷаҳонии таҳсилот - низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини болоравии сифати таълим, омода намудани мутахассисони ба талаботи бозори дохилӣ ва берунии кишвар ҷавобгӯ, сафарбар намудани донишҷӯён барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакатҳои хориҷӣ ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ амалӣ карда мешавад.

Низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад.

➤ таъсиси Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили қабули донишҷӯён тавассути низоми имтиҳонҳои марказонидашуда;

Дастрасии баробари шаҳрвандон ба таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти олии касбӣ яке аз самтҳои асосиву афзалиятноки Стратегияи миллии рушди маориф мебошад. Ва дар иртибот ба ин, бояд гуфт, ки низоми анъанавии имтиҳоноти дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар муқоиса бо таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ кӯҳна гардида, ба талаботи замон ҷавобгӯӣ намебошад.

Зеро рушди босуръати илму техникаи муосир тақозо менамояд, ки дар самти қабули имтиҳонҳои дохилшавӣ принципҳои шаффофият ва адолату дастрасӣ барои ҳамаи хатмкардагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ карда шаванд.

Дар ин раванд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мақсади навосии низоми миллии таҳсилоти касбӣ ва баланд бардоштани сифати омодагии мутахассисон ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботи соҳаҳои иқтисодӣ ҷиҳати мамлакат бо кадрҳои баландсифатӣ яқчанд Барномаи давлатии рушди таҳсилоти касбиро тасдиқ намуда, дар доираи он як силсила чорабиниҳои зарурӣ амалӣ карда истодааст.

➤ гузаронидани рейтингҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар бисёр кишварҳо яке аз воситаҳои самараноки тақмили низоми таҳсилоти олии тартиб додани рейтингҳои донишгоҳҳо дар назари ҷомеа, корхонаҳо ва ташкилотҳо чун корфармондеҳи имконпазир ва истеъмолкунандагони муассисаҳои хизматрасонӣ, яъне доктарагон эътироф шудааст.

Ба назари мо, мақсади асосии таҳияи рейтингҳои донишгоҳҳо аз гирифтани маълумоти воқеӣ ва саҳеҳ дар бораи самараноки фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, сифати баланди хизматрасонӣ бо имконияти минбаъдаи ворид намудани ислоҳот ба раванди таҳсил, ошкор намудани муҳолифат ва камбудҳои мавҷудбуда аз ҷониби донишгоҳҳо дар тайер намудани мутахассисон иборат аст.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон АОНПҚТ, Душанбе - 2023. - С. 53
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон АОНПҚТ, Душанбе - 2023. - С. 53-54.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. - С. 53
4. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омори соҳаи маориф, 2023 - С. 98
5. Маҷмӯаи омори. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. - С. 53.

УДК: 331.108

Рустамзода Ф.М.

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА

В данной статье рассматривается национальная стратегия развития человеческого капитала на период до 2030 года. Для каждой страны разработка и реализация стратегии – это очень сложный и трудный процесс, в котором защита национальных интересов, особенно экономики, определена как приоритетное направление. С учетом изменений последних лет стратегия принята и предусмотрена в стране и мире с учетом влияния мирового финансово-экономического кризиса 2007-2009 годов на экономику стран, и данный документ обеспечивает экономическую безопасность стран. Также наглядным примером этого процесса является реализация «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» (далее – НСР-2030), которая была задумана и разработана как стратегия национального развития и безопасности для экономики страны.

Ключевые слова: Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, приоритетные направления национальной стратегии развития, ключевые показатели, развитие человеческого капитала, реальное экономическое развитие, инвестирование в развитие человеческого капитала.

Рустамзода Ф.М.

СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ БАРОИ ДАВРАИ 2030

Дар мақолаи мазкур стратегияи миллии рушди сармоияи инсонӣ барои давраи то соли 2030 мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Барои ҳар як кишвар таҳия ва татбиқи стратегия як раванди хеле мураккаб ва душвор ба шумор рафта, дар он пеш аз ҳама ҳифзи манфиатҳои миллий, аллалхусус соҳаи иқтисодиёт ҳамчун самти афзалиятнок муайян гардидааст. Бо дарназардошти тағйироти солҳои охир стратегия ба он хотир қабул ва пешбини мегардад, ки дар кишвар ва ҷаҳон бо дарназардошти таъсири бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонии солҳои 2007-2009 ба иқтисодиёти кишварҳо тартиб дода шудааст ва ҳуччати мазкур беҳатарии иқтисодии мамлакатҳоро таъмин менамояд. Инчунин, мисоли равшани ин раванд татбиқи “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (минбаъд - СМР-2030) мебошад, ки ҳамчун стратегияи миллии рушд ва беҳатарии барои иқтисодиёти кишвар пешбинӣ ва таҳия гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, самтҳои афзалиятноки стратегияи миллии рушд, нишондиҳандаҳои асосӣ, рушди сармоияи инсонӣ, рушди воқеии иқтисодиёт, сармоязгорӣ ба рушди сармоияи инсонӣ.

Rustamzoda F.M.

NATIONAL HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT STRATEGY FOR THE 2030 PERIOD

This article discusses the national strategy for the development of human capital for the period up to 2030. For each country, the development and implementation of the strategy is a very complex and difficult process, in which the protection of national interests, especially the economy, is defined as a priority direction. Taking into account the changes of the last years, the strategy is adopted and provided for in the country and the world, taking into account the impact of the global financial and economic crisis of 2007-2009 on the economy of the countries, and this document ensures the economic security of the countries. Also, a clear example of this process is the implementation of the "National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030" (hereinafter - SMR-2030), which was designed and developed as a national development and security strategy for the country's economy.

Key words: National development strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, priority areas of the national development strategy, main indicators, human capital development, real economic development, investment in human capital development.

Таҳия ва татбиқи стратегия барои ҳар як давлат як раванди хеле мураккаб ва мушкил ба шумор меравад, ки дар он пеш аз ҳама ҳифзи манфиатҳои миллий, аллалхусус соҳаи иқтисодиёт ҳамчун самти афзалиятнок муайян гардидааст.

Бо дарназардошти солҳои охир, ки дар ҷаҳон ва мамлақати мо ба амал омадаанд, махсусан таъсири он бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонии солҳои 2007-2009 дар кишвар якҷанд барномаҳо ва стратегия қабул гардид, ки он беҳатарии иқтисодии мамлакатҳоро таъмин менамояд ва аз таъсири ҷаргуна бӯҳронҳо мамлакатҳоро эмин нигоҳ медорад ва иқтисодиёти мамлакатҳоро устувор мегардонад.

Инчунин, мисоли равшани ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” мебошад, ки пеш аз ҳама беҳатарии иқтисодиро дар кишвар таъмин менамояд, ки аз ин лиҳоз стратегияи мазкуро қабул намуданд.

Дар стратегияи мазкур самтҳои асосии рушди кишвар ба таври дақиқ ва мушаххасона дарч гардидаанд, ки барои амалӣ намудани онҳо дар Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор нишон дода шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд маротиба барнома ва стратегияҳо қабул гардидаанд, ки стратегияи мазкур низ идомадиҳандаи ҳамон стратегияҳо мебошад. Дар асоси қисман иҷро нагардидани он нишондиҳандаҳо, ки дар стратегияи қаблӣ ки соли 2015 қабул гардида буд, дар ин замина “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қабул гардид, ки он давомдиҳандаи стратегияи қаблӣ ба шумор меравад. Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015”, ба як қатор дастовардҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ки дар стратегияи мазкур нишон дода шуда буданд, ноил гардидем:

1. Муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар солҳои 2007-2015.
2. Сатҳи таваррум дар мамлакат то адади якрақаман поин оварда шуд ва суръати солони рушди иқтисодӣ ба ҳисоби миёна то ба 7 фоиз баланд карда шуд.
3. Бучети солони давлатӣ то 15,7 миллиард сомонӣ ё ба ҳисобҳо 9 баробар зиёд гардид.
4. Рушди бонкдорӣ дар кишвар рушд намуд, ки пасандозҳо 2 баробар, қарз 6 баробар ва шумораи қортҳои пардохтӣ 30 баробар афзоиш ёфтанд [1].

Баъд аз қабули чунин стратегияҳои муҳими давлатӣ дар мамлакат шароити мусоид барои тамоми қишри ҷомеа фароҳам гардид, алалхусус дар соҳаи сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҳамкориҳои давлат бо бахшҳои хусусӣ ташакул ва рушд намуд.

Амалӣ намудани стратегияи мазкур шароити лозимаро фароҳам овард, ки дар соли 2015 беш аз 1600 корхонаҳои нави саноатӣ ва зиёда аз як миллион ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд ва аксарияти мардум ба кори доимӣ таъмин гарданд.

Оҳиста оҳиста дар мамлакат истехсолоти ватанӣ рушд намуда, аз рӯи баъзе намуди маҳсулотҳо, ба монанди меваю сабзавот ва масолеҳи сохтмон, аз қабилӣ семент, аз мамлақати воридокунанда ба мамлақати содиркунанда табдил ёфтем. Қарордодҳои ҳамкори бо мамлакатҳо баста шудаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маҳсулотҳои зикргардидааро ба бозорҳои он интиқол намояд ва маҳсулотҳои ватаниро муррифи намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳила ба марҳила баъд аз аъзо шудан ба СҶС ва дигар ташкилоту созмонҳои ҷаҳонӣ ва ба имзо расонидани якҷанд конвенсияҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ доир ба рушд ва ташакул додани тичорат ва ҷалби сармоягузорӣ, вусъат бахшидани ҳамкориҳои минтақавию байналмилалӣ бо шарикони хориҷӣ хело рушд намуд.

Нишондиҳандаҳои асосии фарқунандаи СМР-2015 ки онҳо аз дигар ҳуҷҷатҳои барномавӣ ба кули тафовут доранд:

1. Дурнамои дарозмуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодӣ;
2. Мувофиқанамои бо рӯзномаи байналмилалӣ ва нишондиҳандаҳои рушди ҳазорсола;
3. Баррасӣ намудани маҷмӯи масъалаҳо;
4. Рушд додани системаи махсуси мониторинги доимӣ тавассути мониторинги стратегияҳои миёнамуҳлати он;

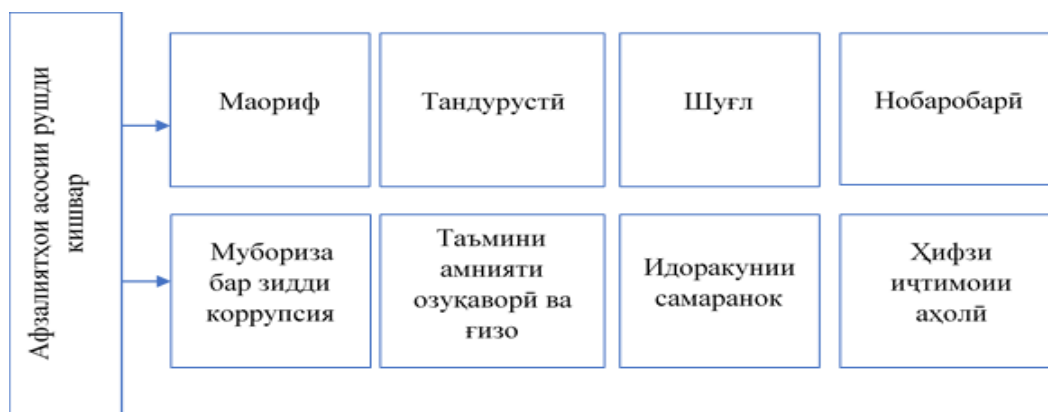
Барои расидан ба ҳадафҳо ва татбиқи стратегияи зикршуда дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар дар ҳаҷми 2,6 миллиард доллари амрикоӣ равона гардидааст, ки 94 фоизи он аз ҷониби ҳамкорон маблағгузорӣ гардидааст.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар асоси муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурномаҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2014 ва 2015 баён шудаанд, таҳия гардидааст[2].

СМР-2030 инчунин, уҳдадорихои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Рӯзномаи асри XXI ва Ҳадафҳои рушди устуворро (ҲРҮ), ки дар ҷаласаи 70-уми Ассамблеяи Генералии СММ моҳи сентябри соли 2015 тасдиқ шудаанд, ба эътибор гирифтааст [3].

Нишондиҳандаҳои асосии “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар он зоҳир мегардад, ки дар стратегияи мазкур самтҳо ва афзалиятҳои асосии рушди мамлакат баъд аз соли 2015, ки барои амалӣ намудани онҳо идеологияи иқтисодӣ ва тадбирҳои дар СМР-2030 баён гардида равона шудаанд, дорои чунин афзалиятҳо мебошанд.

Расми 1. Афзалиятҳои асосии рушди кишваро дар расми 1-ум ба таври зайл тавсиф намудем



Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар ин замина афзалиятҳо ва вазифаҳои муайян карда мешаванд, ки ба имкониятҳои воқеии давлат мувофиқат менамоянд. Дар натиҷа, мамлакат метавонад имкониятҳои зиёдеро ба даст орад ва беҳатарии иқтисодии кишварро бо ҳароҷоти кам таъмин намояд.

Дар стратегияи зикргардида нишондиҳандаҳои асосии рушди устувори мамлакат интиҳоби принципҳои асосногардида ки боиси рушди минбаъдаи иқтисодии кишвар ва ҷомеа мегардад, дарҷ гардидааст.

Рушди минбаъдаи иқтисодии кишвар дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар асоси се принциби асосӣ ташаккул меёбад:

1. Андешидани чораҳои зарурӣ, паст намудани хавфҳои барои рушди кишвар;
2. Васеъ истифода намудани захираҳои мавҷуд будаи миллий;
3. Рушди инноватсионӣ.

Ба андешаи мо, муҳимтарин принциби ташаккули стратегияи мазкур муҳаё намудани шароит барои баланд бардоштани рушди устувори иқтисодии иҷтимоӣ, неқӯаҳволӣ ва рушди ҷомеа нигаронида шудааст.

Барои расидан ба ҳадафҳои гузошта шуда дар давраи дарозмуҳлат бе истифодаи навоариҳо дар тамоми бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ғайриимкон аст. Дар стратегияи мазкур ҷалби сармоягузорӣ, баланд бардоштани рушди иқтисодӣ ва васеъ намудани доираи ҳамкориҳо ба эътибор гирифта шудааст. Барои паст намудани суръати рушди иқтисодии ҷаҳонӣ то нимаи асри XXI оғози марҳилаҳои нави технологӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ саҳмгузор мегардад. Барои нигоҳ доштани рушди устуворӣ мо бояд ба дарки раванди ин масъала дуруст аҳамият диҳем ва самтҳои асосии модели рушди ояндаро ихтиро намоем ва нишондиҳандаҳои асосии онро дурустар ба роҳ монем.

Захираи инсонӣ дар модели рушди иқтисодии миллий ҳамчун яке аз омилҳои асосии он – маориф, илм, баланд бардорӣ сатҳи беҳатарии миллий ва рақобатпазир будани иқтисодии миллий ба шумор меравад. Дар самти ҳавасмандгардонӣ илму техника бояд нақши давалт бориз бошад.

Барои расидар ба ҳадафҳои гузошта шудар дар стратегияи мазкур Тоҷикистон дар соли 2030 метавонад дорои рушди устувор ва рақобатпазир гардад, ки аҳолиаш аз сатҳи сифати арзандаи зиндагӣ барои амалӣ гардонидани неруи инсонӣ дар асоси баробарӣ, адолат ва эҳтиромгузорӣ ба шаъну шарафи инсон баҳраманд гардад. Ба рушди сармояи инсонӣ дар мамлакат диққати аввалиндараҷа равона гардидааст, ки дар солҳои наздик мутахассисоне омода мегарданд, ки метавонанд ба рушди иқтисоди мамлакат ва ихтиро намудани технологияҳои нав саҳмгузор бошанд.

Дар 15 – соли охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба якҷанд муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст, ба монанди рушди дарозмӯҳлат, баланд гардидани сатҳи некӯаҳволӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ. Бо ин ҳадаф дар заминаи иҷрои вазифаҳои зерини стратегияи рушд ноил гаштан имконпазир мебошад:

- а) расидан ба истиқлолияти энергетикӣ;
- б) баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ;
- в) дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
- г) рушди шуғли пурмаҳсул.

Барои иҷро намудани самтҳои афзалиятноки стратегияи қаблӣ рушди миллӣ, яъне СМР-2015 дар таҳия ва амалӣ намудани “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ин самтҳои муҳим ба эътибор гирифта шудаанд:

1. ҷалби зиёди маблағгузорӣ ва рушди бахши хусусӣ;
2. вусъат додани неруи инсонӣ.

Стратегияи миллии рушди мамлакат тавассути се давраи миёнамуҳлат амалӣ мегардад, ки дар ин марҳилаҳо ба самтҳои зерин афзалият дода мешавад:

1. Баланд бардоштани самаранокӣ, гуногуншаклӣ ва рақобатпазирии бахши воқеии иқтисодӣ;

а) Давраи гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ (солҳои 2016-2020)

2. рушди неруи инсонӣ;

б) Марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025)

3. тақвияти институтсионалии кишвар;

в) Марҳилаи ба анҷом расонидани индустриализатсияи босуръат ва ташаккули иқтидорҳои барои рушд дар асоси дониш ва навоариҳо (солҳои 2026-2030)

4. таъмини устувори вазъи макроиқтисодиву иҷтимоӣ ва инкишофи мутаваззини минтақаҳои кишвар [4].

Дар бораи ҳар як марҳила маълумот дар стратегияи мазкур муфассал баён гардидааст.

Аз ҳисоби тамоми манбаҳои рушд ҳадаф ва афзалиятҳои стратегия амалӣ мегарданд. Ба сифати асосии манбаи молиявӣ ин маблағгузориҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ баҳисоб меравад, ки дар асоси омода намудани буҷетҳои амали намудани стратегияи мазкур чораҳои мушаххас амалӣ мегарданд.

Фарқияти асосии стратегияи қаблӣ ва ҳозира дар он аст, ки маблағгузорӣ сармоягузориҳои хусусӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ ба ҳисоб меравад ва дар стратегияи мазкур барои муҳаё намудани шароити хуби фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ, ки ба буҷети давлат таъсир мерасонад, имкониятҳои фарох пешниҳод гардидааст.

Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар самти иқтисодиёти кишвар ва рушди беназири сармояи инсонӣ ки тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишондиҳандаҳои мазкур зикршуданд, ба он ҳадафу мақсадҳои гузошта шуда ноил гардад.

Яке аз омилҳои асосии дар стратегияи мазкур дарҷ гардидааст ин сармояи инсонӣ ба шумор меравад, ки Ҳукумати мамлакат тавачҷуҳи аввалиндараҷаи ҳешро ба ин самт нигаронидааст.

Дар байни дигар омилҳои асосии рушди иқтисодиёт сармояи инсонӣ мавқеи аввалро касб менамояд. Фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятноки ҳешро дар рушди сармояи инсонӣ арзёбӣ намудааст.

Яке аз принципҳои муҳими самти фаъолияти мазкур баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ инчунин муҳаё намудани заминаҳои устувор барои рушд ва ташаккули донишҳои иқтисодӣ равона шудааст.

Принципҳои асосии таъмини рушди сармояи инсонӣ иборатаанд:

1. Фароҳам овардани шароити лозима барои дастрасӣ ба хизматрасониҳои босифат;
2. Дар бахши иҷтимоӣ фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ.

Соҳаи маориф аз таъмини баланди рушди сармояи инсонӣ алоқамандии зикро доро мебошад. Ба захираҳои рушди соҳаи маориф ин омилҳо таъсир расон мебошанд:

1. Навовариҳо ва салоҳият;
2. Хабар дор будани волидайн аз раванди таълим ва иштирок дар раванди таълим;
3. Дар асоси муносибатҳои дутарафа идоранамоии самаранок;
4. Доштани муносибатҳои наздик бо соҳаи иқтисодиёт.

Инчунин, ба андешаи мо, авлавият маҳз ҷалби сармоя дар низоми маориф ва илм башумор меравад, ки василаи ҳалли мушкилот ва расидан ба ҳадафҳои дар стратегия гузошташуда дар ин замина мебошад.

Аз ҷониби мутахассисони соҳа дар натиҷаи таҳия намудани Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” тамоми ҳадаф ва мақсадҳои гузошта шуда дарҷ гардиданд, ки пеш аз ҳама барои баланд бардоштани иқтисодиёти мамлакат ва рушди сармояи инсонӣ хизмат менамоянд батаври назаррас дар стратегияи мазкур нишон додашудааст. Нишонидҳандаҳои асосие, ки дар стратегияи мазкур дарҷ гардидаанд, ба монанди масъалаҳои иҷтимоӣ: муҳаё намудани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани музди меҳнат, омода намудани барномаҳои гуногун барои дар стаҳи баланд расонидани хизмат ба аҳоли, дастрасӣ ба манзил ва баланд бардоштани нафақапулӣ, дастрас будани таълим ба аҳоли. Ба масъалаҳои иқтисоди бошад: баланд гардидани маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, ҷалби маблағгузорӣ ба соҳаи саноат, кишоварзӣ, энергетика ва хизматрасонӣ. Инчунин ба масъалаҳои соҳавӣ дохил мегарданд: дар сатҳи баланд қарор додани рушди сармояи инсонӣ, рушди гендерӣ ва нишонидҳандаҳои асосии он, устувор нигоҳ доштани экология ва рақобатпазир будани иқтисодиёти миллий.

Аз рӯи якҷанд нишонидҳандаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули чунин барномаву стратегияҳо муҳим ба шумор мераванд, зеро ҳадафҳои гузошта шуда пеш аз ҳама барои ташаккул ва рушд, обод намудан ва сохтан, ташаббусҳои башардӯстона ва ба ин васила ҷиҳати таъмини шароити зиндагии арзанда ба аҳолии мамлакат манфиатовар аст. Зеро қабули чунин “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” барои давлату ҳукумат дар самти ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ, қадамҳои устуворона гузошта истодааст.

Дар фарҷоми мақола хулоса намудан зарур аст, ки ин стратегияи муҳим барои Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад, ки дар он тамоми ҳадафу мақсадҳо, захираҳои мавҷуда, коҳиш додани кам таъсири омилҳои беруна ба рушди иқтисодиёти мамлакат, муҳаё намудани шароити лозима ҷиҳати зиндагии шоистаи мардум пешбинӣ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, саҳ 30-35.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, саҳ 5.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, саҳ 46.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, Душанбе 2023.

Сафарова О.О., Зарифзода Ф., Шарипов Б.М.

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ И КЛИМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЖИЛИЩНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ГОРАХ

В статье приводятся геоклиматические особенности строительства в горах, предлагается при использовании инновационных технологий и современных достижений в строительстве и реконструкции жилых домов в горных территориях, максимально сохранить некоторые примеры традиционной архитектуры и методов строительства, которые представляют собой историческую ценность и национальную идентичность. Обоснован методический подход в проектировании и строительстве индивидуальных жилых домов в горах, тип и конструктивные особенности которых одновременно являются укрепляющими, противооползневыми элементами.

Ключевые слова: горные территории, строительство жилых домов, инновационные технологии

Сафарова О.О., Зарифзода Ф., Шарипов Б.М.

ХУСУСИЯТҲОИ ГЕОЛОГИЮ ИЛИМӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА СОХТМОНИ МАНЗИЛ ДАР КУҲҲО

Дар мақола хусусиятҳои геоклиматии сохтмон дар кӯҳҳо оварда шуда, пешниҳод карда мешавад, ки бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ ва дастовардҳои муосир дар сохтмон ва таҷдиди биноҳои истиқоматӣ дар ноҳияҳои кӯҳӣ то ҳадди имкон чанд намунаи меъмории сохтмони анъанавӣ ҳифз карда шавад, усулҳои, ки арзиши таърихӣ ва ҳувияти миллиро ифода мекунад. Муносибати методологӣ ба лоиҳакашӣ ва сохтани биноҳои индивидуалии истиқоматӣ дар қуҳсор, ки намуд ва хусусиятҳои лоиҳавии онҳо дар як вақт унсурҳои мустаҳкамкунанда ва зидди ярҷ мебошад, асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақаҳои кӯҳӣ, сохтмони биноҳои истиқоматӣ, технологияҳои инноватсионӣ

Safarova O.O., Zarifzoda F., Sharipov B.M.

GEOLOGICAL AND CLIMATIC FEATURES AND THEIR IMPACT ON HOUSING CONSTRUCTION IN THE MOUNTAINS

In the article the geoclimatic features of construction in the mountains are given, it is proposed that by using innovative technologies and modern achievements in the construction and reconstruction of residential buildings in mountainous areas, it is proposed to preserve as much as possible some examples of traditional architecture and construction methods that represent historical value and national identity. A methodological approach to the design and construction of individual residential buildings in the mountains, the type and design features of which are at the same time strengthening and anti-landslide elements, is substantiated.

Key words: mountain areas, construction of residential buildings, innovative technologies

В Республике Таджикистан с целью совершенствования путей устойчивого социально-экономического развития и повышения уровня и качества жизни населения актуальной проблемой является ускорение экономического роста и развитие реальных секторов экономики в горах.

Общепризнано, что горные территории в своем экономическом и социальном развитии

значительно отстают от равнинных. Здесь более распространена бедность, происходят частые чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера, население разбросано по многочисленным небольшим общинам, часто в труднодоступных районах, где крайне ограничены возможности ведения сельскохозяйственного и другого местного, в том числе надомного производства и др. По мнению Г.Е. Авакян, что под горной территорией нужно понимать «пространство, на котором все количественные и качественные изменения происходят по вертикальным поясам, где профиль, характер и условия ведения сельскохозяйственного производства, и особенно производительность совокупного общественного труда резко отличаются от равнины и особенно низинных областей» [1, с.11].

Глобальное влияние многообразных климатических и геологических воздействий на состояние горных территорий уже привели к значительной деградации горных ледников, изменению гидрогеологических условий и нарушению вод обеспечения населения, увеличили влияние оползней, селей и других природных катаклизмов, условия жизнеобеспечения многих тысяч населения горных территорий, способствовали росту миграционных процессов этих территорий и, в целом, нанесли существенный ущерб различным сооружениям, а также привели к повышению социальной напряженности.

Попытки разработки единой экономической политики развития горных территорий были ориентированы, в первую очередь, на обеспечение продовольственной безопасности и создание условий для занятия сельским хозяйством. Однако, положительное решение этой проблемы и выработка действенной стратегии устойчивого развития горных территорий требует учета всего комплекса природных, этнокультурных и политико-правовых проблем изменения климата с учетом конкретных особенностей данной конкретной территории.

Следует признать, что в Республике Таджикистан уже сделаны первые попытки в направлении разрешения этих задач формирования особого направления законодательного регулирования и государственной политики поддержки развития горных регионов и в 2023 году был принят закон «О горных регионах Республики Таджикистан» [2].

Одной из проблем, не получивших свое отражение в указанных документах является разрешение имеющихся трудностей и ограничений в улучшении жилищно-бытовых условий населения. Так наблюдается стабильный рост индивидуального жилищного строительства, возводимым местным населением за счет собственных средств по исторически установленным технологиям без учета изменившихся климатических условий, требований по сейсмикам, грунтовых и гидрогеологических условий и др.

Из-за финансовых ограничений и централизованной поддержки на задний план отходят проблемы экологии, требований охраны водных ресурсов и атмосфера, утилизации бытового мусора и пр. В большинстве своем все жилые дома и различные хозяйственные постройки, строятся местным населением и без соблюдения современных требований в технологии строительства с использованием энергоемких в процессе эксплуатации местных строительных материалов и технологий. Если учесть также отсутствие заинтересованности в использовании современных инновационных технологий, внедрения преобразований в методах социально-экономического развития уязвимых территорий, в том числе в технологии и организации малоэтажного строительства, а также недостаточность уровня развития необходимой инфраструктуры делают эти территории все менее привлекательными для бизнеса и инвестиций.

Таким образом, становится актуальной задача разработки инновационных научных концепций эффективного использования особенностей градостроительства на горных территориях при реконструкции и новом строительстве, в том числе зданий и сооружений частной застройки,

Анализ современного уровня жилищного строительства на горных территориях показал, что на процесс строительства и реконструкции жилых домов в горных местностях значительно влияние инженерно-геологическая особенность горной местности и стесненность условий производства работ, среди которых решающими являются:

1. Часто приходится строить или реконструировать свое жилье в непосредственной близости от соседнего дома, что может привести к осадке его фундамента, перекосу здания, появления трещин в несущих стенах и другим недопустимым деформациям, что приводит к аварийным ситуациям, а также представляет опасность как для самих строителей, так и проживающего рядом с объектом населения.

2. Невозможность использовать монтажную и грузоподъемную строительную технику, использовать вибрационные, буровые, взрывные и ударные технологии, складировать строительные материалы вблизи объекта.

3. Ограничены возможности по разработке котлована, устройства заглубленных подвальных и других помещений, использования требуемых размеров по ширине, высоте, протяженности и глубине отдельных элементов зданий, что, в свою очередь, ограничивает возможности по использованию и размещению строительных машин, проездов, складов и мест открытого складирования и т. п.

Поэтому в горах считают, что легче построить отдельно стоящий новый дом, чем отремонтировать или строить здание в непосредственной близости от соседского дома.

При этом, приостановить стихийный процесс роста индивидуального жилищного строительства в горных селениях, возводимых местным населением за счет собственных средств членов семьи, зарабатываемых в тяжелых условиях зарубежной миграции и требовать от строителей без присутствия основного заказчика-инвестора соблюдения действующих нормативных требований, соблюдения условий сейсмичности и технологии строительства, технических условий эксплуатации построенных домов и пр., практически не представляется возможным.

В связи с этим, отмеченное делает актуальным внедрение современных методов геотехнического мониторинга с помощью современных методов контроля состояния грунтовых условий строительной площадки, а также анализ конструктивной схемы, наличие источников жизнеобеспечения, соблюдения требований охраны природы и предотвращение возможных последствий природных катастроф и пр.

Эти полномочия по созданию условий устойчивого социально-экономического развития горных территорий в широком смысле и более конкретно выработка комплекса мер по обеспечению качественного строительства и условий, обеспечивающих благоприятные, безопасные и другие необходимые условия обитания и жизнедеятельности населения конкретного селения могут осуществлять в рамках своих полномочий региональные представители Комитета по архитектуре и строительству при Правительстве Республики Таджикистан на основе требований ГНиП РТ 30-05-2017 «Правила застройки в Республике Таджикистан», а также в пределах требований и правил безопасности в строительстве на горных территориях, действующих в системах Министерства по чрезвычайным ситуациям и Госкомтехнадзора республики [5].

В рамках данной статьи мы не ставили задачу разработки более конкретных рекомендаций по условиям создания этого органа, но убеждены, что главным и ключевым фактором внедрения этих мер должен быть реальный контроль с целью предотвращения возможного перехода опасных природных явлений в состояние чрезвычайной ситуации, представляющих потенциальную опасность как для местного населения, так и экономики региона в целом. Кроме этого считаем нужным отметить, что необходимости в разработке и обязательного применения каких-либо дополнительных документов и разрешений по организации работ на строительной площадке к действующим документам не должно быть.

При этом, следует учесть сохранившуюся до настоящего времени в большинстве горных селений традиционную архитектуру и методы строительства, наилучшим образом учитывающие геологические и климатические особенности местности, использования местных строительных материалов, социально-культурных обычаев и других особенностей данной конкретной территории.

Так, по данным археологических исследований показывают, что при проведении

строительных работ более двух тысяч лет тому назад уже использовалась глина. Благодаря своим качественным влияниям на микроклимат и влажность в доме, невонобляглина является главным строительным материалом в наших горных и предгорных территориях. Кроме этого, глиняные стены не способствуют возникновению аллергии, очищают воздух, на глиняных поверхностях не собирается статический заряд из-за диэлектрической способности глины, а также наличия многих других ее положительных свойств, благодаря которым в таких развитых регионах, как США, страны Евросоюза и многих южных странах наблюдаются тенденции роста ее использования.

При этом, многие подлежащие сносу или реконструкции жилые дома в горных, особенно в высокогорных селениях, могут представлять собой национальное наследие как исторически сложившийся ему ресурс национальной преемственности и идентичности.

Таким образом, актуальной задачей считаем с помощью современных инновационных достижений улучшение и максимальное сохранение технического и организационно-технологического характера традиционных технологий в высокогорном строительстве.

Среди возможных для использования современных инновационных технологий наиболее практически применимым в горных условиях и отмеченных нами причин-последствий особенностей жилищного строительства в горах могут быть технологии 3D-принтеров и адаптированных для использования в них материалов, обеспечивающих соблюдение требований по климатическим, шума- теплоизоляционным и прочностным параметрам. Применение этого прогрессивного метода позволит решить многие проблемы строительства и реконструкции малоэтажных зданий и других сооружений в кратчайшие сроки, в любых климатических условиях и всевозможных рельефных ограничениях.

Данная технология, разработанная и используемая в ведущих странах более тридцати лет, для внедрения в нашей стране имеются ряд ограничений, среди которых необходимость внедрения нового архитектурного подхода к проектированию зданий, разработки технологии использования новых или комбинированных с местными строительных материалов, подходящих для процесса 3D-печати, а также комплекс мер по подготовке, переподготовке и организации курсов по повышению квалификации специалистов в данной области.

При этом, принципиальным является разработка методических подходов как в индивидуальном проектировании, так и в составлении типологии объемно-планировочных решений жилых домов, подходящих для жилищного строительства в наших горных условиях.

Общепризнано, что в случае появления новых технологий, инструментов и материалов, принципиально меняются и подвергаются различным исправлениям действовавшие нормы и нормативы, что делает необходимым разработку единой методологии для всех горных территорий с соблюдением требований нормативов качества.

При этом, в последнее время все чаще практикуется переход от жесткого предписания к более гибкой системе нормирования обеспечения безопасности зданий и сооружений, что позволяет проектировщикам и другим участникам строительного комплекса проявить творческий подход и внедрить современные новшества, а также обеспечить интеграцию и гармонизацию национальных подходов к техническому регулированию с международными требованиями.

Следует признать, что каждая страна должна опираться на свою систему технического регулирования в строительстве. Для постсоветских стран, в том числе Республики Таджикистан, это пока еще действующие сметные нормы и нормативы СССР образца 1984 года, а по некоторым позициям даже более ранние. В результате, при необходимости составления проектно-сметной документации, приходится современные и инновационные проекты осмечивать с помощью устаревших и, в большинстве своем, несовершенных технических норм, а действующая система ценообразования может описать лишь затраты процесса производства [6]. В связи с этим, представляет интерес опыт некоторых стран по разрешению данной проблемы простым согласованием и последующим оформлением

договора подряда между заказчиком и подрядчиком с приложением соответствующих расчетов.

На сегодняшний день в условиях современного уровня развития информационных и сетевых технологий возможен выбор оптимального варианта дома и отдельных конструктивных его частей, подходящего для застройки на данном рельефе с учетом биоклиматических данных комфортности и качества жилого пространства. Появилась возможность выбора типов жилых домов, конструктивные части которых могут также служить укрепляющим, например, противооползневый элемент.

Например, стены таких домов, помимо ограждающей функции, могут выполнять и функцию укрепления склона. Примером такого дома может служить заглубленный дом, когда часть здания находится под землей. Аналогично запроектированный и построенный уступами, повторяющими рельеф террасный дом, также своими конструктивными элементами укрепляет склон.

Известно, что до недавнего времени местное население горных и предгорных территорий с целью сокращения транспортных расходов и экономии финансовых затрат, добычу нерудных строительных материалов осуществляли, как правило, из ближайших русел рек и сайев. Эти несанкционированные действия являются в настоящее время одним из самых пагубных вмешательств в равновесное состояние и "поток-русло", приведших в республике к значительных многомиллионным убыткам. Таким же не менее серьезным вмешательством является необоснованное изменение сложившегося ландшафта. Требования сохранения ландшафтов и установившихся русел рек должно быть основным условием сохранения экологического равновесия и природных ресурсов в градостроительной деятельности на горных территориях.

Таким образом, внедрение современных инновационных проектов жилищного строительства в горных территориях требует выстраивания новых методов в проектировании и строительстве, соблюдения целого ряда разрешительно-принудительных механизмов и ограничений, связанных с геоклиматическими особенностями данной территории.

В связи с тем, что отдельные примеры жилых помещений в горных поселениях Таджикистана могут представлять собой особую восточную архитектуру с характерными формами и деталями, представляющими историческую ценность и национальную идентичность, градостроительство в горах, наряду с внедрением современных инновационных технологий, должно обеспечивать преемственное развитие в жилищном строительстве горцев и охрану их культурного наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авакян Г.Е. Подходы к определению горных территорий: Проблемы горного хозяйства и расселения. М.: ИГАН СССР, 1989. 214 с.
2. Баденков Ю.Н. Устойчивое развитие горных территорий. Изв. РАН. География, 6 (1998), 7–22
3. Бобоходжиев А.Р. Обоснование социально-экономической стратегии освоения горных и предгорных территорий / А.Р. Бобоходжиев, Ф.С. Саидходжаев // Вестник КГУСТА. – 2015. - №4 (40). - С.133-137
4. Градостроительные нормы и правила Республики Таджикистан «Правила застройки в Республике Таджикистан» ГНиП РТ 30-05-2017 Утверждено Распоряжением Комитета по архитектуре и строительству при Правительстве Республики Таджикистан № 120.030.030 от 11 июля 2017 года
5. Закон Республики Таджикистан "О горных регионах Республики Таджикистан" от 22 июля 2013 года №1003 (в редакции Закона Республики Таджикистан от 23.12.2021 г. №1829)
6. Сафарова О.О. Необходимость и основные задачи реформирования строительного ценообразования в Республике Таджикистан/Сафарова О.О., Шарипов Б.М. //Экономика Таджикистана, 2023, №2, С. 95-102

Сафоев А.К.

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРИВЛЕЧЕНИЯ ДОЛГОСРОЧНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СФЕРЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Долгосрочные инвестиционные проекты выступают как залог долгосрочного привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику. Сущность само понятие проекта понимается как получение дохода путем вложения денежных средств в определенном объекте. Инвестиционные проекты в современной хозяйственной жизни классифицируются по различным признакам: - по масштабам вложенных средств, направлению, реализации, влияния риска, срокам реализации и т.д., например, по срокам реализации, инвестиционные проекты делятся на краткосрочные - от 1 до 3 года, среднесрочные - от 3 до 5 лет и долгосрочные - свыше 5 лет.

Ключевые слова: государственное регулирование, всемирный банк, введение бизнес, инвестиции, инвестиционные проекты, долгосрочные инвестиционные проекты.

Сафоев А.К.

НАҚШИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶАЛБИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ ДАРОЗМУҲЛАТ ДАР СОҲАИ САНОАТ

Лоиҳаҳои сармоягузори дарозмуҳлат ҳамчун қафолати ҷалби дарозмуҳлати сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти миллии баромад мекунад. Моҳияти ҳуди мафҳуми лоиҳа ҳамчун ба даст овардани даромад тавассути сармоягузори ба объекти мушаххас фаҳмида мешавад. Лоиҳаҳои сармоягузори дар ҳаёти иқтисодии муосир аз рӯи меъёрҳои гуногун тасниф карда мешаванд: - аз рӯи миқёси маблағҳои гузошташуда, самт, татбиқ, таъсири ҳавф, муҳлати татбиқ ва ғайра. Масалан, аз рӯи муҳлати татбиқ лоиҳаҳои сармоягузори ба кӯтоҳмуҳлат - аз 1 то 3 сол, миёнамӯҳлат - аз 3 то 5 сол ва дарозмуҳлат - зиёда аз 5 сол ҷудо мешаванд.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ, Бонки ҷаҳонӣ, ҷорӣ намудани тиҷорат, сармоягузори, лоиҳаҳои сармоягузори, лоиҳаҳои дарозмуҳлати сармоягузори.

Safoev A. K.

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN ATTRACTING LONG-TERM INVESTMENT PROJECTS IN INDUSTRIAL SECTORS

Long-term investment projects act as a guarantee of long-term attraction of foreign investment into the national economy. The essence of the very concept of a project is understood as generating income by investing money in a specific object. Investment projects in modern economic life are classified according to various criteria: - by scale, invested funds, direction, implementation, risk impact, implementation deadlines, etc. For example, according to the implementation period, investment projects are divided into short-term - from 1 to 3 years, medium-term - from 3 to 5 years and long-term - over 5 years.

Key words: state regulation, world bank, introduction of business, investments, investment projects, long-term investment projects.

Российские исследователи Андрианов А.Ю., Воробьев П.В. и Валдайцев С.В. в своих исследованиях об инвестиционной политике отмечают, что «Ориентация экономики страны на рыночные условия привела к необходимости пересмотра всей хозяйственной деятельности

предприятий республики, в том числе процесса инвестирования. Общеизвестным является тот факт, что жизнеспособность и процветание любого бизнеса, любой социально-экономической системы в значительной степени зависят от рациональной инвестиционной политики» [2, С. 3]. Суд деятельности любого предпринимателя или инвестора заключается в получении прибыли, но есть и степен риска которое он может сталкивается.

После приобретения независимости Республики Таджикистан для Правительства страны введения бизнеса и привлечения иностранных инвестиций в реальный сектор экономики стал основной задачей, и начиная с того времени правительства страны старается создать приемлемые условия, чтобы иностранные инвесторы без какого-либо сомнения инвестировали бы свои средства в экономику. Государства особенно дает свои предпочтения таким сферам как, создание новых промышленных предприятий, защита инвесторов, электроэнергетика, транспорт, промышленность, услуга и т.п.

Как отмечает в своих исследованиях Э.М. Ишмухаметов «Интересы представителей бизнес-сектора, вступающих в инвестиционное взаимодействие с государством, достаточно разнообразны и могут зависеть от масштабов предпринимательской деятельности, стратегических приоритетов, функциональной ориентированности. Центральное место бизнес-структур в исследуемом инвестиционном взаимодействии также обосновывается тем, что в процессах реализации совместных проектов предприниматели могут быть задействованы в решении задач, находящихся за пределами частных экономических интересов» [4, С. 85].

Для того чтобы государства как-то могла привлечь иностранных инвесторов, прежде всего надо создать приемлемые международные условия. В первую очередь надо улучшить свою позицию по ведению бизнеса.

В 2004 году Международной финансовой корпорацией и Всемирным банком был инициирован проект, оценивающий инвестиционный рейтинг стран "Ведение бизнеса" (Doing Business). С тех пор результаты исследования проекта ежегодно публикуются и позволяют объективно оценить качество законодательства, связанного с регулированием бизнеса и его исполнение в 185 стране мира. Одним из важных условий привлечения инвестиций в экономику является высокий инвестиционный рейтинг страны. Чем выше рейтинг, тем выше привлекательность для инвесторов и ниже риск инвестиций. Улучшение рейтинга позволит привлечь в страну капиталы наиболее крупных и надежных инвесторов.

Целью данного проекта является стимулирование развития благоприятного инвестиционного климата в различных странах мира, улучшение качества их законодательства и эффективности его применения, повышение инвестиционной привлекательности, обмен передовыми знаниями и сравнение странового опыта в области улучшения бизнес среды. Отличительной особенностью проекта "Ведение бизнеса" является продвижение реформ, не требующих высоких бюджетных затрат, инвестиций и направленных, прежде всего на снижение избыточной бюрократической нагрузки на бизнес, что особенно важно для развивающихся стран и стран с переходной экономикой.

Всемирным банком и Международной финансовой корпорацией для оценки качества бизнеса предложено критерии «Введение бизнеса», в рамках которого страны мира ранжируются с 1 до 185 места. Страны с наиболее высокими показателями лидируют в данном рейтинге. У тех стран, которые имеют наиболее высокие показатели, в большей степени имеют благоприятные условия для введения бизнеса и привлечение долгосрочных инвестиций в национальной экономике. Представленные индикаторы страны в разбивке по 10 индикаторам рассчитываются и в итоговой общий индикатор выявляется рейтинг страны в введения бизнеса по соотношению к другим странам мира. Каждый индикатор имеет равный вес, что представлено в виде нижеследующей таблицы.

Таблица 1. Рейтинг Республики Таджикистан в исследовании Всемирного банка «Ведение бизнеса» в 2020 году

Тема	Рейтинг среди стран мира в 2023 году	Полученные баллы в 2023 году	Полученные баллы в 2019 году	Улучшение позиции по индикаторам
ОБЩИЙ	106	61,3	55,4	5,9
Получение кредита	11	90,0	40,0	50,0
Получение электричества	163	51,1	47,2	3,9
Торговля через границы	141	60,9	59,1	1,8
Регистрация собственности	77	66,4	66,3	0,1
Работа с разрешениями на строительство	137	60,8	60,6	0,2
Защита миноритарных инвесторов	128	40,0	40,0	-
Исполнение контрактов	76	60,7	60,7	-
Начало бизнеса	36	93,2	91,0	2,2
Уплата налогов	139	60,9	60,9	-
Разрешение неплатежеспособности	153	28,4	28,1	0,3

Источник: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/tajikistan> (дата обращения 26.05.2023)

Как видно из показателей представленной в таблице 1, общий индикатор выявляется по таким индикаторам, как: получение кредита, получение электричества, торговля через границы, регистрация собственности, работа с разрешениями на строительство, защита миноритарных инвесторов, исполнение контрактов, начало бизнеса, уплата налогов и разрешение неплатежеспособности. Каждый из выше представленных индикаторов в совокупности также имеют несколько компонентов для чистого выявления

По представленным данным в таблице 1 можно сделать вывод, что по сравнению в прошлом году наша государство улучшило свое положение в рейтинге ведения бизнеса Всемирного Банка в общей сложности.

Государственным институтом работающий в этом направлении Консультативный Совет по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан рекомендовал конкретный план меры по улучшению нескольких индикаторов, в частности по защиты миноритарных инвесторов Правительству Республики Таджикистан.

Таким образом, при провиденьях четкого анализа критерий ведения бизнеса Международной финансовой корпораций и Всемирным банком, можно подчеркнут, что для привлечения иностранных инвесторов в основном в долгосрочных инвестиционных проектов в Республике Таджикистан не созданы еще благоприятные международные условия.

Таким образом, можно отметить, что в основном инвестиционные проекты бывают среднесрочные и долгосрочные, и насколько инвестиционные проекты бывают среднесрочными и долгосрочными то, настолько могут быть влияния рисков (инфляция, изменение цены товара и т.д.), но их влияние значимо на географическую территорию страны.

Правительство Республики Таджикистан разрабатывает все новые и новые долгосрочные инвестиционные проекты за счет государственные средства. Так как правительству иногда сложно привлекать долгосрочные средства в реализации долгосрочных инвестиционных проектов из международных и региональных финансовых институтах, поэтому, кроме внешних источников инвестиций, правительство в приоритетных отраслях, в

частности в стратегических целях – выхода из коммуникационного тупика, энергетическая независимость, продовольственная безопасность и ускоренной индустриализации, сделает все возможное для привлечения инвестиции за счет государственных инвестиций, так как эти направления имеют наивысший приоритет.

В будущем роль реализация долгосрочных инвестиционных проектов с учетом пространственной поляризации ускоренной индустриализации для общей оценки влияния на социально-экономическом пространстве очень велик. Совершенствования реализации инвестиции в долгосрочных проектах в сфере промышленности сопровождается факторов риска и способ их устранения. В современных условиях перехода к рыночной экономике разработка новых подходов отражающие особенности способов их адаптации становится необходимым.

Необходимо отметить, что инвестиционный проект кроме экономической эффективности, также имеет, социальный эффект, что во многих случаях проявляется в долгосрочной перспективе. В случае краткосрочного инвестирования инвестиционных проектов практически невозможно выявить его экономического состояния в стране. Реализация инвестиционных проектов в долгосрочной перспективе способствует уровню экономического благосостояния населения страны, поскольку в длительном периоде инвесторы с глубоким анализом вложат свои свободные средства для получения прибыли. В примере Правительством Республики Таджикистан реализация долгосрочных инвестиционных проектов предлагается в рамках государственного стратегического документа, т.е. Программы государственных инвестиций на определенный период.

Конечно, такой подход не говорить о том, что в долгосрочной перспективе можно избежать отрицательного влияния риска, но в таком формате при тщательном анализе, учитывая степень риска и неопределенности можно смело реализовать инвестиционный проект.

По определению исследователя А.К. Сафоева работающей в направлении инвестиционных проектов в сфере промышленности, отмечает, то целями долгосрочного инвестирования инвестиционных проектов являются:

«- стимулирование и совершенствование применения принципов устойчивого развития в сферы промышленности;

- поддержка развития промышленности в Республики Таджикистан на основе соблюдения принципов обеспечения качества продукция;

- развития тенденции промышленности в областях республики;

- привлечения долгосрочной инвестиции и занятость населения» [7, С. 132].

Для реализации вышеназванных целей в стране созданы благоприятные условия, которые сформировалась под влиянием объективных условий экономического развития. По данным отечественных исследователей Абдуллоев Л.И., Фаррухи Р. и Зиёев М.Д. в процессе ускоренной индустриализации «Сегодня индустриализация экономики требует долгосрочного инвестирования, направленного на использование экономического потенциала развития промышленного производства. Из этого следует, что приоритетной задачей государственной политики в области развития промышленного производства является улучшение инвестиционной среды для устойчивого привлечения инвестиций в сферу промышленного предпринимательства» [1, С. 165].

Как правило, инвестиционные проекты с долгосрочным сроком реализации, в основном реализуются в сфере энергетики, недвижимости, транспорта и т.п., однако наш анализ показал, что большая доля инвестиционных проектов ориентирована на промышленность. Это можно охарактеризовать высказыванием Лидера наций, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона тем, что «С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, предлагаю 2022-2026 годы, то есть до празднования

35-летия Государственной независимости Таджикистана, объявить «Годами развития промышленности»» [5].

Отмечая о государственной инвестиционной политике российский исследователь О.Ф. Быстров в своих исследованиях отмечает, что: «Усиление роли государства в инвестиционной сфере должно быть нацелено на повышение эффективности государственной инвестиционной политики, при сохранении рыночных свобод и стимулировании частных инвестиций» [3, с. 174].

Анализируя роль предпринимательства в привлечении долгосрочных инвестиционных проектов в сферы промышленности и проблемы привлечения инвестиции в промышленности Республики Таджикистан, можно анализировать и сравнивать государственный стратегический документ – Программы государственных инвестиций на определённых периодах, которые ведут в достижение поставленных целей государства.

На основе вышеизложенного оценки анализа роль предпринимательства в привлечении долгосрочных инвестиционных проектов в сферы промышленности, можно предлагать следующие критерий:

- «- низкие или средние риски проекта;
- инвестиционная привлекательность проекта;
- соответствие проекта требованиям стандартам экономической эффективности;
- наличие возможности его финансирования, исходя из того, что размер риска на получателя средств не превысит 25% размеров собственного средства инвестора, и других критериев управления рисками;
- проработанность инвестиционного проекта в соответствии представленного бизнес-плана и финансовой модели проекта требованиям инвестора;
- каждый долгосрочный инвестиционный проект по мимо привлечённым внешним средствам, должно еще иметь внешние гранты» [6, С. 69].

При реализации долгосрочных инвестиционных проектов правительство страны используя свои институты, старается привлечь как внешних, так и внутренних инвестиций.

Таким образом, анализируя данное исследование по привлечению и реализации долгосрочных инвестиционных проектов в сферы промышленности можно сделать выводы, что реализация долгосрочных инвестиционных проектов имеют высокие риски и эффективности, как для инвесторов так и для государства в целом. Международные и региональные финансово-экономические организации и государственные институты выступают как инвесторы. Необходимо отметить, что правительства путем государственных стратегических документов в основном привлекает долгосрочные инвестиционные проекты, так как долгосрочная реализация способствует пространственной поляризации регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева, Л.И. Развитие производственного предпринимательства в условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан [Текст] / Л.И.Абдуллоева, Р. Фаррухи., М.Д.Зияева // Вестник Таджикского государственного университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. - №10. – Часть 1. – С.159-165.
2. Андрианов А.Ю., Воробьев П.В., Валдайцев С.В. Инвестиции / Под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. 2-е изд. Москва: изд-во «Проспект», - 2010. - С. - 3.
3. Быстров О.Ф. Управление инвестиционной деятельностью в регионах Российской Федерации. /О.Ф. Быстров// Москва, изд-во: «Окей книга». - 2010. – С. – 174.
4. Ишмухаметов Э.М. Участие предпринимательских структур в инвестиционных проектах региона: теоретический аспект. Вестник УГНТУ. Наука, образования, экономика. Серия экономика. №2 (40). – 2022. – С. – 85.

5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе. 21.12.2021. [Электронный ресурс]. – Статус доступа, URL: prezident.tj/node/27417., открыто. Дата обращения: 01.11.2023.
6. Сафоев А.К. Проблемы привлечения иностранных инвестиций в долгосрочные региональные инвестиционные проекты. [Текст] / А.К. Сафоев// Вестник ТНУ. Научный журнал. Серия экономических наук. Душанбе: «Сино», – 2013. –2/6 (120). – С. 65-69. ISSN 2413-5151
7. Сафоев А.К. Совершенствование механизма управления региональными инвестиционными проектами (На материалах Хатлонской области Республики Таджикистан)//международная научно-практическая конференция посвященной 100 лет образования кафедры экономической теории и мировой экономики. Воронеж: ФГБОУ ВПО Воронежский ГАУ, 2014. – 298 с. (20 ноября 2014 г.). – Стр. – 124-132.
8. Сомани электронӣ - <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/tajikistan>

УДК.:339

Солихова М.Д.

МАРҲИЛАҶОИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯИ ИСЛОМӢ ДАР ҶАҶОН

Дар мақолаи мазкур марҳилаҳои рушди низоми молияи исломӣ дар ҷаҳон ва имконияту асосҳои қонунии таъсиси бонкҳои исломӣ дар кишвар шарҳ дода шудааст. Асосан ба ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва рушди низоми молияи исломӣ, ки он ҳамчун омили асосии пешрафти иқтисодии муосир ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Муаллиф низоми молияи исломиро ҳамчун таҳаввулоти нодир дар сатҳи низоми бонкии ҷаҳонӣ мешуморад. Ҳамчунин ташкили бонкдорӣ исломӣ дар ҳар як давлати мустақил ба манфиати пешрафти низоми бонкӣ ва ташкили муҳити рақобати бонкӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, вобаста ба пешбурд ва дурнамои рушди низоми молияи исломӣ дар мамлакат пешниҳодҳои мушаххас дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: бонкдорӣ исломӣ, низоми молияи исломӣ, ташкилотҳои молиявии исломӣ, иқтисоди исломӣ, таҷрибаи давлатҳои пешқадам, давлатҳои исломӣ, рушди иқтисодӣ, маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкдорӣ исломӣ, пайдоиши низоми молияи исломӣ.

Солихова М.Д.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В МИРЕ

В данной статье этапы развития исламской финансовой системы в мире, а также правовые возможности и основы создания исламских банков в стране. В основном особое внимание уделено теоретическим аспектам становления и развития исламской финансовой системы, которая рассматривается как главный фактор прогресса современной экономики. Автор рассматривает исламскую финансовую систему как уникальное развитие на уровне мировой банковской системы. Также создание исламского банкинга в каждом независимом государстве идет на пользу развитию банковской системы и созданию банковской конкурентной среды. С этой точки зрения были сделаны конкретные предложения относительно развития и перспектив исламской финансовой системы в стране.

Ключевые слова: исламский банкинг, исламская финансовая система, исламские финансовые организации, исламская экономика, опыт ведущих стран, исламские страны, экономическое развитие, продукты и услуги исламского банкинга, возникновение исламской финансовой системы.

Solikhova M.D.

**STAGES OF DEVELOPMENT OF THE ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM
IN THE WORLD**

This article stages of development of the Islamic financial system in the world, as well as the legal possibilities and basis for the creation of Islamic banks in the country. Basically, special attention is paid to the theoretical aspects of the formation and development of the Islamic financial system, which is considered as the main factor in the progress of the modern economy. The author considers the Islamic financial system as a unique development at the level of the global banking system. Also, the creation of Islamic banking in every independent state benefits the development of the banking system and the creation of a competitive banking environment. From this point of view, specific proposals were made regarding the development and prospects of the Islamic financial system in the country.

Key words: Islamic banking, Islamic financial system, Islamic financial organizations, Islamic economy, experience of leading countries, Islamic countries, economic development, Islamic banking products and services, emergence of the Islamic financial system.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки низоми молияи исломӣ ҳануз панҷоҳ сол муқаддам ба вучуд омад ва аввалин нафароне, ки дар таъсиси низоми мазкур нақшгузор доништа мешаванд, инҳо соҳибкорони Шарқи Наздик махсуб меёбанд. Инчунин соҳибкорони Ховари Миёна ҷиҳати рушди минбаъдаи ташкилотҳои молиявӣ принципҳои молияи исломиро мавриди истифода қарор дода буданд. Бо замони рушду инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ соҳибкорони Аврупоӣ таъсиси ташкилотҳои молиявӣ исломиро дар кишварҳои худ зарур шумориданд [5, с.135-141].

Подшоҳи Арабистони Саудӣ Файсал бин Абдулазиз Оли Сауд дар ташкили Созмони Конфронси Исломӣ (СИК), ки соли 1969-ум таъсис ёфтааст, нақши муҳим мебозад. Ҳадафи аслии ин созмон мусоидат ба ҳамкориҳои кишварҳои мусалмонӣ ва ҳифзи мановеи мусалмонони ҷаҳон мебошад. Соли 2011-ум ин созмон ба Созмони Ҳамкориҳои Исломӣ табдил ёфт, ки он барои таҳкими равобит ва ҳамкориҳои миёни байни мардуми мусалмонро инъикос мекунад.

Инчунин, Бонки Исломии Рушд (БИР) 20 октябри соли 1975-ум таъсис ёфтааст, як қадами муҳимро дар рушди баҳши молияи исломӣ гузошт. Бонки Осиёи Рушд бо ҳадафи маблағгузориҳои лоиҳаҳои, ки барои рушди иқтисод ва пешрафти иҷтимоии кишварҳои узви СҲИ мусоидат мекунад, бо риояи принципҳои молияи исломӣ, аз қабилӣ манъи рибо (фоиз) таъсис дода шудааст.

Таъсиси бонкҳои исломӣ, аз қабилӣ “Бонки Исломии Дубай”, “Бонки Исломии Файсал” ва ғайраҳо дар роҳи ташаккули низоми молияи исломӣ, ки аз рӯи принципҳои исломӣ амал мекунад, як қадами муҳим гузошт. Ин бонкҳо як қатор маҳсулот ва хидматҳои молиявӣ, ки ба шариат мувофиқанд, аз ҷумла муробаҳа (савдо бо изофапулӣ), истисно (маблағгузориҳои истеҳсолот) ва иҷора (лизинг) пешниҳод мекунад. Аз он вақт инҷониб, бонкдориҳои исломӣ рушд карда, тавачҷӯҳи сармоягузориҳои мусулмон ва ғайримусулмонро ҷалб мекунад. Дар даҳсолаҳои охир тавачҷӯҳ ба низоми молияи исломӣ дар саросари ҷаҳон афзоиш ёфтааст, ки бо афзоиши шумораи бонкҳои исломӣ ва муассисаҳои молиявӣ исломӣ ин хидматҳо алоқаманд аст [6, с.197-207].

Раванди таъсиси бонкҳои исломӣ ва гузариш ба маблағгузориҳои исломӣ воқеан дар баъзе кишварҳои мухталиф гуногун буд. Масалан дар соли 1979-ум Ҷумҳурии Эрон аз низоми фоизӣ комилан даст кашиданд, ва принципҳои молиявӣ исломиро ҷорӣ карданд. Инчунин дар ҳамин сол Ҷумҳурии Покистон раванди исломӣ кардани низоми бонкии худро оғоз карданд, ва солҳои 1980-ум қонунҳо дар барои бартараф кардани фоизҳо аз амалиёти молиявӣ ҷорӣ карда шуданд. Дар кишвари мазкур соли 2001-ум Комиссияи бонки исломӣ таъсис дода шуд, ва аз

он вақт то инчониб бонкдории исломӣ фаъолона рушд карда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Судон низ дар низоми молиявии худ ислоҳоти фарогир қорӣ кардааст, ва дар соли 1983-ум Ҳукумат исломикунонии пурраи иқтисодро эълон кард, ки он манъи фоизҳо ва қорӣ намудани воситаҳои молиявии исломиро дар бар мегирад. Дар дигар кишварҳо, аз қабили Малайзия ва Баҳрайн раванди исломӣ тадриҷан бо таъсиси бонкҳои исломӣ дар доираи низоми мавҷудаи молиявӣ сурат гирифт. Ин кишварҳо ба марказҳои маблағгузори исломӣ табдил ёфта, маҳсулот ва хидматҳои мухталифи мувофиқи шариатро пешниҳод кардаанд.

Дар як қатор кишварҳои дигар, ба монанди Малайзия, Миср ва Арабистони Саудӣ, механизмҳои қорӣ кардаанд, ки ба бонкҳои анъанавӣ имконият доданд, бо тавассути "равзанаи исломӣ" маҳсулоти молиявии исломиро пешниҳод кунанд. Ин ба онҳо имкон дод, ки бонкдории анъанавиро бо хидматҳои мувофиқи шариат муттаҳид кунанд.

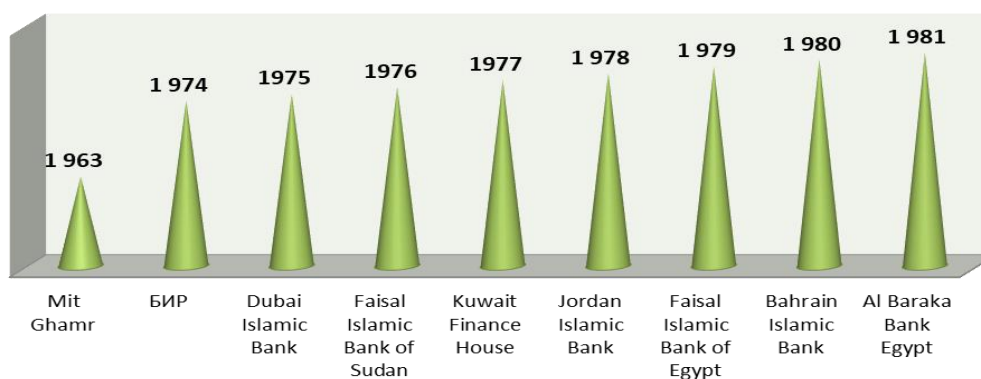
Дар Малайзия бонкдории исломӣ босуръат рушд мекунад, ки ин ба муштариён интиҳоби байни маҳсулоти молиявии бонкҳои маъмулӣ ва исломӣ медиҳанд.

Инчунин дар Миср низ мафҳуми равзанаи исломиро дар бонкҳои маъмулӣ қорӣ кардааст, ки ин имконияти дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявии исломӣ бидуни комилан даст кашидан аз амалиётҳои анъанавии бонкӣ васеъ карда мешавад.

Дар Арабистони Саудӣ низ бисёр бонкҳои маъмулӣ тавассути равзанаи исломӣ хидматҳои молиявии исломиро пешниҳод мекунанд, ки муштариён интиҳоби мувофиқро кунанд. Ин равиш ба ҳамгироии низоми молияи исломӣ ба низоми молияи маъмулӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки интиҳоби муштариёро нигоҳ медорад ва дастрасиро ба доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ фароҳам меорад (нигаред ба диаг 1).

Дар асоси нишондиҳандаҳои омории диаграммаи 1-ум ба хулосае омадан мумкин аст, ки давраҳои рушди бонкдории исломӣ аз соли 1963-ум оғоз гардида, то соли 1981-ум идома ёфтааст ва ин ҳамчун давраи эҳё барои тараққиёбии бонкдории исломӣ арзёбӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки сиёсати Ҳукумат дар тараққиёбии бонкдории исломӣ нақши калидӣ дорад, ва Ҳукумати Малайзия намунаи барҷастаи татбиқи бомуваффақияти чунин ташаббусҳо мебошад. Дастгирии Ҳукумат ва Бонки марказии Малайзия барои рушди муассисаҳои молиявии исломӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Диаграммаи 1. Давраҳои пайдоиши низоми молияи исломӣ дар иқтисодиёти давлатҳо



Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси манбаи электронӣ <https://www.refinitiv.com>

Бояд қайд намуд, ки дар давоми 1993-ум сол намудҳои маҳсулотҳои бонкӣ дар бисту як бонкҳои исломӣ муомилоти молиявии ғайрифоизиро таҳия намуданд. Таҳияи маҳсулоти гуногуни бонкӣ, ки ба принципҳои шариат мувофиқат мекунанд, имкон медиҳад, ки ҳам сармоягузори маҳаллӣ ва ҳам байналмилалӣ чалб карда шаванд. Малайзия инчунин заминаи танзимкунандаи молияи исломиро фаъолона рушд медиҳад, ки ба баланд бардоштани эътимод

ба чунин муассисаҳо ва васеъ кардани пойгоҳи муштариёни онҳо мусоидат мекунад. Илова бар ин, бо дастгирии давлат ба омӯзиши мутахассисони соҳаи молияи исломӣ ва баланд бардоштани огоҳии аҳоли дар бораи чунин маҳсулот мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, ба рушди минбаъдаи бахш ва ҳамгирии он ба низоми молиявии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад [7].

Имрӯз дар бештари давлатҳои пешқадами Ғарб банкҳои машҳур ба монанди Deutsche Bank, Calyon, HSBC, Citibank, Standard Chartered, BNP Paribas, ING bank, Chaise Manhattan Bank, Goldman Sachs, The Nomura Securities, JP Morgan, Lloyds TSD ба муштариён маблағгузорию исломиро пешниҳод мекунанд. Қобили қайд аст, ки муассисаҳои молиявии исломӣ дар натиҷаи афзоиши талабот ва ҷамъи захираҳои зиёди молиявӣ аз ҷониби баъзе мамлакатҳои мусулмонӣ хеле васеъ паҳн гардидаанд.

Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2022–ум 1871 адад муассисаҳои молиявии исломӣ дар 136 давлатҳои ҷаҳон фаъолият мекунанд, ки дороиҳои онҳо ба 4,5 триллион доллари ИМА баробар буда, гардиши солонаи онҳо тақрибан 20-25%-ро ташкил медиҳад. Дурнамои рушди дороиҳои муассисаҳои молиявии исломӣ то 2027-ум сол ба 6,7 триллион доллари ИМА хоҳад расид, ки аксарияти онҳо дар минтақаи Халиҷи Форс фаъолият мекунанд [3, с.34]. Муассисаҳои молиявии исломӣ ба монанди банкҳои исломӣ, такафул (суғуртаи исломӣ), сукук (вобарғҳои исломӣ) ва ғайра дар бозорҳои молиявии кишварҳои Ғарбӣ торафт маъмултар мешаванд, ки ин ба якҷанд омилҳо вобаста аст.

Яке аз омилҳои афзоиши таваҷҷӯҳ ба сармоягузорию ахлоқӣ, бисёре аз сармоягузорон алтернативаҳои банкҳои анъанавиро меҷӯянд, ки ба арзишҳои ахлоқии онҳо мувофиқат кунанд. Низоми молияи исломӣ маҳсулотҳои бо принсипи шариат пешниҳод мекунанд, ки на танҳо таваҷҷӯҳи сармоягузорони мусулмон, балки ғайримусулмонро низ ҷалб мекунад. Дигар омил ин диверсификатсияи дороиҳо барои коҳиш додани хавфҳо мебошад, ки сармоягузорон воситаҳои молиявии исломиро истифода баранд.

Кишварҳои Ғарбӣ ба рушди ҷаҳорҷӯбаи танзимкунанда барои низоми молияи исломӣ шурӯъ карданд, ки барои ҳамгирии онҳо ба низоми мавҷудаи молиявӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Афзоиши шумораи аҳолии мусулмон дар кишварҳои Ғарбӣ ин талабот ба хидматҳои молиявии исломӣ мебошад, ки ба афзоиши робитаи байни низомҳои молиявии ҷаҳонӣ ба паҳншавии воситаҳои молиявии исломӣ мусоидат мекунад.

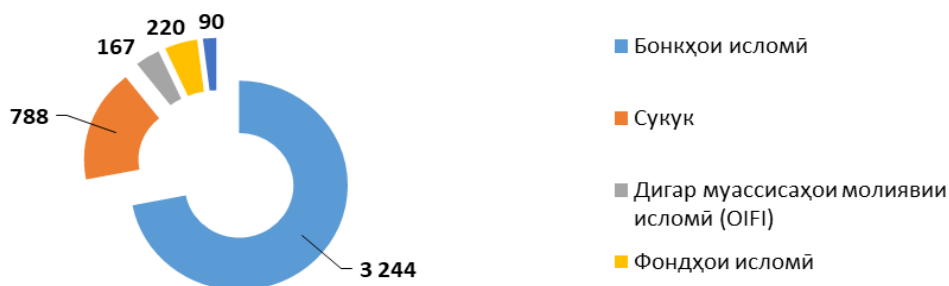
Ҳамин тариқ, низоми молияи исломӣ як қисми муҳими бозори ҷаҳонии молиявӣ мегардад, ки барои сармоягузорон имкониятҳои нав фароҳам меорад ва доираи хидматҳои молиявии дастрасро васеътар мекунад. Дар Британияи Кабир якҷанд муассисаҳои молиявии исломӣ мавҷуданд, ки хидматҳои мувофиқи принсипҳои шариатро пешниҳод мекунанд. Имрӯз дар Англия банкҳои исломӣ ба монанди Al Baraka Bank, Abu Dhabi Islamic Bank, Bank of London and the Middle East (BLUE), Qatar Islamic Bank (UK) ва Dubai Islamic Bank фаъолият мекунанд.

Ташкили суғуртаи исломӣ (takaful) хидматҳои суғуртаи анъанавиро пешниҳод мекунад, ки низ дар ин сегменти бозор нақши муҳим мебозад. Ин дастрасии маҳсулоти молиявии исломиро барои аҳолии мусулмон васеъ мекунад ва дар бозори молиявии Бритониё гуногунрангӣ ба вучуд меорад. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам муштариёни мусулмон ва ҳам ғайримусулмон, ки ба сармоягузорию ахлоқӣ ва устувор манфиатдоранд, ҷалб карда шаванд. Дар ИМА банкҳои исломӣ ба монанди Guidance Residential ва University Islamic Financial мавҷуданд, ки хидматҳои мувофиқи принсипҳои шариатро пешниҳод мекунанд. Ин банкҳо амалиёти худро фаъолон рушд карда истодаанд ва метавонанд дар кишварҳои ба монанди Италия, Фаронса, Шветсия ва Аврупо марказҳои хизматрасонии исломӣ кушоянд. Имрӯз дар Аврупо хидматҳои молиявии исломӣ торафт маъмултар мешаванд ва бисёре аз банкҳои исломӣ мехоҳанд ҳузури худро дар ин бозор васеъ кунанд. Ин ба афзоиши таваҷҷӯҳ ба маҳсулоти ахлоқӣ ва устувори молиявӣ ва афзоиши аҳолии мусулмон дар ин кишварҳо вобаста аст [1, с.59-65].

Банкдории исломӣ воқеан бартариҳои назаррасро нишон медиҳад, алаҳусус дар шароити бӯҳрони молиявӣ. Принсипҳои, ки банкҳои исломӣ ба онҳо асос ёфтаанд, ба монанди манъи

рибо (меъёрҳои ғоизӣ) ва таваҷҷӯҳ ба маблағгузори ахлоқӣ, ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар шароити душвори иқтисодӣ устувортар бошанд. Шумораи аҳолии мусулмон дар ҷаҳон, ки аз 1,6 миллиард нафар зиёд аст, барои хизматрасониҳои молиявии исломӣ бозори назаррас фароҳам меорад. Ин ҳамчунин аҳамияти рушди бонкдории исломиро дар кишварҳои мусулмон, аз қабيلي Тоҷикистон таъкид мекунад. Гарчанде ки ҳиссаи бонкдории исломӣ дар бозори дохилӣ метавонад нокифоя бошад, суръати рушди он баланд боқӣ мемонад (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Ҳиссаи бонкдории исломӣ дар низоми молияи исломӣ барои соли 2022 (бо млрд.доллари ИМА)



Сарчашма: таҳия муаллиф дар асосии манбаи электронӣ <https://www.statista.com>

Маълумотҳои диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки дар таркиби дорониҳои умумии низоми молияи исломӣ ҳиссаи бонкҳои исломӣ 72%, сукук 17%, фондҳои исломӣ 5%, тақафул 2% ва дигар муассисаҳои молиявии исломӣ 4%-ро дар миқёси ҷаҳон ташкил медиҳад. Қобили қайд аст, ки бонкҳои исломӣ дар низоми молиявӣ иқтисодии исломӣ нақши калидӣ доранд, ва саҳми онҳо дар иқтисодиёт ба шарофати якҷанд омилҳо афзоиш меёбад: принципҳои ахлоқӣ, яъне бонкҳои исломӣ ба принципҳои адолат ва ахлоқ асос ёфтаанд, ки муштариёро дар ҷустуҷӯи алтернатива ба бонкдории анъанавӣ ҷалб мекунад; манъи рибо, яъне рад кардани меъёрҳои ғоизӣ маҳсулоти молиявии исломиро ба бӯхронҳои молиявӣ тобовартар мекунад, зеро онҳо аз тағирёбии меъёрҳои ғоизӣ вобаста нестанд; сармоягузорӣ ба дорониҳои воқеӣ, яъне бонкҳои исломӣ аксар вақт ба дорониҳо ва лоиҳаҳои воқеӣ сармоягузорӣ мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад; афзоиши аҳолии мусулмон, яъне афзоиши шумораи мусулмонон дар саросари ҷаҳон талаботро ба хизматҳои молиявии исломӣ ба вуҷуд меорад; ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ, яъне низоми молияи исломӣ торафт бештар ба низоми молиявии ҷаҳонӣ ворид шуда, барои рушд ва имкониятҳои наф фароҳам меорад. Ҳамин тавр бонкҳои исломӣ на танҳо ба рушди иқтисодӣ балки ба ташаккули низоми устувори молиявӣ низ мусоидат мекунад.

Тибқи ҳисоботи рушди низоми молияи исломӣ (ICD) маълум мешавад, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 бонкҳои исломӣ 44 адад афзоиш ёфта, дар 76 давлати ҷаҳон 610 адад бонкҳои исломӣ ба қайд гирифта шудааст [3,с.65-77]. Инчунин ҳиссаи сукук дар таркиби дорониҳои низоми молияи исломӣ дар сатҳи дуввум истодааст, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2021-ум 380 адад сукук бароварда шуда, 4 806 адад сукук дар 24 давлатҳои ҷаҳон ва 12 сохторҳои онҳо фаъолият мекунад. Тақафул аз ҳама бахши хурдтарин дар низоми молияи исломӣ ба ҳисоб рафта, ҳамагӣ 2%-ро ташкил медиҳад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2022-ум нисбат ба соли 2021-ум 9-то ширкатҳои тақафул таъсис ёфта, дар 47 давлати ҷаҳон 344 ширкатҳои тақафул фаъолият менамоянд. Ҳиссаи фондҳои исломӣ дар таркиби дорониҳои молияи исломӣ 5%-ро ташкил дода, дар 29 давлатҳои ҷаҳон 2233 фондҳои исломӣ фаъолият мекунад, ба ҳисоби миёна дар 17 давлатҳои ҷаҳон нишондиҳандаҳои мусбатро доро мебошанд.

Инчунин ҳиссаи дигар муассисаҳои молиявии исломӣ 4%-и дорониҳои молияи исломӣ баробар мебошад, ки тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2022-ум 139 адад дигар муассисаҳои молиявии исломӣ кушода шуд, ки дар ҷаҳон 917 адад дигар муассисаҳои молиявии исломӣ фаъолият намуда, аз онҳо 124 финтехҳои исломӣ мебошанд [3].

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ташаккули низоми молияи исломӣ ва густариши амалиёти молиявӣ - бонкӣ зарурияти такмилёбии низоми бонкии ҷаҳонро пеш меорад. Аз ин лиҳоз, дар марҳалаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ низоми молияи исломӣ ҳамчун механизми устувори низоми бонкӣ дар ҷаҳон ба вуҷуд омад.

Қобили қайд аст, ки яке аз таҳаввулотҳои бузургтарини башариат дар ҷомеаи ин ташаккул ва рушди низоми молияи исломӣ мебошад. Дар низоми молияи исломӣ бонкҳо, фондҳо, такафул, сукук ва дигар муассисаҳои молиявӣ, ки тибқи принсипҳои исломӣ фаъолияткунанда дохил мешаванд. Бонкдорӣ исломиро ҳамчун институти миёнарави молиявӣ дар иқтисодиёт меноманд, ки бо риояи ҳатмии принсипи меъёрҳои шаръӣ асосан аз рӯйи ду принсип ин: тақсими ғайрибаробар ва зарар, манъи ҷамъоварӣ ва пардохти ғайрибаробар аз ҷониби қарздиҳандагон ва сармоягузoron фаъолият мекунад.

Низоми бонкҳои исломӣ яке аз бахшҳои босуръат рушдбанди иқтисодиёт дар ҷаҳон арзёбӣ гардида, дар пешрафти соҳаҳои калидии иқтисодиёт нақши муҳим доранд. Моҳияти ташкили бонкҳои исломӣ, умуман ташкил ва ҷорӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аслан тақвият ба асосҳои Қуръон ва ҳадисҳои Муҳаммад паёмбар (с.а.с) мекунад [2]. Ҳамчунин ҳамаи амалиётҳои бонкӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ бояд дар доираи муайяннамудаи қонун ва принсипи баробарӣ ва адолат иҷозат дода шавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки бонкҳои исломӣ бо риояи принсипҳои шариат вазифаҳои ба бонкҳои маъмулӣ монандро иҷро мекунанд, ки инҳоянд: миёнаравӣ, яъне бонкҳои исломӣ ҳамчун миёнарав байни амонатгузoron ва қарзгирандагон амал мекунанд; ғайрибаробарӣ, яъне бонкҳои исломӣ мисли бонкҳои анъанавӣ меҳоярӯшанд ғайрибаробар ба даст оранд, тавассути воситаҳои молиявии аз ҷониби шариат иҷозатдодашуда, ба монанди мурабаҳа, иҷора (лизинг) ва мудараба (шарикӣ); этика, яъне бонкҳои исломӣ меъёрҳои қатъии ахлоқиро риоя мекунанд ва аз сармоягузорӣ ба соҳаҳои мамнӯъ (ҳарам), аз қобили машрубот, қимор ва ҳук худдорӣ мекунанд; масъулияти иҷтимоӣ, яъне бисёре аз бонкҳои исломӣ инчунин ба таъсири иҷтимоии амалиёти молиявии худ тавачҷӯх зоҳир намуда, лоихаҳоеро дастгирӣ мекунанд, ки ба рушди иқтисодӣ ва некӯахлоқии ҷомеа мусоидат мекунанд. Инчунин маълум мегардад, ки бонкҳои исломӣ на танҳо хидматҳои молиявӣ мерасонанд, балки ин корро бо назардошти меъёрҳои ахлоқӣ ба анҷом расонида, муштариёро дар ҷустуҷӯи алтернативаи бонкдорӣ анъанавӣ ҷалб мекунанд.

Муҳаққиқон ибраз намуданд, ки фарқияти калидии бонкҳои исломӣ аз бонкҳои маъмулӣ ин набудани риба (ғайрибаробарӣ) мебошад. Инчунин бонкҳои исломӣ моделҳои алтернативии маблағгузориҳои исломиро истифода мебаранд, ки ба принсипҳои шариат мувофиқат мекунанд. Бояд қайд намуд, ки Кумитаи шариатӣ дар фаъолияти бонкҳои исломӣ нақши муҳим дорад, ва вазифаҳои асосии он иборатанд аз:

- Назорат: Кумитаи шариатӣ мувофиқати ҳамаи амалиётҳои бонкӣ ба меъёрҳои шариат тавассути санҷиши аҳдҳо ва маҳсулоти молиявӣ барои мувофиқати онҳо ба принсипҳои исломӣ таъмин менамояд;

- Машварат: Кумитаи шариатӣ ба Шӯрои нозирони бонк оид ба масъалаҳои марбут ба молияи исломӣ тавсияҳо ва машваратҳо медиҳад;

- Ҷаҳод: Кумитаи шариатӣ ҷаҳод (қарорҳои динӣ) мебарорад, ки барои муайян кардани қобилияти амалиётҳо ва маҳсулоти молиявӣ кӯмак мерасонанд;

- Маориф ва огоҳӣ: Аъзои Кумитаи шариатӣ инчунин метавонанд дар омӯзиши қарорҳои бонк ва мизочон иштирок намуда, принсипҳои молияи исломӣ ва татбиқи онҳоро шарҳ диҳанд.

Ҳамин тариқ, Кумитаи шариатӣ дар таъмини эътимоди муштариён ба бонкҳои исломӣ нақши калидӣ мебошад ва қафолат медиҳад, ки ҳамаи амалиётҳои онҳо ба меъёрҳо ва стандартҳои ахлоқии исломӣ мувофиқат мекунанд. [5, с.135-141]. Ҳадафҳои асосии бонкдорӣ

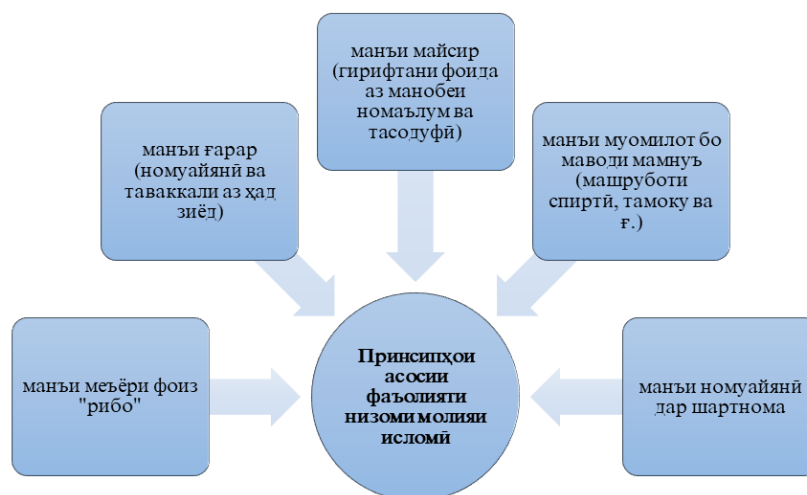
исломӣ ба таъмини манфиатҳои муштариён бо тавачҷӯх ба адолат ва меъерҳои ахлоқӣ нигаронида шудааст, ки инҳоянд: адолат, масъулияти иҷтимоӣ, суботи иқтисодӣ, принципҳои ахлоқӣ ва ростқавлӣ. Бонкҳои исломӣ дар амалиёти худ шаффофитаро меҷӯянд, ки ин ба эътимоди муштариён мусоидат мекунад ва обрӯи низоми молияи исломиро дар маҷмӯъ мустаҳкам мекунад. Маълум мешавад, ки бонкдорӣ исломӣ на танҳо хидматҳои молиявиро пешниҳод мекунад, балки ба ҷомеа одилона ва устувортар мусоидат мекунад.

Дар маҷмӯъ, вобаста ба таҳлили ақидаҳои олимони болоқайд зикр намудан мумкин аст, ки истилоҳи “бонкҳои исломӣ” ва ё “иқтисодиёти исломӣ”, ки аз ҷониби онҳо тафсир гардидааст, комилан моҳияти ин мафҳумҳоро нафаҳмонад ҳам онро пурра мегардонад. Ба андешаи мо бонкдорӣ исломӣ пеш аз ҳама ғаёлият намудани муассисаҳои молиявӣ тибқи қоидаҳои шариат буда, ки доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ - маблағгузорию барои муштариёни худ пешкаш месозанд ва ба ин васила рушди иқтисоди миллиро дар кишварҳои ҷаҳон таъмин менамоянд.

Муассисаҳои молиявӣ исломӣ ғаёлияти маблағгузорӣ худро мувофиқи принципи шариат татбиқ намуда, даромад ва зарарро ба таври баробар тақсим менамоянд. Қабул ва пардохти ҳамагуна ғоиз хангоми гузаронидани амалиётҳо манъ буда, муассисаҳои исломӣ аз он истифода наменамоянд. Маблағгузориҳои муассисаҳои молиявӣ исломӣ дар асоси шартнома бо муштарӣ ба роҳ монда шуда, тибқи он 60 ғисади даромад ба бонк ва 40 ғисади даромад ба муштарӣ пардохт карда мешавад. Илова ба ин, зимни пешбурди ғаёлият ба хавфҳо нодуруст баҳогузорию карда шавад ва бонк амалиёти худро бидуни даромад ҷамъбаст намояд, пас дар ин ҳолат 60 ғисади зарар аз ҳисоби бонк ва 40 ғисади он аз ҳисоби муштарӣ руйпуш карда мешавад [4, с. 154].

Маблағгузориҳои исломӣ дар асоси қонуниятҳои шариат аз ду принципи бунёдии бонкдорӣ тақсимоти даромад ва зарар, манъи ҳамагуна ғоизҳо барои амалиётҳо ба роҳ монда мешавад. Принципҳои молияи исломӣ ва фарқияти онҳо аз бонкдорӣ анъанавӣ хеле дақиқ аст. Яке аз принципҳои бунёдии бонкдорӣ исломӣ ин тақсимоти даромад ва зиён мебошад, ки ҳам ғоиза ва ҳам зиён бояд байни бонк ва муштарӣ тақсим карда шаванд. Дар ин ҷо бонкҳои исломӣ як қисми хавфҳоро ба дӯши худ мегиранд, ки ин ҳам ба муносибати масъулиятноктар ба маблағгузорию мусоидат мекунад. Ин як модели одилона ва мутақобилан судмандро ба вучуд меорад, ки дар он ҳарду ҷониб ба муваффақияти лоиҳаи сармоягузорию манфиатдоранд. Ҳамин тариқ, низоми молияи исломӣ модели беназиреро пешниҳод мекунад, ки ба меъерҳои ахлоқӣ ва принципҳои адолат нигаронида шудааст. Ин модели мазкур на танҳо барои мусулмонон, балки барои дигар сармоягузороне, ки дар ҷустуҷӯи равишҳои алтернативӣ ба маблағгузорӣ исломӣ ҳастанд, ҷолиб месозад.

Дар маҷмӯъ, бонкҳои исломӣ на танҳо хидматҳои молиявӣ, балки ўҳдадорӣҳои онҳоро ба принципҳои шариат, ки фарқияти асосӣ аз бонкҳои анъанавӣ мебошад, таъкид мекунад. Бонкҳои исломӣ муассисаҳои махсус мебошанд, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки ба пешниҳоди хидматҳое, ки ба меъерҳои исломӣ мувофиқанд, тамаркуз кунанд. Дар доираи васеи хизматрасониҳо на танҳо маблағгузорию, балки сармоягузорию, идоракунии дороиҳо, инчунин дигар маҳсулоти молиявиро дар бар мегирад. Инчунин бонкҳои исломӣ дар ҷалб ва тақсимоти сармоя ҳам дар сатҳи милли ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ нақши муҳимдоранд ва ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Ҳамаи амалиётҳо бояд бо принципи шариатӣ мувофиқа карда шаванд, ки манъи рибо (ғоиз), қиморбозӣ ва сармоягузорию ба бахшҳои манъшуда (ҳаром) - ро дар бар мегирад. Маҳсулотҳои маблағгузорӣ исломӣ тибқи принципҳои махсус ба роҳ монда мешавад. Махсусан дар ин зимн чунин принципҳо мавриди истифода қарор мегиранд: принципи шарикӣ; принципи савдо; принципи иҷора; принципи агентӣ. (нигаред ба расми 2).



Расми 2. Принсипҳои асосии фаъолияти низоми молияи исломӣ

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асосии омӯзиши адабиёт

Ташкили фаъолияти самараноки низоми молияи исломӣ дар шароити муосири иқтисодӣ заминаи мусоиди рушдро таъмин намуда, пешрафти соҳаҳои мухталафи иқтисодиётро фароҳам меорад. Дар ин самт дастоварди бузург ин васеъ шудани доираи хизматрасонии банқҳои исломӣ мебошад. Маҳз таҷдиди низоми банқӣ дар зери таъсири шадиди бӯҳрони молиявӣ нақши банқҳои исломиро тадриҷан зиёд мекунад. Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати тақвияти фаъолияти муассисаҳои молиявии исломӣ дар кишварҳои ИДМ пеш аз ҳама заминаи муҳими рушдро ташкил намудан зарур аст.

Махсусан дар баробари рушди банқҳои анъанавӣ ташкили заминаи мусоид барои банқҳои исломӣ зарур аст. Ҷиҳати рушди фаъолияти муассисаҳои молиявии исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили заминаи устувори рақобатӣ ва таҳкими асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ зарур шуморида мешавад. Ҷи тавре, ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, банқдорӣ исломӣ ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ метавонад шароити мусоидро фароҳам орад. Алалхусус, дар шароити муосири иқтисодӣ, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ба масъалаи муҳим табдил ёфтааст, институтҳои исломӣ таъсири зиёд доранд.

Маҷмуъан, мавриди қайд аст, ки дар баробари рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ташаккули бозориҳои молиявӣ ва рушди субъектони иқтисодӣ фаъолияти муассисаҳои молиявии исломӣ низ тараққӣ ёфта истодааст ва баҳри тараққиёбии иқтисодиёт заминагузор мегардад.

Пас аз соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувори иқтисодӣ милли таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, тариқи амсилаи махсус иқтисодиёти худро рушд дода истодааст. Банқдорӣ исломӣ низ ҳамчун падидаи нав дар иқтисодиёти Тоҷикистон пайдо гардида, ҷиҳати пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасонҳои банқдорӣ исломӣ кӯшишҳои зиёд намуда истодааст.

Ҷиҳати татбиқи рушди устувори низоми банқҳои исломӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банқдорӣ исломӣ» аз 26 июли соли 2014 №1108 қабул гардид, ки дар ин самт қадами устувор мебошад ва раванди ташаккули банқҳои исломиро дар кишвар суръат мебахшад. Дар маҷмуъ, рушди низоми молияи исломӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҷалби сармоягузори хориҷиро аз Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба роҳ мемонад.

Нахустин банке, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо принсипҳои исломӣ ба фаъолиятро оғоз намуд ва амалиёти банқдорӣ исломиро пешкаши муштарӣён гардонид, ин ҶСП «Тавҳидбанк» ба шумор меравад. Банки болозикр барои муштарӣён кулли маҳсулотҳо ва хизматрасонҳои банқиро бо принсипҳои исломӣ пешкаш намуда, ҷиҳати қонеъ намудани

талаботи муштарӣён ба маҳсулотҳои бонкҳои исломӣ кӯшиш ба харч дода истодааст. Давра ба давра рушд ёфтани низоми молияи исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди бозори молияи кишвар сабаб гардида, метавонад сармояи хоричиро ба иқтисодиёти кишвар афзоиш диҳад ва дар ҳамин асос иқтисодиёти миллиро тақвият бахшад.

АДАБИЁТ

1. Гуляева Л.П. Исламские банки как пример функционирования социально ответственного банковского бизнеса // Труд. Профсоюзы. Общество. – Учреждение образования Федерации профсоюзов Беларуси "Международный университет "МИТСО". – 2012. – №3. – С.59-65
2. Ислам. «Энциклопедический словарь», М.: Наука, 1991, С. - 103
3. Отчет Refinitiv и Исламской корпорацией по развитию частного сектора (ICD) Islamic Finance Development Indicator (IFDI) report 2022. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.refinitiv.com>
4. Пашков, Р.В. Исламский банкинг: монография/ Р.В. Пашков, Ю.Н. Юденков. — Москва: РУСАЙНС, 2017. – 154с
5. Солихова, М. Д. Тақвияти ҷанбаҳои асосии низоми молияи исломӣ дар шароити муосир / М. Д. Солихова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – №. 4. – Р. 135-141. – EDN SVMETF.
6. Солихова, М. Д. Таҷрибаи хоричии мукамалгардонии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои ҷаҳон / М. Д. Солихова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 3(48). – Р. 197-207. – EDN WHPH.
7. On corporate social responsibility of Islamic financial institutions. Sayd Farook. Islamic Economic Studies. // <http://www.irti.org/irj/go/km/docs/documents/IDB>

УДК 338.48

Сохибов А. Н., Гуломов З.З.

РАВИШҶОИ МЕТОДОЛОГИЯИ БАРОИ ТАҲЛИЛИ ТАМОЮЛҶОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҶО

Дар мақола методологияи омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон дар бозори хизматрасонии меҳмонхонаҳо баррасӣ карда мешавад. Дар шароити рақобати муосир фаҳмидани афзалиятҳо ва интизориҳои истеъмолкунандагон барои фаъолияти бомуваффақияти корхонаҳои меҳмонхона аҳамияти махсус пайдо мекунад. Истеъмолкунандагон дар асоси омилҳои зиёд қарор қабул мекунанд ва меҳмонхонаҳо бояд барои воқуниш ба ин тағйирот омода бошанд. Усулҳои асосии тадқиқот, аз ҷумла пурсишҳо, гурӯҳҳои фокусӣ ва таҳлили маълумоти дуҷумдараҷа тавсиф карда шудаанд. Тадқиқотҳо маълумоти миқдорӣ дар бораи афзалиятҳои муштарӣёнро пешниҳод мекунанд, дар ҳоле ки гурӯҳҳои фокусӣ дарки амиқи ангежаҳо ва интизориҳои муштарӣёнро таъмин мекунанд. Таҳлили маълумоти дуҷумдараҷа ба монанди баррасиҳо ва рейтингҳо ба муайян кардани тамоюлҳо ва мушкилоти умумӣ, ки истеъмолкунандагон дучор меоянд, кӯмак мекунад. Намунаҳои истифодаи ин усулҳо дар фаъолияти амалии меҳмонхонаҳо оварда шудаанд, ки самаранокии онҳоро нишон медиҳанд. Омилҳои калидӣ, ки ба интиҳоби истеъмолкунандагон таъсир мерасонанд, аз қабилӣ нарх, сифати хизматрасонӣ, ҷойгиршавӣ ва эътибори меҳмонхона низ баррасӣ мешаванд. Дар ҷамъбаст, аҳамияти муносибати маҷмӯӣ оид ба омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон барои оптимизатсияи хизматҳои пешниҳодшуда ва баланд бардоштани рақобатпазирии тичорати меҳмонхонаҳо таъкид шудааст. Ин имкон

медихад, ки меҳмонхонаҳо ба ниёзҳои муштариён беҳтар мутобиқ шаванд ва дар бозори тағйирёбанда бомуваффақият рушд кунанд.

Калидвожаҳо: рафтори истеъмолкунандагон, хидматрасонии меҳмонхонаҳо, усулҳои тадқиқотӣ, афзалиятҳои истеъмолкунандагон, пурсишҳо, гурӯҳҳои фокусӣ, таҳлили маълумот, рақобатпазирӣ, сифати хизматрасонӣ.

Сохибов А. Н., Гуломов З.З.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТРЕНДОВ НА РЫНКЕ ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ

В статье рассматривается методика исследования поведения потребителей на рынке гостиничных услуг. В современных условиях конкуренции понимание потребительских предпочтений и ожиданий становится особенно важным для успешного функционирования гостиничных предприятий. Потребители принимают решения на основе множества факторов, и гостиницы должны быть готовы реагировать на эти изменения. Описаны основные методы исследования, включая опросы, фокус-группы и анализ вторичных данных. Опросы позволяют получить количественную информацию о предпочтениях клиентов, тогда как фокус-группы обеспечивают более глубокое понимание их мотивации и ожиданий. Анализ вторичных данных, таких как отзывы и рейтинги, помогает выявить общие тенденции и проблемы, с которыми сталкиваются потребители. Приводятся примеры применения этих методов в практической деятельности гостиниц, что демонстрирует их эффективность. Также рассматриваются ключевые факторы, влияющие на выбор потребителей, такие как цена, качество обслуживания, расположение и репутация отеля. В заключение подчеркивается значение комплексного подхода к изучению поведения потребителей для оптимизации предоставляемых услуг и повышения конкурентоспособности гостиничного бизнеса. Это позволит гостиницам лучше адаптироваться к запросам клиентов и успешно развиваться в меняющемся рынке.

Ключевые слова: Поведение потребителей, гостиничные услуги, методы исследования, потребительские предпочтения, опросы, фокус-группы, анализ данных, конкурентоспособность, качество обслуживания.

Sohibov A. N., Gulomova Z.Z.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF CONSUMER TRENDS IN THE HOTEL SERVICES MARKET

The article discusses the methodology for studying consumer behavior in the hotel services market. In today's competitive environment, understanding consumer preferences and expectations is becoming especially important for the successful operation of hotel enterprises. Consumers make decisions based on many factors, and hotels must be ready to respond to these changes. The main research methods are described, including surveys, focus groups, and secondary data analysis. Surveys provide quantitative information about customer preferences, while focus groups provide a deeper understanding of their motivations and expectations. Analysis of secondary data, such as reviews and ratings, helps to identify common trends and problems faced by consumers. Examples of the application of these methods in the practical activities of hotels are given, demonstrating their effectiveness. Key factors influencing consumer choice, such as price, service quality, location, and hotel reputation, are also considered. In conclusion, the importance of an integrated approach to studying consumer behavior is emphasized to optimize the services provided and increase the competitiveness of the hotel business. This will allow hotels to better adapt to customer needs and successfully develop in a changing market.

Key words: Consumer behavior, hotel services, research methods, consumer preferences, surveys, focus groups, data analysis, competitiveness, service quality.

Гостиничные комплексы являются многофункциональными и часто неповторимыми строительными объектами. Их интеграция в градостроительную структуру требует внимательного и взвешенного подхода. Определение подходящей локации для гостиницы зависит от множества факторов.

Ключевые элементы, влияющие на выбор земельных участков для размещения отельного комплекса:

Градостроительные аспекты. Требуемая площадь земли с учетом особенностей функционирования гостиничного комплекса и его вместимости, оптимальные геометрические формы участка, разумное расположение с учетом транспортных связей и наличие удобного доступа к центру города, железнодорожному вокзалу и аэропорту.

Архитектурно-ландшафтные элементы. Присутствие природных составляющих на территории или в её окрестностях: зеленые насаждения, водные объекты, рельеф и прочее.

Экологические аспекты. Удобство местности: соответствие санитарно-гигиеническим стандартам окружающей среды (чистота воздуха, уровень шума, солнечное освещение и т.д.).

Инженерно-экономические аспекты. Наличие городских инженерных систем: водоснабжение, канализация, электроснабжение, газоснабжение, возможность подключения телефонии, доступа к Интернету и телевидению, а также интеграция с действующими городскими инженерными сетями с учетом их мощности и расположения.

Архитектурный проект представляет собой элемент градостроительной документации, в которой изложены архитектурные решения.

Этот проект учитывает все аспекты, включая социальные, экономические, функциональные, инженерные, технические, противопожарные, санитарно-гигиенические, экологические, а также архитектурно-художественные и другие требования к объекту.

Архитектурные решения, оформление интерьеров и рекламные стратегии формируются в соответствии с основной концепцией заведения, которая определяется особенностями работы гостиницы, её профилем, назначением, а также количеством и типом гостей. Например, отели премиум-класса отличаются величием и роскошью, в то время как бизнес-туристы предпочитают более простые и функциональные дизайны.

Эффективная организация пространства любого гостиничного комплекса в значительной степени зависит от его типа и вместимости. Современные гостиницы должны обеспечивать комфортные условия для ночлега туристов и предлагать разнообразные дополнительные услуги. Здание гостиницы представляет собой многофункциональный объект, оснащённый сложным технологическим оборудованием. Строительство и модернизация гостиничного здания требуют значительных финансовых вложений. [1, с.38]

Гостиничный сектор, будучи важной составляющей туристического рынка, играет ключевую роль в экономике многих государств, как развитых, так и развивающихся. Туризм, став важным социальным и политическим феноменом, оказывает заметное влияние на экономический рост и улучшение качества жизни людей. В условиях глобализации наблюдается увеличение мобильности населения, что делает спрос на туристические услуги особенно актуальным.

Таджикистан также вовлечен в этот процесс. За последние десять лет в стране наблюдается быстрый рост рынка туристических услуг и гостиничного бизнеса, особенно в крупных промышленных и финансовых центрах. Тем не менее, следует отметить, что значимость этого сектора для экономики страны все еще значительно ниже, чем в более развитых государствах.

Это обусловлено несколькими факторами, такими как нехватка инфраструктуры, ограниченные вложения в индустрию гостеприимства и недостаточное внимание к рекламе и продвижению туристических услуг. Для того чтобы достичь уровня, сопоставимого с другими

государствами, Таджикистану необходимо развивать гостиничный сектор, повышать качество обслуживания и адаптироваться к потребительским трендам. Это не только сделает страну более привлекательной для туристов, но и окажет значительное влияние на экономику, создавая новые рабочие места и способствуя развитию смежных отраслей.

Важная задача в развитии гостиничного сектора Таджикистана заключается в предоставлении услуг высокого качества, соответствующих международным стандартам. Без этого невозможно прогрессирование местной туристической индустрии, которая нуждается в современных методах и высококлассном обслуживании для привлечения путешественников. [2, с.48]

За последние десять лет частный бизнес активно развивает рынок гостиничных услуг в Таджикистане. В стране появился сегмент высококлассных отелей, где уже наблюдается настоящая конкуренция. Параллельно идет строительство и обновление гостиниц среднего уровня, хотя этот процесс происходит медленнее. Также наблюдаются попытки занять новые ниши, такие как небольшие отели премиум-класса, что свидетельствует о растущем интересе к качественному и персонализированному обслуживанию.

Создание местных гостиничных сетей стало еще одной значимой инициативой, способной существенно улучшить уровень сервиса и конкурентоспособность на рынке. Важную роль в этих процессах играет менеджмент, который отвечает за реализацию инвестиционных проектов и эффективное текущее управление. Это включает в себя операционные процессы, управление кадрами, финансовое планирование и маркетинг.

Управление гостиничным бизнесом в Таджикистане должно быть адаптировано к местным условиям и потребностям, принимая во внимание культурные и экономические особенности региона. Эффективное руководство поможет не только улучшить внутренние процессы, но и справиться с вызовами международного рынка, что имеет решающее значение для успешной конкуренции и устойчивого развития гостиничной отрасли страны. Достижения в этой сфере окажут значительное влияние на экономический рост Таджикистана и повысят качество жизни его населения. [3, с.64]

В настоящее время происходит усовершенствование общепринятой методики оценки конкурентоспособности организаций. В развитых странах применяются различные подходы к оценке конкурентоспособности компаний, которые в основном основываются на конкретных экономических и количественных показателях. Эти методики опираются на системный анализ деятельности фирмы и охватывают все ключевые параметры. В условиях глобальной экономики, из-за трудностей с информационным обеспечением, расчет показателей конкурентоспособности компании становится весьма сложным. Показатели, такие как общая сумма затрат на функционирование системы сбыта в начале и конце отчетного периода или коэффициент текущей ликвидности, не публикуются и считаются коммерческой тайной.

В этой связи возникает актуальная задача создания методических рекомендаций для эффективного управления гостиничным бизнесом, которые будут отличаться целостным, системным и универсальным подходом, а также будут применимы в уникальных гостиничных проектах. Анализируя гостиничные услуги в их альтернативных формах, предлагаемых различными гостиничными объектами, клиент должен учитывать широкий спектр конкурентных предложений, начиная с качества предоставляемых услуг и заканчивая исторической ценностью самого гостиничного объекта. [4, с.75]

Необходимость учитывать множество конкурентных преимуществ при выборе альтернатив значительно усложняет задачу и подчеркивает важность их систематического анализа на разных уровнях иерархии принятия решений. Основная структура данного метода анализа альтернатив включает в себя следующие этапы (рис. 1):



Выполняется расчет обратно симметричной матрицы взаимосвязей элементов конкурентных преимуществ гостиничных предприятий, которая имеет значение для данной группы клиентов;

- определяется вектор приоритетов указанных элементов;
- вычисляются матрицы отношений альтернативных гостиничных объектов по каждому элементу конкурентных преимуществ;
- рассчитываются локальные векторы приоритетов для альтернативных гостиничных объектов в отношении каждого элемента конкурентных преимуществ;
- определяются обобщенные (глобальные) приоритеты привлекательности гостиничных объектов для клиентов.

Таким образом, оценка конкурентной привлекательности гостиниц для клиентов проводится поэтапно, начиная с нижнего уровня и поднимаясь вверх по иерархии. В условиях усиливающейся конкуренции на рынке гостиничных услуг, осознание потребительского поведения становится важнейшим элементом эффективного управления. [5]

В этой статье обсуждаются способы анализа, которые помогают отелям улучшить свои предложения и увеличить свою конкурентоспособность. Предпочтения и ожидания клиентов являются ключевыми аспектами, влияющими на выбор гостиницы. Для гостиничного бизнеса крайне важно применять комплексный метод в исследовании этих факторов.

Методы исследования

Основные методы исследования потребительского поведения включают:

- Опросы
- Фокус-группы
- Анализ вторичных данных

Опросы

Опросы позволяют собрать количественные данные о предпочтениях клиентов.

Таблица 1: Примеры вопросов для опроса потребителей

Вопрос	Тип ответа
Как часто вы путешествуете?	Открытый вопрос
Какие факторы наиболее важны при выборе отеля?	Множественный выбор
Насколько важна цена для вас?	Шкала от 1 до 5

Фокус-группы

Фокус-группы помогают глубже понять мотивацию клиентов. Они позволяют собирать качественные данные о восприятии бренда и качества услуг.

Таблица 2: Темы для обсуждения в фокус-группе

Тема	Описание
Опыт проживания	Обсуждение положительных и отрицательных моментов.
Ожидания от обслуживания	Какие услуги были бы полезны?
Влияние отзывов на выбор	Как отзывы других влияют на ваше решение?

Анализ вторичных данных

Анализ вторичных данных включает изучение отзывов клиентов на различных платформах, таких как Booking.com и TripAdvisor. Это помогает выявить общие тенденции и проблемы.

Таблица 3: Основные платформы для анализа отзывов

Платформа	Основные преимущества
Booking.com	Широкая аудитория, разнообразные отзывы
TripAdvisor	Возможность сравнения с конкурентами
Google Reviews	Простота доступа и высокая информативность

Факторы, влияющие на выбор потребителей

Ключевыми факторами, влияющими на выбор гостиницы, являются:

- Цена
- Качество обслуживания
- Расположение
- Репутация

Таблица 4: Влияние факторов на выбор гостиницы

Фактор	Влияние (по шкале от 1 до 5)
Цена	4
Качество обслуживания	5
Расположение	4
Репутация	5

Современный рынок гостиничных услуг постоянно меняется под воздействием изменений в предпочтениях потребителей, новых технологий и глобальных экономических факторов. Осознание потребительских трендов является важным элементом для эффективного управления гостиничным бизнесом. В этой статье обсуждаются методические подходы к исследованию потребительских трендов в сфере гостиничных услуг. [6, с.79]

1. Определение потребительских трендов

Потребительские тренды представляют собой изменения в поведении, предпочтениях и ожиданиях клиентов. Они могут включать в себя новые запросы на комфорт, сервис, экологичность, а также использование технологий для упрощения процесса бронирования и улучшения качества обслуживания.

2. Методические подходы к анализу трендов

2.1. Качественные методы

Качественные методы исследования позволяют глубже понять мотивацию и предпочтения потребителей. К ним относятся:

- **Фокус-группы:** Обсуждение в небольших группах помогает выявить мнения и ожидания клиентов.

- **Глубинные интервью:** Индивидуальные беседы с клиентами дают возможность собрать детализированную информацию о потребительских предпочтениях.

2.2. Количественные методы

Количественные исследования позволяют собрать статистические данные и выявить закономерности. Основные методы:

- **Опросы:** Анкеты и онлайн-опросы позволяют собрать данные от большой выборки потребителей.

- **Анализ больших данных:** Использование данных о бронированиях и отзывах для выявления трендов и предпочтений.

3. Анализ данных

После сбора данных необходимо провести их анализ. Для этого могут использоваться:

- **Статистические методы:** Регрессионный анализ, факторный анализ и другие методы помогают выявить зависимости и прогнозировать тренды.

- **SWOT-анализ:** Оценка сильных и слабых сторон, возможностей и угроз в контексте текущих потребительских трендов.

4. Применение результатов анализа

На основе полученных данных гостиничные предприятия могут адаптировать свои предложения, разрабатывать новые услуги и улучшать клиентский сервис. Например,

- **Персонализация услуг:** Внедрение систем, позволяющих предлагать клиентам индивидуальные решения.

- **Устойчивое развитие:** Внедрение экологически чистых практик и технологий.

Изучение потребительских трендов в сфере гостиничных услуг является важным аспектом для поддержания конкурентоспособности и стабильного развития гостиничного сектора. В условиях постоянных изменений, обусловленных экономическими, социальными и технологическими факторами, осознание потребительских предпочтений становится обязательным для успешного функционирования бизнеса. [7]

Применение комплексного подхода, который объединяет качественные и количественные методы исследования, дает возможность гостиницам глубже понять ожидания и потребности своих клиентов. Качественные исследования, такие как фокус-группы и глубинные интервью, помогают раскрыть мотивацию клиентов и их скрытые желания. В то же время количественные методы, включая опросы и анализ больших данных, позволяют собрать обширные сведения о поведении потребителей и выявить определенные закономерности.

Современные технологии, такие как аналитика больших данных и искусственный интеллект, открывают новые возможности для эффективного сбора и анализа информации. Эти инструменты помогают гостиницам не только отслеживать актуальные тренды, но и предсказывать будущие изменения в предпочтениях клиентов. С помощью аналитики можно выявить паттерны в поведении гостей, что способствует персонализации предложений и улучшению качества обслуживания.

Ключевым моментом является то, что отели, активно использующие данные о потребительских трендах, способны не только корректировать свои текущие предложения, но и создавать инновационные услуги, которые соответствуют меняющимся требованиям рынка. Например, внедрение устойчивых практик и технологий, таких как экологические сертификаты и программы лояльности, может предоставить значительное конкурентное преимущество.

Кроме того, умение оперативно реагировать на новые тренды и изменения в потребительском поведении становится важным активом в условиях жесткой конкуренции. Отели, которые не успевают адаптироваться к новым условиям, рискуют утратить свою клиентскую базу и столкнуться с серьезными финансовыми проблемами.

В конечном итоге, можно сказать, что исследование потребительских трендов в сфере гостиничных услуг является не только средством для увеличения доходов, но и стратегическим активом, который помогает компаниям выстраивать прочные связи с клиентами, разрабатывать уникальные предложения и успешно соперничать на рынке. Отели, которые применяют действенные методы анализа потребительских трендов, смогут не только сохранять своих текущих клиентов, но и привлекать новых, что в итоге будет способствовать их успешному развитию в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зайцева, Н.А. Особенности стимулирования персонала в гостиницах: российский и зарубежный опыт // Сервис в России и за рубежом. – М.: 2013(№7). - с. 64-71.
2. Зайцев М.Г. Методы оптимизации управления для менеджеров. Компьютерно - ориентированный подход / М.Г. Зайцев. - М.: Дело, 2008. - 304 с.
3. Кобяк М.В., Печерица Е.В. Оценка качества предприятия гостиничного комплекса на основе анализа количественно-качественных характеристик стратегических ресурсов // Экономика бизнеса: Сб. науч. статей.— Тверь: «Эргоцентр», 2005.
4. Корчагин Е.А., Сафин Р.С. Формы и методы организации корпоративного образования в ВУЗЕ. Научно-образовательный курс / Е.А.Корчагин, Р.С.Сафин. - Казань: Изд-во Казанск. гос. архитект.-строит. ун-та, 2013. - 82 с.
5. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group [Электронный ресурс].URL: wyndhamworldwide.com/category/our-company.
6. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group. URL: <http://www.wyndhamworldwide.com/category/mission-culture>.
7. Официальный сайт сети отелей Hilton [Электронный ресурс]. URL: www.hilton.ru/.
8. Полевая, М. В., Третьякова, А. Н. Управление персоналом в гостиничном сервисе / М.В.Полевая, А.Н.Третьякова. - М.: Академия, 2014. - 208 с.
9. Персикова Т.Н. Феномен корпоративной культуры в современной России (сопоставительный анализ корпоративных культур в российских и иностранных организациях) // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. М.: 2007 (№1). – с. 156-169.
10. Сайт сети отелей Ramada [Электронный ресурс]. URL: <http://ramadakazan.com>.
11. Park Inn by Radisson Kazan [Электронный ресурс]. URL: <https://www.parkinn.ru/hotelkazan>.

УДК: 330. 111.62

Султонзода Н.

ТАКМИЛИ СТРАТЕГИЯИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур, яке аз масълаҳои муҳими иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне усулҳо ва роҳҳои такмили стратегияи ташаккул ва рушди бозори молӣ мавриди таҳлил ва баррасии қарор гирифтаанд. Ҳарчунин дар мақолаи мазкур, марҳилаҳои рушд ва фаъолияти бозори молӣ дар шароитҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, ҳулосаҳои зарури ҷиҳати такмили механизмҳои бозори номбаршуда, пешниҳод гардидааст. Муайян карда шудааст, ки дар низоим иқтисодии кишвар, авлавиятҳои истеҳсоли бештар ба корхонаҳои саноати равона гардидааст, ки ба мақсади таҳлили соҳаи мазкур, нишондиҳандаҳои рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2021

мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст. Зимни таҳияи стратегияи ташаккули бозорҳои молӣ пешниҳод карда шудааст, ки самтҳои зерин бояд рушд дода шаванд: васеъ намудани шакл ва шумори молҳо, таъмини бехатарии мол ва хизматрасониҳо бо воситаи баланд бардоштани сифаоти он дар бозорҳои озуқаворӣ, молӣ ва ғайра.

Калидвожаҳо: Бозори молӣ, бозори озуқаворӣ, низоми иқтисодӣ миллӣ, стратегияи ташаккули бозорҳои молӣ, меҳнаизмҳои бозори молӣ, нархгузорӣ дар бозорӣ молӣ, нишондиҳандаҳои бозорӣ молӣ.

Султонзода Н.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется и обсуждается один из важных вопросов национальной экономики Республики Таджикистан, а именно методы и пути совершенствования стратегии формирования и развития финансового рынка. Также в данной статье проанализированы этапы развития и деятельности финансового рынка в экономических условиях Республики Таджикистан и представлены выводы, необходимые для совершенствования механизмов листингового рынка. Определено, что в экономической системе страны приоритеты производства в большей степени направлены на промышленные предприятия, с целью анализа данной сферы были определены показатели развития промышленности Республики Таджикистан за период 2016-2021 гг. анализировали и изучали. При разработке стратегии формирования товарных рынков предлагается развивать следующие направления: расширение формы и количества товаров, обеспечение безопасности товаров и услуг за счет повышения их качества в пищевой, товарной и другие рынки.

Ключевые слова: финансовый рынок, продовольственный рынок, национальная экономическая система, стратегия формирования финансового рынка, механизмы финансового рынка, ценообразование на финансовом рынке, индикаторы финансового рынка.

Sultonzoda N.

IMPROVING THE STRATEGY FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET IN THE ECONOMIC CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

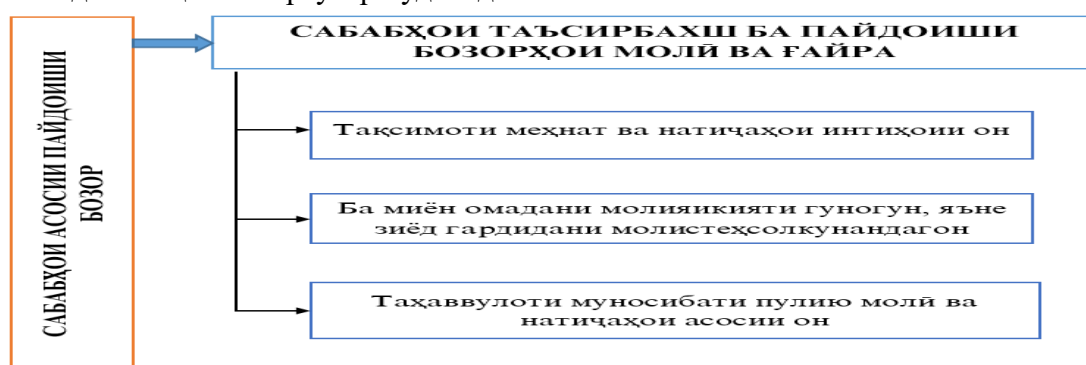
This article analyzes and discusses one of the important issues of the national economy of the Republic of Tajikistan, namely methods and ways to improve the strategy for the formation and development of the financial market. This article also analyzes the stages of development and activity of the financial market in the economic conditions of the Republic of Tajikistan and presents the conclusions necessary to improve the mechanisms of the listing market. It has been determined that in the economic system of the country, production priorities are largely aimed at industrial enterprises; in order to analyze this area, indicators of industrial development of the Republic of Tajikistan for the period 2016-2021 were determined. analyzed and studied. When developing a strategy for the formation of commodity markets, it is proposed to develop the following areas: expanding the form and quantity of goods, ensuring the safety of goods and services by improving their quality in food, commodity and other markets.

Key words: financial market, food market, national economic system, strategy for the formation of the financial market, financial market mechanisms, pricing in the financial market, financial market indicators.

Дар адабиёти илмӣ оид ба ташаккули бозор ва муносибатҳои бозорӣ осорҳои зиёди олимони хориҷӣ ва ватанӣ мавҷуд мебошанд, ки масъалаҳои назариявии бозорҳои хориҷӣ мавриди таҳлил қарор додаанд. Аммо, як масъалае то ҳол дар адабиётҳои илмии иқтисодӣ мавриди таҳлилҳои қарор дорад, ки ин ҳуди мафҳуми бозор мебошад, ки то ба ҳол олимони мутахассисони соҳаи маркетинг онро гуногун шарҳ медиҳанд. Дар умум, бозор ин маконе, ё як ҷойи муқаррарие мубошад, ки дар онҳо механизмҳои нархгузорӣ, талабот, пешниҳодот, рақобат ва қонунҳои асосии бозорӣ мавҷуд буда, муносибатҳои харидор ва фурӯшандаро танзим намуда, ба ташаккули муносибатҳои савдои мусоидат менамояд.

Инчунин, мафҳуми бозор як қатор равандаҳои ифода мекунад, ки онҳо ивази молҳо ва хизматрасониҳои миёни фурӯшандагон ва харидорон таъмин намуда, дар рушд ва ташаккули муносибатҳои бозори саҳми арзанда мегузоранд [8].

Фарзияҳои, ки дар боло қайд карда шуда, бевосита ба нафъи иштирокчиён бозор буда, ба онҳо ҷиҳати пешбурди молҳои худ дар бозорҳои мухталиф шароитҳои ҳамоҳанг муҳайё мекунанд. Агар таърихи пайдоиши бозорҳои варақ гардонем, огоҳ мешавем, ки ба пайдоиши бозорҳо якҷанд сабабҳо таъсиргузор будаанд.



Расми 1. Таҳаввулоти бозор ва сабабҳои таъсиррасон ба пайдоиши он
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Яке сабабҳои асосие, ки ба пайдоиши бозор оварда расонид, ин тақсироти ҷамъиятии меҳнат ба ҳисоб меравад [10], ки онҳо дар расм 1, оварда шудаанд.

Вобаста ба тақсироти меҳнат олимони гуфторҳо зиёде доранд. Яке аз онҳо, олимони тоҷиктабор Муҳаммад Закирӣ Розӣ (865-925) доир ба масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ қорҳои назарраси илмӣ анҷом додааст. Дар китоби худ, зери унвони “Тибби рӯҳонӣ” ба ҳисоб меравад, ки масъалаҳои тақсироти меҳнат мавриди таҳлил қарор гирифтаанд [1]. Яъне, Закирӣ Розӣ чунин андеша кардааст, ҷиҳати дар сатҳи баланд иқро намудани меҳнат, инсонҳо бояд ихтисосҳои гуногун дошта бошанд, бо ин васила дар ҷамъият тақсироти меҳнат ба миён меояд. Намудҳои гуногуни меҳнат сабаб мешавад, ки инсонҳо молҳои гуногунро истеҳсол намуда, байни худ иваз ё фурӯши онҳоро ба роҳ монанд, ки яке аз зинаҳои авалин пайдоиши бозор ба ҳисоб меравад. Инчунин, бо истифода аз бозорҳои тақсироти меҳнат, маҳсулноки баланд гардида, дар бозор молҳои гуногун ба миён меоянд. Дар идомаи таҳлилҳои худ, олимони ба ҳисоб меравад, ки тақсироти меҳнат таҳасусҳоро ба миён меоварад ва одамон бо роҳҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ ба иҷрои меҳнатҳои алоҳида сафарбар карда мешаванд.

Назарияҳои, ки дар доираи гуногуншаклии молҳо таҳлил карда мешаванд дар расми 2, оварда шудаанд.



Расми 2. Раванди васеъ гардидани сатҳи бозор ва муносибатҳои бозорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Моликияти хусуси ва пайдоиши истеҳсолкунандагони гуногунсамт сабаби он гардиданд, ки муносибатҳои бозориро ва худӣ бозорро ба марҳилаи нави рушд бароварданд. Рушди босуръатонаи моликияти хусусӣ ва муносибатҳои бозорӣ дар заминаи капитализм асос ёфт, ки сабабгори пайдоиши молҳои гуногун дар бозорҳои гардид. Объект ё молҳои, ки зимни моликияти хусуси мавҷуд буданд, гуногуншаклиро ташкил мебуданд. Онҳо асосан аз ҳисоби фаъолияти соҳибдорӣ, даромад аз пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ хусусӣ, даромад аз ҳисоби маблағҳои пасандознамуда ва ғайра, васеъ мегардиданд. Яке аз хусусиятҳои асосии ин марҳила дар он ифода мегардад, ки гуногунии молҳо дар самтҳои хоҷагидорӣ (коллектив) ва дигар шаклҳои моликияти хусусӣ зоҳир гардиданд. Яъне, дар ин раванд кооперативҳои истеҳсоли, ҳамгироии корхонаҳои хурд, ҷамъиятҳои саҳомӣ, корхонаҳои давлатӣ тижоратӣ пайдо гардид ба фаъолияти истеҳсоли хизматрасонӣ шурӯъ карданд.

Сабаби дигаре, ки ба рушди минбаъдаи бозорҳои молӣ мусоидат намуд, ин рушд ва мукамалгардидани муносибатҳои пулиро ба ҳисоб мераванд. Ивази як шакли мол, бар шакли дигар, барои савдогарон мушкилоте зиёдеро пеш мекард, яъне онҳо молеро мехостанд, ки бар ивази моли худ, бидиҳанд чустан мушкил буд. Мушкиле, дигаре дар он буд, агар мол дар бозорҳои минтақавӣ пайдо карда намешуд, тоҷиронро зарур меомад, ки ба дигар минтақаҳо ё давлатҳои қорвони савдори пеш гиранд. Ҳамаи ин мушкило сабаб гардид, ки муносибатҳои бозори ба марҳилаи минбаъдаи рушд гузаранд, яъне моли маҳсус, пул пайдо шуд, ки эквиваленти тамоми молҳои дигарро ифода мекард. Рушди муносибатҳои пулиро молиро якҷанд назарияҳои олимони барҷастаи соҳаи иқтисод тақдир доданд, ки якҷанди назарияҳои мазкурро таҳлил менамояд. Генрих Маркс асосгузори назарияи моли пул ба ҳисоб меравад. Ӯ дар асари бузург худ “Капитал” қайд мекунад, ки молҳо дар шакли арзиши истеъмолӣ, истеҳсол карда мешаванд [3].

Гароншавии молҳои ниёзи аввал дар бозорҳои кишварҳои ба мо шарикӣ стратегӣ, бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақа ба методикаи нархгузорӣ дар бозорҳои молӣ таъсиргузо мебошад. Муаммие, ки дар кишвар та бо ҳол боқӣ мемонад ин нархгузориҳои молҳои истеҳсолоти ватани ба арзишҳои баробарии молҳои хориҷӣ мебошад, ё ин ки баръакси он. Ҳамчунин, барои таҳияи стратегия нав моро омилҳои молиявӣ низ водор месозад. Ба омилҳои мазкур, чуноне, ки дар боло қайд кардаем ин сатҳи қурби милли нисбати асбӯрҳои хориҷӣ (хусусан доллари ИМА) ва сатҳи таваррум.

Дар замони муосир, рушд ва ташаккули бозори молиро санадҳои меъриҳу ҳуқуқӣ, барномаҳои гуногуншакли соҳавӣ, стратегияҳо ва дигар ҷузъҳои таркиби соҳаи мазкур танзим ва рушд дода истодааст. Барнома ва санадҳои меъриҳу ҳуқуқӣ дар самти мазкур яке ҳуҷҷатҳои асосии стратегияи банақшагирии рушди бозорҳои молӣ маҳсуб меёбанд. Яке аз онҳо

“Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (минбаъд СМР-2030) ба ҳисоб меравад, ки дар асоси он барномаҳои миёнамӯҳлати ҳаммаи соҳаҳои иқтисодии кишвар таҳия гардида, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои СМР-2030 он мусоидат мекунад. Дар стратегияи мазкур, мушкилотҳои рушди ҳамаи соҳаҳои пешниҳод гардида, вазифагузориҳо то давраи соли 2030 гузошта шудааст.

Чуноне, ки маълум гашт иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон модели нави рушдро касб кард, ки он саноатикунони босуръати кишвар ба ҳисоб меравад, ки он яке аз усулҳои асосии баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот, бунёди ҷойҳои нави кори ва истеҳсолоти молҳои рақобатпазирро дар назар дорад. Барои расилан ба ҳадафҳои асосии саноатикунони иқтисодии кишвар, дар СМР-2030 таъки ба рушди бахши воқеии иқтисодӣ карда шудааст, ки он аз истеҳсоли молҳои саноатӣ иборат мебошад. Рушди саноат дар кишвар бевосита ба рушди бозорҳои молӣ дар кишвар мусоидат намуда, шакл, услуб ва пешниҳоди молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар бозорҳои мухталиф тағйир меёбанд. Ин чунин маъноро дорад, ки ба бозорҳои молии кишвар молҳои хушсифат ва камарзиш ворид гардида, рақобатпазирии истеҳсолгарон молҳои марбута таъмин карда мешавад.

Ба андешаи мо, дарназардошти ба миён омадани зарурати таҷдид ва бознигари стратегияҳо, санадҳои меъёрӣ ва барномаҳои соҳавӣ дар идомаи таҳқиқот муайян намудани заминаҳои асосии ташаккулёбӣ ва мураттабшавии стратегияи рушди бозори молӣ. Ҳодисаҳои солҳои охир гувоҳи он мебошад, ки бозори молии кишвар осебпазирбуда, аксари воқеатҳои иқтисодию сиесӣ ба он таъсиргузо мебошанд, ки вобастагии бозори молии кишвар аз омилҳои беруна дар сатҳи баланд боқи мемунад.

Дар доираи СМР-2030, татбиқи вазифаҳои стратегӣ дар бахши воқеии иқтисодӣ таъминоти заминаҳои моддиро барои шуғли пурмаҳсул, диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот фароҳам оварда, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро барои ҳама табақаҳои аҳоли баланд мебардорад, ки мустақиман ба дараҷаи амалисозии тамоми вазифаҳои ҳадафҳои рушди устувор дар Тоҷикистон алоқаманд аст. Рушди бахши воқеии иқтисодии миллий, истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ, ки дар фаъолияти сармоияи инсонӣ, табиӣ ва физикӣ, инчунин тавсеаи фаъолияти инноватсионӣ ифода ёфтаанд, дар назар дорад [9]. Яъне, барои расидан ба рушди бахши воқеии иқтисодӣ диверсификатсияи истеҳсолот пешниҳод гардидааст, ки ин ба пурра гардидани шаклҳои молҳо дар бозорҳои кишвар таъмин мегардад. Ҳамчунин, диверсификатсияи истеҳсолот хавфҳои метавонад дар самти истеҳсолот мунтазам мудирӣ намояд. Диверсификатсияи истеҳсоли молҳои саноатии кишвар метавонад, бозорҳои мамлакатро ба молҳои гуногунии соҳаи саноат таъмин намуда, рушди онро таъмин кунад. Ҷиҳати таҳлил, аксари нишондиҳандаҳои соҳаи саноат дар ҷадвали 1, оварда шудааст.

Маълумотҳои ҷадвали 1, нишон медиҳанд, ки сохтори молҳои саноатӣ панҷ қисм ҷудо мегардад, онҳо аз молҳои саноати истихроҷ (истехроҷи маводҳои энергетикӣ ва ғайриэнергетикӣ) саноати коркард (истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, нушокиҳо ва тамоқу; истеҳсоли насосҷӣ ва дӯзандагӣ; истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол; коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсоли маснуот аз ҷӯб; истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр; истеҳсоли маҳсулоти нафт; истеҳсоли кимиёвӣ; истеҳсоли маснуоти резини ва пластмассӣ; истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ; истеҳсоли металлургии ва истеҳсоли маснуоти тайёифилизӣ) мошинасозӣ, ҳаргуна соҳаҳои саноат ва истеҳсолу тақсими нури барқ, газ ва об иборат мебошанд.

Сохтори соҳаи саноатӣ кишвар гувоҳи он ҳаст, ки ҳамаи молҳои истеҳсолгардидани он дар бозорҳои молии кишвар ба фурӯш рафта, қисми он талаботи аҳолиро қонеъ мегардонад. Бо истифода аз маълумотҳои ҷадвали 1, рушди соҳаиро таҳлил намоем, мо гувоҳи рушди мунтазам мегардем. Дар соли 2017, истеҳсоли молҳои истихроҷи маъдан нисбати соли 2016 1520 млн. сомонӣ зиёд гардидаанд, ки қисми дигар ҷадвали мазкур нишон медиҳанд, ки дар ҳамаи давра шумораи корхонаҳои истихроҷӣ коҳиш ёфтаанд. Чуноне, ки таҳлили рақамҳои нишон медиҳанд ба 3 адад кам гардида корхонаҳои истихроҷи ба ҳаҷми маҳсулоти соҳаи

мазкур таъсири чидди нагузоштааст. Баръкс дар соли мазкур он ба 1520 млн. сомони афзоиш ёфтаанд.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2021

№	Соҳтори молҳои алоқӣ	Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (млн. сомонӣ)						Соҳтори корхонаҳои саноатӣ	Шумораи корхонаҳои саноатӣ (ҳазор адад)					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021		2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Давраҳои таҳлил							Давраҳои таҳлил						
2	Саноати истихроҷи маъдан	3004	4524	4686	4853	4309	8409	Саноати истихроҷи маъдан	232	229	249	250	264	291
3	Саноати коркард	9368	11776	13520	15952	19054	22313	Саноати коркард	1772	1732	1806	1746	1846	1927
4	Мошинсозӣ	114	142	203	308	291	392	Мошинсозӣ	53	57	58	32	36	38
5	Ҳаргуна соҳаҳои саноат	30	37	38	117	138	158	Ҳаргуна соҳаҳои саноат	60	59	61	83	83	88
6	Истеҳсоли тақсими неруи барқ, газ ва об	2718	3729	5688	6808	7527	8107	Истеҳсоли тақсими неруи барқ, газ ва об	39	38	106	168	173	179

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи маълумотҳои: Омори солонаи Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2022 (бахши саноат саҳ 249-269)

Дар соли 2019 истеҳсоли молҳои саноати истихроҷи маъдан 4853 млн. сомони расидаанд, ки нисбати соли 2018 ба 167 ҳазор сомони зиёд мебошад, ки афзоиши солна 3,5%-ро ташкил додааст, ки нишондиҳандаи рушди мунтазам арзёби мегардад. Дар давраи солҳои 2019-2018 корхонаҳо, ки ба истихроҷи маъдан машғули фаъолият мебошанд ба як адад зиёд гардидаанд. Афзоиши молҳои маъдани дар соли 2020, идома наёфта, дар соли 2020, онҳо ба 544 ҳазор сомони ё ба (-11%) кам мушоҳида мешавад, ки корхонаҳои самти мазкур ба 14 адад зиёд гардидаанд. Руботи ба танусуби мазкур, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ин 14 корхонаҳои навтаъсис баъди бақайдгири ба истеҳсолот фаъолият надоштаанд, ки сабабҳои гуногун доранд.

Саноати коркард ин ядроии саноати кишвар ба ҳисоб меравад, ки дар он коркарди тақрири ашё хоме, ки дар кишвар истеҳсол мешавад, мавриди коркард қарор гирифта, аз он молҳои тайёри саноатӣ истеҳсол гардида ва бозорҳои молии кишвар интиқол меёбанд, ки дар рушд ва мукамалгардонии сами саноат саҳми арзанда дорад. Рақамҳои ҷадвали 3.1.1 нишон медиҳанд, ки дар соҳаи коркард рушди мунтазам мавҷуд буда, коҳишҳои дар солҳои алоҳида мешоҳида намешавад. Дар соли 2017 ҳаҷми коркарди молҳои саноатӣ ба 11776 млн. сомони расида 25,7% афзоиши солнаро касб кардааст. Ҳамчунин, дар соли 2020 молҳои саноати коркард нисбати соли 2018 ба 41% афзоиш ёфтаанд. Корхонаҳои саноатие, ки ба коркардҳои молҳои машғул мебошанд дар соли 2019 ба 60 адад кам гардидаанд, аммо дар давраи солҳои

2017-2020 онҳо ба 74 адад зиёд гардидаанд, ки молҳои саноати коркардро истеҳсол намуда истодаанд.

Соҳаи дигари саноат ин мошинасозӣ ба ҳисоб меравад, ки рушди он зери омилҳои гуногун қарор дошад, истеҳсолҳои молҳои соҳавиро ба роҳ мондааст. Дар соли 2017, истеҳсоли молҳои соҳаи мазкур бо нархи соли мазкур 142 млн. сомони роҳи ташкил додаанд. Дар солҳо минбаъди низ рушди мунтазам мушоҳида гардида, танҳо дар соли 2020 ҳақми молҳои соҳаи мазкур ба (-5,5) коҳиш ёфтаанд. Корхонаҳое, ки дар самти соҳи мазкур молҳои гуногунро истеҳсол намуда онҳоро ба бозорҳои молии кишвар нитикол медиҳанд то соли 2018 ба панҷ адад зиёд гардида, дар солҳои минбаъди аз 58 адад ба 36 адад расидаанд, ки 22 адади онҳо аз ғайриқарор боз мондаанд. Коҳишҳои корхонаҳои самти саноат бевосита ба сохтор ва шакли молҳое, ки дар бозорҳои молӣ мавҷуд мебошанд, таъсири ҷиддӣ расонида метавонад, ки дар натиҷаи воридооти онҳо аз дигар давлатҳо афзоиш меёбад.

Истеҳсоли молҳо дар дигар соҳаҳои саноат ба роҳ монда шуда, динамикаи онҳо мунтазам дар раванди афзоиш мебошад. Дар соли 2018, молҳои ҳаргуна соҳаҳои саноати кишвар дар ҳақми 38 млн. сомони молу маҳсулот истеҳсол кардаанд, ки нисбати соли 2016 ба 26,6% афзоиш ёфтаанд. Дар ҳамаи давра, корхонаҳои ҳаргуна соҳаҳои саноат ба як адад зиёд гардидаанд. Дар соли 2020, истеҳсоли молҳо дар соҳаи мазкур ба аз 38 млн. сомони соли 2018 ба 138 млн. сомони расонида шудааст, ки 263% фзоишро дар ду соли охир касб кардааст. Корхонаҳои ҳаргунаи соҳаи саноат ба 83 адад расидаанд, ки ба 22 адад зиёд гардидаанд.

Истеҳсоли нерӯи барқ яке аз молҳои муҳимтарини тамоми соҳаҳои иқтисодии кишвар маҳсуб гардида, рушди ҳамаи корхонаю муассисаҳоро дар сатҳи зарури таъмин мекунад. Истиқлолияти энергетикӣ яке аз ҳадафҳои миллии кишвар ба ҳисоб рафта, ҳама сола барои ноил гаштан ба ин ҳадафи миллии чораҳои зарури андешида мешавад. Яъне, бунёди неругоҳҳои хурди бузург яке аз муҳимтарин чораҳо мебошанд, ки амалӣ гардида истодаанд. Дар ин самт бунёди НБО “Роғун” муҳим буда, сохтмони он то ба ҳол идома дорад. Маълум мебошад, ки аллакай ду агрегати он ба истеҳсоли нерӯи барқ машғул мебошанд. Бояд қайд кард, ки нерӯи барқие, ки бо истифода аз неругоҳҳои оби истеҳсол мегарданд, комилан аз ҷиҳати экологии тоза буда, дар рушди соҳаи энерҷӣ саҳми арзанда доранд. Истеҳсолу тақмиси нерӯи барқ, газ ва об дар раванди афзоиш мебошанд, ки дар солҳои алоҳида зиёдшавии онҳо тибқи рақамҳои ҷадвали 1, мушоҳида мегардад, ки дар ин росто, корхонаю НБО-ҳо низ зиёд гардида истодаанд.

Таҳлили ҷадвали 1, натиҷаҳоеро инъикос мекунад, ки дар аксар ҳолатҳои камшавии корхонаҳои санотӣ ба ҳақми истеҳсолоти молҳои саноатӣ бетаъсир боқӣ мемонанд. Дар аксар ҳолат шохиди аксул амал гаштем, ки адади корхонаҳои саноати зиёд гаштаанду, ҳақми истеҳсолот коҳиш ёфтааст. Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки стратегияи идоракунии бозорҳои молии кишвар бояд бо корхонаҳои саноатӣ истеҳсолии кишвар алоқамандии зич дошта бошад. Стратегияи нави идоракунии бозорҳои молӣ ба ҳадафҳои стратегияҳои корхонаҳое, ки дар кишвар мавҷуд мебошанд бояд ҷавобгӯ бошад. Зеро, корхонаҳои саноатӣ истеҳсоли мебошанд, ки бозорҳои молии кишварҳо бо молҳои хушсифат ва хизматрасониҳои баланд сифат таъмин мекунанд. Дар доирари омӯзиши таҳияи нави стратегияи идоракунии бозорҳои молии кишвар ва тақамули механизмҳои он якҷанд ақидаю андешаҳоро таҳлил хоҳем кард.

Дар замони муосир шарт ва имкониятҳои тичоратӣ дар бозор молии ҷаҳон ва минтақаҳои гуногун куллан тағйир ёфтааст. Механизмҳои бозор, ки бояд аз тарафи давлат ё корхонаҳои алоҳида мудирӣ ва танзим карда шаванд, қариб ки онҳо худкор гардидаанд. Бештар ба онҳо омилҳои беруна таъсир намуда истодаанд. Истеъмолчиён дар рушди бозорҳои молӣ саҳми арзанда дошта, дар замони муосир онҳо бештар ба консепсияи сифати молҳо диққати маҳсусу дода истодаанд. Технологияҳои рақамӣ ва татбиқи онҳо дар ғайриқарор бозорҳои молӣ густурда буда, истеъмолчиён имконият пайдо намуданд, ки дилхоҳ молро аз бозорҳои ватанӣ, хориҷӣ ва минтақавӣ супориш дода, онро харидорӣ кунанд. Корхонаҳое, ки метавонанд дар ингуна бозорҳо лидер гарданд, танҳо бояд консепсияи сифати моли худро беҳтар кунанд. Онлайн савдо дар замони муосир яке аз каналҳои ба ҳисоб меравад барои

харидории мол ва хизматрасониҳо бештар истифода мешавад, ки босуроаати баланд рушд дорад. Дар бахши мазкур, пешравии зиёд буда, қариб 10% молҳои чакана дар ИМА ва 15% дар Бритонияи бузург маҳз бо воситаи онлайн савдо ба роҳ монда шудааст. Мутахассисон чунин андеша доранд, ки дар солҳои охир аз чор се ҳиссаи савдо дар ҷаҳон ба воситаи интернет порталҳо амалӣ мегардад [4]. Сатҳи нарх ё арзиши мол аллакай ба истеъмолиён таъсиргуздор нест, танҳо дар замони мусоир сифати мол дар ҷои аввал мебошад. Чун омилҳои молиявӣ нишон додаанд, ки пул ва воситаҳои пулӣ ақаллияти худро нисбати молҳои хушсифат аз даст дода истодаанд. Аз ин лиҳоз, аҳолии башар тақя ба молҳои хушсифат намуда, талаботи худро қонеъ намуда истодаанд.

Наумов В.Н. корҳои илмӣ худро дар самти фуруши молу маҳсулот дар бозорҳои молӣ анҷом дода, чунин андеша мекунад, ки стратегияи идоракунии муносибат бо харидорон барои он равона карда шавад, ки ҳамаи харидорон “харидорони худӣ” доништа шаванд, ки ин шакл фикрҳои яке стратегияҳои нави функсионалии бозори молӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси принципҳои он, молҳо дар бозор бо таври васеъ пешниҳод карда мешавад. Стратегияи пешниҳоднамудаи муаллиф аз зинаҳои зерин иборат мебошад [6]: муайян намудани ҳадафҳои стратегияи дар бозор зимни фуруши молу маҳсулот ва таҳлили стратегияи омилҳои дохила ва берунае, ки ба ҳаҷми савдо ва ҳалати бозори молӣ таъсиргуздор мебошанд; коркард ва арзёбии ҳамназариҳои стратеги дар бозор ва интихоби стратегияи мукамал ва коркарди минбаъдаи он; корнамои намудани стратегияи интихобгардида дар бозор ва бардошти натиҷаҳои интихобӣ.

Вобаста ба ин андешаҳои муаллифбояд қайд кард, ки зинаҳои мазкур барои пурра идоракунии бозори молӣ имконият наменданд, ки бозори молӣ аз ҷиҳати идоракунии механизмҳои он танзим карда шавад. Яке аз принципҳои муҳим бояд он доништа шавад, ки дар бозор механизмҳои он бояд аз тарафи давлат ё корхонаҳо алоҳидаи давлат мунтазам идора карда шаванд. Олимони соҳаи зимни, омӯзиши стратегияҳои гуногуни бозорҳои молӣ, стратегияи дигарери пешниҳод мекунанд, ки он бештари ба бозорҳои молии электронӣ вобаста мебошад. Аксари онҳо зимни омӯзиши масъалаи мазкур қайд мекунанд, ки бозори савдои интернетӣ хусусияти ба худ зос дошта, аз бозорҳои анънавии иқтисодӣ куллан фарқ мекунанд, ки барои мудирӣ ва танзими он стратегияи электрони зарур мебошад. Стратегияи бозори мазкур дар асоси нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод мекунанд: мавҷуд набудани географияи харидор ва фурушанда; наздикии агентҳои савдо бо воситаи технологияҳои рақамӣ ё интернет платформаҳо; тағйир зуди шакли мол бо дарҳости харидор ва пешниҳодҳои он нисбати мол; диверсификацияи фаъолияти бозори молӣ; афзоиши муҳими технологияҳои логистӣ ва хизматрасониҳои логистӣ; коҳишҳои хароҷот барои ҳар як мол бар ивази ихтисори ҳаҷми он; коҳишҳои сатҳи хароҷотҳои маркетингӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, ё ҷойгир намудани маълумотҳои доир ба мол дар сайтҳои интернетӣ [5]. Вобаста ба ин дар дабири илмӣ, қайд мегардад, ки зимни таҳияи стратегияи мудирӣ бозорҳои молӣ ва корхонаҳо, эҳсосоти харидорон ба инобат гирифта шаванд. Яъне, пешниҳод гардидааст, ки харидорони замони муосир, зимни интихоби мол дар бозорҳо бештар ба эҳсосоти худ баворӣ намуда, тақя ба он мекунанд, ки дар баробари арзишмандии моддии моли харидориашон, соҳиби эҳсосоти нав ҳам гарданд [7].

Коршиносе дигари соҳаи пешниҳод мекунад [2], ки зимни таҳияи стратегияи идоракунии ё такомули механизмҳои бозори молӣ бояд корхонаҳои тичоратӣ дар бозор стратегияи мизочалбкунандаро истифода баранд. Истеъмолиёни бозорҳои молӣ тақя ба он мекунад, ки барои моҳо ва хизматрасониҳои муҳим ва зурури пардохт намуда, талаботҳои худро қонеъ гардонанд. Ҳамчунин, дар бозорҳои моли бояд платформаҳо, кнасб карда шаванд, ки истеъмолиён бо истифода аз онҳо, вақти худро сарфа намуда, молҳои зарури зудтар пайдо намуда харидорӣ кунанд. Чунин услуб метавонанд дар рушди муносибатҳои бозори катализатор шуда, механизмҳои онро дар сатҳи зарури идора ва танзим кунанд.

Ҷанбаҳои асосии таҳияи стратегияи доир ба рушди бозорҳои молӣ ва идоракунии механизмҳои бозори мазкур корҳои илмӣ амалӣ гардида истодааст. Дар доираи як тадқиқоти

илмӣ пешниҳод карда мешавад, ки яке аз чанбаҳои сустрешкунанда бозорҳои молӣ ва хизматрасониҳо мухталиф инҳо ба шумор мераванд [2]:

– дар сатҳ ва сифати зарури пешниҳод нагардидани молҳо ва хизматрасониҳо, ки истеҳсолгарон маҳаллӣ, ки ба сегментҳои алоҳидаи бозори озуқаворӣ алоқаманд мебошанд;

– норасоии захираҳои молиявӣ инвестиционӣ дар сатҳи минтақаҳо ва маҳаллҳо ва заиф будани ҷабди инвестиционӣ дар самти ҷорӣ намудани технологияҳои муосир зимни истеҳсоли молҳои озуқаворӣ ва дигар шаклҳои хизматрасониҳо;

– мавҷуд набудани марказҳои логистӣ дар шаҳру ноҳияҳо ё деҳаҳо баро нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ;

– самаранок набуда механизмҳои пешниҳод молҳои истеҳсолгардидаи корхонаҳо маҳаллӣ дар бозорҳои минтақа ва марказӣ, баланд будани арзиши интиқоли молҳои истеҳсолгардида ба бозорҳои молии минтақа ва марказӣ;

– рақбатпазир набудани моҳии истеҳсолнамуда корхонаҳои ватанӣ дар бозорҳои молӣ ва озуқаворӣ;

– васеъ истифода нашудани усулҳои муосиртаҳлил дар ҷабди корхонаҳои тичроатӣ, ки бевосита дар бозорҳои молӣ ҷабди доранд, дурутс пешниҳоди накардани сатри рушди бозорҳои молӣ ва таҳлили нодурусти хоҳиши ва завқмандии харидорон;

– нуфӯз надоштани истеҳсолгар дар минтақа ё корхонае, ки ба истеҳсоли мол ва пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун машғул мебошад, мавҷуд набудани воситаҳои коммуникатсия;

– мавҷуд набудани инфрасохторҳои бозор ва рушди нафти сохтори таркибии онҳо.

Зимни таҳияи стратегияи ташаккули бозорҳои молӣ пешниҳод карда шудааст, ки самтҳои зерин бояд рушд дода шаванд:

– васеъ намудани шакл ва шумори молҳо, таъмини беҳатарии мол ва хизматрасониҳо бо воситаи баланд бардоштани сифати он дар бозорҳои озуқаворӣ ва молӣ;

– фаромнамоии шартҳои мусоид барои рушди истеҳсолоти маҳаллӣ ва нерӯ бахшидани корхонаҳои истеҳсолгари маҳсулоти кишоварзӣ;

– муттаҳидгардидани иқтисодӣ иҷтимоии минтақа ҷабди баланд бардоштани иқтисоди истеҳсолии он, ҳалли мушкилоти истеҳсоли молҳо, ҳамвор сохтани шароити мусодит барои истеҳсолот ва пешбурдани сиёсати молӣ дар бозорҳои молии дигар;

– бунёди марказҳои ва каналҳои логистӣ барои нигоҳдорӣ, коркарди молҳои соҳаи кишоварзӣ ва ташкили фуруши яклӯхти онҳо.

Зимни гуфтаҳо боло, бояд қайд кард, ки дар ҳақиқат як аз муаммоҳои, ки дар сатҳи маҳаллҳо ё минтақаҳо то ба ҳол мушоҳида карда мешавад ин мавҷуд набудани марказҳои логистӣ мебошанд, ки иқтисоди бозори молиро паст мекунад. Бунёд ингуна марказҳо метавонад ба баланд бардоштани ҷабди бозорҳои молӣ бо воситаи саривақти расонидани молҳои серталаб, мусоидат кунад. Ҳамчун ингуна мазказҳо метавонад сабаб он гарданд, ки арзиши маҳсулот дар бозорҳои молӣ поин оварда, ба ин васила иқтисоди харидории аҳоли боло бурда мешавад. Марказҳои логисти ҳамлу нақли молҳо ба зиммаи худ мегиранд, ки ин ба хоҳиши нархҳо бояд мусоидат кунад.

Ҳамин тавр, зимни таҳлили масъалаҳои тақмили стратегияи ташаккул ва рушди бозори молӣ дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хулоса ва пешниҳод зерин зарур доништа мешаванд.

1. Таҳлилҳои назариявӣ самти мазкур нишон дод, ки ташаккули муносибатҳои бозорӣ таърихи кӯҳан дошта, якҷанд марҳилаҳои рушди рои сар намуд, дар замони мусоир бошад ингуна муносибатҳои дар раванди рақамикунонӣ ва тадбиқи технологияи рақамӣ уарор доранд.

2. Ҷабди пурра омӯхтани муносибатҳои бозорӣ ва шаклҳои пайдоиши онҳо, дар мақолаи мазкур якҷанд расмҳо ва ҷадвалҳои таҳлил пешниҳод гардидааст, ки дар асоси

андешаҳо ва фарзияҳои онҳо, имконият мебошад, ки муносибатҳои бозорӣ ва масъалаҳои такмили онро дида баромада шавад.

3. Таҳлили стратегияҳои мавҷуда идоракуни ва рушди бозорҳо молӣ нишон медиҳанд, ки дар шароити мусоир аксари механизмҳои онҳо ба тағйиротҳои охиринаи бозорҳо муносиб набуда, тақимиро талаб доранд. Вобаста ба ҳолати музкур, чунин меҳисобем, ки барои ташаккули минбаъда ва фаъолияти пурсамарӣ бозорҳо молӣ дар кишвар таҳияи стратегияи нави рушд бо назардошти СМТ то даври солҳои 2030 пешниҳод гардита сохтор ва механизмҳои асосии он муайян карда мешавад.

4. Ба андеша мо, стратегияи нави рушд дорои хусусиятҳои муосир буда, барои рушди бозорҳои молӣ ва тақиму тақомулӣ механизмҳои идоракуни ва танзими он бояд равона карда бошад.

5. Ҷиҳати такмили стратегияи мудирияти бозорҳо мешниҳод карда мешаванд: васеъ намудани шакл ва шумори молҳо, таъмини беҳатарии мол ва хизматрасониҳо бо воситаи баланд бардоштани сифаоти он дар бозорҳои озуқаворӣ ва молӣ; фаромнамоии шартҳо мусоид барои рушди истеҳсолоти маҳалӣ ва нерӯ бахшидани корхонаҳои истеҳсолгари маҳсулоти кишоварзӣ; муттаҳидгардидани иқтисодию иҷтимоии минтақа ҷиҳати баланд бардоштани иқтисодии истеҳсолии он, ҳалли мушкилоти истеҳсоли молҳо, ҳамвор сохтани шароити мусодит барои истеҳсолот ва пешбурдани сиёсати молӣ дар бозорҳои молии дигар.

АДАБИЁТ

1. Ар-Рози Абу Бакр. Духовная медицина.- Душанбе: Ирфон, 1990 – 88 с.
2. Гапоненко Т.В. Формирование стратегии управления взаимоотношениями торговых организаций с покупателями//Вестник Алтайской академии экономики и права № 3 Часть 2 2019. С.38-46.
3. Капитал / К. Г. Маркс – «Public Domain», 1867.
4. Кузьменко Ю.Г., Власова А.Е. Анализ тенденций развития торговли как вида предпринимательской деятельности: опыт России и США // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». – 2017. – Т. 11. – № 1. С. 123-129.
5. Михайлюк М.В. Отличительные особенности развития системы товародвижения в стационарной торговле и интернет-торговле // Школа Науки. – 2018. – № 5 (5). – С. 12-18.
6. Наумов В.Н. Управление взаимодействием в системе сбыта: теория, методология, стратегии. – СПб.: Изд-во «Политехника», 2011. – 289 с.
7. Петренко Е.С. Построение универсальной маркетинговой модели выбора эмоциональных продуктов // Управленец. – 2017. – № 5 (69). – С. 34-39.
8. Понятия рынка, причины возникновения и функционирования рынка. Классификация и виды рынков. Положительные и отрицательные стороны рынка [электронный ресурс], режим доступа: <https://www.studfile.net/> (дата обращения: 20.05.2023).
9. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020/ ҶДММ “Контраст” ш. Душанбе, 2016. Саҳ 60-67.
10. Семина Л.А. Сущность рынка и условие его возникновения // Экономика и бизнес: теория и практика, 2017. С.92-95.

Султонзода Ч.У.

НОБАРОБАРИИ ТАҚСИМИ ДАРОМАД ВА САРВАТИ АҲОЛӢ: АСОСӢОИ ОБЪЕКТИВӢ ВА РОӢӢОИ КАМ НАМУДАНИ ОН

Дар мақола омилҳои асосии таъсиррасон ба дараҷаи тақсими нобаробари неъматҳо, ки дар тафовути ҳиссаи даромади миллие, ки аз ҷониби гурӯҳҳои гуногуни аҳоли гирифта мешаванд, баррасӣ шудааст. Диққати махсус ба фарқи байнидавлатии дараҷаи нобаробарӣ, ки бинобар фарқи ҳаҷми даромади милли ва усулҳои тақсими он ба миён омадаанд, дода мешавад. Инчунин мавқеи даромад ва моликият дар тафриқаи дараҷаи некуаҳволии аҳоли таҳлил гардидааст. Қайд карда мешавад, ки ба дифференциатсияи дараҷаи некуаҳволии аҳоли назар ба даромади гуруҳҳои алоҳидаи одамон бештар сарвати онҳо таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: даромад, сарват, музди меҳнат, даромад аз моликият, сармоя, некуаҳволии аҳоли, омилҳои истеҳсолот, тақсими омилӣ, адолати иҷтимоӣ, табақаи миёна.

Султонзода ДЖ.У.

НЕРАВЕНСТВО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ И БОГАТСТВА НАСЕЛЕНИЯ: ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ И ПУТИ И УМЕНЬШЕНИЯ

В статье рассматриваются основные факторы, влияющие на степень неравномерности распределения благ и проявляющийся в различии долей национального дохода, получаемых разными группами населения. Особое внимание уделено межстрановым различиям в степени неравенства, обусловленные различиями уровней национального дохода и способов его распределения. Акцент сделан на исследовании роли доходов и имущества в дифференциации уровня благосостояния населения. При этом отмечено, что на дифференциации уровня благосостояния населения больше всего влияют богатства, чем доходы отдельных групп индивидов.

Ключевые слова: доход, богатство, заработная плата, доход от собственности, капитал, благосостояние населения, факторы производства, факторное распределение, социальная справедливость, средний класс.

Sultonzoda J.U.

INEQUALITY OF INCOME AND WEALTH OF THE POPULATION: OBJECTIVE NECESSITY AND WAYS AND REDUCTIONS

The article examines the main factors influencing the degree of uneven distribution of benefits and manifested in the difference in the shares of national income received by different groups of the population. Particular attention is paid to cross-country differences in the degree of inequality due to differences in levels of national income and methods of its distribution. The emphasis is on studying the role of income and property in differentiating the level of well-being of the population. It is noted that the differentiation of the level of well-being of the population is influenced more by wealth than by the income of individual groups of individuals.

Key words: income, wealth, wages, property income, capital, welfare of the population, factors of production, factor distribution, social justice, middle class.

Моҳияти иқтисоди бозор аз он иборат аст, ки аксар амалкундадгони тавлидоти маҳсулотҳо вобаста ба сахмашони дар истеҳсолот манфиатҳои лозимаро ба худ гирифта, ҳолати молиявиашонро боло мебаранд. Табиист, ки на ҳамаи омилҳои истеҳсолот самаран

якхела доранд ва ҳиссаи онҳо дар истехсоли неъматҳои моддӣ гуногун аст. Аз ин ру, зарурати объективии нобаробарӣ дар тақсими даромад ва сарват дар байни аъзоёни ҷомеа ба миён меояд, ки тадқиқоти дахлдорро талаб мекунад.

Барои муайян намудани хусусиятҳои ташаккули некуаҳволии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд омилҳои нобаробарии тақсими даромад ва сарват, зухуроти онҳо дар ҷумҳурӣ, инчунин чораҳои ҳукумат дар бобати паст кардани дараҷаи дифференсиатсияи (нобаробарии) даромадҳои аҳоли баррасӣ гарданд. Барои пурра равшанӣ даровардан ба ин масъала аввал моҳияти иқтисодӣ ва мазмуни дифференсиатсияи даромадҳои аҳолиро баррасӣ менамоем.

Таҳти тафриқаи даромадҳо натиҷаи тақсимои даромадҳо, ки низоми мавҷудаи муносибатҳои истехсоли объективона муайян карда, дараҷаи нобаробарии тақсимои неъматҳо ифода намуда, дар тафовути ҳиссаи даромади миллие, ки гурӯҳҳои гуногуни аҳоли гирифтаанд, зоҳир мегардад, фаҳмида мешавад [12, с. 21-23].

Муқоисанокии манбаи даромади аҳоли бештар имкон медиҳад, ки табақаҳо дар ҷомеа муайян гардад ва ба ин васила ҷудо намудани таркиби аҳоли муайян карда шаванд. Аз ин ҷост, ки иқтисодонҳо даромади аҳолиро ҳамчун дараҷаи баландравӣ ё баръакси макроиқтисоди ро пайванд мекунанд.

Дар тарафи дигар, дар байни камтаъминон шахсоне ҳастанд, ки қобилият, маълумот ва таҳассусшон паст буда, молу мулк надоранд, инчунин маъҷубон, пиронсолон, бекорон ва ҳоказо мебошанд. Паси сар накардани ин раванд ногузирии даромаднокии аҳолиро пешгӯӣ намуда, марҳилаҳои мураккаби онро тавсиф менамояд.

Даромад ва касри он равандест, ки ба воситаи усулҳои мушаххас ва инноватсионӣ идора карда мешавад.

Ташаккули ҷудонамоии сарвати аҳоли ба воситаи механизмҳои муайян, дар ҳолати муайян ва боназардошти маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманд тасниф гардида, оқибат ҳамчун принсипи бозорӣ баромад менамояд.

Дар шароити муосир тафриқабандии даромади аҳоли ҳамчун принсипи асосии расидан ба мақсадҳои мувофиқ мебошад. Таркиби даромади аҳоли маҷмӯи тадбирҳои тақозо менамояд, ки аз ҷониби субъектони иқтисодӣ роҳандозӣ карда мешавад. Аз ин ҷост, ки иддае аз олимони соҳаи иқтисод тадбирҳои саривақтиро бобати расидан ба ҳадафҳои мақсаднок дар самти баландбардории даромаднокии аҳоли мебинанд.

Рушди даромаднокии аҳоли аз омилҳои зерин вобастагӣ дорад:

- қобилияти меҳнати аҳоли;
- мавҷуд будани захираҳо;
- дараҷаи баланди таҳассусӣ;
- ташаккули фазои озодии сармоягузорӣ;
- мавҷудияти технологияҳои инноватсионӣ;
- ташаккули бозори меҳнат;
- баландравии шуғли пурмаҳсул;
- коҳиши сатҳи бекорӣ;
- пайдошавии заминаи пуриқтисодӣ ҳуқуқӣ;
- дастгирии давлатии фаъолияти соҳибдорӣ

Аз ин ҷост, ки дар шароити муосир тақсимои ниҳии даромади миллий, ки дар ҷараёни аз нав тақсим кардани он, пеш аз ҳама, ба воситаи бучети давлатӣ (низомии андозҳо, трансфертҳои иҷтимоӣ, дотатсия, имтиёзҳо ва ғайра) ташаккул меёбад, аҳамияти калон пайдо мекунад. Ин азнавтасимкунии ниҳой аст, ки гурӯҳҳои алоҳида ва шахсони алоҳидаро ҳавасманд менамояд, зеро он некуаҳволии онҳоро муайян мекунад.

Фарқият байни кишварҳо дар дараҷаи нобаробарии даромадҳо дар доираи назарияҳои модернизатсия, вобастагӣ, фарқиятҳои сиёсӣ, экологӣ-эволюционӣ ва синтетикӣ шарҳ дода мешаванд [5, с. 112-114].

Мувофиқи ақидаи олимони нобаробарии даромаднокии аҳолии тақозои амалҳои бештарро дар ин росто менамояд. [5, с. 112].

Ба фикри мо, барои баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии ташкили корхонаҳои саноатӣ ба салоҳии кор ҳоҳад буд. [6, с. 23].

Шарҳи даромаднокии аҳолии хусусияти объективиро ба худ доро мебошад. [9, с. 277].

Механизми ташаққули танзими давлатии шуғл бояд тибқи меъёрҳои мушхасас роҳандозӣ карда шавад. [16, с. 246].

. Дороиҳои молиявӣ – ин пули нақд, суратҳисобҳои амонатӣ ва коғазҳои қиматнок мебошанд [16, с. 246-248]. Азбаски тамоми навъҳои сарват дорои қобилияти тавлиди даромад мебошанд, ки баргардонидани сарват аст, пас сарват захира аст ва даромад ҷараён аст.

П. Самуэлсон ва В. Нордхаус тақсимои дороиҳои моддӣ ва молиявиро замиринаи фароҳамсозии шароит ҷиҳати рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мебинанд. [16, с. 248].

Дар Британияи Кабир 1 % аҳолии сардаромад 21 % тамоми сарвати шахсӣ доранд ва 80 % аҳолии танҳо сеяки сарвати миллиро дар даст доранд [3, с. 120].

Дар кишварҳои мутараққӣ сарват нисбат ба даромад нобаробартар тақсим карда мешавад ва моликият ба коғазҳои қиматнок (саҳмияҳо ва вомбаргҳо) ҳатто нисбат ба сарват дар маҷмӯъ нобаробартар тақсим карда мешавад. Инро тадқиқоти Э. Гидденс ошкор намудааст. Вай назарияҳои гуногуни стратификацияро дар ҷомеаҳои муосир таҳлил намуда, қайд мекунад, ки дар Британияи Кабир 1 % аҳолии сардаромад 75 фоизи саҳмияҳои корпоратсияҳои хусусӣ ва 5 % ин табақа 90 % саҳмияҳои умумии онҳоро дороанд. Агар соли 1985 соҳиби саҳмияҳо 14 фоизи аҳолии бошад, соли 1987 - 20 фоизи аҳолии саҳм дошта бошанд, пас соли 1989 ҳамагӣ 5 фоизи аҳолии соҳиби саҳмияҳо буданд. Аксарияти онҳо саҳмияҳои хурд доштанд (аз рӯи нархҳои соли 1987 камтар аз 1000 фунт стерлинг) [3, с. 121].

Умуман, қайд намудан лозим аст, ки низоми бозорӣ ба онҳое даромади хеле калон меорад, ки миқдори зиёди захираҳои моддӣ, сармои калон ва захираҳои замин доранд. Бо ихтиёрдории сармои бештар ин хонаводаҳо ҳаҷми бештари маҳсулоти миллиро соҳиб мешаванд. Дигар аъзоҳои ҷамъият, ки захираҳои моддӣ ва ё қобилияти кам доранд, ё сармои инсонии заифро (захираҳои меҳнати ғайрииқтисос ва нисбатан каммаҳсул) дороанд, даромади нисбатан ками пулӣ ва мувофиқан ҳиссаи ками маҳсулоти миллиро мегиранд. Муганосибан, доштани захираҳои моддӣ ё қобилият, малакаи дониши муайян боиси тафовути мувофиқи сатҳи даромад ё зиндагии афрод мегардад. Дар мамлакатҳое, ки дараҷаи тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ тақрибан якхелаанд, хусусиятҳои асосии нобаробарии даромадҳо тақрибан якхелаанд (табақаи миёна тақрибан 40%-и даромади умумиро дорост), вале нобаробарии сарватҳо метавонад ба таври назаррас фарқ кунад. Масалан, муқоисаи ду кишвари пешрафта (Британияи Кабир ва ИМА) нишон дод, ки нобаробарии сарватҳо дар ҷомеаи англисӣ аҳамияти бештар дорад (ниг.: Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 – Тақсимои сарват дар ИМА ва Британияи Кабир, %*.

Фои аз шумораи умумии оилаҳо	Баробарии мутлақ	Нобаробарии мутлақ	Тақсимои воқеии сарвати умумӣ	
			ИМА	Британияи Кабир
0	0	0	0	0
20	20	0	0	0
40	40	0	2	0
60	60	0	8	1
80	80	0	26	10
100	100	100	100	100

Сарчашма: Самуэльсон, П.А. Экономика / П.А. Самуэльсон. - М.: 1997. – Т. 1. - С. 110.

Ин пеш аз ҳама бо фарқи сохти чамъиятии ин ду чамъият шарҳ дода мешавад. Ба ҷомеаи Бритонияи Кабир табақабандии бештари иҷтимоӣ ва ҳаракати камтари иҷтимоӣ нисбат ба ҷомеаи Амрико хос аст. Агар дар Британияи Кабир қисми зиёди моликият дар дасти магнатҳои саноатӣ бошад, пас дар ИМА қисми муайяни сарват ба синфи миёна рост меояд. Дар муқоиса бо Британияи Кабир, табақаи миёнаи ИМА дар хонаҳое, ки онҳо доранд, дорои арзиши бештари соф мебошанд. Барои аксари хонаводаҳои амрикоӣ, хонаи оилавӣ яке аз дороиҳои муҳимтарини онҳост. Дар айни замон, 64 % хонаводаҳои ИМА соҳиби хона мебошанд.

Дар низоми иҷтисодии маъмурию фармонфармоӣ дараҷаи дифференсиатсияи даромад нисбат ба нишондиҳандаҳои мувофиқи мамлакатҳои иқтисоди бозорӣ паст буд. Сарчашмаҳои даромад хусусияти омилӣ надоштанд (асоси онҳо шакли давлатии моликият буд). Сарфи назар аз тафовутҳои мавҷудаи сабабҳои нобаробарии даромадҳо дар иқтисодиёти сотсиалистӣ ва бозорӣ, қайд кардан зарур аст, ки «паст кардани» дараҷаи дифференсиатсияи даромадҳо дар иқтисодиёти маъмурию фармонфармоӣ бо истифода аз ҳамон усулҳое, ки дар иқтисоди бозорӣ амалӣ мегарданд (ба воситаи танзими музди меҳнат, инчунин ба воситаи низоми аз нав тақсимкунӣ, ки вазифаи онро дар он вақт фондҳои чамъиятии истеъмоли) роҳандозӣ мешавад. Сарфи назар аз он ки афзоиши босуръати фондҳои давлатӣ нисбат ба фонди музди кор, ки тамоилҳои баробаркуниро пурзур менамояд, дифференсиатсияи даромад ҳануз ногузир буд. Принсипи нобаробарӣ дар ҳуди низоми тақсимот - дар шакли тақсим аз рӯи меҳнат, инчунин дар шакли ташаққули ибтидоӣ ва дуумдараҷаи даромади коргарон ҷойгир карда шудааст. Дар давраи тақсимоти аввала даромади коргарони соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ (музди меҳнат ва пардохти меҳнати колхозчиён), баъдан дар давраи тақсимоти такрорӣ даромади коркунони соҳаҳои ғайриистеҳсоли (музди меҳнат, нафақа, ёрданпулӣ, стипендия ва дигар пардохтҳо аз фонди чамъиятии истеъмоли) муайян карда мешаванд. Аммо муносибати «баробарӣ» ба тақсимот ба омилҳои институтсионалӣ (иерархияи давлатӣ, роҳҳои тақсимкунии пушида, фондҳои чамъиятии истеъмоли) вобаста буд [8, с. 64-67; 11, с. 203; 14, с. 25-26; 15, с. 57].

Дар ҷараёни гузаштан ба иқтисоди бозорӣ дифференсиатсияи даромади аҳоли хеле афзудааст. Агар дар соли 1986 коэффисиенти дифференсиатсияи детсилии даромади софи дарихтиёрдошта дар ИҚШС 3,3 бошад, пас дар соли 2015 дар Тоҷикистон ба 7,8 баробар буда, индекси Джини дар ҷумҳурӣ дар ин сол ба 0,34 баробар буд [10].

Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ дар модели тақсимоти даромад тағйироти сифатӣ ба амал омад, ки боиси хеле зиёд шудани нобаробарӣ гардид. Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳое шомил аст, ки дараҷаи тафовути даромад ниҳоят баланд аст: дар соли 2015 индекси Чини ба 0,34 баробар буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи тақсимоти нобаробарии даромад пас аз Бразилия, Чили, Мексика ва давлатҳои Африқо ҷойгир аст, ки дар онҳо 10 % аҳолии камбизоат аз 0,9 то 1,4 % ва сарватмандтарин гурӯҳи 10 % аз 42,8 то 47,6 фоизи даромадро дороанд [10].

Ба модели тоҷикии тақсимоти даромад сатҳи пасти даромади умумӣ ва дараҷаи баланди нобаробарӣ дар тақсимоти он хос аст; ноустувории сохти иҷтимоии чамъият; дараҷаи пасти вазъияти молиявии табақаҳои миёна (ҳаҷми умумии даромади пулии панҷаки сеюм ва чорум ҳамагӣ 35 фоизи даромадро ташкил медиҳад, ҳол он ки дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда на камтар аз 38-40 фоиз аст). Гуфтан кифоя аст, ки сарватмандтарин гурӯҳи панҷум 55 фоизи даромади умумии пулии аҳолиро дар бар мегирад, ки ин аз ташаққули нопурраи синфи миёна дар Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Сабабҳои дараҷаи ниҳоят баланди тақсимоти нобаробарии даромад дар давлатҳои ИДМ асосан хусусияти системавӣ доранд. Ғайридавлатигардонии моликият дар шакли хусусигардонӣ ба тақсими ибтидоии сармоя ва даромади пулӣ таъсири ҳалқунанда расонд. Ҷараёни номукаммали демократиконии муносибатҳои моликиятӣ ба аз нав таҷсим кардани даромад ва сарват ба фоидаи табақаҳои миёна ва камдаромад таъсири калон намерасонад [1, с. 19; 2, с. 19-22].

Азнавтақсимкунии моҳияти асосиро барои рушди иқтисодӣ дар худ таҷассум менамояд. [4, с. 15-20; 7, с. 7-13].

Барҳам додани механизми пештараи танзими давлатии музди меҳнат ва номукаммалии механизми нав боиси дифференсиатсияи хеле зиёди музди меҳнат (дар сатҳи минтақаҳо, дар доҳили минтақаҳо, байни соҳаҳо, дар доҳили соҳаҳо, дар доҳили як касби корӣ) гардид.

Ба вучуд омадани бозори меҳнат (ба ҷои тақсимои пештараи нақшавии захираҳои меҳнатӣ) ва пайдоиши бекории ошкоро, ки миқёс ва давомнокии он аз ҳисоби кам шудани ҳаҷми истеҳсолот дар давоми якчанд сол зиёд шуда, боиси дифференсиатсияи боз ҳам бештар дар дараҷаи зиндагонии одамон гардид.

Азнавтақсимкунии инфлятсионии даромад ва нобаробар паст шудани даромади ҳақиқии гуруҳҳои гуногуни аҳолии нобаробарии даромад ва тақсимои неъматхоро хеле зиёд кард. Дар марҳалаи ибтидоии ислоҳот баланд шудани нархи молҳои ниёзи аввала (манзил, озуқаворӣ, хизмати коммуналӣ ва нақлиёти ҷамъиятӣ) ва баъдан ба хизматрасонии соҳаҳои тандурустӣ, маориф ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ боиси тафовути зиёди истеъмоли мол дар байни хоҷагиҳо гардид.

Механизми номукаммали индексатсия, ки барои танзими азнавтақсимкунии воқеии даромад пешбинӣ шудааст, дар тамоми давраи ислоҳот масъалаҳои барҳам додани нобаробарии даромадхоро ҳал накард. Индексатсияи воқеӣ бештар нақши созиши сиёсиро бозида, аз ҳаҷми бӯҷет вобаста буд ва табиатан хусусияти нобаробарӣ дошта, имкон намедод, ки қобилияти харидории даромадҳо дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шавад, махсусан барои категорияҳои каммуздгирандаи коргарон, нафақахӯрон ва гурӯҳҳои даромад.

Кам кардани ҳаҷми ёрдампулӣ ва субсидияҳои, ки пештар давлат ба гуруҳҳои камдаромад барои нигоҳ доштани дараҷаи истеъмоли онҳо равона мекард, омилҳои дигари афзоиши дифференсиатсияи даромадҳо буд. Сиёсати камсамари андозбандӣ дар муқоиса бо кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ноустувор ва таъсири ночизи баробарсозии сатҳи зиндагии одамонро тавсиф менамуд. Андозҳои прогрессивии аз даромадҳои шахсони воқеӣ гирифташаванда ба ҷои кам кардани тафовути даромадҳо самараро манфӣ медоданд. Қисми зиёди даромадҳои пулӣ аз андозбандӣ пинҳон карда мешуданд, ки ин на танҳо имконияти аз нав тақсим кардани даромадро аз гуруҳҳои сердаромад ба табақаҳои камдаромади аҳолии маҳдуд мекард, балки нобаробариро боз ҳам зиёдтар менамуд.

Ҳамин тавр, аз як тараф, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар давлатҳои иқтисодии бозорӣ тафриқаи даромад ва моликият воқеияти ба таври объективӣ муқарраргардида мебошад, ки пеш аз ҳама, ба нобаробарии моликият ба омилҳои истеҳсолот вобаста аст. Дараҷаи даромади шахсони алоҳида ва хоҷагиҳо аз рӯи миқдори боигариҳо муайян карда шуда, афзоиши сарват ба афзоиши даромади ҷорӣ таъсири бевосита мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, сарват нисбат ба даромади пулӣ нобаробартар тақсим карда шудааст ва дороиҳо – ҳатто аз боигарӣ ҳам дар маҷмӯъ нобаробартар мебошад.

Аз тарафи дигар, тақсимои ниҳоят нобаробарии даромад ва боигарӣ натиҷаи номукаммалии сиёсати институтсионалии давлат дар шароити татбиқи ислоҳоти бозорӣ мебошад. Азбаски музди кор ва трансфертҳо манбаи асосии даромади аксарияти аҳолии мебошанд, қайд кардан зарур аст, ки дифференсиатсияи даромади қисми асосии аҳолии бештар аз ҳисоби тафриқаи музди меҳнат ва ҳаҷми ками трансфертҳои иҷтимоӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, таҳлили гузаронидашуда собит месозад, ки:

- нобаробарӣ дар тақсимои даромад ва боигарӣ зарурати объективӣ мебошад;
- ба кишварҳои пешрафта нисбат ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ сатҳи нобаробарии пасттар хос аст, зеро дар он ҷо ҳаҷми даромади миллий баландтар аст ва механизми тақсимои аввалия ва дуҷумии даромад одилона аст; тамоюли нобаробарии боигарӣ (аз ҷумла, моликияти саҳомӣ) назар ба нобаробарии даромад хеле зиёд аст;

- ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи хеле баланди нобаробарии даромадҳо хос аст, ки дар натиҷаи тағйироти сохторӣ, аз ҷумла, хусусигардонии моликият, номукаммалии механизмҳои тақсимои даромади миллий байни сармоя ва музди меҳнат, азнавтақсимкунии даромад тавассути низоми фискалӣ ба амал омадааст. Мисли давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта,

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ боигариҳо нисбат ба даромад нобаробартар ва дороиҳо нисбат ба сарвати умумӣ нобаробартар тақсим карда мешаванд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои синфи миёнаи нопурра ташаккулёфта тавсиф карда мешавад ва мувофиқан ин мушкилот нобаробарии тақсимои даромад ва сатҳи некӯаҳолии ҷамъиятиро боз ҳам зиёдтар мекунад.

Боиси ифтихор ва сарфарозист, ки Паёмҳои ҳамасолаи Пешвои муаззамии миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саршор аз манфиатҳои миллӣ буда, таҷассумгари дастовардҳои дар тӯли соҳибистиклолӣ ба дастовардаи мардуми сарбаланду шарафманди тоҷик мебошад.

Дастуру супоришҳои мунтазами Пешвои миллат буд, ки имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта дар арсаи ҷаҳонӣ этироф гардидааст. Аз ин рӯ, ҳар фарди худогоҳу хештаншиноси халқи тоҷикро зарур аст, ки тамоми дастуру супоришҳои Сарвари миллатро сармашқи зиндагии хеш қарор дода, саҳми арзандаи худро, ки қарзи фарзандии ҳар яке мову шумо дар назди халқу Ватан мебошад, адо намояд.

Пешвои муаззамии миллат соҳаи санотаро яке аз афзалиятноктарин соҳа арзёбӣ намуда, онро ҳамчун фишанги асосии инкишофдиҳандаи иқтисоди миллӣ ҳисоб намуданд ва тамоми дастовардҳои то инҷониб бадастомада маҳз аз талошҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ сарчашма мегирад.

Дар Паёме, ки имсол 23 декабри соли 2022 ироа гардид, як қатор дастовардҳо дар соҳаи саноат баррасӣ гардида, ҷиҳати инкишофи минбаъдаи ин соҳа ғояҳои илман асоснок пешниҳод карда шуд.

Қайд гардид, ки “тадбирҳои дар самти рушди саноат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа андешидашуда имкон фароҳам оварданд, ки дар панҷ соли охир афзоиши номгӯи маҳсулоти саноатии истеҳсоли ватанӣ ба зиёда аз 40 фоиз расонида шавад” [14].

Дарвоқеъ нишондиҳандаҳои дар Паёми Пешвои миллат ироа гардида, шаҳодат аз он медиҳад, ки маҳсулоти истеҳсолшудаи саноатӣ имрӯзҳо талаботи истеъмолкунандагони дохилро то дараҷае қонеъ намуда, ба ин васила воридоти чунин маҳсулотҳоро аз хориҷи кишвар коҳиш додааст.

Дар давоми ироаи Паём, Пешвои миллат қайд намуданд, ки “дар панҷ соли охир дар ҳудуди кишвар 1382 корхона нави саноатӣ бо фарогирии 15000 ҷойҳои нави корӣ ташкил гардидааст” ва ин нишондиҳанда дараҷи баланди инкишофи ин соҳаро, нишон медиҳад.

Умуман, агар соли 1991 дар мамлакат ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият дошта бошад, пас дар замони соҳибистиклолӣ 2500 корхонаи истеҳсоли бунёд гардида, соли 2022-юм 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият карда истодаанд.

Танҳо соли 2022-юм беш аз 500 коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли бо 6 ҳазор ҷойи нави корӣ ба фаъолият оғоз карданд ва барои то 43 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 мусоидат намуданд.

Ин ҳама нишондиҳандаҳо натиҷаи талошҳои пайвастаи Пешвои миллат буда, инъикоскунандаи сиёсати башардӯстонаи Ҳукумати кишвар мебошад.

Соҳаи саноат имрӯзҳо комилан сифати навро ба худ касб намуда, заминаи муфиди инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро фароҳам овардааст.

Маврид ба ёдоварист, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз захираҳои канданиҳои фойданок бой буда, дорои нодиртарин захираҳои табиӣ мебошад.

Дар давоми баромади хеш Пешвои миллат таъкид намуданд, ки “вале ин нишондиҳандаҳо, бо дарназардошти захираву имкониятҳои кишвар, аз ҷумла ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсоли, захираҳои меҳнатӣ, «энергияи сабз» ва талаботи афзоянда ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мо – саноатикунонии босуръат ҳанӯз нокифоя мебошанд”.

Дарвокеъ ин гуфтаҳо собит менамояд, ки кишвари маҳбуи мо аз нуқтаи назари иқтидорнокии саноатӣ ва иқтишофи пурраи онҳо ҳанӯз танқисӣ мекашад ва зарур аст, ки ҷиҳати инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат технологияҳои инноватсионӣ ворид карда шавад.

Аз нуқтаи назари илми иқтисодӣ барои коркарди ашёи хом воситаи коркарди он зарур аст ва дар ин замина моро зарур аст, ки ба сифати воситаи истеҳсолот технологияҳои наву замонавии иқтидорнокро ворид сохта, ба ин васила ҳаҷми истеҳсолотро зиёд намоем.

Пешвои миллат иброн намуданд, ки “ҳамчунин, хотирнишон месозам, ки нишондиҳандаҳои содироти мамлакат ҳоло ҳам дар сатҳи паст қарор доранд” [14].

Аз ин гуфтаи Сарвари давлат бармеояд, ки дар баробари муваффақиятҳо ҳоло ҳам баъзе монеаҳои мавҷуданд, ки бояд баргараф карда шаванд ва ба Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон яқчо бо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳои марбута, роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва соҳибкорону сармоягузoron корро ҷиҳати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои кории нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии дорои арзиши баланди иловашуда вусъат бахшанд.

Тибқи андешаи мо барои баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли, танзими давлатӣ дар ин соҳа бояд боз ҳам пурзӯртар карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Аврамова, Е.М. Ожидания населения в меняющейся институциональной среде / Е.М.Аврамова, В.Л. Космарский // *Общественные науки и современность*. - 2001. - № 3. - С.18-29.
2. Аникеева, А. Выявление неравенства в распределении фонда оплаты труда и составляющих его элементов / А. Аникеева // *Вопросы статистики*. - 1995. - № 8. - С. 19-22.
3. Гидденс, Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // *Социологические исследования*. - 1992. - № 9. - С. 120-127.
4. Гордон, Л. Материально-экономическая дифференциация как основа дифференциации социальной / Л. Гордон, А. Терехин, Е. Будилова // *Человек и труд*. - 1995. - № 5. - С. 15-20.
5. Давыдов, А.А. Неравенство доходов: макросистемное объяснение / А.А. Давыдов // *Социологические исследования*. - 1994. - № 4. - С. 112-119.
6. Дифференциация доходов // *Экономическая школа*. - СПб.: 1992. - Вып. 2. - 52 с.
7. Заславская, Т.И. Структура современного российского общества / Т.И. Заславская // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. - 1995. - № 6. - С. 7-13.
8. Колодко, Г. Вопросы справедливости и экономическая политика в постсоциалистических странах / Г. Колодко // *Вопросы экономики*. - 1999. - № 1. - С. 64-67.
9. Макконелл, К.Р. Экономика: Принципы, проблемы и политика. В 2 т. / К.Р.Макконелл, С.Л. Брю / Пер. с англ. – Таллин: 1993. – Т. 2. – 974 с.
10. Маълумотҳои СММ ва Маълумотҳои УМР.
11. Можина, М.А. Экономико-статистический анализ рядов распределения рабочих по размерам заработной платы по периодам развития народного хозяйства СССР // *Статистические модели и методы в экономическом анализе планирования* / М.А.Можина. – Новосибирск: 1963. - Вып. 7. – 283 с.
12. Пузанов, Г. Статистика домашнего хозяйства - основная информационная база для исследования уровня жизни населения / Г. Пузанов, Т. Мартынова // *Вопросы статистики*. - 1998. - № 1. - С. 21-27.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [манбаи электронӣ].– 23.12.2022.– ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 20.08.2024 с.).

14. Римашевская Н.М. Экономический анализ доходов рабочих и служащих / Н.М. Римашевская. - М.: Экономика, 1965. – 256 с.
15. Римашевская, Н.М. Равенство или справедливость / Н.М. Римашевская, А.А. Римашевский. - М.: Финансы и статистика, 1991. – 257 с.
16. Самуэльсон, П.А. Экономика / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус / Пер. с англ. - М.: БИНОМ, Лаборатория базовых знаний, 1997. – 740 с.

УДК: 336.77

Тохтаров И.Х.

ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ ҚОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ МОЛИЯВӢ

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи кишоварзӣ пайваста кӯшиш ба харч дода, дар ин самт тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд, зеро дар ташаккули нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи вазъи иқтисодии мамлакат саҳми кишоварзӣ ҳамчун як соҳаи асосии иқтисодиёти миллӣ назаррас аст. Вале имрӯз қорхонаҳои кишоварзӣ ба дастгирии бештари давлатӣ ниёз доранд, хусусан дар самти таъмини фаъолияти онҳо бо захираҳои қарзӣ. Дар мақола масъалаҳои мубрами қарздиҳии имтиёзнокӣ соҳаи кишоварзӣ баррасӣ мешаванд. Зарурати роҳандозӣ намудани механизми қарздиҳии имтиёзнокӣ барои қорхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявии онҳо тасдиқ карда шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиёт ва таҳлили фаъолияти қарздиҳии банқҳои тичоратӣ ба субъектҳои соҳибқори кишоварзӣ ҳулоса ва пешниҳодҳо доир ба амалисозии механизми қарздиҳии имтиёзнокӣ ба бахши кишоварзӣ таҳия карда шудаанд.

Калидвожаҳо: бахши кишоварзӣ, субъектҳои соҳибқори кишоварзӣ, банқҳои тичоратӣ, қарзи банқӣ, қарзҳои имтиёзнокӣ, дастгирии истехсолоти кишоварзӣ, барномаҳои қарздиҳӣ, меъриҳои қарз.

Тохтаров И.Х.

Льготное кредитование сельскохозяйственных предприятий в условиях финансовой нестабильности

Правительство Республики Таджикистан постоянно стремится к развитию аграрного сектора и реализует необходимые меры в этом направлении, поскольку вклад сельского хозяйства как базовой отрасли национальной экономики значителен в формировании основных показателей, характеризующих состояние экономики страны. Однако сегодня сельскохозяйственные предприятия нуждаются в большей государственной поддержке, особенно в направлении обеспечения своей деятельности кредитными ресурсами. В статье рассматриваются вопросы льготного кредитования аграрного сектора. Подтверждена необходимость осуществления механизма льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий в условиях их финансовой нестабильности. На основе изучения литературы и анализа деятельности коммерческих банков по кредитованию субъектов сельскохозяйственного предпринимательства разработаны выводы и предложения по реализации механизма льготного кредитования аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, субъекты сельскохозяйственного предпринимательства, коммерческие банки, банковский кредит, льготные кредиты,

поддержка сельскохозяйственного производства, кредитные программы, процентные ставки по кредитам.

Tokhtarov I.Kh.

PREFERENTIAL LENDING TO AGRICULTURAL ENTERPRISES IN CONDITIONS OF FINANCIAL INSTABILITY

The Government of the Republic of Tajikistan constantly strives to develop the agricultural sector and implements the necessary measures in this direction, since the contribution of agriculture as a basic sector of the national economy is significant in the formation of the main indicators characterizing the state of the country's economy. However, today agricultural enterprises need more government support, especially in providing their activities with credit resources. The article discusses issues of preferential lending to the agricultural sector. The need to implement a mechanism for preferential lending to agricultural enterprises in conditions of their financial instability was confirmed. Based on a study of literature and an analysis of the activities of commercial banks in lending to agricultural businesses, conclusions and proposals were developed for the implementation of the mechanism of preferential lending to the agricultural sector.

Key words: agricultural sector, agricultural business entities, commercial banks, bank loan, preferential loans, support for agricultural production, loan programs, interest rates on loans.

Гузориши масъала. Омӯзиши фаъолияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили самтҳо ва шароити пешниҳоди қарзҳо аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ нишон медиҳад, ки дастрасии хоҷагиҳои кишоварзӣ ба захираҳои қарзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла нисбат ба саноат ва савдо душвортар аст. Бонкҳои тичоратӣ барои пешниҳоди қарз ба кишоварзон майлу хоҳиши зиёд надоранд. Бахши кишоварзӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷаҳон барои бонкҳои тичоратӣ самти ҷолиби сафарбаркунии захираҳои қарзӣ нест. Азбаски кишоварзӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ эътироф шудааст, дар сиёсати қарзии мамлакат истифодаи механизмҳои қарздиҳии имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ бояд дар мадди аввал истад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар адабиёти ватании солҳои охир интишороти оид ба масъалаи истифодаи қарзҳои кишоварзӣ афзоиш ёфтааст. Муҳаққиқон Ш.Ш. Исмоилова [2], Б.Ҳ. Каримов [3,4], Г.С. Латипова [5], Қ.Х. Хушвахтзода [10] ва дигарон паҳлуҳои гуногуни ин масъаларо дар мақолаҳои илмӣ худ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Вале дар интишороти мазкур, инчунин дар дигар интишороти олимони ватанӣ ба қорбурди механизми қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ диққати муҳим дода нашудааст. Бинобар ин, таҳқиқи илмӣ масъалаи қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ имрӯз барои рушди илми ватанӣ ва иқтисодиёти миллӣ мубрам аст.

Мақсади мақола – таҳлили вазъи имрӯзаи қарздиҳии бонкҳо ба субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзии иқтисодиёти миллӣ, муайян кардани мушкилоти асосии он ва тасдиқи зарурати роҳандозӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявии онҳо мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 таъкид намуданд, ки «тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқавории кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем» [8]. Дар ин маврид, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида ва заҳмати софдилонаи кишоварзон дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 истеҳсоли маҳсулоти асосии

кишоварзӣ афзоиш ёфтааст, аз ҷумла ғалладонагиҳо 6 маротиба, картошка 10,8, сабзавот 9, полезӣ 17,5, мевачот 10 ва ангур 2 маротиба.

Вале бояд қайд кард, ки дар ин давра шумораи аҳолии мамлакат низ афзоиш ёфта, ҳамзамон ниёзи он ба маҳсулоти ғизоии кишоварзӣ зиёд шудааст, ки ин сабаби шиддат ёфтани мушкилоти таъмини саноати коркард бо ашёи хом ва аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои кифояи имконпазир барои рушди бахши кишоварзӣ мавҷуд буда, танҳо рушд додани худӣ соҳа зарур аст. Рушд додани истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҳолате, ки дар паёмади бухрони молиявии ҷаҳонӣ аксари субъектҳои кишоварзӣ мамлакат дар шароити ноустувории молиявӣ қарор донад ва нарасидани захираҳои худӣ ба онҳо барои муфлисшавӣ таҳдид мекунад, душвор аст. Зеро воситаҳои худӣ корхонаҳои кишоварзӣ барои ноил шудан ба ин мақсад кифоя нестанд. Ин масъала танҳо бо дастгирии давлат тавассути роҳандозӣ намудани тадбирҳои молиявӣ қарзӣ ва пешниҳод кардани имтиёзҳои андоз ба соҳибкорони дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда ҳалли худро ёфта метавонад. Ҳамчунин пешниҳод кардани шароити мусоид барои зиёд намудани шумораи субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ низ яке аз омилҳои муассир мебошад. Дар доираи тадбирҳои мазкур таъсиси паркҳои техникӣ, ташкили ассотсиатсияҳои дастгирии байниҳамдигарии кишоварзон, дастгирии давлатӣ барои ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ, ташкили маблағгузори таъминоти илмию техникий соҳаи кишоварзӣ амалҳои муҳим ва тасъирнок мебошанд.

Мушкилоти асосӣ, ки ҳоло пешравии фаъолияти босамараи субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзиро ҳалалдор мекунад, ин норасоии воситаҳои гардон мебошад ва ин мушкилот сол ба сол мураккаб мегардад. Дар шароити ноустувории молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ва норасоии маблағҳои бучети давлатӣ барои дастгирии истеҳсолоти кишоварзӣ дар мамлакат яке аз роҳҳои асосии ҳалли ин мушкилот ва таъмини субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзӣ бо техника ва маводи зарурӣ истифодаи қарзи бонкӣ мебошад.

Дар адабиёти хориҷӣ паҳлуҳои гуногуни масъалаи пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои бахши кишоварзӣ баррасӣ мешаванд, вале то ҳол як равиши ягона, ки тамоми мушкилоти сафарбар кардани қарз ба онҳо ва баргардонидани маблағи онро ба ҳисоб гирифта бошад, таҳия ва коркард нашудааст. Хусусан мушкилоти мазкур барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрамии хоса дошта, сабаби асосии он дар мамлакат мавҷуд набудани пойгоҳи илмию техникий ва амалӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ, нарасидани мутахассисони соҳаи идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ, фаъолияти номатлуб ва ғайритахассусӣ, надоштани донишҳои соҳавӣ, молиявӣ ва иқтисодии роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Сарфаҳм нарафтани онҳо ба нозуқиҳои равандҳои қарзгирӣ ва истифодаи нооқилонаи маблағҳои қарзии бонкҳо, ки ба субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ пешниҳод карда мешаванд, мушкилоти ҷойдоштаро боз ҳам пурзӯр мекунад. Бонкҳои тижоратӣ бо соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ бо нигоҳи шубҳанок ва муносибати нобоварона муносибат мекунад, ки албатта ҳамаи ин дастрасии субъектҳои соҳибкории кишоварзиро ба манбаъҳои қарзӣ маҳдуд мекунад.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба мисли дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар таҳти таъсири қонунҳои умумии иқтисодӣ қарор дорад. Ҳамчунин хусусиятҳои муҳити ташкилию иқтисодии фаъолияти субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ ба раванди таъминоти молиявии онҳо таъсири хеле калон мерасонанд. Азбаски кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосие мебошад, ки фаъолияти он пеш аз ҳама аз омилҳои табиӣю иқлимӣ вобаста аст, ба инобат гирифтани омилҳои аз хусусиятҳои он маншаъгиранда дар ташкили муносибати бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо субъектҳои бахши кишоварзӣ нақши муҳим мебозад. Маҳз ҳамин омилҳо муносибати бонкҳои тижоратиро бо субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ ҷиҳати ба онҳо пешниҳод намудани захираҳои қарзӣ ва ташкили раванди хизматрасонии қарз муайян мекунад.

Дар адабиёт хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба ташкили механизми қарздиҳӣ ба субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ таъсир мерасонанд, асосан ба се гурӯҳ ҷудо карда мешаванд [7,9]: соҳавӣ (мавсимияти истеҳсолот; беистии раванди истеҳсолот; вобастагии зиёд аз шароити табиӣ ва иқлимӣ; нобаробарии ҳаҷми истеҳсолот дар фаслҳои сол), байнисоҳавӣ - тафриқаи корхонаҳои кишоварзӣ вобаста аз андоза ва миқёси фаъолият, зерсоҳаҳои истеҳсолоти кишоварз, шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкории кишоварзӣ ва иқтисодӣ - сатҳи баланди хавфҳои иқтисодӣ; давомнокии тӯлонии гардиши воситаҳо ва ғайра; худтаъминкунии истеҳсолоти кишоварзӣ; сатҳи пасти ғоиданокии истеҳсолоти кишоварзӣ; маҳдудиятҳои табиӣ ва ҳуқуқии истифодаи замин, ки ҳамзамон пардохтҳои иловагиро, аз қабili хароҷот барои беҳгардонӣ ва дар шакли андозҳо талаб мекунад; рушди нокифояи инфрасохтор (расми 1).



Расми 1. Хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки ба қарздиҳӣ таъсир мерасонанд
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Хусусиятҳои соҳавӣ асосан ба технологияи истеҳсоли, тақсимот ва истифодаи захираҳо, нишондиҳандаҳои техникаю технологӣ, иқтисодӣ ва молиявии корхонаҳои кишоварзӣ таъсир мерасонанд. Хусусиятҳои байнисоҳавӣ асосан аз омилҳои ташкили истеҳсолот ва соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ вобаста буда, ба андозаи қарзҳои пешниҳодшаванда (қарзҳои калон, миёна, хурд), муҳлатҳои қарз (дар растанипарварӣ аз давомнокии парвариши растаниҳо муайян шуда, вобаста ба ин аз 3 то 6 моҳ мебошанд). Хусусиятҳои иқтисодӣ асосан боиси баланд шудани арзиши асли ва ҳамзамон паст шудани даромаднокии фуруши маҳсулоти кишоварзӣ мегарданд.

Ҳамаи ин хусусиятҳо бо мушкилоти пардохти қарзҳои бонкӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ алоқаманд мебошанд. Эҳтимолияти дастрас шудани корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ қарордошта ба гирифтани қарзҳои бонкӣ бо шароит ва ғоизҳои муқаррарӣ пешниҳодшаванда паст аст. Бинобар ин, бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бояд хусусиятҳои баррасишударо хангоми таҳияи барномаҳои қарздиҳӣ ва пешниҳоди маблағҳои қарз ба субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзӣ ба инобат гиранд, то ки дараҷаи дастрасии кишоварзонро ба захираҳои қарзии арзон баланд

карда, истифодаи маблағҳои қарзиро барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти гуногуни истеҳсолии онҳо мутобиқ гардонанд.

Аммо вазъи молиявии начандон устувори бисъёр қорхонаҳои кишоварзии мамлакат саривақт ва бо шартҳои мусоид гирифтани захираҳои қарзӣ ва баргардонидани онҳоро душвор мегардонад. Ҳамчунин истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар шароити ноустувории молиявӣ бо хавфи бештар алоқаманд аст, бонкҳои тичоратиро водор менамояд, ки ҳангоми пешниҳоди қарз ба субъектҳои соҳибқорӣ кишоварзӣ меъёрҳои нисбатан баландтари қарзро муқаррар кунанд, «худӣ раванди қарздиҳӣ тӯлонӣ ва душвор буда, раванди гирифтани қарзро мураккаб мегардонад. Чунин шароит хоҷагиҳои деҳқонӣ ва қорхонаҳои кишоварзии хурдро дар вазъияти душвор мегузорад. Умуман, чунин хизматрасонӣ барои истеҳсолкунандагони оддӣ кишоварзӣ аслан дастнорас аст» [6, с. 651].

Мувофиқи маълумоти оморӣ расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон дар давоми соли 2023 ба соҳаҳои иқтисодӣ мамлакат аз ҷониби бонкҳо 29,82 млрд. сомонӣ қарз дода шудааст (ҷадвали 1), ки аз ин маблағ ҳамагӣ 3658,3 млн. сомонӣ (12,3%) ба соҳаи кишоварзӣ, 4682,5 млн. сомонӣ (15,7%) ба соҳаи саноат ва 3878 млн. сомонӣ (13%) ба бахши савдои хоричӣ рост меояд. Ҳиссаи бештари қарзҳои додашударо дар соли 2023 қарзҳои истеъмолӣ ташкил медиҳанд (13001,1 млн. сомонӣ, ё 43,6%).

Ҷадвали 1. Ҳаҷми қарздиҳии бонкҳо ба соҳаҳои иқтисодӣ миллий ва пардохти қарзҳо дар соли 2023

Соҳаҳо	Қарзҳои додашуда		Қарзҳои пардохташуда	
	млн. сомонӣ	вазъи қиёсӣ, %	млн. сомонӣ	вазъи қиёсӣ, %
Кишоварзӣ	3658,3	12,3	1072,0	10,0
Саноат	4682,5	15,7	1326,3	12,4
Соҳтмон	1085,5	3,6	682,8	6,4
Нақлиёт	187,6	0,6	57,7	0,5
Дигар соҳаҳо	20203,3	67,8	7592,2	70,7
Ҳамагӣ	29817,3	100,0	10731	100

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1, с. 43-44]

Аз маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда мушоҳида мешавад, ки дар давоми соли 2023 маблағи қарзҳои, ки аз ҷониби бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ дода шудаанд аз маблағи қарзҳои гирифтаи худ, ки субъектҳои соҳаи кишоварзӣ ба бонкҳо пардохт кардаанд, ба андозаи 3,4 маротиба зиёд аст. Вазъи мазкур мушкilotи пардохти на танҳо саривақтӣ, балки инчунин хавфи умуман пардохт нашудани маблағи асосии қарз ва ҳам маблағи ғоизҳои қарзро ба миён меорад.

Меъёри миёнаи ғоизҳои тамоми қарзҳо, ки бонкҳо дар соли 2023 ба муштариёни худ пешниҳод кардаанд, 23,1%-ро ташкил додааст. Дар ин маврид афзоиши мутаносиби ғоизҳои қарз ҳамзамон бо зиёд шудани муҳлати қарз мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, дар соли 2023 қимати миёнаи ғоизҳо барои қарзҳои муҳлаташон аз 1 моҳ то 3 моҳ – 18,4% ва барои қарзҳои муҳлаташон аз 6 моҳ то 1 сол (одатан субъектҳои соҳибқорӣ кишоварзӣ бо ба инобат гирифтани муҳлати парвариши намудҳои асосии растаниҳо қарзҳоро ба муҳлати аз 6 моҳ зиёд мегиранд) – 26,9%-ро ташкил додааст [1, с. 71].

Албатта, чунин меъёри ғоизҳо агар барои соҳаҳои дигари иқтисодӣ (саноат, савдо, хизматрасонӣ), ки дорои хавфи нисбатан камтар мебошанд, ҳамчун муътадил арзёбӣ шавад, барои соҳаи кишоварзӣ, ки бо таъсири шароити табиӣ ва иқлимӣ дар он сатҳи хавф баландтар аст, мақбул нест. Бинобар ин, субъектҳои соҳибқорӣ кишоварзӣ ба гирифтани қарзҳои бонкӣ бо ғоизҳои пасттар, яъне ба қарзи имтиёзнок ниёз доранд.

Таҳлили барномаҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар мамлакат низомии қарздиҳии имтиёзнок барои соҳаи кишоварзӣ умуман вучуд надорад.

Ҳоло бонкҳои тичоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ қарзҳои худро бо шароити муқаррарӣ пешниҳод мекунад, субъектҳои соҳибқорӣ кишоварзӣ на аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ ва на аз ҷониби бонкҳои бо иштироки давлат ғайридавлатӣ ягон хел дастгирӣ барои рушди истеҳсоли худ намебинанд. Баръакс, ҳолатҳои ба вазъи молиявии нугувор дучор шудани корхонаҳои кишоварзӣ пас аз гирифтани қарзҳои бонкӣ зиёд ба назар мерасанд. Муҳаққиқ Г.С. Латипова ҳолати имрӯзаи қарздиҳиро дар мамлакат арзёбӣ намуда, дуруст қайд мекунад, ки «соҳаи кишоварзӣ дар шароити мушкilotи ҷаҳони имрӯза бо дарназардошти имкониятҳо ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад, ки дар ин ислоҳот бояд, пеш аз ҳама, саҳми давлат, тамоми ташкилотҳои қарзӣ ва дигар вазорату идораҳои дахлдор зиёд бошад» [5, с. 158]. Албатта, ислоҳот бояд аз ҷониби давлат роҳандозӣ карда шавад ва яке аз самтҳои асосии он ба қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ ҷалб намудани диққати бонкҳои тичоратии давлатӣ ва бонкҳои бахши хусусӣ бошад.

Қарздиҳии имтиёзноки бахши кишоварзӣ метавонад тавассути қисман ҷуброн кардани меъёри фоизи қарз аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ бо расонидани кӯмаки молиявӣ ба корхонаи кишоварзӣ барои қисман пӯшонидани фоизи қарз ё кӯмаки молиявӣ ба бонкҳо барои бо фоизи пасттар пешниҳод кардани қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои соҳаи кишоварзиро, ки ба хавфҳои зиёди истеҳсолӣ ва иқтисодӣ ҳамрадиқ мебошанд, ба инобат гирифта, метавон хулоса баровард, ки бахши бонкии иқтисодии мамлакат мушкilotи қарздиҳии имтиёзноки субъектҳои соҳибқорӣ кишоварзиро наметавонад мустақилона ҳал кунад. Бинобар ин, дастгирии давлат дар таъмини молиявии соҳаи кишоварзӣ бояд масъалаи мубрам ва муҳим дар сиёсати давлатии дастгирии истеҳсоли кишоварзӣ бошад. Бе роҳандозии сиёсати давлатӣ дар самти дастгирии қарзӣ наметавон корхонаҳои кишоварзиро аз вазъи ноустувори молиявӣ берун баровард. Аз ин рӯ, зарур аст, ки механизми дастгирии молиявии давлатии бахши кишоварзӣ тавассути ҷорӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзнок бо иштироки бевоситаи давлат роҳандозӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бюллетени омили бонкӣ. Бонки миллии Тоҷикистон. - 2023. - № 12 (341). – 104 с.
2. Исмаилова Ш.Ш. Проблемы развития кредитования сельскохозяйственного производства в Таджикистане / Ш.Ш. Исмаилова // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). – 2022. - № 2 (77). – С. 84-96.
3. Каримов Б.Х., Тохтаров И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 12. – С. 139-148.
4. Каримов Б.Х., Тохтаров И.Х. Особенности формирования системы льготного кредитования предприятий аграрного сектора Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сборник статей по материалам LXVIII международной научно-практической конференции. – М., 2023. – С. 17-25.
5. Латипова Г.С. Такмили механизми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ / Дисс. барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои кишоварзӣ: 08.00.07 / Латипова Гуландом Сайҳомидовна. – Душанбе, 2022. – 185 с.
6. Наминова К.А. Особенности и условия льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий России / К.А. Наминова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2021. – Т. 17. - № 4 (397). – С. 649-663.
7. Низомов С.Ф., Икромов Д.Ҷ. Хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ / С.Ф. Низомов, Д.Ҷ. Икромов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. - № 2. – С. 51-60.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/32191>.
9. Самоховец М.П. Система кредитования сельского хозяйства / автореф. дисс. на соиск. учен. степ. к.э.к.наук: 08.00.10 / Самоховец Мария Павловна. – СПб., 2010. – 24 с.
10. Хушвахтзода Қ.Х., Давлатов Н.А. Хусусиятҳои истифодаи захираҳои молиявӣ қарзии субъектҳои баҳши кишоварзӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.А. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 5. С. 5-11

УДК 339

Турсунов Х. М., Ганиев С. А., Каримов С. Х.

НАҚШИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР МУБОРИЗА БО КОРРУПСИЯ

Дар мақолаи мазкур нақши мақомоти гумрук дар мубориза бо коррупсия мавриди таҳлил қарор гирифта, муалиф мафҳум, муҳтаво ва таснифоти коррупсияро шарҳ дода, ҳамзамон дар давраҳои соли 2020-2023 ва 3 моҳи аввали соли 2024 оиди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ дар сатҳи Хадамоти гумрук ва Раёсати минтақавии гумруки дар в. Хатлон таҳлилҳои амиқ гузаронидааст. Инчунин дар мақолаи мазкур навъҳои коррупсия дар мақомоти гумрук ва роҳҳои пешгирии он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калид вожаҳо: коррупсия, мақомоти гумрук, самараноки, мубориза ва ҳуқуқвайронкуниҳои гумруки, ҷаримаҳо, пардохтҳои гумрукӣ, мусодира, нишондиҳандаҳо, мутаносибан, нисбат, мубориза, ришфахурӣ.

Турсунов Х. М., Ганиев С. А., Каримов С. Х.

РОЛЬ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ

В данной статье анализируется роль таможенных органов в борьбе с коррупцией, автор поясняет понятие, содержание и классификацию коррупции, при этом в периоды 2020-2023 гг. и первый квартал 2024 г., таможенные правонарушения на уровне Таможенной службы республики и Региональное таможенное управление в Хатлонской области, провел углубленный анализ. Также в данной статье изучаются виды коррупции в таможенных органах и пути ее предотвращения.

Ключевые слова: коррупция, таможенные органы, эффективность, борьба и таможенные правонарушения, штрафы, таможенные сборы, конфискация, показатели соответственно борьбы, борьбы со взяточничеством.

Tursunov Kh. M., Ganiev S. A., Karimov S. Kh.

ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE FIGHT WITH CORRUPTION

This article analyzes the role of customs authorities in the fight against corruption, the author explains the concept, content and classification of corruption, while in the periods 2020-2023. and the first quarter of 2024, customs offenses at the level of the Customs Service of the Republic and the Regional Customs Administration in the Khatlon region, conducted an in-depth analysis. This article also examines the types of corruption in customs authorities and ways to prevent it.

Key words: corruption, customs authorities, efficiency, fight and customs offenses, fines, customs duties, confiscation, indicators of the fight against bribery, respectively.

“Коррупсия зухуроти номатлуб ва барои ҷомеа хатарнок ба ҳисоб рафта, мубориза бар зидди он вазифаи асосии мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳар як сокини кишвар мебошад”

Эмомалӣ Раҳмон

Ҷустуҷӯи усулҳои оптималии мубориза бо коррупсия ва муқовимат ба он як мушкили мубрам дар миқёси ҷаҳон гардидааст. Дар ҷаҳон ҳамаи кишварҳо мубориза бо коррупсияро дар қатори масъалаҳои мубрами таъмини амнияти ҷомеа ва давлат қарор додаанд. Манфиятҳои, ки аз ин самт ба даст омадааст, қонунвайронкунандагори ба таҳия ва ташаккул додани нақшаҳои сояафкан, ба монанди интиқоли ғайриқонунии мол, сохтакори дар ҳуҷҷатҳои гумрукӣ ва бароҳ мондани барасмиятдарории ғайриқонунии гумрукӣ водор месозад. Дар замони муосир муаммоҳои мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳим аст.

Аз рӯи шохиси (индекси) дарки фасоди молии Transparency International дар соли 2023 кишвари мо дар байни 180 кишвари ҷаҳон дар ҷои 162-ум қарор гирифта, дар қиёс бо соли 2014 (дар байни 174 кишвари ҷаҳон дар ҷои 152) 10 зина боло рафтааст.

Мақомоти гумрук дар таъмини амнияти миллӣ, ҳифзи ҷомеа, пешбурди савдои хориҷӣ ва таъмини қисми даромади буҷети давлатӣ нақши муҳим доштаниш, ба проблемаи мубориза бо коррупсия низ аҳамияти хоса медиҳад, зеро он ба амнияти давлат, тараккиёти иҷтимоӣ иқтисодии он таҳдид ва таъсири манфи мерасонад.

Аз ҷониби шахси мансабдор истифода бурдани ваколатҳо ва ҳуқуқҳои ба ӯ додашуда, инчунин салоҳият, имкониятҳо ва робитаҳои марбут ба ин мақоми мансабӣ ба манфиати шахсӣ, хилофи қонун ва принципҳои ахлоқӣ ба категорияи «Коррупсия» дохил мешавад.[1]

Дар маҷмӯъ, коррупсия, аз як тараф, бо истифода аз мансаби шахси мансабдор бо мақсади ба даст овардани бартарии ғайриқонунӣ (ҳичобӣ) ва аз тарафи дигар, бо пешниҳоди афзалиятҳо аз ҷониби шахси манфиатдор (ришвахорӣ) тавсиф карда мешавад. Усулҳои коррупсия ба амалҳои моддӣ ва шифохӣ (рафторӣ) тақсим мешаванд. Ришвахорӣ, қочоқ, саркашӣ аз пардохти бочҳои гумрукӣ, тамаъҷӯӣ, протекционизми ғайриқонуни, тақсими ғайриқонунии захираҳои давлатӣ, пешниҳоди беасоси имтиёзҳо, маблағгузориҳои ғайриқонунӣ ва ғайра метавонад ба коррупсия дар соҳаи фаъолияти гумрук мансуб гардад.

Бояд тазакур дод, ки имрӯз, яке аз зухуроти маъмултарини коррупсия ин ришвахорӣ маҳсуб мешавад ва аксар вақт ҳамчун ҷиноят тасниф мешавад. Маврид ба ёдоварист, ки тамоюли асосии мубориза бо коррупсия дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ афзоиши шумораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки аз ҷониби шахсон мансабдори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор ва рафъ карда мешаванд.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи ва муқовимат бо коррупсия дар мақомоти гумрук дар давраҳои 2020-2023 ва 3- моҳи соли 2024

№	Нишондиҳанда-ҳо	2020	2021	2022	2023	3-моҳаи аввали соли 2024
1.	Ҳуқуқвайронкунииҳои гумрукӣ	1960	1835	2411	3335	922
2.	Парвандаҳои ҷинояти	38	41	52	51	14
3.	РМГ дар в. Суғд	27	11	12	18	7
4.	РМГ дар в.Хатлон	5	8	7	5	1
5.	РМГ дар ш. Душанбе	4	12	15	16	4
6.	РМГ дар ш. Турсунзода	0	2	3	0	0

7.	РТМХГ гумрук	Хадамоти	2	2	9	12	2
8.	Маблағи чаримаҳо		4918154	4029699	4378743с	5124010	1783741
9.	Пардохтҳои гумрукии барқарор шуда		27762902	7721849	14931319	23810329	1093499
10.	Молҳои шуда	мусодира	159 655	2919561	2466429	2581950	447280

Сарчашма: ҳисоботи давраҳои соли 2020-2023 3 моҳҳои аввали соли 2024 Хадамоти гумрук. [6].

Солҳои 2020-2023 ва 3 моҳи аввали соли 2024 мутаносибан нишондиҳандаҳои қоидавайронкунии гумрукӣ аз 1960 ҳолат то 3335 ҳолат расидааст, ки ин нишондиҳанда 142%-и соли 2020-ро ташкил медиҳад яъне дар сатҳи Хадамоти гумрук шумораи ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ 42% зиёд ба қайд гирифта шудааст. Дар соли 2020-1960 ҳолат, соли 2021-1835 ҳолат, соли 2022-2411 ҳолат, соли 2023-3335 ҳолат ва дар 3 моҳҳои аввали соли 2024-922 ҳолат ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар қиёс бо соли 2023 мутаносибан 28%-ро ташкил медиҳад, ки дар ҳолати нигоҳ доштани ин нишондиҳанда $28 \times 4 = 112\%$ яъне 12% зиёд ҳудуди миқдори ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ аз 3335 ҳолати соли 2023 ба 3735 ҳолат дар охири соли 2024 мерасад. [6].

Дар соли 2020 маблағи чаримаҳои аз 1960 ҳолати ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ ситонида шуда 4 918 154 сомониро ташкил дода, пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ барқарор гардида бошад 27 762 902 сомонӣ ва мусодираи молҳо дар ин давра ба маблағи 3 159 655 сомонӣ ба қайд гирифта шудааст.

Дар соли 2023 бошад нишондиҳандаҳои чаримаҳо ба андозаи 5 124 010 сомонӣ, пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ барқарор шуда, 23 810 329 сомонӣ ва мусодираи молҳо бошад ба маблағи 2 581 950 сомониро ташкил додааст.

Дар семоҳи аввали соли 2024 ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ 922 ҳолат ба қайд гирифта шуда, маблағи чаримаи он ба андозаи 1 783 741 сомонӣ, пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ барқарор шуда, 1 093 499 сомонӣ ва мусодираи молҳо бошад ба маблағи 447 280 сомонӣ ситонида шудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи мақомоти гумрук сол аз сол назаррас гардида, истодаанд.

Маблағи андозаи чаримаҳо мутаносибан соли 2023 нисбат ба соли 2020, 4% (205 856с) зиёд буда пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ барқарор шуда бошад 14% (3 952 573с) кам гардидааст. [6]

Инчунин дар соли 2023 маблағи молҳои мусодирашуда низ мутаносибан соли 2023 (2 581 950с) нисбат ба соли 2020 (3 159 655с) 18% ё ба андозаи 577 705 сомонӣ кам гардидааст. Дар ҳолати нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои андозаи маблағи чаримаҳо (1 783 741с), ки 70% маблағи чаримаҳо дар соли 2023-ро ташкил мекунад дар охири соли 2024 ин нишондиҳанда ба андозаи 4 553 014 сомонӣ зиёд мегардад.

Ҳамзамон дар мисоли Раёсати минтақавии гумрукӣ дар в. Хатлон ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ мутаносибан дар давраи солҳои 2019 -2023 гузаронида шудааст, ки ин нишондиҳандаҳо аз 411 то 188 кам гардидааст, ки ин адад 46%-и соли 2019-ро ташкил медиҳад яъне дар ин минтақа шумораи ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ 54% кам шудааст. [7].

Дар соли 2020-145 ҳолат, соли 2021-120 ҳолат, соли 2022-121 ҳолат, соли 2023-188 ҳолат ва дар 3 моҳҳои аввали соли 2024-14 ҳолат, ки ин нишондиҳанда дар қиёс бо соли 2023 мутаносибан 7%-ро ташкил медиҳад. [7]. Дар соли 2019 маблағи чаримаҳои аз 411 ҳолати ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ 657 881 сомониро ташкил дода, соли 2023 бошад маблағи чаримаҳо ба андозаи 327 420 сомонӣ ба манфиати бучаи давлат ситонида шудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳуқуқвайронкунии гумрукӣ сол аз сол дар ин минтақа кам шуда истодааст яъне ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи гузаронидани корҳои

профилактики аз чониби кормандони Раёсати минтақавии гумрукӣ дар в. Хатлон бошад аз дигар тараф кам гаштани ҳаҷми молҳои воридоти ба ин минтақа ё ин, ки маърифати ҳуқуқии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ боло рафта ба ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ кам роҳ медиҳанд. [7]

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит дар соли 2023 ва 3-моҳҳои аввали соли 2024 дар мақомоти гумрук

№	Номгуи корҳои анҷомдодашуда	Дар соли 2023	Дар симоҳои аввали соли 2024	Дурнамо барои охири соли 2024
1.	Таҳияи профили таваккал бо адад дар сатҳи РМГ-ҳо	96	40	169
2.	Аз ҳисоби чораҳои андешидашудаи татбиқи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал дар зерсистемаи “Идораи таваккал” пардохтҳои гумрукии иловагии ба Бучети давлатӣ барқарор кардашуда (бо сомонӣ)	994 327с	868 703с	3474812с
3.	Ҳолати нодуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ	682	226	904
4.	Маблағи пардохтҳои гумрукии иловагии ошкор кардашуда ва барқарор кардашуда (бо сомонӣ)	25 874 543с	12 804 213с	51216852с
5.	Шумораи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ	30	18	72
6.	Маблағи ҷаримаи ситонидашудаи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (бо сомонӣ)	96 940с	20 520с	82080с

Сарчашма: ҳисоботи соли 2023 ва 3 моҳҳои аввали соли 2024 Раёсати назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит. [9].

Аз маълумоти ҷадвали 2 бармеояд, ки ба истиснои маблағи ҷаримаҳо дигар нишондиҳандаҳои назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит мутаносибан соли 2023 ба 3 моҳҳои аввали соли 2024 дар ҳоли авзоиш буда, дар натиҷаи дуруст татбиқ намудани назорат аз қабилӣ: таҳияи дурусти профили таваккал, татбиқи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал дар зерсистемаи “Идораи таваккал”, назорати дурусти пардохтҳои гумрукии иловагии ба Бучети давлатӣ барқарор шаванда, пурзур намудани назорати ҳолати нодуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ва нодуруст муайян кардани арзиши гумрукиро ба роҳ монда дар охири соли 2024 ба натиҷаҳои назаррас дар ин самт мақомоти гумрук ноил мегардад. [9].

Стратегияи мубориза бо коррупсия бояд ба таври васеъ нигаронида шавад аз байн бурдани ангеҷаҳои содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ ва ҳавасманд намудани кормандони мақомоти гумрук ба рафтори қонунӣ ва бехтар намудани фаъолият тавассути ҳавасмандгардонии иловагии молиявӣ. ки дар навбати худ боиси кам шудани рафтори ғайриқонунӣ ва хоҳиши рафтори нодурусти хизматӣ содир кунанд. [4.5]

Бояд тазаққур дод, ки Хадамоти гумрук чихати дар амал тадбиқ намудани талаботҳои дар Стратегияи давлатии муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030 қабул гардида, дар сохтори мақомоти гумрук барои соли 2024 Нақшаи чорабиниҳои дохилиидоравӣ таҳия ва тасдиқ намудааст, ки якқатор чораҳоро чихати пешгири

ва муковимат бо каррупсия дар сохтор дар доираи бандҳои дахлдори стратегияи мазкурро дар бар мегирад.[4. 5]. Аз ҷумла:

- бо дар назардошти вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва имкониятҳои бучетӣ идома додани ислоҳоти музди меҳнати кормандон (б-4);

- вусъат додани раванди бо манзили истиқоматӣ ва китъаҳои замин таъмин намудан, ҷудо намудани қарзҳои бефоиз ва дарозмуҳлат барои сохтмони манзили истиқоматӣ. Бо ин мақсад таҷдиди санадҳои меёрии ҳуқуқии дахлдор ҷиҳати аз байн бурдани монеаҳо (б-6);

- роҳандозӣ намудани чораҳо вобаста ба ҳавасмандгардонии кормандони ҷавони мақомоти гумрук ва таҳким бахшидани арзишҳои зиддикаррупсионии онҳо(б-9);

- тақмили қонунгузори гумрук бо мақсади пешгирӣ намудани кирдорҳои каррупсионӣ (б-10,б42);

- амалӣ намудани чораҳо оид ба ҷорӣ намудани низоми ягонаи иттилоотӣ баҳри кам намудани робитаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо кормандони мақомоти гумрук, инчунин назорат намудани рақами телефони боварии доимоамалқунанда ва ғайри инҳо доштани сомонаҳои расмӣ. Бо мақсади тақвият бахшидани муковимат бо каррупсия рушди мунтазами сомонаҳои расмӣ ва интишори маълумот оид ба пешгирии каррупсия (б-32);

- мукамал намудани низоми банақшагирӣ ва назорати истифодаи мақсадноки маблағҳои бучетӣ ва махсуси Хадамоти гумрук (б-31);

- соддагардонии низоми ҳисоб ва пардохтҳои гумрукӣ (б-32);

- интиҳоб ва ҷобачогузори дурусти кадрҳо бо роҳи гузаронидани озмун, аттестатсия ва ҷойивазкунии кормандон ҳамчун чораҳои муассири зиддикоррупсионӣ дар мақомоти гумрук (б-5, б-35);

- андешидани чораҳои дахлдор ҷиҳати беҳтар намудани самтҳои фаъолияти мақомоти гумрук ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ (б-37);

- тақвият додани низоми электронии барасмиятдарории гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт ва ба меёрҳои байналмилалӣ мутобиқ намудани фаъолият дар ин соҳа (б-40);

- ҷиҳати риояи мамнуият ва маҳдудиятҳо ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз Сарҳади давлатӣ ва ҳимояи манфиятҳои иқтисодии Тоҷикистон, ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд бо мақомотҳои дигари давлатӣ (б-40);

- вусъат додани фаъолият дар самти пешгирӣ намудани омилҳои коррупсионӣ ва баланд бардоштани масъулияти кормандони мақомоти гумрук, инчунин гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ байни кормандон оид ба масъалаҳои муковимат бо каррупсия (б-41);

- амалӣ намудани корҳои тарғиботии зиддикоррупсионӣ тавассути воситаҳои ахбори омма матбуоти даври (мақола) ва шабакаи интернет (б-48);

- бо мақсади тақвият бахшидани муковимат ба каррупсия рушди муназами сомонаи расмӣ ва интишори маълумот оид ба пешгирии каррупсия (б-49);

- андешидани чораҳои муассир ҷиҳати пешгирӣ намудани тасарруф ва ҳолатҳои дигари коррупсионӣ ҳангоми истифодаи маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ ва дар ин замина таъмини шаффофият дар раванди иҷрои он (б-52);

- тақвият бахшидани фаъолият дар самти экспертизаи давлатии зиддикоррупсионӣ ва ҷамъиятии санадҳои меёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои онҳо, аз ҷумла ҳатмӣ гардонидани иҷрои талаботи ҳуқуқии экспертизаи зиддикоррупсионӣ (б-64);

- гузаронидани мониторинги татбиқи санадҳои меёрии ҳуқуқӣ (б-65);

- мунтазам гузаронидани таҳлили фаъолият (хафҳои коррупсионӣ) ва тадқиқи амалии нақшаҳои мукамал тибқи Методологияи тартиб ва методикаи гузаронидани таҳлили фаъолият (хафҳои коррупсионӣ) (б-66),

Иҷроиши Нақшаву чорабиниҳои дар боло зикргардида ба Раёсатҳои дастгоҳи марказии Хадамоти гумрук ва Раёсатҳои минтақавӣ он вобаста шудааст. Дар ҳолати пурра ва босифат иҷро гардидани чорабиниҳои болозикр дар сохтори мақомоти гумрук сатҳи каррупсия коҳиш ёфта, барои баланд гардидани маърифати ҳуқуқии кормандони мақомоти гумрук ва

иштирокчиёни фаёолияти иқтисодии хоричӣ ва шаҳрвандон, инчунин таъминоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кормандон мегардад.[4.5].

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муқовимат бо коррупсия аз 7 августи соли 2020 № 1714
2. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020 саҳ 775-805
3. Турсунов Х.М., Такмили механизми идоракунии низоми гумруки Тоҷикистон /Монография»/ Душанбе-2024с, 178 саҳ
4. Фармоиши Хадамоти гумрук аз 02.02.2024 сол №02-ф “Дар бораи тасдиқ намудани Нақшаи чорабиниҳои дохилидоравӣ чиҳати амалисозии Стратегияи давлатии муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар мақомоти гумрук барои соли 2024” саҳ 7
5. Фармоиши Хадамоти гумрук аз 20.05.2022 №116-ф “Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи дохили идоравии муқовимат бо коррупсия дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2030”
6. Ҳисоботи РТМҲГ солҳои 2020 -2023 ва 3 моҳҳои аввали соли 2024 саҳ 50
7. Ҳисоботи РМГ дар в.Хатлон солҳои 2020 -2023 ва 3 моҳҳои аввали соли 2024
8. Ҳисоботи Раёсати назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит соли 2023 ва 9. моҳҳои соли 2024, 20саҳ.

УДК.:339

Турсунов Х. М., Ганиев С. А.

МОҲИЯТИ ИДОРАИ ТАВАККАЛ ДАР МАҚОМОТИ ГУМРУК ВА САМАРАНОКИИ ТАТБИҚИ ОН ҲАНГОМИ НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ

Дар мақолаи мазкур диққати асосии муаллифгон ба нақши системаи идораи таваккал дар мақомоти гумрук, ки ин фаёолияти мақсадноки мақомоти гумрук дар самти чамъоварӣ ва омӯзиши маълумот дар бораи фаёолияти шахсон ва натиҷаҳои амалиёти гумрукӣ мебошад, зоҳир гардидааст. Инчунин, баҳодихии таваккал, муайян кардан ва истифодаи усулҳо ва тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал, муайян кардани объектҳои хатарнок, мушохидаи чараёни амалии объектҳо ва таҳлили натиҷаҳои таъсири он дохил мешаванд. Таҳлили таваккал барои муайян кардани хатарҳои баланд имконият медиҳад ва барои баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ мусоидат менамояд. Дар мақолаи мазкур ду раванди татбиқи идораи таваккал мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, яъне соҳавӣ ва автоматӣ, ки ҳар кадоми онҳо дар як вақт дурустии интихоби таҳлили таваккали пастро тасдиқ мекунад ва тақрори шаклҳо ва тадбирҳои назорати гумрукиро аз байн мебаранд.

Калидвожаҳо: Системаи идораи таваккал, профили таваккал, баҳодихӣ, актуализатсия, тадбирҳо, мақомоти гумрук, функсияҳо, таҳия, татбиқ, таҳлил.

Турсунов Х. М., Ганиев С. А.

СУЩНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНАХ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ

В данной статье основное внимание авторов уделяется роли системы управления рисками в таможенных органах, которая представляет собой целевую деятельность

таможенных органов по направлению сбора и изучения информации о деятельности физических лиц и результатах таможенных органов. таможенные операции. Сюда также входит оценка риска, выявление и применение методов и мер по снижению риска, выявление опасных объектов, наблюдение за ходом действия этих объектов и анализ результатов его воздействия. Анализ рисков позволяет выявить высокие риски и способствует повышению эффективности таможенного контроля. В данной статье исследуются два процесса реализации риск-менеджмента-отраслевой и автоматический, каждый из которых одновременно определяет правильность выбора. подтвердить анализ низкого риска и исключить дублирование форм и мер таможенного контроля.

Ключевые слова: Система управления рисками, профиль риска, оценка, актуализация, меры, таможенные органы, функции, разработка, внедрение, анализ.

Tursunov Kh. M., Ganiev S. A.

THE ESSENCE OF RISK MANAGEMENT IN CUSTOMS AUTHORITIES AND THE EFFECTIVENESS OF ITS IMPLEMENTATION WHEN CARRYING OUT CUSTOMS CONTROL

In this article, the authors focus on the role of the risk management system in customs authorities, which represents the targeted activities of customs authorities in the direction of collecting and studying information about the activities of individuals and the results of customs authorities. customs operations. It also includes assessing risk, identifying and applying methods and measures to reduce risk, identifying hazardous facilities, monitoring the progress of these facilities and analyzing the results of its impact. Risk analysis allows you to identify high risks and helps improve the efficiency of customs control. This article examines two processes for implementing risk management-industry and automatic, each of which simultaneously determines the correctness of the choice. confirm the low-risk analysis and eliminate duplication of customs control forms and measures.

Key words: Risk management system, risk profile, assessment, updating, measures, customs authorities, functions, development, implementation, analysis.

Мақомоти гумрук дар ғани гардонидани бучаи давлат ва ҳимояи молистеҳсоқунандагони ватанӣ саҳми босазоеро мегузорад. Дар инҷо масъалаҳои фискалӣ ва протексионии ин мақомот мисол шуда метавонанд. Барои амали шудани ин вазифаҳои муфид, фаъолияти дурусти кормандони мақомоти гумрук ҳангоми иҷрои амалиётҳои гумрукӣ бояд ба роҳ монда шавад. Идораи таваккал ин кори мунтазам доир ба қор қарда баромадан ва татбиқи амалии чораҳо оид ба пешгирӣ ва ё қам қардани таваккал, афзалиятнок баҳо додани татбиқи онҳо ва инчунин назорат аз болои истифодаи расмиёти гумрукӣ ва амалиёти гумрукие, ки таҳлили бетаъхири пуррақунӣ ва азнавдидабароии маълумоти дар мақомоти гумрук мавҷудбуда мебошад.

Инчунин, идораи таваккал ин принсипи асосии муносири шакли назорати гумрукӣ мебошад. Ин усул имкон медиҳад, ки захираҳои мақомоти гумрук ҳубтар истифода гарданд, бе қамнамудани самаранокии назорати гумрукӣ ва қисми зиёди иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди ҳориҷӣ аз назорати барзиёдати бюрократӣ озод қарда мешаванд.

Усули таҳлили таваккал барои муайян намудани молу воситаҳои нақлиёт, ҳуҷҷатҳо ва шахсоне, ки барои санҷиш пешбинӣ гардидаанд ва инчунин сатҳи ҷунин санҷишот татбиқ мегардад.

Ҳадамоти гумрук қамъоварӣ, қамъбаст, таҳлили маълумоти омӯрӣ ва фавриро оид ба содир шудани ҳуқуқвайронқунӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, аз ҷумла ҳамаи далелҳои ҳуқуқвайронқуниро, ки дар марҳилаи тафтиш қарор доранд, инчунин нисбати онҳо қарори муҳофизавӣ қабул шудаанд, анҷом медиҳад, ки қисме аз онҳо шарҳ медиҳем:

Тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал аз ҷониби шахсони мансабдори ваколатдори мақомоти гумрук ҳангоми назорати гумрукӣ, ҳам мутобиқи нишондодҳо дар профили таваккал ва кам аз рӯи қарорҳои хусусӣ мутобиқи ваколоти мақомоти гумрук татбиқ карда мешаванд.

Профили таваккал - маҷмӯи маълумот оид ба соҳаи таваккал, индикаторҳои таваккал, инчунин тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал.

Профили таваккал ин дар намуди дастур дар бораи татбиқи тадбирҳо доир ба кам кардани таваккалро дар бар мегирад. Тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал дар профили таваккал нигоҳ дошта мешавад. Дар мақомоти гумрук профили таваккал ба татбиқи воситаҳои барномавӣ ё дар ҳамлдиҳандаи қоғазӣ расонида мешавад.

Профили таваккали таъҷилӣ - ин барои ба таври фаврӣ ба шахсони мансабдори мақомоти гумрук, ки назорати гумрукӣ ва барасмиятдарории гумрукии мол ва воситаҳои нақлиётро анҷом медиҳанд ва расонидани иттилоот дар бораи зарурати татбиқи тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал нисбати гурӯҳи молҳои муайян ва ё воситаҳои нақлиёт то анҷоми барасмиятдарории гумрукӣ мебошад[8.,9.].

Баладнома - иттилоот дар бораи таваккали дараҷаи миёна, ки барои кам кардани он таҳияи профили таваккал бо дарназардошти носоҳеҳии ва ё нопурраи (соҳаи васеи татбиқ) иттилоот ба мақсад номувофиқ мебошад.

Баладномаҳо ҳангоми татбиқи таваккал то мақомоти гумрук ба сифати иттилоот, ки ҳангоми назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт истифода мешаванд, расонида мешаванд.

Профили таваккали минтақавӣ – ин профили таваккале мебошад, ки дар минтақаи ғайришахсияти як раёсати минтақавии гумрукӣ ва дидбонгоҳҳои гумрукии он амалкунанда мебошад.

Профили таваккали ҷумҳуриявӣ – ин профили таваккале ба ҳисоб меравад, ки дар тамоми ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дар мақомоти гумрукӣ алоҳидаи дар минтақаи ғайришахсияти раёсати минтақавии гумруқҳои мухталиф амалкунанда мебошад.

Профили таваккали кӯтоҳмуддат – ин профили таваккале мебошад, ки бо мӯҳлати амали аз 1 рӯзи қорӣ то 1 моҳ муқарраргардида ба ҳисоб меравад. Масалан: аз 01.01.2024с. то 01.02.2024с. якмоҳа.

Профили таваккали миёнамӯҳлат - профили таваккале мебошад, ки бо мӯҳлати амали аз 1 моҳ то 3 моҳ муқарраргардида ба ҳисоб меравад. Масалан: аз 01.01.2024с. то 31.03.2024с. семоҳа[9].

Профили таваккали дарозмӯҳлат - профили таваккале мебошад, ки бо мӯҳлати амали зиёда аз 3 моҳ муқарраргардида ба ҳисоб меравад. Масалан: шашмоҳа, нухмоҳа, солона.

Профили таваккали ба таври автоматӣ ошкоршаванда – ин профили таваккале мебошад, ки маълумотҳо то мақомоти гумрук дар шакли электронӣ расонида мешаванд ва таваккал аз рӯи онҳо бе иштироки шахси мансабдор ба воситаҳои барномавӣ ошкор карда мешавад.

Ҳамзамон, профили таваккали дар мақомоти гумрук дар шакли электронӣ расонидашаванда, ки соҳаи таваккали он қисман тавассути барномавӣ муайян карда мешавад, бо қарори шахси мансабдор баъди аз ҷониби он гузаронидани санҷиши индикаторҳои алоҳидаи таваккал татбиқ мегардад.

Профили таваккали ғайриформалӣ - профили таваккали то мақомоти гумрук дар ҳамлдиҳандаҳои қоғазӣ расонидашаванда, ки таваккал аз рӯи онҳо мустақилона аз ҷониби шахсони мансабдор бо назардошти соҳаи таваккал ошкор карда мешавад. [8].

Актуализатсияи профили таваккал - тағйир ёфтани соҳаи таваккали профили таваккали амалкунанда, номгӯи тадбирҳо доир ба қор кардани таваккал, инчунин дароз намудани мӯҳлати амали профили таваккал.

Дараҷаи таваккал - натиҷаи баҳодиҳии миқдории таваккал.

Чадвали тадричи дараҷаи таваккал - тақсимои фосилавии дараҷаи таваккал.

Баҳодихии миқдории таваккал - ҷараёни додани аҳамиятнокии эҳтимолияти таваккал.

Роҳҳои мақсадноки ошкор намудани таваккал – ин таҳлили иттилоот бо истифодаи афзалиятноки усулҳои мавзӯию оморӣ ва татбиқи минималии усулҳои ташхисӣ мебошад.

Субъекти ҷаъолияти иқтисодии беруна (ФИБ) – ин шахсе, ба ҳисоб меравад ки дар ҳуччатҳои гумрукӣ, нақлиёти тижоратӣ ба сифати борқабулкунандаи мол, ирсолкунандаи мол, шахси масъул нисбати танзими молиявӣ бонкӣ ҷавобгар, аз ҷумла декларант, интиқолдиҳанда, брокери гумрук, соҳибони анбори нигоҳдории муваққатӣ ё анбори гумрукӣ ё шахси дигар нишондодашуда, ки ҷаъолиятро дар соҳаи ҷаъолияти гумрукӣ анҷом медиҳанд[8].

Дар асоси таҳлилҳои маҳфум ва моҳияти профили таваккал маълум мегардад, ки зинаҳои тадбиқи профили таваккал гуногун мебошанд. Аз қабилӣ:

Функсияҳо дар зинаи Хадамоти гумрук ҳангоми татбиқи системаи идораи таваккал инҳо дохил мешаванд:

- таҳия ва ирсолӣ методологияи ҷаъолияти системаи идораи таваккал;

- мубодилаи иттилоот намудан бо мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин бо субъектҳои ҷаъолияти иқтисодии беруна, интиқолдиҳандагон ва дигар ташкилотҳои, ки ҷаъолияти онҳо ба анҷом додани тижорати хориҷии молҳо ва ба иттиҳодияҳои касбии онҳо алоқаманд мебошанд. [1].

Системаҳои иттилоотӣ барои ошкор ва идора намудани таваккал дар зинаҳои гуногуни мақомоти гумрук бо роҳҳои зерин сурат мегирад:

- муайян кардани таркиби зарурии иттилоот дар бораи ҷаъолияти мақомоти гумрук, субъектҳои ҷаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ, мол ва воситаҳои нақлиёт;

- дуруст ба тартиб даровардани шакл ва намудҳои маълумотномаҳои электронӣ оид ба маълумоти меъёрии иттилоотӣ;

- пешниҳоди воситаҳои маҳсули барномавӣ;

- модернизатсиякунии (такмилкунии) воситаҳои барномавии штативӣ, ки ҳангоми барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ татбиқ мегарданд;

- тағйирдиҳӣ ё муқарраркунии регламентҳои мавҷудаи интиқол, ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории иттилоот аз мақомоти гумрук ва дигар манбаъҳо;

- таҳияи роҳҳои ошкор намудани таваккал ва идора кардани он, мувофиқакунии усулҳои мақсадноки ошкор намудани таваккали аз ҷониби Раёсатҳои минтақавии гумруки таҳиянамуда;

- таҳлили барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт нисбат ба ҳар як минтақаҳои ҷаъолияти мақомоти гумрук ва субъектҳои ҷаъолияти иқтисодӣ беруна;

- пешниҳоди профилҳои таваккали минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин профилҳои таваккали таъҷилӣ, аз ҷумла ҷамъбаст, таҳлил ва то Хадамоти гумрук расонидани профилҳои таваккали алоҳида, ки лоиҳаҳои онҳоро Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ таҳия намудааст;

- нисбати иҷроиши профилҳои таваккали ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, таҳлили самаранокии онҳо ва аз руи натиҷаҳои таҳлил - актуализатсия ва бекор кардани онҳо назорати кардани Хадамоти гумрук;

- таҳияи тавсияҳо, бааладномаҳо (дастурҳо), ки расондани онҳо то Хадамоти гумрук зарур аст, инчунин анҷом додани таҳлили татбиқ ва актуализатсияи онҳо;

- дар асоси доимӣ ташкил намудани омӯзиши шахсони мансабдори раёсатҳои минтақавии гумрукӣ ва гумрукҳои дидбонгоҳҳои гумрук, оид ба методологияи ошкор намудани таваккал ва идора кардани он. [1].

Функсияҳои дар зинаи раёсатҳои минтақавии гумрукӣ ҳангоми татбиқи системаи идораи таваккал:

1. Таҳлил намудани барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёте, ки барасмиятдарории гумрукии онҳо дар минтақаи ҷаъолияти Раёсатҳо, аз ҷумла аз руи минтақаҳои ҷаъолияти мақомоти гумрукӣ тобеъ ва субъектҳои ҷаъолияти иқтисоди

беруна, ки фаъолияти худро дар минтақаи фаъолияти Раёсатҳо анҷом медиҳанд;

2. Таҳияи лоиҳаҳои профилҳои таваккали минтақавӣ, инчунин лоиҳаҳои баладномаҳо ва расондани онҳо то Хадамоти гумрук;

3. Назорати мақомоти гумрукӣ тобеъ оид ба иҷроиши профилҳои таваккали аз ҷониби Хадамоти гумрук ва Раёсатҳо таҳиянамуда, баҳодихии самаранокии онҳо ва аз рӯи натиҷаҳои таҳлил, санҷиш - ташаккулёбӣ ва фиристодани таклифҳо доир ба актуализатсия ва (ё) бекор кардани онҳо ба Хадамоти гумрук;

4. Додани хулосаҳо доир ба арзиши гумрукӣ дар доираи тартиби махсуси назорати арзиши гумрукӣ мутобиқи тартиби муқаррарнамунандаи санадҳои ҳуқуқии Хадамоти гумрук;

5. Гузаронидани назорати гумрукӣ ҳангоми дар рафти назорати гумрукӣ ошкор намудани профилҳои таваккали дар супориши воҳидҳои Раёсатҳо мавҷудбуда;

6. Таҳияи таклифҳо доир ба ошкор ва идораи таваккал бо дарназардошти хусусиятҳои минтақаи фаъолияти Раёсатҳо ва ирсолӣ онҳо ба Хадамоти гумрук;

7. Таҳия ва барои мувофиқа фиристодани усулҳои мақсаднок ошкор намудани таваккал ба Хадамоти гумрук. [1].

Функсияҳо дар зинаи гумрукҳо (дидбонгоҳҳои гумрукӣ) ҳангоми татбиқи системаи идораи таваккал:

1. Таҳлил намудани барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёте, ки барасмиятдарории онҳо дар минтақаи фаъолияти дидбонгоҳи гумрукӣ анҷом дода мешавад;

2. Таҳияи таклифҳо доир ба таҳияи лоиҳаҳои профилҳои таваккал ва лоиҳаҳои профилҳои таваккали таъҷилӣ ва расондани онҳо то воҳидҳои сохтори Раёсатҳо;

3. Вобаста ба самти фаъолият гузаронидани таҳлил ва омӯзиши самаранокии профилҳои таваккал ва баладномаҳои (дастурҳои) таҳиянамудаи Хадамоти гумрук ва Раёсатҳо ва аз рӯи натиҷаҳои таҳлилу санҷиш - ташаккулёбӣ ва фиристодани таклифҳо доир ба актуализатсия ва ё бекор кардани онҳо ба Хадамоти гумрук;

4. Нисбат ба татбиқи тадбирҳо доир ба кам кардани таваккали дар гурӯҳи профилҳои таваккал мавҷудбуда, ки онҳоро мақомоти гумрук, аз ҷумла Гумрук, дидбонгоҳи гумрукӣ метавонад аз рӯи қарори худ татбиқ намоянд;

5. Қайд кардани натиҷаҳои татбиқи тадбирҳо доир ба кам кардани таваккал мутобиқи тартиботи муқаррарнамунандаи санадҳои меъриии ҳуқуқии Хадамоти гумрук, инчунин дар шакли электронӣ бо расондани минбаъдаи онҳо то Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ [1].

Аз функсияҳои зинавии сохтори Хадамоти гумрук мушоҳида мегардад, ки профили таваккал муҳлатнок, номгу, муҳити тадбиқшаванда дошта онҳоро дар сати умумӣ аз ҷониби Хадамоти гумрук татбиқ мекунад ё дар дигар ҳолатҳо танҳо дар ҳудуди Раёсатҳо ва гумрукҳо вобаста ба зарурияти хизматӣ дар доираи санадҳои меъриии ҳуқуқӣ соҳавӣ татбиқ мекунад.

Дар сохтори Хадамоти гумрук назорат ва таҳияи профили таваккал аз ҷониби Раёсати назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит тадбиқ шуда, дигар сохторҳои он низ (Раёсатҳо ва гумрукҳо) ҳуқуқӣ руйхати профили таваккали навро (иловашавандаро) дар зинаҳои худ ва дар сатҳи Хадамоти гумрук пешниҳод намоянд. Нигаред ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои назорати баъди барасмиятдарории гумрукӣ ва аудит дар давраи соли 2023 ва 3 моҳи аввали соли 2024 дар Хадамоти гумрук

№	Татбиқи профилҳои таваккал ва чораҳои андешидашуда	Дар давраи соли 2023	Дар се моҳи аввали соли 2024	Дурнамо барои давраи охири соли 2024
1.	Таҳияи профили таваккал бо адад дар сатҳи РМГ-ҳо	96	40	169

2.	Аз ҳисоби чораҳои андешидашудаи татбиқи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал дар зерсистемаи “Идораи таваккал” пардохтҳои гумрукии иловагии ба Бучети давлатӣ барқарор кардашуда (бо сомонӣ)	994 327с	868 703с	3474812с
3.	Ҳолати нодуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ	682	226	904
4.	Маблағи пардохтҳои гумрукии иловагии ошкор кардашуда ва барқарор кардашуда (бо сомонӣ)	25 874 543с.	12 804 213с.	51216852с.
5.	Шумораи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ	30	18	72
6.	Маблағи ҷаримаи ситонидашудаи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (бо сомонӣ)	96 940с.	20 520с.	82080с.

Сарчашма: ҳисоботи соли 2023 ва 3 моҳҳои аввали соли 2024 Раёсати назорати баъди барасмиятдарории гумрукӣ ва аудити Хадамоти гумрук.

Аз маълумоти чадвали 1 бармеояд, ки ба истиснои маблағи ҷаримаҳо дигар нишондиҳандаҳои назорати баъди барасмиятдарории гумруки ва аудит мутаносибан соли 2023 ба 3 моҳҳои аввали соли 2024 дар ҳоли авзоиш буда, дар натиҷаи дуруст татбиқ намудани назорат аз қабилӣ: таҳияи дурусти профили таваккал, татбиқи тадбирҳо оид ба кам кардани таваккал дар зерсистемаи “Идораи таваккал”, назорати дурусти пардохтҳои гумрукии иловагии ба Бучети давлатӣ барқарор шаванда, пурзур намудани назорати ҳолати нодуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ва нодуруст муайян кардани арзиши гумрукиро ба роҳ монда дар охири соли 2024 ба натиҷаҳои назаррас дар ин самт мақомоти гумрук ноил мегардад.

АДАБИЁТ

1. Амиров С.Х., Амиров М.С. Барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ (Дастури таълимӣ) -. Душанбе: «Ирфон», 2012с.
2. Кансепсияи системаи идораи таваккал дар мақомоти гумрук соли 04.08.2008с., №126.
3. Кодеки гумруки Ҷумҳури Тоҷикистон дар таҳрири соли 2020с.
4. Нидоев. П.Ф. Декларатсиякунонии мол ва воситаҳои нақлиёт (Васоити таълимӣ-методӣ) - Душанбе: «Ирфон», 2012с., 384 с.
5. Система управление рискамив таможенном деле: учеб. пособия А.Д. Ершов, О.В. Завялова-СПБ.: ГИОРД 2014г.
6. Тафсири Кодеки гумруки Ҷумҳури Тоҷикистон. Душанбе 2020с.
7. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт (Васоити таълимӣ-методӣ) П.Ф. Нидоев., Орипов А.С. Шохназари Х.Ғ. Душанбе: «Ирфон», 2012с.
8. Турсунов Х.М. Такмили механизми идоракунии низоми гумруки Тоҷикистон. (Монография). Душанбе 2024с., 178 с.
9. Фармоиши ҳадамоти гумрук №16-ф аз 04.02.2009с. “Дар бораи тасдиқи Шакли намунавии профили таваккал (лоиҳаи профили таваккал) дар омили қоғазӣ”.
10. Фармоиши ҳадамоти гумрук №212-ф аз 29.11.2011с. “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳо оид ба амалҳои шахсони мансабдори мақомоти гумрук ҳангоми таҳия ва баррасии лоиҳаи профилҳои таваккал, татбиқи профилҳои таваккал ҳангоми назорати гумруки, актуализатсия ва бекор кардани профилҳои таваккал бо истифодаи барномаҳои махсус”
11. Фармоиши ҳадамоти гумрук №2-ф аз 05.01.2009с. “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳо оид ба амалҳои шахсони мансабдори мақомоти гумрук ҳангоми таҳия ва баррасии лоиҳаи профилҳои таваккал, татбиқи профилҳои таваккал ҳангоми назорати гумруки, актуализатсия ва бекор кардани онҳо”.

Хабибова С.С.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕЙ ТОРГОВЛИ ЧЕРЕЗ АКТИВИЗАЦИЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Предмет исследования - современные и перспективные направления государственной политики поддержки предпринимательства в сфере АПК, так как предпринимательство - это основа сильной экономики страны. Целью данной статьи является исследование различных аспектов государственной поддержки предпринимательства в секторе малого и среднего бизнеса, в том числе розничной торговли и АПК в Республике Таджикистан. Объект исследования - государственная политика Республики Таджикистан в области поддержки малого и среднего бизнеса. В статье автором также исследуется зарубежный опыт развитых стран в этой области и предлагаются полезные способы его использования предпринимательства в секторе малого бизнеса, розничной торговли и АПК страны. Автором сделан вывод, что приоритетной задачей сферы малого и среднего бизнеса в розничной торговле и АПК целом является создание благоприятных экономических и правовых условий для его продвижения.

Ключевые слова: предпринимательство, розничная торговля, АПК, производство, процесс развития бизнеса, экономические факторы, предмет исследования, объект исследования, государственная поддержка предпринимательства и сферы производства.

Ҳабибова С.С.

РУШДИ БОСУБОТИ САВДОИ ДОХИЛӢ ДАР АСОСИ ИНКИШОФ БАХШИДАНИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Мавзуи тадқиқот самтҳои муосир ва умедбахши сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории хурду миёна дар комплекси аграрию саноатӣ мебошад. Соҳибкории хурд тақягоҳи иқтисоди қавии кишвар мебошад. Ҳадафи мақолаи мазкур ин омузиши паҳлуҳои гуногуни дастгирии давлатии соҳибкории хурд ва миёна, аз ҷумла дар савдои чакана ва КАС Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Объекти тадқиқот сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи дастгирии соҳибкории хурду миёна дар савдои дохилӣ ва соҳаи саноат мебошад. Дар мақолаи зикршуда, инчунин таҷрибаи хориҷии давлатҳои тараққикарда дар ин ин самт омӯхта шуда ва баъзе роҳҳои судманди он барои истифода дар бахши соҳибкории хурди ҷумҳурӣ пешниҳод шудааст. Дар мақола хулоса шуд, ки вазифаи афзалиятнок дар соҳаи соҳибкории хурд дар маҷмӯъ шароити мусоиди иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои пешбурди он фароҳам овардан зарур аст.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории хурду миёна, савдои чакана, КАС, истеҳсолот, раванди рушди соҳибкорӣ, омилҳои иқтисодӣ, предмети таҳқиқот, объекти таҳқиқот, дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолот, механизмҳои ташкилӣ - иқтисодӣ.

Habibova S.H.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TRADE ON THE BASIS OF ACTIVATION OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE SPHERE OF DOMESTIC PRODUCTION

The subject of the study is modern and promising directions of state policy to support entrepreneurship in the agro-industrial complex, since entrepreneurship is the basis of a strong national economy. The purpose of this article is to study various aspects of state support for

entrepreneurship in the sector of small and medium-sized businesses, including retail and agro-industrial complex in the Republic of Tajikistan. The object of the study is the state policy of the Republic of Tajikistan in the field of supporting small and medium-sized businesses. The article also examines the foreign experience of developed countries in this area and suggests useful ways to use it for entrepreneurship in the small business, retail and agro-industrial sectors of the country. The author concluded that the priority task of the sphere of small and medium-sized businesses in retail trade and the agro-industrial complex as a whole is to create favorable economic and legal conditions for its promotion.

Key words: entrepreneurship, retail trade, agro-industrial complex, production, business development process, economic factors, subject of study, object of study, government support for entrepreneurship and production areas.

Формирование условий для всестороннего развития всех видов и форм предпринимательства, особенно в области материального производства и торговли, представляет собой одно из ключевых направлений для достижения устойчивого экономического роста и повышения уровня благосостояния населения.

Учитывая этот тезис, правительство страны на протяжении своей независимости сосредоточило усилия на формировании и развитии производственного предпринимательства. В этой связи были разработаны и внедрены в практику различные меры поддержки данного сектора экономики. К числу этих мер относятся: политика приватизации государственной собственности, развитие частного сектора и его сотрудничество с государством, принятие специальных законодательных и нормативных актов, концепций и программ по развитию предпринимательства на разные сроки, создание благоприятного инвестиционного климата, отмена проверок для субъектов производственного предпринимательства, стимулирование привлечения иностранных инвестиций, а также создание фонда государственной поддержки развития этого направления за счет бюджета и другие инициативы.

Модернизация промышленности и развитие малого, среднего и крупного бизнеса, объявленные государством в ходе экономических реформ, считаются важным и приоритетным направлением для обеспечения устойчивого роста национальной экономики. Эта сфера справедливо считается одной из ключевых основ экономического развития республики в условиях рыночных преобразований. В настоящее время около 75% прироста объема промышленной продукции в Таджикистане обеспечивается перерабатывающей и другими отраслями промышленности. Тем не менее, доля отечественной продукции на внутреннем рынке потребительских товаров остается низкой. Несмотря на наличие значительных возможностей, экспорт промышленных товаров не соответствует современным требованиям и не способствует выходу промышленных предприятий на конкурентный мировой рынок товаров и услуг.

Анализ статистических данных, проведенный автором за период с 2000 по 2022 годы, демонстрирует устойчивую тенденцию к росту общего объема производства промышленной продукции. В частности, в 2015 году этот показатель достиг 43025 млн. сомони, в то время как в 2000 году он составлял всего 5995 млн. сомони. Таким образом, за 22 года объем производства увеличился на 37030 млн. сомони, что соответствует росту в 7,2 раза. Среднегодовой темп роста промышленной продукции за указанный период составил 7,9 процента.

Уровень развития отечественного промышленного и сельскохозяйственного производства значительно влияет на насыщение рынка потребительскими товарами.

В первой главе данной работы подчеркивается, что экономическая политика Республики Таджикистан в годы независимости была ориентирована на преодоление кризисных явлений, возникших после распада Советского Союза, а также на решение сложных экономических и общественно-политических проблем в стране.

Необходимо отметить, что в период с 1991 по 1996 годы наблюдался значительный спад как в промышленном, так и в сельскохозяйственном производстве, а также снижение инвестиционной активности. В таких сложных условиях возникла необходимость реформирования национальной экономики и ускоренного развития, особенно в секторах материального производства, что требовало всестороннего формирования и поддержки предпринимательской деятельности со стороны государства.

Стратегическое развитие отечественной промышленности, агропромышленного комплекса, энергетики, строительства и других секторов реальной экономики является ключевым и долгосрочным фактором для стимулирования экономического роста и удовлетворения потребностей рынка товарами.

Промышленность, включая ключевые сектора, такие как пищевая, легкая и химическая, в сочетании с развитием энергетики, может способствовать значительному прорыву в направлении устойчивого развития национальной экономики. Тем не менее, анализ статистических и финансовых данных показывает, что материально-техническая база многих производственных предприятий, созданных еще во времена Советского Союза, не соответствует современным требованиям рынка. Уровень износа основных средств в промышленности республики в указанные годы, по данным официальной статистики, в среднем составлял 40-45% от первоначальной стоимости. Такая ситуация явно не способствует производству качественной продукции, что мешает предприятиям выйти на мировые рынки и укрепить экспортные позиции. Республика, следуя инерции прошлых лет, по-прежнему демонстрирует отрицательный внешнеторговый баланс, при котором объем импорта товаров многократно превышает объем экспорта. Вместо того чтобы увеличивать темпы и долю экспорта отечественной готовой продукции, продолжается ориентировка на экспорт сырьевых товаров. В результате этого подхода, с одной стороны, неэффективно используется значительный экономический потенциал, а с другой — отрасль и страна теряют значительные валютные поступления.

Агропромышленный комплекс Республики Таджикистан является ведущей отраслью национальной экономики. Она является важнейшим среди других отраслей народного хозяйства, так как обеспечивает устойчивый рост национальной экономики и продовольственную безопасность страны.

Усилия, вложенные в укрепление материально-технической базы сельского хозяйства, отразились в значительном увеличении доли этого сектора в общем объеме валового внутреннего продукта страны (табл. 1).

Таблица 1. - Доля продукции сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте Республики Таджикистан (в %) [6. С. 15]

Показатели	Годы									
	1991	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ВВП, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Доля производства продукции сельского и лесного хозяйства по всем категориям хозяйств в общем объеме ВВП.	36,5	41,3	21,9	20,8	20,3	19,8	20,9	22,7	22,4	24,6

Как видно из таблицы, доля продукции сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте составляет примерно 24,6 %, что указывает на аграрную направленность экономики страны. В текущих ценах в 2022 году она составила 39,8 млн сомони, что соответствует 24,6% от валового внутреннего продукта.

Учитывая сложившуюся ситуацию, правительство страны на протяжении многих лет реализует целенаправленную и последовательную экономическую политику, направленную на реконструкцию и развитие промышленных отраслей как стратегического направления для обеспечения экономического роста и государственной поддержки экспорта промышленной продукции. Для достижения поставленных целей и задач в сфере технико-экономической

мощи промышленности разработан комплекс мероприятий, направленных на стимулирование привлечения иностранных инвестиций, включая прямые инвестиции, создание и развитие сети совместных предприятий, льготное налогообложение новых компаний, а также внедрение инновационных технологий и современных методов организации и управления на уровне производственных единиц — основных субъектов рыночной экономики.

Особо следует выделить значимость формирования законодательных и нормативно-правовых основ для регулирования и государственной поддержки предпринимательства, включая малый и средний бизнес в промышленности. Несмотря на достигнутые успехи в этой сфере, необходимо отметить, что развитие малого, среднего и крупного предпринимательства все еще остается недостаточным.

В республике проводится поэтапная реформа аграрного сектора, который является другой приоритетной отраслью реальной экономики. По инициативе и поддержке Президента Республики Таджикистан выделено 105 тыс. га земель из государственного фонда для организации дехканских хозяйств. Это способствовало развитию частного сектора в аграрной сфере, стимулировало предпринимательство и значительно увеличило производство различных видов сельскохозяйственной продукции, что привело к насыщению рынка.

Тем самым заложены основы многоукладной экономики – кооперативные и акционерные структуры, дехканские (фермерские) хозяйства и т.д. Особенно дехканские (фермерские) хозяйства стали преобладающими как форма производственного предпринимательства в отрасли (табл. 2).

Таблица 2. - Тенденции роста число дехканских хозяйств в Республике Таджикистан, единиц [4. С. 14]

Годы	Сельскохозяйственные предприятия				Дехканские хозяйства
	Всего	в том числе			
		Колхозы	Совхозы	Межхозы	
2000	310	207	95	8	9293
2005	61	12	46	3	23101
2010	6	1	5	-	51372
2015	-	-	-	-	123379
2016	-	-	-	-	145107
2017	-	-	-	-	164631
2018	-	-	-	-	172668
2019	-	-	-	-	171975
2020	-	-	-	-	179005
2021	-	-	-	-	167009
2022	-	-	-	-	172107
2022 в % к 2000	-	-	-	-	18,5 раз
2022 в % к 2015	-	-	-	-	139,5

Данные свидетельствуют о том, что дехканские хозяйства с 2000 года по настоящее время увеличились до 172,1 тыс. единиц и стали основной формой производственного предпринимательства в отрасли.

На сегодняшний день зарегистрировано 171,1 тыс. дехканских хозяйств, занимающихся предпринимательской деятельностью, при среднем размере земельного участка в 24,8 га. В 2022 году количество дехканских хозяйств увеличилось до 172,1 тыс. единиц, что на 158,5 тыс. единиц или в 13,7 раз больше, чем в 2000 году, когда их было всего 12,6 тыс. единиц.

Ускорение процесса перехода сельского хозяйства на рыночные отношения обусловлено принятием ряда ключевых законов, таких как «О земельной реформе», «О дехканском (фермерском) хозяйстве», «Об аренде», «Земельный Кодекс Республики Таджикистан» и других.

С целью практической реализации ключевых положений Программы экономических преобразований агропромышленного комплекса, повышения эффективности экономики, формирования и развития рынка товаров и сырья, а также стимулирования товаропроизводителей к увеличению объемов сельскохозяйственной продукции, 25 июня 1996 года был издан Указ Президента Республики Таджикистан № 522 «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций».

Для углубления экономических реформ в агропромышленном комплексе 9 июля 1999 года был издан другой Указ Президента Республики Таджикистан № 1323 «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий». В соответствии с этим указом в начале 2000 года 110 предприятий и организаций были преобразованы в дехканские (фермерские) хозяйства.

Кроме того, Правительство Республики Таджикистан 22 ноября 1996 года приняло два Постановления: № 698 «Об отводе 50 тыс. га земельных участков для ведения личного подсобного хозяйства граждан» и № 45 от 18 февраля 1998 года «Об отводе 25 тыс. га земельных участков для ведения личного подсобного хозяйства граждан». Эти меры создали реальные возможности для стимулирования роста сельскохозяйственного производства в республике.

В результате принятых мер доля личных подсобных хозяйств и дехканских (фермерских) хозяйств в валовой продукции сельского хозяйства страны увеличилась с 54,2 % в 1997 году до 83,6 % в 2022 году.

Тем не менее, для дальнейшего повышения эффективности предприятий агропромышленного комплекса Республики Таджикистан, на наш взгляд, необходимо разработать и внедрить среднесрочную программу продовольственного комплекса до 2030 года, с акцентом на решение следующих приоритетных задач в рамках поэтапного перехода к рыночным отношениям: [5. С. 112]

- создание благоприятных условий для работы высокоэффективных и инновационной ориентированных предприятий в агропромышленном комплексе;
- обеспечение условий для ускоренного развития сельскохозяйственного производства;
- учет глобальных мировых тенденций и опыта стран, добившихся значительного прогресса в агропромышленном комплексе, в сочетании с историческими и национальными особенностями и традициями;
- проведение приватизации государственных предприятий в промышленности и создание рациональных производственных структур, а также конкурентоспособных форм хозяйствования в условиях переходной экономики;
- создание развитой сети производственной и рыночной инфраструктуры агропромышленного комплекса;
- улучшение инвестиционной деятельности предприятий агропромышленного комплекса за счет активного привлечения новых источников финансирования, включая долгосрочные и среднесрочные банковские кредиты, средства от эмиссий акций, акционерных обществ, частные инвестиции, бюджетные ассигнования, собственные средства предприятий и иностранные инвестиции.
- социальные изменения в сельской местности.

В эффективном управлении хозяйствами агропромышленного комплекса, помимо рыночных методов самоуправления, также важно разумно применять государственно-экономическое управление, включая предоставление льготных кредитов, налоговых послаблений и субсидий для ускоренного развития отечественного производства потребительских товаров.

Процесс дальнейшего углубления реформ предполагает постепенный переход от кризисных явлений к стабилизации сельскохозяйственного производства и его последующему росту. На первом этапе реализации мер, запланированном на два года (2001–2002 гг.) в рамках

среднесрочной программы, важным направлением стала реализация комплекса мероприятий по поддержанию и сохранению текущих тенденций, остановке спада и созданию благоприятных условий для быстрого роста сельскохозяйственного производства. На этом этапе целесообразно сосредоточить усилия на создании институциональных основ рыночной экономики, развитии её инфраструктуры, формировании адаптированного экономического механизма, направленного на стимулирование деловой и инвестиционной активности, а также повышении эффективности использования всех видов экономических ресурсов и методов хозяйствования.

На втором этапе реализации целей программы (2002–2005 гг.) было необходимо обеспечить стабильный рост экономики предприятий агропромышленного комплекса республики и ускорение темпов производства сельскохозяйственной продукции.

Анализ состояния сельского хозяйства страны показывает, что республика обладает как факторами, способствующими его развитию, так и ограничивающими его дальнейший рост. Прежде всего это касается земельных и водных ресурсов, которые не только ограничены, но и требуют значительных затрат для их эффективного использования [3. С. 154].

Земельные ресурсы Республики Таджикистан, безусловно, ограничены. Горные районы занимают 93 % территории страны, тогда как сельскохозяйственные угодья составляют лишь 3,3 %, из которых более 80,9 % представляют собой сезонные пастбища. По данным земельного баланса Министерства сельского хозяйства на 1 октября 2000 года, в республике имелось 850 тыс. га интенсивно используемых сельскохозяйственных угодий (пашни и многолетние насаждения). Общая площадь орошаемых земель составляет 713,7 тыс. га, на которых производится до 90 % валового внутреннего продукта, создаваемого в сельском хозяйстве страны [2. С. 65].

Значительный демографический рост в Таджикистане, несмотря на активное освоение новых орошаемых земель за последние 33 года, привел к снижению обеспеченности орошаемыми площадями на душу населения (табл. 3).

Таблица 3. - Численность постоянного населения и доля земельной площади, включая орошаемые, в Республике Таджикистан за период с 1991 по 2022 годы [7, с. 11; 310]

Показатели	1991 г.	2000г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	2020 г.	2022 г.	2022 г. к 2000 г., в %
Численность населения Республики Таджикистан на конец года, тыс. человек	5505,6	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	9716,8	10078,4	160,8
Общая площадь земель, тыс. га.	14254,5	14255,4	14255,4	14255,4	14137,7	14137,9	14137,9	99,1
Сельскохозяйственные угодья, тыс. га.	4434,1	4126,5	3864,6	3746,0	3612,0	3673,7	3668,9	88,9
в том числе: пашня	811,2	130,1	709,0	673,1	653,2	662,0	660,1	5,1
Доля сельскохозяйственных угодий в общей площади земель, %	31,1	28,9	27,1	26,3	25,5	25,9	26,0	-2,9

Данные, приведенные в таблице 3, показывают, что в 2022 году доля сельскохозяйственных угодий в общей земельной площади Республики Таджикистан составила 26,0 %, в то время как в 1991 году она равнялась 31,1 %. Таким образом, за этот период показатель снизился на 2,9 процентных пункта. В течение того же времени общая площадь земель и площадь сельскохозяйственных угодий также уменьшились, несмотря на то, что численность населения увеличилась на 160,8 %.

Ключевым направлением для обеспечения устойчивого развития агропромышленного комплекса страны должно стать привлечение как внутренних, так и иностранных инвестиций в эту отрасль. В этой связи создание совместных предприятий, страхование от некоммерческих рисков и организация импортозамещающих производств, выпускающих высококачественные и конкурентоспособные товары для внутренних и внешних рынков сельскохозяйственной продукции, представляют собой перспективные решения.

Продовольственная безопасность показывает реальное состояние экономики республики, при котором обеспечивается продовольственная независимость страны, гарантируется физическая и экономическая доступность для населения пищевых продуктов в объемах, соответствующих рациональным нормам потребления основных видов продовольствия, необходимых для активного и здорового образа жизни.

В связи с этим продовольственную независимость Республики Таджикистан можно определить, как устойчивое производство жизненно важных отечественных пищевых продуктов в объемах, не ниже пороговых значений их доли в товарных ресурсах соответствующих видов продукции. Из этого определения следует, что для фактического обеспечения продовольственной безопасности особенно важно решать вопрос продовольственной независимости за счет отечественного производства [9. С. 87].

Как показало исследование, несмотря на положительные результаты развития активной предпринимательской деятельности в условиях рыночных реформ, существует множество препятствий и барьеров. К ним относятся:

- недостаточная стимуляция привлечения иностранных прямых инвестиций для развития производства отечественных товаров, особенно в приоритетных отраслях промышленности и агропромышленного комплекса;
- низкий уровень развития инновационного предпринимательства, включая малый и средний бизнес;
- высокая налоговая нагрузка и ставки налогов на производственные предприятия реального сектора экономики, что требует углубления реформ в этой области;
- не полностью устранены случаи административного вмешательства и излишние проверки в деятельности субъектов предпринимательского производства и торговли;
- недостаток финансово-кредитных ресурсов для ускоренного развития малого и среднего инновационного предпринимательства, а также высокие процентные ставки по кредитам коммерческих банков;
- высокий уровень износа действующих основных фондов и медленный переход на современные технологические решения в материально-технической базе предприятий промышленности и агропромышленного комплекса, основанные на новейших достижениях научно-технического прогресса и инновационной деятельности в сфере предпринимательства;
- усиление роли государственного регулирования и поддержки для ускоренного развития пищевой, легкой, химической и перерабатывающей промышленности, энергетического сектора, сельскохозяйственного производства, торговли потребительскими товарами и других отраслей.

Стратегия дальнейшего ускоренного экономического развития предпринимательства в реальном секторе и других отраслях национальной экономики была обоснована в Послании Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и согласия, Лидера нации Эмомали Рахмона, Парламенту страны от 22 декабря 2016 года. В этом Послании обозначены ключевые направления внутренней и внешней политики государства, а также перспективы и резервы развития национальной экономики и всех ее отраслей не только на текущий год, но и до 2030 года.

В этом исторически важном государственном документе Президент подчеркнул: «До 2025 года необходимо обеспечить рост объемов производства промышленной продукции на

25% и удвоить объем экспорта товаров. В этот период следует сосредоточиться на развитии производственных предприятий и привлечении прямых иностранных инвестиций, а доля частного капитала в ВВП республики должна вырасти в два раза. Эти меры должны способствовать активному выходу республики на новые экспортные рынки, снижению зависимости от импорта потребительских товаров и созданию условий для развития реального сектора и увеличения доходов государственного бюджета. В перспективе до 2030 года, с учетом всех имеющихся резервов, объем ВВП на душу населения должен вырасти в 3,6 раза, уровень бедности сократится вдвое, а доля населения со средними доходами увеличится с 22% до 50%. В этот период инвестиционный климат должен улучшиться, и доля частного капитала в ВВП вырастет в три раза».

Таким образом, ускоренное развитие предпринимательства, включая инновационный малый и средний сектор реальной экономики, представляет собой стратегический путь к обеспечению экономического роста республики на долгосрочный период до 2030 года и имеет ключевое социально-экономическое значение для повышения благосостояния народа. Успешное решение этой стратегической задачи требует совершенствования форм и подходов к реализации рыночной реформы, мобилизации потенциальных резервов и ресурсов отраслей материального производства, развития человеческого капитала, а также использования возможностей модернизации и инновационных подходов в сфере предпринимательства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан в Маджилси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2023 г. – Душанбе: Изд. комплекс «Шарки озода». – 36 с.
2. Аминов И. Анализ развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2011, № 1/Душанбе: ТГУК.
3. Валиев Н.Ш., Бойназарова М.М Механизм государственной поддержки производственного предпринимательства в сельском хозяйстве. Вестник Технологического университета Таджикистана. - Душанбе. – 2023. - № 2 (53) – С. 152 – 163.
4. Гендерные показатели в дехканских хозяйствах. Статистический сборник. Душанбе, 2023. С. - 14
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016 - 123 с.
6. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан, статистический сборник, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2023, с.15
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание). – Душанбе: Госкомстат Республики Таджикистан. – 2023. – 419 с.
8. Стратегический менеджмент: Учебник для вузов / Колл. авторов, под ред. проф. Ш. Базарова. - Душанбе: 2015 г. – 412 с.
9. Хабибова С.С. Стратегия обеспечения продовольственной безопасности и развитие рынка продовольственных товаров в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). -Душанбе: ТГУК, 2012, №1 (2). - С. 86-89

Хабибуллозода М.Х., Ганиев С.А.

ЗАМИНАҲОИ МЕТОДӢ ВА ТАСНИФИ ХИЗМАТРАСОНИИ ЭЛЕКТРОНИИ ГУМРУКӢ

Дар илми иқтисодии кишвар ва мамлакатҳои пасошуравӣ қорҳои илмии зиёде дар бораи муайян кардани моҳияти хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ ва мафҳумҳои бо он алоқаманд пайдо шуданд. Аммо мафҳуми хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва иқтисодӣ рақамӣ миёни олимони иқтисоддон ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, ки дар умум мафҳуми ягона вучуд нашофта, онро бо дигар мафҳумҳо шабеҳ медиҳанд. Дар шароити муосир Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор вазифаҳои мураккабӣ аз ҷиҳати технологӣ пешрафтаро иҷро мекунад, ба монандӣ - амалӣ намудани назорати гумрукӣ; ташаккули бучети давлатӣ; мусоидат намудан ба рушди фаъолияти тижоратӣ беруниқтисодӣ тавассути фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоя ба иқтисодиёти миллӣ ва дигарон.

Вожаҳои калидӣ: гумрук, хизматрасонӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, иқтисодиёти рақамӣ.

Хабибуллозода М.Х., Ганиев С.А.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ

В экономической науке нашей страны и стран постсоветского пространства появилось множество научных работ по определению сущности электронных таможенных услуг в условиях цифровой экономики и связанных с ним концепций. Однако понятие электронной таможенных услуг и цифровой экономики по-разному трактуется среди ученых-экономистов, не имеющих единого понятия в целом, и сравнивающих его с другими понятиями. В современных условиях Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан выполняет ряд высокотехнологичных задач, таких как - осуществление таможенного контроля; формирование государственного бюджета; способствовать развитию внешнеторговой деятельности путем создания благоприятных условий для привлечения капитала в национальную экономику и другие.

Ключевые слова: таможня, услуги, таможенные услуги, электронные таможенные услуги, цифровая экономика.

Khabibullozoda M.Kh., Ghaniev S.A.

METHODOLOGICAL BASIS AND CLASSIFICATION OF ELECTRONIC CUSTOMS SERVICES

In the economic science of our country and the countries of the post-Soviet space, many scientific works have appeared to determine the essence of electronic customs services in the context of the digital economy and related concepts. However, the concept of electronic customs services and digital economy is interpreted differently among academic economists who do not have a single concept as a whole and compare it with other concepts. In modern conditions, the Customs Service under the Government of the Republic of Tajikistan performs a number of high-tech tasks, such as - implementing customs control; formation of the state budget; promote the development of foreign

trade activities by creating favorable conditions for attracting capital into the national economy and others.

Key words: customs, services, customs services, electronic customs services, digital economy.

Яке аз вазифаҳои муҳими хадамоти гумрукии мамлакат ин маъмурияти гумрукӣ мебошад, ки ба ақидаи Г.В. Баландина “Маъмурияти гумрукӣ ин маҷмӯи амалҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти гумрукӣ вобаста ба иҷрои вазифаҳои соҳаи фаъолияти гумрукӣ мебошад” [4, с. 110]. Яъне, дар осон намудани хизматрасониҳои гумрукӣ кори маъмурияти гумрукӣ то ҷое метавонад мусоидат намояд, махсусан дар самти хизматрасониҳои электронии гумрукӣ. Маъмурияти гумрукӣ ба худ ҷузъӣ комплекси кори гумрукиро дар бар гирифта, якҷанд вазифаҳои хизматрасониҳои электронии гумрукиро иҷро менамояд, аз қабili идоракунии самараноки даромадҳои гумрукӣ.

Таҳқиқгар Д.Ю. Лазарев дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки “Яке аз вазифаҳои асосие, ки дар доираи маъмурияти гумрукӣ ҳал карда мешавад ин такмил додани амалигардонии вазифаи фискалӣ тавассути идоракунии самараноки даромадҳои гумрукӣ мебошад” [8, с. 114]. Лозим ба зикр аст, ки вазифаи идоракунии самараноки даромадҳои гумрукӣ тавассути хизматрасониҳои электронии гумрукӣ боз ҳам самараноктар мегардад.

Фаъолияти хадамоти гумрукии мамлакат дар самти идоракунии самараноки даромадҳои гумрукӣ хеле муҳим ба назар мерасад, чунки ин амал дар устуворона пурра намудани даромадҳои бҷети давлатӣ, соддагардонӣ ва бартарафкунии муаммоҳои тиҷорати хориҷӣ, шомил гардидан ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, баланд бардоштани фаъолияти иқтисодии хориҷии мамлакат дар шароити тазоди тиҷорати ҷаҳонӣ ва дар умум ба рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат менамояд.

Самаранокии идоракунии даромадҳои гумрукӣ дар муносибатҳои хадамоти гумрукӣ раванди том буда, марҳилаҳои бисёрро дар бар мегирад. Дар ин самт Т.Н. Трошкина бо маврид дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки: “Идоракунии даромадҳои гумрукӣ ин раванди таъмини фаъолияти механизми чандирӣ дар асоси маҷмӯи меъёрҳо ва қоидаҳо мебошад, ки метавонад ба тағйироти ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ барои мӯътадили даромадҳо ба низоми бҷети давлатӣ зуд воқуниш нишон диҳад” [10, с. 29]. Ҳамчун институти асосӣ, мақомоти гумрук дар ҷамъоварии маблағҳои бҷетӣ бо ниҳодҳои дигари давлатии иштироккунанда ва иштирокчиёни фаъоли муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ баҳри устуворона таъмин намудани даромадҳои гумрукӣ ва ба ин васила ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ мусоидат менамояд.

Усул ва воситаҳои идоракунии даромаднокии гумрукиро дар адабиёти илмӣ муосир аз ҳам ҷудо мекунад, ки ба воситаҳои идоракунии даромаднокии гумрукӣ – ин андоз, бҷҳо ва меъёри бҷҳои гумрукӣ ва ба усули идоракунии даромадҳои гумрукӣ – ин ташкил, иқтисодиёт ва назорат дохил мешавад. Оид ба даромадҳои гумрукӣ дар таҳқиқотҳои Баландина Г.В. ва Лазарев Д.Ю. бештар таҳлилҳо оварда шудааст.

Даромади гумрукӣ боз ҳам шаффофтар мегардад агар тавассути таҳияи автоматии иттилоот оид ба молу маҳсулот, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва ҳамкорҳои густурдаи муосир ба роҳ монда шуда, раванди пешбурди корбарии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ такмил дода шавад. Чунин равиш байни мақомоти гумрук ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муносибатҳои судмандро вобаста ба дурустӣ ҳисоб кардан, саривақтӣ ва пурраи пардохти бҷҳои гумрукӣ ба вуҷуд меорад, ки хавфи маъмури ва хароҷоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро кам мекунад.

Роҳу усулҳои болозикр дар самти самаранокии идоракунии даромади гумрукӣ як шакли хизматрасониҳои электронии гумрукӣ буда, бо фароҳам овардани шароити мусоид дар рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ хизмат менамояд.

Вобаста ба таҳлили болозикр, махсусан дар самти хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва идоракунии даромаднокии он, дар заминаи иқтисодиёти рақамӣ Мақомоти гумруки назди

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин намудҳои зерини хизматрасониҳоро пешниҳод менамояд:

- хизматрасониҳои ташкилӣ, яъне таъмини нигоҳдошт ва интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ дар мувофиқа бо низомҳои гумрукии барои онҳо муқарраршуда;
- хизматрасониҳои молиявӣ, яъне аз иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии берунӣ ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ва таъмини онҳо барои ворид шудан ба бучети давлатӣ;
- хизматрасониҳои тичоратӣ, яъне молҳои мусодирашударо ғуруҳтан;
- хизматрасониҳои ахборотӣ, яъне ҷамъоварии маълумот оид ба молҳо, хизматрасониҳо, ахборот дар бораи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва пешниҳоди онҳо ба шахсони манфиатдор;
- хизматрасониҳои амниятӣ, яъне бо роҳи квотакунонӣ ё манъ кардани воридот аз хориҷ ва содироти молҳои ватанӣ аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо назардошти таъмини амнияти кишвар;
- дигар намуди хизматрасониҳо – машварат додан ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, нест кардани молҳои манъшуда ва ғайра.

Дар умум, хизматрасонии гумрукӣ ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ ва шакли муносибатҳои иҷтимоӣ падидаи хеле қадимист. Дарачаи пешрафти ҷомеа муосири имрӯза на танҳо аз рӯи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, балки то кадом дараҷа рушд ёфтани соҳаи хизматрасонӣ, ҷи қадар шахсони қобили меҳнат бо кор бандбуда, кадом ҳиссаи неъматҳои иҷтимоиро истехсол мекунанд, маънидод мегардад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми гуногун оид ба хизматрасонӣ ва соҳаи хизматрасонӣ вучуд дорад.

О.Н. Балаева дар таҳқиқотҳои худ оид ба хизматрасонӣ чунин қайд менамояд: «Хизматрасонӣ фаъолиятест, ки бевосита талаботи ҷомеа, намудҳои гуногуни корхонаҳо, ташкилотҳои қонеъ мегардонад, ки ҳатман дар шакли моддӣ ё воқеъӣ таҷассум намегарданд» [3, с. 248]. Дар таҳқиқоти мазкур мо хизматрасонии электронии гумрукиро мисол оварда метавонем, ки маъмурияти гумрук метавонад корро шаффофтар гардонад.

Дар асоси таҳлилҳои болозикр оид ба таснифоти хизматрасониҳои электронии гумрукӣ аз ҷониби Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардида буд, инчунин таҳқиқгар Азими А. дар таҳқиқотҳои худ иловатан чунин таснифоти хизматрасониҳои гумрукиро пешниҳод намудааст:

«- дар асоси хусусияти фаъолият: хизматрасониҳои асосӣ (расмиёти гумрукӣ, ҳамроҳи кардан ва ғ.); хизматрасониҳои иловагӣ (хизматрасониҳои брокерӣ, дастгирии ҳуқуқии муомилот ва ғ.);

- аз рӯи шакли муаррифӣ: хизматрасониҳои анъанавӣ дар шакли рақамӣ;
- вобаста ба бозоре, ки дар он хизматрасонӣ пешниҳод мешавад: хизматрасонӣ дар бозори дохилӣ; хизматрасонӣ дар бозори хориҷӣ» [1, с. 23]. Фарзияҳои мазкур ба таҳқиқоти мо наздик буда, таснифоти хизматрасониҳои болозикр ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ мусоидат менамоянд.

Лозим ба ёдоварист, ки рушди хизматрасониҳои давлатии электронии гумрукӣ ин ҳамкориҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва ашхоси мансабдори мақоми гумрукӣ мебошад.

Ҳамаи хизматрасониҳои давлатии электронии гумрукӣ вобаста ба соҳаи пешниҳоди хизматрасонӣ ба ду гурӯҳ - универсалӣ ва махсус ҷудо мегарданд.

Ба гурӯҳи якуми хизматрасонии универсалӣ одатан машваратдихӣ ва ахборотдихӣ дохил мешавад. Хизматрасонии мазкур асосан ба сифати татбиқи баррасии ҳамаи вазифаҳои хизмати гумрукӣ мусоидат мекунад.

Ба гурӯҳи дуюми хизматрасониҳои махсус ин хизматрасонии электронии гумрукӣ бо иҷрои вазифаҳои назоратӣ ва дигар намуди фаъолият алоқаманд, шомил мебошанд.

Хизматрасониҳои электронии гумрукӣ вобаста аз субъекти қабулкунанда ба хизматрасонӣ ба шахсоне, ки фаъолиятро дар самти кори гумрукӣ амалӣ менамоянд ва хизматрасонӣ ба дигар ҷонибҳои манфиатдор тақсим мегардад.

Ба сифати дигар намуди фаъолияти алоқаманд, манфиатгирии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричиро мисол овардан мумкин аст, ки ба ақидаи А.Ф. Андреев ин: «Манфиати иштирокчии фаъолияти иқтисодии хоричӣ дар хизматрасониҳои махсуси гумрукӣ дар зарурияти гирифтани иҷозати хуччат аз мақомоти гумрукӣ барои пешбурди фаъолияти муайян ё содда кардани убури намудҳои назорати гумрукӣ ҳангоми интиқоли мол аз сарҳад таҷассум мегардад» [2, с. 62]. Таҳқиқгар дар таҳқиқоти худ аслан ба манфиатгирии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричӣ дар соддагардонии назорати гумрукӣ, ҳангоми убури кардани сарҳади гумрукӣ бо молу маҳсулот таъя менамояд.

Дар тақмили пешниҳоди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ мониторинги сифати пешниҳоди он нақши калидиро мебошад. Низомии мониторинг метавонад барои арзёбии ҳама гуна хизматрасониҳои давлатӣ истифода гардад.

Оид ба меъёри сифати хизматрасониҳои гумрукӣ О.Г. Кухарская дар таҳқиқотҳои худ чунин қайд менамояд: «Қонуният, мувофиқат, технологӣ, оперативӣ ва натиҷагирӣ. Низомии мазкури меъёрҳо манфиатҳои давлат ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричиро ифода намуда, имкон медиҳад, ки ба сифати назорати гумрукӣ баҳодиҳии ҳолисона дода шавад» [7, с. 178]. Лозим ба қайд аст, ки сифати хизматрасониҳои гумрукӣ, махсусан электронӣ бо назардошти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад, чунки ин раванд ба ҳолисона баҳодиҳии иштирокчиён мусоидат менамояд.

Бо вучуди ин, истифодаи васеи технологияҳои электронӣ, ки дастрасии амалан ба маълумоти Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд, хатари куллан навро ба амният дар шакли низомии ягонаи фазаи иттилоотӣ ба вучуд меорад. Дар ин ҳолат, дар мадди аввал вазифаи ташкили низомии самараноки идоракунии таъмини амнияти иқтисодӣ дар соҳаи савдои хоричӣ меистад.

Таҳқиқгари рус Ю.А. Максимов роҷеъ ба ин масъала дар таҳлилҳои худ қайд менамояд, ки «Таъсиси чунин низомии идоракунии дар айни замон талаботи таъхиринопазир мебошад, чунки мавҷуд набудани он метавонад боиси қабули қарорҳои ғайрисистемавӣ дар самти ташаккули воқуниш ба таҳдидҳо, таъсири манфии берунӣ ва дохилӣ ба тижорати хоричӣ ва иқтисодӣ дар умум гардад» [9, с. 43]. Бо ақидаи таҳқиқгар рози нашудан ғайриимкон аст, чунки хизматрасониҳои электронии гумрукӣ як тарафи масъала ва самаранокии идоракунии он тарафи дигари масъала ба ҳисоб меравад. Самаранокии идоракунии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ имконият медиҳад, ки қабули қарорҳо системавӣ буда, ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хоричӣ бартарият медиҳад.

Дар банди 24-уми Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 чунин қайд гардидааст, ки «Омили асосии расидан ба ҳадафҳои пешгузоштаи мақомоти гумрук дар самти коҳиш додани вақти анҷомдиҳии амалиёти гумрукӣ ва мусоидатнамоӣ ба тижорати байналмилалӣ, ин худкоркунонии равандҳои назорати гумрукӣ мебошад. Ҷорӣ намудани дарҳол қабулшавии қарор ҳангоми эълomiaкунонии молҳо рушди минбаъдаи системаи электронии эълomiaкунониро талаб мекунад, ки кори он танҳо ба истифодаи хуччатҳои электронӣ асос ёфтааст» [5, с. 9]. Дар доираи Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 бо мақсади рушди минбаъдаи эълomiaи электронӣ, тақмил додани технологияи транзити электронӣ низ пешбинӣ шудааст.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ истилоҳи хизматрасонии электронии гумрукӣ ба таври гуногун маънидод гардидааст ва ин ҳолатро дар таҳқиқотҳои болозикр низ ишора намудем. Дар Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки «Хизматрасонии давлатӣ - хизматрасонии муқарраргардидаи меъёрие, ки аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ ба шахрвандон ва муассисаҳо бо мақсади анҷом додани коргузориҳои маъмурӣ тибқи қонунҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад» [6, с. 14]. Яъне, ба ин васила мо хизматрасониҳои электронии гумрукиро мисол оварда метавонем, ки барои

содда гардонидани амали иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ равона гардидааст. Дар доираи Концепсияи мазкур самти такмили хизматрасониҳои электронӣ низ дарҷ гардидааст.

Умуман, пас аз таҳлили таҳқиқоти мазкур дар самти хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст, ки хизматрасониҳои давлатии электронии гумрукӣ дар умум ба суръатбахшии раванди фаъолияти гумрукӣ, беҳтар намудани беҳатарии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳангоми содирот ва воридоти молу маҳсулот дар доираи фазои ягонаи иқтисодӣ ва кам гардидани хароҷоти истехсолкунандагон ва истеъмолкунандагон мусоидат менамояд. Хизматрасониҳои давлатии электронии гумрукӣ дар нигоҳдории манфиатҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, иҷрои вазифаҳои асосии маъмури гумрукӣ аҳамияти хоса дорад.

АДАБИЁТ

1. Азими А. Развитие механизма повышения качества таможенных услуг в условиях рыночной экономики (на примере Республики Таджикистан). Автореферат канд. экон. наук. Душанбе, 2019. – С. 23.
2. Андреев А.Ф. Теоретические аспекты оценки эффективности и качества таможенного дела // Вестник российской академии. 2016. - №1. - С. 62.
3. Балаева О.Н. Роль сферы услуг в мировой экономике // Маркетинг услуг. 2015. №4. С. 248.
4. Баландина Г.В. Таможенное администрирование в России: направления совершенствования // Экономическая политика. 2018. Т.13 № 3. С.110.
5. Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2019. – С. 9.
6. Концепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст. Саҳ. 14.
7. Кухарская О.Г. Развитие научно-методического аппарата управления качеством таможенного контроля. Дисс. канд. экон. наук. 08.00.05. // Российская таможенная академия. Москва, 2013. - 178с.
8. Лазарев Д.Ю. Определение содержания понятий «таможенное администрирование» и «администрирование таможенных доходов» // Вестник Российской таможенной академии 2018. № 2. С. 114.
9. Максимов Ю.А. Необходимость создания системы управления обеспечением внешнеторговой безопасности как составляющей экономической безопасности государства в современных условиях // Петербургский экономический журнал. 2018. № 4. С. 38–43.
10. Трошкина Т.Н. Администрирование таможенных платежей в государствах-членах ЕАЭС: Вопросы правового регулирования. Журнал Высшей школы экономики. 2017. М. [Электронный ресурс]: <https://elibrary.ru/>. с. 29.

Ходжаев Д.Х., Курбонов А.А.

РАЗВИТИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В представленной статье рассматриваются показатели инвестиционного процесса в сфере мировой энергетики, связанной с направлением энергетики, в том числе солнечной. В данной статье проанализированы проблемы и объёмы инвестиций среди стран, использующих солнечную и ветровую энергетику, одной из которых является Республика Таджикистан. Стоит отметить, что сегодня можно рассчитывать на солнечную и ветровую энергетику, на это указывает и понимание стран, считающихся крупными потребителями энергоресурсов, большинство из которых также являются крупными импортерами энергоресурсов. Например, Международное энергетическое агентство признает энергетическую безопасность как бесперебойную доступность источников энергии по доступной цене. В целом совершенствование методов, развитие инвестиций крупнейших стран мира, таких как США, Китайская Республика, Норвегия и другие, направлены на обеспечение энергетической безопасности между странами мира, создание подходящих условий для стабильного развития энергетического комплекса и повышение благосостояния населения.

Ключевые слова: безопасность, энергетика, электроэнергетика, инвестиции, энергетический комплекс, развитие.

Хочаев Д.Х., Қурбонов А.А.

РУШДИ САРМОЯГУЗОРИҶОИ ҶАҶОНӢ БАРОИ АМНИЯТИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мақолаи оварда шуда нишондиҳандаҳои раванди сармоягузорию дар арсаи ҷаҳони вобаста ба самти неруи энергетика, аз он ҷумла бодива офтобиро дида баромадшудааст. Дар мақолаи мазкур мушкилот ва ҳаҷми сармоягузорию дар байни мамлакатҳои истифодабарандаи энергияи офтоби ва боди, ки яке аз инҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам мебошад таҳлилҳо гузаронида шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки имрӯзҳо метавон ба энергияи офтоби ва боди така намуд ва инҳам бошад дар фаҳмиши кишварҳои ишора кард, ки истеъмолкунандагони бузурги захираҳои энергетикӣ маҳсуб меёбанд, ки аксарияташон ҳамзамон воридкунандагони бузурги захираҳои энергетикӣ мебошанд. Барои далел, Оҷонси Байналмилалӣ Энерҷӣ беҳатарии энергетикиро ҳамчун мавҷудияти беамониат аз манбаъҳои энергия бо нархи дастрас эътироф менамояд. Умуман мукамалгардонии усулҳо, рушди сармоягузорию аз ҷониби мамлакатҳои бузурги дунё ба мисли ИМА, Ҷумҳурии Чин, Норвегия ва дигарон мебошанд, ки таъмини беҳатарии энергетикӣ дар байни мамлакатҳои ҷаҳон, шароити муносиб барои рушди босуботи комплекси энергетикӣ ва баланбардорию некуаҳволии аҳоли таъмин бошад.

Калидвожаҳо: беҳатарӣ, энергетика, неруи барқ, сармоягузорию, комплекси энергетикӣ, рушд.

Khodjaev D.Kh., Kurbonov A.A.

DEVELOPMENT OF GLOBAL INVESTMENTS FOR ENERGY SECURITY IN MODERN CONDITIONS

The presented article examines the indicators of the investment process in the field of global energy related to the direction of energy, including solar. This article analyzes the problems and

volumes of investment among countries using solar and wind energy, one of which is the Republic of Tajikistan. It is worth noting that today you can count on solar and wind energy, this is indicated by the understanding of countries considered to be large consumers of energy resources, most of which are also large importers of energy resources. For example, the International Energy Agency recognizes energy security as the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price. In general, the improvement of methods, the development of investments of the largest countries in the world, such as the United States, the Republic of China, Norway and others, are aimed at ensuring energy security between the countries of the world, creating suitable conditions for the stable development of the energy complex and improving the welfare of the population.

Key words: security, energy, electric power industry, investments, energy complex, development.

Впервые в истории общий объем инвестиций в энергетику превысит \$ 3 триллиона в 2024. Эти данные взяты из ежегодного отчета МЭА «Инвестиции в мировую энергетику». Из этой суммы 2 триллиона долларов выделяется на чистые технологии.

К ним относятся возобновляемые источники энергии, электромобили, атомная энергия, сети, хранилища, топливо с низким уровнем выбросов, эффективность и тепловые насосы. Остальное идет в газовую, нефтяную и угольную отрасли. Фатих Биrol, исполнительный директор МЭА, заявил, что на каждый доллар, потраченный сегодня на ископаемое топливо, около двух долларов инвестируется в чистую энергию. Он объясняет этот рост расходов на чистую энергию устойчивыми экономическими факторами, продолжающимся снижением затрат и проблемами энергетической безопасности[11].

Кризисное положение отраслей экономики, недостаточные потребности в ликвидности на внутреннем рынке, ограничения на реализацию экспортных мощностей не способствуют удовлетворению гарантированных энергетических потребностей экономики и населения, готовности национальной энергетики обеспечить стабильность экономическое развитие и энергетическая безопасность страны связано с тем, что в последние годы она столкнулась с серьезными проблемами и ее положение нельзя назвать стабильным[2].

Резервный потенциал энергетической безопасности Республики Таджикистан в целом благоприятный. в тех регионах, где имеются благоприятные условия для их эффективного использования. Одним из основных экономических решений обеспечения энергетической безопасности является сокращение дебиторской задолженности в энергетическом секторе, без которого техническое восстановление и инновационное развитие энергетического комплекса страны вызовут проблемы.[6].

Расчеты показывают, что электростанции и электростанции, производимые в Республике Таджикистан, конкурентоспособны и привлекательны с точки зрения увеличения их участия в международной торговле на общем рынке электроэнергии Евразийского экономического союза, а иностранная валюта в некоторой степени компенсирует негативные последствия. неплатежей за электроэнергию на внутреннем рынке. [5].

Процесс увеличения производства гидроэлектроэнергии и достижения энергетической независимости тесно связан с рациональным использованием водных и энергетических ресурсов. Залогом обеспечения населения электроэнергией является обеспечение энергетикой республики, обладающей мощным гидроэнергетическим потенциалом. Для успешного преодоления этой проблемы необходимо скоординировать и объединить усилия органов власти и экономических структур, ученых, экономистов, предпринимателей и всего общества[2].

Особый интерес представляют энергетические стратегии Кореи, Норвегии и Черногории, так как эти страны имеют сопоставимые климатические и территориальные условия с условиями Республики Таджикистан.

Северная Корея, как государство, развивающееся по плану, соответствует этим критериям так же как и Республика Таджикистан. Корею можно назвать «землей высоких

гор и сверкающих на солнце рек». Это соответствует возвышенной, расчленённой гидрографической сетью местности, чередующейся с равнинными участками. Коэффициент горности составляет $90405/120540 \text{ км}^2 = 0,75$. Следовательно, три четверти территории Кореи занято горами. Наиболее возвышенны северные и восточные районы Кореи. Северо-Корейские горы представляют собой плато и плоскогорья, разделённые горными хребтами.

Население Северной Кореи 22,5 млн. человек, то есть страну можно отнести к малым государствам.

Северная Корея богата полезными ископаемыми, которые распределены неравномерно. Разведанные запасы угля в Северной Корее оцениваются в 6,6 млрд. т. Запасы угля представлены антрацитом (Пхеньянский бассейн, среднее течение р.Тэдонган, Восточно-Корейские горы КНДР, бассейн Самчхок Чонсон РК) и бурым углем (бассейны Туманганский и Анджу КНДР). В КНДР обнаружены монацит и торий, которые используются в атомной энергетике и военной промышленности.

Гидроэнергоресурсы Северной Кореи обеспечивают около 3/4 производства электроэнергии в стране. В бассейне р. Амноккан созданы гидроэнергетические комплексы Супхунская ГЭС (700 тыс. кВт), каскады деривационных ГЭС на реках Чанджинган (350 тыс. кВт), Хочхонган (400 тыс. кВт), Пуджонгац (200 тыс. кВт), в Канге (246 тыс. кВт), приплотинные ГЭС в Унбоне (400 тыс. кВт) и на р. Тонноган (90 тыс. кВт), в бассейне р. Туманган сооружена 1-я очередь ГЭС Содусу (проектная мощность 450 тыс. кВт). Из ТЭС (на местном топливе) наиболее крупные - Пхеньянская ТЭС (500 тыс. кВт) и Пукчханская (600 тыс. кВт). Электроэнергии в 2007 г. было произведено 20900 млн. кВт*ч. В мире по производству электроэнергии Северная Корея занимала в то время 70 место. В этот же период потреблялось электроэнергии 17490 млн. кВт*ч, а страна занимала 72 место в мире по потреблению электроэнергии [4]. Оставшаяся электроэнергия экспортировалась в Китай и Россию. В 2011 году между РФ и КНДР были подписаны соглашения о развитии энергетических комплексов данных стран.

В 2011 г. было подписано Соглашение об инвестициях в российскую энергетическую отрасль более одного млрд. долларов и создании совместного предприятия Eurasia Energy Holdings между ОАО «КСК» (ОАО «Курорты Северного Кавказа»), Korea Western Power и СНТ Korea. Доля КСК в уставном капитале нового СП составит 50%, Korea Western Power 40%, СНТ Korea 10%. Совместное предприятие Северной Кореи и РФ займётся энергообеспечением будущего туристического кластера на Юге России, то есть производством, транспортировкой и сбытом электроэнергии на территории Северного Кавказа.

Широкое распространение получают в Норвегии ветряные электростанции, как решение проблем недостатка гидроресурсов в зимние месяцы. Ветряные электростанции играют важнейшую роль в развитии экологически чистых эффективных источников энергии. Строительство таких электростанций, тем не менее, вызывает большие противоречия от разрушения естественных сред обитания и опасностей для птиц и летучих мышей до разрушения береговых линий и естественной красоты мира.

Первая в мире плавающая ветряная ферма начала вырабатывать электричество совсем недавно. Установлена она невдалеке от побережья Норвегии. Если ветряные электростанции Хайвинд в Норвегии успешно проработают в течение нескольких лет, то такая концепция будет применяться повсеместно. Ветряные электростанции используются во многих странах, но пока не могут полностью обеспечить потребности в электроэнергии, но как резервный источник электроэнергии такое решение может быть использовано и в Республике Таджикистан, которая имеет такой источник энергии, как ветер, в достаточном количестве. А в некоторых ситуациях гораздо рациональнее использовать другие источники энергии — например экономные и высокопродуктивные дизельгенераторы или солнечную энергию.

Коэффициент горности территории страны в Королевстве Норвегии выше других сравниваемых стран — 0,95; в Таджикистане — 0,93; в Северной Корее (КНДР) — 0,75.

Доля гидроэнергетики в производстве электроэнергии в Норвегии — 99%, в Таджикистане — 98%, в КНДР — 75%.

Таблица 1. Сравнительная характеристика энергетических комплексов стран, развивающихся в условиях различных систем экономики [3]

Критерии	Системы экономики		
	Плановая (КНДР)	Переходная (Республика Таджикистан)	Рыночная (Норвегия)
1	2	3	4
Коэффициент горности территории страны (площадь горной поверхности к общей площади страны)	0,75	0,93	0,95
Численность населения (тыс. чел.)	22500	7917, 1	5000
Доля гидроэнергетики в общей доле производства электроэнергии в стране (%)	75	98	99
Наличие других первичных источников энергии (уголь, нефть, газ, монацит и торий)	Уголь – 6,6 млрд. т, монацит и торий	4,0 млрд. т 80% угля относится к коксующимся	Нефти 1,3 млрд. т, газа 1,25 трлн. м ³
Сезонность гидроэнергетики (решение проблем зимних месяцев)	Развитие атомной энергетики	Взаимодействие с соседними государствами в области энергетики	Применение ветряных электростанций
Электроэнергии на 1 жителя страны, производство (кВт*ч в год)	928,89	2102	26080
Электроэнергии на 1 жителя страны, потребление (кВт*ч в год)	777,33	1808	25175

В 2012 году Всемирный экономический форум (ВЭФ) и компания Accenture (одна из крупнейших компаний в области управленческого консалтинга и внедрения решений на базе информационных технологий) составили индекс эффективности топливно-энергетического комплекса (ТЭК) 105 стран. Кроме непосредственно показателей эффективности ТЭК при расчёте нового индекса учитывались показатели, отражающие зависимость между эффективностью использования ТЭК и чистотой окружающей среды, а также независимостью государства от внешних поставок энергоносителей. Аналитическими экспертами ВЭФ отмечена общая в странах с быстро развивающейся экономикой тенденция, заключающаяся в готовности пожертвовать эффективностью ТЭК и чистотой окружающей среды ради повышения роста потребительской активности. После расчёта данного показателя, эффективный топливно-энергетический комплекс оказался в Норвегии (которая занимает первое место по индексу эффективности), Швеции, Франции, Швейцарии, Новой Зеландии, Колумбии, Латвии, Дании, Испании и Великобритании, а самый неэффективный в Эфиопии, Танзании, Ливии, Мозамбике, Непале, Монголии и Бахрейне. Россия заняла в индексе эффективности топливно-энергетического комплекса 37 место. Большинство стран БРИКС расположились ниже: Бразилия на 21 месте, Южная Африка на 59, Индия на 62, Китай на 74. Ниже и рейтинг США (55 место), а большинство стран ОПЕК и вовсе аутсайдеры: Саудовская Аравия на 82 месте, Иран на 96[3].

В предстоящие десятилетия доля ТЭК в ВВП всех стран будет меняться, по мнению МЭА, например, к 2020 г. США станут крупнейшим производителем нефти, Китай сократит энергоёмкость ВВП на 16% к 2015 г., ЕС снизит спрос на энергоресурсы на 20% к 2020 г., Япония потребление электроэнергии на 10% к 2030 г. [3]

В 2011 г. исследователи в рамках программы развития ООН (ПРООН) определили и опубликовали ежегодный Индекс человеческого развития (ИЧР). ИЧР это показатель, рассчитываемый ежегодно для международного сравнения и измерения уровня жизни, грамотности, образованности и долголетия как основных характеристик человеческого потенциала исследуемой территории. Индекс разработан в 1990 году группой экономистов и является стандартным инструментом при общем сравнении уровня жизни различных стран и регионов. Первое место по ИЧР в 2011 году заняла Норвегия (0,943), которая была первой с 2001 по 2006 год, затем уступила первое место Исландии, но с 2008 года по настоящее время продолжает лидировать.

Уровень продолжительности жизни в Норвегии один из самых высоких в мире — 81,1 лет, среднегодовой доход на душу населения — 57130 долларов. Бедных в Норвегии практически нет, а так называемые «классовые» различия выражены очень слабо. Благополучие населения в значительной степени зависит от нефте- и газодобывающей и нефтеперерабатывающей промышленности, так как Норвегия — один из крупнейших в мире и крупнейший в Западной Европе производитель и экспортер углеводородов. В стране традиционно низкая инфляция и безработица по сравнению с остальной Европой, но в то же время — это одна из самых дорогих для жизни стран мира.

Китай намерен стать мировым лидером по инвестициям в чистую энергетику в 2024 году. \$ 675 млрд. За ними следуют Европа и США с ожидаемыми инвестициями в размере 370 млрд долларов США 315 млрд долларов США, Соответственно.

Столь значительное финансирование экологически чистых энергетических технологий подчеркивает приверженность этих регионов. Их обязательства заключаются в борьбе с изменением климата и повышении энергетической безопасности.

Солнечная фотоэлектрическая (PV) технология является центром этого инвестиционного всплеска. МЭА прогнозирует, что расходы на солнечную фотоэлектрическую энергию вырастут до 500 миллиардов долларов в 2024 году. Этот рост обусловлен продолжающимся снижением цен на солнечные модули. Кроме того, это делает солнечную энергию более доступной и экономически эффективной.

Несмотря на сильный акцент на экологически чистую энергетику, глобальные инвестиции в добычу нефти и газа также растут. МЭА ожидает увеличения на 7% в 2024 году, достигнув \$570 миллиардов. Это следует за аналогичным ростом в 2023 году, главным образом за счет национальных нефтяных компаний на Ближнем Востоке и в Азии[11].

Аналитики определили, что солнечная энергетика впервые обгонит добычу нефти по объему инвестиций в 2023 году. По данным агентства, в этом году мировые мощности солнечной энергетика (солнечной энергетика) вырастут за счет их развития в Китае[12].

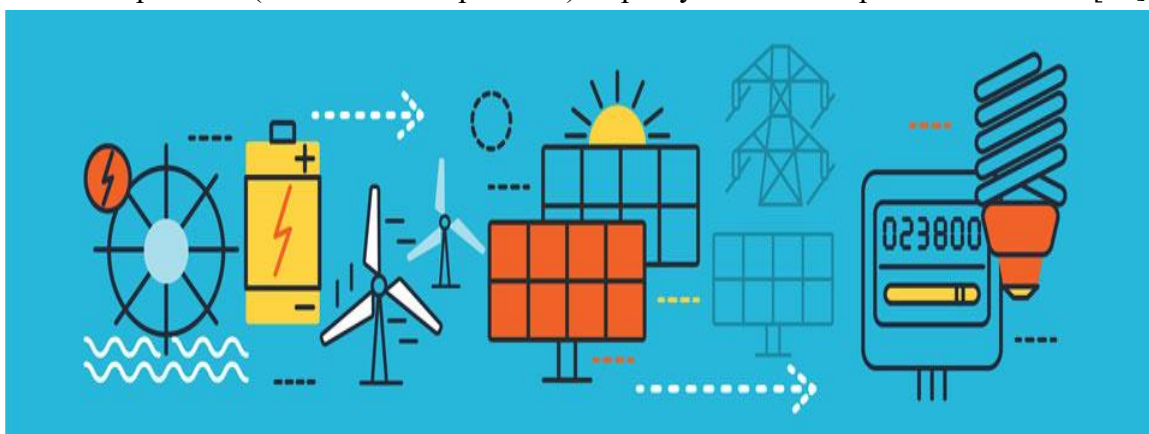


Рисунок 1. - Состояние индикатора ветровой и солнечной энергии.

Источник: Сайт <https://www.unep.org>. <https://sigmaearth.com>

Согласно данным, мощность производства возобновляемой энергетики увеличится на треть в 2023 году. Такая ситуация обусловлена ростом цен на ископаемое топливо, процесс его эксплуатации, а также активным стимулированием строительства солнечных и ветряных электростанций.

Такое увеличение ожидается в следующем году - 2024 году, когда общая мощность возобновляемых источников энергии в мире увеличится до 4,5 тыс. ГВт, что равно суммарной мощности Китая и Соединенных Штатов Америки, говорится в пояснении агентства.



Рисунок 2. - Разработка и поставка возобновляемых источников энергии.

Источник: Сайт <https://www.unep.org>. <https://sigmaearth.com>

Этот процесс происходит сегодня в Европе. Это также будет способствовать значительному росту возобновляемых источников энергии в Индии и США в течение следующих двух лет. Аналитики отмечают, что на долю Китая будет приходиться примерно 55% мирового прироста мощностей возобновляемой энергетики в 2023 и 2024 годах.

QAZAQ GREEN. Несмотря на трудности с финансированием, прогнозируется, что к 2024 году глобальные инвестиции в чистую энергетику почти удвоятся по сравнению с инвестициями в ископаемое топливо, что обусловлено улучшением цепочек поставок и снижением затрат на чистые технологии. Растущие затраты на финансирование препятствуют реализации новых проектов, особенно в развивающихся странах, поскольку глобальные расходы на экологически чистые энергетические технологии и инфраструктуру по-прежнему могут достичь 2 триллионов долларов в 2024 году.

В 2023 году общий объем инвестиций в возобновляемые ресурсы и электросети впервые превысит сумму, потраченную на ископаемое топливо. Согласно последнему выпуску годового отчета Global Energy Investment, ожидается общий объем глобальных инвестиций, впервые в 2024 году с дополнительных 3 триллионов долларов и почти 2 триллионов долларов на чистые технологии, включая возобновляемую ядерную энергетику, энергосистемы, хранение энергии, низкоуглеродное топливо, энергоэффективность и тепловые насосы. Это снизит затраты на чистую энергию в развивающихся странах (без Китая), который впервые превысит 300 миллиардов долларов США, во главе с Индией и Бразилией. Остальное, чуть более 1 триллиона долларов, идет на уголь, газ и нефть.

«Инвестиции в чистую энергетику устанавливают новые рекорды даже в сложных экономических условиях, подчеркивая динамику новой глобальной энергетической экономики». Тем не менее, существует также сильный элемент промышленной политики,

поскольку ведущие экономики конкурируют за доминирование в новых цепочках поставок экологически чистой энергии Фатих Бироль: «Рост затрат на чистую энергию обусловлен сильной экономикой, постоянным снижением затрат и проблемами энергетической безопасности. 8] там, где инвестиции больше всего необходимы, особенно в развивающихся странах, у которых сейчас серьезно не хватает доступа к доступной, чистой и безопасной энергии, необходимо сделать больше».

В докладе показано, что инвестиции в нефтегазовую отрасль в 2024 году будут соответствовать уровню спроса, который будет. Сегодняшние прогнозы на 2030 год согласуются со сценариями, разработанными для достижения национальных или глобальных климатических целей, но значительно превосходят их. Увеличение происходит в основном за счет новых политических инициатив и финансирования в Европе, США, Китае и некоторых странах Латинской Америки. При этом расходы сети растут и, как ожидается, достигнут 400 миллиардов долларов в 2024 году, а с 2015 по 2021 год - около 300 миллиардов в год остается. Инвестиции в аккумуляторные хранилища быстро растут и к 2024 году достигнут \$54 млрд, поскольку затраты продолжают снижаться. Однако эти затраты снова имеют высокую концентрацию. На каждый доллар, потраченный на аккумуляторные батареи в развитых странах и Китае, только один цент инвестируется в другие развивающиеся страны[14].

Последний отчет МЭА подчеркивает кардинальный сдвиг в глобальных инвестициях в чистую энергетику. С 2 триллионами долларов, направленными на чистую энергетику, мир неуклонно отходит от ископаемого топлива. Ведущие экономики, такие как Китай, Европа и США, возглавляют эту трансформацию. Их внимание сосредоточено на возобновляемых источниках энергии, особенно на солнечной фотоэлектрической энергии, которая призвана изменить энергетический ландшафт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хамидов М.Я. Водные ресурсы - фактор безопасности, сотрудничества и развития Центрально-азиатского региона. Проблемы, пути их решения. Вопросы перспективы/Мийееш OSCE Economic and Environmental Forum - Рай 2: "Key ^denges to ensure environment se^r^y and sustainable development in the OSCE area: Land degradation, soil contamination and water management" (Prague, 21-23 May 2007). - Prague, 2007. - p.123-127.
2. Хоналиев Н. Х. Энергетические ресурсы и энергетическая безопасность Республики Таджикистан/ Н. Х Хоналиев. // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы II междунар. науч. конф. - СПб.: Реноме, 2013. - С. 33-37.
3. Хочаев Д.Х., Зарубежный опыт формирования и развития энергетических услуг в условиях рыночной экономики. Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук 2018. №3. –Душанбе: Сино, 2018. – С 166 – 173.
4. Экономика энергетики / Н.Д. Роголёв, А.Г. Зубкова, И.В. Мастерова/ под ред. Н.Д. Роголёва. - М. Издательство МЭИ, 2005. - 288 с
5. Энергетические проблемы Центральной Азии. Доклад International Crisis Group, 2007.
6. Энергоемкость ВВП зависит от структуры экономики. URL: <http://www.ray-idaho.ru/blog>. (Дата обращения: 26.05.2016)
7. Bwo-Hung Huang, Hwang M.J., Yang C.W. Casual relationship between energy consumption and GDP growth revisited: A dynamic panel data approach // Ecological economics - 2008. - Vol. 67. - P. 41-54.
8. Energy and Security. Toward a New Foreign Policy Strategy / edited by Jan FI. Kalicki and David L. Goldwyn // Woodrow Wilson Center Press, 2005, 640 pp.
9. Sarkesian S., Williams J., Cimbala S.US National Security: Policymakers, Processes and Politics. - Boulder: Lynne Rienner, 2008. - 453 p.

10. The First Quadrennial Diplomacy and Development Review: Leading Through Civilian Power. - Washington: Department of State, USAID. / www.state.gov.qddr. 24.08.2018.
11. Шабакаи электронӣ - <https://www.unep.org>
12. Шабакаи электронӣ - <https://sigmaearth.com>
13. Шабакаи электронӣ - https://www.cdu.ru/tek_russia/issue/2023/7/1160
14. Шабакаи электронӣ - <https://qazaqgreen.com/news/world/2021>

УДК.:338

Хочаев Д.Х.

МАСОИЛИ БЕХАТАРӢ ВА ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАӢОИ ОБӢ-ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҳолати бехатарии истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ оварда шудааст ва ба ҳамагон маълум аст, ки вобаста ба равандҳои табию иқтисодӣ захираҳои обӣ-энергетикӣ низ тағйирёбандаанд ва шояд баъзе рақамҳо имрӯз каме дигар шуда бошанд, зеро бар асари ҳодисаҳои чанд соли охир фаъолияти сохторҳои дахлдоре, ки бо ҳифзу истифодаи захираҳои обӣ-энергетикӣ сару кор доранд, халалдор гардад. Боварӣ дорем, ки бо пешрафти иқтисоди кишвар фаъолияти ин сохторҳо низ муътадил гашта, омӯзиши масъалаҳо ва иттилоо худро ба талаботи замони мувофиқ мекунад. Барои таъмин ва рушди афзалиятҳо дар соҳаи амнияти гидроэнергетикӣ кишвар чалби бештари сармоягузори дохилию хориҷӣ зарур аст, зеро дар сатҳи иқтисоди миллӣ иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ мавҷуд аст,

Калидвожаҳо: бехатарӣ, энергетика, иқлим, захираҳои гидроэнергетикӣ, масоил, захираҳои об.

Ходжаев Д.Х.

ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ЭНЕРГЕТИКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлено безопасное использование водно-энергетических ресурсов, а всем известно, что водно-энергетические ресурсы также изменчивы в зависимости от природных и хозяйственных процессов, и некоторые цифры сегодня могут немного измениться, поскольку из-за событий. Последние несколько лет отмечена деятельность соответствующих структур, занимающихся охраной и использованием водных и энергетических ресурсов. Мы полагаем, что с прогрессом экономики страны деятельность этих структур также стабилизируется, и они адаптируют свое исследование вопросов и информацию к потребностям времени. Для обеспечения и развития приоритетов в сфере гидроэнергетической безопасности страны необходимо привлекать больше отечественных и иностранных инвесторов, поскольку на уровне национальной экономики имеется большой гидроэнергетический потенциал.

Ключевые слова: безопасность, энергетика, климат, гидроэнергетические ресурсы, проблемы, водные ресурсы.

Khojaev D.Kh.

SAFETY AND RATIONAL USE OF WATER RESOURCES OF ENERGY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the safe use of water and energy resources, and everyone knows that water-energy resources are also variable depending on natural and economic processes, and some figures may change today, because due to events the activities of the relevant structures have been

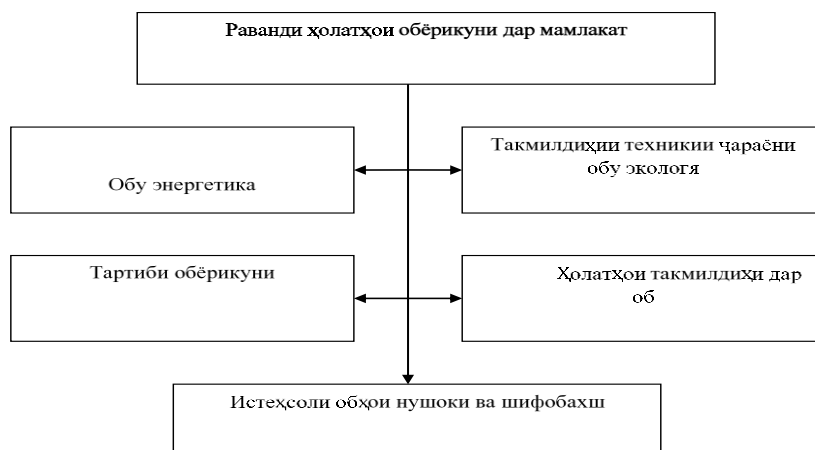
noted, the activities of the relevant structures, involved in the protection and use of water and energy resources. We believe that with the progress of the country's economy, the activities of these structures are also stabilizing, and they adapt their study of issues and information to the needs of time. To ensure and develop priorities in the field of hydropower security, it is necessary to attract more domestic and foreign investors, since there is a large hydropower potential at the national economy level.

Key words: safety, energy, climate, hydropower resources, problems, water resources.

Дар шароити рушди иқтисоди бозоргони тақдироти кулли соҳаҳои хоҷагии халқ ва соҳаҳои ба он вобастаро тақозо менамояд, ки яке аз онҳо таъмини амният ва беҳтар намудани ҳолати истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетикаи мебошад. Бояд гуфт, ки шароити табиӣ ва иқлимӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетикаи мувофиқ мебошад. Аммо барои расидан ба ин сатҳи рушд бо интиҳоби самараноки истифодаи захираҳои обу энергетикӣ масъалаи асосӣ беҳатарӣ ва истифодаи оқилонаи ин захираҳо (НБО) ба нақша гирифта шудааст. Масъалаҳои экологӣ ва иқтисодии истифодаи захираҳои обу энергетикӣ, ифлосшавии захираҳои об бо партовҳои корхонаҳои саноатӣ, ҳифзи муҳити зист, нигоҳдории саломатии аҳоли ва ғайра машғул аст. Маҳз ҳалли ҳамаҷониба ва амиқи мушкилоти дар боло зикршуда боиси интиҳоби мақоми ҷойгиршавии ин асарӣ хаттӣ гардид ва мо бовар дорем, ки ҳолати мазкур яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир маҳсуб меёбад [10].

Захираҳои об ва масъалаҳои истифодаи самараноки онҳо шартӣ асосии ҳаёт ва қисми ҷудонашавандаи тамоми унсурҳои биосфераи қисми хушки замин ҳисобида мешаванд. Об як ҷузъи ҷудонашавандаи қисми замин аст. Мувофиқи баъзе маълумотҳои омили захираҳои умумии оби замин 1385984000 километри мукааб буда, аз он 1338000000 километри мукааб ё 96,5 фоизи оби Укёнуси ҷаҳониро ташкил медиҳад.

Ба ҳама маълум аст, ки асоси энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гидроэнергетика мебошад ва дар сурати ба дараҷаи зарурӣ тараққӣ додани он истеҳсоли қувваи барқро барои ҳамаи минтақаҳои Осиёи Миёна чандин баробар зиёд кардан мумкин аст.



Расми 1. Самтҳои асосии обёрикунии мамлакат дар шароити муосир

Дар ҳолате, ки захираи об дар мамлакат зиёд аст метавон раванди соҳаи кишоварзиро бо ин васила рушд дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги оби энергетикӣ буда дар як сол 527 млрд. кВт соат дар иқтидори умумиаш мебошад. Ҳоло ҳадди аққал 40-50 фоизи ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ аз ҷиҳати техникӣ имконпазир мебошад [11].

Дар мамлакат истеҳсоли неруи барқ дар соли 2023, тамоми НБО хурду миёнаву калон 21 млрд. 861,3 млн. кВт, соатро дар бар мегирад:

- дар Чаъмияти саҳомии кушодаи “Барки тоҷик 16 млрд 474,5 млн-кВт, соат неруи барқ истеҳсол мешавад;
- дар Чаъмияти саҳомии кушодаи НБО Сангтӯда 1- 2 млрд 616,9 млн, кВт. соат, истеҳсол шудааст;
- дар Чаъмияти саҳомии кушодаи НБО Роғун-1 млрд 644,5 млн, кВт, соат, истеҳсол шуда, ки ин нисбат ба соли гузашта 9,8 млн. кВт. соат кам гаштааст;
- дар Чаъмияти саҳомии кушодаи Помир Энерҷ - 205,8 млн, кВт, соат, истеҳсол шуда, ки ин нисбат ба давраи соли гузашта 9,8 млн. кВт. соат зиёд шудааст [14].

Иқтидори умумии энергияи гармӣ ба 943,2 ҳазор гкалро дар бар мегирад, ки нисбат ба пешбини соли 2022 285,7 ҳазор Гкал ё 23,2 фоиз ва нисбат ба соли 2022 200,2 ҳазор гкал ё 17,5 фоиз кам мебошад.

Дар ҳамин ҳол, ҷамъовариҳои умумии нерӯи барқ аз бозори дохилӣ бо назардошти 504,8 млн. 95,7 фоиз ё худ 4 миллиард сумро ташкил дод. 143 миллион сумина ташкил карда шудааст.

Ҷамъовариҳои воқеӣ ба истисноии ҳисобҳо дар соли 2023 ҳамагӣ 3 миллиарду 638,4 миллионро ташкил медиҳад. сомониро ташкил дод, ки 142,2 млн. сомонӣ ё 3,8% кам шудааст [14].

Бояд гуфт, ки 50 фоизи ҳаҷми солони дарёҳои хавзаи баҳри Арал ба хоки Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд ва ин захираҳо яқоя бо пиряхҳо, ки 6 фоизи ҳудуди мамлакатро ишғол мекунанд, захираҳои калонро ташкил медиҳанд, яъне оби нушукӣ (ҷамъ 845 миллиард м³). Тибқи маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои оби ҷумҳурӣ дар ҳиссаи хавзаи дарёҳо 65,1 метри мукаббро ташкил медиҳад. Сарчашмаи асосии оби ин дарёҳо тавассути дарёҳои Панҷ, Вахш, Кӯфарниҳон ва Зарафшон суръат мегирад [14].

Танзими сарчашмаҳои об дар ҷумҳурӣ бо воситаи 8 обанборҳо, ки ғунҷоии фойданоканон зиёда аз 7439 км куб обғунҷоииш доранд ба амал бароварда мешавад. Ба ҳудуди ҷумҳурӣ зиёда аз 51,6 км куб оби нушукӣ рост меояд.

Дар ҷадвали зерин захираҳои обе, ки ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд бо чунин тарз инъикос ёфтааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Захираи оби баҳри Арал

Давлатҳо	Амударё -км ³ /сол	Сирдарё -км ³ /сол	Ҳамагӣ дар баҳри Арал км ³ /сол
Ҷумҳурии Қазоқистон	-	4,5	4,5
Ҷумҳурии Қирғизистон	1,9	27,4	29,3
Ҷумҳурии Тоҷикистон	62,9	1,1	64,0
Ҷумҳуриҳои Туркменистон ва Эрон	2,78	-	2,78
Ҷумҳурии Узбекистон	4,7	4,14	8,84
Ҷумҳурии Афғонистон	6,18	-	6,18
Ҳамагӣ	78,46	37,14	115,6

Маъхаз: Котиботи Кумитаи ҳамгироии Авруосиёе ҷомеаи иқтисодӣ. –2013с. -112 с.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали №1 нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 55,4 фоиз ё 64,0 км³ захираҳои оби хавзаи баҳри Аралро ташкил медиҳад, ки ин дар байни давлатҳои Осиёи Миёна яке аз нишондиҳандаҳои баландтарин ба шумор меравад. Ҳаҷми обҳои зерзаминӣ 6,6 метри мукаббро ташкил медиҳад. ки, аз он 2,3 километри мукаббаш соли ба мақсадҳои гуногун истифода мешавад. Ҳаҷми умумии обе, ки аз ҳамаи манбаъҳои оби

зеризаминӣ, дарёҳо, кулҳо ва ғайра истифода мешавад, ба ҳисоби миёна 14,5—15 метри мукааб ташкил медиҳад ва ин рақам ба 12,5—13 метри мукааб поён рафт. Алоқаи байни обҳои зеризаминӣ ва рӯизаминӣ равшан аст. Бояд гуфт, ки дар 10-15 соли охир ифлосшавии ин обҳо дар натиҷаи обёрии аз ҳад зиёд аст, инчунин истифодаи нуриҳои минералӣ ва захрҳои кимиёвӣ мушоҳида шудааст [4].

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари беҳамтоест, ки кӯҳҳои Тиёншон ва Помир дар шимол ба ҳисоби миёна зиёда аз 6000 метр баландӣ дорад. Зиёда аз 1000 кӯл дорад, ки 80% онҳо дар баландии 3000 м аз сатҳи баҳр ҷойгиранд. Мамлакат инчунин дорои захираҳои зиёди обӣ буда, дарёҳои он яке аз манбаъҳои асосии пур кардани баҳри Арал мебошанд.

Имрӯз дар шароити ҷумҳурии мо ҳамагӣ 5 фоизи нерӯи обӣ истифода мешавад ва 95 фоизи ин иқтидор дорои захираҳои густурда ва нодири нерӯҳои барқии обӣ мебошад, ки дар барқарор намудани шукуфоии иқтисодии Тоҷикистон тавассути содироти нерӯи барқ нақши муҳим мебозад. Барои амалӣ намудани ин, сармоягузориҳои иқтисодии назарраси хориҷӣ дар соҳаи гидроэнергетика зарур аст. Маълумот дар бораи потенциали захираҳои гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ дар зер оварда шудааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 2. Иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номҳо	Ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ		
	Ҳамагӣ МГВ		
	Қувваи насбшуда	Интиқолшуда	Кори солона
Норак			
Бойғози			
Қайроқум			
Сангтӯда 1			
Вахш			

Манбаъ: Вазорти энергетика ва захираҳои обӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳоло дар дарёи Вахш 8 НБО бо асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ воқеъ буда, НБО-и нухум — Роғун сохта мешавад, ки дар сарғаҳи дарёи Вахш воқеъ гардида, иқтидори лоиҳавиаш 3600 МВт мебошад. Захираҳои эҳтимолии энергетикӣ танҳо дар дарёи Вахш 75,5 кВт/сол ҳисоб карда шудаанд [14].

Тақсимооти обҳои зеризаминӣ аз рӯи таъинот чунин аст:

- -2169,54 ҳазор нафар аҳолиро таъмин менамояд. метри мукааб
- -истеҳсоли техникӣ 447,89 ҳазор адад. метри мукааб
- обёрии замин 3591,30 Гц. метри мукааб

Хароҷоти ғайриистеҳсолий 259,3 ҳазор сом. метри мукааб захираи оби ҷумҳури дар тараққиёти хоҷагии халқ, хусусан хоҷагӣ нақши асосӣ мебозад. Кишоварзӣ яке аз калонтарин соҳаҳои обистеъмолкунанда буда, зиёда аз 5% захираҳои обро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, 80 фоизи обе, ки дар хоҷагии қишлоқ истифода мешавад, беҳуда сарф мешавад.

Ҳамин тавр, вобаста ба шароити табиӣ то 65—70 фоизи обе, ки барои хоҷагии қишлоқ чудо карда шудааст, барои кишти зироатҳо ва обёрӣ, ки барои обёрӣ истифода мешавад, 10,5—11 фоизи боқимондаи он барои таъмин намудани фермаҳои чорводорӣ, ҷамоатҳои аҳолинишин ва. чарогоҳҳои обёрӣ муайян аст [12].

Тавре дар боло зикр гардид, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи захираҳои гидроэнергетикӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба 527 млрд. кВт/соат баробар аст. Барои муқоиса қайд мекунем, ки дар шароити имрӯза 23 фоизи қувваи нерӯи барқи ҷаҳон аз ҳисоби гидроэнергетика рост меояд, ки он ба 8780 млрд. кВт-соат дар як сол ҳисоб карда мешавад. (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Ҳаҷми истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ (2023 с.)

Минтақаҳо	Иқтидори муайяншуда НОБ-ҳо	Истеҳсоли нерӯи барқ (2023 с.),	Ҳаҷми нерӯи барқ	Истифодаи нерӯи барқ, %	Ҳолати истеҳсоли

	Мгт	млрд. кВтч	млрд кВтс./сол		захираҳои энергетикӣ%
Тоҷикистон	5369	21,0	317	5	69
Қирғизистон	2986	13,0	99	11	22
Қазоқистон	2275	10,0	27	30	6
Узбекистон	1468	11,0	15	47	3
Туркменистон	1	0	2	0	0
Ҳамагӣ	12099	55,0	460	10	100

Маъхаз: Таъсири тағйирёбии иқлим ба захираҳои оби Осиёи Марказӣ: // Шарҳи саноат, Бонки Рушди АвруОсиё, Алмаато, 2021. – С.18; Маълумотнома /Котиботи Кумитаи ҳамгирии Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё. – М., 2021. -112 с.

Бояд гуфт, ки проблемаи истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетикӣ на танҳо ба ҷумҳурӣ ва минтақаи Осиёи Марказӣ хос аст, балки дар шароити муосир ин мушкилот ба яке аз мушкилоти умумибашарӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфта истодааст [7]. Ҷаҳони имрӯза ногаҳон ангеҷаҳои номатлуб пайдо мекунад ва норасоии об метавонад ҳатто боиси даргириҳои мусаллаҳона шавад. Масалан, тибқи таҳлилҳои СММ, имрӯз дар ҷаҳон қариб 300 нуқтаи доғ ва муноқишаҳои эҳтимолӣ вучуд дорад. Мардуми қариб 80 кишвари ҷаҳон бо норасоии оби нӯшокӣ дучор меоянд [9].

Дар нахустин форуми байналмилалӣ оид ба масъалаҳои об, ки дар Марокаш баргузор шуд, пешгӯиҳои даҳшатноки захираҳои об нашр шуданд. Яъне аз ифлосшавӣ, хушкшавӣ ва афзоиши аҳолии захираҳои об беш аз пеш кам мешавад. Талабот ба об назар ба аҳолии ҷаҳон тезтар меафзояд. Бархе аз донишмандон ва коршиносон ҳатто бар ин назаранд, ки агар ин ниёзро бароварда натавонем, дар асри 21 дар мавриди истифода ва тақсими ин манбаи табиӣ ҳатто ихтилофоти байнидавлатӣ ба вучуд омада метавонад. Тибқи маълумоти Созмони ҷаҳонии обуҳавошиносӣ дар соли 2005, аз се ду хиссаи аҳолии сайёраи мо дар минтақаҳои зиндагӣ мекунанд, ки захираҳои об ниёзҳои онҳоро қонеъ карда наметавонанд. Дарвоқеъ, об мӯъҷиза ё пайвастиҳои кимиёвӣ аст, ки худи табиат офаридааст. Ин гаранбаҳотарин масолеҳи ҷаҳон аст ва ягон сарвати дигар ҷои онро гирифта наметавонад. Воқеан, мақомоти роҳбарикунандаи ҳар як кишварро зарур аст, ки дар сатҳи ҳукумат барномаеро пешниҳод кунанд, то аз бӯҳрон пешгирӣ шавад.

Ин проблема бояд яке аз проблемаҳои рақами як бошад. Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо суҳанрониҳои худ ба ин масъала таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, Созишномаи байниҳукумати Қазоқистонро ба имзо расонд. Тавре ба ҳама маълум аст, ин ташаббус аз ҷониби аксари иштирокдорони ҷаласа дастгирӣ ёфта, соли 2021 тибқи қатъномаи дахлдори СММ ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028 муайян ва тасдиқ гардид [14].

Бояд гуфт, ки мавқеи ҷуғрофӣ ва муносибатҳои неки ҳамсоғии ҳар як кишвари минтақа имкон медиҳад, ки дар равобити байнидавлатӣ бидуни саркашӣ сари мизи музокира нишинанд ва яқоя ва муштарақан обу энергетика ва дигар масъалаҳои мубрами худро мавриди баррасӣ қарор гиранд. Дар акси ҳол, истифодаи об на дар кишварҳои болооб ва на дар поёноб танзим нахоҳад шуд. Дар баробари ин максими асосӣ — наҷот додани баҳри Арал мақсаду орзӯ хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. Рушди соҳаи гидроэнергетика – самти муҳимтарини сиёсати давлат. Аз суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмиллалӣ намояндагони воломақоми мамлакатҳои ҷаҳон бахшида ба таҳлили миёнамӯҳлати ҷараёни иҷрои тадбирҳои Даҳсолаи байналмиллалӣ амалиёти «Об-барои ҳаёт» солҳои 2005-2015, 08 июни соли 2010.
2. Аширбеков У., Зонн И. Арал: история исчезающего моря. – Душанбе, 2003. –86 с.

3. Ашероф Н., Тоҳиров С. Об-зиндагӣ. – Душанбе: Корхонаи ҷопии Ҷамоияти маҳдуди «Универсал-3», 2003. – 206 с.
4. Бахтин Ю.Г., Трегубчук В.М. О государственной поддержке водного хозяйства и мелиорации земель (из опыта зарубежных стран) // Мелиорация и водное хозяйство. – 1997. – №3. – С. 7-10.
5. Давлат Назриев, Талбақ Салимов. Обҳои Тоҷикистон: дар бораи онҳо чӣ медонед? – Душанбе, 2000. – 78 с.
6. Духовный В.А., Приходько В. Новые аспекты старых проектов (снова о переброске части стока сибирских рек) // Мелиорация и водное хозяйство. – 2004. – №1. – С. 34-38.
7. Григорьев Е.Г. Водные ресурсы России: проблемы и методы государственного регулирования. – М.: Научный мир, 2007. – 240 с.
8. Гулюк Г.Г., Носовский В.С., Гусенков Е.П. Управление использованием водных ресурсов и мелиорация земель в Китае (по материалам XIX конгресса по ирригации и дренажу в Пекине). – // Мелиорация и водное хозяйство. – 2006. – №5. – С. 64-68.
9. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Водно-энергетический потенциал Центральной Азии: современное состояние, тенденции и проблемы развития. // Вестник Таджикского национального университета. Серия 6 (70). Экономика. – Душанбе, 2011. – С. 72-79.
10. Исайнов Х.Р. Захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи ҳозира ва дурнамои пешрафт. / газетай Ба қуллаҳои дониш аз 30 апрели соли 2015. – С. 12-13.
11. Одинаев Ҳ.А. 50 асос барои бунёди НБО-и «Роғун». // Ба қуллаҳои Дониш. Нашрияти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №3. (1305). – 2012. – С. 4-6.
12. Хочаев Д.Х., Энергетический сектор Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук 2017. №2/3. – Душанбе: Сино, 2017. – С 97 – 102.
13. Хочаев Д.Х., Зарубежный опыт формирования и развития энергетических услуг в условиях рыночной экономики. Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук 2018. №3. – Душанбе: Сино, 2018. – С 166 – 173.
14. Шабакаи электронӣ - <https://www/mewr.tj>.

УДК: 631.145(575.3)

Ҳакимзода М. М.

ИСТИҚЛОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН - ЗАМИНАИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОИ

Дар шароити ҷаҳони зудтағйирёбандаи бисёркутба ва ҷаҳишҳои баланди норасоии маводи озуқаворӣ, паҳншавӣ ва хурӯҷи бемориҳои сироятӣ, камобию хушксолӣ ва мисоли он маҳз Истиқлоли давлатӣ моро водор менамояд, ки захираҳои ҳамаҷониба дар давраҳои гуогуно дошта бошем. Дар даврони соҳибистиқлолии кишвари азизамон дар як қатор соҳаҳои рушди бонизом таъмин карда шуда, дар 33 соли Истиқлоли давлатӣ бо роҳбарии Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуд. Ҳамин тавр, Истиқлоли давлатӣ барои мардуми тоҷик баҳри рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвар такони бузург бахшид ва тӯли 33 соли ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ мардуми Тоҷикистон роҳҳои нави ноил гардидан ба рушди устувор баҳри зиндагии шоиста кӯшиш намуда истодаанд.

Калидвожаҳо: зиндагии шоиста, ҷаҳони бисёркутба, комплекси озуқаворӣ, маҷмуаи озуқаворӣ, устувории иқтисодӣ, рушди устувор, дастрасии озуқаворӣ.

Хақимзода М. М.

НЕЗАВИСИМОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН – ОСНОВА СТАБИЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В условиях быстро меняющегося многополярного мира и резких скачков дефицита продовольствия, распространения и вспышки инфекционных заболеваний, дефицита и засухи, и как пример – независимость государства заставляет нас иметь комплексные ресурсы в меняющиеся времена. За период независимости нашей дорогой страны было обеспечено устойчивое развитие по ряду направлений, а за 33 года независимости государства под руководством великого лидера нации Эмомали Рахмона были достигнуты значительные результаты. Таким образом, независимость таджикского народа дала большой толчок развитию различных отраслей экономики страны, и на протяжении 33 лет с момента обретения независимости народ Таджикистана пытается найти новые пути достижения устойчивого развития для достойного проживания. жизнь.

Ключевые слова: достойная жизнь, многополярный мир, продовольственный комплекс, продовольственный комплекс, экономическая стабильность, устойчивое развитие, доступность продовольствия.

Khakimzoda M. M.

THE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IS THE BASIS OF STABLE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT

In the conditions of a rapidly changing multipolar world and high jumps in food shortages, the spread and outbreak of infectious diseases, shortages and droughts, and as an example, the independence of the state forces us to have comprehensive resources in changing times. The independence of our dear country has been ensured in a number of areas, and significant results have been achieved in the 33 years of the country's independence under the leadership of the great leader of the nation, Emomali Rahmon. Thus, the independence of the Tajik people gave a great impetus to the development of various sectors of the country's economy, and during the 33 years since the independence, the people of Tajikistan have been trying to find new ways to achieve sustainable development for a decent life.

Keywords: decent life, multipolar world, food complex, food complex, economic stability, sustainable development, food availability.

«Беҳтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад»

Иқтибос аз Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

Дар даврони соҳибистиқлолии кишвари азизамон дар як қатор соҳаҳо рушди бонизом таъмин карда шуда, дар 33 соли Истиқлоли давлати бо роҳбарии Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуд. Бо итминони комил бояд таъкид намуд, ки дар ин раванд тибқи таҳлилҳои созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои омории ҷумҳурӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳз истиқлоли давлатӣ ба рушди соҳаҳои реалии мамлакат таккони бузург бахшид.

Бо вучуди қанда шудани муносибатҳои пасошӯравӣ дар минтақа рушди устувори соҳаҳои комплекси озуқаворӣ ба роҳ монда шуда, дастовардҳои назаррас ба вукӯъ пайваст.

Дар ин самт дар чумхури барномаҳои давлатии дарозмӯҳлат, Стратегияҳои давлатӣ ва ҳадафҳои милли гузошта шуд, ки он баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ равона карда шуд.

Маҳз Истиқлолият ба мо даст дод, ки бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷумҳурӣ нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ ва соҳаҳои маҷмӯи озуқаворӣ рӯ ба рушди устувор равона гардад.

Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва таҳлилҳои солона аз он дарак медиҳад, ки дар мамлакат рушди устувор бо низоми равона карда шуда истодааст.

Яке аз самтҳои афзалиятноки таъминоти бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранокии низоми ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси истифодабарии технологияҳои нав, фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби инвестицияҳои дохилӣ ва беруна, омӯзиши таҷрибаи пешрафтаи мамлакатҳои хориҷи дуру наздик, танзими нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва дастгирии давлатии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити муосир идоракунии стратегияи комплексҳои озуқаворӣ баҳри ҳал намудани мушкилотҳои асосноккунии тағйиротҳои сохторӣ ва усулҳои алтернативии таъминоти фаъолияти зеркомплексҳо ва дар асоси онҳо муайян намудани смтҳои афзалиятноки тараққиёти он, ташаккулёбии муҳити мусоиди иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар кишлоқҷойҳо, пурзӯргардии сиёсати иҷтимоии давлат бояд равона карда шаванд [8].

Қайд намудан зарур аст, ки масъалаҳои асосии ҳангоми ҳалли мушкилотҳои инкишофи комплекси озуқаворӣ ба миён меомада на танҳо таркиби соҳавии он, инчунин мавҷудияти муносибатҳои мавҷуда, ки оид ба тараққиёти ташкилотҳои ҳамгирой ва баҳамтаъсиррасонии соҳаҳои дар истеҳсолот, коркард, кашонидан, фурӯши маҳсулоти ниҳонии комплекси озуқаворӣ ва тақсими даромади соф байни онҳоро дар бар мегирад. Лекин, гумон кардан мумкин аст, ки дар натиҷаи дигарнугиҳо ҷудошавии боз ҳам калонтари ҳамаи соҳаҳои комплекси озуқаворӣ ба миён меояд, аз он ҷумла хочагии кишлоқ ва соҳаҳои саноати хӯрокворӣ барои коркарди аввалияи ашёи хоми кишоварзӣ.

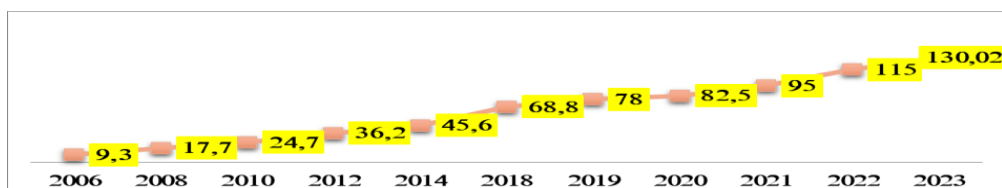
Нақши минтақаҳо дар таъминоти тараққиёти устувори иқтисодӣ ва дар ташаккулёбии муносибатҳои иқтисодии минтақавӣ, аз нуқтаи назари муносибати нави концептуалӣ нисбат ба мафҳуми “минтақа” бояд амалӣ гаронид. Гумон дорем, ки чунин муносибат ҳатман талаботҳои асосиро қонеъ мегардонад:

- ифода намудани тағйиротҳо, ки бо ислоҳоти идоракунии иқтисодӣ дар асоси ғайримарказонидашудани он ва гузариши қисми ҳуқуқҳо ба дигар субъектон алоқаманд мебошад;

- ба марҳилаи муосири ислоҳоти иқтисодӣ ва сохтори давлатдорӣ мутобиқат намудан, ки бо ҷудо намудани ҳудудҳои иқтисодии мамлакат муайян карда мешаванд.

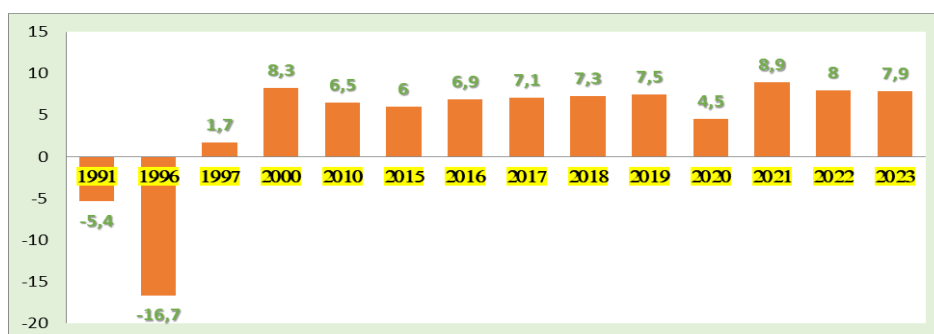
Ба ақидаи мо баҳри рушди соҳаҳои маҷмааи озуқаворӣ ҷорӣ намудани инноватсия дар соҳа ва дастгирии давлатӣ ҳел зарур аст. Таҳлилҳои маҷмӯи маҳсулоти дохили дар шаш соли охир дар ҷумҳурӣ рӯ ба рушд нигаронида шудааст, ки суръати афзоиш дар соли 1996 (-16,9 %) аз нишондиҳандаи поён аз сифр дар соли 2023 ба (7,9%) расонида шудааст. Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохили дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва суръати афзоиши он аз соли 1991 то соли 2023 дар ҷадвали 2 ва 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2006-2023 (млрд.сомонӣ)



Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2006-2023. Хучанд 2024.

**Ҷадвали 3. Суръати афзоиши ММД дар солҳои 1991-2023
(бо ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта)**



Ба ақидаи профессор Саидмуродов Л.Х. “минтақа – ин қисми ҳудидии мамлакат мебошад, ки аз рӯи нишондодҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ (муқаррарӣ), ҳамчун ҷойгиршавии географӣ, шароитҳои табиӣ, инчунин аз рӯи дигар омилҳо ҷудо карда мешаванд” [12].

Дар қорҳои худ, профессор Каримова М.Т. қайд мекунад, ки “зери мафҳуми минтақа ҳудуди муайян дар қорда мешавад, ки аз дигар ҳудудҳо бо як қатор нишондодҳо фарқият дорад ва дорои якпорчагӣ ва алоқамандии таркиби унсурҳои он мебошад” [3].

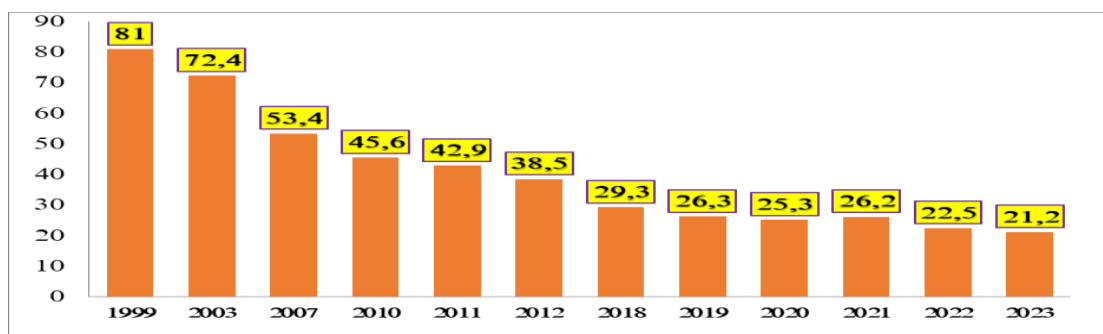
Аз ин ҷо бармеояд, ки минтақа ин таъсисёбии маъмурӣ-ҳудудӣ буда, дар таркиби ҳар як мамлакат бо мақоми субъект, салоҳиятҳои муайян, ҳуқуқҳо, ўҳдадорӣ ва масъулият мутобиқи Конституцияи давлат ва Низомномаи вилоятҳо мебошад. Ба ақидаи мо, таркиби концепсияи тараққиёти устувори минтақаҳо бо зарурати шартҳои татбиқи муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти мамлакат, яъне эътирофи қорхонаҳо ба сифати субъекти хоҷагидорӣ асосии мустақил муқаррар қорда мешавад.

Воҳиди ҳудуди, ки барои баланд намудани устувори тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоидат менамояд, минтақаи вилоятӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он нақши танзими давлатӣ, инчунин алоқаҳои муайяншудаи иқтисодии аҳоли бо соҳаи иҷтимоӣ нақши муассир доранд. Ба хусусиятҳои иқтисодиёти минтақавӣ хислати ҷудошудаи нисбии онро дохил қордан мумкин аст, зеро дар он ҷо эмиссияи пулҳо мавҷуд набуда, сиёсати молиявӣ ҳамчун омил қабулқунанда баромад мекунад. Ба ғайр аз ин дар сатҳи минтақавӣ омилҳои табиӣ аҳамияти қалон пайдо мекунад.

Ба сифати самти алоҳидаи таҳқиқоти минтақавии муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии устувор бояд қорқоро аз ҳам ҷудо намуд, ки дар муносибатҳои институционалӣ асос ёфтаанд. Диққати асосӣ дар онҳо ба сиёсати мақомотҳои ҳокимияти давлатии минтақавӣ ҳамчун ба яке аз омилҳои зарурии тараққиёти устувори иқтисодӣ зоҳир қорда мешавад. Ба сифати минтақаҳо одатан субъектони мамлакат мушоҳида қорда мешаванд, зеро мақомоти ҳокимияти идорақунӣ давлатии минтақавӣ дар мамлакат дорои интиҳоби васеъи ўҳдадорӣ мебошанд, ки оид ба сиёсати иқтисодии мустақили ҳокимияти минтақавӣ шаҳодат медиҳанд.

Нишондиҳандаи қоҳишёбии сатҳи қамбизоати дар қумҳури аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди босуботи соҳаҳои маҷмааи озуқаворӣ дар мамлакат ва тадбирҳои андешидашудаи Ҳуқумати қумҳури самараи худро дода истодааст.

Чадвали 4. Тамоюли пастшавии сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон



Ба ғайр аз назарияи институтсионалӣ, дигар гурӯҳҳои назарияи рушди минтақавиро ҷудо намудан мумкин аст: неокласикӣ, ки дар функсияи истеҳсоли ва модели рушди кумулятивӣ асос ёфта, омезиши моделҳои неокейнсӣ ва иқтисодӣ-географиро ифода менамояд. Ҷиҳати манфии ҳама назарияҳои рушди минтақавӣ, ба фикри профессор О.Кузнетсова ин таъия нокифоягӣ ба назарияи ҷойгиршавии корхонаҳо мебошад [5].

Норасогихоӣ номбурда дар моделҳои динамикии ҷойгиркунии бартаараф карда мешаванд. Истифодаи ин моделҳо барои чунин хулосабарорӣ имкон медиҳад:

- хислати иерархӣ-мавҷшакли ҷойгиршавии корхонаҳо дар минтақаҳо дар назар дорад, ки номутаносибҳо дар тараққиёти байни минтақаҳо наметавонанд пурра бартаараф карда шаванд, яъне ҳамавақт минтақаҳои бо сатҳи гуногуни тараққиёт боқӣ мемонанд;
- бо боварии комил таъкид намудан ғайримумкин аст, ки фарқият байни минтақаҳои пешрафта ва минтақаҳои оқибмонда доимо васеъ мегардад, лекин тарафдорони назарияи кумулятивии рушди минтақавӣ гумондоранд, ки чунин фарқият қобилияти васеъшавӣ дорад. Ба фикри мо, дар шароитҳои аслии сармоя аз марказҳои иқтисодии калон ба ноҳияҳои канорӣ ҳаракат менамояд, ки ба мустаҳкамгардии тараққиёти онҳо мусоидат менамояд;
- номутаносибии ба миён омада дар сатҳи тараққиёти иқтисодии минтақавӣ на ҳамавақт ҳамчун додшуда мебошанд, зеро марказҳои рушд метавонанд дар ҷойҳои нав ба миён биёянд, аз он ҷумла дар ноҳияҳои канорӣ;
- омилҳои гуногуни баланд намудани устувории тараққиёти минтақавӣ мавҷуданд, ки яке аз онҳо ин сиёсати иқтисодии ҳокимияти идоракунии минтақаҳо ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир парадигмаи нави тараққиёти минтақаҳо ба миён омадааст, ки маънои он ҳамчун “иқтисодиёт – ин объекти ягона набуда, балки аз якҷанд минтақаҳо иборат мебошад, ки дар асоси алоқамандии амудӣ ва уфуқӣ фаъолият мебаранд”. Мутобиқи ин парадигма, ки якформитаризми минтақаро дар сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ эътироф намекунад, ин роҳест баҳри баланд намудани устувории тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба воситаи унсурҳои зерин мебошад:

- ҷустуҷӯи ягонагӣ дар бисёршакли минтақавӣ;
- таъинот барои истифодабарии афзалиятҳои ҳар як минтақа ва кооператсияи байниминтақавӣ;
- мутобиқсозии манфиатҳои индивидҳои минтақавӣ;
- амалигардонии принципҳои имкониятҳои баробар барои ҳама шахрвандон.

Айнан аз мавқеи парадигмаи муқарраргардида, ба ақидаи мо бояд мантиқ ва таркиби концепсияҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мушоҳида карда шаванд, зеро чунин муносибат имкон медиҳад, ки сценарияи тараққиёти макроиқтисодӣ ва инъикоси макронии он ва сценарияи тараққиёти субъектони минтақавии хоҷагидорӣ ба ҳам мутобиқ карда шаванд. Ташаккулёбии концепсияи тараққиёти устувори иқтисодӣ ба зарурати коркарди тараққиёти устувор барои ҳар як минтақа бо ҳамгироии минбаъдаи ин стратегияҳо оварда мерасонад. Стратегияҳои минтақавии тараққиёти устувори намудҳои гуногуни ноҳияҳо (ашёвӣ, саноатӣ, аграрӣ, комплексӣ, депрессивӣ, сараҳолӣ, камаҳолӣ ва дигарҳо) аз ҳамдигар ва аз тавсифи миёнаи

стратегияи миллӣ фарқияти куллӣ пайдо менамоянд. Муқаррарист, ки гузариш ба тараққиёти экологӣ-иҷтимоӣ ва иқтисодии як минтақаҳо набояд аз ҳисоби қафомонии дигар ноҳияҳо амалӣ карда шавад.

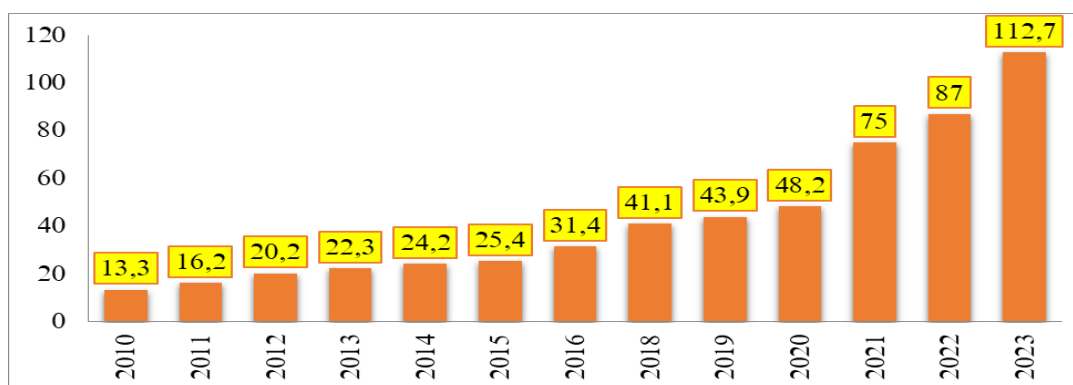
Профессор Саидмуродов Л.Х. қайд мекунад, ки “...зери мафҳуми тараққиёти минтақаҳо шиддатёбии мавқеи рақобатпазирии минтақаҳо мамлакат, истифодабарии ғайрилобаи сиёсати саноатӣ, шиддатёбии тараққиёти низоми минтақаҳо ва баланд намудани сифати зиндагонӣ дар минтақаҳо дарк карда мешавад” [12].

Татбиқи нашудани консепсияҳои умумимиллӣ ва сценарияҳо дар минтақаҳо ҳамон вақт мушоҳида карда мешавад, ки агар чораҳои яқвақтаи ислоҳоти иқтисодӣ маҷбуран ҷорӣ карда шаванд. Натиҷаи чунин кӯшишҳои нодуруст тағйиротҳои ҷиддии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳо баромад мекунад, ки қисман бо инерсия ва бепарвоии минтақаҳои гуногун ба радикализми яхела бартарарф карда мешаванд. Гуногуншаклии минтақавӣ маҳдудкунандаи принсипиалии радикализм дар ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ буда, инчунин барои ҳукмронии ягон ҷиҳат ва ё фишанги сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ монеа эҷод менамояд.

Шарти таъминоти тараққиёти устувори иқтисодӣ ва ташаккулёбии комплекси озӯқаворӣ ва афзалиятҳои рақобатпазирии он сохтори оқилонаи ҷойгиркунии истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Ҷиҳатҳои зиёди сохтори маконии комплекси озӯқаворӣ ҳамчун субъекти иқтисодӣ бо омилҳои табиӣ, географӣ ва таърихӣ (худӯҳ, шароитҳои иқлимӣ, зичӣ ва таркиби этникии аҳоли, консентратсияи захираҳои табиӣ, инсонӣ ва сармоияи истеҳсолӣ) асос ёфтаанд. Мушкилотҳои минтақавӣ аз бисёр ҷиҳат бо хусусиятҳои ташкили маконии хоҷагидорӣ алоқаманд мешавад, ки дар давраи шӯравӣ таъсис ёфтааст. Ба чунин хусиятҳо консентратсияи шумораи зиёди истеҳсолот, махсусгардонии хурди минтақаҳо, ҷудошавии калони истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, ҳамгирии инфрасохтори иҷтимоӣ бо корхонаҳои истеҳсолӣ, бо шуғл машғул нашудани дар минтақаҳои қафомонда, мавҷудияти минтақаҳои зиёди аз ҷиҳати экологӣ хатарнок, қафомонии хоҷагии кишлоқ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Ба сифати сабабҳои он даромаднокии аҳоли ба ҳисоб меравад, ки таҳлилҳои овардашуда дар мамлакат дар давраи таҳлилии рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Ҷадвали 5. Даромади пулии аҳоли дар солҳои 2010-2023 (млрд.сомонӣ)



Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки раванди гузариш аз иқтисодиёти маъмури-фармондеҳӣ ба иқтисодиёти бозориро ҳамроҳӣ мекунад ногузир ҳастанд. Лекин давомнокии онҳо аз бисёр ҷиҳат аз тараққиёти гуногуни минтақаҳо ва сатҳи устувори иқтисодии онҳо, фарқияти минтақаҳо аз рӯи имкониятҳо ба мутобақатнамоӣ ба равандҳои иқтисодӣ вобастагӣ доранд. Бо ҳамин сабабҳо ба минтақаҳо нисбатан таъсирпазир чунин минтақаҳоро шомил намудан мумкин аст:

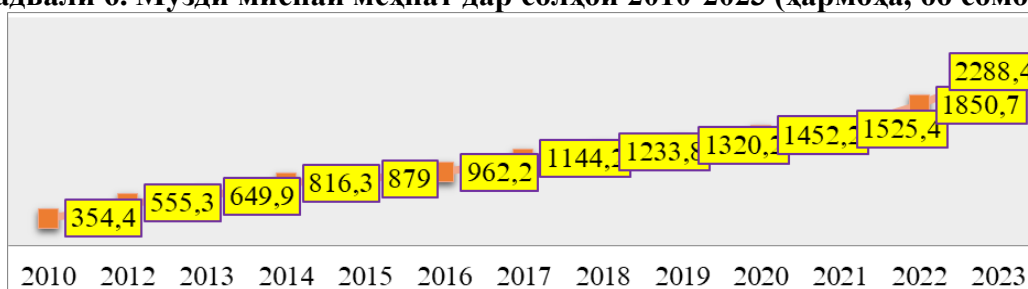
- минтақаҳои бо консентратсияи баланди истеҳсолот тавсифшаванда, ки хангоми гузариш ба шароити бозорӣ аз ҷиҳати нархгузори ва аз байн рафтани талабот ба маҳсулоти худ заровар шудаанд;

- минтақаҳои канорӣ, ки вазъияти онҳо дар натиҷаи афзоиши тарифҳои нақлиётӣ нисбат ба нархҳои дигар маҳсулот ноговор гардидааст;
- минтақасоҳе, ки аз ҳаҷми зарурии инвеститсияҳо ва дотатсияҳо барои истеҳсолот аз бучети ҷумхурият маҳрумшуда.

Вазъияти бӯхронӣ шиддат меёбад, агар минтақаҳо бо чунин нишондодҳои тавсиф карда шаванд. Аксарияти мушкилотҳо дар иқтисодии гузариш аз ҳисоби номутаносибии дигаргуниҳои бозорӣ дар соҳаҳои гуногун ба миён меоянд. Чунин ҳислат дар зиддияти байни инерсионии ҷойгиркунии унсурҳои моддии боигарии миллий (захираҳои табиӣ, фондҳои асосӣ) ва тағйирёбии шароитҳои иқтисодии истеҳсолот ва меҳнат, зоҳир мегарданд.

Нишондиҳандаҳои музди миёнаи меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи маълумотҳои Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад [1], ки давлату ҳукумат баҳри сол то сол зиёд намудани он тибқи Барномаҳои давлати коргузори намудааст.

Ҷадвали 6. Музди миёнаи меҳнат дар солҳои 2010-2023 (ҳармоҳа, бо сомони)



Ташаккулёбии стратегияи тараққиёти устувори комплекси озукаторӣ дар сатҳи макроиқтисод ва микроиқтисод зарурати таъсири бевоситаи идоракунии на танҳо ба равандҳои иқтисодӣ, балки ба субъектони иқтисодии минтақавӣ дар шакли банақшагирии тараққиёти комплекси истеҳсолии зарурӣ, молиягузориҳои инвеститсияҳои дарозмуддат, ташкили инфрасохтори бозорӣ ба ҳадафҳои барномаҳои иҷтимоӣ ва лоиҳаҳои калонҳаҷм бо иштироки давлат ва бахши хусусӣ мувофиқат мекарда ва ғайраҳо дар назар дорад. Маҷмӯи чораҳои танзими давлатии тараққиёти иқтисодии устувор ба концепсияи назаривии ягона итоат намекунад. Бо баробари ин ҳама чораҳо оид ба баланд намудани дараҷаи диққатҷалбкунии минтақаҳо барои сармоягузориҳои хусусӣ метавонад ба ду гурӯҳ ҷудо шавад:

1. беҳтаргардонии хусусиятҳои ҳудудҳо, тақомулдиҳии инфрасохтор (ҳамзамон инфрасохторро ҳамчун нишондоди синтетикӣ шароити хоҷагидорӣ, устувориҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии дар минтақа дарк намудан мумкин аст);
2. пешкаш намудани маҷмӯи имтиёзҳои барои инвесторон дар минтақа муқаррар карда шуда.

Стратегияи тараққиёти устувори иҷтимоӣ-иқтисодии комплекси озукаторӣ истифодабарии ҳар ду чораро ба эътибор мегирад. Лекин инкишофи инфрасохтор имкон медиҳад, ки шароитҳои мусоид барои рушди иқтисодӣ барои дурнамои дарозмуддат фароҳам оварда, дастгирии молиявии корхонаҳо бошад, танҳо самарайи муваққати дар назар дорад. Ҳамаи ин дигаргуниҳо бояд ба ташаккулёбии муҳити мусоиди инвеститсионӣ ва соҳибкорӣ мусоидат намуда, дар ин асос метавонад ба самти тараққиёти иқтисодии комплекси озукаторӣ оварда расонад.

Асосҳои методологии тараққиёти устувори иқтисодии дар боло дида баромада шуда, имкон фароҳам меорад, ки комплекси озукаториро ба объекти мустақили таҳқиқот ҷудо намуда, нақш ва мавқеи онро дар низоми комплекси хоҷагидорӣ миллий муайян намуда, зарурати коркарди механизми тараққиёти устуворро дар шароитҳои муосири дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ асоснок намояд.

Аз ҷиҳати методологӣ, вобаста ба фикрронӣ ва амалияи муосир чунин чораҳо зарур мешуморем:

- комплекси озукаворӣ ҳамчун сохтори мустақилона дар низоми комплекси хочагидории миллии мамлакат мушоҳида карда шавад;
- муайян намудани моҳияти комплекси озукаворӣ ҳамчун соҳаҳои бевосита бо истеҳсоли молҳои озукаворӣ алоқаманд буда, бо дарназардошти истеҳсоли ашёи хом, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯш.

Масъалаҳои стратегии марҳилаи нави тараққиёти комплекси озукаворӣ ин афзиши рақобатпазирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозори озукаворӣ ҷаҳонӣ, ташаккулдиҳии дуру дароз ва устувори афзалиятҳои рақобатӣ, васеъшавӣ ва афзоиши содироти агроозукаворӣ. Мушкилоти татбиқи онҳо бо шиддатёбии номӯътадили иҷтимоӣ-иқтисодӣ алоқаманд мебошад, ки аз сабаби хатарҳои глобалӣ ба миён омадаанд. Ба чунин унсурҳо муборизаҳои савдоӣ, афзоишёбии протекционизм, аз он ҷумла дар шакли маҳдудкунӣҳои яктарафа ба коҳишёбии рушди иқтисодӣ ва савдои ҷаҳонӣ. Пандемияи कोरोनाвирус таъсири омилҳои манфиро ба дурнамои инкишофи бозори ҷаҳонӣ озукаворӣ шиддатнок намуд. Дар чунин шароитҳо соҳаҳои комплекси озукаворӣ тағйирёбии мусбати динамикаи натиҷаҳои истеҳсоли ва молиявиро нигоҳ медоранд.

Ташаккулёбии муҳити рақобатӣ ба ташаккулёбии сохтори оптималии истеҳсолот дар соҳа мусоидат менамояд. Бо дарназардошти он, ки дар шароити мусоир истеҳсолоти хурд тартиби бахши аграрӣ иқтисодиётро муайян намуда, истеҳсолоти молии чунин категорияҳои хочагидорӣ суръати баландро доро гашта истодааст, бояд инфрасохтори мутобиқ дар қишлоқҷойҳо таъсис дода шаванд. Дар навбати аввал таъсисдиҳии кооперативҳои истеҳсолӣ-таъминоти истеъмолии кишоварзӣ оид ба коркард, таъминкунӣ ва фурӯши маҳсулоти соҳаи хочагии қишлоқ зарур арзёбӣ карда мешавад.

Қисми зиёди истеҳсоли намудҳои зиёди маҳсулоти кишоварзӣ ба хочагиҳои наздиҳавлигии аҳоли рост меояд.

Дар соли 2021 дар вилояти Суғд ҳиссаи хочагидорӣ аҳоли дар ҳаҷми умумии истеҳсоли сабзавот 40,5%, мева ва буттамеваҳо – 33,0%, ангур – 27,4%, картошка – 20,6%, гӯшт – 71,8%, шир – 48,0% ташкил дод. Бо баробари ин ҳиссаи маҳсулоти кишоварзии маҳаллӣ дар ташкилотҳои савдо ниҳоят дар сатҳи паст қарор дорад. Монеаи асосӣ барои ҷойгир намудани маҳсулоти маҳаллӣ дар шабакаҳои савдо ин тай намудани роҳ аз истеҳсолкунанда то ташкилоти савдо ва мавҷуд набудани чораҳои омодакунии пеш аз савдои мол (тозакунии, ҷудокунӣ ба навъҳо, ба қутӣҳо ҷо ба ҷо кунӣ ва ғайраҳо) ба ҳисоб меравад, ки дар ин ҷода маҳсулоти воридотӣ дар рақобат бо молҳои ватанӣ ғолибиятро ба даст меоварад.

Мушкилотҳо оид ба фурӯши маҳсулот ба ҳаҷм ва коркарди он, инчунин ба самаранокии комплекси агросаноатӣ таъсири назаррас мерасонанд. Мавҷуд набудани иттилоот оиди нархҳо, ҳаҷми истеҳсолот, харидорон ва фурӯшандагони маҳсулоти комплекси агросаноатӣ низ имкониятҳои истеҳсолкунандаро барои ҳисоб намудани хавфҳои худ, банақшагирии фаъолият ва ҳал намудани масъалаи фурӯши маҳсулот коста мегардонад.

Дар натиҷаи нархи баланди маҳсулоти озукаворӣ, имрӯзҳо оилаи миёна аз нисф зиёди даромадҳои худро барои хӯрокворӣ харч мекунад. Бозор шароитҳои рақобатро муқаррар менамояд, ки пеш аз ҳама бо нарх, сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрока алоқаманд мебошад. Дар шароити бозорӣ таъминоти муваффақона дар ҳаракати мол дар бозори истеъмолий, ҳангоми муайян намудани дарҳости истеъмолий имконпазир мебошад. Донистани эҳтиёҷоти мизочи имконпазир на танҳо ҷорӣ намудани нархҳои рақобатпазир ба маҳсулот, балки барои ворид намудани тағйирот ба ҳуди маҳсулот, оптимизатсияи шабакаҳои ҳаракати мол ва стратегияи реклами он мусоидат менамояд.

Истеҳсоли маҳсулоти қобилияти ба рақобат тобовар дар бозори истеъмолий, метавонад истеҳсолоти муосирро бо технологияҳои сатҳи баланд ва таҷҳизоти сарфакундаи энергия таъмин намояд, ки дар натиҷа зарурати истифодабарии мутахассисони баландихтисос ба миён меояд.

Дар амалигардонии чунин имкониятҳо мавқеъи заруриро давлат ишғол менамояд. Бозори маҳсулоти аграрӣ иштироки ғаёлонаи давлатро дар ташаккулёбии муҳити рақобатӣ дар ин соҳа дар назар дорад.

Рақобат дар баҳши аграрӣ натиҷаи ғаёлияти якҷояи омилҳои ба ҳам зиддиятдошта баромад мекунад: озодии ҳадди аксари ғаёлияти қувваҳои бозорӣ ва таъсири назарраси давлат ба равандҳои дар соҳа ба миён меомада, ки дар умум самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятиро таъмин менамоянд. Танзими рақобат дар бозори аграрӣ дар мамлакатҳои тараққикара бо худ низоми инкишофёта ва гаронарзиширо ифода мекунад. Дар давраи муосир таъминоти чунин дастгирии пурқуввати баҳши аграрӣ имконнопазир буда, аммо ба инобат гирифтани принципҳои ва усулҳои истифодабарии ин мамлакатҳо мумкин аст. Хулосабарории асосҳои назариявӣ ва амалияи танзими давлатии муносибатҳои рақобатӣ дар баҳши аграрӣ дар кишварҳои хориҷа имкон медиҳад, ки чунин самтҳои дастгирии давлатии ташаккулёбии муҳити рақобатӣ дар шароити муосири иқтисодии гузариш муқаррар карда шаванд.

Ҳамин тавр, Истиқлоли давлатӣ барои мардуми тоҷик баҳр и рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи кишвар тақдирӣ бузург баҳшид ва тули 33 соли ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ мардуми Тоҷикистон роҳҳои нави ноил гардидан дба рушди устувор баҳри зиндагии шоиста кӯшиш намуда истодаанд. Аз ҷумла шароитҳои ғаёлияти комплексҳои озукаворӣ вилоти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки таъминоти аҳолиро бо маҳсулоти хӯрокаи ба сатҳи баланди ҷавобгӯ ба талаботҳои муосир бароварда, дар суръати ивазшавии шароити ҷаҳони муосир мутобиқ гардонида шавад. шавад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солони. Душанбе – 2023, саҳифаи 204. Маҷмаа маълумотҳои оморӣ.
2. Барномаи рушди озукаворӣ барои солҳои 2015-2020. ФАО (созмони озукаворӣ ва кишоварзии СММ). Соли 2014. –с 121-140.
3. Каримова М.Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Та-джикистане. Душанбе. Ирфон. 2014. - 204 с.
4. Кузнецова И.И. Проблема территориальной дифференциации в регио-нальной экономике и возможности ее исследования на городском уровне // Тр. Инст. системн. анализа РАН. 2006. Т. 22. С. 261–268.
5. Кузнецова О. Теоретические основы государственного регу-лирования экономического развития регионов // Вопросы экономики. 2002. № 4. С. 60-61.
6. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Интегральный макропрогноз инновационно- технологической и структурной динамики экономики России на период до 2030 года. М.: ИНЭС, 2006.
7. Мадаминов А.А. Уровень обеспеченности населения в растениеводческих продовольственных продуктах. / Теоретический и практический журнал Кишоварз (Земледелец). – Душанбе – 2019. №4(85). С. 114 – 119.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 28.12.2023, Душанбе, «Шарки озод», 2023.
9. Пиризода Дж.С. Региональный агропродовольственный рынок: проблемы и тенденции развития / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодӣ (маҷалаи илмӣ). – Душанбе – 2014. №2/11(155). С. 70 – 74.
10. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы от 30 апреля 2021 года, №168.
11. Рахимов З.А. Региональные особенности формирования агропродовольственных комплексов в Таджикистане. / Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз / Паёми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе – 2015. №4(47). С. 133 – 136.
12. Саидмуродов Л.Х., Муминова Ф.М., Юнусзода Х.К., Сафаров Б.Г. Ре-гионы Республики Таджикистан: диагностика и методы оценки социаль-но-экономического развития

// Л.Х. Саидмуродов, Ф.М. Муминова, Х.К. Юнусзода, Б.Г. Сафаров. Монография. – Душанбе: ТГФЭУ, 2021. – 164 с.

13. Салихов С., Зувайдуллоева Г. Некоторые показатели критерии продовольственной безопасности // Маводи конференсия илмӣ – назарявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20 – солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвони «Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ – омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 12 – 13 майи соли 2017. – Қӯрғонтеппа, 2017. С. 200 – 202.

УДК.:338.2

Чалолов А. А.

НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАРИДҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: МЕХАНИЗМҲО ВА ВОСИТАҲО

Дар мақола низом ва механизми идоракунии хариди давлатӣ, моделҳои ташкили низоми идоракунии хариди давлатӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз тарафи муаллиф мафҳуми хариди давлатӣ, механизмҳо ва воситаҳои низоми идоракунии харидҳои давлатӣ дар шароити муосир пешниҳод гардидааст. Диққати асосӣ ба хусусиятҳо, афзалиятҳо, ва камбудии модели мутамарказ, модели ғайримарказонидашуда, модели омехта, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифода мешаванд дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: хариди давлатӣ, низоми идоракунии хариди давлатӣ, модели мутамарказ, модели ғайримарказонидашуда, модели омехта, хусусиятҳо, афзалиятҳо.

Джалолов А. А.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ЗАКУПКАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: МЕХАНИЗМЫ И ИНСТРУМЕНТЫ

В статье исследованы система и механизм управления государственными закупками в современных условиях, модели организации системы управления государственными закупками. Автор представляет понятие государственных закупок в современных условиях, а также механизмы и инструменты системы управления государственными закупками. В статье описаны особенности, преимущества и недостатки централизованной модели, децентрализованной модели и смешанной модели, используемых в мировой практике.

Ключевые слова: государственные закупки, система управления государственными закупками, централизованная модель, децентрализованная модель, смешанная модель, особенности, преимущества.

Jalolov A. A.

GOVERNMENT PROCUREMENT MANAGEMENT REGULATION IN MODERN CONDITIONS: MECHANISMS AND TOOLS

In the article, the system and mechanism of public procurement management in modern conditions, the organization models of the public procurement management system are studied. The author presents the concept of public procurement in modern conditions and the mechanisms and tools of the public procurement management system. The article describes the features, advantages and disadvantages of the centralized model, decentralized model and mixed model used in global practice.

Key words: state procurement, state procurement management system, centralized model, decentralized model, mixed model, features, advantages.

Низоми идоракунии хариди давлатиро метавон ҳамчун маҷмӯи усулҳои назариявӣю амалии муайян намуд, ки барои муайян кардани роҳҳои самаранок ва оқилонаи ҳалли масъалаҳои, ки бо мақсадҳои низоми хариди давлати муайян карда шуда талаботи харидорон пурра конё мегардонад маънидод намуд.

Дар аксари кишварҳо, харидҳои давлатӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ махсуб мешаванд. Масалан, дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, харидҳои давлатӣ тақрибан 14%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилро ташкил медиҳанд. Тавассути ин механизм давлатҳо хизматрасониҳои гуногун ва молҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳимро ба аҳоли мерасонанд ва ҳамзамон барои пешрафти иқтисоди миллии рушди бахши хусусиро дастгирӣ менамояд [3].

Баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии хариди давлатӣ дар айни замон бо мутобиқати низоми мавҷудаи хариди давлатӣ ба муқаррароти зерин таъмин карда мешавад: аз байн бурдани маҳдудияти рақобат, ташкили тадбирҳо зидди фасод, риояи принципҳои ошкоро баёнкардани андешаи худ ва шаффофияти иттилоот дар бораи низоми шартномавӣ дар соҳаи харид, касбияти муштариён, ҳавасмандгардонии инноватсионӣ, ягонагии низоми шартномавӣ дар соҳаи хариди давлатӣ, масъулият барои самаранок конё гардондани эҳтиёҷоти давлатӣ ва коммуналӣ, самаранокии харид, баробарҳуқуқӣ ва муносибати одилона нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни озмон, инчунин таҳвилгарон, ки шартномаҳои хариди давлатиро иҷро мекунанд [2, с. 65].

Хариди давлатӣ – ин аз ҷониби ташкилоти харидор тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба даст овардани мол, қор ва хизматрасонӣ, ки пурра ё қисман аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ маблағгузори мегардад [1, с. 2].

Низоми хариди давлатӣ бо модели низоми идоракунии харидҳои давлатӣ робитаи ногузастанӣ дорад. Дар айни замон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ якчанд моделҳои ташкили низоми идоракунии хариди давлати вучуд доранд, ба монандӣ:

- модели мутамарказ;
- модели ғайримарказонидашуда;
- модели омехта.

Таҳлили адабиёти илмие, ки ба ин масъалаҳо бахшида шудаанд, ба мо имкон медиҳад, ки тарзи татбиқи онҳо, афзалиятҳо ва нуқсонҳои ин моделҳо муайян кунем.

Модели мутамарказ дар низоми идоракунии хариди давлатӣ як аз намоёнтарин моделҳо мебошад. Дар ин модел, тамоми равандҳои хариди давлатӣ тавассути як мақоми марказонидашуда, ки масъули идоракунии харид мебошад, амалӣ татбиқ карда мешаванд. Ин мақоми марказӣ метавонад агенти давлатӣ, вазорат ё кумитаи махсуси харидҳои давлатӣ бошад. Модели мутамарказ дорои хусусиятҳои асосии зерин мебошад:

- мақоми марказии идоракунии харид. Як мақоми марказонидашуда тамоми равандҳои харидро, аз қабилӣ таҳияи талабот, банақшагирии харидҳо, интиҳоб ва баимзорасонии шартномаҳо назорат мекунад;

- стандартизатсия ва якхелагӣ. Ин модел ба стандартизатсияи равандҳои харид ва қоидаҳои умумӣ барои ҳамаи воҳидҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Ҳамаи идораҳо ва муассисаҳои давлатӣ аз як низоми харид истифода мебаранд, ки ин метавонад хароҷотро қош дихад ва самаранокиро беҳтар намояд;

- тафаккури стратегӣ. Модели мутамарказ имконияти беҳтарро барои банақшагирии стратегӣ дар соҳаи харидҳои давлатӣ фароҳам меорад. Мақоми марказӣ метавонад таҳлили бозорро анҷом диҳад ва қарорҳои стратегиро барои оптимизатсияи равандҳои харид қабул кунад;

- назорат ва шаффофият. Азбаски ҳамаи харидҳо тавассути як мақоми марказӣ мегузаранд, назорат ва ҳисоботдиҳӣ осонтар мешавад. Ин метавонад хатари фасод ва бетаваҷҷӯхиро аз байн барад.

Моделҳои мутамарказ дорой афзалиятҳои зерин ба монанди коҳиши хароҷотҳо, бештар кардани назорат, шаффофият, стандартизатсияи равандҳо ва ҳуҷҷатгузорӣ мебошад.

Камбудихоии модели мутамарказ аз бюрократияи зиёд, ки метавонад равандҳоро тӯлонитар кунад ва набудани имкони мутобиқсозӣ барои ниёзҳои махсуси муассисаҳои алоҳида мебошад.

Моделҳои мутамарказ бештар дар кишварҳои истифода мешавад, ки мехоҳанд хароҷоти давлатӣ ва равандҳои харидро ба танзим дароранд ва шаффофиятро таъмин намоянд. Ин модел бештар дар кишварҳои Аврупо, аз он ҷумла дар Британияи Кабир ва кишварҳои дигари Иттиҳоди Аврупо мавриди истифода васеъ қарор дорад.

Моделҳои ғайримарказонидашуда (децентрализиатсияшуда) дар низоми идоракунии хариди давлатӣ низ як аз моделҳои маъмул мебошад, ки дар он вақолати харид ба як мақоми марказӣ мутамарказ намегардад. Ба ҷои ин, идораҳо ва муассисаҳои давлатӣ мустақилона харидҳои худро анҷом медиҳанд. Моделҳои ғайримарказонидашуда дорой хусусиятҳои зерин мебошад:

-мустақилияти идораҳо. Ҳар як муассисаи давлатӣ ҳуқуқ дорад, ки равандҳои хариди худро мустақилона идора намояд. Онҳо метавонанд худ шартнома банданд ва молу хизматрасониҳои заруриро харидорӣ намоянд;

-таъмини мутобиқшавӣ ба ниёзҳои махсус. Азбаски ҳар як идора ё муассиса равандҳои хариди худро мустақилона амалӣ мекунад, онҳо метавонанд қарорҳои харидро мувофиқи ниёзҳо ва талаботи хоси худ танзим намоянд. Ин метавонад барои таъмин кардани маҳсулоти махсус ё хизматрасониҳои махсус зарур бошад;

-фарқиат дар равандҳо. Дар моделҳои ғайримарказонидашуда равандҳои харид метавонанд дар муассисаҳои гуногун фарқ кунанд. Ин маънои онро дорад, ки стандартҳои ягона барои тамоми низомҳо вучуд надорад ва ҳар як воҳид метавонад қоидаҳои дохилии худро дошта бошад;

-масъулияти зиёдтар барои воҳидҳои алоҳида. Азбаски муассисаҳои давлатӣ барои харидҳои худ мустақилона ҷавобгар мебошанд, онҳо бояд ҳудудҳои масъулияти банақшагириӣ, гузаронидани тендерҳо ва идоракунии шартномаҳо ба дӯш гиранд;

-ҳамоҳангсозии камтар. Дар моделҳои ғайримарказонидашуда ҳамоҳангсозии умумӣ байни воҳидҳои гуногуни давлатӣ камтар аст, ки метавонад ба баъзе мушкилот дар масъалаҳои стандартизатсия ва назорат сабаб шавад.

Моделҳои ғайримарказонидашуда дорой ҷунин афзалиятҳо мебошад, ки дар раванди хариди давлатӣ истифода мешаванд: ҳар як идора метавонад қарорҳои харидро мувофиқи талаботи махсуси худ қабул кунад; мустақилияти идораҳо имкон медиҳад, ки онҳо зудтар ва ба таври камтар бюрократӣ тасмим бигиранд; ҳар як идора метавонад равишҳои ба худ хосро барои харид истифода барад, ки ин метавонад ба пешниҳоди қарорҳои инноватсионӣ сабаб шавад.

Камбудихоии модели ғайримарказонидашуда ҷунинанд: ҳар як воҳид худ харидҳои алоҳидаро анҷом медиҳад, имкон надорад, ки аз хариди миқёсан калон фоида бардорад ва нархҳои бештарро ба даст оварад; азбаски равандҳо фарқ мекунанд, қоидаҳои умумии равандҳои харид вучуд надорад, ки метавонад ба ношаффофӣ ва номувофиқатӣ сабаб гардад; аз сабаби он ки харидҳо дар сатҳи маҳаллӣ анҷом дода мешаванд, назорати марказӣ ва шаффофият камтар мешавад, ки хатари фасод ё нодурустии равандҳоро зиёд мекунад.

Моделҳои ғайримарказонидашуда бештар дар кишварҳо ва сохторҳои истифода мешавад, ки онҳо мехоҳанд бештар ба мустақилияти муассисаҳо ва идораҳои алоҳида таъян кунанд. Ин моделро метавон дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва баъзе кишварҳои федеративӣ ё кишварҳои, ки дараҷаи баланди автономияро ба сатҳҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ медиҳанд,

пайдо намуд. Ин модел махсусан барои идорахое мувофиқ аст, ки дорои ниёзҳои гуногун ва махсус мебошанд, ки наметавонанд тавассути равандҳои мутамарказ қонеъ гарданд.

Моделҳои омехта дар идоракунии хариди давлатӣ як шакли мутобиқшудаи низоми идоракунии харид мебошад, ки унсурҳои моделҳои мутамарказ ва ғайримарказонидашударо муттаҳид мекунад. Дар ин модел, як қисмати равандҳои харид тавассути як мақоми марказӣ назорат ва идора мешавад, дар ҳоле ки қисми дигари равандҳо ба идораҳо ва муассисаҳои алоҳидаи давлатӣ ваколатдор карда мешаванд. Хусусиятҳои асосии модели омехта чунинад:

- қарорҳои калидӣ ва стратегияҳои умумии харид тавассути як мақоми марказӣ қабул мешаванд. Ин метавонад ба банақшагирӣ, таҳлили бозор, гузаронидани тендерҳои калон, ё хариди молҳо ва хизматрасониҳои умумӣ дахл дошта бошад;

- ба идораҳо ва муассисаҳои алоҳида имконияти мустақилона анҷом додани харидҳои хоси худ дода мешавад, махсусан вақте ки онҳо талаботҳои махсус ё маҳаллӣ доранд, ки ба хариди марказӣ мувофиқат намекунанд;

- равандҳои калидии харид, ба монанди тендерҳои калон ё харидҳои, ки барои якҷанд муассисаҳо якбора заруранд, тавассути мақоми марказӣ гузаронида мешаванд. Дар навбати худ, равандҳои хурдтар ё мураккабу камтарро идораҳои алоҳида мустақилона мегузаронанд;

- дар ин модел, харидҳои, ки метавонанд аз иқтисоди микроскопӣ фоида баранд, тавассути мақоми марказӣ анҷом дода мешаванд, дар ҳоле ки харидҳои махсус ё камтар аз ҷониби муассисаҳои алоҳида амалӣ мешаванд, ки имкон медиҳад ҷолокӣ ва суръати иҷроиш нигоҳ дошта шавад;

- ҳарду сатҳи марказӣ ва маҳаллӣ ба таври мувофиқ назорат ва ҳисоботдиҳӣ мекунанд. Харидҳои, ки тавассути мақоми марказӣ иҷро мешаванд, дар сатҳи миллии шаффофанд, дар ҳоле ки харидҳои маҳаллӣ низ бо қоидаҳои дохилии худ шаффофият ва ҳисоботдиҳиро саривақт иҷро менамоянд.

- Ба андешаи мутахассисон афзалиятҳои зерин дар модели омехта дида мешавад:

- бо назорати хариди калони молу хизматрасониҳои умумӣ тавассути мақоми марказӣ, имкон дорад, ки хароҷот кам карда шавад ва нархҳои беҳтар ба даст оварда шаванд;

- муассисаҳои алоҳида метавонанд худ мустақилона дар мавриди талаботҳои махсуси худ қарор қабул кунанд, ки ин ба саривақт иҷрошавӣ ва мутобиқшавӣ мусоидат мекунад;

- азбаски як қисми равандҳо марказонида шудаанд, назорат ва шаффофият осонтар мегардад. Инчунин, ваколат додан ба сатҳи маҳаллӣ ба муассисаҳою идораҳо имкон медиҳад, ки қарорҳои дурусту босифат қабул кунанд;

- ин модел як тавозуни дурусти масъулиятҳо ва назоратро байни мақомоти марказӣ ва муассисаҳою идораҳои маҳаллӣ фароҳам меорад.

Ба андешаи мо дар модели омехта камбудихо зерин дида мешавад:

- аз сабаби он ки баъзе равандҳо марказонида шудаанд, дар ҳоле ки дигарон равандҳо ғайримарказонида шуда мебошанд, ҳамохангсозии байни ин ду сатҳ метавонад мураккаб шавад;

- дар ҳолате, ки стратегияҳо ё афзалиятҳои хариди марказӣ ва маҳаллӣ мувофиқат намекунанд, ихтилофот ё нофаҳмӣ байни мақомотҳо ва идораҳо ба миён омада метавонад;

- барои самаранокиро таъминнамудан намудани модели омехта, зарур аст, ки як низоми идоракунии муназзам ва устувор ташкил шавад, ки ҳам марказро ва ҳам муассисаҳою идораҳои алоҳидаро дастгирӣ намояд.

Моделҳои омехта дар бисёре аз кишварҳо бо низомҳои идоракунии гуногун, махсусан дар кишварҳои федеративӣ, маъмул аст. Ин моделро дар Британияи Кабир ва Канада дидан мумкин аст, ки дар онҳо мақомоти марказӣ хариди калони баъзе маҳсулот ё хизматрасониҳоро амалӣ мекунанд, дар ҳоле ки муассисаҳои маҳаллӣ мустақилона қарорҳои ба худхосро қабул мекунанд [5, с.40]. Ин модел бештар барои кишварҳое, ки мехоҳанд як тавозуни самаранокии иқтисодиро ҳам дар сатҳи гунагун ва равандҳои харидҳои маҳаллиро нигоҳ доранд, мувофиқ аст.

Яке аз мушкилоти асосӣ дар идоракунии харидҳои давлатӣ, ин истифодаи нодуруст ва ғайрисамараноки захираҳо мебошад. Ба таври мисол, дар якҷанд кишварҳои рӯ ба рушд мушоҳида шудааст, ки фасод ва тижорат дар ин соҳаҳо ба камшавии самаранокӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки механизмҳои шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ ба кор бурда шаванд.

Дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ низоми ҳуқуқи харидҳои давлатӣ тибқи қонунҳои махсус амалӣ мегардад. Қонунҳои миллӣ дар ин соҳа бояд ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шаванд, то ки шаффофият ва рақобати солим дар зариди давлати таъмин гардад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи харидҳои давлатӣ" (15 март соли 2023, № 364 қабул шудааст) механизми асосии танзими ҳуқуқи таъмин мекунад. Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии хариди давлатиро муайян намуда, ба ташаккули низоми ягонаи хариди давлатӣ, ки истифодаи самарабахш ва сарфакоронаи маблағҳои давлатиро дар заминаи принсипҳои рақобат, муносибати одилона нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни озмун ва шаффофияти расмиёти хариди давлатӣ таъмин менамояд, равона карда шудааст [1, с. 4].

Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар аксари кишварҳо, истифодаи платформаҳои рақамӣ барои харидҳои давлатӣ (Digital Procurement Platforms) боиси шаффофттар ва кам кардани хатари коррупсия мегардад. Мисол, дар Украина платформаи ProZorro роҳандозӣ шуда, ки имконияти ширкатҳои хусусиро барои иштирок дар тендерҳо зиёд намуда, сатҳи шаффофиятро баланд мебардорад.

Дар шароити иқтисоди муосир бисёр кишварҳо барои беҳтар намудани низоми харидҳои давлатӣ ба ислоҳоти идоракунии рӯ меоранд. Мисол, дар Ҳиндустон барномаҳои махсус барои коҳиш додани фасод ва баланд бардоштани шаффофият дар харидҳои давлатӣ ҷорӣ шудаанд, ки натиҷаҳои мусбатро ба бор овардаанд.

Дар шароити иқтисоди муосир, низоми идоракунии харидҳои давлатӣ бояд бо воситаҳои технологӣ ва механизми шаффофият пурракарда шавад, то ки равандҳои харидҳои давлатӣ самараноктар ва шаффофттар гарданд. Таҳияи ислоҳот ва татбиқи таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои рӯ ба рушд барои рушди босубот ва рақобатпазирии бозорҳо мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи харидҳои давлатӣ"- 15 март соли 2023, № 364.
2. Руководство по закупкам: учеб. пособие / под ред. Н. Димитри, Г. Пига, Дж. Спаньоло пер. с англ. М. М. Форже, Е. В. Хилинской под ред. И. В. Кузнецовой, Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 695с.
3. Таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ оид ба самаранокии харидҳои давлатӣ дар кишварҳои рӯ ба рушд (<https://www.worldbank.org/en/home>).
4. Таҳқиқоти байналмилалӣ оид ба истифодаи системаҳои электронии харидҳои давлатӣ (<https://www.worldbank.org/en/home>).
5. Ефремова Н.Н. Международный опыт повышения эффективности государственных закупок и его использование в российской практике: Дисс. ... канд. экон. наук. – М., 2010.
6. Данилова С.Н. Управление закупками продукции для государственных и муниципальных нужд: учеб. пособие «Экономика» – Саратов: Саратовский социально-экономический институт РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2016. – 124 с.

Чалолов А. А., Хочахонов А. А.

ХУСУСИЯТҶО ВА МУШКИЛОТҶОИ ТАНЗИМИ ХАРИДИ ДАВЛАТӢ

Дар мақола хусусиятҳо ва мушкилотҳои танзими хариди давлатӣ баррасӣ шудааст. Хусусиятҳои асосии танзими хариди давлатӣ ба монандӣ қонунгузорӣ ва стандартҳо, тартиботи тендер ва озмун, шаффофият ва дастрасии иттилоот, назорати дохилӣ ва беруна, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир марида омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳамчунин аз тарафи муаллиф мушкилотҳои танзими хариди давлатӣ, ки аз омилҳои фасод, бюрократия, набудани рақобат, нокифоягии мутахассисон, фарқияти қонунгузорӣ ва татбиқ пешниҳод гардидааст.

Калид вожаҳо. Танзими давлатӣ, хариди давлатӣ, стандартҳо, тендерҳо, шаффофият, хусусиятҳо, технологияи рақамӣ.

Джалолов А. А., Ходжахонов А. А.

ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

В статье рассматриваются особенности и проблемы регулирования государственных закупок. Изучены основные особенности регулирования государственных закупок, такие как законодательство и стандарты, тендерные и конкурсные процедуры, прозрачность и доступ к информации, внутренний и внешний контроль, применение цифровых технологий в современных условиях. Автор также представляет проблемы регулирования государственных закупок, вызванные факторами коррупции, бюрократии, отсутствия конкуренции, нехватки специалистов, различий в законодательстве и реализации.

Ключевые слова. Государственное регулирование, государственные закупки, стандарты, тендеры, прозрачность, особенности, цифровые технологии.

Jalolov A. A., Khojakhanov A. A.

CHARACTERISTICS AND PROBLEMS OF PUBLIC PROCUREMENT REGULATION

The article discusses the features and problems of public procurement regulation. The main features of public procurement regulation, such as legislation and standards, tender and competition procedures, transparency and access to information, internal and external control, application of digital technologies in modern conditions, are studied. The author also presents the problems of regulation of public procurement caused by factors of corruption, bureaucracy, lack of competition, lack of specialists, differences in legislation and implementation.

Key words. Government regulation, public procurement, standards, tenders, transparency, features, digital technology.

Моҳияти танзими хариди давлатӣ дар шароити муосир аз он иборат аст, ки он яке аз воситаҳои асосӣ барои идоракунии самараноки маблағҳои давлатӣ, баланд бардоштани шаффофият ва кафолати истифодаи дурусти захираҳои иқтисодӣ мебошад. Дар шароити муосир, ки ҷомеа ва иқтисодиёт бо ҷолишҳои нав ва суръати баланди инкишоф рӯбарӯянд, танзими хариди давлатӣ ҳамчун як воситаи калидӣ барои пешгирии аз коррупсия, таъмини самаранокии маблағҳои молиявӣ ва истифодаи дурусти қонунии маблағҳои бучетӣ нақш мебозад.

Моҳият ва аҳамияти асосии танзими хариди давлатӣ дар шароити муосир аз истифодаи самараноки захираҳои давлатӣ; шаффофият ва мубориза бо коррупсия; баланд бардоштани рақобат; муносибгардонии равандҳо тавассути технологияҳои рақамӣ; Ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятӣ иборат мебошад [6, с. 103].

Танзими хариди давлатӣ дар шароити муосир як механизми асосӣ барои идоракунии самараноки захираҳои молиявии давлатӣ ва пешгирӣ аз қонуншиканӣ дар ин соҳаҳо мебошад. Бо пешрафти илму технологияҳои муосир ва афзоиши талабот ба шаффофият, дар шароити иқтисоди бозорӣ давлатҳо бояд ба танзими самараноки хариди давлатӣ тавачҷӯи хоса зоҳир намоянд, то ки манфиатҳои ҳамаи субъектҳои, ки дар раванди хариди давлатӣ иштирок мекунанд ва ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ бештар таъмин шаванд [1, с. 57].

Танзими хариди давлатӣ дар аксар кишварҳо ҳамчун воситаи асосӣ барои идоракунии маблағҳои давлатӣ ва расонидани хидматҳо ба аҳоли нақши муҳим мебошад. Хариди давлатӣ равандест, ки давлат тавассути он молҳо ва хидматҳоро барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти худ ва расонидани хидматҳо ба ҷамъият фармоиш медиҳад.

Танзими хариди давлатӣ ин раванд аҳамияти бузург дорад, зеро он ба шаффофият, самаранокӣ, сарфақорӣ ва пешгирӣ аз омилҳои коррупсия таъсир мерасонад. Хусусиятҳои асосии танзими хариди давлатӣ аз инҳо иборатанд:

1. Қонунгузорӣ ва стандартҳо. Яке аз асосҳои танзими хариди давлатӣ мавҷудияти қонунгузори равшан ва мукаммал мебошад. Қонунҳои амалкунанда бояд тартиби равшан ва шаффофро барои ҳама марҳилаҳои хариди давлатӣ, аз ҷумла тендерҳо ва озмунҳо, таъмин кунанд. Қонунгузорӣ ва стандартҳо яке аз хусусиятҳои асосии танзими хариди давлатӣ мебошанд, ки асоси ҳуқуқӣ ва тартиби амалисозии ин равандро муайян мекунанд. Танзими самараноки хариди давлатӣ бидуни қонунгузори дуруст ва стандартҳои муайяншуда ғайриимкон аст, зеро онҳо меъёрҳо, қоидаҳо ва принсипҳои асосиро барои тамоми марҳилаҳои харид фароҳам меоранд [2, с. 134].

Моҳияти қонунгузорӣ ва стандартҳо дар хариди давлатӣ чунинанд:

- ташкили заминаи ҳуқуқӣ. Қонунгузорӣ, ки одатан дар шакли қонунҳои миллӣ, қарорҳои ҳукумат ва дастуралалҳои махсус қабул мешавад, заминаи асосӣ барои раванди хариди давлатӣ фароҳам меорад. Қонунҳо бояд тартиботи равшани интиҳоби таъминкунандагон, равандҳои тендер, шартҳои иштироки ширкатҳо ва шартномаи харидро дарбар гиранд. Ин замина имкон медиҳад, ки ҳамаи ҷонибҳо аз як меъёр риоя кунанд ва дар асоси принсипҳои муайяншуда амал кунанд.;

- таъмини шаффофият. Қонунгузорӣ ва стандартҳо механизми барои таъмини шаффофияти равандҳои хариди давлатӣ мебошанд. Тартиби муқарраршуда талаб мекунанд, ки маълумот дар бораи харидҳо ба таври ошкоро нашр шавад, тендерҳо ба таври кушода баргузор гарданд ва иштироккунандагон имкони баробар дошта бошанд. Ин тартибот барои пешгирии амалҳои ғайриқонунӣ ва таъмин кардани муҳити рақобатпазир муҳим аст;

- танзими рақобат. Қонунгузорӣ бояд кафолат диҳад, ки ҳама ширкатҳо ва таъминкунандагон имкони баробар барои иштирок дар харидҳои давлатӣ дошта бошанд. Қоидаҳои муқарраркардашуда барои пешгирӣ аз таҳкими монополияҳо ва афзалият додан ба гурӯҳҳои алоҳида, ба инобат гирифтани ҳавасмандкунии рақобат ва таъмини интиҳоби беҳтарин пешниҳодҳо нақши муҳим мебошанд.

- муайян кардани ҳуқуқ ва вазифаҳо. Қонунгузорӣ ва стандартҳо вазифа ва масъулияти мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои иштироккунандаро дар раванди харид муайян мекунанд. Қоидаҳо бояд масъулияти мақомот барои риояи шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва мониторинг, инчунин ҳуқуқҳои ширкатҳо барои иштирок дар тендерҳо ва муроҷиат ба қонун дар ҳолати хилофкори муқаррар намоянд;

- равандҳои ҳаллу фасли баҳсҳо. Қонунгузорӣ инчунин механизми барои ҳалли баҳсҳо ва шикоятҳо дар раванди хариди давлатӣ бояд дошта бошад. Ин метавонад ба мақомоти дахлдор имкон диҳад, ки шикоятҳо ва норозигӣҳоро баррасӣ намуда, қарорҳои одилона қабул намоянд;

- назорат ва аудит. Қонунгузорӣ вазифаи мақомот ва муассисаҳои назоратӣ ва аудиториро низ танзим мекунад. Инчунин стандартҳо бояд барои тартиби санҷиш ва мониторинги харидҳо тартиботи мушаххасро муайян кунанд, ки риояи қонун ва қоидаҳои таъмин намоянд.

Қонунгузорӣ ва стандартҳо барои танзими самараноки хариди давлатӣ нақши марказӣ мебозанд, зеро онҳо заминаи ҳуқуқӣ ва қоидаҳои асосиро барои амалисозии харидҳо фароҳам меоранд. Инҳо барои таъмини шаффофият, рақобат, истифодаи самараноки захираҳои давлатӣ ва химояи манфиатҳои ҷамъиятӣ аҳамияти калон доранд.

2. Тартиботи тендер ва озмун. Тендерҳо ва озмунҳо механизми асосии хариди давлатӣ ба шумор мераванд. Танзими дурусти онҳо метавонад шаффофиятро таъмин намояд ва ба давлат имкон медиҳад, ки молҳо ва хидматҳои босифатро бо нархҳои мувофиқ харидорӣ кунанд. Тартиботи тендер ва озмун яке аз муҳимтарин хусусиятҳои танзими хариди давлатӣ мебошад, ки раванди интихоби таъминкунандагонро ба таври расмӣ ва бо риояи қоидаҳои муайян танзим мекунад. Тендер ва озмунҳо воситаҳои асосии таъмини шаффофият, рақобатпазирӣ ва интихоби пешниҳодҳои беҳтарин дар хариди давлатӣ мебошанд. Тартиботи дурусти онҳо ба самаранокии харид, коҳиши хароҷот ва пешгирии аз омилҳои коррупсионӣ мусоидат мекунад [5, с. 43]. Моҳияти тартиботи тендер ва озмун дар хариди давлатӣ омилҳои зеринро дар бар мегиранд:

- шаффофият ва дастрасӣ. Тендерҳо ва озмунҳо бояд ба таври шаффоф ва кушод гузаронида шаванд. Ҳама ширкатҳои манфиатдор бояд имконияти иштирок дар озмунро дошта бошанд ва иттилооти зарурӣ дар бораи тендер, шартҳои иштирок ва талаботҳо бояд дар шакли ошкоро нашр карда шаванд. Ин қарор медиҳад, ки раванд шаффоф аст ва ба манфиати ҷомеа хизмат мекунад;

- ақобатпазирӣ. Озмунҳо ва тендерҳо бояд фазои рақобатпазирӣ таъмин кунанд. Қоидаҳои тендер бояд ба ҳамаи ширкатҳои иштироккунанда имконияти баробар диҳанд, то ки пешниҳодҳои худ дар асоси сифат ва нарх пешниҳод шаванд. Рақобат метавонад сифати молҳо ва хидматҳоро баланд бардорад ва хароҷотро коҳиш диҳад;

- раванди даъват ва пешниҳоди пешниҳодҳо. Тартиботи тендер ва озмун аз марҳилаҳои гуногун иборат аст, ки яке аз онҳо даъвати расмӣ барои ширкатҳо ё таъминкунандагон барои пешниҳоди пешниҳодҳои онҳост. Ин марҳила ҳамроҳ бо наشري расмӣ маълумоти марбут ба тендер сурат мегирад, ки дар он шартҳо, талабот ва муҳлатҳои пешниҳоди пешниҳодҳо муайян карда мешаванд;

- муайян кардани меъёрҳои баҳогузорӣ. Пеш аз оғози тендер, бояд меъёрҳои дақиқ ва возеҳи баҳогузори пешниҳодҳо муқаррар карда шаванд. Ин меъёрҳо метавонанд арзиши мол ё хидмат, сифати пешниҳодот, таҷрибаи ширкатҳо ва дигар омилҳоро дар бар гиранд. Муайян кардани меъёрҳои баҳогузорӣ ба шаффофият ва адолат дар раванди интихоби таъминкунандагон мусоидат мекунад;

- комиссияи баҳогузорӣ ва арзбӣ. Тартиботи тендер ва озмун бояд механизми таъсиси комиссияи баҳогузорӣ ва арзбиро дарбар гирад. Аъзоёни комиссия бояд шахсони бозғатимод ва қардон бошанд, ки қобилияти баҳои одилона додан ба пешниҳодҳоро доранд. Ин комиссия бояд пешниҳоди беҳтаринро бо асосҳои возеҳ интихоб кунанд;

- баҳои ниҳой ва бастанӣ шартнома. Пас аз баҳогузорӣ ва арзбӣ ҳамаи пешниҳодҳо, ширкате, ки беҳтарин пешниҳодро дархост кардааст, интихоб мешавад. Баъд аз ин, давлат ё муассисаи дахлдор шартномаи расмӣ бо ин ширкат мебандад. Бастанӣ шартнома бояд дар асоси меъёрҳои муайян ва бо риояи ҳама қоидаҳои қонунӣ сурат гирад;

- назорат ва ҷавобгарӣ. Тартиботи тендер ва озмун бояд инчунин назорати иҷроии шартнома ва раванди баҳодихиро фаро гирад. Назорат бояд таъмин кунанд, ки мол ё хидмати пешниҳодшуда мувофиқи шартнома ва талаботҳои пешбинишуда бошад. Ҷавобгари тарафҳо дар ҳолати вайрон кардани шартнома ё пешниҳоди нодуруст низ дар ин марҳила баррасӣ мегардад.

Тартиботи тендер ва озмун воситаи калидии таъмини шаффофият, рақобат ва самаранокии хариди давлатӣ мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки давлатҳо молҳо ва хидматҳои босифатро бо нархҳои муносиб дастрас кунанд ва бо ҷалби ширкатҳои мухталиф рақобатро дар бозор тақвият диҳанд. Барои самаранокии ин тартибот, риояи қонунҳо, шаффофият ва интихоби одилона аҳамияти бузург доранд.

3. Шаффофият ва дастрасии иттилоот. Шаффофият ва дастрасии иттилоот яке аз хусусиятҳои муҳимтарини танзими хариди давлатӣ мебошад, ки ба пешгирии коррупсия, ҳавасмандсозии рақобати солим ва баланд бардоштани эътимоди ҷомеа ба равандҳои харид мусоидат мекунад. Шаффофият маънои онро дорад, ки ҳамаи маълумот ва равандҳои марбут ба хариди давлатӣ барои ҷомеа ва ташкилотҳо, ширкатҳои манфиатдор дастрас ва возеҳ бошад [4, с. 88]. Дастрасии иттилоот дар навбати худ кафолат медиҳад, ки ҳама ҷонибҳои хариди давлатӣ имкони баробар барои иштирок дар озмунҳо ва тендерҳо дошта бошанд.

Моҳияти шаффофият ва дастрасии иттилоот дар хариди давлатӣ аз унсурҳои зерин иборат аст:

- пешгирӣ аз коррупсия ва амалҳои ғайриқонунӣ. Шаффофият яке аз воситаҳои асосии пешгирии амалҳои коррупсионӣ ва хилофкорӣ дар хариди давлатӣ мебошад. Вақте ки тамоми равандҳо ва қарорҳо ба таври ошкоро ва дар доираи қонун сурат мегиранд, имконияти коррупсия ва муомилоти пинҳонӣ ба таври назаррас коҳиш меёбад;

- дастрасии озод ба маълумот барои ҳамаи иштироккунандагон. Маълумоти марбут ба тендерҳо ва озмунҳо, аз ҷумла шартҳо, талабот, мӯҳлатҳо ва меъёрҳои баҳогузорӣ бояд ба таври озодона дастрас бошад. Ин маънои онро дорад, ки ҳамаи ширкатҳои манфиатдор, новобаста аз андоза ва таҷрибаи худ, бояд имконияти баробар барои иштирок дар раванди хариди давлатӣ дошта бошанд;

- наشري оммавии маълумот. Яке аз усулҳои асосии таъмин кардани шаффофият дар хариди давлатӣ наشري оммавии маълумоти марбут ба тендерҳо мебошад. Ин метавонад тавассути вебсайтҳои махсуси хариди давлатӣ, нашрияҳои расмӣ ё дигар воситаҳои иттилоотӣ анҷом дода шавад. Бояд маълумоти нав ва пурраро дар бораи ҳар як тендер ё озмун дар ихтиёри ҷомеа ва ширкатҳои манфиатдор гузошта шавад;

- мониторинг ва назорати ҷамъиятӣ. Шаффофияти равандҳои хариди давлатӣ имкон медиҳад, ки ҷомеа ва ташкилотҳои назоратӣ дар мониторинги ин равандҳо иштирок кунанд. Ин маънои онро дорад, ки шахсони беруна, ба монанди расонаҳои хабарӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ ва мақомоти зиддикоррупсия метавонанд раванди харидро назорат намуда, дар ҳолати ошкор шудани хилофкорӣ ё камбудихо, ба мақомоти дахлдор муроҷиат кунанд;

- системаҳои электронии хариди давлатӣ (e-procurement). Татбиқи системаҳои рақамӣ ё электронии хариди давлатӣ (e-procurement) яке аз роҳҳои самараноки таъмин кардани шаффофият ва дастрасии иттилоот мебошад. Ин системаҳо имкон медиҳанд, ки тамоми равандҳои хариди давлатӣ, аз қабилӣ эълони тендер, пешниҳоди дархостҳо ва баҳои пешниҳодот, ба таври электронӣ ва кушод гузаронида шаванд. Ин технологияҳо кӯмак мекунанд, ки иттилоот ҳамеша дастрас ва назоратшаванда бошад;

- феҳристҳои кушодаи шартномаҳо. Пас аз ба анҷом расидани равандҳои хариди давлатӣ, маълумот дар бораи шартномаҳои баста шуда, аз ҷумла ному насаби ширкатҳои ғолиб, миқдор ва шартҳои шартномаҳо бояд ба таври оммавӣ ва дастрас нашр гардад. Ин гуна феҳристҳо барои пайгирӣ ва мониторинги иҷрои шартномаҳо ва назорати самаранокии хариди давлатӣ муҳим мебошанд;

- кафолати иштироки озод ва одилона. Шаффофият ва дастрасии иттилоот кафолат медиҳанд, ки ширкатҳои хурд ва миёна низ имкони иштирок дар тендерҳо дошта бошанд ва бозори хариди давлатӣ барои ҳамаи иштироккунандагон озод ва баробар бошад. Ин ба таври назаррас сатҳи рақобатро баланд мебардорад ва имконият медиҳад, ки молу хидматҳо бо нархҳои беҳтарин ва сифати баланд таъмин гарданд.

Шаффофият ва дастрасии иттилоот яке аз заминаҳои муҳими танзими хариди давлатӣ мебошад, ки ба ҳавасмандсозии рақобати солим, пешгирии коррупсия ва таъмини назорати

чамбиятӣ мусоидат мекунад. Вақте ки равандҳо ва иттилоот барои ҳама дастрас ва ошқоро мебошанд, сатҳи эътимоди ҷомеа ба хариди давлатӣ ва самаранокии он афзоиш меёбад, ва давлат метавонад захираҳои худро ба таври оқилона ва самаранок истифода намояд.

4. Назорати дохилӣ ва беруна. Назорати дохилӣ ва беруна яке аз хусусиятҳои муҳими танзими хариди давлатӣ мебошад, ки барои таъмини шаффофият, қонуният ва самаранокии харидҳо нақши калидӣ мебозад. Назорати дуруст ба давлат ва ҷомеа имкон медиҳад, ки раванди истифодаи маблағҳои буҷетӣ дуруст ва бидуни хилофқорӣ сурат гирад. Назорат дар хариди давлатӣ ба ду шакл - дохилӣ ва беруна тақсим мешавад, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳо ва аҳамияти хос доранд [3, с. 64].

Моҳияти назорати дохилӣ ва беруна дар хариди давлатӣ аз омилҳои зерин вобаста аст:

- назорати дохилӣ. Назорати дохилӣ ба воситаи ҳуди мақомоти давлатӣ ё муассисаҳои дохилии ҳукумати сурат мегирад ва он ба роҳбарӣ, назорат ва иҷрои равандҳои дохилӣ вобаста аст. Мақсади асосии назорати дохилӣ ин таъмин кардани мутобиқати равандҳои хариди давлатӣ ба қонунгузорӣ ва стандартҳои дохилӣ мебошад;

- аудити дохилӣ. Дар доираи назорати дохилӣ, муассисаҳои давлатӣ одатан аудити дохилӣ мегузаронанд. Аудиторони дохилӣ раванди харидро аз ҷиҳати мутобиқат ба қонунҳо, дастурҳо ва регламентҳо назорат мекунанд, камбудихоӣ эҳтимолиро меҷӯянд ва тавсияҳо барои беҳтар кардани раванд пешниҳод менамоянд;

- назорати дохилии молиявӣ. Ин навъи назорат ба пайгирӣ ва тафтишоти истифодаи дурусти маблағҳои буҷетӣ равона шудааст. Мақомот бояд қафолат диҳанд, ки маблағҳо бидуни исрофқорӣ ва мувофиқи нақша ва талаботи буҷетӣ истифода мешаванд;

- мониторинги дохилӣ. Мониторинг пайваста барои назорати иҷрои равандҳо ва ҳалли мушкилоти эҳтимолӣ дар вақти мувофиқ сурат мегирад. Мониторинги дохилӣ метавонад дар тамоми марҳилаҳои хариди давлатӣ иҷро гардад, аз ибтидо то бастанӣ шартнома ва иҷрои он.

- назорати беруна. Назорати беруна аз ҷониби ташкилотҳои мустақил ва берун аз низоми ҳуди мақомоти харид гузаронида мешавад. Ин метавонад шомили мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ғайриҳукумати ва ширкатҳои аудиторӣ бошад, ки мақсади онҳо аз назорати амик ва беғаразонаи хариди давлатӣ иборат аст.

- аудити беруна. Дар аксари давлатҳо мақомоти назоратӣ ё аудиторони беруна фаъолият мекунанд, ки раванди хариди давлатиро тафтиш мекунанд. Ин аудитҳо бояд бевосита ва бе таъсири манфиатҳо гузаронида шаванд, то ки шаффофияти раванди харид ва истифодаи самаранокии маблағҳо таъмин шаванд.

- омӯзиши фаъолияти хариди давлатӣ. Ташкилотҳои ғайриҳукумати ва созмонҳои байналмилалӣ низ метавонанд назорати беруна гузаронанд, ки ин ба таъмини сатҳи баланди эътимоднокӣ ва шаффофияти хариди давлатӣ мусоидат мекунад. Чунин назорат метавонад ҳам аз тарафи расонаҳои хабарӣ ва ҳам аз ҷониби ҷомеаи шахрвандӣ сурат гирад;

- мониторинг ва ҳисоботи чамбиятӣ. Тавассути мониторинг ва ҳисоботи расонаҳо ва ташкилотҳои чамбиятӣ, ҷомеа метавонад назорат кунад, ки раванди хариди давлатӣ дуруст ва шаффоф иҷро мешавад ё на. Ба ин васила, иштирокчиёни мустақил метавонанд шикоятҳои эҳтимолӣ ё камбудихоро расонаӣ кунанд ва аз мақомот талаб намоянд, ки камбудихоро ислоҳ кунанд;

- фароҳам овардани ҷавобгарӣ. Назорати дохилӣ ва беруна ҳар ду барои фароҳам овардани муҳити ҷавобгарӣ кӯмак мерасонанд. Мақомоти хариди давлатӣ, ки ба назорат мувоҷеҳ ҳастанд, бояд барои ҳар як хариди худ ҷавобгар бошанд. Ин механизми муҳим аст, ки қафолат медиҳад, ки хароҷоти давлатӣ бо масъулият иҷро мешаванд;

- ҳалли баҳсҳо ва шикоятҳо. Назорат инчунин дар раванди ҳалли баҳсҳо ва шикоятҳо нақши калидӣ мебозад. Дар сурати пайдо шудани шикоятҳо аз ҷониби ширкатҳо ё ҷомеа дар робита бо равандҳои хариди давлатӣ, мақомоти назоратӣ бояд онҳоро баррасӣ намуда, ҳулосаҳои одилона ва босалоҳият қабул кунанд.

Назорати дохилӣ ва беруна дар хариди давлатӣ ҳамчун механизми муҳими таъмини шаффофият, қонуният ва самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ хизмат мекунад. Назорати дохилӣ ба воситаи ҳуди мақомоти давлатӣ иҷро мешавад, дар ҳоле ки назорати беруна тавассути мақомоти мустақил ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ сурат мегирад. Ҳар ду шакли назорат кӯмак мекунад, ки маблағҳои давлатӣ самаранок ва бо масъулият истифода шаванд, ва дар сурати пайдо шудани камбудихо ё хилофкорӣ чораҳои лозима андешида шаванд.

5. Татбиқи технологияҳои рақамӣ. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар танзими хариди давлатӣ яке аз хусусиятҳои калидӣ ба ҳисоб меравад, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва коҳиш додани хатогиҳо ва коррупсия мусоидат мекунад. Дар шароити муосир, истифодаи системаҳои рақамӣ барои харидҳои давлатӣ на танҳо равандҳои харидро соддатар мекунад, балки ба давлат имкон медиҳад, ки идоракунии харочотҳоро беҳтар ба роҳ монад ва коршоямии раванди харидро афзун созад. Моҳияти татбиқи технологияҳои рақамӣ дар танзими хариди давлатӣ бо роҳҳои зерин амали карда мешавад:

- системаҳои электронии хариди давлатӣ (e-procurement). Яке аз муҳимтарин унсурҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ дар хариди давлатӣ ин истифодаи системаҳои электронии харид мебошад. Системаҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки тамоми равандҳои хариди давлатӣ, аз ҷумла эълони тендерҳо, пешниҳоди дархостҳо, баҳогузорӣ ва бастанӣ шартномаҳо, дар муҳити электронӣ сурат гиранд;

- муқовимат ба коррупсия ва хилофкорӣ. Технологияҳои рақамӣ дар муқовимат ба амалҳои коррупсионӣ нақши калидӣ мебозанд. Тавассути истифодаи системаҳои рақамӣ, эҳтимолияти таъсири шахсӣ ва хилофкориҳо дар раванди қабули қарорҳо кам мешавад, зеро тамоми амалҳо ба таври шаффоф ва сабтшуда сурат мегиранд. Инчунин, системаҳо метавонанд ба таври худкор сабтҳои ҳамаи пешниҳодҳо ва қарорҳои қабулшударо нигоҳ доранд, ки ин барои аудит ва назорати минбаъда имконият фароҳам меорад;

- соддагардонии раванди тендерҳо ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳо. Дар системаи рақамӣ, пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва пешниҳодҳо ба таври электронӣ сурат мегирад. Ин равандҳо на танҳо барои ширкатҳои иштирокчӣ осон мегарданд, балки бо коҳиш додани теъдоди ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва пешгирии аз хатогиҳои маъмурӣ, ба самаранокии хариди давлатӣ мусоидат мекунад;

- муоширати мустақим бо ширкатҳо ва таъминкунандагон. Бо истифодаи платформаҳои рақамӣ, мақомоти давлатӣ метавонанд бо ширкатҳо ва таъминкунандагон муоширати мустақим ва бидуни воситаҳои зиёдатӣ анҷом диҳанд. Ин на танҳо раванди харидро метезонад, балки сатҳи эътиборро байни ҷонибҳо баланд мебардорад;

- мушоҳида ва мониторинги раванди харид. Технологияҳои рақамӣ имконияти мушоҳида ва мониторинги доимиро фароҳам меоранд. Раванди хариди давлатӣ дар системаи электронӣ сабт мегардад ва ҳар як қадам, аз оғози тендер то бастанӣ шартнома ва иҷрои он, ба таври ошкоро дастрас мегардад. Ин имкон медиҳад, ки назорати босамар дар тамоми марҳилаҳо амалӣ шавад ва дар ҳолати пайдо шудани хилофкорӣ ё мушкилот чораҳо саривақт андешида шаванд.

- дастрасӣ ба маълумоти калон (Big Data). Бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, давлатҳо метавонанд маълумоти калонро ҷамъоварӣ ва таҳлил намоянд. Ин имкон медиҳад, ки равандҳои хариди давлатӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо ва маълумотҳои дақиқ идора ва беҳтар карда шаванд.

Афзалиятҳои асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ аз коҳиши харочотҳо, тезонидани равандҳои харид, баланд бардоштани рақобат иборат мебошад

Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар танзими хариди давлатӣ воситаи муҳим барои баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва муқовимат ба коррупсия мебошад. Системаҳои электронии харид ба давлатҳо имконияти пайгирии, таҳлил ва идоракунии самараноки равандҳои харидро фароҳам меоранд, ки ин ба сарфаи вақт, захираҳо ва беҳбудии идоракунӣ мусоидат мекунад. Истифодаи технологияи рақамӣ боиси коҳиши хатогиҳо ва пешбурди равандҳои мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ мегардад.

Мушкилотҳои танзими хариди давлатӣ аз омилҳои зерин вобастагӣ дорад:

- коррупсия ва фасод, яке аз мушкилоти асосӣ дар хариди давлатӣ фасод аст. Ин метавонад ба интихоби ғайрисамараноки таъминкунандагон ва иҷрои нодурусти шартномаҳо оварда расонад. Бартараф кардани коррупсия талаб мекунад, ки назоратҳои мустақамтар, стандартҳои шаффофтар ва ҷазоҳо оиди қонуншиканӣ қорӣ шаванд;

- бюрократия ва қоғазбозӣ, дар аксари кишварҳо, равандҳои хариди давлатӣ одатан вақти зиёд мегиранд ва ба кори зиёди бюрократӣ вобастаанд. Ин метавонад ба самаранокии раванд таъсир расонад ва вақти иҷрои лоиҳаҳо тӯлонӣ кунад;

- набудани рақобат ва монополияҳо, баъзе бозорҳо бо рақобати кам ё монополияҳо рӯбарӯ мешаванд, ки метавонад ба хароҷоти баланд ва сифати пасти молҳо ва хидматҳо оварда расонад;

- нокифоягии мутахассисон, танзими самараноки хариди давлатӣ талаб мекунад, ки шахсони масъул дорои малакаҳои махсус ва дониш бошанд. Норасоии кадрҳои ихтисосманд метавонад ба камбудихо дар раванди харид ва иҷрои шартномаҳо оварда расонад;

- фарқияти қонунгузорӣ ва татбиқ, дар баъзе ҳолатҳо, гарчанде ки қонунгузории хариди давлатӣ мукамал бошад ҳам, амалӣ кардани он бо мушкилот рӯбарӯ мешавад. Сабабҳои ин метавонанд ба фаҳмишҳои гуногуни қонун, номутобикии тадбирҳо ё набудани механизмҳои татбиқ вобаста бошанд.

Ҳамаи ин хусусиятҳои хариди давлатӣ дар якҷоя механизми самараноки идоракунии ва танзими хариди давлатиро таъмин менамояд.

Танзими самараноки хариди давлатӣ на танҳо ба самаранокӣ ва сарфақорӣ дар идоракунии маблағҳои молиявии давлатӣ таъсир мерасонад, балки инчунин ба рушди иқтисодии кишвар ва беҳтар шудани сифати хидматҳо ва молҳо барои аҳоли мусоидат мекунад. Барои бартараф кардани мушкилоти мавҷуда дар кишварамон бояд қонунгузории муосир, шаффофият таъминкарда шавад ва технологияи рақамӣ дар соҳаи хариди давлатӣ дар амалия татбиқ карда шавад, ин тадбирҳо боиси он мегардад, ки дар мубориза ба фаъолияти ғайри қонунӣ дар амалӣ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Беляева, О. А. Устойчивые государственные закупки: понятие и правовое регулирование / О. А. Беляева // Устойчивый экономический рост и право: Общество с ограниченной ответственностью "Издательский дом "Юриспруденция", 2021. – С. 56-63.
2. Грязева, Д. Ю. Государственные закупки как инструмент регулирования рыночной экономики / Д. Ю. Грязева, Д. В. Туманов // Экономический потенциал студенчества в региональной экономике, Ярославль, 28 ноября 2019 года / под науч. ред. Н. Л. Будахиной. – Ярославль: Ушинского, 2019. – С. 133-136.
3. Джалолов, А. А. Вопросы эффективности использования бюджетных средств, освоенных через механизм государственных закупок / А. А. Джалолов // Государственное управление. – 2022. – № 4-1(58). – С. 59-68.
4. Малютина, О. А. Антимонопольное регулирование закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд / О. А. Малютина // Вестник Нижегородской правовой академии. – 2017. – № 14(14). – С. 86-89.
5. Пулатов А. Доир ба тартиби бастанӣ аҳди электронӣ барои анҷом додани хариди давлатӣ // Законодательство. – 2019. – №. 2(34). – Р. 42-49.
6. Шарифзода, Ф. З. Хариди давлатӣ, танзим ва ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ / Ф. З. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 3. – Р. 111-116.

Асрорзода У.С., Шарифзода Р.Ф.

НАҚШИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ ДАР РУШДИ САНОАТИ МАМЛАКАТ

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки ноил шудан ба мақсади саноатикунонии босуръат ва татбиқи лоиҳаҳои азими сармоягузорӣ дар ин самт бо кадрҳои баландхатисоси зинаи миёна вобаста аст. Муаммоҳо дар роҳи рушди муассисаҳои таҳсилоти касбӣ муайян карда шудааст, аз ҷумла, ошкор карда шудааст, ки қариб дар ҳама минтақаҳои мамлакат мушкили нарасидани кадрҳои соҳибхатисос ба миён омадааст. Муаллиффон зарурати дар баробари навсозии низоми таҳсилоти касбӣ, ки тамоюли паст намудани фарқияти байни талаботи бозори меҳнат ва талабот ба қувваи кориро дошта бошад, таъкид намудааст. Ба масълаҳои таҳияву татбиқи тадбирҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти таҳсилотӣ ва фаъолияти баланд бардоштану тақмили ихтисоси коркунони корхонаҳои саонатӣ, тайёр намудани кадрҳои нави баландхатисос, ки барои иқтисодиёт зарур аст, тавачҷуҳи чиддӣ зоҳир намуда, пешниҳодоту тавсияҳои амалии худро асоснок намудаанд.

Калимаҳои гиреҳӣ: саноат, саноатикунонунии босуръат, дониши иқтисодӣ, рушди инновационӣ, таҳсилоти касбӣ, мутахассис, муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, хизматрасониҳои таҳсилотӣ, муҳити институционалии таҳсилоти касбӣ, танзими давлатии таҳсилоти касбӣ.

Асрорзода У.С., Шарифзода Р.Ф.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В СТРАНЕ

В статье обосновано, что достижение цели быстрой индустриализации и реализация огромных инвестиционных проектов в этом направлении зависит от высококвалифицированных кадров средней части. Выявлены препятствия на пути развития учреждений профессионального образования, в том числе выявлено, что проблема нехватки квалифицированных кадров возникла практически во всех регионах страны. Авторы подчеркнули необходимость модернизации системы профессионального образования, которая имеет тенденцию сокращать разрыв между требованиями рынка труда и потребностями в рабочей силе. Они уделили серьезное внимание вопросам разработки и реализации мер по стимулированию образовательной деятельности, повышению и совершенствованию квалификации работников промышленных предприятий, подготовке новых высококвалифицированных кадров, необходимых для экономики, и обосновали свои практические предложения и рекомендации.

Ключевые слова: промышленность, ускоренная индустриализация, экономика знаний, инновационное развитие, профессиональное образование, специалисты, учреждения профессионального образования, образовательные услуги, институциональная среда профессионального образования, государственное регулирование профессионального образования.

Asrorzoda U.S., Sharifzoda R.F.

THE ROLE OF VOCATIONAL EDUCATION IN THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

It is justified in the article that the achievement of the goal of rapid industrialization and the implementation of huge investment projects in this direction depends on highly qualified personnel

of the middle part. The obstacles in the way of development of vocational education institutions have been identified, among other things, it has been revealed that the problem of lack of qualified personnel has arisen in almost all regions of the country. The authors emphasized the need to modernize the vocational education system, which tends to reduce the gap between labor market requirements and workforce requirements. They paid serious attention to the issues of development and implementation of measures to stimulate educational activity and increase and improve the skills of employees of industrial enterprises, training new highly qualified personnel necessary for the economy, and substantiated their practical proposals and recommendations.

Key words: industry, rapid industrialization, economy of knowledge, innovative development, professional education, specialists, institutions of professional education, educational services, institutional environment of professional education, state regulation of professional education.

Иқтисодиёти Тоҷикистон дар марҳилаи нави рушд бо пайдоиши технология ва инноватсияҳои нав, ки бевосита ба рушди соҳаҳои саноат таъсир мерасонанд, дигаргуниҳои ҷиддиро аз сар мегузаронад. Чуноне, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» таъкид шуда буд: «Дар замони соҳибистиклолӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2360 расонида шуд. Танҳо соли 2021-ум 256 коргоҳу корхонаи нав бо 2500 ҷойи корӣ ба фаъолият оғоз намуд. Дар доираи «Солҳои рушди саноат» тавассути таъсиси корхонаҳои нав, барқарорсозии иқтидорҳои мавҷуда, афзоиш додани ҳаҷми истихроҷи канданиҳои ғоиданок ва коркарди маъдан ба фаъолият оғоз кардани боз якчанд корхонаи бузурги соҳаи маъдан оид ба коркарди ниҳони ашёи хом бо таъсиси ҳазорҳо ҷойи нави корӣ»[7] суръат гирифта истодааст.

Саноатикунонии босуръати иқтисодиёти мамлакат дар амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии кишвар нақши калидӣ дорад. Чуноне, ки олимони ватанӣ Мирсаидов А.Б. ва Муртазоев О.Қ. қайд намудаанд: «Рушди саноат, аз як тараф худ натиҷаи прогрессияи илмиву техники бошад, аз тарафи дигар вай сураътбахши равандҳои инноватсионӣ ва омили тавоноии рушди инноватсионии иқтисодиёти мамлакат мебошад. Рушди соҳаҳои саноат дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт ва иқтидори содиротии мамлакат омили ҳалқунанда буд, ҷавҳари тамсилаи рушди иқтисодии воридотивазкунандаро ташкил медиҳад»[6]. Воқеан, рушди босуботи иқтисодӣ ва рақобатпазирии давлат, обрӯву нуфузи он дар арсаи ҷаҳон бо афзудани истеҳсолоти саноатӣ, ки иштироқи давлатро дар тақсими байналмиллалии меҳнат ва фурӯши маҳсулоти ниҳой дар бозори беруна мусоидат менамояд, вобаста мебошад.

Чуноне, ки аз ҷадвали 1. бармеояд, дар мамлакат тамоюли рушди саноати мамлакат сифати устувор гирифтааст. Соли 2022 дар мамлакат 2802 корхонаҳои саноатӣ фаъолият менамуд, ки нисбат ба соли 2017 дар сатҳи 40,2% ва ё 803 воҳид зиёд шудааст. Дар давраи солҳои 2016-2022 истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (бо нархҳои с.2022) аз 23835 то 43025 млн. сомонӣ ва ё беш аз 89,6% афзудааст. Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2022 86,3 ҳазор нафарро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилшаванда қариб бетағйир мондааст. Воқеан ҳам корхонаҳои муосири саноатӣ, ки бо техникаву технологияи муосир таҷҳизонида шудаанд, бо камтарин мутахассис-коргарони ҳаҷми хеле калони маҳсулот истеҳсол менамоянд. Масалан, агар дар соли 2017 ба ҳар як коргар 274,6 ҳазор сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол шуда бошад, пас соли 2022 ин нишондиҳанда 498,5 ҳазор сомониро ташкил додааст. Яъне 82,5% афзудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии саноат дар Тоҷикистон.

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	С.2022 ба 2017, %
Шумораи корхонаҳо, воҳид	1999	2161	2164	2283	2397	2802	140,2

Ҳачми маҳсулот (бо нархҳои с. 2022), млн. сомони	23835	26362	29841	32467	39221	43025	180,6
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	99,4
аз ҷумла коргарон	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	96,4

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, с.249

Ноил шудан ба мақсади саноатикунони босуръат ва татбиқи лоиҳаҳои азими сармоягузори дар ин самт бо кадрҳои баландхтисос вобаста аст. Қариб дар ҳама минтақаҳо мушкили нарасидани кадрҳои соҳибхтисос ба миён меояд, аз ин рӯ, дар баробари навсозии системаи таҳсилоти касбӣ, зарурати паст намудани фарқияти байни талаботи бозори меҳнат ва талабот ба қувваи корӣ ба миён омадааст. Ин на танҳо навсозии системаи таҳсилоти олиро, балки таҳсилоти миёна ва ибтидоии касбиро низ тақозо менамояд. Инҳо, албатта, таҳияву татбиқи тадбирҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти таҳсилотӣ ва фаъолияти баланд бардоштану тақмили ихтисоси ҳуди коркунони корхонаҳои саонатиро талаб менамояд, тайёр кардани кадрҳои нави баландхтисос, ки барои иқтисодиёт зарур аст, дар мадди аввал қарор мегирад. Дар шароити муосир, дар раванди тайёр кардани мутахассисони баландхтисос андӯхтани дониши баланд, ки дар оянда бо онҳо бевосита дар соҳаҳои саноат кор карданро мусоидат менамояд, талаб карда мешавад. Ин дониш бояд пеш аз ҳама донишҳои техникиро, сипас, донишҳои ғайримустақим, масалан, дониши барномаҳои компютерӣ, ки барои татбиқи касби худ зарур аст, дар бар мегирад. Ҳамин тавр, дар шароити саноатикунони босуръат нақши ҳалқунанда ба маориф, алаҳхусус, таҳсилоти миёнаи касбӣ тааллуқ дорад, ки он дар навбати худ бояд ба тайёр кардани кадрҳои нави баландхтисос барои қонеъ гардонидани талаботи бозори меҳнат равона карда шавад. Дар мамлакат тамоюли рушди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва шумораи донишҷӯёни он мушоҳида мешавад.

Чи тавре, ки аз ҷадвали 2. бармеояд, дар давраи солҳои хониши 2015-2016 ва 2021-2022 шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар мамлакат аз 65 то 84 адад, яъне 19 адад зиёд шудааст, ки рушди он 129 фоизро ташкил додааст. Аз соли 2010 дар дар низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ қолҷаҳо пайдо шуданд, ки шумораи онҳо ба 78 адад расид. Бо зиёд шудани шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шумораи донишҷӯёни он низ аз 68,3 то 87,2 ҳазор нафар, яъне беш аз 189,1 ҳазор нафар зиёд шудааст, ки сатҳи рушди он 127,6 фоизро ташкил додааст.

Ҷадвали 2. Динамикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва донишҷӯёни он

Солҳо	Шумораи муассисаҳо, адад	аз он ҷумла қолҷаҳо, воҳид	Шумораи донишҷӯён, ҳазор нафар
2015/2016	65	65	68,3
2016/2017	66	66	73,3
2017/2018	66	66	80,4
2018/2019	72	72	85,6
2019/2020	75	75	87,7
2020/2021	78	78	93,5
2021/2022	84	78	87,2
Афзоиш, (+-)	19	18	18,9
дар ҷои	129	130	127,6

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, с.51

Ҳамин тариқ, аҳоли ва хонаводаҳои мамлакат зарурати таъмини фарзандонашонро ба касбу ҳунар, ки сармои беназири манбаи даромадҳои минбаъдаи онҳо мебошад, дарк намудаанд. Дар низоми таҳсилоти миёнаи касбии ҷумҳурӣ ду раванди асосии гуногунсамт маъмул мебошад. Якум- *зоҳирӣ*, боздорандаи рушди низоми таҳсиот, ки аз қоҳишҳои сатҳи маблағгузорӣ, табоҳшавии ҳолати таъминоти моддӣ-техникӣ ва захиравии муассисаи таълимӣ бармеояд. Дуюм - *ботинӣ*, монеъашаванда ба раванди авалин, худинкишофдиҳии низоми таҳсилот, афзоиши иқтисодии дохилии он, тавсияҳои бошиддати соҳаи хизматрасонии таҳсилотӣ мебошад[5]. Раванди дуум дар муқовимати ин равандҳо афзалият дорад, ки он ҳам дар устуворӣ, қобилияти ҳаётии низоми таълими касбӣ ва ҳам пурзӯр будан, бархурдорӣ аз захираҳои дохилии ҳанӯз ошкорнагардидаи он шаҳодат медиҳад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузорӣ, муносибати тараққиҳононаро нисбат ба татбиқи ҳуқуқи шахрванд дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ заминаи муайяни низоми демократикунонии таҳсилот дар ҷумҳурӣ инъикос намудаанд. Бо шарофати он, барои густариши фаъолияти касбӣ-педагогӣ имконият фароҳам гардида, шароити ҳуқуқӣ барои тафрикаи муассисаи таълимии касбӣ вобаста ба тамоюл, самт, қобилиятнокӣ ва талаботи аҳоли омода карда шуд. Ислоҳот ва тағйироте, ки дар давраи соҳибистиклоли мамлакат дар низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ сурат гирифт, аз вазифаи стратегияи ҳукумати ҷумҳурӣ дар татбиқи табдили сохтории иқтисодии кишвар ба самти гузариш ба навӣ индустриалӣ- аграрии иқтисодӣ бармеояд.

Бартари асосии рақобатпазирии кишвар бо рушди неруи инсонӣ алоқаманд аст, ки асосан аз рӯи маълумот муайян карда мешавад. Маҳз, ҳамин соҳа дар марҳилаи ҳозира гарави амалӣ гардондани индустрикунонии босуръати мамлакат ва таъмини афзоиши устувори иқтисодии он мебошад. Дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодии солҳои охир ба системаи маориф таъсири калон расонданд. Давлат ба рушди маориф, ки бахши афзалиятноки хоҷагии халқ эълон карда буд, тавачҷуҳи хосса зоҳир мекард. Сабаби ин тадбирҳо сатҳи пасти таъминоти моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ, қариб пурра набудани робитаи воқеии онҳо бо корфармоён буд. Зеро низоми ҳамкорӣ бо корхонаҳои, ки дар замони Шӯравӣ вучуд дошт, аз байн рафта, системаи нав таъсис наёфта буд.

Махсусан, имрӯзҳо соҳаҳои sanoat ба техника ва технологияи нав бештар шавқу ҳаваси калон пайдо карда, мутаносибан ба кадрҳои соҳибхтисос эҳтиёҷоти таъхирнопазир ба миён овардааст. Барқарорсозии иқтисодӣ дар марҳилаи аввали рушд захираи андӯхташудаи коргарону мутахассисони соҳибхтисосро истифода мебард. Дар даҳсолаи дууми давраи соҳибистиклолии мамлакат тамоюли таъминоти кадрӣ бо сабаби суръат гирифтани муҳочирати меҳнатии беруна таназзул ёфта истодааст тамом шудааст. Корхонаҳо бо нарасидани коргарон ва мутахассисон - аз технологҳо сар карда, то логистика торафт бештар дучор меоянд. Аммо бозомӯзии пешбинишудаи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ-техникӣ ба амал наомад. Дар аксар маврид онҳо натавонистанд ба кормандони бозори меҳнат салоҳиятҳои заруриро дар соҳаи технологияҳои муосир пешниҳод кунанд. Дар ин шароит корфармоён нисбат ба дастпарварони мактабҳои олии, ки ихтисосҳои зарурии истеҳсоли надошта бошанд ҳам, вале ба осонӣ таълим гирифта, малакаҳои зарурӣ пайдо менамоянд, талабот зоҳир карданд.

Моделҳои институтсионалии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, ки аз замони Шӯравӣ ба мо мерос монда буданд, ба таври возеҳ ба шароити иқтисодии бозорӣ натавониста буданд, ки зуд мувофиқат кунанд, суръати табдили он аз суръати дигаргунсозии ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ дер мемонданд. Бо қабули «Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ» (аз 1 ноябри соли 2006, № 484) навсозии маориф оғоз ёфт, зеро зарурати инкишофи босуръати мактабҳои ибтидоӣ ва миёна ба миён омад. Таълими касбӣ-техникӣ аз сабаби афзудани эҳтиёҷоти мамлакат ба коргарон ва мутахассисони баландхтисос, ба амалия нигаронидашуда, ки ба иҷрои доираи васеи вазифаҳои истеҳсоли қодиранд, муайян карда шуд. Аз самтҳои афзалиятнок рушд ва такмили низоми таҳсилоти касбии техникӣ ба баланд бардоштани сифат, ташкили оқилонаи сохтори омадасозии кадрҳо, рушди системаи муосири таҳсилоти касбии муттасил, баланд

бардоштани чолибияти сармоягузори ин соҳа, таҳкими робитаи муассисаҳои таълимӣ ва истехсолот равона шуд буд. Вазифаҳои муайянкунанда инҳоянд:

– ташкили низоми пешгӯӣ ва мониторинги талаботи ҷорӣ ва ояндаи бозори меҳнат ба кадрҳои касбу ихтисос ва таҳассуси гуногун;

– рушди маҷмуъҳо ва кластерҳои “маориф – илм – инноватсия”, ки барои иҷрои вазифаи ягонаи ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионии таълимӣ, илмӣ, истехсолӣ ва идоракунии дар раванди омодакунии коргарону мутахассисони баландихтисос, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва касбӣ сайёр пешбинӣ шудаанд;

– ташкили системаи таълими муттасили касбӣ – азнавтэйёркунӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо мутобиқи талаботи иқтисоди бозорӣ;

- рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар системаи маориф;
- тавсеаи шарикӣ иҷтимоӣ байни корфармоён ва муассисаҳои таҳсилоти касбӣ.

Равшан аст, ки ҳалли муаммоҳои муосири рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат бевосита ба самаранок истифода бурдани меҳнати инсон, тағйир додани инкишофи сифати кадрҳо, сифати таълими касбӣ-техникӣ вобаста аст. Барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли ба гирифтани таҳсилоти босифати касбӣ имрӯз дар ҷумҳурӣ корҳо оид ба бунёди модели муосири муассисаи идома дорад. Дар сохтори муассисаҳои таълимӣ пешқадами миёнаи махсус, ки бо ҳобгоҳҳо мучаҳҳаз гардида, базаи таълимӣ истехсолии мутараққӣ доранд, марказҳои махсуси захиравӣ оид ба тайёр кардан, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси коргарону мутахассисон ташкил карда мешаванд. Раванди таъсиси марказҳои захиравии инноватсионии махсусгардонидашуда барои тайёр кардани коргарону мутахассисони баландихтисос дар соҳаи сохтмон, хоҷагии манзилию коммуналӣ, мошинсозӣ ва кишоварзӣ идома дорад.

Зарурати объективии бунёди ҷомеаи ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ муттаҳидшуда, аз нав дида баромадани вазифаҳои асосие, ки дар назди мактабҳои касбӣ ва махсусан системаҳои таҳсилоти касбӣ истодаанд, тақозо менамояд, ки рушди минбаъдаи иқтисоди инноватсионии кишвар бештар аз он вобаста аст. Дар байни вазифаҳо барои давраи миёнамуҳлат:

- ташаккули системаи мукаммали роҳбарии касбӣ;
- сифатан баланд бардоштани имкониятҳои система дар тайёр кардани коргарону мутахассисони соҳибихтисос, таҳкими ҷузъи амалии омодакунии онҳо, татбиқи барномаҳои таълимӣ модулии тағйирёбанда ва ҳамгирошудаи бисёрсатҳӣ дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, ки метавонанд ба динамикаи ниёзҳои касбии муассисаҳои таълимӣ касбӣ мутаносибан ҷавоб диҳанд;

• ташкили идораи давлатию ҷамъиятии таълими коргарон, ки имкон медиҳад фармоиши корфармоён оид ба тайёр кардани кадрҳои зарурӣ тартиб дода шавад, саъю кӯшиши сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ, корфармоён, барои баланд бардоштани сифати таълими касбӣ-техникӣ, инкишофи минбаъдаи ҳамкориҳои иҷтимоӣ;

– бо дарназардошти ҷорӣ намудани стандартҳои насли нави таълим навсозии барномаҳо ва усулҳои тайёр кардан, тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорон ва мутахассисони таълими истехсолӣ.

Бояд гуфт, ки дар шароити муосир муҳтавои тақмили системаи маориф, аз ҷумла, таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд бо илова намудани донишҳои нав сурат гирад, ки ба талаботи рушди иқтисодӣ ба дониш асосёфта, иқтисоди иттилоотӣ мутобиқ бошад. Чунки дар рушди иқтисоди иттилоотӣ - иттилоот ва дониш ҳамчун захираи иқтисодӣ дар иқтисоди дониш нақши ҳалкунанда мебозад[1]. Хусусиятҳои умумии рушди иқтисодӣ дониш – дараҷаи баланди рушди соҳаи тадқиқоти илмӣ, истеъмоли васеъ ва оммавӣ натиҷаҳои пешрафти илмиву техникӣ ва ғ., тайёр намудани мутахассисони зудмутобиқшавандаро дар соҳаҳои иқтисодӣ тақозо менамояд.

Барои саноатукунонунии босуръат «иқтисодӣ дониш» нақши калидӣ дорад. Олими маъруфи австро-африқой Фритс Мачлуп, ки асосгузори мафҳуми иқтисоди ба дониш асосёфта ё иқтисоди дониш аст, нуктаи муҳим мавқеи баёнкардаи он дар бораи муҳимияти дониш ҳамчун захираи иқтисодӣ замони муосир мебошад. Тибқи назарияи Ф.Мачлуп, рушди

иктисодӣ «... На бештар аз рӯи мавҷудият ва ҳосилнокии захираҳои моддӣ ва табиӣ, балки аз рӯи ҳаҷми сармоияи зехнӣ, мавҷудият ва суръати паҳншавии иттилоот дар ҷомеа муайян карда мешавад...»[4]

Дар Россия академик В.Л. Макаров низ муқаррароти асосиро илова кардааст: «Иқтисодиёт ба дониш асосёфта як навъи иқтисодиётест, ки дар он бахшҳои моддикунони технологияи донишҳо нақши ҳалкунанда мебозанд ва истехсоли дониш манбаи рушди иқтисодӣ мебошад»[3]. Бинобар ин, дар замони муосир тайёр намудани мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд дар доираи консепсияи иқтисоди дониш суръат гирад.

Ба андешаи мо, дар шароити муосир ҳамгироии таҳсилоти ибтидоии касбӣ бо таҳсилоти миёнаи касбиро ба инобат гирифтани зарур аст. Мақсади таъсиси чунин иттиҳодия эҷоди сохтори самараноки шугли аҳоли ва худтаъминкунии афзоиши ҷои нави корӣ барои мутахассисон мебошад. Самтҳои ҳамгироӣ метавонанд азнавсозии мундариҷаи усулҳо ва барномаҳои таълимро дар бар гиранд. Системаи нав ҳамчун як системаи ягонаи ташкилӣ ва мутаҷамбил бо робитаҳои берунии инкишофёфтаи дохилӣ ва ба таври мақсаднок муқарраршуда фаҳмида мешавад.

Афзалияти интихоби иқтисос ба таҳассуси ягонаи мақсадноки муассисаҳои таҳсилоти касбӣ асос меёбад. Таҷриба ва тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки татбиқи ин муқаррарот танҳо дар сурате имконпазир аст, ки дар раванди тарҳрезӣ ва татбиқи таълим ҳадаф ва вазифаҳои тадриҷан мураккаб шудани асосҳои назариявӣ ва амалии таълим вобаста ба тарҳи рушди иқтисодии оянда наздик карда шаванд. Ҳамин тариқ, таҷдиди фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (мақсадҳо ва вазифаҳо, мундариҷа, воситаҳо ва усулҳои таълим; фаъолияти омӯзгорон, хонандагон) бояд дар асоси ҷорӣ намудани равишҳои нави мақсадноки барномавӣ бо назардошти фаъолияти ояндаи касбии хатмкунанда суръат гирад.

Интегратсияи системаҳои таҳсилоти касбӣ ҳамкориҳои зичи давлат, муассисаҳои таълимӣ ва бозори меҳнат (корфармоён)-ро тақозо мекунад. Корфармоён бояд талаботро ба миқдор ва сифати мутахассисоне, ки ба талаботи иқтисоди инноватсионӣ ҷавобгӯ бошанд, эҷод ва муқаррар намоянд. Динамикаи бозори хизматрасонии таълимиро на ба идомаи раванди таълиму тарбия, балки ба рушди робитаи давлат, корфармо ва муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ равона кардан лозим аст. Маҳз, маориф сарчашмаи аввалиндараҷаи дониш аст, ки ба ҳар як шахс дар марҳилаи имрӯзаи рушди иқтисоди инноватсионӣ дар асоси ҳамкориҳои давлат, соҳибкорӣ ва соҳаи маориф барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии онҳо кӯмак мерасонад.

Иқтисоди ба дониш асосёфта системаҳои васеи маорифро талаб мекунад, ки табақаҳои торафт васеътари аҳолиро фаро гирифта, афзоиши ҳиссаи мутахассисони баландиқтисосро дар қувваи корӣ таъмин намуда, барои таҳсили пайвастаи шахрвандон шароити мусоид фароҳам меорад. Маориф омили бунёдии рушди ҷомеаи донишманд аст, зеро чунин ҷомеа афзоиши ҳиссаи мутахассисони баландиқтисос ва шахрвандонро, ки ба эҷодкорӣ тавачҷуҳи хоса доранд, таъмин менамояд. Маълумоти миёнаи касбӣ манбаи асосии ба даст овардани мутахассисони баландиқтисос барои соҳаҳои саноат мебошад. Дар шароити саноатикунони босуръат ва рушди иқтисоди бозорӣ дар соҳаи таҳсилоти касбӣ дар муҳити институтсионалии таҳсилоти муосир бояд тағйироти ҷиддӣ ба амал ояд. Зеро, дар натиҷаи эволютсия баъзе меъёрҳои расмӣ ва иҷтимоӣ аз байн мераванд, дигарашон пайдо мешаванд ва ё тағйир меёбанд. Барои идорашаванда ва бебозгашт табдил додани дигаргуниҳо, ба назари мо, муайян ва ба инобат гирифтани дигаргуниҳои сохтори институтсионалии иҷтимоӣ, имкони ташаккули институтҳои зарурӣ ва ворид намудани онҳо ба муҳити мавҷудаи институтсионалӣ ниҳоят муҳим аст.

Дар сохтори институтсионалии ҷомеаи мо давлат нақши муҳимтаринро мебозад. Фаъолияти давлат дар соҳаи идоракунӣ маориф дар якҷанд самт зоҳир мегардад. Аввалан, он бо эҷоди «қоидаҳои бозӣ» барои ҷомеа ва умуман иқтисодиёт ва таъмини минбаъдаи ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф робитаи ногустанӣ дорад. Қарорҳои қабулкардаи

мақомот инҳоро дар назар доранд:

— ҳифзи он қисми аҳолие, ки қобили рақобат нест ва неруи он барои таъмини худкифоии худ қодир нест, масалан, кӯдакон ва наврасони оилаҳои камбизоат ва камтаъмин, маъюбон ва ғайра;

– шароите фароҳам оварад, ки ба ташаккул, афзоиш ва амали самараноки фаъолияти субъектҳои муносибатҳо бе истифодаи маблағҳои бучетӣ сурат гирад, масалан, институтсионализатсияи қарзи таълим, фондҳои хайрия ва ғайра;

— мусоидат ба рӯи қор омадани иқтидори шахсони воқеӣ ва муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз маблағҳои бучетӣ.

— сониян, давлат дар ҳалли ихтилофҳои манфиатҳои умумӣ ва хусусӣ, инчунин, ба тартиб андохтани шартномаҳои байни аъзоёни ҷамъият фаъолона иштирок мекунад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, сиёсати давлатиро ҳам ҳамчун ҷузъи дастгирии институтсионалии фаъолияти идоракунии дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ҳамчун раванди таҳияи қоидаҳои институтсионалии онҳо фаҳмидан лозим аст. Дар асоси талабот оид ба дастгирии институтсионалии фаъолияти идоракунии, метавон хусусиятҳои зарурии сиёсати давлатии маорифро ҳамчун як қисми дастгирии институтсионалӣ таҳия намуд:

— мутобиқат ба самти матлуби рушди системаи маориф ё зерсистемаҳои он;

— мушаххасот, ки дар имконияти бунёди арзёбии сифативу миқдории ҳадафҳо ва вазиҳо, инчунин аниқкунии онҳо дар давраи кӯтоҳ ва дарозмуддат;

— амалишаванда, ки мавҷудияти захираҳо ва дастгирии институтҳои дахлдор, аз ҷумла манбаи эътимоди ҷамъиятиро дар назар дорад;

— таъсири суроғавӣ, яъне тамаркузи тадбирҳо ба муаммоҳои мушаххас, гурӯҳи иҷтимоӣ: ҳуди хонандагон, оилаҳои онҳо, устодон, муассисаҳои таҳсилоти алоҳида, иқтисодиёт, ҷамъият ва ғайра;

— самтгирӣ ба ноил шудан ба натиҷаҳои ҳадди аксар аз ҳисоби ҷалби ҳадди ақали захираҳо, кам кардани хароҷоти трансаксионӣ, ки дар натиҷаи ташкили ҳамкориҳои мувофиқ пайдо мешавад;

- пешгӯии раванди таълим, аз ҷумла, муайян кардани тамоюлҳои манфӣ.

Айни замон, барои ташкили таҳсилоти миёнаи касбӣ дар заминаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ иҷозат дода шудааст, ҳамгироии омӯзишгоҳҳои касбӣ ҳамчун муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ бо мактабҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо муассисаҳои олии касбӣ, ки сатҳи ибтидоӣ, миёна ва олии таҳсилоти касбиро муттаҳид мекунад, дастгирӣ шуда истодааст. Дар баъзе мавридҳо ба сифати таҷриба барои дар қолҷо барои тайёр кардани мутахассисони дорои маълумоти олии (аз рӯи ихтисосҳои интегралӣ) бояд иҷозат дода шавад. Зеро, базаи моддиву техникаи баъзе қолҷо барои таҳассуси вижагӣ ва ё махсус мувофиқ ҳам мебошанд. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ набояд аз дурнамои афзоиш маҳрум бошанд ва ҳавасмандгардонии рушди онҳо бояд сифати зарурии тайёр кардани мутахассисонро дар ҳар як зина, аз ҷумла, маълумоти миёна ва олии таъмин намояд. Дар баробари ин, бояд муттасилии таълим бо сифати баланд дар ҳар сатҳ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976, Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. М.: АСТ, 2004.;
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М.: Академия, 1999.и др
3. Макаров В. Л. Контуры экономики знаний. М.: Экономист. - 2003 - № 3. с.3.
4. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. с.53
5. Мирсаидов А.Б. Бурҳонзода З. Масъалаҳои таъмини институтсионалии фаъолияти ташкиливу идоракунии дар низоми таҳсилот// ДДТТ, 2020, № 3.с.45-54

6. Мирсаидов А.Б. Муртазоев О.Қ. Механизмы формирования и развития инновационных региональных промышленных систем в Республики Таджикистан, Душанбе, «Шарқи озод», 2020, 224
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, <http://www.president.tj/ru/node/27418#qubodiyon>
8. Тоффлер Э. Шок будущего. М.: АСТ, 2003, Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 1999.;

УДК:338.43:574+63(575.3)

Шарифов З.Р., Арабов Ф.П.

РАҚАМИКУНОНИ ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИ-ЭКОЛОГИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии гузариш ба низоми нави хоҷагидорӣ, рақамикунонӣ ва инноватсиякунонии раванди истеҳсол ва каркади маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Қайд карда шудааст, ки рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ маҳаки асосии таъмини самаранокии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, барои паст кардани таъсири антропогенӣ ба муҳити атроф, кам кардани партови газҳои гулхонаӣ, коҳиш додани эрозия ва шӯршавии заминҳо ва ҳифзи экосистемаи табиӣ хизмат менамояд. Ҷузъи муҳими рақамикунони соҳаи кишоварзӣ ин муҳайё намудани шароити мусоити техникӣ ва инфрасохтори кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Барои муҳайё намудани шароити мусоит дар қор мадели ташкилӣ-идоракунии инноватсионӣ дар комплекси агросаноатии вилояти Хатлон таҳия карда шудааст, ки тибқи он бояд барои гузариш ба рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ шароити зарурӣ муҳайё карда шавад. Ҳамзамон SWOT-таҳлили рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, равандҳои мусбат ва манфӣ гузариш ба рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, инноватсия, сармоягузорӣ, соҳаи кишоварзӣ, рақамикунонӣ, истеҳсолот.

Шарифов З.Р., Арабов Ф.П.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИКО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

В данной статье исследованы основные направления перехода к новой системе земледелия, цифровизации и инновации в производство аграрном секторе. Отмечается, что цифровизация сельском хозяйстве является основным критерием обеспечения экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий и основные речаг для улучшение антропогенного воздействия на окружающую среду, снижению выбросов парниковых газов, снижению эрозии и засоления почв, защите природной экосистемы. Важной составляющей цифровизации аграрного сектора является создание условий технической и сельскохозяйственной инфраструктуры. В целях создания благоприятных условий в агропромышленном комплексе Хатлонской области разработана инновационная организационно-управленческая модель, согласно которой должны быть созданы необходимые условия для перехода к цифровизации аграрного сектора. При этом был проведен SWOT-анализ цифровизации аграрного сектора в регионах Республики

Таджикистан и определены положительные и отрицательные процессы перехода к цифровизации сельского хозяйства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, инновации, инвестиции, сельское хозяйство, цифровизация, производство.

Sharifov Z.R., Arabov F.P.

DIGITALIZATION AS A FACTOR IN INCREASING ECONOMIC AND ECOLOGICAL EFFICIENCY AGRICULTURE

This article examines the main directions of transition to a new system of agriculture, digitalization and innovation in production in the agricultural sector. It is noted that digitalization in agriculture is the main criterion for ensuring the economic efficiency of agricultural enterprises and the main speeches for improving the anthropogenic impact on the environment, reducing greenhouse gas emissions, reducing soil erosion and salinization, protecting the natural ecosystem. An important component of the digitalization of the agricultural sector is the creation of conditions for technical and agricultural infrastructure. In order to create favorable conditions in the agro-industrial complex of the Khatlon region, an innovative organizational and managerial model has been developed, according to which the necessary conditions for the transition to digitalization of the agricultural sector should be created. At the same time, a SWOT analysis of the digitalization of the agricultural sector in the regions of the Republic of Tajikistan was carried out and positive and negative processes of transition to digitalization of agriculture were identified.

Keywords: sustainable development, innovation, investment, agriculture, digitalization, production.

Дар шароити муосир вобаста ба тағирёбии иқлим ва бад шудани муҳити зист, ҳолати экологии соҳаи кишоварзӣ дар минтақа ва ҷаҳон зарурати гузаштан ба технологияи муосири инноватсионӣ, ки ба рушди экологии соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад, пайдо шудааст. Вобаста ба ин, чи тавре, ки дар зербобҳои дигар гуфта гузаштем бояд иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми нави иқтисодӣ аз қабилӣ иқтисоди «сабз» ва иқтисоди «даврӣ» гузарад, то ин ки самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ таъмин гардида гузаришро ба низоми агроэкологӣ ва рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ осон гардонад. Гузариш ба низоми нави иқтисодӣ дар конференсияи сатҳи байналмилалӣ «Рио+20», ки аз ҷониби ККО таҳти унвони «Ояндае, ки мо мехоҳем» марида баррасӣ қарор гирифта шудааст, ки ин модел афзалиятҳои пештар ба иқтисодии инсонӣ бо ҷалби сармоягузорӣ, рушди илм ва иттилоот, ворид намудани дигаргуниҳои амиқи сохторӣ ва технологӣ, риояи маҳдудиятҳои экологӣ равона карда шудааст. Бо назардошти зарурати гузаштан ба рушди устувор равшан аст, ки ояндаи иқтисодҳои ҷумҳурӣ бояд «сабз» бошад, ки ба дониш, навовариҳои иҷтимоӣ - технологӣ ва экологӣ асос ёфтааст. Ҳамаи таърифҳои гуногуни модели иқтисодӣ нави бо хусусиятҳои асосии он мувофиқат намуда, рушди устувори соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва рақамикунонии соҳаи кишоварзиро таъмин менамояд.

Дар тӯли 50 соли таҳаввулоти консепсияи рушди устувор дар иқтисодҳои ҷаҳонӣ ва ҷорӣ намудани меъёрҳои баҳодихии таъсири иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ ба соҳаи кишварзӣ ва рушди технологияҳои рақамӣ омили муҳим гардидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 1995 дар қатори дигар кишварҳои Осиеи Миёна ба принципҳои рушди устувор қадам ниҳода, консепсияи онро қабул намудааст, ки: «...ғарти муҳимтарини гузариши Тоҷикистон ба рушди устувор, пеш аз ҳама, мавҷудияти экосистемаҳои табиӣ нигоҳдошташудаи кишвар ва сарватҳои табиӣ ҳанӯз пурра истифоданашуда ва ё камистифодашудаи он мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги намудҳои гуногуни канданиҳои ғоиданок ва обҳои нӯшокӣ, нерӯи тавоноии гидроэнергетикӣ, шароитҳои ниҳоят мусоид барои парвариши маҳсулоти кишоварзӣ аз лиҳози экологӣ тозаю беолоиш, инчунин имкониятҳои воқеӣ барои

рушди фаъолона ва ҳамаҷонибаи сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии экологӣ, рекреатсионӣ ва ғ. мебошад» [6, с.74].

Ҳамзамон, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти гузариш ба «иқтисоди сабз» ва рушди инноватсионии иқтисоди милӣ тайи даҳсолаи охир қорҳои назаррасе ба сомон расонида, дар ин замина барномаҳо ва концепсияҳои зиёде барои расидан ба ҳадафҳои концепсияи рушди устувор таҳия ва қабул намудааст, ки муҳимтарини онҳо «Концепсияи рушди инноватсионии соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020», «Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037», «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли-2030» мебошад, ки ҳадафи асосии онҳо тақмилдиҳии комплекси агросаноатӣ, рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси технологияи инноватсионӣ, рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ, роҳандозии технологияи инноватсионӣ дар самти қорқард ва парвариши маҳсулоти кишоварзӣ, роҳандозии технологияи муосири инноватсионӣ ва рақамикунони соҳаи аграрӣ, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва рақобатпазир ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон барномаҳои мазкур рушди экологӣ-иқтисодии соҳаи кишоварзӣ ва агросаноатии ҷумҳуриро бо қорӣ намудани технологияи инноватсионӣ пешбинӣ менамояд. Дар ин замина Президенти мамлакат қайд намуданд, ки: «...Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад» [6, с.74]. Расидан ба ин ҳадафҳо ва дар ин қорқард, нарасонидани зарар ба захираҳои табиӣ ва экосистема метавон бо роҳи таҷдиди низоми истифодабарии заминҳои кишоварзӣ ва роҳандозии технологияи инноватсионӣ дар қорқард ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки истеҳсол ва қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ бо технологияи инноватсионӣ аз инфрасохторӣ инноватсионии минтақаҳо, мутахассисони варзида ва қорҳои илмӣ-таҷқиқотӣ вобастагӣ доранд. Чи тавре, ки аз маълумоти ҷадвали 1. дида мешавад, дар самти қорҳои илмӣ-техникӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолияти давлатӣ дастовардҳои назаррасро ба даст овардааст. Ҳама нишондиҳандаҳо дар соли 2022 нисбат ба соли 2000 ба маротиб зиёд шудаанд. Лекин боиси нигаронист, ки сатҳи қорқардони илмӣ, аз қабилӣ докторони илм ва номзадон рӯ ба қорӣ ниҳода истодааст.

Ҷадвали 1. - Динамикаи фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000-2022)

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2022	2022/ 2000 %
1. Хароҷот барои илм аз буҷаи давлатӣ (ҳаз. сомонӣ)	11588,0	7663,3	27581,4	52890,7	82820,4	119586,7	10,3 мар.
2. Шумораи муассисаҳои илмӣ-техникӣ, адад	57	57	56	66	82	81	142,0
<i>Аз ҷумла дар минтақаҳо:</i>							
ш. Душанбе	42	44	42	51	66	66	157,0 %
Вилояти Суғд	8	6	5	6	7	7	87,5
Вилояти Хатлон	2	2	5	4	4	4	2 мар.
ВМКБ	3	3	3	3	3	3	100,0
НТМ	2	2	2	2	2	2	100,0
3. Шумораи қорқардони соҳаи	5376	4891	5756	3704	4269	4446	82,7

фаъолияти илмӣ-техникӣ, адад							
	<i>Аз ҷумла дорои дараҷаи илмӣ:</i>						
- доктори илм	351	415	334	328	337	322	91,7
- номзади илм	1181	1245	896	748	849	866	73,3
4. ҳаҷми корҳои анҷомдодашуда (ҳазор сомонӣ)	1296,1	6890,7	22027	52799,8	75292,7	85625,6	66 мар.
аз ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ	1247,7	6817,5	21887,3	52287,2	74907,1	85091,0	68 мар.
аз онҳо:							
корҳои илмӣ-тадқиқотӣ	704,4	6520,5	17987,3	51935,6	68295,8	77996,9	110 мар.
аз ҷумла:							
- бунёдӣ	684,1	5592,3	8508,7	8806,2	9157,2	11056,6	16 мар.
- лоиҳакашӣ-конструкторӣ ва корҳои технологӣ	7,3	-	22,8	319,0	575,0	600,0	82 мар.
Хизматрасониҳои илмӣ-техникӣ	10,3	168,2	3867,2	32,6	5990,8	6465,7	62 мар.

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон дар рақамҳо. 2023. –С.68-69. (414).

Шумораи кормандони соҳаи фаъолияти илмӣ-техникӣ машғул мебошанд дар соли 2022 нисбат ба соли 2000 27,1 даҳсад коҳиш ёфтааст. Маблағгузори давлатӣ дар самти лоиҳакашӣ-конструкторӣ ва корҳои технологӣ тамоили пасту баландӣ дорад ва ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 220,3 ҳазор.сомонӣ баробар шудааст. Барои ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ ва истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ то имрӯз инфрасохторӣ инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба таври зарурӣ рушд накардааст.

Ба технологияи рақамие, ки самаранокии экологӣ-иқтисодии соҳаи кишоварзиро таъмин менамояд, метавон таҳия ва татбиқи технологияҳои каммасраф, истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ҷорӣ намудани усулҳои нави ташкили истехсолот, аз қабилӣ идоракунии муҳити зист, маркетинги экологӣ ва ғайраҳо дохил намуд. Натиҷаи татбиқи инноватсия дар истифодаи захираҳои табиӣ ва соҳаи кишоварзӣ метавонад таъсири экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ расонад. Соҳаи кишоварзӣ дорои хавфҳои баланди экологӣ-иқтисодӣ буда, он аз шароити обу ҳаво, иқлим, мавсимӣ будани парвариши зироатҳо, давраи тӯлонии истехсолот ва даромаднокии паст вобастагӣ дорад. Имрӯзҳо дар шароити соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи технологияи инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва рақамикунонии он, алалхусус, дар заминҳои обёришавандаи ҷумҳурӣ ба таври зарурӣ ҷорӣ карда намешавад. Вобаста ба ин, дар шароити иқлими хушк ва аридӣ қор карда баромадани методҳои нави обёрӣ, парвариш ва қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ бо роҳу равиши инноватсионӣ ва технологияи рақамӣ зарур мебошад.

Дар адабиёти илмӣ технологияҳои рақамӣ ҳамқадами инноватсия дар истехсоли маҳсулот, хизматрасонӣ ва моделҳои тичоратӣ маънидод мегардад, ки боиси тағйироти назарраси мусбат дар иқтисодиёти кишвар, соҳа, ширкат ва фаъолияти инфиродии корхонаҳо, алалхусус, соҳаи кишоварзӣ мегарданд. Ҷорӣ намудани технологияи инноватсионии рақамӣ, аз як тараф боиси пайдоиши омилҳои нави нобаробарӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ гашта, аз тарафи дигар, омилӣ муайянкунандаи рушди устувори кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад [12].

Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки дурнамои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ самараноктар арзёбӣ карда шавад, аз қабилӣ: «...баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат барои баланд бардоштани сифат ва устувории маҳсулот, тағйироти мусбати тарзи ҳаёти солими аҳоли, кам кардани партовҳо, кам кардани арзиши хидматрасонии шахрӣ ва ҳавасмандгардонии шарикӣ барои ба даст овардани афзалиятҳои рақобатӣ бо истифода аз усулҳои нави ҷамъоварии маълумот, мусоид намудани равандҳои истеҳсолот тавассути истифодаи интернет, технологияҳои «cloud computing», телефонҳои мобилӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра» [11].

Дар баробари ин, технологияи рақамӣ метавонад ба оқибатҳои манфии рушди устувор оварда расонад, масалан, афзоиши нобаробарии рақамӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ, монополияи қудрат дар масъалаҳои назорат ва дахолатнопазирӣ, ҳавасмандгардонии истеъмоли аз ҳад зиёд, афзоиши бекорӣ ва афзоиши сарбории захираҳо. Аллақай маълум аст, ки дар ҳар як кишвар барои рушди устувор дар раванди ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ омилҳо ва оқибатҳои гуногун доранд, ки онҳо дар ҳар шакл, манфӣ ва мусбат ба ҷашм мерасад [3, с.1052]. Аз ҷумла масъалаҳои ҷамъоварии маълумот, назорат ё шаффофияти алгоритмҳои омӯзиши технологияҳо, малакаҳои истифодаи технологияи рақамӣ, хароҷоти насб ва ҷалби сармоягузорӣ барои ҷорӣ намудани ин технологияҳо ба ҳисоб меравад, ки бисёре аз корхонаҳои ватанӣ иқтидори молиявии насби чунин технологияҳоро надоранд.

Вобаста ба ин: «...рақамикунонӣ на танҳо як раванди суръатбахшии тағйирот дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки парадигмаи нав барои ҷомеа мебошад, ки навоварихои институтсионалӣ ва омодагии ҷамъиятиро тақозо мекунад» [15, с.167]. Олимони соҳаи иқтисодӣ дар раванди таҳқиқотҳои худ маълум намудаанд, ки ҷӣ гуна рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ дар рушди соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ таъсири мусбат расонида, қори корхонаҳои кишоварзиро самаранок мегардонад. Гузориши мукаммали охирини тадқиқотӣ, ки аз ҷониби ширкати *Dalberg/СТА* оид ба ҳалли рақамӣ барои соҳаи кишоварзӣ гузаронида, ба хулосае омад, ки рақамикунонӣ метавонад рушди истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро таъмин намуда, даромаднокии корхонаро баланд бардошта, барои таъмини аҳоли бо маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза кумак намояд [14, с.214]. Дар гузориши Бонки Ҷаҳонӣ [2] соли 2021 қайд шудааст, ки рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ хароҷоти корхонаҳои кишоварзиро ба маротиб коҳиш дода, даромаднокии онро баланд бардошта, дастрасиро ба ғизои солим таъмин менамояд.

Дар Аврупо ҳукумат як омилҳои муҳим дар идоракунии соҳаи кишоварзӣ мебошад, зеро Сиёсати умумии кишоварзии Иттиҳоди Аврупо ва сиёсатҳои шабеҳи ҳукумат дар дигар кишварҳои аврупоӣ дар баҳши кишоварзии марказӣ мебошанд. Масалан, аз нуқтаи назари сиёсат, стратегияи Комиссияи Аврупо (аз фермаҳо то сатҳи рушд (F2F) Комиссияи Аврупо 2020) ва Вазорати кишоварзии ИМА (USDA) (Барномаи инноватсионии кишоварзӣ 2020) ва аҳамияти устуворӣ баҳши кишоварзӣ ва коҳиш додани таъсири муҳити зистро эътироф мекунад. Гарчанде ки ҳадафҳои стратегияҳои ҳарду кишварҳо рақамикунонии соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад, ИМА парадигмаи истеҳсолиро бидуни маҳдудият дар истифодаи пеститсидҳо ё нуриҳои минералӣ пайравӣ мекунад, дар ҳоле ки Иттиҳоди Аврупо ба баланд бардоштани самаранокии захираҳо тавассути муайян кардани ҳадафҳо барои ба таври назаррас коҳиш додани воридоти агрохимиявӣ тамаркуз мекунад. Ин ду равиши комилан гуногун метавонанд дар оянда ба ифодаҳои васеи рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ оварда расонанд. Стратегияи F2F аҳамияти рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ, истифодаи самаранокии захираҳои замин, инчунин беҳтар кардани сатҳи муҳити зист ва таъмини беҳтарию озукавориро бо назардошти тағйирёбии иқлим дар бар мегирад. Илова бар ин, Стратегияи F2F тавсеаи Шабакаи маълумоти баҳисобгирии кишоварзӣ (FADN) барои мониторинг ва инчунин таъсиси фазои ягонаи иттилоотии аврупоӣ дар соҳаи кишоварзиро барои беҳтар кардани ҳамохангсозии маълумот пешбинӣ мекунад.

Ҷумҳурии Федеративии Олмон бошад, рақамикунонии соҳаи кишоварзиро яке аз дуvozдаҳ ҳадафҳои «самти рушд» қарор дода, ба Стратегияи кишоварзии то давраи соли 2035

дохил намудааст [13, с.1718]. Стратегияи мазкур ҳафт тадбири марбут ба рақамикунониро муайян мекунад:

- таъсиси як «мақоми кафолати сифат» барои арзёбии барномаҳои рақамӣ;
- беҳтар кардани сатҳи сифати хок тавассути рушди технологияҳои инноватсионии рақамӣ барои парвариши зироатҳо, нуриҳо ва ҳифзи экологии онҳо;
- пешбурди технологияҳои рақамӣ барои хочагиҳои хурд ва миёна ва барои истифода дар хочагиҳои калон;
- фароҳам овардани заминаи ҳуқуқӣ барои истифодаи технологияи рақамӣ;
- татбиқи фарогири умумимиллии GPS кинематикӣ ва таъмин намудани дастрасии деҳқонон ба маълумот;
- таъсиси сомонаҳои озмоишӣ;
- баррасии шартҳои пешакии таъсиси «мустақилияти фермерҳо дар пешниҳоди маълумот».

Дар Олмон, ҳамзамон «Нақшаи миллии амал оид ба тағйирёбии иқлим то соли 2050» амал мекунад, ки ҳадафи асосии он ноил шудан ба коркарди маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва кам кардани партофти газҳои гулхонаӣ ба атмосфера ба ҳисоб меравад. Ин раванд бо назардошти технологияи инноватсионӣ ва рақамикунонии истехсолоти кишоварзӣ ба даст оварда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар “Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки то давраи то соли 2030 равона карда шудааст, сиёсати инноватсионии давлат дар соҳаи кишоварзӣ ба стратегияи рушди он барои давраи наздик ва дарозмуддат асос ёфта, самтҳои асосии он аз инҳо иборатанд:

- фаъолгардонии корҳои илмӣ-техникӣ ва дар ин асос ташаккул додани истехсолоти самарабахши агросаноатӣ;
- таъминоти моддию техникаи соҳаи аграрӣ, экологикунони соҳаи кишоварзӣ;
- такмили эҷтисодии муносибатҳои заминдорӣ, самаранокии идоракунии сохтори истехсолӣ, инчунин ба амал баровардани сиёсати иҷтимоӣ ва экологӣ [4].

Марҳилаи тадбиқи Концепсияи мазкур 3 давраи амалиро фаро гирифта, марҳилаи аввали он солҳои 2014-2018, марҳилаи дуюм солҳои 2019-2023 ва марҳилаи сеюм солҳои 2024-2030-ро дар бар мегирад, ки инноватсиякунонӣ ва ҷорӣ намудни технологияи рақамиро дар соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ менамояд.

Барои расидан ба ин ҳадафҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сар аз 1-уми январи соли 2024 сохтори нави идоракунии раванди инноватсионӣ «Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ташкил карда шудааст, ки вази фаи асосии он таъмини Ҳукумати электронӣ, рақамикунонии соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, экологикунони истехсолоти кишоварзӣ бо назардошти технологияи инноватсионӣ, ташаккули муассисаҳои илмӣ-пахннамоии технология инноватсионӣ барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва иқтисодиёти сабз ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин аз ҷониби муаллиф сохтори идоракунии рушди инноватсия ва технологияи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Расми 1) таҳия карда шудааст, ки самтҳои фаъолияти мақомотҳои дахлдорро дар самти инноватсия ва технологияи рақамӣ ба ҳам оварда, мутобиқ менамояд. Дар доираи ин сохтор метавон рақамикунонии истехсолоти кишоварзӣ ва инноватсиякунонии комплекси агросаноатиро роҳандозӣ намуд.

Дар ин раванд Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои идоракунии раванди инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд фаъолияти якҷоя намоянд. Амалишавии корҳои илмӣ тадқиқотӣ дар соҳаи кишоварзӣ бояд тибқи фармоиши Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шаванд, ки дар расми 1 оварда шудааст. Дар ин раванд бояд муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ минтақа ҷалб карда шуда, табдил додани дониш ба

наоварӣ дар дохили донишгоҳҳои техникӣ, Ҳамоҳангии корҳои илмӣ тадқиқотӣ бо истеҳсолот ва омода намудани мутахассисони баландхатисос анҷом дода шавад.



Сохтори идоракунии рушди инноватсия ва технологияи рақамӣ дар Ҷумҳурии тоҷикистон (Расми 1)

Дар соҳаи кишоварзӣ ва агросаноатии минтақавӣ инфрасохтори инноватсионӣ асоси рушди инноватсионӣ-сармоягузори корхонаҳо ва кафили рушди экологӣ-иқтисодии соҳаи аграрии минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина маҳсулоти таёр бо истифода аз технологияи инноватсионӣ ба бозор бароварда шуда, рушди иқтисодиёти минтақа ва даромаднокии аҳолиро таъмин намуда, ҳолати истифдаи экологии заминҳои кишоварзӣ хуб намуда, самаранокии иқтисодӣ ва ҳосилнокии онро таъмин менамояд.

Бояд қайд намуд, ки баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои обёришаванда ва ҳосили умумии зироатҳои кишоварзӣ дар асоси гузаштан ба технологияҳои нави инноватсионӣ роҳи асосии зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар шароити муосир ва асоси пешрафти иқтисодии ҳар як хоҷагӣ, вилоят ва минтақаҳои Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [8, с.75]. Саноатикунони комплекси агросаноатӣ тавассути маҷмуи тадбирҳои афзоиши сифатии таҷҳизоти техникӣ соҳаҳои агросаноатӣ, риояи технологияҳои инноватсионӣ ва рақамии аз ҷиҳати илмӣ асосноки агросаноатӣ, пурзӯр намудани таъминоти илмӣ ва ҷорӣ намудани таҷҳизоти инноватсионӣ, ташаккули комплекси агросаноатӣ, системаи омода кардани кадрҳо мувофиқи талаботи сохтори воқеии иқтисоди миллӣ таъмин карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи зироаткорӣ ва кишоварзӣ дар доираи Концепсияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатии Тоҷикистон ба тақмили усулҳои селекция, эҷоди навъҳои нави зироатҳои кишоварзии дорои иқтидори баланди ҳосилхезӣ асос ёфтааст. Ҳамзамон таҳияи системаҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки кишоварзӣ ва тухмипарварӣ, ки сифати беҳтари ҳосилнокии маҳсулот ва ба касалиҳои растанӣ тобовар будани онҳо, инчунин истифодаи технология ва корҳои илмӣ-техникӣ, ки бо саноатикунони истеҳсолот, механикунонӣ, рақамикунони раванди истеҳсолот, ҷорӣ намудани технология ва таҷҳизотҳои пешрафта дар раванди истеҳсолот ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат вобастаанд, дар бар мегирад. Концепсия тавачҷуҳи асосиро ба таъмини инфрасохтор ва захираҳои комплекси агросаноатӣ, бо кадрҳои баландхатисос таъмин намудани онҳо равона шудааст мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва зироаткорӣ навъҳои зироати «Сорбон», «Ирамҳам» ва пахтаи маҳинахи «Авесто-748-В», роҳандозӣ карда шудааст, ки аз ҳар як гектар замин ба ҳисоби миёна аз 37 то 40 сентнер ҳосил медиҳанд. Ҳосилнокии

баланди гандуми навъи «Сомонӣ» ва «Президент» ба қайд гирифта шудааст, ки он дар заминҳои обёришаванда метавонад аз 55 то 77 сентнер ҳосил ба даст оварад, дар ҳоле, ки тибқи маълумотҳои оморӣ ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ ва лӯбиёгӣҳо дар соли 2022 30,7 сентнер аз 1 гектарро ташкил додааст. Ин ба корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ имконият фароҳам меоварад, ки даромаднокии худро баланд бардошта, равандҳои инноватсиониро дар соҳаи ғайолияти худ қорӣ намоянд.

Бо мақсади дар истеҳсолот қорӣ намудани дастовардҳои илм олимони Донишкадаи кишоварзии АИКҚТ бо бастанӣ шартномаҳои дучониба бо хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кооперативҳои истеҳсолии кишвар дар як қатор минтақаҳо, аз ҷумла дар шаҳри Панҷакент ва ноҳияи Бобочон Ғафуров навъҳои дучонибаи селекционериро қорӣ намуданд. Ҳамзамон дар ноҳияи Данғара ва Чалолӣдин Румӣ вилояти Хатлон, шаҳрҳои Турсунзода, Ваҳдат ва Ҳисор барои парвариши пахтаи миёна ва маҳинах, гандум (ҷав) ва лӯбиёгӣҳо (нахуд, наск, мушунг), зироатҳои рағандор (зағир), хӯроки (юнучқа, чуворимаққа) қорӣ карда шудааст [1, с.217]. Ҳамзамон дар хоҷагиҳои деҳқонии минтақаи Кӯлоб нигоҳубини зотҳои сермаҳсули чорво парвариш карда мешавад, ширҷӯшии миёна аз сари ҳар чорво дар як рӯз 25 литрро ташкил медиҳад. Инчунин дар хоҷагии деҳқонии ба номи «Шариф Ширин» ҳосилнокии маҳсулоти ширӣ низ баланд буда, аз ҳар як сар чорво 28-30 литр дар як шабонарӯз шир ба даст оварда мешавад [9, с.57], ки онҳо ба шакли интенсивӣ парвариш ва нигоҳубини говҳоро ба роҳ мондаанд, ки ин дар каме аз хоҷагиҳои деҳқонии минтақа роҳандозӣ карда шудааст. Ин нишондиҳандаҳо наметавонанд рушди истеҳсолоти кишоварзии минтақа ва ҷумҳуриро таъмин намуда, ба рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ оварда расонад, зеро расидан ба ин ҳадафҳо сармоягузори ва маблағгузори талаб менамояд.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ҳама дастовардҳои дар солҳои Истиқлолият ба дастоварда, барои рушди инноватсионии соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ кифоя набуда, рушди онро дар доираи Консепсия ва стратегияи қабулнамудаи ҳукумат таъмин карда наметавонад. Дар ин замина, дар доираи барномаҳои соҳавӣ ва стратегияи рушди соҳавӣ «...ба кадрӣ нокифоя иҷро нашудани вазифаҳои дастгирии ғайолияти инноватсионии соҳибқорӣ, инноватсия дар минтақаҳо, рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ, рушди сармояи инсонӣ ва як қатор вазифаҳои дигар имкон надод, ки мураккабии зарурии муносибат ба рушди системаи инноватсионии кишвар таъмин карда шавад» [5].

Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки барои таъмини татбиқи стратегияи рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби давлат ҳангоми ташаққули он риояи принсипҳои асосии зерин зарур аст:

- ташкил ва ҳавасмандгардонии татбиқи стратегияи истифодаи оқилонаи замин, ба ҳадди аксар расонидани иқтидори устувории биосистемаҳои ҳудудӣ, шароити табиӣи иқлимӣ бо назардошти ҳок, иқлим, метеорологӣ ва дигар шароитҳои табиӣ, таносуби муътадилгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва рақамӣ дар самти киштгардон ва зироатқорӣ;
- омода намудани ҳуҷҷатҳо бо мазмуни воқеӣ дар асоси имкониятҳои молиявӣ, моддию техникаӣ, институтсионалӣ ва дигар имкониятҳо;
- пешгӯии рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ бо дарназардошти минтақабандии он, хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии заминҳои обёришаванда;
- истифодаи васеи неруи зеҳнӣ ва қобилиятҳои соҳибқорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ дар самти экологикунӣи истеҳсолоти кишоварзӣ ва рушди интенсивии он;
- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузори, ки барои истифодаи пурраи иқтидори агросаноатӣ ва инноватсиякунӣи базаи моддӣ-техникаӣ онҳо равона шудааст;
- ташкили низоми самараноки идоракунии захираҳои замин, рақамикунӣи кадастра ва баҳодихии замин;
- истифодаи механизмҳои самараноки бозорӣ, ки ба шарофати онҳо на ашӣи хом, балки маҳсулоти барои истеъмол бо меъёрҳои баланди экологӣ истеҳсолшуда ба бозорҳои миллӣ ва ҷаҳонӣ бароварда мешаванд;

- таҳияи «харитаҳои роҳ», ки вазифаи муҳими он қорӣ намудани шаклу усулҳои муосири заминсозӣ, кадастри давлатии замин, таҳияи методологияи технологияи нави банақшагирӣ ва лоиҳакашӣ бо санҷиши минбаъдаи таҷрибавии онҳо дар истехсолот, бо истифода аз имкониятҳои эҷодӣ ва неруи зеҳнии шахс мебошад;

- тезонидани суръати қорӣ намудани технологияи рақамӣ ва маълумотдиҳӣ, ки ба рушди «зиёд шудани ҳаҷм ва суръати гардиши ахбороти илмӣ, техникӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ки дар ҳаёти мамлакат торафт аҳамияти калон пайдо мекунад, таъсири мусбат мерасонад» ва такмили сиёсати бучетӣ барои маблағгузорию рушди ҷомеаи иттилоотӣ.

Татбиқи ин принсипҳо аҳамияти хоса дорад, зеро онҳо ба ҳадафҳои стратегияи дарозмуддати рушди инноватсионӣ ва рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи аграрӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Дар раванди тадқиқот, барои муайян намудани самтҳои мусбат ва манфии рақамикунонии соҳаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон SWOT-таҳлил гузаронида шуд, ки самтҳои афзалиятноки соҳаи кишоварзиро муайян намуда, рушди рақамикунонии онро ҳангоми табдилдиҳӣ пешниҳод менамояд. Дар асоси омезиши унсурҳои мураккаби SWOT-таҳлил, стратегияҳои мушаххаси зерин ташаккул меёбанд:

1. Маҷмӯи «имкониятҳо ва ҷиҳатҳои қавӣ» стратегияи рушдро ташкил медиҳад (OS).

2. Маҷмӯи «имкониятҳо ва заъфҳо» ҳамчун стратегияи тағйироти дохилӣ (OW) ба инобат гирифта мешавад.

3. Маҷмӯи «таҳдидҳо ва заъфҳо» ҳамчун маҳдудиятҳои рушди стратегӣ ҳисобида мешавад (TW).

4. Маҷмӯи "таҳдидҳо ва ҷиҳатҳои қавӣ" ҳамчун стратегияи манфиатҳои эҳтимоли (TC) истифода мешавад.

Дар натиҷаи роҳандозии технологияи рақамӣ ва дар раванди истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ хароҷоти истехсолот ба маротиб кам мешавад, зеро технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои тичорат дар корхонаҳо муътадил ва дорои хароҷоти истехсолӣ ташкил карда шуда, дар навбати худ рақобатпазирии онҳоро дар бозорҳои дохилӣ (S1O1) баланд бардошта, занҷирҳои таъминотро аз истехсолкунандагон ба истеъмолкунандагон содда гардонида, зарурияти миёнаравҳои тичоратӣ аз байн мебарад (S1O5). Баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзӣ тавассути технологияҳои рақамӣ инчунин, рақобатпазирии соҳаро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш медиҳад (S2O1).

Ҷадвали 2. - SWOT-таҳлили рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷиҳатҳои қавӣ (S)	Ҷиҳатҳои заиф (W)
S1 – поин бурдани арзиши аслии маҳсулоти кишоварзӣ; S2 – баланд бардоштани сатҳи сифати маҳсулоти кишоварзӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза; S3 – баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии истехсолот; S4 – поин рафтани сарбории қорӣ дар соҳаи кишоварзӣ; S5 – дастрасии ҳама иштирокчиёни бозор бо маълумотҳои дақиқ ва саривақтӣ.	W1 – пайваст набудани корхонаҳои кишоварзӣ бо дигар корхонаҳои самтҳои тичорат; W2 – малакаи пасти касбии роҳбарон ва кормандони корхонаҳои кишоварзӣ; W3 – набудани тавачҷуҳи зиёд ба рақамикунонӣ аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонони хурд ва хоҷагиҳои фермерӣ; W4 – хароҷоти зиёд барои рақамикунонӣ, автоматикунонӣ ва роботикунонии раванди истехсолот; W5 – набудани маълумотҳои дақиқ оиди технологияҳои рақамӣ ва пайдоиши онҳо.
Ҳусусиятҳои хос (O)	Таҳдидҳо (T)
O1 – баланд шудани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ;	T1 – норасоии кормандони баландихтисос, алалхусус мутахас-сисон ва муҳандисони соҳаи IT-технология;

<p>O2 – кохиш додани маҳсулоти воридотӣ, кохиши воридоти техникаи кишоварзӣ, таҷҳизот ва барномарезии онҳо;</p> <p>O3 – пешбурди автоматикунонӣ, робототехникакунонӣ, технологияи мошинсозии интеллектуалӣ;</p> <p>O4 – поин рафтани хавфҳо ва мутобиқ шудан ба дигаргуншавии ҳарорати ҳаво, поин рафтани ифлосшавии заминҳо;</p> <p>O5 – муҳайё намудани занҷираи соддакардашуда вобаста ба расонидани маҳсулот аз макони истехсолот ба истеъмолкунанда.</p>	<p>T2 – набудани дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат ба баҳши хусусӣ;</p> <p>T3 – набудани механизмҳои ҳамгирошуда дар бозор, ки автоматикунонӣ ва шаффофияти тамоми равандҳои тичоратро таъмин намояд;</p> <p>T4 – зарурати ворид намудани ҷузъҳо ва базаи асбобҳо вобаста ба рақамикунонӣ;</p> <p>T5 – зарурати таъмини суръати муътадили (сифати баланд) навигатсионӣ ва мавҷҳои интернетӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳама минтақа ва маълумоти зарурӣ вобаста ба сифати хоку иқлими минтақа.</p>
---	--

Сарчашма: таҳия ва коркарди муаллиф

Бояд қайд намуд, ки имкониятҳои, ки дар натиҷаи SWOT-таҳлил муайян шудаанд, метавонанд таъсири антропогенӣ ба муҳити атроф, таназзули заминҳои кишоварзӣ, шӯршавӣ ва биёбоншавии заминҳои кишоварзӣ ва нобудшавии агроландшафтҳо ба маротиба кохиш диҳанд. Баробари ба таври доимӣ ва оммавӣ пеш бурдани автоматика, робототехника ва технологияи машинаҳои интеллектуалӣ дар раванди кори корхонаҳои агросаноатӣ ҳарҷоти ҷорӣ намудани онҳо тадриҷан кам мешавад (O3W4).

Ҳамин равандҳо дар баробари кам кардани ҳарҷот ба хоҷагиҳои деҳқонии хурд ва соҳибони хоҷагиҳои фермерӣ дар ноил шудан ба табдилдиҳии рақамӣ (O3W3) кӯмак мекунанд. Бо вучуди ин, таҳдидҳои муайяншуда, аз қабилӣ нарасидани кадрҳои баландихтисос, пеш аз ҳама мутахассисон ва муҳандисон, инчунин зарурати иваз кардани воридоти ҷузъҳо ва базаи асбобҳо, метавонанд боиси нарасидани донишҳои зарурии роҳбарон ва коргарони корхонаҳо, боиси зиёд шудани ҳарҷот барои автоматикунонӣ ва роботикунони раванд мегардад (T1T4W2W4).

Тарафҳои қавӣ метавонанд дар навбати худ таҳдидҳои баррасишударо дар раванди роҳандозии технологияи инноватсионӣ рӯпӯш намояд. Вақте ки ҳамаи иштирокчиёни бозор маълумоти саривақтӣ ва боэътимодно дастрас менамоянд, ин ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон фароҳам меоварад, ки кормандони баландихтисос, махсусан мутахассисони IT ва муҳандисонро зуд пайдо кунанд (C5T3). Поин бурдани арзиши аслии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки аз маблағгузорӣ ва субсидияҳои давлатӣ дар самти беҳдошти заминҳои кишоварзӣ тадриҷан даст кашанд ва ё ҳаҷми ин маблағгузориҳо кохиш дода шавад (S1T2).

Барои расидан ба ҳадафҳои стратегии дар SWOT-таҳлил овардашуда, бояд дастгирии давлатии баҳши хусусӣ ба роҳ монда шавад, зеро корхонаҳои кишоварзӣ тавони ҷорӣ намудани технологияи рақамии пешрафтаре дар истехсолот ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар марҳилаи аввал надоранд. Дар доираи марҳилаи сеюми «Консепсияи рушди инноватсионии соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» то давраи соли 2030 бояд марҳила ба марҳила роҳандозии технологияи рақамӣ ва инноватсиониро ҷорӣ намоянд. Маблағгузориҳои давлатӣ сараввал бояд самтҳои зерин равона карда шавад:

- гузаронидани тадқиқоти фундаменталӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ вобаста ба ҳифзи муҳити заминҳои кишоварзӣ, беҳдошти замин, нигоҳ доштани агроландшафтҳо, ҳифзи муҳити атроф ва истифодаи оқилонаи обҳо;

- дар доираи ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ роҳандозии технологияи инноватсионӣ дар корхонаҳои кишоварзии калон барои расидан ба ҳадафҳои бехатарии озукаворӣ;

- бо супориши давлат гузаронидани тадқиқоти илмӣ-техникӣ оид ба истифодаи аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ҳифзи захираҳои замин, ки талаботи иқтисодии кишвар таъмин хоҳад кард;

- давлат бояд воситаеро, ки муносибати байни механизми инноватсионии истифодаи кабудизоркунии заминро танзим мекунад: таҳиягари инноватсия, ташкили татбиқи он ва муҳити макромуҳит таҳия намояд;

- маблағгузорӣ ба таҳқиқоти илмие, ки ҷиҳати ба вучуд овардани навъҳои нави рақобатпазир, вориidotивазкунандаи зироатҳои кишоварзӣ, коркарди технологияҳои интенсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилхезии хок, истифодаи усулҳои ҳамгирозандаи мубориза бар зараррасонандаҳои кишоварзӣ нигаронида шудаанд;

- таъсис ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ (техникӣ ва технологӣ);

- ташаққул ва тақмили низоми бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси мутахассисони соҳаи инноватсия.

Барои ҳалли ҳамаҷонибаи мушкилоти молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар самти инноватсионӣ ва табдилдиҳии рақамикунонии истеҳсолоти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки ба сармоягузорӣ ниёз доранд, зарур аст:

- дар сиёсати иқтисодии давлат муайян кардани нақш ва ҷои технологияи рақамӣ дар истифода ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, парвариши зироатҳо, истифодаи обҳо дар заминҳои обёришаванда дар иқтисодиёти агросаноатӣ;

- таҳияи ҳалли назариявӣ ва амалии масъалаҳои сармоягузорӣ ба таҷриди инфрасохтори кишоварзӣ ва агросаноатӣ дар самти саноатикунонии соҳаи аграрии ҷумҳурӣ;

- таҳияи методологияи арзёбӣ ва баҳодихии самаранокии сармоягузорӣ ба рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар шароити иқлими аридӣ ва рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ.

Бояд қайд намуд, ки рушди стратегияи инноватсионии соҳаи кишоварзӣ аз қабули қарорҳои вобаста ба марҳила ба марҳила омода намудани соҳаи кишоварзӣ ба рақамикунонӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегияи ҷумҳурӣ вобаста мебошад. Омилҳои дар SWOT-таҳлили овардашуда, дар раванди рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ ва қабули қарорҳои марбут ба он бояд сараввал ба инobat гирифта шавад, то ин ки самаранокии он таъмин карда шавад. Суръат, миқдос ва самаранокии равандҳои ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ, бевосита аз мувофиқати стратегияи интихобшудаи рақамикунонӣ ба сатҳи омодагии субъекти соҳибкорӣ ба равандҳои табдилдиҳии (базаи моддию техникӣ, кадрҳо, инфрасохтор), дастрасӣ ба иқтисоди рақамӣ, технологияҳои, ки татбиқи мақсаду вазифаҳои рушди рақамӣ ва мавҷудияти шароит барои ҳамгироии субъект ба фазои ягонаи иттилоотӣ, дурустии нақшаҳои табдилдиҳии рақамӣ ва лоиҳаҳои мушаххаси татбиқи технологияҳои рақамиро таъмин мекунад, вобаста аст.

Қабули қарор дар бораи гузариш ба модели рушди рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ омӯзиши амиқи як қатор масъалаҳои марбут ба имконият ва имконпазирии оғози равандҳои табдилдиҳии рақамии субъектҳои мушаххасро талаб мекунад [10, с.78].

Пешниҳод карда мешавад, ки марҳилаҳои асосии зерини қабули қарор дар бораи оғози равандҳои табдилдиҳии рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ ҷудо карда шаванд:

- ташҳиси сатҳи омодагӣ ба равандҳои табдилдиҳии рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ;

- арзёбии технологияҳои мавҷуда ва ояндадори рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ;

- арзёбии имкониятҳои ҳамгирой ба фазои ягонаи иттилоотӣ дар самти рақамикунонии истеҳсолот ва парвариши маҳсулоти кишоварзӣ;

- интихоби стратегияи табдилдиҳии рақамикунонии муносиб дар соҳаи кишоварзӣ;

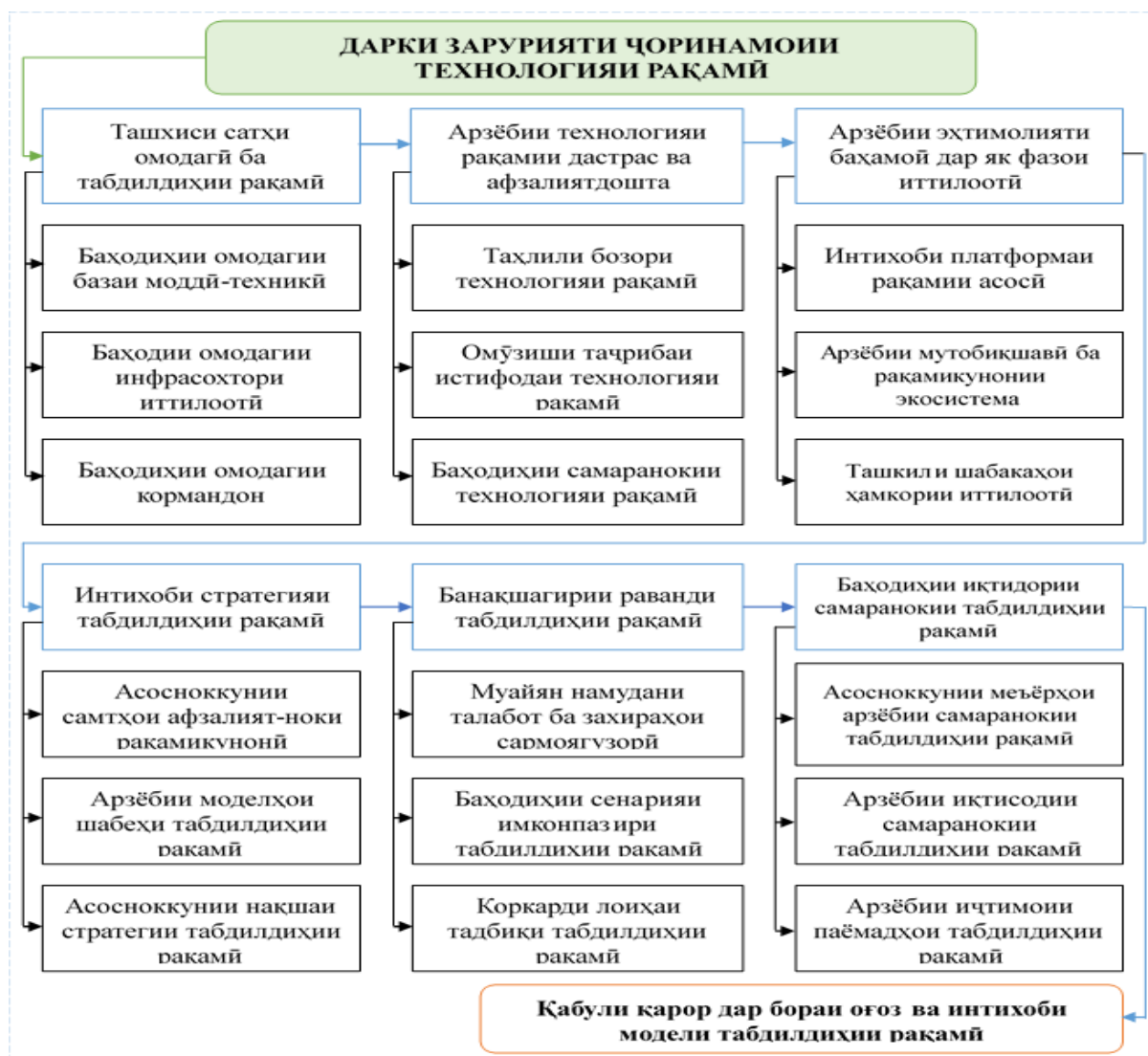
- банақшагирии стратегияи табдилдиҳии рақамикунонии муносиб дар соҳаи кишоварзӣ;

- арзёбии таъсири эҳтимолии стратегияи татбиқи рақамикунонии муносиб дар соҳаи кишоварзӣ (Расми 2).

Вобаста ба омезиши гурӯҳҳои гуногуни омилҳо, субъекти хочагидор имкони татбиқи модели мураккаб ё парокандаи гузариш ба рақамикунонии соҳаи кишоварзиро бояд сараввал муайян намуда, самтҳои афзалиятнок ва роҳҳои сарчашмаҳои маблағгузориро арзёбӣ намудан лозим аст. Қарорҳои қабулнамуда бояд асоснок карда шуда, арзёбии дурусти иқтисодӣ ва

арзёбии паёмадҳои мусбат ва манфии раванди рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ ба муҳити атроф ва экосистемаи табиӣ гузаронида шуда, баъдан қарор дар бораи тадбиқи он дар минтақаҳои алоҳида қабул карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки равандҳои рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ заминаҳои объективӣ фароҳам оварда, имкони истифодаи воситаҳо ва принципҳои навро барои татбиқи вазифаҳои дастгирии иттилоотӣ, баланд бардоштани суръат ва эътимоднокӣ ва сифати коркарди таҳлили иттилоот, сатҳи низомнокӣ ва дастрасии он барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор (корхонаҳои кишоварзӣ, давлат), тақмил додани системаи ҳамкориҳои амудӣ ва уфуқи иттилоот ва алоқаро фароҳам меорад. Дар ин самт бояд арзёбии манбаъҳои маблағгузорӣ ва сарчашмаҳои сармоягузорӣ муайян карда шавад, зеро соҳаи кишоварзӣ хусусияти мавсимӣ дошта, бе ҷалби сармоягузорӣ тадбиқи технологияи инноватсиониро амалӣ намудан душвор мебошад.



Расми 2. - Марҳилаҳои асосии қабули қарор дар бораи оғози гузариш ба рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бинобар ин, афзалиятҳои сармоягузорӣ ба рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ ба кулӣ бояд ба беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ, ҳифзи замин ва муҳити зист, истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва воридотивазкунанда нигаронида шаванд,

ки он бояд аз ҳисоби маблағгузорӣ ба ин мақсадҳо равонашуда, чӣ аз ҳисоби маблағҳои корхонаҳои кишоварзӣ, заминистифодабарандагон ва чӣ аз ҳисоби буҷаи давлатӣ ва маҳалли ё чалби сармоягузори хориҷӣ ба амал бароварда шавад. Сиёсати инноватсионии соҳаи кишоварзӣ бояд тавассути таҳия ва татбиқи барномаҳои стратегии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, сарфаи энергия ва ба кулӣ беҳтар намудани заминаҳои моддӣ-техникии корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин маблағгузорию тадқиқоти бунёдӣ, корҳои илмӣ-тадқиқотии амалӣ оид ба коркарди технологияи рақамии дар соҳаи кишоварзӣ, моделҳои иқтисодии муносибатҳои иқтисодии байнисоҳавӣ ва дохили соҳа дар шароити ғайримарказкунонӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамин тавр, соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои мебошад, ки дар айни замон ба ташаккули инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар истеҳсол, парвариш ва коркарди маҳсулот ниёз дорад. Дар баробари дастовардҳои замони истиқлоли мамлакат ҳанӯз ин соҳа ба таври зарурӣ рушд накарда, талаботи бозори дохилиро ба таври кулӣ таъмин карда наметавонад. Барои дастрасӣ ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини ҷойҳои доимии корӣ маблағгузорӣ ва субсидияҳои давлатӣ дар самти рақамикунории соҳаи кишоварзӣ зарур мебошад, ки айни замон корхонаҳои кишоварзии мамлакат ба мушкилоти молиявӣ дучор шудаанд. Тавачҷуҳи давлат бояд ба рушди инноватсионии корхонаҳои кишоварзӣ, гузаронидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, омода намудани мутахассисони варзидаи ин соҳа равона карда шаванд. Зеро бе мутахассисон рушди инноватсионии соҳаи кишоварзиро таъмин намудан ғайриимкон аст. Дар ин замина бояд, самти таълими мутахассисон дар муассисаҳои олии кишвар ва марказҳои таҳқиқотӣ бо чалби мутахассисони варзида аз хориҷи кишвар ба роҳ монда шавад.

Омили муҳими рушди иқтисодии соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он пешрафти донишҳо мебошад, ки тавассути механизмҳои сохтори институционалӣ ҳавасмандкунӣ, дастгирӣ ва интиқоли фаъолияти инноватсионӣ амалӣ карда мешавад. Дастгирии институционалии инноватсияҳои сершумор ва фароҳам овардани шароит барои татбиқи самараноки онҳо бидуни шакли корпоративии ташкили тичорат (дар ҳаҷон шакли фаъолияти самараноктар ба ҳисоб меравад), ғайриимкон аст. Чанбаи ташкилии институционалии рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, ки роҳи намунавии рушди иқтисодиро ба вучуд меорад, бо вазъи сиёсати макроиқтисодии давлат, дастгирии инфрасохтори бозори маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии давлатии корхонаҳои кишоварзӣ, технологияҳои инноватсионии истифода ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ташкили истеҳсолот, фаъолияти фаъолони сармоягузорӣ, ҳамкориҳои ҳамаи марҳалаҳои равандҳои хоҷагӣ - истеҳсол - коркард - фурӯш тақсим намудани натиҷаҳои фаъолияти хоҷагӣ дар асоси татбиқи технологияи рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истеҳсолот, захираҳои зеҳнӣ, молиявӣ ва ғайра, амалӣ карда хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Ашурзода, С. Х. Реализации госпрограммы по развитию инноваций в сельском хозяйстве / С. Х. Ашурзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 1-2(86). – С. 211-218. – EDN EYOTBE.
2. Доклад Всемирного Банка. Основы социально-экологической политики. Электронный ресурс, дата обращения: 24.08.2023) <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/projects-operations/environmental-and-social-policies>
3. Зверева, А. А. Влияние цифровизации экономики на благосостояние в развитых и развивающихся странах / А.А. Зверева, Ж.С. Беляева, К.Сохаг // Экономика региона, 2019. - 15(4), с-1050-1062.
4. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 13.03.2014, №144. –Душанбе, 2014. С. 12-13.

5. Наимов, Д.М. Инновационные процессы в аграрном секторе Республики Таджикистан: сущность и проблема развития. «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» №1(28) 2019 Alley-science.ru
6. Одинаев, Ҳ. А. Тоҷикистон дар масири рушди устувор / Ҳ. А. Одинаев // Международные отношения и безопасность. – 2022. – No. 2(2). – P. 111-128. – EDN KUJNJF.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе, -2023. <http://prezident.tj/node/32191> (санаи мурочиат:22.02.2024).
8. Садридинов, С. Инновация в сельском хозяйстве для продовольственного обеспечения населения Республики / С. Садридинов, Э. Т. Курбонов // Экономика Таджикистана. – 2021. – No 1. – С. 73-77.
9. Тағоев, Ҷ. Ҳ. рушди инноватсияҳо дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои минтақаи агросаноатии Кӯлоб / Ҷ. Ҳ. Тағоев, П. М. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 2(31). – P. 56-64.
10. Хмелев, Д. В. Цифровая трансформация системы аграрного производства: сущность и этапы инициации / Д. В. Хмелев, А. В. Улезько, В. В. Реймер // Экономика сельского хозяйства России. – 2022. – No 7. – С. 78-82.
11. Del Rio, G. Unleashing the convergence amid digitalization and sustainability towards pursuing the Sustainable Development Goals (SDGs): A holistic review / G. Del Rio, C. González, Á. Colsa // Journal of Cleaner Production, -2021. - 280(1). 122204p.
12. Lopatkova, Y. Global sustainability and digitalization linkage / Y. Lopatkova, Z. Belyaeva, K. Sohag // Business Management Theories and Practices in a Dynamic Competitive Environment. EuroMed-Press, - 2019. p.-1719-1722.
13. MacPherson J. et al. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. A review //Agronomy for Sustainable Development. – 2022. – T. 42. – No. 4. – С. 70.
14. TongKe F. Smart Agriculture Based on Cloud Computing and IOT. Journal of Convergence Information Technology, -2017. Vol. 8. No. 2. pp. 210-216. <http://dx.doi.org/10.4156/jcit.vol8.issue2.26>
15. Van der Velden, M. Digitalisation and the UN Sustainable Development Goals: What role for design. Interaction Design and Architecture(s) Journal, -2018. 37, p.160-174.
16. Gafforzoda, I. G. Sustainable development of water resources of Tajikistan / I. G. Gafforzoda, F. P. Arabov, A. K. Sodikov // Ensuring sustainable development: agriculture, ecology, energy and Earth science (IOP Conference Series: Earth and Environmental): Science II International scientific and practical conference, Dushanbe, Tajikistan, 21–23 декабря 2022 года. – Bristol, BS2 OGR, United Kingdom: IOP PUBLISHING LTD, TEMPLE CIRCUS, TEMPLE WAY, BRISTOL, ENGLAND, BS1 6BE, 2023. – P. 12024. – DOI 10.1088/1755-1315/1229/1/012024.
17. Improving the innovation process of sustainable development of agriculture / K. Kh. Barfiyev, F. P. Arabov, R. Bobokhonzoda [et al.] // E3S Web of Conferences, Bishkek, 21 ноября 2022 года. Vol. 380. – Bishkek: EDP Sciences, 2023. – P. 02020. – DOI 10.1051/e3sconf/202339002020.
18. Sustainable development of ecological and economic use of agricultural land and water resources of the Republic of Tajikistan / K. A. Sodikov, F. P. Arabov, Kh. R. Bobohonzoda [et al.] // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Krasnoyarsk, 18–20 ноября 2021 года. – Krasnoyarsk: IOP Publishing Ltd, 2022. – P. 022028. – DOI 10.1088/1755-1315/981/2/022028. – EDN JRPRIW.
19. Main directions for the formation and development of the "green" nature management in Tajikistan / H. R. Isainov, F. P. Arabov, K. A. Sodikov [et al.] // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science : II International scientific and practical conference "Ensuring sustainable development in the context of agriculture, green energy, ecology and earth science", Smolensk, Russian Federation, 23–27 января 2022 года. Vol. 1045. – Smolensk, Russian Federation: IOP Publishing Ltd, 2022. – P. 012150. – DOI 10.1088/1755-1315/1045/1/012150.

Шодибеки С., Ганиев Р. Г.

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ САМОЗАНЯТОСТИ

В статье проводится анализ экономических и методологических основ самозанятости, ее сущность, природа и основные функции. Заявлены факторы, влияющие на формирование, уровень и развитие самозанятости. Установлено влияние налоговых ставок на формализацию занятости и предпринимательскую деятельность. На взгляд авторов самозанятость является фактором предпринимательской деятельности и участвуя в реструктуризации региональной и местной экономической системы, она может повлиять на состояние и развитие рынка труда. Анализ отечественной и зарубежной литературы показывает, что самозанятость и ее природа остаются недостаточно изученными и ее природа в целом не подвергалась доскональному анализу. До сих пор отсутствует нормативно-правовая база, регулирующая самозанятость в республике. Также отсутствуют фундаментальные исследования данного феномена.

Ключевые слова: самозанятость, занятость, рынок труда, рынок самозанятости, экономика, налог, налоговая ставка, инновация и факторы занятости.

Шодибеки С., Ганиев Р. Т.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА МЕТОДИКИ ХУДИШТИҒОЛ

Дар мақола асосҳои иқтисодӣ ва методологии худшатиғол, моҳият ва вазифаҳои асосии он таҳлил карда шудаанд. Омилҳои, ки ба ташаккул, дараҷа ва инкишофи худшатиғолӣ меҳнат таъсир мерасонанд, зикр шудаанд. Таъсири меъёрҳои андоз ба расмиятсозии шуғли аҳоли ва фаъолияти соҳибкорӣ муқаррар карда шудааст. Ба андешаи муаллифон, худшатиғол омили фаъолияти соҳибкорӣ буда, бо иштирок дар таҷдиди сохтори системаи иқтисодии минтақаӣ ва маҳаллӣ метавонад ба ҳолати рушди бозори меҳнат таъсир расонад. Таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки худшатиғол ва моҳияти он хануз ба қадри кифӣ омӯхта нашуда, табиати он умуман таҳлил карда нашудааст. Дар республика то ҳол заминаи қонунии, ки қори худшатиғол танзим мекунад, вучуд надорад. Дар мавриди ин падида низ таҳқиқоти фундаменталӣ вучуд надорад.

Вожаҳои калидӣ: шуғли худшатиғолӣ, шуғли аҳоли, бозори меҳнат, бозори мустақилона, иқтисод, андоз, меъёри андоз, омилҳои инноватсия ва шуғл.

Shodibeki s., Ganiev R. G.

QUESTIONS OF ECONOMIC AND METHODOLOGICAL BASIS OF SELF- EMPLOYMENT

The article analyzes the economic and methodological foundations of self-employment, its essence, nature and main functions. The factors influencing the formation, level and development of self-employment are stated. The influence of tax rates on the formalization of employment and entrepreneurial activity is established. In the opinion of the authors, self-employment is a factor in entrepreneurial activity and, participating in the restructuring of the regional and local economic system, it can affect the state and development of the labor market. An analysis of domestic and foreign literature shows that self-employment and its nature remain insufficiently studied and its

nature as a whole has not been thoroughly analyzed. There is still no regulatory framework governing self-employment in the republic. There are also no fundamental studies of this phenomenon.

Keywords: self-employment, employment, labor market, self-employment market, economy, tax, tax rate, innovation and employment factors.

Экономика Таджикистана находится в своей трансформации к рыночной системе и в таких условиях основным детерминирующим фактором является инновационное развитие, инновационная активность хозяйствующих субъектов так как она представляет собой способность предприятий, организаций и отраслей промышленности производить, использовать и реализовывать нововведения для обеспечения конкурентоспособности и удержания за собой доли рынка [11]. В стране реализуются инновационные программы в рамках Национальной стратегии развития на период до 2030 года. Разработана концепция цифровой экономики Республики Таджикистан и на основе данной концепции будут разработаны и реализованы соответствующие программы. В целом, социально-экономические преобразования развиваются в тандеме инновации и цифровизации всех сфер экономики Республики Таджикистан.

Рынок труда Таджикистана тоже не отстает от инновационных и цифровизационных преобразований, которые наблюдаются на данный момент. Актуальными становятся вопросы инновационной, нестандартной формы занятости. Социологические исследования и анализ рынка труда показывают, что за последнее время многие выбирают нестандартные формы занятости, что делает фрилансерство и самозанятость очень актуальными для исследования, так как, такие формы занятости можно рассматривать как дополнительный источник дохода для человека. Анализ рынка труда показывает, что в числе замозанятых, фрилансеров находятся как студенты, так и пенсионеры, люди, потерявшие работу из-за экономических спадов или иных причин и люди, которые превращали свое хобби в основной или дополнительный источники доходов.

Существует много факторов, которые влияют на уровень и развитие самозанятости, одни факторы влияют в большей степени, другие в меньшей степени.

Коллектив авторов Высшей школы экономики [7] выделили и определили факторы, которые прямым или косвенным образом оказывают влияние на уровень и развитие самозанятости, а именно:

- макроэкономика и его уровень развития. По мнению авторов, макроэкономика является важнейшим фактором, влияющим как на уровень, так и на развитие самозанятости, так как макроэкономические факторы отражают развитие общего уровня и структуру экономического развития;

- состояние рынка труда. Рынок труда находится под воздействием макроэкономических факторов, они сильно взаимосвязаны. Изменения, которые происходят на макроуровне влияют на состояние и структуру рынка труда;

- другой важный фактор, который выделяют авторы - это институты рынка труда. Институтами рынка труда являются учреждения, которые формируют инфраструктуру рынка труда, нормативную правовую базу, нормативные акты и принципы, социальные нормы, которые определяют поведения участников рынка труда;

- налогообложение доходов;

- социальная политика государства.

Вышеуказанные факторы в совокупности взаимосвязаны с государственным регулированием.

Необходимо отметить, что по мнению ученых из НИУ ВШЭ к макрофакторам, которые оказывают влияние на самостоятельную занятость следует отнести такие как: уровень реального ВВП на душу населения, уровень демографических макрофакторов и отраслевые структуры экономики. Но следует отметить, что сложно сформулировать точное воздействие

вышеперечисленных факторов на уровень и развитие самозанятости, так как нет однозначной их взаимозависимости, направления корреляции. Например, рост ВВП на душу населения указывает увеличение масштабов самих предприятий и появление дополнительного капитала, отражает продуктивность работы граждан и роста заработной платы. Также, рост ВВП на душу населения влияет на рост спроса на товары и услуги. Данный эффект может быть импульсом развития самозанятости, малого предпринимательства и бизнеса, хотя подтверждающих исследований данной гипотезы не существует. По этой причине, на наш взгляд для того, чтобы определить влияние ВВП на душу населения на самозанятость путем роста продуктивной занятости и заработной платы, необходимо проводить эмпирические исследования для определения данной гипотезы.

Ученые из НИУ ВШЭ пришли к выводу, что уровень самозанятости составляет незначительную часть в таких отраслях как металлургия, в добывающей и в обрабатывающей отраслях, и значительную часть в сфере услуг и ритейле, так как отраслевая специализация государства рассматривается как существенный фактор макроэкономики, который влияет на уровень и развитие самозанятости.

Автор данного тезиса предлагает рассматривать сфер услуг и урбанизацию как основной макроэкономический фактор, влияющий на уровень и развитие самозанятости [5]. По его мнению, вышеперечисленные макроэкономические факторы существенно влияют на уровень и развитие самозанятости. Автор приводит статистические факты, что за последние 50 лет в среднем по миру доля промышленного производства сократилась на 40-50% в ВВП, но развивает тезис о том, что параллельно с процессом деиндустриализации происходит реиндустриализация. С развитием техники, технологии и современных информационных технологий развиваются новые высокотехнологичные и наукоемкие производства и отрасли. Необходимо также отметить, что в процессе деиндустриализации происходит развитие сферы услуг.

Также следует отметить, что ситуация на рынке труда, безработица являются факторами, которые влияют на уровень и развитие самозанятости. К такому выводу пришли ученые из НИУ ВШЭ, но на наш взгляд не следует констатировать однозначную зависимость и корреляцию самозанятости лишь от состояния рынка труда (безработица). Данную гипотезу можно объяснить тем, что экономические кризисы провоцируют снижение экономической активности и спад производства, в результате чего появляется избыточная рабочая сила, безработные, которые вынуждены заняться самозанятостью для того, чтобы удовлетворить свои потребности. Но в то же время рост безработицы как результат экономического спада приводит к снижению покупательной способности населения в целом. Самозанятые из-за низкого спроса могут не решаться на открытые собственного дела. Среди ученых экономистов, специалистов в области замозанятости нет однозначного ответа на данный вопрос (см. таб.1).

Таблица 1. Влияние безработицы на самозанятость с точки зрения ученых

№	Авторы исследования	Основополагающие выводы
1	Д. Бланчфлауэр	Отрицательная зависимость
2	Робсон	Положительная зависимость
3	Аксетал	Коэффициент при безработице статистически незначим

Источник: В тени регулирования. Неформальность на российском рынке труда: монография / коллектив авторов. Центр трудовых исследований НИУ ВШЭ, 2014. – С. 85–86, 89

Другим важным фактором, который влияет на уровень и развитие самозанятости являются институты рынка труда. Для формирования и развития самозанятости необходимы

основополагающие нормативно-правовые акты, необходимо формировать институциональные основы, которые способствуют развитию самозанятости. Важным также является эффективная деятельность государственного аппарата. Данный фактор является определяющим фактором, так как динамика развития продуктивной занятости предполагает наличие эффективного государственного аппарата. Наличие зрелой и развитой институциональной основы для формирования продуктивной занятости и самозанятости является показателем эффективной деятельности государственного аппарата.

Как известно, самозанятость является основой формирования малого бизнеса и предпринимательства, мы солидарны с этим тезисом, но решение об открытии собственного бизнеса во многом зависит от эффективной деятельности государственного аппарата. Если наблюдается недоверие к деятельности государства и органам государственного управления, такие решения становятся затруднительными.

Налогообложение доходов как существенный фактор, влияющий на формирование и развитие самостоятельной занятости.

На наш взгляд высокие налоговые ставки следует рассматривать как негативный фактор, влияющий на формирование и развитие легальной самозанятости. Оказание отрицательного эффекта высоких налоговых поступлений на экономическую активность и экономику в целом известно уже давно. Концепция присутствовала в научной работе арабского философа Ибна-Хальдуна и английского экономиста Джона Мейнарда Кейнса. Но более досконально и в графической зависимости было доказано американским экономистом Артуром Лаффером (Кривая Лаффера).

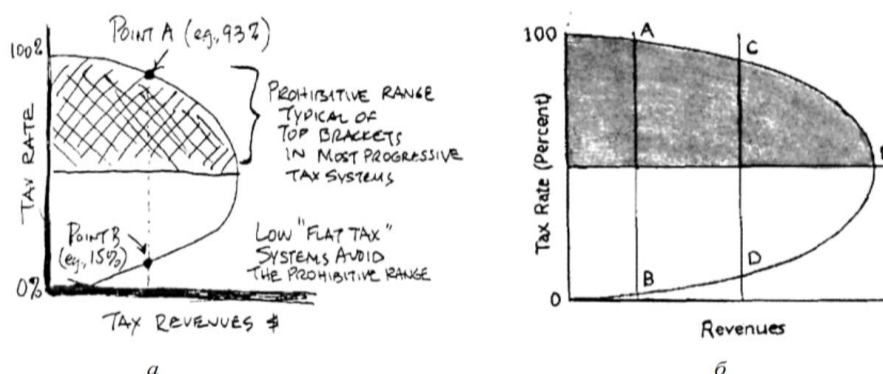


Рисунок 1. «Классический» вид кривой А. Лаффера: а – по версии А.Лаффера; б – по версии Дж. Ванниски [10].

Классический вид кривой по версии самого Артура Лаффера приведен на рисунке 1, а., начерченный самим А. Лаффером на салфетке в 1974 году. Джуд Ванниски четырьмя годами позднее в своей работе окрестил кривую зависимость как «кривой Лаффера». Графическая зависимость Джуда Ванниски от классической кривой Лаффера отличается в симметричной относительной точки перегиба, классической расположением на осях, зависимой переменной на оси ординат, а также результирующим на оси абсцисс. Графическая интерпретация кривой А. Лаффера представлена в работе М.О Какаулиной (См.рис.2) [10].

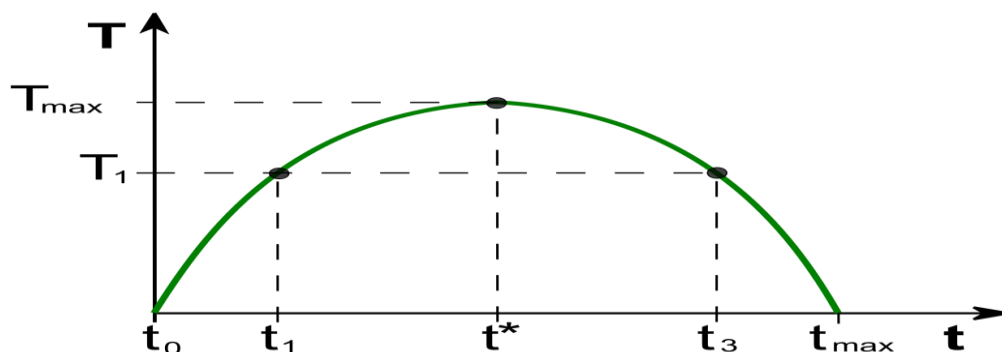


Рисунок 2. Современная интерпретация кривой А. Лаффера

Где:

T - доход государственного бюджета;

t - налоговая ставка;

t^* - ставка максимального дохода;

t_1 и t_3 – ставка с одинаковым доходом.

По мнению Артура Лаффера первоначально рост налоговых ставок дает положительный эффект, в результате которого увеличиваются бюджетные доходы, но после определенного периода времени уровни дохода начинают падать, положительный эффект становится отрицательным. Налоговым пределом считается 40-50% от суммы доходов. Такие ставки негативно влияют на предпринимательскую деятельность и экономическую активность хозяйствующих субъектов. Согласно концепции Лаффера изъятие 35-40% добавленной стоимости у производителей указывает на неэффективность и невыгодность инвестиции, и в следствие чего производители, предприниматели ищут альтернативные пути, формируется и развивается неформальная экономика и неформальная занятость. Это доказывает выдвинутый тезис о том, что налоговый доход является существенным фактором, влияющим на самозанятость, от его уровня ставки зависит формализация экономики и самозанятости.

Другим важным фактором, влияющий на уровень и развитие самозанятости является проводимая государством социальная политика. Формирование рынка самозанятости предполагает наличие хорошей законодательной базы и целевой программы развития.

Самозанятость это не тренд современной экономики, ее начали досконально исследовать во второй половине прошлого века. Например, профессор Разумова Т.О. считает, что одним из первых, кто начали исследовать данный вопрос в 90-х гг прошлого столетия, являются ученые Д. Бегинхолд и У. Штабер [12], которые внесли весомый вклад в развитие теории самозанятости в своих фундаментальных исследованиях. Некоторые ученые, труды которых относятся к исследованию предпринимательства и малого бизнеса считали, что самозанятость является основой процветания и предпринимательской деятельности, но такую точку зрения придерживались не все ученые экономисты. Например, в 60-е XX века, по мнению Д. Дж. Сторей и С. Джонсона большинство экономистов придерживались мнения, что большие фирмы являются основой экономики и экономического развития. Но фундаментальные труды профессора Дэвида Берча в 70-е годы показали, что большинство новых рабочих мест в экономике создаются малыми предприятиями и фирмами [6]. Результаты работы профессора Д. Берча заложили основу формирования позитивного имиджа самозанятости.

Значительный вклад в развитие теории самозанятости внес Д. Бланчфлауэр, который изучил вопросы самозанятости населения с учетом их половозрастной характеристики и заметил вероятность стать самозанятым с учетом пола и возраста. Ученые В. Полмайер и Ф. Пфайфер в своей фундаментальной работе «Доход, неопределенность и возможность самозанятости» проводя анализ эмпирических исследований в Западной Германии,

наблюдали рост внимания к проблемам и основополагающим факторам самостоятельной занятости как среди ученых, так и политиков. Уровень самозанятости начиная с 80-х гг начал возрастать.

Необходимо отметить, что разные ученые исследовали различные аспекты самозанятости, например, профессор Р.Ферли определил, что личные связи и этническая принадлежность играют решающую роль в вопросе самозанятости [1]. Е. Винорадов и Л. Колверид исследовали взаимосвязь человеческого капитала и самозанятости [4].

Анализ экономической литературы показывает, что учеными экономистами были изучены факторы, оказывающий влияние на самозанятость, но по мнению Разумовой Т.О. в российской и западной экономической литературе наблюдается недостаточная изученность самих факторов и явления самозанятости.

Необходимо отметить, что на данный период времени не наблюдается точного определения сущности как самозанятых, так и фрилансеров. Разные ученые по-разному трактуют данные экономические категории. Некоторые рассматривают самозанятость как отдельная экономическая категория. Отсутствие единого определения сущности самозанятости и фрилансеров на наш взгляд связан с отсутствием единого методологического подхода. Например, известны следующие дефиниции замозанятости как легальные и нелегальные, формальные и неформальные, серые, теневые и т.д.

Существует такое понятие как «фриланс» и в западной экономической литературе не существует четкой деградации и смысловых различий между «фриланс» и «самозанятость». Фрилансеры и самозанятые с точки зрения представителей западной экономической школы это работники, которые ведут экономическую деятельность за свой счет и на свой страх и риск, не имеющие наемных сотрудников. В методологии МОТ тоже не наблюдается определения понятию «фриланс», существует общепринятое определение понятию фрилансер. Например, фрилансер – работник, который предоставляет услуги независимо и осуществляет деятельность на свой страх и риск [2]. Профессор Разумова Т.О. считает, что необходимо четко разграничить понятия «фриланс» и «самозанятость» и мы с ней солидарны в данном вопросе. Необходимо, отнести фрилансеров к работникам по найму или работникам за свой счет, так как фрилансеры являются случайными работниками, которые не имеют постоянной и четкой гарантии занятости в течение одного периода времени.

Методология МОТ дает следующее определение, самозанятые работники это - «работники, которые работают за свой счет с одним или несколькими партнерами и занимают тип рабочих мест «работа по найму на себя» [3]. Такое определение указывает на то, что вознаграждения участника данного процесса на прямую зависят от продажи самостоятельно произведенных товаров и услуг.

Самозанятость согласно методологии Росстата, входит в неформальный сектор экономики, хотя данное определение тоже является спорным, так как формальная и неформальная занятость отличается тем, что формально занятые платят налоги, а неформальные занятые работники нет. Далее, согласно Федеральной налоговой службе РФ к самозанятым относятся работники, которые зарегистрированы, производят товары своими руками и оказывают услуги лично, не имеют штата сотрудников и платят налог на профессиональный доход. Доход с профессиональной деятельности с физических лиц 4%, с юридических лиц 6%. Если самозанятые платят налоги, относить их к неформальному сектору экономики не следует, так как они зарегистрированы и платят налоги на НДС от 4 до 6%. Авторы дают следующее определение самозанятости и подтверждают выдвинутый нами тезис. По их мнению, самозанятые – это граждане, самостоятельно, то есть без привлечения наемной рабочей силы, выполняющие работу либо оказывающие услуги физическим лицам. Они не зарегистрированы как ИП [8].

Среди ученых и специалистов наблюдаются разные представления о самозанятости и о том, кто такие замозанятые. Например, профессор Бегинхольд считает, что самозанятость

является вынужденной мерой и самозанятые делятся на тех кто осуществляет свою деятельность в «экономике реализации», и тех, кто участвует «в экономике потребности».

Самозанятость определяют по конкретным характеристикам и считают, что у самозанятого работника не должно быть наемных работников и согласно российскому законодательству доход самозанятого не должен превышать 2,4 млн. рублей в год, если его доход составляет свыше указанной суммы и самозанятый имеет наемного работника, то он становится индивидуальным предпринимателем [13].

Самозанятость выполняет ряд важнейших экономических функций:

- самозанятость способствует росту занятых в экономике и снижению безработицы;
- она является фактором генезиса предпринимательской деятельности, роста малого предпринимательства;

- в период экономических трудностей (спада) способствует повышению уровня жизни населения. Используя современные информационные и коммуникационные технологии, самозанятость может выходить за рамки национальной экономики;

- способствуя повышению уровня жизни населения, увеличения доли занятых и уменьшения уровня безработицы самозанятость является фактором уменьшения напряженности в обществе и т.д.

Экономические и институциональные основы самозанятости в Таджикистане тоже остаются недостаточно изученными и сформированными. Например, не существует методологии определения самозанятых, его институциональных основ. В статистическом сборнике Республики Таджикистан существует такое определение как работа не по найму: «лица, самостоятельно обеспечивающие себя работой. К ним относятся работодатели, лица, работающие на индивидуальной основе, неоплачиваемые семейные работники» [14]. На наш взгляд, данную методологическую основу не следует связывать с методологией самозанятости. Согласно методологии, МОТ самозанятые это работники, которые работают «по найму на себя». В законе Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» тоже не существует определения о самозанятости, но существует такое понятие как: «временная занятость (работа) непостоянная оплачиваемая работа, выполняемая по трудовому договору (соглашению) в течение ограниченного периода времени» [9] и на наш взгляд данное определение тоже нельзя связывать с понятие самозанятость.

Самозанятость в Республике Таджикистан имеет неконтролируемый характер, так как не существует нормативной базы для контроля, управления, идентификации и ее развития. При рациональном ведении и управлении самозанятости, она может вносить значительный вклад в социально- экономическое развитие, и с нашей точки зрения самозанятость может стать фактором развития малого предпринимательства. Самозанятость следует рассматривать как генезис предпринимательской деятельности. В Республике Таджикистан данный феномен остается недостаточно изученным, он не подвергался доскональному анализу. Известно, что участвуя в реструктуризации региональной и местной экономической системы самозанятость может изменить состояние рынка труда.

Подводя итоги исследования можно заключить, что природа самозанятости в экономической литературе остается недостаточно изученной, не существует единое определение данной экономической категории как среди отечественных, так и зарубежных ученых и истолкователей. Относительно ее практического вопроса необходимо отметить, что в Республике Таджикистан требуется формирование институциональных основ самозанятости на основе фундаментальных и целенаправленных исследований. Отсутствие институциональных основ самозанятости порождает ее хаотичность и неконтролируемость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Fairlie R. W., Meyer B. D. Ethnic and racial self-employment differences and possible explanations. Journal of human resources. 1996.31(4): – P. 757-793.

2. Kirchner J., Mittelhamm E. Employee or Freelance Worker. In: Kirchner J., Kremp P., Magotsch M. (eds) Key Aspects of German Employment and Labour Law. Springer, Berlin, Heidelberg. 2010: – P. 45-52. [Электронный ресурс] – Режим доступа URL:<https://doi.org/>– (дата обращения: 10.08.2024).
3. Resolution concerning the International Classification of Status in Employment (ICSE), adopted by the Fifteenth International Conference of Labour Statisticians (January 1993). 1993 [Электронный ресурс] – Режим доступа URL: <https://www.ilo.org/>– (дата обращения: 13.08.2024).
4. Vinogradov E., Kolvereid L. Cultural background, human capital and self-employment rates among immigrants in Norway. *Entrepreneurship and Regional Development*. 2007;19(4): – P. 359-376.
5. Байтенизов Д.Т. Факторы развития рынка самозанятости. [Текст] / Д.Т. Байтенизов // Вестник университета «Туран». 2018; (1): – С. 246-252.
6. Байтенизов Д.Т., Дубина И.Н., Азатбек Т. А., Дж. Кэмпбелл Д.Ф., Караяннис Э.Г. [Текст] / Экономические функции самозанятости. Экономика Профессия Бизнес. 2018; (3): – С. 17-23.
7. В тени регулирования. Неформальность на российском рынке труда: монография / коллектив авторов. Центр трудовых исследований НИУ ВШЭ, 2014. – С. 85-86, 89.
8. Грабова О.Н., Суглобов А.Е. Проблемы выхода «из тени» самозанятых лиц в России: риски и пути их преодоления [Текст] / О.Н. Грабова, А.Е. Суглобов // Экономика. Налоги. Право. 2017. Т. 10. № 6. – С. 108-116.
9. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» (в редакции Закона РТ от 28.06.2011г.№724).
10. Какаулина, М.О. Графическая интерпретация кривой Лаффера с учетом налоговой «миграции» [Текст] / М.О. Какаулина // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление: журн. — 2017. – Т. 16, № 3. – С. 336-356.
11. Комилов С.Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан [Текст] / С.Дж. Комилов // Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». № 1 (29). 2009. – С. 313-316.
12. Разумова Т.О., Кирсанова Н.М. Самозанятость и фриланс как способы адаптации работника на современном рынке труда [Текст] / Т.О. Разумова, Н.М. Кирсанова // Социально-трудовые исследования. 2022;47(2): – С. 56-68.
13. Сербиновская Н.В., Сербиновский Б.Ю. Самозанятость: от настоящего к будущему (часть 1) [Текст] / Н.В. Сербиновская, Б.Ю. Сербиновский // Вестник науки и образования Северо-Запада России, 2022, Т.8, №1
14. Статистический сборник Республики Таджикистан. Рынок труда в Республике Таджикистан: 30 лет Государственной независимости статистический сборник. 2021. – С. 97.

Шоназарзода Н.Ш.

СИСТЕМА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ: СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена вопросам оценки современной состояния системы здравоохранения в рамках государственной социальной политики. Одной из основных целей экономической политики современного государства является полноценное обеспечение жизнеспособной системы здравоохранения и социальной защиты населения, ориентированной на всестороннее развитие граждан и социальное выравнивание. Здоровье населения и услуги здравоохранения способствуют, экономическому развитию государства имея положительное влияние. Результаты оценки системы здравоохранения и социальной защиты населения показали, что государства для охраны здоровья населения от разных инфекционных заболеваний не подготовлено, прежде всего, за счет низкого уровня финансирования системы. Проведено анализ, состояния охраны здоровья населения Республики Таджикистан выявлено ряд упущений. По мнению автора, необходимо расширить охват населения первичной медико-санитарной помощью. В связи с этим изучены стратегические программы развития страны в области здравоохранения, социальной помощи и предложены направления развития системы социальной защиты и здравоохранения Республики Таджикистан.

Ключевые слова: система здравоохранения; медицинские услуги; здоровья населения; проблемы; финансирования; основные направления развития.

Шоназарзода Н.Ш.

НИЗОМИ ТАНДУРУСТӢ ВА ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ: ВАЗӢ ВА САМТҲОИ РУШД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба масъалаҳои арзёбии вазъи соҳаи тандурустӣ дар доираи сиёсати иҷтимоии давлатӣ бахшида шудааст. Яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иқтисодии давлати муосир ба таври комил таъмин намудани низоми устувори тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ки ба рушди ҳамаҷонибаи шаҳрвандон ва баробарсозии иҷтимоӣ нигаронида шудааст, мебошад. Тандурустии аҳоли ва хизматрасонии тиббӣ ба рушди иқтисодии давлат мусоидат намуда, таъсири мусбат мерасонад. Натиҷаҳои арзёбии низоми тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ нишон дод, ки давлат барои ҳифзи саломатии аҳоли аз бемориҳои гуногуни сироятӣ омода нест, пеш аз ҳама, бо сабаби кам будани маблағгузорӣ. Вазъи ҳифзи солимии аҳолии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, як қатор мушкилиҳо ошкор карда шуданд. Ба фикри муаллиф, фарогирии аҳолиро бо ёрии аввалияи тиббию санитарӣ васеъ кардан лозим аст. Дар робита ба ин, барномаҳои стратегии рушди кишвар дар соҳаи тандурустӣ ва кӯмаки иҷтимоӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, самтҳои рушди низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардиданд.

Калидвожаҳо: низоми тандурустӣ; хизматрасонии тиббӣ; солимии аҳоли; мушкилот; маблағгузорӣ; самтҳои асосии рушд.

Shonazarzoda N.Sh.

HEALTHCARE AND SOCIAL PROTECTION SYSTEM: STATE AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the issues of assessing the current state of the health care system within the framework of state social policy. One of the main goals of the economic policy of the modern state is the full provision of a viable system of health care and social protection of the population,

focused on the comprehensive development of citizens and social equalization. The health of the population and health services contribute to the economic development of the state having a positive impact. The results of the assessment of the health care and social protection system of the population showed that the state is not prepared to protect the health of the population from various infectious diseases, primarily due to the low level of financing of the system. The analysis of the state of health care of the population of the Republic of Tajikistan was carried out, a number of omissions were revealed. According to the author, it is necessary to expand the coverage of the population with primary health care. In this regard, the strategic programs for the development of the country in the field of health care, social assistance were studied and directions for the development of the social protection and health care system of the Republic of Tajikistan were proposed.

Key words: health care system; medical services; health of the population; problems; financing; main directions of development.

Наряду с улучшением социально-экономической ситуации, наблюдается также значительное улучшение показателей здоровья граждан Таджикистана. Ожидаемая продолжительность жизни увеличилась на 6,8 с 2002 года по 2022 год, достигнув 73 лет для мужчин и 76,9 лет для женщин.

Улучшается и состояние показателей здоровья детей. В 2022 году смертность детей до 5 лет составила 33, до 1 года – 27 (Демографические и медицинские исследования – 2017). В 2022 году расходы на здравоохранение на душу населения составили 62,8 долларов США, из которых 26,4% поступило из государственного бюджета, 66,6% - из других источников финансирования, а 7% - от партнеров по развитию и международных доноров. В целом страна тратит 7,5 процента своего валового внутреннего продукта (ВВП) на общие расходы на здравоохранение (2022 г.), что ниже, чем в среднем по региону.

Национальное правительство, центральные и местные органы власти поставили перед собой следующие задачи по обеспечению эффективного контроля и принятию оптимизирующих решений по вопросам социальной защиты и здоровья населения:

- разработка основных ценностей, принципы и критерии эффективного контроля и государственной политики;
- рассмотрение законодательства и нормативной базы и контроль их исполнения;
- создание межведомственного партнёрства;
- координация международной помощи и технического сотрудничества.

Цель состоит в том, чтобы ускорит и быть в курсе дел, управлять системой и развивать стратегические приоритеты.

Разумная политика финансирования здравоохранения включает в себя основу сектора здравоохранения. Он определяет общественное мнение по проблемам привлечении средств и объединение ресурсов. В него входят работники, непосредственно занимающиеся профилактикой и оказанием медицинской помощи[6].

Информационная система управления здравоохранением (ИСУЗ) обеспечивает информационную поддержку принятых решений на всех уровнях системы и способствует правильному оказанию услуг[7].

НСР до 2030 года признает необходимость информационных и коммуникационных технологий. Расширение информационных и коммуникационных технологий может стать ключевым к достижению целей устойчивого развития[3].

Здравоохранение должен быть адекватным и доступным. Обслуживание, основанное на этих ценностях, требует доказательной практики, и люди (пациенты) должны быть в центре любого вида услуг.

В этой связи рассматриваются основные компоненты услуг, и каждый из этих компонентов направлен на совершенствование конкретных аспектов здоровья и благополучия граждан страны.

Внедрение механизма обеспечения контроля, безопасности и приемлемости питьевого водоснабжения, полная работа медицинской и лабораторной системы.

Ниже приведены некоторые важные функции, которыми государства должен воспользоваться:

- сильная политическая поддержка: внедрение медицинских услуг связано с высокими государственными расходами. Важно мобилизация ресурсов для инвестиций;
- увеличение инфекционных забалеваний становится проблемой, необходимо решать эти проблемы а не бороться с последствиями;
- поддержка партнеров, предоставляют ресурсы и опыт для решения проблем здравоохранения, что важно для предоставления базовых медицинских услуг и повышения человеческого потенциала и улучшения инфраструктуры;
- улучшение партнерства между государством и частным сектором и создание стабильности медицинских услуг. Она реализуется посредством комплекса мероприятий, структурированных по двум основным направлениям:
- эффективное управление, стабильное финансирование, кадровое обеспечение и развитие информационных технологий;
- доступные, дешевые и качественные медицинские услуги.

На уровне первично-медико санитарной помощи (далее ПМСП) внедрен процесс бизнес-планирования, который поддерживает управление учреждениями здравоохранения и обеспечивает механизм обеспечения учреждениям большой бюджетной независимости и приоритета сектора здравоохранения с участием общественности и большой прозрачностью деятельности систем в целом. К концу 2018 года бизнес-планирование внедрено в 24 районах страны на уровне учреждений ПМСП, ожидается его внедрение и в других регионах страны.

Повышение качества и контроля: остается основным фактором, привлекающим внимание. В этом направлении значительный прогресс достигнут за счет введения нецентрализованной годовой клинической подготовки на уровне высшего медицинского образования и относительно длительной специализированной последипломной подготовки (2 года) семейных врачей.

Несмотря на достижения, остаются нерешенными вопросы оздоровления и новые вызовы развивающейся среды:

- задача управления в сфере контроля, цель которого является измерение полученных результатов и соотношение их с теми, которые были запланированы не всегда обеспечивается адекватной информационной поддержкой. В частности, области и района, что усложняет процесс контроля и оценки;
- неэффективная информационная система;
- существуют проблемы междисциплинарной координации.

Процессу реформы препятствует длительный период согласования стратегических документов с междисциплинарными институтами. Низкая эффективность и недостаточная координация в управлении внешними ресурсами, снижает эффективность использования средств для достижения основных целей.

Высокий уровень здоровья населения – это достигнутый результат и решенная задача СЗН.

Соответствующими задачами и действиями для каждой цели, чтобы обеспечить эффективное управления, необходимо:

- организация эффективной системы контроля Республики Таджикистан;
- принятие роли эффективного контроля качества и безопасности медицинских услуг со стороны юридических, физических и реальных учреждений;
- создание эффективных механизмов координации донорской помощи с целью налаживания всесторонней интеграции.

Для этого предпринимаются следующие меры:

- совершенствование управления здравоохранением как на республиканском уровне, так и на местном уровне (области, района);
 - совершенствование правовой базы для четкого распределения прав и полномочий в сфере политики и управления здравоохранением;
 - разработка конкретных руководящих принципов междисциплинарного сотрудничества и участия общественности в принятии решений и разработке политики;
 - повышение управленческой мощности на всех уровнях управления здравоохранением путем совершенствования и обеспечения устойчивости инновационного годового курса «Управление здравоохранением»;
 - повышение эффективности централизованной системы Государственной службы санитарно-эпидемиологического контроля;
 - рассмотрение требований к водоснабжению, санитарии и гигиене и обращению с медицинскими отходами для аккредитации медицинских организаций;
 - совершенствование структуры управления органами и учреждениями Государственной службы санитарно-эпидемиологического контроля Республики Таджикистан и внедрение подходящей модели управления на всех уровнях;
 - правильное распределение задач контролирующих органов для исключения случаев дублирования обязательств между собой;
 - повышение управленческого потенциала органов и учреждений санитарно-эпидемиологического контроля путем привлечения высококвалифицированных работников в области гигиены, эпидемиологии, санитарии и здравоохранения;
 - признание роли эффективного контроля качества и безопасности медицинских услуг со стороны юридических и реальных учреждений;
 - укрепление знаний врачей и медицинских работников республики, основанной на качестве профессионального развития студентов, аспирантов и непрерывном профессиональном развитии;
 - укрепление потенциала страны в разработке, распространении, оценке и обновлении руководств по клинической практике, основанных на фактических данных;
 - рассмотрение и разработка стандартов аккредитации учреждений здравоохранения и поддержка использования и внедрения этих стандартов во всех соответствующих учреждениях республики;
 - интерпретация существующих стандартов аккредитации и разработка новых стандартов для востребованных услуг;
 - обучение в соответствии с международными стандартами.
- В результате создания эффективной, лидерской и управленческой позиции в сфере здравоохранения, основанной на следующих ожидаемых результатах:
- внедрение интегрированной модели управления медицинскими услугами и их оценки;
 - стабильное и более эффективное функционирование годовой инновационной образовательной программы «Управление здравоохранением»;
 - повышение прозрачности и подотчетности на уровне всех секторов;
 - действие модели эффективного партнерства и координация управления внешней помощью;
 - внедрение единой информационной системы здравоохранения;
 - организация эффективной и централизованной системы Государственной службы санитарно-эпидемиологического контроля Республики Таджикистан;
 - интеграция аспектов здравоохранения во все направления реформ государственной политики.

Затраты в структуре валового внутреннего продукта и доля здравоохранения расходы остаются проблемой для каждого населения региона. В финансировании здравоохранения по-прежнему преобладают денежные трансферты домохозяйствам (66,6%), что указывает на

уязвимость многих семей к расходам на здравоохранение и высокий риск бедности, связанной со здоровьем.

В рамках вышеуказанных реформ можно отметить следующие достижения:

-финансирование первичной медико-санитарной помощи осуществляется по принципу личного финансирования. Этот подход принят для обеспечения справедливого распределения финансовых ресурсов на уровне ПМСП.

- сокращение неформальных платежей за счет создания государственных гарантий;
- совершенствование контроля ресурсов здравоохранения для принятия соответствующих политических решений.

Основная цель заключается в обеспечении адекватного и устойчивого финансирования и ответственного управления государственными ресурсами, включая следующие задачи:

- улучшение распределения ресурсов, обеспечение достаточного и стабильного финансирования сектора здравоохранения;
- помощь в распределении финансовых ресурсов;
- совершенствование государственного закупа медицинских услуг;
- совершенствование медицинской инфраструктуры на основе эффективных экономических принципов, потребностей и интересов населения.

Для достижения этих целей предпринимаются следующие меры:

1) улучшение распределения ресурсов, обеспечение адекватного и устойчивого финансирования сектора здравоохранения:

- усиление среднесрочной программы государственных расходов на бюджетное планирование путем полной интеграции целей Национальной программы в процесс годового бюджетного планирования;

- создание правовой базы для развития системы ОМС;

- разработка и при необходимости утверждение экономической формы внедрения системы ОМС

- поддержка партнерства государства и сферы здравоохранения в сфере здравоохранения;

- разработка дорожной карты по привлечению капитала и увеличению доли финансирования частного сектора;

- создание условий для развития добровольного медицинского страхования;

2) содействие распределению финансовых ресурсов:

- обеспечение совершенствования и расширения Программы государственных гарантий для уязвимых слоев населения;

- предоставление информации и разъяснений населению о Программе государственных гарантий;

3) совершенствование государственного закупа медицинских услуг:

- дальнейшая интеграция механизма финансирования с личным финансированием;

- разработка/дальнейшее развитие способов оплаты в зависимости от состояния.

4) совершенствование системы на основе эффективных экономических принципов, потребностей и интересов населения, уточнение целей и сроков поэтапной реализации плана совершенствования медицинской инфраструктуры[1].

Результатом реализации данных мер станет повышение справедливости и эффективности распределения ресурсов в сфере здравоохранения и социальной защиты:

-адекватное, равное и стабильное финансирование сектора здравоохранения;

- наличие программы государственных гарантий для всего населения;

- повышение уровня защищенности населения от финансовых рисков, особенно уязвимых групп населения;

- рациональное и эффективное управление государственными финансовыми ресурсами в сфере здравоохранения;

- повышение качества и эффективности управления медицинскими учреждениями.

В Республике Таджикистан здравоохранение считается одной из основных сфер занятости населения, в настоящее время численность медицинских работников составляет 111,2 тыс. человек. Всего 20 600 врачей и 58788 работников среднего звена в 2022 году. Обеспеченность на 10 000 человек увеличилась на 12,2% и 41,8% соответственно. В результате обеспеченность врачами составляет 21,2 на 10 тысяч человек, а среди средних медицинских работников - 58,7.

В то же время, несмотря на это общей численности человеческих ресурсов в сфере здравоохранения, существует географическая диспропорция в обеспеченности человеческими ресурсами на национальном уровне. В частности, больше всего работников работает в городе Душанбе, где на 10 000 населения приходится 83,2 врача, а в Хатлонской области этот показатель составляет всего 11,6 на 10 000 населения.

Несмотря на увеличение численности медицинских работников, Республика Таджикистан сталкивается с проблемой нехватки специалистов.

Одной из основных причин нехватки высококвалифицированных кадров.

Действует 14 научных центров, 10 диссертационных советов, а также «Государственный медицинский университет Таджикистана имени Абу Али ибн Сино», «Хатлонский государственный медицинский университет» и «Университет последипломного образования медицинских работников Республики Таджикистан».

Наряду с достижениями остается ряд проблем:

1) наличие медицинского персонала:

- обширная миграция;
- географическая диспропорция в размещении медицинского персонала;
- неподходящие условия труда;

2) медицинская информация:

- только часть преподавателей имеет ученые звания и степени;
- отсутствие университетских клинических баз;
- отсутствие постоянного обучения и повышения квалификации;

Цели, задачи, мероприятия и ожидаемые результаты. Основная цель – обеспечить необходимое количество высококвалифицированных кадров и удовлетворить потребности сферы здравоохранения, привлечь специалистов для выполнения научной работы и определить новые источники финансирования, в том числе привлечение частного капитала к научной работе и состоит из следующих задач:

- совершенствование стратегического планирования человеческих ресурсов в сфере здравоохранения путем внедрения процедур и инструментов усиления данных для мониторинга, планирования и принятия обоснованных решений;

- совершенствование процесса подготовки кадров в сфере здравоохранения с особым вниманием к кадрам сферы и управления в целях повышения качества образования и усиления предложения кадров в сфере здравоохранения в регионах. Он включает вопросы, связанные с необходимыми теоретическими знаниями, практическими навыками промышленных рабочих и внедрением процедур постоянного профессионального совершенствования;

- улучшение условий труда кадров в сфере здравоохранения (медицинский и немедицинский персонал, профессорско-преподавательский состав и научный персонал);

- поддержка развития науки, современных технологий и инноваций.

Меры:

- апробация и внедрение «Национального реестра медицинских кадров», включая нормативно-правовую базу и создание информационной базы данных;

- разработка, утверждение и реализация основных процессов стратегического управления,

- пересмотр перечня специальностей и специализированных задач работников,

- пересмотр и упрощение норм и правил, позволяющих иностранным медицинским специалистам работать в Таджикистане;

- совершенствование процесса подготовки кадров в сфере здравоохранения;
- посещение процедуры Концепции медицинского образования, включающей все уровни медицинского образования – на уровнях додипломного, последипломного и непрерывного профессионального образования;
- введение децентрализованного клинического обучения года (9 месяцев) для студентов 6 курса высших медицинских учебных заведений;
- реализация Порядка непрерывного профессионального образования на всей территории республики, включая курсы повышения квалификации/онлайн;
- участие в программах непрерывного профессионального образования на основе кредитных часов, групп «равный-равному» и консультаций молодых врачей;
- до 2030 года заменить действующую процедуру аттестации врачей непрерывным медицинским образованием, которая проводится один раз в 5 лет;
- время от времени срок последипломного образования специалистов с высшим профессиональным медицинским образованием/начальной квалификацией по всем специальностям должен продлеваться не менее чем на 2 года;
- совершенствование инфраструктуры медицинских образовательных учреждений в целях обеспечения качества образования с учетом установленных международных требований качества;
- разработка и участие образовательных программ;
- улучшение условий труда человеческих ресурсов в сфере здравоохранения;
- рассмотреть и, при необходимости, финансовые и социальные стимулы (например, жилье) для привлечения и удержания работников здравоохранения в районах, где имеются трудовые ресурсы здравоохранения;
- стимулировать к получению медицинского образования абитуриентами и студентами из городов и районов республики, испытывающих дефицит кадров. В частности, поощрение молодых специалистов путем определения квоты и льгот при зачислении;
- поддержка развития науки, современных технологий и инноваций в сфере здравоохранения страны.

В результате реализации этих мер сектор здравоохранения страны получит возможность иметь справедливый доступ к высококвалифицированным и полностью подготовленным человеческим ресурсам со следующими конкретными результатами:

Процесс планирования человеческих ресурсов в сфере здравоохранения совершенствуется за счет обработки данных «Национального реестра человеческих ресурсов в сфере здравоохранения» и принятия обоснованных решений в этом контексте. В результате реализации этих мер человеческие ресурсы страны эффективно используются в сфере здравоохранения;

- действующие образовательные программы постепенно пересматриваются с целью повышения теоретических знаний и практических навыков студентов, преподавателей и практиков. При этом управленческие навыки и руководители учреждений здравоохранения по вопросам развития здравоохранения;

- постепенное повышение заработной платы в стране и установление порядка мотивации медицинских работников позволит улучшить географическую диспропорцию, качество и эффективность оказания услуг. В то же время данный вопрос является причиной сокращения трудовой миграции промышленных рабочих внутри и за пределы страны;

Повысится научный потенциал сферы здравоохранения республики. В целях привлечения новых источников финансирования и широкого использования его результатов на практике к процессу проведения научно-исследовательской деятельности и коммерциализации ее результатов привлечено большое количество специалистов.

В информационной системе управления существует ряд проблем:

- отдельные структуры сферы здравоохранения частично организовали и развили свои информационные системы, что привело к фрагментации информационных систем сферы здравоохранения, фрагментации и уменьшению ответственности;

- качество генерируемых данных не соответствует стандартам, который приводит к не правильному анализу медицинских информаций и принятие национальных стандартов;

- высокий спрос на информацию и отчетность. От медицинских работников требуется слишком много информации и отчетности, в том числе на уровне сети ПМСП. Другая проблема заключается в том, что предоставленная информация фактически не используется пользователем;

- недостаточное финансирование, которые необходимо учитывать при правильном составлении бюджета и финансировании текущей поддержки;

- медленное развитие информационных и коммуникационных технологий: инфраструктура информационных и коммуникационных технологий развита слабо, недостаточно финансируется и распределена неравномерно.

В результате реализации мер ожидаются следующие конкретные результаты, которые окажут желаемый эффект на улучшение аспектов управления здравоохранением:

- принятие соответствующей нормативно-правовой базы и финансовой поддержки для обеспечения эффективного расширения информационной системы управления здравоохранением и оказанием медицинской помощи населению страны;

- разработка минимального набора национальных показателей здравоохранения;

- разработка инструментов управления.

- предоставление возможностей обучения цифрового здравоохранения[4, С.171];

Реализация программ повышать качества медицинских услуг в Республике Таджикистан. Ожидаемые результаты включают следующие аспекты:

- снижение неравенства в доступе к качественным услугам;

- снижение распространения всех видов неполноценного питания среди населения, особенно детей и женщин репродуктивного возраста;

- повышение качества медицинских и санитарных услуг, снижение гендерного неравенства и запрет возрастной дискриминации в сфере услуг;

- улучшение доступа и качества услуг, основанные на экономической эффективности и потребностях пациентов;

- увеличение доли служб и учреждений, в которых применяются национальные стандарты;

- улучшение семейного ухода и питания;

- расширения прав и возможностей и социальной интеграции людей с ограниченными возможностями;

- реализация программ «Партнерство с населением в вопросах здравоохранения», на республиканском уровне, и обеспечение стабильности такой модели работы на местном уровне в сфере здравоохранения Республики Таджикистан;

- подготовка высококвалифицированных специалистов в фармацевтической отрасли;

- улучшение качества лекарственных средств на центральном и региональном уровнях;

- увеличение доли местной фармацевтической продукции на фармацевтическом рынке страны;

- внедрение электронной системы приобретения лекарств;

- принять необходимые меры по созданию новых аптек в селах и расширению доступности лекарственных средств в регионе.

Выделены большие средства на подготовку семейных врачей по уходу и поддержке. Хотя более 73 процентов населения страны проживает в сельской местности, первичная медико-санитарная помощь способствует пропаганде здорового образа жизни и оказанию медицинских услуг большинству населения.

Первичная медико-санитарная помощь не должна ограничиваться лечением больных, но также включать профилактику заболеваний и поддержание здоровья, реабилитацию и помощь, особенно, живущих в условиях бедности и уязвимости. а также инвалиды, пожилые люди и люди, перенесшие рак и перенесшие операцию.

Одной из основных целей является расширение доступа, повышение качества и эффективности ПМСП для населения Таджикистана. В связи с этим направление ПМСП является важным и необходимым для улучшения и охраны здоровья населения и личности. Таким образом, необходимо:

- оказание ПМСП, основанной на принципах семейной медицины, финансово доступной и подходящей для всех нуждающихся;
- предоставляемая помощь должна соответствовать научно обоснованным рекомендациям в безопасной для клиентов среде;
- первичная медико-санитарная помощь должна отвечать потребностям человека и общества и быть совместимой с национальной программой здравоохранения.

Внедрен и усовершенствован принцип ПМСП. Доля учреждений первичного звена, применяющих принципы семейной медицины, выросла с 56 процентов в 2010 году до 72,1 процента в 2020 году. Такие аспекты, как всеобщий охват услугами по охране здоровья семьи, а также качество этих услуг и инфраструктура, обеспечивающая этот уровень, были в центре внимания реформ в последнее десятилетие, особенно с акцентом на сельские и отдаленные районы. В настоящее время в республике действуют 53 городских, 54 районных и 844 сельских поликлиники и 1711 санаториев.

Меры:

- разработка плана соответствующих мероприятий по развитию ПМСП в целях обеспечения всестороннего, экономически эффективного доступа и оказания комплексных услуг, направленных на пациента;
- разработка и утверждение инвестиционного плана строительства, реконструкции и оснащения учреждений ПМСП согласно генеральному плану развития ПМСП;
- разработка модели интеграции служб экстренной/скорой помощи, которая разработана под эгидой ПМСП;
- утверждение механизма разработки и практика по оказанию ПМСП, что определяет приоритетность их разработки и внедрения;
- разработка и внедрение клинических рекомендаций по ранней диагностике и лечению соматических, репродуктивных, инфекционных, психически-нервных, психологических заболеваний;
- оценка использования национальных клинических рекомендаций уровня ПМСП;
- включение оценки использования руководств по практике в систему ПМСП;
- поэтапная внедрение цифровых информационных технологий для учреждений ПМСП, успешный опыт реализации проекта «Автоматизация поликлиник и больниц в Республике Таджикистан» в городе Душанбе, который может послужить обучающая платформа для разработки этой интегрированной технологии и единой системы;
- разработка полноценной системы показателей результата;
- разработка стандартов оказания помощи паллиативным больным как медицинскими и социальными работниками, так и семьей и обществом;
- разработка механизма оказания паллиативной помощи больным на дому междисциплинарной группой специалистов, что является предпочтительным примером путем заказа ограниченного количества коек в действующих больницах;
- координация соответствующих функций вертикальных сервисных структур (амбулаторная помощь при вирусе иммунодефицита человека/приобретенного иммунодефицита и туберкулезе, центры здорового образа жизни, центры вакцинации и т.д.) под эгидой уровня ПМСП;

- реализация Программы «Взаимодействие с населением в вопросах здравоохранения», утвержденной приказом Министра здравоохранения и социальной защиты от 15 марта 2017 года №153, и совместная деятельность, формирование здорового образа жизни;

- расширение доступа населения к достоверным информационным материалам по профилактике заболеваний, расширению возможностей здравоохранения и пропаганде здорового образа жизни.

Раннее вмешательство – лучший способ улучшить здоровье детей, и необходимость предотвращения инвалидности особенно важна в стране. Дети с задержкой развития и инвалидностью являются наиболее уязвимой группой населения.

Число женщин в возрасте 15-49 лет с недостаточным весом снизилось с 11% до 7% с 2012 года, а анемия наблюдается у двух из пяти таджикских женщин (41%).

В последнее десятилетие наблюдается тенденция к некоторому улучшению пищевого статуса детей. Так, в 2017 году на грудном вскармливании находились 36 процентов детей до 6 месяцев, в 2012 году – 34 процента (TDT 2017) и 70 процентов преимущественно (0-5 месяцев).

Сектор здравоохранения Республики Таджикистан имеет ряд проблем в связанные с здоровьем матери и ребенка.

По всей стране, в некоторых географически сложных районах показатель домашних родов все еще высок, высок анемия, преждевременных родов и недостаточного питания беременных и детей до 5 лет обуславливает высокую распространенность задержки роста и задержки развития;

Система охраны матери и ребенка, включает в себя следующие задачи:

- улучшить инфраструктуры и медицинского обслуживания матери и ребенка;
- обеспечить регулярное совершенствование механизма качества обслуживания в первично-медико-санитарных, акушерских и детских учреждениях;

- снижение распространенности всех форм неполноценного питания (сонливость, худоба и ожирение), а также снижение уровня дефицита микронутриентов у населения, особенно среди детей и женщин репродуктивного возраста, за счет улучшения доступа к услугам по питанию для детей до 5 лет, подростки и женщины репродуктивного возраста;

- расширение доступа к программам раннего развития детей с целью выявления и оказания услуг детям раннего возраста с различными дефектами развития и их семьям, в том числе расширение программы ранней диагностики генетических заболеваний;

- систематическая организация, географический доступ и качество услуг пренатального скрининга врожденных дефектов и генетических нарушений.

Для достижения поставленных целей выполняются следующие действия:

- расширение доступа ко всем услугам;
- совершенствование региональной системы и заявок на доступ к необходимым медицинским услугам;

- предоставление всем женщинам услуг по диагностике беременности, ведению беременности и родов, а также услуг по комплексному ведению детских заболеваний для всех детей до 5 лет;

- предоставление консультаций беременным женщинам, кормящим матерям и роженицам по вопросам ухода, вскармливания и питания детей до 2 лет, в том числе по их чисто грудному вскармливанию;

- повышение качества оказания неотложной акушерской и неонатальной помощи;
- создание необходимых условий для безопасных родов на уровне ПМСП (обеспечение санитарной помощью);

- повышение уровня информированности населения с использованием современных технологий;

- оказание дружественных услуг подросткам в соответствии с международными стандартами;

- разработка единых стандартов на всех уровнях акушерской и неонатальной помощи;
- предоставление женщинам репродуктивного выбора и беременности по желанию;
- организация экстренной медицинской помощи и консультации;
- повышение уровня жизни женщин за счет расширения доступа к профилактическим и расширяющим возможности мерам, а также внедрения инновационных технологий;
- обеспечение механизма регулярного повышения качества услуг;
- расширение и совершенствование механизма осуществления аудита материнской и перинатальной смертности и анализа случаев тяжести заболевания;
- проектирование и внедрение системы управления внешней поддержкой;
- снижение распространенности всех форм плохого питания (недостаточная масса тела),
- доступ к услугам по питанию для детей до возраст 5 лет, ориентированы на молодежь; подростки и женщины репродуктивного возраста;
- общественные мероприятия по изменению социальных норм и поведения населения;
- совершенствование методов вскармливания детей грудного возраста;
- лечения острой недостаточности питания;
- содействие междисциплинарному сотрудничеству и координации для реализации комплексных программ раннего развития детей;
- улучшение инфраструктуры и услуг по выявлению и раннему вмешательству детей с различными отклонениями в развитии;
- внедрение клинических стандартов ранней диагностики и стандартов качества оказания услуг детям раннего возраста, в том числе детям с различными пороками развития, на всех уровнях оказания услуг;
- разработка и реализация устойчивых образовательных программ и подходов поддержки семьи и сообщества для улучшения навыков родителей в уходе за детьми раннего возраста, раннем образовании и поощрении;
- поддержать реализацию Положения о центрах поддержки семьи и детей в целях предотвращения поступления детей раннего возраста в стационарные учреждения;
- обеспечение стабильности и высокого охвата посредством важных мер по улучшению здоровья матери и ребенка;
- увеличение доли государственного финансирования на закупку вакцин, контрацептивов, лечебного питания и микроэлементов (черный сульфат, фолиевая кислота), шприцев и сейфов для утилизации и постепенного перехода к лекарственной защите в стране в зависимости от реальных возможностей страны;
- сокращение финансовых груз, оказание качественных медицинских услуг в учреждениях здравоохранения всех уровней детям до 5 лет, у которых на попечении все стороны детских заболеваний и недостаточный вес и рост;
- присоединиться к международной исследовательской сети «Здоровое поведение детей школьного возраста», в связи с чем необходима поддержка как минимум двух раундов международных исследований среди других стран-членов Всемирной организации здравоохранения в европейском регионе.

В результате реализации данных мероприятий ожидаются следующие конкретные результаты:

- организовывать и действовать группы повышения качества в учреждениях ПМСП, родильных и детских учреждениях;
- районные/областные менеджеры здравоохранения обучены и обладают навыками постоянного контроля эффективности и поддержки в мониторинге и самоконтроле качества медицинских услуг для женщин и детей;
- снижение анемии среди женщин и детей до 5 лет;
- увеличение распространения исключительно грудного вскармливания;
- снижение материнской и детской смертности;

- реализация механизма изменения поведения и отношения к здоровому питанию в школе;

- снижение уровня подростковой беременности;
- снижение суицидальной смертности среди подростков.

Снижение смертности и заболеваемости.

Подход к улучшению ситуации с инфекционными заболеваниями в первую очередь основан на совершенствовании эффективной системы эпидемиологического надзора, включая сбор данных для эффективного надзора и принятия обоснованных решений. Ему также следует сосредоточить внимание на профилактике и участии населения, интеграции диагностических и терапевтических услуг с общими услугами здравоохранения и методами оказания услуг пациентам.

Это обеспечивает улучшение показателей здоровья при этих состояниях, а также улучшение всей системы здравоохранения и способность быстро реагировать на другие инфекционные заболевания.

Переход от донорского финансирования к борьбе с ВИЧ представляет собой особые проблемы, и рекомендуется постепенно сосредоточить меры внутреннего финансирования на услугах, которые считаются экономически эффективными, целесообразными и желательными, чтобы защитить основные выгоды. Таджикистан – страна с низким уровнем заболеваемости ВИЧ, и эта эпидемия в основном наблюдается среди групп высокого риска – иммигрантов, потребителей инъекционных наркотиков, гомосексуалистов и гомосексуалистов. Однако гетеросексуальные половые контакты способствовали эпидемии вируса иммунодефицита человека как основного пути передачи. По информации ГУ «Республиканский центр профилактики и борьбы с вирусом иммунодефицита человека» в 2019 году в Таджикистане зарегистрировано 1320 новых случаев заражения вирусом иммунодефицита человека. Из общего числа зарегистрированных случаев смерти от вируса иммунодефицита человека по итогам 2019 года умерло 3244 человека, из них от болезни приобретенного иммунодефицита умер 1681 человек, что составляет 51,8 процента.

Среди женщин, живущих с вирусом иммунодефицита человека, 95 процентов обращались за лечением или профилактикой вертикальной передачи. Среди людей, живущих с ВИЧ, 73 процента пациентов, продолжающих антиретровирусную терапию, имеют супрессивную вирусную нагрузку.

В борьбе с эпидемией вируса иммунодефицита человека в стране существуют следующие проблемы:

- препятствие для группы высокого риска поведения и населения в целом в получении услуг, связанных с вирусом иммунодефицита человека;
- проблемы вертикального перехода от матери к ребенку;
- обеспечение безопасности компонентов крови посредством соответствующих тестов и системы контроля качества;
- зависимость программ по борьбе с ВИЧ в связи с переходом на государственное финансирование;
- существует проблема с охватом услугами тестирования на ВИЧ, особенно для группы высокого риска.

В борьбе с эпидемией вируса иммунодефицита человека предусматриваются следующие задачи:

- исключение передачи вируса иммунодефицита человека от матери к ребенку;
- обеспечение полного охвата вируса иммунодефицита человека;
- разработка механизма устойчивого финансирования мероприятий по борьбе с вирусом иммунодефицита человека;
- обеспечение 100% охвата антиретровирусным лечением.

Для достижения поставленных целей и задач выполняются следующие действия:

- исключение передачи вируса иммунодефицита человека от матери к ребенку;

- расширение охвата беременных женщин скринингом на вирус иммунодефицита человека;
- обеспечение адекватной поддержки, медикаментов и расходных материалов для ВИЧ-положительных беременных женщин, являющихся ВИЧ-положительными, для предотвращения заражения ВИЧ во время беременности;
- дальнейшее развитие благоприятной нормативно-правовой среды для устранения существующих барьеров на пути доступа к профилактике, уходу и лечению;
- снижение навешивания ярлыков с помощью адресной социальной деятельности;
- поддержка разработки программ, направленных на иммигрантов и другие поведенческие группы высокого риска;
- расширение набора установленных критериев с целью повышения соблюдения режима лечения.

В результате реализации данных мероприятий ожидаются следующие конкретные результаты:

- скорость распространения вируса иммунодефицита человека должна соответствовать международным обязательствам;
- финансирование услуг и материалов по профилактике и лечению вируса иммунодефицита человека осуществляется периодически за счет средств государственного бюджета;

Чтобы снизить заболеваемость и смертность от туберкулеза, решить растущую проблему лекарственной устойчивости и защитить домохозяйства от затрат, связанных с туберкулезом, необходимо решить следующие проблемы:

- совершенствование системы раннего выявления и коммуникации с пациентами, особенно с особым вниманием к уязвимым группам населения, путем усиления выявления посредством следующих аспектов:
 - связь с инициативой пациента - оказание соответствующей, неотложной и качественной помощи больным;
 - услуги по скринингу, диагностике и лечению больных с подозрением на туберкулез (включая контроль контактов, групп клинического риска и групп высокого риска);
 - регулярный осмотр с вниманием к местам скопления людей;
 - обеспечение стабильного финансирования услуг по борьбе с туберкулезом, особенно в условиях перехода от внешнего финансирования к внутреннему финансированию;
 - обеспечение наличия квалифицированного персонала для идентификации (в том числе экспериментальными методами);

Для достижения поставленных целей и задач выполняются следующие действия:

- совершенствование скрининга на туберкулез, обеспечение возможностей качественной и неотложной диагностики в противотуберкулезных диспансерах, а также в общемедицинских учреждениях за счет расширения доступа к технологии Xpert MTB/RIF;
- постепенное увеличение количества больных, находящихся на амбулаторном лечении (непосредственно наблюдаемое краткосрочное лечение) в городах и районах[2];
- интеграция эпидемиологического контроля за туберкулезом в общую систему контроля общественного здравоохранения;
- повысить осведомленность населения с целью усиления досмотра при наличии предупреждающих знаков.

Ожидается, что реализация программ обеспечит следующие результаты в соответствии с целями, установленными в Стратегии Всемирной организации здравоохранения по ликвидации туберкулеза:

- снижение смертности от туберкулеза;
- ни одна из семей, в которых есть больные туберкулезом, не должна тратить много денег.

Вирусные гепатиты (В и С) вызывают серьезную проблему, которые являются дорогое лечение и отсутствие диагностических возможностей, что ограничивает доступ к диагностике и лечению пациентов.

Основной целью в данном направлении является своевременное выявление и содействие ликвидации вирусных гепатитов и гепатитов, а для достижения этой цели планируются следующие задачи:

- создание эффективной системы эпидемиологического контроля вирусных гепатитов в учреждениях здравоохранения и учреждениях, оказывающих бытовые услуги;
- расширение медицинских услуг;
- сокращение расходов людям, нуждающимся в услугах;

Для достижения поставленных целей и задач выполняются следующие действия:

- внедрение вакцинации гепатита В;
- профилактика употребляющих наркотики путем инъекций;
- расширение диспансеризации и лечения лихорадки у беременных.

В результате реализации данных мероприятий прогнозируются следующие конкретные результаты:

- сократить количество новых случаев заражения на 90% к 2030 году;
- к 2030 году смертность от вирусных гепатитов должна снизиться на 65%;
- исключить передачу вшей от матери к ребенку.

Многие факторы риска не могут быть устранены силами сектора здравоохранения в одиночку, и это еще раз доказывает важность использования междисциплинарного подхода и определения приоритета профилактической медицины.

Низкая выявляемость заболеваний является одной из основных проблем.

Сегодня в Таджикистане зарегистрировано более 10 000 больных онкологическими заболеваниями и более 4 000 пациентов, нуждающихся в паллиативной помощи, направленной на улучшение качества жизни. В настоящее время паллиативная помощь является необходимой частью комплексного лечения онкологических больных на всех стадиях, а в ряде случаев имеет самостоятельное значение.

Для достижения поставленных целей и задач выполняются следующие действия:

- создание эффективной инфраструктуры диагностики и лечения неинфекционных заболеваний;
- внедрение современных методов диагностики и лечения;
- изучение возможности равного финансирования для покрытия затрат на диагностику и лечение больных хроническими заболеваниями, в том числе обеспечение доступа к современным методам лечения;
- упрощение порядка оформления инвалидности для группы лиц с необратимыми состояниями (отсутствие конечностей, конечностей и т.п.);
- разработка адресных программ для отдельных групп инвалидов: ДЦП, аутизм, хромосомные заболевания, сахарный диабет;
- интеграция реабилитационных услуг на первом, втором и третьем уровнях здравоохранения;
- обеспечение наличия специализированных реабилитационных отделений в многопрофильных больницах для пациентов с трудными/особыми потребностями;
- выделение достаточного объема ресурсов для финансирования реабилитационных услуг;
- сотрудничество с партнерами по оценке состояния инвалидности, выявления факторов в этой сфере, определения более эффективных методов государственной поддержки и усиление политических мер, восстановление систем и услуг в рамках общего охвата услугами здравоохранения;
- содействие привлечению частного сектора к открытию реабилитационных центров и реабилитационных услуг;

- включение реабилитационных услуг в программу медицинского страхования;
- разработка единой системы выявления и классификации инвалидности по Международной классификации функций и внедрение новаций в Руководство по выявлению инвалидности;
- создание социальной инфраструктуры для людей с ограниченными возможностями;
- развитие дружественных услуг для людей с ограниченными возможностями путем устранения барьеров к доступу;
- усиление и расширение услуг по реабилитации, адаптации, помощи и поддержке лиц с ограниченными возможностями;
- развитие единой базы данных пользователей на основе Национального перечня социальной защиты, как инструмента электронного учета лиц с ограниченными возможностями;
- ускорение сбора актуальных, надежных данных;
- создание условий для социализации уязвимых групп населения в общество посредством реабилитации на уровне сообщества.

Одним из приоритетов государственной фармацевтической политики республики является развитие отечественного производства. За последние 6-7 лет с привлечением местных и иностранных инвесторов создано 10 крупных компаний в сфере фармацевтического производства с использованием более 200 миллионов сомони на строительство объектов и оснащение их производственным оборудованием.

Также в целях развития местного производства внесены изменения в Налоговый и Таможенный кодексы Республики Таджикистан. Поэтому целесообразно рассмотреть вопрос об освобождении от НДС и таможенной пошлины оборудования, субстанций и вспомогательных веществ, используемых при производстве лекарственных средств и медицинских товаров, при ввозе в страну.

Правительство усиливает контроль по управлению и реализации программ иммунизации, совершенствованию инфраструктуры и процедур закупки, хранения и доставки вакцин, а также услуг ПМСП, уделяя внимание качеству и безопасности иммунизации. Охват вакцинацией достиг 95%. Ротавирусная вакцина и инактивированная полиомиелитная вакцина были включены в график плановой вакцинации. При увеличении государственных расходов на иммунизацию с менее чем 20% в 2015 году до 29,4% в 2019 году увеличение доли государственного финансирования и повышение эффективности программ в рамках реформы.

Меры, которые необходимо принять в различных областях, включая здоровье человека, ветеринарное здоровье и окружающую среду.

Проблемы:

- растущее бремя неинфекционных заболеваний, например, связанных с неправильным питанием и образом жизни, требует большего внимания к пропаганде здорового образа жизни;
- недостаточное выделение ресурсов для обеспечения финансовой устойчивости Национальной программы вакцинации;
- необходимость дальнейшего совершенствования управления программой, расширения масштабов вакцинации и ликвидации вспышек вакциноуправляемых заболеваний;

Для достижения этой цели необходимо предусмотреть следующие задачи и мероприятия:

- совершенствование и сбор информации о состоянии здоровья и здоровье нации посредством совершенствования системы мониторинга здоровья;
- обеспечение стабильности и эффективности Национальной программы иммунопрофилактики;
- внедрение относительно эффективных механизмов обеспечения безопасности и приемлемости системы питьевого водоснабжения и водоотведения (санитарии);
- осведомленность и предупреждение развития устойчивости к противомикробным препаратам;

- реализации направления «Сотрудничество с обществом в вопросах здравоохранения»;
 - совершенствование и сбор информации о здоровье и состоянии здоровья населения путем совершенствования системы контроля за оказанием медицинской помощи;
 - уделяя особое внимание демографической информации, пересмотру и совершенствованию нормативных правовых актов по совершенствованию медицинской информации;
 - формирование активной системы эпидемиологического контроля;
 - обеспечение стабильности и эффективности Национальной программы вакцинации;
 - обеспечение стабильности финансирования программ иммунизации в рамках государственного бюджета сферы здравоохранения, в том числе с учетом прививок;
 - обеспечение качественных цепочек поставок и эффективного управления вакцинами для обеспечения охвата вакцинацией;
 - сбор и мониторинг данных, в том числе в системе эпидемиологического контроля за вакциноуправляемыми заболеваниями для их дальнейшего использования;
 - достижение высокого охвата вакцинацией на республиканском уровне и во всех регионах, в том числе среди относительно уязвимых групп населения;
 - разработка санитарно-эпидемиологических норм водоснабжения;
 - интеграция требований и показателей воды, санитарии и гигиены в национальную систему аккредитации медицинских учреждений[5, С. 55];
 - создание эффективных механизмов усиления стандартов и правил;
 - обеспечение достаточного финансирования водоснабжения, санитарии и гигиены учреждений здравоохранения;
 - внедрение эффективных механизмов обеспечения безопасности и приемлемости системы питьевой воды и канализации:
 - организация эффективной системы государственного контроля качества питьевой воды путем усиления потенциала и внедрения отношений, основанных на оценке рисков в экспериментальной деятельности;
 - разработка национальных руководств по реализации планов обеспечения безопасности воды;
 - внедрение процедур оценки рисков и управления факторами риска на всех этапах санитарного обслуживания и разработка нормативных документов, дорожных карт и инструкций по реализации планов санитарной безопасности;
 - укреплять партнерство и сотрудничество с секторами питьевого водоснабжения и санитарии и способствовать координации других заинтересованных сторон (включая поставщиков услуг) для реализации планов водной безопасности и планов санитарии;
 - предупреждение развития резистентности к противомикробным препаратам;
 - обеспечение реализации необходимых тестовых мероприятий для остановки развития устойчивости к противомикробным препаратам;
 - усиление контроля за потреблением противомикробных веществ;
 - обеспечение координации и реагирования на проблемы здравоохранения на границе, особенно связанные с вопросами, касающимися мигрантов и их семей;
 - развитие партнерства с обозначенными странами для улучшения доступа иммигрантов из Таджикистана к профилактическим и медицинским услугам;
 - по широко распространенным инфекционным заболеваниям, разработке программ скрининга и реабилитации возвращающихся мигрантов и членов их семей с использованием правозащитного подхода;
- Ожидаемые результаты для здоровья:
- обеспечение стабильности и эффективности программ вакцинации;
 - медицинские учреждения имеют доступ к адекватной инфраструктуре;

Защита населения от чрезвычайных ситуаций и оказание внимания является основной обязанностью общественного здравоохранения и обязанностью органов общественного здравоохранения.

Чрезвычайные ситуации возникают по разным причинам, включая инфекционных заболеваний, стихийные бедствия, вызванные изменением климата, и техногенные катастрофы, включая химическое и радиационное загрязнение.

Цель - повышение готовности к чрезвычайным ситуациям в стране, что будет достигнуто посредством следующих задач:

- создание единой эффективной системы санитарно-эпидемиологического контроля;
- совершенствование методов борьбы с инфекциями;
- повышение национального потенциала в направлении ранней диагностики, внимания, в том числе неотложного внимания, включая увеличение мощности тест-центров;
- усилить мониторинг и контроль поведенческих рисков, связанных с безопасностью пищевых продуктов и факторами окружающей среды, включая показатели социального здоровья;
- расширение междисциплинарного сотрудничества и внедрение международных медико-санитарных правил;
- развитие сотрудничества между сторонами, в том числе законодателями и природоохранными учреждениями, поставщиками услуг водоснабжения и водоотведения.

Для достижения целей и задач запланированы следующие мероприятия:

- создание единой эффективной системы санитарно-эпидемиологического контроля;
- организация информационной системы сбора, обработки, хранения и обмена данными между подведомственными структурами;
- организация эффективной системы государственного контроля качества питьевой воды на основе внедрения процедур оценки рисков;
- совершенствование методов инфекционного контроля;
- совершенствование системы эпидемиологического контроля вакциноконтролируемых инфекций, а также постлечебных проявлений после вакцинации;
- совершенствование подготовки, ликвидации вызванных природными катастрофами;
- интеграция функции санитарно-эпидемиологического надзора за чрезвычайными ситуациями в международную систему защитных мер (с возможностью передвижных лабораторий) и совместная подготовка мобильной противоэпидемической инфраструктуры;
- разработка новых стандартов тестирования и расширение возможностей использования этих стандартов в химических, бактериологических и других лабораториях;
- внедрение настоящих стандартов для лабораторий всех уровней биологической безопасности;
- внедрение новых инновационных диагностических технологий;
- расширение междисциплинарного сотрудничества и внедрение международных медико-санитарных правил;
- расширение междисциплинарного сотрудничества для активного мониторинга вопросов здоровья человека, окружающей среды, безопасности воды и пищевых продуктов.

Финансирование осуществляется в рамках ежегодных средств государственного бюджета, предусмотренных на здравоохранение и социальную защиту населения, и других источников, не запрещенных законодательством.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бименде Ж. Ежедневные новости семьдесят шестой сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения – 26 мая 2023 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.who.int/ru/news/item/26-05-2023-seventy-sixth-world-health-assembly---daily-update-26-may-2023>

2. Всемирная организация здравоохранения. Первичная медико-санитарная помощь [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.who.int/ru/news-room/factsheets/detail/primary-health-care> 15 нояб. 2023 г.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Душанбе, 2016 г. - 104 С.
4. Нематова П. М. Совершенствование механизма информационного обеспечения системы управления здравоохранением Таджикистана: Диссертация на соискание ученой степени канд. экон. наук/ П. М. Нематова. - Душанбе, 2023. -180 с.
5. Стеценко С.Г., Гончаров Н.Г., Стеценко В.Ю., Пицита А.Н. Медицинское право. Учебник для юридических и медицинских ВУЗов (издание второе дополненное и переработанное) (ответственный редактор д.м.н., д.ю.н. А.Н. Пицита). - "РМАПО". 2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://base.garant.ru/57863640/>
6. Цели устойчивого развития, связанные со здоровьем в Таджикистане: реализация политики и мер по обеспечению здоровья и благополучия. Отчет о ходе выполнения 2020 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.who.int/andorra/publications/m/item/health-related-sdg-targets-in-tajikistan--implementation-of-policies-and-measures-for-health-and-well-being.-progress-report-2020-\(2020\)](https://www.who.int/andorra/publications/m/item/health-related-sdg-targets-in-tajikistan--implementation-of-policies-and-measures-for-health-and-well-being.-progress-report-2020-(2020)) 07 Мая2021
7. Health-related SDG targets in Tajikistan: implementation of policies and measures to achieve the SDG health-related targets. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2020. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://cdn.who.int/media/docs/librariesprovider2/default-document-library/health-related-sdg-targets-in-tajikistan-eng.pdf?sfvrsn=58de0867_4&download=true

УДК 33Тадж+331+339(575.3)

Шоназарзода Н. Ш., Гафарзода М.Т.

**МОЛИЯИ ДАСТГИРИИ ИҚТИМОИИ АҲОЛӢ ҲАМЧУН АСОСИ НИЗОМИ
МУНОСИБАТҲОИ АЗНАВТАҚСИМКУНИИ ПУЛӢ ДАР ШАРОИТИ НАВСОЗИИ
НИЗОМИ ҲИФЗИ ИҚТИМОИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар ин мақола даромадҳои пулии аҳоли, ки дар натиҷаи азнавтақсимкунии пулӣ асосан дар доираи буҷети давлатӣ ба вучуд меояд, баррасӣ карда мешавад. Аниқ аст, ки сиёсати иқтимоии давлати муосир бояд тамоюли возеҳи бозорӣ дошта, тамоми гуруҳҳои аҳолиро бо даромад (аз қумла пардохтҳои иқтимоӣ) дар чунин сатҳ таъмин намояд, ки ба ҳар як шахс имкони шароити муносиби зиндагӣ ва талаботи пардохтазир (қобили харидорӣ) ба мол ва хизматрасониҳои баланд, пешрафтаи стандартҳои истеъмоли дошта бошад. Натиҷаҳои омӯзиши мафҳумҳои иқтисодӣ нишон доданд, ки «иқтисоди истеъмоли» нисбат ба мафҳуми «иқтисоди истеҳсолӣ» аҳамияти нисбатан камтари иқтисодӣ дорад, вале бешубҳа, метавонад захираи тавоно барои зиёд кардани талаботи пардохтазир дар иқтисодиёт, маҳз аз ҳисоби харочоти буҷети давлатӣ бошад. Дар ин асос муаллифи мақола мафҳуми «иқтисоди истеъмоли»-ро дастгирӣ менамояд. Дар натиҷаи омӯзиши мавқеи иқтисочиён ва бо назардошти иловаҳои муаллиф муқаррароти асосии модели назариявии «иқтисоди истеъмоли» тартиб дода шуд. Инчунин чор самти инкишофи низоми таъминоти молиявии ҳифзи иқтимоии аҳоли низ муайян карда шудааст: суғуртаи иқтимоӣ дар асоси принсипи ҳамфикрӣ; таъминоти иқтимоӣ, ки пардохти қўмақпулиҳои умумӣ ё маблағгузориҳои хизматрасониро аз ҳисоби даромадҳои давлатӣ дар бар мегирад; қўмаки иқтимоӣ дар шакли имтиёзҳо ё хизматрасониҳои моддӣ, ки бо санҷиши воситаҳои шахсӣ аз ҳисоби даромадҳои давлатӣ расонида мешавад; дастгирии давлатии суғуртаи соҳибкорӣ ва шахсии хавфҳои

ичтимой. Асоснок карда шудааст, ки дастгирии ичтимоии аҳоли категорияи молиявӣ мебошад. Муаллиф чунин мешуморад, ки дастгирии ичтимой метавонад ва бояд ҳамчун категорияи молиявӣ тадқиқ карда шавад, зеро омилҳои, ки рушди тамоми низоми дастгирии ичтимой ба он вобастаанд, дар соҳаи тақсимот қарор доранд ва асоси иқтисодии ҳуди сиёсати ичтимой тақсимои пулӣ ва азнавтақсимкунии даромад, дар асоси принсипи яқдилӣ мебошад. Давлати ичтимой дар шароити иқтисоди бозорӣ имкон дорад, маъюбонро таъмин ва камбизоатонро, танҳо аз ҳисоби маҳсулоти умумии миллӣ, ки ба ғайри онҳо аз нав тақсим карда шудааст, дастгирӣ наояд.

Калидвожаҳо: сиёсати молиявӣ; сиёсати ичтимой; бучети давлатӣ; навзодӣ; низоми ҳифзи ичтимой; дастгирии ичтимоии давлатӣ; шаҳрвандони осебпазир.

Шоназарзода Н. Ш., Гафарзода М.Т.

ФИНАНСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ОСНОВА СИСТЕМЫ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются денежные доходы населения, которые создаются в результате денежного перераспределения преимущественно в рамках государственного бюджета. Очевидно, что социальная политика современного государства должна иметь четкую рыночную направленность и обеспечивать все группы населения доходами (в том числе социальными выплатами) на таком уровне, чтобы каждый человек имел возможность получения достойных условий жизни и платёжеспособных (покупных доходов.) спрос на товары и наличие высоких услуг, передовые потребительские стандарты. Результаты исследования экономических концепций показали, что «экономика потребления» имеет относительно меньшее экономическое значение, чем понятие «экономика производства», но она, несомненно, может быть мощным ресурсом увеличения спроса на ликвидные товары в экономике именно за счет расходов государственного бюджета. На этом основании автор статьи поддерживает концепцию «экономики потребления». В результате изучения позиций экономистов и с учетом дополнений автора сформулированы основные положения теоретической модели «экономики потребления». Также определены четыре направления развития системы финансового обеспечения социальной защиты населения: социальное страхование, основанное на принципе солидарности; социальное обеспечение, которое включает выплату универсальных пособий или финансирование услуг из государственных доходов; социальная помощь в виде пособий или материальных услуг, оказываемых за счет средств населения за счет доходов государства; государственная поддержка страхования бизнеса и личных социальных рисков. Обосновано, что социальная поддержка населения является финансовой категорией. Автор считает, что социальную поддержку можно и нужно изучать как финансовую категорию, поскольку факторы, от которых зависит развитие всей системы социальной поддержки, находятся в сфере распределения, а экономической основой самой социальной политики является денежное распределение и перераспределение доходов, основанное на принципе солидарности. Социальное государство в условиях рыночной экономики способно обеспечить инвалидов и поддержать бедных только за счет валового национального продукта, который перераспределяется в их пользу.

Ключевые слова: финансовая политика; социальная политика; бюджет государства; модернизация; система социальной защиты; государственная социальная поддержка; уязвимые граждане.

Shonazarzoda N. Sh., Gafarzoda M.T.

**FINANCE OF SOCIAL SUPPORT OF THE POPULATION AS A SYSTEM OF
MONETARY REDISTRIBUTION RELATIONS IN THE CONDITIONS OF
MODERNIZATION OF THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

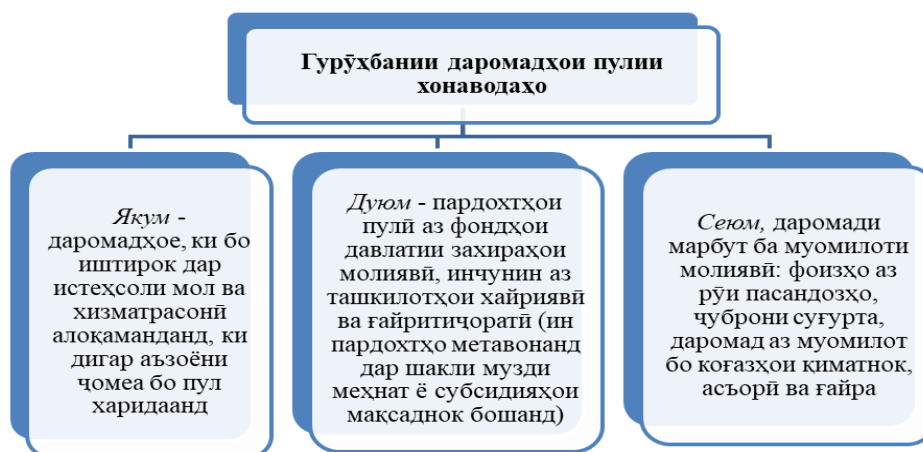
This article examines the monetary income of the population, which is created as a result of monetary redistribution mainly within the state budget. It is clear that the social policy of a modern state must have a clear market orientation and provide all groups of the population with income (including social payments) at such a level that every person has the opportunity to obtain decent living conditions and solvent (purchase income.) demand for goods and availability high services, advanced consumer standards. The results of a study of economic concepts showed that the “consumption economy” has relatively less economic significance than the concept of “production economy”, but it can undoubtedly be a powerful resource for increasing the demand for liquid goods in the economy precisely through state budget expenditures. On this basis, the author of the article supports the concept of “consumption economy”. As a result of studying the positions of economists and taking into account the author’s additions, the main provisions of the theoretical model of “consumer economics” were formulated. Four directions for the development of the financial security system for social protection of the population have also been identified: social insurance based on the principle of solidarity; social security, which includes the payment of universal benefits or the financing of services from government revenues; social assistance in the form of benefits or material services provided at the expense of the population at the expense of state revenues; state support for insurance of business and personal social risks. It is substantiated that social support of the population is a financial category. The author believes that social support can and should be studied as a financial category, since the factors on which the development of the entire social support system depends are in the sphere of distribution, and the economic basis of social policy itself is monetary distribution and income redistribution based on the principle of solidarity. A social state in a market economy is able to provide for the disabled and support the poor only through the gross national product, which is redistributed in their favor.

Key words: financial policy; social politics; state budget; modernization; social protection system; state social support; vulnerable citizens.

Дар шароити навсозии низоми ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҷагиҳои хонаводаҳо пайваста дар муносибатҳои молиявӣ ширкат менамоянд. Хоҷагиҳои хонаводаҳо ҳамчун харидори асосии истеҳсолкунандагони молу хизматҳои корхонаву ташкилотҳо баромад мекунанд. Хоҷагиҳои хонаводаҳо дар натиҷаи муносибатҳои муомилот чунин даромадҳои пулӣ ба даст меоранд [9, С. 458], расми 1.

Дар ин мақола муаллиф гуруҳи дуҷуми даромадҳои пулии аҳолиро дида мебарояд. Чунин даромадҳо дар натиҷаи чараёни аз нав тақсимкунии пулӣ асосан дар доираи бучети давлатӣ ба вучуд меоянд.

Даромади умумии ҳар як шахс дар натиҷаи азнавтасимкунии ММД ташаккул меёбад. Баланд шудани меъёрҳои андоз боиси кам шудани даромад ва имконият барои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ мегардад [1, с. 20].



Расми - 1 Гуруҳбани даромадҳои пулии хонаводаҳо
(аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Дар ин асос муаллиф мафҳуми «иктисоди истеъмолий»-ро дастгирӣ мекунад. Муаллиф дар он ақида аст, ки модели назариявии «иктисоди истеъмолий»-ро аз муқаррароти зерин ташаккул додан зарур аст:

1. Даҳ соли охир озмоишҳои ҳавасманд намудани истеҳсолот-пешниҳодот бо маблағгузори калон - бо паст будани талаботи дохилӣ ё қобилияти харидории аҳоли ва корхонаҳо, имконнопазирии истеъмолии онҳо маҳдуд гардидааст. Объекти сиёсати молиявиро дигар қардан зарур аст: бо роҳи истеҳсолотро ба истеъмолот гузарондан. Бо ин роҳ талаботи харидорон, яъне миқдори пулии харидоронро зиёд карда, шароит барои зиёд шудани истеъмолот ба молу хизматрасонӣ, ҳимин тавр, барои рушди босубот ва бардавоми иқтисодӣ ташкил карда мешавад. Пайванди асосии сиёсати рушди иқтисодӣ, бо назардошти он, ки майли бештари аҳоли ба истеъмолот, на ба пасандоз, натиҷаи талабот истеъмолот хоҳад буд. Бо роҳи зиёд кардани даромадҳои аҳоли, маблағгузорӣ ба сарвати асосӣ – инсон – ин ҳамавақт самаранок буд ва менамояд. Давлат ташаббусро ба дасти худ гирифта даромадҳои пулии бахши давлатиро зиёд кунад, ин боиси зиёд шудани даромадҳои пулии кормандони бахши хусусӣ мегардад. Афзоиши даромадҳои пулии аҳоли боиси афзоиши бучетӣ давлатӣ аз ҳисоби андоз аз даромади аҳоли ва ғайраҳо мегардад.

2. Танҳо дар асоси дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими нархҳои монополий, талаботи истеъмолии афзоианда ва афзоиши нархҳои, ки дар натиҷаи он ба вучуд меоянд, бояд ба болоравии пешниҳодоти молу хизматрасонӣ ва коҳиши нарх, яъне ба рушди устувори иқтисодӣ оварда расонад. Нархҳои танзимшаванда бояд аз рӯи нишондиҳандаҳои таваррум дар ҷумҳурӣ мутаносиб бошад. Ҳолати номутаносибӣ бояд роҳ дода нашавад. Соҳаи хоси сиёсати иҷтимоии давлат бояд танзими давлатии наҳр бошад. Зеро дар Тоҷикистон нархи бисёр молҳои истеъмолии аҳоли нисбат ба давлатҳои рушдкарда якхела ё баландтар аст. Ҳолон, ки Марупова Н.Ш дар асоси таҳлили вазъи иҷтимоию иқтисодии аҳоли муайян кардааст, "... ки ММД ба ҳар сари аҳоли бо доллар кам шудааст. Дар мамлакат назар ба дигар мамлакатҳо дараҷаи даромади аҳоли паст мешавад. Маълум шуд, ки Тоҷикистон давлати камдаромад аст.[10. С.104с] Ҳисоби миёнаи музди меҳнати корманд соли 2015 ба 142,6 доллари ИМА ва соли 2021 ба 136,3 доллари ИМА баробар шуд.

3. Устувори пули миллӣ, табилии пули миллӣ дар хорича имкон медиҳад, ки ҳаҷми асъори хоричӣ ба ҳадди ақал кам карда шавад. Қурби баланди табилии пули миллӣ ба коҳиш ёфтани пасандозҳо бо доллари ИМА мегардад. Пули миллии ҷалбшуда ба воситаи низомии қарзӣ ба гардиши пулии хоҷагидорӣ мубаддал мегардад. Инчунин роҳи самараноки дигар ин деноминатсияи пули миллӣ ба 10 баробар мебошад.

4. Дастгирии соҳибкорӣ сифати рақобатро таъмин менамояд. Соҳибкоронро ба тартиби мурочиат бақайдгирифтани, квотаҳо давлатӣ, ва қарзҳои давлатӣ ҷудо қардан зарур аст.

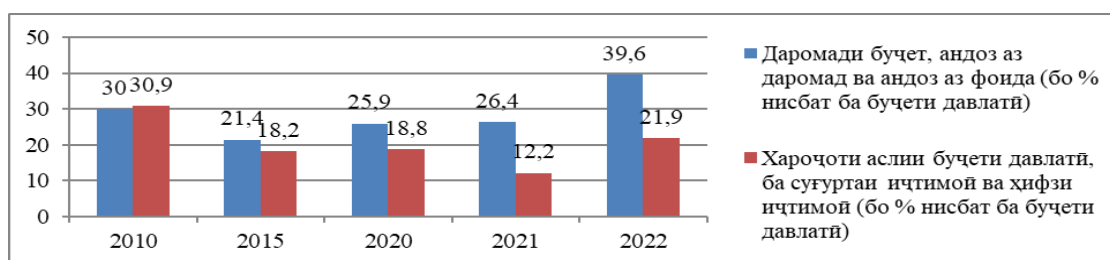
5. Ҳавасмандгардонии сиёсати давлатии манзилӣ ба афзоиши хариди манзил ва дигар амволи ғайриманкул мусоидат мекунад, ки ин роҳи самаранок табдил додани даромади шахсӣ аз пасандозҳо ба истеъмоли ва чамъкунӣ мебошад, инчунин талаботро ба маҳсулоти саноати сохтмон, молҳои гуногуни рӯзгор, ва табиист, ки ба афзоиши даромади корхонаҳо ва андозҳо мусоидат мекунад.

Сохтори истифодаи ММД, инчунин баъзе нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва макроиқтисодӣ аз рӯи омили давлатӣ дар ҷадвали – 1, пуёи - 1 ва пуёи - 2 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали - 1 Сохтори истифодаи ММД, хароҷоти маҷмӯии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 (бо млн.сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 ба 2017 бо %
Хароҷоти истеъмолати ниҳоӣ, аз ҷумла:	59167,4	62273,4	69139,0	74861,6	92235,3	155,88
хоҷагиҳои хонаводаҳо	51499,4	53938,7	59925,0	64584,0	80377,1	156,07
муассисаҳои давлатӣ	7336,8	7973,6	8824,3	9712,3	11001,4	149,94
ташкilotҳои ғайри тижоратӣ	331,2	361,1	389,7	565,3	856,8	2,586
Ҷамъи андӯхт	19284,9	26479,1	27995,9	28105,0	35249,2	182,74
Содироти ҳолиси мол ва хизматрасонӣ(+;-)	-	-	-	-	-	153,80
Истифодаи даромадҳои пулии аҳоли, аз ҷумла:	15418,5	19253,6	20635,9	17715,6	23714,6	2,396
-барои хариди мол ва хизматрасонӣ	38430,6	42346,4	48857,2	72555,	91885,0	2,676
-пардохтҳои ҳатмӣ ва андозҳои дигар	32205,4	35765,1	41880,7	7710,5	86050,0	2,676
-афзоиши пасандозҳо ва қоғазҳои қиматнок	1996,2	2224,9	2579,4	...	468,1	-76,5
	6386,8	...	132,8	...	5366,9	84,03

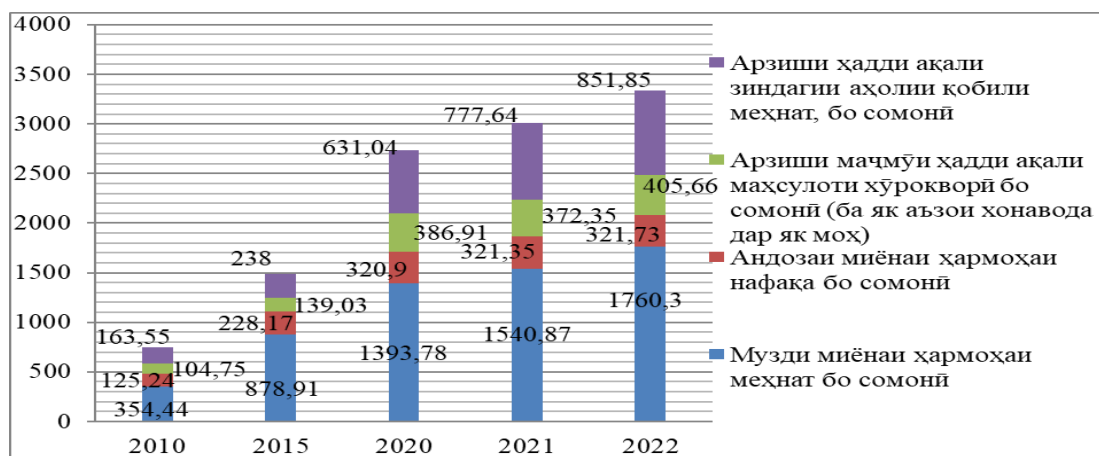
Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - саҳ. 119, 137 ва 217.



Пуёи – 1 Сохтори истифодаи даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо млн.сомонӣ)

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023 сохта шудааст.

Пуёй – 2 Сохтори истифодаи арзиши зиндагии аҳоли дар
 Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо сомони)



Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023 сохта шудааст.

6. Қишри миёнаи аҳоли, ки на танҳо аз соҳибкорон, балки аз коргарон ва хизматчиёни баландхисос иборат аст, - *истеъмолкунандагони* асосии бозори дохилӣ, тақягоҳи иқтисодӣ ва сиёсии давлати устувор буда, 60–80% аҳолии кишварҳои пешрафтаи хоричиро фаро мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши давлат дар баланд бардоштани даромади аҳоли, ба дараҷаи қишри миёна бояд хеле баланд бошад, зеро дар шароити мавҷуд набудани иттифокҳои касабаи пурқуввате, ки қисми вазифаи иҷтимоии давлатро ба зиммаи худ гирифта метавонанд.

7. Сабади истеъмоли бояд сатҳи миёнаи истеъмоли як шахси мутараққии дорои даромади миёнаи молиявиро (бе айшу беҳашамат, вале бо шаъну шараф зиндагӣ мекунад) инъикос намояд. Сабади истеъмолии аз ҷиҳати иқтисодӣ, тиббӣ ва иҷтимоӣ асоснокшуда меъёри музди миёнаи меҳнат дар кишвар ва *унсури стратегияи сиёсати иҷтимоии давлатӣ* мегардад. Ҳадди ақали музди меҳнат – асоси ҳисобкунии маоши кормандони бахши бучетӣ, нафақа ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ – то соли 2030 бояд ба арзиши бозории сабади истеъмолии аз ҷиҳати илмӣ асосёфта афзоиш ёбад. [10, с.93].

Иқтисоддонон дуруст қайд карданд, ки дар баробари тараққиёти ҷамъият нақши иҷтимоӣ-иқтисодии бучети давлатӣ низ хеле тағйир меёбад. Дар шароити иқтисодии нақшавӣ-директивӣ бучети давлатӣ ягона манбаи *таъминоти молиявии* тамоми тарафҳои ҳаёти ҷамъиятӣ буд. Иқтисоди бозорӣ муносибати байни фондҳои пулӣ пеш аз ҳама бучети давлатӣ ва ғайримарказонидашударо ба фоидаи охири тағйир дод. Маблағҳои бучетӣ бештар ба ҳалли мушкилотҳои умумихалқӣ, миллӣ — азнавсозии сохторӣ, рушди илмӣ-техникӣ, нигоҳ доштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ равона карда мешаванд. *Самти иҷтимоии бучет* пурзӯр шуда, ба татбиқи барномаҳои таъмини ҳифзи аҳоли аз хатарҳои бозорӣ, таваррум ва зухуроти бӯҳронӣ равона карда мешавад [3, с.185].

Дар баробари инкишофи ҷамъият нақши иҷтимоӣ-иқтисодии бучет низ хеле тағйир меёбад. Дар иқтисодии нақшавӣ бучети давлатӣ ягона манбаи таъминоти молиявии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ буд. Иқтисодии бозорӣ муносибати байни фондҳои пулии марказонидашуда (пеш аз ҳама бучетӣ) ва ғайримарказонидашударо ба фоидаи охири тағйир дод. Маблағҳои бучетӣ бештар ба ҳалли проблемаҳои глобалӣ, миллӣ - азнавсозии сохторӣ, рушди илму техника, нигоҳ доштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ равона карда мешаванд. Самти иҷтимоии бучет, тамаркузи он ба татбиқи барномаҳои таъмини ҳифзи аҳоли аз хатарҳои бозорӣ, таваррум ва зухуроти бӯҳронӣ тақвият дода мешавад.

Давлат дар шароити иқтисоди бозории муосир, бояд маблағро барои ҳавасмандкунии хоҷагидорӣ ва пешрафти чараёни иҷтимоӣ харч кунад.

Муҳимтарин шарт барои ин - дар шароити ҳозираи иқтисодӣ дарёфт намудани муносибати дурусти *усулҳои танзими бозор ва давлат* мебошад. Давлати соҳибхитёр, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ҷуброни талафоти даромади миёнаи шахрвандони худро дар дараҷае кафолат медиҳад, ки зиндагии шоистаро аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ, сарфи назар аз саҳми шахсии шахс дар ташаккули онҳо таъмин намояд.

Олими рус С.И. Лушин як самти фаъолияти давлатиро дуруст муайян кардааст, ки дар он рақибон қариб вучуд надоранд - трансфертҳои иҷтимоӣ – тоза муносибатҳои аз нав тақсимкунӣ, вақте ки маблағҳои пулӣ қомилан ройгон дода мешаванд. Трансфертҳои иҷтимоӣ ягон ҷуброни пули сарфшударо дар назар намегирад, захираҳои ҷудошуда сарф карда мешаванд, ба ивази онҳо чизе дода намешавад (нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ). Харочотҳои иҷтимоӣ яке аз *унсурҳои муҳимтарини* сутуни молияи давлатӣ мебошанд [11, с. 134].

Мафҳуми *таъминоти иҷтимоӣ* дар ибтидо аз таърифи маҳдудтари суғуртаи иҷтимоӣ, ки дар ибтидои асри 20 ба вучуд омадааст, пайдо шуд, ки дар он ҳуқуқ ба имтиёзҳо бо шароити мушаххаси шуғл ва пардохти саҳмҳо аз ҷониби суғурташуда алоқамандии зич дошт, ки дар натиҷа доираи маҳдуди фарогирӣ ва имтиёзҳо он қадар бузург набуд. Солҳои 1950—1960 дар асоси рушди устувори иқтисодӣ ин равиш аллакай ба мафҳуми *ҳифзи иҷтимоии аҳоли* табдил ёфт. Низомии ҳифзи иҷтимоӣ, ки дар давлатҳои саноатӣ ташаккул ёфтааст, имконияти бартараф намудани номутавозунии низомии бозорро, ки бо тақсимои нобаробар ва ноодилонаи даромад алоқаманданд буд, дод. Дар натиҷаи сиёсати махсуси молиявии давлатӣ дар қалби мардум ҳисси амният, яъне ҳифз ва эътимод ба фардо бедор шуд [15, 7.- 9].

Сиёсати молиявии давлат ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ оид ба таъмини афзоиши мутаносиби захираҳои молиявӣ дар тамоми қисмҳои низомии молиявии кишвар фаҳмида мешавад. Мақсади сиёсати молиявӣ - ташаккул додани захираҳои молиявист, ки дар натиҷаи фаъолияти иқтисодӣ ва молиявӣ дар раванди фароҳамоварӣ ва тақсимои ММД барои беҳбудии сифати зиндагӣ мебошад. Қисми муҳими сиёсати молиявӣ механизми молиявӣ аст, ки дар ин асос муаллиф моҳияти мафҳуми “механизми молиявӣ”-ро ки аз ҷониби Ф. Н. Икромов пешниҳод шудааст, дастгирӣ менамояд. Аз назари муаллифи номбурда ва бо назардошти иловаҳо *механизми молиявӣ* чунин шарҳ дода шудааст: “... ин маҷмӯи намудҳо, шакли ташкили муносибатҳои молиявӣ дар ҷамъият, тартиби ҷамъоварӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии воситаҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда, усулҳои банақшагии молия ва муайянкунии миқдор ва қонунгузории онҳо мебошад” [5, с. 14].

Дар шароити муосир, ташкили низомии ҳифзи иҷтимоии аҳоли унсури зарурии фаъолияти ҳар як давлати пешрафтаи ҳақон мебошад.

Низомии ҳифзи иҷтимоии аҳоли метавонад таъминоти иҷтимоиро дар бар гирад, ки онро давлат на дар асоси принципҳои суғурта, балки дар асоси тақсимои ва эҳтиёт амалӣ мекунад. Мисол ёрдампулӣ ба оилаҳои серфарзанд, кӯмакпулӣ барои бекорӣ ва амсоли инҳост. Инчунин, дуввум суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси қонун амалӣ карда мешавад. Сеюм суғуртаи тичоратӣ, шахсӣ мебошад, ки ба принципҳои суғурта асос ёфтааст.

Дар мамлақати пешрафта, зинаи асосии низомии ҳифзи иҷтимоии шахрвандон суғуртаи иҷтимоӣ мебошад. Суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ як қатор хусусиятҳо дорад. Пеш аз ҳама, хусусияти он қонуни оммавӣ мебошад, яъне ҳаҷми ӯҳдадорихо ва дигар шартҳои суғурта дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст ва онҳоро бо назардошти хусусиятҳои инфиродии таваккал тағир додан мумкин нест.

Хусусияти дуҷуми суғуртаи иҷтимоӣ умумӣ мебошад, яъне суғуртаи ҳатмӣ одатан маҳдудиятҳои инфиродии дастрасӣ ба фарогирии суғуртаро дар назар надорад. Ҳар як шахсе, ки ба меъёрҳои возеҳи дастрасӣ ҷавобгӯ аст, ба таври худкор ӯҳдадорӣ дахлдор мегирад.

Хусусияти дигари муҳими суғуртаи иҷтимоӣ адолати иҷтимоӣ мебошад: суғуртаи иҷтимоӣ на ҳама зарари инфиродӣ ва иҷтимоиро таъмин мекунад, балки танҳо он зарареро, ки таъминоти иҷтимоӣ эътироф мекунад.

Албатта, дастгирии давлатӣ хусусияти муҳими суғуртаи иҷтимоӣ мебошад. Бо назардошти аҳамияти баланди иҷтимоӣ, давлат метавонад, масалан, имтиёзҳои андозро фароҳам орад.

Саломатӣ ва ҳаёти инсон арзиши инфиродӣ ва иҷтимоӣ доранд, дар ин робита давлат ва дигар муассисаҳои ҷамъиятӣ як қисми масъулиятро барои пӯшонидани чунин хатарҳо ба зимма мегиранд.

Суғуртаи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист ва дар қонун муайян шудааст [10]. Хавфи суғуртаи иҷтимоӣ ин ҳодисаи тахминист, ки ҳангоми руҳ додани он суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ анҷом дода мешавад. Илова бар суғуртаи иҷтимоӣ, шакли дигари ҳифзи иҷтимоӣ низ вучуд дорад - кӯмаки иҷтимоӣ, ки ба принсипҳои дигари ташкил ва соҳаи фаъолият асос ёфтааст.

Агар амалияи суғурта ба заминаи мустаҳкамаи оморӣ асос ёбад, баҳисобгирӣ ва таҳлили намудҳои муайяни таваккал вазифаи муҳимтарини пешгирӣ, паст кардани сатҳ ва пеш аз ҳама, ба аҳолии фаёл ва шуғлдор дахл дорад.

Суғуртаи хусусӣ, ки он низ метавонад вазифаҳои муҳофизат аз хавфҳои иҷтимоиро иҷро кунад.

Намудҳои асосии суғуртаи иҷтимоӣ, ки ҳифзи иҷтимоии мақбулро таъмин мекунанд:

- а) суғуртаи нафақаи пиронсолӣ ва маъҷубӣ;
- б) суғурта аз садамаҳо (ҷароҳатҳои истеҳсолӣ ва бемориҳои касбӣ), ки барои талафоти муваққатӣ ва доимии иқтисодии қорӣ суғуртаи пешниҳод мекунанд;
- в) суғурта дар ҳолатҳои бекорӣ;
- г) суғуртаи тиббӣ (суғуртаи талафоти муваққатӣ қобилияти қор бо сабаби беморӣ ва таъминоти тиббии кӯмак).

Дар мавриди имтиёзҳо ба оилаҳои камбизоат, маъҷубон, кӯмаки оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин намудҳои ҳифзи иҷтимоӣ ба фаъолияти меҳнатӣ иртибот надоранд ва тибқи қоида, ба қадри имкон таъмин карда мешаванд, тавассути системаи кӯмаки иҷтимоии давлатӣ ва дигар барномаҳои иҷтимоии давлатӣ. Масалан, дар ҷумҳурӣ марказҳои кӯдакони маъҷуб ва сустрараққикарда, ки аз ҳисоби кӯмаки иҷтимоии давлатӣ фаъолият мекунанд. Дар шаҳрҳои бузурги ҷумҳурӣ, то ҳадди имкон, барои категорияи муайяни маъҷубон ва нафақахӯрон марказҳои кӯмаки иҷтимоӣ ташкил карда шуданд. Онҳо хӯрок мегиранд, бепул меҳӯранд, ба қадри имкон осоиштагӣ ва истироҳат меёбанд.

Таъсиси муносибатҳои бозорӣ боиси аз ҷониби аксарияти коргарон дарк намудани он мегардад, ки суғуртаи иҷтимоӣ аз ҳисоби худи онҳо сурат мегирад ва додани баъзе имтиёзҳо ба баъзе категорияҳо боиси паст шудани сатҳи ҳифзи иҷтимоии дигарон мегардад. Ин албатта мушкилотро на танҳо дар шароити ва сатҳи суғуртаи иҷтимоӣ, балки ташкили онро дар маҷмӯъ бадтар мекунанд.

“Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад” [7. С.1 мод.1]. Инчунин, “... дар соҳаи меҳнат ва саломатии инсон муҳофизат таъмин гардида, музди меҳнати ҳадди ақал муқаррар ва кафолат дода мешавад” [7. С.4 мод. 35], “...ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад” [7. С.4. мод.39], нафақаҳои давлатӣ, кумақпулиҳо ва кафолатҳои дигари ҳифзи иҷтимоӣ муқаррар карда, кафолат дода мешавад.

Дар асоси ин таҳлилҳои назариявӣ озод гуфта метавонем, ки сиёсати молиявӣ - моҳияти сиёсати иҷтимоӣ мебошад. Мутаассифона, ин муқаррарот амалӣ нашуда истодааст.

Камбудихои низоми суғуртаи иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ:

1. **Кумақпулӣ барои корношоямӣ** ва барои бемориҳои касбӣ аз ҳисоби корфармо пардохт карда мешавад.

2. **Муҳофизати модар:** кумақпулиҳо ба занони бекор, занони ғайрирасмӣ фаъолияткунанда пешбинӣ намекунад.

II. Занони бекор бо пардохти кӯмакпулихо барои ҳомиладорӣ ва таваллуд фаро гирифта нашудаанд.

3. Кумакпулии оила ва фарзанд

I. Дар ҷумҳурии кумакпулии умумии кӯдаконро пешбинӣ намекунанд, ки метавонист ба рушди мусоиди кӯдакон дар ҳама давраҳои кӯдакӣ ва рушди оила мусоидат кунад.

4. Хизматрасониҳои иҷтимоӣ

I. Сифати пасти хизматрасониҳо ва тахассусҳои нокифояи кормандони хадамоти иҷтимоӣ.

II. Андозаи кӯмаки мақсадноки иҷтимоӣ паст аст ва наметавонад сатҳи камбизоатиро дар Тоҷикистон коҳиш диҳад.

Ф. Н. Икромов дар он ақидааст, ки "... дар ҷомеа дар шароити муносибатҳои иқтисодии бозорӣ ҳамзамон ҷорӣ шудани дигар намудҳои ҳифзи иҷтимоӣ, ба мисли таъминоти иҷтимоӣ ва кӯмаки иҷтимоӣ мумкин мебошад" [5, с.199]. Дар ҳақиқат, ин кӯмакҳои хайриявии яқвақта ва муваққатӣ барои таъмини гурӯҳи калони одамони мӯҳтоҷ кифоягӣ намекунанд. Бинобар ин дар ҷомеа суғуртаи иҷтимоӣ ҳамчун асоси ҳифзи иҷтимоии аҳоли фаъолият менамояд.

В.В. Иванов қайд менамояд, ки "... сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои асосии танзими макроиқтисодӣ ва идоракунӣ мебошад, ки мақсади он таъминоти иҷтимоии устувор дар ҷомеа аст. Пеш аз ҳама таъминоти молиявӣ: кӯмакҳои молиявӣ, нафақа ва ғ." [4, с. 25].

А.И. Роккель тасдиқ менамояд, ки "... низоми таъминоти молиявии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли масъалаҳои: давлатӣ, хусусӣ, ҳатмӣ ва ихтиёрии нафақа, суғуртаи тиббӣ ва дигар масъалаҳои иҷтимоии ба он вобастаро дар бар мегирад [14, с.5]. Кафолатҳои иҷтимоии ба аҳоли нигаронидашуда, ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ҳамчун яке аз омилҳои калидии баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии кишвар мебошад.

Н.Ш. Марупова "... сохтори хароҷоти аҳолиро ба ҳар як аъзои хоҷагӣ дар як моҳ омӯхта, арзиши аслии сабади ҳадди ақали истеъмоли ва ҳадди ақали зиндагиро ҳисоб кардааст. Ин ҳисобҳо барои дурнамоӣ ва баҳодихии нишондиҳандаҳои хароҷоти пулии ҷорӣ ва ояндаи давлат, барои пардохти кӯмакпулӣ, нафақа ва зиёд кардани онҳо инчунин барои иҷрои кафолатҳои иҷтимоии муқаррарнамудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст"[12, с.5].

Тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» ҳифзи иҷтимоӣ – "... низоми тадбирҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба маъҷубон ҷиҳати *бартарафсозӣ ё ҷуброни маҳдудияти фаъолияти ҳаётӣ (зиндагӣ) шароит муҳайё* менамояд ва ба фароҳам овардани *имконияти баробари иштироки онҳо бо дигар шаҳрвандон* дар ҳаёти ҷомеа равона карда шудааст"[9].

Ба ақидаи муаллиф ҳифзи иҷтимоӣ дар дохили сиёсати иҷтимоӣ, инчунин таъминоти иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ дар дохили ҳифзи иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси қонунгузорӣ амалӣ мешаванд.

Э.Н. Шутяк қайд менамояд, ки "... кафолатҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи чараёни қонунгузорӣ дода мешаванд"[17. С.20].

Мафҳумҳои иҷтимоӣ мисли "матрешкаҳои рус" дар дохили яқдигаранд, ниг. ба расми 2.



Расми 2. Алоқамандии мафҳумҳои иҷтимоӣ
(аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

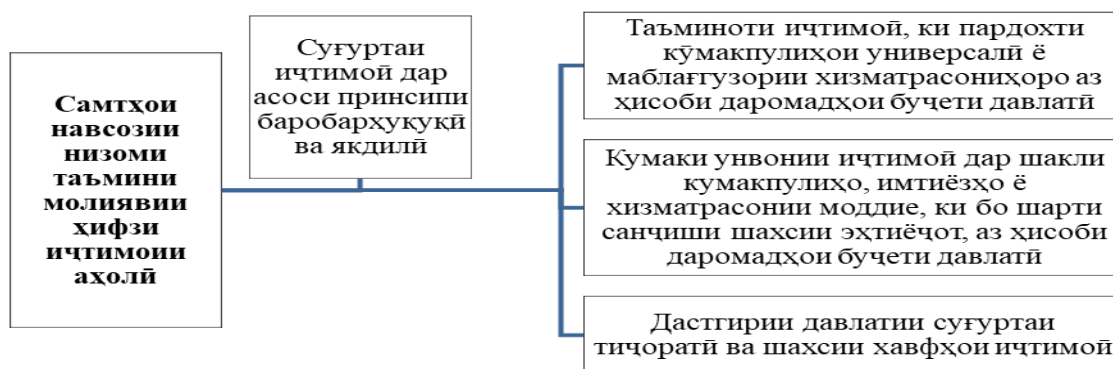
Чи гунае, ки маълум шуд таъминоти иҷтимоӣ дар дохили хифзи иҷтимоӣ ва суғурати иҷтимоӣ дар дохили таъминоти иҷтимоӣ мебошад.

Хусусиятҳои хоси суғуртаи иҷтимоӣ инҳоянд:

- **хусусияти қонунӣ - оммавӣ:** ӯҳдадориҳо дар қонунгузорӣ аниқ аст;
- **умумӣ:** шахс ба таври худкор ӯҳдадори дахлдорро мегирад;
- **адолати иҷтимоӣ:** суғуртаи иҷтимоӣ на ҳама зарари инфиродӣ ва иҷтимоиро таъмин мекунад, балки танҳо он зарареро, ки таъминоти иҷтимоӣ эътироф мекунад;
- **дастгирии давлатӣ:** бо назардошти аҳамияти баланди иҷтимоӣ, давлат метавонад, имтиёзҳои андозро фароҳам орад.

Хавфи суғуртаи иҷтимоӣ - ин ҳодисаи тахминист, ки ҳангоми руҳ додани он суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ анҷом дода мешавад.

Ҳифзи иҷтимоии аҳоли дорои якчанд самтҳои навсозии низоми таъминоти молиявӣ мебошанд, ки аз ҷониби муаллиф муайян шудааст, ниг ба расми 3.



Расми 3. Самтҳои навсозии низоми таъминоти молиявӣ ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон
(аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Олими рус В.Д. Роик ҳифзи иҷтимоиро чунин шарҳ додааст: «...Ҳифзи иҷтимоӣ маҷмӯи муносибатҳо, робитаҳои муҳим ва манфиатҳои корфармоён ва кормандон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва давлатро дар бар мегирад, ки ба ҳадди ақал расонидани таъсири омилҳои пасткунандаи сифати зиндагӣ (аз ҷумла меҳнат) алоқаманданд» [13, с. 42].

О.В. Врублевская, М.В. Романовский дуруст қайд мекунанд, ки “... низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолии давлатҳои ИДМ дар зери таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ ташаккул ёфта, ба он кумақпулиҳо ва пардохтҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва ҷубронпулӣ барои гуруҳҳои гуногун, кумаки иҷтимоӣ ба шахрвандони эҳтиётманд дохил мешаванд [2, с. 518].

С.Ю. Янова қайд менамояд, ки “...дар муқоиса бо мафҳуми иқтисодии ҳифзи иҷтимоӣ, тадқиқотхое, ки олимони гузаронидаанд, методология ва механизмҳои таъминоти молиявии дастгирии иҷтимоии аҳоли то имрӯз ба шумораи тадқиқотҳои концептуалии илмӣ дохил карда нашудааст” [18, с. 20].

Бинобар ин дар таҳияи барномаҳои самарабахши иҷтимоӣ ва қабули қарорҳои иҷтимоӣ аксар вақт парокандагӣ, кӯтоҳмуддатӣ ва унсурҳои онро на ҳама вақт системаи ягона баррасӣ кардан мумкин аст.

Истилоҳи дастгирии иҷтимоӣ бештар аз истилоҳи кумаки иҷтимоӣ истифода мешавад, аммо онҳо аз ҳамдигар мисли кумаки тиббӣ ва кумаки иҷтимоӣ фарқ мекунад.

Мафҳумҳои асосии зерин дар қонуни мазкур истифода мешаванд [8]:

- кумакҳои унвонии иҷтимоӣ - расонидани кумакҳои пулӣ ё моддӣ ба шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат;

- меъёри эҳтиётот - паст будани индекси сатҳи некуаҳволии шаҳрванд (оила) аз ҳадди ниҳонии муқарраршуда.

Дар сомонаи расмӣ “Қавонун ояндаи миллат” таҳти унвони “Кӣ кумакҳои унвонии иҷтимоиро дарёфт мекунад” қайд шуда аст, ки “... Аз 1 январи соли 2024 андозаи кумакпулии унвонии иҷтимоӣ барои як оила ва шаҳрванди камбизоат дар ҳаҷми 10 нишондиҳанда барои ҳисобҳо (яъне, 720 сомонӣ) ва иловатан 1 нишондиҳанда (72 сомонӣ) барои ҳисобҳоро барои ҳар як кӯдак ташкил дода, ҳар се моҳ ба андозаи 25 фоизи андозаи муқарраршуда пардохт мегардад. Соли 2025, андозаи кумакпулии унвонии иҷтимоӣ дар ҳаҷми 11 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва иловатан 2 нишондиҳанда барои ҳисобҳоро барои ҳар як кӯдак ташкил дода, ҳар шаш моҳ ба андозаи 50 фоизи андозаи муқарраршуда пардохт карда мешавад” [6].

Дар ду соли охир (2020 – 2022) аз ҳисоби маблағҳои Бонки Ҷаҳонӣ ба 233982 кӯдак аз оилаҳои камбизоат ва ба занони сарварони оила дар ҳаҷми тақрибан 117 млн. сомонӣ кумакпулӣ пардохт шудааст.

Сол ба сол Феҳристи миллии ҳифзи иҷтимоии аҳоли тақмил ва васеъ карда шуда, аз рӯи чинс ва синну сол ҷудо карда шуда, кӯдакон, бекорон, пиронсолон, маъҷубон ва дигар табақаҳои осебпазири аҳоли қайд карда шудааст. Бо вучуди ин, банақшагирии муассир, пешгӯӣ ва пайгирии натиҷаҳо аз тадбирҳои амалигардидаи кумакҳои унвонии иҷтимоӣ аз сабаби суст будани иқтисоди иттилоотӣ ва таҳлили системаи ҳифзи иҷтимоӣ ҳанӯз ҳам маҳдуд аст.

Дастгирии иҷтимоии давлатӣ дар ду шакли зерин амалӣ карда мешавад

- кумакҳои пулӣ (иҷтимоӣ, субсидияҳо, ҷубронпулиҳо ва пардохтҳои дигар);

- кӯмакҳои молӣ (сузишворӣ, озукаворӣ, либос, пойафзол, доруворӣ ва ғ).

Барои ин мақсадҳо давлат, дар баробари захираҳои моддию молиявӣ таъминоти иҷтимоии давлатиро таъмин менамоянд, ки дар соли ҷорӣ 4 598,6 млн. сомонӣ, ки қариб 11% хароҷоти умумии буҷетро ташкил додааст [16]:

Аз соли 2020 то соли 2023 ҳиссаи хароҷоти иҷтимоӣ дар буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15,4 то 10,6 фоизи хароҷоти умумӣ коҳиш ёфт.

Нақши рӯзафзуни корфармоёни ғайридавлатиро дар ташаккул ва дастгирии молиявии низомҳои маҳаллии дастгирии иҷтимоиро қайд накардан мумкин нест.

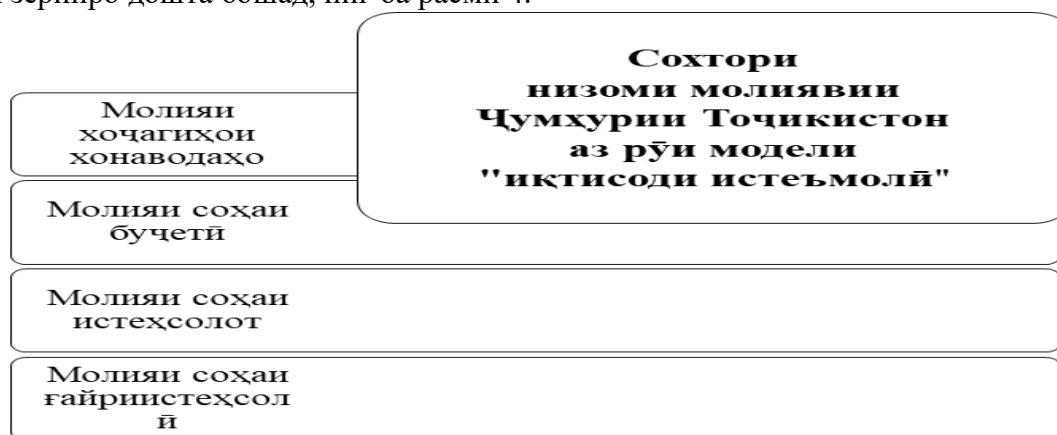
Давлати иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ имкон дорад, маъҷубонро таъмин ва камбизоатонро, танҳо аз ҳисоби маҳсулоти умумии милли, ки ба ғайри онҳо аз нав тақсим карда шудааст, дастгирӣ намояд.

Дар шароити сиёсати молиявии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда муносибатҳои тақсими таъминоти иҷтимоии аҳоли дар шакли пулӣ (андозҳо, саҳмҳои суғуртавӣ, нафақа, кӯмакпулиҳо, субсидияҳо, ҷубронпулиҳо, маблағгузориҳои молу хизматҳо) ба амал меоянд. Азнавтақсимкунии пулӣ дар ду ҷиҳат зоҳир мешавад: молиявӣ (буҷетӣ, фондҳои суғурта, дигар муассисаҳои давлатӣ) ва байнисубъективӣ (пул байни одамон шахсан тақсим карда мешавад). Умуман, муносибатҳои вобаста ба дастгирии иҷтимоии аҳоли муносибатҳои

азнавтақсимкунии пулӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мо метавонем ба таври асоснок дастгирии иҷтимоии аҳолиро ҳамчун категорияи молиявӣ баррасӣ кунем.

Пас ба сифати мафҳуми молиявӣ моҳияти зерини дастгирии иҷтимоиро ифода кардан мумкин аст: ин - низоми муносибатҳои азнавтақсимкунии пулӣ мебошад, ки ташаккули захираҳои молиявии марказонидашуда ва ғайримарказонидашударо аз ҳисоби манбаъҳои андоз ва пардохтҳои дигар таъмин менамояд, ки дар шакли фонд ба воситаи механизмҳои махсуси молиявӣ истифода бурда мешаванд.

Аз назари муаллиф сохтори низоми молиявӣ аз рӯи модели иқтисоди истеъмоли, бояд молияи зеринро дошта бошад, ниг ба расми 4.



Расми 4- Сохтори низоми молиявӣ аз рӯи модели "иқтисоди истеъмоли"

Мутобиқи чунин сохтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи дастгирии иҷтимоии аҳоли ҳамчун унсури сиёсати молиявии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда, ҳамзамон як зинаи молияи соҳаи ғайриистеҳсолӣ мебошанд.

Албатта, назорати молиявӣ ба ҳамаи зинаҳои низом ва марҳилаҳои ин муносибатҳо дахл дорад. Самаранокии ҳамкориҳои зернизоми натиҷаи хароҷоти дахлдор ва самти воқеии иҷтимоии сиёсати молиявиро дар маҷмӯъ муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Барулин С.В., Барулина Е.В. Модель «экономики потребления» и финансовые механизмы ее реализации в России // Финансы и кредит. – 2005. – № 20. – с. 8. – с. 20.
2. Врублевская О.В. Бюджетная система: Учебник / Врублевская О.В. и др.; Под ред. О.В. Врублевской, М.В. романовского. – 3-е изд., испр. и перераб. – М.: Юрайт-издат, 2004. – с. 518.
3. Горбушина С.Г. Бюджет и бюджетная система / Финансы: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.В. Ковалева. – М.: Т.К. Велби, изд-во Проспект, 2004. – с. 185.
4. Иванов В.В. Финансовая политика / Финансы: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп./ Под ред. В. В. Ковалева. – М.: Т.К. Велби, изд-во Проспект, 2004. – с. 25.
5. Икромов Ф.Н. Идоракунии молияи давлатӣ. – Душанбе – 2023, саҳ.14.
6. Кӣ кумақҳои унвонии иҷтимоиро дарёфт мекунад? [манбаи электронӣ]-режими дастрасӣ: <https://jom.tj/2024/03/21/social-assistance-2/>
7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2016. -23 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кумақҳои унвонии иҷтимоӣ”, Душанбе, 24 феввали соли 2017, №1396.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон», - Душанбе, 29 декабри соли 2010, №675. [манбаи электронӣ]-режими дастрасӣ:<https://mmk.tj/content>. саҳ.1.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ» Душанбе, 13 декабри соли 1997, №571. [манбаи электронӣ]-режими дастрасӣ: <https://mmk.tj/content>.
11. Лушин С.И. Финансы домашних хозяйств / Финансы: Учебник / Под ред. С.И. Лушина, В.А. Слепова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономист, 2003. – с. 458.
12. Марупова Н.Ш. Проблемы оценки системы социальной защиты населения в условиях модернизации национальной экономики // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университета (научный журнал). – Душанбе, - 2022г. - №3-4 (78). С.86-105.
13. Роик В.Д. Социальная защита: содержание понятия // Человек и труд. – 2000. – № 11. – с. 42.
14. Роккель А.И. Формирование и развитие системы финансового обеспечения социальной защиты в России / автореферат дис. канд. экон. наук. – Самара: Изд-во самар. гос. экон. акад., 2004. – с. 5.
15. Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 29 ноябри соли 2022, № 577 тасдиқ карда шудааст.
16. Ҳисобот оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе-2024, сах. 7.
17. Шутяк Е.Н. Финансовое обеспечение социальной защиты населения в Российской Федерации. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. акад., 2004. – с. 7. – 9.
18. Янова С.Ю. Социальное страхование: организация и финан-совый механизм. – СПб.: изд-во СПбГУЭФ, 2000. – с. 20.

УДК 338.001.36

Аслонов С.М.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан в периоде за 2010-2023 годы. Особое внимание уделяется в поддержке частного сектора. Проведен ситуационный анализ согласно статистических данных развития предпринимательства в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, государство, законодательство, валовый региональный продукт.

Аслонов С.М.

МУАММОҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тамоюли рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2023 баррасӣ шудааст. Бо дастгирии бахши хусусӣ тавачҷӯи хоса дода мешавад. Аз рӯи маълумоти омӯри оид ба масъалаҳои рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили вазъият гузаронида шуд.

Калидвожаҳо: субъектҳои соҳибкорӣ, давлат, конунгузорӣ, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ.

Aslonov S.M.

**INSTITUTIONAL PROBLEMS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

This article examines the trends in the development of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan in the period 2010-2023. Particular attention is paid to supporting the private sector. A situational analysis was conducted according to statistical data regarding the problems of developing entrepreneurship in the Republic of Tajikistan.

Keywords: business entities, state, legislation, gross regional product.

В последние годы в Таджикистане было сделано много для создания условий, способствующих развитию предпринимательства и привлечению инвестиций. Однако уровень привлекательности страны для инвесторов остается недостаточным, что уже не раз подчеркивалось как в экономической литературе [1], так и в официальных документах. Это можно отчасти объяснить отсутствием необходимых экономических условий и географическим положением. Основной причиной данной ситуации являются высокие административные барьеры, недостаточно развитая производственная и транспортная инфраструктура, а также неэффективные действия государственных органов в решении ключевых экономических вопросов. Кроме того, наблюдается несоразмерное развитие отдельных регионов, в которых доминируют монопольные хозяйствующие субъекты.

Снижение уязвимости национальной экономики к внешним шокам и нестабильности мировой экономики предполагает комплекс действий и должно решаться на системной основе. Долгосрочные меры, связанные с масштабностью переработки сырья и расширением продуктивной занятости, укреплением институционального потенциала должны сочетаться с тактическими мерами, направленными на поддержку предпринимательской активности, доступу к ресурсам, в том числе к финансам и физической инфраструктуре [6].

В структуре предпринимательства на 2023 год насчитывается 346900 малых, средних и крупных предприятий. Среднесписочная численность работников (без совместителей) составила 80000 человек, из которых 3887 (23% от общего числа) — женщины. Это на 61084 человека больше по сравнению с 2018 годом.

Таблица 1. Показатели рабочих мест в деятельности предприятий, имеющих статус юридического лица (на 1 января 2018 года и на 1 августа 2023 года) [4]

	01.01.2018			01.08.2023		
	Число малых, средних и крупных предприятий	Среднесписочная численность работающих (без совместителей) человек		Число малых, средних и крупных предприятий	Среднесписочная численность работающих (без совместителей) человек	
		Всего	В том числе женщины		Всего	В том числе женщины
Всего по всем видам деятельности	301296	18916	3887	346900	80000	18400

Также очевидно, что в настоящее время процедуры административного участия в бизнес не всегда прозрачны. Предприниматели сталкиваются с высокими издержками,

возникающими из-за противоречий в нормативных актах или отсутствия четких положений в законодательстве.

Существует широко распространенная практика вмешательства государственных органов на разных уровнях в предпринимательскую деятельность. «В отдельных регионах конкуренция ограничивается искусственно, что приводит к серьезным искажениям в мотивацию деятельности хозяйствующих субъектов и принимаемые решения. Большинство отраслей характеризуется низким уровнем конкуренции, непрозрачной остается деятельность субъектов естественных монополий.

Государственные предприятия, которые действуют в рыночной среде, зачастую получают явные или скрытые привилегии. Реструктуризированные сельскохозяйственные предприятия считаются де-юре самостоятельными рыночными субъектами, однако де-факто их деятельность ограничена вмешательством государственных структур». На законодательном уровне законы о «конкуренции» распространены на всю республику, при этом не учитывается региональный аспект. Это приводит к тому, что в отдельных регионах данный закон ограничивает конкуренцию, что ведет к замедлению темпов развития предпринимательства.

Таблица 2. Распределение предпринимателей по расходам на административные процедуры (% от полученной прибыли) [6]

	Лицензирование	Разрешения	Проверки	Сертификат	Итого
Индивидуальные предприниматели	1,3	0,8	1,2	0,8	4,2
Малое и среднее предприятие	4,0	6,2	10,5	6,1	26,7

Помимо этого, рост экономики усложняется проблемами, связанными с не совершенствованием формирования и функционирования институциональной базы, которая должна обеспечить прозрачность и оперативность принятия решений, в том числе – об источниках, направлениях, условиях и сроках инвестирования, осуществления контроля над эффективным расходованием средств, обеспечением развития государственно-частного партнерства.

Предпринимательство сегодня испытывает значительные трудности. Несмотря на действия правительства, ещё многое должно быть сделано в сфере налогового регулирования.

Но чтобы сделать более правильную и объективную оценку развития малого и среднего предпринимательства в стране необходимо оценить и другие стороны, такие, например, как рост качества товаров и услуг малого и среднего бизнеса, конкурентоспособность, среднюю продолжительность жизни малого и среднего бизнеса, рост занятости, характеристики финансово-хозяйственной деятельности, долю малого и среднего бизнеса в ВВП страны.

Вознаграждение за реализацию предпринимательских способностей должно быть достаточным, чтобы удержать предпринимателя в данной сфере хозяйствования и привлечь новых. Этот сектор более рискован в силу чем другие, своих малых размеров малый бизнес получает меньше прибыли чем крупные предприятия. Видимо, этим и объясняется небольшой рост количества новых предприятий малого бизнеса и индивидуального предпринимательства. Возможно поэтому проблема безработицы в Республике Таджикистан решается в основном за счет трудовой миграции, а не вовлечения в предпринимательство экономически активной части населения.

Анализ состояния развития предпринимательства в Республике Таджикистан позволил сделать вывод о наличии целого комплекса проблем, которые препятствуют (или могут препятствовать) эффективному функционированию организационно-экономических условий

обеспечения предпринимательской безопасности в Республике Таджикистан. В их число входят:

низкая конкурентоспособность предпринимательских структур, ограничивающая перспективы развития как самого предпринимательства, так и других рыночных структур;

не до конца проработанная законодательная база, которая не всегда стимулирует развитие предпринимательской деятельности;

слабый менеджмент в системе предпринимательства, который не использует в достаточно полном объеме внутренний и внешний интеллектуальный потенциал, не уделяет должного внимания формированию эффективной организационной структуры и др.

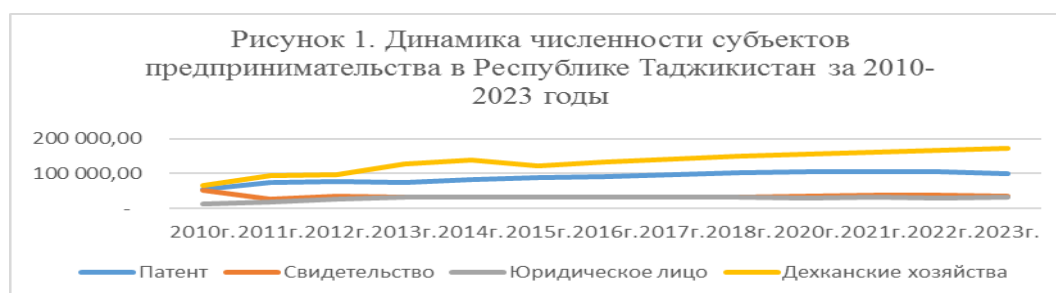
Большой преградой для развития малого и среднего бизнеса в Таджикистане, является не до конца сформулированный механизм реализации нормативно-правовой базы и ее прозрачность. Это, в свою очередь, создает условия для возрастания риска нарушения нормативно-правовой и законодательной базы, следствием чего (помимо прочих негативных моментов), является повышение затрат на предпринимательскую деятельность.

В этой связи мы считаем, что необходимо полностью изменить взаимоотношения контролирующих органов государственного управления и предпринимательских структур в сторону осознания того факта, что основной задачей контролирующих органов должно быть не наказание предпринимателей, а оказание им помощи организовать и вести предпринимательскую деятельность в соответствии с действующим законодательством.

Однако, образование, становление и развитие предпринимательства в республике происходило с трудностями и проблемами, а мощный стартовый эффект для подъема малого предпринимательства оказался весьма неустойчивым и непродолжительным. Начиная с 2009 года, развитие малого предпринимательства в стране характеризуется появлением целого ряда достаточно негативных тенденций, связанные с мировым финансовым кризисом, влияние которого привело к значительному снижению темпов развития предпринимательства (таблица 3, рисунок 1). [2]

Таблица 3. Число предпринимателей Республики Таджикистан за 2012-2023 годы (сомони)

Организационно-правовая форма	2010г.	2015г.	2018г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.
Патент	55 913,00	88 385,00	101 367,00	105 338,00	105 401,00	104 241,00	99 405,00
Свидетельство	52 670,00	32 086,00	33 572,00	34 604,00	37 264,00	36 637,00	35 949,00
Юридическое лицо	12 107,00	31 806,00	31 173,00	30 928,00	31 265,00	30 936,00	32 853,00
Дехканские хозяйства	65 844,00	123 376,00	149 774,00	155 621,00	161 376,00	167 000,00	172 108,00
Всего	186 534,00	275 653,00	315 886,00	326 491,00	335 306,00	338 814,00	340 315,00



Статистических данных ежегодника с 2010 по 2023 гг. как видно, что динамика темпов роста численности субъектов предпринимательской деятельности с 2010г. по 2023г., имеющих свидетельства, уменьшилась на 46,5% (16721 единиц). В динамике также можно увидеть общую тенденцию повышения доли юридических лиц в общем количестве предпринимательских субъектов за 2010 по 2023 годы, хотя в 2023г., по сравнению с 2018г. количество субъектов предпринимательской деятельности, работающих по патенту, уменьшилось на 1 962 единиц.

С учетом всех перечисленных проблем можно сделать вывод о том, что развитие малого и среднего предпринимательства в республике идет недостаточно высокими темпами. При этом, как нам представляется, необходимо конкретизировать и систематизировать эти неблагоприятные факторы:

Во - первых, экономическое положение в стране не позволяет государству широко финансировать программу развития предприятий малого бизнеса.

Во - вторых, устаревшее оборудование в республике, и высокие цены на новую технику затрудняют малому и среднему предпринимательству вести производственную деятельность на высоком технологическом уровне.

В - третьих, в республике практически не развита инфраструктура рынка, в том числе - система страхования производственных и отсутствия системы страхования производственных, финансовых рисков не позволяет обеспечить инновационность в развитие инфраструктуры рынка в стране.

Говоря о состоянии, проблемах и перспективах регионального аспекта в развитии предпринимательства в Таджикистане, необходимо отметить следующее. Прежде всего, имеются проблемы с методикой расчета показателя Валового регионального дохода (ВРД). Согласно одной из методик, при расчете региональных индексов измеряется только производство ВРД, а не потребление, что, безусловно, ведет к искажению реального экономического состояния населения.

Помимо этого, существуют проблемы и самого регионального развития, в контексте обеспечения устойчивости процесса и объемов финансирования всего общественного сектора.

В этой связи необходимо отметить, что формируется тенденция также и в механизме децентрализации финансирования отраслей непромышленной сферы. Тем не менее, при дальнейшем сохранении недостаточного уровня доходного потенциала каждого из регионов невозможно также будет решить вопросы соответствующего материально-технического обеспечения организаций социальной сферы. Поэтому актуальной задачей становится обеспечение роста собственной доходной базы бюджетов регионов и повышение эффективности расходования средств с использованием индикаторов результативности, так и прозрачности бюджета, как на общегосударственном, так и местном уровне.

Очевидно, что малое и среднее предпринимательство республики может способствовать реализации социальных аспектов развития в перспективных стратегиях и программах развития регионов. Для этого необходимо выделить социальные приоритеты в региональных стратегиях и программах развития. При этом необходимо отметить следующее - если механизмы стратегических и программных действий не будут обоснованы, приоритизированы и последовательны, а также не подкреплены соответствующими ресурсами (материальными, финансовыми, кадровыми и институциональными), то в результате вновь можно получить сохранение низкого уровня доходов населения, не соответствие качества социальных услуг, а также доступа к ним, в связи с тем, что все они связаны с формированием и развитием регионального экономического потенциала.

В этой связи очевидна необходимость укрепления социально - экономического потенциала региональной экономики на основе определения и обоснования приоритетов развития, институциональной базы и соответствующего инвестиционного климата, проведения на постоянной основе регулярных мониторинга и оценки, с анализом результативности и эффективности реализуемых действий.

Из этого следует, что особое значение для обеспечения развития предпринимательства в республике и ее регионах определяется комплексным и целевым взаимодействием центральных и местных органов государственного управления. Следовательно, необходимо отметить – в случае, если описанное выше взаимодействие будет носить формальный характер (при сохранении слабого и мало эффективного институционального потенциала регионов), то в обязательном порядке будут сохраняться и обостряться проблемы эффективной реализации экономических реформ, а различия в уровнях развития регионов будут сохраняться и обостряться.

Конечно очевидно необходимость дальнейшей оптимизации децентрализации государственной региональной политики, взаимная увязка региональных расходных обязательств с доходными возможностями и по всей вертикали управления (республика, область, район, джамоат).

Существующая непорядочность в экономическом развитии регионов приводят в дальнейшем к асимметрии в развитии предпринимательства, а также уровня и качества жизни населения.

Имеющие место значительные различия между наиболее обеспеченными и наиболее бедными районами Таджикистана по показателю ВРП на душу населения свидетельствуют о большой дифференциации экономического развития (таблица 4 и 5, рисунок 2 и 3) [2].

Таблица 4. Валовой региональный продукт (млн.сомони) [5]

Регион	2012г.	2015г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	Сравнение 2023г. по отношению 2012 года	
							млн.сомони	%
Душанбе	8074	10546	15571	18906	22571	26407	18333	327%
Согдийская область	8961	12037	21622	27465	31339	35177	26216	393%
Хатлонская область	9573	12855	22081	26968	33832	36065	26 492	377 %
ГБАО	526	717	1065	1279	1365	1737	1211	330 %
РРП	5651	7591	13533	17314	19174	23642	17990	418 %
Всего по республике	32785	43746	73871	91932	108281	123027	90242	375%



По конкретизации и систематизации негативных тенденций, можно сделать вывод, что они во многом связаны с недостаточной системой финансирования программ развития малого предпринимательства; высокими ценами на новую технику и технологию; слабым развитием инфраструктуры рынка, в том числе, систем страхования производственных и финансовых рисков; острым дефицитом предпринимателей - специалистов, обладающих опытом предпринимательской деятельности в условиях рыночных отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Electronic resource - <https://khovar.tj/rus/2023/10/segodnya-den-predprinimatelej-bolee-80-tysyach-tadzhikskih-zhenshin-zanimayutsya-predprinimatelstvom>.
2. Аслонов С.М. - Предпринимательская безопасность в Республике Таджикистан: Экономические риски и институциональное обеспечение. Монография, Душанбе - 2024: «Истиклол-2019», 140 - стр.
3. Рахимзода, Ш. Модели долгосрочного прогнозирования отраслей национальной экономики / Ш. Рахимзода, Л. Х. Саидмуродов, Ф.М. Муминова. – Душанбе: Институт экономики и демографии, 2024. – 170 с. – EDN XCUIXL.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2022. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2023. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023.
6. Таджикистан: Доступ к ресурсам для человеческого развития // Национальный доклад о человеческом развитии 2014. - Душанбе: «Контракт», 2015, с.65.

УДК: 316.334.23

Неъматуллозода Ф.Н.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РАСИДАН БА ҲАДАФИ СТРАТЕГӢ - САНОАТИКУНИИ БОСУРӢАТ

Дар иқтисоди ҷаҳонии имрӯза рушди саноат дар таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии кишварҳо нақши муҳим мебозад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои зиёди табиӣ ва рушди инфрасохтор мебошад, ба зарурати бозгардонидани самти иқтисодӣ худ аз соҳаи аграрии анъанавӣ ба шаклҳои гуногуни соҳибкории истеҳсоли дучор шудааст. Дар ин мақола ҷанбаҳои асосии истеҳсолоти ҳамчун воситаи ноил шудан ба устувории иқтисодӣ ва пешрафти саноат дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсоли, ҳадафи стратегӣ, саноат, саноатикунӣ бо сурӯат, марҳилаҳои саноатикунӣ бо сурӯат.

Неъматуллозода Ф.Н.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ЦЕЛИ СТРАНЫ – УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ

В условиях современной глобальной экономики индустриальное развитие играет важнейшую роль в обеспечении устойчивого роста и конкурентоспособности страны. Республика Таджикистан, обладая значительными природными ресурсами и развивающейся

инфраструктурой, сталкивается с необходимостью переориентации своей экономики от традиционного сельского хозяйства к многообразным формам производственного предпринимательства. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты производства как инструмента достижения экономической устойчивости и промышленного прогресса в Таджикистане.

Ключевые слова: предпринимательства, производственная предпринимательства, стратегические цели, промышленность, этапы ускоренной индустриализации.

Nematullozoda F.N.

DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR ACHIEVEMENT OF THE STRATEGIC GOAL OF THE COUNTRY – ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

In today's global economy, industrial development plays a vital role in ensuring sustainable growth and competitiveness of countries. The Republic of Tajikistan, with its significant natural resources and developing infrastructure, faces the need to reorient its economy from traditional agriculture to diverse forms of manufacturing entrepreneurship. This article examines key aspects of manufacturing as a tool for achieving economic sustainability and industrial progress in Tajikistan.

Key words: entrepreneurship, production entrepreneurship, strategic goals, industry, stages of accelerated industrialization.

Ислохотҳои иқтисодӣ, ки дар кишварҳои гуногун чори карда мешаванд, ҳадафи асосиашон ба беҳтарсозии шароит барои рушди соҳибкории истеҳсоли равона шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мавқеи хуби ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва хусусияти таърихӣ, ҷаёғона ба самти саноатикунӣ босуръат қадам мезанад.

Инчунин, чораҳои дастгирии давлатӣ, ки ба анғезаи ҷаёғонакии соҳибкорӣ, бо назардошти имтиёзои андозӣ ва тартиби содагардонии маъмури дари барномаи мешавад. Таҳлили гузаронидашуда дар бораи муҳимиятнокии рушди комплекси истеҳсоли, бо назардошти омилҳои иқтисодии ҳам дохила ва ҳам берунаро қайд менамояд.

Соҳибкории истеҳсоли дар эҷоди иқтисодиёти устувор ва рақобатпазир нақши марказӣ дорад. Дар Тоҷикистон, ки ба таври анъанавӣ соҳаи аграрӣ ва содироти сарватҳои табиӣ бартарӣ дорад, ба рушди соҳаи истеҳсолот тавачҷӯҳи ҷиддӣ бояд дод. Соҳибкории истеҳсоли дар бунёди иқтисоди устувор ва рақобатпазир, бахусус дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши рақобат мавқеи калидиро ишғол мекунад.

Таҳқиқгар Т.В. Агеева дар таҳқиқотҳои дуруст қайд мекунад, ки “Соҳибкории истеҳсоли дар раванди саноатикунӣ нақши калидиро мебозад, ки рушди устувори иқтисодиро таъмин менамояд” [1, саҳ. 47].

Дар шароити дигаргуниҳои муосири иқтисодӣ соҳибкории истеҳсоли ба як муҳаррики муҳими рушд, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши сатҳи умумии даромади аҳоли табдил ёфтаст. Хусусиятҳои иқтисоди Тоҷикистон, аз ҷумла мавҷудияти захираҳои табиӣ ва ҷойгиршавии стратегӣ дар масирҳои нақлиётӣ барои кишвар имкониятҳои нави ҷалби сармоягузорӣ ва рушди иқтидорҳои истеҳсолиро фароҳам меорад.

Ҷанбаҳои асосии соҳибкории истеҳсоли ин ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, рушди истеҳсолоти маҳаллӣ ва эҷоди арзиши иловашуда дар кишвар мебошад. Рушди устувори соҳаи истеҳсолот метавонад сатҳи шуғли аҳолиро хеле баланд бардорад ва ба ин васила ба беҳтар шудани вазъи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат намояд. Бояд ба назар гирифт, ки идоракунии самараноки захираҳо ва истифодаи оқилонаи онҳо метавонад боиси афзоиши ҳосилнокӣ дар соҳаи истеҳсолот гардида, дар навбати худ рақобатпазирӣ молҳои Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ афзоиш диҳад.

Илова бар ин, бояд ба дастгирии давлат аз ташаббусҳои истеҳсоли, ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ тавачҷӯх зоҳир карда шавад. Фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳаи истеҳсолот, аз ҷумла имтиёзҳои андоз ва маҳсулоти қарзӣ, дивидендҳои воқеиро барои рушди иқтисодӣ меорад. Ҳамин тариқ, гузариш аз вобастагӣ аз содироти ашёи хом ба иқтисодиёти бештар диверсификатсияшуда ва устувор тавассути рушди соҳибкории истеҳсоли метавонад ба рушди дарозмуддати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Чунон ки Н.П. Иванов дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд: «Инкишофи соҳибкории истеҳсоли воситаи муҳимми ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии иқтисодиёт мебошад» [2, с. 58].

Иқтисодиёти Тоҷикистон таърихан ба соҳаи хочгии кишлоқ ва содироти захираҳои табиӣ, аз қабилӣ алюминий ва нахи пахта тамаркуз кардааст. Аммо бо дарназардошти душвории муосир ва тамоюлҳои ҷаҳонӣ ин равишро аз нав дида баромадан лозим аст. Солҳои охир тавачҷӯх ба рушди бахши истеҳсоли барои рафъи вобастагӣ аз ашёи хом ва диверсификатсияи заминаи иқтисодии кишвар афзоиш ёфтааст.

Соҳибкории истеҳсоли як ҷузъи муҳими сохтори иқтисодии ҳар як кишвар буда, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин истисно нест. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технология, соҳибкории истеҳсоли ба воситаи асосии ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ табдил меёбад.

Ин ҷо чадвали концептуалӣ оварда шудааст, ки муносибати байни соҳибкории истеҳсоли ва ҷанбаҳои гуногуни иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Чадвали 1. Механизми таъсири соҳибкории истеҳсоли ба иқтисодиёти Тоҷикистон

Ҷанбаҳои истеҳсоли	Таъсир ба иқтисодиёт	Мисолҳо/ Нишондиҳандаҳо	Мушкилот/ Душвории
1. Нақши соҳибкории истеҳсоли	Диверсификатсияи иқтисодиёт	Афзоиши шумораи соҳаҳои истеҳсолии насосҷӣ, хӯрокворӣ ва сохтмон	Маблағгузориҳои паст
2. Таъсир ба шуғлноки	Афзоиши ҷойҳои корӣ	Қоҳиш додани бекорӣ, ташкили ҷойҳои корӣ барои ҷавобгӯи қонун	Фирори баланди кадрҳо, сатҳи пасти таҳассус
3. Рушди инноватсионӣ ва технологӣ	Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат	Ҷори намудани технологияи нав, автоматикунонии ҷараён	Кухнашавии иқтидорҳои истеҳсоли, нарасидани сармоягузорӣ
4. Иқтидори содиротӣ	Афзоиши даромади асёр	Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти содиротӣ, зиёд шудани миқдори шартномаҳои содиротӣ	Дастрасии маҳдуд ба бозорҳои байналмилалӣ
5. Мушкилотҳо ва душвории	Содагардонии шароит барои тичорат	Барномаҳои дастгирии соҳибкорӣ, имтиёзҳои андозӣ	Тартиботи мураккаби бюрократӣ, мавҷуд набудани инфрасохтор

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлили сарчашмаҳо тартиб дода шудааст.

Дар асоси маълумоти дар чадвал нишондода мо ҷанбаҳои истеҳсолот ва таъсири мутақобилаи онҳоро ба иқтисодиёт арзёбӣ мекунем.

Нақши соҳибкории истеҳсоли. Соҳибкории истеҳсоли дар Тоҷикистон бахшҳои мухталифи соҳаҳо, аз ҷумла саноати насосҷӣ, хӯрокворӣ, сохтмон ва сабукро дар бар мегирад. Ин бахшҳо на танҳо ба таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат мекунанд, балки бозори

дохилиро бо маҳсулот таъмин намуда, вобастагӣ аз воридоти хоричиро кохиш медиҳад. Дар шароите, ки ба таври анъанавӣ соҳаи аграрӣ дар иқтисодиёт мавқеи муҳимро ишғол мекунад, рушди баҳши истеҳсоли барои диверсификатсияи иқтисодиёт ва баланд бардоштани устувории он зарур аст.

Таъсир ба шуғлноқӣ. Яке аз чанбаҳои муҳимтарини соҳибкории истеҳсоли ин таъсири он ба сатҳи шуғл мебошад. Дар Тоҷикистон, ки сатҳи бекорӣ ҳамоно қисман баланд аст, бунёди корхонаҳои истеҳсолии нав метавонад вазъи бозори меҳнатро ба таври қобили мулоҳиза беҳтар созад. Л.А. Кузнецов дар таҳқиқотҳои худ дуруст қайд мекунад, ки «Корхонаи хурду миёна асоси саноатикунони гардида, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ мусоидат мекунад» [3, с. 104]. Корхонаҳои истеҳсоли имкон доранд, ки ҷавобунону занонро бо ҷойи кор таъмин намоянд, ки ин дар навбати худ ба рушди иҷтимоӣ ва беҳтар шудани шароити зиндагии мардум мусоидат мекунад.

Рушди инноватсионӣ ва технологӣ. Дар ҷори намудани технологияи инноватсионӣ ва баланд бардоштани ҳосилонокӣ меҳнат соҳибкории истеҳсолот низ нақши калиди мебозад. Дар шароити пешрафти босуръати технологӣ корхонаҳои ба истеҳсолот нигаронидашуда имкони ҷорӣ намудани усулҳои муосири идоракунии ва технологияҳои навро доранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хоричӣ рақобатпазир боқӣ бимонанд. Ин хусусан ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошад, ки дар он ҷо зарурияти азнавсозии иқтисодҳои истеҳсолии кӯҳна ба миён меояд.

Иқтисодии содиротӣ. Рушди соҳибкории истеҳсоли ба афзоиши иқтисодии содиротии кишвар мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди табиӣ мебошад ва корхонаҳои истеҳсоли метавонанд аз ин захираҳо барои эҷоди маҳсулоти рақобатпазир, ки дар бозорҳои байналмилалӣ талабгор бошанд, истифода баранд. Афзоиши ҳаҷми содирот на танҳо тавозуни пардохтро беҳтар мекунад, балки барои ҷалби сармоягузориҳои хоричӣ имкониятҳои иловагӣ фароҳам меоварад.

Мушкилот ва душвориҳо. Сарфи назар аз бартариҳои муайян, соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот ва душвориҳо рӯбарӯ мегардад. Ба инҳо нарасидани маблағгузорӣ, монетаҳои баланди маъмури ва нарасидани кадрҳои ихтисоснок ва дигаон дохил мешаванд. Барои рафъи ин мушкилот, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соддагардонии қонунгузориҳои андозбандӣ, беҳбуди инфрасохтор ва дастгирии барномаҳои таълимӣ зарур аст.

Ҳамин тариқ, соҳибкории истеҳсоли воситаи муҳими ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он ба бунёди қувваи корӣ, ҷорикунӣ технологияи инноватсионӣ ва афзоиши иқтисодии содиротӣ мусоидат менамояд. Барои пурра истифода бурдани иқтисодии соҳаи истеҳсоли мушкилоти мавҷударо бартараф намуда, барои рушди соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам овардан лозим аст. Ин имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо иқтисодиёти худро мустаҳкам намояд, балки дарчаи некуахлоқии аҳолиро беҳтар созад.

Др ин самт Е.С. Петрова дар таҳқиқотҳои худ қайд мекунад, ки: «Равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи истеҳсолот ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди кишвар мусоидат мекунад» [6, с. 125].

Соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди саноатикунонии босуръат нақши муҳим мебозад ва дарки чанбаҳои асосии он метавонад ба самараноктар амалӣ кардани ислоҳоти иқтисодӣ мусоидат кунад.

Саноатикунонии босуръат самти муҳими сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он тағйир додани сохтори иқтисодиётро бо тавачҷӯх ба рушди соҳаи истеҳсоли дар назар дорад, ки ба таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад.

Дар таҳқиқотҳои худ М.В. Федорова оид ба саноатикунони таҳқиқот бурда, қайд мекунад, ки «Қарорҳои инноватсионӣ дар соҳибкории истеҳсоли метавонад равандҳои саноатикунониро ба таври назаррас суръат бахшад» [9, с. 80].

Саноатикунонии босуръат омили асосии рушди иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тамоми мушкилоте, ки дар назди иқтисод қарор доранд, рушди фаъоли соҳаи саноат ба беҳтар шудани шароити зиндагии аҳоли, таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мусоидат намояд.

А.С. Лебедев дар таҳқиқотҳои худ оид ба нақши сармоягузори дар раванди соҳибқрии истеҳсоли қайд мекунад, ки: «Сармоягузори ба соҳибқрии истеҳсоли на танҳо ба рушди иқтисодиёт, балки барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи кишвар мусоидат намояд» [4, с. 115]. Таҳқиқгари дигар В.Г. Сидоров оид ба таъсири механизмҳои таъсиррасон дар ин самт қайд мекунад, ки «Механизмҳои самараноки дастгирии соҳибқори омили асосии ноил шудан ба ҳадафҳои саноатикунони мебошанд» [7, с. 39].

Саноатикунонии босуръат ҷузъи муҳими рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки кишваре бо мушкилоти зиёд, аз ҷумла маҳдуд будани захираҳои табиӣ, вобастагии зиёд аз соҳаи аграрӣ ва омилҳои иқтисодии берунӣ рӯбарӯ аст. Саноатикунонии босуръат метавонад ба диверсификатсияи иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ мусоидат кунад.

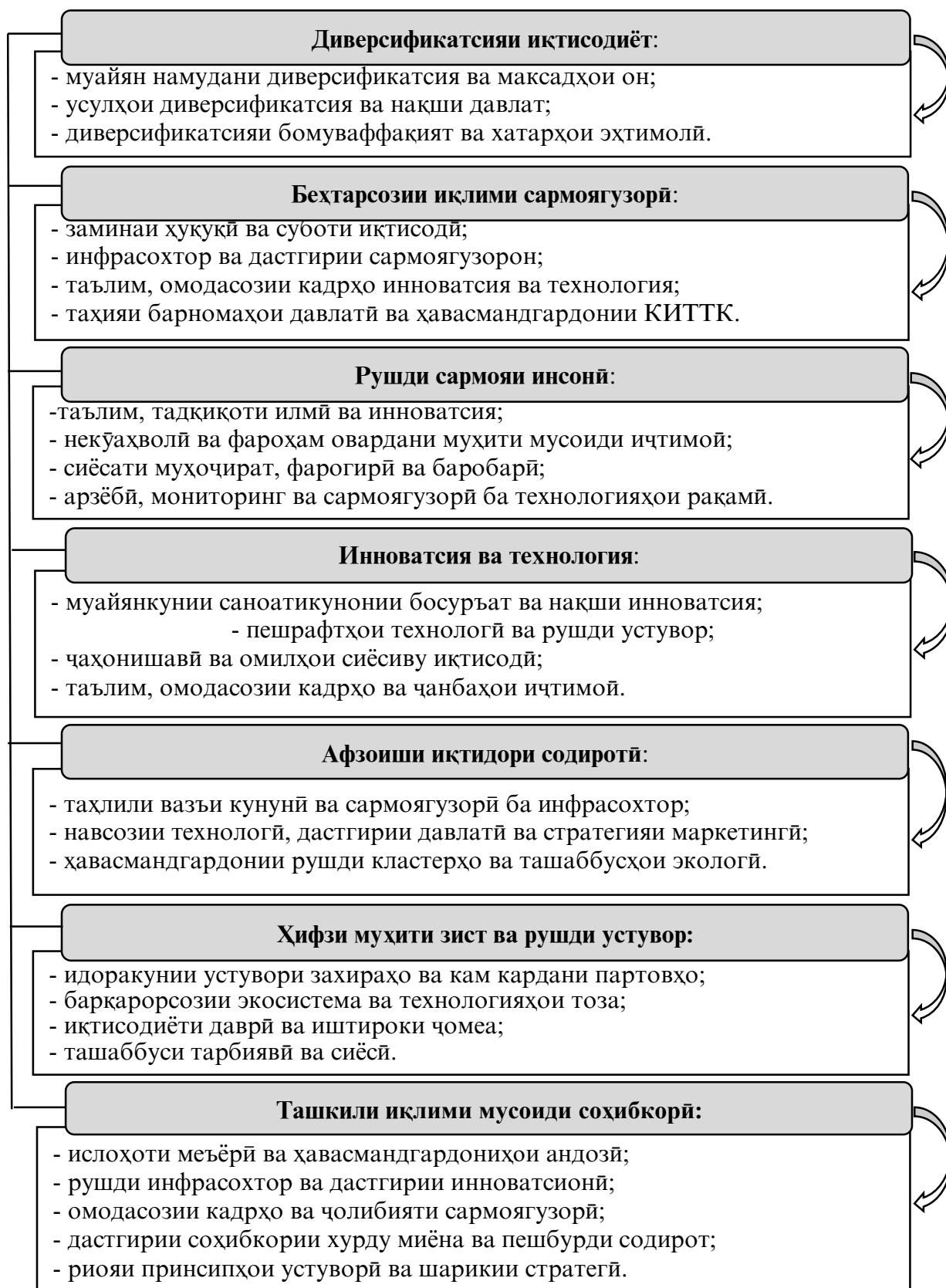
Дар асоси таҳлили маълумотҳои расми мазкур дар бораи ҳадафҳои стратегияи саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон қайд намуд, саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати комплексӣ, аз ҷумла ҳадафҳои стратегӣ, аз қабилӣ диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодиёт барои коҳиш додани вобастагии иқтисодиёт аз соҳаи хоҷагии қишлоқ, беҳтарсозии иқлими сармоягузори барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва маҳаллӣ, рушди сармояи инсонӣ тавассути барномаҳои таълимӣ ва баланд бардоштани таҳассуснокии қувваи корӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва рақобатпазирӣ, инчунин афзоиши иқтидори содиротӣ барои ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ ва беҳтарсозии тавозуни пардохт талаб менамояд.

О.Р. Николаев дар таҳқиқотҳои худ оид ба татбиқи стратегияи саноатикунонии босуръат бахши истеҳсолотро асос доништа, чунин қайд мекунад, ки: «Бахши истеҳсолот асоси ташкил дар татбиқи стратегияи саноатикунонии босуръат мебошад» [5, с. 68].

Дар таҳқиқотҳои худ А.И. Смирнов оид ба саноатикунонии босуръат қайд менамояд, ки «Саноатикунонии босуръат ҷалби фаъолонан соҳибқориро ба раванди истеҳсолот талаб менамояд» [8, с. 90]. Саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо воситаи ба даст овардани устувории иқтисодӣ, балки воситаи муҳими беҳтар намудани вазъи иҷтимоии аҳоли низ мебошад. Бо ҳадафҳои дақиқи стратегӣ ва татбиқи онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳон ноил гардида, сатҳи сифати зиндагии аҳолии худро беҳтар созад.

Дар асоси таҳлили дар боло зикргардидаи рушди соҳибқории истеҳсоли ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадафи стратегияи кишвар – саноатикунонии босуръат марҳилаҳои саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба андешаи мо, он ба таври зайл таъкид мешавад:

1. Марҳилаи тосаноатикунони (то соли 1991);
2. Марҳилаи гузариш (1991-1997);
3. Марҳилаи барқарорсозӣ (1997-2010);
4. Марҳилаи рушди фаъол (2010-2020);
5. Марҳилаи муосир (2020 – то ҳозир).



Расми 1. Ҳадафҳои стратегияи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси таҳлили сарчашмаҳо тартиб дода шудааст.

Ин марҳилаҳо нишон медиҳанд, ки чӣ тавр Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан аз иқтисодиёти соҳаи аграрӣ ба иқтисодиёти нисбатан саноатикунонидашуда ва диверсификатсияшуда мегузарад, ки барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум муҳим аст.

Саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд марҳилаҳои асосиро паси сар кард, ки ҳар кадоми аз ин марҳилаҳо ба ташаккули муносири иқтисодии кишвар таъсири назаррас расониданд. Дар умум, марҳилаҳои саноатикунонии босуръати иқтисодиёти кишварро метавон чунин тавсиф кард:

1. Марҳилаи тосаноатикунонӣ (то соли 1991) бо баргари соҳаи хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои анъанавӣ хос буд, ки вобастагӣ аз таъминоти беруна ва имкониятҳои маҳдуди рушди саноатро ба вучуд овард. Ин давра барои дигаргуниҳои оянда замина гузошт, аммо набудани диверсификатсия ва мавҷудияти технологияи кӯҳна монеаҳои асосӣ гардид;

2. Марҳилаи гузариш (1991-1997) давраи парокандашавии сохтори кӯҳнаи иқтисодӣ пас аз пошхӯрии ИҚШС буд. Хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ ва афзоиши корхонаҳои хурду миёна барои фаъолияти соҳибкорӣ уфуқҳои нав кушод, аммо ноустуворӣ ва мушкилоти иқтисодии ин давра мутобиқшавиро ба шароити бозор мушкил сохт;

3. Марҳилаи барқарорсозӣ (солҳои 1997-2010) ба эътидол овардани вазъи иқтисодӣ пас аз ҷанги шаҳрвандӣ хос буд. Афзоиши сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва соҳаҳои асосии он, инчунин рушди соҳаи энергетика, бахусус нерӯгоҳҳои барқии обӣ, омилҳои асосии эҳё ва рушд буданд;

4. Марҳилаи рушди фаъол (солҳои 2010-2020) рушди босуръати соҳаи истеҳсолот ва диверсификатсияи иқтисодиётро нишон дод. Таваҷҷӯҳ ба саноати нассочӣ, сохтмон ва хӯрокворӣ, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва модернизатсияи истеҳсолот ҷанбаҳои асосии мусоидат ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ гардиданд;

5. Марҳилаи муосир (2020 - то имрӯз) бо афзоиши мунтазами истеҳсолоти саноатӣ ва ҷалби фаъолонии сармоягузориҳои хориҷӣ тавсиф карда мешавад. Таҳияи стратегияи баланд бардоштани иқтисодии содиротӣ ва ҳамгироӣ ба бозорҳои байналмилалӣ, инчунин рушди устувори сармояи инсонӣ ва беҳтар намудани иқлими сармоягузорӣ барои пешрафти минбаъдаи иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, марҳалаҳои саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди динамикиро нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз мушкилоти мавҷудбуда ба эҷоди иқтисодиёти устувор ва рақобатпазир нигаронида шудааст. Татбиқи бомуваффақияти стратегияҳо дар ҳар марҳила гавари рушди минбаъда ва ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад.

Раванди саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи якҷанд марҳилаҳои пайдарпай ташаккул ёфта, ҳар кадоми онҳо самти рушди кишварро муайян намуда, барои рушди иқтисодиёт имкониятҳои нав фароҳам овард. Бо дарназардошти марҳилаҳои дар боло зикршуда ба мо имкон медиҳад, ки тамоюлҳои оянда ва мушкилоте, ки иқтисодиёт дар солҳои оянда дучор мешаванд, пешгӯӣ кунем:

1. Анҷоми марҳилаи гузариш: Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми баромадан аз марҳилаи барқароршавӣ, метавонад ба таҳкими сохтори иқтисодии худ идома диҳад. Афзоиши шумораи корхонаҳои хурду миёна, ки дар давраи гузариш мушоҳида шудааст, барои ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ замина фароҳам меорад. Пешгӯӣ карда мешавад, ки бо идомаи хусусигардонӣ ва беҳтарсозии шароити соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ имкони фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ хоҳад шуд;

2. Таваҷҷӯҳ ба диверсификатсияи иқтисодиёт: Таваҷҷӯҳи қаблӣ ба хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои саноати кӯҳна тағйир хоҳад ёфт. Интизор меравад, ки диверсификатсияи иқтисодиёт бо таваҷҷӯҳ ба рушди бахшҳои нав, аз қабилҳои технологияҳои иттилоотӣ, сарчашмаи энергияи барқароршаванда ва равандҳои тозаи истеҳсолот яке аз ҳадафҳои

асосӣ бошад. Ин ҳамчунин имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии иқтисодиро аз таъминоти беруна коҳиш дода, устувори дохилиро афзоиш диҳад;

3. Ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ: Бо идомаи рушди истеҳсолот, интизор меравад, ки корхонаҳо технологияҳои муосир ва стратегияҳои идоракуниро барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва кам кардани хароҷот ҳарчи бештар қабул кунанд. Ин барои истеҳсолкунандагони маҳаллӣ бартариҳои рақобатӣ фароҳам оварда, ба онҳо имкон медиҳад, ки бомуваффақият ба бозорҳои байналмилалӣ ворид шаванд;

4. Рушди устувори сармояи инсонӣ: Баланд бардоштани сифати таълим ва омодагии кувваи корӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди сармояи инсонии он мусоидат мекунад. Афзоиши маблағгузори ба соҳаи маориф ва омӯзиш ба аҳолии имкон медиҳад, ки ба талаботи муосири бозори меҳнат мутобиқ гарданд ва сифати тайёр кардани мутахассисонро баланд бардоранд;

5. Устуворӣ ва ҳамгирӣ: Дар шароити тағйироти иқтисодии ҷаҳонӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди рақобат имкон дорад, иқтидори содироти худро афзоиш диҳад. Ҳукумат бояд ба таҳияи стратегияҳои ҳамгирӣ ба бозорҳои байналмилалӣ, тавсеаи рақобати тичоратӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ таваҷҷӯҳ намояд. Ин гавари рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, марҳилаҳои минбаъдаи саноатикунонии босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба диверсификатсияи иқтисодӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таҳкими сармояи инсонӣ асос ёбад. Роҳи пешбинишудаи рушд муносибати стратегиро талаб мекунад, ки ба эҷоди иқтисодии устувор, рақобатпазир ва инноватсионии қодир ба мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи муҳити зист нигаронида шудааст.

Дар асоси таҳлили рушди соҳибкорӣ истеҳсоли ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадафи стратегияи кишвар – саноатикунонии босуръати кишвар метавон чунин хулоса ва пешниҳоди зеринро дод:

1. Рушди соҳибкорӣ истеҳсоли воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафи стратегияи кишвар - саноатикунонии босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Саъю кӯшиши муштараки давлат ва бахши хусусӣ метавонад барои рушди иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум шароити мусоид фароҳам оварад. Татбиқи самараноки стратегияҳо ва барномаҳои пешбинишуда ҷалби ғаёлонаи тамоми ҷонибҳои манфиатдорро дар ин раванд тақозо мекунад;

2. Соҳибкорӣ истеҳсоли ҳамаи намудҳои ғаёлиятеро дар бар мегирад, ки бо эҷоди неъматҳои модди алоқаманданд. Ин на танҳо раванди истеҳсоли маҳсулот, балки идоракунии ин равандҳо, ташкили самарабахши якҷоякунии онҳо бо захираҳо мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ истеҳсоли ба омили муҳими таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ табдил меёбад;

3. Соҳибкорӣ истеҳсоли муҳимтарин воситаи ноил шудан ба рушди устувори саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо дарназардошти сийёсати қатъии ҳукумати мамлкат, омодагии самараноки кувваи корӣ ва ҳамгироии ғаёл ба бозорҳои байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад иқтисоди худро ба таври қобили мулоҳиза ба сатҳи оянда расонад. Ҳамин тариқ, зарурати рушди соҳаи истеҳсолот на танҳо таъхирнопазир, балки барои ояндаи кишвар муҳим мегардад;

4. Саноатикунонии босуръат дар Тоҷикистон имкон дорад, ки иқтисодии миллиро дигаргун намуда, сатҳи зиндагонии аҳолиро беҳтар гардонад. Бо татбиқи ҳадафҳои стратегияи азнавсозӣ ва дастгирии соҳаи истеҳсолот ба кишвар имкон медиҳад, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии худ дар арсаи байналмилалӣ ноил гардад;

5. Саноатикунонии босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳадафи бисёрҷанба буда, муносибати комплекси талаб мекунад.

Ҳадафи стратегӣ, аз қабилӣ диверсификасияи истехсолот, сармоягузорӣ ба соҳаи инфрасохтор, рушди сармояи инсонӣ, азнавсозии технологӣ, ҳифзи муҳити зист ва фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ бояд дар доираи сиёсати ягонаи давлат ҳал карда шаванд. Татбиқи ин ҳадафҳо барои рушди иқтисод, афзоиши рақобатпазирӣ ва баланд шудани сатҳи некӯаҳволии аҳоли замина фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Агеева, Т.В. Развитие производственного предпринимательства в условиях индустриализации /Т.В. Агеева/ [Текст] Вестник экономики, права и социологии, 2018. - №3(1). – С. 47.
2. Иванов, Н.П. Влияние производственного предпринимательства на экономическое развитие страны /Н.П. Иванов/ [Текст]. Экономические исследования, 2019. - №8(3). – С. 58.
3. Кузнецова, Л.А. Стратегии ускоренной индустриализации: роль малых и средних предприятий /Л.А. Кузнецов/ [Текст]. Научный вестник, 2022. - №15(6). – С. 104.
4. Лебедев, А.С. Инвестиции в производственное предпринимательство как фактор экономического роста /А.С. Лебедев/ [Текст]. Научные записки, 2022. - №11(3). – С. 115.
5. Николаев, О.Р. Роль производственного сектора в стратегии экономического развития /О.Р. Николаев/ [Текст]. Экономика и управление, 2021. - №14(5). – С. 68.
6. Петрова, Е.С. Инновации и производственное предпринимательство как драйверы экономического роста/Е.С. Петрова [Текст]. Журнал современного предпринимательства, 2021. - №7(2). – С. 125.
7. Сидоров, В.Г. Экономические механизмы поддержки производственного предпринимательства /В.Г. Сидоров/ [Текст] Вестник вопросы экономики, 2020 - №9(2). – С. 39.
8. Смирнов, А.И. Стратегические цели индустриализации: роль предпринимательства /А.И. Смирнов/ [Текст]. Экономический журнал, 2020. - №12(4). – С. 90.
9. Федорова, М.В. Инновации в производственном предпринимательстве и их влияние на индустриализацию /М.В. Федорова/ [Текст] Журнал инновационных технологий, 2023. - №10(1). – С. 80.

УДК.:338

Ятимзода Х. М.

УСУЛҶОИ МЕТОДИИ БАҲОДИҶИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур усулҳои муосири баҳодиҳии рақобатпазирии бозори маҳсулоти кишоварзӣ барасӣ шудааст. Пеш аз омӯзиши усулҳо, таҳқиқоти назариявии рақобатпазирии бозори маҳсулоти кишоварзӣ гузаронидашуда, дар асоси он унсурҳои механизми идоракунии рақобатпазирӣ дар ва омилҳои таъсиррасони дохилию берунӣ муайян кардашудаанд. Бо ёрии усули муосири таҳлили SWOT тарафҳои қавӣ ва заифӣ корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ муайяншудаанд. Дар охир баъд аз гузаронидани таҳлили пурраи усулҳои муосири баҳодиҳии рақобатпазирии бозори маҳсулоти кишоварзӣ хулоса пешниҳодшудааст.

Калидвожаҳо: усулҳо, рақобатнокӣ, таҳқиқот, таҳлили SWOT, таҳлил, механизми идоракунии, омилҳо, корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

Ятимзода Х. М.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЫНКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

В данной статье рассматриваются современные методы оценки конкурентоспособности рынка сельскохозяйственной продукции. Перед изучением методов было проведено теоретическое исследование конкурентоспособности рынка сельскохозяйственной продукции, на основе которого определены элементы механизма управления конкурентоспособностью, а также внутренние и внешние факторы воздействия. С помощью современного метода SWOT-анализа определяются сильные и слабые стороны сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств. Наконец, после проведения полного анализа современных методов оценки конкурентоспособности рынка сельскохозяйственной продукции, представлен вывод.

Ключевые слова: методы, конкурентоспособность, исследования, SWOT-анализ, анализ, механизм управления, факторы, сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, сельскохозяйственная продукция.

Yatimzoda Kh. M.

MODERN METHODS OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL PRODUCTS MARKET

In this article, modern methods of assessing the competitiveness of the market of agricultural products are discussed. Before studying the methods, the theoretical research of the competitiveness of the market of agricultural products was carried out, on the basis of which the elements of the competitiveness management mechanism and the internal and external influencing factors were determined. With the help of the modern method of SWOT analysis, the strengths and weaknesses of agricultural enterprises and farms are determined. Finally, after conducting a complete analysis of modern methods of assessing the competitiveness of the agricultural products market, a conclusion is presented.

Keywords: methods, competitiveness, research, SWOT analysis, analysis, management mechanism, factors, agricultural enterprises, farms, agricultural products.

Меъёри асосии фаъолияти ҳар як корхона мавқеи он дар бозори озода рақобат мебошад. Рақобатпазирии онҳо, яъне қобилияти онҳо имконияти ишғол намудани мавқеи пешсафиро дар байни корхонаҳои истеҳсолкунандаи якхелаи молу хизмат, инчунин шумораи зиёди истеъмолкунандагонро ҷалб карданро дорад. Барои тижорати муваффақ дар шароити муосир муҳим аст, ки мавҷудияти як қатор омилҳо, аз қабилӣ: ҳадафҳо ва стратегияҳои рушди созмон, ҷойгиршавии мусоиди он, мавқеъ ва диққат додан ба талаботи аҳоли, пешниҳод намудани маҳсулоти хушсифат, корҳо, хизматрасонӣ, интиҳоби коргарони баландхатисос, кор карда баромадани стратегияи маркетинг, унсурҳои молиявии корхона ба фаъолияти корхона дар раванди рақобат таъсиррасонанда, муҳити дохилӣ, ки барои муайян кардани имкониятҳои ширкат ва кушодани иқтидори он нақш мебозад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар замони муосир рақобатпазирии маҳсулот ва корхонаҳоро омилҳои зерин муайян мекунад: глобализатсия – рақобат ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои байналмилалӣ меафзояд; тағйироти технологӣ - инноватсия аз ширкатҳо талаб мекунад, ки маҳсулот ва равандҳоро пайваستا нав кунанд; талаботи истеъмолкунандагон – тағйирёбии талаботи муштарӣ, ки чандирӣ ва мутобиқшавиро тақозо мекунад; ноустувории иқтисодӣ - баланд бардоштани аҳамияти идоракунии

самараноки захираҳо ва харочот; рушди устуворӣ – талабот ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъул меафзояд.

Аз ҳамин сабаб, истифодабарии усулҳои муосири арзёбии рақобатпазирии бозори кишоварзӣ (таҳлили SWOT - барои муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф, инчунин таҳдидҳо ва имкониятҳо кӯмак мекунад; таҳлили PESTEL – омилҳои беруниро (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ, экологӣ ва ҳуқуқӣ) арзёбӣ мекунад; таҳлили муқоисавӣ – имкон медиҳад, ки маҳсулотро дар муқоиса бо рақибон баҳо медиҳад; усулҳои таҳлили ҷувздонӣ – барои муайян кардани мавқеҳои стратегии маҳсулот мусоидат мекунанд) бо зарурати фаҳмидани тамоюлҳои бозор, арзёбии мавқеи истеҳсолкунандагон ва муайян кардани имкониятҳои беҳбудӣ асоснок карда мешаванд. Ин усулҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳанд, ки ба тағйироти бозор мутобиқ шаванд ва рақобатпазирии худро баланд бардоранд.

Ҳамин тариқ, Н.Кондратиев рақобатпазириро чун тағйирёбии соҳаҳои гуногуни хоҷагии ҳалқ дар атрофи сатҳи тағйирёбанд, ки ба ҳолати мувозинати динамикии онҳо мувофиқ аст, муайян кардааст. Тағйирёбии баъзе соҳаҳо дар муқоиса бо дигар соҳаҳо рақобатпазирии нисбӣ номида мешавад. Тағйирот аз рӯи нишондиҳандаҳо муқоиса карда мешавад: даромаднокии соҳа, ҳаҷми истеҳсолот, нархи маҳсулот, шумораи бо кор таъмин ва бекорон, шумораи муфлисшавӣ. Рақобатпазирии бозорҳои молу пулӣ бо сатҳи нархҳо, фоизҳо, даромаднокии корхонаҳои саноатӣ, тиҷоратӣ ва молиявӣ хос аст [3, с. 15]. Л.Эрхард қайд кардааст, ки қоидаҳои умумии муносибатҳои бозорӣ дар ҳар як давраи муайян мазмуни вазъияти иқтисодиро муайян намуда, ба тақдирӣ иқтисодӣ алоҳида дар натиҷаи таъсири мутақобилаи сабабҳои дохилӣ ва беруна таъсир мерасонад [16, с. 18]. В.Есипов хусусиятҳои муҳими шароити бозорро ошкор мекунад: номутобиқат, зуд-зуд тағйирёбанд, нобаробарӣ, ки амали омилҳои таъсири кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро инъикос мекунанд. Тамоюлҳои муқобили рақобатпазири ихтилофи байни динамикаи рушди соҳаҳо ва суръати афзоиши ифода мекунанд. Дар баробари ин зиддият ва ягонагии онҳо алокаи умумии унсурҳои такрористеҳсолкуниро пешбинӣ мекунад. Ба ҳаракати рақобатпазирии умумии иқтисодӣ ва молӣ ду гурӯҳи омилҳо, ки сиклӣ ва ғайрисиклӣ мебошанд, таъсир мерасонад. Таъсири байниҳамдигарии шаклҳои даврии рушди иқтисодӣ ва омилҳои ғайрисиклӣ қувваи таъсири ҳар як омилро зиёд ё суст карда, дар ҳар як лаҳзаи муайяни замон ҳолати ягонаи рақобатпазириро медиҳад. Хусусиятҳои муҳими ҳар як марҳилаи давра ва шароити гузариш аз як фаза хусусияти рақобатпазириро муайян мекунанд, як рақобатпазири ба бӯҳрон хос аст, дигараш болоравӣ. Дар робита ба давра рушди мустақили рақобатпазири мушоҳида мешавад: дар марҳилаи болоравии он метавонад бадшавӣ ба амал ояд ва баръакс, дар давраи бӯҳрон ва афсурдагӣ ҳуруҷи муваққатии фаъолияти соҳибкорӣ имконпазир аст. Омилҳои хусусияти ғайрисиклӣ метавонанд бо амали доимӣ ва ғайримуқаррарӣ зухур ёбанд. Ба омилҳои ғайрисиклии амалҳои доимӣ ба мисли пешрафти илмию техникӣ, концентратсияи истеҳсолот ва сармоя, монополияи давлатӣ, милитаризатсия, инфляция, мавсимӣ дар истеҳсолот ва истеъмоли молҳо, офатҳои табиӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Бо қувваи бештар рақобатпазирии ашъеи хом ва молҳои кишоварзӣ амал мекунанд [12, с.295; 13].

Рақобатпазирии ҳама гуна бозор ҳамчун маҷмӯи шароит ва муносибатҳои мушаххасе муайян карда мешавад, ки дар бозор ҳангоми фуруши мол дар давраи муайян ба вучуд омада, бо тағйирёбии нархҳо ва тағйирёбии нишондиҳандаҳои дигар ифода меёбад. Ба рақобатпазирии бозорҳои кишоварзӣ махсусан омили доимии ғайрисиклӣ – таварум таъсир мерасонад. Хусусият ва сабаби тағйири ҳаҷми фуруш маҳсуот ихтилофи сохтори байни рушди соҳаҳои истеҳсолот ва истеъмоли, маҳдуд кардани нархҳои маъмури, тамаркузи онҳо ба хароҷоти воқеие, ки дар истеҳсолот инкишоф меёбанд (нархи яклухт) ва тамоман ба эътибор нагирифтани талабот (нархи чакана) мебошад.

Деформатсия дар сохтори соҳавии истеҳсолот ба иқтисодиёти мамлакат хос аст. Рақобатпазирии бозорҳои аграрӣ ва ноустувории бозори дохилии озуқа аз рӯи параметрҳои табиӣ ва арзишӣ (нарх) аз тағйирёбии бозори ҷаҳонии озуқа вобаста аст. Норасоии ҳосил дар кишварҳои содиркунандаи асосии истеҳсолкунанда ба якбора баланд шудани нархи воридот ва қатъи бевоситаи пешниҳоди баъзе маҳсулот таъсир мерасонад.

Таъсири мутақобилаи омилҳои бозорӣ: талабот, пешниҳод ва нархро Н.Кондратиев дар ҳолатҳои гуногун омӯхтааст:

- ҳангоми афзоиши пешниҳод бо ҳамон талабот;
- тағйирёбии миқдори талабот ва бетағйирёбии пешниҳод;
- зиёд ё кам шудани нарх ва бетағйир додани пешниҳод;
- афзоиш ё пастшавии нарх ва миқдори доимии талабот.

Методи ин тадқиқотҳо дар шароити муосир муҳим аст. Якум, характери рақобат дар шароити гуногуни бозор тағйир меёбад ва дигар мешавад. Сониян, сабабҳои робитаи байни талабот, нарх ва пешниҳод тағйир ёфтани нархҳои оммавии субъективии молҳо аз ҷониби субъектҳои соҳибкори мебошад. Вобастагии тағйирёбии талабот - пешниҳоди мол ба манфиати субъектҳо таъсир мерасонад. Ҳар кас мехоҳад, ки аз амали худ бештар фоида ба даст орад. Сеюм, нархгузориҳои субъективии мол аз ҷониби харидорон ва фурӯшандагон бо тағйирёбии гуногун дар бозор фарқ мекунад. Барои харидор арзиши субъективии мол аз фойданокии он вобаста аст. Афзоиши пешниҳоди мол бо андозаи яхелаи талабот боиси коҳиши арзёбии субъективӣ мегардад, ангезаи иқтисодии харидор дар омодагӣ ба паст кардани нархҳо ифода меёбад. Мусобиқаи байни онҳо суст мешавад. Камшавии пешниҳод баҳодиҳии субъективии харидор ва мутаносибан омодагии пардохти нархи баландро барои маҳсулот зиёд мекунад, дар ҳоле ки рақобат шиддат мегирад. Тағйир ёфтани ҳаҷми талабот ба маҳсулоти дорои пешниҳоди доимӣ барои харидор чунин маъно дорад: афзоиши ҳаҷми талабот ба кам шудани ҳаҷми пешниҳод ва камшавӣ ба афзоиши пешниҳоди он баробар аст. Афзоиши миқёси талабот боиси баланд шудани нархи молҳо аз ҷониби харидорон гардида, рақобати байни онҳоро зиёд намуда, барои баланд бардоштани нархҳо аз ҷониби харидор заминаҳои заруриро ба вуҷуд меорад. Коҳиши талабот барои паст шудани нархҳо шароит фароҳам меорад. Тағйирёбии нарх бо пешниҳоди доимӣ ба рақобат таъсир мерасонад. Баландшавии нарх боиси он мегардад, ки баъзе харидорон, аз ҷумла онҳое, ки баҳои субъективии онҳо бо сабабҳои иқтисодӣ аз нархи воқеӣ пасттаранд, аз контингенти харидорон берун мешаванд, талабот кам мешавад, рақобат суст мешавад, дар зери таъсири ҳамон омилҳо боиси афзоиши ҳаҷми талабот мегардад ва рақобат шиддат мегирад. Рақобат байни фурӯшандагон бо зиёд шудани пешниҳод шиддат мегирад ва бо камшавии он суст мешавад. Қувваи рақобат ва таъсири ангезаҳои иқтисодӣ барои паст ва болоравии нархҳо замина ба вуҷуд меорад. Баландшавии нарх боиси он мегардад, ки ба сафи фурушандагон онҳое дохил карда шаванд, ки баҳояшон ба мол пеш аз ин аз нархҳои мавҷуда баланд буд. Дар натиҷа таъминот зиёд мешавад. Поин рафтани нарх аз омилҳои яхела, вале самти дигар доштан боиси камшавии пешниҳод мегардад [4, с. 363].

Н.Бухарин ва В.Костюк чихатҳои гуногуни баҳодиҳии субъективии мол, муқаррар намудани нарх ва амали рақобатро, ки дар шароитҳои гуногуни бозор ба даст меоянд, ошкор мекунанд:

- мубодилаи алоҳида;
- рақобати яктарафа байни харидорон;
- рақобати яктарафа байни фурӯшандагон;
- рақобати мутақобила.

Ҳангоми мубодилаи ҷудогона нарх дар ҳудуди байни баҳодиҳии субъективии мол аз ҷониби харидор ҳамчун ҳадди аксар ва баҳодиҳии мол аз ҷониби фурӯшанда ҳамчун

ҳадди ақал муқаррар карда мешавад. Дар рақобати харидорон хариди мол аз ҷониби рақибӣ қавитарин сурат мегирад, ки моли дар иваз пешниҳодшударо баландтар баҳо медиҳад; ва нарх дар байни арзёбии ашё, аз ҷониби рақибӣ, ки онро харидааст, ҳамчун ҳадди ақсар ва арзёбии он аз ҷониби қавитарин рақибони мағлубшуда ҳаракат мекунад.

Дар баробари ин, нархи дигари дуҷумдараҷаи ҳадди ақал, ки аз баҳодиҳии ашёи фурӯхташавандаи худӣ фурӯшанда иборат аст, аҳамияти худро нигоҳ медорад. Рақобати якҷонибаи байни фурӯшандагон боиси тағйирёбии нархҳо дар доираи арзёбиҳои онҳо мегардад, аз ҷониби қавитарин, бо қобилияти баландтарини мубодилаи фурӯшанда ва арзиши пасттарини рақибони мағлубшуда. Рақобат байни фурӯшандагон ва байни харидорон боиси мубодилаи дорои иқтидори зиёди мубодила мегардад. Аз харидорон молро шахсоне мехаранд, ки онро аз нархҳо дар худуди муайянкардаи имкониятҳои рақибони эҳтимолӣ баҳо медиҳанд. Аз фурӯшандагон дар бозор, онҳое, ки молро аз рақибон поёнтар арзёбӣ мекунанд, иштирок мекунанд. Нархи бозор дар доираи меъёри зерин муқаррар карда мешавад. Маҳдудияти болоӣ аз рӯи ҳисобҳои охирини харидороне, ки воқеан ба муомилоти мубодилавӣ ворид мешаванд ва қавитарин аз ҷиҳати мубодилаи фурӯшандагоне, ки дар натиҷаи рақобат аз бозор хориҷ шудаанд, муайян карда мешавад. Маҳдудияти поёнӣ аз рӯи арзёбии қобилияти камтарин аз рӯи қобилияти мубодилаи фурӯшандагоне, ки воқеан ба муомилоти мубодилавӣ ворид мешаванд, ва аз ҷиҳати қобилияти мубодилаи онҳо, ки қодир ба бастанӣ муомилоти мубодилавии харидорон надоранд, муқаррар карда мешавад. Механизми бозорӣ боиси ба даст овардани фоиди бештаре мегардад, ки онро танҳо дар шароити мавҷудаи бозор ба даст овардан мумкин аст. Дар баробари ин талабот ва тақлиф баробар мешавад [5, С. 89; 2 С. 110,113].

Дар асарҳои олимони хориҷи Галиани, Сениор, Дюпюи ва Госсен вобастагии арзиши субъективӣ мол аз фоиданокии он дар шакли умумӣ муайян карда мешавад. Тағйирёбии фоиданокӣ ва арзиши субъективӣ - моликияти маъмулӣ, асосии табиати инсон дар шакли қонуни талаботи қонешшуда ифода карда мешавад. Мавҷудияти маҷмуи беохирӣ эҳтиётот боиси он мегардад, ки ҳар як эҳтиётоти инфиродӣ ҳадди ҳосил худро дорад [15, с.115].

Фоиданокӣ ва кӯшиши чен кардани дараҷаи қаноатмандии субъекти моли истеъмолшавандаро назарияи фоиди ниҳойи ошкор мекунад. Байни фоиди дар маҷмӯъ ва арзиш фарқият вучуд дорад, ки онро Бом-Баверк фоиди таҳассусӣ номидааст. «Муносибатро ба некуаҳолии инсон дар ду шакл ифода кардан мумкин аст. Мо шакли пасттар дорем, вақте ки ашёи мавриди назар дар маҷмӯъ дорои қобилияти хидматрасонӣ барои некуаҳолии инсон аст. Баръакс, барои шакли олий талаб карда мешавад, ки ин чиз на танҳо сабаб, балки дар айни замон шарт зарурии некуаҳолии инсон бошад.

Шакли пасттарро фоиданок, баландтарро арзиш меноманд. Ҳама мол фоиди дорад, аммо на ҳама мол арзиш дорад. Барои он ки арзиш ба вучуд ояд, бояд ба фоиданокӣ низ камёбӣ илова карда шавад, на абстрактӣ, балки дар муқоиса бо талабот ба молҳои ин навъ камёбӣ. Н.Бухарин ҳангоми танқиди назарияи фоиди маржиналӣ қайд намуд, ки ба динамикаи истеҳсоли маҳсулот, нодуруст будани тахмин дар бораи миқдори аввалаи молҳо ва муайян намудани арзиши субъективӣ мол тавассути шартҳои объективӣ диққат дода намешавад. ки аз категорияи субъективӣ фоиданок гирифта шудаанд. Дар назарияи меҳнатии арзиш фоиданокӣ шартӣ пайдоиши арзиш буда, дар ташаккули ин ё он арзиши он ҳеҷ нақше намебозад, дар назарияи фоиди ниҳойи бошад, арзиш аз фоиди ба даст оварда мешавад зухуроти бевоситаи он [2, с. 66, 89].

Дар омузиши талабот ва фоиданокии моли истеъмолшаванда маҳдудияти захираҳо ва имкониятҳои даромади пулии истеъмолкунандагон аҳамияти калон доранд, ки қобилияти пардохтии харидорро муайян мекунанд. Ба фоиданокӣ аз тағйирёбии нархҳо ва даромадҳо таъсир мерасонад. Онҳо системаи афзалиятҳои

истеъмолкунандагонро муайян мекунад.

Л.Эрхард исбот кард, ки аз нав баҳодихии имкониятҳои иқтисодии субъектҳои бозор ҳангоми мусоид будани вазъият ба амал меояд. Онро барои худсарона таъин кардани нархҳои истифода бурдан мумкин аст, ки дар натиҷаи баланд шудани сатҳи музди меҳнат ба амал омадаанд. Ин аз рафтори истеъмолкунанда вобаста аст [16, с.255]. Дар шароити муосири иқтисодӣ ин муқаррарот барои рушди менеҷменти маркетинг имкон фароҳам овардаанд.

В.Костюк фарқияти баҳодихии субъективии молро дар раванди мубодилаи фурӯшанда ва харидор ошкор мекунад. Фурӯшанда бар хилофи харидор на аз ғоида, балки аз арзиши мубодилавӣ ба даст меояд. А.Смит арзиши мубодиларо бо нархи воқеӣ ё натуралӣ муқоиса намуда, танҳо андаке хароҷотеро, ки барои ба бозор баровардани маҳсулот зарур аст, фаро мегирифт. Нархи натуралӣ бо нархи бозории ҷорӣ муқобилат мекунад, онро талабот ва пешниҳоди мол дар бозор муайян мекунад. Механизми танзими нарх аз тақозои муассир ва рақобати озод вобаста аст. Нархи натуралӣ инчунин аз рӯи меъёрҳои табиӣ ғоида, музди меҳнат ва рента муайян карда мешавад, ки бузургии тағйирёбии онҳо дар зерии таъсири талабот ва тақлиф ба мол зарурати кашидан ё ба истеҳсолот чалб намудани захираҳои иловагиро ба миён меорад. Муносибати байни нархҳо бо он муайян карда мешавад, ки дар шароити рақобат нархи табиӣ бо нархи миёнаи бозор рост меояд. Агар талабот аз пешниҳод зиёд бошад, пас байни харидорон рақобат ба вучуд меояд ва нархи бозор боло меравад, агар вазъият баръакс шавад, дар байни фурӯшандагон рақобат ба амал меояд ва нархи бозор поин меравад [5, С.28].

Арзиши мубодилаи хар як миқдори мол барои хар як агенти иқтисодӣ аз арзиши ҳамон молҳо вобаста аст, ки вай метавонад ва дар ҳақиқат ният дорад бо ёрии аввалин ба даст орад. То он даме, ки вай дар ин масъала тасмим нагирифтааст, ин арзиши мубодила вобаста ба имкониятҳои дар ҳар лаҳза мавҷуда тағйир меёбад ва агар агенти иқтисодӣ самти талаби худро тағйир диҳад, тағйир меёбад. Вақте ки беҳтарин варианти мубодила барои ҳар як мол пайдо мешавад, арзиши мубодила дар шароити бетағйир танҳо дар як сатҳи мушаххас боқӣ мемонад. Ч.Шумпетер муайян мекунад, ки арзиши мубодилаи ҳар як воҳиди як мол барои субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ яқсон нест, аввалан, аз сабаби нобаробарии на танҳо завқҳо, дуюм, вазъи умумии иқтисодии онҳо, балки - комилан новобаста аз он, аз ду сабаби аввал — худи манфиатҳои, ки субъектҳои хоҷагии алоҳида байни худ иваз мекунад [14, с. 116].

Муаллиф чунин мешуморад, ки дар шароити муосир категорияҳои ғоиданокӣ ва арзиши субъективии молҳо, ангеҷаҳои иқтисодӣ ва сифатҳои функционалии субъектҳои бозор, аз қабилӣ «табдилпазирӣ», «баҳодихии субъективӣ», «қобилияти харидорӣ» ба хусусияти рақобат, ташаккули муҳити рақобат, муайян кардани муносибатҳои муомилот ва шароити бозор хеле зарур аст. Барои инкишофи онҳо шароитҳои институтсионалӣ фароҳам оварда шаванд.

Я.Шумпетер шартӣ ба вучуд овардани қобилияти харидориро додани қарз ба соҳибкорон ҳисоб мекард [14, с. 216]. М.Портер дар назарияи муосири афзалиятҳои рақобатӣ «қобилияти харидорон ва таъминкунандагонро барои муомилот» ҳамчун яке аз омилҳои асосии «ромб»-и миллии рақобатпазирӣ кишвар ҷудо мекунад [8 с. 93].

Қобилияти харидорон ва таъминкунандагон барои муомилот, ба назари мо, яке аз мушкилоти асосии иқтисоди мамлақатмон аст. Ин хислатҳои иштироккунандагон бозорро дар гузашта вазифаҳои тақсимкунию бюрократии аппарати идоракуниро дар ҳамаи звеноҳо пахш мекарданд. Дар айни замон дар идоракунӣ муросо карда натавоништан, чандир будан дар бастанӣ муомилот дар самарабахшии ташкилот зоҳир мегардад. Истеҳсолкунандагонӣ мол шароити бозорро ба назар нагирифта, нархҳои фурушро дар асоси хароҷоти пурраи истеҳсоли маҳсулот муқаррар мекунад. Аз сабаби кам шудани талаботи самарабахш истеъмолкунандагон маҷбур мешаванд, ки бар зарари

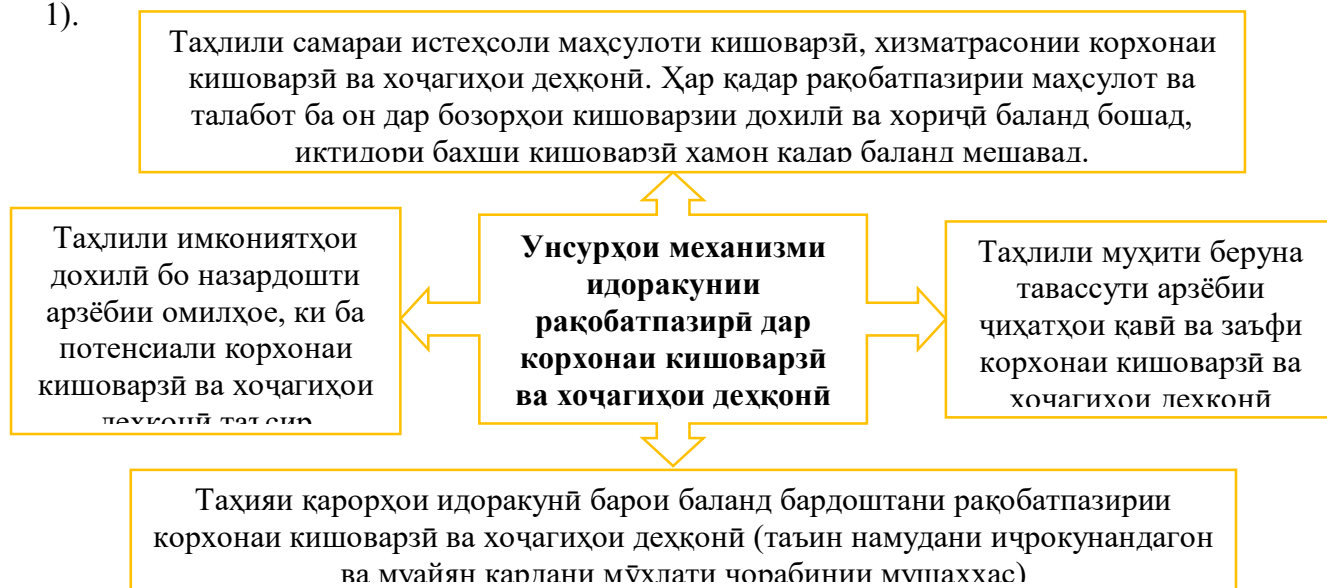
истеҳсолоти оянда маҳсулотеро, ки ба сифати захираи истеҳсолот заруранд, чустучу кунанд ё даст кашанд.

Истеҳсолкунандаи мол хароҷоти нигод доштан, ба фуруш баровардани мадсулоти тайёр, кам кардани муомилоти маблағро ба душ мегирад ва дар оянда мачбур мешавад, ки истеҳсоли ҳаҷми мадсулотро кам кунад. Дар давраи дарозмуддат ин боиси кам шудани ҳиссаи бозор ва афзоиши ногузири хароҷоти намудани иктидори пештараи истеҳсоли мегардад. Мачбуран дар соҳаи кишоварзӣ андохтани нуриҳои маъданӣ боиси паст шудани ҳосилхезии замин ва ҳосилнокии замин гардид. Истеҳсолкунандагони нуриҳои маъданӣ ҳаҷми истифодаи онро кам кардаанд. Истеҳсол ва рақобатпазирии худро аз даст дода, саҳми худро дар бозори дохилии нуриҳои минералӣ ба фирмаҳои хориҷӣ аз даст доданд.

Таъсири омилҳо ва муносибатҳои гуногун, ки пайдоиш, қувват ва давомнокии онҳоро дар рақобатпазири пешгӯӣ кардан душвор аст, ки гузаронидани тадқиқотро душвор мегардонад. Ва ҳамзамон, таҳлили ҷузъҳо ва параметрҳои бозори мол ба субъектҳои соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки натиҷаҳоро барои зуд мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда истифода баранд.

Дар замони ҳозираи рушди иқтисодиёти миллии аксарияти ташкилотҳои кишоварзии ватанӣ бо истеҳсолкунандагони хориҷӣ бо истифода аз афзалиятҳои рақобатпазири сатҳи пасттар – қувваи корӣ ва ашёи хоми арзон рақобат мекунанд. Дар шароити гузариш аз барқарорсозӣ ба намуди сармоягузорию рушди иқтисодӣ, динамикаи мусбати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва мӯътадилшавии сиёсӣ, рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ, рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян карда мешавад. Ба инҳо хусусияти маҳсулоти истеҳсолшуда, захираҳои ҷалбшуда, технологияҳо ва таҷҳизоти истифодашуда, мутахассисони ҷалбшуда, инчунин мавҷудияти бренд дохил мешаванд. Вобаста ба ин, зарур аст, ки мушаххасоти идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаи кишоварзӣ мушаххас карда шавад. Мақсади таҳқиқот омӯзиши равандҳои идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дарёфти роҳҳои такмили он мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои болозикршуда унсурҳои механизми идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаи кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқониро дида мебароем (расми 1).



Расми 1. Унсурҳои механизми идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаи кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ

Дар раванди идоракунии рақобатпазирӣ дар корхонаи кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ омӯзиши соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, таҳлили имкониятҳо ва таҳдидҳо, муайян кардани иқтидори ташкилот ва хоҷагӣ, инчунин муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заиф тавсия дода мешавад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тарафҳои қавӣ ва заифи корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ

ТАРАФҲОИ ҚАВӢ	
- таъмини моддию техникаӣ, замин, захираҳои меҳнатӣ, шароити мусоиди иқлимӣ	- меъёри баланди андоз аз арзиши иловашуда; - таъсири бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ; - нобаробарӣ дар нархҳои маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ.
- татбиқи барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ, идоравӣ	- паст шудани ҳосилхезии замин; - вобастагии зиёд аз шароити иқлимӣ.
- рушди тухмипарварӣ, селекция, генетика	- фарсудашавии зиёди фондҳои асоси аз сабаби набудани маблағ
- мавҷудияти иқтидори инноватсионӣ	- сатҳи пасти ҷорӣ намудани инноватсия дар истеҳсолот
- рушди инфрасохтори техникаӣ, технологӣ ва иҷтимоӣ дар деҳот	- вобастагӣ аз тухмии дурага ва навъҳои воридоти як қатор зироатҳо
- интихоби калони техника, таҷҳизот, технологияи сермаҳсул	- нарасидани кадрҳои баландихтисос; - берун рафтани захираҳои меҳнатӣ аз деҳот; - паст шудани сатҳи шуғли аҳоли
- мавҷуд будани бозорҳои озуқаворӣ кишоварзӣ; - гузаронидани ярмарка; - фароҳам овардани шароит барои нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.	- нокифоя ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ; - фарқи калони байни нархи харид ва нархҳои чакана дар бозори озуқаворӣ кишоварзӣ; - сатҳи нокифояи рақобатпазирӣ дар бозори фурӯши маҳсулот.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф таҳия шудааст

Дар шароити ошкорбаёнӣ иқтисодиёт омилҳои институтсионалӣ ба сатҳи рақобатпазирӣ корхонаи кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсири калон мерасонанд: гуногунии шаклҳои моликият; мавҷудияти монеаҳои маъмурӣ ва ҳифзи ҳуқуқӣ; мавҷудияти дастгирии давлатӣ.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда, муҳимтарин омилҳоеро, ки ба дараҷаи рақобатпазирӣ корхонаҳои сектори аграрии иқтисодиёт таъсир мерасонанд муайян кардем ва дар расми 2 ба таври равшан нишон додем.

Омилҳои, ки ба фаъолияти ташкилотҳо таъсир мерасонанд, иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ (экологӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ) мебошанд. Дар асоси таҳлили расми 2 ҳаминро гуфтан лозим аст, ки ба корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ омилҳои зерин таъсири манфӣ мерасонанд: номутаносибии сохтори идоракунӣ; фарсудашавии фондҳои асосӣ, дараҷаи пасти ҳавасмандгардонии навоарӣ ва норасоии кадрҳои баландихтисос.



Расми 2. Омилҳои сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзиро муайян мекунад

Бо назардошти таҳлили гузаронидашуда дар қори худ самаранок истеҳсол намудани маҳсулоти кишоварзи дар ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем ва муайян мекунем, ки кадоми аз ноҳияҳо рақобатпазир аст, масалан ҷадвали 2. динамикаи саршумори ҷорво дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми категорияҳои хоҷагиҳо нишон медиҳем.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2. нишон медиҳад, ки саршумори ҷорво дар Вилояти Хатлон зиёд аст, масалан соли 2022 нисбат ба соли 2015 117,3 % зиёд шудааст, нисбат ба саршумори ҷорво дар умум 41.3% ташкил медиҳад.

Чадвали 2. Динамикаи саршумори чорво дар минтақаҳо дар тамоми категорияҳо барои солҳои 2015-2022 (ҳазор сар)

Нишонди- ҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/ 2015 %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2209,2	2278,1	2317,3	2327,5	2361,9	2391,4	2467,8	2553,7	115,59
ВМКБ	114,5	117,2	118,3	105,4	95,8	100,0	103,2	105,5	92,14
Вилояти Хатлон	898,7	944,8	968,1	981,1	994,2	1010,9	1033,4	1054,6	117,35
Вилояти Хатлон /Ҷумҳурии Тоҷикистон бо %	40,68	41,47	41,78	42,15	42,09	42,27	41,88	41,30	
Вилояти Суғд	623,9	634,3	641,9	646,9	665,7	667,1	710,5	732,7	117,44
НТҶ	572,0	581,7	589,0	594,1	606,2	613,4	620,6	651,8	113,95

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон //АОПҶТ, 2023. – с. 279

Ин рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Вилояти Хатлон дар истеҳсол ва парвариши чорво нисбат ба дигар ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рақобатпазир аст.

Идоракунии рақобатпазирӣ дар ташкилоти кишоварзӣ фароҳам овардани афзалиятҳои рақобатӣ ва истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷударо дар бар мегирад.

Дар қатори ҳадафҳои стратегӣ бояд робитаҳои ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ ба роҳ монда шаванд, таҷдиди инфрасохтор ва заминаи моддию техникаӣ, ҷорӣ намудани инноватсияҳо таъкид шаванд.

Барои оянда, махсусан дар шароити таҳримҳои иқтисодӣ, таъмини афзоиши рақобатпазирӣ корхонаҳои кишоварзӣ аз сатҳи рушди равандҳои сармоягузорӣ пешакӣ муайян карда мешавад. Аз ҷумла, сармоягузорӣ ба диверсификатсияи соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки заминаи моддию техникаӣ таҷдид карда, иқтисодии мавҷудаи истеҳсолӣ, техникаӣ ва технологӣ зиёд карда шаванд.

Рушди бомуваффақияти комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ дар доираи параметрҳои мақсаднок ва самтҳои зеркомплексҳои алоҳидаи маҳсулот, омӯзиши ҳамаҷонибаи категорияҳои ба онҳо хосро тақозо менамояд, ки яке аз онҳо рақобатпазирӣ мебошад. Таъмини он бо тамоми ҷиҳатҳои гуногунаш дар маркази тавачҷӯҳӣ ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам идораҳои соҳавӣ ва ҳам бевосита муассисаҳои илмӣ ва субъектҳои сектори воқеии иқтисодӣ қарор дорад. Истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ ҳамаҷуз ба мушкилоти интиҳоби самтҳои истифодаи самараноки захираҳо, рушди иқтисодии истеҳсоли иқтисодӣ, аз ҷумла ҷамъ овардани потенциали устувори рақобат рӯбарӯ мешаванд.

Дар шакли универсалӣ, ба ақидаи Р.А.Фатхутдинов, рақобатпазирӣ метавон ҳамчун «қобилияти тоб овардан ба рақобат нисбат ба объектҳои шабеҳ дар шароити бозори мушаххас» муайян кард [9, с. 46]. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки рақобатпазирӣ ба ҳама гуна объект (ҳамчун моликияти он) дахл дорад. Дар асоси ин ҳолат он фарз мекунад, ки объект дорои баъзе тафовутҳои рақобатӣ мебошад, ки имкон медиҳад, ки онро аз дигарон фарқ кунем [6, 9].

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки аксари олимони ба чунин мавқеъ майлдоранд, ки он чизе, ки корхонаҳо рақобатпазир мегардонад, иқтисодии он аст, ки онро захираҳо – омилҳои истеҳсолӣ (меҳнат, замин, сармоя, қобилияти соҳибкорӣ) муайян мекунад. Ин захираҳо дар шароити бозор ба шумо имкон медиҳанд, ки фоида ба даст оред (бартариҳои рақобатӣ ташаккул диҳед) ва аз фаъолияти худ самараи бештари иқтисодӣ ба даст оред [1, 6, 10, 11].

Аз ин мавқеъҳо ва бо назардошти хусусиятҳои ба даст омадаи истеҳсолӣ ва технологияи рушди соҳаҳо пешниҳод менамоем, ки ҷузъҳои зерин дар динамика, сатҳ ва таносуби онҳо баррасӣ карда шаванд:

- концентратсияи саноат – нишондихандаҳои зичии чорвои маҳсулдох ба ҳар 100 гектар майдони мукоисашавандаи замини хуроки чорво, зичии зироатҳои асосии тичорати ба ҳар 100 гектар замини хочагии кишлок;
- маҳсулнокии саноат – ҳосили зироат ва маҳсулнокии чорво аз руи навъи асосии маҳсулот;
- самараи технологияи саноат – нишондихандаҳои харочоти конкретии меҳнат, маблағҳои муомилот (хурок, нуриҳои маъданӣ ва ғайра) ба воҳиди навъи асосии маҳсулоти зироат ва чорво;
- самаранокии саноат – арзиши аслии навъи асосии маҳсулот, нархи фуруши он.

Ҳамин тариқ, рақобатпазирии корхона аз маҷмӯи соҳаҳо ва қобилияти ба худ ҳосил рақобатпазирии онҳо, дар навбати аввал, байни худ - барои захираҳои субъекти хочагидорӣ ва дуҷум - дар дохили як воҳиди ҳудудӣ (дар муқоиса бо дигар субъектҳо) - барои дараҷаи самаранок истифода бурдани омилҳои истеҳсолот. Баҳодиҳии умумии он аз рӯи он муайян карда мешавад, ки корхона дар давраи қорӣ чӣ гуна захираҳо дорад ва то чӣ андоза зуд ва самаранок метавонад онҳоро барои афзоиши умумии самаранокӣ дар муддати кӯтоҳ равона кунад.

Навовари чунин тафсири категорияи «рақобатпазирӣ» дар муайян кардани баъзе ҷузъҳои истеҳсолӣ ва технологияи субъекти хочагидорӣ ё воҳиди маъмурию ҳудудии - комплекси агросаноатии минтақавӣ аз рӯи самти маҳсулот ва комбинатсияи соҳаҳои он, инчунин афзалиятҳои истифодаи пурмаҳсули ресурсҳо. Аҳамияти амалии ин равиш дар арзёбии объективии қойғиршавии субъекти соҳибкорӣ ва соҳаҳои он дар доираи имкониятҳои рушд аз ҳисоби иқтисодии чамъшудаи рақобатӣ ва афзалиятҳои муқоисавӣ, рушди иқтисодӣ барои васеъ намудани миқёси истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии технологӣ, фатҳ намудани бозорҳои нав ва фаъолияти диверсификация бо максими тақвими додани маҳсусгардонӣ.

Дар байни ҷанбаҳои назоратшавандаи равандҳои баррасӣ шаванда (баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ, зиёд кардани ҳаҷми он, бор кардани иқтисодии корхонаҳои коркард, арзёбӣ ва таҳияи захираҳои афзоиши самаранокӣ) дар доираи зеркомплексҳои маҳсулоти минтақавӣ, роҳҳои ҳалли зеринро метавон ном бурд:

- характери ташкилӣ – бо беҳтар намудани истифодаи иқтисодии корхонаҳои коркард ва ҳаёти иштирокчиёни минтақаҳои ашъёи хом, тақвими додани системаи идоракунии ва солимгардонии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ;
- нақшаи истеҳсолии техникӣ – ба зиёд кардани самараи соҳаҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ, таъминоти моддию техникӣ дар асоси навсозии истеҳсолот, технологияи сарфакундаи ресурс нигаронида шудааст;
- ориентатсияи ташкилӣ-технологӣ – ба интенсификатсияи минбаъдаи саноат, тақвими додани маҳсусгардонӣ ва самарабахш ҷо ба ҷо гузоштани истеҳсолоти хочагии кишлок ба максимҳои тараққиёти устувори минтақаҳои ашъёи хом равона кардани комплекси агросаноатии вилоят;
- таҳкими иқтисодии кадрӣ – ба рафъи норасоии кадрҳо, эҷоди механизми ҳавасмандгардонии (ичтимоию иқтисодӣ) ҷалб ва нигоҳ доштани мутахассисони ҷавон нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Баранова, Н.А. Формирование стратегии развития сельскохозяйственного предприятия [Текст] / Н.А. Баранова // Проблемы агрорынка. – 2017. – №4. – С. 98-104.

2. Бухарин Н. Политическая экономия рантье. Теория ценности и прибыли австрийской школы/ Рецензентное воспроизведение издания 1925 года - М.: Московский филиал «Орбита», 1988. - 192 с.
3. Кондратьев Н.Д. Динамика цен промышленных и сельскохозяйственных товаров: К вопросу о теории относительной динамики и конъюнктуры. - Б.М. Ксерокопия
4. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики //Избр. Соч.- М.: Экономика, 1993,- Ч. 2, Гл. VLLL Наст. изд. гл. 6.
5. Костюк В.Н. История экономических учений. - М.: Центр,1998. - 224с.
6. Ленгинович, С. Г. Конкурентная среда: методы исследования [Текст] // Экономическая наука и практика: материалы III международ. науч. конференции. - Чита: Издательство «Молодой ученый», 2014. –С.88-91.
7. Омори солонати Чумхурии Тоҷикистон //АОПҚТ, 2023. – с. 279
8. Портер М. Международная конкуренция.: Пер. с англ./ Под ред. и с предисловием В.Д.Щетинина. - М.: Международные отношения, 1993,- 893с.
9. Селевич, Т.С. Конкурентный анализ в системе управленческого анализа [Текст]: автореф. дис.канд. экон. наук / Т.С. Селевич. – Екатеринбург: Уральский государственный технический университет, 2007. – 24 с.
10. Уолш, К. Ключевые показатели менеджмента. Как анализировать, сравнивать и конструировать данные, определяющие стоимость компании [Текст]: монография / К.Уолш. – М.: Дело, 2000. – 360 с.
11. Хачмафова, А.П. Стратегические основы обеспечения конкурентоспособности предприятий АПК в условиях насыщенного продовольственного рынка региона (на примере Республики Адыгея) [Текст]; автореф. дис... канд. экон. наук / А.П. Хачмафова. – Майкоп: Адыгейский государственный университет, 2007. – 27 с.
12. Цены и ценообразование: Учеб, для вузов. - 3-е изд. /Под ред. В.Е. Есипова. - СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. -464 с.
13. Цены и ценообразование в рыночной экономике. 4.2. Цены и рыночная конъюнктура, Кн.1, СПб. - 1994. - С.18-23.
14. Шумпетер И. Теория экономического развития / Пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко. - М.: Прогресс, 1982. - 456с.
15. Экономическая теория: Учеб, для студ. высш. учеб, заведений /под ред В.Д. Камаева. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, -640 с.
16. Эрхард Л. Благосостояние для всех. Кельн. – 1960

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Абдурахмон Хакимзода – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Дехоти ½. E-mail: hakimzod-90@mail.ru. Тел: (+992) 907704890.

Алиджанов Джомшед Абдукаюмович – д.э.н., профессор, заведующей кафедрой экономической теории Худжанского государственного университета имени академика Б. Гафурова. Худжанд. Республика Таджикистан. E-mail: alijonov_jamshed@mail.ru. Тел.: (+992) 928450054.

Алимов Комилджон Касирович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции. E-mail: alimov-30-86@mail.ru. Тел: (+992) 918817559.

Амонов Сахбон Сарватжонович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992)935779200. Email: a_sahbon@mail.ru

Арабов Фирдавс Пулодович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмент и маркетинг, Таджикский национальный университет, 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, х.Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 918-72-28-29. E-mail: firdavs300@mail.ru

Асрорзода Абдулло Саттор – соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5

Асрорзода Убайдулло Саттор - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор экономических наук, ректор. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада 48/5. E-mail: ubaydullo08051986@mail.ru. Тел.: (+992) 907-50-15-66

Аслонов Сулаймон Махкамович - кандидат экономических наук, докторант – соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 93 777 77 98. E-mail: sulaumon-aslonov@mail.ru.

Бобоев Джурахон Исломович – старший преподаватель кафедры банковской дело Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail:Jurakhonboboev@gmail.com. Тел. (+992) 987333509.

Болтуева Рухсора Камоловна – соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки-17. E-mail: ruhsora@gmail.com. Телефон: (+992) 927790509.

Буризода Хуршед Бури – соискатель кафедры финансов Государственного университета финансов и экономики Таджикистана, начальник отдела казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан в Шохмансурском районе, адрес: 734066. Республика Таджикистан ш. Душанбе н. Шахмансур, к. Айни 22/7 E-mail: kh.kholmirezoev@moliya.tj. Тел.: (+992) 939999578

Валиев Низомиддин Шаробудинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистически Международный университет туризма и предпринимательство Таджикистана. Адрес: город Душанбе, р. Фирдавси, п. Борбад 48/5.. E-mail: Nizomiddin_valiev86@mail.ru. Тел. (+992) 918144914

Вализода Шавкат Шаробудин – кандидат экономических наук, докторант Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44. E-mail: shavkat-2003@mail.ru. . Телефон: (+992) 985844359

Гадоева Фарзона Содиковна – кандидат экономических наук, дотсент кафедры экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Тел.: +992938936006, E-mail: princess.bella88@inbox.ru

Ганиев Рустам Гафурович – кандидат экономических наук, доцент, исполнительный директор филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. Тел.: (+992) 940220001; e-mail: r.ganiev@msu.tj

Ганиев Сахобиддин Ахрорович – докторант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан, тел. (+992) 974572727, E-mail: Sahob.ganiev@mail.ru.

Ганиев Убайдулло Файзалиевич – к.э.н., ассистент кафедры экономического анализа и аудита ТНУ, телефон: + 992)-938-56-56-35, e-mail: gutnu@mail.ru

Гафарзода Мавджуода Тахир – ст. преподаватель факультета «Финансы и кредит» кафедры «Налог и страхования» Таджикского государственного университета коммерции тел: (+992) 918686998, E-mail: bonu-jon@mail.ru

Гулмуродзода Робиямох Гулмуродович. – к.э.н., дотцент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: robiyamoh@inbox.ru, тел: 907511201.

Гуломова Зевар Зафарходжаевна – старший преподаватель кафедры экономический анализ и аудит Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 888-51-10-01.

Давлатов Алиджон Азизбекович – доктор (PhD) кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 93 722 05 96; e-mail: accounting.tj@mail.ru

Давлатов Насимжон Саидахтамович – старший преподаватель кафедры мировая экономика и международные отношения Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, ½ Тел. (+992): 907344349.

Джамшиедов Махмадназар – доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры мировая экономика Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: mahmadnazar_54@mail.ru

Джафархони Шер- ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: кафедры менеджмента и маркетинги Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. тел. : (+992)936005809

Ёров Джамшиед Нуруллоевич – к.э.н., доцент, и.о. заведующей отделом исследования туризма научно-исследовательского института туризма и предпринимательства при МУТП. Республика Таджикистан. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. +992 907 55 44 75, Email. jama_taj75@mail.ru.

Зайнудинов С. – к.т.н., доцент, Начальник отдела институционального укрепления страны и цифровой экономики, Государственный научно-исследовательский институт Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан.

Зарифзода Фарух Хуршед - инженер производственно-технический отдел ООО "Элит Строй Сервис" Телефон: 900818118. E-mail: Zarifzoda95@mail.ru

Зокирхонзода Мукадамхон Зокирхон – к.э.н., зав. кафедрой «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, телефон: (+992) 92-765-19-81. E-mail: mukaddam81@gmail.com.

Имомназаров Музаффар Ахмаджонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики Технологический университет Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 918800568, E-mail: muzaffarimomnazarov@gmail.com

Иномова Дилноза Илхомовна - ассистент кафедры экономической теории, ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбеков 1. Индекс: 735700. Телефон: 92-635-09-49. E-mail: inomovadilnoza@mail.ru

Исломова Захро Саъдуллоевна - к.э.н., доцент кафедры финансы и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992)935997042, E-mail: zahroislomova@gmail.ru

Исмоилзода Фируз Махмадалиевич – доктор PhD, доцент, кафедры бухгалтерский учет и аудит, Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1\2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел: (+992) 938854646

Исупов Сухайли Исмоилович – докторант PhD кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com. Тел.: (+992) 901-33-66-55

Каримиён Мумтози Баходур – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 300037168. E-mail: mumisoftkrajm@gmail.com.

Каримов Баходур Хасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 907908210. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Каримова Зарина Музаффаровна - старший преподаватель кафедры Производственный менеджмент Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект акад. Раджабовых, 10. Тел. (+992) 937544404, E-mail: z_karimova@mail.ru

Каримова Муаззама Исматуллоевна - к.э.н., доцент, зав. кафедры «Финансы и кредит», ТГУПБП, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 735700, 17 мик. дом 1., тел: (+992) 92 717-25-05. E-mail: muazzamakhon@inbox.ru.

Коситова Умеда Одилбоевна – к.э.н., доцент кафедры финансов и кредита Института экономики и торговли ТГУК. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел: +992-92-910-24-42. E-mail: zaza_@inbox.ru

Курбанова Сайёра Мадалиевна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: tam-42@mail.ru. Тел.: (+992) 903-21-19-74

Курбонализода Хабибулло Курбонали - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-38-38-58. E-mail: habib26_01@mail.ru

Курбанова Мархабо Сафаровна – соискатель кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992-935-65-75-60. Электронная почта: marhabo-8888@mail.ru

Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич - к.э.н., доцент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail mukbil-0105@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33.

Марипова Фарида Акрамовна – ассистент кафедры менеджмент и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 003308522 E-mail: fmaripova@list.ru

Машокиров Джамшед Нёматуллоевич – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934313131. Email: jamshed_tguk@mail.ru

Машокиров Шухратжон Усмонжонович – кандидат экономических наук, доцент Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992927007276, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934444145

Мўминова Нигина Равшановна – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли ТГУК. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел: +992-92-851-68-32. E-mail: nigina.muminova.81@mail.ru.

Мухитдинова Шоирахон Саидюсуфовна - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, в г. Худжанде, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой мировой экономики. Адрес: 735700 Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект И. Сомон, 169, E-mail: shoira_77@rambler.ru

Насриддинова Рухиона Хикматулло – соискатель Института технологии и инновационного менеджмента в городе Куляб, заместитель министра экономического развития и торговли Республики Таджикистан. 735360, Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, микрорайон Борбад. тел.: (+992) 918-62-91-49.

Нёматуллозода Фариддуни Нёматулло – докторант кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел. (+992) 905056345.

Нидоев Нозимжон Фозилович - доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+ 992)900148888. E-mail nozimjon.nidoev@mail.ru

Норматова Шахноза Манноновна – кандидат экономических наук, доцент, заместитель ректора по воспитательной работе Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд, Республика Таджикистан. E-mail: mahasti38@mail.ru. Телефон: (+992) 927-083-990

Нуралиева Миджгона Давлаталиевна – ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства факультета экономики и управления Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица Сангака Сафарова, 16. Телефон: 985-26-52-28, E-mail: muboraksho-88@mail.ru

Олимова Дилором Абдужабборовна – аспирантка Национального университета Таджикистана, проспект Рудаки, 17, с. Душанбе, 734025, Республика Таджикистан. Телефон: 988-93-04-96

Пулатова Шахноза Бахтиёровна – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры менеджмент и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Дехотй 1/2. E-mail: pulatova-sh@mail.ru, тел.: +992931133906;

Пулодова Хуршеда Шарифджоновна – доцент кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», Республики Таджикистан, г. Худжанд, тел.:(+992)92-778-69-86;e-mail: rahim13@list.ru

Раджабов Раджаб Кучакович – д.э.н., профессор кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан, Телефон: +992 934444107, e-mail: drrajab@mail.ru

Раджабов Туймурад Бободавлатович – к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета факультета учета и цифровой экономики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 909002668 E-mail: Radjabov.tb@mail.ru

Раджабова Зарина Салиджановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры производственный менеджмент Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект акад. Раджабовых, 10. Тел. (+992) 918674780. E-mail: z_radjabova@mail.ru

Рустамов Фитрат Музафарович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. тел: (+992)935392020, E-mail: fitrat_f@mail.ru

Салимов Назарали Сафарович. – к.ф.-м.н., доцент, ТГУК. Телефон: 934444120. E-mail: salimov_int@ramllei.ru

Сафарова Окила Одинаевна - к.т.н., доцент, заведующий кафедрой экономики и управления в строительстве Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. Тел. (+992) 900 17 71 50, e-mail: safarova-o@mail.ru;

Сафоев Абдумаджид Каримович – д.э.н., доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 907733247. E-mail: safoev@list.ru

Солихова Майсара Давлатовна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковское дело. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, E-mail: solihovamaysara@mail.ru. Телефон: (+992) 98-515-95-95

Сохибов Азам Нуррулоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры туристического бизнеса, докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

Султонбекова Мохира Рустамбековна – докторант (PhD) Технологический университет Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 918800568, E-mail: msultonbekova04@gmail.com

Султонзода Джовиди Умарбек - доцент кафедры государственного и местного управления международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел:(+992)939396934, e-mail: sultonzodacovid@gmail.com

Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономически наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: zoir1978@gmail.com.

Султонозода Насиба - ассистент кафедры экономической теории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Республика Таджикистан. Куляб. Тел: 988 88 71 28. E-mail: nasibajon1994@mail.ru

Тохтаров Искандар Холахмадович – соискатель кафедры финансов и банковской деятельности Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Дангара, улица Маркази, 25. E-mail: tokhtaroviskandar@gmail.com. Телефон: (+992) 888882114

Умаров Ходжимухаммад Умарович – д.э.н., профессор, старший научный сотрудник отдела исследования туризма научно-исследовательского института туризма и предпринимательства при МУТП. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. +992 900992610. Email. umarov2000@mail.ru

Фатхиддинзода Кадриддин К. – ассистент кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: Fathdin@inbox.ru, тел: 909553305.

Хабибова Сабохат Сафиувлоевна – кандидат экономических наук, и.о. доцент кафедры предпринимательства и отраслевой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: Sabokhat.khabibova.7mail.ru.

Хабибуллозода Мухриддин Хабибулло – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства

Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан, тел. (+992) 938028282, E-mail: muhridin.050190@mail.ru.

Хакимзода Маруф Махмуди – Государственное образовательное учреждения Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд, кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект И.Сомони, 169 Телефон: 92-774-99-81. E-mail: hakimzoda79@gmail.com.

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, зав. кафедрой экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Тел.: +992934103962, E-mail: fuzyl@mail.ru;

Ходжаев Диловар Хайриддинович – кандидат экономических наук Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Адрес: 734061. Улица Дехоти ½, тел.: +992987526060. E-mail: khojaev02@mail.ru.

Хоҷахонов Аброрхон Аҳмадхонович – к.э.н., доцент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055. Тел. (+992) 935-81-10-60., E mail: abrorkhon@mail.ru

Чалолов Абдуфайёз Абдумуминович - к.э.н., доцент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055. Тел. (+992) 937-00-60-80., E mail: abdufayoz1988@mail.ru

Шарипов Бахтиёр Махмадходжаевич - начальник сметного отдела ОАО «НИПИ САНИИОСП». Телефон: 918-99-36-63. E-mail: Sharipov-bakhtier@list.ru

Шарипова Адолат Бурхановна - старший преподаватель кафедры Производственный менеджмент Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект акад. Раджабовых, 10. Тел. (+992) 918940926. E-mail: adolat.sharipova2016@gmail.com

Шарипова Мавзуна Нарзилоевна – соискатель, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли ТГУК. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел: +99277-701-75-00, E-mail: mavzuna-sh@mail.ru

Шарифзода Рахмоналии Файзали – соискатель Института экономики и демографии АМИТ. Республика Таджикистан, г. Душанбе.

Шарифов З. Р.- д. э. н. профессор кафедрой бухгалтерского учета и аудита, ТАУ им. Ш. Шохтемур, Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел: +992905004400. Email: zarif_sharifov-49@mail.ru;

Шодибеки Сафар – кандидат экономических наук, заместитель исполнительного директора филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. Тел.:918535212.

Шоймардонов Хабибулло Курбоналиевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-38-38-58. E-mail: habib26_01@mail.ru

Шоназарзода Нигора Шоназар - кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры налоги и страхования Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, ½ Тел.: (+992) 909 99 53 57 (м.), Shmarupova@mail.ru

Юсупова Зайнура Илхомовна – старший преподаватель кафедры финансов и налогообложения Международного Университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: (+992)935997043, E-mail: zainura.yusupova@mail.ru

Ятимзода Хуршед Манон - кандидат экономических наук, заведующий отделом изучения кластерных процессов в агропромышленном комплексе Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана, Института экономики и систематических исследований развития сельского хозяйства. Адрес:734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе, село Хаёти Нав, 306. Телефон:(+992)907624747, E-mail:mardonovich@mail.ru

<p align="center">МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН</p>	<p align="center">ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ</p>
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шақли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷономиқескии науқ, доцент, Таҷикисқий госуларственний университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шақли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шақли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарҷашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешаванд.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешаванд. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешаванд ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешаванд.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шақли сиёҳ навишта мешаванд. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешаванд.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешаванд.</p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p>
<p align="center"><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати тахририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i></p>	<p align="center"><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p align="center">ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАЧАЛЛА</p>	<p align="center">ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардониди мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>
<p align="center">ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА</p>	<p align="center">ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ</p>
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШҶОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014
доир ба ворид намудани маҷалла ба
ИИБР

Шаҳодатномаи Вазорати
фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи
ташкilotи таъбу нашр – №0146/мҷ аз
26 майи соли 2011

Индекси обунашавӣ дар
фехрасти «Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи
бақайдгирии давлатии захираи
иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10
майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ

Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса НПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия
опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Чамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.09.2024. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.33

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
